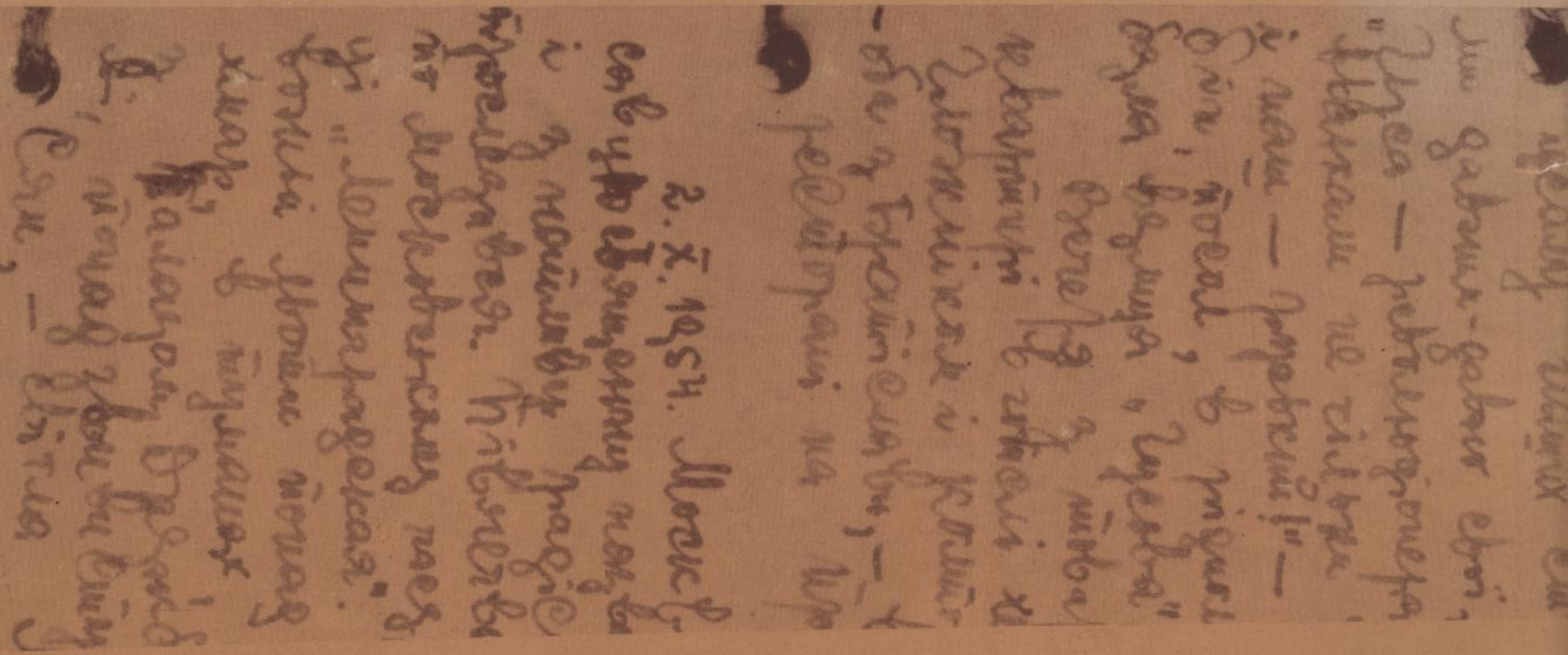

diasporiana.org.ua

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК 11

МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ

УК

ВИДАННЯ

Музею української культури у Свиднику

Вийшло друком:

Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, 1, 1955, 320 стор. (Розібрано). Політематичний. Присвячено пам'яті В. П. Латти (1921 — 1966). В збірнику друкуються статті з історії, літературознавства, мовознавства, дерев'яної церковної архітектури, фольклористики та розділ рецензій. Збірник має два реєстри.

Шлях до волі. Науковий збірник МУК № 2. Збірник спогадів і документів про національно-визвольну боротьбу українського населення Чехословаччини проти фашизму в 1939 — 1945 рр., стор. 427, ціна 28,50 Кчс. Головний редактор Іван Ванат. Збірник складається з окремих розділів, кожний розділ відкривається грунтовною вступною статтею. В збірнику опубліковано спогади понад 30 визначних учасників визвольної боротьби, передусім спогади генерала армії Людвіка Свободи, як і інших активних діячів антифашистського руху — В. Капішовського, І. Рогаля-Ількова, Ф. Іванчова тощо. У збірнику є багатий фотодокументаційний матеріал.

Науковий збірник Музею української культури № 3, 1967, 486 стор. Присвячено пам'яті В. Гнатюка. Збірник містить статті з історії, літературознавства, фольклористики, мовознавства, різні інформації та хроніку. На його сторінках публікується кореспонденція В. Гнатюка з І. Панькевичем (1920 — 1926 рр.). Збірник має географічний та іменний реєстри.

Науковий збірник Музею української культури в Свиднику № 4, 1969, кн. І, 510 стор., ціна 47,— Кчс. Публікує грунтовні матеріали про Івана Панькевича — Й. Дзендзелівського, Ф. Тіхого, С. Клочурака, Л. Деже, М. Штеця та дальших. Збірник містить також статті на різні теми, інформації, рецензії, хроніку про діяльність українських установ Чехословаччини та два реєстри.

Науковий збірник Музею української культури в Свиднику № 4, 1969, кн. ІІ, 220 стор., ціна 25,— Кчс. Йдеться про монографію Івана Панькевича: «Матеріали до історії мови південнокарпатських українців». До друку підготував А. Куримський. Монографія охоплює виписи з метрик, пам'ятки, ділову мову та інші записи на церковних богослужебних книгах, зібрані Іваном Панькевичем у 1946, 1947, 1949 та 1952 рр. на Східній Словаччині. Книга містить багатий фактографічиний матеріал.

Науковий збірник Музею української культури в Свиднику № 5, 1971, 528 стор., ціна Кчс 58,—. Йдеться про монографію «Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині» Б. Ковачевичової-Пушкарової—І. Пушкара. Публікація є першою вичерпною монографією про дерев'яну церковну архітектуру українців (русинів) Пряшівщини. Крім докладних описів 111-ти дерев'яних церков та церковних об'єктів із 100 сіл, книга містить 432 фотографії церков, 7 кольорових ілюстрацій та 432 плани і зарисовки дерев'яних церков східного обряду на Словаччині.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 6, 1972, кн. 1, 344 стор., ціна 50,— Кчс. Містить наукові розвідки з історії, історії культури, етнографії, фольклористики та мистецтвознавства. Наприкінці — імений та географічний покажчики.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 6, 1972, кн. 2, 200 стор., ціна 50,— Кчс. Містить монографію Павла Марковича «Писанки»

Historia

Carpato=Ruthenorum

Sacra, et Civilis, ~~[illegible]~~

~~usque ad praesens tempus~~

Ex probatissimis Authoribus, Diploma-
tibus Regiis, et Documentis Archivi
Eppalis Diœcesis Munkats. elaborata,

per

Michaelem Lutskay B. M. V. Praepos-
tum Aulicum: Lucensem in Italia
et Parochum Unghvarz antea Secreta-
rium Eppalem

УК

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ

за редакцією Івана Русинка

ANNALES
MUSEI CULTURAE UKRAINIENSIS SVIDNIK

Redigit Ivan Rusinko

1983

VEDECKÝ ZBORNÍK

MÚZEA UKRAJINSKEJ KULTÚRY VO SVIDNÍKU

Pod redakciou Ivana Rusinka

VYDALO MÚZEUM UKRAJINSKEJ KULTÚRY VO SVIDNÍKU
V SLOVENSKOM PEDAGOGICKOM NAKLADATEĽSTVE V BRATISLAVE,
ODBORE UKRAJINSKEJ LITERATÚRY V PREŠOVE, 1983

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ

за редакцією Івана Русинка

ВИДАВ МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ
У БРАТІСЛАВСЬКОМУ СЛОВАЦЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИДАВНИЦТВІ
ВІДДІЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛИТЕРАТУРИ В ПРЯШЕВІ, 1983

Редколегія: Юрій Брішкар, Степан Гапак, Михайло Гиряк, Андрій Ковач, Юрій Кундрат, Михайло Мольнар, Олена Рудловчак, Іван Русинко, директор МУК, Микола Русинко, Василь Скрип, Мирослав Сополига.

© Музей української культури у Свиднику, 1983.

Наукове дослідження немислиме без джерельного матеріалу. Сьогоднішній стан українського карпатознавства, зокрема на Східній Словаччині, потреби якого обслуговує передусім Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, не можна вважати задовільним, хоч карпатознавство в ЧССР, завдяки всебічному піклуванню соціалістичного ладу на чолі з Комуністичною партією Чехословаччини про гармонійний розвиток всіх наших народів та національних меншостей, пройшло вже значний шлях дуже інтенсивного і плідного розвитку. Доказом цього є сам факт регулярного виходу нашого збірника. Музей української культури у Свиднику, як видавець цього Наукового збірника, все частіше і частіше одержує від різних наукових установ і працівників листи, в яких наголошується на потребі видавання першоджерельних матеріалів, рукописи яких в одних випадках потрапили до фондів МУК в Свиднику, в інших стали власництвом дружніх музеїв та культурних установ чи навіть приватних осіб.

Наш Збірник і в минулому час від часу на своїх сторінках друкував якийсь першоджерельний матеріал, здебільшого новознайдений, і таким чином оперативно допомагав карпатознавцям поширювати і поглиблювати свої творчі сподівання. Одначе, цим матеріалам в праці Свидницького музею української культури з різних причин довго не діставалося такої уваги, на яку заслуговують. Одною з причин такого стану був той факт, що ці матеріали здебільшого знаходились у сховищах, до яких МУК не мав доступу, або певний час вважались загубленими і тільки пізніше були виявлені. А по-друге, нашому Музею бракувало власних кваліфікованих сил, щоб старовинне рукописне письмо (старослов'янське, латинське, угорськомовне а то й руське) на науковому рівні вичитати (майже дешифрувати) а іншомовні тексти перекласти на українську мову.

Наукове зацікавлення карпатознавців зосередилось передусім на такі рукописні пам'ятки карпатської старовини, як три підручники граматики слов'яноруської мови професора краснобрідської монастирської школи Арсенія Коцака (1737—1800), п'ятитомна „Historia Carpato-Ruthenorum" Михайла Лучкая (1789—1843), рукописний збірник поезії Василя Довговича (1783—1849) під назвою „Poemata Basilii Dóhovits" від 1832 р. і «Материалы для словаря малорусского наречия, собранные в Галиции и в Северо-Восточной Венгрии Яковом Федоровичем Головацьким . . .» (1814—1888) та ін. Не на останньому місці нагадаємо ще «Букварь или Руководіе хотящим оучитися письмены руско-славянских книг» від 1770 р., авторство якого приписується Іванові Брадачу (1732—1768—1772) і який було інквізіцією зараз після видання спалено.

Деякі з наведених пам'яток — Брадача, Довговича, Головацького — ми вже надрукували в 10-ому номері НЗ МУК, яким і розпочалася наша послідовна праця в цій області. В цьому номері друкуємо перший том «Історії карпатських русинів» Михайла Лучкая, рукописні співаники перших збирачів закарпатських народних пісень, як і «щоденні записи» нашого сучасника поета Федора Лазорика.

Вся ця праця стала можливою передусім тому, бо Свидницькому музею української культури вдалось підхопити ініціативу чи залучити до справи передусім цілий ряд радянських закарпатських, а частково і львівських карпатознавців. Здебільшого йдеться про професорів і доцентів Кафедри загального і слов'янського мовознавства Ужгородського державного університету Й. О. Дзендзелівського, А. М. Ігната, М. В. Ороса, Ю. М. Сака, О. І. Яцину та ін. В. П. Маслюк в цьому колективі професор Львівського державного університету.

Всім їм належить наша щира подяка.

Окремо приносимо подяку доцентові Ю. М. Саку за його ініціативну організаційну працю щодо опублікування кілька разів вже загубленого рукопису «Історії карпатських русинів» М. Лучкая, а також київському професорові В. В. Яременку, який висунув перед МУК потребу видання рукописного збірника Василя Довговича.

Свою подяку приносимо також проф. Чучці, завідуючому Кафедрою загального і слов'янського мовознавства Ужгородського державного університету, за його активне ставлення до справи наукового публікування першоджерельних карпатознавчих матеріалів.

Не на останньому місці наша подяка також всім нашим, пряшівським карпатознавцям, які до цього діла теж залучили свої наукові сили.

Вчасне публікування подібної спадщини історичного минулого народу годі переоцінити. На сторінках різних наукових праць стрічаємо чимало згадок про даремні розшуку якогось рукопису, найчастіше ще непублікованого і вже безповоротно загубленого.

У дальшій своїй діяльності цій області наукового зацікавлення хочемо приділити систематичну увагу і знову закликаємо до співпраці шанувальників письмових пам'яток нашого минулого. Ця співпраця вже дотепер дала гарні результати і ми переконані, що внаслідок її дальшого розгортання наші наукові збірники, присвячені першоджерельному матеріалу, посунуть вперед всю нашу науковому карпатознавству думку.

Випускаючи в світ перші два томи «ПЕРШОДЖЕРЕЛ» (НЗ МУК 10, 11), ми заздалегідь висловлюємо щиру подяку за кожен прояв допомоги.

ІВАН РУСИНКО,
директор Музею української культури
у Свидніку

ІСТОРІЯ

ТАКИМ БУВ ФАШИЗМ (ІЗ ІСТОРІЇ ФАШИСТСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ НА СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ)

ЙОСИФ РОДАК, ДУКЛЯНСЬКИЙ МУЗЕЙ У СВИДНИКУ

Невимовна радість опанувала Європу, коли травневого дня 1945 року по світі розлетілася вістка про закінчення другої світової війни та про остаточне розгромлення головного фашистського лігва — гітлерівської Німеччини. Визволені народи скинули з себе неабиякий гніт.

Всі чесні люди, найрізноманітнішої віри і переконань, в ці визначні хвилини обіцяли собі, що зроблять все для того, щоб вже більше ніколи людство не зажило таку страшну війну, страждання і біду. Грізні сліди залишила за собою війна. Спустошила і знищила величезні матеріальні вартості, запричинила багатомільйонні втрати людських сердець. Це все змушувало людей роздумувати, аналізувати причини, досліджувати міру відповідальності і вини окремих урядів та осіб за виникнення війни. Із статистичних даних другої світової війни особливо вражала жахливість. Неупереджені аналізи і приголомшливі нагромаджені факти доказали, хто є паліями другої світової війни, хто на війні заробляв, які методи боротьби використовувалися і які цілі слідували воюючі сторони.

На основі докладних аналізів матеріалів, які об'яснюють виникнення і хід другої світової війни, доказано, що тими, хто був ініціаторами цього світового конфлікту, були монополістичні реакційні сили міжнародного імперіалізму, а його головним реалізатором і винником — німецький фашизм, який довгі роки ще перед початком другої світової війни готувався і вдосконалювався як знаряддя для розв'язання і ведення війни.

Війну в Європі безпосередньо розпочав німецький фашизм, коли віроломно почав нападати одну країну за другою.

Фашистська ідеологія, яка стояла на потворних доктринах мілітаризму, расизму і антисемітизму, призначала фашизму створити великонімецьку імперію, яка б панувала в цілій Європі, а пізніше — і в цілому світі. Фашисти при цьому керувалися гаслом «Мета оправдує засоби». Для досягнення цієї безглуздої мети застосовували по-звірячому злочинні методи і форми ведення війни, навмисно створювали атмосферу страху, жаху і безнадійності. Захоплені тимчасовими перемогами, не по-людському поводились зокрема з військовополоненими, постійно кидали до

фашистських катівень і вбивали беззахисних людей, жінок, дітей і стариків; цивільне населення окупованих територій вивозили на примусові праці до Німеччини, пустошили села і міста, керуючись теорією, що переможця не судять.

Мордування невинних людей, випалювання і повне знищення цілих сіл, тисячі концентраційних таборів та масових гробів, посіяних по цілій Європі, — це був закономірний результат фашистського світогляду, який гітлерівська Німеччина реалізувала від самого початку війни. Всюди там, де німецький фашизм хоча й на короткий час проник, він використовував такі способи. Безліч доказів свідчить про це.

Мільйони людей було замучено в концтаборах. Лише в Освенцімі загинуло до чотирьох мільйонів людей різних національностей, в Майданеку — до одного з половиною мільйона. Дальші тисячі й тисячі закатованих були після війни знайдені в масових гробах. З расистських причин фашисти винищили понад 6 мільйонів євреїв. Вбивали в Польщі, Югославії, Франції, Голландії, Бельгії та Норвегії, а не стали таємницею ані злочини фашистів на окупованій території Радянського Союзу.

У Львові і його околиці нацисти замордували коло 700 000 радянських громадян, як і представників інших національностей, пригнаних сюди з різних концентраційних таборів. В Дніпропетровську, близько транспортного інституту, розстріляли, або й живцем кинули до глибокого яру 11 000 жінок, дітей і стариків. В Криму беззбройних громадян розмістили на транспортні човни, вивезли у відкрите море й потопили. Таким чином загинуло 144 000 людей. В Києві нацисти замордували понад 195 000 невинних громадян, у Волгоградській області було вбито і замордовано понад 40 000 осіб. В Яновському таборі у Львові за два місяці жорстоко вбили 8 000 дітей. На курорті Теберда умертвили 500 дітей, які тут лікувалися на туберкульоз костей.

Всі ці злочини здійснювалися в ім'я «вищої арійської раси», яка мала панувати над «нижчими» расами. «Юберменшам було дозволено» обходитись з представниками «нижчих рас», як їм забажається.

Згідно цій гидотній філософії для німецьких фашистів вбивство єврея, українця, росіянина, словака чи чеха не було злочином, ані нелюдським вчинком. Кожний злочин проти людськості оправдувався інтересами великонімецької імперії.

Всі злочини підготовлялися з холоднокровним розрахунком і здійснювалися з безглуздим, нахабним цинізмом.

Жахливим було повідомлення начальника СС і поліції одного округу Варшави Строопа про ліквідацію варшавського гетта, в якому говорилося, що в результаті безперервного і інтенсивного залучення до операції всіх сил, вдалося «знешкодити» в загальному 56 065 євреїв, а до цього потрібно ще прирахувати дальших, які загинули в результаті вибухів, пожарів, кількість яких не можна встановити.

Жахливим було свідчення колишнього начальника концентраційного табору в Освенцімі Гісса перед Міжнародним військовим трибуналом в Нюрнбергу про вбивства в газових камерах. В ньому наводиться, що люди в камерах вмирали за 3—15 хвилин в залежності від кліматичних умов. Коли жертви переставали кричати, нацисти знали, що вони вже мертві. Через півгодини відкривали двері і витягували трупи. Спеціальні команди забирали їм потім персні і виламували золоті зуби.

Начальник рапорту концентраційного табору в Заксенгаузені Густав Зорге на заксенгазевському процесі свідчив: «Один був більша, другий — менша бестія, але бестія був кожний, а я в Заксенгаузені був найлютіша бестія».

Вбивства і муки, страх і жах, масові гроби і шибениці — це були ступені, по яких крокував нацизм до влади над світом.

Суть цієї злочинної діяльності має глибокі суспільні зв'язки з подіями і суспільними процесами другої світової війни. Не була це ані виняткова, ані рідкісна злочинна діяльність в другій світовій війні, але майже нормальна, випливаюча з фашистського світогляду та його злочинних методів.

Якраз друга світова війна відкрила всю антинародність і протиріччя — всі історичні тенденції цього століття. На одному боці це було варварство фашизму з його расовими забобонами і злочинною агресивною практикою, на другому — найкращі властивості людини: любов до соціалістичної батьківщини, свободи і прогресу; на цьому другому боці було продемонстровано силу та невичерпність джерел соціалізму і демократичних сил поневолених народів Європи.

Генеральний штаб фашистської Німеччини рахував з тим, що в окупованих країнах, а передусім на території Радянського Союзу, зустрінеться з масовим народним опором, який намірявся брутальним способом придушити, щоб окуповані землі можна було всебічно грабувати. Цей намір фашизму щодо масової ліквідації людей в окупованих країнах мав свої ступені. Насамперед був спрямований проти найбільш відданих і ідейно найбільш стійких борців руху Опору, проти комуністів і комуністичних активістів.

Бій з партизанами і членами руху Опору став складовою частиною плану нелюдського винищення народів. Гітлер це висловив однозначно ще в 1941 році, коли сказав: «Партизанська війна має і свої вигоди, вона уможливить викорінити все, що є проти нас.»

Масові гроби, атмосфера страху, методи спаленої землі — це були засоби, які мали створити фундаменти окупаційної політики.

Наші народи одними з перших відчули агресивність політики фашистської Німеччини. Розбиття Чехословацької республіки після мюнхенського диктату 1938 року, яке німецькі імперіалісти здійснили за допомогою зрадницької чехословацької домашньої буржуазії і внутрішньої п'ятої колони, було складовою частиною їх агресивних планів. В чеських краях було встановлено відкритий окупаційний режим, т. з. протекторат, на Словаччині німецьке панування прикривалося т. з. самостійною словацькою державою.

Фашистська Німеччина досконало панувала над т. з. словацькою державою з допомогою нерівноправних договорів, присутності німецьких частин і німецької меншості на Словаччині та службами широкої сітки агентів в державному апараті і в самому словацькому уряді.

Така політика ніколи не була прийнята народними масами, і від самого початку зустрілася з їх опором. Тому фашистський режим міг держатися лише завдяки грубої сили. Для придушення опору народів використовував найсуворіші терористичні методи і примусові засоби: катівні, концентраційні табори, політичні переслідування і застрашування. В 1942 році словацький сейм прийняв і закон про Словацьку трудову

службу. Коли в 1944 році опір народних мас вилився у всенародне повстання, фашистський уряд Тісо зміцнив своє дальше існування на Словаччині бандами міжнародних фашистських авантюристів і злочинців типу генерала Бергера, Гіффлера та людей із шпигунських і диверсійних організацій «Бранденбург», яких покликав на Словаччину.

Словацьке національне повстання підтвердило, що продажна урядова кліка не користувалася довір'ям народу. Цілий її двозначний державний апарат відразу розсипався, враховуючи головні його опори: армію, жандармерію, безпеку і партійну організацію — Глінківську словацьку національну партію, так що зновузавоювання та зміцнення втраченої влади мусили спирати на криваві штики злочинних зграй СС, групи абверу, на підлість і насильства гестапо, зіхергайтсдінсту (служби безпеки) та на спеціальні терористичні частини, навербовані з гардистів, як і на частини деморалізованої молоді.

Осінніми місяцями 1944 року державний і політичний апарат на Східній Словаччині стояв повністю на службі німецької фашистської армії і забезпечував завдання, які випливали з директив німецьких військових властей.

В кінці вересня — на початку жовтня 1944 року на Східній Словаччині вдалося лише частково і на дуже короткий час реконструювати державний і політичний апарат фашистської диктатури. Під впливом фронтових подій та бойових і деструктивних акцій партизанських груп цей апарат на початку листопада 1944 року остаточно розпадається, а звірства фашистів досягають своєї кульмінації. Озброєні відділи ГГ («Глінкової гарди») разом з німецькими органами безпеки і армії здійснили дуже жорстокі репресивні акції проти цивільного населення. Свідчить про це й документ під назвою Повідомлення жандармської станції в Старій Любовні від 20-го жовтня 1944 року, № 2331/44, адресований Окружному суду в Старій Любовні. В ньому говориться: «Повідомляю Вас, що 16-го жовтня 1944 р. коло 1-ї — 2-ї години був застрілений єврей Йозеф Гехт, 14-го квітня 1911 р. народження в Старій Любовні, проживаючий на Глінковій площі ном. 9 на вілле званому «Схотарка», кадастр с. Якуб'яни, район жандармської станції Якуб'яни, округ Стара Любовня, а саме німецькою військовою командою по забезпеченню громадської безпеки і порядку в Старій Любовні при переслідуванні партизанів, які переховуються в якуб'янських лісах. На тому ж верху німецька військова команда підпалила два літні дерев'яні будинки («майдани»), які належать Янові Мачузі з Якубов'ян, № будинку 227, та Янові Матлякові з Якубов'ян, № 378, в яких були спалені три особи невідомої тотожності, єврейської національності, а в літньому дерев'яному будинку («майдані») Яна Матляка була спалена одна особа. Тотожність не вдалось встановити, тому що з осіб на місці не залишилось нічого, лише декілька костей . . .» Згідно розпорядженням відносно оборонної системи цивільне населення було зобов'язане копати окопи та підтримувати німецьку армію також матеріально. Жителів з великою лютістю переслідували за одну підозру в допомозі партизанам та в участі в антифашистському русі.

Страшним був погляд на окремі села в округах Східнословацького краю після втечі фашистських військ. Гасло «спаленої землі» послідовно дотримали й тут.

СПИСЬКОНОВОВЕСЬКИЙ ОКРУГ

Р і х н а в а. Жителі села активно включилися до антифашистського руху. Допомагали партизанам різним способом.

Через село проходили партизанські частини Квітинського. З села чотири жителі були в закордонному русі Опору — в СРСР.

Село було випалене німецькими частинами 19. 1. 1945 року. Причиною була відмова чоловіків ідти на примусові праці до Німеччини.

Дальша наведена причина мала стратегічний характер. Повністю згоріло 79 житлових будинків, уцілів лише один. Також були знищені всі господарські будови. До випалення села дійшло так, що в ранніх годинах насильно зігнали чоловіків до будови старої школи з метою відправки на примусові праці. Жінок, дітей і стариків з будинків повиганяли і сповістили, що село буде спалене. Зібраних чоловіків потім відвели з села. Між Левочею і Кежмарком переважній частині їх вдалось втекти. В дообідніх годинах у напрямі від Клюкнави почали горіти перші будинки. Ще тісно перед приходом визвольних військ догоряли останні будинки.

На примусові праці до Німеччини були відправлені два жителі села.

ТРЕБІШОВСЬКИЙ ОКРУГ

Т р н а в к а. В хотарі села діяла сечовська Яношикова дружина, якій активно допомагали ілегальні працівники-антифашисти.

26-го листопада 1944 року село спалили відступаючі нацистські частини дотла, як село фронтової території на участку Дарговського перевалу. Повністю було спалених 48, частково — 3 будинки. На 92 % знищено господарські будівлі.

В ході випалення та примусової евакуації населення все майно нацисти знищили.

В хотарі фашисти залишили заміновані поля, вирубали ліс на будівництво протитанкових перешкод і бойових окопів.

В селі був замінований костьол і знищена школа. Від 20-го червня 1944 р. відступаючі фашистські війська примушувала жителів працювати на зміцнюванні оборонних позицій в просторі Дарговського перевалу. 20 сімей примусово евакуювали, останнє населення сховалося до навколишніх лісів і підтримувало партизанську групу «Чапаєв».

З б е г н ь о в. Село знаходилось у фронтовій смузі на участку Дарговського перевалу. Бої тут продовжувались понад 7 тижнів.

26-го листопада 1944 року німецькі фашисти видали наказ на евакуацію всіх громадян села. Цей наказ населення обминало і ховалося в околиці свого хотаря. Потім відступаючі фашистські солдати почали підпалювати будинки, господарські будови і грабувати господарський інвентар.

На 40 % село було знищене, господарські будівлі та знаряддя — пограбовані.

На протязі семитижневих боїв в хотарі загинуло 6 осіб.

Б а ч к о в. Жителі цього підгірського села в 1944 році активно підтримували партизанські частини бригади «Чапаєв», які там знаходилися.

Переховували організаторів партизанського руху із Сечовець і Требішова.

Багато антифашистів із села взяло участь на окружній конференції комуністів і революційних Національних комітетів 3. 9. 1945 року в Станковській долині (хотар села) і підтримувало діяльність революційних Національних комітетів.

В часі СНП і аж до приходу фронту в листопаді 1944 р. в селі, в об'єктах замку і господарського двору, знаходився табір для інтернованих німецьким вермахтом, який забезпечевував праці по зміцненню оборони на участку Дарговського перевалу. В таборі було понад 300 військовополонених, втікачів з концтаборів і учасників СНП. Громадяни села допомагали військовополоненим при втечах, давали їм притулок від переслідувань. Від червня 1944 року фашисти примушували громадян села працювати на оборонних укріпленнях на участку Дарговського перевалу.

26-го листопада 1944 року за уникання наказу про евакуацію та за явну допомогу партизанам Сланських гір фашисти село спалили.

112 будинків згоріло повністю, цілком згоріли і всі господарські будівлі.

При переході лінії фронту в хотарі села загинуло сім громадян.

Вельке Озоровце. Громадяни села активно підтримували партизанів, які діяли в їх хотарі. Виявили активність і при заснуванні революційних Національних комітетів, представники села були присутні і на окружній конференції в Станковській долині 3. 9. 1944 року (хотар Бачков), де підтримували діяльність революційних Національних комітетів. Відступаючі фашисти село спалили 26. 11. 1944 року через ігнорування наказу про евакуацію. Потім жителі повтікали до близьких лісів, де переховувались на протязі семитижневого тривання фронту.

Найбільшої шкоди селу заподіяли німецькі артилерійські обстріли перед приходом військ 4-го Українського фронту.

В ході фронтових боїв загинуло п'ять жителів села.

Мале Озоровце. В листопаді 1944 року відступаючі німецькі частини примушували жителів села до евакуації. Через нехтування наказом власовці 26-го листопада 1944 року підпалили село. Населення втекло до близьких лісів.

В загальному згоріло 84 будинки. Три будинки частково збереглися. Повністю згорів і господарський двір великого господарства. Частково був знищений костьол.

Дарґов. Місцеве населення теж активно допомагало партизанам, які в цьому просторі діяли. Найбільшою ця допомога партизанам була в період від 11-го до 18-го грудня 1944 року, коли в селі проходили бої, які потім тривали аж до 18-го січня 1945 року.

Від червня 1944 року відступаючі нацистські частини примушували жителів працювати на оборонних укріпленнях в просторі Дарговського перевалу.

26-го листопада 1944 року відступаючі німецькі солдати підпалили ціле село. Всі жителі села від випалення аж до січня 1945 року переховувалися в навколишніх лісах. Повністю згоріло 96 будинків, частково — 22. Господарські будови були знищені на 96 %. В ході семитижневого три-

вання фронту фашисти все пограбували. Замінували понад 200 га полів, 500 га лісу було знищено на 65 % (з того 200 га спалено повністю).

Кравани. Від 1943 року жителі цього села допомагали партизанам в навколишніх лісах. В підгірській частині хотаря в 1944 році партизани із загону «Чапаєв» здійснювали диверсійні акції на німецькі фронтові укріплення (бункери, протитанкові перешкоди), які під зброєю змушені були споруджувати місцеві жителі.

3-го вересня 1944 р. комуністи села брали участь на окружній конференції комуністів у Станковській долині (хотар Бачков), де підтримували діяльність революційних Національних комітетів. Село через допомогу партизанам 26-го листопада 1944 р. було спалене каральним загоном німців. Повністю згоріло 72 будинки, господарські будинки згоріли всі. В ході фронтових боїв було вбито шість громадян.

Егреш. Через ігнорування наказу на евакуацію відступаючі німецькі частини 26-го листопада 1944 року підпаленням будинків вигнали місцевих жителів, які були змушені ховатися в навколишніх лісах, або в сусідніх селах. Село фашисти перед спаленням пограбували. Повністю згоріло 22 будинки, господарські будівлі було спалено всі.

При переході лінії фронту 10 громадян було вбито.

Земплинська Тепліца. Громадяни села допомагали партизанам, які тут переховувалися, та підтримували їх під час перебування в хотарі села. Взяли участь на окружній конференції комуністів 3. 9. 1944 року в Станковській долині (в хотарі Бачкова), де підтримали діяльність революційних Національних комітетів.

Причиною випалення села було те, що громадяни не підкорились примусовій евакуації. Німці підпалюванням лякали населення, яке потім, під час семитижневого тривання фронту, переховувалося в близьких лісах.

Повністю було спалено 92 будинки, а частково — 35 будинків. Господарські будови, в тому числі і об'єкти великого господарства, було знищено на 85 %.

В хотарі села в ході семитижневих боїв загинуло 11 осіб.

Сечовце. В місті активно діяли три Яношикові дружини та сильний осередок КПС. Сходилися біля «Червоного млина» під керівництвом Йозефа Арендаша, Мікулаша Клінського та інших, які допомагали переховувати антифашистів, втікачів з концентраційних таборів і підтримували партизанів у Сланських горах.

Від червня 1944 року, в часі відступу німецьких військ, фашисти в місті створили «артскомандо», яке в області Дарговського перевалу забезпечувало підготовчі праці для фронту.

Фашисти примушували сотні громадян з міста і широкої околиці до праць на оборонних укріпленнях в хотарі, а особливо в лісах Даргова. Відступаючі німецькі частини знищили в місті цілу телекомунікаційну сітку, електролінії, залізницю Требішов — Воронів, враховуючи вокзал, будову фінансів, пошту, два замки з цінними історичними пам'ятками, замінували всі шляхи і мости та приблизно 1 800 га орної землі і лісів.

Останні частини фашистів відступаючи, підпалювали житлові будинки, спалили два повні склади із зерном, лісопилку з повним складом дере-

ва, два млини, фабрики на виробництво конфекції, оцету, фарб і свічок, п'ять фільварків з комплектним господарством.

Після примусової евакуації з понад 5 000 жителів в місті залишилось лише трохи більше, ніж 100.

В порожньому місті фашисти грабували, відвозили меблі, спалювали і нищили все, що не вдалось відвезти. Так вони знищили до 1 000 голів худоби, понад 200 вагонів зерна та майже 500 вагонів кормів.

Повністю згоріло понад 200 будинків з усіма приналежностями, частково, на 75 %, були пошкоджені останні будинки. Прямо в місті загинуло 1 800 радянських воїнів. В ході семитижневого тривання фронту в хотарі міста загинуло 23 громадян. Жертв депортації і евакуації відгадується на 1 500 громадян.

Станковце. В селі активно діяв осередок КПС, який підтримував Яношикові дружини, разом з місвцевим населенням допомагав партизанській групі «Чапаєв».

3-го вересня 1944 року тут, у Станковській долині, проходила окружна конференція за участі 23 революційних Національних комітетів з округу Требішов. Ця конференція проводилася на підтримку діяльності революційних Національних комітетів.

Під час партизанської діяльності село було осередком підготовки партизанських акцій в Сланських горах. 1-го грудня 1944 року фашисти спалили село через допомогу партизанському руху у зв'язку з наближенням фронту. Дальшою причиною випалення було й те, що громадяни не підкорилися наказу на евакуацію. Через чотири дні село, як і дальші підвигорлатські села, було спалене. Повністю згоріло 60 будинків, частково — чотири. Господарських будівель було знищено 94.

В ході семитижневого тривання фронту і боїв в хотарі села загинули чотири жителі.

СВИДНИЦЬКИЙ ОКРУГ

Колбівці. Громадяни цього села активно включилися до антифашистського руху. В тісному зв'язку знаходились з партизанською групою «Чапаєв», яка на окремі акції в навколишніх селах приходила із Сланських гір. Двоє громадян села приєдналися до партизанів. Жителі допамагали чапаївцям одягом і продуктами.

За явну допомогу партизанам фашисти 21. 11. 1944 року село спалили. Зробили це так, що, відступаючи, поступово підпалювали окремі будинки. Повністю було спалених 34 будинки, частково — один. Цілком знищених було 35 господарських будівель.

Потічки. Село активно включилося до антифашистської боротьби. В просторі хотаря діяла партизанська група «Чапаєв». Жителі допомагали партизанам одягом і їжею. Допомогу організував комісар села. Крім того, надавали їм ночівлю.

22. 11. 1944 року за допомогу партизанам фашисти село спалили. В цей день німці прийшли сюди з Корункової. Коли сільські жителі побачили небезпеку, всі повтікали до лісу. Німці почали грабувати кожний будинок, награбоване покидали на вози. Перед випаленням села зупинились біля церкви і почали дзвонити. Це було сигналом до акції.

Кожний будинок підпалювали окремо, а якщо котрийсь горів слабо, кидали туди ще гранату.

Повністю було спалених 13 будинків, господарських будівель знищено 12, частково — одна.

Потім без причини вбили одне циганське подружжя.

Брусниця. Під час СНП в селі активно працював осередок КПС, який нараховував 10 членів. Село брало участь в антифашистському русі, а громадяни, як могли, допомагали партизанам.

Повністю тут було спалено 87 будинків і господарських будівель. У вересні 1944 року в хотарі села був застрілений радянський партизан-військовополонений, а двоє жителів села, Андрій Фечко і Йосиф Гурман, опинилися в концентраційному таборі в Німеччині, як полонені в ході СНП.

Турани. В часі партизанської діяльності на Ондавській верховині громадяни села допомагали партизанам продуктами і одягом.

22-го листопада 1944 року фашисти, підозріваючи жителів у допомозі партизанам, спалили село.

Зробили це так, що окремі будинки полили бензином і підпалили їх.

Повністю було спалених 49 будинків і господарських будівель.

Якушовці. Село активно включилося до антифашистської боротьби. Всі його жителі допомагали партизанській групі «Чапаєв», яка сюди прийшла з Піскуровець. Допомога проявлялася в тому, що громадяни давали партизанам продукти харчування, одежу і виконували обов'язки провідників та зв'язківців. Двоє жителів села стали партизанами.

За допомогу партизанам німці 21-го листопада 1944 року село спалили. Повністю згоріло 24 будинки і господарські будівлі.

Насильно фашисти забрали п'ятьох громадян села і підступно їх розстріляли в Добрій. Між цими жертвами був і дворічний хлопець.

Жителя села Андрія Павлика фашисти силою відвели до Кришльовець, зв'язали його і прив'язали до стола в будинку. Потім будинок підпалили, де згорів живцем. Трьох жителів взяли до концентраційного табору Заксенгаузен (Михайла Сметанку, Михайла Курея, Михайла Петрічка).

Сольник. Це село активно включилося до антифашистської боротьби. Допомагало «чапаєвцям», які до хотаря села прийшли в серпні 1944 року з Гавая. Партизанам його жителі допомагали продуктами, одягом, надавали їм ночівлю, прали одежу і випікали хліб. До групи «Чапаєв» приєднався один житель.

За допомогу партизанам і за їх тимчасове перебування тут село фашисти 21-го листопада 1944 року спалили. Будинки підпалювали запальними кулями. Школу, яка була вимурована, полили бензином і підпалили. Повністю згоріло 30 будинків і господарських будівель.

Одного жителя села, Михайла Гудака, взяли до концтабору в Німеччині.

Токаїк. Жителі цього героїчного села активно включилися до антифашистського руху. В околиці хотаря села діяли партизанські групи «Чапаєв», «Пожарський» і «Майоров».

Перша група партизанів, у складі 12 чоловік, з'явилася в селі 8-го липня 1944 року. За цілий час діяльності партизанських груп в хотарі села місцеве населення різними способами підтримувало партизанів і надавало їм свої будинки. Збирали для них інформації про пересування німецьких військ.

30-го жовтня 1944 року в село прибуло на автомашині 50 німців, які село оточили, і насильно забрали у громадян 13 свиней.

Пізніше, 11-го листопада 1944 року, в селі з'явилися німецькі розвідники, 23 солдати. Почали стріляти до токаїцьких чоловіків, які від них втікали до лісу. При цьому ніхто не був вбитий.

18-го листопада 1944 року після обіду з боку села Мразівці, з лісу Дубіна, прийшло четверо чоловіків і зупинилися в першому будинку села. Його господаря попросили, щоб їх відвів до партизанів, мовляв, хочуть до них приєднатися. Цей житель так і зробив. Вивів їх із села і вказав дорогу у напрямі до Піскуровець та залишив їх. Але правильний шлях їм не указав. Ті чотири переодягнені чоловіки, як потім вияснилося, були німецькі розвідники.

День пізніше, в неділю 19-го листопада 1944 року, в село з боку лісу Дубина, прийшло четверо чоловіків і зупинилися в першому будинку фельдфебеля Кумана. Схопили всіх чоловіків і зосередили їх біля церкви. Потім їх розмістили вздовж потічка Токаєць на луці під Переліском. Тут їх поставили до трьох рядів, а фельдфебель Куман прочитав їм наказ. Всіх розстріляли.

Вбитих було 32 чоловіків, а двоє — Михайло Медвідь та Андрій Стропковський — лише чудом залишились в живих. Були поранені.

Ціле село фашисти підпалили. Повністю згоріло 27 будинків, частково — один. Господарських будівель згоріло 28.

Одного жителя, Михайла Пана, без причин відправили до концтабору.

К о р у н к о в а. Село знаходилось в партизанській зоні, його жителі включилися до антифашистського руху. В кадастрі села активно діяла партизанська група «Чапаєв», а деякий час і партизани з групи «Шукаєв».

Перші радянські військовополонені — втікачі з концентраційних таборів в Німеччині — з'явилися в селі вже в 1942 році. Було їх троє, серед них і радянський військовополонений по імені Василь Григорович. В квітні 1944 року прийшло сюди з хотаря Гісцованя — Липовіца троє радянських партизанів. До партизанської групи «Шукаєв» приєднався житель села Михайло Зубач. За явну допомогу партизанам фашисти 26-го листопада 1944 р. село спалили. Населення вигнали і поступово почали підпалювати окремі будинки. Повністю згоріло 28 будинків, частково — 4. Господарських будівель згоріло 32. 28-го листопада 1944 р. при церкві було вбито радянського партизана, який знаходився серед жителів. (Німець побачив у нього на руці бусоль, що й привело до застрілення).

Двох громадян села, Михайла Андрейовського і Петра Євочіна, кинули до гестапівської тюрми у Пряшеві.

В о й т і в ц і. Громадяни села активно включилися до антифашистського руху. Працював тут і нелегальний осередок КПС. В хотарі села

діяла партизанська група «Чапаєв». Жителі села допомагали їй продуктами й одягом. Ця допомога була організована місцевими функціонерами так, що поступово кожен двір давав харчі.

Четверо жителів села, Ян Терез, Ян Мігуц, Петро Касарда та Василь Бляха, приєдналися до партизанів.

7-го листопада 1944 р. в село прийшли німці і забрали 15 чоловіків на примусові праці до села Шандал — копати окопи.

14-го листопада прийшли знову, всіх жителів повиганяли із села і почали грабувати будинки.

21-го листопада за допомогу партизанам ціле село спалили. Повністю було спалено 23 будинки і 21 господарська будівля. На примусові праці до Німеччини відправили жителя села Василя Піра.

ВОРОНІВСЬКИЙ ОКРУГ

Нижня Ситниця. Жителі цього села включилися до антифашистської боротьби. Активно тут діяла партизанська група «Чапаєв», яка до хотаря прийшла 13-го вересня 1944 р. із Сланських гір. Діяла тут і партизанська бригада «Сталін», яка в село прийшла у серпні 1944 р. з Дуклянського первалу. До чапаївців приєдналися Ян Осагла, Михайло Мигалчак, Михайло Ярабин, Йосиф Грежо та Юрій Варгач. Місцеві жителі дуже допомагали партизанам, які тут діяли. Забезпечували їх передусім продуктами, пекли для них хліб, варили їжу, надавали ночівлю.

21-го листопада 1944 року німці село спалили. Причиною було те, що жителі села підтримували партизанів і що в селі певний час зосереджувались партизани і словацькі воїни, які почали переходити на бік партизанів.

До випалення дійшло так, що в цей день до села прийшли німці, партизани без бою відступили, бо не мали надії втримати село. Потім німці спіймали в селі 8 людей, яких обвинуватили із співпраці з партизанами. Насильно вигнавши жителів з будинків, фашисти почали їх підпалювати. 8 спійманих жителів живцем спалили в палаючих домах.

Повністю спалили 66 будинків, частково — один. 69 господарських будівель згоріло дотла.

В хотарі села за співпрацю з партизанами розстріляли Іллю Мацка з Притулян, Михайла Карпача ст., Михайла Карпача мол. з Гіралтовець, Яна Васильова, Йозефа Крака, Юрія Богача з Вишньої Ситниці та інших двох невідомих громадян.

На примусові праці до Лінцу відправили Яна та Михайла Ракарів.

Вишня Ситниця. Місцеве населення було включене до антифашистського руху. В хотарі села діяла партизанська група «Пожарський», яка сюди прийшла в серпні 1944 року з Польщі у складі 104 чоловік. Далі тут діяв також партизанський загін Майорова, який прийшов із села Матяшка у вересні 1944 року у складі 123 чоловік. Жителі села поставляли партизанам продукти харчування, одяг, надавали їм ночівлю, виконували роль зв'язківців. Троє громадян села, Пастеняк Йозеф, Джубара Йозеф та Ондрушко Ян, приєдналися до партизанів.

24-го листопада 1944 р. фашисти за допомогу партизанам та за участь населення у СНП село спалили. В цей день у дообідні години прийшли

в село німецькі солдати. Населення від страху втекло до навколишніх лісів. Тих жителів, які не встигли втекти, німці примусили евакуюватися. Трьох з них — Й. Богача, Й. Василя та Й. Крака, обвинуватили із співпраці з партизанами і розстріляли, а потім спалили в Нижній Ситниці. Після евакуації село підпалили.

Повністю згоріло 80 будинків, частково — три. Господарських будівель було спалених 80.

На примусові праці до Німеччини були відправлені Палшак Ян, Качмар Стефан, Кандура Ян, Шмайда Йозеф та Іванисько Йозеф. Всі опинились у місті Фалкенау.

Ганушовце. Село було центром партизанського руху, а його жителі від самого початку включилися до антифашистської боротьби. Перед СНП і під час нього тут активно діяв нелегальний осередок КПС. Його членами були Стефан Моліторіс, Йозеф Алексович, Андрій Сарака, Михайло Фабер, Андрій Лукач, Андрій Машук, Йозеф Велебір-Колесар, Юрій Лукач, Юрій Петер, Юрій Лукач-Томко, Андрій Велебір-Кмец, Ян Возар.

Революційний Національний комітет тут виник 15. 3. 1944 р. і складався з десяти чоловік.

В хотарі села активно діяла партизанська бригада «Чапаєв», яка до хотаря села прийшла із Сланських гір (Лиса) літом 1943 року у складі 15 чоловік.

Місцеве населення дуже активно допомагало партизанам їжею, одягом, доглядало поранених, збирало зброю та організовувало перехід жителів до партизанів. З місцевого населення до партизанів приєдналися Андрій Томко, Ян Сабо, Михайло Моліторіс, Йозеф Моліторіс, Йозеф Велебір, Войтех Андрейко, Ян Пульо, Юрій Соха, Ізідор Неуман, Павло Буйновський, Ян Сабо-Бабінчак, Юрій Сабо, Андрій Адам, Юрій Кучинський, Йозеф Крупа-Марцінко, Ернест Галушка, Ян Гусар, Андрій Ферко, Дезидерій Воль, Іван Вайс, Юрій Дьордіна, Грегак.

В тюрму фашисти кинули Андрія Моліторіса, Йозефа Велебіра, Барфоломея Паля, Барфомолея Даніела та Ладіслава Даніела. До концентраційного табору в Маттаузені відправили Йозефа Варгу, Йозефа Чікалу, Войтеха Андерка, Яна Ганзо-Томашка, Яна Шурі, Юрія Дьордіну, Гремака, Альтмана, Андрія Моліторіса.

Матяшка. Місцеві жителі активно включилися до антифашистського руху.

В хотарі села активно діяла партизанська група «Чапаєв», сюди прийшла в половині вересня 1943 року у складі 15 чоловік.

Населення давало партизанам продукти харчування, одяг, доглядало поранених, надавало їм ночівлю. До партизанів приєдналися Дмитро Голодяк, Михайло Братко-Грушка, Стефан Тилько, Йозеф Тилько, Юрій Братко, Михайло Голодняк, Михайло Грушка, Петро Павелиця, Василь Бережняк.

За активну допомогу партизанам та за участь жителів села в партизанських загонах фашисти 7-го вересня 1944 р. село спалили. До випалення дійшло так, що німецькі війська наступали на Матяшку як на один з партизанських центрів з боку Детріка, Ременин, Руської Волі, Кобильниць. Партизани та населення були вчасно інформовані і сховалися

в навколишніх лісах. Після приходу в село фашисти оглянули всі будинки, а потім частину з них підпалили.

Повністю згоріло 14 будинків та 16 господарських будівель.

Петрівці. Село знаходилось в смузі партизанського руху і його населення взяло активну участь в антифашистській боротьбі. 2-го серпня 1944 року тут виник революційний Національний комітет, який складався з 8 членів.

В хотарі села активно діяла партизанська група «Чапаєв», яка сюди прийшла в березні 1944 р. у складі 100 чоловік. Місцеве населення дуже активно допомагало партизанам. Приносило їм їжу, одяг, піклувалося про поранених, виконувало роль зв'язківців та разом з партизанами брало участь у бойових акціях.

До партизанів приєдналися громадяни села Балог Ян, Бернард Андрій, Горечний Стефан, Горечний Андрій, Гдовін Ян, Горечний Ян.

За активну допомогу партизанам та за участь населення в партизанських загонах фашисти 7-го вересня 1944 р. село спалили.

До випалення дійшло так, що фашисти наступали через Ганушівці і Петрівці проти партизанського загону «Чапаєв». Населення втекло до навколишніх лісів, разом з ним відходили і партизани. Коли німці прийшли до Петровець, на декілька місцях почали підпалювати село. При цьому двох жителів — Яна Реп'яка і Андрія Балога-Майстріка — застрелили.

Повністю було спалених 38 будинків та господарських будівель. Фашисти схопили і відправили до тюрми Гдовіна Юрія, Балога Михайла, Балога Яна, Андрія Чурліка-Петржела ст., Андрія Чурліка-Петржела мол. та Дубинського Людовита.

До концентраційного табору в Німеччину відправили Гдовіна Яна.

Германовце на Топлі. Село активно включилося до антифашистського руху. До початку СНП тут працював нелегальний осередок КПС, а в травні 1944 р. виник революційний Національний комітет.

В хотарі села діяла партизанська група «Чапаєв», яка сюди прийшла літом 1944 року із Сланських гір у складі 100 чоловік.

Місцеві жителі надавали значну допомогу партизанам. Приносили їм вісті про пересування противника, виконували роль зв'язківців, давали продукти харчування та одяг. Із села до партизанів відійшли Гашко Ян, Морох Ілля, Палко Михайло, Палко Юрій, Качкош Юрій, Рішко Василь, Легет Михайло.

За допомогу партизанам та їх активну антифашистську партизанську діяльність фашисти 7-го вересня 1944 року село спалили. Повністю було спалених 85 будинків і 100 господарських будівель.

В ході цих репресій вбили жителів села Турчіна, Андрія Жіпая, Юрія Крівака і Яна Жіпая, які рятували своє село від вогню.

До випалення дійшло так, що в район села прибула частина 108-ої механізованої дивізії СС, яка наступала проти чапаївців. Село потім почали підпалювати, щоб таким чином зліквідувати один з постачальних пунктів партизанів.

За допомогу партизанам до гестапівської тюрмі в Пряшеві фашисти кинули Мічка Яна, який під час бомбардування Пряшева там і загинув.

К о ш а р о в ц е. Активною була участь в антифашистському русі й жителів цього села. В хотарі села діяли партизанські групи «Пожарський» і «Чапаєв». Партизанська група «Пожарський» сюди прийшла у серпні 1944 року з Польщі і її кількість розрослася на 104 чоловік. Партизанська група «Чапаєв» сюди прийшла у листопаді 1044 року у складі 600 чоловік.

Населення села постачало партизанів їжею, одягом та ліками. Разом з партизанами, громадяни села брали участь в бойових акціях, піклувалися про поранених, збирали повідомлення про пересування противника. З місцевих жителів до партизанів приєдналися Сабол Йозеф, Джуйка Михайло, Гудронь Йозеф, Горний Бедржіх, Янашова Ганна, Набад Ян.

За активну допомогу партизанам фашисти 19-го листопада 1944 року село спалили. Повністю згоріло 67 будинків та 60 господарських будівель. До випалення дійшло так, що 18-го листопада 1944 року фашисти почали генеральний наступ проти партизанських груп у східній частині Воронівського округу. Село обороняла партизанська група «Пожарський». З 18-го на 19-го листопада німцям вдалося партизанів із села витіснити, а село зайняти. Населення з села евакуювалося. Фашисти село спалили.

Чотирьох жителів села, Гуссеову Ірину, Маті Йозефа, Еліаша Юрія, Еліашову Валерію, відвезли до сусідніх Лукачовець, де їх живцем спалили за допомогу партизанам.

З а в а д а. До початку СНП в селі працював нелегальний осередок КПС у складі чотирьох членів. Жителі села активно включилися до антифашистської боротьби.

В хотарі села діяла партизанська група «Чапаєв», яка сюди прийшла у вересні 1944 року із Сланських гір.

Населення села різними способами допомагало партизанам. Приносили продукти, одяг, піклувлися про поранених. Виконували роль зв'язківців і брали участь у бойових акціях. До партизанів з рядів громадян села приєдналися Рак Дмитро, Зеленяк Ян та Бало Ян.

За допомогу партизанам та їх активну участь в антифашистській боротьбі німці 21-го листопада 1944 року село спалили. Повністю було спалених 70 будинків та 69 господарських будівель.

До випалення села дійшло так, що 20-го листопада 1944 року німецькі бомбардувальники почали скидати бомби на село. Це був ніби сигнал для наступу на Заваду. Партизани почали відступати в сторону фронту, а 21-го листопада німці вступили майже до порожнього села. Село підпалили, а в полум'ї за допомогу партизанам спалили Рака Андрія, Кічінову Гелену та Семанову Марію.

БАРДІЇВСЬКИЙ ОКРУГ

Л і в о в. В селі працював нелегальний осередок КПС, який організував антифашистську боротьбу, до якої включилося місцеве населення.

В хотарі села діяли партизанські групи «Раковський-Літвінов», «Касєв», «Липа» та «Шукаєв». Перша партизанська група тут з'явилася 20-го квітня 1944 року. Населення села активно допомагало всім партизанським групам, які тут боролися з ворогом. В ході СНП в селі було побудовано польову лікарню, т. зв. таємний лазарет, в якому лікували поранених партизанів.

З місцевих жителів до партизанів приєдналися Йозеф Фецько-Молчан, Олександр Фецько, Ян Джмура, Михайло Джмура.

Коли розпочалося СНП, до партизанів приєдналися Василь Страценський, Василь Шведа, Йозеф Петрак, Йозеф Марцінек, Йозеф Караффа, Ян Молчан, Русинко, Машляр, Главачова, Піларова, Ян Троянович. В грудні 1944 р. німці спалили лісову сторожку, де сходилися партизани.

МИХАЛІВЕЦЬКИЙ ОКРУГ

К у с і н. В хотарі села активно діяла партизанська група «Ястріб», яка сюди прийшла 2-го вересня 1944 року з Каменки у складі 85 чоловік. Допомога партизанам полягала у постачанні партизанів зброєю, продуктами, ліками та в збиранні повідомлень про ворога. В селі партизанам допомагало коло 80 сімей. Першими стали співпрацювати з партизанами (в травні 1944 року) Ян Міжак з дружиною і дочкою Марією. Переховували пораненого партизана Якуба з групи «Ястріб» і партизанку Женю. З місцевих жителів до партизанів приєдналися Стефан Бінда, Михайло Козак, Ян Бучко, Ян Плеша, Ян Максим, Павло Томко, Петро Канца.

Село спалили угорські солдати 27-го жовтня 1944 року. Повністю було спалених 12 будинків та 70 господарських будівель.

До випалення дійшло так, що 24-го жовтня 1944 року сюди прийшов взвод угорських солдатів і зайняв бойову позицію на південному краї села — на городі Гавликів і Томків. Місцеві партизани Стефан Бінда, Михайло Козак, Ян Бучко, Ян Плеша, Ян Максим, Павло Томко та Петро Канца напали на угорців, роззброїли їх та відвели у ліс до партизанів. На третій день село оточили угорські частини і почали підпалювати будинки.

На примусові праці до Німеччини відтранспортували Павла Бучка мол., Мадзакевича Яна, Михайла Міндяра і Яна Рейта.

К л о к о ч о в. До розпочаття СНП в селі працював ілегальний осередок КПС у складі 7 членів.

В хотарі села діяла партизанська група «Ястріб», яка сюди прийшла 2-го вересня 1944 року у складі 85 членів. З місцевого населення до цієї партизанської групи приєдналися Чловечок Михайло, Добош Ян, Газуліч Михайло, Гомбош Юрій, Ганджурік Юрій мол., Ганджурік Юрій ст., Ганджурік Михайло, Тимко Михайло, Павлишак Франтішек, Бонза Михайло, Конарник Юрій, Мінджак Юрій, Павлишак Михайло, Ракоці Петро, Стрічік Михайло, Тімко Андрій.

Коли виникла партизанська група «Вежа», так усі названі жителі Клокочова перейшли до цієї партзанської групи. Село німці спалили 14-го жовтня 1944 року. Повністю було спалених три будинки, частково — два та одна господарська будівля.

Причиною випалення було те, що партизани під Ведмедьовою горою застрілили одного німця, за що фашисти помстилися і підпалили будинки. При цьому взяли і 25 заложників, яких кинули до тюрми в Михалівцях, Воронові і Пряшеві. Пустили їх 22-го листопада 1944 року.

П о р у б а під Вигорлатом. Громадяни цього партизанського села активно брали участь у антифашистському русі. Працював тут і 5-член-

ний нелегальний осередок КПС, а 16-го травня тут виник і революційний Національний комітет.

В хотарі села активно діяла партизанська група «Борканюк», яка сюди прийшла 27-го вересня 1944 року у складі 20 чоловік. В жовтні 1944 року партизани цієї групи зліквідували в селі 5 німців. Пізніше взяли в полон взвод німецьких солдатів. Під час бойових акцій в хотарі села партизани захопили в полон 103 ворожі солдати. Місцеве населення допомагало партизанам продуктами харчування. Створився постачальний пункт продуктів, звідки харчі вивозилися возом до лісу.

З місцевих громадян до партизанів приєдналися Михайло Крішка, Андрій Кромпак, Ігнат.

За явну допомогу села партизанам з 3-го на 4-го листопада 1944 року німці село спалили (вважали його партизанським селом).

Повністю спалили 110 будинків, частково — шість та церкву. Знищених господарських будівель було 72. Німці вивезли із села до концентраційного табору 28 єврейських сімей. На примусові праці до Німеччини відправили 12 громадян.

Винне. Громадяни цього села включилися до антифашистської боротьби дуже активно. До СНП тут працювала ілегальна організація КПС під керівництвом Павла Бороша, який вже в 1942 році заснував за Винянським озером першу бойову Яношикову дружину. 28-го жовтня 1944 року тут виникає революційний Національний комітет.

В хотарі села діяли партизанські групи «Погучов», «Вежа» і «Кривань». Партизанська група прийшла до хотаря з Гуменщини. З громадян до неї приєдналися Стефан Смоляк, Ян Маєрнік, Ян Гладкий, Михайло Ганьо, Стефан Возар, Юрій Дворовчик, Андрій Юско, Ян Ванкулич, Ян Мрига, Йозеф Смоляр, Павло Джаван, Павло Рондош, Карол Жалобів, Ян Борош.

До партизанської групи «Вежа», яка тут виникла 25-го вересня 1944 року, приєдналися громадяни села Андрій Фантазірк, Юрій Ганьо, Ян Гладний, Юрій Гладний, Михайло Ігнат, Франтішек Павліщак, Павло Рондьош, Юрій Ванкулич.

Населення допомагало партизанам їжею, зброєю, ліками, кінськими запрягами та шило для них білизну з парашутів.

30-го жовтня 1944 року німці село спалили. Повністю було спалених 217 житлових будинків та господарських будівель (за обліковою книгою групи «Вежа»). В сільській хроніці наводиться, що повністю було спалено 285 будинків, а 120 — частково.

Причиною спалення, крім допомоги партизанам, було й те, що село було зайняте партизанськими групами «Вежа», «Ястріб» і «Кривань», які 28 жовтня 1944 року тут виголосили заснування революційного Національного комітету та виникнення Чехословацької республіки. Партизанська група «Вежа» тримала в полоні німецького офіцера, якого німці намагалися визволити. Переважаючи в силі, фашисти витіснили партизанів із села, яке потім підпалили. В ході цієї акції німці грабували село, забирали худобу, птицю та все, що залишилось в будинках. В результаті цього у Винному загинуло також декілька невинних людей. Були це: літній житель села Станіслав Сташко, бабуся Станковська, яка хворою згоріла в домі, та малий хлопець Ян Демчак. Жертвою стала й жінка

тодішнього нотаріуса Івана з двома малими дітьми; засрелені, вони згоріли в будинку.

На примусові праці до Німеччини фашисти відправили 15 громадян.

ПРЯШІВСЬКИЙ ОКРУГ

З л а т а Б а н я. До розпочаття СНП в селі працював 5-членний нелегальний осередок КПС, який організував антифашистську боротьбу. В хотарі села діяла партизанська група «Чапаєв», яка тут з'явилася в березні 1943 року.

Місцеве населення давало чапаївцям їжу, пекло хліб, прало білизну, щедро допомагало повозками для транспортування зброї і боєприпасів з Пряшева. З громадян до партизанів приєднався Заяц Йозеф.

За допомогу партизанам німці 8-го вересня 1944 року село спалили. Повністю було спалено 97 будинків, частково — один. Господарських будівель повністю згоріло 98. До випалення села дійшло так, що 7-го вересня 1944 року в ранні години прийшла сюди німецька піхота і танки. На нижньому кінці села біля мосту партизани ліквідували німецький патруль у складі 5—7 чоловік. Про прихід німців в село населення інформував помічник лісничого Ян Железнік. Хто з жителів встиг, то втік у гори. Двох жителів села — Яна Лелака і Франтішека Костеловича — німці застрелили через те, що в них знайшли радянські гроші, які ці залишили собі ще будучи словацькими солдатами на східньому фронті. На примусові праці до Німеччини, до міст Фрейбург і Брусак, було відправлено 6 громадян.

ГУМЕНСЬКИЙ ОКРУГ

О г р а д з а н и. Перед СНП в селі виник нелегальний осередок КПС, членами якого були Стефан Ткач, Андрій Ткач та Стефан Мельник. Під їх керівництвом було організовано антифашистську боротьбу. В хотарі села діяли радянські військовополонені, які втекли з концентраційних таборів і організували партизанський рух. 26-го листопада 1944 року у напрямі від Ладишковець сюди прийшли партизанські частини бригади «Чапаєв». З місцевих жителів до них приєдналися Андрій Кліч та Стефан Мельник. Населення дуже допомагало партизанам. Приносило продукти харчування, пекло хліб, переховувало радянських військовополонених, які втекли з концентраційних таборів. Ця допомога надавалася передусім в період від серпня до листопада 1944 року.

За допомогу партизанам в жовтні 1944 р. було спалено у селі три будинки.

В хотарі Хмельник був застрілений партизан Антон Сенк.

Г р у б і в. Активно брали участь в антифашистській боротьбі і громадяни цього села. В його хотарі діяли партизанські групи «Чапаєв», «Майоров» і «Шукаєв». Партизани з групи «Чапаєв» тут з'явилися в серпні 1944 року, а до хотаря села прийшли від Грабівця. З місцевих жителів до партизанів приєдналися Ян Скалка, Андрій Сас та Ян Рудий.

Місцеві жителі пекли для партизанів хліб, який розносили на домовлені місця по ночах. Крім цього давали одяг, передусім для солдатів 2-і східнословацької дивізії, які переходили на бік партизанів. Інформували партизанів про пересування німецьких військ, переховували радянських військовополонених, які втекли з концентрацаійних таборів.

В будові місцевої школи знаходився партизанський штаб. 19 листопада 1944 р. німці село спалили — за допомогу партизанам, та за те, що в школі знаходився партизанський штаб. Ще перед випаленням села фашисти чотири рази село бомбардували. Населення примусово було евакуйоване. Місцевий піп сповістив, своїх парафіян, що всі повинні село залишити і взяти з собою тільки найнеобхідніше. Потім німці почали грабувати будинки, а на кінець ціле село підпалили.

Повністю було спалених 94 будинки і господарські будівлі.

До концентраційних таборів у Німеччину відправили Йозефа, Стефана та Павла Кульг.

Вітязовці. В хотарі села діяла партизанська група «Чапаєв», яка сюди прийшла у серпні 1944 року із Ситниці і Кошаровець. З місцевих жителів до партизанів приєдналися Франтішек Сікорський, Франтішек Немец, Станіслав Сенк, Ладіслав Чубіняк, Ігнац Сенк, Антон Клімович, Лукаш Трецак, Ян Трецак, Йозеф Сікорський, Станіслав Завадський та Людовіт Немец.

Місцеве населення давало партизанам одяг, їжу, кінську збрую та взуття, які тут шилися і ремонтувалися у взуттєвій майстерні.

Це все возилося возами до В. Ситниці. Через допомогу партизанам село було спалене 24-го листопада 1944 р. (за два рази). Повністю згоріло 70 будинків і господарських будівель. Перший раз німці село підпалили запальними гранатами, вдруге — поступово підпалювали будинок за будинком бензином і соломою. Перед випаленням населення вигнали із села і пограбували його.

Жителя села Томаша Сенка в селі Оградзани застрелили через те, що в партизанах мав двох синів. Дальших двох, Ладіслава Чубіняка і Сенка, вночі після катувань вже вели на розстріл, але їм вдалося втекти. Чубіняка притому ранили.

Пчолинне. На протязі цілої антифашистської боротьби тут активно діяла ілегальна організація КПС, в якій були Татич, Михайло Латта, Ян Латта, Василь Бучко, Ян Гакош. Населення цього села активно брало участь у боротьбі з фашизмом.

В хотарі села діяли партизанські групи «Сергій», «Белов» та «Крівань», які сюди прийшли з польської території.

З місцевих жителів до партизанів приєдналися Гакош, Пірич, Кресач, Цур, Ватляк, А. Ватляк, М. Кресач, П. Цима, М. Шкуманич, Й. Шкуманич, Й. Сідівар, Й. Фенчик, В. Фенчик, М. Устяновський, М. Бучко, М. Терек, В. Лата, Й. Вочко, В. Парілнезич, Й. Станко. В загальному понад 50 громадян села активно співпрацювало з партизанськими групами «Белов» та «Сергій».

Місцеві жителі допомагали партизанам передусім збиранням продуктів харчування, які відвозили до партизанського табору.

За допомогу партизанам село 19-го серпня 1944 року було бомбардоване і спалене. Повністю згоріло 42 будинки, господарські будівлі були знищені на 90 %.

Перед знищенням села німецькі солдати насильно евакуювали з села 24 сім'ї, які були відправлені кудись аж на Середню Словаччину.

Під час бомбардування було вбито Яна Бобрика, який належав до пар-

тизанської групи «Сергій», та жительку Зузану Цимову. Застрелений був і 19-річний юнак Андрій Ватляк, якого фашисти спіймали біля рації.

Жахливі теж підсумки жорстокості угорських фашистів у Кошицях. Від половини листопада 1944 року до 18 січня 1945 р. звідси відправлено до концентраційних таборів не менше ніж 1200 громадян, а розстріляно 530 осіб. Особливо брутальним було вбивство на кошицькому вокзалі в жовтні 1944 р. 220 беззахисних громадян єврейського походження з Мішкольца, яких тут під час транспортування було отруєно у вагонах ціанистим воднем.

Фашистська жорстокість мала місце також 5 січня 1945 року, коли на головній вулиці Кошиць фашисти демонстративно повісили на деревах 12 політв'язнів. Угорські фашисти суворо розправлялися з невинними людьми до самого приходу визвольної Радянської Армії.

Страшним був погляд на спустошені фашистами села і міста Східнословацького краю. Найбільше краяв серце визволених Радянською Армією жителів невгамовний біль за замучених патріотів, згадка про яких ніколи не забувається і не забудеться.

Працьовитий народ після визволення Радянською Армією почав під керівництвом Комуністичної партії будувати нове соціалістичне життя. Із згарищ звелись нові сучасні села і міста. Люди спокійно працюють і живуть в миру, радіють з досягнутих успіхів. Поряд з тим, не забувають і не можуть забути також жорстокість і нелюдяність, властиві заникаючому буржуазному світові. Фучиківське «Люди, будьте пильні!» для всіх нас звучить по-сучасному і нині, бо в окремих частинах світу імперіалізм знову і знову доводить свою антигуманну природу.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Ján Šufliarsky, Akcia Edelweiss, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1963
2. Štefan Pažur, Protifašistický odboj na východnom Slovensku, Košice 1974
3. Čeněk Klopal, Nepromlčitelné zločiny, Pravda 1980
4. Fakty o druhej svetovej vojne, vydal ÚV SZPB Bratislava 1974
5. J. Zeman, Výčiny fašistov na Slovensku v rokoch 1944-45, História 3, Zborník SNM
6. E. Štrica, Pamätna miesta bojů proti fašizmu, Naše vojsko, Praha 1961
7. J. Chovonec, Krvavá stopa fašizmu na Slovensku, Naše vojsko, Praha 1955
8. František Nesvadba, Dargov — pamätník oslobodenia, Krajské nakladateľstvo všeobecnej literatúry, Košice 1961
9. Z iskry pochodeň. Po stopách národnooslobodzovacieho hnutia v okr. Trebišov v r. 1938—1944. Š. Korčmaroš r. 1974.
10. Výskum dotazníkmi vo Východoslovenskom kraji, Dukelské múzeum 1979 — 1980.

REZUME

Jozef Rodák, Taký bol fašizmus (z výčinov fašistov na východnom Slovensku).

Štúdia „Taký bol fašizmus" je svojim obsahom zameraná na represálie nacistov, ktoré boli napáchané na civilnom obyvateľstve v jednotlivých okresoch vo Východoslovenskom kraji.

V úvodnej časti štúdie sa hovorí o zverstvách nemeckých nacistov na území Sovietskeho zväzu a v ostatných okupovaných európskych krajinách fašistickým Nemeckom. Hlavná časť štúdie je venovaná vypáleným a zničeným obciam na východnom Sloven-

sku. Tu v konkrétnom vyjadrení sú ukázané škody na majetku a na ľudských životoch, ktoré urobili fašisti. Spôsoby ich vyčinov boli veľmi kruté.

Zvlášť boli brutálne prípady v dedinách Hostovice, Jakušovce, Tokajík, Košarovce a ďalších.

Hlavným cieľom štúdie je však ukázať na podstatu fašizmu, ktorý znamenal strašnú skazu v novodobých dejinách v 2. svetovej vojne. Zároveň s tým však aj varovať súčasne pokolenie, že výhonky tohoto fašizmu vegetujú aj v súčasnom Západnom svete a sú veľmi nebezpečné pre súčasný mierový život.

РЕЗЮМЕ

Йозеф Родак: Таким был фашизм (к зверствам фашистов в Восточной Словакии)

Статься «Таким был фашизм» своим содержанием направлена на репрессалии нацистов, которые они совершили по отношению к гражданскому населению в отдельных районах Восточнословацкого края.

В вступительной части статьи говорится о зверствах немецких фашистов на территории Советского Союза и в других, оккупированных гитлеровской Германией, европейских странах. Главная часть статьи посвящена сожженным и разоренным населенным пунктам в Восточной Словакии. Здесь в конкретной форме указано на материальный ущерб и людские жертвы, причиненные фашистами немилосердными, жестокими способами.

Особенно суровыми были случаи фашистских зверств в селах Гостовице, Якушовце, Токаик, Кошаровце и в других.

Однако главной целью статьи является указать на существо фашизма, который в новейшей истории человеченства означал большую погибель, а вместе с тем и предостеречь сегодняшнее поколение перед тем, что фашизм снова запускает в современном западном свете свои корни, которые очень опасны для современной мирной жизни на земле.

SCHLUSSFOLGERUNG

Jozef Rodák: So war der Faschismus (zur Grausamkeiten der Faschisten in der Ostslowakei)

Der Artikel „So war der Faschismus" ist seinem Inhalt nach auf die Repressalien der Nazis gerichtet, die sie gegen die Zivilbevölkerung von einigen Kreisen des Ostslowakischen Bezirkes unternommen hatten.

Im Einleitungsteil des Artikels ist die Rede von Repressalien der deutschen Faschisten auf dem Territorium der Sovietunion und in anderen, vom Hitlerdeutschland okkupierten europischen Ländern. Der Hauptteil des Artikels ist den verbrannten und zerstörten Ortschaften in der Ostslowakei gewidmet. Hier, in einer konkreten Form, ist auf die Materialschaden und Menschenopfer, die die deutschen Faschisten auf bestialische Art und Weise verursacht hatten, hingewiesen.

Besonders grausam waren die faschistischen Repressalien in den Dörfern Hostovice, Jakušovce, Tokajík, Košarovce und anderen.

Das Hauptziel dieses Artikels aber ist auf das Wesen des Faschismus hinzuweisen, der in der Geschichte der Neuzeit eine grosse Katastrophe bedeutet hatte, und zugleich auch die heutige Generation davor zu warnen, dass Sprösslinge dieses Faschismus in der gegenwärtigen westlichen Welt wieder keimen und für die heutige friedliche Leben höchst gefährlich sind.

ІСТОРІЯ

ПЛЕМЕНА РАННЬОБРОНЗОВОЇ ПОРИ У ВЕРХНЬОМУ ПОТИССІ

Е. А. БАЛАГУРІ, УЖГОРОДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ, УРСР

На початку бронзової пори відбулися значні зміни в суспільно-економічному житті населення верхньотиського регіону. Вони були викликані освоєнням більш досконалих знарядь, виготовлених з бронзи, що значною мірою сприяли розвитку землеробства й удосконалення його форм. Ще до початку бронзового віку у Верхньому Потиссі сформувався сучасний склад стада: бик, вівця, коза, свиня і кінь. В долинних районах Закарпаття і Східній Словаччині скотарство було придомним, а в гірських — відгінним. Помітно зростає густота населення. Поступово йде заселення не тільки передгірських, але й гірських районів. Розширяються економічні контакти населення Верхнього Потисся з сусідами. В суспільному житті спостерігається розквіт патріархально-родових відносин. Ці складні суспільно-економічні процеси яскраво відображені в археологічних культурах, представлених різними етнокультурними спільностями.

У формуванні господарсько-культурних типів у Верхньотиському регіоні на початку II тис. до н. е. зіграли роль пізньоенеолітичні племена, носії культур Бодрогкерестур, Баден і Коцофені. В цю історичну пору значно ускладнюється етнокультурна карта Карпатського ареалу. Починається переселенський рух племен з причорноморських степів, Балкан, Приальпійських районів, Південної Польщі і Прикарпаття. Він викликав до життя на широких просторах дифузії культурних досягнень. Тому пам'ятки першої половини бронзового віку на території Закарпаття, Східної Словаччини і усього Верхньотиського регіону ще не чітко з'ясовані. Їх вивчення було розпочато тільки в повоєнні роки[1]. Завдяки археологічних пошуків, відкрито кілька сот пам'ятників віднесених до локальної групи Ніршег-Затін культури Зок, локальної східнословацької курганної групи культури шнурової кераміки, коштянської і отоманьської культур. В даній статі будуть розглянуті тільки пам'ятки групи Ніршег-Затін.

Назва Ніршег походить від холмистої низовини у Північно-Східній Угорщині, де зосереджена переважна більшість пам'яток рубежу і початку другого тисячоліття до н. е. Друга назва отримана від населеного пункту Затін у Східній Словаччині. А що стосується назви самої культури Зок, то вона походить від укріпленного поселення Зок в околиці міста Печ на півдні Угорщини[2]. На основі форм і орнаментаційної композиції посуду, а також побутових предметів, ця культура є відособленною серед інших культур епохи ранньої бронзи Тисо-Дунайського басейну. Кераміка її має характерні риси, властиві для егейського і італійського круга культур. Носії культури Зок займали родючі долини рік Тиси, Дунаю і їх приток. В цьому ареалі утворилися локальні групи Вучедол, Зок, Мако (Чака) і Ніргеш-Затін. Остання група цікава тим, що вона має цілий ряд етнографічних відмінностей, які відрізняють її від останніх груп. На цій основі І. Бона, Е. Т. Бадер пропонують групу Ніршег-Затін виділити в окрему, самостійну історико-культурну спільність під назвою культура Ніршег[3].

Територія поширення пам'яток ніршегської культури визначена на півночі течією ріки Бодрог і рівниною, утвореною р. Горнад, на заході — хортобадьським степом, а на південь — басейном ріки Береттьо. Північно-східні границі доходять до передгір'я Карпат (південно-західні відроги). На цій, порівняно невеликій території зараз відомо понад 200 пам'яток. В Східній Словаччині і Північно-Східній Угорщині вони були виявлені в 50—60-х роках[4].

На Закарпатті пам'ятки культури Ніршег відкриті в 1969—1974 рр. археологічними експедиціями Інституту археології АН СРСР (В. С. Титов), Ужгородського Державного університету і Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР (М. Ф. Потушняк, С. І. Пеняк, І. І. Попович[4]. Вони представлені поселеннями на Малій Горі у Мукачеві, на Круглій Горі у с. Дрисино, на південній околиці села Доброиь і в с. Вовчанське (урочище Бровнтаг). Наші дані про пам'ятки культури Ніршег на Закарпатті широко доповнюються результатами досліджень словацьких, угорських и румунських археологів. Завдяки цього, з'ясовано, що поселення майже завжди знаходилися в подібних топографічних умовах. Більша частина поселення розположена в поймі річок, на невисоких піскових дюнах, на острівках серед боліт, або на плато невеликих гір (Мала Гора, Кругла Гора, Сомотарська гора, Велькі Каменець). За розмірами поселення займають території, які в діаметрі виносять 50—100 м. Вони є недовготривалими. Поряд з такими, відомі й великі і довготривалі селища (Тисалуць)[5]. Найбільш заселенними були піщані дюни в долині р. Бодрог і низовині Ніршег, хоч і не дуже сприятливі тут грунти для землеробства. В дослідженому регіоні за даними картографувань встановлюється густота поселень. У зв'язку з недовготривалістю мешкань, пояснюється близькість розположення поселень. Віддаль між поселеннями вздовж річкового берега або озера виносить 2—3, інколи і 1км. Типовим прикладом такої топографії можуть служити поселення в сс. Велика Доброиь, Тисалуць, Затін, Домрад і інші[6]. Характерною особливістю поселень ранньобронзової пори у Верхньому Потиссі було те, що вони, як правило, знаходилися біля водних джерел. Це пояснюється тим, що на початку II тис. до н. е. клімат

в Тисо-Дунайському басейні був теплий і сухий[7]. Тому і не дивно, що господарські і інші побутові комплекси споруджувалися в поймах річок і на берегах озер. Стратиграфічні спостереження поселень дозволили визначити і відносну глибину залягання об'єктів. Як правило, вони знаходилися на глибині 0,5—0,8 м. від сучасної поверхні.

Про характер жител та інші деталі важко судити. На поселеннях групи Ніршег-Затін дуже слабо простежуються споруди. Окремі скупчення кераміки, печних відходів, обмазки, сліди вогнищ і господарських ям можуть бути вказівкою на місце мешкання людей. Виходячи з цих обставин, ми можемо говорити лише про тимчасові житла типу куренів. На поселеннях на Малій Горі в м. Мукачеві, в сс. Велика Добронь і Нірпазонь відкрито житла типу напівземлянок, різних розмірів від 15 до 20 кв. м[8]. Наземні житла відкриті на поселенні типу тель в с. Тисалуць в Північно-Східній Угорщині. Як бачимо, житла на поселеннях культури Ніршег різні. Це стосується і їх форми і розмірів. Як правило, житла однокамерні з вогнищем в центрі. Настил глинобитний. За межами жител на подвір'ї знаходилися вогнищеві і господарські ями. Характерною особливістю поселень групи Ніршег-Затін є те, що культурні залишки зосереджувалися тільки в межах жител і господарських споруд. Найбільш масовим матеріалом була кераміка. В житлах зустрічалися і кам'яні зернотерки, кремневі ножі, серпи тощо. Поховальні пам'ятки групи Ніршег-Затін малочисельні — всього чотири місцезнаходжень: Венчеле, Котай-Рокалюк, Канторянош-Пензверем і Орош в Північно-Східній Угорщині, це поховання з трупоспаленням і збереженням залишків кремацій в урнах[9]. Крім трупоспалень, відомо і трупопокладення небіжчиків, які лежали в могильних ямах в скорченому стані. Такі поховання виявлені в сс. Елеп і Тисячег[10]. Отже, ми можемо говорити про два типи поховального обряду: трупоспалення и трупопокладення. Місцем поховання служили віддалені від поселення дюни або тераси у річок, озер і боліт. Більш вірогідно, що трупоспалення проходило на стороні, а потім залишки збирали в урни і закопували в ями глибиною 0,8-м. В окремих випадках урни покривались мисками. Поховання здійснене обрядом трупопокладення поміщали в могильну яму, овальної форми 0,8-м. Біля кістяка знаходився супровідний інвентар, який складався з кераміки, крем'яних кам'яних виробів.

Дуальний поховальний обряд був властивий не лише носіям культури Ніршег. Він був поширений на початку бронзової епохи у всього населення Тисо-Дунайського басейну. Прийнятою є думка, що обряд трупопокладення у скорченому стані походить або з Балкан, або з степних районів Північного Причорномор'я. В Карпатському ареалі він з'явився на початку бронзової пори[11], а той же час обряд трупоспалення мав місцеві пізньоенеолітичні корені. На початку II тис. до н. е. обряд трупоспалення розповсюджується не лише в Центральній, але й Східній Європі[12]. В тих племенах, де існував дуальний обряд поховання, як нам здається, він був зв'язаний не лише деякими етнічними відмінностями, але й нормами шлюбу. Дослідник Н. Каліц вважає, що поява у носіїв культури Ніршег нового поховального обряду викликана про-

никненням в їх середовище чужих племен, очевидно, ямників або шкуровників[13].

Матеріальний комплекс пам'яток групи Ніршег-Затін є однорідним. Найбільш масовою була кераміка. Вона представлена столовим і кухонним посудом. Він витотовлений ручним способом з застосуванням гребня для зачистки поверхні і внутрішніх стінок. В глиняну масу добавлявся пісок або товчений камінь, попередньо перепалений. Посуд досить добре випалений, темносірого, коричневого, або світло-жовтого кольорів. Кухонна кераміка грубо виготовлена, обпал нерівний. Як столовий, так і кухонний посуд мають різні розміри, від 3—5 см. аж до 50—70 см. висоти, а інколи до 1 метра. Найбільш поширеним посудом були одноручні глеки різних розмірів. Вони мали кулястий або біконічний бочок і високе поступово звужене доверху циліндричне горло, виділене дно. Стрічкова ручка знаходилася на шийці і упиралася до стінки бочка. Поверхня цих посудин слабо лискована, інколи оздоблена заглибленним або штампованним орнаментом. Поширеним типом посуду були біконічні миски, які на зломі бочка оздоблені валиком. До цього варіанту належать миски із злегка відігнутими вінцями. Їх поверхня слабо лискована, орнаментована. Третім поширеним типом посуду були банкоподібні горшки різних варіантів і різних розмірів. Вони досить грубої формовки. На зовнішню поверхню їх наносився вініковий узор і розчленованний пальцевими вдавленнями валик. Інколи вініковий узор наявний і на внутрішній поверхні посуду. Рідко трапляються одновушні кухлики. Вони конічної форми, шийка слабо виділена. Вушко знаходиться нижче вінець, на рівні шийки. Деякі кухлики оздоблені довкола шийки рельєфним валиком, скісними заглибленнями або потрійними горошкоподібними виступами. Інколи на поверхню посуду наносився узор у вигляді начісу травою.

Досить численними в керамічному комплексі групи Ніршег-Затін є амфороподібні урни різних варіантів і розмірів. Вони широко відомі, як на поселеннях, так і в похованнях. На найбільшій опуклості бочка амфор знаходяться два, а інколи чотири стрічковидні вушка. Нижня частина посуду оздоблена вініковим або текстильним узором. Останній трапляється рідко. Незначний процент складають одноручні черпаки. Бочок їх кулястий, шийка невисока, циліндрична. Петляста ручка насаджена на край вінець і бочок. Зустрічаються на поселеннях конічні миски на піддінні. Внтурішня поверхня їх оздоблена, дно циліндричне або має вигляд зрізаної піраміди, інколи, хрестоподібне. Окремими екземплярами представлені миски на ніжках, миски у витляді зрізаного конуса і миски на виділеному піддінні. До керамічних виробів відносяться і птахоподібні посудини, дископодібні пряслиці, конуси, трубки і цідилки.

Розглядаючи керамічний матеріал, слід зупинитися і на його орнаментації. Вона складається з багатьох композиційних елементів, характерних для всіх груп культури Зок. Найбільш поширеним орнаментом є вініковий узор і заглиблені лінії, які утворюють різні композиційні сюжети. Прикрашувався посуд і гладким або розчленованним валиком, інколи текстильним узором. В композиційні елементи входили ямки,

горошини, геометричні комбінації, які інколи заповнювалися білою пастою.

Крім кераміки, до матеріального комплексу пам'яток культури Ніршег-Затін належать кістяні проколки, шила, кам'яні трапеціеподібні сокири, зернотерки і криві крем'яні серпи. Рідкісними знахідками є глиняні і кістяні ідоли.

Матеріальний комплекс, як найбільш достовірне історичне джерело, дозволяє з'ясувати зв'язки племен культури Ніршег з сусідніми етнокультурними спільностями. Особливо багато спільного в матеріальній культурі знаходимо у споріднених групах Мако і Вучедол. Так, в групі Мако широкого користування набули миски на піддоні, оздоблені узорами з внутрішнього боку. Тут відомі і глеки, аналогічні ніршегським. Наша кераміка має прямі аналогії і в групі Вучедол. На це показують миски, горшки, черпаки, а також орнаментаційні композиції на посудинах[14].

Якщо розглядати керамічний комплекс по окремих типах посуду, то встановлюються і далекі зв'язки групи Ніршег-Затін, навіть, з'ясовуються їх генетичні основи. Так глеки, в основному, мають східнобалканське походження. Згодом вони стають провідними і в культурі Надьрев[15]. Біконічні миски з відігнутими або горизонтально зрізаними краями мають паралелі в пам'ятках Анатолії і в ямній культурі Причорномор'я[16]. Горшки з віниковим узором походять з степових районів Північного Причорномор'я. Вони відомі в трипільській культурі в періоді B_1—B_2. Їх поширення в Карпатському ареалі зв'язане з проникненням ямників на захід. Амфороподібні урни з вушками мають своїх прототипів в культурах Анатолії, Північного Причорномор'я і Дніпровського Правобережжя (трипільська спільність).[17] Близькі аналогії до них знаходимо і в Прикарпатських групах культури шнурової кераміки[17]. Одноручні черпаки широко відомі у всіх групах культури Зок, в культурі шнурової кераміки[19]; культурах ранньобронзової доби Македонії[20]. Миски на хрестоподібному піддінні з шнуровим орнаментом наявні в ямній культурі[21]. Вони завдяки носіїв ямної культури поширилися в Карпатському ареалі. Орнаментаційні композиції і різні елементи декору на поверхні посуду культури Ніршег-Затін також мають південні генетичні основи. Н. Каліц заглибленний орнамент на мисках виводить з Егейського світу[22]. Наріви та наліпи на посуді походять з культур Баден і Коцофені. Східне походження мають криві крем'яні серпи. Вони широко відомі в трипільській і ямній культурах[23]. Скрипкоподібні ідоли культури Зок подібні до ідолів Анатолії[24]. Птахоподібні посудини культури Зок повторюють посуд трипільської культури. Не виключено, що вони потрапили в Карпатський ареал в результаті приходу ямників[26].

З наведеного аналізу напрошується такий висновок: 1) носії групи Ніршег-Затін мали широкі зв'язки з спорідненими та з сусідніми етнокультурними спільностями, 2) тісні взаємини простежуються з носіями ямної і культури шнурової кераміки (підкарпатська група і східнословацька курганна група)[27], 3) досить сильно проявляються і впливи культур Балкан. Отже, населення Верхньотиського регіону було, так

би мовити, каталізатором культурних елементів, запозичених від попередніх і синхронних культур.

Ще проблематичним залишається питання про поетапне, хронологічне розчленування культури Ніршег. Абсолютна хронологія визначається більш менш оптимально. Не викликає сумніву і те, що культурні групи Ніршег, Мако і Вучедол слідують в хронологічній послідовності за культурою Баден. Свідченням цього служать теллоподібні поселення Потисся, на яких чітко визначається стратиграфія Бадену і Ніршегу. На них простежується еволюційне переростання останньої в культуру Хатвань (рання фаза — 1850/1800)[28]. Пам'ятки культури Ніршег-Затін синхронні з пам'ятками ямної культури в Трансільванії і Східній Угорщині. Про це свідчить посуд з шнуровим орнаментом і миски на хрестоподібному піддоні. В той же час культура Ніршег є синхронною з пам'ятками східнословацької курганної групи культури шнурової кераміки[29]. Окремі типи віршегського посуду з нарізним орнаментом близькі до посуду другої розвиткової фази культури Коцофені. Пам'ятки Ніршег-Затін синхронні з пам'ятками культури Гліна Ш-Шнекенберг в Румунії[30], культури шнурової кераміки в Прикарпатті і Східній Словаччині[30]. Таким чином, час існування культури Ніршег-Затін припадає на період між 1900—1800 рр. до н. е.[32].

Проблематичним залишається і питання про походження культурної групи Ніршег-Затін. Незаперечним є той факт, що в основі розвитку населення ранньобронзової пори Карпатської улоговини лежить матеріальна і духовна культура носіїв культури Баден. Їх існування припиняється з появою в Потиссі племен ямної культури, також нових етнічних груп з балканського ареалу. Як східні, так і південні елементи культури зіграли провідну роль у формуванні ранньобронзових культур Тисо-Дунайського басейну. До цього ще слід додати переселенський процес кінця III — початку II тис. до н. е., який охопив носіїв культури шнурової кераміки Середньої і Східної Європи. Він виник в результаті дій закону тиску надміру населення на продуктивні сили[33]. В результаті переселення на захід причорноморських племен давньоямної культури, були зрушені з своїх колишніх місць мешкання і землеробські племена трипільської культури. Значна частина їх в силу обставин опинилися в ямному середовищі, а деяка група зуміла врятуватися і переселилась за Карпати, де продовжувала розвивати свій традиційний землеробський побут[34]. Отже, в результаті приходу нового населення і схрещення культурних надбань сусідніх етнічних спільностей (культура шнурової кераміки, ямна культура, Коцофені та інші) з місцевим субстратом, основу якого складали носії пізньоенеолітичних культур (Бодрогкерестур і Баден), виникла у верхньотиському регіоні культурна група Ніршег-Затін, яка входила у велику етнокультурну спільність Зок Тисо-Дунайського басейну[35-36].

Історична доля племен культури Ніршег-Затін у Верхньому Потиссі, очевидно, органічно пов'язана з консолідаційним процесом, викликаним наслідком асиміляції з пришельцями місцевого населення, широким розвитком міжплемінних зв'язків і поступовою ліквідацією відмінностей в господарстві окремих районів Тисо-Дунайского басейну. Ці явища чітко простежуються на археологічних джерелах, зокрема, на подібних

типах посуду, в їх орнаментаційній композиції, в кам'яних і металевих предметах. Культура Зок зіграла відмінну роль у формуванні наступних археологічних культур першої половини II тис. до н. е.[37]. Так, з локальної групи Мако формувалася культура Надьрев[38]. В західній частині Верхнього Потисся з культурної групи Ніршег-Затін виникла культура Хатвань, а в східній — культура Отомань[39]. У північно-західній частині Верхнього Потисся, тобто в південному районі Східної Словаччини, на ніршег-затінському субстраті виникла коштянська культура[40]. Отже, на зміну етнокультурної спільності Зок, що складалась із ряду споріднених локальних груп, виникло кілька нових культурних утворень з досить виразними етнографічними ознаками.

У Верхньому Потиссі населення культури Ніршег-Затін займалося землеробством і перегонним скотарством. Остеологічні дані, здобуті на поселеннях, вказують нам на такі види домашніх тварин: бик, коза, свиня, собака і кінь[41]. Допоміжними галузями господарства були рибальство і полювання[42]. До домашніх промислів відносяться гончарство (ручне), ткацтво, кісторізна і кам'янообробна справа. На деяких поселеннях засвідчено і сліди металообробки. Так, на городищі Вучедол культури Зок знайдені ливарні матриці[42]. Вже на початку II тис. до н. е. населення Тисо-Дунайського басейну стало широко експлуатувати мідні родовища Середньословацьких рудних гір та Трансільванські золоті і мідні поклади. В користуванні були бронзові листоподібні ножі і кінджали, шила, навершники списів, вислообушні сокири, браслети, шпильки і вискові підвіски тощо. Значна частина виробів (сокири, кінджали) мають аналогії в пам'ятках Подунав'я і Північного Причорномор'я. Цим і підтверджуються зв'язки населення Карпатського ареалу з Східною Європою на початку бронзової доби[43].

Суспільні відносини населення Ніршег-Затін базувалося на патріархально-родових порядках. Уже на початку бронзової пори відбулися корінні зміни в житті населення Центральної і Східної Європи, викликані першим великим суспільним поділом праці[44].

Про це свідчить господарська спрямованність окремих племен. Одні займалися скотарством, інші — землеробством та придомним скотарством. Завдяки племен, які відрізнялися одне від одних характером свого господарства, виник регулярний обмін. Про це свідчать археологічні джерела[45]. Обмін виробами здійснювався, мабуть, колективом і регулювався залежно від його потреб. Товарами в обміні були сировина (кремінь, сіль, метал) і готові вироби, зокрема янтарні прикраси, знаряддя праці з каменю і бронзи та інші. Янтарні вироби племена Ніршег-Затін, очевидно, отримували від населення культури шнурової кераміки, які жили вздовж так званого янтарного шляху і мали безпосередні контакти з жителями Прибалтики[46].

Металеві вироби населення Верхнього Потисся отримувало від племен Трансільванії, де вже в енеолітичний час існував потужний металургійний центр, який забезпечував товарами не лише власне, але і населення Прикарпаття. Завдяки приходу в Трансільванію на рубежі II тис. до н. е. носіїв ямної культури тут появилися нові види зброї (вислообушні сокири і підвіски). Ними стали широко користуватися в Тисо-Дунайському басейні.

Духовна культура племен групи Ніршег-Затін не цілком з'ясована, бо археологічні джерела для цього ще дуже мізерні. Дані поховань відображають віру жителів в загробне життя (супровідний інвентар і ритуальна їжа біля покійника). З культом сонця пов'язаний був звичай нанесення концентричних кіл і спіралів на поверхню посуду. Відображає існування культу вогню і обряд трупоспалення. Зооморфна пластика (птахоподібні посудини) вказує на існування тотемізму у племен ніршегської культури. Складні орнаментаційні композиції на поверхні посуду свідчать про духовне багатство ніршегських людей, про їх естетичні потреби. Передача складних художніх композицій, виготовлення різних прикрас та виробів, обумовлювались успіхами населення в їх трудовій діяльності.

Все ж деякі символи, знаки, і орнаментація на виробах не позбуті, очевидно, і культового змісту.

Отже, знаки, символи, прості і складні орнаментаційні композиції, зображення та інші прояви духовної культури, всі вони являються відображенням тих умов, того середовища і етносу, в якому проходило господарське і суспільне життя людей.

ПРИМІТКИ

1. Е. А. Балагурі. Археологічні пам'ятки Закарпаття. Ужгород, 1971; Його ж, Исследования археологических памятников Закарпатья за годы Советской власти. СЛА, XXIII—2. 1975; В. С. Титов. Итоги работ Закарпатской экспедиции. Археологические открытия 1970 года. Москва, 1971, с. 237—239; Його ж, Отчет о работе Закарпатской экспедиции АН СССР в 1970 г. Науковий архів Інституту археології АН УРСР. Інв. № 6627—6626; С. І. Пеняк, І. І. Попович, М. Ф. Потушняк. Звіт Закарпатської археологічної експедиції в 1976 р. Науковий архів Інституту археології АН УРСР (НАІА) Київ, 1977 р. Інв. № 7923, 7924; Археологические исследования в зоне строительства Нижне и Среднебатарской осушительной системы на территории Закарпатской области УССР. (Отчет). Ужгородський Госуниверситет 1976 г. № 76032904; A. Točík, J. Vladár. Prehlád bádania vývoja Slovenska v době bronzovej. SLA, XIX-2. Bratislava, 1971, s. 585—586 (N. Kalicz. Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarnб Budapest, 1968). Idem, A. korabronzkori nyirségi csoport telepe Nyirpazony határában. Archeologiai értesitб (AÉ). 94-I. Budapest, 1967, old. 5—14/c. Kassoб Beiträge, zur frühen Bronzezeit in Nord-Westrumänien. SCIV. I. Bucuresti, 1972; T. Baden. Epoca bronzului in nord-vestul Trasilvaniei. Bucuresti, 1978, p. 20—30.

2. Enzyklopedische Handbuch zur Ur und Frühgeschichte Europas. 2. (L—Z). Prag, 1960, s. 1680.

3. I. Bóna. Vita tézisek Magyarország korai bronzkorárol. Budapest, 1973.

4. В. С. Титов. вказана праця, С. І. Пеняк і співавтори ... вказ. праця ...,

5. N. Kalicz. Die Frühbronzezeit ... s. 72—73.

6. Див. літературу під № 1.

7. T. Kovács. A bronzkor Magyarországon. Budapest, 1978, old. 21.

8. В. С. Титов, вказ. праця ...

9. Фонди музею ім. Андраша Йоши в м. Ніредьхаза УНР (МАЙН). Інв. № 57/207;

10. Фонди музею ім. Дері в м. Дебрецен УНР(МДД). Інв. № ?/1941.

11. T. Kovács. op. cit. old. 73—74.

12. С. С. Березанская. Средний период бронзового века в Северной Украине. Киев, 1972, с. 71—74.

13. N. Kalicz. Die Frühbronzezeit ... s. 74.

14. N. Kalicz. A. koral bronzkor ... old. 14.

15. N. Kalicz. A korabronzkor ... old. 14—16.

16. Op. cit. old. 10.

17. Т. Пассек. Периодизация трипольских поселений. МИА, 10. М., 1949, рис. 27, I, 5, Рис. 56, I, 6; Рис. 76, 4, 5; В. А. Круц. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. Киев. 1977, с. 47—48.
18. І. К. Свешніков. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тис. до н. е. Київ, 1974, Рис. 53, 4.
19. Там же, рис. 53, 7.
20. M. A. Neurtley. Prehistorie Macedonia. Cambridge, 1939, fig. 176.
21. Археологія Української РСР. т. І. Київ, 1971, рис. 80, 16.
22. N. Kalicz. A korabronzkor ... old. 15.
23. Археологія ... рис. 43, 5.
24. H. Kühn. Kunst Alteuropas. Stutgart, 1954, fig. 55, 26, 33.
25. І. К. Свешніков. Історія населення ... с. 27—54.
26. N. Kalicz. Die Frühbronzezeit ... s. 94—95.
27. І. К. Свешніков. Історія населення ... с. 27—54.
28. N. Kalicz. Északkelet Magyarország korabronzkora és kapcsolatai. Régészeti dolgozatok. 4. Budapest, 1962, old. 16—21.
29. Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava, 1970, s. 228—229.
30. D. Berciu. Zorile istorici in Carpati si la Dunare, Bucuresti, 1966, p. 158—164.
31. І. К. Свешніков, вказ. праця, с. 164.
32. N. Kalicz. A korabronzkori ... old. 17.
33. К. Маркс і Ф. Енгельс. твори, т. 8., с. 541—542.
34. N. Kalicz. Die Frühbronzezeit ... s. 107.
35. Е. А. Балагури. Исследования археологических памятников ... с. 266.
36. N. Kalicz. Die Frühbronzezeit ... s. 105—109.
37. N. Kalicz. Északkelet ... old. 22—23.
38. I. Bóna. Opponensi vélemény. Régészeti dolgozatok. 4. Budapest, 1962, old. 42.
39. N. Kalicz. Északkelet ... old. 22—23.
40. Slovensko v mladšej dobe kamennej ... old. 226.
41. Die Frühbronzezeit ... s. 106.
42. Op. cit. s. 106
43. Е. А. Балагурі, В. І. Бідзіля, С. І. Пеняк. Давні металурги Українських Карпат. Ужгород, 1978, с. 14—19.
44. Ф. Енгельс. Походження сім'ї, приватної власності і держави. К. Маркс і Ф. Енгельс. твори, т. 21, с. 155.
45. І. К. Свешніков. Історія населення ... с. 148—149.
46. Там же, с. 151.

RESUMÉ

K. A. Balahuri, Kmene ranej doby bronzovej v hornom Potisí

1. Región horného Potisia bol dlhý čas bielou škvrnou na archeologickej mape epochy rannej doby bronzovej. Len v posledných rokoch na základe rozsiahlych výskumov v pásmach novostavieb a melioračných prác sa našlo viac ako 200 pamiatok zo začiatku 2. tisícročia pred n. l., ktoré sa nachádzajú na území východného Slovenska, severovýchodného Maďarska a Zakarpatskej oblasti USSR. Bádatelia S. Šiška, J. Vladár, V. Budinský-Krička a N. Kalic vyčlenili tieto pamiatky do osobitnej kultúrno-historickej skupiny Nyírség-Zatin. Vo svojich posledných prácach bádatelia I. Bona a T. Bader navrhujú vyčleniť skupinu Nyírség-Zatin do samostatnej kultúry v oblasti horného Potisia. Tento názor zdieľa aj autor tohto článku.

2. Pamiatky nyírség-zatinskej kultúry predstavujú hlavne osady, ktoré sa nachádzali nad zaplavovanými terasami riek a riečok, pieskové duny a taktiež ťažko dostupné vyvýšeniny (Mukačevo, Drisino, Somotorská hora, Veľký Kamenec). Rozlohy osád nie sú veľké. Obydlia v osadách predstavujú dočasné príbytky, polozemľanky (Mukačevo, V. Dobroň, Nyírpazony) a nadzemné domy pravouhlého a oválneho tvaru. V obydliach a taktiež mimo nich sa nachádzajú ohniská, hospodárske a úžitkové jamy. Mohyly nyírség-zatinskej kultúry sú zriedkavé. Známe sú 4 náležiská. Nositelia tejto kultúry svojich mŕtvych spaľovali, ich pozostatky uschovávali v urnách (Vencsele), pri ktorých boli umiestnené úžitkové predmety.

3. Materiálny komplex nyírség-zatinskej kultúry je zastúpený amforami, krčahmi, misami, kalichmi, zoomorfnou plastikou, žarnovmi a výrobkami z kameňa, kremeňa a kostí. Značná časť keramiky je zdobená žliabkovaním, zaštipovaním, valčekom, vypĺňovaním, bodkovaným vzorom a vrypovanými čiarami, ktoré vytvárajú najrôznejšie kompozičné námety. Tvary nádob a ich ornamentácia je v tisodunajskej oblasti.

4. Problematickou sa javí otázka pôvodu nyírség-zatinskej kultúry. Jej genetické korene je potrebné hľadať v predchádzajúcich kultúrach karpatskej oblasti, medzi ktorými zvláštnu úlohu pri jej formovaní zohrala kultúra badenská, kocofénska, dávnych jám, šnúrovej keramiky, neskorotripolská a kultúrne difúzie balkánskeho sveta. Následkom konvergencie sa utvorilo nové historicko-kultúrne spoločenstvo, ktoré sa stalo súčasťou etnokultúrnej zok-vučedolskej oblasti. Nositelia nyírség-zatinskej kultúry viedli poľnohospodársko-pastiersky spôsob života a udržiavali úzke styky s pastiermi východoslovenskej mohylovej skupiny, kultúry šnúrovej keramiky a dávnych jám stredného Potisia. Historické osudy nositeľov nyírség-zatinskej kultúry definitívne nie sú objasnené, no ich úloha pri formovaní nasledujúcich kultúr otomanskej, hatvanskej a košťanskej epochy rannej a strednej doby bronzovej bola dominujúca.

РЕЗЮМЕ

К. А. Балагури, Племена раннебронзового века в Верхнем Потисье

1. Верхнетисский регион продолжительное время был белым пятном на археологической карте эпохи ранней бронзы. Только в послевоенные годы, в результате широких поисков в зонах новостроек и мелиоративных работ, стало известно свыше 200 памятников начала II тысячелетия до н. э., находящиеся на территории Восточной Словакии, Северо-Восточной Венгрии и Закарпатья УССР. Эти памятники исследователи С. Шишка, Й. Владар, В. Будински-Кричка и Н. Калиц выделили

в отдельную культурно-историческую группу Ниршег-Затин. В последних своих работах исследователи И. Бона и Т. Бадер предлагают выделить группу Ниршег-Затин в самостоятельную культуру в ареале Верхнего Потисья. Это предложение корреспондируется автором настоящей статьи.

2. Памятники культуры Ниршег-Затин представлены, главным образом, поселениями, занимающими надпойменные террасы рек и речушек, песчаные дюны, а также труднодоступные возвышенности (Мукачево, Дрисино, Сомоторская гора, Велки Каменец). Размеры поселений незначительные. Жилищнобытовые об'екты на поселениях представлены жилищами-времянками, полуземлянками (Мукачево, В. Добронь, Нирпазонь) и наземными домами, прямоугольной и овальной форм. В жилищах и вне их находятся очаги, хозяйственные и бытовые ямы. Малочисленными являются могильники культуры Ниршег-Затин. Известно 4 местонахождений. Носители своих покойников хоронили обрядом трупосожжения и сохранения остатков в урнах (Венчеле), возле которых размещался сопровождающий инвентарь.

3. Материальный комплекс культуры Ниршег-Затин представлен амфорами, корчагами, мисками, чашками, зооморфной пластикой, зернотерками, каменными, кремневыми и костяными изделиями. Значительная часть керамики украшева нарезами, защипами, валиком, начесами, пунктирным узором и врезными линиями, создающими всевозможные композиционные сюжеты. Формы сосудов и их орнаментация в типологическом отношении родственная с культурной группой Зок-Вучедол Тисо-Дунайского бассейна.

4. Проблематическим является вопрос о происхождении культуры Ниршег-Затин. Ее генетические корни следует искать в предшествующих культурах Карпатского ареала, среди которых особую роль в ее формировании сыграли культури Баден, Коцофени, древнеямная, шнуровой каремики, поздних трипольцев и культурные диффузии балканского мира. В результате конвергенции, сложилась новая историко-культурная общость, входящая в этнокультурную Зок-Вучедольскую область. Носители культуры Ниршег-Затин вели земледельческо-скотоводческий образ жизни и поддерживали тесные контакты со скотоводами восточнословацкой курганной группы культуры шнуровой керамики и древнеямниками Среднего Потисья. Исторические судьбы носителей культуры Ниршег-Затин окончательно невыяснены, но их роль в формировании последующих культур Отомань, Хатвань и Коштьян эпохи ранней и средней бронзы была доминирущей.

RESUMÉ

K. A. Balahuri, Die Stämme im Frühbronzezeitalter an der oberen Teis

1. Das Gebiet der oberen Teis war lange ein weißer Flecken auf der archäologischen Landkarde des Frühbronzezeitaltalters. Erst in den letzten Jahrem auf Grund der ausführlichen Forschung im Rahmen der Neusiedlungen und Meliorationsarbeiten wurden mehr als 200 Denkmäler vom Anfang des zweiten Jahrtausends n. u. Z. entdeckt, die sich auf dem Gebiet der Ostslowakei, im nordöstlichen Ungarn und in der Transkarpatoukraine der UdSSR befinden. Die Forscher: S. Šiška, J. Vladár, V. Budinský-Krička und N. Kalic gliederten dese Denkmäler in eine besondere kultur-historische Gruppe Nyírség-Zatin In den letzten Arbeiten beantragen die Forscher J. Bona und T. Bader, die Gruppe Nyírség-Zatin in eine gesonderte Kultur in Gebiet der oberen Teis einzugliedern. Diese Ansicht teil auch der Verfasser.

2. Die Denkmäler der Nyírség-Zatiner Kultur stellen hauptsächlich Siedlungen dar, die sich über den Überschwemmungsterrassen der Flüße und Bäche befanden, auf Sanddünen und schwer zugänglichen Erhöhnugen (Mukačevo, Drisino, Somoter Berg. Veľký Kamenec). Das Ausmaß der Siedlungen ist nicht groß. Die Wohnstätten in den Siedlungen weisen auf zeitweilige Behausung hin, es waren halbunterirdische Wohnräume (Mukačevo, V. Dobroň, Nyírpaszony) und oberirdische Häuser in rechtwinkliger und ovaler Form. In den Wohnräumen, auch außerhalb, befanden sich Feuerstätten, wirtschaftliche Gruben. Selten kommen in der Nyírség-Zatiner Kultur Grabhügel vor. Es sind vier Fundorte bekannt. Die Träger dieser Kultur verbrannten ihre Toten und die Überreste bewahrten sie in Urnen (Vencsele), daneben befanden sich Gebrauchssachen.

3. Den materiellen Komplex der Nyírség-Zatiner Kultur vertreten Amphoren, Krüge, Schüsseln, Kelche, Tierplastiken, Mühlsteine und Erzeugnisse aus Stein, Quarz und Knochen. Einen bedeutenden Teil der Keramik verzieren Rillen, Walzen Punkt-und Strichmuster, die mannigfaltige Gebilde gestalten. Die Form der Gefäße und ihre Ornamente stehen in typologischer Beziehung mit der Zok-Vučedoler Kultur im Teis-Donau Raum in Verbindung.

4. Problematisch scheint die Frage des Ursprungs der Nyírség-Zatiner Kultur zu sein. Die genetischen Wurzeln muß man in der vorhergehenden Kultur in Karpatenraum suchen. Eine besondere Rolle der Gestaltung spielte die Badener, Kosoféner Kultur alter Gruben, der Schnurkeramik, die Spättripoliser Kultur und die Kulturdiffusion der Balkanwelt. Als Folge der Konvergenz entstand eine neue historisch-kulturelle Gemeinschaft, die ein Teil des Zok-Vučedoler ethnokulturellen Raumes wurde. Die Träger der Nyírség-Zatiner Kultur führten ein landwirtschaftliches Hirtenleben und unterhielten enge Beziehungen mit den Hirten der ostslowakischen Grabhügelkultur, der Schnurkeramik und der alten Grubenkultur der mittleren Teis. Das historische Schicksal der Träger der Nyírség-Zatiner Kultur ist noch endgütig nicht gelöst, jedoch ihre Rolle bei der Gestaltung der nächsten Kultur der Otomanischen, Hatvaner und Košťaner Epoche des Früh- und Mittelbronzezeitalters war dominant.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ — ПЕРШОДЖЕРЕЛА

„HISTORIA CARPATO-RUTHENORUM" МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ

ЮРІЙ САК, УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, СРСР

Серед закарпатських письменників першої половини XIX ст. видне місце займає Михайло Михайлович Лучкай, лінгвіст і фольклорист, історик і перекладач, культурний і громадський діяч.

М. Лучкай відомий в літературі як автор граматики, яка вийшла в світ 1930 року Будині під заголовком „Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae, actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, seu dialecti vigentis linguae" (Граматика слов'яно-руська: або старо-слов'янської, мало-російської мови, або діалекта, який існує тепер в карпатських горах). Це була перша друкована граматика на Закарпатті, яка принесла Лучкаю велику популярність. Проте друга велика праця Лучкая „Historia Carpato-Ruthenorum sacra et civilis (antiqua et recens) usque ad praesens tempus" (Історія карпатських русинів церковна і світська / давня і новітня аж на наш час), вченим відома здебільшого по назві та відгуках окремих дослідників спадщини Лучкая, або ж із цитат, взятих з цієї праці іншими істориками. «Історія» М. Лучкая не була надрукована ні за життя автора, ані після його смерті, вона залишилася в рукопису, написаному латинською мовою, тому, власне, була недоступною для грунтовного дослідження.

Доба, коли М. Лучкай жив і працював, була насичена бурхливими подіями в Австро-Угорській монархії, до складу якої входило тоді Закарпаття. Під кінець XVIII і в першій половині XIX ст. в Європі відбувалися епохальні події не лише в соціально-політичному житті, але й в літературі та науці. Французька буржуазна революція повалила феодально-абсолютистський лад і відкрила широкі можливості для розвитку капіталізму. Загарбницькі походи Наполеона прискорювали революційні ситуації в країнах Європи. Габсбурзька імперія була також напередодні революції. В європейській літературі цей період характерний новим напрямом — романтизмом, який пробудив у вчених потяг до вивчення минулого своїх народів. Прогресивні романтики очолили національно-визвольний рух, поширювали ідеї народності і гуманізму,

лінгвістиці на заміну старому схоластичному методу приходить новий, історико-порівняльний, який відкрив широкі можливості для розвитку порівняльного мовознавства.

В 1812—1816 рр. М. Лучкай навчався у Відні в духовній семінарії. В цей період також сюди сягав вплив основоположника слов'янської філології Йозефа Добровського; тут, у Відні, працював Варфоломій Копітар, філолог-славіст, який, хоч і був австрофілом і консерватором, будучи за національністю словенцем, в організованому ним лінгвістичному гуртку заохочував молодь слов'янського походження до вивчення і дослідження слов'янських мов, культури та історії своїх народів. Нові віяння доби, а також знайомство з поглядами видатних славістів, звичайно, не проходили без впливу на молодого допитливого юнака.

У передмові до «Граматики слов'яно-руської» Лучкай обіцяв видати історію «рутенського племені». Минуло більше десяти років напруженої праці і Лучкай виповнив свою обіцянку. В 1843 році рукопис «Історії» в шести томах був підготовлений до друку, але автор не встиг вже його надрукувати, бо 3 грудня цього ж року, на 54 році життя, передчасно помер.

На квартирі Лучкая знайдено багато архівних матеріалів, якими він користувався, працюючи до останнього подиху. Сучасники Лучкая не зуміли оцінити його багаторічну працю, не розуміли її завдання. Епархіальна консисторія прийняла рішення або продати рукопис у Будапешті за 1000 флоренів, або ж надрукувати його і за виручені гроші ліквідувати борги, яких за Лучкаєм залишилось понад п'ять тисяч флоренів.[1] Рукопис передано на рецензію члену тієї ж консисторії Андрію Балудянському. Невідомо, яку оцінку дав Балудянський «Історії» М. Лучкая, фактом є те, що вона не була надрукована. Недруги Лучкая, його «завісники», як він їх називав, ставились недоброзичливо до автора і не погоджувались з його поглядами; вони вважали за доцільніше приховати його працю на полицях єпископської бібліотеки.

Проте праця Лучкая була відома дослідникам історії та культурної спадщини Закарпаття, вони посилалися на неї, використовували її багатий фактичний матеріал, висловлювали жаль, що вона не досліджена і не опублікована. Окремі томи рукопису, ба навіть і весь рукопис, зникали з бібліотеки. Про це згадував О. Петров (лист від 19. VIII. 1928 р.), писала і «Закарпатська правда» (10. IV. 1963 р.). Останній раз «Історія» Лучкая зникла після другої світової війни. Автору цих рядків пощастило в 1962 р. відшукати всіх шість томів і передати їх на зберігання в бібліотеку Ужгородського державного університету.

Підготовлений до друку рукопис займає чотири книги великого формату (41×23 см) на 1437 сторінках. В першій книзі об'єднані два томи, з яких перший (188 с.) охоплює події від найдавніших часів до X ст.; другий (325 с.) — від приходу угорців по 1690 рік. Друга книга вміщує також два томи, третій (242 р.) і четвертий (251 с.); в них йдеться про події від 1690 р. по 1770 рік. Третя книга — п'ятий том (223 с.), належить перу Івана Пастелія, який описав у ній події на Спиші (ЧССР). Остання книга містить шостий том (208 с.), в ній розглядаються події з кінця XVIII ст. по 30 роки XIX ст. Таким чином, М. Лучкай охопив всю історію Закарпаття від найдавніших часів і довів її до своїх днів.

У передмові до першого тому Лучкай висловив думку про те, що вся праця не займе більше п'яти томів, але допускав, що в процесі роботи може виявитись і більше. Чорновий варіант праці, який зберігається в Закарпатському обласному архіві в Берегові, має п'ять томів, із яких перший налічує 68 листів, другий — 132, третій — 132, четвертий — 176, п'ятий — 79 листів[2]. У цьому варіанті наявний почерк Лучкая, але рукопис, підготовлений до друку, писав хтось інший, Лучкай своїм почерком тільки виправляв помилки і вносив доповнення. Сюди Лучкай включив як п'ятий том працю І. Пастелія. Т. Легоцький, Е. Сабов, Е. Недзельський[3] та інші згадують про п'ятитомну працю Лучкая. Насправді ж «Історія» М. Лучкая має шість томів.

Попередник Лучкая Й. Базилович (1742—1821) у своїй праці відстоював права Мукачівського монастиря[4]. М. Лучкай приділяє увагу історичним подіям, які вплинули на розвиток суспільно-політичних, економічних та культурних відносин народів Європи, в тому числі і на Закарпаття, пригнічуване безправ'ям і визискуванням чужоземних поневолювачів. Відстоюючи історичне право населення Закарпаття на рівноправне існування поряд з іншими народами Австро-Угорщини, Лучкай прагнув передусім довести, що «карпатські русини» є частиною великого слов'янського народу. Про це свідчить вже і епіграф до першого тому: „Historia etiamsi obscurae gentis, lumen addit clariori nationi". (Історія навіть маловідомого племені освітлює славніший народ).

В першому томі автор дає детальний перелік та опис народів і племен, які в різні історичні епохи населяли територію між Карпатами, Дунаєм і Чорним морем до приходу угорців, а саме, кіммерійців, скіфів, сарматів, язигів, метанастів, гетів, антів, неврів, певцінів, бастарнів, карпіанів, агафірсів, меланхлонів, гелонів, массагетів та інших. Спростовуючи антикслов'янську концепцію С. Хорвата, Лучкай доводить слов'янське походження всіх цих народів, посилається на праці грецьких і римських істориків (Гердота, Страбона, Цезаря, Тацита і т. ін.), наводить давні королівські трамоти, а також пробує свої доводи підтвердити етимологією оронімів, гідронімів, етнонімів та антропонімів. Так, назву Карпат виводить від прикметника «горбат». Греки, як твердить автор, вимовляли це слово неправильно, тому у Геродота записано: «Корпат». Річка Тиса, на думку автора, дістала назву від вищого ступеня прикметника тихий, отже «тихша», але ж у греків не було звука «ш», тому писали «Тиса». Язиги від слов'янського слова «язик» і т. ін.

Таким чином М. Лучкай хотів довести слов'янське походження всіх тих народів, які жили в тих краях до приходу угорців. І. Дулишкович, який добре знав «Історію карпатських русинів» М. Лучкая, бо використав її при написанні своєї праці «Исторические черты Угро-Русских», зауважив таке: «У Лучкая тут показуется все быти Славянским, как у писателей Стефана Горвата и Іернея Мадярским».[5] Очевидно, Дулишкович мав на увазі, що як Лучкай, так і Хорват входили в крайності, перший вважав всі народи слов'янами, а другий, що всі були угорцями.

М. Лучкай відчував, що його етимології не переконливі, тому він і писав, що «не вважає себе сліпим аматором етимологізування» (I, с. 16), однак слов'янські назви населених пунктів, річок і гір є вірними свідками того, що край під Карпатами споконвіків населяли русини. М. Луч-

кай робить такий висновок: „Nomina primitiva locorum montium, fluviorum originalia praesens usque retinet: Polyana, Bisztra, Lyuta, Ticha, Holubina, Berezna, Zemlyun, Temnik, Huszt ets. Donec itaque docuerit quidam hic loci alium, quam Ruthenum (:Slavum:) populum exstitisse, nominaque pagorum, montium, ac gentium alia fuisse, eousque Rutheni manebunt aborigines plagarum suarum, erunt Getarum, Dacorum, et Jazygum, ac Sarmatarum genuina soboles." II. 24—25. (Первісні назви місцевостей, гір, річок зберігає аж по сьогодні: Поляна, Бистра, Люта, Тиха, Голубина, Березна, Землюн, Густ та ін. Отже, поки хтось не доведе, що тут існував інший народ ніж руський (слов'янський), і що назви поселень, гір та племен були іншими, до тих пір русини залишаться аборігенами своїх країв, будуть справжніми потомками гетів, даків і язигів та сарматів).

В «Історії» М. Лучкая освітлені події, які тісно пов'язані з минулим нашого краю, це і розповідь про прихід угорців, про діяльність братів Кирила і Мефодія в Моравії, про напад татарів, про реформацію Лютера і запровадження унії, про події, пов'язані з повстанням Ракоція і таке інше. Всі ці події автор розглядає на фоні Мукачівської епархії.

Про гуманне ставлення М. Лучкая до важкої долі поневолених селян можна судити з таких слів, якими він підводить підсумок придушенню селянського повстання, яке відбулося під веденням Дожі. У 49 главі другого тому Лучкай пише таке: „Magis adnuc adgravata est sors rusticorum, quod perpetuae servituti subiecti sint, robottae, nonae, aliaque innumera onera eis imposta sunt. Duris his legibus rustici subiecti, non modo tunc depauperati, sed actu adhus miseram suam sortem lugent." II, 203. (Це значить: «Ще більш важкою була доля селян, тому що були кинуті у вічне рабство. Панщина, дев'ятина та безліч інших труднощів положено на їх плечі. Селяни, підкорені цим суворим законам, не тільки тоді збідніли, але ще й сьогодні оплакують свою долю»).

Історичні факти і події, про які М. Лучкай розповідає у своїй «Історії», відомі вченим, проте сама праця як рукописна пам'ятка є цікавою і цінною. Наукова її цінність полягає ще і в тому, що М. Лучкай використав багатий архівний матеріал Мукачівської епархії, різні грамоти, важливі документи, листи, протоколи, які сучасному дослідникові недоступні, бо вони вже зникли, або важко їх розшукати. Викладачі латинської мови Ужгородського державного університету (Ігнат А. М., Орос М. В., Сак Ю. М., Яцина О. І.) працюють над дешифруванням латинського тексту рукопису та його перекладом на рідну мову. Переклад праці М. Лучкая дасть можливість науковцям краще вивчити і дослідити це цінне джерело історії Закарпаття, дати самій праці та її авторові належну наукову оцінку.

ПРИМІТКИ

[1] В. Гаджега. Михаил Лучкай, житепис і твори. Одбитка із «Наукового зборника тов. «Просвіта» в Ужгороді, річник VI. з р. 1928/9. Ужгород, 1929, с. 125.

[2] Державний архів Закарпатської області, Ф. 151, оп. 9, од. зб. 494—498.

[3] Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monográfiája. Ungvárott, 1881, II kötet, 147 lap. — ков. В Унгваре, 1893, с. 194. — Е. Недзельский. Очерк капраторусской литературы, Е. Сабов. Христоматия церковно-славянских и угро-русских литературних памятни-Ужгород, 1932, с. 99.

[4] Joannicius Basilovits. Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits. Cassoviae, 1799.

[5] Іоанн Дулишкович. Исторические черты Угро-Русских, т. I, Унгвар, 1874, с. 80.

М. ЛУЧКАЙ

ІСТОРІЯ КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ

І

ІСТОРІЯ
КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ
церковна і світська
(давня і нова аж по наш час)

Написав
на матеріалі достовірних авторів, королівських грамот та архівних документів Мукачівської епархії

Михайло Лучкай

придворний наставник храму П. Д. М. в м. Лукка в Італії і ужгородський священик, перед тим епархіальний секретар

Том І

Від найдавніших часів до приходу мадярів у Язигію та Дакію

Кошиці
(843)

HISTORIA
CARPATO-RUTHENORUM
Sacra, et Civilis
(antigua, et recens usgne ad praesens tempus):

Ex probatissimis Authoribus, Diplomatibus Regiis, et Documentis Archivi Eppalis Dioecesis Munkats, elaborata, per MICHAELEM LUTSKAY B. M. V. Praepositum Aulicum Lucensem in Italia et Parochum Unghvar antea secretariu Eppatem.

TOMUS I.

A sera antiquitate, usque adventum Magyarorum in Jazigiam, et Daciam.

Cassoviae. Typis

Історія навіть маловідомого народу проливає світло на славніший народ. —

3а

Передмова

Зайва справа писати довгі передмови, бо їх здебільшого не читають. Тому що у вступі до руської граматики, виданої у м. Буда 1830 р., я пообіцяв, що треба буде видати історію руського племені, даного слова дотримую і пропоную її згідно з зазначеним заголовком твору. Вважаю, що не буде більше п'яти томів. Послідуюча програма це краще з'ясує.

В Ужгороді 1842 р.

Михайло Лучкай,
наставник

3б

Зміст
глав та параграфів

Глава I

§ 1. Про невідоме походження племен та про причини цього. — Видатні мужі приховали своє походження у казках. — Приклади. — Рід Рурика ведеться від Августа Цезаря. — Корятович від князів з Колонни. Те саме було з народами. — Греки і латиняни завжди позначають племена не тим ім'ям, яким вони себе самі називали. — Приклади. Слов'яни Стор. 52

Глава 2

§ 2. Повідомлення давніх письменників про Карпати. — Походження назви. — Опис. — Озеро Прибіна. — Зелене озеро. — Озеро Чорба. — Озеро Попер. — Озеро фелкенське. — Озеро Морське око. — Червоне озеро. — Чорне озеро. — Біле озеро. Стор. 55

§ 3. Про річки. — Істер. — Етимологія і початок. — Тир або Дністер. — Пората, Прут. — Серет. — Алута. — Марош. — Тиса. Стор. 59

Глава 3

§ 4. Перелік північних племен. Стор. 61
§ 5. Кіммеритці. Історична довідка про них. Стор. 61
§ 6. Скіфи. Дослідження та міркування про них. Стор. 62
§ 7. Сармати. Стор. 66
§ 8. Давня історія сарматів. Стор. 68
§ 9. Язиги. — Металасти та їх історія. Стор. 69
§ 10. Мезія і Фракія. Стор. 71
§ 11. Гети. Стор. 72
§ 12. Анти. — Анарти. Стор. 73
§ 13. Неври. — Певціни. — Бастарни і Карпіани. Стор. 73
§ 14. Агафірси. Стор. 74
§ 15. Неври. Стор. 75
§ 16. Меланхлони. Стор. 75
§ 17. Гелони. Стор. 75
§ 18. Масагети. Стор. 75

Глава 4

§ 19. Про походження цих племен. Досліджується і висвітлюється походження цих племен. Стор. 78

2b

Historia etiamsi obscurae Gentis,
lumen addit clariori Nationi. —

3a

Praefatio.

Longas praefationes scribere superfluum est, nam potissimum non leguntur. Quoniam ego in Praefatione Grammaticae Ruthenicae 1830 Budae editae adpromiseram: Gentis Ruthenae Historiam edendam, datam exolvo fidem, et eam secundum adpositum Titulum operis, sisto. Non oredo, ut plures sint Tomi, quam quinque. Programa secuturum id magis elucubrabit.

Dabam Unghvarini 1842.

Michael Lutskay
Praepositus.

3b

Elenchus

Capitum, et Paragraphorum.

Caput 1-um

§-phus 1. De obscura Origine Gentium, et Causis. — Viri singulares suam Originem fabellis involverunt. — Exempla eatenus. — Rurik ab Augusto Caesare deducitur. — Kyriatovich a Principibus de Colonna. — Id ipsum evenit cum Nationibus. — Graeci, et Latini Gentes semper alio nomine insigniunt, quam Gentes solae se nominaverunt. Exempla. — Slavi. pagina. 52

Caput 2.

§. 2. De Carpatho antiquorum Scriptorum Relationes. — Origo Nominis. — Descriptio. — Lacus Peibina. — Lacus Viridis. — Lacus Csorba. — Lacus Poper. — Lacus Felkensis. — Lacus Morskoje Oko. — Lacus Ruber. — Lacus Niger. — Lacus Albus. — pag. 55

§. 3. De Fluviis. — Ister. — Ethymologia, et origo. — Tyras, seu Dniester. — Porata. — Pruth. — Seret. — Aluta. — Maros. — Tibiscus, pag. 59

Caput 3.

§. 4. Enumeratio Gentium antea Septentrionalium, pag. 61
§. 5. Cimerei, eorum historica Notitia. pag. 61
§. 6. Scythae. — Dissertatio, — et opiniones de iis. pag. 62
§. 7. Sarmatae. pag. 66
§. 8. Antiqua historia Sarmatarum. pag. 68
§. 9. Jazyges. — Metanastae, et eorum historia. 69
§. 10. Moesia, et Tracia. pag. 71
§. 11. Getae. pag. 72
§. 12. Anthae. — Anarti, seu Anartes. pag. 73
§. 13. Neuri. — Peucini, Bastarnae, et Carpiani. pag. 73
§. 14. Agathyrses. pag. 74
§. 15. Neuri. pag. 75
§. 16. Melanchloni. pag. 75
§. 17. Gelones. pag. 75
§. 18. Messagetae. pag. 75

Caput 4.

§. 19. De origine harum Gentium. — Origines harum gentium perstringuntur, et clarificantur. pag. 78

§ 20. Кіммерійці. Стор. 79
§ 21. Гети Стор. 80
§ 22. Про розрізнення назв різних народів. Стор. 80
§ 23. Пояснення назв народів. — Тракс, Рац, Шокатц, Серби, Чорногорці, Клементини. Стор. 84
§ 24. Мізи. Стор. 85
§ 25. Гети, Даки, Язиги. Стор. 85
§ 26. Беси. Стор. 86
§ 27. Певціни. Стор. 87
§ 28. Імена царів та славних осіб. Стор. 87
§ 29. Назви місцевостей і країв. Стор. 88
§ 30. Язиги, Стор. 89
§ 31. Хазари. Стор. 90
§ 32. Печеніги або Пацінаціти. — Їх походження. Половці та висвітлення їх походження. Стор. 91
§ 33. Кумани і їх давнє поселення. Стор. 92
§ 34. Беси або Бисени та їх походження. Стор. 93
§ 35. Повніше об'єднання цих племен. Дослідження. Стор. 95
§ 36. Мідійці та їх споріднені. Стор. 97

Глава 5

§ 37. Подробніше про давніх мешканців цих країв. Дослідження. Стор. 102
§ 38. Ширше подається історія гетів. Стор. 105
§ 39. Історія даків. Стор. 111
§ 40. Про походження валахів. Стор. 112

Глава 6

§ 41. Про готів. Стор. 116

Глава 7

§ 42—52. Детально подається історія язигів та метанастів. Стор. 117—126

Глава 8

§ 52—56. Про гунів, про аварів, про мадярів. Стор. 126—130

Глава 9

§ 56—68. Грунтовніший виклад історії гуннів. Стор. 130—138

Глава 10

§ 68—73. Чи гунни були споріднені з мадярами. Стор. 138—147

Глава 11

§ 73. Гунни в Дакії і Язигії. Стор. 147

Глава 12

§ 74. Слов'яни, даки, язиги не були поневолені. Стор. 153

Глава 13

§ 75. Про аварів, які напали на Дакію і Язигію та про їх долю. Стор. 157

Глава 14

§ 76. Про булгарів та їхню долю. Стор. 161

Глава 15

§ 77. Про прихід мадярів. Стор. 164
§ 78. Доля племені та його його давня історія. Стор. 165

§. 20. Cimerei, pag. 79
§. 21. Getae pag. 80
§. 22. De Gentium diversorum niminum distinctione. pag. 80
§. 23. Explanatio Nominum populorum. Trax, Rátz; Schokatz. — Serbi. — Nigromontani. Clementini. pag. 84
§. 24. Mysi, pag. 85
§. 25. Getae, Daci, Jazyges. pag. 85
§. 26. Bessi. pag. 86
§. 27. Peucini. pag. 87
§. 28. Regum nomina, et personarum celebrium. pag. 87
§. 29. Nomina Locorum, et Civitatum. pag. 98
§. 30. Jazyges. pag. 99
§. 31. Chazari. pag. 90
§. 32. Pecsenyegi, seu Pacinacitae. — Eorum origo. — Polócz. — et Eorum Originis elucubratio. pag. 91
§. 33. Cumani, eorumque antiquae sedes. pag. 92
§. 34. Bessi, et Bisseni, et eorum origo. pag. 93
§. 35. Nexus uberior harum gentium. Dissertatio eatenus. pag. 95
§. 36. Medi, et eorum Congenerationales. pag. 97

Caput 5.

§. 37. De partium harum antiquis incolis in specie. — Dissertatio eatenus. pag. 102
§. 38. Historia Getarum fusius traditur. — pag. 105
§. 39. Dacorum historia. pag. 111
§. 40. Origo Valachorum fusior. pag. 112

Caput 6.

§. 41. De Gotis. pag. 116

Caput 7.

§. 42. — 52. Historia Jazygum, — Metanastarum fuse traditur. pag. 117—126

Caput 8.

§. 52. — 56. De Hunnis, Avaribus, et Magyaris. pag. 126—130

Caput 9.

§. 56 — 68. De Hunnis in specie historia fuse elucubrata, pag 130—138

Caput 10.

§. 68 — 73. An Hunni ejusdem Labii erant cum Magyaris. pag. 138—147

Caput 11.

§. 73. Hunni in Dacia, et Jazygia. pag. 147.

Caput 12.

§. 74. Slavi, Daci, Jazyges jugi alieni expertes. pag. 153

Caput 13.

§. 75. De Avaribus, Datiam, et Jazygiam invadentibus, — et eorum Fata. pag. 157

Caput 14.

§. 76. De Bulgaris, et eorum Fatis. pag. 161

Caput 15.

§. 77. De adventu Magyarorum. pag. 164
§. 78. Fata gentis, et antiqua historia. pag. 165

[1]*

Глава I

ПРО НЕЯСНЕ ПОХОДЖЕННЯ ПЛЕМЕН ТА ЙОГО ПРИЧИНИ

§ 1. Подібно до того як першоджерела, початки, а також спосіб єднання та існування всіх створінь людському розуму незрозумілий, до того ж покритий кімерійською темнотою, втомлює смертних, які прагнуть все розвідати, і приводить їх до різних домислів і помилок, так само першопочатки народів і племен, загублені в сивій давнині, скриваються від допитливих істориків і жоден із них не був і не буде настільки щасливим, щоб висвітлив усе неясне, розвіяв різні сумніви, викрив приховану правду і, таким чином, задовільнив своє та інших бажання. Це й не могло бути інакше. Бо ж жереб і доля народів та націй така ж як і видатної людини. Поки видатна людина не привернула на себе увагу своїх сучасників великим вчинком, надзвичайним знанням, високим сумлінням і сильним характером, залишається непомітною, зробившись відомою після першого вчинку, становиться предметом подиву і дослідження свого походження. Але рідко досягають справжньої уяви про предків, тому що, частково, насправді про них нічого не відомо, частково, а це заслуговує на увагу, якщо гордість героя і лестощі зумовлюють те, що шанка до нього буде тим більшою, чим більше казками і поясненнями оточать родословно героя: тому правителі народів вигадували, що їх початок пішов від богів і, дістався з бідою до трону римлян [2] та візантійців, вони не

(1)

Caput 1

DE OBSCURA ORIGINE GENTIUM, ET CAUSIS.

§ 1. Sicut rerum Creatarum prima stamina, principia, modusque coalitionis, et existentiae, ingenio humano haud pervius; sed cimaereis tenebris involutus, mortales, cuncta penetrare nitentes, fatigat, ad variasque hypotheses, ac errores deducit; ita primordia Nationum, et Gentium, in obscura antiquitate deperdita, fugiunt historicos avidos, nullusque fuit, aut erit ita felix, ut omne obscurum illustret, dubia varia removeat, velatamque veritatem faciat palam, taliterque suo et aliorum desiderio faciat satis. Id secus nec fieri potest. Fatum enim, et sors Populorum, Nationumque eadem est, quam viri singularis, donec vir singularis grandi actione, extraordinaria scientia, alto officio, et magno charactere orbis coaetanei attentionem excitaverit, manet obscurus, actione prima notabilis effectus, fit oblectum admirationis, et in sui originem pervestigationis. Sed raro pervenitur ad genuinam notitiam antenatorum, nam partim effective ignorantur, partim, et cumprimis, siquidem Herois superbia, et amicorum adulatio tanto majorem in se laudem redundaturam supponant; quanto pluribus fabellis, et commentis prosapiam Herois involverint: ideo Ethnicorum Reges originem suam a Diis processam fabulantur, ad Thronum Romanorum, (2) et Bysanti-

* Числом в квадратних дужках (в латинському тексті — звичайні дужки) позначено сторінку рукопису публікованого тут твору. (Примітка редакції).

почервоніли при поясненні, що рід їх є гілкою якогось античного кореня, і якщо хтось викрив правду, його вважали ворогом щодо особи героя. Ось чому ті, які піднялися із самих низів до трону, прагнули, щоб не залишилось жодного живого свідчення про їх походження і молодість. Також і пізніші племена вважали для себе ганьбою, якщо їх новообраний король не запозичив свій початок від римлян. Що дивного в тому, якщо б історики на півночі писались тим, що Рурик, перший князь росіян, походив від римського імператора Августа, а наш Корятович — із славного римського роду із Колонни. На перших початках те саме траплялося з народами. Плем'я, про яке суміди мало знали, вільно блукало в степах і лісах, проводило кочове життя; там, де було пасовисько для тварин, засновувалася батьківщина і домівка; молоко і м'ясо тварин були харчами, шкіра — одягом, поки пастухи і тварини не розмножувалися настільки, що попередній простір вже не міг виживити збільшену юрбу, яка, ставши тягарем сама для себе, доходила до сутичок і взаємного вбивства, внаслідок чого слабша сторона змушена була уступити сильнішій, або також в надії на кращу батьківщину шукала інші краї, несподівано нападала на мешканців, або своїх, або ж вбивством інших звертала на себе увагу, страх і улесливість сусідів; тоді вони вперше діставали нові назви, невідомі й невластиві їм, так що залишалось шукати справжній зв'язок походження, [3] або якщо навіть був досліджений, тому що і самі нащадки не цікавились і не знали про своїх предків. Справа вирішувалась поетично, видумували першопочатки і достоїнства, героїчні вчинки і древність. В усе це народи так легко вірили і сприймали як і окремі особи. Так виникла розповідь про божественне походження давніх племен або нащадків,

norum eluctati stipitem suum antiquae cujusdam stirpis surculum commentari non erubuerant, et qui veritatem detexisset, in Herois personam perduellis putabatur, inde factum est ut ex imo pulvere ad Thronum elevati cupiissent, ne ullum extet vivum testimonium originis, et juventutis suae. Posteriores quoque Gentes oprobrio sibi dixissent, si eorum neo creatus Rex non a Romanis mutuasset originem, quid mirum si Rurikium, primum Russorum Principem, ab Augusto Romanorum Imperatore, nostrum vero Koriatowich a celebri familia Romana Principum a Colonna processisse glorientur scriptores septemtrionales. Id ipsum evenit cum Nationobus in principio, vix vicinis nota gens in desertis, et sylvis libere erravit, vitamque duxit nomadicam; — ubi pascuum pro pecoribus adfuit, ibi patria, et domicilium figebatur, lac et caro pecudum victum, pellis vestitum praebebat, donec multiplicatis pastoribus, et pecoribus, spatio priori auctam turbam alere nequeunte, sibi ipsi onerosa evadens ad collisiones, mutuasque caedes delapsa fuit, sieque pars debilior fortiori cedere coacta, aut sponte etiam spe melioris Patriae allecta, alienos petiit oras, invasit inopinate incolas, aut sua, aut illorum caede excitavit finitimorum attentionem, timorem, et adulationem; tunc primo novis baptisabantur nominibus, sibi ignotis, nec proprlis, quin in verum nexum descendentiae (3) indagatum exstitisset, aut si etiam investigatum fuit, quoniam nec ipsi nepotes erant suorum antenatorum curiosi, et gnari; res poëtice tractabatur, fingebanturque primordia, et virtutes, facta heroica, et antiquitas. Quae omnia per Nationes ita facile creduntur, et acceptantur; sicut per singularia Individua. Inde Gentium antiquarum divinae origines, aut minimum a populis antea celebratis derivata progenies.

Romani ipsi non contenti armorum suo-

які походили від народів, що раніше були найменше прославленими. Самі римляни, незадоволені тріумфами своєї зброї, божеством Марса і древністю троянців, прагнули зробити славнішим своє походження. Ось чому першопочатки племен або невідомі, або дійшли до нас гіршими казками. Зовсім по-другому було б, якщо б племена, яким було відоме письмо, передали б у творі: вели хроніки та літописи та відмічали всі сусідні краї, про які вони знали. Письмові пам'ятки не зникли б так легко і не можна було б їх фальсифікувати, як перекази. Найяскравіший приклад цього — єврейське плем'я. Якщо б історія всіх народів була настільки ясною і певною, як цього народу, яке світло засіяло б на історичному горизонті, і скільки спроб, зусиль і праці вчених, часто витраченої даром, можна було б оминути. Крім цього слід добавити, що грецькі та римські історики ніколи не називали племена тою назвою, якою ті племена самі себе називали. [4] але звичайно надавали їм назви від річок, гір, країв, за одягом, за способом життя та з інших ознядів. З бігом часу ці назви мінялися, треба було мінятя і назву племені, тому один і той же народ появляється під різними назвами. Візантійці називали угорців турками, бо населяли територію біля річки Турк, інші називалися Куманами, бо жили біля річки Кума, одна і друга вливаються в Каспійське море. Самим народам було відоме таке поіменування, вони самі собі його давали. Такими назвами спочатку занадто захоплювалися північні слов'яни. Ладовичі від озера Ладога, Доляне від долини. (Русин від річки Русь, що біля Києва, тому тепер називаються руси, рутени) a) Та грецьких і римських істориків треба винити більше в тому, що за звичаєм [5] єгиптян, як свідчить Геродот, які мали звичку називати варварами всіх іншомовних людей, продовжуючи їх традицію, вони були згодні зарахувати до варварів всі народи, які їм не були раніш

rum Triumphis originem divinitate Martis, et Trojanorum antiquitate illustriorem reddere ambiebant, hinc est quod genuina primordia Gentium aut ignorentur, aut fabellis involuta ad nos pervenerint. Longe aliud fuisset, si gentes scripturae gnarae, opere pretium duxissent: Chronica, et Annales ducere, et cunctas vicissitudines, quas expertae sunt, praenotare. Scripta non ita facile interiissent, aut falsificata fuissent, sicut traditiones. Exemplum amoenissimum in Gente Hebraea, si omnium Gentium historia adeo clara, et certa esset, sicut hujus populi, quae lux luceret in horisonte Historico, et quot virorum conatus, sumptus, et fatigia in vanum impendi solita, emanere possent!

Accedit praeterea, quod Graeci, et Latini scriptores Gentes nunquam eo nomine compelaverint, quo solae semet compellaverant (4) sed a fluviis, montibus, Regionibus, vestitu, vivendi ratione, allisque respectibus nomen eis indere consveverant, quibus decursu temporum mutatis, nomen quoque Gentis mutari oportuit, unde una eademque Natio variis sub nominibus comparet. Hungari apud Byzantinos Turci vocantur, quia circa fluvium Turc, alii populi dicebantur Kumani, quia ad Cuma fluvium, qui uterque semet in Caspium mare effundit habitarunt. Ipsae Gentes non erant alienae a simili nomenclatione, sibi ipsi tribuenda, in primordiis Slavi septemtrionales admodum delectabantur his nominibus. Ladovici a lacu Ladoga, dolyane a Campo. (Русин a fluvio Русь prope Kiew nominati; inde Russi, Rutheni actu compellantur). a) Sed magis culpandi Graeci et Latini screiptores in eo, quod more Aegyiptiorum (5), teste Herodoto, non proprii labii homines omnes barbaros compellare solitorum ultro sequendo, cunctos populos sibi antea non notos barbaros scribere contenti fuerint, quin de nomine solliciti fuissent.

Sortem reliquorum populorum experti sunt Slavi quoque. Gentem hanc originem ex planitie Senaar duxisse non est, qui ne-

відомі, щоб не турбуватися про їх найменування.

Долю інших народів зазнали також і слов'яни. Ніхто не заперечує, що це плем'я веде свій початок із рівнини Сенар, але із-за відсутності документів нікому не пощастило вивчити і висвітлити їх зв'язок, долю та співвідношення. Коли польські, чеські письменники, а також наш земляк Палацек a) визначають для слов'ян королів, починаючи від Само аж до наші дні, згадують війни та героїчні вчинки, все це тільки слова і звуки. Для греків і персів сам Дунай не був відомим до походу Дарія Гіддаспа проти скіфів, який відбувся 515 р. до н. е. Адже, що можна було знати про народи, які проживали за Дунаєм? Для того, щоб читачі переконалися, наскільки непевними були гео- та етнографічні знання древніх, я приведу всі дані, які засвідчили перші письменники про гори та річки, про постійні пам'ятки та про їх перехідових мешканців.

[6] Глава 2

ПРО КАРПАТИ

§ 2. Ланцюг гір, що починається біля Пожоня і простирається до Трансільва-

get, sed nexum, fata, et correlationem eorum in defectu documentorum nullus feliciter docuit, nec illustravit. Dum scriptores Polonici, Bohemici, ac nostras Papanek a) inde a Samo usque praesentia tempora reges Slavis assignant, bella, et virtutes fingunt, sunt voces, et soni, praetereaque nihil. Graecis, et Persis Danubius fuit ignotus usque expeditionem Darii Hisraspis in Scytas anno 515. ante Christum adornatam, quid ergo sciri potuisset de populis ultra Danubium degentibus? Et ideo quo Lectores videant, quam restrictam notitiam Geo- et Ethnographicam habuerint Antiqui; omnia adducam, quae de montibus, et fluviis, velut stabilibus Monumentis, et eorum fluxis Incolis pronotarunt primi scriptores.

(6) Caput 2-um.

DE CARPATHO.

§ 2. Catena montium ad Posonium exsurgens, usque Transylvaniam extensa, se-

[4] a) Окремі угорці проявляють повне незнання етнографії та безтурботність про милозвучність своєї мови, називаючи рутенів русняками; смішним виявився б для їх земляків той, хто писав би так: у Відні, Дрездені та Гамбурзі населення розмовляє дойч мовою, в області Арва все населення — слов'яки, тому, бачте, бо німці називають себе дойч, а слов'яни — слов'як. Так само смішно виходить, коли угорець називає рутенів русняками лише тому, що самі рутени називають себе русинами. Державою прийнята назва для германців — німці, для словаків — товт, для рутенів — орос. Хай користуються цими назвами, тоді їх не будуть звинувачувати ні в упередженості перекладу.

[5] a) Історія слов'янського племені... (?) 1780 у 4.

(4) a) Nonnuli Hungari admodum monsficam, suaeque lingvae Euphoniae trant suam ignorantiam Ethnogranon student, Ruthenos Rusznyákok compellando, ridiculo esset suis popularibus, qui scriberet: Bétsben, Drezdaban, és Hamburgban a lakosok Deutsch nyelven beszélnek, Árva Megyében a nép mind Szlovják, quia Germani se nominant Deutsch, Slavi Szlovják, sic ridiculum est dum Hungarus Ruthenos Rusznyák compellat ideo, quia Rutheni se Ruszin nominant. Nomen Germanorum civitate donatum est Németh. Slavorum Tóth, Ruthenorum Orosz, usuent has nomenclationes, tunc nec ignorantiae, nec studii traductionis arguentur.

(5) a) Hist. Gentis Slavicae quinque Ecclesiis 1780, in 4.

ній, описує півкруг і утворює міцні природні межі між давньою Сарматією, що потім називалась Польщею, і сьогоднішньою Угорщиною. Якщо розглядаємо висоту цих гір, то між європейськими вони займають друге місце, щодо чудової краси і рідкісного змісту, вони не уступають жодним в Європі. Сиву давнину Карпата не можна освітити світлом історії, зовсім невідомо, коли мешканці вперше почали заселяти схили цих гір. Із назви, яка була дана цим горам, явно, що першими мешканцями (тут) були слов'яни. Карпат це зіпсована слов'янська назва, у них гора — горб означає підвищення, вершина, від горб походить прикметник горбак, що означає нерівний, горбатий, така сама назва дається багатьом вершинам, по-угорськи görbe, тому що букву H многі народи, а також окремі слов'яни вимовляють як латинське G, так грек називає горб (gorb) або корб, а замінивши «б» на «п» — (вимовляє) корпат замість корбат, так виникло карпат. Однак зберігається (його) первісна вимова у слові Горват, що були колись сусідами, від якого виникло для греків Кроботи, а для латинян — кроати. Очевидно, слов'яни, які населяли околицю Карпат, дістали назву від гори Горбат — Horbath, Горбаці або Горваці, адже, як бачимо, первісна назва гори була Горбат, horvath, що є слов'янського походження. Таким чином, Карпати так були названі слов'янами. [7] Біля Пожоня величаво піднімається, у Липтовії вже помітно виростає, а у Спиші, нарешті, набирає колосального вигляду. Вершини біля Ломніц та Шлагендорфу сміливо можуть суперничати з гельветськими і тирольськими, тут мінеральними водами освіжується серце мандрівника, там своїми природними мінералами очаровує людську душу. Скільки кольорів існує у призмі, стільки ж кольорів містить у своїй глибині озеро, що прозвано мешканцями Морське око. Із багатьох (озер) заслуговують на увагу: 1. озеро Прибіна a) ad 200.

micirculum describit, et format limites inter antiquam Sarmatiam, Tardius Poloniam dictam, et modernam Hungariam ipsa natura stabilitos. Si altitudinem horum montium spectemus, inter Europeos secundam classem occupant, si multa mirabilia, et rara iis contenta; nulli in Europa cedunt. Profunda antiquitas Carpathi lumine historiae illustrari nequit, quandonam primo incolae latera horum montium incolere coepissent penitus ignoratur. Slavos fuisse primos incolas ex nomine montibus his indito patet. Carpathus est corruptum slavicum nomen, quibus (ropa hora mons — горб horb, tantum est ac protuberantia, et iam cacumen, ex horb adjectivum horbat, curvus, gibbosus, aut quod idem est pluribus cacuminibus provisus, hungarice görbe, quia litteram h multae gentes, ipsi nonnulli Slavi exprimunt velut latinum g, inde Graecus adpellavit gorb, vel korb, et b mutato in p korpat in locum горбат, et inde enatus karpat, remanet tamen genuina expressio in Horvat, qui olim accolae, ex quo Graecis Groboti, et Latinis Groatae prodiere. Scilicet olim ad Carpathum habitantes Slavi vocabantur a monte Gorbat = Horbath, Horbaczi, vel Horvaczi, ergo ut patet primitivum nomen montis fuit Горбат, horvath, quod slavicum est. Carpathi itaque a Slavis ita dicti sunt. Penes (7) Posonium majestatice exsurgit, et jam in Liptovia notabiliter excrescit, donec in Scepus Colossaicam induat faciem. Cacumina ad Lomnitz et Schlagendorf cum Helveticis, et Tyrolensibus aemuli congredi audent, hic aquis mineralibus recreat cor viatoris, ibi suis mineralibus naturae stupere facit mentem humanam, quotquot colores prismatici existunt, totidem colorum lacus, incolis Morszkoje oko nominatos in sumitate sua perpetuo retinet. E pluribus notabiles sunt: 1. Lacus Pribina a) ad 200. et ultra orgias profundus, raro, aut nunquam radiis solaribus pervius a calore aquae suae dat nomen, et existentiam fluvio = Io бела, biela, alba. Non procul ab hoc situatur alter lacus. 2. Viridis a co-

глибиною на 200 і більше сажнів, рідко або ніколи недоступне для проміння сонця. Від кольору своєї води воно дає назву та існування річці Бела. Біла. Недалеко від нього розположене друге озеро 2. зелене, названо так від кольору своєї води, помітне тим, що дає життя річці Ваг. Початок його помічається не скоріше як за багатьма сотнями кроків біля села Важець б), де прориваєтся із землі. Подорожуючи далі у напрямку села Чорба, здивований мандрівник побачить 3. озеро Чорба на великій висоті між грізними скалами, тому й дуже глибоке. Не менше глибоке, але більше за обсягом і простором є 4. озеро Попер на самому верху, названому Висока в). Воно годує таку велику кількість риб, що окремий дослідник природи може дійти до крайнього здивування, як (там) може існувати і годуватись така велика кількість (риб). Довжина його має всього 400 сажнів. [8]. Проте щодо довжини воно є найбільшим озером, величезне, невиміряної глибини, виливає річку, названу Попер, що тече вбік Галичини. Залишивши комітат Ліптов, трохи в напрямку до Списької землі, вже йде на зустріч 5. озеро Феркенське, що находиться між двома найвищими верхами Ботетдорф і Герсдорф, вода цього озера зелена, але на смак приємна. Якщо йти направо від Кежмарку до вершини Карпат, появляється 6. озеро, яке мешканці назвали Морське око (око, джерело моря), вода його зеленого кольору, на смак добра. Не стану описувати чудове положення цього славного озера та давні казки, розповсюджені про нього, а саме, що в його околиці знаходився замурований вхід, який він до величезних скарбниць. Переходжу до північної частини гори і знаходжу 7. Червоне озеро, розташоване у скалах, на які можна лише насилу

[7] а) В комітаті Ліптов.
б) Зменшене від Ваг, вага, рівновага.
в) Висока.

lore aquae suae dictus, memorabilis propterea, quia dat existentiam fluvio wág, quin effluxus ejus citius, quam ad plures centenos passus penes pagellum Wazsetz b) e terra prorumpens observatur. Progrediatur viator ultro versus pagum Csorba, attonitus spectabit. 3. In summa altitudine, et ideo summae profunditatis inter horrida saxa lacum Csorba nominatum, non minoris altitudinis, sed majoris capacitatis, et extensionis est. 4. Poper lacus in summitate cacuminis viszoka c) dicti tantam copiam piscium alit, ut singulum naturae scrutatorem stupere, et obmutescere faciat undenam tanta copia existentiam, et alimentum suum nanciscatur. Quamvis latitudo ejus solummodo 400. orgias (8) efferat. Maximus tamen est locus relate ad longitudinem, et enormis, nec mensuratae profunditatis, effundit fluvium Poper nominatum versus Galliciam currentem. Diserto Comitatu Liptov vix gressus ponitur ad Scepusiensem terram, jam occurit. 5. Lacus Felkensis inter duo cacumina altissima Botsdorf, et Gersdorf situs, aqua hujus lacus est viridis, sed saporis amoeni. — Si recta linea ducitur a Kezsmárk, ad Sumitatem Carpathi. 6. comparet lacus incolis Morszkoe oko (:oculus, fons maris:) dictus, aqua ejus est viridis, saporis boni, celebris, hujus lacus amoenum situm, et antiquas fabellas de eo sparsas, quod in vicinitate ejus reperitur obmuratus introitus ad immanes thesauros ducens, describere nolo, sed transeo ad montis septemtrionalem partem, et invenio. 7. Rubrum lacum situm in saxis vix pede humano calcari queuntibus, non alio enim modo ex vicino lacu viridi ad hunc penetratur, quam transgrediendo ex uno ramo abietino ad alium inferius inpracticabili profunditate omnem gressum humanum vetante. Si ramus infra pedem viatoris frangatur, perpetuam invenit sepulturam suam. Si sumitur via per late-

(7) a) in Comitatu Liptov.
b) diminutivum a Vag- seu Vah, bilanx, pondus.
c) viszoka, alta

дібратися людською ногою, бо від сусіднього зеленого озера до нього добираються лише так, що переступають із однієї смерекової гілки на другу, тому що внизу незмірена глибина забороняє всякий людський прохід. Якщо гілка під ногою мандрівника зломиться, він знайде свою вічну могилу. Якщо пробиратися через бокові скали, дорога стає небезпечнішою, бо з однієї скали на другу можуть перескочити лише серни. Кажуть, що в печерах скал, яких тут є дуже багато, знаходиться батьківщина нетопирів. По сусідству цих озер [9] знаходиться приголомшуючої висоти циліндрична вежа карбункула, так названа згідно народному переказу про те, що на її вершині знаходився колись карбункул, який освітлював, як сонце, цю сумну околицю в нічну пору. Він частково надірваний бурею, частково досягнутий кидками якогось пастуха, упав і, поглинутий у водах Червоного озера, там знаходиться а). З другого боку карбункулової вежі утворюється озеро 8., води якого проміння сонця не освітлюють, і має колір чорніший, ніж вода Стікса. Що більше говорити; Ще існує 9. озеро, яке із-за білого кольору своєї води дає назву собі та общині Бела. В Карпатах знаходяться ще неліченні рідкісні речі природи, які (Карпати), якщо б були відомі античним поетам, прославлялися б по всьому світу устами вчених і про них писали б як про Олімп. Не знаходиться майже жодне місце, яке не має свого зачарування. Оминувши інші (гори), якщо входитиму в комітат Унг біля Бескіда над Ужком, захоплюсь великою масою зібраних скал, тут озера нема, але із цього Бескіда витікають три відомі річки, а саме, Сан, Дністер і Уж, дві перші беруть напрямок на північ, одна вливається під Сандомі-

ralia saxa fit periculosior, nam ex uno ad aliud saxum saltare, solum rupicaprae norunt. In antris saxorum hic in copia existentium vespertilionum dicitur esse Patria. In vicinitate horum lacuum (9) jacet stupendae altitudinis cylindrica turris carbunculi, inde sic nominata, quod secundum traditionem popularem in sua sumitate grandis carbunculus olim exstitisset, qui instar solis nocturno tempore illustrabat tristem hanc plagam. Qui jam per tempestatem avulsus, jam per pastorem quemdam eiusque jaculis impetitus, donec ruisset, et in aquis rubri lacus absorbtus esse perhibetur, a) altero ex latere turris carbuncularis formatur. 8. Lacus cujus aquas radii solares non illustrant, et aqua Stygis nigriorem praesefert colorem. Quid ultra recenseo? exstitit adhuc et 9. Lacus qui colore albae suae aquae sibi, et civitati Bela alba dat nomen. Innumerae adhuc raritates naturae reperiuntur in Carpathis, quae si antiquis fuissent nota! Poëtis, orbetenus evasissent celebres in ore eruditorum ita versarentur, velut Olimpus. Nullum fere punctum reperitur, sua carens admiratione. Missis aliis, si ascendero in Comitatum Ungh ad Beszkid supra Uzsok, rapior admiratione tantae Massae saxorum congestorum, — hic quidem lacus non existit, sed tres fluvii notabiles ex eodem Beszkid promanant, sunt hi San, Dniester, et Unghus, duo priores sumunt cursum versus septemtrionem, alter illabitur infra Sandomirz Vistulae, al-

[9] а) Насправді колись пастух знайшов незвичайної величини карбункул, який закупила родина Другетів, після її зникнення, він перейшов у королівську скарбницю у Відень.

(9) a) revera inventus olim Carbunculus magnitudinis extraordinariae per Pastorem, et per Drugeth familiam emptus, qua extincta ad thesaurariam regiam Viennam devenit.

ром у Віслу, друга швидкою течією [10], протікаючи через Галичину і Молдавію, вливається в Чорне море. А Уж, взявши курс на захід, об'єднаний з Лаборцем і Ондавою, утворює Бодрог, який біля Токая вливається в Тису. а) В комітаті Мараморош біля Ясіня знаходиться ще гарніша місцевість Карпат, тому що тут бере початок друга після Дунаю річка Угорщини — Тиса, вода якої каламутна і повна риби, тече на захід. Багатий, кажу, Карпат на примітні місцевості був невідомим для древніх, та для населення він був священним, бо за свідченням Костянтина Порфіроге. ніта б) одна його частина, без сумніву, Татра, називалась Багібарка; всі вчені вслід за Бандурієм вважають, що тут скривається слов'янське Бабягора, тобто жіночі гори, але я вважаю, що тут мовиться про Божія гора, богягора, тобто божі гори. Але цю святу гору, і всю цю область покривала кіммерійська темнота, тому карпатські племена дотепер не знайшли місця в історії. Що я кажу? Перед походом Дарія проти Скіфів сам Істер був невідомий і тільки під час наступного походу став відомим.

ПРО РІЧКИ

§ 3. Перси, від часів Кіра, володаря Азії, важко переносячи нанесену поразку мідійцям, які недавно перед тим були їхніми попередниками, а потім безперервні напади скіфів, що проживали в Європі, а також пустошення їхньої держави, [11] або як вважають інші: пишні багатством і силою, тому що в Азії не мали жодних ворогів, вирішили покорити Європу. Таким чином, цар Дарій Гістаспід, маючи намір щасливо розпочати діло, виправляє Сцітака розвідати краї Європи. Цей, закінчивши доручення, біля 514 року до н. е. робить своєму панові донесення. Геродот, використавши цей твір, вивчивши нові джерела, в яких дізнався

[10] а) Звідси походить Токай, або сток. б) Про управління імп., гл. 30.

tei cursu (10) celeri Galiciam, et Moldaviam scindens illabitur Ponto euxino. Unghus vero cursum sumit versus occidentem et junctus cum Laborcz, ac Ondava efficit Bodrogum, qui ad Tokay illabitur Tibisco. a) Celebrius adhuc punctum est Carpathorum in Comitatu Maramoros ad Jaszin (:Körösmező:) hic enim exoritur post rum Graecis notae erant hae partes! Vacuas tamen et desertas non fuisse testantur verba: fluit per terram habitatam. Sed quinam Populi inhabitabant? Ex nomenclatione fluvii prosumo(?) statuere: ad fluvium hunc primo Slavos fuisse Incolas, nam nominatur Dunaj v Dunav et Ister. Danubium secundus Hungariae fluvius Tibiscus dictus, qui aqua turbida, piscium copia refertus currit versus occidentem. — Dives inquam mirabilibus Carpathus antiquis ignotus fuit, incolis tamen fuit, sacer, nam teste Constantino Porfirogenito b) pars quaedam ejus indubie Tatra vocabatur Bagibarca; post Bandurium omnes eruditi censent hic Slavicum latere Babiahora, montes foemineae, sed ego existimo hic latere Божія гора bogiahora montes Dei, sed sacrum hunc montem, et totam hanc plagam cimeriae tenebrae tegebant, ideo Gentes Carpa(t)hi (. . . . . .?) in Historia locum non invenere. Quid dico? ante expeditionem Darii in Scythas susceptam ipse Ister fuit ignotus, et nonnisi sequenti incidente innotuit.

DE FLUVIIS.

§ 3. Persae a temporibus Cyri, Asiae Domini, aegreferentes Medis paulo ante suis antecessoribus illatam cladem, et expost continuas Scytharum in Europa degentium incursiones, et sui Imperii (11) depopulationes, aut sicut alii censent: divitiis, et potentia tumidi, nullis amplius hostibus in Asia habitis, ad Europam subjugandam animum adjecerunt. Itaque Rex Darius Hysdaspis rem feliciter adgressurus, expedit Scytacem, ad Europae littora

(10) a) inde enatum Tokaj, seu CTOK, sztok, confluxus.

більше, пишучи о 60 років пізніше, відмічає і так перераховує річки: 1. Істер. **Витікаючи із країни Кельтів і міста Піренe (кельти ж знаходяться на крайньому Заході Європи), протікає через середню Європу і, змірявши всю (територію), яку населяють істріани, мілезійські поселенці, кінчається у Чорному морі; протікає через заселену землю і пізнається між першими** (Підкреслено автором.) a) Ось як мало було відомо грекам про ці краї! Та про те, що вони не були пустими і занедбаними, свідчать слова: **тече через заселену землю.** (Підкреслено автором.) Але, які народи її населяли? Із назви річки можна встановити, що біля цієї річки спочатку мешканцями були слов'яни, бо вона називається Дунай або Дунав та Істер. Перша назва походить від Дуя або Дух або дунув, дух, тому що колись народи поважали ріки за богів, адже Данубій був Дух, бог, або душа інших, тому що він же наймогутніший із річок. Друга назва (Істер) від слова бистрий. Одна і друга назви свідчать про слов'янське походження населення. Колись він мав чотири камінні мости, а саме, за часів Дарія, Ксеркса, Траяна і Костянтина Великого, Геродот згадує ще й інші річки, близькі до нас, наприклад, 2. Тир, сьогодні мешканцями названий Дністер. Ця річка витікає [12], як ми бачили, з гори, що називається Бескід, біля Ужка, із Турці, але не з озера, і не там, де бере свій початок Тиса, як повідомляє Шлецер a), бо тут нема ніякого озера, і початок Тиси знаходиться на віддалі десяти і більше міліарів. Вливається в Меотійське море. 3. Пората, названа Геродотом, Прут — мешканцями, тому що тече прямо (прут точніше від прудкий, тому що швидко тече). Птолемей його називає Гіераз. Ця річка бере початок в Карпатах, в крайньому куті між комітатом Мараморош і Буковиною, він та його притоки вливаються в Дніс-

exploranda, qui circa annum 514. ante Christum natum, officio defunctus, Periplum (:relationem:) praestat suo Domino, quo opere usus, et novis relationibus uberiora edoctus Herodotus, 60. annis expost scribens, notat, fluviosque ita enumerat: 1-o Ister. Fluens ex Celtis, atque urbe Pirene (:Celtae enim in Europa ad Solis occasum extremi sunt:) mediam Europam scindit, totamque permensus, quam Istriani Milesiorum Coloni incolunt, mari Euxino finitur; fluit per terram habitatam, et inter primos cognoscitur. a) En quam pa-Primum venit a Dun, Дун v Duch = Дух, vel dunuv; halitus, spiritus, quia olim populi fluvios pro diis colebant, ergo Danubius fuit Spiritus, Deus seu anima reliquorum, quod idem est praecipuus fluviorum. Posterius a Bistrij celer. Utrumque Ejus nomen testatur accolarum originem Slavicam. Habuit olim quatuor lapideos pontes, utpote: sub Dario Xerxe, Trajano, et Constantino Magno. Imo alia etiam flumina nobis vicina per Herodotum nominantur, utpote. 2. Tyras nunc incolis Dniester nominatus, prodit hic fluvius, (12) ut vidimus, ex Beszkid monte sic dicto ad Uzsok, ex Turza, sed non ex lacu, neque ubi Tibiscus oritur, ut Schlötzer refert a) nam ibi nullus lacus est, et origo Tibisci decem, et amplius miliaribus distat. Infunditur Meotydis Paludi. 3. Porata. Herodoto dictus, Pruth ab incolis ideo nominatus, quia directe fluit (:pruth pertica rectius a prutkij vehemens, quia est praeceps. Ptolomeus eum nominat Hyerasus, oritur vero hic fluvius in Montibus Carpathicis in angulo extremo inter Comitatum Maramoros et Bukovinam, hic, et roeliqui subsequi Istro miscentur. 4. Nominatur fluvius Arar, qui Sereth esse statuitur, non procul a priori in Bukovina capit incrementa, et uterque Istro infunditur. 5. Jalonicza et Ardissus fluvii Valachiae, prior sub nomine Naparis posterior Ordissus Herodoto noti sunt. 6. Tiarantus,

[11] a) Герод. кн. II. і IV.
[12] a) Нестор 2, стор. 27.

(11) a) Herod. Libr. II et IV.
(12) a) Nestor 2, pag. 27.

тер. 4 .Річка, що визнається за Серет, називається Арар, бере початок недалеко від попередньої на Буковині і зливається одна і друга в Дністер. 5. Ялонниця і Ардіс — річки Валахії, перша відома Геродотові під назвою Напаріс, а друга — Ордіс. 6. Тіарант, про яку вчені думають, що це Алута, що витікає з Трансільванії, і населення назвало її Люта. 7. Маріс, яку сьогодні називають Марош, бере початок на землі Агатирсів (Трансільванія), вливається в Тису. 8 Апін, не може бути інша річка тільки Тиса, яку так назвав Птоломей, цю назву (Тиса) тепер зберігає. Пліній пише про Патис. Мешканці говорять Тиса, тобто тиха, від слова тиха, спокійна. По відношенню до люта і прудка, вона є тихіша. Стільки передали нам старовинні помітки про нерухомі пам'ятки нашої Батьківщини. Але й ці скупі повідомлення є цінніщими за золото. Тепер гляньмо, що і скільки знала про племена сива давнина.

[13] Глава 3

ПРО НАРОДИ

§ 4. Геродот перелічує багато племен, які населяли територію з обох боків Дунаю, а саме: кіммерійці, скіфи, агатирси, елони, меланхлени, массагети, сігіни, сармати, мізи, фракійці і гети. Страбон, Птоломей та інші добавляють: даки, язиги, метанасти, анарти, генети, анти, ліміганти, бесси. Пізніше: слов'яни, готи, лонгобарди, квади, маркоммани, гуннн, авари, булгари, нарешті, угорці та магомедани турки. Тепер трохи про кожний зокрема.

§ 5. **Кіммерійці.** Про древність цього царства і народу передає Гомер, тисяча років до н. е. так співаючи:

Хмарами і млою повиті. Ніколи про-
мінням ласкавим
Не осявае їх сонце в блакиті ясній
світлодайне,
Ніч лиховісна там вічно нещасних людей скриває. а) Звідси походить вислів: **кіммерійська темнота.** Царство було розташоване біля Чорного моря або Босфо-

quem existimant eruditi esse Aluta in Transylvania ortum, et ab incolis Iyuta, люта aspera ita dictum. 7. Maris, quem nunc vocant Maros in terra Agathyrsorum oriri perhibet (:Transylvania:) infunditur Tibisco. 8. Apin, qui alter nequit esse, quam Tibiscus, per Ptolomeum sic dictus; quod nomen actu retinet. Plinius Patissum scripsit. Incolae dixere Tisza id est ТИХ-ША a ТИХА lenta, in correlatione cum Iyuta, et prutka lentior. Tantum prodiderunt nobis veteres notitiae de immobilibus Patriae nostrae monumentis! Sed avarae hae Relationes sunt tamen auro pretiosiores. Nunc videamus quid, et quantum de gantibus cognitum habuerit obscura antiquitas?

(13) Caput 3.

DE POPULIS IN SPECIE.

§ 4. Gentes idem Herodotus plures enumerat Cis, et Trans Istrum habitantes, signanter: Cimereos, Scythas, Agathirsos, Jelones, Melanchlaenos, Massagetas, Sigynos, Sarmatas, Mysos, Traces, et Getas. Strabo Ptolomeus, et subsequi addunt: Dacos, Yaziges, Metanastas, Anartes, Henetos, Antes, Limigantes, Bessos. Tardiores: Slavos, Gothos, Longobardos, Quados, Marcomannos, Hunos, Avaros, Bulgaros, tandem Hungaros, ac Turcas Mohamedanos. Nunc pauca de singulis.

§ 5. **Cimerei.** Antiquitatem hujus Regni, et Populi prodit Homerus, mille annis ante Christum sic canens:

Hos aër nebulaeque tegunt, neque
splendidus unquam
Illustrat radiis illos, et lumine Titon,
Sed tristes noctis se se extendre
tenebrae
Desuper. a)

inde enata phrasis: **Cimer[illegible]ae tenebrae.** Situm Regnum fuit ad Pontum Euxinum, seu Bosphorum, a populo Cimmerium

ра, названого народом Кіммерійським (морем). Ніхто з античних авторів не передає, до яких пір воно простягалося. Скіфи, продвигаючись із Азії біля 600 року до н. е., напавши на них, витіснили їх із осель. Вони, залишивши батьківщину, як засвідчує Геродот, знайшли захист в Азії. б) [14]. Всупереч цій оповіді Шлецер вважає, що кіммерійці пішли у напрямку на Захід і заснували там царство кімбрів (кімбри або кімерійці, сьогодні бельги), а також кельтів та цельтиберів, яких покорив Юлій Цезар, і дали початок галлам, аквітанам та гельветам. а). Цю думку, як непідтверджену жодним доказом давнішого письменника, не можемо схвалити, але довіряємо Геродотові, який розповідає, що вони просувалися вздовж моря, тому що скіфи в напрямку Кавказа збилися з дороги, зайняли Малу Азію і появилися перед синами слов'ян, генетів та фрігійців.

§ 6. **Скіфи.** Жодна нація не втомляла настільки істориків як скіфська, і все ж таки жодна не залишилася більш невисвітленою ніж вона. Жодна нація не називала себе сама цим ім'ям, але тому що греки, як засвідчує Геродот (кн. IV), називали всі народи, які проводили кочове життя і використовували шкіру тварин, диких звірів для одягу і наметів, скитами, тобто шкіряниками (чинбарями), бо шкіра по-грецьки скітос; пізніше всі народи, які населяли територію Європи та північної Азії від Дунаю по Азовське море, були поіменовані цією назвою. Це саме ім'я широко застосовувалось для кожного народу, який жив на Півночі, або звідти мандрував [15]. Нема нічого дивного, якщо численні нації, що різняться між собою не менше походженням ніж мовою, вже тепер сперечаються про цю назву, яка була невідомою для їх предків настільки, наскільки внукам, які сперечаються. Тому ще часто бувають суперечки про

[13] а) Одіс., XI, 15. Переклад Б. Тена.
б) В першій книзі, стор. 22, видання Колок, 1537, рівно ж кн. IV, стор. 109.
[14] а) Норд. Історія.

compellatum. Quousque extendebatur nemo scriptorum antiquorum tradidit. Hos Scythae, circa annum 600. ante aeram vulgarem ex Asia adpellantes adorsi, sedibus movent, qui Batria destituti, teste Herodoto, in Asia asylum quaesierant. b) (14) In obversum hujus narrationis Schlötzer existimat: Cimmerios occidentem petisse, regnumque Cimbriorum (:Kymbren, seu Cimmerien nunc Belgarum:) Celtorum item, et Celtiberorum, per Julium Caesarem debellatorum, fundavisse, originemque Gallis, Aquitanis, ac Helvetis dedisse. a) Quam sententiam, velut nullo testimonio antiquioris Scriptoris firmatam, acceptare non possumus, sed Herodoto fidem damus narranti, eos secundum mare progressos, Scythis versus Caucasum deviantibus, Asiam minorem occupavisse, et ante natos Slavorum, Henetorum, Paphlagonum, ac Phrygum extitisse.

§ 6. **Scythae.** Nulla natio adeo fatigavit Historicos, ceu Scythica, et tamen nulla mansit obscurior eadem. Nulla etenim Natione, semet ipsam hac nomenclatione, compellante, sed Graecis dumtaxat, Herodoto teste, Libr. IV.: omnes Gentes nomadicam vitam ducentes, ideoque corio pecorum ac bestiarum vestimentis, et Tentoriis utentes skytos, quasi coriatos, corium enim graece skytos audit. b) Nominantibus imo tardius omnes populos Europae, et Asiae septemtrionalis a Danubio versus Paludem Meotydim sursum habitantes, hac nomenclatione adficientibus, nomen hocce, velut unicuique populo in septemtrione degenti, aut inde migranti, indi solitum, evasit (15) vagum, quid mirum si plures Nationes originis, non minus ac labii ab invicem diversi jam nunc de hoc nomine certant, quod antenatis ita ignotum fuit, ac certantibus. Interim cum de re nullius, aut communi, lites non soleant esse rarae, ast potissimum

(13) a) Odys. XI. 13.
b) Libro I. pag. 22. Editionis Colon. 1537. item Libr. IV. pag. 109.
(14) a) Nord Geschichte.
b) Asseman Orig. Eccl. Slav. Tom. 4.

річ нічійну або спільну, але найсильніше тоді, коли йдеться про втрату раніш належного майна, тому нічого дивного, якщо якась нація, намагаючись зробити собі спадкоємницею назви та мужності одного або багатьох славних народів, виключаючи при цьому інших, сама позбавляється усієї спадщини, або ж що дивного в тому, якщо той, хто занадто доводить, нічого не може довести, чужим пір'ям прикрашаючись, залишається голим? Боюсь, що те саме трапиться з паном Степаном Горватом a), який, приділяючи назву та діяння скіфів виключно угорцям, робить угорське плем'я космополітичним і вигнаним із батьківщини на всі три частини давнього світу, де вони появляються як землероби, кочові, стрільці та царські мешканці, тому він так передає, бо, за свідченням Геродота, скіфи поділялися на пастухів, кочових землеробів, орачів, стрільців і царських. Наче б то жодна інша нація не пасла стада, не носила стріл, не обробляла землю і не була залежна від царів! Нема сумніву, що угорці також зараховуються до тої тонни північних народів, яких греки називали скіфами, [16] але всю властивість скіфів привласнювати угорцям було б безпідставно і несправедливо. Самі скіфські слова, які збереглися у Геродота, наприклад, **аріма** — один, **спу** — око, **ексампеос** — гірке джерело свідчать про те, що цей народ був інший, його не можна ототожнювати з угорцями. Тубільці між собою називали себе **сколот**, а угорці себе так ніколи не називали. Якби вони успадкували від предків цю назву, напевно називали б себе так. Але й інакше, сколот розпочинається з двох приголосних, а природа угорської мови не терпить слово, яке починається з двох приголосних. Та як би я був сліпим амато-ром етимологізування, вже із самих назв встановив би, що скіфи є слов'яни. Бо що може бути легче, як слова Ге-

[15] a) Нариси з найдавнішої історії угорського народу. Пешт, 1825.

eum jactura praehabitarum opum; idcirco nihil mirum, si natio quaepiam unius, aut plurium celebrium populorum nominis, et virtutum, haeredem semet ponere conata cum exclusione reliquarum, — tota haereditate exuatur, aut quid mirum, si nimium probans, nihil probare dicatur, vel alienis pennis semet ornans, nudus maneat? Vereor ne id ipsum evenlat D-o Steph. Horváth a) qui nomen, et facta Scythica solis Hungaris adtribuendo, gentem Hungaram Cosmopoliticam, et Patria extorrem facit, perque omnes tres orbis antiqui partes: ubi agricolae, Nomades, Sagittarii, ac Regii incolae comparent, ideo traducit, quia, teste Herodoto, Scythae in pecuarios, — Nomades, — Agricolas, — Aratores, — Sagittarios, — ijász — ac Regios dividebantur. Quasi nulla alia Natio, pecora aluisset, sagittas tractavisset, terram cultivasset, et Regibus subiecta Fuisset! dubio caret Hungaros quoque in caterva illa populorum septemtrionalium comprehendi, per Graecos nomine Scythico baptisatorum, (16) ast totam proprietatem Scythicam Hungaris adtribuere infundatum, et a veritate alienum esset. Ipsa vocabula Scythica per Herodotum conservata; **arima** unus, **spu** oculus, **eksampeos** fons amarus, testantur aliam gentem fuisse, quam ut ad Hungaros detorqueri quiret, populares invicem **Skolot** nominabant, ast Hungari semet nunquam ita compellabant, compellaturi certe, si ab Ante Natis nomen hoc haereditassent. Sed et secus Skolot a duabus consonis inchoat; natura vero Hungaricae lingvae non patitur vocem a duabus consonis ichoatam, imo si caecus Aethymologisationis amator forem, ex ipsis nomenclationibus Scythas, Slavos redderem. Quid enim facilius esset, quam Herodoti a) Lipoxain, Arpoxain, Koloxin, in Liposin (:filius:) Arpo-sin, Kola-sin, quasi di-

(15) a) Rajzolatok a Magyar Nemzet legrégibb Történeteiből, Pest 1825.

родота а) Ліпоксайн, Арпоксайн, Колаксайн передали по-слов'янському Ліпо-син, Арпо-син, Кола-син, тобто син Ліпо, син Арпо, син Кола? Сама назва сколот слов'янського походження і означає «відділений», наче від іншого тіла відокремлений, звідси тепер у Росії **розкольник** означає схизматик. Тому греки називають метанастами одне плем'я сарматів, яке, залишивши інших, поселилося під Карпатами між Дунаєм і Тисою. Яка легка і без злого умислу здоблена етимологія, і все-таки їй не повірять, або, в усякому разі, важко. Та якого б походження і якої б мови не були скіфи, [17] які зрушили з місця кіммерів, я тепер коротко розповім про них, про їх долю, яка кидає світло на історію тих країв. Скіфи, як показує Геродот, колись мешкали за річкою Араксом а), отже в сьогоднішній Вірменії, але він цього довести не може. Массагети ж, за свідченням Птоломея, жили біля гирла річки Окса, таким чином, скіфи, які витіснили массагетів, жили також за Оксом, а не за Араксом. Ця річка, як спостерігає Фоос, у Целарія, т. 2, стор. 709, перед походом Кіра проти Томіри, цариці массагетів, називалася Аракс. Якби скіфи жили за теперішнім Араксом у Вірменії, вони були б витіснені не массагетами, але мідійцями, тоді повернулися б у Мідію тою ж дорогою, якою від них утікали, бо там за Араксом розпочинається Мідія. Проте Байер намагається показати, що Волга це є Аракс Геродота б). Я теж вважаю, що ця думка правильніша, і що давні поселення скіфів знаходилися біля та навколо Волги. Звідси скіфи, витіснені сусідніми массагетами, переправившись через Волгу, біля 600 р. до н. е., нападають на кіммерійців, які внаслідок свого спокійного характеру відмовляються воювати, примушують своїх царів із скіфами об'єднатися, а самі направились в Азію. [18]

cas filius Lipo, filius Arpo, filius Kola, in Slavicum transformare? Ipsum nomen skolot slavicum est, et significat separatum, quasi a reliquo corpore sejunctus, unde actu in Russia **razkolnik**, schismaticus audit, inde Greaeci Metanastas compellant unum ramum Sarmatorum, qui reliquis desertis infra Carpathos inter Danubium, et Tibiscum consedit, quam facilis, et sine violentia facta ethymologisatio, et tamen fidem non inveniet! aut saltem difficulter. Ast cujusque originis, (17) et labii sint Scythae, Cimmerios loco moventes, nunc pauca de illis fatis suis historiam hujatium partium illustrantibus praenotabo. Scythae, Herodoto indigitante, quondam tenuere domicilium ultra flumen Araxem a) consequenter in moderna Armenia, at illud subsistere nequit; Massagetae etenim teste Ptolomeo ad ostia Oxi fluvii erant, ergo etiam Scythae, per Massagetas pressi, ultra Oxum, et non Araxem habitavere, qui fluvius, observante Vossio, apud Celarium Tom. 2. pag. 709, ante Cyri expeditionem contra Tomirim, quae Massagetarum Regina fuit, Araxes vocabatur. Si Scythae ultra modernum Araxem Armeniae habitassent, non per Massagetas, sed Medos pressi fuissent, et tunc aedem via rediissent in Mediam, qua ab iis fugissent, nam ultra Araxem illico Media inchoabat. Bayer autem demonstrare conatur: Herodoti Araxem esse Volgam b). Hanc sententiam et ego existimo justiorem, et antiquas sedes Scytharum ad, et circa Volgam fuisse. Unde Scythae per vicinos Massagetas pressi, trajecta Wolga, circa annum 600. ante Christum invadunt Cimmereos, qui pro suo tranquillo ingenio pugnare recusantes cogunt Reges suos cum totidem Scythis congredi, et soli Asiam versus iter (18) susceperunt. Scythae occupatis Cim-

[16] а) Кн. IV, стор. 108.
[17] а) Кн. IV, стор. 109.
б) Див. Карамзин, т. 1, помітка 7.

(16) a) Libr. IV. pag. 108.
(17) a) Libr. c. IV. pag. 109
b) Vide Karamzin Tom. 1. Not. 7.

Скіфи, зайнявши поселення кіммерійців, або з метою, щоб їх переслідувати, або, щоб їх пограбувати, відправляються за кіммерійцями в напрямку до Азії. Тому що кіммерійці обороняють узбережжя Пропонтида, скіфи відходять у напрямку Кавказа і нападають на країну мідійців. Внаслідок цього, ставши сміливими та сильними, завоювали Єгіпет та Палестину, але, будучи жадібними, хотіли повоювати мідійців. Мідійці їх спокували і вони занедбовували воєнну справу, і однієї ночі частково були вбиті, частково вигнані. Після того як 28 років були тягарем для мідійців і загибеллю для всієї Азії, повернулися до жінок, які, знехтувавши довге чекання, віддали себе рабам. Згодом коли верховна влада перейшла від мідійців до персів, Дарій Гістаспіс після восьмидесяти років виявив бажання відомстити за кривду, зроблену мідійцям, вирішив здійснити похід проти скіфів. З цією метою вислав Сцілока, щоб розвідав береги Чорного моря, які прилягають до Малої Азії та Європи. Тоді вперше відмічено Істер та інші річки, які до нього вливаються, і народи, що там мешкають. Задуманий похід відбувся 515 року до н. е. Зробивши міст на Істрі, перси напали на скіфів, але тому що ці відступили в напрямку, до агатирсів (у Трансільванії), все військо загинуло б від голоду, якби Дарій не повернувся назад [19]. Таким чином, скіфи володіли землями, починаючи від Дунаю аж по Дон. а) Ксеркс, який був спадкоємцем трону і кривди персів, зробив другий похід, але не з більшим успіхом, як Дарій, Філіп Македонський занадто вичерпав їх сили, погнавши чоловіків, взяв у полон 20 тисяч жінок і дітей б). Мітрідат наніс їм такої поразки, що римляни свобідно дійшли аж по Дон. Біля 80 року до н. е. сармати, умножившись сили і численність,

meriorum sedibus, sive ut eos insequantur, sive ut praedari valeant, Asiam versus post Cimmerios movent. Cimmeriis littus Propontidis servantibus, Scythae versus Caucasum discedunt, et Regnum Medorum invadunt, ac imparatum Regem Cyaxarem, pugna ad Caucasi dextrum latus inita, victum tributarium reddunt. Exinde audaces, et potentes effecti Aegyptum, et Palestinam depopulabantur, sed avaritia ducti Medos opprimere volebant, rem militarem negligendo per Medos inebriati, una nocte partim interempti, partim ejecti, postea quam 28 annis oneri Medorum, totiusque Asiae exitio fuissent, ad uxores redeunt, quae longae expectationis pertaesae servis se tradunt. Interea temporis summa imperii a Medis ad Persas translata, Darius Histaspis Medorum injuriam post octoaginta annos vindicaturus, in Scythas expeditionem adornandam statuit. Quem in finem Scylacem ad parvae Asiae, et Europae Pontum Euxinum attingentis littora exploranda expedivit. Tunc primo innotuit Ister, aliique fluvii in hunc influentes, et populi adcolentes. Meditata expeditio evenit 515. annis ante Christianam aeram, facto in Istro ponte, Scythas agressi sunt Persae, sed his versus Agathyrsos (:Transylvaniam:) recedentibus totus exercitus fame contabuisset, nisi Darius pedem retraxisset. Tenebant, (19) itaque Scythae terram a Danubio inchoando usque Tanaim a.). Versus septemtrionem quousque fuerit extensa eorum habitatio certo statui nequit. Xerxes Troni, et injuriae Persicae successor alteram expeditionem suscepit, sed non majori cum fructu, quam Darius. Philipus Macedo vires eorum admodum adtrivit, fusis viris, 20 milia uxorum, et prolium in captivitatem abduxit. b.) Mitridates tantam eis cladem intulit, ut Romani usque Tanaim libere progressi sint.

[19] а) Курцій, кн. 7, гл. 9.
б) Юст. Епіт. Трога. Тут відмічаємо, що цей похід той самий, про який маємо намір згадати в історії гетів.

(19) a) Curtius Libr. VII. c. 9.
b) b) Just. Epitom. Trogi. Hanc expeditionem eandem esse, quam commemoraturi sumus in Historia Getarum, hic loci praenotamus.

вигнали скіфів, заволодівши їх опустілі місцевості, так їх перебили, що навіть ім'я їх з історії зникло в). Пізніше, коли ці племена стали римлянам більш відомими, залишивши давню широковідому скіфську назву, поіменували народи їхньою, а саме, сарматською.

[20] САРМАТИ

§ 7. Не менше як скіфи стомлює вчених назва і нація сарматів. Одні під сарматами намагаються розуміти германців, велика кількість слов'янських письменників вважає, що цю назву слід віднести виключно до слов'ян. Кожна сторона приводить свої доводи, багато підстав для дебат. Я вважаю, що одна і друга сторони мають рацію. Бо ж древні письменники були настільки необережні в уживанні назви сармати, як і назви скіфи: всяке плем'я, яке знаходиться за Дунаєм в напрямку на північ, в Азії та Європі, називалось скіфським. Після того як могутність сарматів зміцніла і скіфська назва зникла, появилася назва сармати, з чого випливає, що цю назву частіше зустрінеш для поіменування германців та інших народів, які жили на півночі, та все ж таки найбільше під цією назвою зустрічається слов'янське плем'я. Геродот згадував сарматів. Дає їм міфологічну назву, наче б вони походили від амазонок, які туди прийшли, та від скіфів, і розміщує їх за річкою Доном а) від Азовського моря на північ, в країну рівну, без дерев. Здається, що вона співпадає з провінцією, названою Астрахань, б). [21] Страбон також розміщує сауроматів над Азовським морем, а за Дніпро ставить роксоланів, від Дніпра по річку Дністер скіфів, а в межах Дністра, Дунаю та Карпат (розміщує) гетів. У часи Пліній весь той край, який

[19] в) Діодор Сіцілійський, т. 1, стор. 90.

[20] а) Кн. 4, стор. 124. Вид. Колов, 1537. б) Кн. 4, стор. 111, там же.

Circa annum 80 ante Christi nativitatem Sarmatae viribus, et numero adaucti vicinos Scythas extrudunt, et occupatis eorum desertis tanta clade afficiunt, ut nomen quoque eorum ex Historiis interierit. c.) Aut quod idem est, posteaquam uberius gentes hae cognitae Romanis extitissent, hi deserto antiquo vago nomine Scythico, Populos proprio, utpote Sarmatico compellavere.

(20) SARMATAE.

§ 7. Non minus ac Scythae fatigat eruditos nomen, et Natio Sarmatorum. Sunt, qui sub Sarmatis Germanos intelligere volunt, turma Slavicorum scriptorum id nominis unice Slavis tribuendum censet, et quaevis pars sua producit argumenta, totidem disputationum fomenta, ego existimo utramque partem rectum habere. Scriptores etenim antiqui ita erant incauti in usu nominis Sarmatici, sicut et Scythici: quidquid ultra Danubium versus Septemtrionem, in Asia, et Europa Gentium reperiebatur, id Scythico veniebat nomine; ita invalescente potentia Sarmatica, et evanescente nomine Scythico, successit Sarmaticum, unde evenit, ut Germanis aliisque gentibus in septemtrione degentibus id nomen saepius inditum invenias, potissimum tamen gens slavica hoc nomine venit. Herodotus Sauromatas nominabat, datque eis Mythologicum nomen, quasi ex advenis Amasonibus, ac Scythis progressi fuissent, locat eos ultra Tanaim a.) a secessu Meotidis versus aquilonem, regionem planam, et arboribus vacuam, quae videtur congruere provinciae Astrachan nuncupatae b.) (21) Strabo quoque supra Paludem Meotydis illocat Sauromatas, et ultra Boristhenem Roxolanos, a Boristhene versus Tyran fluvium Scythas et intra Tyran, Istrum, ac Carpathos Getas posuit. Plinii tempore tota illa plaga, quae

(19) c) Diodor. Siculus Tom. 1. N-ro 90.

(20) a) Libro 4. pag. 124. edit. Colon. 1537. b) (Libr. 4. pag. 111. ibidem.

раніш вважався за скіфами, відводиться для сарматів. Птоломей розширив межі сарматів на північ від Карпат, а вже Амміан називає сарматами всі народи, які жили між Дунаєм, Віслою, Чорним морем. У цьому розумінні також наша Батьківщина, вся Дакія належали до Сарматії. Таким чином, як на думку давніших письменників були дві Скіфії, так тепер на географічних картах появляються дві Сарматії. **Європейська Сарматія** від Дунаю, Вісли, Азовського моря і Дону до гіперборейських або північних гір. **Азіатською, Сарматією** називалась вся територія, яку охоплювали ріка Дон, Кавказькі гори і Волга аж на північ у Азії. Цезарій, а з ним новіші (дослідники) відступають (від такого розуміння) і вважають Сарматією край, який граничить з Карпатськими горами, річкою Тир або Прут і Віслою. Із сказаного ясно, що назва сарматський, колись властива одному краю і народові, набула широкого значення, і що раніш (означалю) скіф, тепер уже [22] значить сармат. Якщо окремі пізніші письменники в своїх творах вживали ще скіфську назву, це траплялося скоріш в емфатичному значенні, аніж у звичайному. І сьогодні, вважай (цю назву) не в іншому ніж емфатичному розумінні вжив письменник, який угорців називає скіфами. Птоломей перелічує занадто багато сарматських племен. Стародавні народи мали звичку брати собі назву від гір, річок, озер або від одягу, або ж від способу життя. Якщо самі народи себе інакше називали, письменники звичайно давали їм подібні назви, ось чому в Сарматії появляються: венеди, певціни, бастарни, язиги, роксолани, аланни, або алани, гітони, аваріни, бієси, галіндн, судіни, гамаксаоби, тагри, тарангіти та інші. Згодом ці назви здебільшого зникли, збереглися більш відомі: роксолани, язиги, історію яких прослідкуємо нижче.

antea Scythis tribuebatur, Sarmatis assignatur. Ptolomeus a Carpatho Septemtrionem versus extendit Sarmatiam, ast Amianus jam omnes gentes inter Danubium Vistulam, et Pontem Euxinum degentes Sarmatas nominat. Hoc sensu nostra quoque Patria, Dacia tota, ad Sarmatiam spectaret, ut adeo sicut ex mente antiquiorum scriptorum duae Scythiae, ita nunc duae Sarmatiae in tabulis geographicis comparent. **Sarmatia Europaea** ab Istro, Vistula, Meotyde, et Tanai, versus montes hyperboreos, seu septemtrionales. **Sarmatia Asiatica** vocabatur, quidquid fluvius Tanai, montes Caucasi, et Volga usque septemtrionen im Asia intercipiunt. Celarius, et cum eo recentiores retrogradiuntur, et plagam montibus Carpathicis, fluvio Tyra, seu Pruth, ac Vistula clausam pro Sarmatia tenent. Ex his adparet: Nomen Sarmaticum, antea unius plagae, et nationis proprium, evasisse vagum, et quod antea Scytha, jam nunc (22) Sarmata audit. Si posteriores quidam scriptores nonnumquam adhuc nomine Scythico in suis scriptis utantur, id potius ex emphatico, quam characteristico stylo evenit. Nec nunc alio, quam emphatico sensu usum fuisse supponas scriptorem, qui Magyaros compellat Scythas. Gentes Sarmatiae apud Ptolomeum admodum copiosae enumerantur, antiquis enim proprium fuit a montibus, fluviis, lacubus, aut a vestitu aut vivendi ratione se nominasse, aut si ipsae gentes se aliter compelavissent; scriptores similia nomina eis indere solebant, inde factum, ut in Sarmatia compareant Venedi, Peucini, Bastarnae, Jaziges, Roxolani, Alauni, vel Alani, Gythones, Avarini, Biessi, Galindae, Sudini, Hamaxaobii, Tagri, Tarangitae etc. Lapsu temporis nomina haec plurima interierunt, manserunt celebria: Roxolani, Jaziges, quorum Historiam inferius prosequemur.

ДАВНЯ ІСТОРІЯ САРМАТІВ

§ 8. В давнину про сарматів мало згадувалось. Геродот передав, що сармати брали участь у війні, яка велась між скіфами і Дарієм Гістаспом 515 року до н. е., і що вони помагали скіфам, як своїм сусідам, і, мабуть, спорідненим. а) Діодор говорить, що сармати утворювали колонію мідійців, яка розпростиралася через (територію) скіфів по Дон. [23]. Згодом сармати, збільшившись чисельністю і зміцнівши, винищили скіфів і зайняли їх оселі й батьківщину. Пізніше не зустрічається конкретна згадка про сарматів, але завжди стоїть питання про одну або іншу галузь. У цьому розумінні відмічено вищезгадану галузь сарматів — роксолани. а) У війні, яка велась проти Мітрідата, роксолани під веденням свого царя Тасія воюють на боці Палака, сина Щура б), проти командирів Мітрідата, але не можуть перемогти встановлену фалангу. в) [24] Після того як римляни перемогли Мітрідата біля 80 року до н. е., сармати досягли вже в силі та у воєнній справі такого успіху, що в часи Пліній, який жив за Веспасіана, покорили все аж по Дунай і увійшли у сусідство з гетами, язигами та метанастами. Тому що сармати розмовляли тою ж мовою, може, відмінним діалектом, що й гети та язиги, Арріан, письменник 4 сторіччя, зараховує також

ANTIQUA HISTORIA SARMATARUM.

§ 8. De Sarmatis parum vetustas notavit, Herodotus, tradit: Sarmatas Belli inter Scythas, et Darium Hystaspem 515. ante Christum gesti participes fuisse, Scythisque, velut suis vicinis, et forte cognatis, auxilio fuisse. a.) Diodorus Sarmatas coloniam esse perhibet Medorum, quae per Scythas ad Tanaim (23) illocata fuit. Tractu temporis aucti numero, et potentia Sarmatae Scythas penitus excidere, sedesque et Patriam eorum occupavere. Expost in quaestionem. Hac ratione innotuit sutio, sed semper unus alterve ramus venit in quaestio nem. Hac ratione innotuit suprafatus ramus. Sarmatarum Roxolani, a.) In Bello contra Mytridatem gesto Roxolani, Tassio Rege suo ducti in auxilium Palaco Sciuri filio b.) contra legatos Mytridatis pugnant, sed adversus compositam phalangam victores esse nequeunt. c.) (24) Mytridate circa 80 annum ante Christum per Romanos victo, Sarmatae viribus et arte militari jam instructi adeo proficiunt, ut, tempore Plinii sub Vespasiano viventis usque ad Istrum totum sibi subjugaverint et sic cum Getis, ac Jazigibus. Metanastis in vicinitatem venerint, et quoniam Sarmatae eadem cum Getis, et Jazigibus lingva, forte dialecto distincta, loquebantur, ideo Arrianus 4.

---

[22] а) Герод. кн. 4, стор. 123.

[23] а) Роксолани. Вважаю, що це ім'я складене із русь та алан, тобто рус-алани. Птоломей говорить, що язиги та роксолани живуть на всьому узбережжі Азовського моря, а ті, що знаходяться ближче, є амаксоби та алани, мабуть, скіфи, адже ці племена одної нації, але з різною назвою. Алани колись називались массагетами. Прокопій їх називав гуннами, це правильно, гети біля Дунаю, язигети біля Дністра, а массагети на півночі, посередині роксолани та язиги, які відрізняються (між собою) назвою, а не походженням.

б) Назви рутенські: поляк, щур.

в) Страбон, кн. VII, стор. 354.

(22) a) Herod Libr. 4 pag. 123.

(23) a) Roxolani. Existimo nomen compositum esse ex русь et алан seu Rus = alani. Ptolomeusper totum latus paludis Meotydis dicit habitare Jazyges, et qui interiores sunt Amaxobii, et Alauni Scythae, videntur itaque hae Gentes unius Nationis esse nomine diverso, Alani olim Massagetae nominabantur. Procopius eos Hunnos nominat, res in ordine est, Getae ad Danubium, Jazygetae ad Tyran, et Massagetae ad Septemtrionem, intermedii Roxolani, et Jaziges, nomine, non origine diversi.

b) Nomina Ruthenica поляк Polyak. Щур, stsur mustella.

c) Strabo Libr. VII. pag. 354.

їх землі до Сарматії. За часів Гадріана сармати і роксолани підняли бунт у зв'язку з зменшенням платні за воєнну службу, але Гадріан, узнавши про неспокій, установив мир. Назва роксоланів згодом перейшла в русинів. Корнелій Тацит і Фотій (користувались назвою) роксоланів, а. Гельмонд користується назвою рутенів і так пише: народи європейської Сарматії, країна яких є Рутенія і Русс. Бонфіній (Дек. кн. I.) також називає їх русинами. Ця назва проіснувала аж до 12 ст. Біля 1150 р. у Києві панував Владимир, у Новгороді Мстислав. Хоч вони були князями одного роду, опустошуючи володіння один одного, вели жорстокі війни, дочку Мстислава Евфразину взяв за жінку угорський цар Гейза 2 і, будучи у родинному зв'язку, давав допомогу проти Владимира, якого підтримували кумани. Внаслідок сприятливого закінчення війни Мстислав займає багато міст, але, щоб бути безпечнішим, переніс осідок у Галич, звідси вся провінція названа Галичина. Владимир же переніс царську столицю з Києва в місто, назване його ім'ям, тоді виникла Владимирія чи Ладомерія. Таким чином, назва русинів пішла в забуття. Проте ті русини, які жили по той бік Карпат під угорською короною, не були підпорядковані князям Галичини і Ладомерії, зберігають ще й сьогодні давню руську назву.

saeculi scriptor, horum quoque terras Sarmatiae adnumerat. Sub Hadriano tumultuantur Sarmatae, et Roxolani, ob imminutum stipendium, sed Hadrianus cognito negotio pacem composuit. Roxolanorum nomen tardius abit in Ruthenorum. Cornelius Tacitus, et Photius Roxolanorum, sed Helmondus Ruthenorum nomine utitur ita scribens: Populi Sarmatiae Europeae, quorum regnum est Ruthenia, et Russ. Bonfinius pariter Dec. I. L. 1 Ruthenos compellat. Perstitit haec nomenclatio usque saec. 12-um. Scilicet circa a. 1150 Kioviae regnabat Vladimir, in Nowogzod Mstislav. Qui eiusdem stirpis licet principes unus alterius provincias depopulando, acerba bella gesserunt. Mstislai filiam Euphrasinam duxit in uxorem Geisa 2 Hung. Rex, et socerosus auxilia adversus Vladimirum a Cumanis adiutum, praestitit. Fausto belli eventu multa oppida recipit Mstislav ut tamen fit tutior sedem ad Halics transtulit, exinde tota provincia nominata est Gallicia, Vladimir vero ex Kiow regiam sedem transtulit ad sui nominis civitatem, tunoque exorta est Vladimiria vel Ladomeria. Hac ratione nomen Ruthenorum in desvetudinem abivit. Ii tamen Rutheni, qui cis montes Carpaticos sub Corona Hungariae habitantes Galliciae, et Ladomeriae Principibus subjecti non erant, antiquum nomen Ruthenicum et hodie retinent.

ЯЗИГИ

§ 9. Вперше про них згадує Страбон а), однак він визнає, що не знає їх місце перебування, поєднує їх з роксоланами і бастарнами, також з германами, без сумніву як із взаємними сусідами. Пліній називав язигів сарматами б) і відзначає, що вони загнали даків до Патіска. в) Карта Пентінгера показує сарматів як

JAZIGES.

§ 9. Eorum primus meminit Strabo a.) sedem tamen eorum se ignorare fatetur, conjungit eos cum Roxolanis, et Bastarnis, atque Germanis, indubie tanquam vicinis adinvicem. Plinius Jaziges Sarmatas appellat b.) et per eos ad Patiscum pulsos esse Dacos innuit. c.) Tabula Pentingeriana Sarmatos vagos notat, Amianus Sar-

[24] а) Кн. VII, стор. 334.
б) Істор. кн. IV, гл. 12.
в) Із цих слів Плінія можна зробити висновок, що язиги біля Тиси були пришельцями, але час цього переселення не засвідчено.

(24) a) Libr. VII. pag. 334.
b) Hist. N. Libr. IV. c. 12.
c) ex his Plinii verbis concludi posset Jaziges ad Tibiscum advenas esse, sed tempus hujus migrationis non assignatur.

кочовиків, Амміан каже, що вони є [25] частиною сарматів. а) Краще визначає їх назву та місцеперебування Птоломей, який їх, називаючи язигами метанастами, розміщує між Дунаєм і Тисою аж по Карпатські гори. б) Отже все, що обмежується ланцюгом карпатських гір, починаючи від Пожоня аж до джерела Тиси і вниз аж по впадіння Тиси в Дунай, була Язигія. Вслід за Страбоном багато хто язигів, що жили біля Азовського моря, сусідів роксоланів, розміщує за річкою Прутом. Тому що, крім Птоломея, жоден автор пізніше не згадував про язигів, які жили біля Азовського моря, всі, як бачимо, розміщують їх між Дунаєм, Тисою і Карпатами. Те, що Страбон і Птоломей передають про язигів, які знаходились біля Азовського моря, треба розуміти про наших язигів біля Тиси. Трохи скоріше Страбон приділяє цей край гетам в). Таким чином, спочатку тут панували гети, які пізніше називаються язигами, і вони не є західними, але скоріше корінним населенням Тиси і Дунаю, бо сам Овідій задовго до Пліній і також до Страбона [26] вже оспівав язигів:

Що сармати, або ж що роблять жорстокі язиги а) Здається, що поет говорить про плем'я, яке було найближче до Дунаю, трохи далі він добавляє:

«...та інші народи, які проходять через річку по льоду на швидких конях, коли від морозу Дунай замерзає. Найбільша частина людей не турбується ні про тебе, найкращий Риме, ані не боїться зброї воїна Авзонії. Сміливості додають їм луки і повні сагайдаки, привчені до будь-яких довгих походів коні, і те, що навчилися довго переносити холод і голод, а також те, що ворог, який їх переслідує, не матиме жодної води.» Із цього свідчення поета очевидно, що тут йдеться не про язигів біля Азовського-

matarum (25) partem esse dicit. a.) magis determinat eorum nomen et sedes Ptolomeus, qui eos Jaziges Metanastas compellando, inter Danubium, et Tibiscum, usque montes Carpaticos locat. b.) Itaque quidquid Catena montium Carpaticorum a Posonio inchoando usque fontes Tibisci, deorsumque ad influxum Tibisci in Danubium continetur, Jazigia fuit. Ex mente Strabonis multi locant Jaziges ad Meotydem, Roxolanis vicinos, ultra fluvium Pruth. Ast cum praeter Ptolomeum Jazigum ad Meotydem nullus expost meminisset, sed omnes ut vidimus eos inter Danubium, et Tibiscum, ac Carpatum locent; quod Strabo, et Ptolomeus de Jazigibus ad Meotydem tradit, id de nostratibus Jazigibus ad Tibiscum intelligendum est. Regionem hanc Strabo Getis paulo ante tribuit. c.) Getae itaque hic primo dominabantur, qui postea Jaziges nominatur(!) nec sunt illi advenae, sed potius aborigines Tibisci, et Danubii, nam ipse Ovidius longe ante Plinium, et tantisper Strabonem (26) jam Jaziges cecinit:

Aut quid Sauromatae faciant, quid Jaziges acres a.) loqui videtur Poëta de Gente Istro proxima, non illico addit:

Quaeque aliae gentes ubi frigore constitit Ister
Dura meant celeri terga per amnis equo.
Maxima pars hominum nec te pulcherrima curam
Roma, nes Ausonii militis arma timent.
Dant animos arcus illis, plenaeque Pharetrae,
Quamque libet longis cursibus aptus equus.
Quodque sitim didicere diu tolerare famemque
Quodque sequens nullas hostis habebit aquas.

Ex hoc Poëtae testimonio existimo; sermonem hic loc esse non de Jazigibus ad

[25] а) кн. I.
б) кн. III, гл. VII.
в) кн. VII, стор. 334.
[26] а) кн. I, Із Понта, елегія 3.

(25) a) Libr. 1.
b) Libr. III. c. VII.
c) Libr. VII. pag. 334.
(26) a) Libr. 1. de Ponto. Eleg. 3.

го моря, але про язигів, які жили близько Дунаю. Язиги біля Меотіди не були таким тягарем для римлян, адже мовиться тут про тих, які не боялися гарного Рима; слід відмітити, що нема ніякого краю навколо Азовського моря, де не було б води, проте край між Дунаєм і Тисою бідний на воду. Отже поет говорить про язигів, які жили біля Дунаю, тому роблю висновок, що вже в той час язиги були поселенцями цих країн. Ці язиги, названі пізніше також сарматами лімігрутами, залишилися на своїх поселеннях до приходу гуннів. Про їх історію дивись нижче.

[27] МЕЗІЯ І ФРАКІЯ

Територію, яка простягається від гори Таври до Пропонтида в Азії, а в Європі від гирла Дунаю до Гірцинійських лісів, населяло фракійське плем'я, внаслідок чого в Малій Азії розрізняється Мезія велика і мала, а народи пафлагонці, генети. В Європі (територію) від гирла Дунаю направо вверх по цей бік Гема називали Мезією, по той бік Гема до Македонії — Фракією. Автори сперечаються, до яких пір на захід простягалася Мезія; деякі приєднують до Мезії саму Паннонію. Ця європейська частина Фракії та Мезії були відомі вже Гомеру, який так (їх) оспівує:

Сам же Юпітер повернув сяючі очі, помітивши збоку землю фракійців — вершників та мізів, які зблизька воюють, і славляться кіньми, їдять молоко і є найсправедливішими з давніх людей. а) Геродот погоджується, що після Індійців найчисленнішим є, мабуть, плем'я фракійців, яке, якщо об'єдналось би під одне володіння, або було дружнім, було б непереможним і найсильнішим з усіх племен. б) З цього — висновок, що Фракія вже в давнину була обробленою і багатою, тому що сусідні найсильніші царі прагнули завоювати цю провінцію.

[27] а) Іліад. кн. 13.
б) Кн. V.

Meotydem, sed de Jazigibus Danubio vicinis. Jaziges ad Meotydem non adeo molesti erant Romanis, ergo hic sermo est de iis, qui Romam puchram nan metuebant, accedit, nullam esse plagam circa Meotydis Paludem, aqua vacuam, ast plaga inter Danubium, et Tibiscum est inops aquae. Poëta itaque loquitur de Jazigibus ad Istrum, et ideo concludo: jam tempore illo, Jaziges harum partium incolas fuisse. Hi Jaziges expost Sarmatae Limigrutes etiam dicti, usque adventum Hunnorum sedibus suis immanserant. Eorum Historiam vide inferius.

(27) MOESIA, ET TRACIA.

§ 10. Quidquid a monte Tauro ad Propontidem in Asia, in Europa veroab ostiis Danubii usque ad saltus Hircinios continetur Traciae gens incolebat. Inde est ut in Asia minori Mysia major, et minor cernatur, populique Paphlagones, Heneti legantur, in Europa vero ab ostiis Istri dextram partem sursum cis Haemum Moesiam, trans Haemum ad Macedoniam, Traciam nominabant. Quousque ad occidentem Moesia extendebatur authores disputant, nonnulli ipsam Pannoniam Moesiae incorporant. Haec Europaea Tracia ac Moesia jam Homero nota fuit, qui ita canit: Ipse autem (Jupiter) retrovertit oculos fulgidos

Seorsum equestrium Tracum intuens terram
Mysorumque cominus pugnantium, et illustrium equimulgorum
Lacte viventium longaevorumque justissimorum Hominum a.)

Post Indos gentem Tracicam velut maximam esse Herodotus laudat, quae si unius imperio jungeretur, aut idem sentiret, inexpugnabilis foret, et omnium gentium validissima b.) Traciam jam olim cultam, et divitem fuisse exinde concluditur, quod vicini potentissimi Reges huic pro-

(27) a) Iliad. Libr. 13.
b) Libr. V.

Цар Крез підкорив собі лідійську Фракію в), [28] Дарій Гістасп, направляючись у Скіфію, спочатку повинен був покорити Фракію. Філіп та Александр Македонський за рахунок Фракії збільшили межі свого царства і свою могутність а). Після падіння Александра вона припадає на долю Лізімаха, в 70 роках до н. е. Лукул вносить Фракію в список римського володіння. б)

ПРО ГЕТІВ

§ 11. Давні не знали про гетів. в) Вперше згадує про них Геродот і ставить їх поміж фракійців та скіфів відповідно від гирла Дунаю уверх г). Від Овідія відомо, що вони заселяли оба береги. Овідій засвідчує, що він уже вивчив гетську мову, якою розмовляли у Томах, говорячи: бо я навчився говорити по-гетськи і по-сарматськи. д). Саме узбережжя він називає гетським: цей твір тобі надсилає з гетського узбережжя. Страбон про це ширше говорить, він повчає, що весь край від Гірціанійського лісу вздовж Дунаю аж по Карпати до гирла Дунаю належить гетам е). Таким чином, услід за Страбоном у царство гетів входила частина Мезії, [29] Бессарабія, Валахія, Молдавія, Трансільванія, частина Угорщини з обох боків Тиси, з цього боку Дунаю, також частина Австрії та Богемії. Пліній та Птоломей розміщують язигів, метанастів від Пожоня між Дунаєм і Карпатами, а даків і гетів — від Тиси до гирла Дунаю. Арій, який жив за часів М. Антоніна приділяє західну частину аж до Грана квадам і маркоманам, після них відмічає язигів, від Тиси — даків, до гирла Дунаю — гетів. І звідси ясно, що розміщення гетів раніш було від гирла Дунаю до Богемії, логім географи дали

vinciae inhiaverint. Cresus Rex Lidorum Traciam sui juris fecit. c.) (28) Darius Hystaspis in Scythiam movens, primo Traciam sub jugum mittere debuit. Philipus, et Alexander Macedo Regni sui fines, et potentiam Tracia auxit a.) Post fata Alexandri sorte obtigit Lisimacho. 70 annis ante Christum Luculus Thraciam Romani ditioni aderipsit b.)

DE GETIS.

§ 11. Getarum antiqui ignari erant. c.) Primus eorum meminit Herodotus, locatque inter Traces, et Scythas, consequenter ab ostiis Istri sursum versus. d.) Utramque ripam per eos tentam esse ex Ovidio collimatur, qui ipsam Lingvam Geticam Tomis vigentem jam condidicisse se testatur dicens: Nam didici Getice, Sarmaticeque loqui e.) ipsum Litus geticum nominat: Hoc tibi de Getico Litore mittit opus. Strabo extensius loquitur, totamque plagam a sylva Hyrcinia secundum Danubium usque Carpathos ad Istri ostia Getarum esse docet. f.) itaque sensu Strabonis pars Moesiae, (29) Bessarabia, Valachia, Moldavia, Transylvania, pars Hungariae cis, et trans Tibiscana, et cis Danubiana, imo Austriae, et Bohemiae pars, Getarum Regio fuit. Plinius et Ptolomeus a Posonio inter Danubium, et Carpathos Jaziges Metanastas, a Tibisco usque ostia Danubii Dacos, et Getas locant. Arius florens sub M. Antonio occidentalem partem usque ad Granum Quadis, et Marcomanis tribuit, post hos Jaziges, a Tibisco Dacos ad ostia Istri Getas signat. Et hinc adparet: Getarum extensionem antea fuisse, ab ostiis Istri, usque Bohemiam, dein per Geographos particularia nomina indita fuisse, et sic quae antea regio Getica, jam tem-

[27] в) Герод. к. 1, стор. 6.
[28] а) Аріан, кн. 5, гл. 4 та Страбон.
б) Євтроп. VI.
в) Страбон. кн. 2, стор. 95.
г) Із Понта кн. 3, ел. 2, в. 37; кн. 3, ел. 14.
д) кн. 4, стор. 125.
е) кн. VII.

(27) c) Herod. 1. I. p. 6.
(28) a) Arian. L. 5. c. 4 et Strabo.
b) Eutrop. VI.
c) Strabo. L. 2. p. 95.
d) Libr. 4. pag. 125.
e) Pont. L. 3. El. 2. v. 37 et L. 3. Eleg. 14. Tristium
f) L. VII.

окремі назви, і так країна, яка перед тим вважалася гетською, вже в добу Арія була поділена на багато провінцій, наприклад, Квадія і Маркоманія, яка займала всю західну частину аж по Гран, в тому числі і Австрію, Богемію, Моравію і частину Угорщини, що знаходилася між Дунаєм, Карпатами і Граном.

Важко розрізнити, що займали квади, а що маркомани. Здається, що квади посідали Австрію і карпатські гори, все інше — маркомани: важко, кажу, визначити ще й тому, що квади і маркомани мали завжди спільне володіння. Тому що походження та історію [30] квадів та маркоманів багато слов'янських письменників влучно висвітлили, а моїм завданням є власне зупинитися на історії епархії мукачівської, а згадаю ще про квадів та маркоманів трохи нижче, а тепер зупинюсь ґрунтовніше на долі інших народів, які походять з роду гетів.

АНТИ, АБО АНАРТИ

§ 12. Вже Юлій Цезар згадує їх і вважає, що вони були сусідами даків а). Птоломей їх розміщує у північній Дакії, отже в Трансільванії та Буковині, починаючи від Тиси або Сигота б). І називає їх анартами. Пізніше зустрічаються анти, які завзято воювали між Тисою і Дунаєм. Із цього ясно, що тут були тільки різні назви, а не племена, які раніш були названі гетами, потім язигами і, нарешті, антами лінігантами. Де перед тим (були) агафірси, там посідають анарти. Заселення не вивчається, але там, де появляється нова назва, припускається новий народ і його заселення, та це неправильно, тому що, коли міняється назва, не міняється особа, ані рід. [31]

ПЕВЦІНИ, БАСТАРНИ І КАРПІАНИ

§ 13. Певцини розміщені на острові в гирлі Дунаю. До них не міг добратися Александр В., вони відомі під назвою істріанів. Назва походить від слов'ян-

pore Arii divisa fuit in plures particulares Provincias, utpote Quadiam, et Marcomaniam, quae comprehendebat partem occidentalem totam usque Granum, consequenter Austriam, Bohemian, Moraviam, et partem Hungariae inter Danubium, Carpathos et Granum sitam.

Quid Quadi, quid Marcomani(!) tenuere distingvere difficile est. Quadi videntur Austriam, et montes Carpathicos tenuisse, reliquum Marcomanni(!); dificile inquam vel ideo determinare, quin Quadi, et Marcomanni imperium semper simul tenuere. Quoniam Quadorum, et Marcomannorum originem, et Historiam (30) plures Slavici scriptores egregie pertractent, sed et secus instituti mei ratio ad Dioecesis dum taxat Munkács Historiam proprie extenderetur, hinc de Quadis, et Marcomannis inferius pauca injiciam, reliquorum tamen populorum de genere Getarum ortorum fata uberius prosequar.

ANTHAE, ANARTI, SEU ANARTES.

§ 12. Jam Julius Caesar eorum meminit, vicinosque ponit Dacis a.) Per Ptolomeum locantem in Dacia ad septemtrionem, ergo in Transylvania, et Bukovina, a Tibisco, seu Szigethino inchoando b.) et vocantur Anarti. Tardius occurunt Antes, dimicantes inter Tibiscum, et Danubium. Ex his adparet hic solum nomina non Gentes esse diversas, qui antea Getae, dein Jaziges, ac tandem Antes Linnigantes dicti sunt. Ubi antea Agathyrsi ibi Anarti sedent. Immigratio non docetur, sed ubi novum comparet nomen, praesupponitur novus populus, et ejus immigratio, ast false, quia mutato nomine non mutatur persona, neques genus (31).

PEUCINI, BASTARNAE, ET CARPIANI

§ 13. Peucini locantur in insula Istri Ostriorum, quos Alexander M. adire nequiit, et qui sub nomine Istrianorum veniunt. Nomen sortiti a voce Slavica Put-

[30] а) Кн. VI, гл. 24.
б) Кн. 3, гл. VIII.

(30) a) Libr. VI. c. 24.
b) Libr. 3. c. VIII.

ського «пучина», що крім виру означає море, тобто морські. Але якщо це утворення назви не подобається, отже будуть тими, що піцени, чи печеніги, про яких мова йтиме нижче.

Бастарни та карпіани займали карпатські гори на північ від даків, отже, в частині Молдавії, Галичини та Поділля. Страбон твердить, що бастарни споріднені з тірігетами і германами, отже посідали Карпати від річки Дністра на захід. Рівно ж Птоломей розміщує ці племена біля Карпат, але він міняє порядок і переносить спочатку карпінів до гирла Дунаю, потім бастарнів і після всіх певцінів, навпаки, звичайно, бо повинен був біля гирла розмістити певцінів, потім бастарнів і останніх карпінів. Карпіни названі так від карпатських гір, які інколи від бастарнів називались бастарнськими Альпами. Страбон, мабуть, говорить про германів, що вони є бастарнами і одного походження з певцінами. Таціт не знає, чи їх зараховувати до германців або до скіфів, ось його слова: сумніваюсь, [32] чи народи певцінів, венедів і феннів записати до германів або до сарматів, хоч певціни, яких деякі називають бастарнами, ведуть себе як германи щодо мови, звичаїв, місця населення і домівок a). Здається, що в таборі Аттіли є бастарни, які заселили Паннонію. Бонфіній розповідає: за рікою Аксіак знаходяться певціни, карпіани і бастарни, і хуни, які, витіснені з рідної землі, прийшли в Угорщину і від короля Матія Корвіна випросили острів на Дунаю, пізніше добровільно прийняли православну віру. б).

ПРО АГАФІРСІВ

§ 14. Агафірси за свідченням Геродота населяли край, де бере початок Марузій, отже у верхній Трансільванії. Ці не виявили бажання подати допомогу скіфам проти Дарія.

sina (ПУЧИНА) quod praeter gurgitem mare denotat, quasi maritimi, aut si haec derivatio nominis non placet, ergo erunt iidem, qui Piceni seu Petsenegi de quibus infra.

Bastarnae, et Carpiani tenebant montes Carpathicos a septemtrione supra Dacos, consequenter in Moldaviae parte, et Galliciae ac Podoliae, Strabo Tirigetis, et Germanis dicit esse vicinos Bastarnas, ergo a Tyro fluvio occidentem versus tenebant Carpathos. Ptolomeus pariter ad Carpathos locat has Gentes, sed invertit, et primo ad ostia Istri Carpianos, dein Bastarnas, ac supra omnes Peucinos transfert, inverse certe, nam ad ostia Peucinos, dein Bastarnas, et supremos Carpianos ponere debuisset. Carpiani a montibus Carpathicis ita sunt dicti, qui nonnunquam a Bastarnis Alpes Bastarnae vocabantur. Strabo fere Germanos dicit esse Bastarnas, et ejusdem originis cum Peucinis. Tacitus nescit, an Germanis, aut Scythis adnumeret, sunt ejus verba: Peucinorum, (32) Venedorum, et Fennorum nationes Germanis, an Sarmatis adscribam, dubito, quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede, ac Domiciliis, ut Germani agunt. a) in Attilae castris Bastarnae esse dicuntur, et Pannoniam occupavisse, Bonfinius narrat: ultra Axiacem fluvium Peucini, Carpiani, et Bastarnae sunt, et Chuni, qui natali solo ejecti in Hungariam venerunt, et a divo Mathia Corvino Danubii Insulam impetrarunt, pauco post tempore sponte se orthodoxa fide initiarunt. b)

DE AGATHYRSIS.

§ 14. Agathyrsi teste Herodoto tenuere plagam, unde Marusius oritur, consequenter superiorae Transylvaniae. Hi Scythis nolebant auxilia contra Darium praestare.

[32] a) гл. 46.
б) Про . . .(?) кн. 7, стор. 7.

(32) a) c. 46.
b) De cad. 1. Lib. 7. p. 6.

§ 15. Крім цих є у Польщі неври, про яких розповідає Геродот, що вони в певну пору року звикли перетворятись у вовків. Напевно взимку користувались вовчою шкірою. Ім'я їх з історії зникло. [33]

§ 16. Меланхлени розміщуються на 4000 стадій від Чорного моря, значить, у сучасній Росії, ім'я дістали від чорного одягу. Ці разом із своїми сусідами людоїдами харчувалися людським м'ясом, тому на своїй мові називалися самоєдзами, вони ще й сьогодні існують в Росії.

§ 17. Гелони, які мешкали за Астраханом, значить, за сарматами, були грецького походження, здержувались (там) із-за доходів, мали укріплення з дерева, вони зникли з історії.

МАССАГЕТИ

§ 18. Про осідок і батьківщину. Автори розглядають массагетів як царство амазонів і до сих пір жодний із них не розв'язав успішно це питання, проте всі погоджуються, що вони жили за Аракcом, оскільки Кір, цар персів, який готувався вести війну проти Томіра, повинен був перейти через Аракс. Та нема одної думки щодо Аракcу, бо якщо взяти Аракс у Вірменії, за яким жили массагети, тоді не підходить оповідання Геродота, який передає, що скіфи, витіснені массагетами, перейшовши через Аракс, направились в Європу, осідок собі зробили біля Азовського моря, залишивши дома жінок і слуг, напали на мідійців, як про це вище згадувалось, отже, звідки прийшли, туди повинні були повернути. Для висвітлення [34] цього питання Фосс добавляє, що Окс є річка, яка позначається назвою Аракс, отже, массагети жили за річкою Оксом. Здається, що у повній згоді з цією думкою є повідомлення Аріана, який, говорячи про Александра В., що зупинився в Согді, повідомляв, що массагети мали осідки ще дальше а). Геродот оповіщає, що плем'я (массагетів) було розміщене на сході за Аракcом б). Здається, що і те не мож-

§ 15. Supra hos Neuri in Polonia, de quibus Herodotus narrat: eos solitos esse quadam anni parte in Lupos converti, scilicet pelle Lupina tempore Hyemis uti, nomen horum ex historiis interiit. (33).

§ 16. Melanchlaeni locantur 4000. stadiis a Ponto Euxino, consequenter in moderna Russia, nomen acceperunt a veste nigra. Hi una cum suis vicinis androphagis carne humana vescebantur, et ideo propria lingva Samojedzi nominabantur, et actu in Russia existunt.

§ 17. Gelones ultra Astrachan consequenter ultra Sarmatas habitantes Graecae originis erant quaestus gratia commorantes, et fortolicium ligneum habentes ex historiis evanuerunt.

MASSAGETAE.

§ 18. De sede et Patria. Massagetarum ita disputant auctores, sicut de Regno Amazonum, et nullus adhuc quaestionem feliciter terminavit, omnes tamen consentiunt: eos ultra Araxem habitasse, siquidem Cyrus Rex Persarum contra Tomyrim pugnaturus, Araxem transire debuerat. Ast in Araxe non conveniunt, si enim Araxes Armeniae sumatur ultra quem Massagetae habitassent; eo tum non convenit Herodoti narratio, qui tradit Scythas per Massagetas pressos trajecto Araxe Europam petiisse, et ad paludem Meotydis sedes fixisse, omissis uxoribus, ac servis domi, Medos adgressos fuisse, ut superius dictum, ergo unde venere, eorsum redire debuissent. Ad solvandam (34) hanc rem supponit Vossius: Oxum esse fluvium, qui nomine Araxis insignitur, ergo Massagetae ultra Oxum fluvium habitassent, adstipulari videtur huic sententiae relatio Ariani, qui Alexandrum M. in Sogdam subsistentem Massagetas adhuc ulteriores sedes habuisse refert a.) Herodotus ad Auroram solis ultra Araxem sitam esse gentem refert b.) Ast nec illud stare posse videtur, ut Massagetae ultra Oxum in situ quo per Celorium locantur habitavissent. Nam si Scythae per Massage-

на прийняти, щоб массагети жили за Оксом, у тих місцях, які визначає Целорій. Бо, якби скіфи були витіснені массагетами, які проживали за Оксом, легше могли б напасти на мідійців, переправившись туди через Окс, і, якби напали, то яким чином могли б захопити жінок біля Азовського моря? Отже, повинні би були з півночі обійти все Каспійське море, перейти Волгу і, зайнявши осідок біля Азовського моря, так на мідійців іти походом, який простір тоді треба було їм подолати! Простір настільки незаселений, що його могли б пройти на протязі багатьох років і перемогти не тільки кіммерійців, але й інші племена! Таким чином, якщо з повідомлень давніх авторів не можемо визначити їх поселення, [35] то це треба буде поповнити із сусідства інших племен. Аміан ясно визнає, що массагети це ті, яких називають аланами, поселяє їх за Араксом недалеко від албанів біля Каспійського моря. Його слова: щоб я перевершив Лукулла або Помпея, який через албанів і массагетів, яких тепер називаємо аланами, після подолання також цього народу, побачив Каспійське озеро а). Та ми знаємо, що албани мали свій осідок за Араксом у Вірменії біля Каспійського моря, адже алани також повинні були бути їхніми сусідами і, значить, вони жили навколо і за Волгою, навколо Каспійського моря. Пліній їх також ставить у це положення, поєднуючи їх із сарматами і роксоланами: сармати, потім алани і роксолани б), але ці є європейські (народи), адже, як вони могли вигнати скіфів із Азії? Із цього свідчення Плінія можно зробити тільки такий висновок: сармати, роксолани та алани були одне і те саме плем'я, а назви три. Та хоч вся древність засвідчує, що азіатські сармати жили за Волгою, як і Птоtas ultra Oxum nabitantes pressi fuissent, facilius trajecto Oxo illico adgredi potuissent Medos, et si adgressi fuissent qua ratione uxores ad Meotydem omittere potuissent? ergo debuissent a parte septemtrionali totum mare Caspium circumivisse, Volgam transiisse, et captis sedibus ad Meotydem, ita in Medos movisse, et sic quantum spatium permeandum eis fuisset! Spatium adeo vastum, ut id duntaxat pluribus annis perfecisse potuissent, et non solum Cimerios, sed et plures gentes devicisse! Itaque siquidem ex notionibus circa Massagetas per authores (35) antiquos datis, sedes eis assignare nequeamus, ex vicinitate reliquarum Gentium id supplendum erit. Amianus clare perhibet Massagetas eos esse, quos Alanos nominamus, locatque eos trans Araxem juxta Albanos ad Caspios lacus. Sunt ejus verba: „Ut Lucullum transeam, vel Pompejum, qui per Albanos, et Massagetas, quos Alanos nunc adpellamus, hac quoque natione perrupta vidit Caspios lacus a.) ast Albanos scimus ultra Araxem Armeniae ad mare Caspium sedisse, ergo etiam Alanos eis vicinos debuisse esse, et signanter circa, et ultra Volgam circa mare Caspium. In hoc situ Alanos Plinius quoque locat, eos Sarmatis, et Roxolanis jungendo: Sarmatae mox Alani, et Roxolani b.) sed hi Europaei sunt, ergo quomodo potuissent Scythas ex Asia expulisse? Ex hoc Plinii testimonio id solum concluditur: Sarmatas, Roxolanos, et Alanos eandem esse gentem, et tria nomina. Ast quandoquidem Sarmatas Asiaticos ultra Volgam habitare tota testetur antiquitas, uti Ptolomeus ignotos ab oriente ponit Sarmatiae Asiaticae limites c.) ergo Sarmatia Asiatica (36) tantundem est ac Alania, sed Alani sunt, qui antea Massa-

[34] а) кн. 4.
б) кн. 2, гл. 201.
[35] а) кн. 23, гл. 14.
б) кн. 4, гл. 12.
в) гл. 9, фаб. 2.

(34) a) Libr. 4.
b) Libr. 2. c. 201.
(35) a) Libr. 23. c. 14.
b) Libr. 4. c. 12.
c) c. 9. Fab. 2.

ломей не ставить зі сходу певні межі для Сарматії в Азії в), адже, Сарматія [36] в Азії це власне Аланія, але алани це ті, що раніш називалися массагетами, отже, осідок давніх массагетів був біля Волги і, прогнавши скіфів, перейшли через Волгу і заняли весь край між цією річкою і Доном. Це підтверджується ще й тим, що массагетів у цій частині світу ставить і Геродот, точніше кажучи, між Доном і Волгою не існує володіння скіфів, але сарматське а). Та гети і массагети різняться землею і батьківщиною, а не родом. Такому розселенню суперечить Феофан Візантин, який на сході біля Дону ставить Турків, що раніш були названі массагетами б). Угорські письменники це свідчення настільки цінять, що привласнюють собі всі діла і вчинки аланів, массагетів, а також турків, тому що у візантійців угорці називаються турками. І тому що Феофан жив у 9 сторіччі, він не може засудити вірність вищезгаданих давніших письменників, бо в його вік почало бути широковідомим ім'я турків, яким позначалися всі північні племена, як недавно перед тим гунським (ім'ям), таким чином, Феофан вжив назву турків або в цьому розумінні, або тому, що вже тоді турки заняли старовинні землі аланів та массагетів. Ні в якому разі не слід робити висновок, що массагети є турецького або мадярського походження. Зв'язок доводів настільки неповний, що не можу достатньо дивуватись, яким чином Феслер, вчена людина, дійшов такого неправильного висновку, що твердить, наче б то массагети турецького походження; що ж до пана Горвата, нема чого дивуватись, бо він вдячно одягає мадяр у чуже пір'я. І тому виникає питання саме по собі, якого походження були ці племена?

getae nominabantur, ergo antiquorum Massagetarum sedes erant ad Volgam, et expulsis Scythis Volgam transeundo totam plagam occuparunt inter hunc fluvium, ac Tanaim. Confirmatur id per hoc etiam, quia Massagetae etiam in hac parte orbis per Herodotum ponuntur, expresse asserendo, intra Tanaim et Volgam non esse Scythicam, sed Sarmaticam ditionem a.) Sed Getae, et Massagetae solo, et Patria, non genere differunt. Huic Deductioni contradicit Theophanes Bizantinus, qui in oriente ad Tanaim Turcos ponit, qui antea Massagetae dicti sunt b.) Testimonium hocce Hungarici Scriptores tanti aestimant, ut omnia acta, et facta Alanorum, et Massagetarum, nes non Turcorum propria faciant, quia apud Byzantinos Hungari vocantur Turci, quoniam Theophanes duntaxat 9. saeculo vixerit, antiquiorum superius attactorum scriptorum fidei projudicare nequit, tanto a fortiori, quod ejus aetate coepit nomen Turcorum esse vagum, quo insigniebantur omnes Gentes septemtrionales velut paulo ante Hunnico, sive itaque hoc sensu sumpsit nomen Turcorum Theophanes, sive eo, quod jam tunc Turcae terras antiquas Alanorum, et Massagetarum occupaverint; nullo sub obtutu sequitur, Massagetas, Turcicae, aut Magyaricae originis esse. Est nexus demonstrationis adeo mancus, ut sufficienter mirari nequeam undenam vir eruditus Fessler ad sinistram hanc opinionem deductus sit, ut asserat Massagetas esse Turcicae originis, de Dno Horvath non est cur mirer, nam is, lubens applicat Magyaris penas alienas. Et ideo sola semet offert quaestio cujus originis sint hae gentes?

[36] а) кн. 4, стор. 111.
б) Стріттер, Спогади про народи, т. I, стор. 655.

(36) a) Libr. 4. pag. 111.
b) Stritter Memor. Popul. Tom. 1. p. 655.

ПРО ПОХОДЖЕННЯ ЦИХ ПЛЕМЕН

§ 19. Яке було походження вищерозглянутих племен, які своєю долею пояснюють нашу історію? Це питання настільки складне, що, якби його хтось щасливо розв'язав, друге сонце засвітило б на світі, тому що він освітив би непроникливі темноти, і зразу розв'язав би незчисленні здогади. Моя думка не є вирішальною, але сподіваюсь, що мої спостереження обґрунтовані. Декілька слів про окремі племена.

Рід і мову скіфів не міг ніхто із давніх визначити, виходячи з вищезгаданих народів. Баєр вважає, що під назвою скіфів розуміли литвинів, старинних пруссів, куронів, лівонів, естів, фінніїв та лятонів і, значить, мали поселення в європейській Скіфії. На підтримку цієї думки виступає чимало характерних рис, бо ж відомо, що скіфи населяли територію від Дунаю до Дону, а їх поселення потім зайняли сармати. Таким чином, або сармати прийняли їх переможеними у своє суспільство, або ж їх вигнали. Діодор Сіцілійський передає, що сармати винищили всіх скіфів, а Скіфію повністю спустошили. а) У першому випадку не зник би слід і мова тих, так само, як не зникла мова й рід переможців. Бо рід і мова народу, прийнятого в суспільство, звичайно зберігались, про це свідчать незліченні приклади. Якщо ми вважаємо, що вони були вигнані, [38] в такому разі, куди вони направилися? Напевно не в Азію, бо римляни були в той час достатньо сильними для того, щоб затримати переможене плем'я, яке втікало. Або хто повірить, що римські письменники, які в той час розквітали, могли замовчати це вторгнення? Але із таких же міркувань не пустилися на захід, отже, само собою розуміється, що скіфи або, згідно з Діодором, вцент були винищені, або зали-

[37] а) Том I, стор. 137, № 90.

DE ORIGINE HARUM GENTIUM.

§ 19. Cujus nam originis gentes erant superius recensitae, et fatis suis nostram historiam illustrantes? Est thesis adeo grandis, quam siquis feliciter solveret, alter sol in orbe celebraretur, quia impenetrabiles tenebras illuminaret, et innumeras Hypotheses ictu solveret. Decisivam sententiam non fero, sed reflecto, an non meae observationes suo nitantur fundamento? Pauca de singulis gentibus.

Scytharum genus, et labium nemo antiquorum, ex praeallatis nationibus feliciter determinavit. Bayer existimat: Litvanos, Prussos veteres, Curones, Livones, Aestios, Finnos, et Lapones nomine Scytharum fuisse comprehensos, et signanter in Scythia Europaea sedes habuisse. Multum opitulantur huic Sententiae rerum adjuncta, constat enim Scythas ab Istro usque Tanaim incoluisse, sedesque eorum subin per Sarmatas occupatas fuisse. Ergo Sarmatae aut eos devictos in Societatem civilem assumpserunt, aut expulerunt. Diodorus Siculus tradit per Sarmatas Scythas omnes excisos, et Scythiam penitus desolatam esse a.) in primo casu non interiisset vestigium, et labium eorum, sicut non periit triumphantium labium, et genus. Nationis etenim in Societatem assumptae genus, et labium retinere solitas esse, innumera exempla docent. Si vero pulsos esse existi- (38) memus, ergo quo delapsi? ad Asiam certe non, nam Romanorum vires tunc validiores erant, quam ut devictam, et profugam gentem reprimere non vluaissent, aut quis credat Scriptores Romanos, tunc florentes irruptionem hanc silentio praeterire potuisse? Sed ob has ipsas rationes nec ad occidentem se effuderant, ergo suapte sequitur Scythas, aut secundum Diodorum usque ad pedem excisas esse, aut in hoc mansisse, aut versus septemtrionem recessisse.

(37) Tom. 1. pag. 137. N 90.

шились на місці, або відступили на північ. Якщо вони були знищені, неправильно шукаємо за ними сліди, неправильно намагаємось успадковати їх славу. Якщо залишилися на місці, тоді вони злилися з сарматами і гетами, тому що між сарматами вони не знайшли ніякої різниці у мовному відношенні, ми повинні припустити, що вони були сарматського походження. Якщо, нарешті, вони відступили на північ, тоді треба рахуватись з думкою Баєра тим більше, що вищеозначені північні народи тоді, а від часті і тепер, живуть за скіфським звичаєм, замість одягу користуються тваринною шкірою, нема у них полів, країв і держав, які так задовільні пишаються своїм способом життя, як пишалися давні скіфи.

§ 20. Кіммерійці. Про мову цих не знаємо встановити щось певного так само, як і про скіфів. Етимологічні доводи не знаходять [39] у критиків довір'я, а я все-таки вважаю, що мова їхня була слов'янською, про що свідчить сама назва **кімери**, бо (слов'янське) море означає (по-латині) маре, а прийменник к, що по-слов'янському означає «біля», отже, кморяне ті, які живуть біля моря, подібно як біля германського моря Померанія, «по» та «морянє», вздовж моря жили, із слова кморяне греки зробили кимереї, а латиняни, у якого відсутня буква к, зробив **Цімереї**. Вони, виселившись до Азії, втратили назву і мову, а також перенесли туди слід свого походження.

§ 21. Шлецер, Феслер та інші відомі письменники нашого віку стверджують, що гети германського походження тому, що Капітолін, св. Іероним, Прокопій та Йорнанд називають їх готами. Феслер, прийнявши цю гіпотезу, бажаючи бути послідовним, повинен заявити, що самі давні фракійці є германського походження. Що дивного в тому, якщо у видатній праці цього останнього вченого «Історія Угорщини» є так багато прогалин, які кожний читач на перший погляд спроможний помітити, а сам автор не спро-

Si excisi sunt, perperam quaerimus eorum vestigium, perperam laudes eorum haereditare studemus. Si in loco mansissent tunc cum Sarmatis, et Getis liquefaciunt: cum nullum idiomatis sui discrimen inter Sarmatas retinuerint, eos originis Sarmatiae fuisse supponere debemus, si denique versus septemtrionem recessissent; eo tum opinio Bayeri vel ideo contemnenda non est, quod praerecensitae septemtrionales nationes expost, et actu in parte, Scythico more vivant, corio bestiali pro vestitu utantur, agris, pagis, et civitatibus careant, qui ita contenti gloriantur sua vivendi ratione, velut gloriabantur Scythae antiqui.

§ 20. Cimeri. de horum quoque lingva ita certi nescimus quidpiam statuere, sicut et de Scythis. Argumenta ex ethymologia fidem (39) apud criticos non inveniunt quidem, ego tamen ex nomine **Cimerei**, eos slavici labii fuisse existimo; nam more (more) denotat mare, praepositio vero k. Slavice tantum significat ac ad; ergo **Kmorane** ad mare habitantes, seu maritimi, sicut ad mare Germanicum Pomerania no, et моряне, secundum mare habitantes, ex voce Kmorane Graeci fecere Kymerei, et Latinus carens littera K **Cimerei** fabricavit. Qui ad Asiam emigrantes lapsu temporis nomen, et labium amiserunt, vestigium suae originis illuc etiam perduxerunt.

§ 21. Getas Schlötzer, Fessler, aliique celebres saeculi hujus scriptores Germanicae originis esse ideo tradunt, quod Capitolinus, S. Hyeronimus, Procopius, ac Jornandes Gotos compellent. Hac Hypothesi assumpta Fesle(l) sonsequens esse volendo, ipsos antiquos Traces originis Germanicae esse declarare debuit, quid mirum si in postremi hujus viri classico opere Historiae Hungariae, tot et tanti saltus dentur, quos quivis lector primo obtutu observare, et nec ipse author complendo est in statu? Supposito etenim eo, quod Ge-

можний їх заповнити? Якщо допустити те, що гети, готи і фракійці є германцями, то настане зовсім інша картина справ, кімерійська темнота покриє [40] гори, річки і місця, які могли б жинути світло при дослідженні походження цих племен. Але прослідкуймо, що і наскільки треба вірити вищезгаданим авторам?

§ 22. Вже вище було зауважено, що грецькі і римські письменники не турбувались про те, щоб називати різні народи їхніми іменами з метою їх розпізнавання, але вони називали їх на підставі загальної думки, як це було звичкою в той вік. Коли вже було ясно, що готи оволоділи землями гетів, (римляни) внаслідок подібностей назви поміняли гетів на готів. Іероним за походженням також слов'янин (далмат) напрааді міг більше знати, але його свідчення не має вирішального значення. Він говорить так: «всі давні вчені під гетами розуміли готів» a), отже, він передає, що вчені так розуміли, чи правильно, або погано, він не висловлює своєї думки. Та хто ж вони, ті вчені? Вищеназвані **Спартіан і Капітолін**, які жили за Діолекетіана. Спартіан, із незнатного роду, піднесеного жорстоким юнаком, робить коротке зауваження, щоб готи називались гетами. б) [41] А Капітолін каже тільки те, що Максімін, за походженням із Фракії, проводив торгівлю з гетами, що гети його любили як свого громадянина. а). На підставі цього самого твердження легко засвідчую, що гети не були готами, бо відрізняє їх один від другого, а Максіміна гети, любили тому, що він, будучи їх земляком, знаходився в імператорській столиці. Звідси ясно, що свідчення Прокопія не має більшої ціни як джерело, звідки він черпав, тобто від трьох попередніх (письменників) і мало брав до уваги думку простого люду. б) Нема потае, Gothi, et Traces Germani sint, longe alia facies rerum occurret, cimmereae tenebrae obumbrabunt (40) montes, fluvios, et loca, quae illucescent, si gentibus his suam restituamus originem. Sed investigemus nunc. et in quantum attendendi sint praenominati Authores?

§ 22. Jam superius est attactum, Graecos, Romanosque scriptores non sibi sumpsisse curam: Gentes diversas suis distingvendi nominibus, sed ex vulgi opinione, et saeculi usu compellasse, jam vero cum constitisset Gothos terras Getarum occupasse, similitudine nominis Getas in Gotos commutarunt. Hyeronimus origine aeque slavus (Dalmata) potuisset equidem uberius scire, sed ejus testimonium vim decisivam non praesefert, verba Hyeronimi sunt sequentia: **Omnes retro eruditos per Getas intellexisse Gothos** a) tradit itaque eruditos ita intellexisse, num recte, aut, male? Suam opinionem non manifestat. Et qui sunt illi eruditi? Superius nominati **Spartianus** et **Capitolinus**, qui sub Diocletiano vixere. Spartianus ex incidenti foci, per Pertinacem juniorem prolati, ut Caracallae titulos varios affectanti nomen Getici adjiciatur, addit brevibus nam Gothi Getae dicerentur. b) (41) Capitolinus autem nihil aliud dicit, quam Maximinum Tracia oriundum cum Gothis commercia exercuisse, et a Getis amatum esse, velut suum civem a). Ex quo ipso testimonio facile probo: Getas non fuisse Gothos, nam distingvit eos ab invicem, et Maximinum a Getis ideo amatum esse, quod suae gentis homo in sede Imperatoria fuisset. Unde facile patet Procopii testimonium non plus valere, quam fontem, unde desumpserit, scilicet e tribus prioribus, et vulgi opinione parum examinata b.) Ut Jornandem multis refutem

[40] а) Питання євр. у Генез. про гог і магог.
б) у Каракал. X.
[41] а) У життєписі Максіміна, 4.
б) Про війну з Ванд., гл. 2.

(40) a) Quaestiones Hebr. in Genesi de Gog et Magog.
b) in Caracal. X.
(41) a) in vita Maximini 4.
b) de Bello Vand. c. 2.

треби в тому, щоб багатослівно спростовував Йорнанда, вистачить сказати, що він, будучи готом за національністю, пройнятий духом націоналізму, до того дійшов, що вважав для себе честю приділити своїй нації всю долю і мужність гетів, раніше відомих у цивілізованій Європі. Керуючись цією метою і славою, Шлецер і Феослер встановлюють для гетів германське походження. Але візьмім до уваги письменників більш критичних і послідовних, у всякому відношенні незалежних, або також тих самих, що були вищезгадані, ґрунтовніше досліджених.

Назва слов'ян у всій сивій давнині була невідомою [42] не тому, начебто слов'янське плем'я раніше не існувало, або жило в лісах як тварини, але тому, що письменники завжди не так називали племена, як вони самі себе називали, внаслідок чого навіть назва слов'яни залишилась невідомою до тих пір, поки Йорнанд, письменник шостого сторіччя, який, пишучи про події біля 470 року, їх назву не відкрив. Він за національністю гот, народжений між гетами (слов'янами), чудово знав, що це плем'я само називає себе слав, таким чином, він виявив назву слав. Щоб привласнити своїм предкам вчинки і мужність гетів, врешті, із-за уявної слави позбавляє одноплемінників своїх назви слав. Йорнанд власне виділяв для слов'ян ті самі поселення, які Птоломей визначав для сарматів і гетів a). Таким чином, всякі діяння, які Йорнанд приписує готам, слід визнати за гетами, тому то не треба також дивуватись, якщо той самий автор так часто буває неясним. Бо якщо приватна особа могла б з труднощами і тільки під покровом мороку придбати собі та зберігати чужу власність, то якийсь народ без цього покрову ще з більшими труднощами спроможний наділити себе мужністю і вчинками (іншого народу). Цього темного автора освічує Феофілакт Сіморатта, який доводить [43], що давні слово-

[42] a) Історія гетів, гл. 23.

opus haud est, sufficiat dixisse: eum natione Gothum, zelo nacionalismi eo processisse, ut omnia fata, et virtutes Getarum, pridem in Europa culta notorum, suae nationi tribuere gloriae sibi duxerit. Hoc zelo, et gloria ducti Schlötzer, ac Fessler Getas originis Germanicae statuunt. Sed expendamus scriptores magis criticos, et exactos ab omni partium alienos, aut ipsos etiam praecitatos uberius examinatos.

Nomen Slavorum in tota retro antiquitate ignotum fuit, non (42) quasi gens Slavica antea non extitisset, aut instar ferarum sylvas incoluisset, sed quod scriptores aliter semper gentes compellaverint, quam ipsae solae semet nominarunt, unde nomen Slavi eo usque ignotum mansit, donec Jornandes saeculi 6-ti scriptor ad annum 470. scribens nomen eorum patefecisset, fuit is natione Gothus inter Getas (Slavos) natus per bene novit: Gentem hanc semet slav nominare, ideo nomen slav patefecit, quit ut ut facta et virtutes Getarum Gothis suis antenatis tribuat, manifesto tamen nomine slav gentiles suos praemeditafa gloria orbat. Etenim Jornandes Slavis, et Antis easdem sedes tribuit, quas Ptolomeus Sarmatis, ac Getis assignat a.) Ergo quidquid gestorum Gothis tribuitur per Jornandem, id tribuendum est Getis, inde etiam non est mirum, si idem author tantisper obscurus fiat, si enim privata persona alterius proprietates difficulter, et duntaxat per velum obscuritatis sibi adparare, et sustinere valeat; eo difficillus natio quaedam virtutes, et facta sine hocce velamine sibi tribuendo est in statu. Clarificat obscurum huncce authorem Theophilactus Simoratta, clare perhibens (43) Slavos antiquos Getarum nomine venisse: **Romani Getis, hoc enim barbaris Slavinis nomen vetus erat propiores facti, manum conserere non audebant.** b.) Sed ut magis clarescat testimonium hocce, Photius, vir omnium voto eruditissimus, librum Simo-

(42) a) Rerum Geticar. cap. 23.

в'яни прийшли під назвою гетів: римляни, наблизившись до гетів, бо така була назва давніх суворих слов'ян, не наважувались вступити з ними у рукопашний бій. а) Але Фотій, на думку всіх великий вчений, даючи оцінку книзі Сіморатти, щоб це свідчення було яснішим, каже: проти склабенів або гетів, бо гетами споконвіку називалися б). Сам Прокопій передає, що славіни мали свої вітчизняні поселення недалеко від берега Дунаю в). Цей же письменник, говорячи про слов'ян з іншої нагоди, сповіщає, що вони живуть на лівому березі Дунаю г). Отже, всі вищезгадані письменники погоджуються у визначенні поселень слов'ян. Але хто [44], прошу, з ровесників, або з пізніших письменників міг би був пам'ятати, куди направилися язиги, даки і гети із своїх давніх осель? Ми знаємо, що більше ніж один письменник твердять, що готів у 3 сторіччі затиснули сюди, та нема жодного, хто сповіщав би, що давні мешканці з місця вирушили. Слов'янським народам також властиво не менше як іншим прагнення зберегти свої дідівські, хоч і не дуже добрі, поселення і тільки внаслідок засухи змушені поширити батьківські колонії. Подібно в наш час карпатські слов'яни заселили Чабу і Берень, Куцуру і Керестур, стали мешканцями інших областей, проте вони не звільнили повністю свої попередні поселення. Для чого пізніше висвітлювати, що давні гети не були готами, а слов'янами. Про це явно і ясно повчає у своїй записці великий вчений Катанчіч, а) Але, якщо все це когось не переконує, хай переконається сьогодні явним доказом, а саме, що плем'я ва-

[43] а) Кн. 1, гл. 2. У Ассем., походж. слов., I, ч. II, гл. 5.
б) У Ассем., цит. місце. Склабени тому називаються склавами, бо грецька мова не терпить після С букву Л, тому вставляє К.
в) Прокопій був одного віку з Йорнандом. Гот. війна, гл. 35.
г) Про побудови ст.-Профірог. гл.
[44] а) Коментар про Дунай, Буда, 1798, на багатьох місцях.

rattae recensendo, ait: Contra Sclabenos sive Getas, Getae etenim antiquitus appellati sunt. b.) Ipse Procopius tradit Slavinos non procul a ripa Isiri sedes Patrias habuisse. c.) imo idem scriptor alia occasione de Slavis agendo tradit: eos ad sinistram Danubii habitare, d.) ergo omnes praeminati scriptores convenuint in defigendis sedibus Slavorum. At qui (44) rogo Coaevorum, aut subsequorum scriptorum meminisset, Jaziges, Dacos, et Getas antiquis suis sedibus, et quo movisse?

Gothos saevulo 3. huc adpulisse, plures quam unum referre scriptorem novimus, ast antiquos incolas loco movisse, nullus est, qui referat, sed et secus Slavicis populis proptium est magis, quam aliis studium, sedes suas avitas etiamsi incommodas conservandi, et dumtaxat loci aretudine adacti patriales colonias dilatandi. Sic recenti aevo Csabam, et Berény, Kutzuro, et Keresztur Slavi Carpatici occupavere, aliarumque plagarum incolae effecti sunt, aretas tamen suas sedes penitus non evacuavere. Sed quid uberius dilucidem, Getas antiquos non fuisse Gothos, at Slavos doctissimus Katanchich in suo Comentario a.) palam, et clare docuit. Sed si quis his omnibus vinci nesciret, vincatur actu viventi documento, scilicet gentem valachicam, ut superius dictum est, longe ante Gothos in Daciam adpu-

(43) a) Libr. 1. c. 2. apud Assem. orig. slav. Tom. 1. Part. II. c. 5.
b) apud Assem. loco citato. Sclabeni Slavi ideo dicuntur. quia lingva Graeca post s non patitur L. ideo interjecit k.
c) Procopius ejusdem aetatis cum Jornande fuit Cap. Bell. Goth. cap. 35.
d) de aedificiis Just. — Porphyrog. Cap. 29.
(44) a) De Istro Commentar. Budae 1798. plurib. in locis.

лахів, про яке вище згадувалось, прийшло в Дакію намного раніше ніж готи. Таким чином, якби даки і гети були германського походження, тоді мова валахів мала б домішки германської, однак виходить навпаки, вона походить з латинської і була змішана з дакськими, гетськими чи слов'янськими словами. [45] Кожний, хто трохи знайомий з цією мовою, легко може в цьому переконатися. Цілком ясний висновок, що валахи колись були змішані з гетами, не з германами, але з слов'янами. Та щоб хтось не подумав, що гети і даки були різні (народи), вистачить пригадати слова Страбона, який ясно і явно передає, що гети з даками користувались однією і тою ж мовою, кн. VI. Отже, гети і даки користувались одною мовою, чому тоді дві назви? Пліній пояснює: **греки називали (їх) гетами, а латиняни даками.** Кн. IV, гл. 25. Пор. Діон Касс. кн. I, гл. 51, Юстін. 32, 3. Отже, із тільки ясних свідчень різних (вчених) приходжу до певного висновку, що гети і даки є одні і те ж. Та хто встановив із двох назв два народи? Самі латиняни і греки позначають себе багатьма назвами, але жодному (народові) не заперечується його національність.

Звичайно, для підтвердження моєї тези, що гети є власне слов'янського походження, в повній мірі вистачають (висловлювання) вищенаведених письменників, проте для завершення добавлю ще Феофілакта кн. 3, гл. 4, який так розповідає: **в шостий рік правління Маврікія гети, що є те саме що і слов'яни.** Таким чином, за свідченням також цього письменника підтверджується, що гети були слов'янами, або раніше називалися гети, а пізніше слов'яни.

Таким чином, оскільки відомо від Геродота, Страбона, Плінія та Птоломея, що гети споконвіку населяли (територію) з цього боку Дунаю і за Дунаєм, і ніхто із пізніших не доводить, що вони переселялися, навпаки многі твердять, що готи прийшли в третьому сторіччі, а пізніше слов'яни.

lisse, consequenter, si Getae ac Daci Germanicae originis fuissent, lingva Valachica cum Germanica commixta fuisset, ubi tamen contrarium evenit, eamque ex Latina ortam, Dacicis, Geticis seu Slavicis vocibus commixtam esse (45) facile quivis persvadebitur, qui lingvae hujus minimam notitiam habet. Quid itaque clarius evadit, quam Valachos Getis quidem, ast non Germanis, sed Slavis commixtos olim fuisse. Sed ne quis Getas, et Dacos diversos esse existimet, sufficiat attulisse Strabonis verba, qui clare et manifeste tradit: Getas eadem cum Dacis lingva uti. Libr. VII. ergo eadem Getae, et Daci lingva utebantur, sed cur duo nomina? Plinius explicat: Graecis Getae, Latinis Daci nominantur Libr. IV. c. 25. Id ipsum Dio Cass. Libr. 1. c. LI. Justin. 32. 3. Ergo ex tot variorum adeo claris testimoniis secure concludo: Getas, et Dacos eosdem esse. Sed quis ex duobus nominibus duos statuat nationes? Ipsi Latini, et Graeci pluribus insigniuntur nominibus, sed ideo nulli sua nationalitas negatur.

Praerecensiti scriptores equidem abunde sufficiunt ad Thesim meam firmandam, Getas nempe Slavicae originis esse, pro superabundanti tamen adducam adhuc Theophylactum L. 3. c. 4. ita narrantem: **Anno sexto Imperii Mauritii Getae, quod idem est, ac Slavini.** Ergo hujus quoque scriptoris testimonio firmatur: Getas esse Slavos, seu antea Getas, posterius Slavos esse nominatos.

Itaque quandoquidem Getae cis, et trans Istrum antiquitus habitasse per Herodotum, Strabonem, Plinium, ac Ptolomeum tradantur, et per nullum posteriorem emigravisse referantur, imo Gothos velut saeculo 3. advenas expost excessis-

ніше відійшли, ніщо не заважає, щоб ми гетів і даків називали і вважали самими слов'янами.

Із цього легко зробити висновок: якщо гети і даки слов'янського походження, то і мізи та фракійці були того ж роду. Страбон вирішує питання [46] твердженням, що **гетське плем'я користується тою ж мовою що і фракійці** а), які раніше називалися мізами, пізніше гетами, а коли зникла гетська назва, нарешті мізи або мези, поки Порфірогеніт вперше не назвав їх болгарами б). Але той самий Страбон вносить ясність, що мези є той самий народ що і фракійці, що мези є фракійським плем'ям, він каже: **Гомер відмічає також Дунай, згадуючи мізів, які є плем'ям фракійським, що живе біля Дунаю** в). Таким чином ясно, що гети, даки, мізи і фракійці є одного походження, пойменовані багатьома назвами. Пригляньмося також, чи їх мова була слов'янською? Уже вище торкались (питання), що валаська мова має багато слов'янських слів, запозичених від давніх своїх співмешканців даків. Всі ці (слова) приводити тут було б і довго і зайво, вистачить пояснити давні назви без сумніву дацькі, гетські і фракійські, що зустрічаються в історії, такі є: назви народів, царів,славних осіб, держав, передусім гір та рік.

ПОЯСНЕННЯ НАЗВ НАРОДІВ

§ 23. Назва тракс (фрак, фракієць) слов'янського походження, походить від слова «старець» старик, [47] або в тому розумінні, яке має германське «урфатер». Расіани звичайно вимовляють «старец». Грек, що завжди звик перекручувати чужі слова, пропустивши «С», вимовляв «тракс» або тракт, з чого виникло трацес (траки, фраки, фракійці). Від давнього тракс є ще залишок «рац», відведено з перекрученням від тракс. Таким чином, назва рац не є ганебною, навпаки, вона є почесною, яка походить від давнього

[46] а) Кн. VII, стор. 343.
б) Кн. II, Тем.
в) Кн. 1, стор. 5.

se plures tradant, nihil obstat, quominus Getas, et Dacos ipsos Sclavos nominemus ac habeamus.

Ex his facile concluseria: si Getae, et Daci erant Slaviae originis, Mysos quoque, et Traces ejusdem fuisse stirpis. Strabo quaestionem (46) decidit dicendo: **Geticam gentem eodem cum Tracibus sermone uti** a.) qui enim antea Mysi nominabantur tardius Getae, et intereunte nomenclatione Getica, demo Mysi aut Moesi audiebant, donec per Porphyrogenitum primo Bulgari adpellarentur. b.) Sed Moesos eandem nationem esse cum Tracibus, seu Moesos gentem Tracicam esse, idem Strabo palam facit dicendo: **Homerus Istrum quoque notat, mentionem faciens Mysorum, quae est gens Tracica Istrum accolens.** c.) Atque ita clarum est Getas, Dacos, Maysos, et Traces ejusdem esse stirpis, pluribus nominibus insignitos. Videamus etiam an labium ipsorum Slavicum fuerit? jam superius attactum est lingvam valachicam innumera vocabula Slavica continere ab antiquis suis Coincolis Dacis mutuata, quae hic omnia adducere sicut longum, ita superfluum foret, sufficiat indubitata antiqua nomina Dacica, Getica, et Tracica in Historiis occurrentia explanare, talia sunt: nomina Populorum, Regum, celebriorum personarum, civitatum, et maxime Montium, ac fluviorum.

EXPLANATIO NOMINUM POPULORUM.

§ 23. **Trax** est origine Slavicum, provenit a Старец starecz senecio, (47) aut eo sensu quo Germanus exprimit Urvater. Rasciani solent exprimere Starecz. Graecus voces alienos semper corrumpere solitus omisso s exprimit **tarax**, vel Trax, inde exorti Traces, a trax antiquo residuum adhuc est Racz corrupte deductum a Trax. Nominatio itaque Racz non est opprobriosa, sed honorifica ab antiqua gente Tracica procedens, unde Rasciani lubentius se Rácz, quam Tóth nominari

(46) a) Libr. VII. pag. 343
b) Libr. II. Them.
c) Libr. 1. p. 5.

фракійського племені, тому расціани охоче називають себе рацами, а не товтами, бо товт — тевтон, або герман, а вони не хочуть бути германами. Є багато родин, прозваних рацами, які ведуть свій початок від фракійців, існують цілі області і міста, напр., Рац Бесермень, Рац Дорог, міста Гойдону мають такі назви, що показують на їх походження. Сьогодні мешканці Фракії так відрізняються між собою, що ті, які дотримуються лагинського обряду, називаються шокац, а ті, що визнають східню церков, називаються рацами. До фракійської сім'ї відносяться ще серби, чорногорці, неправильно названі клементинами, насправді вони є албанці.

МІЗИ

§ 24. Щодо назви мізів у Страбона говориться про те, начебто мізійські народи так були названі від оксійського дерева, що росте в Азії біля Олімпу і називається міз a). Але тому, що сам Страбон розповідає це як казку I (гл. 7, стор. 335) твердив, що міси, які так називалися в Європі, мали багато колоній в Азії, тому назву треба виводити інакше. Фракієць і всі слов'яни чоловіка називають МУЖ, тому мужі, [48] тобто бойові мужчини, які походили від своїх предків фракійців, або працурів.

§ 25. Гети. По-слов'янськи ДѢТЬ, у множині ДѢТИ, називають підростків, юнаків. Із подібних найменувань, які їм давались в честь, грецькі письменники утворювали назви (в той спосіб), як із старац тракс, так із мужі мізі, а із дети — гети.

Даки. Страбон вважає, що це давні даки, але я думаю, що краще виводити від попереднього ДѢТИ, у зменшувальній формі ДѢТКИ або ДѢТЦИ, або ще як вимовляють росціани ДАТКИ, звідки — даки або даци. У русинів ДЯК означає грамотія a), звідси угорець запозичив деяк, що також означає грамотій. Це слово знаходиться у багатьох грамотах і завжди в цьому розумінні. б) У ро-

[47] a) Страбон, кн. 12, стор. 666.

sinunt, Toth enim Teuton, seu Germanus audit, illi vero Germani esse nolunt. Extant plures familiae Rácz nominatae, quae a Tracibus originem ducunt, extant integri Tractus et oppida, uti Rácz Bőszörmény, Racz Dorogh oppida Hajdonicalia ad de signandam suam originem ita nominata. Actu Incolae Traciae ita distinguuntur, ut qui Ritum Latinum sequuntur, Schokácz nominantur, qui vero orientalis Ecclesiae cultores sunt adpellantur Racz. Ad Tracicam Familiam adhuc spectant Serbi, Nigromontani, Clementini abusive, realiter Albanenses dicti.

MYSI.

§ 24. Apud Strabonem Mysorum nominatio perhibetur quasi ab arbore oxia, in Asia ad Olimpum crescente, quae Mysus adpellatur, populi Mysiani essent nominati. a.) sed cum ipse Strabo hoc velut fabulam narraret, et cap. 7. pag. 335. Mysos in Europa nominatos, colonias in Asiam suppeditasse perhiberet; ideo aliunde nomen est derivandum. Tracus, et omnes Slavi virum nominant муж muzs, ideo Muzsi (48) quasi viri pugnaces, progressi a suis antenatis Tracibus, aut Protoparentibus.

§ 25. Getae. Slavice дѣть in plurali дѣти djeti adolescentes, juvenes dicuntur. Ex similibus nominationibus, honoris causa sibi tributis, per Graecos scriptores sicut ex Staracz Trax, ita ex Muzsi Mysi, ex djeti autem Geti exsurexerunt nomina.

Daci. Strabo putat hos antiquos esse Dacos, ast potius derivandum existimo a priori дѣти in Diminutivo дѣтки vel дѣтци aut secus sicut Rosciani exprimunt дятки exinde Daku, aut Dacu. Apud Ruthenos дяк denotat Litteratum a.) inde Hungarus Deák desumpsit, quod aeque Litteratum denotat, innumera Diplomata continent hanc vocem et semper hoc sensu b.) Apud Russos дяк vocabatur Secretarius ab epistolis scribendis, ergo Dak,

(47) a) Strabo Libr. 12. p. 666.

сіян дяком називався секретар по написанню листів. Отже, дак або дяк це вчений юнак, освічений, грамотій, звідси у латинян не за значенням іньої мови, але як говорили мешканці, виникла назва даки для пойменування народу того самого [49] походження, що й попередні, але який жив біля лівого берега Дунаю, так що фракійці, як гілка з того боку Гема, з цього боку Гема мези, за Дунаєм по-грецьки називалися гети, по-латині же даки. Сусіди вищезгаданих народів називалися язиги. Угорці хочуть вивести від «ій» — лук, звідси іяс, той що кидає лук (лучник), через синкопу яс, ясони або язиги. Але це перекручення насильне і неприродне; справільне тому, що не тільки угорці носили луки, як це ми бачили інде, але й, навпаки, сучасні угорські язиги є пізнішими на цьому місці, аніж могли би бути змішані з давніми язигами, тому природньо, що язиги походять від (слова) язик, лінгва (язик, мова), або людина тої мови що й даки та гети. Неправильно, отже, мадяри привласнюють собі язигів, тому що давні язиги були слов'янами, сьогоднішні тому називаються язигами, бо населяють землю язигів, назва властива не народу, але краю, вони назву успадкували із краєм.

§ 26. Бесси, або як Птоломей висловлює Біеоси, що виражає ніщо інше як «ти є вищий». ВЫШШИ, вишши, та

[48] а) Ці руські грамотії мають також свою мову, то за допомогою утворення складів, то переставленням або добавленням інших складів так розмовляють по-руськи, що простий люд їх не розуміє, цей спосіб мовлення називається по ДЯЦКИ, по-дяцькому. Зразки цієї мови диви у творі виставленому багатьом зауваженням: початок і утворення мадярської мови. Відень, 1834, стор. 48.

б) Деяк нелв по сьогодні в Угорщині означало вчену мову або латинську, вже тепер, невизнаючи за значення слова деяк, новатори замінюють «латан нелв» (латинська мова).

vel djak, juvenis doctior, eruditior, Litteratus, exinde apud Latinos, non ex propriae lingvae sensu, sed incolarum usu loquendi **Daci** prodierunt ad designationem (49) populi ejusdem originis cum prioribus, sed ad latus sinistrum Istri habitantis, ita ut Traces velut stipes ultra Haemum, cis Haemum Moesi, ultra Danubium Cetae Graecis, Latinis vero Daci nominarentur. Vicini praenominatis populis alii voca alantur:

Jaziges. Hungari volunt deducere ab ij: arcus, inde ijász, jaculator, per syncope Jász, Jaszones, aut Jaziges. Sed haec detorsio est violenta, neque naturalis, violenta, quia non solum Hungari tractabant arcus, ut alibi vidimus, sed et secus moderni Hungariae Jaziges recentiores sunt hic loci, quam ut cum Jazigibus antiqui(s) confundi possint, ideo Jaziges naturaliter proveniunt a язык, jazik, lingva, seu homo ejusdem labii, scilicet cum Dacibus, et Getis. Perperam ergo Jaziges Magyari sibi adpropriant, quia antiqui Jaziges erant Slavi, moderni vero ideo Jaziges compellantur, quia Jazigum terram ncolunt, non itaque Populo, sed plagae nomen proprium est, et illi cum plaga nomen haereditarunt.

§ 26. **Bessi**, vel ut Ptolomeus exprimit Biessi, quod nihil aliud denotat, quam superior es. ВЫШШИ, vuschschi, vel vus-

(48) a) Hi Ruthenici Litterati Lingvam quoque habent propriam, jam per Syllabizationem, jam transpositionem, aut interjectionem Syllabarum alienarum ita loquuntur Ruthenicam, ut a communi plebe non intelligantur, haec loquendi ratio vocatur по дяцки Dacice. Specimina hujus sermocinationis vide in opusculo, multis crisibus exposito: origo et formatio Lingvae Magyaricae Viennae 1834.

b) Deák nyelv adusque in Hungaria denotabat lingvam eruditam, seu Latinam, jam nunc ignorando vim vocis Deák, Novatores Látán nyelv substituunt.

грек не має букви В, адже висловлює бієсси або бесси. Бессів завжди розміщують на гористих місцевостях так біля Гема, як і біля Карпат, щоб позначити не їх походження, але перебування. Верх карпатської гори сьогодні називається Бескідом, інші називають тепер Верховинець від верх (вершина гори), або крайняк від край, межа, де живуть ті, яких так назвали. У комітаті Мараморош (50) один із районов називається Вишпов, має села і річку такої ж назви, від руського «вишший» — верхній. Бесси, таким чином, ніщо інше як гірські мешканці, сьогодні існують села з подібною назвою: горяне, подгоряне.

§ 27. Певціни (їх назва) походить від слова ПУЧИНА, що означає вир, пропасть, МОРЯ ЧЕРНАГО ПУЧИНА, Чорного моря глибина, або ще має значення «море», а тому тети, які живуть біля гирла Дунаю, називаються певціни або приморські.

НАЗВИ ЦАРІВ ТА СЛАВНИХ ОСІБ

§ 28. Котіс = Котісон у Лівія а) кат, що по-слов'янськи мучитель, або жорстокий, отже, катис, або, як висловлює грек, котіс, жорстокий, власне ім'я царя даків, син його називався котисон, тобто син ката, бо СЫН (син) означає філіус. Син Котисона Бітіс — не що інше як Витязь, бо у грека нема букви В, тому звучить Бітіс або ВИТЯЗЬ, герой, переможець, звідки угорці перейняли вітеїз, що має те саме значення.

Подібний приклад є у іншого короля даків по імені Орол, орел означає «аквіла». Сама назва Децебала є слов'янською, ДАЧЕЙ ХВАЛ. Дачейхвал, слава даків, не перешкоджає закінчення: не хвал [51] але бал, бо подібні приклади порушення є нелічені: БОГУПАЛ Богупал, єпископ польський, походить від Богухвал, подібно із Деціхвала став Децебал, Йорнанд Децебала називає Дорланом, тому що легче виводити від двор si, sed Graecus caret Littera V, ergo expressit Biessi, vel Bessi. Bessi locantur semper ad altiora montium, ita ad Haenum, sicut ad Carpathum, ad designandam eorum non originem, sed habitationem. Montis Carpathici sumitas actu vocatur Beskid, nominantur actu alii Verchovinecz a verch, cacumen montis, vel Krajnyak, a kraj, margo, limes, ubi habitant, sic adpellati. In Maramoros Comi — (50) tatu inter Districtus unus nominatur Vissov, habet pagos, et fluvium hujus nominis, a Ruthenico вышшій superior. Bessi itaque nihil aliud quam incolae montani, actu existunt pagi similis nominationis горяне, подгоряне horjane, podhorjane, montani, submontani.

§ 27. Peucini, provenit a voce ПУЧИНА, quod gurgitem, profunditatem denotat, МОРЯ ЧЕРНАГО ПУЧИНА maris nigri profunditas, vel mare etiam significat, et ideo ad Istri ostia habitantes Getae Peucini, seu maritimi vocabantur.

REGUM NOMINA ET PERSONARUM CELEBRIUM.

§ 28. Cotys = Cotyson apud Livium a.) Kat slavice Carnifex, seu crudelis, ergo Catis, vel ut Graecus exprimit Cotys, crudelis, nomen proprium Regis Dacorum, hujus filius vocabatur Cotyson filius Kati, nam СЫН sin, significat filium. Kotysonis filius, Bitis, quod nihil aliud, quam ВИТЯЗЬ quia Graecus caret littera B ideo occurit Bitis, seu ВИТЯЗЬ, heros, victor, inde Hungari acceperunt vitéz, quod idem denotat. Non minus clarus exemplum est in alio Rege Dacorum Orol nomine, орел significat aquilam, ipsum nomen Decebali est Slavicum, Дачейхвал Dacejchval, gloria Dacorum, nec obstat: non chval, (51) sed bál terminatio, nam similia exempla corruptionis innumera sunt: БОГУПАЛ Bogupál Episcopus Polonicus, venit a Boguchval, sic et Dacychval, Decebal effectus est. Jornandus Decebalum nominat Dorpaneum, quod facilius derivatur a Dvor, et

[50] а) Кн. 45, 42.

(50) a) Libr. 45, 42.

і пан, пан двору. Зізайн, вождь язигів, походить від ЖГИЗАЙ, жгизай, який палить, тому що в той час героями були ті, які прославили себе також у цих ділах. Існує багато угорських прізвищ: дюйтов, ронтов, толвай і т. д. Замолксин, учень Піфагора і грецький пророк, (походить) від ЗАМОЛЕН СЫН, замолен син, вимолений син, Богеон, Бог — є — он, він є бог.

§ 29. Хоч багато назв селищ та міст дійшло до нас у спотвореній формі, все ж таки закінчення засвідчує їх походження, наприклад, Комідава, Натіндава, Сандава, Сінгідун, Берродава та всіх інших гетських областей слов'янське закінчення: Комідово, Нетідово, Сандово, Сінгідово, Берово; зараз є подібні закінчення: Мукачево, Давидково, Страбічово та багато інших. Сарміцегетуза, заснована гетом Сарміц, була царською фортецею Децебала, пізніше названа Ульпія Траяна. Коли ця назва після гибелі римлян зникла, (царська фортеця) називалася Ключ, як засвідчив 400 років тому Тімон а), що означає «ключ» [52], від слов'янського слова ключ (тіцла назва) Колуш, сучасне Колош, а звідси Колошвар, Клавдіополіс. До цього всього добавлю ще назви річок, які звичайно з тривалим своїм течінням зберігають ще тривалішу назву.

Істер за свідченням Йорнанда а) мовою бесів називається Йстер або Бістер, що має те саме значення що й «бистрий», тобто швидкий, стрімкий. Інша назва є Данубій, від «дун» дихання, звідси Дунав, дух, душа. Те саме Танаіс, який тепер називається Дон, бо давно річок поважали як богів і слов'яни називали: Дун, Дон або дух, дихання. Близько до нього (Дунаю) є річка Тиса або Тихша, або як висловлює Пліній Патіссус, «потихший», повільніший ніж попередній, тобто, Істер. Алута, (люта» від слова лютий, жорстокий. Прут або «прудкий», стрімкий. Мороп від слова

Pan Aulae Dominus. Zizain Dux Jazigum a ЖГИЗАЙ, zshizaj, gyujtó, incendiarius, quia tunc temporis heroes etiam in his rebus erant gloriosi. Hungaricae plures familiae existunt: Gyujtó, Rontó, Tolvaj etc. Zamolxin Pythagorae discipulus, et Propheta Graecum a ЗАМОЛЕН СЫН, zamolensin exoratus filius, Bogaeon, Boh-e-on, Deus est ille. —

§ 29. Nomina Locorum, et Civitatum plura quidem corrupta nobis remansere, nihilominus terminatio originem probat, talia sunt: Comidava, Netindava, Sandava, Singidunum, Berrodava, totidem Comitatus Getarum, omnium terminatio Slavica. Comidovo, Netidovo, Sandovo, Singidovo, Berrovo; — actu sunt similes terminationes, Munkatsovo, Davidkovo, Strabitsovo, et centum milia. Sarmizegethusa a Sarmicz Geta condita fuit Regia Decebali, expost Ulpia Trajani dicta. Hoc nomine post obitum Romanorum evanescente vocabatur Kluts, teste Timone a.) ante adhuc 400. annos, quod significat: Clavim. (52) ex slavica voce Clucs, Kolus, et modernum Kolos, et inde Kolosvár, Claudiopolis. His omnibus adjicio adhuc fluviorum nomina, quae cum perpetuo fluxu suo nomen quoque magis perpetuum retinere solent. —

Ister teste Jornande a.) Lingua Bessorum vocatur Jster, seu Bister, quod non aliud denotat, quam бистрый, Bistrij, celer, praeceps. Aliud nomen est Danubius, a дун halitus, inde Dunav, duch, spiritus, id ipsum Tanais, qui modo Don vocatur, adorabant enim antea fluvios instar Deorum, et Dun Don, vel Duch Spiritus appellabant Slavi. Vicinus sic fluvius Tissa. seu Тихша, tichsa, aut sicut Plinius exprimit Patissus, потитшій, lenior priore, seu Istro. Aluta, люта, lyuta, asper. Pruth, seu пруд, cataracta, aut пруткій praeceps. Moros, a мор, pestifer. Sereth a sred, seu intermedius, sed quid clarius est, quam quod Carpathus a voce Slavica horbat

[51] а) стор. 142, видання 1733 р.
[52] а) гл. 22.

(51) a) pag. 142. edit. 1733.
(52) a) Cap. 22.

«мор», згубний. Серет від слова «оред», тобто середній, але що може бути ясніше, як те, що Карпат походить від слов'янського слова «горбат» б), також Багіберра Порфірогеніта нічо інше як «Божія гора». Це, і багато іншого, є наявним доказом того, що траки і мізи, гети і даки за походженням і мовою є слов'яни. [53]. Якщо б вірш Овідія, написаний гетською мовою в честь Друза, не зник, була б нам відома сама структура та діалекти мови. Поет так висловлюється:

«Ой, соромно! Гетською мовою я написав книжочку,
чужі слова я пристосував на наш лад,
і сподобалось, (побажай мені щастя) і я здобув
славу поета між жорстокими гетами.
Ти питаєш про зміст? я прославляв Цезаря. a)

Втрата тим більша, що ми могли б побачити сам розмір вірша, який випробував поет.

§ 30. Пояснивши походження і мову траків, мізів, гетів та даків, нема ніякого сумніву, що язиги також цього походження і мови. Сама назва язик «мова» або «народ» є слов'янського походження. Бо язик означає не тільки мову, але й **народ**: с нами Бог разуміте язици, зрозумійте **народи**, тому що з нами бог. Тому називалися **язики народними**, бо були того самого походження і мали ту саму мову, що й сусідні їм гети та даки. Із їх мовлення зберігається ще слово **марга**. Аміан розповідає, що язиги цим словом були збуджені до нападу проти імператора, а саме, коли язигів допустили на близьку відстань до імператора, який стояв на валу, тоді хтось із язигів вигукнув: **марга, марга**. Почувши це, всі кинулися на імператора, вимахуючи мечами, адже воно було сигналом до битви, але слово «марга» є слов'янське, тепер означає худобу, або як раніше

dictus sit, b.) et Porphyrogeniti Bagiberra nihil aliud est, quam Bozsia hora. Haec et centum alia manifesto indicio sunt, Traces, et Musos, Getas, et Dacos esse originis, et labii Slavici. (53) Si Ovidi Carmen Geticum in honorem Drusi scriptum non interiisset, ipsa structura, et Dialectus Linguae fuisset nobis nota ita fatetur Poëta:

Ah pudet! et Getico scripsi sermone Libellum
monte Pannoniae esset erigendum, si elu-
Horváth monumentum, aere perennius in
Et placuit (gratare mihi) coepique Poëtae
Inter inhumanos nomen habere Getas.
Materiam quaeres? Laudes de Caesare dixi. a.)

jactura tanto major quod ipsum Metrum per poëtam tentatum videre potuissemus.

§ 30. Demonstrata origine et Labio Tracum, Mysorum, Getarum, et Dacorum, nullum dubium est Jaziges quoque hujus originis et labii esse. Nomenclatio ipsa язик lingua, aut populus Slavicum est. Jazik enim non tantum lingvam, sed etiam **populum** denotat: с нами Бог разумъте **язици** sz nami Boh razumite jazici. Intelligatis **Gentes** quia nobiscum est Deus. Dicebantur ideo **Jaziki populares**, quia cum Getis, et Dacis vicinis ejusdem lingae, et originis erant. Ex sermone eorum superest adhuc vox **Marha**, quo vocabulo Jaziges contra Imperatorem ad invasionem excitatos esse narrat Amianus. Scilicet admissi Jaziges in conspectum Imperatoris in aggere stantis, eo tum quidam Jazigum edidit vocem: **Marha, marha**, qua audita omnes in Imperatorem vibratis gladiis irruerunt, ergo fuit signum bellicum, sed marha est Slavicum, nunc pecus denotat, aut ut antea **mrscha**, seu

[52] б) дивi вище § 2, § 3.
[53] a) Із Понта, кн. 4, лист 13, р. 19.

(52) b) videantur haec etiam superius § 2, § 3.

«мрша» чи «мерша» [54] «труп». Язиги підбадьорювали себе, називаючи ворога труп або худоба. Крім цього всього не останнім доказом, який доводить слов'янське походження язигів та вищезгаданих племен, є те, що траки, мези тепер зберігають давню мову, а де жили гети і даки та язиги, тепер знаходяться слов'янські племена, яких імміграція, як будемо бачити з їх історії, не пояснюється, але скоріш неспростовно доводиться їх постійне перебування на оселях предків. Тепер (поговоримо) про племена, які пізніше зустрічаються в історії, такі як: хазари, бацінакіти, печеніги, комани, бесси та біссени.

ХАЗАРИ.

§ 31. Загальна думка така, що хазари турецького походження. Фесслер вважає, що ця гілка, відірвана від турків до християнської ери, розмістилася біля Азовського моря. Про неї згадують Мела та Пліній, що займається вона полюванням. Гілками цього племені є: сірак, сабір, сарагур, кідар і сарсело. Шлецер виловом майже доказані турків називає хазарами, але тому, що хазари дали мадярам вождя Арпада, майже всі сучасні угорці доводять, що хазари є родичами мадярів, тим більше, що восьма триба (частина) хазарів приєдналася до тих, які переселилися в Паннонію. У володіння хазарів (55) входили Херсонес або Таврика і навколишні краї, де зараз живуть донські козаки. Таврика вже була відома Овідію:

У Скіфії є місцевість, мешканців якої давніше називали таврами, вона не на великій відстані від гетської землі. a)

Давні її мешканці називалися кіммерійці. Невідомо, як далеко вони заходили на північ, здається однак, що фортеця Царкел була прикордонною. Хазари є власне кіммерійці.

[55] a) Овід. із Понта. кн. 3, л. II, р. 45.

merscha мерша (54) cadaver. Animabant se Jaziges hoste, **cadaver, et pecus nominando**. Praeter haec omnia non ultimum argumentum est Jaziges et praerecensitas Gentes Slavicae originis esse perhibens, quod Traces, Moesi actu lingvam antiquam retineant, ubi vero Getae, et Daci, ac Jaziges incolebant, Gentes Slavicae actu reperiuntur, quarum immigratio, ut ex illorum historiis videbimus, non docetur, sed potius continua immansio sedibus avitis evincitur. Nunc de Gentibus tardius in historiis occurrentibus uti Chazaris, Bacinacitis, Petsenegis, Comanis, Bessis, et Bissenis. —

CHAZARI.

§. 31. Communis opinio fert: Chazaros Turcicae originis esse. Fessler existimat: ante aeram christianam hunc ramum a Turcis separatum, sedes ad Meotydis aquas fixisse, per Melam, et Plinium memoratum, et venatione viventem. Gentis hujus ramos esse Sirak, Sabir, Saragur, Kidar, et Sarselo. Schlötzer cum expressione beynahe erwiesen Turcas dicit Chazaros sed quoniam Chazari dederint Ducem Magyaris Arpadum, ferme omnes recentiores Hungari Chazaros cognatos esse asserunt Magyaris, tanto a fortiori, quod migrantibus his in Pannoniam octava tribus de Chazaris semet adjunxerit. Tenuerunt Chazari (55) Chersonesum, seu Tauricam, et circumjacentes plagas, ubi nunc Kozaki Donski degunt. Taurica jam Ovidio fuit nota:

Est Locus in Scythia Tauros dixere priores,
Qui Gethica longe non ita distat humo. a.)

Antiqui ejus coloni Cimmerii vocabantur. Versus Septemtrionem quousque extendebatur non constat, videtur tamen Czarkel fortalicium fuisse limitaneum. Chazari non alii sunt quam Cimmerei.

(55) a) Ovid de Ponto L. 3. Epist. 11. v. 45.

§ 32. Першу назву вживають руські, другу — греки. Горват вважає, що давні печеніги і сучасні половці є одні і ті ж, що вони є мадярського походження. Всі мадярські історики погоджуються, що вони є мадярського походження, але розходяться в особистому позначенні. Прай вважає, що вони є сучасні трансільванці. Фесслер мовчить. Горват, як було сказано, згідний розуміти сучасних половців, які колись утворювали одну із семи триб. Та всі вони помиляються. Справа в тому, що половців і печенігів знав добре Нестор, і він говорить [56] про них як про різні народи. Руські мали багато клопоту з обома народами вже після того, як мадяри були в Паннонії, що інакше можливим не було б, хіба що внаслідок повернення (?); таким чином оба народи були руськими, а не мадярськими. Назва печенеги походить від слова печи «варити», «тонкти» та еди «які їдять», тому що вже були настільки свійськими, що їли потовчене м'ясо, на відміну від тих, що називаються самоедзи, або як інші точніше виражають сероедзи, які споживають сире, бо «сиро» означає неварений. Було ще й інше найменування подібного значення, а саме, «варіаж», які вже мали таку культуру, що їли варену страву, бо «варити» по-руськи значить те саме що латинське коквере, угорське февзні та «ясти» — їсти, звідси пішло «варі-яж», «вареги». Від тих руські мали першого вождя Рурика з його братами. Кульчицький по-іншому тлумачить, а саме, що вони мали звичку приносити в жертву богам живих тварин. «Половц» по-угорськи нічого не означає, адже і не може бути мадярського походження, але в руській мові, звичайно, має значення, одні виводять від слова «ловити» (полювати), тепер по-руськи «полов» означає галасливе полювання, адже були мисливцями? Але, може (походити) також від слова «пол», що означає

§ 32. Aliud Russi, aliud Graeci usuant. Horvath existimat Peucinos antiquos, et hodiernos Palóczones eosdem esse, originis Magyaricae. Omnes Historiographi Magyarici conveniut, eos Magyaricae originis esse, sed dissentiunt in designatione Personali. Pray censet esse modernos Transylvanos. Fessler silet. Horvath, ut dictum, Palócziones(!) hodiernos intelligere vult, qui olim unam ex 7. tribubus effecerant. Sed omnes errant. Nam Palovczios, et Petsenegas Nestor bene novit, et qua diversas (56) nationes pertractat. Cum utraque natione multum ad agendum habuere Russi, posteaquam jam Magyari in Pannonia fuissent, quod secus possibile non fuisset, nisi per figuram replicationis, itaque utraque natio fuit Russica, et non Magyarica. Petsenegi a voce печи petsi coquere, pinsere, et jedi commedentes, quia jam erant in tantum cicurati, ut pistas carnes vorarent, ad distinctionem eorum, qui Szamojedzi, aut ut alii rectius exprimunt Szirojedzi cruda vorantes, audiunt, nam sziro tantum ac crudum denotat. Erat etiam alia nomenclatio similis sensus variazs, qui tantae jam culturae erant, ut coctos cibos ederent, variti enim Ruthenice tantum ac soquare, főzni, et jaszti edre, inde vari-jazs, varegi. Ex his Russi primum ducem habuere Rurikium cum suis fratribus. Kulczinszky tantisper aliter derivat, quasi victimas vivas Diis cremare soliti fuissent. Polócz hungarice denotat nihil, ergo nec potest esse originis Magyaricae, sed in Ruthenica omnino significativum est, alii derivant, a loviti, venari, actu Ruthenice полов venationem strepitosam denotat, ergo fuissent homines venatores? Sed potest etiam a пол Pol, quod tantum est, ac

половина [57], половці у цьому розумінні ті, що розмовляють руською мовою наполовину, тобто спотворено, бо за свідченням Юл. Помпонія Сабіна «існує в Сарматії, каже автор, сім різних мов, із них більша є скіфська, яка називається руською, і менша — лектонійська. а) Якщо мадяри хочуть собі присвоїти поіменування «половці» в цьому останньому розумінні, погоджуюся, тому що велика частина їхньої мови складається з руської, але самі вони половців інакше називають, тому що спотворено говорять по-мадярськи. Половці були відомі руським коли мадяри вже знаходилися в Паннонії, і значно пізніше укладали з руськими договори про війну і мир, адже пізно переселилися в Угорщину, але коли? Цього ніхто не довів, навіть мадяри не допускали б твердження, що не сім гілок їх прийшло в Паннонію, між якими знаходились і половці, але не погоджуються з Нестором, який передає, що половці вели війни на Русі на багато століть після приходу мадярів. Настільки меншої уваги заслуговує Свід, який твердить, що пацінакіти були даками. Але це треба розуміти в такому значенні, що пацінакіти зайняли частину Дакії, а саме, Молдавію і Валахію, яка до того називалась Дакією. Анна Комніна [58] називає самих мадярів даками в тому розумінні, що населяли Дакію, а не тому, що вони того самого походження. Якби пацінакіти були спорідненими з мадярами, напевно не були б такими запеклими ворогами мадярів.

КОМАНИ

§ 33. Кума — це річка в Азії, яка вливається в Каспійське море, колись тут кочувала частина мадярів, яка дістала цю назву (комани). Потім печеніги про-

[57] а) У Шлецера Нестор II, 43 — Може це місце хтось не перекрутить на мадярське, тому що сказано скіфська (мова), але слід було б вже переконатися в тому, що не скрізь, де йдеться про скіфське, треба розуміти мадярське.

dimidium, (57) Polovzi, quasi qui Lingvam Ruthenicam in medietate id est corrupte loquuntur, teste enim Jul. Pomponio Sabino: Sunt in Sarmatia, inquit author, variae Lingvae VII, earum major est Scythica, quae Ruthenica dicitur, et minor est Lectonica a.) Si hoc postremo sensu volunt Magyari sibi nomen Palocz adpropriare, concedo, nam magna pars lingvae eorum ex Ruthenica constat, sed et secus soli illi Paloczos nominant, corrupte Magyarice loquentes. Polovci innotuere Russis, jam Magyaris in Pannonia existentibus, et longe expost cum Russis commercium belli, et pacis habuere, ergo tarde immigrassent in Hungariam, sed quando? nemo docuit imo nec admitterent Magyari assertum, non septem ramos eorum in Panonian(!) adpulisse, inter quos et Paloczi erant, sed reflexe semet non habent ad Nestorem, qui Paloczones, pluribus saeculis post adventum Magyarorum in Russia bella gerentes tradit. Tanto minorem considerationem meretur Suidas, qui Pacinacitas, olim Dacos fuisse tradit. Sed id eo sensu est intelligendum, quod Pacinacitae partem Daciae, scilicet Moldaviam, et Valachiam, quae antea Dacia adpellabatur, occupavere. Anna Comnena (58) ipsos Magyaros nominat Dacos certe eo sensu, quod Daciam teneant, non quod ejusdem sint originis. Si Pacinacitae fuissent stirpis Magyaricae, certe non fuissent adeo acerbi hostes Magyarorum.

COMANI.

§ 33. Cuma est fluvius Asiae Caspium mare ingreditur, olim hic pars Magyarorum sedens hoc nomen sortita est. Expost Petsenegi pellunt Magyaros, et occupant

(57) a) apud Schlötzer Nestor II. 43. forte locum hunc non detorquet quispiam in Maguaricum, siquidem Scythica dicatur, sed potius convinci deberet non ubique Magyarum intelligi, ubi Scytha legitur

гають мадярів, займають Куму і самі називаються цією назвою, тому печеніги, які пізніше зайняли Молдавію, називалися також куманами, але ці комани відрізнялися від сікулів, про це свідчить цей уривок листа єпископа мілковіанського Теодора, який так говорить: «Що вам заважає зміна пойменування, якщо гідність єпископства супроти вашого народу залишається тою самою? Чи не в церкві Христа пана годиться пасти разом вовка і ягня?» Із цього уривка ясно, що йдеться про сікула з команом і валахом, що подібно до того, як вовк відрізняється від ягняти, так (відрізняється) сікул від комана і валаха a), але ця різниця могла виникнути лише так, [59] що комін, мабуть, був руської, а валах своєї мови. Це відповідає також умовам, тому що печеніги населяли Молдавію, де знаходився мілковінський єпископат, і правильно розміщують команів у Молдавії. Ці комани або хуни нападають за часів св. Ладіслава на Угорщину під керівництвом королівського сина по імені Крул, але цих же біограф св. Ладіслава називає біссенами, Дандал називає бессами a), бесси, біссени, комани і піцени чи печеніги є одні і ті ж, але до сих пір ніхто не довів, що вони є тотожні з мадярами.

БЕССИ АБО БІССЕНИ

§ 34. Страбон розміщає їх біля південного схилу Гама або гори Балкана. Птоломей же — біля північної частини Карпат. Бесси були вже відомі Овідію, бо він так пише:

Хай знає, що я живу в середині варварства,
в оточенні савроматів, дикого племені,
і бессів, і гетів.
Як ці назви негідні мого таланту».

В іншому ж місці: «... яке нещастя жити і між бессами, і між гетами». Тріст.

[58] a) У Бенке Мілковія, том I, стор. 116.

[59] a) Див. все у Катона, Історія король. I, 547 і сл.

Cumam, ac soli hoc nomine adpellantur, et ideo Petsenegi tardius Moldaviam occupantes Cumani etiam dicebantur, sed hi Comani diversi erant a Siculis, testatur hoc fragmentum Litterae Theodorici Episcopi Milcoviensis ita narrantis: Quid officit vobis nominis mutatio eadem manente Episcopatus erga vestram nationem virtute? Nonne in Ecclesia Christi Domini lupum et agnum simul pasci convenit? Quid ni etiam Siculum cum Comano, et Olaho? a.) ex hoc fragmento adparet: sicut lupum ab agno diversum esse, ita Siculum a Comano, et Valacho, sed haec diversitas non secus subsistere poterit (59) quam si Comanus Ruthenici, et Valachus proprii labii esse dicatur. Convenit id etiam circumstantiis nam Petsenegi Moldaviae insederunt, ubi Milkoviensis Episcopatus situs fuit, et recte in Moldavia Comani ponuntur. Hi Comani, aut Chuni sub s. Ladislao Hungariam invadunt, filio Regis Krul nominato ducti, sed hi ipsi Bisseni per Biographum s. Ladislai dicuntur, Dandalus Bessos adpellat a.) ergo Bessi, Bisseni, Comani et Piceni seu Petsenegi iidem sunt, sed cum Magyaris eodsdem esse nemo adhuc docuit.

BESSI, VEL BISSENI.

§ 34. Per Strabonem locantur ad latus meridionale Haemi seu Balkan montis. Per Ptolomeum ad septemtrionalem partem montis Carpathici. Bessi jam Ovidio erant noti sic enim canit:

Me sciat in media vivere barbaria.
Sauromatae cingunt, fera gens, Bessique, Getaeque,
Quam non ingenio nomina digna meo!"*

Alibi autem: vivere quam miserum est inter Bessosque, Getasque Trist VI.* ergo

(58) a) apud Benkö Milkovia Tom. 1. p. 116.

(59) a) Vide omnia apud Katona Hist. Reg. I. 547 et ss.

* Trist. IV, I, 67.

** Ov., Trist. III, 10, 4.

IV. — Адже між гетами і сарматами, або принаймні в їх [60] сусідстві жили бесси. В історії мадярів часто зустрічається згадка про бессів та про біссенів. Прай а), а з ним багато інших, як Северіні б), вважають, що біссени є ті ж самі, яких ми назвали пацінацітами, тепер трансільванські угорці, але вже Бенке дивувався в), що вчені можуть так помилятися, і не звернули увагу на те, що давні завжди відрізняли біссенів від угорців, наскільки сторіч до угорців Овідій знав бессів і поєднав (їх) з гетами, коли угорці кочували в пустинях Азії! Та угорці все-таки твердять, що обидва народи є одні і ті ж! Із творів письменників не менше ясно як із вірогідних грамот, що біссени, маючи в королівстві Угорщини своїх воєводів, завжди відрізнялися від мадярів. Правильніше повідомляють Сегеді та Тімош, г) що бесси чи біссени, або під іншими назвами пацінаціти, пацінаки, пецснати, яких руські називають відповідно печенеги, що вони ті ж самі, що й ті, яких тепер називають русинами, це є ті, яких Птоломей розміщає біля Карпат, які переслідували мадярів, як про це розповідає Порфірогеніт [61], і це ті, про яких після багатьох століть здогується в грамотах як в Трансільванії, так і в Угорщині. Сегеді сповіщає, що вони вільні і служили королю зброєю не плугом, і разом із сикулами перемагали угорське військо. Пагій а) розповідає, що блаженний Феодосій в 316 році н. е. під час відвідування помешкань монахів засновував храми, в яких спочатку прославляли поклали в честь бога грецькою мовою, потім бесси на своїй мові співали побожні молитви, далі молилися вірмени і, нарешті, проганяли злих духів. Ці бесси не могли бути гуннами, тим менше мадярами, бо

inter Getas, et Sarmatas, aut saltem in eorum (60) vicinitate habitabant Bessi. Bessorum, et Bissenorum frequens est in Historia Magyarorum mentio. Pray a.) et cum illo multi alii uti Severini b.) existimant Bissenos eosdem esse, quos Pacinatos diximus, nunc Hungaros Transylvanos, sed jam Benkō miratur c.) viros eruditos adeo errare potuisse, et non observavisse antiquos semper distingvere solitos fuisse Bissenos ab Hungaris, quot saeculis ante Hungaros Ovidius novit Bessos, jungitque Getis, Hungaris in desertis Asiae errantibus! et tamen utramque Gentem eandem esse tradunt Magyari! Ex antiquis non minus Scriptoribus, quam fide diplomatum constat: Bissenos etiam in Regno Hungariae propriis Vajvodis gavisos, semper fuisse, distinctos a Magyaris. Rectius itaque Szegedy, et Timon d.) tradunt, Bessos vel Bissenos, aut aliis nominibus Pacinacitas, Pacinacos, Picenos, Pecenates, Russis constanter Petsenegos dictos, esse eosdem, quos nunc Ruthenos adpellamus, hi sunt, qui per Ptolomeum ad Karpathum(!) ponuntur, qui Magyaros persecuti sunt, ut Porphyrogenita (61) narrat, et hi sunt, quorum tam in Transylvania quam Hungaria pluribus expost saeculis in Diplomatibus mentio fit. Szegedy vero homines Liberos, et armis non aratro Regibus servivisse, atque exercitum Hungarorum una cum Siculis praecedere solitos fuisse tradit. Pagius a.) narrat: anno Christi nati 316-o Divum Theodosium in ambitu aedium monachorum aedificavisse templa, in quorum primo laudes Dei graeca lingva personabant, in altero Bessi sermone suo divina praeconia canebant, in tertio Armeni supplicabant, et in quarto Cacodemones exigebantur. Bessi hi non poterant

[60] а) Аннали гуннів, дисерт. VI, § I та дисерт. VII, § 10.
б) Конспект історії Угорщини. Кн. 3 до 889 р.
в) Мілковія, т. I, стор. 89.
г) див. Мілковія, Бенке, т. I, 52.

[61] а) Т. 2, у Бенке Мілковія, том I, стор. 52.

(60) a) Annal. Hunnor. Dissert. VI. § 10.
b) Conspect. Hist. Hung. L. 3. ad annum 889.
c) Milkovia Tom. 1. pag. 89.
d) Vid. Milkovia Benkō Tom. 1. 52.

(61) a) Tom. 2. apud Benkō Milkovia Tom. 1. pag. 52.

перші тоді далеко в Азії випасали стада, а про других і вісті ще не було. Уявляють собі сина перед батьком ті, які вважають, що біссени та печеніги є залишками Аттілових гуннів. Бесси, як я сказав, були відомі вже Овідію, а де блукали гунни, коли жив Овідій? Катона б), як йому властиво, не доводить, лише критично міркує: кумани є ті самі що кабари, кабари споріднені з хазарами, а ці з пацінацітами або біссенами утворили один народ і вони то під назвою куманів [62], то під назвою біссенів переселилися в Угорщину, всі вони є за походженням гуни. І таке написав критик-історик. Поки хтось палає огнем націоналізму, бачить багато, чого не помічає спокійний дослідник, багато вірить, що інший відкидає. За часів вождя Фокса біссени під керівництвом Томізоби, від якого походить плем'я томів, прийшли в Угорщину і від вождя отримали 1021 р. землю для заселення біля Тиси. Аврелій називається бесським вождем за походженням з Дакії а), в грамоті св. Стефана Тома називається графом біссенів. — Інший вождь біссенів називається Казар. Проти Саламона на боці Гейзи воюють біссени під своїм начальником, передає Золтан Туроц. [б] Звичайно ми ніколи не будемо знати походження біссенів, якщо будемо твердити, що вони відділені від русинів. Якби все це співпало з історичною правдою. Тепер же (поговоримо) про давні зв'язки та об'єднання цих народів із іншими племенами, відомими в давнину.

esse Hunni, tanto minus Magyari, nam priores tunc remote in Asia pecora pascebant, de postremis nec fama adhuc exstitit, filium ante Patrem figurant, qui tradunt Bissenos, et Petsenegas Hunnorum Attilanorum reliquias esse. Bessi jam Ovidio, ut dixi, noti erant, et ubi Hunni vivente Ovidio vagabantur? Katona b.) more suo non probat, sed tantum critice existimat: Cumanos eosdem esse cum Cabaris, Cabaros cum Chazaris, et hos cum Pacinacitis seu Bissenis eandem Nationem effecisse, et jam sub Cumanorum, (62) jam Bissenorum nomine Hungariam immigravisse, omnes vero esse Hunnicae originis. Et haec ex critici Historiographi calamo promanarunt!! Dum quis aestu nationalismi excandescit, multa videt, quae tranquillus indagator non cernit, multa credit, quae alter rejicit. Tempore Foxi Ducis Bisseni Duce Thomizoba, a quo genus Thomoy descendit, venere in Hungariam, et a Duce ad Tibiscum obtinuere terram inhabitandam 1021. Aurelius Dux Bessus natione e Dacia oriundus dicitur a.) in diplomate s. Stephani Thomoy Comes Bissenorum dicitur. — Alter Princeps Bissenorum Kazar adpellatur Contra Salamonem pro parte Gejzae I. pugnant Bisseni sub suo principe Zoltan Thurócz tradit. b.) certe nunquam sciemus originem Bissenorum, si eos a Ruthenis distrinctos dixerimus. Quo omnia si quidem fidei Historicae congruerent; nunc de antiquo nexu, et conjunctione horum Populorum cum aliis gentibus antiquitus notis.

[63] ПІЗНІШИЙ ЗВ'ЯЗОК ПЛЕМЕН

§ 35. Давнім історикам ставиться за провину велика помилка, що вони зовсім не враховували етнографію, ані не пробували поділяти на свої класи давні племена і вони зберігали казки про (їх) виникнення та заникнення. Геродот зга-

[63] NEXUS GENTIUM ULTERIOR.

§ 35. Scriptoribus antiquis gravis error imputatur: eos Ethnographiae nullam rationem habuisse, neque fuisse conatos, gentes antiquas ad suas redegisse classes, et tenuisse con- et descensionis Fabulas. Herodotus admodum parum, Strabo plus memi-

[61] б) Історія вождів, стор. 479 і сл.
[62] а) Катона, Історія король., I, стор. 280.
б) У Катони 2, 334.

(61) b) Hist. Ducum pag. 479. et ss.
(62) a) Katona Hist. Reg. 1. pag. 280.
b) apud Katona 2.334.

дус дуже мало. Страбон (говорить) більше про зв'язок та взаємини племен, і таке неясне міркування набуло вже широкого розповсюдження. Якби наступні історики не занедбували наполягати на розпочатому, не виникли би були такі історичні неясності, але тому що історикам захотілося один і той же народ називати багатьма і різними назвами, навіть коли не відбулася жодна зміна осідку, однак змінена назва продовжувалася. Що дивного в тому, що племена подібно до безквіткових рослин створювалися, зникали і дуже незначні могли зберегти джерело походження. Звідси (бере початок) таке потаємне об'єднання народів та незнання (їх). Неясність збільшується тим, що, починаючи з четвертого сторіччя, всі письменники намагаються відвести своє походження від синів та потомків Ноя і правдою та неправдою з ним поєднатися. Сперечалися про давність свого роду і наповнили поле історичної правди вимислами. Що дивного в тому, що історики, як слов'янські та інших [64] великих і малих народів, ба й сам вітчизняний Анонім, писар короля Бели, пішовши цим шляхом, вважали, що їх потомки будуть звертатися до них так само як до пророцтва і ніколи не виникне так невдячне потомство, яке б їх вірність взяло під сумнів і підкинуло критиці їхні вимисли. Тим більше похвали заслуговували б сучасні вчені, якби вони змогли поєднати, будучи озброєні доводами древніх, сучасні племена з давніми, тоді не було б неясностей і суперечок, які звичайно втомлюють людський розум. Пану Степану Горвату слід би підняти на горі паннонській пам'ятник, тривалійший за мідь, якби він з'ясував, що шляхетне угорське плем'я бере свій початок від знатних окіфів та жахливих партів. Із руським народом до такої великої справи приступити не бажаю, але все ж таки насмілююсь міркувати, чи не можна б поєднати слов'янське плем'я з мідійця-

nit nexus, et correlationis gentium, et jam magni usus est obscura haec innuitio, si subsequi scriptores non neglexissent insistere coeptis, tantae tenebrae historicae cnatae non fuissent, sed quoniam placuerit scriptoribus, unam eandemque gentem pluribus, diversisque nominibus compellavisse, imo nulla intercedente mutatione sedium nomenclatio tamen mutata intercesserit, quid mirum, si gentes, velut plantae cryptogamae oreabantur, interiebant, et paucae admodum filum originis retinere potuerant, inde sacra tanta Gentium confusio, et ignorantia, augebantur tenebrae per id, quod a saeculo 4. scriptores omnes origines suas a Noemi fillis, nepotibusque deducere, et per fas, et nefas se cum illis jungeeo satagebant, aemulabantur de antiquitate gentis suae, et repleverant commentis campum veritatis historicae, quid mirum, si tam slavici, alia- (64) rumque majorum, quam minorum etiam gentium Historici, ipse adeo Patrius Anonimus Belae Regis Notarius, hoc tramite processerit, existimabant illi: nepotes suos ad se velut totidem oracula provocaturos, et nunquam exsurrecturam adeo ingratam progeniem, quae fidem eorum in dubium vocaret, crysique subjiceret figmenta eorum. Tanto majori laude digni forent moderni eruditi, si testimonio veterum armati gentes modernas cum antiquioribus jungere quirent, cessarent, tunc obscuritates, et lites, ingenium humanum fatigare solitae. Dño Stephano cubraret: nobilem gentem Hungaram a generosis Scythis, et formidabilibus Parthis originem trahere, ego cum gente Ruthena tam grande opus adgredi nolo, sed tamen reflectere audeo, an non cum Medis gens slavica jungi quiret? An non la-

ми. Чи цей широкорозповсюджений народ не завдячує своє походження мідійцям? Вже багато письменників це відмітило, але доводами жодний не підтвердив цю думку. Хто буде заперечувати, що слов'янське плем'я, напевно перед тим не в лісах розповсюджене на зразок тварин, об'єдналося в мовну та збройну спільність, але воно повинно було походити від племені [65] вже до того облагородженого, що такі славні й могутні мідійці не могли нараз зникнути. Бо племена ніколи не зникають, щоб не залишити по собі сліди свого існування, таким чином, ми повинні вважати, що одиноко мідійці були настільки нещасливими, щоб їх сім'я зникло з поверхні землі. Коли це не може бути доведено, то тим менше (не можна довести), що слов'яни виросли нараз із землі від стовбура і сімени. Спробуймо поміркувати, чи слов'янське плем'я без предків, а мідійці без потомків, не є одного і того ж роду.

§ 36. Страбон, грунтовний історик свого віку, ясно вчить, що мідійці були племенем фракійським, або як він сам виразився: «мідійцями племені Фракії». a) Він відмічає, що фракійці і мідійці є того ж походження. Він же трохи далі в тій же главі розміщає бесів і мідійців біля Істра. Та й Катанчич у своїй записці ясно вчив, що фракійці є слов'янського походження, а бесси їх гілка. Геродот (гл. 5) доводить, що сігіни та генети були поселенцями мідійців, тільки він не показує час, коли ці поселення відбулися, сам відверто визнає, що на протязі довгого часу може все трапитись. б) Той же

tepatens natio haec Medis suam debeat originem? Jam plures scriptores id innuerant, sed nullus opinionem fulcivit testimonio. Gentem slavicam certe non in sylvis more ferarum antea divagatam, coaluisse in consortium lingvae, et armorum, sed debuisse eam a gente (65) jam antea culta processisse, at nec Medos adeo claros, et potentes ad semel interire potuisse quis negabit? Gentes enim nunquam evanescunt, quin vestigia suae existentiae relinquant, itaque Medos unicos adeo infelices esse existimare debemus, ut semen eorum de terrae superficie evanuisset? cum id supponi nequeat, tantominus slavos absque stipite, et semine ad semel e terra prorupisse, an non gens slavica antenatis; Medica nepotibus carens eadem sit progenies? meditari conemur.

§ 36. Strabo diligens sui aevi Historicus clare docet: Medos fuisse gentem Tracicam, seu quod idem est per verba sua: Medis Traciae genti a.) Traces et Medos ejusdem fuisse originis innuit. Idem paulopost eodem capite Bessos, et Medos ad Istrum locat, ast et Katanchich in suo Comentario clare docuit: Traces esse originis Slavicae, Bessos vero eorum ramum. Herodotus Cap. 5. Sigunos, et Henetos esse Colonos Medorum perhibet, non capit tamen tempus, quando hae Coloniae fuissent factae? ast intra longum tempus omnia fieri posse ipse ingenue fatetur b.) idem

[65] a) Кн. 7, стор. 368.
б) Слова Геродота, що сігіни чоловіки носили одяг мідійців, що їх кордони найближчі до генетів, що вони також називали себе поселенцями мідійців. Якщо хтось не хотів би із одягу робити висновок про належність сігінів до роду мідійців, повинен все-таки робити висновок із частки «також», яка підтверджує, що сігіни і фракійці були поселенцями мідійців.

(65) a) Libr. 7. pag. 368.
b) Verba Herodoti Sigynos homines veste Medica utentes, horum fines proxime accedere Henetos, eos quoque se colonos Medorum dicere. Si quis ex veste ad Sigynorum genus Medicum nollet concludere, debet tamen concludere ex particula quoque, quae innuit Sigunos et Traces esse Medorum Colonos.

Геродот відносить до мідійців будинів та меланухленів [66], а сарматські племена біля Дону, кн. 1, стор. 21 та кн. 4, стор. 111. Страбон об'єднує бессів, мешканців Гема, з мідійцями, а будини, меланхлени та бесси були фракійські або сарматські племена. Пліній також ясно говорить, що фракійці є потомками мідійців а), навіть іде далі і біля Дону розміщує потомків мідійців, названих яксамаити (якся маете), перераховує багато гілок цього народу, між якими сармати б), адже за часів Плінія сармати і фракійці вважалися за потомків мідійців. Не менш сміливий, як попередні, аргумент дає нам Діодор Сіцілійський, який ясно говорить, що скіфи є вихідцями з Мідії і поселилися біля Дону. Ці народи називаються савроматами, вони з часом зміцніли і спустошили всю Скіфію, а після того як всіх переможених повибивали, зробили її всю безлюдною (всю спустошили) в). Що може бути яснішим від цього доводу і хто може бажати ясніших даних від темної давнини? Звичайно той, хто ґрунтовніше міркує над вищезгаданими фактами, повинен прийти до висновку, що мідійці, які численно [67] зросли, або з інших домашніх незгод, або збройною силою примушені були вигнати поселенців. Діодор розповідає, що мідійці переселилися із-за великої кількості горобців, які спустошали посіви а), і, таким чином, поклали початок сарматській імперії. — Уже між вченими, за винятком окремих, є погодження, що сармати згідно з Мелою Помпонієм були поділені на багато гілок, а саме, алани, роксолани б), язиги, метанасти та анти. До цього ми повинні добавити, що ці язиги були земляками роксоланів або русслав'янів. Випливає це з того, що за свідченням Дона Кассія в) на умовах миру домовилися про свободу торгівлі на спілкування з роксоланами, напевно лише на тій підставі, що були

[66] а) Кн. 4, гл. II.
б) Кн. 6, гл. 7.
в) Том I, стор. 137, № 90.
[67] а) Том I, стор. 196, № 114.
б) Мені здається, що тут скрита наз-

Herodotus Budinos, et Melan- (66) chlenos (gentes circa Tanaim Sarmaticas) ad Medos refert L. 1. pag. 21. et L. 4. p. 111. Strabo Bessos Haemi adcolas conjungit cum Medis, sed Budini, Melanchleni, et Bessi erant Traciсae, vel Sermaticae gentes. Plinius quoque clare loquitur Traces esse soboles Medorum a.) imo ultro progreditur, et ad Tanaim locat Soboles Medorum dictos Jaxamaites, (якса маете) enumeratque plures ramos hujus populi, inter quos Sarmatae b.) ergo temporibus Plinii Sarmatae, et Traces pro Medorum nepotibus habebantur. Non minus forte, quam superiora suppeditat nobis argumentum Diodorus Siculus, qui clare docet: Scythas ex Media Coloniam eduxisse, et ad Tanaim illocasse, cujus populi Sauromatae vocantur, qui tractu temporis viribus aucti totam Scythicam devastarunt, et omnibus, quos debellavere internecione deletis, totam prope desolavere c.) quid ergo clarius hoc testimonio? et quis clariora data ab obscura antiquitate desiderare potest? Certe uberius pensans supra allata rationum momenta convinci debet: Medos numero (67) auctos, aut aliis domesticis malis, aut armorum potentia coactos colonias emisisse. Ipse Diodorus narrat, Medos ob copiam passerum sata devastare solitorum emigravisse a.) taliterque Sarmatici Imperii originem praebuisse. — Jam vero apud eruditos paucis demptis convenit: Sarmatas secundum Melam Pomponium in plures ramos fuisse divisos, e quibus Alani, Roxolani b.) Jaziges Metanastae, et Antes fuisse, ast itidem admittere debemus: hos Jaziges fuisse populares cum Roxolanis, seu cum Russlavjanis, exinde patet, quia secundum testimonium Dionis Cassi c.) iidem Jaziges conditionibus pacis stipulaverunt libertatem commercii, et versationis cum Roxolanis, certe non alio ex fine, quam quod Roxolani eorum congenerationales essent:

(66) a) Libr. 4. c. 11.
b) Libr. 6. c. 7.
c) Tomo 1-o pag. 137. N 90.
(67) a) Tomo 1-o pag. 196. N 114.

з ними споріднені. Пліній так само разом розміщає гетів, даків, сарматів, аланів та роксоланів г) і розглядає їх як одне і те саме [68] плем'я. Не слід нехтувати доводом, взятим із мови. Як засвідчує Геродот, Кіра годувала груддю собака, мовою мідійців названа спака, адже якщо мідійці називали собаку спака а), хто не бачить, що тут скривається собака. Всі русини називають пса жіночої статі собакою, а те, що О випало, і замість Б вжито П зовсім нічого не значить, бо відомо, що у східних (народів) не було колись голосних, користувались тільки приголосними, а заміна губних іншими звуками дуже часта, таким чином, мідійці так як слов'яни пса називали собакою. Цар мідійців називався Кіаксар, що зрештою може бути зведено до «Кій Цар». Кій у слов'янській (мові) означає дрючок, булава; бузогань (булава), а цар — рекс (цар). Це дивно, що царі давніх користувалися подібним поіменуванням, бо називали себе ведмедями, вовками, бичами. Самі угорці визнають, що хаганум не що інше як «чакань» (кирка), чому ж тоді не міг називатись бузогань, що дорівнює кій? У Діодора читаємо, що у сакків панувала Царіна (Царина), тобто дружина царя. Другого царя мідійців називає Аспада б), який не що інше як «Господь» пан або «господар» пануючий, принаймні приголосні С. П. Д. свідчать про слов'янське поіменування [69]. Не бажаю пояснювати численні слова мідійців, розсіяні у Геродота та Страбона. Сама назва, якою перед тим користувалися мідійці, свідчить про те, що природа та ім'я їх є слов'янськими. За свідченням Діодо-

Plinius aeque Getas, Dacos, Sarmatas, Alanos, et Roxolanos simul locat d.) et pertractat qua unam eandemque (68) gentem, accedit non contemnendum argumentum ex lingva desumptum. Teste Herodoto Cyrum lactabat Canis, Medica lingva Spaca nominata, ergo si Medi vocabant canem spasa? a.) quis non videt hic latere собака sobaka. Rutheni omnes canem faeminam vocant собака, quod O emanserit, et in locum Б adhibeatur Littera П nihil prorsus obstat, nam scimus orientales vocalibus olim caruisse, solummodo radicalibus usos fuisse, et permutatio labialium in vocibus alienigenis admodum frequens est, ergo Medi ita sicut Slavi Rutheni canem **szobaka** vocarunt. Rex Medorum vocabatur Kyaxar, quod absque violentatione sinit se zeduci Kijczar, Кій царь. Kij in slavico denotat fustem, clavam, buzogány, czarj autem Regem, nec mirum simili nomenclatione Reges antiquorum unos fuisse, nam et ursos, luppos(!), flagela se nominavisse, ipsi Hungari recognoscunt chaganum nihil aliud esse quam csákány, et cur non buzogány, quod acquivalet Kij, nominari potuerit? Apud Diodorum legitur: apud Saccos Reginam Zarina (Царина) id est Regia Conjunx, imperavisse. Alterum Regem Medorum Aspada adducit b.) qui nihil aliud est, quam Господь Dominus, vel. Господарь Regnans, saltem radicales Litterae c. п. д. nomenclationem slavicam [69] produnt. Plura vocabula Medica apud Herodotum, et Strabonem sparsa nolo explanare. Ipsum nomen, quo antea utebantur Medi probat naturam, et nomen eorum esse sla-

ва «русь» і поєднано (з ним) «славян», якби хтось сказав: рускиславяне, спотворено роксолани.

в) Кн. 71.

г) Кн. 4, гл. 12. Гети — по-грецьки, по-римському — даки, інакше — сармати, потім алани та роксолани, а язигам виділяє гірську частину біля Тиси.

[68] а) Кн. I.

б) Том I. стор. 148.

(67) b) Mihi videtur hic latere nomen русь, et славлян junctum, quasi dicas: рускиславляне corrupte roxolani.

c) Libr. 71.

d) Libr. 4. c. 12. Getae Graecis, Romanis Daci, alias Sarmatae mox Alani et Roxolani, et Jazigibus montanam partem ad Tibiscum dat.

(68) a) Libr. 1.

b) Tom. 1. pag. 148.

ра Мідія позначається багатьма назвами, кн. 18, стор. 261, але, зокрема, за свідченням Геродота мідійці перед тим називалися арії а), за Плінієм ареати б), чи тут не прихована слов'янська назва Арес, Марс, бог війни? Адже мідійці перед тим називалися марціями, або такий народ, який вважав Марса за найвищого бога. Аміан Марцеллін в) засвідчує, що алани мали одинокого бога Гладія (по-слов'янському «мечь»), і встромленого в землю умоляли як бога, адже поіменування меди г) походить від слова меч «мечь» або народ, який обожає гладія, що на їхній мові означає меч, і тому назвав себе мечі-меди (мідійці). Прок виразив значення слова через арес, бог війни, або мечи, і назвав (їх) ареатами. Таким чином, назва мідійців є слов'янською. Але прослідкуймо дальший зв'язок між мідійцями, аланами, массагетами та слов'янами. Що алани були потомками мідійців відомо від Діонісія із Хараки, який у першому сторіччі зробив згадку про аланів і назвав їх спорідненими з роксоланами. Прокопій Цезар називав аланів готичним народом, але слід читати гетичним, тому що тоді вважалося, що готи і гети той самий народ, і, щоб відрізнитися від дунайських гетів, називалися массагетами або великими гетами. Зрештою з вищезгаданого [70] відомо, що роксолани і гети слов'янський народ, отже массагети є також слов'яни, які за свідченням Аміана, як вище було сказано, пізніше обрали назву аланів і були розміщені біля Дона, де знаходилося поселення мідійців, яке витіснило пізніше скіфів із Європи, і дало назву Сарматії. Таким чином, ніяк не можна втратити нитку розповіді, якщо визнаю, що мідійці мали потомків массагетів, які називаються алани або савромати, а споріднені з савромата-

[69] а) Кн. VII, стор. 195.
б) Гл. 4, 12.
в) Історик IV сторіччя, кн. 21, гл. 2.
г) У жодному випадку не від Мадаи, сина Яфета, як твердить Бардоші, стор. 164, та сл.

vicum, teste Diodoro Media insignitur nominibus multis Libr. 18. pag. 261, sed signanter Medi teste Herodoto antea vocabantur Arii a.) secundum Plinium Areates b.) an non hic lateat nomen slavicum? Ἄρης Mars, Deus Belli ergo Medi antea vocabantur Martiales, seu talis populus, qui Martem pro summo Deo agnovit. Amianus Marcellinus c.) testatur Alanos unicum Deum habuisse Gladium (slavice мечь) et infixum terrae adoravisse tamquam Deum, ergo nomenclatio **Medi** d.) provenit a voce mets, мечь, gladius, seu populus, adorans gladiumropria lingva mets dictum, et ideo cognominavit se Metsi = Medi. Procus sensum vocis expressit per Ἄρης Deum Belli, seu gladium, et vocavit areates. Ergo nomen Medorum est slavicum. Sed prosequamur ulterius nexum inter Medos, Alanos, Massagetas, et Slavos. Alanos nepotes Medorum fuisse constat ex Dionysio Characensi, qui primo saeculo mentionem Alanorum injicit, et nominat eos, Roxolanis congenerationales. Procopius Caes. nominat Alanos Gothicum populum, sed legatur Geticum, quia tunc Goti, et Getae eadem natio esse censebatur, et ut distingvantur a Getis Danubianis; Massagetae, seu magni Getae appellabantur, ast ex superio — (70) ribus constat: Roxolanos, et Getas esse nationem Slavicam, consequenter etiam Massagetas esse Slavos, qui teste Amiano ut superius dictum, expost Alanorum nomen sortiti, et locati erant ad Tanaim, quo Medorum Colonia posita fuit, quae excidit postea Scythas ex Europa, et nomen dedit Sarmatiae. Itaque nequaquam filum narrationis perdidisse valeo, si assero; Medos habuisse posteros Massagetas, qui Alani, et Sauromatae nominantur, Sauromatarum vero congenerationales esse: Traces, Mysos, Getas, Dacos,

(69) a) Libr. VII. pag. 195.
b) Cap. 4. c. 12.
c) IV saeculi Scriptor Libr. 21 cap. 2.
d) nequaquam a Madai filio Japheti ut Bardossy contendit. id. pag. 164 et ss.

ми є: фракійці, мізи, гети, даки, язиги та інші народи слов'янської мови. Однак, ясно також, що алани спорідненні з гетами: «бо Максімін, родом гет, пише Капітолін, вшанував аланів як своїх земляків». Таким чином, якщо Максімін любив аланів як своїх співтромадян, випливає, що вони були того ж походження і мови, що і гети. Якби алани та массагети були турками, гетський начальник не визнав би їх за своїх співтромадян. Нема потреби довше зупинятися на цьому питанні, неупереджений читач легко помітить, що я поставив не безпідставну тезу, а саме, що слов'яни походять від давніх мідійців.

Коли і як відбулося це переселення племені у різні сторони світу? Це питання не може бути вирішене точним розрахунком, однак я допускаю, що первісне місце перебування слов'янського племені було в Азії, звідки всі племена розійшлися, одна частина поступово численністю збільшилася, перебравшись через Чорне море, заснувала поселення у Фракії, а пізніше, коли плем'я розмножилося, заселили лівий берег Дунаю. Одні називаються фракійцями, другі — гетами, треті — мізами, інші — іллірами і т. д. Інші взяли напрям на північ і, поселившись за Доном, називаються гетами, але, щоб відрізнитися [71] від інших гетів, називаються **массагетами**, тобто великими гетами. Цариця їхня Томира (то мір, це мир або мироносна) дає забити Кіра. Томира — назва слов'янська, яка часто вживалася у руських і слов'ян: Владимир, Самомир, Мумир. Не слід недооцінювати також свідчення Прокопія, який розповідає про слов'ян, що вони живуть так, як массагети, скромною їжею, зовсім так як тамті. a)

Із вищесказаного випливає такий розподіл племен. Мідійці або арійці як основа, звідси **массагети, албани, алани, сармати** із своїми гілками, а саме, **кімерійцями, роксоланами, язигами, бесса-**

Jaziges, et alios populos slavici labii. Ast itidem Alanos congenerationales esse Getis patet: Maximinus enim genere Geta, Alanos velut suos compopulares muneribus affecisse scribitur per Capitolinum. Si ergo Maximinus, Alanos qua suos compopulares diligebat, sequitur eos fuisse ejusdem cum Getis originis, et labii. Si Alani, et Massagetae fuissent Turcae, a Geta Imperatore, velut sui compopulares, agniti non fuissent. Non est opus diutius immorari huic demonstrationi, impartialis Lector facile perspecturus est: me non vanam posuisse Thesim: Slavos ab antiquis Medis descendere.

Sed quandonam, et quomodo emigratio haec gentis evenisset ad diversas orbis partes? Quaestio haec calculo securo superari nequit, suppono tamen Slavicae Gentis originariam sedem fuisse in Asia, inde omnes Gentes promanarunt, sensim multiplicata turba partem unam Ponto Euxino trajecto Colonias fecisse in Tracia, ac tardius, et hic multiplicata Gente, sinistrum latus Danubii ocupasse. Alii nominantur Traces, alii Getae, alii Mysi, alii Illyri etc. Alii versus septemtrionem tendebant, et ultra Tanaim consistentes, nominantur Getae, sed ut Distin — (71) gvantur a reliquis Getis **Massagetae** id est Magni Getae vocabantur. Horum Regina Tomyris (To мір haec pax seu pacifica) Cyrum occidi fecit. Tomyris nomen slavicum, quale apud Russos, et Slavos frequens fuit Владимир, Самомир, Мумир. Non contemnendum etiam testimonium Procopii qui de Slavis agendo narrat: eos ita vitam ducere sicut Massagetas victu arido, toti sicut illi a.)

Ex praedeductis sequens exurgit Gentium Classificatio. Medi, aut Arii tamquam radix: exinde **Massagetae, Albani, Alani, Sarmatae** cum suis ramis, utpote **Cimeriis,**

[71] a) Прокоп. кн. 3, гл. 14.

(71) a) Procop. Libr. 3. c. 14.

ми, **хазарами, команами, печенігами**, з другого ж боку **фракійці, мізи, паннонці, іллірійці, гети, даки**, із давніх кіммерійців — пафлагонці, із фракійців, фрігійці, мізи зникли в Азії.

Глава 5

[72] ПРО ДАВНІХ МЕШКАНЦІВ ЦИХ КРАЇВ

§ 37. Вище згадувалось повідомлення Геродота про те, що Істер протікає через незаселені землі, і, хоч не називає народ, ми все-таки можемо зробити певний висновок: лівий бік цієї річки був також безлюдний, що саме випливає із слів цього автора, бо він розповідає: **«Але відомо, що той край, який знаходиться по той бік Істра, пустий і невідомий, де, як чую, самі люди, по назві сігінни, користувалися одягом мідійців, їхні коні заросли по цілому тілі волосами в п'ять пальців, носили на них слабих та хворих, були дуже придатні для запряжки у віз і на цих возах возили тубільців»**: а) Адже вони були мешканці, які вирощували коней і використовували вози, не були дикими як тварини, що блукають по лісах, ані не кочівниками як номади, тому що за свідченням того ж автора займалися бджолярством, яке вимагає постійного місця перебування. Як тільки назва сігінів зникла, і більше не появлялась, під сігінами можна розуміти тільки народ, названий Страбоном гетським, область якого: **«спочатку невелика, простирається вздовж течії Істра: бік [73] південний Германії, який знаходиться за Альбою, постійно займають свеви, після цих розпочинається область гетів, спочатку тісна, де біля південної частини простягається вздовж Істра, і, займаючи з області Гіркінійського лісу частину гір (карпатських), потім поширюється на північ аж до тірігетів»**. а) Обмірковавши, таким чином, смисл слів Страбона та

[72] а) Кн. 5, стор. 139.
[73] а) Страбон, гл. VII, стор. 334.

Roxolanis, Jazigibus, Bessis, Chasaris, Comanis, Petsenegis, ex altera vero parte **Traces, Mysi, Pannones**, Ilyrii, Getae, Daci, ex antiquis Cimeriis Paphlagones, ex Tracibus Phriges, Mysi, in Asia deperditi.

(72) Caput 5.

DE HARUM PARTIUM ANTIQUIS INCOLIS IN SPECIE.

§ 37. Superius attactum est, Herodotum referre: Istrum fluere per terras inhabitatas, et quamvis populos non nominet, concludere tamen tute valemus: sinistram quoque ripam hujus fluvii impopulatam fuisse, quod id ipsum ex verbis hujus authoris eruitur, narrat etenim: **Sed illam, quae trans Istrum est plaga, constat vastam esse, atque ignotam, ubi solos audio habitare homines nomine Sigynas, veste Medica utentes, eorumque equos toto corpore hirsutos esse ad 5 digitos altitudine pilorum, eosdemque pusillos, ac invalidos ad viros gestandos, sed currui junctos esse perticissimos atque his curribus indigenas invehi. a.)** ergo erant incolae jam culti equis, et curribus utentes? non barbari, velut ferae in sylvis errantes, neque vagi, ut Nomades; quia eodem authore teste culturae apum dediti erant, quae stabilitatem supponit. Utut nomenclatio Sigunae expost interierit, nec amplius occurrat, non potest tamen alia Natio sub Sigynis intelligi, quam per Strabonem nominata Getica, cujus Regionem: **„initio arctam, per decursum Istri protendi: Latus (73) Germaniae meridonale, quod est trans Albim continuó Svevi tenent, post hos Getarum regio attingit, arcta initio quo iuxta austrinam partem secundum Istrum, protenditur, et e regione Hircinae sylvae partem Montium (Karpathorum) complectens, deinde versus Septemtrionem dilatatur usque ad Tirigetas a.)"** Combinato itaque sensu verborum Strabonis, et situ locorum, sub Augusto Getae

(72) a) Libr. 5. pag. 139.
(73) a) Srabo Cap. VII. pag. 334.

положення місцевості, за часів Богемії аж по річку Прут і, тому що ні той ні другий не пам'ятає, коли гети зайняли ці краї, можна зробити лише такий висновок, що вони були первісними мешканцями цих країв, а плем'я сігінів є одне і те ж із гетським. Здається однак, що вже біля середини першого століття після народження Христа германські народи увірвалися з другого боку Лаби в Богемію і Австрію, зайняли їх оселі, бо Тацит біля 50 р. після Христа згадує на цих місцях квадів та маркоманів, а сарматів робить їхніми союзниками проти Вібулла, короля гермундів. [74] Потім уже постійно згадують квадів та маркоманів. Арій, який жив за Марка Антонія, доводить, що квади і маркомани, кельтські племена, вже зайняли західну частину гетського краю або Богемію, Моравію і якусь частину Угорщини і тільки після них розміщує язигів кн. I, а пізніше за Марка Аврелія панування квадів і маркоманів поширилося аж по річку Гран, однак ні в якому разі вони не винищили гетів, первісних мешканців, навіть можна припустити, що користувалися їхньою допомогою, і так в Богемії як і в Моравії та в частині Угорщини тепер існують слов'янські племена, прихід яких не відмічається. Таким чином, можна з певністю припустити, що західню частину володіння гетів, заселену германами, з первісним племенем рівночасно тримали, тому завжди згадувались два народи, квади — як германи, і маркомани — первісні гети, а східню же заселяли самі гети, але вже за часів Плінія між Тисою і Дунаєм аж по Карпати різною назвою називались сармати, язиги, які нізвідки не прийшли, але були давніми мешканцями. Птоломей називає язигів метанастами, але ані він не ставить їх як прийдів на те саме місце, а саме, між Дунаєм і Тисою та Карпатами, так що [75] гетська провінція від за-

possederant inde a sylva Hircinia, seu Bohemia, moderna Vienna, Moravia, et deorsum Istri usque Pruth fluvium, et cum nec ille nes alter meminerit, quandonam Getae oras has occupaverint, nihil aliud concludi potest, quam eos esse primitivos incolas harum partium, et Gentem Sigynarum eandem esse cum Getica. Videntur tamen jam circa medium saeculi 1-i post Christum natum Germani populi ex altera parte Albis ad Bohemiam, et Austriam irrupisse, ac sedes eorum occupasse, nam Tacitus circa 50. annum post Christum Quadorum, et Marcomannorum his in partibus meminit, et Sarmatas eorum socios armorum facit contra Vibillum Hermundorum Regem. (74) Quadorum, et Marcomannorum jam expost continua est mentio: Arius sub Marco Antonio vivens: Quados, et Marcomannos Celticas gentes occidentalem partem Geticae Regionis, seu Bohemiam, Moraviam, et partem quandam Hungariae jam occupavisse parhibet, et dumtaxat post hos Jaziges locat L. 1. et tardius sub Marco Aurelio scilicet usque ad Granum fluvium Quadorum, et Marcomannorum Regnum extendebatur, nequaquam tamen Gates primitivos incolas excidisse vel ideo supponendum est, quod auxilio eorum usi sint, et tam in Bohemia, quam Moravia, et Hungariae parte gentes Slavicae actu existunt, quarum immigratio non assignatur. Supponi i taque tute poterit: occidentalem partem Getarum Regni per Germanos occupatam cum primitiva gente in simul tenuisse, ideoque semper duas nationes nominatas fuisse; Quados utpote Germanos, et Marcomannos primitivos Getas, orientalem vero solos Getas retinuisse, sed jam Plinii tempore diverso sub nomine, utpote inter Tibiscum, et Danubium usque Carpathum, Sarmatas Jaziges esse nominatos, non aliunde advenas, sed veteres incolas. Ptolomeus, Jaziges Metanastas compellat, sed nec Is, qua advenas, ad eundem locum ponit, scilicet inter Danubium, Tibiscum, et Carpathum ita, ut jam (75) Getica Provincia ab occidente

ходу Квадія і Маркоманія, від Грана ж по Прут та устя Істра мала три назви: Язигія, Дакія і Гетіка.

Щоправда грецькі та римські історики звикли згадувати лише ті війни, які стосувалися імперії, і дозволяли вільно в свою чергу покоряти чужоземні народи, тому могло легко трапитися, що сармати напали на гетів, без того, щоб історії був переданий спогад про битву. Деякі вважають, що це трапилося, поки сармати не рушили з місця скіфів (80 років перед Христом), інші — після падіння Берелісти, короля гетів. Але хай пригадають ті, хто це твердить, якщо похід сарматів у Скіфію, щоб їм знову нагадати, та інші менші зміни не пройшли мовчанням, як можна припустити, що їхню увагу обійшло таке переселення і заселення такої країни, яка знаходиться між Карпатами, Дунаєм, Граном і Тисою? Уже значно скоріше римляни оволоділи Паннонією, таким чином така велика кількість варварів, яка переселилася в їх сусідство, легко могла би була пробудити страх. Страбон, найвидатніший історик свого часу, не пропустив би був відзначити, якби вторгнення язигів відбулося за часів Юлія або Августа. Після нього ані Пліній, ані Птоломей, ані жодний інший не згадує, що язиги прийшли сюди від Азовського моря. [76] Слушне спостереження Катанчіча на стор. 68: Якщо язиги повинні були прийти зі сходу, повинні би були напасти на даків і їх загнати, та й не від заходу, тобто від Дунаю, рухатись на схід і заселяти край, або якби так було зроблено, яким способом могли би були даки, яких із одного боку тиснули сармати, а язиги, їхні споріднені, — з другого боку, зберегти своє існування і бути до того ще й погрозою римлянам? Хіба припустимо, що племена можуть падати з неба, або з невідомого світу несподівано з'явитись. Ми знову мусимо зробити висновок: так як гети є тими самими що й даки, так само язиги з даками є рівно ж гети. Це співпадає з свідченням

Quadia, et Marcomania, a Grano vero usque Pruth, et ostia Istri tria nomina praeseferat: Jazigia Dacia, et Gethica. Verum quidem est Graecos, et Romanos scriptores dumtaxat eorum bellorum mentionem facere solitos esse, quae Imperium tangebant, et barbaras nationes libere invicem debellare permisisse, hinc facile evenire potuerit, ut Sarmatae Getas invaserint, sedesque eorum occupaverint, quin Historiae mandata fuisset memoria belli. Nonnuli existimant: id factum fuisse, dum Sarmatae Scythas (80. annis ante Christum) loco movissent, alii post casum Berelistae Regis Getarum. Ast recogitent, qui id asserunt, si Sarmatorum missionem in Scythiam, velut a se remonerem, aliasque minores mutationes silentio non praeteriverint, quomodo supponi posset: tantam immigrationem, et tantae plagae, qualis est inter Carpathum, Danubium, Granum, et Tibiscum occupationem attentionem eorum effugisse? Panoniam jam perprius tenuere Romani, et Danubius fuit limes, facile itaque metum excitare potuisset tanta copia barbarorum, in suam viciniam immigrans? Strabo diligentissimus sui temporis Scriptor, non neglexisset praenotasse, si Jazigum irruptio, Julii, aut Augusti temporibus evenisset. Post eum nec Ptolomeus, nec ullus tradit Jaziges a Palude Meotyde huc (76) adpulisse, et certe observante Katanchichio pag. 68: Si ab oriente debuissent irrupisse Jaziges, a fronte Daces debuissent adgredi, et removere, non vero ab occasu, a Danubio scilicet removisse versus orientem, et soli consedisse, aut si ita factum fuisset, qua ratione Daci a Sarmatis ab una, et Jazigibus eorum cognatis ex alia parte pressi, suam existentiam tueri, et Romanis adhuc terrori esse potuissent? ut adeo nisi Gentes de Caelo dilabi, aut inscio orbe ad semel exsurgere posse supponemus, recognoscere debemus: sicut Getas eosdem esse cum Dacis; ita Jaziges cum Dacis pariter Getas esse. Convenit id cum Leonis Sapientis testimonio, qui Batriam Slavorum trans Danu-

Леона Мудрого, який поєднує слов'янську Батрію з задунайським краєм, a) Самі угорці застали на цих місцях не інше плем'я ніж слов'янське. Це засвідчують як всі історики, так різні грамоти, а також сліди, які збереглися ще до наших днів щодо заснування Угорщини. Про все це розповімо, коли піде мова про прихід угорців. Тепер [77] тільки на те зверніть увагу, чи первісні мешканці гети, даки та язиги залишилися на своїх первісних поселеннях? Чи вони відстояли всі зміни настільки, щоб зберегти свої поселення і національність до приходу угорців, що стане ясним із історії, яка коротко додається, тих народів, зокрема, спочатку даків або гетів, а потім язигів.

ІСТОРІЯ ГЕТІВ

§ 38. За часів Філіппа, царя Македонії, у гетів царював Афей, на якого напали його споріднені істріяни. Він звернувся за допомогою до Філіппа і дав йому надію на усиновлення. Македонці прийшли на допомогу, але коли суперник, вождь істріанів, раптово помер і небезпека війни минувала, він відправив без нічого македонців, заперечив, що мав потребу або в допомозі, або необхідність в усиновленні, оскільки він має достатньо сил проти ворога, а в наслідники має сина. Філіпп, ображений такою поведінкою ворога, залишивши Візантій, із сином Александром рушив проти гетів. Та гети напоготові прийняли небажаного гостя і погано поступили, однак Філіпп за допомогою воєнних хитрощів вийшов не пошкодженим, ще й відвів з собою стадо і жінок, а також дітей як добичу. a) bianam plagam perhibet. a.) ipsi Hungari non aliam gentem, quam Slavicam his in sedibus, deprehendere; testantur id tam Scriptores omnes, quam Diplomata varia, et actu adhuc in constitutione Hungarica remanentia. Haec omnia demonstraturi sumus, ubi de adventu Hungarorum sermo instituetur. Nunc (77) solum videamus an incolae primitivi Getae, Daci, et Jaziges perstiterint in primitivis suis sedibus? restiterintne omnibus vicissitudinibus ita, ut suas sedes et nationalitatem conservaverint usque adventum Hungarorum, quod patebit ex eorum populorum Historia, breviter adnexa, signanter primo Dacorum, seu Getarum, ac demum Jazigum

HISTORIA GETARUM.

§ 38. Tempore Philippi Macedoniae Regis regnabat apud Getas Atheas, qui a congenerationalibus suis Istrianis armis pressus, pro auxilio confugit ad Philippum, eique spem adoptionis pollicitus est. Aderant Macedones auxilio Getis, ast aemulo Duce Istrianorum fatis functo, et belli periculo evanescente, Macedones vacuos remisit, negavitque se, seu auxilio, seu necessitate adoptionis eguisse, siquidem adversus hostes sufficientes vires, et in successionem filium haberet. Hac Barbari procedura offensus Philippus omisso Bisantio cum filio Alexandro contra Getas movit. Ast Getae parati exceperunt ingratum hospitem, maleque tractarunt, stratagemate tamen bellico non modo salvus evasit Philippus; ast etiam pecora, et faeminas, atque proles instar praedae secum abduxit a.) aliud nihil ideo acceptum,

[76] a) Дивись Коллар Краса королівства угорського. Відень, 1783. Порівняй також Катанчіна на багатьох місцях.

[77] a) Див. Фрейнсен, доповнення Куртія кн. 1, стор. 22. Видання Штудгарт, 1829.

(76) a) Vide Kollár Amoenitates Regni Hungariae Vind. 1783. Confer etiam Katanchich pluribus in locis.

(77) a) Vide Freinsenii supplem. Curtii Libr. 1. pag. 22. edit. Stuttgard. 1829.

Іншого нічого було взяти, [78] тому що гети вважали бідноту за вигоду життя, задоволені були щоденною їжею. Але коли треба було перейти через землю трибаллів, ці вимагали частину добичі. Поки Філіпп вів переговори з трибаллами, грецькі наємники, які служили в таборі Філіппа, важко переносячи зменшення добичі, піднімають бунт. У цьому заколоті добичу розхвачують частково гети, частково трібалли, сам Філіпп поранений у стегно, коли кінь був убитий, упав на землю, без сумніву загинув би, якби його лежачого Александр щитом не захищав, одних, що нападали, вбивав, інших погнав. Батько, врятований відданістю та мужністю сина, назавжди залишився кульгавим a). Після смерті свого батька 330 року перед Христом [79] Александр, маючи намір відомстити ганьбу обох, вирішив приборкати гетів і, перемігши фракійців, яких зустрів по дорозі, перейшов через гору Гем, нападає на трибаллів, король яких Сірм (Сірмой) не міг робити опір, шукав спасіння на острові Певцен і знайшов. Александр, залишивши боязливого ворога, на звідусіль роздобутих човнах і шкіряних мішках переправив через Дунай і піхоту і кінноту a) під покровом ночі та посівів, які закривали переправу, зі сходом сонця появляється перед царською палатою гетів. Гети налякалися і тому більше турбувалися про жінок та дітей, ніж про захист домівок, таким чином, посадили

[78] quia Getae paupertatem inter commoda vitae censuere, victu quotidiano contenti. Ast cum per terram Triballorum transeudum fuisset, hi partem praedae postulavere. Tractante eatenus Philippo cum Triballis, Graeci mercenarii milites in Castris Philippi servitutes aegre ferendo seram praedam imminui, seditionen movent. Quo in tumultu partim Getae, partim Triballi praedam dirpiunt, ipse Philippus in femore sauciatus, occiso equo terrae allisus, indubie perilsset, nisi Alexander jacentem clipeo protegens, irruentes alios occidisset, alios in fugam egisset. Salvatus quidem Pater pietate, et virtute filii, mansit tamen semper claudus. a.) Alexander ante Christ. 330 post mortem Patris sui (79) utriusque ignominiam ulturus, Getas domandos statuit, et obviis Tracibus victis, montem Hemum transiens, Triballos adoritur, quorum Rex 'Syrmus (Syrmoj) resistendo impar, in Insula Peucen salutem quaesiit, ac invenit. Alexander omisso timido hoste, accersitis undique Lintribus, ac Utribus, tam equites, quam pedestres per Danubium traduxit a.) (tenebris nocturnis, ac segetibus transitum protegentibus sole illucescente ante Regiam Gatarum comparet. Expavuere Getae, et ideo magis de uxoribus, ac proli-bus, quam domiciliis defendendis solliciti erant, itaque impositis equis, quot poterant faeminis, ac prolibus, cuncta hostibus

[78] a) Ця вада Філіппа врятувала Александра від смерті, бо коли на весіллі Александр кинув келих до батька невісти Аттала, Філіпп напав на сина мечем і убив би його, якби, кульгаючи, не спіткнувся.

[79] a) Говорять, що Александр із-за відсутності суден залишив Певцен недоторкнутим, але здається, що це не відповідає дійсності. Якщо він міг переправитись через весь Істр з наміром напасти на гетів, тому я вважаю, що Александр недооцінював Сірма і тому напав на гетів.

(78) a) defectus hic pedis Philippi salvavit a morte Alexandrum, nam dum occasione nuptiarum, Patri sponsee Attalo poculum Alexander allisisset, Philippus ense insecutus est filium, quem et occidisset, ni claudicans pes tardus fuisset.

(79) a) Narratur quidem Alexandrum ob defectum Navigiorum Peucen intactum reliquisse, ast id contradictorium esse videtur, si potuit transmeare integrum Istrum Getas adorsurus? ideo existimo Alexandrum vilipendisse Syrmum, et ita Getas adorsum esse.

на коней, скільки було можна, жінок і дітей, інше залишили ворогам. Александр знекацька захопив місто і до основи зруйнував, знайдену добичу забрав, а щоб гети, зібравшись силами, не відомстили за сміливість, ще того дня, залишивши місто гетів та лівий берег Істра, як переможець швидким [80] походом поспішив назад у табір і там прийняв послів як від Сірма, так і від германів. а) Коли Александр В. звернув свою увагу на схід і залишив захід у своєму положенні, гети повністю пішли війною на Германію. б) Лізімах, якому після передчасної смерті Александра випадково припала Фракія, без сумніву, маючи намір розширити свої кордони, 283 року до Христа виповів війну Дроміхіту, царю гетів, але був позбавлений не лише перемоги, але й свободи, лише із-за людяності царя гетів відпущений на волю. в) Десять років після галли, які мали намір напасти на Македонію, погнали гетів. г) Той же Юстин повідомляє, що в битві проти бастарнів д) вони (гети) зазнали ще більшої ганьби за царя Орола (Орел). Після того повсякденно міцніла назва та слава гетів, [81] внаслідок чого почали вже надолужувати римлянам, Дідій примушував їх залишитись у межах Фракії, але тому що це нічого не помагало, Друз визначив для них Дунай кордоном. Тому що всі ці не чинили опору, гети нападали на кордони римлян, внаслідок чого Курію, переправившись через Дунай, 60 року до Христа напав на Дакію, але, побачивши темні ліси, поспішив назад, поки Лукулл, жорстоко розгніваний на гетів, пройшов аж по Дон і тріумфував над Мітрідатом. а) Але Береліст, цар гетів, взявши в союзники по зброї народи

reliquere. Alexander contentus gloria Urbem improviso coepisse, et funditus delevisse, ac inventam praedam abduxisse, imo ne Getae viribus recollectis audaciam castigarent, eadem adhuc die omissa urbe Getarum, et sinistra rippa Istri ad Castra instar victi cele- (80) ri gressu remeavit, ibique tam a Syrmo; quam Germanis legatos excepit. a.) Alexandro M. ad orientem suam convertente attentionem, occidentemque in suo statu permittente, Getae in Germania plane sua arma circumferebant b.) Lysimachus, cui post praematura fata Alexandri sorte Tracia obtigit, indubie limites suos extensurus, Ante Christum 283. Dromichitae Regi Getarum bellum indixit, ast non solum victoria, sed etiam libertate privatus est, humanitate tamen Regis Getarum liber dimittitur. c.) Decennio post Galli Macedoniam invasuri Getas fugant d.) Magis adhuc prostitutos sub Rege Orole (Orel) idem Justinus refert in bello contra Bastarnas e.) — Expost in dies magis invaluit nomen, gloriaque Getarum, [81] ut adeo Romanis jam molesti esse coeperint, Didius intra Traciae limites eos manere cogebat, ast cum minime profuisset, Drusus Danubium Eis assignavit limites His omnibus non obstantibus Getae Romanos limites infestabant, quare Curio trajecto Danubio ante Christum 60. Daciam est ingresus. at visis sylvarum tenebris remeavit, donec Lucullus crudeliter in Getas saeviens, Tanaim usque pervenisset, et de Mytridate triumphasset. a.) Ast Berelistas Rex Getarum suae gentis populis, libere viventibus in armorum societatem assumptis, gloriam

[80] а) Страбон, кн. VII, стор. 341 і доповн. Куртія.
б) Йорнандес, гл. X.
в) Страбон, кн. VII. 395; Плутарх у житті Дем. Пауз. 1 стор. кн. 1.
г) Юстин., кн. 25, гл. 1.
д) Кн. 32, гл. 3, повинні були служити жінкам і голову ложити до ніг жінки.

(80) a) Strabo Libr. VII. pag. 341. et suppl. Curtii.
b) Jornandes Cap. X.
c) Strabo Libr. VII. 395. Plutarch. in vita Dem. Paus. Hist. Libr. 1.
d) Justin. Libr. 25. c. 1.
e) Libr. 32. c. 3. uxoribus ministrare, et capite ad pedes mulieris cubare debebant.

свого племені, які вільно жили, хотів знову поновити славу племені, ввів у Іллірію та Македонію переможне військо, але передчасно помер ще до того, як би був переможений римлянами, а саме, Помпеєм Великим, який тоді прославився, а може, він би був переможцем над римлянами. б) За Юлія Цезаря біля 46 року до Христа гети або даки знову нападають на Фракію, яка знаходилася під владою римлян. в) Тому що імператор був зайнятий важчими справами г), помста за кривду була відстрочена на інший час, внаслідок чого [82] даки, безкарно діючи, настільки прославилися, що, якщо вірити Светонію, Август хотів одружитися на дочці Котіосна, царя гетів, а свою віддати йому. а) Тому що задум Августа не здійснився, Котісон продовжував пустошити римські володіння. б) Сам Горацій визнає в), що даки нагнали римлянам великого страху. Август задля слави, бажаючи покласти тягар своєї влади на варварів, відправив проти них Красса, який, перемігши фракійців, мізів і бастарнів (напевно певцінів), наніс поразку гетам г). Тому що даки не припиняли нападів, висланий був Лентул, щоб їх покорити, який за 30 років до Христа, після того як їхні вожді були вбиті, загнав ворога за Дунай і встановив укріплені пости д). Потім даки відпочили, щоб згодом сміливіше повстати, довгий час були невідомими, щоб перед усім світом стали славними. Коли римською імперією керував Доміціан (від 82 — до 96 рр. після Христа), у даків прославився [83] цар Децебал, за свідченням Діона Кассія, прославлений не менше грамот-

gentis revindicaturus, victricem exercitum in Illirico, et Macedonia circumduxit, sed morte est praeventus antequam per Romanos, et signanter tunc inclarescentem Pompejum Magnum victus, (aut nefors de Romanis victor evasisset. b.) Sub Julio Caesare circa 46. annum ante Christum denuo Getae, seu Daci ditiones Romanas; Traciam invadunt c.) et imperat gravioribus negotiis impedito d.) injuriae vindicatio ad aliud tempus dilata est, unde (82) Daci impune grasassantes adeo inclaruerunt, ut si Svetonio fides est, Augustus filiam Cotysonis Regis Getarum uxorem ducere, ac suam eidem tradere voluerit. a.) Intentione Augusti haud realisata existente, Cotyson vastationem ditionum Romanarum continuavit. b.) Ipse Horatius fatetur c.) Dacos Romanis magnum terrorem injecisse. Augustus secundum celebritatem, et potentiae suae pondus, barbaris impositurus, Crassum contra eos expediit, qui devictis Tracibus, Mysis, et Bastarnis (indubie Peucinis) Getis cladem intulit d.) Dacis non cessantibus a suis incursionibus, eos debellaturus, missus est Lentulus, qui 30. ante Christum annis ducibus eorum caesis hostem ultra Danubium repulit, et praesidia constituit e.) Quieverunt expost Daci, ut alacriores expost surgant, obscuri erant longo tempore, ut coram toto orbe clari evadant. Imperium Romanum tenente Domiciano (ab 82—96 post Ctristum) inclaruit (83) apud Dacos Rex Decebalus, teste Dione Cassio, Litteris non minus; quam arte bellica insignis. Is valida manu Praesidia Romana trans Danubium locata non

[81] а) Евтроп., кн. VI, Флор. III, гл. 4.
б) Страбон, XVII.
в) Светон, кн. 1, 44.
г) Апіан про громадянську війну кн. 11.

[82] а) Светон. кн. 11, гл. 63.
б) Флор IV, 12.
в) Ода VI, кн. 3.
г) Див. Діон у життєписі Августа.
д) Светон 11, 31, Флор. IV, 12. Гор. Ода 8, 111.

(81) a) Eutrop. Libr. VI. Flor. III. Cap. 4.
b) Strabo XVII.
c) Sveton. L. 1. 44.
d) Apían de bello Civili L. II.

(82) a) Sveton Libr. II. c. 63.
b) Florus IV. 12.
c) Ode VI. Libr. 3.
d) Vide Dion. in vita Augusti.
e) Sveton II. 31. Flor. IV. 12. Hor. Ode 8. III.

ністю як військовою справою. Він наважився сильною рукою не лише напасти на охоронні пости римлян, що були розміщені по той бік Дунаю, але також розгромив Аппія Сабіна та Корнелія Туска. а) Незважаючи на цю поразку, як перед тим Август, так тепер Доміціан, за свідченням Тацита, пише в Рим як переможець і думає тріумфувати над даками. Якість цього тріумфу кожний може бачити з того, що Доміціан і Нерва уклали угоду на річну дань Децебалові. Однак, щоб сміливий Децебал із своїми даками не досяг у світі того, чого пізніше Аттіла з гуннами, було вирішено, щоб Траян, наділений відповідними здібностями, унаслідував владу і римський трон. Він вважав для себе ганебним платити надалі щорічну дань, а також небезпечний ріст ізо дня в день сил і сміливості даків, тому він 99 року направляється проти Дакії. Децебал, почувши про прихід Траяна, налякався, бо дуже добре знав, що він не матиме більше справи з лінивим Доміціаном, але [84] з вождем Траяном, який був озброєний не менше военною мужністю, як любов'ю римського народу, тому союзні племена умовляли його, який чекав прихід Траяна біля місця, прозваного Таніс, щоб, уклавши мир, повернутися додому. а) Тим часом Траян, не бажаючий тріумфувати, і втративши майже стільки як ворог, вийшов переможцем, навіть захопив царський палац даків. Децебал, бачачи свою небезпеку, вислав знатних людей до Траяна, щоб просили мир. Траян не роздумував довго, уклав мир, внаслідок якого Децебал був змушений знищити все спорядження, военні машини і їх майстрів, повернути назад дезертирів, укріплення зруйнувати, частину володін-

modo adgredi audet; verum etam Appium Sabinum, et Cornelium Tuscum vastat. a.)

Non obstante hac clade sicut antea Augustus; ita nunc Domitianus, teste Tacito, tamquam victor Romam scribit, et de Dacis triumphum duxisse fingit, qualitatem hujus triumphi facile quisque ex eo perspecturus est, quod Decebalo tributum annuum stipulaverit, Domitianus, et Nerva. Ne tamen virtuosus Decebalus cum suis Dacis id evadat in orbe, quod tardius Attila cum Hunnis, in fatis locatum fuit, ut Potentiam, et Thronum Romanum Trajanus, paribus dotibus istructus, consequeretur. Is sicut opprobrio sibi duxit, annuum tributum ultro pendere; ita periculosum censuit, vires et audaciam Dacorum in dies augeri, itaque Daciam versus proficiscitur A. Chr. 99. Deceballus audito Trajani adventu territus est, perbene enim novit, se non amplius rem habiturum cum deside Domitiano, sed (84) cum Trajano Duce, bellica virtute non minus; quam amore populi Romani munito, ideo advenientem Trajanum ad Locum Tapis dictum a.) per socias Gentes hortatus est, ut pace composita domum rediret, interim Trajanus triumphare nolens, conflixit, et hostium non majori; quam suorum clade, victor evasit, ipsam adeo Regiam Dacorum occupavit. Decebalus periculum suum cernens: primores expediit ad Trajanum pacem petituros, nec Trajanus diu cunctatus, pacem composuit, quo fine omnem adparatum machinas bellicas, earumque artifices resignare, transfugas restituere, propugnacula diruere, partem regionis, a finitimis gentibus antea adem-

[83] а) Светоній VIII. 6; Евтроп. VII. Марц. VI. 76. Ювен. IV. 112.

[84] а) **Таніс** — як говорять трансільванські історики, є Торда, де зараз рівнина, «поле Траяна», поле Керестеш, Крейцфельд, по-валашському прате трояну луй.

(83) a) Sveton VIII. 6. Eutrop. VII. Mart. VI. 76. Juv. IV. 112.

(84) a) **Tapis** Transylvaniae scriptores dicunt esse Tordam, ubi actu planities: Campus Trajani: Keresztes Mező, Kreutzfeld, Valachice Prate Trajanu lui.

ня, захоплену перед тим від сусідніх племен, повернути і мати приятелями і ворогами тільки тих, що їх мав і римський народ. б) [85] Децебал, приведений до Траяна, неохоче прийняв ці умови, якщо тільки ворог переможець залишить Батрію. Траян же, повернувшись із військом у Рим, провів тріумф і прийняв титул «Дакійський». Тим часом язиги метанасти, які були у союзі з квадами, жили мирно з римлянами і зовсім не брали участі у війні, яка велася між Децебалом і Траяном. З цієї причини роздратований Децебал напав на їх країну і зайняв більшу частину, а щоб міг забезпечити себе від помсти римлян, всупереч даному слову поновлює укріплення, готує зброю, приймає дезертирів, а сусідні племена, що були союзниками римлян, через послів намовляє на відпадіння. Після того як про це було сповіщено Рим, римський сенат проголосив Децебала ворогом батьківщини. Тому то Траян дав побудувати камінний міст через Дунай біля 102 року і переправив військо. Децебал, почувши про прихід імператора, підкупив декілька дезертирів і відправив їх у Мезію, щоб убили Траяна. Мало хибувало, щоб досяг мети. а) Тому що підступ не вдався, Децебал звернувся до прохання і в письмовій формі просив, щоб Траян поновив мир, пообіцяв, що римському полководцю Лонгіну, який був перед тим викликаний на розмову і затриманий внаслідок підступного схвачення, повинна бути дана воля. Траян дав двозначну відповідь, начебто він і не зневажає, ані на багато не цінує Лонгіна, і, переправивши через міст [86] військо, напав на даків. Децебал відповідно до своєї мужності бадьоро захищав себе, але позбавлений два роки тому зброї, военних машин, а також самих майстрів, за такий короткий час не мав змоги забезпечити себе всім, змушений був уступити перед римським військом, яке мало все необхідне, і після

ptam, restituere, nec non amicos, et hostes eosdem cum populo Romano habere, coactus fuit Decebalus b.) (85) Has conditiones Decebalus, ad Trajanum deductus, invitus acceptavit, dummodo hostis victor Batria exesset. Trajanus autem cum exercitu redux Triumphum Romae duxit, cognomenque Dacici assumpsit. Interea temporis Jaziges Metanastae, Quadis foederati, cum Romanis in pace vixere, bellique inter Decebalum, et Trajanum gesti participes nequaquam fuerunt. Quam ob rem Decebalus infensus, Regnum eorum invadit, et magnam partem occupavit, utque a vindicta Romanorum se tutari valeat, contra datam fidem arces instaurant, arma comparat, transfugas recipit, et finitimas gentes, Romanis foederatas, ad defectionem per legatos sollicitat. Re Romam delata Decebalus per Senatum Romanum Patriae hostis est renuntiatus. Atque ideo Trajanus pontem lapideum in Danubio circa a. Chr. 102 fieri curat, et exercitum traducit, Decebalus, adventu Imperatoris inaudito, nonnullos transfugas subornat, et ad necem Trajano inferendam in Moesiam expedit, et parum abfuit, quin scopum consecutus fuisset. a.) Fraude non subsequente Decebalus ad preces se convertit, et Litteratorie petiit Trajani reconciliationem, promisitque Romanum Ducem Longinum, ad colloquium antea evocatum, ex insidiis captivum detentum, illico libertate donandum. Trajanus nec contemnere, nec multi aestimare visus Longinum, ambiguum dedit responsum, et trajecto per pontem (86) exercitu Dacos adgressus est. Decebalus pro sua virtute strenue se defendebat, sed ante biennium armis, machinisque bellicis, imo ipsis artificibus privatus intra tam breve tempus cunctis se providere nequeuns, exercitui Romano, omnibus necessariis proviso, cedere coactus est, et posteaquam Regiam, Regnumque suum captum intellexisset, maluit violentas sibi inferre manus; quam capti-

[84] б) Див. Ксіфілін у витягах із Діона.
[85] а) Ксіфіл. та Діон.

(84) b) Vid. Xiphilin in excepptis Dionis.
(85) a) Xiphil. et Dio.

того як він зрозумів, що царський палац і його край закоплені, волів покінчити самогубливом, аніж полоненим бути веденим у тріумфі на Капітолій. Коли його — голову принесли Траянові, передають, що Траян сказав: «Чи я тобі, Децебале, не говорив, що згубно зачіпати Геракла? Неправильно ти зробив, що загинув від власної руки». а) У знак перемоги ця голова доставлена у Рим, вся Дакія увійшла під владу римлян, навіть всі скарби Децебала, приховані в землі і знайдені за допомогою полоненого Віцілла, якого майно збереглося, імператор забрав. Траян розмістив у Дакії римські колонії, щоб згодом даки, укріпивши сили, не підняли повстання. У римлян постійно був звичай зміцнювати переможені провінції своїми колоніями. Ці колонії, розміщені по всій римській імперії, зникли разом з імперією, одна лише Траянова збереглася і зберігається цілою.

§ 39. Про підкорення Траяном Дакії крім істориків існують пам'ятки: **напис на камені, срібна монета, колона в Римі та плем'я валахів.** Камінний напис гласить: Юпітеру Статору Гераклові переможцю М. Ульп. Нерва Траян Цезар приносить жертву в честь перемоги над Децебалом та за покорення Дакії [87]. Срібна монета: Імпер. Траяну Авг. Герм. Дак. П. М. Тр. П (?). Колона знаходиться в Римі, зготовлена з білого мармуру, чудова щодо величини та мистецтва, висота її 128 римських футів, на її верх виступають 183 східцями, де були вміщені останки імператора Траяна. В останній час цю урну звідти взяли, а на її місце поставлена статуя св. Петра з ключами царства небесного. В 1830 році я сам бачив цей славний пам'ятник і якби нічого не залишилося із древнього Рима крім цієї колони та форума Траяна з пошкодженими стовпами давнього храму, що лежать на землі, був би достатній доказ про велич і багатство римлян. Зовні на цій колоні можна бачити всю війну з да-

vus in triumphum ad Capitolium duci. Capite ejus ad Trajanum delato dixisse dicitur Trajanus: Nonne Tibi dixi Decebale funestum est Herculem lacessere, non recte fecisti tua ipse quod jaces manu a.) In signum victoriae, caput hocce Romam delatum, Dacia tota in Romanorum potestatem devenit, ipsos adeo Thesauros Decebali in terra reconditos, et per captivum Bicilum, cui unice res constabat, revelatos occupat victor Imperator. Ne vero Daci tractu temporis viribus reassumptis rebelles evadant, Colonias Romanas in Dacia illocavit Trajanus, fuit enim perpetuus mos Romanis Provincias devictas Coloniis suis firmare. Coloniae hae per totum Imperium Romanum diffusae cum ipso Imperio intercidere, unica Trajani mansit, manetque incolumis.

§ 39. Subjugatae per Trajanum Daciae quadruplex exstat monumentum, praeter scriptores: **inscriptio Lapidaris, nummus argenteus, Columna Romae,** et **gens Valachica.** Inscriptio Lapidaris sonat: Jovi Statori. Herculi Victori M. Ulpi. Nerva Trajanus Caesar victo Deceballo domita Dacia votum vovit. [87] Moneta argentea: Imp. Trajano Aug. Germ. Dac. P. M. Tr. P. Columna existit Romae ex albo marmore fabricata, magnitudine, et artificio stupenda, altitudo ejus 128 pedum est, ad sumitatem ejus 183 gradibus ascenditur, ubi cineres Trajani Imperatoris locati erant. Recentioribus temporibus urna haec inde amota, et in locum ejus s. Petrus cum clavibus Regni Caelorum positus est. A. 1830 ipse spectavi hoc celebre monumentum, et si nihil praeter hanc columnam, et Forum Trajani cum truncatis columnis antiqui templi humi jacentibus ab antiqua Roma residuum mansisset, abundans documentum fuisset splendoris, et divitiarum Romanorum. Externe in hac columna integrum bellum Dacicum cum

[86] а) Фесслер, Історія Трансільв. 44.

(86) a) Fissler Hist. Transylv. 44.

ками, художньо вирізьблену з людських та вершницьких фігурок. Поки я ступав по східцях на вершок колони, я пройнявся такою пошаною, наче б я прямував побачити того великого імператора.

ВОЛОХИ

§ 40. Звідки походить ця назва, між істориками нема згоди, кожний пояснює по-своєму, а саме, Кромер із польського «улог», що означає **колонія.** Луцій в історії про Далмацію виводить (його) від хорватського «улах», що має те саме значення. а) Замосцій [88] у збірці а) про Дакію виводить від угорського «олас», цією назвою угорець наділяє італійців, щоб, таким чином, вказати на справжнє італійське походження валахів. Еней Сільвій, пізніше папа Пій II, бажає довести, що (походить) від Флакка, префекта Мезії, начебто названі флакками, тобто валахами. Цю думку приймає також Фреліх в історії Угорщини, у Белл, спираючись на Овідія, який писав, що Флакк старанно утримував гетів і даків від римських кордонів. б) Але Сільвій в історичному факті міг помилитися і, якщо не хочемо зробити неясним походження племені валахів, ми повинні визнати, що вони існували скоріше ніж Овідій і Флакк. Не менш безпідставною є заява поляка Гваніні, який передає, що валахи звідти мають назву, що сприянням і за допомогою руської княгині Ольги, яка 942 р. в Константинополі була вихрещена, прийняли християнство грецького обряду. Нижче повідомимо, що частина валахів вже до Ольги була християнською. [89] Я вважаю, що ця назва бере свій початок від того, що германець на-

[87] а) Кн. 4, гл. 5.
[88] а) Гл. 3.
б) Недавно, Герціне, ці місця захищав Флакк і під його керівництвом жорстокий берег Істра був у безпеці. У вірній покорі держав він мізійські племена, луком розбитих гетів він мечем утримував. Із Понта, кн. 4, елег. 9.

humanis, et equilibus figuris artificiose exsculptum cernitur. Dum gradus scandebam ad sumitatem columnae tanta me reverentia perstrinxit, ac si ad conspectum Magni illius Imperatoris tetendissem.

VALACHI.

§ 40. Unde haec nomenclatio ortum habeat scriptores non conveniunt, singulus ex sua propria explicat opinione; signanter: Cromer a Polonico Uloh. **Colonia** derivat. Lucius in Historia de Regno Dalmatie a Croatico Ulach, quod tantundem significat a.) Zamoscius (88) in Analectis a.) Daciae ab Hungarico Olasz, qua nomenclatione Italos afficit Hungarus, ut taliter genuina origo Italica Valachorum manifestetur. Aeneas Sylvius, expost summus pontfex Pius 2-us a Flacco Moesiae Praefecto, quasi Flaccos, seu Valachos nominatos esse vult, hanc opinionem Fröhlich quoque in apparatu Historiae Hungariae, apud Béll acceptat, ex autoritate Ovidii, qui Flaccum sollicite Getas, et Dacos a finibus Romanis arcuisse cecinit. b.). Sed falli potuit in re historica Sylvius, et ni Gentis Valachicae originem obscurare velimus, fateri debemus: eos Ovidio, et Flacco recentiores esse. Non minus infundatum est assertum Guanini Polonici tradentis: Valachos inde nominatos, quod agente, et cooperante Olga Russica Principissa, quae a. 942. Constantinopoli baptisata est, sacro christianorum ritu Graeco amplexos esse. Valachorum partem jam ante Olgam christianam fuisse inferius docebimus. (89) Existimo nomenclationem hanc suam originem habere abinde, quod Italos Germanus Välch, Slavus autem Voloch nominet, quia rationem nominationis

(87) a) Lir. 4. c. 5.
(88) a) Cap. 3.
b) Prafuit his Graecine locis modo
Flacus et illo
Ripa ferox Istri sub Duce tuta fuit.
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli,
Hic arcu fisos terruit ense Getas.
De Ponto Libr, 4. Eleg. 9.

зиває італійців велш, а слов'яни — волох, тому що не усвідомлюють назви. Якщо ж слов'янин валахів називає волох, заповідчує його італійське походження. Простий люд ніколи не називає себе валахами, але ромун. Внуки будуть досліджувати, коли вперше у наших анналах зустрічається назва валах. На мою думку, вперше зустрічається ім'я валах у грамоті Андрія II, даній саксам 1223 року, в якій ліс блаків і біссенів призначається для спільного користування також саксам. а) У чужих (істориків) назва (валах) зустрічається вперше у Анни Комніни біля 1100 р. За свідченням Райнальда, Інокентій III називає Валахію Блахією біля 1223 р. Автори не менш сперечаються про назву, як про походження. Шлецер вважає, що вони є внуками даків, гетів та фракійців, отже слов'янського походження. Але кожний, хто мав нагоду хоч здалека пізнати звичаї та мову валахів, повинен визнати, що валахи не є слов'янського походження і мови, але скоріше на перший погляд повинен буде переконатися, що вони є залишком колонії Траяна. Цьому не суперечить [90] багато слов'янських слів, якими вони користуються, тому що вони, поселившись між даками, що були слов'янського походження, взаємно торгували і одружувались, багато запозичали від тубільців, вірно зберігали італійську національність та мову. Зараз валахи населяють Дакію або Валахію, Молдавію, Трансільванію і більшу частину затисянської Угорщини. У мукачівській єпархії в Мараморощі мають 48 парафій, в сатмарському комітаті 41 парафію, в Угочі — 5; в комітаті сабольчському валахи, як і всі русини, змадяризовані, таким чином, 94 парафії з 95644 мешканцями. Якщо приглянешся до тої мінливості, якій була Дакія виставлена, не встигаєш надихатися божим провідінням, що було навколо валашського народу, який у стількох бурях і пересе-

reddant. Si itaque Slavus Valachos nominat Voloch, originem Italicam ejus testatur. Populares se nunquam Valachos, sed Romun compellant. In nostris Annalibus quandonam primo nomen Valachus occurrat? excutient nepotes, ad meam notitiam primo in Andreae II — i Diplomate Saxonibus 1223 dato, ubi Sylva Blacorum, et Bissenorum pro communi usu etiam Saxonibus confertur a.) occurrit. Apud exteros primo occurit nomen apud Annam Comnenam ad annum 1100. Innocentius 3. teste Rajnaldo ad annum 1223 Valachiam Blanchiam adpellat. De origine non minus; quam de nomine disputant authores. Schlötzer existimat esse nepotes Dacorum, Getarum, et Tracum; consequenter originis Slavicae. Ast quicunque mores, et labium Valachicum vel a procul cognoscendi occasionem, et patientiam habuisset, agnoscere debet: Valachos nequaquam esse Slavicae originis, et labii; sed potius primo obtutu convinci debebit: eam Coloniae Trajanae reliquias esse, nec obstant (90) multa vocabula Slavica apud eos civitate donata esse, illi enim inter Dacos, originis Slavicae, locati, commercia, et matrimonia mutuo ineundo, plura mutuarunt ab indigenis, nationalitatem Italicam, et labium fideliter retinentes. Inhabitant Valachi actu antiquam Daciam, seu Valachiam, Moldaviam, Transylvaniam, et partem majorem trans Tibiscanae Hungariae, In Dioecesi Munkáts tenent in Marmatia Parochias 48. in Szatthmariensi Comitatu Parochias 41. in Ugotsa 5. in Comitatu Szabolcsensi Valachi ita; sicut et Rutheni omnes hungarisati sunt, consequenter 94. Parochias cum 95,644 animabus. Si tot, tantasque vicissitudines, quibus Dacia exposita fuit, perspexeris mirari non sufficies: circa gentem Valachicam divinam providentiam, quae tot tantisque tempestatibus, et migrationibus, cladibusque non

[89] а) Едер, про початки та права саксонів у Трансільванії. Відень, 1792, 4, стор. 188.

(89) a) Eder de intiis juribusque Saxonum in Transylvania Viennae 1792. int. pag. 188.

ленних, у боях, які не витримали, зберегли існування і свою мову, але це слід шукати також у самому характері, бо у випадку потреби як італієць, так і валах розмовляють іншими мовами, а між собою завжди по-валашському, не легко пускається на переселення, вперто тримається дідівської землі, занадто дотримується звичаїв та релігійних обрядів, тому з релігійного боку скоріш забобонний, ніж побожний. Кринд [91] легко не забуває, тому мають прислів'я: **тіене менту «остається глибоко в пам'яті»**, тому вони схильні до помсти, також гарячого характеру, але добросердечні. Після захоплення Дакії та її приєднання до імперії, Траян укріпив її легіонами і першим претором провінції назначив М. Скавріана. Розпорядився, щоб безмежна кількість людей з усієї імперії зійшлася для оброблення землі та для будівництва, щоб ця придбана земля не відрізнялася у культурі від іншої частини імперії. а) Були побудовані храми, амфітеатри, лазні і водопроводи, відкрив також золоті копальні, щоб зібрати і обробляти для загального використання велику кількість золота, яке знаходилося в цій провінції, так що спокійно міг дати викарбувати на монетах: **«Спокій, добробут і багатство для Дакії»**.

Наступник Траяна Адріан наказав зруйнувати славний міст через Дунай і вивести частину війська з Дакії під приводом, щоб варвари не могли легко нападати через міст на Римську імперію, а насправді ж, щоб зменшити пам'ятки величчя Траяна ! щоб не здавалося, що вона зразу залишена, Турбона призначив префектом. Незадоволені даки настільки занедбуються, що в часи Антонія Пія повстають б). [92] Призначаються нові префекти, із яких один Гай Клодій, як засвідчує напис на камені у Замозія стор. 12, був префектом даків та язигів. Після того як ці легати були призначені

obstantibus, existentiam, et lingvam **suam** servaverit, sed id ipsa etiam indole quaerendum est, sicut enim Italus; ita Valachus alienas lingvas tantum in casu necessitatis loquitur, inter se semper Valachicemmigrationes non facile suscipit, avitis sedibus mordicitus insidet, consvetudinibus, et caerimoniis Religiosis nimium inhaeret, unde in Religine superstitiosus potius; quam pius.. Injurias non (91) facile obliviscitur, et ideo apud eos proverbium **tiene mentu: manet alta mente repostum.** proptereaque vindictae studiosi sunt, secus etiam indolis fervidae, sed in genere cordis optimi. Occupatam Daciam, et Imperio adjectam Trajanus tutavit Legionibus, et primum Praetorem Provinciae dedit M. Scaurianum, imo ne aquisita haec regio a reliquo Imperio in cultura differat, infinitam copiam hominum ad colendam terram, et ponenda aedificia, ex toto Imperio **confluere fecit.** a). Templa, amphiteatra, Balnea, et aquaeductus constructi sunt imo Auriariam quoque erexit, ut copiosum hoc in Provincia aurum pro utilitate communi colligatur, et tractetur, ut adeo secure in numis exculpi facere potuerit: **„Securitatem, felicitatem, et abundantiam Daciae."**

Successor Trajani Adrianus sub specie, ne Barbari per pontem facilius infestent Imperium Romanum, revera autem, ut monumenta magnitudinis Trajani sufferat, celebrem pontem Danubianum derui, et partem copiarum e Dacia extrahi ordinavit, neve ad semel deserta videatur, Praefectum Turbonem fecit, discontenti Daci se adeo negligi sub Antonio pio rebellant, sed conpescuntur. b.) et (92) novi Praefecti constituuntur, e quibus unum Caj. Clodium Dacorum, Jazigumque Praefectum fuisse testatur Insoriptio lapidaris apud Zamosium pag. 12. — Legatis his indubie

[91] а) Евтроп. кн. 58, гл. III.
б) Глави в життеписі Антонія Пія.

(91) a) Eutrop. L. VIII. C. III.
b) Capit. in. Vita Antonii Pii.

на великій відстані від Рима, намагалися задовільнити скоріше свою жадібність, аніж публічний добробут. Пригнічені даки повстають, вони були покарані і за Антоніна префектом Г. Рутелієм Коклем 168 р., і за імператора Коммода 180 р. легатами Альбіном та Нігром. У Юлія Капітоліна говориться про те, що Гельвій Пертинакс, до того як здобув владу, добре управляв Дакією. На початку III століття справи даків повинні були бути сумними. Римляни, зайняті домашніми негодами, дуже мало уваги приділяли цій провінції, тому не можна встановити, яким префектам була довірена. Готи, маючи намір повернути на власну користь безтурботність римлян, нападають на Дакію, вже 213 р. велику її частину зробили своєю. Хоч римляни звичайно купували за дорогу ціну щорічно мир від готів і сам імператор Максімін Тракс або тому, що був у відносинах з новим готським правителем, або тому, що був родом фракієць, у Юлія [93] Капітоліна згадується, що гети а) його любили, навіть даки дістали заново нові привілеї. Однак не можна не згадати, що 250 року імператор Деций, переможений у битві, став жертвою готської люті, а його наступник Требоній Гал змушений був платити готам податки, поки готів, занадто легковажних, які постійно насмілювалися, переправившись через Дунай, загрожувати римському пануванню і просуватись аж до Азії, вождь Еміліан у Греції остаточно не переміг, а дань, яку повинні були заплатити римлянам, розподілив між воїнами і за цей благородний поступок був проголошений імператором 254 року. б) Насправді тріумф не був тривалий, бо даки, зненавидівши римську неволю і постійні зміни префек-

remote Roma constitutis, avaritiae suae potius: quam felicitati publicae studiosis existentibus, oppressi Daci rebellant, et tam sub Antonino per Praefectum C. Rutelium Coclem a. 168. quam Commodo imperante a. 180. per Albinium, et Nigrum legatos castigati sunt. Helvius Pertinax antequam imperio potitus fuisset bene Daciam administrasse dicitur apud Julium Capit. Sub initium saeculi III. res Dacorum tristes esse debebant, Romani domesticis malis distenti, exiguam curam provinciae huic impendebant, unde nec quibus Praefectis credita fuerit notum esse potest. Incuriam Romanorum in proprium commodum conversuri Gothi Daciam adgrediuntur, et jam a. 213, magnam partem ejus suam fecerunt, et quamvis Romani caro pretio redimere soliti sint annuam pacem a Gothis, ipseque Imperator Maximinus Trax. sive in Correlatione cum novo Regnante Gothico, sive quod Tracica gente oriundus fuerit, apud Julium (93) Capit. Gethis a.) amatus esse perhibeatur, imo Daci variis privilegiis renumerati essent, evitari tamen nequit, quin a. 250. Decius Imperator proelio victus, praeda Gothicae furiae obiret, successorque ejus Trebonius Gallus tributum Gothis solvere coactus existeret, donec Gothos nimia temeritate ductos, continuo Istro trajecto, Romanas ditiones infestare, ac usque Asiam progredi ausos Aemilianus Dux in Graecia devicisset, tributumque quod Romanis pendere debebant, inter milites distribuisset, et ob nobilem hunc actum Imperator proclamatus a. 254. existitisset b.). Verum non diuturnus fuit Triumphus, nam Daci pertaesi Romani jugi, et semper variari solitorum Praefectorum, velut totidem vesparum, manus junxerunt cum Gothis, et cum iis trajecto

[93] а) Гадаю, що треба читати гети, а не готи, бо гети були слов'янського, а готи германського походження, і тому не готи, але гети могли хвалитися імператором співгромадянином.
б) Зосим, кн. 1, гл. 27.

(93) a) Existimo Gethis, non Gothis esse legendum, nam Gethae erant Slavicae Gothi Germanicae originis, et ideo non Gothi, sed Getae gloriari poterant Imperatore concive.
b) Zosin. Libr. 1. C. 27.

тів, таких як оси, об'єдналися з готами і разом із ними, переправившись через Дунай, уздовж і вшоперек пустошили римські провінції. [94] Авреліан, за національністю дак, за походженням або із римської сім'ї, або з дакійської, у перемозі над своїми земляками мав таке щастя, що заповнив римські провінції багатьма захопленими готськими і дацькими вождями, а також їхніми рабами, а Дакію знову приєднав до Римської імперії a), проте не зміг утримати сильну Дакію, навіть трохи пізніше, потерпівши поразку, не зміг утримати цю провінцію, вивівши військо, залишив її варварам.

Глава 6

ПРО ГОТІВ

§ 41. Залишену в цей спосіб Дакію захопили готи. б) проте жодний з істориків не пам'ятає, щоб вони винищили мешканців, але не можна ані припустити, щоб вони були настільки жорстокими, сам розум радить, що корисніше панувати над покореними ніж над трупами. Таким чином, готи поселилися в Молдавії, Валахії, Трансільванії і в частині Угорщини аж по річку Марош, звідси [95] аж по річку Тису — їх родичі вандали, тому що язиги залишилися у своїх оселях і потім безперервно нападали на римлян. Діоклетіан, Гален та Костянтин були змушені придбати готів для подолання спільного ворога, тобто язигів, і подолати варварів за допомогою варварів. Згодом, як передає Фесслер, простір, даний варварам, був тісний і тому вандали, переправившись через Тису, підкоряють язигів. Та вони не довго панували ні в попередній, ні у новій батьківщині, тому що готи виповідають війну вандалам за розкол і, без сумніву, за відмов-

[94] а) Помпон Л . . .(?)
б) Вважаю зайвим пояснювати обширно походження готів, бо воно настільки відоме, як їх історія. Що ж торкається долі цього краю, я коротко розповім.

Istro longe, lateque Provincias Romanas populabantur. (94) Aurelianus natione Dacus, sive e familia Romana, sive Dacica oriundus, in popularibus suis debellandis ita felix exstitit, ut multis Principibus Gothicis, et Dacicis captis, ac servis eorum Romanas Provincias impleverit, Daciamque Imperio Romano revindicaverit a.) firmam tamen Daciam retinere naquivit imo paulopost clade affectus: hanc Provinciam retinere nequeuns, educto milite, Barbaris reliquit.

Caput 6.

DE GOTHIS.

§ 41. Derelictam taliter Daciam Gothi b.) occuparunt, incolas tamen per eosdem excisos esse nullus meminit scriptorum, sed nec supponi potest eos tantae barbarici fuisse, ipsa ratio svasit: utilius esse subditis; quam cadaveribus dominari. Consederunt itaque Gothi in Moldavia Valachia Transylvania, et parte Hungariae usque Maros, abinde (95) usque Tibiscum cognati eorum Vandali, Jazigibus in suis sedibus manentibus, et continuo expost Romanos impetentibus, Diocletianus, Galenius, et Constantinus, cogebantur Gothos ad debellationem hostis communis: Jazigum scilicet conducere, et barbaros, per barbaros debellare. Paulo post referente Fessler spatium Vandalis datum, fit angustum, et ideo Vandali trajecto Tibisco Jaziges subjugant. Sed non diu dominabantur sive in priori, sive nova Patria. Quia Gothi ob secessionem, et negatum indubie tributum bellum indicunt Vandalis. Qui soli resistendo impares armant Jaziges,

(94) a) Pimpon. L . . .
b) Cothorum originem multis commentari superfluum existimo, siquidem adeo est nota pariter, ac historia eorum, ut solummodo in quantum ad Plagae hujus fata pertineat, breviter attingam.

лений податок. Ті, самі неспроможні протистояти, озброюють язигів, у той час своїх підданих. Битва відбулася на річці Марош і в момент, коли перемога нахилялася на бік готів, язиги повертають зброю проти своїх пригнічувачів вандалів і помагають готам повністю розгромити вандалів, проте залишилось ще 300 тисяч і, шукаючи допомоги в Костянтина, прийняли Норік за батьківщину. Язигам же було дозволено користуватись своєю свободою і місцем перебування. а) Готи були поділені на східних і західних, пануванням і гнобленням населення [96], звичаєм грабежу завжди були обтяжливими для сусідніх римлян. Сто з лишком років продавали римлянам мир за золото, поки гунни біля 275 року, просуваючись до Азії не поклали кінець іншому пануванню. Перед тим, якби ми розпочали історію угорців, подивімся на сусідів даків — язигів.

Глава 7
ІСТОРІЯ ЯЗИГІВ

§ 42. Із мовчання письменників, які нічого не говорять про напади язигів та гетів, робимо висновок, що язиги а також гети, найдавніші мешканці цих країв, досить мирно жили, задоволені своєю долею, не обтяжливі для сусідів, але на початку християнської ери їх мирне життя порушив вождь маркоманів Маробод, який після довшого перебування у дворі імператора Августа, то він благодійністю переможений, то від вродженої дикості освітою приборканий, вважав за краще показувати себе римлянам за друга, аніж проголошувати себе їх ворогом. [97] Після того як Август покорив для римлян народи, що жили навколо Дунаю, маркомани чи то на пораду, або ж змушені силою перенесли свої осели на лівий берег Дунаю, так що від гірцинійського лісу, або від Богемії, аж по устя цієї ріки був кордон Римської імперії. а) Маробод спробував придбати на лівому березі Ду-

[95] а) Фесслер I, стор. 12. Істор. Угорщ.

tunc suos subditos, in ripa Maros pugnatum fuit, et in puncto, dum victoria inclinabat in partem Gothorum Jaziges arma vertunt in sous oppressores Vandalos, juvantque Gothis Vandalorum plenarium excidium, Tercentena tamen milia adhuc mansere, et ad Constantinum confugientes Noricum accepere Patriam. Jaziges vero permissi sunt sua libertate, et sedibus frui. a.) Gothi divisi erant in orientales, et occidentales, dominando, et opprimendo in- (96) colas, vicinis Romanis praedandi consvetudine semper molesti. Centum, et quod excurrit annis auro vendebant pacem Romanis, donec Hunni circa a. 275. ex Asia adpellentes dominationi eorum finem imposuissent. Antequam Hunnorum Historiam attingeremus videamus Dacorum vicinos Jaziges.

Caput 7.
HISTORIA JAZIGUM.

§ 42. Jaziges itaque, et Getas, primitivos partium harum incolas, satis pacifice vixisse, sorte sua contentos, finitimis nequaquam molestos, ex silentio scriptorum inferimus, qui nihil de eorum irruptionibus attingunt, sed cum initio aerae christianae pacem eorum turbavit Marobodus Marcomannorum Princeps, qui longiori mora in Aula Augusti Imperatoris exacta tum beneficiis devinctus, tum cultura ingenii a nativa feritate mitigatus, ac inter suos summa potestate potibus, satius existimavit, amicum se fingere Romanis; quam hostem (97) declarare, idcirco posteaquam Augustus gentes circa Danubium Romanis subjecisset, Marcomanni consilione, aut vi adacti sedes suas transtulerunt ad sinistram Danubii rippam ita, ut a sylva Hircinia seu Bohemia usque ostium fluvii hujus limes foret imperii Romani a.) jacturam in dextra rippa Da-

(95) a) Fessler 1. pag. 12. Hist. Hung.

наю втрату, яку поніс на правому березі, негайно захопив західну частину провінції язигів, свою міць розпростер би напевно глибоко, якби Готвальд 19 р. н. е. не примусив його, позбавленого батьківщини та правління, постаріти і завершити життя у Равенні. б) Така ж доля спіткала Готвальда, бо вигнаний силою гермундів, шукав захисту в Галлії, а його земляки не могли більше піднімати повстання, поселилися між Маром і Кузом в). В цей час язиги знову отримали свою незалежність, бо як даки спустошили Мезію, так язики — Паннонію, яка була покорена римлянами 35 року г), і після вигнання Готвальда приходять на допомогу Ваннію, царю маркоманів д). Однак [98], зненавидівши постійну небезпеку, розходяться по рівнинах і 50 року забезпечують Ваннію втрату влади, а собі незалежність. Частина маркоманів, що була переможена, розміщається в Паннонії, по цей бік Дунаю. Підданими римлян залишаються потомки від сестри Ваннія. а) Даки та язиги не перестали нападати на римські кордони, бо Доміціан підготував проти даків та сарматів дві виправи в 82—96 роках. І хоч він ні в одній не був переможцем, відзначив два б) тріумфи над даками, за перемогу над язигами отримав лише лавр Юпітера капітолійського. в) Цей же імператор за поразку від даків та язигів хотів відом-

[97] а) Страбон кн. 7. Валей Патеркул кн. 2. Гл. 108. Щоденник Секста Руфа гл. 8.
б) Тацiт, кн. 2, гл. 62.
в) Та сама гл. 62. Мар і Каз, без сумніву Марош і Кереш, бо Кереш по-латині звучить Кріз або Крізій. Книжники легко зробили з Криза Куз.
г) Віктор в Тібер.
д) Тацiт, кн. 12, гл. 29.
[98] а) Тацiт, цит. місце.
б) Светон. гл. 6.
в) Пор. Светонія цит. місце і гл. 39. Тацiт гл. 41.

nubii perpessam rehabere conatus in sinistra Marobodus, partem occidentalem provinciae Jazigum semsim occupat, potentiam suam extensurus certe profunde, nisi per Gotwaldum Anno Chr. 19. Patria sidione pertaesi per campestres oras sparguntur, Vannio amissionem Regni, suam vero independentiam Anno 50. procu- — et Regno exutus Ravennae consenescere, ot vitam claudere adactus fuisset. b.) Idem fatum expertus Gotwald, nam Hermundorum potentia pulsus, in Gallia refugium quaesivit, neve populares sui turbas amplius ciere valeant, inter Marum, et Cusum illocantur. c.) Independentiam suam hoc tempore retinuerunt Jazyges(I) nam sicut Daci Moesiam, ita Jaziges(I) Panoniam, Romanis subjectam Anno 35. vastarunt d.) et Vannio. post pulsum Gotwaldum, Regi Marcomannorum equitibus auxilio adsunt. e.) Ast (98) longaeva obrant. Pars Marcomannorum victa in Pannonia illocatur, cis Danubium, Vasalli Romanorum manent Nepotes ex sorore Vannii a.). Daci, Jazigesque non cessarunt infestare Romanorum fines, nam Domitianus contra Dacos duas b.) atque Sarmatas expeditiones a. 82—96 adornavit. Et quamvis nullibi victor exstiterat, de Dacis totidem Triumphos Romae celebravit, de Jazigibus solum lauream Jovi Capitolino obtulit c.) Idem Imperator perpessam apud Dacos, et Jaziges cladem in Marcomannis, et Quadis, auxilia sibi haud subministrantibus, vindicare volendo, cum

(97) a) Strabo Libr. 7. Velej. Patr: L. 2, C. 108. Sext. Ruffi Breviar. Cap. 8.
b) Tacit. Libr. 2. C. 62.
c) Idem Cap. 62. Marus, et Casus, indubie Maros, et Körös, nam Körös Latine Crisus, vel Crisius audit, Librarii facile fecere ex Crisus, Cu-
d) Victor. in Tiber.
e) Tacit Libr. 12. c. 29.
(98) a) Tacit. loco citato.
b) Sueton. c. 6.
c) Confer. Sueton. loco citato et Cap. 39. Tacit Cap. 41.

стити маркоманам та квадам, які йому не допомогли, тому з військом вступає в Паннонію. Настрашені маркомани посилають до нього послів, яких Доміціан жорстоко вбиває, повторяють посольство, а цей вбивство, тому маркомани у відчаї збирають всі можливі сили і проганяють тирана. Безпомічний імператор у страху, щоб даки не прабили імперію з другого боку, 91 року посилає до них послів у надії укласти мир, який перед тим даки частіше просили, але їм завжди було відмовлено. г) [99].

§ 44. Між тим маркомани та язиги не перестають вороже ставитись до римлян, і тому мешканці Мізії просять допомогу від імператора. Маркомани та язиги об'єднано переправляються через Дунай, маючи намір напасти на римлян. а) Таким чином, у ці часи язиги повинні були бути в союзі з маркоманами та квадами. Об'єднані вороги римлян напевно нанесли би римлянам більшу поразку, якби у них був видатний вождь, як у даків Децебал, або якби були настільки розумними, щоб об'єднались з Децебалом, воєнна мужність якого спричинила те, що римляни сплачували дакам податки з часів Доміціана. У війні, що велася між Децебалом та римлянами, язиги не брали участі, тому розгніваний Децебал захопив частину їх території, яку Траян хоч і відібрав, однак не повернув язигам, які просили. Хоч Сіфілін і не згадує, яка це була частина, можна однак здогадатись, що це була та, яка знаходилася біля Тиси в Дунай, бо ж відомо, що верхній край язигів ніколи не корився римлянам. Пізніше на протязі довгого часу римські письменники не згадують про язигів або тому, що вони жили мирно, або тому, що не наносили римським полям якоїсь значної шкоди. Тим частіше робиться згадка про них за М. Антонія Пія, за часів якого квади, маркомани,

exercitu Pannoniam intrat. Marcomanni territi legatos ad Eum expediunt, quos Domitianus crudeliter trucidat, reiterant legationem, hic caedem, quare Marcomanni in desperationem acti colligunt vires possibiles, et Tyrannum fugant, deses Imperator veritus, ne Daci altera ex parte Imperium diripiant, fine concludendae pacis antea per Dacos saepius petitae, sed semper negatae. Anna 91. Legatus mittit d.) (99)

§ 44.(I) Interim Marcomanni, et Jaziges non cessant Romanis esse infesti, et ideo Mysiae incolae auxilia ab Imperatore petunt, Marcomanni et Jaziges junctim transeunt Istrum, Romanis occursuri.

a) — His itaque temporibus Jaziges cum Marcomannis, et Quadis confederati esse debebant, junctique Romanorum inimici, majorem certe Romanis cladem i Maturi, si adeo ingeniosum nacti fuissent Dusem, velut Daci Deceballum(I) aut si tanta prudentia praediti fuissent, ut semet Deceballo conjunxissent, cujus virtus bellica effecit, ut a temporibus Domitiani tributarii manserint Dacis Romani. Belli inter Decebalum (I), et Romanos gesti participes nequaquam erant Jeziges, et ideo iratus Decebalus, partem Regionis eorum occupat, quam Trajanus equidem recepit, patentibus tamen Jazigibus non restituit. Quae nam haec pars fuisset Siphilinus equidem non commemorat, collimari tamen potest, eam fuisse sitam ad influxum Tibisci in Danubium, constat enim bene Superiorem regionem Jazigum, Romanis nunquam paruisse. Longo tempore expost sive quieti erant Jaziges, sive minus momentuosa dama agris Romanis intulerunt, et ideo Romani Scriptores eorum non meminere. Tanto crebrior memoria eorum est sub M. Antonino Pio, sub quo Quadi, Marcoman-

[98] г) Діон, Історія римлян, кн. 67.
[99] а) Діон, цит. місце.

(98) d) Dio Hist. Rom. Libr. 67.
(99) a) Dio loco citato.

сармати, [100] бури, роксолани, бастарни, алани, певціни та всі інші племена зговорилися, внаслідок чого виникла відома війна проти квадів, маркоманів та сарматів (язигів), та ще відоміша перемога, отримана над ворогом. Ба Антонін, зібравши всі сили імперії і, маючи намір вийти на зустріч ворогу, переправившись через Дунай 171 р. нападає на ворога біля Пожоня. Із-за нестачі води та продуктів без сумніву загинув би був разом з військом, якби не був врятований чудом, як він сам про це доповів римському сенату. Поки корисний дощ кропив римське військо, блискавки настрашили ворога. Капітолін та інші чужі письменники приписують це явище молитвам римських воїнів, а воїни-християни та інші християнські письменники приписують це молитвам християн, які воювали в римських таборах, звідки і назва легіона, він був названий християнською блискавкою. Римляни, підбадьорені цією битвою, поставили перед квадами та маркоманами суворі умови миру, одна із яких була, щоб відступили на 38 стадій від Дунаю, а язигам, які тоді ані не приступили до миру, була нанесена найбільша поразка а) 173 року н. е. У зимню пору, як звикли перед тим, коли Дунай замерз, пустошать Паннонію в надії, якщо сильний наступ, то військовою хитрістю підуть на втечу з тою впевненістю, що римляни їх будуть переслідувати, а їхні коні, які не привикли до льоду, ввійдуть у явну небезпеку натиску. Але римляни, помітивши небезпеку, одну ногу прикріпляють до скинутих щитів і, утворивши так фалангу, просуваються і [101] приймають перший удар язигів. Битва дійшла до рукопашного бою, але тому що римляни певніше трималися, деякі з язигів відступили.

§ 45. Після поразки язигів у цій битві, їх другий цар Банадаспан (ця назва не мадярська!) а) в числі інших заходів ви-

ni Sarmatae, (100) Burri, Roxolani, Bastarnae, Alani, et Peucini, gentesque omnes conspirarunt, unde enatum est celebr(e) Bellum contra Quados, Marcomannos, et Sarmatas (Jaziges) gestum, et celebrior adhuc victoria de hoste reportata. Antoninus etenim Imperatoris viribus collectis, et hosti occursurus trajecto Danubio Anno in circa 171, hostes ad Posonium adgreditur, ob defectum aquae, et annonae indubie cum exercitu perrisset, ni miraculo, ut ipse Senatui Romano retulit, servatus extitisset. Dum enim pluvia salutaris Romanum exercitum riguisset, fulmina hostem contrivere. Miraculum hocce Capitolinus, et alii Scriptores gentiles, militum Romanorum gentilium precibus, christiani scriptores precibus militum Christianorum, qui in castris Romanis militabant, adscribunt, unde et legio haec Christiana fulminatrix dicta fuit. Hac clade elati Romani Quadis, et Marcomannis duras conditiones pacis dictarunt, inter quas una fuit, ut 38. stadiis a Danubio recedant, Jazigibus vero tunc necdum ad pacem accedentibus, maxima clades illata est a.) anno Christi 173. Tempore hiemis, ut antea consueverant, congelato Danubio, Pannoniam populantur, spe validiorem resistentiam nacti stratagemate fugae se committunt, firma spe ducti: Romanos insecuturos, equisque eorum glaciei minime asuetis, in periculum manifestum opressionis venturos. Ast Romani periculo observato, dejectis scutis alterum pedem infigunt, et composita taliter phalange frontem offerunt pri- (101) mumque impetum Jazigum excipiunt. Res ad luctam devenit personalem, sed quoniam Romani gressus firmiores habuissent, de Jazigibus pauci evasere.

§ 45. Clade hac afflictis Jazigibus, alter eorum Rex Banadaspan (haec quidem non est nomenclatio Magyarica!) a.) in consul-

[100] а) Ксіфіл, кн. 71, гл. 3 та Хрон. Паш.(?)

(100) a) Xiphil Libr. 71. C. 3 et Chroni Pasch.

слав до Антонія послів з метою укласти мир, але мирної угоди не досяг і втратив свободу. Коли інші узнали про цю справу, кинули Банадаспана в ув'язнення. Ув'язненням Банадаспана справи язигів аж ніяк не покращились, бо в чому його засуджували, в наступному 174 році Зантік, інший цар язигів, відправляється до Антонія зі своїми знатними, маючи намір просити мир. Марк Антоній хотів зробити римською провінцією як Квадію, так і область язигів, але, узнавши про відпадіння Кассія на Сході, вирушив проти нього і тому Зантік отримує мир на тих умовах, що квади і маркомани, з добавленням спеціального зобов'язання, відійдуть від Дунаю на подвійне віддалення. б) Якщо квадам було заборонено наближатись до Дунаю на 38 стадій, то язигам треба було відійти на подвоєну віддаль, тобто на 76 стадій, що відповідає двом міліаріам. Задум імператора був утримати їх від кордонів, їхні сили зломити [102], або, за словами Діона, зовсім знищити. Однак даремно був прийнятий відповідний захід, бо ж хто хотів охороняти, щоб вони не наближалися до забороненої зони, або не нападали на римські провінції. Звичайно, тут могла бути лише моральна гарантія і непорушність договору, а не віддаль двох міліарій. Якби дане слово у цих варварів було священним, вистачило б, щоб тільки Дунай відділяв їх від римлян. Більш дійовим засобом зламати їх сили було те, що вони повинні були повернути сто тисяч римських полонених, а із власної кінноти передати римлянам вісім тисяч на допомогу, з яких імператор передбачливо вислав 5500 чоловік у Брітанію. а)

§ 46. Хоч у цей спосіб язиги були по-

tis reliquis, pacis componendae causa Legatos misit ad Antonium, ast pacem non obtinuit, et libertatem amisit, religui enim re detecta Banadaspanum in vincula conjiciunt. Vinculis Banadaspani res Jazigum nequaquam prosperiores redduntur, nam quod Ei improbabatur, sequenti anno 174. Zantik alter Jazigum Rex, pacem supplicaturus, una cum suis Proceribus Antonium adit. Antoninus Marcus tam Quadiam, quam Jazigum in Provinciam Romanam redigere voluit, sed, audita Cassii in oriente defectione, contra Eum movit, et ideo Zantik iis, quibus Quadi, et Marcomanni conditionibus pacem obtinet, adjecta speciali obligatione, dupplo spatio a Danubio recedenti b.) Et cum Quadis vetitum fuerit ad 38 stadia Danubio adpropinqvare, Jazigibus dupplo spatio seu 76. stadiis recedendum fuit, quod 2. miliaria efficit. Mens Imperatoris fuit, ut a limitibus arceantur, vires eorum fran- (102) gantur, aut juxta verba Dionis, penitus exscindantur. medium tamen nequaquam idoneum adhibitum est, quis enim custodiam acturus est, ne vetitum spatium contingant, neve provincias Romanas adgrediantur, certe non alia, quam moralis garantia, et Sanctimonia pacti, non vero duorum miliarium spatium, et si data fides apud hos barbaros sancta fuerit, fuisset certe etiamsi Danubius, solum eos a Romanis segregavisset. Aptius medium vires eorum frangendi fuit, quod 100. mille captivorum Romanorum reddere debuerant, et ex propriis equitibus octo milia Romanis in vim auxilii cedere, ex quibus Imperator provide ad Britaniam 5,500 hominum expedit. a.)

§ 46. Hac ratione enervabantur equidem

[101] а) Із цього повідомлення Діона Кассія ясно, що язиги були підпорядковані багатьом князям.
б) Там же, гл. 16.

[102] а) Сила язигів повинна була бути великою, якщо вони полонили сто тисяч римлян і могли їх без небезпеки охороняти у своїй країні.

(101) a) Ex hac Relatione Dio. Cass. adparet, Jaziges pluribus Principibus subjectos fuisse.
b) Ibidem Cap. 16.

(102) a) Potentia Jazigum immanis esse deduit, ut centum milia Romanorum capere, ac in Regno suo

слаблені, проте вони не були зовсім пригнічені, бо, виславши послів, вимагали, щоб їм на основі укладених угод були зроблені певні уступки. Тому що язиги були тими, про яких Антоній знав, що вони для нього найбільш корисні, дозволив їм усе, за винятком того, що було встановлено угодою і щоб на власних кораблях не плавали по Дунаю та утримувались від островів на Дунаю.

§ 47. Із цього видно, що, хоч язиги в багатьох відношеннях були залежними від воєводів, все ж таки збирали збори, [103] у справі війни і миру радилися, були забезпечені власними суднами. Вулкацій повідомляє а), що за Авідія Кассія, який проголосив себе імператором за життя Марка, було вбито на березі Дунаю три тисячі сахматів.

§ 48. За Коммода, сина Марка Антонія, сармати повинні були підняти повстання, бо у Лампрідія згадується, що Коммод за допомогою вождів добре виконав справу. Капіталін згадує, що Максім також винищував сармат. Та біля 262 року за Галліена, переправившись через Дунай разом з квадами, язиги пустошать Паннонію і захоплюють її, але за Авреліана їх знищують і ведуть в Рим на тріумф, тому Авреліана названо сарматським. У надгробному слові Горіана третього читаємо: **переможець сарматів.** Під час імператора Проба їх виганяють з Паннонії. Після смерті цього імператора язиги стали сміливішими, загрожують нападом не лише Іллірії та Фракії, але й самій Італії. Після того як 16 тисяч імператором Каром було вбито і 20 тисяч різної статті було полонено, вони були відтиснуті 282 року у свої кордони.

§ 49. Біля 295 року маркомани розбиті наголову, а весь рід карпів відступив у римські володіння. б) [104] Після того довгий час не було жодної згадки про сарматів, здається, що їхні північні сусіди ними оволоділи, утягнуті у війни, щоб

Jaziges, sed non penitus opprimebantur, nam missis Legatis, quaedam ex pactis conventis sibi remitti petebant. Et quoniam Jaziges erant ii, quos utilissimos sibi experiebatur Antoninus, omnia eis remisit, excepto eo, quae ad convetus stabilita erant, neve navibus propriis in Danubio utantur, et ab Insulis Danubianis abstineant.

§ 47. Ex his adparet Jaziges pluribus equidem regulis Vojvodis subjectos, con- (103) ventus tamen celebrare solitos fuisse, in negotio belli, et pacis consultavisse, navibus item propriis provisos fuisse. Sub Avidio Cassio, qui vivente Marco se Imperatorem creaverat, tria milia Sarmatarum in rippa Danubii occisa esse refert Vulcatius a.).

§ 48. Sub Commodo, filio Marci Antonini, rebellare debebant Sarmatae, nam Commodus rem bene gessisse per Duces refertur in Lampridio. Maximus quoque Sarmatas contudisse refertur apud Capitolinum. Ast circa annum 262. sub Gallieno una cum Quadis trajecto Danubio Pannoniam vastant, et occupant Jaziges, ast sub Aureliano vastantur, et in Triumphum Romae ducuntur, unde Aurelianus sarmaticus est dictus. In Gordiani tertii Epitaphio legitur: **Sarmatarum victor.** Ast sub Probo Imperatore ex Pannoniis exterminantur. Morte hujus Imperatoris audaciores effecti Jaziges, non tantum Illiricum, et Traciam, sed ipsam Italiam invadendam minantur, ast per Carum Imperatorem caesis 16. millibus, et 20. millibus diversi sexus captis, intra suos limites a. 282. repressi sunt.

§ 49. Circa annum 295. Marcomanni caesi, et Carporum universa gens in Romanas ditiones discessit b.) (104) Longo expost tempore nulla fit Sarmatarum mentio videntur suis vicinis Septemtrionalibus occupati esse, bellisque impliciti,

[103] а) В життєписі цього імператора.
б) Віктор.

(103) a) In vita hujus Imperatoris.
periculo custodire poterant.
b) Victor.

легше їх могли перемогти, не хотіли прирікати себе до колишнього рабства, повстали проти панів, які у втечі шукали спасіння, і Костянтин прийняв їх у межі імперії a). На думку Феслера, вандали, незадоволені своєю батьківщиною (між Марошем і Тисою), напали на язигів, стали господарями, а язиги ж слугами, тобто частина язигів, які проживали там, де Тиса вливається в Дунай. б) Сармати були занадто послаблені поразкою, нанесеною їм Костянтином, сином Костянтина В., 358 року. Імператор, зібравши військо, ранньою весною переправляється через Дунай по мосту, зробленому з суден, несподівано нападає на сарматів, які кинулись на втечу, шукали захисту в горах. Але після наради, тайно зібрали сили і зміцнені своїми помічниками квадами нападають на римлян, однак їх перемагають і вони просять миру від імператора, передаючи себе імператорові цілою областю з майном, дітьми і жінками. Імператор наказав утримувати область у мирі, тільки поповнити умови миру. в) Потім імператор відправився до сарматів, які знаходилися нижче, так званих лімігантів, які 24 роки тому вигнали своїх акрів [105]. Почувши про прихід імператора, настрашені сармати вимагають навіть найсуворіших умов миру, проте жестами і виразом обличчя виражали незгоду в разі, якщо їм накажуть переселитись на інше місце. а) У битві були повністю переможені, після того як багато тисяч було вбито, тих, що залишились, спровадили інде, цілий край був переданий сарматам після вигнання попередніх. Із цієї розповіді Марцеліна ясно: сармати-слуги були переселені у спокійніший край, але куди, невідомо. Здається, що віддалилися недалеко від колишньої батьківщини, бо незадовго

quos ut facilius vincere queant, Servos suos Sarmatas limigantes dictos armant, qui parta de hostibus victoria nolebant priori servituti semet subjicere, sed arma in dominos verterunt, qui fuga salutem quaesiere, et a Constantino intra fines Imperii recepti sunt a.) Fessler putat Vandalos Patria sua non contentos (inter Maros et Tissam) invasisse Jaziges, et effectos esse Dominos, Jaziges vero Servos, scilicet partem Jazigum ad influxum Tibisci in Danubium habitantem b.). Plurimum enervati sunt Sarmatae clade per Constantinum Constantini M. filium a. 358. anno illata. Imperator etenim primo vere collecta manu militum per pontem navalem trajecto Istro, insperate adgreditur Sarmatas, qui in fugam effusi in montibus refugium quaesiere. Sed posthabito consilio latendo vires recolligentes, et suis auxiliaribus Quadis adjecti Romanos adgrediuntur, sed vincuntur, et ab Imperatore pacem postulant, se cum facultatibus, prolibus, uxoribus, ac tota Regione Imperatori tradentes. Imperator jussit paccate Regionem retinere, et solummodo conditiones pacis adimplere. c.) Movét expost Imperator ad inferiores Sarmatas limigantes dictos, qui ante 24. annos Acros suos (105) expulerant. Audito adventu Imperatoris Sarmatae territi durissimas etiam conditiones pacis postulant, gestibus tamen, et vultu abnuebant, si juberentur aliorsum migrare a.) Tentata pugna Sarmatae plenarie victi, et multis millibus caesis reliqui aliorsum sunt translati, plaga vero tota prioribus expulsis Sarmatis reddita est. Ex hac Marcellini narratione equidem patet: Servos Sarmatas esse ad paccatiorem plagam translatos, sed quo non constat, videntur non procul a priori Patria retrusi esse, nam paulo post denuo ad Danubium si-

[104] а) Євсевій у життєписі Костянтина В. вважає, що були прийняті в Каринтії.
б) Істор. Том I, стор. 11.
в) Аміан, кн. 17, гл. 12.
[105] а) Аміан, цитоване місце.

(104) a) Euseb. in Vita Constantini M. ad Carinthiam recepti esse existimantur.
b) Hist. Tomo I. pag. 11.
c) Amian. Libr. 17. C. 12.
(105) a) Amian. loco citato.

знову зупиняються біля Дунаю. Ясно, отже і те, що поновлені були не чужорідні мешканці, але попередні, які були вигнані невірністю слуг, таким чином, і вигані, і прийняті були аж ніяк не вандали, але сармати. Аристократія у язигів була, мабуть, тягарем для народу, але силою зброї була поновлена.

§ 50. Сармати ліміганти, як вповіщає Амміан Марцелін, б) у нових своїх осе́лях не були заспокоєні, наступного року поспішали до Дунаю, маючи намір перейти кордон. Імператор, який в той час знаходився в Сірмію, зібравши воєнну силу, розмістивши військо біля Дунаю, спостерігав варварів, виславши до лімігантів двох воєнних начальників та посередників, розпитував, чому вони, залишивши домівки, всупереч договору направлялись до їх кордонів. «Приводячи безпідставні і недійсні причини для виправдання, від великого страху притворяючись, благали прінцепса о пробаченя, прохали, щоб, позабувши про ворожнечу, їм було дозволено, переправившись через річку, прийти до нього, вони бажають пояснити, які труднощі переносять і готові в межах римської держави, якщо того потрібно, зайняти землі найбільш віддалені, щоб, у тривалому [106] спокої плекаючи мир, як богиню спасительку, прийняти обов'язки і назву підданих». — Узнавши про це, імператор радів із щасливого завершення справ і вже бажаного кінця настільки обтяжливої війни, і тому він не заперечував, щоб вони, переправившись через Дунай, з'явилися на розмову до нього, проте він догадувався, що в їх намірі прихований обман, тому прийняв усі застережні заходи, щоб не могли пошкодити йому і іншим, з цією метою Аціміна (Петро Варадина) зроблено рів і високий насип у вигляді трибуналу (підвищеного крісла), на Дунаю розміщено кораблі з озброєним військом із вказівкою, щоб негайно з'явилися на допомогу, якби випадково варвари повстануть, sed etiam id patet, non alienigenos sed priores incolas perfidia servorum pulsos restitutos esse, atque ideo nequaquam Vandalos, sed Sarmatas et pulsos, et receptos fuisse. Videtur apud Jaziges Aristocratia populo onerosa posthabita, sed vi armorum restituta fuisse.

§ 50. Sarmatae Limigantes referente Ammiano Marcellino b.) in novis suis sedibus quieti nequaquam erant, sed anno sequenti ad Danubium properabant, limites transgressuri. Imperator, tunc Sirmii existens, collecta manu militari, exercitu ad ripas Istri dislocato, Barbaros observabat, duobus tribunis, ac interpretibus ad Limigantes missis percontabatur: quam ob rem relictis laribus in obversus pactorum limites invaderent suos? „Qui vana quaedam causantes, et irrita, pavore adigente mentiti, Principem exorabant in veniam, obsecrantes, ut simultate abolita, transmisso flumine, ad eum venire permitterentur, docturi, quae sustinerent incommoda, paratique intra spatia orbis Romani, si id placuerit terras suscipere longe discretas, ut diuturno (106) otio involuti quietem colentes, tamquam salutarem Deam, tributariorum onera subirent, et nomen." His compertis Imperator exultabat de felici rerum successu, bellique adeo onerosi tam optato fine, et ideo non obstitit quominus trajecto Istro in sui colloquium compareant, suspicabatur tamen fraudem intentioni eorum inesse, ideo omnem cautelam adhibuit, quominus sibi, suisque nocere valeant, quem in finem ad Aciminum (Petro Varadinum) vallo, celsoque aggere in speciem tribunalis erecto, dispositisque armatis navibus in Danubio ea cum instructione, ut si barbaros tumultuari contingat, illico auxilio

[105] б) Там же.

(105) b) ibidem.

стали. Язиги нічого крім прохання не виявляли, стоячи скилені, проте в думці зовсім інше міркували, бо хтось із них, пройнятий страшенною лютю, кинувши черевик у напрямі підвищеного крісла, закричав: **марга, марга.** І тому, що слово марга у них було сигналом до битви, вся товпа його наслідувала і напала на трибунал, де сидів імператор, після того як прапор піднято, всі почали кричати і кинулися з зброєю на принцепса. Імператор, побачивши небезпеку, залишив трибунал, сів на коня і щасливо уник, хоч декілька з почту загинуло. Язиги нищать пусте крісло і сидіння, прикрашене золотом. Тоді наступило військо і римський флот, вони жорстоко розправились з язигами. Імператор повернувся в Сірмій a). [107]

§ 51. Із вищесказаного випливають два варті уваги висновки, по-перше, що язиги були відомі у цих краях, відколи історія пам'ятає, і, незважаючи на всі злигодні, утримали свої оселі. По-друге, що це плем'я було слов'янської мови, бо марга тепер у слов'ян означає худоба, а тоді було воєнним сигналом, тобто: **нападати як на худобу!** худоба — це вороги! Хай береться в тому значенні, що під мершею розуміється труп, те саме слово марга. Із цього ясно, що римляни ніколи не мали колоній за Дунаєм, тому треба мати на увазі, якщо й знаходяться за Дунаєм зброя, монети, камні та інше римське знаряддя, що вони були туди занесені язигами крадьком, а потім знайдені. Мій дід знайшов біля Собранець в Ужському комітаті в озері різну арматуру римського виготовлення. Вже всі хотіли робити висновок, що римляни колись пробиралися аж по Собранці. Це саме треба буде розуміти і про інші міста за Дунаєм, в яких звикли знаходитись римські залишки. Але слід звернути увагу й на те, що язиги і даки не були колись комадами, в яких

[106] a) Диви у Катони, Історія ...(?) ...(?) у першому томі, стор. 42.

sint. Jaziges nihil praeter preces fingentes, stabant curvi, mente tamen longe aliud meditabantur, nam quidam eorum furore percitus truci, calceo suo ad Tribunal projecto: **Marha, Marha, exclamat.** Et quoniam vox Marha apud eos belli signum fuerit, tota turba eum sequuta, Tribunal ubi sedit Imperator adgressa est, vexillo praeeunte omnes ululare coeperunt, et ferrum in Principem ferebant. Imperator viso periculo relicto Tribunali equo insedit et feliciter evasit, paucis ex comitibus pereuntibus. Jaziges vacuam sedem et pulvinar aureum diripiunt. Tunc exercitus, et Classis Romana prorupit, et in Jaziges majorem in modum saevit, Imperante Sirmium se recipiente a.) (107)

§ 51. Ex praedictis duo notabilia consectaria sequuntur, primo Jaziges inde a memoria historiae his plagis innotuisse, et per cunctas vicissitudines sedes suas retinuisse. Secundo eandem gentem Slavici labii fuisse, nam Marha actu apud Slavos pecus significat, fuit tunc signum bellicum, scilicet: **„ruatur sicut in pecus!"** pecus sunt hostes! eodem sensu sumetur, si in Merscha cadaver explicetur, eadem vox Marha; adparet simul Romanos nunquam habuisse colonias cis Danubium, unde si arma, monetae lapides aliaque instrumenta Romana reperiuntur cis Danubium, ea per rapinas Jazigum huc delata, et subin inventa esse censeri debeant. Avo meo circa Szobrántz in Comitatu Unghensi in lacu inventae sunt armaturae variae, styli Romani, jam cuncti concludere volebant: Romanos olim usque Szobrantz penetravisse. Id ipsum intelligendum erit de aliis locis cis Danubium in quibus reliquiae Romanae reperiri solent. Sed et illud reflecti debet: Jaziges, et Dacos non fuisse olim Nomades, Civitatibus, et pagis carentes. Ptolomeus in Aegipto scribens illico post Christum altero saeculo

(106) a) Vide apud Katona Hist. Colocens (?) Alppan(?) tomo 1. pag. 42.

не було міст і сіл. Птоломей, який писав у Єгипті, жив зразу в другому столітті після Христа, вже йому були відомі в Язигії міста: Уоцен, Горман, Абрікта, Тріос, Парка, Кандан, Пеосій та Патіск, а скільки не знав, кілько і які були мовчу про помістя і села. Набагато більше [108] міст знав той же географ у Дакії, нараховує їх 43, звичайно, сьогодні не знаходяться на тому місті, між тими 43-ма була царська столиця Зармегетуза. Багато вчених робило спробу визначити положення міст як Язигії, так і Дакії, але жодний не дістав схвалення, ані не міг, бо відсутність доводу ставила перешкоди. Ані я не буду робити спробу в тому, в чому інші зазнали невдачу, тому що я приступив до написання не топографії, а історії. Із повідомлення Пріска ясно, що в цих краях було багато не лише міст, але й сіл; поки був учасником посольства до Аттіли, багато чого спеціально спостерігав. Щоб усе це стало ясніше, звернемося до гуннів, аварів та мадярів.

Глава 8

ПРО ГУНІВ, АВАРІВ ТА МАДЯРІВ

§ 52. Всі три назви невідомі давнім, не зустрічаються у Геродота, Страбона або Птоломея, тим менше у Гомера і Мойсея. Хуни Птоломея не можуть бути приєднані до жодного з цих народів, тому що в такому разі кожний утратив би з своєї слави, а в противному разі хуни Плотомея були сусідами бастарнів [109] та роксоланів і нема про них згадки, що колись переселилися в Азію, свідчення ж усіх авторів говорять про те, що гунни прийшли з Азії. До сих пір ще нікому не пощастило вивести етимологію цих трьох назв. Костянтин Порфірогенет (Багрянородний) називає власне мазарів а), але він єдиний буде могти спостерігати, коли відрізняти мазарів від турків, під якими розуміє угорців, так що він єдиний повинен прийти до висновку, що під мазаром слід розуміти

[109] а) У Стріттера, Туннікор, § 133.

vivens jam novit in Jazigia Civitates: Uscenum, Gormanum, Abricta, Trissum, Parca, Candanum, Pessium, et Patiscum, et quot, et quantae erant, quas non novit taceo de villis, et pagis. Longe plures novit (108) idem Georaphus civitates in Dacia, et jam 43. enumerat, certe nec actu plures in eodem spatio reperiuntur, inter eas 43. Zarmegetusa Regia fuit. Tam Jazigiae, quam Daciae Civitatum situm determinare multi conati sunt, sed nullus adplausum accepit, nec potuit, nam defectus probae cunctis obicem posuit, nec ego id tentabo, quod alii amisere, quia non Topographiam, sed Historiam scribere adgressus sum. Ex Prisci relatione adparet: non solum Civitates; sed etiam pagos innumeros fuisse his in partibus, dum legationis socium ad Attilam egisset specialiter multa attingit. Quae omnia ut magis elucescant transibimus ad Hunnos, Avaros, et Magyaros.

Caput 8.

DE HUNNIS, AVARIBUS, ET MAGYARIS.

§ 52. Omnia tria nomina antiquis ignota, nec apud Herodotum, Strabonem, aut Ptolomeum; tantominus Homerum et Mosen comparent. Ptolomei Chuni nulli horum populorum ideo adplicari valent, quia secus de sua gloria singuli amitterent, sed et secus Chuni Ptolomei Bastarnis (109), et Roxolanis vicini sunt, nec unquam ad Asiam emigrasse perhibentur, Authorum vero omnium testimonia tradunt: Hunnos ex Asia adpulisse. Originem ethymologicam horum trium nominum nullus adhuc feliciter eduxit. Constant. Porph. nominat quidem Mazaros a.) sed singulus observare poterit, cum distingvere Mazaros a Turcis, sub quibus postremis Hungaros intelligit, ut adeo singulus concludere debet, sub Mazar non Magyar, sed potius Mazur intelligendum esse. Agathias palam fatetur: Gentes ul-

(109) a) apud Stritter Hunnicor § 133.

не мадяра, а скоріше мазура. Агатій явно визнає, що племена, які живуть за Азовським морем до гори Імай, спільно називаються скіфами і гуннами, хоч вони мають окремі назви б). Це відповідає повідомленню Страбона, який роз'ясняє, що скіфи, які живуть за Каспієм, мають багато своїх назв. Таким чином дуже правдоподібно, що в Скіфії на Імаї та поза ним існувало плем'я, означене назвою гун, згодом ця назва стала розповсюдженою і тому Агатій написав вищезгадані слова. Візантійські письменники приділяють назву гун татарам, монголам, аварам та угорцам, вона стала ще більш поширеною, тому що цією назвою наділені слов'яни, булгари і гети, ба навіть Феофаном турки, ще й самі кіммерійські алани та массагети відносяться до гуннів. [110] Кожне плем'я, кожен народ, що живе на півночі, має право на цю назву і якби ми щось добавили до Феофана Грегора, весь світ належав би гуннам. Прай добавляє, що гунни з самого початку називалися хан-йонгами, а Фесслер — аорсами, але тому що жоден не показав ясно основу свого твердження, хай їм вірить той, хто звик сліпо вірити. Я ж спочатку розповім про те, характерне для гуннів, але тому що майже всі угорські письменники стверджують, але не доводять, що угорці є того ж походження, що й гунни та авари, то про все інше треба розповісти водночас.

§ 53. Дехто виводить гуннів від кун, звідси кумани, Хорват — від кан хоробрий, звідки царственні, інші, нарешті, від слов'янського конь, тому що гунни, за згодою всіх, сидячи на конях, творили начебто одну тварину, на спині коня скакали, їли та навіть спали, і тому русини називали їх кониями, але більшість угорських письменників суперечить такому тлумаченню і згідна хоч звідки виводити цю назву, тільки не руського. Остяки в Росії називаються конні-юнг або хон-діхо (BischingsРосія). Прай передає,

[109] б) кн. II, стор. 595.

tra Meotydem, usque montem Imaum, degentes communiter Scythas, et Hunnos vocari, quamvis sua privata nomina habeant b.) consentit id relationi Strabonis, qui Scythas ultra Caspium degentes multa nomina propria habere docet. Ergo valde verosimile(!) est, in Schythia in- et extra-Imaum fuisse Gentem nomine Hun insignitam, sed expost evasit nomen hoc vagum, et ideo Agathias superius attacta scripsit verba. Byzantini scriptores tribuunt nomen Hunnicum Tartaris, Mogolis, Avaribus, et Hungaris, magis adhuc redditum vagum, quia Slavi, Bulgari, et Gepidae, quin imo per Theophanem Turcae hoc nomine afficiuntur, ipsi adeo antiqui Cimacrei Alani, et Massagetae ad Hunnos referuntur. Ex his jam adparet, quam difficile sit genus Hunnicum determinare. (110) Singula Gens, singula Natio in Septemtrione degens jus habet ad hoc nomen, et si Theophani Gregorae quidpiam deferamus, totus orbis Hunnus foret. Pray asserit perprius Chan-Jong, Fessler Aors fuisse nominatos Hunnos, sed quoniam nullus evidenter commonstret fundamenta asserti sui, credat eis, qui caece credere solet. Ego quidem de Hunnis praemittam specifica, sed quoniam hungarici scriptores feres omnes Hungaros cum Hunnis, et Avaribus ejusdem originis esse contendant, non tamen probent, reliqua dicenda in simul complectar.

§ 53. Hunnos nonnulli derivant a Kun inde Kumani, Horváth a (Kan) masculus, inde Regii, alii denique a Kony Slavico, quod equum denotat, quia Hunni omnium consensu equis insidentes, quasi unum animal effecerint, in dorso equorum consultabant, edebant, imo et dormiebant, et ideo a Ruthenis nominabatur Kony, конь, sed turba scriptorum hungaricorum contradicit huic derivationi, et mavult undecunque derivatum nomen hoc dummodo non a Ruthenico. Ostjakones in Russia se vocant: Konni- jung, vel Chon-dicho (Bi-

(109) b) Libr. 11. pag. 595.

що перед тим гунни називалися гіонг-ну. Із цього ясно, що походження і назва гуннів оповиті темним туманом.

§ 54. Авар. З цією назвою, подібно як із назвою гуннів, угорські письменники жартують. Отрокоцій виводить її то з угорського, то з гебрейського, але так свавільно, [111] що не заслуговує ніякої уваги. Прай знову іде в Татарію і стверджує, що колись були названі геонгенами, але він не досяг мети. Феофілакт, а за ним Фесслер та інші виводять аварів із Татарії і кажуть, що перед тим називалися огорами, від їхніх же вождів Вара та Хуна названі вархонітами, жили перед тим між Йаїк та горами Алтая, були гілкою та підданими турків. Підняши повстання проти турків, були переможені і шукали спасіння в утечі і направились до Азовського моря, там їх мешканці прийняли як аварів, славних і грізних (хоч вони й не були аварами), залишають в помилці сусідні племена, дозволяють, щоб їх називали аварами, вступають з аланами в союз і мають можливість зайняти Дакію, тому пізніші письменники називають їх псевдоаварами.

Таким чином, всі письменники погоджуються на тому, що авари — плем'я гуннів або, що є одно і те ж, плем'я татарське, яке греки назвали турецьким, і початок бере з Татарії. Одна частина аварів поселилася біля Кавказу і тепер ще називається уар, авар, оар, увар і визнає нащадків аварів а).

[112] МАДЯРИ

Угорські письменники занадто стурбовані розшуками предків мадярів. Одні вважають, що Пріском згадані оногури, сарагури та уроги є самі угорці, яких Агафій називає унугурами, Феоділакт гуннугурами, огорами, Менандер уннігерами, Йорнанд гуннігарами та кутрігурами. Угорські письменники вважають їх

schings Rusland) Pray tradit: Hunnos antea Hiong-nu fuisse dictos. Ex his adparet: originem et nomen Hunnorum atra caligine involutam esse.

§ 54. Avar, cum hoc nomine aeque, sicut cum Hunnico ludunt scriptores Hungarici. Otrokocius jam a hungarico, jam hebraico derivat, sed adeo violente, (111) ut nullam mereatur considerationem. Pray vadit denuo ad Tartariam, et Geongenos olim fuisse dictos condendit, ast non evicit. Theophilactus, et ex hoc Fessler et reliqui Avares deducunt ex Tartaria, et Ogor antea nominatos esse tradunt, a ducibus vero suis Var et Chum, Varchoniti dicti, habitavisse antea inter Jaik, et montes Altai, fuisse ramum, et subditos Turcorum. Seditione contra Turcos facta victi fuga salutem quaesiere, et ad Paludem Meotydem adpellentes, per incolas tamquam Avares ibi celebres, et terribiles assalutati, (quamvis Avares non fuerint), in errore relinquunt finitimas gentes, se Avares nominari permittunt, medio Alanorum obtinent foedus, et facultatem Daciam occupandi, ac ideo per scriptores posteriores pseudo Avares audiunt.

Conveniunt itaque scriptores omnes Avares esse gentem Hunnicam, aut quod idem est Tartaricam, tunc Graecis Turcicam nominatam, originemque ex Tartaria duxisse. Pars quaedam Avarorum ad Caucasum montem consedit, et actu adhuc Uar, Awar, Oar, Uvar, se cognominat, et Avarorum progeniem fatetur a.)

(112) MAGYARI.

§ 55. Hungarici scriptores nimium solliciti sunt de Antenatis Magyarorum inveniendis, et alii quidem existimant: Onoguros, Saraguros, et Urogos per Priscum adductos esse ipsos Hungaros, quos Agathias Unugur, Theophilactus Hunnugur, Ogor, Menander Unnigur, Jornandes Hunnigar, Procopius Uctigur, et Kutrigur no-

[111] а) Фесслер I, 47 б.

(111) a) Fessler I. 47.

мадярами, але тому що ці племена не зіграли великої ролі у світі, незадоволені, шукають походження інде. Довгий був спір, чи мадяри є єнійського походження. Фесслер пише багато сторінок, щоб довести протилежне. Між народами самоедів знаходиться гілка, яка (так) називається. Однак, щоб можна мадяр приєднати до якогось іншого народу, тому Фесслер каже, що вони є турецького походження і твердить, що спорідненні з хазарами, булгарами, гаятелітами, огурами та печенігами і куманами (урами), яких пізніше греки конкретно назвали туркамн. а) Прай пробує відвести від гуннів, але хоч повинен би правильно цей зв'язок показати, він нічого не показує. По-науковому і по-справжньому передає історію гуннів, але не пов'язує з мадярами і розповідає, що під геоургами треба розуміти гунгарів. Бардоші вважає, що самі мадяри є монголами, тому що сінерси, у яких не було букви Р поставили Л, так виникли могори або мадяри, але жодним свідченням не доводить, насправді ланцюг там обірваний, де повинен би бути цілим, на поновленні якого трудяться спочатку вчені угорці, трудиться Чома де Кереш, але [113] по сьогодні все даремно. Важливо віднайти поселення племені номадів. Ч. Кереші ніколи їх не знайде, бо скільки долин, скільки лісів, стільки батьківщин мали мадяри, поки, об'єднані вождем Арпадом, не стали здібними до виконання великих справ. Порфірогеніт згадує плем'я мазар, але тому що він там же добавляє, що плем'я відрізняється від того турецького, під яким розуміє угорців, тому мазар не може бути віднесений до мадярів, але скоріше до слов'янського племені мазур. Фесслер, щоб все рятувати, визначає для мадярів три поселення, первісне біля річки Іртиш та гір Алтая, як побачимо в історії. Тепер вже (перейдемо) до історії кожного (народу) окремо.

minant, Hungarici scriptores sumunt pro Magyaris, sed quoniam gentes hae non magnam rollam luserint in orbe, non contenti alii, quaerunt alibi originem. Longa fuit lis an Magyari sint Jenniae originis? Fessler multas replet paginas in probam contrariam. Inter populos Samojedorum occurrit ramus, qui se nominat. Quo tamen alicui alteri populo possint iungi Magyari, ideo Fessler dicit illos esse turcicae originis, et cognatos cum Chazaris, Bulgaris, Hajatelitis, Oguris, et Petsenegis, ac Cumanis (Utis) esse contendit, quos subin Graeci in concreto Turcas nominarunt a.) Pray conatur deducere ab Hunnis, sed recte dum nexum hunc ostendere deberet, nihil ostendit. Erudite, et genuine Hunnorum historias tradit, sed cum Magyaris non connectit, et narrat sub Geourgis Hungaros intelligendos, Bardossi existimat: Magyaros ipsos Mongolos esse, quia Sinerses carentes Littera R, posuerunt L et ita ortos Mogores, vel Magyares, at nullo testimonio probat, recte ibi catena rupta, ubi integra esse debuisset, in qua redditegranda desudant pridem eruditi Hungarici, desudat Csoma de Kőrös, sed (113) praesens usque omnia perperam, difficile est Nomadicae gentis sedes invenire. D. Körösi numquam inveniet eas, nam quot valles, quot nemora, tot Patriae erant Magyaris, usque dum Duce Arpád juncti, ad majora praesuscipienda apti redditi sunt. Porphyrogenitus equidem memorat gentem: Mazar, sed quoniam illico subdit: diversam esse ab illa gentem Turco, sub quibus Hungaros intelligit, ideo Mazar nequit ad Magyaros, sed potius ad Mazur gentem Slavicam referri. Fessler ad cuncta salvanda tres sedes Magyaris assignat, primitivam ad fluvium Irtisch, et Altai Montes, ut in Historia videbimus. Jam nunc ad singulorum Historias.

[112] а) Історія, том I, стор. 185.

(112) a) Hist. Tom. 1. pag. 185.

Глава 9

ПРО ГУННІВ

§ 56. Все те, що про гуннів сповіщають нотаріус короля Бели, Бонфіній, Туровці, Антоній Флорентін, Отрокочі, Баєр та Дезеріцій, я не згадую, тому що вельмишановний Прай все зібрав, і частково науково спростував, частково виправив, і, таким чином, підготував шлях Дегвінчіові, який згідно з рукописами та китайськими авторами а) передає, що гунни [114] були однією з перших колоній, яка від потопу після змішання мов залишила долину Сенаар. Після того, як інші пішли на схід, Гунн направився в напрямку гір Вірменії і Грузії, коли ж чисельність народу збільшилась, проник на рівнину, оточену Волгою і Доном, а із цього краю розповсюдилися європейські та татарські племена: гунни, турки, моголи та угорці і татари. Там, де гірські варвари вже перед народженням Христа р. 2057 були відомі під назвою хан-йонг, він твердить, що ця назва пізніше змінилася на гіонг-ну, а потім перейшла на гуннів. Далі говорить, що всі племена, які населяли сучасну Татарію на півночі були поділені сінеєсами на східних і західних. Східні є предками татар і населяли південні долини і рівнини на півночі. Але тому що гунни постійно нападали на китайську державу, 300 року до народження Христа була побудована та славна стіна на перешкоду ворогам, яка ще сьогодні зберігається в руїнах.

Таким чином, царство гуннів знаходилось оточене річкою Іртиш із заходу, Амуром зі сходу, славною стіною з півдня, з півночі не встановлюють жодних певних кордонів, але за річкою Об і Ангарою жили племена, яких підкорив Метеєс.

§ 57. Метеєс біля 210 року до Христа прийняв ім'я Тан-йо, яким пізніше ко-

[113] а) Загальна історія гуннів, турків, монголів та інших західних татарів, том 4, 1756—1758 у Парижі.

Caput 9.

DE HUNNIS IN SPECIE.

§ 56. Quidquid de Hunnis Belae Regis Notarius, Bonfinius, Thuróczius, Antonius Florentinus, Otrocotsi, Bayer, et Desericius in medium proferunt ideo non adduco, quia Rdissimus Pray omnia congessit, et partim erudite refutavit, partim correxit, taliterque Degvinchio viam praeparavit, qui secundum Codices, et Authores Chinenses refert a.) Hunnos (114) unam e primis Coloniis fuisse, quae a Diluvio post lingvarum confusionem campum Senaar deseruit. Reliquis ad orientem abeuntibus, Hunnus versus Armeniae, et Georgiae montes discessit, aucto vero numero populi ad grandem planitiem Volga, et Tanai conclusam penetravit, et ex hac plaga Europeas, et Tartaricas gentes esse propagatas. Hunni, Turci, Mongoli, et Hungari, ac Tartari, qua montani Barbari jam ante Christum natum a. 2057, sub nomine Chanoong fuere noti, nomen hoc tardius mutatum in Hiong-nu, et tardius in Hunnos transivisse scribit. Porro refert gentes omnes modernam Tartariam ad septemtrionem habitantes per Sinenses divisas fuisse in orientales, et occidentales. Orientales, Majores esse Tartarorum, et meridionales valles, et plana loca ad septemtrionem coluisse. Sed quoniam Hunni Imperium Chinense continuo infestarent 300 annis ante Christum natum, celebris ille murus ad impediendos hostes structus est, actu adhuc in ruinis superstes.

Continebatur itaque Regnum Hunnorum fluvio Irtis ab occidente, Amur ab oriente, celebri muro a meridie clausum, a septemtrione nulli quidem certi limites ponuntur, sed trans fluvium Obi, et Angara gentes incolebant, quas Meteus debellavit.

§ 57. Meteus circa a. 210 ante Christum assumpsit nomen Tan-jo, quo et reliqui

(113) a) Histoir General de Huns der Turcs, des Mogols, et des autres Tartares Occidentaux, Tomi 4. 1756 — 1758. Parisiis.

ристувалися і інші начальники [115] гуннів. Згодом йому підкоряються сусідні племена, і з ростом імперії, зростали також і внутрішні юрби так що в 45 р., незадовго до християнської ери, імперія була поділена на північну і південну. Після такого поділу підкорена Тан-йо. Південні гунни згодом прогнали північних, які, перебравшись через Волгу і Дон, направилися в Європу і проникли аж в Угорщину 376 р. після Христа. Південні угорці, залишившись на батьківщині, помішані з татарами і китайцями, втратили мову і народність.

§ 58. Фесслер вважає, що гунни є монгольського походження, які незадовго до нашої ери зайняли весь край від джерел Амура і Алтайських гір, по течії річки Сір аж по північне узбережжя Каспійського моря. Тоді вони були відомі грекам і римлянам під назвою аорсів. Із них одна частина заснувала міцне царство аланів і аорсів між Волгою і Дунаєм, друга частина залишилася біля Каспійського моря і займалася торгівлею, третя на півночі біля річки Об у найбільшій дикості вироділася. Частина з цих північних аорсів у другому столітті після Христа емігрувала і поселилася біля Дніпра по сусідстві з бастарнами і роксоланами [116]. В кінці четвертого століття багато загонів цього племені під керівництвом Баламбера, перемігши спочатку аланів германського походження, відмінних від попередніх аланів гунського роду, вторглися в Угорщину. Але хто не бачить, що оба вчені мужі розглядають історію татар, частина яких згодом спустошила Паннонію 375 р., але жоден не вказав на тотожність народу з мадярами, навпаки, від обох можна вивести протилежне, бо якщо вся маса племені перебуваючи в Азії не могла зберегти материнську і первісну мову, як міг зберегти загін мадярів, який ввійшов у Паннонію, і керуючись яким свідченням, доводять ці мужі, що татари втратили первісну мову, і яким свідчен-

Imperatores (115) Hunnorum expost utebantur. Tractu temporis vicinae gentes sibi subjugantur, et crescente Imperio creverunt etiam internae turbae ita, ut. a. 45 paulo ante aeram Christianam in Septemtrionale, et meridionale Imperium divisum fuerit, suis distinctis Tan-jo subjectum. Meridionales Hunni tractu temporis expulerunt Septemtrionales, qui versus Europam migrantes trajecta Volga, et Tanai Hungariam usque penetrant a. 376. post Christum. In Patria remanentes Hungari Meridionales cum Tartaris, et Chinensibus commixti labium et nationalitatem amiserint.

§ 58. Fessler existimat Hunos originis Mongolicae esse, qui paulo ante aeram vulgarem a fontibus Amur, et montibus Altai, in decursu fluvii Sir, usque maris Caspii latus septemtrionale totam plagam occupassent, tum Graecis, et Romanis sub nomine Aorsorum fuisse notos, horum unam partem inter Volgam, et Tanaim, potens Regnum Alanorum, et Aorsorum, condidisse, alteram partem ad mare Caspium mansisse, et mercaturam exercuisse, tertiam ad Septemtrionem ad fluvium Obi in summam feritatem degenarasse, partem horum septemtrionalium Aorsorum altero saeculo Christi emigrasse, et ad Dnieper in vicinitate Bastarnarum, et Roxolanorum consedisse. Donec (116) plures cohortes hujus gentis cum fine 4. saeculi Duce Balamber, superatis primo Alanis, originis germanicae, diversis a prioribus Hunnicae stirpis Alanis, Hungariam invaderent. Sed quis non videt utrumque virum eruditum tractare historiam Tartarorum, quorum pars postea Pannoniam depopulata est? describit uterque gentem terribilem, quae invasit 375. Pannoniam, ast nullus demonstravit identitatem nationis cum Magyaris, imo contrarium ex utroque deduci poterit, si enim tanta Massa gentis in Asia remanens lingvam retinere nequiverit maternam, et primitivam, quomodo potuit Magyarorum manipulus retinuisse, Pannonias vagus intrans? et quo testimonio ducti asserunt

ням хочуть пояснити, що мадярська мова пішла в забуття. Це є необгрунтовані проголошення, без жодного довір'я, гідності, які мають значення для тих, що звикли гордитися уявними похвалами, міркування вважати за пророцтво і захоплюватися читанням, замість того, щоб потрудитися у дослідженні першоджерел. Хто-небудь хай прочитає 196 сторінку Анналів Прая, де повинно було б говоритися про зв'язок між гуннами і мадярами, не знайде там мадярів, там оповідається історія зовсім іншого племені. Сам Фесслер вважає, що [117] Сінеиські (?) анналн і перекладача Дєквіч (?) не можна розглядати як першоджерело, поки ті аннали не будуть критично перевірені, але наші вчені, мабуть, не відчувають потреби в критиці a). Насправді ж історики Угорщини самі собі суперечать, бо вони услід за Порфірогенітом твердять, що перед тим мадяри не підкорялися владі жодного короля, і вперше Алм був обраний вождем усіх, а все-таки розповідають історію гуннів та турків, які мали здавна стільки могутніх правителів. Згідно з думкою Регіона визначають, що **«мадяри не вміли використовувати шерсть і (готувати) одяг**, і хоч страждали від постійних морозів, одягалися тільки в шкури тваринні і мишачі б) і лише, коли прийшли у більш культурний край, від Київлян умовами миру домагалися страви та одягу, в) а все-таки, дехто приписує їх стільки й такі перемоги, стільки й таке багатство. Нічо не перешкоджає славі росіян та їх величі тим, що розпочинають свою історію від Рюрика [118], ані угорці не принизились би тим, якби розпочали свою історію від Алма. Але мадяри не могли здійснити великі діла, тому що вони не мали монарха, мали тільки керівників триб, а без провідника жодні племена не здійснили величних справ. Плем'я, яке не підкорялося одному, воно не могло мати

[117] a) Фесслер, I, стор. 218.
b) У Катони, стор. 61, Історія вождів.

hi viri: Tartaros lingvam primitivam amisisse? et quo testiminio docturi sunt oblivioni traditam Lingvam fuisse Magyaricam? Sunt haec nuda asserta, nulla fide dignitate praedita, pro illis valitura, qui fictis laudibus superbire, opiniones pro totidem oraculis adorare, et delectari solent lectione, quin sibi fatigium sumant, in fontes inquerendi. Legat quiscunque Pray Annalium paginam 196 — ubi nexus inter Hunnos, et Magyaros doceri deberet, non inveniet ibidem Magyaros, longe alterius gentis ibi historia narratur. Fessler ipse reflectit: (117) Annales Sinenses, et versorem Dequinos, velut fontem nequire considerari, donec eaedem Annales critice examinatae non fuerint, sed nostri eruditi non videntur egere crisi a.) Verum et secus contradicunt sibi Historici Hungariae, tradunt enim secundum Porphyrogenitum Magyaros antea nullius Regis imperia paruisse, et primo Almum electum ducem omnium, et tamen enarrant Hunnorum, et Turkarum historias tot, et tam potentibus Monarchis ab antiquo provisorum! Agnoscunt ex sententia Regionis: **„Magyaros Lanae usum**, ac vestitum ignoravisse, et quamvis continuis frigoribus afficiuntur, pellibus tantum ferinis, ac murinis indui b.) et ideo ad cultiorem plagam adpellentes, a Kioviensibus victualia et vestes conditionibus pacis petiisse c.) et tamen nonnulli tot, et tantas victorias, tot et tantas divitias eis affingunt! Russorum gloriae, et magnitudini nihil obest, quod a Rurikio in-(118) choent suam Historiam, nec Hungari humiliarentur, si suam Historiam ab Almo incepissent. Sed nec poterant Magyari grandia perpetrare, quia carebant Monarcha, solummodo tribuum capitibus erant provisi, sine capite vero nullae gentes grandia perfecere, quae gens non paruit uni, non potuit illa dominari pluribus.

(117) a) Fessler 1. pag. 218.
b) apud Katona pag. 61. Hist. Ducum.
c) Katona Hist. Ducum pag. 71 et 72.

владу над багатьма. Живі приклади наявні в Індії, яка велика маса народу безкорисно живе під (владою) казіків, якби вона об'єдналася під владою одного, не служили би, але володіли над англійцями. Плем'я, яке здійснило великі діла, не має потреби в одязі, не живе з полювання, мадяри же, за визнанням самого Анонімa, полотняний одяг (гаті, сорочка) вперше дістали від русинів a). Пізніше його так полюбили, що бойські єпископи біля 889 р., маючи намір пом'якшити дикість мадярів, принесли їм шерстяний одяг (без сумніву гаті) б). На основі цього можна буде зробити висновок, яка моя думка про гіпотези пана Горвата, я волів би їх віднести краще до бабських казок, широко названих романкузами, але щоб бачили цей літературний твір і ті, які не володіють угорською мовою, наводжу (його) в уривках [119].

§ 59. А саме, Горват встановив, що скіфська назва була властива тільки угорському племені, і все те, що вважається належним скіфам, треба розуміти про угорців, і тому що Геродот поділив скіфів на окотарів або номадів, араторів, регів, гамаксобітів і так ін., він також поділив угорське плем'я на 7 триб (племен, родів): палоц a), мадяр, яс б), кун, вал, секель в), уз. Цим семи племенам, на думку пана Горвата, майже весь світ завдячує своє походження, мову, установи і благополуччя. Як це могло трапитися? Ось як! Мадяр, який походить з роду Хама спочатку поселився в Нубії та Абісінії, і тому там легко знайти біссенів, абісінів, аварів, енареів та уэів. Мадяри побудували Гуннові слав-

Exempla viva loquuntur in Indiis, quanta Massa populi sub Kazikiis inutilis vegetat, quae si unius imperio jungeretur, non serviret, sed dominaretur Anglis. Gens, quae grandia perpetravit, non caret vestitu, non vivit venando, Magyari vero solo Anonymo fatente: lineas vestes (gatya, ing) primo a Ruthenis acceperunt a.) Postea tamen eas ita adamarunt, ut Eppi Boici circa annum 899. Magyarorum ferociam mitigaturi: lineas vestes (:indubie gatyas:) eis obtulerint b.) Ex his jam collimari poterit, quid ego sentiam de Hypothesibus Dni Stephani Horváth, cuperem eas potius relegare ad aniles fabulas vulgo Romancusis dictas, sed ut illi quoque videant productum hocce Litterarium, qui Magyarice ignorant, in excerptis adduco. (119)

§ 59.(!) Statuit utpote Horváth Scythicum nomen unice genti Hungarae fuisse proprium, et quidquid Scythis tributum legitur, id de Hungaris esse intellegendum, et quoniam Herodotus Scythas in pecuarios seu Nomades, Aratores, Regios, Hamaxobitas etc diviserit, ille quoque gentem Hungaricam in 7. Tribus dividit: Palócz, a.) Magyar, Jász, b.) Kun, Val, Székely c.) Uz. His septem familiis fere integer secundum Dnum Horváth orbis suam originem, Lingvam, institution, et felicitatem debet. Quomodo hoc fieri potuit? En! Magyar ex Semine Cham ortus in Nubia, et Abisinia primo consedit, et ideo ibidem facile reperire Bissenos, Abissinios, Avares, Enareos, et Uzos. Hunno Magyari aedificarunt celebrem turrim Babel, non in Senaar, sed Aegypto, et celebres Ejus Piramides; — sed quoniam id

[118] а) Гаті по-руськи спідній одяг; гачник, шнурок у гатях.
б) Катона, Історія вождів стор. 220.
[119] а) Про половців уже згадувалося вище § 33.
б) Ніхто не довів, що мадяри колись називалися ясами, сучасні язиги назву дістали від батьківщини, яку дістали для заселення.
в) Про сікулів диви нижче.

(118) a) Gatya, Ruthenicum, perisomata; hatsnik, gatya madzag.
b) Katona Hist. Ducum pag. 220.
(119) a) De Polovciis jam actum superius § 33.
b) Ut Magyari quondam Jász fuiscognominati, nullus probavit, moderni Jaziges nomen sortiti sunt a Patria quam incoledum obtinuerunt.
c) De Siculis inferius vide.

ну вавилонську вежу, не в Сенаар, але в Єгипті, і славні його піраміди, але тому що це було важко, вони втекли, ця втеча тому була згубною, бо повинна була відбуватися по морі і по суші. Узи, перебравшись через Чорне море, поселилися в Фракії, у країні гетів знайшли нову батьківщину. Пізніше Сесостріс [120] пішов війною проти фракійців і скіфів, і підвів 5 мільйонів і за допомогою цих, як своїх союзників, дістали в подарунок для заселення Сірію, Ассірію, ба навіть всю Азію, або точніше Каппадокію. Європейські скіфи важко переносячи відлучення співплемінників, назвали їх парфянами, тобто вигнанцями, бо по-угорськи **partos** означає **вигнанець, непокірний**. На тій же підставі називалися також кіммерійці, кіммери, або кумани, або єгиптяни, і тому що європейські скіфи не могли назад привести цих вигнанців, тому виникла війна між скіфами і кіммерами. Оскільки мадяри обожнювали сонце, називалися титанами, гігантами (Різен), тому гіганти знаходяться лише там, де жили мадяри. Хай продовжує далі:

§ 59. Угорці зарахували між богів своїх королів, які були відважними, тому в Гомера боги одружувалися. Згодом об'єднані по відношенню до самих єгиптян стали небезпечними, зайняли Сірію і тому там появилися пергезеї (мадяри), хананеї (кун), гамореї (яс), ебузеї (уз), кетеї (половці) і т. ін. спільна назва всіх цих була пеласти, філістеї, що є те саме, що і парти. У цій батьківщині до них прийшов Авраам, могутній вождь євреїв, син якого Агар, полюбивши стріли, став язигом і взяв за жінку угорку. [121] Філістеї (мадяри язиги) робили перешкоди Мойсею та євреям, щоб не могли вступити в Палестину, але він пізніше все-таки переміг язигів, а Йозуе зруйнував усю державу угорців парфян. Таким чином, парфяни розігнані шукали домівки одні в Арабії, інші в Єгипті, тут виник порт філістейський, тобто алієнітійський та Агра, тобто Егра, Мадярвар. Інші,

onerosum fuisset, fuga elapsi sunt, fuga haec adeo fuit peremptoria, ut mari, siccoque fieri debuerat. Uzi trajecto Ponto Euxino in Tracia consederunt, in Getarum Regione novam Patriam consecuti. Tardius Sesostris (120) contra Traces, et Scythas bellum movit, et 5. milliones seduxit, et per hos velut suos foederatos Syriam, Assyriam quin imo totam Asiam, vel rectius Cappadociam inhabitandam dono acceperunt. Europaei Scythae aegre ferentes Congenerationalium sejunctionem, eos **Parthos**, id est exules nominarunt, nam Hungarice **pártos, exulem, rebellem** denotat. Nominabantur etiam ex eadem ratione Kymerii, Cimmerei, vel Cumani, aut Aegyptiani, et quoniam Europaei Scythae non poterant reducere exules hos, ideo enatum bellum inter Scythas et Cimmereos. In quantum autem Magyari solem adoravissent Titanes, Gygantes, (Riesen) nominabantur, et ideo tantum ibidem reperiuntur Gygantes, ubi Magyari habitabant.

Continuat porro:

§ 59.(I) Hungari suos Reges, qui virtuosi fuerant, inter Deos retulerant, et ideo apud Homerum Dii nubebant. Tardius pro ipsis Aegyptiis confoederati hi evaserunt periculosi, occupantes Syriam, et ideo enati sunt ibidem Pergaesei (Magyari) Chananaei (Kun) Hamoraei (Jász) Jebuzaei (Uz) Khetaei (Polótz) etc horum omnium commune nomen fuit Pelasgi, Philistei, quod ibidem est, ac Parthi. In hac Patria adiit eos Abraham, potens Hebraeus Princeps, cujus filius Agar Sagittas adamando, Jaziga factus est, et Hungaram uxorem duxit. (121) Phylistei (Magyri Jaziges) obstitere Moysi, et Hebraeis, quominus Palestinam ingredi poterant, sed tardius tamen Jaziges devicit. Yozue autem totum Imperium Hungarorum Parthorum evertit. Parthi dissipati taliter alii in Arabia, alii in Aegypto, quaesiere habitaculum, hic exortus est Portus Philistaeus, id est Alieniticus, et Agra, id est Egra, Magyarvár. Alii denique in Africa circa Cyrenaica consedere, modernum Ca-

нарешті, поселилися біля Кіренаїки, побудували сучасний Кадікс, тут спорудили колону. «Ми, каже Горват, спасаючись від Куна вождя ворога Йозуе, тут встановили батьківщину».

§ 60. Ті, що жили в Аравії, досягли такого успіху, що провінція дістала назву мадярську, або Мадярська Аравія, а тому що Аравія мала також назву Саба, тому також мадяри названі сабінами, звідки сабіни латинян були угорцями. Самі греки запозичили (слово) макар-щасливий від (слова) мадяр, бо поняття щастя мали тільки мадяри, інші дістали назву від Варварії — варвари, від Маврії — маври, інші, нарешті, негри від ефіопійців, але всі вони походження мадярського. Парфяни і скіфи, важко переносячи приниження до себе, сідають (122) на кораблі і знову займають Каппадокію, стають хозяями Малої Азії, і будують Тарс, Мадярвар та Маллас, і, поступово загарбавши Вірменію та Персію, просунулися аж за річку Інд.

§ 61. Війни ізраїлтян, про які говориться в біблії, проводилися з шарфянами (мадярами), навіть Давід переселився до них і став начальником сейкелів (маркграфом), сейкельським графом. Скіфи-мадяри винайшли мистецтво виготовляти луки, тому й називаються яс — язиги, Давід переніс це мистецтво від них до євреїв, і Кіаксар, мідійський цар, запросив мадярів, щоб навчили мадярській мові та вмінню стріляти з лука. Євреї були схильні вивчати угорську мову, і тому пророк Негемій їх ганьбив, що говорять по-азотійському, по-мадярськи, а не вміють по-єврейськи. Езел. II, гл. 13 вірш 23, і тому в біблії багато угорських слів, сам Ірод був угорець.

§ 62. З розмноженням племені одна частина під керівництвом Геркула Барта (Гунгара) емігрує і займає Грецію, і тому виникли паласти, аргіви, агреї (мадяри), іони, панйони, пеони (яс), кімери, базілії (куни), плавії (полоц), сікули (сейdix aedificarunt, ibidem columnam extruxerunt. „Nos Kuni Ducis hostem Yosue fugientes hic Patriam fiximus", ait Horváth.

§ 60. In Arabia habitantes adeo profecerunt, ut provincia nomen Magyaricum, seu Magyar Arabia consequeretur, nam felix graece macar = Magyar, ergo felix Arabia Magyar Arabia nomen accepit, et quoniam Arabia nomen habuit etiam Saba, ideo etiam Magyari Sabini nuncupati unde Latinorum Sabini Hungari fuerant, ipsi Graeci Macar = felicitatem a Magyar mutuarunt, nam solummodo Magyari sensum felicitatis habuerant, alii a Barbaria Barbari, a Mauria Mauri, alii denique ab Aethiopibus Negeri nomen consecuti, sed omnes sunt originis Magyaricae. Humiliationem sui Parthi, et Scythae aegre ferentes, conscendunt (122) naves, et Cappadociam reoccupant, Asiaeque minoris Domini evadunt, et extruunt Tarsum, Magyarvár, et Mallos, ac sensim occupata Armaenia et Persia usque, et ultra fluvium Indum progressi sunt.

§ 61. Bella Israilitarum in Bibliis contenta cum Parthis (Magyaris) gesta esse, imo Davidem ad hos emigrasse, et Székely Nagygyá (Markgrofá) comitem siculum factum esse. Scythae Magyari invenerunt artem Sagittariam, et ideo vocantur Jász = Jaziges, ab his Dávid detulit hanc artem ad Hebraeos, et Cyaxar Medorum Rex Magyaros conduxit, ut proles Medicas lingvam Magyaricam, et artem Sagittariam doceant. Hebraei proclives erant ad lingvam Hungaricam condiscendam, et ideo per Prophetam Nehemiam reprehenduntur, quod Azotice, Magyarice loquantur, et Hebraice ignorent. Esel. II. c. 13 v. 23. et ideo Biblia plena sunt hungaricis vocibus, ipse Herodes Hungarus fuit.

§ 62. Multiplicata gente altera pars Duce Hercule Bartho (Hungaro) emigrat, et Graeciam occupat, et ideo enati sunt Pelasgi Argivi, Agraei (Magyari) Iones, Panjones, Pocones, (Jász) Cimerii, Basilii (Kuni) Placii (Palótz) Siculi (Székelyek) Curetes, Quirites, (Üstökös Magyarok) tunc

келі), курети, квіріти (шитекеш мадярок), тоді вперше появилося мадярське (йонське) письмо [123] та мадярські вірші (йонійські).

§ 63. Сард, син мадярського Геркулеса, захопив Сардінію, а друга частина — Італію, звідки взяли початок авзони (узи), кумани (куни), певцини (половці). Мадяри приходять під назвами кампанів, сабінів та семнітів, які латинянам дають в подарунок релігію, національне угорське право, збори, положення, ордени, батьківську шапку (?), сусідство (Секельшег), домінію, володіння, ба також тріумф, але, на жаль, забули рідну мову. Виправа аргонавтів була угорська війна, тема самої троянської війни: Ілій (Ілушвар), була мадярською. Александр В. домігся стільки перемог завдяки допомоги мадярів та язигів, навіть в Кілікії приносять жертву мадярській Мінерві.

§ 64. Одна частина мадярів, яка перебувала в Африці, зустрічається під назвами: мазікс, масікс, мазуги, маври і т. д. В Іспанії, Лузітанії є тільки Угорщина Лузітанія, тому що одна гілка мадярів називалася уз, яка побудувала Лісабон, мадяри заснували також Урцію та провінцію Мурцію; одна частина мадярів навіть заснувала Карфаген у Африці. [124] Після зруйнування Трої одна частина мадярів пішла в глибину Африки, друга в Іспанію, і тому є подібність між іспанською та угорською мовами.

§ 65. Після того, як п. Горват розповів таке і багато подібного про мадярів африканських і західних, переходить до північних та тих, які жили біля Чорного моря, і говорить, що все, що знаходиться між Дунаєм, Далматським морем і Понтом, а також Волгою, належало скіфам. Під скіфами землеробами та георгами треба розуміти мадярів, під скіфами номадами — сікулів, а під язигами — ясів. Вище цих усіх на півночі жили кумани, відомі під назвами скіфів базіліїв, казарів. Це є ті гунни, які вторглися в Паннонію, зокрема мадяри та гунни настільки є одні й ті ж, що хо-

primo usus invaluit Litterarum (123) Magyaricarum (Jonum), et versus Magyarici, Jonici.

§ 63. Herculis Magyarici filius Sard, occupavit Sardiniam, imo alia pars Italiam, inde Ausonii (Uzi) Cumani (Kuni) Peucini (Polótz) exorti. Magyari sub nominibus Campanorum, Sabinorum, et Samnitum veniunt, qui Religionem, et Jus nationale(?) Hungaricum, Comitia, Status, et ordinis, Pileum Patricum, Confinia (Székelység) Dominium, et Possessionem, imo, et triumphum Latinis donarunt, sed proh dolor lingvae nativae obliti sunt! Expeditio Argonautica fuit Bellum Hungaricum, ipsius trojanici Belli objectum; Ilium (Ilusvár) fuit Magyaricum. Alexander M. auxiliis Magyarorum, et Jazigum tot, tantasque victorias reportavit, imo in Cilicia Magyaricae Minervae litavit.

§ 64. Quaedam pars Magyarorum in Africa considens, sub nominibus Mazix, Masix, Mazuges, Mauri etc venit. In Hispania, Lusitania est tantum ac Hungaria Luzitania, quia unus ramus Magyarorum vocabatur Uz, qui aedificarunt Lisabonam, imo Urciam, et Murciam Provinciam Magyari condidere; imo quaedam pars Magyarorum in Africa condidit Carthaginem (124) Carthagine diruta alia pars Magyarorum in ulteriora Africae, alia in Hispaniam emigravit, et inde est lingvae Hispanicae similitudo cum Magyarica.

§ 65. Posteaquam haec, et similia plura D. Horváth de Hungaris Africanis et occidentalibus narravisset, transit ad Septemtrionales, et ad Pontum Euxinum degentes, et quiquid inter Danubium, Mare Dalticum, ac Pontum, nec non Volgam interjacet Scytharum fuisse tradit. Magyaros signanter sub Scythis aratoribus, et Georgiis, sub Scythis nomadibus Siculos, et sub Jazigibus Jász, intelligendos esse. Supra hos omnes ad Septemtrionem digebant Kuni, sub nomine Scytharum, Basiliorum, et Kazarorum noti, et hi sunt illi Hunni, qui Pannoniam ingressi sunt, et signanter Magyaros, ac Hunnos ita eosdem esse, ut et lingvae Dialecto eadem

ристуються тим же діалектом мови. Нарешті, вище гуннів жили ще половці.

§ 66. Хтось би подумав, що я списую сон, та ні, я зробив вірний витяг із твору пана Горвата, який проводить угорців по всьому світу. Хто не бачить, що згаданий пан бажає присвоїти мадярам цілу античну історію, і все, що здавна існує зроблене в історії, приписати мадярам? [125] (Жаль, що Наполеон не жив скоріше на декілька століть, тому що також мав би був славу стати мадяром! Колись Езоп прикрасив свого папугая не більш підібраним пір'ям, ніж пан Горват своїх мадярів.) Якби угорське плем'я було розповсюджене настільки, наскільки його розповсюджує пан Горват, цілий світ повинен би бути угорський. Чи міг би мені сказати п. Горват, чому інде замовкли мадяри і тільки в Паннонії говорять по-мадярськи? Я не хочу спростовувати окремі положення пана Горвата, бо це було б довго, саме повідомлення спростовує себе, але зупинюся коротко над тим, що спонукало його зугорщити парфян? Певно ніщо інше, як свідчення Костянтина Манасса, який повідомляє, що Сесостр прийняв у союз скіфів і передав їм для заселення Сірію, та коли це трапилося? Тисяча років до Христа, і коли жив Манасс, за часів Мануїла Комніна, таким чином, що ґрунтовно міг знати Манасс про скіфів після стільки століть? Скільки ми знаємо сьогодні. Всього цього не знала древність, не знаємо й ми, а свідчення Манасса нічого не значать.

§ 67. Але й взагалі розповідається неможливе. Горват встановив сім родів для угорського племені, розміщує їх так у Палестині, як в Африці у своїй повноті, навіть у Греції та Італії [126] і раптом цих сім родів появляється як із печери, об'єднується і захоплюють Паннонію. Але ціле оповідання з самого початку носить ознаку путаниці та спростування, суперечить історичному зв'язку і вірності. Якби мадяри спорудили єгипетські піраміди, ієрогліфічні написи засвідчили б uterentur. Finaliter supra Hunnos adhuc habitabant Poloczi.

§ 66. Existimaret quis me somnia scribere, sed absit, genuinum extractum feci ex opere Dni Horváth, qui Hungaros per totum orbem traducit. Quis non videt praefatum Dnum totam antiquam Historiam Magyaris tribuere velle, et quiquid antiquitus gestum in Historiis exstat, Magyaris adscribere? (125) (Dolendum Napoleonem non citius aliquot saeculis vixisse, quia etiam habuisset gloriam Magyar fiendi! Aesopus non selectioribus pennis exornaverat olim suum Psitacum, quam D. Horváth suos Magyaros). Si gens Hungara adeo extensa fuisset, ut eam D. Horváth extendit, totus orbis Hungarus esse deberet. Dicat mihi D. Horváth cur alibi obmutuerunt Magyari, et solum in Pannonia Magyarice loquantur? Nolo ego singulam positionem Dni Horváth refutare, nam longus forem, ipsa relatio se refutat, sed reflecto brevibus, quid permovit Eum Parthos hungarisare? certe nihil aliud, quam Constantini Manassis testimonium, qui refert Sesostrem Scythas in foedus assumpsisse, et eis Syriam inhabitandam tradidisse, ast quando hoc factum? mille annis ante Christum, et quando Manasses vixit sub Manuele Comneno, quid itaque plus de Scythis potuit Manasses scire fundati(?) post tot saeculorum decursum, quam nos scimus actu? ignoravit haec omnia antiquitas, ignoramus et nos, et Manassis testimonium nullum est.

§ 67. Sed et secus narratur impossibilia. Septem Familias statuit Horváth gentis Hungarae, et locat eas ita in Palestina, sicut in Africa in sua integritate, imo in Graecia non secus; ac Italia (126) et ad semel hae 7. Familiae velut ex antro prosiliunt, conjunguntur, et Pannoniam occupant. Sed et tota narratio in fronte gerit stigma confusionis, et refutationis contrariatur nexui, et fidei historicae. Si Piramides Aegyptiacas Magyari struxissent hyerogliphica scripta proderent proprietatem lingvae Magyaricae, vel forte

властивості мадярської мови, або, може, славний тлумач ієрогліфів Шамполіон обнародував таке чудо угорської мови? Щодо того, що мадяри дали грекам письмо, римлянам законодавство та існування місту Кадікс, це все є чуже пір'я, яке не прикрашує, але ганьбить мадярів. Якби вони застосовували законодавство латинянам і грекам, то не запозичали б свого від слов'ян і германів та сусідніх племен. Мадяри були завжди благородні і від приходу в Паннонію настільки славні, наскільки страшні, не потребують чужих вчинків та похвал, тому що в противному разі затьмарили б свою славу. Довід про те, що греки перейняли від мадярів поняття про щастя і значення макар, занадто дитячий, і тому що інше також не заслуговує на оцінку, я не затримуюсь на спростуванні, а повертаю до гуннів, аварів і мадярів і приглянемося, чи ці племена мали спільну мову?

[127] Глава 10

§ 68. Чи гунни мали з мадярами одну і ту ж мову? Угорські письменники проголошують, але не доводять, що гунни з мадярами були того самого походження. Горват і тут категорично заявляє, що гунни і мадяри є ті самі. На підтвердження сказаного одні приводять повістяра, нотаря Бели короля, інші — пізніших компіляторів хронік, але тому що свідчення цих усіх було недійсним, Прай наводить Сціліка, грецького автора, який передає, що **плем'я турків є гунське, дуже велике і вільне, біля гори Кавказа.** А на іншому місці: **ми виявили, що гунни, які зайняли Паннонію, були європейцями і що вони одне й те ж плем'я що турки.** Але хто не бачить, що Сцілік помиляється в тому, що гунни, які захопили Паннонію, були європейцями, коли відомо, що вони азіати, і що автор говорить про справжніх турків, а не про мадярів, які у час Сціліка а) називалися вже не туркамн, а угорцями, сам Сцілік називає їх не турками, але угорцями. Землю їхню називає Угорщиною, а їх

positione, et radice tvor, et fecit zár, Champolion celebris ille enodator Hyerogliphicarum rerum, penes lumen lingvae Magyaricae tanta mirabilia produxit? Ut Magyari Litterarum usum Graecis, legislationem Romanis, ac Civitati Cadix existentiam dedissent, sunt haec omnia pennae alienae, quae non ornant, sed deformant Magyaros, si illi Latinis, et Graecis legislationem commodassent, suam non mutuavissent a Slavis, et Germanis, vicinisque gentibus. Magyari sémper generosi et ab introitu in Pannoniam sicut celebres ita terribiles non egent alienis factis et laudibus, quia secus suam gloriam obscurarent. Assertum porro, Graecos felicitatis notionem, et sensum makar, a Magyaris traxisse, est admodum puerile, et quoniam reliqua quoque non mercantur recenseri, ideo nec immoror refutationi, ac redeo ad Hunnos, Avaros, ac Magyaros, et videamus, an hae gentes unius labii fuerint? —

(127) Caput 10.

§ 68. An Hunni ejusdem cum Magyaris labii fuerint? Hungarici Scriptores asserunt, sed non probant Hunnos ejusdem cum Magyaris originis fuisse. Horváth et hic cathegorice Hunnos, ac Magyaros eosdem esse declamat, in probam asserti alii fabulatorem Belae Regis Notarium, alii posteriores Chronicorum Compillatores in medium proferunt, sed horum omnium testimonium cum infirmum foret, Pray in medium profert Scylicem authorem graecum, qui perhibet: **Turcarum genus Hunnicum esse, circa Caucasum montem gentem maximam, et liberam.** Alibi autem: **deprehendimus Hunnos, qui Pannoniam ceperunt, Europaeos, fuisse, hosque simul eandem esse gentem cum Turcis.** Sed quis non videt Scylicem in errore versari? Hunnos Pannoniam occupantes Europaeos esse, ubi tamen constat Asiaticos fuisse, et loqui authorem de Turcis realibus, non vero Magyaris, qui tempore Scylicis a.) non amplius Turcae, sed Hungari adpellabantur, ipse Scylices eosdem non Turcos, sed Hungaros appellat. Terram

короля Кралом б). Якби хотів під турками розуміти мадярів, ясно сказав би про них: «які тепер називаються угорцями». Таким чином, висловлене [128] свідчення Йоанна Сціліна про те, щоб довести, що угорці й гунни є одні й ті ж, не має значення, більш переконливим є, що гунни були татарського роду, підтверджується це свідченням Цедрена, який так пише **плем'я турків є унійське, живе на північній стороні гори Кавказа, многолюдне і вільне, ніколи не зазнало панування іншого народу** a). Ясно, що Цедрен говорить тут про справжніх турків, бо говорить біля 1020 року, коли угорці вже розмістились не біля гори Кавказа, але в сучасних оселях.

§ 69. Щоб вищесказане було більш ясним, слід прочитати Халкокаділа, який ясно відзначає, що турки походять від північних скіфів і підтверджує свою думку тим, що у турків ті ж самі звичаї та мова, що й у тих, які живуть на сході. Таким чином, якщо не хочемо сплутати всю історію світу і прикрити покривалом давності зір очей, якщо, кажу, не хочемо від учених насильно вимагати сліпу віру, ми повинні визнати, що гунни є татарського походження і не мають нічого спільного з мадярами. Татари прийшли у ці краї вперше під назвою гуннів, потім аварів, по-третє за Бели IV. Перші дві виправи [129] мадяри відносять у список спорідненості, а чому не третю? Сам одяг Атіли Долмань проголошують за національний, а чому не той, який носив Джінгіс-хан, на думку Бардоссія, Дендешхан? a) П. Горват, як ми бачили, повністю приписує мадярам історію, викладену Нікефором Григорою, але коли приходить до періоду, як спусeorum Hungariam, et Regem eorum Kral nominat, b.) si sub Turcis voluisse intelligere Magyaros, patefecisset; eos dicendo: „qui nunc Hungari vocantur", ut adeo prolatum (128) testimonium Joannis Scylicis pro eo, ut Tunnos, et Hungaros eosdem esse probetur, non valet, rectius evincitur Hunnos fuisse stirpis Tartaricae, firmatur hoc testimonio Cedreni ita scribentis: **Turcorum gentem Unnicam esse habitantem ad Caucasi Montis partes Septemtrionales, populosissimam, et liberam nullius unquam Nationis dominium expertam.** a.) Cedrenum hic loqui de Turcis realibus apparet, loquitur enim ad Annum 1020. dum jam Hungari non ad montem Caucasum, sed in modernis sedibus constituebantur.

§ 69. Ut magis adhuc clarescant praedicta, legatur Chalcocondilas, qui manifeste notat: Turcas a Scythis septemtrionalibus originem referre, firmatque suam opinionem eo, quod Turcae moribus, et lingva eadem utontur cum Tortaris (Scythis) actu in oriente viventibus, nisi itaque totam Historiam Orbis confundere velimus, et velo obscuritatis, oculorum aciem tegere, nisi inquam caecam fidem ab eruditis viris exigere, ac extorquere velle dicamur agnoscere debemus Hunnos esse Tartaricae originis, et nihil communis habere cum Magyaris. Venere Tartari ad has oras urimo sub nomine Hunnorum, dein Avarorum tertio sub Bela II. Duas primas expeditiones (129) acceptant Magyari ad suam Cognationis Tabulam, et cur non tertiam? ipsam vestem Atilae Dolmány velut nationalem depraedicant, et cur non eam, quam Dsingischan secundum Bardossy Gyöngyöschan a.) portavit? D. Horváth per Nicaephorum Gregoram narratam

[127] а) Йоан Сцілік був офіційною постаттю в Константинополі біля 1080 року.
б) У Стріт(ера) Гунг(ари) 630.
[128] а) У Стріттера, стор. 76, турків.
[129] а) Доповнення, стор. 25 д).
б) У Стріттера називається Тартаріка.

(127) a) Joannes Scylices fuit Status offiannum.
b) apud Stritt. Hung. 630.
cialis Constantinopoli circa 1080.
(128) a) Apud Stritter p. 76. Turcicor.
(129) a) Supplement. pag. 25 d.)
b) vocatur apud Stritter Tartarica.

тошили Угорщину за Бели IV, тоді для нього гроно кисле. Нікефор ясно заявляє, що він пише долю племені, яке пустошило Європу та Азію 1240 р. Хоч попередні (події) приписує мадярам, пізніші відхиляє. Нещасні татарі! За свідченням Нікефора називалися скіфами. Давні скіфи, зіхи, абости, гамаксобіти, гуни, комани, кіммерійці тощо, одначе Горват виключає їх з родословної мадярів. Або заслуговує довір'я Нікефор, або ні. Якщо заслуговує, тоді гунни та авари є татарами, якщо ні, то вся історія пана Горвата чудовисько, мальоване, а не справжнє пір'я.

§ 70. Але угорці наполягають і, підкріплені свідченням Йорданда, знаходяться такі, що твердять, що гунни після поразки синів Атіли відступили до Чорного моря і спорудили їхньою мовою названий Гуннівар, і тому що крім угорців жодний народ [130] фортецю не називає вар, значить, гунни мали таку ж мову як і мадяри?

Аргумент, звичайно, був би таким, що вирішив би справу, якби був реальним. Прослідуймо, однак, слово вар, звідки походить і що означає. Із угорської мови не можна вивести етимологію цього слова, але з руської вона виводиться, в якій **твор**, корінь означає створене, звідки дієслово творити (робити)," від цього іменник «двор», із якого угорці зробили «удвар», інший іменник із заміною О на А, тварь (обличчя) або створене, із цього зробив угорець вар і не заважає, що Т пропустив, бо так зробив той же угорець із (словом) «притвор» (що складається) з прийменника при (до, біля) та твор, притвор, додаток або сіни, а звідти пітвар, також сіни, тут випало Р. Таким же способом із твар зробив вар. Ще є й інші слова, ще більше спотворені, напр., затвор, із прийменника ЗА і основи ТВОР, а зробив (угорець) ЗАР, що також означає замок. Таким чином, Гуннівар, походження слов'янського, тобто Гунні твор, двір гуннів, або замок чи фортеця. Більш спотворене є слово Вархоні-

Tartarorum historiam b.) antiquam per extensum Magyaris attribuit, ut vidimus, ast dum venit ad epocham, qualiter Hungariam sub Bela 4. populabantur, tunc est ei uva acerba, Nicephorus clare perhibet se scribere fata Gentis Europam 1240. et Asiam vastantis, et tamen anteriora Magyaris attribuit, respuit posteriora. Miseri Tartari! teste Nicaephoro vocabantur Scythae. Scythae veteres, Zichi, Abosgi, Hamaxobite, Hunni, Comani, Cimerei etc et tamen ex Geneologia Magyarorum eos Horváth excludit, vel meretur itaque fidem Nicaephorus vel non, si meretur, tunc, Hunni, et Avares sunt Tartari, si non, tunc tota Historia Dni Horváth est Chimera, sunt pennae pictae, non reales.

§ 70. Sed instant Hungari, et testimonio Jornandi firmati adsunt, qui docent Hunnos post cladem filiorum Atilae ad Pontum secessisse, et Hunnivár sua lingva dictum aedificasse, et quoniam nulla natio (130) arcem vár nominet praeter Hungaram, ergo Hunni ejusdem erant labii cum Magyaris?

Argumentum certe esset tale, quod rem decideret, si esset reale, examinemus tantisper vocem vár, unde veniat, et quid significet. Ethimologia hujus vocis ex hungarica nequit deduci, sed deducitur ex **Ruthenica, in qua tvor**, radix denotat facturam, inde verbum творити tvoriti facere, inde substantivum dvor, aula, ex qua Hungari fecere udvar, aliud substantivum 0 mutato in A, tvarj, facies, vel creatura, inde Hungarus fecit vár, nec obstat t. emansisse, nam sic fecit idem Hungarus cum pritvor, ex praepositione pri, ad, et tvor, pritvor additamentum, seu atrium et exinde pitvar, aeque atrium, emansit hic R. Eadem ratione ex tvár fecit vár. Sunt etiam aliae voces adhuc magis corruptae, eg. zatvor, clausura, ex ZA praeaeque clausuram denotans vocabulum, itaque Hunni vár Slavicae originis Hunnitvor Hunnorum aula, aut factura, clausura, seu arx. Magis destructa vox adhuc comparet in Varchonita, quod sic se habet: Avares, qui circa 552. annum Daciam

та, яке так тлумачать: авари, які біля 552 р. захопили Дакію, були підданими турків, що панували біля Волги і Каспійського моря. Двадцять тисяч людей втекло і зброєю відкрили собі дорогу, появилися біля Азовського моря. Посередництвом аланів домагаються у Юстініана договору і можливості зайняти Дакію, таким чином, [131] після того як частина з них була розбита, частина підкорена, захоплюють Дакію, Язигію та Паннонію. Турецький хан, почувши про це, зробив докір імператорові, що прийняв у союз його підданих вархонітів. Хто не бачить, що тут приховане слов'янське слово удворнокі, або точніше дворнікі. Давно раби, які належали до царського двору, називалися «дворніці», тому угорці також, за свідченням багатьох грамот, які наводить Адам Коллар, рабів називали «удворніками». а) Не дивно, що слово удворнікі так спотворили, що зробили (з нього) Вархоніта, бо самі мадяри із слов'янського слова «надвор» лан зробили «надор», що означає палатин. Колись руська мова на півночі була мовою культурною, мовою двора, і тому як угорці запозичили майже все, що стосується достойнства двора, що побачимо на іншому місці, так і турки запозичали, тому хан Туксант, називає втікачів авар своїми удворніками. Але як турки перейняли від русинів руське слово та його вживання? Племена між Карпатами і Волгою всі, або здебільшого були слов'янського походження. Самі хазари, в той час уже могутні, мали хана, двір тощо, були русинами, щоб це довести, наведу [132] докази, задовго до мене наведені Геншеніем та славним Прайом на стор. 308 Угорських анналів, ніким не спростовані. а) Св. Кирил вивчив слов'янську мову у хазарів, до чого ще може бути добавлене те, що

occuparunt erant subditi Turcarum ad Volgam, et Caspium mare, regnantium. Viginti mille hominum profugerunt, et vi armorum aperta sibi via ad Meotidem comparent. Alanorum intercessione apud Justinianum obtinent foedus, et facultatem Daciam occupandi, itaque (131) partim pulsis, partim subjugatis eatibus populis occupant Daciam, Jazigiam, et Pannoniam. Chaganus Turcarum re audita exprobravit Imperatori, quod suos subditos Varchonitas in foedus receperit. Quis hic non videt vocem Slavicam Udvarnokii, aut rectius Dvornikii latere. Antiquitus servi ad Regiam Aulam pertinentes vocabantur Dvorniczi, et ideo Hungari quoque, testantibus pluribus Diplomatibus, per Adamum Kollár, adductis, Servos regios Udvornikios nominarunt. a.) nec mirum vocem Udvarnokios ita corrupisse, ut etulerint Varchonita, nam ipsi Hungari ex voce Slavica Nadvor pan effecerunt Nádor, quod aequivalet Palatinus. Lingva Ruthenica fuit olim in Septemtrione lingva culta, lingva Aulica, et ideo sicut Hungari mutuarunt ferme omnia ad Aulae dignitates spectantia, ut alibi videbitur, sic mutuarunt Turcae, et ideo Chaganus Turxanthus suos Udvornicones nominat Avaros profugos. Sed quomodo Turcae vocem Ruthenicam, et usum ejus a Ruthenis accepissent? Gentes inter Carpathum, et Volgam omnes vel majori ex parte erant Slavicae originis, ipsi Chazari tunc temporis jam potentes Chagano, Aula, et aliis abunde provisi, erant Ruthenі, ut id asseram, inducor (132) argumentis per Henschenium longe ante me adductis, et per clar. Pray pag. Annal. Hungar. 308. nullotenus refutatis a.) S. Cyrillum lingvam Slavicam apud Chazaros didicisse, quibus adhuc adjici poterit, quod

(131) а) Красоти Коллара, Відень, 1783, т. 2, стор. 116. Дехто напевно помилився, що руське управда виводить із англійського упрайт.

(132) а) В атаках місяця березня, т. II, до дня XI, § 4, XXX.

(131) a) Amoenitates Kollarii Viennae 1783 v. 2. pag. 116. nonnulli eo plane lapsi, ut Ruthenicum upravda ex Anglico upright deducant.

(132) a) in actis SS. Mensis Martii Tom. II. ad diem XI. § 4. XXX.

читається в руській метрології та в життєписі св. Кирила: «За патріарха (константинопольського) Ігнатія та імператора Михайла хазари вислали послів до імператора з проханням, щоб зволив їм за давньою дружбою вислати вченого мужа, який він би бесіду з юдеями та сарацинами, які намагаються перевести їх на свою релігію. Костянтин (потім названий Кирилом), викликаний з Олімпа, умовляє брата Мефодія, який до того часу розмовляв по-руськи, щоб пішов із ним. Оба прибули в Херсон, а саме, на рубіж хазарів. Там вони довше затрималися, поки не вивчили досконало руську мову, тому що хазари розмовляли по-руськи (по-слов'янськи)». Що скажуть мені мадяри на цю цитату? Те, що Шлецер: **це неправда!** Але чи переможе суперника голе заперечення? Якби Шлецер ґрунтовніше досліджував справу, якби, кажу, не був сповнений ідеї, що хазари є турецького походження, він би напевно зробив більше користі для історії росіян (133), тоді розкрив би таємницю, чому переклад біблії був зроблений тим же Кирилом і Мефодієм, ані не по-російськи, ані не по-моравськи або по-чеськи, але по-руськи, тобто на мові дуже близькій до говору Малої Росії, тому що автори вивчили мову в Малоросії і там здійснили переклад. У жодному говорі неозначена форма дієслова не закінчується на -ТИ, але у всіх на -Ц, або на -ТЬ, лише руська має -ТИ, напр., ходити, а не ходиц, чи ходить. Напевно, якби автори вивчили десь інде слов'янську мову, наслідували би той говір, але вивчили від хазарів, тому писали тим говором. Але хтось скаже: цей метрологій є легендою і не заслуговує довір'я. Вірно, що це легенда, але котрий критик скаже, що в легендах нема вже ніякої правди, зокрема тоді, якщо зустрічається щось таке, що передає не чудо, але історичну правду? Якщо угорці оцінюють як пророцтво слова нотаря короля Бели або Гартвіка чи Хартуіція та Стілстінгія, чому забороняють нам лише частково вважати

in Metrologio Ruthenico et vita S. Cyrilli legatur: „Sub Ignatio Patriarcha (Constantinopolitano), et Michaële Imperatore misere Chazari Legatos ad Imperatorem, qui rogarent: vellet eis ex antiqua amicitia Doctum virum expedire, qui cum Judaeis, et Saracenis, se ad suam Religionem pertrahere zelantibus, disputaret. Constantinus (postea Cyrillus nominatus) ex Olimpo evocatus permovet fratrem Methodium, qui Ruthenice tantisper loquebatur ad se sequendum. Uterque adpulit Chersonám, limitem utpote Chazarorum. Ubi diutius permansere, donec exacte Ruthenice intellegerent, quia Chazari loquuntur Ruthenice (Slavonice)."

Quid mihi ad hunc locum dicturi sint Magyari? id, quod Schlötzer: **es ist nicht wahr!** Sed num nuda negatio evincat contrarium? Si Schlötzer uberius rem examinavisset, si inquam plenus idaea non fuisset: Chazaros Turcicae originis esse, certe multa utilia pro Historia Russorum (133) praestitisset, tunc arcanum detexisset, cur versio Bibliorum, per eundem Cyrillum, et Methodium facta nec Russicae, nec Moravicae, aut Bohemicae, sed Ruthenicae, id est parvae Russiae dialectui vicinissima sit, quia Authores in Parva — Russia lingvam perceperat, et in ea adornarunt versionem. In nulla dialecto infinitivus verborum exit in = ti, sed omnium vel in cz, vel t, unice Ruthenica habet ti eg. ходити choditi, et non chodicz, aut chodit', certe si authores alibi didicissent Slavice, cjus dialectum secuti fuissent, sed didicere apud Chazaros, ideo hac dialecto scripsere. Sed dicet quidam: Metrologium hoc esse Legendam, et fidem non mereri. Verum est Legendam esse, sed jam in Legendis nihil veri esse, praesertim, si quid tale occurat, quod non miraculi, sed historiae speciem praeseferat? quis criticus dicere audebit? Si Belae Regis Notarii vel Hartvici, seu Chartuitii, tum Stilstingii verba, velut totidem oracula aestimant Hungari, cur nobis vetant tenores Synaxariorum, in parte solum pro veris habere? Si Hungari rejicient fidem supra nar-

за правду зміст Сінаксарія? Якщо угорці відхиляють віру у вищесказане, дають можливість всім недовіряти нотарю короля Бели. Хоч автор цього Сінаксарія невідомий, але давність історії передає так, що визнає, що матеріал відібрав із багатьох рукописів. Автор не має потреби у жодному домислі, зокрема на спростування угорців [134], тому що роблять родичами мадярів лише пізніших хазарів, із другого боку, якби хазари були турками або мадярами, були б наявні залишки, але там є наявними народи русинів, і хто не знає, що народи Росії тепер так звикли називати себе: козар, козак, які не розмовляють ні по-мадярському, ні по-турецькому, але по-руськи, і справедливо займають оселі в краї, який колись належав хазарам. Не слід нехтувати свідченням Порфірогеніта, який говорить а), що кабари є потомками хазарів, але після повстання зазнали поразки і перейшли до турків (мадярів), звідки названі кабарами і мові хазарів навчили турків (мадярів). Таким чином, хабари не були мадярами, якщо навчили мадярів хазарській мові і хазарська мова відрізнялася від мадярської. На тому ж місці імператор Костянтин додає, що мають також сьогодні той самий діалект, користуються іншою мовою турків. Адже мадяри користувалися своєю мовою, але хазари навчили їх іншій мові, а саме, придворній (руській) мові хазарів, якою користувалися при розмові у вищих кругах. Так, слово, про яке йдеться, запозичили від хазарів, грек, який мав звичку зіпсувати чужі слова, перемінив на вархон. [135]

§ 71. Нам відомо, що перед тим слов'янська мова вживалася не тільки в північних, але й в інших королівських дворах Європи.

Юстініан В., римський імператор, перед тим як вступив на трон, називався Управда а), що тільки значить як руське справедливий. Вступивши на трон, переклав варварську назву на народну і став

[134] а) Стріттер, Угор., стор. 611.

ratae rei, toti orbi dant facultatem rejiciendi fidem Belae Regis Notarii. Author Synaxarii hujus ignoratur quidem, sed antiquitatem historiae prodit per id, quod ex pluribus manuscriptis rem desumpsisse fateatur. Sed et secus nulla ratio fictionis Authori adfuit, in refutationem Hungarorum certe (134) non, quia recentiores tantum Chazaros Hungaris cognatos faciunt, alia ex parte, si Chazari Turcae, aut Magyari fuissent, reliquiae adessent, sed adsunt Ruthenorum ibidem populi, et quis ignorat: Populos Russiae actu ita nominari solitos: Kozarj, Kozák, qui nec Turcice, nec Magyarice, sed Ruthenice loquuntur, et recte in plaga olim Chazaris tributa sedes habent. Non est contemnendum testimonium Porphyrogeniti, qui refert a.) Cabaros esse progeniem Chazarorum, sed rebellione exorta victos, et ad Turcas (Magyaros) semet contulisse, unde Cabari dicti, et Chazarorum lingvam docuerunt Turcos, (Magyaros) ergo Chabari non erant Magyari, si Magyaros docuerint lingvam Chazaricam, et Chazarica distincta fuit lingva a Magyarica? nam illico addit Imperator Constant. habent etiam hodie eandem dialectum, aliaque item Turcorum lingva utuntur. Ergo Magyari quidem utebantur sua lingva, sed docti per Chazaros alia lingva; nempe Chazarorum Aulica (Ruthenica) in nobilioribus conversationibus utebantur, vocem proin disputatam mutuarunt a Chazaris, Graecus alienas corrumpere solitus voces, transformavit in Varchon. (135)

§ 71. Sed non solum in septentrionalibus, in aliis etiam Aulis Europaeis Lingvam Slavicam antea usuatam fuisse constat nobis.

Justinianus M. Imperator Romanorum antequam ad Thronum venisset vocabatur Upravda a.) quod tantum est ac Ruthenice justus, ad thronum erectus barbarorum nomen in nationale versit, et fac-

(134) a) Stritter Ungaricor. p. 611.

Юстініяном. Його батько був Істок або Істіін, що повністю має значення справедливий, справжній. б) Вождь угорців Лебедіас від руського лебедь в), тому що напевно був білий. Алмус так само від руського юл або ял, прикрашений, і муж, адже прикрашений мужчина, це більш правдоподібно, аніж від Алмош сонний, тому що напевно сонного не обрали б за вождя. [136]. Син Арпада Золтан — Жолтан, по-руськи означає жовтий, шарга, тому що за свідченням нотаря короля Бели мав жовте волосся. Мати св. Стефана, за свідченням тогочасного письменника біографа св. Адальберга, називалася Белегнегені, тобто бела княгеня, гарна принцеса, Прай, Аннали, 372. Сам св. Стефан до вихрещення мав ім'я Воик, що означає воїн, герой. П. Саржа гідний сміху, коли доводить, що Ваік зіпсоване від Іштван. Внук його називався Василь, яким русини позначають Базілія, замінено на Базул. Бела, як називалися чотири королі, походить від слов'янського белий, білий, сеяке. Сестра св. Ладіслава, видана заміж за короля Хорватії, Лепа, що означає гарна, прикрашена а). Придворні чини взяті від слов'ян, згідно з Порфірогенітом угорці, які жили по сусідству з хазарами, називали своїх вождів воєводами. Ніхто здоровомислячий не заперечуватиме, що воно руське, звідси

tus est Justinianus. Pater Ejus fuit Istok, vel Istii (n), quod aeque justus, genuinus, denotat. b.) Dux Hungarorum Lebedias a Ruthenico Lebedj, лебедь cygnus c.) quia indubie albus fuit. Almus aeque a Ruthenico юл, vel ял, jal, vel al = nyalka, decorus, et муж, muzs, férfiu, vir, ergo vir decorus, et hoc est decentius, quam ab Almos somnolentus deducere, quia vere somnolentum pro Duce non elegissent. (136) Arpadi filius Zoltan = Zsoltan, ruthenice denotat flavus sárga, quia secundum Belae Regis Notarium flavos habuit capillos. Mater S. Stephani teste Coëvo scriptore Biographo S. Adalberti, vocabatur Belegneheni, id est biela knyahena pulchra Principissa Pray annal. 372. Ipse S. Stephanus ante baptismum nomen gessit. Volk, quod tantum donotat, ac katonátska, heros, D. Szarka est risu dignus, dum asserit Waik corruptum esse ex István. Nepos ejus Vaszily quo Rutheni Basilium denotant in Vazul detortus vocabatur. Bela, uti Reges quatuor insignabantur a Sltvico bielij albus szöke provenit. S. Ladislai Soror nupta Regi Croatiae vocabatur Lepa, quod tantum denotat, ac pulchra, decora a.) Dignitates Aulicae a Slavis sunt desumptae, secundum Porphyrogenitum Hungari in vicinitate Chazarorum habitantes Duces suos vocabant Voevod, quod nemo sanus negabit esse Ru-

[135] а) Диви Красоти Коллара, у Відні, 1783, т. 2, стор. 116. Дехто помиляється в тому, що руське Управда виводить із англійського упрайт.

б) Коллар, Красоти, т. 2. Істіі, істен означає також дійсність, тому угорці перейняли (це слово) в значенні бог: іштен (бог). Фесслер стор. 340 говорить, що слово іштен належить мадярам, воно у них означало добре божество, збережене від народної спадщини, одні виводили з перського, інші з єврейського, але невдало, і ніхто не подумав звернутися до русинів, з якими мали більше торговельних зв'язків.

в) Лебедь читається у руському перекладі біблії.

(135) a) Vide amoenitates Kollárii Viennae 1783, vol. 2. pag. 116. Nonnulli eo lapsi, ut Ruthenicum Upravda derivent ab Anglico Upright.

b) Kollár Amoenit. Fasc. 2. istii, isten denotat etiam valóság, inde Hungari pro Deo mutuarunt: Isten, Deus. Fessler pag. 340. dicit vocabulum Isten proprium Magyaris bonam Dietatem denotans, ab Ethnicis reliquiis retentum, alii ex Persico, alii ex Hebraico deducunt, sed infeliciter, et nulli incidit ad Ruthenos cum quibus commercii plus habuere, se convertere.

c) Lebedj in versione Bibliorum Ruthenicorum legitur.

Вайди, Войводи. Надор, ішпан б) начальник королівського двора [137] від руського двор, прийменника НА та пан. Про те, що руська мова була в королівському дворі св. Стефана домашньою, свідчить також його гаманець, який звик зберігатися в царській скарбниці у Відні, на якому можна прочитати вишиті руські букви, як нижче побачимо. Якби угорці хотіли признати, що угорці за свідченням Порфірогеніта прийняли від хазарів ідею монархії, а також від них і чини та закони щодо монархії, тоді вони не приголошували б, що хазари є то турками, то самими угорцями, Феосслер навіть самих булгар вважає турецького походження, одначе жоден не пояснює, звідки походять ці руські слова, чим пояснити, що навіть у XIII ст. в Угорщині право, суд називається Правда, а королівський комісар Пристальд а), але угорці воліють все замовчати або обернути на турецьке, аніж звернутися до русинів. Це має таке значення, як шукати джерело Дунаю на Олімпі, а Тиси — на горі Паннонії.

§ 72. Але нехай угорці виснажуються в шуканні своїх осель, у поясненні своєї старини із мов татарської, сінійської, турецької та санскрітської, цілий день працюючи, [138] змучені, нічого не знайшовши, хай потім звертаються до руського архіву і те, що так старанно даремно шукали інде, знайдуть у скарбниці згаданої мови. Дивна річ! Вважають для

[136] а) Якби Катона знав по-слов'янськи, або бажав знати, не заповнив би вісім сторінок шуканням, чи Лепа та Гелена одна або дві особи на перший погляд міг би сказати, що Гелена по-грецьки, а Лепа по-слов'янськи означає гарна, таким чином Гелена і Лепа, одна і та сама особа. Історія королів, 2, стор. 186.

б) Той же Катона багатослівно доводить, що надор ішпан походить від надь ур, детальніше нижче.

[137] а) Диви Коллар I, стор. 98, та спосіб дослідження правди у Белл.

thenicum, hinc Vajdae, Vojvodae. Nádor Ispán b.) Aulae (137) Praefectus a Ruthenico dvor, Aula, ha praepositio supra, et pan Dominus. Quod Lingva Ruthenica fuerit familiaris in Aula S. Stephani prohibet etiam Marsupium Ejus in Thesaurario Regio Viennae consevari solitum, in quo insutae litterae Ruthenicae leguntur, ut videbimus inferius. Si Hungari vellent agnoscere, Hungaros testante Porphyrogenita a Chazaris accepisse idaeam Monarchiae, et ab iis etiam dignitates, et leges spectantes ad Monarchiam, tunc non declamarent Chazaros jam esse Turcas, jam ipsos Hungaros, imo ipsos Bulgaros Fessler Turcicae originis contendit, et tamen nullus explicat, undenam voces hae Ruthenicae promanent, inde est, quod etiam 13. saeculo in Hungaria Jus, tribunal vocaretur Pravda, et Comissarius Regius Pristald a.) sed malunt Hungari potius cuncta ignorare, aut ad Turcica detorquere, quam ad Ruthenos semet convertere, quod tantum significat, ac Danubii fontes quaerere in Olympo, et Tibisci in monte Pannoniae.

§ 72. Sed sinamus Hungaros defatigari in quaerendis suis Sedibus, in explanandis suis antiquitatibus e lingvis Tartarica, Sinica, Turcica, ac Sanctritica tota die laborantes, (138) defatigati, nihil capientes, convertentur tardius ad Archivum Ruthenorum, et id quod adeo sollicite alibi perperam quaesiere, invenient in Scrinio dic-

(136) a) Si Katona slavice scivisset, aut scire voluisset, non replevisset octo paginas inquirendo, an Lepa, et Helena una, aut duae personae sint? primo obtutu dicere potuisset: Helenam Graece, Lepam Slavice denotare pulchram, consequenter Helena et Lepa una, eademque fuit persona. Hist. Reg. 2. pag. 186.

b) Idem Katona verbose contendit Nádor Ispán a Nagy úr provenire, uberius infra.

(137) a) videatur Kollár 1. p. 98. et Ritus explorandae veritatis apud Béll.

себе славою, що походять від турків або татарів, а ганьбою, що закони і вождя прийняли від русинів! Але, щоб не відійти далеко від мети, повертаю до теми, і явно встановлюю, що жоден із письменників не довів, що мадяри походять від гуннів і аварів, для цього необхідно ґрунтовніших доказів. Один пештський професор виділив премію в сумі 200 флоренів, щоб хтось ясно вивів родовий зв'язок між гуннами, аварами та мадярами, але пройшло вже багато термінів розподілу премії і ніхто ще не надіслав відповідний трактат. Але хтонебудь хай уважно читає або п. Прая, або Катону, Пальма, Фесслера, де мовиться про спорідненість мадярів із турками, гуннами або монголами, чи там є логічний зв'язок? Ачей, мабуть, правдоподібніше — ось такі їх доводи, а вчені мадяри приймають це за пророцтво. Як ці доводи є безпідставними, так теж фесслерівський розподіл мадярів на маг (мадяр), конкелі (печеніги), огур (кумани) є вимисленим, ще більше необґрунтованим є твердження Прая про те, що монгольська, татарська і отоманська імперія є та сама що й угорська, бо неясним є свідчення із якого випливає твердження, а саме, Порфірогеніт розповідає, що коли турки (мадяри) були печенігами переможені, одна частина відступила на захід [139], а друга направилась у напрямку до Персії. Це ясні слова, але невідомо, де поселилася друга частина і, зокрема, в якому краї. Після декількох років, а саме р. 889, Нікофор Бріенцій розповідає: ці турки пішли на допомогу сарацінам проти вавилонян і, переправившись через Аракс, прийшли в Персію. Прай помиляється, що тут можна розуміти турків Порфірогеніта, бо ті повинні були перейти через Аракс, утікаючи від печенігів, і в Персії стратилися, але й так Нікефором як помічники згадуються не турки, а гунни. Той же вельми помиляється, хто вважає, що скрізь, де згадуються мадяри, там мовиться про гуннів. Назва гунни була широко розповсюдже-

tae lingvae. Mira res! gloriae sibi ducunt a Turcis, aut Tartaris descendisse, Leges et Ducem accepisse, et opprobrio a Ruthenis! Sed ne a Scopo procul divertatur ad thesim redeo, et palam stauo: nullum scriptorum adusque demonstravisse: Magyaros a Hunnis, et Avaribus processisse, solidioribusque ad hoc argumentis opus est. Quidam Professor Pestanus praemium exposuit 200 fnor, ut quis clare deducat nexum gentilicium inter Hunnos, Avaros, et Magyaros sed plures jam transierunt termini distribuendi praemii et nullus adhuc submisit Tractatum. Sed legat attentius quiscunque seu D. Pray, sive Katona, Palma, Fessler, ubi affinitas Magyarorum cum Turcis, Hunnis, aut Mogolis traditur, an Logicus nexus isthic adsit? vieleicht wahrscheinlich, probabilius, non dubito sunt eorum argumenta, et Magyari eruditi sumunt pro totidem oraculis. Sicut fluxa sunt haec argumenta, ita etiam Fessleria divisio Magyarorum in Mag (Magyar) Kankeli (Petsenegen) Ogur (Kumani) imaginata est, magis adhuc vacillat Pray assertum: Mongolicum, Tartaricum, et Ottomanicum Imperium idem cum Hungarico esse, nam testimonium, ex quo promanat assertum, est obscurum: Scilicet Porphyrogenita narrat devictis Turcis (Magyaris) per Petsenegas altera parte versus occidentem (139) descendente, altera versus Persidem secessit. Haec verba sunt clara, sed non constat, ubi consedit altera pars? et signanter in qua parte? contra Babilonios auxilio sunt, et trajecto phorus Briennius narrat: hi Turci Saracenis Araxe in Persiam pervenere. Errat Pray hic posse intelligi Turcos Porphyrogeniti, nam illi a Petsenegis fugientes Araxem transire debuerant, et in Persia perdi, sed et secus non Turcae, sed Hunni per Nicaephorum auxiliares esse nominantur. Is vero nimiopere errat, qui ubique Magyaros putat, ubi Hunni nominantur. Nomen Hunni erat v a g u m, et nunquam fixum Magyaris; non possunt hic intellegi Magyari, si enim a. 884. in toto corpore non poterant resistere Petsenegis, quomodo

на, ніколи не поєднана з мадярами, не можна тут розуміти мадяр, бо якщо всією масою не змогли вистояти проти печенігів 884 року, як могли зберегти себе на попередньому місці, а в 889 році були вже такими, що давали допомогу постороннім? Адже тут під гуннами розуміються отаманські турки, і тоді для пана Прая буде справжнє здивування, як могло трапитись, що початок оттоманів, татарів та сінензів у світі великих імперій пішов із одного і того ж народу. Але мова, яка не має нічого спільного з турецькою і монгольською [140] та татарською, не дозволяє, щоб тут розуміти мадярів. Читач спостерігатиме й те, що ці автори красою стилю звеселяють душі читачів, не повчають, а ще менше задовільняють критику. Велика більшість читачів не знаходить радості у добі, у побуті, в дослідженні першоджерел, таким чином, багато поетичного вважається за правду. Ла Фонтен та Вальтер Скот поздоровляли себе, що їх твори так облюблені. Скільки недоліків читачі недоглянули, і скільки насправді недогляну фактів розповіді? Що дивного в тому, що також наші вчені Прай, Катона, Фесслер та Горват тішаться своїми учнями, читачами та шанувальниками, які, незважаючи на добу і побут, не перевіряють розповідь, але присягають на слова вчителів.

Тепер перейдемо до історії, по-перше, гуннів, потім, по-друге, аварів, і, по-третє, мадярів, які прийшли вже в Угорщину.

[141] Глава 11

ГУННИ В ДАКІЇ ТА ЯЗИГІЇ

§ 73. Потряслася земля, налякався світ, почувши звістку, що наближається велика орда, готова все знищити вогнем і мечем, і направляється на захід. Простий люд називає їх гуннами, невідомо, якою назвою вони самі себе називали. Ця орда монгольського походження біля 374 р. під керівництвом Даламіра а), переправившись через річку Волгу, мешканцями

potuissent in loco semet conservavisse priori? et tamen a. 889, jam tanti esse, ut extraneis auxilia praestent? Intelliguntur ergo hic sub Hunnis reales Turcae Ottomanici, et tunc Dni Pray realis erit admiratio, quomodo fieri potuerit, ut Ottomanorum, Tartarorum, et Sinensium in orbe maximorum Imperiorum origo ex eadem Natione promanaverit? Sed Magyaros illuc intelligere lingva vetat, nihil communis cum Turcica, et Mongolica (140) ac Tartarica habens. Observabit et id Lector: authores hos styli amoenitate oblectari, animos lectorum, non vero docere, tanto minus criticae facere satis, Massa Lectorum non tempore, non mediis gaudet in fontes inguirendi, et sic multa poëtica pro veris habentur, — La Fontaine, et Walther Scot gratulabantur sibi, sua opera adeo grata esse, et quot Lectores deliquia passi, et passae sunt realitate narrationis factae? Quid mirum viros quoque nostros eruditissimos Pray, Katona, Fessler, ac Horváth, suis gaudent discipulis, Lectoribus, ac Admiratoribus, qui tempore, et mediis destituti rem narratam non examinant, sed jurant in verba Magistrorum.

Nunc transeamus ad Historiam 1-o Hunnorum, dein 2-o Avarorum, ac 3-o Magyarorum jam in Hungariam adpellentium.

(141) Caput 11.

HUNNI IN DACIA, ET JAZIGIA.

§ 73. Contremuit terra, expavuit orbis, rumore inaudito, magnam turbam barbarorum adpropinquare, tendereque occidentem versus, igne, ferroque omnia vastaturam. Vulgus nominat eos Hunnos, soli, quo nomine se adpellavere non constat. Haec turba Mongolicae originis circa annum 374. Duce Dalamir a.) trajecto fluvio Volga, rectius Atel incolis dicto, Alanos

точніше названу Ател, взявши в союзники по зброї переможених аланів, нападає на Дакію. Після битви біля Дністра готи здалися, а ті, що не хотіли здатися гуннам, шукали захист у римській області, охоче прийняті римським імператором. Атанаріх, король готів, покинутий своїми, в супроводі небагатьох утік до русинів, які населяли Карпати, потім пішов у Константинополь просити допомоги, щоб легше досягти свого бажання, прийняв християнство, незабаром захворів і помер. Гунни без труднощів захоплюють Дакію і нагнали такий страх сусідам, що візантійський імператор [142] пообіцяв гуннам податок, сусідні же князі запропонували союз. Між Дунаєм і Тисою, як ми вже бачили, жили анти ліміганти, інакше названі язиги, народи слов'янські, тому що не могли робити опір гуннам, стали підданими. Наступник Даламіра, на думку Прая, Харітон, на думку інших, Гульдін, заволодівши Паннонією, був страхом для візантійців. Мундзух, інакше Бендегуц, батько Аттіли, не зробив нічого пам'яті гідного, сам Прай визнає, що його вчинки невідомі. Після нього слідували його брати — Руа та Октур. Після смерті останнього Руа сам панував, був досить відомим, але повноту слави залишив своєму двоюрідному брату — Аттілі, сину Мандзуха. Він зібрав усі роздріблені племена в свою імперію і зробив їх союзниками своїх сил. Його високий розум заставив ці розрізнені племена об'єднатись в єдино і сприяти його славі. В скорому часі все, що знаходилось між Волгою і Реном аж по Адріатичне море та гору Гем, корилося його залізній булаві. Таким чином, мало правдолодібно, щоб гунни винищили народи, яких закрили в Дакії, скоріше прийняли всіх у восьний союз, розширили імперію і Аттіла при їх допомозі став бичем бо-

debellatos in socios armorum sumendo, inita Gothi succubuerunt, et qui Hunnis Regione Romanorum quaesiere refugium, se subdere nolebant trans Danubium in Daciam adgreditur. Pugna ad Dniester per Imperatorem Romanorum prompte excepti. Athanarich Gothorum Rex a suis derelictus, paucis Comitibus stipatus ad Ruthenos Carpathum inhabitantes confugit, subin auxilii petendi gratia Constantinopolim venit, utque voti sui facilius compos reddatur Christianus factus, paulopost infirmatus, et mortuus est. Hunni facili negotio occupant Daciam, tantumque timorem vicinis incutiunt, ut Imperator (142) Byzantinus Hunnis tributum adpromiserit, vicini Principes autem foedus obtulerint. Inter Danubium, et Tibiscum, ut superius vidimus, habitabant Antes Limigantes, alias Jaziges nominati, nationes Slavicae, resistere Hunnis nequeuntes, evaserunt Vasalli. Dalamirii successor secundum Pray Chariton, secundum alios Huldin Pannonia quoque potitus Byzantinis fuit terrori. Mundsuch alias Bendegutz Atilae Pater nihil memorabile gessit, ipse Pray fatetur res gestas ejus in obscuro esse. Huic successere fratres ejus Rua, et Octur. Postremo fatis functo Rua solus regnavit, satis celebris evasit, plenitudinem tamen gloriae reliquit fratrueli suo Atilae Manzuchi filio. Qui universas gentes in suo Imperio dispersas collegit, viriumque suarum consocios fecit. Sublime Ejus ingenium heterogenas has gentes in unum conjungere, et in sui gloriam cooperari fecit, ac paulopost quidquid inter Volgam, et Renum usque mare Adriaticum, et Hemum montem jacet suo ferreo sceptro paruit. Hunni itaque tantum abest, ut gentes in Dacia et Jazigia adupertas(?) excidissent, ut potius in socios armorum cunctis assumptis imperia dilatabant, et Attila(!) horum auxilio adjutus

[141] а) Угорці роблять з Даламіра Баламбер (балемберліва), щоб було ясно, що походження гуннів мадярське.

(141) a) Hungari ex Dalamir faciunt Balamber (balamber sinister homo) ut adpareat origo Hunnorum esse esse Magyarica.

га. Вважається, що Аттіла зробив осідок [143], на думку Катони, в Язигії біля Язбериня, а на думку Прая, у верхній частині Тиси. Але або один, або другий вчений говорить правду, це мало стосується справи, визначає те, що Аттіла жив між народами з слов'янською мовою, адже нічого дивного, якщо в його дворі, за свідченням очевидця Пріска, між трьома мовами, а саме скіфською, латинською, третьою була гетійська. Пріск розповідає, що готійська, але я гадаю, що треба читати гетійська, бо з попереднього відомо, що готи в цих краях були зайдами. Після того як вони були розбиті Даламіром біля Дністра, залишена частина перебралася через Дунай, а незабаром поспішила в Італію. Сам король Атанарік з небагатьма своїми сховався у русинів (карпатських сарматів). Переважна кількість народу залишилась у своїх оселях і не можна пояснити, чому Пріск згадує так багато сіл, які пройшов, якби ми не стверджували, що велика кількість попередніх мешканців залишилася, бо він, між іншим, говорить таке: переправившись через Дунай та багато інших річок, **постачали нам продовольство із сіл.** Адже общини були упорядковані, знали відповідно коритися договорам. Відомо, що вдова Бледи була володаркою багатьох сіл, а також і Беріхій [144] був володарем багатьох сіл. Гунни були зайняті битвами, а не землеробством, за свідченням Марцелліна, ніколи не торкалися чепіги а), отже, на міоці знайдені мешканці населяли села й поміcтя. Але з попереднього випливає, що в час приходу готів у цих краях жили волахи та гети, латинянами названі даками, отже, якщо волахи не були винищені, але й тепер тримають свої оселі, чому допускаємо, що даки або гети були винищені? Отже, велика кількість давнього народу, залишена на місці, була на службі у деспота. Це підтверflagellum Dei evaserit, quid quod ipsam sedem (143) secundum Katona in Jazigia prope Józberény, secundum Pray autem in superiori parte Tibisci existimetur Attila fixisse. Sed sive unus, sive alter eruditorum verum dicat, ad rem parum confert, sufficit Attilam inter populos Slavici labii habitavisse, nihil ergo mirum, si in Aula ejus Prisco oculato teste inter tres lingvas Scythicam utpote, Latinam, tertiam Gethicam fuisse. Priscus quidem Gothicam esse narrat, sed ego existimo Gethicam esse legendam, nam constat ex superioribus Gothos advenas fuisse in his partibus, quibus fusis per Dalamir ad Dniester, a clade residua pars trans Danubium se recepit, et paulopost Italiam petiit, ipse Rex Athanaricus cum paucis suis apud Ruthenos (Sarmatas Carpathicos) delituit. Massa vero populi immansit sedibus suis, nec posset explicari, unde nam tot et tanti vici per Priscum commemorentur, quos transiit, nisi Massam priorum Incolarum superstitem esse affirmemus, narrat enim in alia: trajecto Istro, et pluribus aliis fluviis **congerebantur nobis ex vicis commeatus.** Ergo erant pagi ordinati, qui mandatis conformiter morem gerere noverunt. Bledae vidua multorum vicorum Domina esse, pariter et Berichius (144) plurium vicorum Dominus fertur. Hunni armis non agricultura ocopabantur, teste Marcellino, stivam nunquam contigerunt a.) ergo in loco inventi incolae vicos, et rura colebant. Sed ex superioribus paret: tempore adventus Gothorum his partibus Valachos, et Getas Latinis Dacos dictos insedisse, ergo si Valachi excisi non sunt, sed actu sedes priscas tenent, cur Dacos seu Getas excisos fuisse supponamus? ergo Massa populi antiqui ultro in loco relicta Despotae ministerio fuit. Firmatur id testimonio Jornand ita scribentis: Hunni in Dacia cum diversis subditis (Valachis et Getis) Nationibus insidebant. b.) et ideo Priscus refert: Atilam plurium si-

[144] a) Катона. Історія Кол. Еліск., стор. 55.

(144) a) Katona Hist. Col. Epp. pag. 55.

джується свідченням Йорнанда, який пише так: гунни розселилися в Дакії з різними підданими народами (валахами і гетами) б) і тому Пріск передає, що Аттіла звик приймати послів багатьох народів, які були йому підкорені, таким чином, у дворі Аттіли процвітала не мова готів, які силою зброї змушені були направитись в Італію, але гетська мова. Для того, щоб таке міркування було ясним, наведу свідчення очевидця, того ж Пріска, який розповідає таке: приносили нам із сіл продовольство, замість пшениці просо, замість вина мед. Хто не бачить тут гетське, не готське, слово мед, тобто з меду зроблений напиток, яким користуються сьогодні на півночі, у яких нема вина, [145] це саме стверджує Йорнанд, який, описуючи пишний і сумний похорон Аттіли, добавляє: Після того як таким риданням Аттіла був оплаканий, страву на його могилі, як самі (гунни) називають, великим пиром відзначають а). Із цього місця ясно, що гунни називали стравою їжі, які споживали над могилою короля. Йорнанд, за походженням гот, не вважає слово страва готським, але доводить, що гунни так називали їжі, вони могли запозичити його належно не інде, як від своїх співмешканців гетів. Ані нема потреби, щоб ми відправились за походженням слова з Прайом до Чорного моря, тому що в самому місці перебування Аттіли знаходилися слов'яни, гети та язиги. Йорнанд, такий прихильник слави свого племені, не пропустив би був відзначити, що страва перейшла до гуннів від своїх, так як він не пропустив присвоїти усі події гетів своїм готам. Якщо, таким чином, і він, а також інші із-за подібності назви гетів, справи переносять на готів, і там, де повинні би стояти гети, поставлені готи, також і під мовою, яка розквітала в дворі Аттіли, треба розуміти не готську але гетську

[144] б) Історія, гл. 43.
[145] а) Порівняй Прай, Угор. аннали, стор. 6 та 175. Катона, Історія Кол. Еписк. I, стор. 49.

bi subiectorum populorum Legatos excipere solitum fuisse, itaque non Gothica, qui vi armorum Italiam petere coacti sunt, sed Gethica lingva in aula Attilae viguit. Quo hoc opinio evidens evadat, oculati testis ejusdem Prisci testimonium adduco, qui haec narrat: congerebantur nobis ex vicis commeatus, pro frumento cenchrum(?) (millium) pro vino medum. Quis hic non videt Gethicam, non Gothicam vocem мед, mel; scilicet ex mele facta potio, qua actu utuntur septemtrionales vino carentes. (145) confirmat id ipsum Jornandes, qui sepulturam Attilae pomposam, et luctuosam describendo subjungit: Postquam talibus lamentis est defletus Attila, stravam super tumulum ejus, quam adpellant ipsi (Hunni) ingenti commessatione celebrant. a.) Patet ex hoc loco Hunnos cibos super tumulo Regis sumptos strava nominavisse. Vocem strava non facit Jornandes Gothicam origine Gothus, sed Hunnos ita adpellasse cibos perhibet, qui certe non aliunde, quam a coincolis suis Gethis eam mutuare poterant, nes est opus ut ad Pontum Euxinum cum Prayo pro vocis origine excurramus quia in ipso loco habitationis Attilae Slavi, Getae, et Jaziges commorabantur. Jornandes adeo studiosus gloriae suae gentis non intermisisset adnotare: Stravam a suis devenisse ad Hunnos, sicut non intermisit omnia facta Getorum: Gothis suis adpropriare, si itaque tum is, etiam alii ob similitudinem nominis Getharum, res in Gothos transferunt, et ubi Gethae stare deberent, ponuntur Gothi, lingva quoque in aula Attilae vigens non Gothica, sed Gethica intelligenda (146) est. Unde Pray errat vocem Strava dubiae

(144) b) Rerum gest. c. 43.
(145) a) Confer Pray Annal. Hunn. pag. 6. et 175. Katona Hist. Epp. Colocen. 1. pag. 49.

[146]. Тому Прай, твердячи, що слово страва є сумнівного походження і значення, помиляється, тому що таке саме слово слов'янське означає їжу. (Звідки також зерхон, церкун, розвага після пиру Аттіли, повинно допустити, що змішало латинське, слов'янське та гунське а). Пріск у Стріттера, гунни, стор. 512. Сам пир після похорону мертвих справляється ще й тепер у русинів і називається комашня.)* Зовсім нема жодної підстави, щоб доводити, що гунни користувалися мадярською мовою, тому етимологізування Остроколія, начебто Крека, дружина Аттіли, означає те саме, що керек колесо, здрібніле керека, або каріка колісно, а друга Рекка, рокон — родичка, настільки неправильна, що я не можу з ним погодитись. Але ця етимологія не має ніякого значення і тому, що вчені вже погоджуються, що Крека і Рекка була одна особа, отже, не можна ім'я однієї особи тлумачити як колісно і водночас як родичка. Тим менше із слова Гуннівар, замок, мабуть, побудували сини Аттіли, можна вивести, як ми вже бачили, що вони мадярського походження. Але повернімся до долі гуннів. Перемоги Аттіли, душевні здібності, мужність і сила настільки прославлені письменниками, що я вважаю зайвим про це доповідати [147], вистачить відзначити, що перед тим у цих краях не було більшого героя, який зумів би був своєю хоробрістю використати недосвідчені племена для того, щоб прославити себе. Така славна і така велика держава, від якої більшою була лише римська, після смерті героя Аттіли, яка відбулася внаслідок крововиливу, почала розпадатись, бо його сини, які змагалися за владу, всі бажають нерозумно керувати і всі водночас позбавлені влади. Перші гепіди, родичі готів, які залишилися в Панноії, супереч ки братів повернули на свою користь і складають з себе ярмо обезсилених братів. Цих наслідують інші племена і бра-

esse originis, et significationis asserendo, quia est gemina vox Slavica cibum denotans, [(unde etiam zerchon (Czerkun) post coenam Attilae distractor Latinam, Slavicam, et Hunnicam miscuisse supponi debet a.) Ipsa commessatio post sepulturam mortuorum peracta apud Ruthenos actu viget et vocatur Komaschnya. a.) Priscus apud Stritter Hunn. pag. 512)]* Hunnos lingva Magyarica usos fuisse nullum est prorsus fundamentum, ut asseramus unde Ostrokotsy Aethymologisatio, quasi Kreka uxor Attilae tantum ac kerek rota, diminutivum keréka, vel karika rotula, et altera Rekka, rokon, cognaat, denotaret, adeo violenta est, ut eidem assentiri nequeam. Sed et ideo nullius considerationis haec tehymologisatio est, quia eruditi jam consentiunt Krekam, et Rekkam unam eademque personam fuisse, ergo unius personae nomen nequit in rotulam, et simul in cognatam detorqueri. Tantominus ex voce Hunnivár, quam Arcem Attilae filii aedificavisse feruntur deduci valet eos Magyricae originis esse superius vidimus. Sed redeamus ad fata Hunnorum. Attilae victoriae, dotes animi, virtutes, et potentia adeo est per scriptores celebrata, ut eandem referre (147) superfluum esse existimem, sufficiat praenotasse majorem heroem his in partibus antea non exstitisse, qui virtute sua incultis gentibus ad procurandos sibi Triumphos uti novisset. Tam gloriasum, tamque amplum Regnum, quo majus nisi Romanum fuit; Morte Herois Attilae ex profluvio singvinis intervento labi coepit, filii etenim Ejus de Regno contendentes, inconsulte regnare cupiunt concti, et omnes simul Imperio exuuntur. Primi etenim Gepidae Gothorum cognati, et in Pannonia restantes contentiones fratrum in proprios convertunt usus, et jugum imbecilium fratrum excutiunt. Hos sequuntur aliae gen-

*) Текст між дужками в рукописі перекреслений. *(Прим. Ю. Сак).*

тів, що жили в незгоді, так придавили, що вони, позбавлені всієї сили, були змушені повернутися в давню батьківщину, але, за Йорнандом, туди не повернулися, зупинилися біля Чорного моря і побудували Гуннівар та дали початок утугурам і кутугурам. Інші вважають, що гунни не дійшли аж до моря, але залишилися в центральній Дакії і дали назву комітату Гуняд, а сікулам, як своїм потомкам, дали існування. Тімон вважає, [148] що Гуннівар гуннів знаходився між Задьвою, Варною та Тисою, є й такі, що стверджують, що Гуннівар є сам Унгвар, славне місто в Ужанському комітаті. Не знаходжу підстави для підтвердження, котра думка є більш правдоподібна. Ніде, ні біля Понта, ні біля Дніпра нема слідів про замки гуннів, але крім Йорнанда ніхто не згадує про Гуннівар, або хто згадує останній. Візантійські історики не пройшли би були мовчанням, якби в їх сусідстві виникло подібне укріплення. Те, що утугури та кутугури були потомками гуннів, це чиста здогадка, до сих пір не підкріплена жодними доводами. Але Гуннівар не міг існувати ані в Дакії, бо жодний з даних істориків про нього не згадує. Гуняд значно пізніша назва і пройшла для того, щоб могла бути віднесена до гуннів. Але ані не можна подумати, щоб народи з природним потягом до незалежності, підіймаючи повстання проти спільних пригнічувачів, гуннів, дозволили спорудити укріплення на такій малій відстані. З цього міркування ані Унгвар не може бути Гуннівар, бо Унгвар є руського походження. Вже вище я торкнувся, що вар не є [149] мадярське, але руське і означає двір, або тварь, творіння, споруду, фронт (фасад) тобто замок. Тепер залишається пояснити Унг. Уг у русинів означає острів, угл кут, але дехто вимовляє Н як Г, адже Ут з епентезою Н Унг острів, добавлено вар. Унгвар — двір або укріплення на острові, утвореному річкою тої ж назви. Гірські русини тепер називають місто Унгвар Угом або Югом, иду до Уга

tes, dissidentesque fratres in tantum presserant, ut ii omni potentia exuti versus antiquam Patriam regredi cogerentur, sed secundum Jornandem eo non penetrantes ad Pontum Euxinum substitere, ac aedificavere Hunnivár, dedereque originem Utugurorum, et Cutugurorum. Alii existimant Hunnos non pervenisse usque ad Pontum, sed in Dacia mediterranea mansisse, et Comitatui Hunyad nomen, Siculis vero, velut suis nepotibus existentiam dedisse. Timon existimat (148) Hunnorum Hunni Vár inter Zagyvam, Varnam(?), et Tibiscum situm fuisse, non desunt et tales, qui affirmant Hunnivár ipsum esse Unghvár, oppidum in Comitatu Unghensi, utcunque celebre. Utra sententia verisimilior sit, non invenio fundamentum, ut asseram. Sive ad Pontum sive ad Borysthenem nullibi inveniuntur vestigia arcia Hunnorum, sed nec ullus memoriam Hunnivár praeter Jornandem reliquit, aut posterior memoravit. Byzantini scriptores silentio rem non praetermisissent, si simile fortalitium in sua vicinia exsurexisset. Ut vero Utuguri, et Cutuguri nepotes Hunnorum essent, est mera conjectura, nullis argumentis adusque firmata. Sed nec in Dacia potuit existere Hunnivár, nam nullus scriptorum antiquorum ejus mentionem fecit. Hunyad longe posterius nomen, et existentiam sortitum est, quam ut ad Hunnos valeat referri. Sed nec existimari potest, ut gentes sensu et stimulo independentiae ductae arma contra ' communes oppressores, Hunnos capessentes passae fuissent, in tam exigua distantia fortalicia erigere. Ex hac ratione nec Unghvár potest esse Hunnivár, sed et Magyaricl ex Hunnivár inconsequenjam superius attigi var non esse (149) Magyaricum, sed Ruthenicum, et significare dvor, aulam, aut tvárj facturam, creaturam, frontem id est arcem. Nunc restat, ut Ung explanetur. Uh, Ruthenis tantum est ac insula, Uhl angulus, sed nonnulli H pronuntiant velut G ergo Ug, cum epenthesi N. Ung insula, adjecto var. Ungvar aula, vel fortalicium insulare, ef-

або Юга (иду в Унгвар). В усякому разі Уг по-мадярськи нічого не значить, а назви міст звичайно мають значення, напр., Поляна — поле, рівнина, Пасіка — викорінювання, Коші́це (італійська гірлянда), букет квітів, вінок, косиця. Будин (Буда) — споруда, Печ, те що й Пец, п'ять, звідки П'ять церков, Пешт від пещ, пец, каменце, цій деривації відповідає німецьке оффен (Буда), бо ці обі назви колись означали одне місто. Бувають випадки, що в окремих назв не можна точно визначити їх походження, бо мадяри спотворюють чужі слова, напр., замок Меморуда називався Белгород, мадяр змінив на Бігар. Таким чином, як місцезнаходження Гуннівара неясне і недосвідчене, так само непослідовно встановлюється тотожність назви гунна і мадяра від Гуннівар.

[150] Глава 12

СЛОВ'ЯНИ, ДАКИ ТА ЯЗИГИ НЕ ЗАЗНАЛИ ЧУЖОГО ЯРМА

§ 74. Після того як гунни вийшли з Угорщини, народи почали освідомляти існування та свої сили, найбільше їм допомів воєнний досвід, набутий у таборі Аттіли. Першими в Паннонії піднімають голову гепіди і, досягши свободи, роблять своєю також частину Язигії. Наслідуючи їх приклад, і інші давні племена та мешканці цих країв, стали страхом для сусідів. Греки, бачачи силу варварів, гадали, що вони, як і гунни, прийшли з інших місць, тому Прокопій відзначає, що слов'яни прийшли до Дунаю через землю гуннів. У давніх письменників був звичай, якщо не знали походження племені, називали його то варварами, то скіфами, то гуннами або виразами, напр., за Меотійським озером, за Волгою, яке тільки означало, що вони не знають місце, звідки прийшли, але мали й такий звичай, що коли якесь плем'я стало загрожувати, завжди діставало

(150) Caput 12.

SLAVI, DACI, ET JAZIGES JUGI ALIENI EXPERTES.

§ 74. Hunnis Hungaria motis icepexrunt Gentes existentiae, et virium suarum conscii esse, juvit eos plurimum experientia armorum in castris Attilae comparata. Gepidae primi in Pannonia capita erigunt, et libertati asserti Jazigiae quoque partem suam faciunt. Horum exemplum et aliae antiquae Gentes, et incolae partium harum secuti, vicinis terrori esse coeperunt. Graeci Barbarorum potentiam cernendo existimabant eos more Hunnorum aliunde adpulisse, et ideo Procopius Slavos per terram Hunnorum ad Danubium venisse innuet. Moris fuit antiquis scriptoribus, si ignorabant originem Gentis, nominare jam barbaros, jam Scythas, jam Hunnos, et expressionibus uti: **ultra Paludem Meotydem, ultra Volgam**, quae tantundem significabat; se ignorare locum, unde adpulerint, sed etiam illud moris fuit, ut quotienscunque gens quaedam terribilis evadere coepit, semper alia, et alia sortita

інші та інші назви. В цей час стало відомим вченому світу слов'янське плем'я, яке після вигнання гуннів знову завоювало свою незалежність, славу і популярність, але не [151] назву, бо до тих пір називали їх гетами, даками та язигами, тепер із забуттям попередніх стала міцніти їх справжня назва. Грецькі письменники вважали, що вони є новим народом, і тому за своїм звичаєм помилково твердили, що вони переселилися з півночі, однак, не позначають ані час — коли, ані місце — звідки переселення було здійснене. Йорнанд вважає, а) що лімітанти — слов'яни прибули до Дунаю року 276 за імператора Проба, але він не посилається на жодного сучасного йому письменника. Шлецер та інші (вважають), що слов'яни прийшли до Дунаю після вигнання гуннів, але жодний не підтверджує (свою) думку фактами. Незрозуміло, чому ці вчені опираються на гіпотетичну імміграцію, передусім необхідно було б дослідити, куди поділися аборігени даки та язиги, і чому змушені були переселитися. Та як міг Проб залишити провінцію, якою він не володів, вже його попередник Аврелian залишив Дакію на розграбування, а щодо Язигії, то жоден римлянин нею не володів. Але й історичній вірності суперечить, [152] як міг Проб в Іллірії вже розгромити сарматів, якщо він передав їм спочатку місце на лівому боці Дунаю для випасу стада. На цьому питанні я не можу затримуватись, вже багато вчених визнало помилку сучасників і, керуючись руським Нестором, твердять, що слов'яни є аборігенами Дунаю, Паннонії та Іллірії, а хто бажає в цьому повніше переконатися, хай звертається до записок вченого Катанчіча про Дунай.

Таким чином, слов'яни під кінець п'ятого століття стали сильними, а за свідченням Пріска а) 527 року за Юстініана, переправивши через Дунай велике військо, напали на римські кордони, але

[151] а) Походження Славії, стор. 66.
[152] а) У Стріттера. Слов'янин, стор. 25.

est nomina. Hoc tempore innotuit orbi litterario Gens Slavica, qui pulsis Hunnis antiquam independentiam, gloriam, et celebritatem recuperaret, sed non (151) nomen, antea etenim Getae, Daci, et Jaziges nominabantur, nunc genuinum eorum nomen incepit invalescere prioribus obliteratis. Graeci scriptores existimabant nivam esse gentem, et ideo pro more suo a septemtrione immigrasse inconsiderate innuebant, sed nec tempus quando, et locum unde emigratio facta determinant. Jornandes a) existimat a. 276. sub Probo imperatore Limigantes Slavos ad Danubium adpulisse, sed nullum scriptorem adducit coaevum, aut supparem. Schlötzer, aliique post expulsos Hunnos Slavos ad Danubium adpulisse, sed nullus opinionem testimoniis probabilem facit. Non video cur ad hypotheticas confugiunt viri hi immigrationes, primo onim doceri deberet, quo devenerunt aborigines Daci, et Jaziges, et cur emigrare coacti sint? Sed quomodo potuisset Probus Provinciam cedere, quam non tenuit, jam Ejus antecessor Aurelianus Daciam reliquit Barbaris in praedam. Jazigiam vero nunquam Romanus ullus possedit. Sed et contradicitur historiae fidei, quomodo (152) enim Probus in Illyrico jam Sarmatas fundere potuisset, si primo eis locum in sinistra parte Danubii ad pecora pascenda cessisset. Sed his immorari nequeo, plures jam eruditi viri agnoverunt recentiorum errorem, et Duce Nestore Russo statuunt, Slavos aborigines esse Istri, Pannoniae atque Illyrici, atque qui uberius vult eatenus convinci inviatur ad eruditi Katanchich Commentarium de Istro.

Slavi itaque cum fine saeculi quinti potentes evasere, et teste Prisco a) sub Justiniamo a. 527. magno cum exercitu per Istrum trnsmisso in Romanorum fines irruperunt, sed per Germanum Traciae

(151) a) Origines Slavicae pag. 66.
(152) a) Apud Stritter Slavi, pag. 25.

Германа, префект Фракії, нанів їм повну поразку. Та коли виник страх, що слов'яни зберуться силами, Хільбудій, префект Фракії, був назначений стерегти береги Дунаю. Цей полководець настільки був грізним для слов'ян, що жоден із них не насмілився перейти Дунай, римляни були небезпечними для слов'ян стільки раз, скільки раз переплавлялись через ріку. Хільбудій був щасливим на протязі трьох років, поки слов'яни не загартувалися в битвах, набравши військо з цілого племені, вирушивши проти римлян. У жорстокій битві б. 533 року все військо було переможене, а сам полководець убитий. Після цього для варварів перехід через Дунай був вільним б). Але і римляни, [153] щоб їх зробити для себе менше ворожими, приймають їх за воєнних союзників. Тому, мабуть, слов'яни та анти брали участь у багатьох походах, здійснюваних греками. В Італії воюють у таборі Белезара. Допомагають у завоюванні міста піценів Авксіна. Анти своєю мужністю визволяють від поразки Тулліана та його військо, проганяють готів і все це відбувається біля 540 року н. е. Плодів перемоги — мир і спокій — слов'яни не використали на благо та на збільшення своєї держави, розпочали внутрішню війну. У той час берег Дунаю населяли дві гілки, а саме, яких біля 546 р. називали слов'янами та антами. У цій війні анти зазнали поразки. Якийсь юнак, по імені Хільбудій, ант, схоплений слов'янином і вивчений грамоті, став відомим. Бо якийсь римлянин, який попав у полон до антів, виявив бажання мостити дорогу, порадив хозяїнові, щоб викупив славного вождя Хільбудія, який перебував у полоні у слов'ян, і передав грекам, за що отримає велику нагороду. Довірливий хозяїн викупив юнака Хільбудія за велику суму і після приведення викупленого переконався, що був обманутий своїм рабом. Тим часом раб наполягав на продовженні

[152] б) Прокоп. у Стріттера. Слов'яни; стор. 26.

Praefectum ad internecionem caesi. At cum metus fuerit Slavos vires recollecturos, ad Istri ripas custodiendas Chilbundius Traciae Praefectus constitutus est. Dux hic adeo fuit Slavis formidabilis, ut eorum nullus Danubium transire ausus sit, Romani vero toties, quoties fluvio trajecto Slavis infensi erant. Triennio Chilbudius felix fuit, donec Slavi cladibus prudentiores effecti, conflato ex tota Gente exercitu obviam ivere Romano. Duro certamine circa 533 a. inito non modo totus exercitus, sed ipse Dux caesus est. Expost liber fuit Barbaris transitus Istri b). Sed et Romani, (153) quo eos minus nocuos sibi faciant, in socios armorum assumunt. Ouare multis expeditionibus per Graecos susceptis legentur interfuisse Slavi, et Anthae. In Italia in Castris Belezari pugnant. Auxilio sunt in expugnatione Auximi Picenarum Metropolis, virtute sua Tullianum, et exercitum ejus a clade liberant Anthae, et Gothos fugant, idque totum factum est circa annum Christi 540. Victoriae fructus pocem et otium non converterunt Slavi in prosperationem, et ampliationem Regni sui, sed intestinum inchoarunt Bellum, duo rami tunc temporis Rippam Danubii incolebant nempe circa 546 a. Slavi, et Antae nominati. Hoc bello Antae succubuerunt. Adolescens quidam nomine Chilbudius Anta per Slavum captus, et litteris excultus evasit celebris. Nam Romanus quidam in captivitatem Antarum incidens viam ad Batriam sternere volendo, svasit hero, ut celebrem Ducem Chilbudium apud Slavos in captivitate delitescentem redimeret, restitueretque Graecis magnam remunerationem reportaturus. Credulus herus magna summa redemit juvenem Chilbudium, et adducto redempto, primum convictus est, de erratica servi sui opinione. Interim servus perstitit in continuatione coepti operis, persuasitque turbae Antarum, ut

(152) b) Procop. apud Stritter Slavi, pag. 26.

розпочатої справи, радив антам, щоб (154) вони вірили, що мали в себе справжнього Хільбудія. Тоді Лжехільбудій почав видавати себе за славного грецького воєначальника. Поки це відбувалося, Юстініан, виславши посланців, заохочував антів, щоб общину Турін, яку Траян побудував на правому березі Дунаю, а тепер залишену тримали у своїй владі і забезпечили свою державу від нападу варварів. Анти погодилися з проханням імператора, однак просили, щоб славний вождь Хільбудій, якого він тримав у полоні і знайшов там притулок, був поновлений у своїй попередній гідності. Імператор у довіреному листі дав наказ своєму воєначальнику Нарзетові, щоб роздобув повідомлення про стан справи. Той по дорозі образив Хільбудія і, встановивши комісію по обману у співжитті, нов'язаного Хільбудія доставив у Константинополь.

Або з цієї причини, або по своїй звичаї союз між антами, слов'янами і греками розірвався, бо слов'яни, які в той час уже перейшли Дунай, спустошили Фракію, але герули, союзники греків, їх прогнали. З метою помсти за цю поразку слов'яни, зібравши могутню силу, переправляються через Дунай і пустошать Іллірію аж по Епідам. Кожного зустрічного, незважаючи на вік, то убивають, то беруть у полон року 548. Захоплюють укріплення і, не зустрічаючи жодного опору, руйнують їх. [155] Після жорстоких 550 років слов'яни поновлюють виправу, але переможені поплатилися за свою легковажність. Прикро вражені, зібравши сили, знову вступають у бій з греками, захопленого вождя Аскада спочатку вбивають, а потім кидають у вогонь a). До ранку все спустошують, приморське місто Родопе (Тапер) захоплюють, 15 тисяч чоловік убивають, майно розграбовують, жінок і дітей забирають у рабство і, тому що жодного зустрічного не пощадили, вся Фракія та Іллірія

(154) crederent verum Chilbudium apud se detentum esse, tunc pseudochilbudius incepit se credere Generalem Graecorum adeo celebratum. Dum haec aguntur Justinianus missa legatione invitavit Antas, quo Civitatem Turin in dextra ripa Istri per Trajanum extructam, et nunc desertam occuparent, et contra incursiones Barbarorum imperium suum tuterentur. Antae annuerunt desiderio Imperatoris, petierant tamen, ut celebris Dux Chilbudius apud se in captivitate detentus aeque mansionem ibidem nanciscatur, dignitatique suae pristinae restituatur. Imperator in Commissis dedit Narseti suo Duci, ut de statu rei informationem capiat. Qui in itinere offendit Chilbudium, et instituto collegio de inpostura convictus ligatum Chilbudium Constantinopolim expedivit.

Sive propterea, sive de sua consuetudine ruptum est foedus inter Anthas, Slavos, et Graecos, nam eodem tempore jam Istrum transgressi populantur Traciam Slavi, sed per Herulos foederatos graecorum fugati sunt. Cladem hanc vindicaturi Slavi collecta valida manu, transmisso Danubio Illiricum vastant usque Epidamum obvios quosque sine discrimine aetat (is) partim mactant, partim in captivitatem a. 548. abducunt. Castella capiunt, et nemine prohibente diri- (155) piunt. — Post duros annos 550 renovarunt Expeditionem Slavi, sed victi temeritatis suae poenas dedere. Exacerbati propterea viribus recollectis manu cum Graecis denuo conserunt, et Ducem Askadem interceptum primo decoriatum(!) in flammas conjiciunt. a) usque mane omnia vastant, Urbem maritimam Rodope (Toper) expugnant, 15 millia virorum trucidant, opes diripiunt, mulieres, et proles in servitutem abducunt, et cum nulli obvio pepercerint tota Tracia, et Illiricum cadaveribus insrpultis tecta fuit. Nec suffecit sine discrimine aetatis cunctis vitam adimere, sed

[155] a) Про все це дивись у Стріттера. Слов'яни, стор. 34, 35 сл.

(155) a) Haec omnia vide apud Stritter Slavicor(um) pag. 34, 35, ss.

були покриті непохороненими трупами. Не задовільнялися тим, що без огляду на вік усіх убивали, але опустилися до крайньої жорстокості, бо живих притягнули до стовпів і в муках убивали. Військо, напившись вдостаток людської крові, повернулося додому 550 р. з великою добичею. У наступному році юрби слов'ян, які до того часу ніколи не зустрічалися, мають намір проникнути аж до міста Фесалоніки в надії на велику добичу, але, узнавши, що їм на зустріч іде Герман, внук імператора Юстініана, з великим військом, повертаються назад і беруть напрям на Далмацію, поділивши сили, загрожують всій Європі, а то тим більше, що грізний для них [156] Герман помер. Бо друга частина направилась у Фракію, повністю перемагають римських полководців і на протязі одного дня вникають у Візантію. Але поки слов'яни нерозумно відділяють себе і розходяться з метою наживи, римське військо повністю винищує певну частину, а іншим тільки наганяють страх, щоб повернули додому 551 р.

Слов'яни повторюють виправу в Іллірію і безкарно грабують, тому що римські воїни не насмілюються воювати. Таким чином, варвари повертаються додому з великою добичею 552 р. Про багату добичу можна судити по тому, що одна особа повинна була платити золоте блюдо гепідам, які їх переправляли через Дунай, і тому імператор розпочав переговори з гепідами, щоб їм у переправі не допомагали.

Тим часом гепіди (дуже) були зайняті, бо встановлену суму римлянами здешевлюють і знову слов'ян переправляють.

Глава 13
АВАРИ

§ 75. Поки ці події відбуваються, до слов'ян доходить звістка, що їхнім оселям загрожує більша кількість варварів, ніж вони, що вже наближаються, простий люд назвав їх аварами, [157] про те, як вони самі себе називали, історія мовчить. Слов'яни, бачачи, що небезпека наближається, ad summam asperitatem delapsi sunt, vivos enim ad palos traxerunt, et ita inter cruciatus vitam extorquebant. Nimio sanguine humano ebrius exercitus 550. ingenti cum praeda domum reversus est. Sequenti anno Slavorum catervae quantae nunquam antea prodeunt, et usque Thessalonicam urbem velut ditissimam praedae causa penetrare intentionantur, sed inaudito Germanum Justiniani Imperat (oris) nepotem ingenti cum exercitu obviam sibi venire, pedem retrahunt, et versus Daltiam convertuntur, divisis copiis toti Europae gravissima damna minantur, idque tanto securius, siquidem metuendus eis (156) Germanus vita functus sit. Nam altera pars Traciae semet infudit, et Duces Romanos ad internecionem cedunt, et ad unius diei distantiam Bizantium penetrant. Sed dum etiam Slavi temerarie semet separant, et praedatum digrediuntur, Romanorum exercitus quamdam partem penitus fundunt, reliquis tantum timorem incutiunt, ut domum reverterentur a. 551.

Repetunt expeditionem Slavi in Illyricum, et impune diripiunt Romanis militibus congredi non audentibus. Barbari itaque 552. ingenti praeda onusti domum revertuntur. Opulentiam praedae inde metiri licet, quod Gepidis, qui eos per Danubium transvexere auream stateram singulum individuum solvere debuerit, et ideo Imperator cum Gepidis tractare coepit, ne eis in transvectione ministerio sint.

Interim Gepidae (valde) operati sunt, nam stipulatam summam a Romanis, levant, et Slavos denuo transvehunt.

Caput 13.
AVARES.

§ 75. Dum haec aguntur fama venit ad Slavos, majores se barbaros sedibus suis imminere, et jam jam adesse, vulgus eos Avares nominavit, (157) quomodo illi soli se nominaverint historia tacet. Slavi cernentes periculum in vicinia esse, non arma, sed verba — Legationem — oppo-

жається, виставляють проти ворога не зброю, але слова — посольство. Обирається славний між ними Мезамін, син Ідарісія, брат Келагаста, який, звернувшись до аварів, своєю безсмістовною і пихатою промовою так розлютив варварів, що його вбили і розпочали 557 р. широко й вільно спустошувати землі слов'ян. Не зустрівши жодної перешкоди, авари пройшли не тільки Дакію та Язигію, але і Паннонію. Наступні факти й події аварів наші історики так вичерпали, що я вважаю за зайве те саме повторяти, хочу тільки підкреслити, що авари не нищили знайдене плем'я, але й не брали його в полон. Це явно з того, що хан аварів за часів Юстініана, який панував з 565 по 578 рр. послав посланців до Лавріта, царя слов'ян, і до начальників племен, щоб записалися в число тих, які приносили щороку податки аварам. Слов'яни гордо відповіли: хто ж бо є між людьми, який гріється промінням сонця, хто міг би нашу силу перемогти і підкорити собі. Ми то звикли придбати країну інших, а не інші нашу, так буде до тих пір, поки існуватимуть війни і мечі. [158] Посланці, ображені такою пихатістю, вирішили приборкати гордість, і так, як перед тим їх Мезамір, змушені були загинути, Хан не спішив відомстити кривду, бо ж сила слов'ян не була мала. Біля 581 р. сто тисяч слов'ян напало на Грецію і спустошили країну. Імператор Тіберій, виславши посольство, просить хана, щоб напав на оселі слов'ян, щоб ворог поспішав захищати свої домівки. Хан, пам'ятаючи на попередню кривду, переправившись через Дунай, напав на землі слов'ян і тому що не було жодного опору, всі втекли скоріше в ліси і в печери, все, що міг, грабував. а)

Спокій римлян не був тривалим, бо слов'яни, підбурені аварами 583 р. знову пустошать територію римлян і проникають аж до довгої стіни. Андрагаст, їх вождь, з добичею вже повертав додому,

[158] а) Менандер у Стріттера, стор. 47 і сл.

nunt hosti. Deligitur via inter suos conspicuus Mezamin Idarisii filius frater Kelagasti, qui ad Avaros componendo vano, et superbo sermone suo Barbaros in tantum exacerbavit, ut eum morti tradiderint, coeperintque a. 557. late, et libere terras Slavorum depopulari.

Nullis impedimentis nactis Avares non modo Daciam, et Jazigiam, sed etiam Pannonias pervagati sunt. Ulteriora (?) facta et gesta Avarorum per scriptores domesticos adeo sunt exhausta, ut ego eadem repetere superfluum existimem, solum reflectere cupio, Avaros nequaquam inventam gentem excidisse, sed nec in servitutem abduxisse, quod patet exinde, quia Chanus Avarorum temporibus Justiniani II. ab 565—578. regnantis Legatos misit ad Slavorum Regem Lauritam, et Principes gentis, ut eorum numero se adscribi sinant, qui annua Avaris tributa solvere consueverunt. Slavi superbum dedere responsum: quis hominum inquiunt est, qui solis radiis tepescit, qui nostram potentiam possit sibi subigere, et domare, aliorum enim Regionis dominatum aquirere solemus, non alii nostrae, qui nos certo manet, donec erunt bella, et ensea. (158) Arrogantia hac offensi Legati superbiam retundere praesumpserunt, et ideo velut antea suus (!) Mesamir necem pati coacti sunt. Chaganus non properavit vindicare injuriam, erat enim Slavorum potentia non exigua. Nam circa annum 581. centum mille Slavorum in Graeciam irrumpunt, et vastant Regionem. Tunc Tiberius Imperator legatione missa rogat Chaganum, ut agrediatur sedes Slavorum, quo hostis ad tutandos suos lares properet. Chaganus prioris injuriae memor trajecto Istro Slavorum terras invasit, et cum nullus resisteret, sed potius omnes in sylvas, et cavernas confugerint, omnia, quae poscit(!) rapuit. a)

Non fuit diuturna quies Romanorum, nam a. 583. subornati per Avaros Slavi denuo fines Romanorum vastant, et usque

(158) a) Menander apud Stritter Slavicor(um), pag. 47, et ss.

коди після нападу римлян був змушений велику частину втратити. В той час гет (Маврікій, що те саме що й Славін, в Константинополі був обраний імператором. б) І пізніше слов'яни не переставали переходити Дунай і бесспокоїти римлян. [159] 592 р. Пріск виправляється проти них. Він був настільки щасливим, що, переправившись через Дунай, уночі напав на місце відпочинку Андрагаста, який спочатку на коні, потім пішки ледве міг спастись, велике число з його (свити) було від часті вбито, від часті відведено в полон. Інший король слов'ян званий Мужик вночі з засади схоплений і відведений у Візантію. Піднесені цією перемогою римляни віддалися п'янці. Тим часом слов'яни, зібравши сили, нанесли ім поразку.

За наказом хана біля 594 р. слов'яни знов перейшли Дунай, спустошують Марціанополь, але обтяжені добичею зустрічаються з римським вождем Петром і, щоб захистити себе від великого числа римлян, поставивши посередині вози, огороджують себе дітьми і жінками. Римляни не насмілюються розпочати бій з гетами, бо ж такою була їхня давня назва а), але зіскочили з коней, напали на вози. Тим часом гети, не маючи змоги спастись втечею, полонених римлян вбивають. А римляни, захопивши їх табір, винищують гетів і відбирають здобич.

Перігаста, вождя слов'ян, [160] римляни 596 р. перемагають і вбивають його. Внаслідок цієї перемоги римлянин Петро вникає в середину слов'ян, але через нестачу води військо майже не загинуло, виснажені довгою спрагою, римляни нарешті дістаються до води, але слов'яни з'являються з другого боку і утримують їх від пиття води. Римляни, переправившись через річку, розпочинають битву, але їх перемагають і розбивають.

ad murum longum penetrant. Andragastus eorum dux praeda onustus jam domum redibat, dum per Romanos impetu facto partem majorem amittere cogebatur. Eodem tempore Mauritius Geta, quod idem, ac Slavinus, Constantinipoli Imperator est creatus. b) Non cessabant expost etiam Slavi Danubium transmeare, et Romanos (159) infestare. A. 592. expeditur Priscus contra eos, qui adeo fuit felix, ut trjecto Danubio ipsam mansionem Andragasti noctu invaserit, qui primum eques, dein pedis difficulter evadere potuit, suorum ingens numerus partim occisus, partim in captivitatem abductus est. Alter Rex Slavorum Muzsik nominatus noctu ex insidiis capitur, et Bizantium deducitur. Qua victoria elati Romani ebrietati se dedere. Interim Slavi collecta manu eis cladem intulerunt. Jussu Chagani circa a. 594. Slavi denuo Istrum transeuntes Martianopolim populantur, sed praeda onusti Petro Romanorum Duci obviant, utque se a multitudine Romanorum tutentur pueris, et uxoribus in medium collocatis vehiculis se sepiunt. Romani Getis, hoc enim illis nomen vetus est a) propiores facti manum conserere non audebant, sed desilientes de equis ad vehicula irruunt. Interim Getae fuga salutem quaerere nequeuntes captivos Romanos occidunt. Romani vero expugnatis eorum castris Getas mactant, et praedam recipiunt.

Perigastus Slavorum Dux (160) per Romanos a. 596 debellatur, et occiditur, victoriae hujus fructus persequendo Petrus Romanus in Slavorum interiora penetrat, sed aquae defectu ferme interiit exercitus, longa siti cruciati Romani tandem impigunt in aquam, sed ecce adsunt ex altera parte Slavi haustum aquae prohibentes. Romani trajecto fluvio manus conserunt, sed vincuntur, et dispelluntur.

[158] б) Феофілакт у Стріттера, стор. 53.
[159] а) Феофілакт у Стріттера, стор. 64. Звідси ясно, що давні гети були слов'янами.

(158) b) Theophylactus apud Stritter Slacor(um) pag. 53.
(159) a) Theophylactus apud Stritter Slacor. pag. 64, et ex hinc patet antiquos Getas Slavos fuisse.

Рік 600-й був для слов'ян нещасливим. Бо хан, зібравши військо біля Тиси, направляється до Дунаю, римляни, які вийшли їм на зустріч, виходять переможцями, вбивають і беруть в полон багато тисяч слов'ян. Невдовзі слов'яни стали славними, бо були переважно союзниками то авар, то римлян і бельгів, які в той час почали ставати відомими.

Римляни або з обману, або насилу почали посилати слов'ян в Азію біля 762 р., щоб перемогти турків. Із Македонії в Азію переселилося більше двохсот тисяч. В 766 році слов'янський патріах Ніцет став безславним у Константинополі. Говорять, що він нічого не знав, лише їсти й пити. а) Під кінець цього століття фессалійські [161] слов'яни також направилися в Азію, з яких створився легіон у більше ніж 30 тисяч чоловік.

Під кінець того ж 8-го століття був зроблений також кінець володінню аварів. Безсилля візантійських імператорів вгамовувало жорстокість аварів золотими носилками та податком. Західні слов'яни під керівництвом Франка, званого Самоном, уже скоріше біля 623 р. скинули ярмо аварів. Плодом багатьох перемог був початок слов'янських володінь, чеського, моравського, стирського, коріптського, а також сербського. Великої поразки завдав аварам Карло В., який у десятилітній війні настільки послабив сили цих варварів, що певна частина була змушена прийняти християнську віру, а всі стали його підлеглими. Але тому що могутність Карла закінчувалася межами Дунаю, слов'яни Язигії та Дакії також підняли голови і скинули з себе ганебне ярмо аварів. Ми вже вище бачили, що не повністю підкорили слов'ян, але використовували їх як таких, що платили дань і були їх союзниками по зброї. Однак на багатьох місцях, як засвідчує Нестор, порушували цей союз, авари убивали слов'ян, а їх жінок використовували як тварин [162] у запряжку до возів.

[160] а) Глік у Стріттера. Слов'яни, стор. 81.

Annus 600. pro Slavis fuit infelix. Chaganus enim ad Tibiscum collecto exercitu versus Istrum proficiscitur, Romani ei obviantes victores evadunt, et plura milia Slavorum occiduntur, ac capiuntur. Parum expost memorabiles fectere Slavi, nam potissimum socii solummodo erant jam Avarorum, jam Romanorum, et Belgarum, qui hoc tempore inceperunt esse noti.

Romani sive fraude, sive vi inceperunt Slavos Asiae transmittere ad barbaros Turcas debellandos circa Annum 762, ex Macedonia ducenta et ampius milia Asiam immigrarunt.

Anno 766 Nicaetas Slavus Patriarcha inglorius Constantinopoli est factus, dicitur enim nihil plus quam edere, et bibere scivisse a). Circa finem saeculi hujus Thesslocenses (161) quoque Slavi Asiam petierunt, a quibus triginta milium legio superabundans creata est.

Circa finem ejusdem 8-i saeculi Avarorum quoque dominii finis est factus, imbecillitas Bizantinorum Imperatorum aureis lecticis, et tributo leniebat ferociam Avarorum. Slavi occidentales duce Franco Samone nominato jam perprius excusserunt jugum Avarorum circa a. 623. multarum victoriaum fructus fuit, initia regnorum Slavicorum, Bohemici, Moravici, Sturici, et Karinthici, atque Servici. Maximam cladem Avaris inflixit Carolus M. qui decennali bello vires horum barbarorum in tantum attrivit, ut quaedam pars fidem Christi, omnes vero jugum ejus experiri cogerentur.

Sed quoniam potentia Caroli limitibus Danubii fuerit, finita, Slavi quoque Jazigiae, ac Daciae capita erexerunt, et jugum nefandum Avarorum excusserunt. Jam superius vidimus Avaros non penitus in servitutem Slavos redegisse, sed eis, qua tributariis, et sociis armorum usus fuisse, multis tamen in locis, teste Nestore hoc foedere abusi Avares Slavos necabant, uxoribus eorum abutebantur,

(160) a) Glicas apud Stritter Slavicor. p. 81.

Тепер, після того як галли зломили їх силу, слов'яни також довели своє існування. Близька до моравів країна повстала. Загально вважалося, що це нові слов'янські поселенці, простий люд дав їм нову назву, а саме, булгари.

Глава 14

ПРО БУЛГАР

§ 76. Назва «булгар» древнім була невідома, Феофан перший з греків пам'ятає, він помер б. 817 р. Мозес Хороценський, який вже 100 р. до н. е. передає, що багато з них внаслідок внутрішніх воєн залишили свою первісну батьківщину. Пізніше багато інших розповідає про діла булгар. Нікефор Грегор (1350) вважає, що вони споконвіків жили біля Волги, звідки принесли також назву. Більшість письменників, приймши цю думку, відносить Велику Булгарію до Волги. Був час, коли думали про те, що біля Волги існувала також Велика Гунгарія і Мала Валахія в області Пожегано, але боюсь, що така доля спіткала і В. Булгарію. Вважалося, що всяке невідоме плем'я зі Сходу приходило від Волги та Азовського моря [163], тому до назви давніх країн добавлялося слово Велика, проте жоден не довів їх межі та існування. Проти того, що булгари були названі від Волги, свідчать історичні пам'ятки. Бо ж відомо, що греки цю річку називали Ра, а ацеоли Етел або Ател, але скоріше ця ріка дістала назву від булгар. Звідки все ж таки народ дістав цю назву? Порфірогеніт ясно доводить, що предки булгар називалися Бойлад чи Бліад, адже булгари називали своїх предків, магнатів і видатних бійців: боліад. Хто не замічає, що тут скривається назва Боліар, або Больар, Болгар, але що значить Боліар? По-старослов'янському «болій» є вищим ступенем від «велик» або «велій», таким чином болій, больар у множині больаре або магнати. Сьогодні булгари магнатів називають «больар», звідки походить боер. Це не є пусте сти-

imo instar (162) jumentorum vehiculis eas praeiungere consveverant.

Nunc fractis eorum per Gallos viribus, Slavi quoque suam existentiam testati sunt. Vicinum Moravis exsurrexit regnum. Vulgus existimando hos Slavos novos incolas esse, novum eis nomen utpote Bulgarorum indidit.

Caput 14.

DE BULGARIS.

§ 76. Nomen Bulgaricum antiquis fuit ignotum, primus Graecorum meminit Theophanes, quia. 817. fatis functus est, exterorum. Moses Chorocensis, qui jam centesimo ante Christum natum anno multos eorum internis bellis adactos Patriam primitivam deseruisse, et in Armania consedisse tradit. Expost copiosi alii res Bulgaricas pertractant. Nicaephorus Gregoras (1350) existimat eos antiquitus ad Volgam vixisse, unde etiam nomen sortiti essent. Vulgus scriptorum hanc opinionem amplexando finxit Magnam Bulgariam ad Volgam. Fuit tempus ut ad eandem Volgam etiam Magna Hungaria existere somniaretur, et parva Valachia in Comitatu Pozsegano, sed vereor ne eadem fors sit etiam M. Bulgariae. Quidquid Gentium ignotarum occidentem versus adpulit a Volga, et Meotyde (163) advenisse existimabatur, et ideo antixuae sedes nomine **Magna** adficiebantur guarum tamen limites, et existentiam nemo demonstravit. Ut Bulgari a Volga fuissent nominati obstant monumenta historica, constat enim Graecis fluvium hunc Rha, Aceolis autem Etel, aut Atel fuisse dictum, sed potius fluvium hunc a Bulgaris traxisse nomen. Sed undenam natio hoc nomen consecuta? Porphyrogenita clare perhibet Boilad vel Bliad nominari solitos esse primores Bulgarorum, ergo Bulgari suos Primores, Magnates, et Antesignatos nominarunt: Boliad. Quis non videt hic latere nomen Boliar, seu Bolyar, sed quid denotat Boliar? Vetero Slavice болій bolij, est comparativus a веляк velik aut велій velij, magnus, ergo bolij, bolyár, major, in plurali bolyare, majores, aut

мологізування, бо показує на походження цілого племені і вчить, що воно було спорідненe з слов'янами, а не з угорцями і турками. Не з угорцями, бо мова булгар не має нічого спільного з мадярською, не можна припустити, що все плем'я втратило мову, як не втратив мадяр свою. Царі [164] Угорщини, давні історики, як вітчизняні, так і зарубіжні не пропустили нагадати про те, що певний слід мови і народності зберігся. Вже у 13 столітті мадяри шукали своїх рідних біля Волги, напевно легше знайти б їх на правому березі Дунаю, якби з булгарами були споріднені. Візантійські письменники і мадярів і булгар називають гуннами, із цього випливає лише те, про що вже частіше говорилося, що візантійці широко користувалися поіменуванням: скіф, гун, не брали відповідного поіменування якомусь племені для означення його походження або народності, але майже таким способом, як англійці тепер застосовують щодо індіан. Первісних мешканців чи то в Індії, чи в Азії або в Африці треба називати індіанер. А скільки різних племен ховається під цією назвою? Так неправильно робить висновки той, хто після 1000 років із цього вживання слова переносить назву на всі народи, які живуть в Америці, Африці та Азії, тому що англійці дають всім одне прізвище, так помиляються сьогодні ті, які вважають, що племена, названі скіфами та гуннами, є одного і того ж походження. Тим менше можуть бути турками. Слід турків у Фракії не існував до Амурата, який вперше з Азії привів їх в Європу і б. 1350 р. захопив Булгарію. Якби булгари були турецького походження, напевне якісь сліди залишилися б до нашого часу, не слід робити висновки з того, що імена [165] давніх вождів і царів Вулгер, Дронго, Піган, Кубрат, Курат, Барбай та Аспарух більше підходять туркам аніж слов'янам, значить, вони є турки.

Хто має намір визнати імена семи угорських царів за угорські, а мадяри все ж таки визнають їх за своїх. Таким

magnates, actu apud Bulgaros Magnates adpellantur Bolyár, exinde Bojer provenit. Non est haec vana ethymologisatio, nam totius Gentis originem prodit, et docet, eam non Hungaris, non Turcis, sed Slavis cognatam esse. Non Hungaris, nam lingvae Bulgarorum nulla est similitudo cum magyarica, supponi autem non potest, ut tota Gens lingvam amisisset, sicut non amisit Magyar suam. Reges (164) Hungariae, antiqui scriptores, tum Patrii, tum exteri non intermisissent id annuere, et aliquod saltem vestigium lingvae, et nationalitatis superstes fuisset. Jam 13. saeculo ad Volgam quaerebant Magyari suos cognatos, certe facilius invenissent in dextra Danubii parte, si cognati fuissent Bulgari. Exinde quod Bizantini scriptores tam Magyaros, quam Bulgaros Hunnos adpellent, non aliud sequitur, quam quod saepius dictum est — Bizantinos cum nomenclatione: Scytha, Hunnus, vage usos fuisse, neque alicui Genti proprium sumsisse ad designandam ejus originem, aut nationalitatem, nomen sed potius eodem modo, quo Angli nunc Indianos sumunt. Sive in America, sive Asia, aut Africa aborigines barbari sint nominandi Indianer compellatur, et quot diversae Gentes sub hoc nomine latent!? Sicut itaque male concluderet post 1000. annos si ex hoc abusu vocis concluderet ad omnium Gentium in America, Africa, et Asia degentium identitatem, ideo quod Angli omnes uno eas nomine adficiunt, ita errant nunc, qui gentes Scythas, et Hunnos compellatos ejusdem originis esse statuunt. Eo minus Turcae esse possunt. Turcarum in Tracia pes non exstitit ante Amuratem, qui primus ex Asia in Europam trajecit et circa a. 1350. Bulgariam occupavit. Si Bulgari fuissent originis Turcicae, certe vistigia quaedam ad nostram pervenissent aetatem, nec exinde, quod nomina (165) antiquorum Ducum, et Regum, Vulger, Drongo, Piganos (?), Cubrat, Curat, Barbaj, et Asparuch, Turcis magis, quam Slavis conveniant, sequitur eos Turcos esse. Quis agniturus est septem Ducum Hun-

чином, правильніше судять ті, які передають, що булгари є слов'янського походження, тільки на основі цього можна пояснити, чому булгари і слов'яни анти не були смертельними ворогами, але скоріше з чужинцями, ніж із своїми сородичами, об'єднаючи військо і зброю були небезпечними для аварів і візантійців, звідси стане ясним і те, чому булгари, прийнявши християнську віру, послідовно користуються слов'янською мовою, не іншу а слов'янську мову прийняли як рідну з св. грецьким обрядом. Пишуть, що св. Мефодій виконував військову службу на кордонах грецької держави на протязі багатьох років, де вивчив слов'янську мову. За життя св. Мефодія грецька держава не межувала з слов'янами антами за винятком незначної частини біля Сірмія, бо між ними знаходилися вже булгари, адже повинен був навчитися від булгар, про що свідчить і те, що той же св. Мефодій, подорожуючи через Булгарію, проповідував євангеліє і передають, що він їм зачитав І главу євангелія Йоанна, звичайно не іншою мовою як тою, яку він залишив у Моравії. Ще навіть і сьогодні вісім голосів русини [166] називають булгарськими, тобто запозиченими від булгар. Про це свідчать імена царів і осіб, наприклад, Дронго, Дрогій, дорогий, Теребель, требель, руйнівник, Телец, толочит, гнобитель, Паган, поганин, Тиран, Токт або тост, толстой, товстий, Балдімір, Богоріс, Мокрус, Даргамір (Долгомір), Дороміp та інші. Із турків напевно не стали так швидко слов'яни, якщо за походженням ними не були. Якщо можна зробити висновок із назви, здається, що булгари є древні массагети, себе (називали) великими гетами, грек зрозумів, що це плем'я називає себе Болійар, адже переклав на грецьку мову масса, добавивши відоме йому слов'янське гета. Можуть знайтись, які вищесказане будуть заперечувати, але не знайдеться жоден, або дуже мало, хто буде доводити, що булгари є мадярами або турками. Хто б не були

garorum nomina pro Hungaricis, et tamen eos suos fatentur Magyari. Rectius itaque judicant, qui tradunt Bulgaros esse slavicae originis, exinde enim solum explicaveris, cur Bulgari, et Slavi Anthae capitales non fuerint hostes, sed potius cum advenis velut suis congenerationalibus manus, et arma jungentes Avaribus, et Bizantinis exitiosi evasere, exinde explicabitur etiam cur Bulgari subseque slavica lingva uti comprehenduntur Religione Christiana imbuti, non aliam sed slavicam velut maternam cum s. Ritu Graeco adoptaverint. Scribitur s. Methodium ad limites Imperii Graecorum militarem positionem pluribus annis custodivisse, lingvam slavicam condidicisse, vivente s. Methodio Graecorum Imperium ad Istrum, non fuit contiguum cum Slavis Antis, exigua parte ad Sirmium excepta, nam interjacebant jam Bulgari, ergo a Bulgaris percepisse debuit, firmatur id, quia idem s. Methodius per Bulgariam iter faciens Evangelium praedicavisse, et cap. 1. Joannis Evangelii eis legisse perhibetur, certe non alia lingva, quam ea, quam reliquit in Moravia, quid quod actu adhuc figurati toni octo apud Ruthenos (166) Bulgarici dicantur (Болгари) sclicet a Bulgaris ad eos derivati. Testantur id nomina Regum, et Personarum, uti Drongo, Drohij, drága, Terebelis, trebely, depopulator, Teleczes, tolotsit, conteritor, Paganus, pohan, Tyrannus, Toctus, vel tostus, tolstoj, crassus, Baldimir, Bohoris, Mokrus, Darhamir, (Dolhomir), Doromir, et alii. Ex Turcis certe non sunt adeo cito facti Slavi, si origine tenus non fuissent. Si ex nomine concludere licet videntur Bulgari esse antiqui Massagetae, se magni Getae, Graecus enim intellexit Gentem hanc se nominare Bolij-ár, ergo vertit in Graecum Massa adjecto noto sibi nomine slavico Geta. Possunt inveniri, qui praededucta negaturi sunt, sed invenietur nullus, aut saltem difficulter, qui Bulgaros esse Magyaros, aut Turcas docturus est. Cujuscunque originis sint Bulgari, primo comparent ad Danubium 501. anno, par-

булгари за походженням, вперше вони появилися біля Дунаю 501 року, покоривши приморські околиці і, взявши в союз слов'ян, стали небезпечними для римської держави. Авари не могли зломити їх силу і вважали за краще бути з ними в союзі, ніж у ворожнечі. Роблячи спільну справу з аварами, зберігають свою славу і силу, навіть відчували в собі стільки сили, що з нагоди виборів нового хана зіткнулися з аварами. [167] Однак, досягши бажаного, ніяк не заспокоєні, знову беруться за попереднє заняття, тобто за спустошення Римської імперії. Щодо походження та дальшої долі булгар заслуговує на увагу твір російського вченого Венеліна, виданий 1836 року. Після того як авари були розбиті, справи булгар покращились. Прийнявши слов'янських князів, які панували в Дакії та Язигії, виникла звичайна булгарська держава. Не знаходжу ніякого зауваження про слов'янських князів на протязі 80 і більше років, проміжок часу, який відбувся між вигнанням аварів і приходом мадярів. Вони були схильні скоріше до миру, ніж до війни, більше цінували внутрішнє щастя, аніж небезпеку війни. Тому мадяри, за свідченням нотаря короля Бели, коли прийшли, захопили в цих краях села і міста, замки й укріплення, що свідчить про їх цивілізацію. Тепер про мадярів та їх прихід.

Глава 15

ПРО ПРИХІД МАДЯРІВ

§ 77. Приступаю до питання, яке мучить уми мадярських письменників, і змушує їх приймати гіпотези, які один відкидає, і наскільки один будує, настільки інший руйнує. Дехто пробує добавити проміння слави і цим саме віднімає підготовлене іншим. Вчені історики до сих пір не могли зійтися на тому, хто були справжні предки мадярів, звідки і коли вони прийшли [169]. Дехто обирає собі своїм розумом і для своєї мети дорогу, історичні дані викручує, перекру-

tesque maritimas sui efficiunt, juris, sumpisque in foedus Slavis Imperio Romanorum exitiosi effecti sunt. Nec Avari poterant vires eorum frangere, et satius existimabant eos socios, quam hostes habere. Rem communem cum Avaris faciendo famam, et robur suum retinent, imo tantum potentiae in se sensere, ut cum Avaris occasione electionis novi Chagani concurrerint, ast voti compotes, nequaquam (167) effecti, priorem occupationem scilicet depredationem Imperii Romani reassumunt. De origine, aliisque fatis Bulgarorum, legi meretur opus Russici scriptoris nomine Venelin, anno 1836 editum.

Pulsis Avaris res Bulgarorum crevere, sumptis etenim Principibus slabis in Dacia, et Jazigia regnantibus regulare Bulgaricum exurexit Regnum. De slavicis Principibus per 80. et amplius annorum spatium, quod inter expulsionem Avarorum, et adventum Magyarorum intercessit, nihil notatum invenio. Pacis potius quam belli erant studiosi internam felicitatem pluris aestimarunt, quam aleam belli, et ideo teste Belae Regis notario pagi, et Civitates, artes, ac fortalitia, velut civilisationis titidem indicia, his in partibus cum suo adventu deprehenderunt Magyari. — Nunc de Magyaris, eorumque adventu.

Caput 15.

DE ADVENTU MAGYARORUM.

§ 77. Venio ad quaestionem, quae torquet ingenia scriptorum Magyaricorum, cogitque ad hypotheses assumendas, quas alter rejicit, et in quantum unus aedificavit, in tantum alter ruinat. Singulus conatur radios gloriae audere, et ipso facto adimit per alium praeparatos, praesens usque non poterant convenire eruditiores Historici, qui erant gemini antenati Magyarorum? Unde, et quando prodierint, (168) genio, et scopo suo singulus eligit sibi viam, et data historica torquet, detor-

чує, поширює, затемнює, щоб вийшло те, чого він бажає. Існують три засвідчені джерела про прихід мадярів: Костянтин Порфірогеніт, Нестор і Анонім, нотар короля Бели. Перші два легко будуть хотіти об'єднатись, але третій між ними є винятком. Катона, Корнід, Прай, Енгель та інші пробували співставити Анонімa з іншими, але тому що спосіб зближення був насильний, критики зовсім не знайшли виходу. Якщо співставити Нестора і Порфірогеніта та інші фрагменти традиції, мадяри, колись кочуючі пастухи, далекі від тої слави, яку їм приписують потомки, випасували стада, з часом зайняли територію між Каспійським і Азовським морями. Греки називали тих, які знаходились біля річки Терек, турками, а тих, що були біля річки Кума — куманами.

Існував і другий поділ племені, а саме, білі і чорні мадяри. Цей поділ ми повинні віднести на рахунок Нестора, який, перераховуючи народи, які з перемінним успіхом нападали на землі слов'ян біля Дунаю, на другому місці ставить білих мадярів, щоб відрізнити від тих, які під керівництвом Плега займали ті самі землі, яких він називає чорними мадярами.

ДОЛЯ НАРОДУ

§ 78. Прийшовши у більш культурну батьківщину, відчули потребу укріпленого міста і тому на зразок сусідних племен побудували укріплення і місто, назване за їх ім'ям — Маджар. [169] Руїни цієї пам'ятки сьогодні можна бачити, дехто неправильно пробує віднести її початок до татар. a) Це співпадає з казкою лесгів, яку розповів Фесслер. б) Року 551 частина монгольського народу, виселившись з північної імперії Тібет і Кіпчак, зайняла провінцію Бухара і поширила свою владу аж по Астрахань. Згодом, коли юрба не могла прожити, час-

[169] a) Диви Фесслер, Історія Угорщини, I, стор. 226 і сл.
б) Істор. I, стор. 226 у примітці.
в) без сумніву Орос.

quet, explanat, obscurat, ut prodeat, quod vult. Tres sunt fontes de adventu Magyarorum testimonium perhibentis. Constantinus Porphyrogenitus, Nestor, et Anonymus Belae Regis Notarius. Priores duo facile, sed tertius est anomalum inter utrumque. Katona, Cornides, Pray, Engel, aliique conabantur quidem componere Anonymum cum reliquis, sed quoniam modus conciliationis violentus fuit, extraire critici ne adusque aquiesere. Si Nestor et Porphyrogenita, aliaque fragmenta traditionis conferantur, Magyari olim Nomades vagi procul a gloria eis per nepotes tributa, pascua colebant. Successu temporis insederunt plagae inter Mare Caspium, et Paludem Meotiden jacenti, qui ad Tarek fluvium, Turci, qui ad Kuma considerant, Cumani a Graecis vocabantur.

Fuit etiam alia divisio Gentis utpote Albi, et Nigri Magyari. Hanc divisionem Nestori in acceptis referre debemus, qui enumerando Gentes, terras slavorum ad Danubium successivis vicibus invadentes, secundo loco ponit Uhre bieli, Albi Magyari, ad distinctionem eorum, qui sub Plego easdem terras occupaverunt, quos nominat tsernii Uhre, Nigri, Magyari.

FATA GENTIS.

§ 78. In cultiorem Patriam delati exemplo vicinarum Gentium propugnaculo eguerunt, et ideo aedificarunt arcem, ac Civitatem a nomine suo Madzsar (169) nominatam. Ruinae hujus monomenti actu visuntur, cujus originem perperam nonnulli ad Tartaros detorquere conantur. a) Convenit id Lesgorum etiam fabulae per Fessler narratae b) anno utpote 551 pars Mongolicae Nationis a Septemtrionali Imperio Tibrth et Kiptsák emigrans occupavit Provinciam Buchara, et usque Astrachan suam potentiam extendit, spatio turbam alere nequeunte alia

(169) a) videatur Fessler Hist. Hung. I. p. 226. et ss.
b) Hist. I. pag. 226 in nota.
c) indubie Orosz.

тина подалася на захід, частина на північ. Перша частина зайняла землю лесгів і Гіс (вищезгадану територію біля Терек і Кумі) і за допомогою покореного населення побудувала місто Мажар і назвала всю країну за своєю колишньою батьківщиною Кіпчак. Їх хан в історії Дербента називається Гіс, Турк, Маскус, Нократ та Урус. в) Більш відомі події мадярів вперше зустрічаються біля 626 року. Імператор Гераклій, маючи намір покорити персів, вирушив проти неї (цієї частини) і, зустрівшись поблизу лазіїв, вимагав від (білих) турків допомогу в кількості сорока тисяч чоловіків. Коли хан дав йому надію на допомогу, (Гераклій) відвідав його особисто. Почувши про прихід імператора, хан вийшов йому назустріч із великою свитою і, побачивши імператора, [170] зіскочив із коня, і разом з своїми припав до землі. Імператор, вражений такою людяністю, наказав встати, удостоїв їх обіймами, навіть зняв з своєї голови діадему і коронував хата. Після коронації відбувся бенкет. Під час бенкету імператор показав образ своєї дочки Євдоксії і пообіцяв ханові за жінку. Закінчивши бенкет, імператор подарував ханові весь столовий посуд з царською прикрасою разом з дорогоцінностями. а) Прийнявши їх, цар турків (тому що вже був коронований діадемою), виділив прохану допомогу разом з відповідним вождем. Гераклій використав цю допомогу проти персів, вогнем спустошив багато міст і самі святині. Хозроес, коли почув про об'єднання турків з греками, повчає свого вождя Сарбара, щоб зупинився біля грецьких кордонів з метою відбити напад ворогів. Між тим Сарбар, отримавши листа, в якому Гераклій змінив зміст, залишився на місці. Турки, боячись приходу зими у вересні місяці, відчуваючи ненависть до служіння імператору, непомітно відійloco manet. Turci mense Septembri hyemem adpropingvantem verentes, et secus servitii Imperatori praestandi pertesi sen versus occidentem, alia versus septemtrionem recessit, prior pars occupavit terram Lesgorum, et Ghysz (supra attactam plagam ad Terek et Cuma) et incolis subjugatis aedificavit civitatem Mazsar et totam plagam ex antiqua sua Patria Kiptsak nominavit, Chan eorum in Historia Derbenti vocatur Ghysz, Turk, Maskus, Nokrat, et Urus c). Nobiliora acta Magyarorum primum occurunt ad annum 626. Heraclius Imperator Persas domiturus versus eam movit, et in vicinitate Laziorum consistens a Turcis (albis) quadraginta milia virorum auxilia postulavit. Et posteaquam spem auxilii a Chagano accepisset, personaliter eum invisit. Audito adventu Imperatoris Chaganus obviam ivit magno cum comitatu, et conspecto Imperatore (170) equo desitiliit, ac una cum suis terrae provolutus est. Humanitate hac tactus Imperator surgere jussit, et amplexu suo dignatus est, imo diademate e capite suo levato Chaganum coronavit. Coronationem convivium sequebatur. Inter epulandum exhibuit Imperator filiae suae Eudoxiae imaginem, et Chagano uxorem promisit. Finito convivio Imperator totam supellectilem mensalem Chagano donavit, regio ornatu, et clenodiis adjunctis a). Quibus perceptis Turcorum Rex,): quia jam diademate coronatus fuit:) auxilia petita resignavit una cum Duce idoneo. Heraclius auxiliis his usus est contra Persas, multas Civitates, ipsa delubra Ignis prosterni curavit. Chozroes audita conjunctione Turcarum cum Graecis Sarbarum Ducem suum ad Graecorum fines constitutum eatenus edocet, et fine repellendorum hostium evocat, interim Litteris interceptis, ac per Heraclium contrarii sensus substitutis Sarbarus in sim domum dilapsi sunt b). Sed nec ma-

[170] а) Вже тоді починається період, (який свідчить про те), чому мадяри сьогодні багато мають від греків.

(170) a) jam tunc inchoat epocha cur Magyari multa a Graecis actu teneant.

шли додому. б) Але ані не відбулося одруження Евдоксії з ханом, бо стало відомо, що в дорозі хан був убитий, тому заручена повернулася до батька. в) [171] Погоджуюся з Фесслером у тому, що ці турки не були хазарами, але мадярами, які жили біля Куми. Ані повідомлення Порфірогеніта не суперечить тому, що турки ніколи не мали вождя, а ці мали коронованого хана, бо сам Порфірогеніт дає згоду, що вони мали голів родів. Таким був той, що вийшов на зустріч імператорові, але коли він після коронації вимагав для себе більшого авторитету, ніж мав перед тим, був убитий. Це так швидко трапилося, що ані нареченої не діждався, тому Костянтин міг вневнено писати, що турки, тобто угорці, не мали жодного вождя.

Ці білі мадяри, за повідомленням Нестора, пройшовши біля Києва, зайняли землю слов'ян, розташовану біля Дунаю. а) Причину цього відходу Фесслер на підставі уривка з історії Дербента передає так. б) За каліфату Гес-хана 739 р. вождь арабів Мерван ал Гемар пішов аж до Дербента, в якому тоді знаходилося турецьке військо, тобто мадярське. Мадярського хана зобов'язав платити данъ. [172] З цього часу мадяри та араби постійно воювали за володіння Кіпчак і Ширван. Друга частина, яка знаходилася біля Куми, зненавидівши постійні війни, відділилася від інших мадярів і пішла на захід, пройшла біля Києва, згідно з Нес-

trimonium Eudoxiae cum Chagano con(c)lusum fuit, in itinere enim compertum est Chaganum occisum esse, ideo sponsa ad Patrem reversa est. c) (171) Consentio Fesslerio, ut Turcos hos non fuisse Chazros, sed Magyaros ad Cumam habitantes statuam, nec obstat Porphyrogeniti relatio Turcos nunquam habuisse Principem, hos vero Chaganum coronatum habuisse, nam ipse Porphyrogenitus tribuum capita fuisse annuit, qualis fuit, qui obviam Imperatori processit, sed quoniam ille post coronationem majorem authoritatem sibi vindicavisset, quam habuerit, antea, ideo mactatus est, idque ita cito evenit, ut nec sponsa adexpectaretur, et ideo Constantinus tute scribere potuit Turcos id est Hungaros nullum Principem habuisse.

Alibi hi Magyari referente Nestore penes Kiow transeuntes occupaverunt terram Slavorum ad Danubium sitorum a). Secessionis hujus causam ita tradit Fessler ex fragmento Historiae Derbent. b) sub Caliphatu Hes = Cham 739 Dux Arabum Mervan al Hemar processit usque Derbentum, in quo tunc militia Turcica i: e: Magyarica jacuit. Chaganumque Magyaricum tributarium fecit. Ab hoc (172) tempore certabant continuo Magyari et Arabes de possessorio Kiptsák, et Schirvan. Continuorum bellorum pertaesa altera pars ad Cumam degens, separat se a reliquis Magyaris, et processit versus occidentem penes Kiow transeundo, se-

[170] б) У Стріттера, Хазари, § 1 і сл.
в) Нікефор патріарх у Стріттера, цитоване місце.

[171] а) Слова Нестора такі: по сем прийдоша Угре Белiи і наследиша землю словенскую. Сії бо Угре почаша быти при Ираклiю цесарі, іже ходіша с ним Хоздроя царя перскаго. — А потім прийшли угри білі, зайняли землю слов'ян, бо ці угри почали існувати за імператора Ераклія, брали участь у поході проти Хоздроя, царя персів. Шлецер, Нестор 2, 112.
б) Історія угорців, том I, стор. 227.

(170) b) apud Stritter Crazaricor. 1. § et ss.
c) Nicaephor Patriach apud Stritter loco citato.

(171) a) Nestoris verba sunt: po szem prijdosa Uhre Bielii, i nasziedisa zemlju Szlovenszkuju. Sii bo Uhre pocsasa byti pri Irakliju Czari, izse chodisa s nim Chozdroja Czarja Prierszkaho. Et postea adpulerunt Uhri albi, et occuparunt terram Slavorum, hi enim Uhri inchoarunt existere sub Aeraclio Imperatore, et interfuerunt expeditioni contra Chozroe Imperantem Persarum. Schlötzer Nestor 2. 112.
b) Geschlichte von Ungarn tom. 1.

тором, зайняла землю слов'ян, які жили біля Дунаю. Але і друга частина, яка залишилася біля Терек, не затрималася довго, бо зі Сходу араби їх постійно тиснули. Втративши саму метрополію Маджар, з труднощами могли зберегти свої поселення. Ще більша небезпека їм загрожувала від пацінацітів (печенігів). Ці до того жили біля Ател і Геет (Волга і Яік), сусідами їх були мазури a) та Узи, які, змовившись, напали на печенігів і вигнали їх з поселень б). Печеніги, втративши батьківщину, нападають на мадярів, що находилися біля Терек і Куми.

Мадяри, досить послаблені арабами і позбавлені метрополії, не в силі протистояти, залишили свої поселення і взяли напрям на захід, куди вже перед тим відійшли їхні сородичі. Перед тим як прослідкувати за мадярами в цій подорожі, виникає питання, хто такі білі угри. [173] Нестор не пояснює, Шлеццер же не висвітлює. Останній, мабуть, тому, що не знав мадярської мови. Якби йому було відомо, що «севкє» значить те саме, що по-руськи «білий», тоді він натрапив би на білих мадярів, наприклад, секель, сикель, сікул. Якби цей поділ був схвалений також Феофаном, до того ж і прийнятий, зникло би багато труднощів з історії мадярів. Тоді нотар короля Бели знаходився б у зв'язку з Нестором і Порфірогенітом. Анонім виводить мадярів із Азії, про це саме розповідає Нестор і доводить, що прийшли зі Сходу. Для Нестора, який писав у київських печерах, Терек і Кума были на Сході, а не в Башкірії. Ясною вийшла розповідь того ж Анонімa (про те), що біля Києва сікули з мадярами спочатку воювали, а потім об'єдналися з ними. Сікули, прийшовши біля Києва, зайнявши давні посе-

cundum Nestorem occupavit terram Slavorum ad Danubium habitantium, sed nec altera pars ad Terek remanens diuturnam habuit mansionem, nam ab oriente per Arabes continuo pressa, ipsaque Metropoli Madzsar amissa, aegre sedes suas conservare poterat. Magis adhuc eis periculum imminuit a Pacinacitis (Petsenegis). Hi antea ad Atel et Geeth (Wolga, et Yaik) habitantes conterminos habuerant Mazuros a) et Uzos, qui conspirantes adgrediuntur Petsenegos, et sedibus exuunt b). Petsenegi Patria destituti irruunt in Magyaros ad Terek, et Cuma.

Magyari per Arabes satis attriti et Metropoli exuti, resistendo impares, avitas sedes deserere, et versus occidentem, quo jam perprius sui cognati discesserunt, directionem sumunt. Antequam Magyaros in hac peregrinatione prosequerer quaestio oritur, quinam sint albi (173) Uhre? Nestor non explicat, Schlötzer autem non elucubrat, indubie posterior propterea, quia Magyaricae lingvae gnarus non fuit. Si notum habuisset Magyarice szöke, tantundem significare ac Ruthenice bielij, tunc incidisset in albos Magyaros, utpote Szökely, Székely, Siculos. Nas Nestoris distinctione per Theophanem quoque probata, et ultro acceptata multae difficultates ex historia Magyarica evanescerent. Tunc Belae Regis Notarius cohaereret cum Nestore, et Porphyrogenita. Anonymus ex Asia educit Magyaros, id ipsum narrat Nestor, et ab oriente venisse docet, Nestori in cryptis Kiowiensibus scribenti Terek, et Cuma ad arientem fuit, non vero Baskiria. Clara evaderet narratio ejusdem Anonymi, qualiter ad Kiow Siculi cum Magyaris primo bellent, dein eis jungantur. Scilicet Siculi penes Kiow transeundo antiquas sedes Slavorum,

[172] а) Тут не треба заміняти хазарів, тому що слід читати мазури, плем'я, яке тепер існує в Польщі.

б) Порфірогеніт у Стріттера, Печеніги, стор. 797.

(172) a) Non debent hic substitui Chazari quia legi debent Mazuri Gens actu in Polonica existens.

b) Porphyrogenit apud Stritter Pacinaciticor pag. 797.

лення слов'ян (гетів), Молдавію і Трансільванію, легко могли надати допомогу руським проти чорних мадярів, про яких пізніше узнали, що мають спільну мову, перестають воювати і вступають з ними в союз. Не суперечить (і те), що Анонім називає їх куманами. Ця назва збереглася у них від давніх поселень, коли ще жили біля Куми. Шановний Прай і Катона повинні були роз'яснити, [174] а не звинувачувати в помилці Адемара, хабоненського монаха, який зробив ясну різницю між чорною і білою Угорщиною, один і другий засуджує монаха, тоді як оба гідні засудження. а) Таким чином, сікули є білі угорці, а чорні угорці, це самі мадяри. Із такого поділу ясно, чого сікули і сьогодні в Трансільванії утворюють окремий народ і не хочуть змішатися з мадярами, бо вже в Азії мали відмінну назву і давніше перебували в Трансільванії ніж мадяри. Те, що Катона розповідає про походження та про назву сікулів, скоріше затемнює їх історію, аніж висвітлює, але славний критик і не хоче від нас більше, лише те, щоб ми йому вірили. б) Та вернімося до мадярів. Через нахабність печенігів мадяри, залишивши батьківщину, поселяються в сусідстві хазарів. Лебедіаш, один із вождів, входить у стосунки з ханом, одружується із знатною хазаркою, від якої однак не має ніяких нащадків, щоб зробити його більш відданим для себе, вона хоче дати вождя всьому мадярському племені, у якого не було ніякого вождя. Скромний мужчина просить ласку хана і домагається того, [175] що хан відправляє з ним своїх людей до мадярів. Після наради був знайдений більш відповідний, а саме, Арпад, розумний, розсудливий і хоробрий, ніж його батько Алмуш. За

[174] а) Див. Прай, Аннали угорців, стор. 378. — Адемар був ровесником Гейзи і св. Стефана. А А також Катона, Історія, I, 104.
б) Його слова: Чому це не можна повірити про сікулів, не знаю. Історія вождів, стор. 260.

(Getarum) Moldaviam, et Transylvaniam occupantes auxilio Russis facile esse poterant contra nigros Magyaros, quos posteaquam cognovissent, sui labii homines esse, desistunt ab armis, et manus jungunt. Nec obstat per Anonymum Cumanos nominari, hoc nomen inhaesit eis ab antiquis sedibus dum adhuc ad Cumam degerent. Rus Pray et Katona debuissent delucidavisse, (174) non vero erroris arguisse Ademarum Monachum Chabonensem, qui inter Hungariam Albam et Nigram claram distinctionem fecit, uterque castigat Monachum, ut uterque castigatione dignus fiat a). Sunt itaque albi Uhre Siculi, et nigri Uhre ipsi Magyari. Ex hac combinatione patet, cur Siculi, et actu distinctum populum in Transylvania efficiant, et cum Magyaris commisceri nolint, quia jam in Asia distinctum nomen habebant, et antiquiores sunt in Transylvania quam Magyari. Quae de origine, et nomenclatione Siculorum Katona refert, obscurant potius quam dilucidant Historiam eorum, sedd nec celebris criticus plus a nobis desiderat, quam ut credamus ei. b). At redeamus ad Magyaros. Ob insolentiam Petsenegorum Patriam deserenter Magyari in vicinitate Chazarorum consident, Lebedias unus e Ductoribus notitiam init cum Chagano, et obtinet nobilem Chazaram uxorem, ex qua tamen nullas suscepit proles, imo quo magis reddat sibi illum obligatum toti Genti Magyaricae nullo principe provisae caput dare voluit. Deprecatur vir modestus gratiam Chagani, et suo influxu (175) effecit, ut Chaganus suos homines cum illo expediret ad Magyaros. Facta consultatione magis idoneus inventus est. Arpad utpote: prudentia, consilio, et fortitidine praeditus, quam Pater ejus Almus. Quem etiam solenni Chazarorum more, ac consuetudine in

(174) a) vide Pray Annales Hungaror pag. 378 Ademar fuit coevus Gejzae et s. Stephano. Et Katona Hist. Critic. Tom. 1. pag. 104.
b) Sunt ejus verba: Cur id de Siculis credi non possit, non video. Hist. Ducum pag. 260.

урочистим звичаєм хазарів, піднявши на щиті, проголосили його вождем. а) До того часу королівські корони виділяли римські імператори. Хан думав також для себе здобути таку перевагу, запропонував це мадярам і знайшов порозуміння. До Арпада турки ніколи не мали жодного вождя. Також і від його предків по сьогодні вожді встановлюються по-турецьки. б) Після трьох років печеніги, напавши на турків, переслідували їх з вождем Арпадом. Таким чином, турки, втікаючи і шукаючи землю для заснування поселення, напали на Велику Моравію, прогнали її мешканців і там поселилися. в) Тут мадярські історики не мають правильної уяви, вони роблять різницю між Арпадом, вождем невстановленим, і Арпадом — встановленим. Слова Порфірогеніта ясніші, ніж допускали б подібну схоластичну неясність. [176] З повідомленням Порфірогеніта співзвучний Нестор, який в оригіналі так говорить про прихід угорців: В лето 6406 а) идоша угре мимо Кіев городо, еже нинѣ зовется угорское, і пришедше ко Днепру сташа вежами б) сій реч станами, беша бо ходяще яко і половці, і приведше от востока (підкреслено автором) і устремішася чрез гори велікія, яже прозвашася Угорская, і почаша воевати на живущия ту Волохи і Словени. Сидяху бо ту прежде словене і волохове прияща землю словенскую, і по сем же угри прогнаша волохи, і наследиша землю ту, і седоша со словеньми покорившe я под ся. І от толіе прозвася земля угорская. І начаша угре воевати на гре-

[175] а) Порфірогеніт, у Стріттера про угорців, стор. 610.
б) На цитованому місці слова Порфірог. неправильні.
в) В. Моравією називається, бо вміщувала більшу частину Угорщини.

[176] а) Від заснування світу, що відповідає 898 року нашої ери.
б) Точніше треба б читати «возами» (возами, накритими шатрами).

scuto erectum Principem fecerunt. a) Coronas Regias antea divdebant Imperatores Romani, Chaganus existimabat sibi quoque id praerogativae competere, id svasit Magyaris, et invenit Complatentiam, ante Arpadum Turci Principem alium nullum unquam habuerunt. Ex Ejus etiam posteris ad hunc usque diem Principes turcice constituuntur b). — Post annos tres Turcos invadentes Pacinacitae eos cum Principe Arpado persecuti sunt. Turci itaque fugientes, et terram ad sedes collocandas quaerentes Magnam Moraviam ingressi incolas ejus expulerunt, ibique sedes suas posuerunt, c.) hic hallucinantur Magyarici scriptores, et distingvunt inter Arpadum Ducem non installatum, et Arpadum installatum. Porphyrogeniti verba clariora sunt, quam ut similem scholasticam distinctionem patiantur. (176) Relationi Porphyrogeniti consentit Nestor, qui de adventu Hungarorum taliter refert verbis originalibus: V lieto 6406. a.) idosa Uhre mimo Kiew horoju, ezse nunyje zovetszja Uhorszkoe, i prisese ko Dnepru sztasa vezsami b) sijrierz sztanami, biesa bo chodjasztse jako i Polovtzi, i prisedse ot vosztoka i usztremisaszja tsrez horу velikija, jazse prozvasasza Uhorszkaja, i potsasa vojevati na zsivusztsija tu Volochi, i Szloveni. Szidja-

(175) a) Porphyrog. apud Stritter Ungaricor. pag. 610.
b) Sunt verba Porphyrog. 1. c. perperam hic hallucinantur Magyarici sciptores, et distingvunt inter Arpadum Ducem non installatum, et Arpadum installatum. Porphyrogeniti verba clariora sunt, quam ut similem Scholasticam distinctionem patiantur.
c) M. Moravia dicitur, quia majorem partem Hungariae complectebatur.

(176) a) Ab orbe condito, qui nostrae Aerae aequivalet Anno 898.
b) rectius legi deberet возами vozami curribus tentoriatis.

ки, і попленила землю францескую, і Македонску даже до Селуна, і начаша воєвати на Морави, і на Чехи. — Це (в перекладі) так звучить: 6406 року а) угорці пройшли біля Києва через гору, яка називається угорською. І прийшли до Дніпра і розложили табори, бо вони прийшли, як і половці, зі Сходу і переправилися через високі гори, які називаються угорськими, почали завойовувати волохів і слов'ян, які там жили, потім захопили землю слов'ян, після того угорці вигнали [177] валахів і зайняли землю, разом із слов'янами поселилися, яких собі підкорили, з тих пір почала називатися угорська земля. Потім угорці почали завойовувати греків, спустошили землю франків і македонів аж по Фесалоніку. Згодом почали завойовувати Моравію і Чехію. — Це той славний пасаж про угорців, який так славно прокоментував Шлецер, і тому угорці його зненавиділи. Воно ясне і відповідає правді, а саме, що мадяри прийшли зі Сходу, зупинилися біля Києва, потім переправились через високі гори (Карпати), перемогли валахів і слов'ян у Трансільванії, в Молдавії та Язигії і Дакії, підкорили їх собі і з ними залишилися на землі, потім завоювали землю франків, тобто (Нестор розуміє) Паннонію і саму Моравію та Чехію. Всі угорські історики визнають ці твердження. Але появляється писар короля Бели, який зовсім по другому розповідає про події, наслідуючи його, угорські письменники одні частково, інші повністю ясній історії надають вигляду поетичного і так передають. а) Розташування землі давно було зовсім іншим, ніж сьогодні, і Північна Азія (Сібір та Камчатка) колись була батьківщиною історичних миртів. Там на горі Меру перебував [178] Куверо, бог достатку. Там мав свою святиню Фамула, бог пермів. Тут же розміщений еден (рай) Аполліна приманював розовим соком смертних з півдня і тих, які хотіли насити-

[177] а) Слідує текст Фесслера.

chu bo tu prezse Szlovene, I Volochove prijasa zemlyu Szlovenszkuju, i po szemzse Uhri prohnasa Volochi, i naszledisa zemlyu tu, i szedosa szo Szlovenymi pokorivse ja pod szja. I ot tolie prozvaszja zemlya Uhorszkaja. I natsasa Uhre vojevati na Hreki, i poplenisa zemlyu Franceskuju, i Makedonszku dazse i do Szeluna, i natsasa vojevati na Moravi, i na Tsechi. Quod Latine ita sonat: Anno 6406. a.) pertransierunt Ungari penes Kiew per montem, qui Ungaricus adpellatur. Et venerunt ad Dnepr, et consederunt in tentoriis, quia illi progrediuntur, sicut Polovczi. Et venerunt ab oriente, et ruerunt per altos montes, qui Hungarici dicuntur, et inceperunt ibidem habitantes Valachos, et Slavos debellare. Quia ibidem sederunt Slavi, et Valachi, dein occuparunt terram Slavorum, postea Hungari expulerunt (177) Valachos, et occuparunt terram, et sederunt Cum Slavis insimul, quos sibi subjugarunt, ab hoc tempore incepit nominari terra Hungaria. Tunc inceperunt Hungari Graecos debellare, et depopulati sunt terram Francorum, et Macedonum, usque Tessalonicam. Postea inceperunt Moraviam, et Bohemian debellare. Iste ille celebris locus de Hungaris, super quo Schlötzer adeo pompose commentatur, et ideo Hungarorum odium incurrit. Est planus, clarus, et veritati consentaneus. Magyari enim ex oriente venisse, penes Kiew substitisse, dein altos montes (Carpathos) transiisse, Valachos, et Slavos in Transsylvania, Moldavia et Jazigia, ac Dacia debellavisse, sibi subjugasse, et cum illis terrae immansisse, dein Francorum terram id est (intellegit Nestor) Pannoniam, et Moraviam (ultra Granum plagam) ac ipsam Moraviam, et Bohemiam ocupasse perhibentur. Sunt totidem asserta, quae omnes Historici Magyarici agnoscunt. Sed comparet Belae Regis Notarius, qui longe aliter rem tradit, hunc Magyarici Scriptores alii in parte, alii in toto sequendo planae Historiae a.) Telluris dispositio antiquitus longe

(177) a) Sequatur Fesslerii textum.

тися амброзією. Та коли нічого з цього не знайшли, одна частина вважала себе щасливою, якщо знайде в собі сил, щоб повернути на Захід, інша частина, втративши надію, залишившись на місці, поплатилась за жадібність і святу славу золота. Так виник занепад фіннів, які захищали своє бідне життя та існування потомків від диких тварин між горами Урал та рікою Іртиш.

Між цими дикими створіннями кочового життя перебували мадяри, теперішні господарі Паннонії, а) від олова «маг» сім'я, або від магош «високий», фіннами названі угер, огур, що на мові остяків значить «високий». Культурні греки звикли їх називати уграми, точніше турками, латиняни ж — оногурами, унграми, агаренами, слов'яни — уграми, венграми, невідомі письменники — гуннами та скіфами. Мадяри запозичили своїм сусідам фіннам багато виразів, тому в обох мовах існує подібність слів та подібність в характері. б) [179] З давніх пір існував народ турків, який походив із східньої Індії, а) названий Птоломеєм: дарбіки, парни, даи, япари, салатари, хомари, йохари; Плінієм: сарапари, хомари, комани, даги, массагети, абульфельди, гаятклітн; давніми греками: індоскіфи; візантійцями: авталіти, ефталіти і білі гунни, письменником Амрузом — прямо турки. Перси їх називали спочатку саками, пізніше турками. Із них сім родин, а саме, хазари, булгари, іателіти, огури, мадяри, печеніги та узи (кумани), які поселилися між Азовським морем і Волгою, називалися одним ім'ям «турки», а через подібність походів вважалися гуннами. На підставі цього турецького походження мадярів пояснюються пелвійські, персидські та санскритські олова, спорідне-

[178] а) Адже в поетичній, романтичній батьківщині.

б) Як просто виходить, щоб мадярів не вважати фінського походження.

[179] а) Без всякого порушення відбувся цей перехід від мадярів до турків.

alia, ac nunc fuit, et Asia Septentrionalis (Siberia et Kamtsatka) olim fuit Patria Myrthorum historicorum ibi habitabat Meru (178) Kuvero Divitiarum Deus. Ibi Fumala Permiorum Deus templum suum habebat. Ibidem Apollinis eden situatus (Paradisus) alliciebat mortales meridionales rosarum succo, et ambrosiae rore satiari aventes, et cum nihil horum repertum esset pars alia felicem se reputavit, si viribus adhuc praedita exstitisset versus occitentem elabendi, alia pars in desperationem acta manendo in loco luit poenas avaritiae et auri sacrae famis. Hac ratione exurexit Finnorum colluvies, et inter montes Ural, ac fluvium Irtsch miseram suam vitam, et prolium existentiam a feris, gazulis frondosis defendebat.

Inter has feras creaturas nomadicae vitae degebant Magyari, Pannoniae moderni Domini a.) a Mag semen, aut a Magos, altus, a Fennis Uher, Ocgur, in lingva Ostyakonum altus nominati, quos eruditiores Graeci Ugros, aptius Turcos, latini autem Onoguros, Ungros, Agarenos, Slavi Uhros, Wengros, et ignari scriptores Hunnos, ac Scythas adpellare solent. Magyari suos vicinos Finnos manuduxerunt in multis rerum expressionibus, ideo in utraque lingva vocabulorum, ac characteris similitudo originem habet. b.) (179) Antiquissimo tempore extitit Turcorum Populus ex India Orientali oriundus a.) Ptolomeo Darbicci, Parni, Daae, Iapari, Salatari, Chomari. Plinio Sarapari, Chomari, Comani, Dahi, Massagetae, Abulfaldae, Hajatclitae, Graecis antiquis Indoscythae. Bizantinis Euthalitae, Ephtalitae, et Hunni Albi. Amruso scriptori directe Turci nominatus. Persae Saccos antea, postea Turcos appellarunt. Horum septem familiae Chazari, Bulgari, Hajatelitae, Oguri, Magyari, Petsenegi, et Uzi (Cumani) inter Tanaim, et Volgam considentes, uno no-

(178) a) ergo in Patria poetica, Romantica.

b) Quam subtiliter obviat ne Magyari Finnicae originis statui possint.

(179) a) absque omni incidenti fit hic transitus a Magyaris ad Turcos.

ні з мадярськими. Фесслер конкретно розглядає всю історію цих турків, перераховує і прикрашує війни і посольства, про які є згадки у візантійських письменників, які повторилися між турками і грецькими імператорами, начебто спрямовані на безперервність історії мадярів. Далі ділить всю Турцію на східню і західню. Постійні війни та труднощі примусили на переселення спочатку хазарів, потім мадярів, узів і печенігів. Перед 626 роком володіння хазарів було вже міцним і дозволило одній частині мадярів перехід через Волгу, [180] але заборонило великій юрбі мадярів. Частина мадярів, якій було дозволено по своїй волі шукати нові поселення, розмістилася біля річки Терек, друга біля річки Кума. Тут Гераклій відвідав мадярського хана а), прийняв гостинно, і подарунком всіх столових посудин та надією на одруження з його сестрою Евдоксією приманив його, щоб йому дав допомогу проти персів. Другій же частині (велике плем'я) було заборонено перейти, вона змушена була поселитися на півночі, а саме, в Башкірії, як сьогодні прийнято її називати. Більше двісті років мадяри прожили, випасуючи худобу в цих пустинях, коли в надії на великий подвиг були підбадьорені б) на переселення та відшукання поселень свого родича Аттіли. в) Так, 884 року, коли королями були? Карло у франків, Святоплук у Моравії, Сімеон у булгарів, Ольга на Русі, коли грецьким імператором був Лев, а церквою керував на Сході Стефан, на Заході Гадріан, а каліфат мав Ахмед Магомед, тоді зібралося (за повідомленням писаря короля Бели) сім родів мадярів, що жили між річкою Камою і горою Уралом.

[180] а) Згаданий хан не був мадяром, тому що за свідченням Порфірогеніта мадяри до Арпада не не мали жодного вождя.
б) Точніше: печеніги їх вигнали з тих місць. Диви Порфірогеніта.
в) Заперечує, що мадяри є за походженням гунни, однак, приймає спорідненість з Аттілою.

mine Turci nominabantur, et propter similitudinem expeditionum Hunni audiebant. Ex hac Turcica Magyarorum origine explicantur tot voces Pehlvicae, Persicae, et Sancriticae Magyaris familiares. Pertractat Fessler horum Turcorum in concreto totam Historiam, — bella et legationes, apud Bizantinos Scriptores memoratas inter Turcos, et Imperatores Graecos repetitas tamquam ad Historiae Magyaricae integritatem spectantes enumerat, et exornat. Subdividit dein totam Turciam in Orientalem, et occidentalem. Continua bella, et fatigia coegerunt primo Chazaros, dein Magyaros, Uzos, et Petsenegos ad emigrationem. — Ante annum 626 Chazarorum Regnum fuit jam potens, et Magyarorum uni parti transitum per Wolgam (180) admisit, sed magnae Massae Magyaricae prohibuit. Admissa pars Magyarorum ad sedes ultro quaerendas, alia ad Terek, et alia ad Cuma fixit domicilium. Hic Heraclius visitavit Chaganum Magyaricum a.) convivio excepit, et praesentatione omnium mensalium supellectiliumac spe matrimonii cum sua socore Eudoxia ad sibi praestandum auxilium contra Persas allexit. Altera vero pars (gross Stamm) prohibita fuit a transitu, sedes figere coacta in Septemtrione, et signanter in Baskiria nunc dici solita. Ducentos, et amplius annos in desertis his pascendo pecora transegerunt Magyari, donec stimulo magna faciendi impulsi. b.) fuissent ad amigrationem, et exquirendas sedes Attilae sui cognati c.) Itaque anno 884 Carolo Francorum Swjatopolko Moravorum, Simeone Bulgarorum, Olego Russorum regibus, et Leone Graecorum Imperatore Stephano in Oriente, Hadriano in occidente Ecclesias gubernantibus,

(180) a) Non est Chaganus memoratus Magyar propterea, quod teste Porphyrogenita Magyari nullum Ducem habuerunt ante Arpadum.
b) rectius per Petsenegos locis suis pulsi. Vid. Porphyrogenita.
c) Negat esse Magyaros Hunnicae originis et tamen acceptat sognationen Attilae.

[181] Голови їхні Алом, Лебед, Кондy, Онду, Тосу, Губа і Тугутум оголошують переселення і обирають верховним вождем 64-річного Альма, мужа між усіма шановного а) і встановлюють 5 пунктів утворення майбутньої монархії:

1. Вічне успадкування з роду Арпада б)
2. Різний поділ добичі.
3. Щоб голови родів та їх нащадки ніколи не утримувались від впливу в управлінні. в)
4. Хто виявиться невірним вождеві, хай буде покараний смертю.
5. Якщо хтось порушить вищенаведене, хай карається вигнанням. г)

Уклавши цей союз, мадяри створили одну націю, яка пізніше стала такою славною. д) З метою легшого керування товпою встановили менших вождів і після багатьох промов вирушили в напрямі до Волги. Переправившись через ріку, напали на Суздаль, руську землю, [182] і на протязі двох місяців зупиняються перед Києвом. а) Знаходячись на півночі,

et Achmed Mohamedo Caliphatum tenente septem tribus Magyarorum inter Kama (181) fluvium, et montem Ural degentes congregantur (ex relatione Belae Regis Notarii) Eorum capita Alom, Lebed, Kondu, Ondu, Tosu, Huba, et Tuhutum publicant migrationem, et eligunt Ducem supremum Almum 64. annorum virum inter omnes seniorem a.) pohuntque 5. conditiones in futurae Monarchiae consolidationem:

1. Successio perpetua ex stirpe Arpad. b.)
2. Aequa divisio prredae.
3. Ne unquam reliqua Capita eorumque nepotes tribuum excludantur ab infleku regiminis c.)
4. Qui infidelis redderetur Duci morte luat.
5. Si quis praeallata laederet mulcetur d.)

Hoc foedere icto Magyari effecere unam Nationem expost adeo illustrem e.) Ad turbam facilius regendam minices etiam Ductores constituernt, et post plurium dictum iter ad Wolgam adpulerunt. Trajecto fluvio ingressi Susdal terram Russorum, et intra (182) duos menses coram Kiew subsistunt a.) In hac positione Magyari Septemtrionem spectando nacti

---

[181] а) Все оповідання суперечить Порфірогеніту, який заслуговує більшого довір'я, ніж писар короля Бели.
б) Однак цього не дотримали, бо Лебедій перший його нарушив.
в) Верхівка аристократії зовсім некорисна для республіки, але ж вона ніколи не існувала в історії Угорщини.
г) Цей пункт суперечить 4-му, тому що проти невірного виносили вирок смерті.
д) Це правдиві слова, тому що мадяри ніколи не були б такими, якими вони є, якби не навчилися підкорятися одному голові, і те правда, що перед тим як згуртувалися в один народ, не можна їм приписувати такі славні вчинки, які їм так явно видумали мадярські письменники і сам Фесслер.

[182] а) Від Башкірії до Києва 372 милі. Фесслер говорить, що мадяри це здолали на протязі 6 місяців. Катона дає їм 4 роки.

(181) a) tota Narratio contrariatur Porphyrogenitae, qui tamen majorem fidem meretur, quam Notarius Belae Regis.
b) Quae tamen observata non fuit, nam Lebedias primus eam fregit.
c) Summa Aristocratia pro Republica nequaquam utilis, sed nec unquam exstitit in Historia Hungariae.
d) haec conditio contraria est 4-ae quia in infidelem mors dicatur.
e) dicta haec sunt vera, quia Magyari nunquam effecti fuissent quod sunt, nisi uni capiti parare didicissent, sed et id verum est, antequam in unam nationem coaluissent non possunt illis tribui adeo celebria facinora, quae Magyarici scriptores et ipse Fessler adeo candite(!) consarcinarunt.

(182) a) A Baskiria usque Kiew sunt 372. miliaria, Fessler intra sex menses id perfecisse Magyaros tradit. Katona 4. annos eis dat.

мадяри зустріли русів, які платили дань хазарам, направо (зустріли) мадярів, які, залишивши свого вождя і земляків, від ріки Куми прийшли сюди і займалися скотарством і землеробством б), зліва знаходилися хазари. Недалеко від джерела Дінця, де знаходиться Белгород, був розміщений Саркел, прикордонне укріплення хазарів, нижче на 24 милі знаходилась Лебедія, нижче на 45 миль був ліс Лебедин, сьогодні називається Чорний ліс, тут беруть свій початок річки Інгал, Інгулець, які Порфірогеніт називає Хідмас, Хінгіл. Весь край називався Лебедія від вождя Лебедь. Хан віддав цей мадярам, щоб його заселили. в) Голова роду Лебедій, сусід хана був широко відомий і вважався одним із перших, бо мадяри, які не знали коритися одному, [183] відмовилися підкоритись Алмові і почали називати **себе «вільними партнерами»** (підкреслено автором) а) і тому Лебедій не міг сподобатись мадярам ані через одруження з хазарською принцесою, ані з-за ласки хана. б) Алом між тим, переправившись через Дніпро, напав на Червону Русь. На прохання русів появляються допоміжні війська куманів, за допомогою яких руси насмілилися вступити в бій з мадярами. Але після невдалого бою русів мадяри готувалися нападом взяти Київ, коли несподівано кумани пізнають в мадярах своїх роди-

sunt Russos Chazaris tributarios, a dextris Magyaros, qui relicto suo Duce et Popularibus a Cuma fluvio huc adpulere, et pascuatione ac agricultura occupabantur b.) a sinistris Chasari constituebantur. Non procul a fontibus Donecz, ubi jacet Belhorod, situabatur Sarkel arx limitanea! Chazarorum. — miliaribus 24. inferius jacet Lebedia, — intra quod miliaribus 45 sylva existit Lebedin, nunc csernij Liesz vocata, ibi oriuntur fontes fluviorum Ingal, Ingulez, Porphyrogeniti Chidmas, Chyngilus vocitarorum. Plaga tota vocabatur Lebedia a Duce Lebedj, quam Chaganus Magyaris inhabitandam tradidit c.) Caput tribus Lebedias vicinus Chagano notissimus existimabatur esse primarius, nam Magyari insciі uni parere, Almo recusa — (183) bant subesse, et se nominare incepere **szabados felesek** a.) ac ideo Lebedias nec per matrimonium cum Principissa Charara, nec per favores Chagani Magyaris imponere potuit b.) Alom interea trajecto Dnieper rubram Russiam infestavit. Ad preces Russorum comparent auxilliares Cumanorum Copiae, quibus adjuti Russi audebant confligere cum Magyaris. Sed infeliciter concussis etenim Russis Magyari parabant impetu capere Kiew, cum repente Cumani agnoscunt Magyaros suos congenerationales, et jungunt

[182] б) **Це Фесслер розповідає тому, щоб міг об'єднати Костянтина Порфірогеніта з Анонімом, писарем короля Бели, але цього не може бути, якщо вірити писарю короля Бели про прихід мадярів, тоді Костянтин не знав мадярів, його слова не відносяться до мадярів.**

в) Тут Фесслер марить і сам не знає, що він робить.

[183] а) Але і це слово не мадярське, бо знаємо, що «свобод» слов'янське слово і означає вільний, з нього мадяри зробили сабад.

б) Уже писар короля Бели визнає, що перший пункт — видумка пізнішого віку.

(182) b) Haec ideo narrat Fessler, ut possit Constantinum Porphyrogenitum et Anonymum Belae Regis Notarium conciliare, sed ids stare nequit, nam si Belae Regis Notarium conciliare, sed id stare nequit, nam si Belae Regis Notario fides tribuatur de adventu Magyarorum, tunc Constantinus non novit Magyaros, verba ejus Magyaros non attinent.

c) Hic halucinatur Fessler, et solus nescit, quid agit.(!)

(183) a) Sed nec haec vox est Magyarica, nam scimus szvobod esse slavicum et significare liber, frey, inde Magyari fecere szabad.

b) Jam agnoscit Belae Regis Norius punctum 1. esse rosterioris aetatis figmentum.

чів і об'єднуються з ними. в) Згідно ради київлян мадяри розуміють, що батьківщина Аттіли знаходиться за (горами) Гаваш. Алом прийняв слово миру, а київляни проявили свою вдячність золотими і срібними подарунками та продуктами. Та кумани над усе раділи, що знайшли своїх рідних г) і тому об'єдналися з мадярами. У куманів було 7 родів д) ед, едум, ету, бунгер, онсад, урсур, бойта і ретел. Таким чином, з новими земляками, а також новими родичами куманами та декількома київськими русами [184] супроводжений Алмуш вступає у Владимир і підкоряє його. а) Скрізь дружньо прийнятий не потребував зброї, подарунками навантажений, після того як йому були дані супутники, які знали проходи карпатських гір, після втомливої дороги переходить через Карпати і потрапляє в чудову долину, яку оминає Латориця, приходить до Мукачева. Тут відпочив 40 днів. Тим часом поширилася про них звістка по цей і по той бік Тиси, тут мали свої пасовиска моравські, а там булгарські пастухи. б)

Інші гілки мадярів на протязі трьох

se suis cognatis. c.) Suasu Kiowiensium intelligunt Magyari Attilae Patriam esse ultra Hovas. Alom pacis vocem sumpsit, Kiovienses vero donis auri, argenti, et victualium suam gratitudinem testabantur. Ast super omnes congratulati Cumani se suos cognatos invenisse d) et ideo conjunxere semet Magyaris. Erant autem Cumanorum tribus septem e.) Ed, Edum, Etu, Bunger, Onsad, Ursur, Bojta, et Retel. Itaque cum suis popularibus, item novis cognatis Cumanis, ac nonnullis Russis (184) Kiowiensibus stipatus Almus intrat in Vladimir et facit sui juris. a.) Ubique amice exceptus non eguit armis, sed potius donis cumulatus, et datis Comitibus anfractus montium Carpathicorum noscentibus post fatigiosa itinera Carpatos superat, et in amoenam planiciem, quam alluit Latortza, Munkatsinum delabitur. Quadraginta diebus hic quies capta. Interim rumor eorum penetravit ultra, et cis Tibiscum hic Moravi ibi Bulgari Pastores habebant sua pascua. b)

Reliqui rami Magyarorum tribus annis

[183] в) Правильно що Абул і Агет беруть зброю проти себе і б'ються за Ербію, випадково узнають, що вони брати, а Ербія їх сестра.

г) Вони не були куманами, але хазарами, казарами, козаками, як вище бачили, руського походження.

[184] а) Вчені знають, що Владимир тоді ще не існував, і не було потреби на подібне збочення, але Анонім тому видумав їх відхід, щоб повчити мадярів, що вони мають право на Ладомерію. А це мадярські історики обожають. Порівняй у Шлецера.

б) Одне і друге неправильно, бо морави до Мукачева ніколи не доходили, а тут були не лише пасовиська, але й укріплення, наприклад, Унгвар, як будемо бачити. З другого боку не були булгари турецького походження, а слов'янського, як будемо бачити.

(183) c) recte sicut Abules et Agetas arma stringunt invicem, et pugnant pro Erbia in casu edocentur seu fratres esse et Erbiam eorum Sororem.

d) Non erant illi Cumani, sed Chazari Kozari, Kozaki, Ruthenicae originis ut superius vidimus.

(184) a) Eruditi sciunt Vladimir tunc necdum extitisse, nec opus fuisse similis deviationis, sed anonymus ideo finfit eorum digressionem, ut doceat Magyaros jus habere ad Ladomeriam. Et hoc Magyarici Scriptores adorant!! Confer Schlötzer.

b) Utrumque falsum, nam Moravi usque Munkáts nunquam extendebantur, et hic non tantum pascua, sed etiam Arces erant, ut Unghvar, sicut videbimus. Altera ex parte non erant Bulgari Turcicae originis, sed slavicae ut videbimus.

років жили в Лебедії як союзники хазарів у походах і не бажали брати участі в спорах, які виникали між хазарами.

В цей час хазари складалися з 8 родів кабар, нег, мегер, куртугермат, таріан, генах, кар і каз. Кабари повстали, але переможені об'єднуються з лебедійськими мадярами. Хоч таке поповнення не заважало, все-таки мадяри не могли вистояти проти печенігів, [185] вісім родів яких, а саме, ертем, цур, гіла, кулпе, харобо, талмат, хопон і цопон, напали на мадярів у Лебедії. а) Після отриманої поразки одна частина займає Ателькузу між Прутом і Серетом, друга частина повертається до Азії до річки Куми і Кавказьких гір, де між персами під назвою «сабадош фелешек» (вільні партнери) зникають. Печеніги, ставши сусідами, почали бути обтяжливими для хазарів не менш, як перед тим для мадярів, тому хан хазарів думав, що як для нього, так і для мадярів взаємний союз корисний, навіть необхідний. Відправляє корабель із Таврії з проханням, щоб перший вождь мадярів прийшов до нього.

На місце Алмоша наступив вождь Лебедій, який добре знав, що обіцяв мадярський народ, який розмістився в кріпості Унгвар між Бодрогом і Тисою.

Хан пропонує Лебедійові принципат під умовою, що він його визнає за верховного пана і зобов'яже до цього своїх наслідників.

Лебедій скромно відмовляється від гідності, щоб не зробити марним захист сильного сусіди, [186] його пропозицію не відкидає, але пам'ятаючи на свою присягу Алмові, дану ще в Башкірії, виявив себе нездатним виконувати верховну владу і готовий її від себе відкинути, пропонує Алма, або його сина Арпада. План сподобався ханові і разом з Лебедієм вислав послів до мадярів. Мадяри, як сабадош фелешек (рівні партнери) і вільні від поразки, однак в Лебедії пе-

[185] а) Фесслер. Історія угорців, т. I, стор. 247.

habitabant in Lebedia socii Chazarorum in gerendis armis, et ortarum inter Chazaros dissensionum nolebant partem sumere.

Hoc tempore Chazari ex octo tribus Post aliquot Annos utpote a. 889. Nicoconstabant. Kabar, Nek, Meger, Kurtugermat, Tarian, Genach, Kar, et Kaz. Kabarii rebellarunt, sed victi conjungunt semet cum Magyaris Lebedianis. Hoc augmento non obstante non tamen poterant resistere Magyari Petsenegis, (185) quorum octo tribus utpote Ertem, Czur, Gyla, Kulpe, Charobo, Talmat, Chopon, et Czopon a) Magyaros in Lebedia adgressi sunt. Post cladem acceptam altera pars occupat Atelkuzu inter Pruth, Et Seret, altera pars remigrat ad Asiam, ad fluvi um Kuma, et Montes Caucasi, ubi inter Persas sub nomine: szabados felesek perduntur. Petsenegi vicini facti Chazaris coeperunt esse molesti non minus, ac prius Magyaris, quare Chaganus Chazarorum, tam pro se, quam Magyaris utile, imo inevitabile mutuum foedus esse ratus, expedit navim ex Taurica requirendo, quo primarius. Dux Magyarorum ad se veniret.

In locum Almos conscendit Dux Lebedias bene sciens, quid populus Magyaricus inter Bodrogh, et Tibiscum constitutus in arce Unghvár promiserit.

Chaganus offert Principatum Lebediae sub conditione, ut se Dominum supremum agnoscat, suosque successores ad id obliget. Lebedias modeste deprecatur Dignitatem, ne Patrocinio Potentis vicini frustretur, (186) Propositionem Ejus non rejecit, sed memor juramenti Almo adhuc in Baskiria dati, se finxit incapacem Dignitatem supremam exercendi, sed eandem a se admiturus, Almum, aut Ejus filium Arpadum projecit. Placuit Projectum Chagano, et una cum Lebedia Commissarios expedit ad Magyaros, Magyari utut szabados felesek: liberi clade, tamen in Le-

(185) a) Fessler Geschichte v Ungarn Band I. 247.

ченіги примусили їх визнати верховну владу хана, обрали і за звичаєм хазарів проголосили Арпада, сина Алма, верховним вождем з абсолютним правом спадкоємства. Із цієї розповіді випливало би, що обрання Алма в Башкірії та утворений союз є облудними, якщо була необхідність у других виборах та інавгурації, що мадяри зайняли край між Тисою і Бодрогом від верховного вождя і вже пани цього краю визнали зверхність хазарів, потім мали цю батьківщину як лен, отриманий від хазарів; але випливало б (із сказаного вище) і те, що Арпад був проголошений в Унгварі, і, мабуть, тому Анонім розповідає, що унгри дістали назву від Унгвар. Чи все це можна порівняти з історичними джерелами та славою мадярів? Залишаю на розсуд кожному. Всякий, хто не хоче залишитися зовсім сліпим, ясно буде бачити, що історія мадярів до нападу на Дакію та Язигію є загадковою і непевною для пов'яснення та доповнення чого-небудь. Письменника, пустившись до гіпотез, [187] надали їй вигляду більше поетичного, аніж правдивого.

Сучасні мадяри не мають жодного більшого бажання, як те, щоб могли розшукати батьківські поселення своїх предків. Письменники в поті чола трудяться, мадярівники втрачають життя, але нічого не досягають. Олександр Чома де Кереш, перебувши двадцять років на Тібеті, втратив життя, а поселення мадярів не відкрив. Тому що важко віднайти батьківські поселення кочового народу, бо вони не мали постійного поселення, були дома скрізь і ніде. Однак, перед тим як закінчу перший том, зупинюся на спробах письменників, зроблених до сих пір.

Журнал «Сазодуню» 1839, № 81 так рецензує

1. Нестор і Порфіроген. передають, що мадяри прийшли з Кавказу.
2. Монах Юліан 1237 р. натрапив біля Волги на мадярів.
3. Планкарпін та Рубріквіс 1257 р. за

bedia a Petsenegis affecti coacti sunt supremum Dominatum Chagani agnoscere, in horum consequentiam Arpadum filium Almi, cum absoluto jure succesionis in supremum Ducem elegerunt, et more Chazarorum inaugurarunt.

Ex hac narratione sequeretur:

Almi in Baskiria electionem, et ictum foedus esse illusorium, siquidem altera electione, et inauguratione opus fuerat. Magyaros absque supremo Duce occupavisse plagam inter Tibiscum, et Bodrogh, et jam hujus plagae Dominos agnovisse supremam Chazarorum, proin Patriam hanc velut feudum a Chazaris acceptum tenuisse; — sed sequeretur et illud Unghvarini Arpadum inauguratum esse, et ideo forte Anonymus Ungaros ab Unghvár nominatos narrat. Omnia vero haec num cum fontibus historicis, et gloria Magyarorum compatebilia(!) sint? cuique relinquo judicantum. Omnis clare perspiciet, qui prorsus coecus manere non vult, historiam Magyarorum ante ingressum in Daciam, et Jazigiam esse obscuram, incertamque ad cujusnam clarificationem et suppletationem. Scriptores ad hypotheses delapsi (187) ei faciem magis poeticam, quam veram indiderint.

Nihil magis in votis habent moderni Magyari, quam ut sedes avitas antenatorum suorum exquirere valeant. Scriptores desudant, Itineratores vitas amittunt sed producunt nihil. Alexander Csoma de Kőrös viginti annos in Tibet explendo vitam amisit, sed non sedes Magyarorum detexit. Quia durum est Nomadicae Gentis sedes avitas, quas stabiles nullas habuit, sed ubique, et nullibi domi fuit, invenire. Antequam tamen Tomum hunc concluderem Conamina scriptorum eatenus posita recenseho.

Századunk 1839, N 81 ita recenset.

1. Nestor et Porphyrog. tradunt Hungaros a Caucaso venisse.
2. Julianus Monachus 1237 ad Volgam impegit in Magyaros.
3. Plankarpin, et Rubriquis a. 1257 ultra

Волгою знайшли плем'я, якого мова подібна до мадярської.

4. Еней Сільвій, Історія Азії, гл. 29 розповідає, що він чув від мандрівника з Верони, що біля Дону кочують народи, які розмовляють по-мадярськи.
5. Бонфіній Дек. (?) I, кн. III передає, що Матій Корвін прийняв послів від сарматських купців і вислав розвідників на Дон. [188].
6. Капрінай, Додаток Угор, дипл., стор. 577 і наст.
   Шал Адам і Челеш Мартон 1709 згадують багато племен, які біля Волги розмовляють мадярською мовою (Будай, Нариси I, т. 57).
7. Мадярська Мінерва, 1825, т. 2.
   Сабо Назаріан, францішканець, під час свого перебування в Азії узнав, що в Азії існує багато мільйонів мадярів.
8. Кіш, Балінт, Мадяр регіпегек (Угорські древності), 1839, стор. 222 згадує, (Рейнегг, Опис Кавказу, Гота, 1797, т. I, 135) що інги, які проживають біля р. Терес, є мадяри.
9. Регуль 1843 р. шукав мадярів у Швеції і Фінляндії. Пізніше в Петрограді підготував собі знання мов для подорожування по Азії, за що був обраний членом Мадярської Академії. Цей вчений виголосив в Академії доповідь 1843 р. із одного місця Албатери про поселення мадярів у 9 столітті. Він же доповів про реліквії татар (1243) в Угорщині. Він же говорив про руїни Мадярвару (підкреслено автором). Адже вибір був добрий, щоб п. Фернеї на місці бачив і пізнав руїни Мадярвару. Що зробили ці вчені, які подорожували на кошти Академії? Покажуть результати. Але облишмо, хай письменники сперечаються за і проти, хай видумають нові гіпотези, ми ж вернімося до історії Дакії та Язигії в час приходу угорців.

Латинський текст рукопису дешифрував і переклав на українську мову Ю. Сак

Кінець першого тому.

Volgam invenit Gentem similis lingvae velut est Magyarica.

4. Aeneas Sylvius. Historia Asiae cap. 29. narrat: se a veronensi Itineratore audiisse, quod circa Tanaim Magyarice loquentes populi nomadizent.
5. Bonfinius Dec. 1. Libr. III tradit Mathiam Corvinum a Sarmaticis Mercatoribus Legatos accepisse, et misisse Exploratores ad Tanaim. (188)
6. Kaprinay Suppl. Hung. Dipl. pag. 557 ss. Schal Adam et Cseles Marton. + 1709. plures Gentes referunt, ad Wolgam Magyarice longuentes (Buday Esaias 1. köt. 57.)
7. Magyar Minerva 1825, tom. 2.
   Szabo Nazarias franciscanus tempore commorationis suae in Asia relatu accepit: plures Miliones Magyarorum in Asia existere.
8. Kiss Bálint Magyar régiségek 1839 pag. 222 memorat: quod Reinegg: Beschreibung des Caucasus Gotha, 1797, B. 1. 135 Ingos ad Terek fluvium habitantes Magyaros esse statuat.
9. 1843 Reguly per Schvediam et Finlandiam Magyaros quaesivit. Expost petropoli comparavit sibi notitias lingvarum pro peregrinatione Asiatica et ideo factus est Membrum Academiae Magyaricae. Ajungitur Ei 1844 Fernei Ordinarium Membrum Academiae. Vir hic in Academia a. 1843 recitavit Dissertationem ex Albaterae uno loco de sedibus Magyarorum saeculo 9-o —. Idem disseruit de reliquiis Tartarorum (1243) in Hungaria. — Idem peroravit de ruinis Magyarvár. Ergo bona fuit electio, ut D. Fernei in facie loci videat, et combinet ruinas Magyarvar. Quid isti viri sumptibus Academiae peregrinantes producturi sint? eventus docebit. Sed sinamus scriptores, eatenus pro, et contra disputare, novas hypotheses fabricare, nos redeamus ad historiam Daciae, et Jazigiae, cum tempore adventus Hungarorum.

Finis tomi I.

RESUMÉ

Jurij Sak: Dejiny Karpatských Rusínov Mychajla Lučkaja

V prvom zväzku Dejín karpatských Rusínov M. M. Lučkaja sú opísané udalosti od najdávnejších časov až do príchodu Maďarov (koniec IX. stor.) do oblasti stredného Dunaja, na území, ktoré bolo osídlené rôznymi kmeňmi slovanského pôvodu. Pretože prvoprameně o pôvode kmeňov sú zastreté závojom tajomnosti, historici vysvetlujú genézu kmeňov mýtickými a božskými motívmi, alebo spájajú ich začiatok s osudom hrdinských osôb. M. M. Lučkaj spochybňuje hodnovernosť pomenovaní, ktoré uvádzajú starí historici, so zvláštnou nedôverou posudzuje pomenovanie riek, hôr a národov, s ktorými sa stretávame v prácoch gréckych a rímskych autorov, pretože posledne menovaní podľa Lučkajovej mienky prekrúcajú pomenovania „barbarských národov." Preto sa autor obracia k etymológii a pri opise hôr, riek a jazier, jediných verných svedkov dávnoveku, sa snaží dokázať ich slovanský pôvod. Tak oronymum „Karpat" M. M. Lučkaj odvodzuje od prídavného mena gorbat (hrbatý), hydronymum „Dunaj" od Dun, duch, „Tisa" od komparatívu prídavného mena tichý. Takým istým princípom naivnej etymológie sa Lučkaj riadi aj pri opise dejín kmeňov, ktoré osídľovali územie rozprestierajúce sa medzi Karpatmi, Dunajom a Čiernym morom — Kimerov, Skýtov, Sarmatov, Jazygov, Meganastov, Getov, Antov, Pevcínov a mnohých iných. Polemizujúc s maďarským historikom I. Horváthom a riadiac sa slovanským presvedčením, M. M. Lučkaj sa snaží dokázať slovanský pôvod všetkých týchto etnoným aj podľa kmeňov. Cieľom autora Dejín karpatských Rusínov je vyvrátiť argumenty I. Horvátha a iných historikov, ktorí popierajú autochtónnosť Rusínov. M. M. Lučkaj predkladá aj svoju tézu odvodzujúcu pôvod Slovanov od Medov. Jednotlivé kapitoly venuje opisu dejín a zvykov Gótov, Hunov, Dákov, Jazygov a Bulharov. V poslednej 15. kapitole M. M. Lučkaj opisuje príchod Maďarov do oblasti stredného Dunaja.

РЕЗЮМЕ

Юрий Сак, «ИСТОРИЯ КАРПАТСКИХ РУСИНОВ» МИХАИЛА ЛУЧКАЯ

В первом томе «Истории карпатских русинов» М. М. Лучкая описаны события с самых древних времен до прихода венгров (конец IX в.) в бассейн среднего Дуная, на территорию, населенную разными племенами славянского происхождения. Так как первоисточники о происхождении племен окутаны пеленой таинственности, историки объясняют генезис племен мифическими и божественными мотивами или связывают их начало с судьбой героических личностей. М. М. Лучкай подвергает сомнению достоверность названий, приводимых древними историками, с особым недоверием он относится к названиям рек, гор и народов, встречающихся в сочинениях греческих и римских авторов, так как последние, по мнению Лучкая, извращают названия «варварских» народов. Поэтому автор обращается к этимологии и при описании гор, рек и озер, единственно верных свидетелей древности, пытается доказать их славянское происхождение. Так, ороним «Карпат» М. М. Лучкай выводит из прилагательного горбат, гидроним «Дунай» из Дун, дух, «Тиса» — из сравнительной степени прилагательного тихий. Этим же принципом наивной этимологии Лучкай руководится и при описании истории племен, населявших территорию, расположенную между Карпатами, Дунаем и Черным морем — киммерий-

цев, скифов, сарматов, язигов, меганастов, гетов, антов, певцинов и многих других. Полемизируя с венгерским историком И. Хорватом и руководствуясь славянским убеждением, М. М. Лучкай пытается доказать славянское происхождение всех этих этнонимов и соответственно племен. Цель автора «Истории карпатских русинов» опровергнуть доводы И. Хорвата и других историков, отрицавших автохтонность русинов. М. М. Лучкай выдвигает также свой тезис относительно происхождения славян от мидийцев. Отдельные главы отводит описанию истории и обычаев готов гуннов, даков, язигов и булгар. В последней, 15 главе, М. М. Лучкай останавливается на описании прихода венгров в среднедунайский бассейн.

RESUMÉ

Jurij Sak, Die Geschichte der Karpatoukrainer von Mychajlo Lučkaj

Im. I. Band der Geschichte der Karpatoukrainer von Mā M. Lučkaj werden die Geschehnise von den ältesten Zeiten bis zur Ankunft der Ungarn (Ende des 9. Jahrhuderts) in das Gebiet der mittleren Donau, das von verschiedenen Stämmen slawischen Ursprungs besiedelt war, erörtert. Weil die ältesten Quellen vom Ursprung der Stäme mit Schleier der Heimlichkeit verhüult sind, erklären die Historiker den Ursprung der Stämme auf Grund mythischer und götlicher Motive, oder sie verbinden den Anfang mit dem Schicksal heldenhafter Kämpfer. M. M. Lučkaj bezweifelt die Glaubwürdigkeit der Angaben, die die alten Geschichtsschreiber anführen und mit besonderem Mißtrauen wertet er die Fluß-und Gebirgsnamen, wie auch die Namen der Völkerschaften, die in den Werken der griechischen und römischen Autoren vorkommen, weil die letztgenannten, nach Lučkaj, die Benennung „barbarische Völkerschaften" überschreiten. Aus diesem Grunde wendet sich der Verfasser zur Etymologie und bei der Beschreibung der Gebirge, Flüße und Seen, die einzigen Zeugen der Vorzeit, versucht er den slawischen Ursprung zu beweisen. So die Orognose „Karpaten" leitet M. M. Lučkaj vom Eigenschaftswort „gorbat" (bucklig) ab, die Hydrognose „Donau" von Dun, Geist, „Teis" vom Komparativ des Eigenschaftswortes tichý = still. Dieselbe naive Etymologie leitet Lučkaj beim Behandeln der Geschichte einzelner Stämme, die das Gebiet zwischen den Karpaten, der Donau und dem Schwarzen Merr besiedelt hatten. Es waren die Kimeren, Skythen, Sarmaten, Jazygen, Mesanasten, Četen, Anten, Pevciner und mehrere andere. Er polemisiert mit dem ungarischen Historiker J. Horváth. Nach seiner slawischen Überzeugung versucht M. M. Lučkaj den slawischen Ursprung aller dieser Stämme zu beweisen. Lučkajs Ziel ist, des Verfassers der Geschichte der Karpatoukrainer, die Argumente J. Horváts und anderer Historiker zu widerlegen, die die Autochtonität der Rusinen absprechen. M. M. Lučkaj legt seine These vor, wonach er den Ursprung der Slawen von den Meden ableitet. Einige Kapitel widmet er der Beschreibung der Geschichte und der Sitten der Goten, Hunnen, Daziern Jazygen und Bulgaren. Im letzten, dem 15. Kapitel, beschreibt M. M. Lučkaj den Einzug der Ungarn ins Gebiet der mittleren Donau.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ — ПЕРШОДЖЕРЕЛА

ЗАКАРПАТОУКРАЇНСКІ ФОЛЬКЛОРИСТИ І ЇХ ФОЛЬКЛОРНІ ЗАПИСИ 50-60-РОКІВ МИНУЛОГО СТОРІЧЧЯ В РУКОПИСНИХ ФОНДАХ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО

ОЛЕНА РУДЛОВЧАК, ПРЯШІВСЬКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ КОШИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. П. Й. ШАФАРИКА

В архіві відомого українського фольклориста минулого століття Якова Головацького, який зараз міститься в рукописному відділі Львівської бібліотеки АН УРСР ім. В. Стефаника, збереглись певні рукописні матеріали його монументального чотиритомного збірника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», що вийшов друком у Москві у 1878 році і над яким Я. Головацький працював більше сорока років. Серед них є також і рукописні збірники закарпатоукраїнських співробітників Я. Головацького, які зараз становлять неабияку наукову вартість. Знайдені закарпатоукраїнські фольклорні матеріали ми впорядкували і, подавши до них відповідний науковий апарат, підготували до друку.

Їх друкування ми розпочали вже минулого року. В Науковому збірнику МУК, № 9/1 ми надрукували збірник Олександра Павловича «Сборник пѣсней, живущих в сердцах и устах Маковицкаго люда, 1860». До цього збірника ми подали ширшу вступну статтю «Першоджерела вміщених у збірнику Я. Головацького закарпатоукраїнських народних пісень» (НЗ МУК, 9/1, стор. 83), в якому оглянули історію виникнення, впорядкування та друкування чотиритомного збірника Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» і процес встановлювання Головацьким контактів з закарпатоукраїнськими фольклористами. Дали також в статті загальний опис знайдених і готованих до друку рукописних збірників, тому зараз, щоб не повторюватись, скажемо лише найсуттєвіше про подані нижче збірники. Зауважимо, однак, що деякі інформації, наведені у згадуваній статті, в ході глибшої роботи над рукописними збірниками виявились у деяких випадках дещо неточними,

і ми їх тут або у науковому апараті, вміщеному нижче за кожним збірником, уточнюємо або доповнюємо (наприклад, дані і думки наші про існування одного чи двох Кралицьких тощо).

Крім надрукованого вже рукописного збірника О. Павловича, ми виявили збірники чи фрагменти рукописних збірок семи записувачів з Східної Словаччини і чотирьох записувачів з території Закарпаття. Йдеться про таких збирачів фольклору чи укладачів пісенників: Василь Сухий, дяк і вчитель краснобрідський, Антоній Кралицький, учитель чабинський, Анатолій Кралицький, відомий літератор, публіцист і дослідник, що походить також із Чабин, Іван Воробель, дяк сукіївський, Іван Яцкович, дяк міжлабірський, Йосиф Петрашович і Михайло Бескид, дяки чи вчителі пряшівські; з території Закарпаття: Олександр Митрак, відомий закарпатоукраїнський літератор і фольклорист, Корнелій Шафранкович, Василь Денис, Василь (Йоанн) Талапкович, співак і фольклорист. Василю Сухому належать два збірники, Олександру Митраку — три рукописні збірки.

Рукописний матеріал ми розділили так, що спочатку друкуємо рукописні збірники і співаники записувачів Східної Словаччини, а за ними — матеріали, укладені на території Закарпаття. Правда, це тільки умовний розподіл за постатями укладачів збірок, бо матеріалами в збірниках охоплено іноді всю українську етнічну територію по цю, і навіть у певних випадках і по ту сторону Карпат. При розташуванні збірників ми не застосували алфавітної черги, в окремих частинах розподілили збірники за характером вміщеного в них матеріалу, за «науковістю» підходу до фіксування матеріалів. Бо певні збірники не є суто фольклорними, деякі взагалі містять повністю або переважно матеріали літературного походження. Але для нас і вони цікаві та цінні (М. Бескид), бо відбивають картину тогочасного літературного життя та літературно-художніх зацікавлень.

Збірники у своїй сукупності представляють тогочасний стан і тенденції закарпатоукраїнської фольклористики, яка в 50-х і 60-х роках минулого століття, незважаючи на вкрай несприятливі умови розвитку культури закарпатських українців, на брак культурного центру і культурно-освітніх установ, як про це свідчать наші матеріали, не була зовсім відсталою. Навпаки, у фольклорних намаганнях закарпатських українців має місце активізація, бачити тенденції наукового підходу до збирання та фіксування матеріалів, хоча ті тенденції тільки зароджуються і формуються. У всякому разі участь у роботі по збиранню матеріалів для збірника Я. Головацького стала міцним імпульсом, каталізатором цих тенденцій і взагалі зацікавлення фольклором та його дослідженням.

Більш виразно свідчить про широту та інтенсивність фольклорної діяльності на Закарпатті в 50-х — 60-х роках минулого століття обсяг внеску закарпатських фольклористів у чотиритомник Головацького, який фактично став дзеркалом фольклорної діяльності на Західній Україні, відбив пропорції результатів фольклористики на Закарпатті і в Галичині. Певні статистичні дані яскраво й іноді в неочікувано позитивному світлі відбивають участь Закарпаття у західноукраїнській фольклорній діяльності.

Якщо взяти до уваги історію виникнення збірника Якова Головацького і встановлювання творчих контактів його упорядника з закарпатськи-

ми фольклористами, то можна констатувати, що це фактичне співробітництво оформувалось в ході роботи над другим томом збірника і в ширших масштабах реалізувалось при укладенні т. III/1 і т. III/2, так що типовими для цього співробітництва є саме ці два останні томи збірника Я. Головацького. Проте ми спробували підсумувати участь закарпатської фольклористики і в попередніх його томах. В першому томі вона найслабкіша. Тут з 490 пісень, надрукованих на 388 сторінках, з Закарпаття вміщено тільки 23 пісні, тобто 0,46 % матеріалів першого тому належить регіону Закарпаття. Ці матеріали не паспортизовані, отже, немає даних про те, яким шляхом вони потрапили у збірник. Можна гадати, що їх записав або отримав від закарпатських записувачів особисто Я. Головацький під час своєї подорожі по Закарпаттю і Східній Словаччині, коли він познайомився і встановив контакти з зачинателем фольклористики на Закарпатті М. Лучкаєм (кінець 30-х — початок 40-х років).

Як відомо, в ході роботи над другим томом Головацький зв'язався з О. Духновичем (кінець 50-х років) і через нього отримав матеріали від Талапковича, потім від самого О. Духновича і від О. Павловича. В цьому томі записи цих трьох наших фольклористів, які в тому часі були чільними репрезентантами фольклорної думки на Закарпатті, становлять разом 116 сторінок з 841 сторінки цілої книги, тобто 14 % цілої публікації. Як на свій час і як на початок співробітництва, в ході якого були нашвидкуруч придбані матеріали, це непоганий результат. При чому в розділі коломийок, який нараховує 208 сторінок, матеріали Талапковича займають 60 сторінок, тобто 29 % всього розділу. В цій книзі збірника Я. Головацького записи трьох згадуваних закарпатоукраїнських фольклористів вміщено окремими добірками, матеріал Талапковича подано в двох добірках, при чому одна з цих добірок, коломийки, не паспортизована, так що тогочасному читачеві не було відомо, що цей цінний і вартий уваги фольклорний матеріал зібрано на Закарпатті і закарпатським фольклористом.

Третій том дає реальну картину вже більш розгалуженого співробітництва, і вона у вигідному світлі показує долю творчого внеску закарпатоукраїнських фольклористів у загальний фольклорний доробок цієї книги збірника Головацького. Третій том ділиться в основному на дві частини, на I «Думы» і II «Думки», а вони у свою чергу розподіляються на цілий ряд розділів і підрозділів, в яких участь закарпатських українців різна. В цілому томі, який нараховує 523 сторінки, закарпатські матеріали займають 184 сторінки, тобто 35 % всього обсягу книги. Як на обставини Закарпаття це незвичайно позитивний результат. В окремих підрозділах немає взагалі закарпатоукраїнських записів («Думы козацкие», «Думы нравственно-поучительные и религиозные» тощо), але в деяких підрозділах процент участі закарпатських записувачів значно вищий за вищевказаний пересічний рівень, що свідчить про специфічні інтереси і зацікавлення закарпатських записувачів окремими фольклорними пісенними жанрами. Так, наприклад, в підрозділі «Думы воинские и рекрутские» (стор. 85—132), який нараховує 48 сторінок і містить 67 пісень, 18 сторінок, тобто 33 % сторінок і 27 пісень, тобто 40 % пісенних назв належить закарпатським записувачам. Це незвичайно радісний показник пропорціональної участі Закарпаття в даному розділі. Ще кращі результати підрахунків в підрозділі «Думы господарские и скотарские»

(стор. 133 — 262), в якому з 143 записів пісень 59 текстів з Закарпаття, тобто більше, ніж $^1/_3$ пісень належить закарпатським записувачам, що становить 40 %. З 130 сторінок на закарпатські матеріали припадає 47 сторінок, тобто 36 % всього обсягу цього підрозділу. Підрозділ «Думки любовные, семейные и житейские» дає картину таких пропорцій: з 158 сторінок 87 містить закарпатські матеріали, що становить 55 % всього матеріалу за сторінками. З 232 пісень всього підрозділу 133 пісні почерпнуто з рукописних збірників закарпатських співробітників Я. Головацького, тобто участь закарпатської фольклористики у цьому розділі за кількістю пісень становить 57 %. Це гідний уваги дослідників результат, радісний факт з малодослідженої історії закарпатоукраїнської фольклористики. Гадаємо, що надруковані тут збірники розкриють для спеціалістів дальший ряд ще більш знаменних фактів. Зауважимо, що в третьому томі, крім матеріалів вміщених тут збірників, надруковані також записи М. Лучкая і записи не знайдених до цього часу рукописних оригіналів.

Схожа картина і в четвертому томі збірника Головацького, чи то в т. III.2, який містить «Обрядные песни» та «Плясовые песни» і нараховує 520 сторінок пісенних текстів. Щоправда, тут загальна пропорція в порівнянні з третім томом нижча, бо тільки 90 сторінок припадає на закарпатоукраїнські записи, що становить всього 17 % вміщеного в томі текстового матеріалу за сторінками. Проте в окремих розділах пропорції кращі. Цікаво, що з Закарпаття майже немає колядок і щедрівок (з 192 пісень розділу «Колядки и щедровки» тільки один запис з Закарпаття, і його почерпнув Я. Головацький не з рукописних оригіналів, а з періодичної преси), що є теж гідним уваги показником для дослідника. Немає також жодної закарпатоукраїнської пісні в розділі новорічних і меланчиних пісень, в розділі гаївок є всього один запис з «Земплинского уезда» (з 40 пісень 1 закарпатська). Зате в розділі «Плясовые песни» з 77 сторінок загального тексту на закарпатські записи («Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси») припадає 36 сторінок, тобто 48 % всього розділу за сторінками. Треба при цьому мати на увазі, що збирання матеріалів від закарпатоукраїнських записувачів, яке здійснював спочатку О. Духнович, а потім Анатолій Кралицький, натрапляло в цей час на значні перешкоди, робилось нашвидку руч, що у 1867 році вже Я. Головацький переселився у Росію, так що до нього вже важко було переправити рукописи.

Здається, наведена статистика дає ясну картину фольклорних зацікавлень на Закарпатті. Без сумніву, 37 % пропорції участі у фольклорному збірнику з боку відсталого Закарпаття — це надзвичайно хороший результат. Треба при цьому мати на увазі і той факт, що записи закарпатоукраїнських фольклористів водночас вийшли друком і в С. Петербурзі — в «Записках Русского Географического Общества» (добірка О. Дешка), що ці матеріали друкувались і в галицькій пресі, що місцеві фольклористи брали участь у підготовці угорських перекладних збірок закарпатоукраїнського фольклору (Т. Легоцького і М. Фінцицького) і що Головацький цікавився лише пісенними записами, інші жанри народної творчості залишаючи поза увагою.

Зміст і обсяг поданих нижче 14 збірників дає узагальнюючу картину тогочасної фольклорної діяльності на Закарпатті у сфері записування

пісень, розкриває різні сторони та аспекти цієї діяльності, які в розпорошених на сторінках збірника Я. Головацького матеріалів стиралися і зникали, розпливалися в загальному морі матеріалів, тим більш, що не було в переважній більшості навіть відомо, кому належить запис даного пісенного тексту чи даної добірки, і звідки він походить. Постаті 12 записувачів (О. Павлович уже надрукований) і їх 15 збірників зараз перед нами, і дослідники можуть освітлити їх і опрацювати у компактній сукупності, або кожного записувача і його збірку окремо, побачити оригінальний почерк, манеру запису, формальні особливості, підбір текстів, тенденції збирання, різні уподобання та підхід до фольклорних матеріалів і їх фіксування.

Не всі матеріали, отримані з Закарпаття, використав Я. Головацький. Отже, є в наших збірниках невідомі, не введені в науковий обіг тексти. Містять вони також і народну прозу, яка не цікавила Я. Головацького, вміщені в них загадки, прислів'я, скоромовки тощо. Особливо цінний збірник В. Талапковича, що в ньому подано також мелодії пісень, добірку інших непісенних жанрів народної творчості. Вдалось виявити певні нові дані і до біографій записувачів, які наводимо у примітках та коментарях.

Оскільки матеріали друкуються з науковим аспектом, ми мали на увазі також той факт, що неабиякий інтерес для філологів представляє мовна сторона матеріалів, в яку Я. Головацький в більшій або в меншій мірі втручався. Щоправда, орфографія у записувачів на різному рівні, проте, зважаючи на можливість використання збірників для мовних досліджень, ми, по змозі, залишили мовний характер оригіналу — як щодо лексики, так щодо орфографії — непорушеним, виправили тільки явні огріхи і помилки. Залишили також старий правопис, виправивши передусім хибну інтерпункцію та основні порушення правил правопису. Пропустили в усіх текста йор (ъ) в кінці слів. У певних записах відновили також пісенну структуру текстів, яка досить часто порушувалась недосвідченими записувачами. У науковому апараті наводимо також правки та інші зміни, що їх вносив у тексти Я. Головацький. Встановити який-небудь усталений принцип його мовних правок було важко. В цьому відношенні Головацький не був послідовним, різняться, наприклад, його втручення орфографічного характеру у тексти в різних томах збірника. Він послідовно передавав йотоване е через є, але у випадках передачі інших звуків, закінчень, префіксів мають місце в його втручаннях у текст коливання. Тому прийшлось досить широко наводити внесені ним орфографічні та інші зміни у тексти.

В примітках і коментарях, які подаються до кожної збірки, висвітлюються питання, які торкаються збірників, їх змісту, записувачів, їх біографій, окремих текстів тощо. Розташування матеріалів у збірниках подається за оригіналами, без будь-яких втручань. Вжиті в рукописах и та у з «дашками» з-за браку відповідних знаків у друкарні передаються через и та у.

З музичного боку матеріал збірника Талапковича опрацьовано у співробітництві з відомим музикологом, доцентом Юрієм Костюком, який подав також певні дані до біографії Й. (В). Талапковича та якому і цим шляхом виражаємо подяку за співпрацю. Дякуємо також працівникам рукописного відділу Львівської державної наукової бібліотеки

АН УРСР (далі — ЛДНБ) за допомогу при розшукуванні матеріалів, що тут публікуються, працівникам Дослідного кабінету україністики при КУМЛ на ФФ УПЙШ за допомогу у технічній роботі над текстами. В опрацюванні текстів співробітничала д-р Любов Б а б о т а. Покажчик опублікованих текстів уклала Ганна Г о р к а в а.

Два збірники Василя СУХОГО, дяка і вчителя краснобрідського

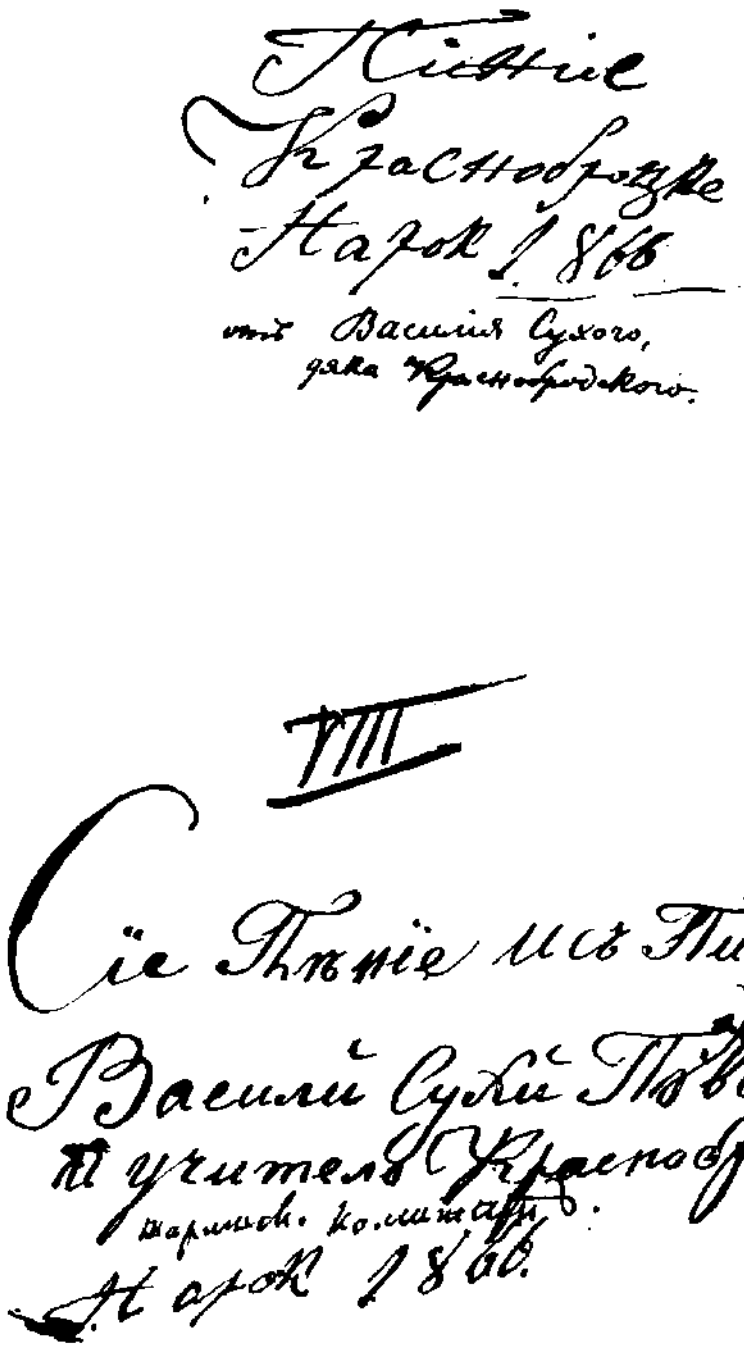

Факсиміле обкладинок збірників В. Сухого.

Збірник Василя Сихого I[*1]

Пиние красноброцке на рок 1866[*2]

1

ПѢСЕНЬ СВИЦКАЯ

Про что минѣ бог очи дал?
Про что 'м увидѣл тебя?
Бы мнѣ дни горести пленули,
Бы я тут вѣчно мучился.

Зорями ня не озариш,
Росами ня не освитиш,
Луч слонца мня грити не буде
И серце не развеселит.

Люблю, любил, любит буду,
Такой я всегда мысли был,
И тебя в гроби не забуду,
Бы я тебя во гроб любил.

2

ПИСЕНЬ

О, як дуже за тобою
Тужит серце, мила,
Як [э]гадаю, что'м тя любил,
Ти мене любила.

А кеть любиш, моя мила,
Люби мя едного,
Бо не найдеш на сем свѣтѣ
Мене вѣрнѣшого.

А кет найдеш вѣрнѣшого,
Дай ми борзо знати,
Абы долго не тужити,
Зараз умерати.

3

ПѢСЕНЬ

В чюжинонци загибаю,
Марно житя йде.
За родинов загибаю, выглядаю,[*3]
А где ш она, где?

Звитѣ[*4] лекше вѣтор вие,
Где родимый край.
Там иначе вечерие,
Там то щастя рай.

О, мой боже милостивый,
Верни мня [домой],
Най учую раз хот милый
Звук родимых слов.

Прото галка сюда тягне,
Прото не имѣю она,
Покля серце там не лягне,
Не усхнет солза.

[*1] Позначення збірника наше.

[*2] Чужою рукою (мабуть, рукою Я. Головацького) дописано: «От Василия СУХОГО, дяка краснобродского».

[*3] Мабуть, тут помилково наведено два дієслова. Має бути лише «выглядаю».

[*4] Тут є ще в рукопису й слово «там», яке, очевидно, потрапило в цей рядок з іншого варіанту пісні.

4

ПѢСЕНЬ

[В] зеленеником гаю вода тече,
На яворѣ соловій щебече,
Там дѣвчина мила
Виночок увила
За миленьким.

Солзы проливала, кол го вила,
А увитий на воду пустила:
«Иди ты, виночку,
Красный збарвѣночку,
За миленким!»

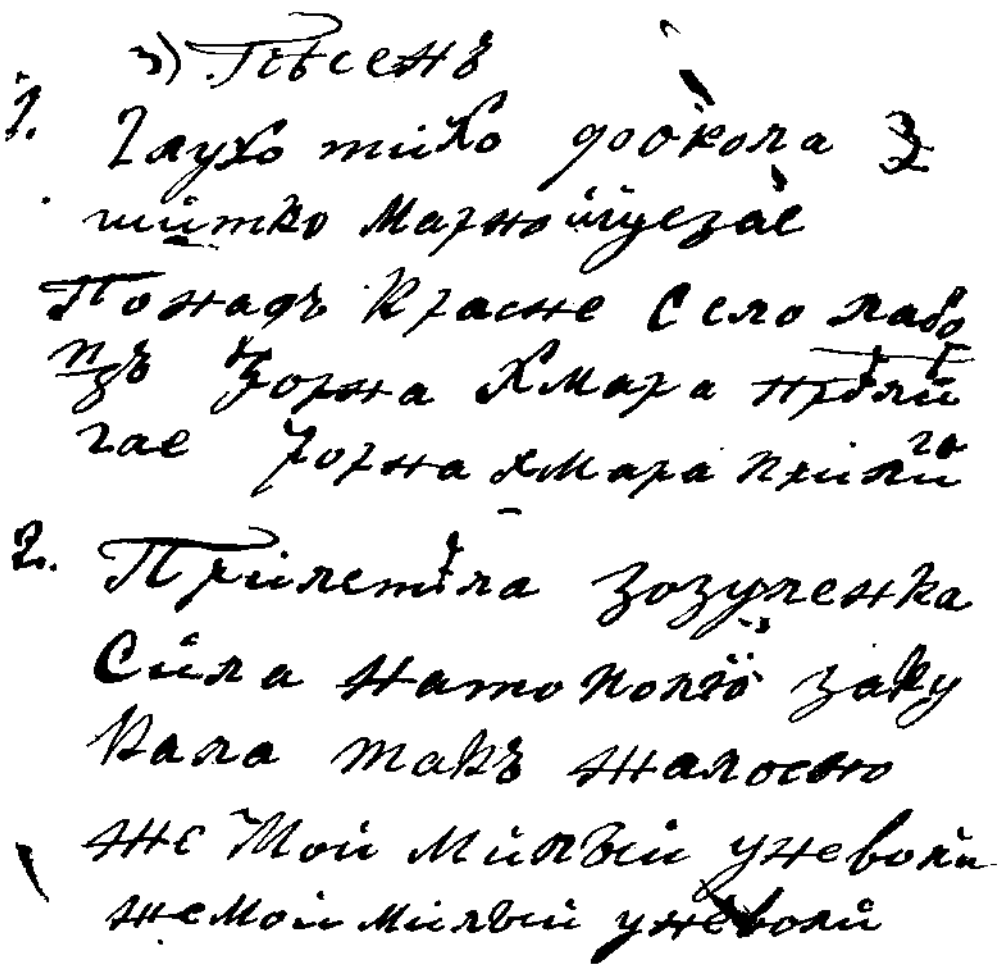

Факсиміле сторінки збірника В. Сухого I

5

ПѢСЕНЬ

Глухо, тихо доокола,
Шитко марно ищезае.
Понад красне село Лаборц*5
Чорна хмара прѣлитае,
Чорна хмара прилига[е].

Прилетѣла зозуленка,
Сила на тополю,
Закукала так жалосно,
Же мой милый у неволи,
Же мой милый у неволи.

Зозуленько сивенкая,
Не кукай ты так жалосно,
Не задавай серцу жалю,
И так минѣ барс тяженько.

Ци лигаю, ци ставаю,
Завше соби роздумаю:
Лутше в чорной земли гнити,
Як пот слонцем смутно жити.

6

ПѢСНЬ

Оженися, не журися,
Будеш пановати,
Жена буде свинѣ пасти,
А ты завертати.
Гоп, цуп, цумандра,
Цумандриха молода!

Оженися, не журися,
Буде ти рукою,
Жена пойде за россолом,
А ты за мукою.
Гоп, цуп, цумандра!...

Теперь ем ся оженив,
Теперь рок [в] петровку,
Забрав дити до торбы,
Пошов на вандровку.
Гоп, цуп, цумандра!...

Як ем вышол[1] за село,
Сил ем собѣ в горби[2],
Позазерам[3] сюда, туда,
Шѣ суть дѣти в торби.
Гоп, цуп, цумандра!...

Закаль[4] ем ся не оженив,
Штерма[5] конми лятал,
А як ем ся оженив,
Чапков буты латав.
Гоп, цуп, цумандра!...

7

ПИСЕНЬ

Прелесныя горы,
Быстры поточки,
Зелены долины,
Рябы цвѣточки,
Но[1] уже вы мене
Не веселите,
И с[т]рашную печяль не утолите.

Бо мое серденко,
И сам не знаю,
Чом плаче горенко,
Не понимаю.
Все горит, як пожар,
Палит, як пламень,
О, незносный тяжар,
Як млинскій камень!

*5 Це мадярска назва Меджилабірців.

Были то годины,
Уже минули,
Коли ми калины
Мило цвинули,
Коли ми соловей[2]
Весело свистал,[3]
Коли мѣ билый день
Ясненько блистал.

О,[4] шястіе мое
Где ся подѣло,
Что мое серденько
Так занѣмило?
Пропала ми доля,
Доля молода,
Убигла[5] так скоро,
Як быстра вода.

8
ПИСЕНЬ

А вы, брата-приятели,
Рачте послухати,
О потворѣ-пиякови
Буду вам спивати.

Марузатый, пелехатый,
Брыткий, забабраный,
По цѣлом згнилом тѣлиску
Синяки и раны.

А я тоби, качмарю,
Поорю, посѣю,
Аш и вымолочу,
А за свои таки труды
Лем паленки хочу.

9
ПѢСНЬ ВИРАВСКА*[6]

Ишол ляшко из Валшави,
Были на нѣм сукнѣ шарѣ,
И шабелка у бока,
Не боялся руснака.

Бѣда ляшка покинула,
Вступил ляшко до русина,
И шапочку не изнял,
«Помагай, бог!» не казал.

«А дай, жено, батошка,
Буду учити ляшка,
Як шапочку знимати,
«Помагай, бог!» казати».

Ишол ляшко по-над луги,
А там оре русин з плуги,
Почал ляшко думати,
Што мат ему казати.

Думал ляшко до полдня,
Вошол тишком до плуга,
И шапочку не изнял,
«Помагай, бог!» — не казал.

«А дай, жено, батошка,
Буду учити ляшка,
Як шапочку знимати,
«Помагай, бог!» казати.»

Ишол ляшко дорогою,
Наддыбал гус над водою:
«Помагай, бог, бѣла гусь,
Научила мя твоя русь!»

А стрѣтил го медвѣдь куцій,
А он думал, же то русин,
Зхопил чапку борженко,
Поклонился низенко.

[6] Цей пісенний текст написаний правильною пісенною формою. Очевидно, її записувач переписав з якого-небудь видання або рукописної збірки, не писав її з пам'яті.

Медвѣдь ся с ним поиграл,
Голов ему ободрал;
«Ставай, ляшку, не лежи,
Ши ся зо мнов подержи!» —

10
ПѢСНЬ ВИРАВСКА*[7]

Газда же я, газда,
Оуш[1] ем сгаздовал,
Шено сом попредал,
Коньом сламу давам.

Пришло на великій пост,
Вытях[2] коня за хвост,
Корову за роги,
Стару мац за ноги.[3]

Не пуйдем за варгу,[8*]
Заваруй ня, боже,
Пуйдем за млинаря,[4]
Допомос мѣ, боже!

Бо варга завола
С тей высокей гури[5]:
«Намоч там, дѣвчатко,
До Дунаю скори![6]»

А млинар[7] савола
С тей новей млиницѣ:[8]
«Насип там, дѣвчатко,
До прота пшеницѣ!» —

За яречком конѣ,
Хто мѣ пуйде по нѣ?
Пуйде по нѣ мила
С чарныма очима.

Чарны я очка мам,
Бѣлы я лѣчка[9] мам,
фалечный то шугай,
Цо му их бочкац дам.

ДОДАТОК
11

Сьяло просо, але босо, недалеко фары,
Пришел гу ней оргонiста и сам Плебан отарый:
«А ты, дѣвча, дѣвчаточко, подь ты до ня служиц,
Не будеш ты тяжко робиц, лем кочиша любиц.» —
«Эй, мала бы я любовац комиша вашего,
Волѣла бы я любовац Плебана самего.» —
«А ты, дѣвча, дѣвчаточко, не лакомься на ня,
Тат я духовна особа, не пойдешь ты за ня».

---

*[7] Очевидно, і цей текст, як і попередній, внесено у збірник за написаним, чи надрукованим джерелом, а не з пам'яті.

*[8] Тут приписано чужою рукою, мабуть, Головацьким; Varga — сапожник, кожевник.

12

Думитрашку,
Подай фляшку
На склянки порожни;
Наливаймо,
Выпивайме
Враз, як подорожни.

Хто все выпивае,
Сто лѣт най тревае,
Сто лѣт цѣлых и веселых,
Сто лѣт най тревае!

А хто пофалшуе,
В кучи най ночуе,
Сухо, тихо, гаразд лихо,
В кучи най ночуе.

Николайку,
Наливай-ко,
Зволь до Костантина,
Кость до Йвана,
До Степана,
Степан до Семена.
Хто все выпивае и проч.

А ты, Юрку,
Покинь люльку,
Пій вино враз з нами!
А ты, Марку,
Возьми чарку,
Позвоньмо склянками!
Хто все выпивае и проч.

Збірник Василя Сухого II*[9]

Сіе пѣніе исписал
Васили Сухи, пѣвец
и учитель краснобродски.*[10]
На рок 1866*[11]

1

ПѢСНЬ СВѢЦКАЯ

Тот паробок моранчан,
Не мать жены, лем есть сам.
Начто[1] му есть, начто
Молода жена,
Кедь вѣн[2] мать з[3] собою
Дось[4] траплѣня?[5]

Женѣ треба корыто,
И рышето, и сито.
Начто му есть, начто
Молода жена,
Кедь вѣн мать з собою
Дось траплѣня?

Женѣ треба чоботкы
На ей бѣлы ноженьки.
Начто му есть, начто
Молода жена,
Кедь вѣн мать з собою
Дось траплѣня?

Женѣ треба хустечку
На ей бѣлу шыичку.
Начто му есть, начто
Молода жена,
Кедь вѣн мать з собою
Дось траплѣня?

2

ПѢСНЬ

Лѣтать голуп[1] по улици,
Гуркаючи, гуркаючи,
Свою милу, премилену
Гледаю/чи/, гледаючи.

Полетѣла голубѣця[2]
По краинѣ, по краинѣ,
Потратила сиве пѣря[3]
По долинѣ, по долинѣ.

Помозь, боже, сиве пѣря
Позберати,[4] /позберати/,
Як то буде з мою[5] милу[6]
Привыкати, /привыкати/?

«Ах, цѣ[7] ты спиш, цѣ[7] ты не спиш,
Мила моя,[8]
Чом со мною, молодою,
Не говориш?» —

«Як же я мам со тобою
Говорити, говорити,
Лежит корбач при рученцѣ,
Буде бити, /буде бити/».

«Отшмар корбач, мила моя,
За сусѣчок, за сусѣчок,
Сама выйди голуб[к]ою
На облачок, /на облачок/».*[12]

---

*[9] Позначення збірника наше.

*[10] Дописано чужою рукою: «Шаришск(ого) комитата».

*[11] Під цим заголовком є німецький текст у три рядки, який, однак, тільки випадково потрапив сюди. Він не відноситься до збірки.

*[12] Після цієї пісні Сухий почав писати дальшу, але написав з неї лише заголовок «Пѣснь» і перші слова «Дай мѣ тя . . .»

3

ПѢСЕНЬ

А мой премилены[1]
Наився[2] бандурок,
Добрѣ не попукат,
Так напкав до гурок.

Як мѣ[3] так, так мѣ[3] так,
Добрый с хлѣба демѣкат,*[13]
Иши лѣшы[4] бандуры,
Кедь до цмару*[14] занурит.

4

ПѢСНЬ

Никто мѣ не винен,
Сама я, сама я, сама я,
Что ем полюбила гултая,
Гултая, гултая, гултая.
Гултай у корчмѣ все піе,
Прийде додому, мня біе.

А я на тое не дбаю,
Не дбаю, не дбаю,
Пойду до сусѣды,
Гуляю, гуляю, гуляю.

5

ПѢСНЬ

Такый ты, миленький,
Як ружа,[1]
Дай мѣ[2] тя, боже,
За мужа.
Ани бы'м тѣ робити
Не дала,
Лем бы я тя за красу
Держала.

Пусте[3] мня, мамко,
На танец,
Бо мѣ ся розгорѣл
Каганець.
Бо там талияне
Танцуют,
Они менѣ каганець
Задуют.

Не хоть[4] ты, дѣвочко,
Коргельом[5],
Не хоть [ты] до корчмы
С кудельов.
Бо там талияне
Танцуют,
Та твою куделю
Попсуют.

Я куделю шпурю
До шанцу,
Сама пѣду э милым
До танцу,
Веретено держу
Гу столу,
Сама ся э милым
Обойму.

6

ПѢСЕНЬ

Скорей мам фраира,
Як ты фраиречку,
Уж есь зобрядував[1]
Доедну хижочку.[2]

Уж есь зобрядовав
Вышну[3], нижну[4] страну,
Шись собѣ не нашол
Фраиречку сталу.

---

*[13] Чужою рукою приписане німецькою мовою пояснення». „Brotsuppe mit... [дальше слово нерозбірливе], тобто: „хлібний суп з ...“

*[14] Приписане чужою рукою пояснення «маслянка».

7

ПѢСНЬ

Бѣда мѣ,[1] сиротѣ, жити,
Нѣт мня[2] кому потѣшити,
Нѣт мня[2] кому погласкати,
Бо не жіе[3] моя мати.

Ой, мамочко моя мила,
Чом ты мене ту лишила?
Чом есь[4] мня к собѣ не взяла,
Жебы я ту не капала.

«Не можу тя взяти к собѣ[5],
Бо мнѣ[1] барз ту тѣсно в гробѣ,
Волиш по свѣтѣ ходити,
Як во гробѣ со мною[6] гнити.

Дѣвочко, квитни,
Бѣла лелиочко[7],
Як отквитнеш, так увяднеш,
При мѣ[8] в гробѣ мѣсце найдеш».

8

ПѢСНЬ

Седем десять[1] сукень мала,
А ишим[2] ся не выдала.
Я не мала только едну[3],
Просили мня аж ко Видню[4].

Кордуваны чижмы мала,
А ишим ся не выдала.
Я не мала лем подшитя,*15
Просили мня за Кошыцѣ[5].

А мой отець, яко теля,
Не пришол мѣ[6] на весѣля,
А мой милый почикую[7], [попри кую?]*16
Тот мнѣ[6] принѣс розмарѣю[8].

9

ПѢСНЬ

Не рубай зелене,
Няй ся зеленѣе[1],
Не берь пышне дѣвча,
Няй ся остарѣе[2].

Ищи ем[3] не рубал,
Уж[4] трѣскы падают,
Ищи ем[3] не просил,
Уж[4] отповѣдают.

Домѣв[5], милый, домѣв[5],
Домѣв[5] до роботы,
Кедь мня хочеш взяти,
Чекай до суботы.

А на нашой гати
Пиют воду птаси,
Уш ся наша любов
Нигде не возвратить[6].

10

ПѢСНЬ

Бил мене муж
Першираз уш,
Бил мене понедѣлок:
За мѣй злый учинок.

Бил мене муш
Други раз уш,
Бил мене вѣторок,
Пѣднял мѣ подолок.

---

*15 Тут, напевно, описка. Має бути «подшитѣ».
*16 Не можна точно вичитати.

Бил мене муж
Третираз уш,
Бил мене в середу,
Поднял мѣ спереду.

Бил мене муж
Четверты раз уж,
Бил мене учетверь,
Так знаю, як теперь.

Бил мене муж
Пяты раз уш,
Бил мене пятнѣцу,
Смарувал мѣ гузицу.

Бил мене муж
Шесты раз уж,
Бил мене суботу,
Докончил роботу.

Бил мене муж
Семы раз уж*[17],
. . . . . .

11
ПѢСНЬ

Не буду ся женити тои осени,
Буду ся женити талѣянской земли[1],
Возьму собѣ от француза жену,
Буду служѣть[2] десять годов за ню.

Не буду ся женить тои осени,
Бо я ся ожэню талѣянской земли[1],
Стану служѣть до Galibardeho[3],
Возму собѣ фрайцѣмирку его[4].

12
ПѢСНЬ

Кошульо[1] тоненька,
Шыла[2] тя миленька,
Под бучком, под грабом,
Зеленым годвабом[3].

Уже бучка стяли,
Спаднул до поточка,
Уж мѣ[4] ся справила
До мылой лавочка.

С кошыцкой касарнѣ
Хлопцѣ позерают[6],
Ци ся по пид[7] горы
Бучкы розвивают.

Ши[8] ся не розвила
Лем една[9] липочка,
Што ей посадила
Моя фраирочка.

На Кошыцкой церкви
Червена туренка,
Покопали конѣ[10]
Бѣлого Иванка.

Як го покопали,
Дуже форый лежит,
Его премилена
За доктором бижит[11].

13
ПѢСЕНЬ

Ей[1] шкода, боже,
Шарѣша, Шарѣша[2],
Ей, же го[3] пѣдмыла[4]
Торѣса, Торѣса[5].

Ей[1], шкода, боже,
Ей шкода, боже[6],
Фарара, фарара,
Же себе не тримат
Кухара, кухара.

---

[17] Пісня не закінчена. Бракує: Бил мене в недѣлю,
Ледви ставил цѣлу.

Але себе тримат
Кухарку, кухарку,
Шытным[7] плебаном
Фраирку, фраирку.

14
ПѢСНЬ

Крапа[1] я, Иванку, яко ты,
Бо я заробила[2] сто златы,
А ты што заробыл, лецуху,
Лем лежиш[3] на лецу на бруху.

15
ПѢСНЬ

У богатых дѣвочок
По двавадцят[1] сорочок,
А у мене единка[2],
На каждый день бѣленька[3].

Я ю вечур намочу,
О полночи полочу,
А на рано бѣлѣюся,
Прийдут хлощѣ, смѣются[4].

16
ПѢСЕНЬ

Кедь ем[1] ишол брез миленькой сѣни,
Добрѣ[2] мене собакы не зѣли[3].
Лем вы на мня, собаки, не бреште,
Бо я иду ку красной невесте[4].

Коли м ишла до керточки*[18] тот час[5],
Стратила я з варкачка тонкой волос*[19],
Росплѣл мѣ ся варкоч премиленый,
Стратила я свой вѣнок зеленый[6].

Коли м ишол чрез видняньске[7] поле,
Заплакали чорни[8] очи мои,
Посмотрѣла /в/ глубоку долину[9],
Кадыль[10] мои бѣлы ногы идут.

Коли м ишол брез густу[11] капусту,
Нашол я там вышывану[12] хусту,
Цѣ ей мила, цѣ не мила шыла[13],
Лем бы она вышывана была.

Яка ты, моя мила, брудна,
Шкода, же тѣ под[14] облачком студня,
Кобы ты ся с той[15] студенкы мыла,
Яка бы ты премилена была.

17
ПѢСНЬ

Пришол[1] бы я до вас, кебы я шмѣл[2],
Кобы вы мѣ[3] дали, што бы я хтѣл[4],
Того дѣвча шварне,
Што мать очи чорни[5],
То бы я взял.

Пришол бы я до вас, кебы я смѣл,*[20] 6
Пред вашыма дверми велика*[21] мочар[7].
Полош, мила, дручкы[8],
Пойду помаленьки[9]
Каждый вечур.

---

*[18] До цього слова чужою рукою приписано пояснення: kert — Garten, kertész — Gärtner.
*[19] Має бути в л а с.
*[20] має бути з н а л.
*[21] має бути в е л к а.

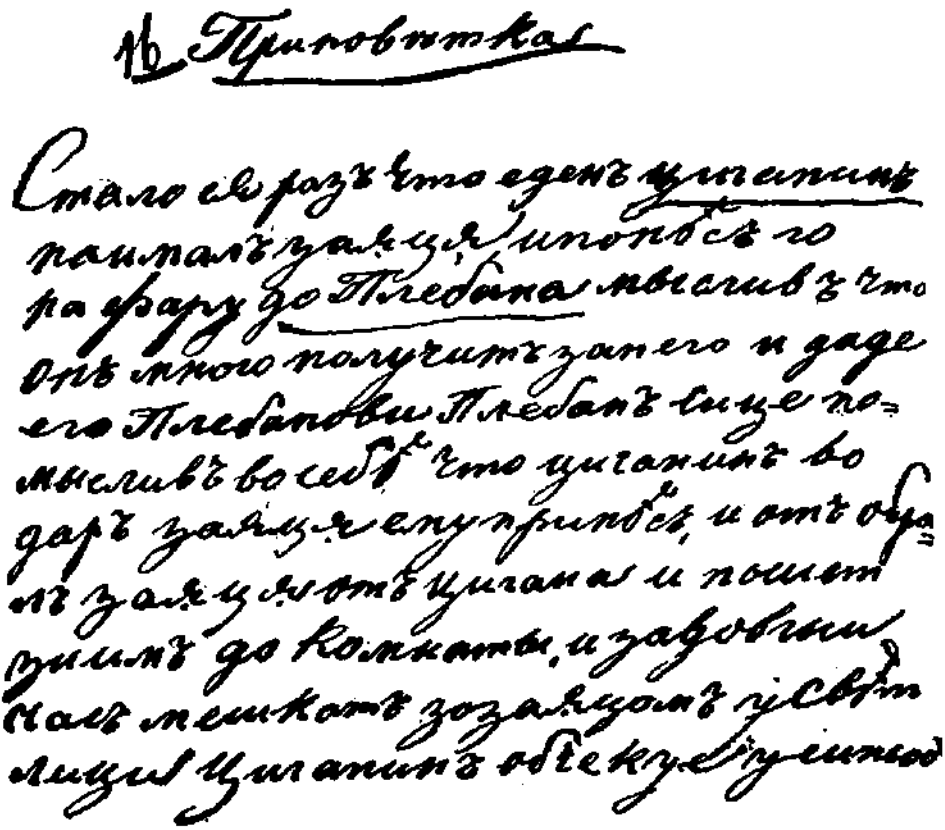

16 Приповѣтка

Стало ся разъ что еденъ циганинъ
поималъ заяця и понѣсъ го
на фару до Плебана мысливъ что
онъ много получитъ за него и даде
его Плебанови Плебанъ сице по=
мысливъ во себѣ что циганинъ во
даръ заяця ему принѣсъ, и отъ обра=
лъ заяця отъ цигана и пошет
зиимъ до комнаты, и за довгыи
часъ мешкатъ зо заяцомъ у свѣт
лици Циганинъ обчекуе у синьо

ПРИПОВѢТКА

Сталося раз, что еден циганин поимал заяця, и понѣс го на фару до плебана, мыслив, что он много получит за него. И даде его плебанови. Плебан сице помыслив во собѣ, что циганин во дар заяця ему принѣс, и отобрал заяця от цигана, и пошел з ним до комнаты. И за довгый час мешкат зо заяцом у свѣтлици. Циганин обчекуе у синьох даяку платню получити. Плебан, мыслячи собѣ, что циганин уже домѣв пѣшол, по малом времени вышол. Плебан до сини, а циганин у сѣньох обчекуе платню за заяця.

И рече ко нему плебан: «Начто ту так много мешкаеш, что за сей час могол бы был ось дашто собѣ заробыти?»

На то циганин отвѣтуе:

«Я обчекую от вас за заяця даяку платню».

На сіе ему отповѣл плебан: «Но, бассом-теремтете!»*22

И так циганин пошол додому.

Але по малом времени умерла циганови дѣтина. Циганин пошол на фару до

*22 Дещо перекручена груба угорська лайка.

плебана, чтобы ему дѣтину сховал. Плебан поховал дѣтину и просит от цигана платню за потреб.

«Цигане, давай плацу!»

Циган отповѣл на сіе: «Басоом-теремтете!»

Плебан почал гнѣватися на него.

Циган говорыт: «То толко значит, як быʼм им тритцет дуткы дал».

На сіе отповѣст ему плебан: «Иди до черта!»

19

ПѢСНЬ

Вельо пшенѣць, мало жыть,
Кажуть мѣ ся оженить,
Ищи овес зеленый,
Можем побыти без жены.

Мочит дѣвча коноплѣ
В зеленой убочи,
А Иван ся призерат,
Ци мат чорны очи.

Кобы чорны очата
В склепѣ продавали,
В склепѣ продавали,
Та бы их дѣвчата
Хлопцѣм купували.

А и я бы купила
Своему фраирови,
Жебы му ся чорнѣли,
Яко гавранови.

Иши бем му купила,
Иши бем му купила
Чижмы з острогами,
Жебы собѣ почеркав
Горѣ Кошицями.

Ищи бем му купила,
Ищи бем му купила
Перстенок на палец,
Перстенок на палец,
Жебы му ся блыщало,
Як пойде на танец.

20

Сталося раз, что еден циганин пошел на фару. Стоячи у сѣньох, засмотрѣл до комина, увѣдѣнше солоныну позѣшсную, которую употребляли до капусты, а и на иншы потребы приладжувати. Прилядился и цыганин, повѣшену солонину сховил и украл.

Заутром пошол цыган на фару и рече: «Отче, отповѣдал бем ся».

Пошли до церквы. Зачал пѣб цигана споведати. И сказал циган: «Отче, та цѣ грѣх то, я из вашои капусты свиню выгнав».

Отповѣл ему на сіе: «Нащо о сем повѣдаеш таким способом? Добродѣтель учинил еси, то и другій раз жебы ты не лѣновался сіе учинити». — пан, не знаючи, что его комынови полекшало едным сотнаром.

21

ПѢСНЬ

Добра тота жена,
Что[1] мужа сануе[2],
Як приде из корчмы,
Дораз го вызуе[3],

Краснѣ[4] му постелит,
«Мужу мѣ[5] солоткый[6],
Лѣгай[7] до постелѣ.» —

Ей, як вечур пришол[8],
Каждый ко свой пѣшов[9],
А мой премиленый
Ку цыганкам[10] зашов.
Гей на мочар, кониченьку,
На мочар!

Не пѣду я ко невѣстѣ
Днесь вечер,
Лем я пойду ко дѣвчатку
Красному,
Что го возьму на мнясницѣ
За жену[11].

22
ПѢСНЬ

Посяла я, посяла я[1]
Под облачком лелию.
Пришли волкы, пришли волкы
Миленького, зѣдли[2] ю.
Кобы м знала, же то волы милого[3],
Не пѣшла[4] бы м до бирова на него[5].

23
ПѢСНЬ

Журилася[1] попадонька
Та свою[2] бѣдою,
Же достала хлопа попа
З длугу[3] бородою,
Же достала хлопа попа
З длугу бородою.
Альбо мѣнѣ[3] трудно,
Альбо мѣнѣ[3] нудно,
Попа з бородою
Любити есть[4] трудно.

Зазвали нас на крестины,
Казали си сѣсти,
Что посмотрю на бороду,
Не дай, боже, исты[5].
Албо мнѣ есть трудно и проч.

Зазвали нас на весѣля,
Бы м[6] ся веселила,
Что посмотрю на бороду,
Та м[7] ся зармутила.
Албо мнѣ есть трудно и проч.

Запвонили и до церкви
Богу ся молити,
Что посмотрю на бороду,
Не мож говорити.
Албо мѣнѣ нудно,
Албо мѣнѣ трудно и проч.

Рѣште гуси, рѣште кури[8]
И рѣште индики[8],
Попрѣгайте кониченька,
Пойду[9] до владыки,
Попрѣгайте кониченька,
Пойду до владыки*[23].

А владыка сй так повѣл[10]:
«Мусит уж то быти,
С попом із бородою
Аж до смерти жити».
Албо мѣнѣ трудно,
Албо мѣнѣ нудно,
Попа з бородою
Любити не трудно[11].

24
ПѢСНЬ

Видимся во правдѣ всѣ грѣшныи люде,
А коли нам час умирати приде,
Час умирати, страх помыслити,
А як ся нам приде свѣтом[1] розлучити.
А як приде тота година,
Кедь не есть паленки, та давайте вина[2].
А кедь не есть, то давайте, панє,
Фляшку и другую!

*[23] Тут повторення двох рядків, мабуть, помилкове.

А что[3] я вам скажу, милостивый пане,
Что бы то робити, кедь смерть не престане?
Обернимся и фукнимся, и дупнем ногою,
И так погрозимся: «Иди, смерте, по полю,
Бо я тепер гостѣ[4] маю, не до того,
Коли много пляшок на столѣ»[5]

А кедь тебе смерть не хочет послухати,
Та розкажи ти ей вон с хыжы[6] выгнати:
«Иди, смерте, по невѣрник[7],
Не наставай на нас,
На грѣшников бѣдних,
Бо ми щи хощем жити,
Хощем щи раз исти й пити,
То палинку, то винце,
Из добрыма людми[8]».

Вельможный пане господарю,
Не робите собѣ труды надаремно[9],
Но коль пойдете по пивнѣцю[10],
Наливайте повны склянки, ай бариляцу[11],
А принесте нам ко столу,
А нас сяде купа долу,
Понижено[12] и смиренно
Поклонимеся вам.

А вы, вельможна панѣ господыньо[13],
Не кривдите[14] собѣ, же ся /в/ вас гостиме[15],
Але зарѣжте тоту тлусту гуску,
А принесте нам ей на пережуску[16].
А як вы то уробите,
Ту нам гуску принесете,
А мы знову зложим руки,
Поклонѣмся паки[17].

А вы, кочише, конѣ запрѣгайте[18],
Хоць оте нѣ не или[19], о то не гадайте,
Але фрыщко[20], не /по/ малы, лем ся понагляйте,
Бо як наш[21] пан господарь упаде во фантазѣю[22],
Як собѣ выломит из плота дубову фузѣю[23],
Як почнет, з ньов[24] почне по нас стриляти,
Ганьба нам буде утѣкати[25].

Лѣпше бы нам было завчасу ростати,
Во шестю[26], во здравю добрый день отдати,
Бо як нам приде час умерати,
А на кого мае паленка зостати,
Атак, братія вся, годнѣ выпийме
Ищи хощ лем по едньѣм[27],
Бо як помреме,
Та[28] не будеме
Болше во тѣм домѣ[29].

Конец. Богу слава!

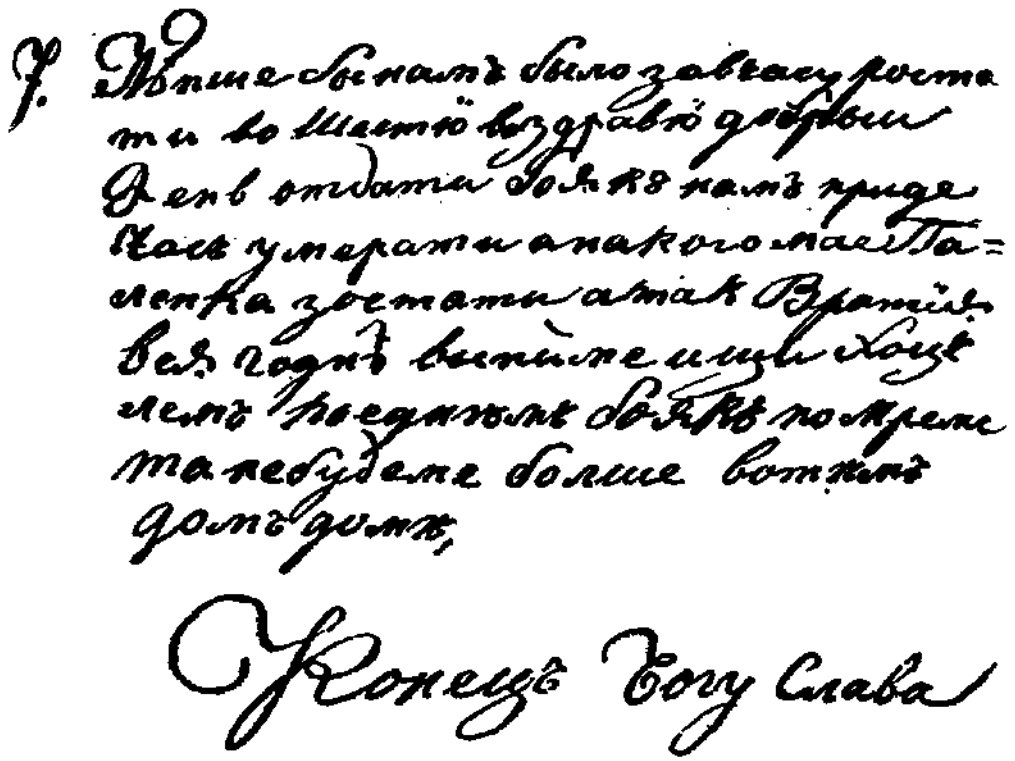

Факсиміле останньої сторінки збірника В. Сухого II.

Примітки і коментарі

Дві знайдені збірки Василя СУХОГО, дяка і учителя краснобрідського (ВР ЛДНБ АН УРСР, НД-90/п. 11), які ми умовно позначили номерами I і II, датовані роком 1866. Вони містять разом 32 пісенні тексти, серед яких є також пісні літературного походження. Дуже цінне в збірниках те, що в них дійшла до нас теж народна художня проза. Записи двох прозових зразків народної творчості, анекдотичного характеру, можна вважати одними з найстарших закарпатоукраїнських прозових фольклорних записів.

Матеріали рукописних збірників Сухого опубліковані в Я. Головацького в т. III/1 його «Сборника народных песен Галицкой и Угорской Руси», розміщені в різних розділах цієї публікації. Певна частина записів В. Сухого паспортизована, інші тексти подані без паспортизації. Щодо паспортизованих матеріалів збірників В. Сухого Головацький у т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские» (стор. 133—262) на стор. 254 подає примітку: «Все (пісні. — О. Р.) от 125 (до 134. — О. Р.) запис/аны/ Дьяком Вас/илием/ Сухим в Красноброде, Шарыского уезда». В розділі «Думки праздничные, круговые и пировые» на стор. 512 Головацький зазначає: «Обе (тобто пісні №№ 5 і 6) от Вас/илия/ Сухого, дяка краснобродского». Йдеться всього про 12 пісень в т. III/1 збірника Головацького, паспортизованих на В. Сухого. З цих 12-и пісень у двох рукописних збірках В. Сухого знайдено всього 8 пісенних текстів. З цього випливає висновок, що в нас немає повного рукописного матеріалу записів Сухого, які мав у розпорядженні Я. Головацький. Очевидно, існував ще один збірник Сухого, якого до цього часу не знайдено, або — а це більш правдоподібно — збірник I неповний. Він і робить таке враження, що останніх сторінок в ньому бракує. Приписані Сухому і не знайдені в його рукописних матеріалах пісні ми подаємо в додатку до збірника I за друкованими в Головацького текстами. Зауважимо, однак, що дві з чотирьох приписаних Сухому пісень («Орала баба загроду...» і «До костела пôшов...») належать Івану Яцковичу, тобто почерпнуті з його збірника. Отже, в даному випадку паспортизація в Я. Головацького неточна.

Решта використаних Я. Головацьким матеріалів збірок В. Сухого не паспортизована, або подана з приміткою «Из Угорской Руси».

Обидва збірники дійшли до нас в досить доброму стані, з непошкодженими листами і текстами. Однак почерк В. Сухого нерозбірливий, нечіткий, запис малограмотний, що утруднює читання текстів.

В рукопису не передано віршову побудову пісень, віршові рядки не виділено, збережено, як правило, лише строфіку текстів.

В рукописних текстах майже зовсім бракує інтерпункції, слова пишуться разом. Ці невправності відсуваємо: відновлюємо віршову структуру пісень, вводимо роздільне написання слів і частки не з дієсловом, інтерпункцію за сучасними правилами українського правопису. Пропускаємо двокрапку над буквою ю та інші знаки над буквами, що зараз не вживаються. Інші особливості орфографії рукописного оригіналу зберігаємо.

Пишучи по пам'яті тексти пісень, Сухий іноді плутає різні варіанти того ж тексту, подає рядом два або й більше варіантних слів, чим порушує пісенний розмір. На ці невправності вказуємо в примітках, або у виносках усуваємо їх. Пропущені слова подаємо в дужках.

Важливіші зміни, внесені Я. Головацьким у надруковані ним матеріали збірок Сухого, наводимо нижче у примітках, де подаємо пояснення і до окремих збірок та до вміщених в них текстів.

ЗБІРНИК ВАСИЛЯ СУХОГО I

Містить 6 листів і 10 пісенних текстів, деякі з них літературного походження. Як вже згадувалось, мабуть, в збірці бракує останніх сторінок. Рукопис нерозбірливий, правопис невправний.

1. «Про что минѣ бог...» Це переспів російської пісні. Оригінал пісні могли сюди принести російські воїни під час походу 1849 року. Вона могла походити і від відомого російського диригента-емігранта К. Матезовського, який у другій треті минулого століття працював в Ужгороді, поклав основи хорової культури в Закарпатті, сприяв поширенню російських пісенних скарбів серед закарпатських українців.

Будучи викладачем в ужгородській учительській препарандії, він готував українські учительські кадри і для Східної Словаччини, був популярним серед місцевих «піпце-учителів». До учнів Матезонського міг належати й В. Сухий. Цю пісню Я. Головацький не використав, вона не була надрукована в його збірнику.

2. «О, як дуже за тобою...». Пісня, правдоподібно, літературного походження. Не була надрукована в збірнику Я. Головацького. Першу її строфу знаходимо у збірнику Й. [В.] Талапковича (№ 15, в Головацького — т. I, стор. 544). Значно відмінний і значно поширений варіант пісні вміщено з Я. Головацького в т. III/1, стор. 429 і в т. I, стор. 340.

3. «В чужинонци загибаю...». Це широко розповсюджена серед західних українців, зокрема серед закарпатських українців, пісня літературного походження. До наших часів дійшов трохи відмінний її варіант. В збірнику Я. Головацького її не надруковано.

4, 5. «/В/ зеленеким гаю...» і «Глухо, тихо, доокола...» пісні літературного походження. В збірнику Я. Головацького не надруковані.

6. «Оженися, не журися...». Пісню вміщено в збірнику Я. Головацького в т. III/1, стор. 487—488 без паспортизації.

Зміни в Головацького:

[1]вийшов на село; [2]сів собѣ на горбѣ; [3]позирам; [4]заколь; [5]штырма, [6]датав.

7. «Прелесныя горы...». Ця поезія О. Духновича почерпнута з його оповідання «Милен и Любиця», яке було надруковане в альманасі «Поздравление русинов на год 1851» (Відень, 1850, стор. 94). Очевидно, слова цієї поезії було покладено на музику і у пісенному вигляді поезія стала популярною. Тому Духнович назів її текст у 1864 році у своєму рукописному щоденнику, який мав назву «Записка 1863» (стор. 132—135). Цей новий запис поезії дуже мало різниться від тексту, надрукованого в 1850 році в оповіданні. Запис Сухого зроблено за варіантом оригіналу, тобто за першодруком пісні. Нагадаємо, що текст цієї поезії-пісні вийшов згодом у багатьох публікаціях, у календарях, збірниках пісень, зокрема, у збірнику народних пісень «Русскій Соловей», укладеному М. Врабелем (Ужгород, 1890, стор. 69). Отже, пісня фольклоризувалась, вона як фольклорний зразок увійшла у збірник Сухого. Я. Головацький не надрукував її у своєму збірнику.

Наводимо розбіжності між текстом В. Сухого і першовиданням поезії Духновича. В Духновича:

[1]О!; [2]соловій; [3]спѣвал; [4]ох; [5]убѣгла.

8. «А вы, братя-приятели...». В Я. Головацького цю пісню з паспортизацією «Из Угорской Руси» знаходимо в т. III/1, стор. 486—487, в розділі «Думки шутливые и насмешливые». Можна, однак, гадати, що текст пісні Головацький почерпнув з іншого джерела, бо в надрукованому варіанті є 4 строфи.

Третя і четверта строфи у Головацького:

«А я тобѣ, качмарю,
Поорю, посѣю,
Няйся за то, за заплату,
Паленкы напію!

* *
*

А я тобѣ, качмарю,
Сберу, вымолочу,
А за свои шиткы труды
Лем паленкы хочу.»

9. «Ишол ляшко из Валпави...» У Головацького пісню надруковано у т. III/1, стор. 488, в розділі «Думки шутливые и насмешливые», з посиланням на т. II, стор. 474 і з паспортизацією «Из села Веровы Земплинского уезда». Текст Головацького дещо різниться від рукопису Сухого, в ньому немає третьої строфи запису Сухого. Очевидно, Головацький в даному випадку скористався не записом Сухого, а записом Івана Воробля, суківського дяка (див. стор. 250). В збірнику Сухого, як виняток, збережено пісенну побудову тексту, очевидно, Сухий писав текст не по пам'яті, а переписав його з рукописного або друкованого джерела.

10. «Газда же я, газда...» Також і в цьому тексті правильна пісенна побудова. Пісню надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 251—252, у розділі «Думы

господарские и скотарские» з невеликими змінами. Паспортизація: «...запис/ано/ Дьяком Вас/илием/ Сухим в Красноброде, Шарыского уезда».

Зміни у Головацького:

[1]ужь; [2]вытяг; [3]ноги; [4]млынаря; [5]туры; [6]шкуры; [7]млынарь; [8]млыници; [9]пичка.

ДОДАТОК

В додатку публікуємо ті пісенні тексти, запис яких Головацький приписує Сухому, але в рукописних збірниках Сухого цих текстів не знаходимо. Оскільки саме Збірник I не закінчений, то ми вважаємо, що ці пісні почерпнуті з цього збірника. Йдеться про пісні, вміщені в Головацького в т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские», ч. 125 (стор. 248); і в розділі «Думки праздничные, круговые и пировые», ч. 5 (стор. 509—510). Дві пісні в розділі «Думы господарские и скотарские» (№№ 133 і 134), приписані Я. Головацьким В. Сухому, належать не йому, а Івану Яцковичу.

11. «Сьяло просо...». Пісню вміщено в т. III/1 збірника Головацького, стор. 248, в розділі «Думы господарские и скотарские», з паспортизацією: «...запис/ано/ Вас/илием/ Сухим в Красноброде, Шарыского уезда.»

12. «Думитрашку...» В Головацького т. III/1, стор. 509—510, в розділі «Думки праздничные, круговые и пировые». Паспортизація: «...от Вас/илия/ Сухого, Дьяка Краснобродского», а також: «Из Угорской Руси».

ЗБІРНИК ВАСИЛЯ СУХОГО II

Рукопис нараховує разом з титульною сторінкою 12 листів і містить 24 тексти, з чого 22 пісні і 2 прозові фольклорні записи. Збірка закінчена, бо за останньою піснею написано: «Конец». Переважна більшість пісень використана Я. Головацьким. Деякі тексти були ним значно правлені.

1. «Тот паробок моравчан...» Пісня з невеликими змінами надрукована в Головацького у т. III/1, стор. 248—249, у розділі «Думы господарские и скотарские» з наведенням записувача: «...запис/ано/ Дьяком Вас/илием/ Сухим в Красноброде, Шарыского Уезда».

Зміни в Головацького:

[1]что (всюду і далі так); [2]вôн (і далі так); [3]с (і далі так); [4]дость (і далі так); [5]граплѣнья (і далі так); [6]шiечку.

2. «Лѣтать голуп...» Пісня в Головацького — в т. III/1, стор. 249, в розділі «Думы господарские и скотарские» з наведенням записувача (як вище 1).

Зміни в Головацького:

[1]голуб; [2]голубиця; [3]пѣрья; [4]позбирати; [5]моёв; [6]милов; [7]ци; [8]випущено: «Мила моя».

3. «А мой премиленый...» У Головацького — в т. III/1, стор. 404, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації і з такими правками:

[1]премильй; [2]наѣвся; [3]ми; [4]лѣпши.

4. «Никто мѣ не винен...» Головацький скористався іншим варіантом пісні (т. III/1, стор. 138—139). Варіант Сухого не включив у свою збірку.

5. «Такый ты, миленький...» Пісня вміщена в Головацького в т. III/1, стор. 427—428, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» без паспортизації.

Зміни в Головацького:

[1]кожний другий рядок подається з повторенням; [2]ми; [3]пустьте; [4]ходь; [5]коргелём; [6]до.

6. «Скорей мам фраира...» Вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 446, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» без паспортизації.

Зміни в Головацького:

[1]зорудував; [2]хустечку; [3]в вышну; [4]нижну.

7. «Бѣда мѣ, сиротѣ, жити...» В Головацького пісню вміщено в т. III/1, стор. 428, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» без паспортизації і з невеликими змінами у тексті.

В Головацького:

[1]ми; [2]мя; [3]жiе; [4]ес; [5]себѣ; [6]зо мнов; [7]два перші рядки четвертої строфи змінено:

Жiй собѣ, моя дѣвочко,
Квитни, біла лелiочко!

[8]мнѣ.

8. «Седем десять сукень мала...» Пісню вміщено в Головацького в т. III/1,

стор. 404, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» без паспортизації і з такими змінами:

[1]седемьдесять; [2]ѣщё; [3]еду; [4]Вѣдню; [5]Кошици; [6]ми; [7]почекує; [8]розмаріе.

9. «Не рубай зелене...» Пісню вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 428—429, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» без паспортизації.

Зміни в Головацького:

[1]зеленѣє; [2]старѣе; [3]ѣщё ем; [4]ужь; [5]домôв; [6]останню строфу перероблено:

«Піют воду птаси там на нашей гати:
Уж ся наша любовь нигда не возвратит!»

10. «Бил мене муж...» Дещо змінений і двома рядками доповнений варіант вміщено в Головацького без паспортизації в т. III/1, стор. 405—406, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские». Очевидно, текст почерпнуто Головацьким з іншого джерела.

11. «Не буду ся женити...» Вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 250, в розділі «Думы господарские и скотарские» з паспортизацією «...запис/ано/ Дьяком Вас/илием/ Сухим в Красноброде, Шарыского уезда».

Зміни в Головацького:

[1]в Таліянскôй землѣ; [2]служить; [3]Галибардого; [4]фрайцимêрку ёго.

12. «Кошульо тоненька...» Пісню вмістив Головацький в т. III/1, стор. 249—250, у розділі «Думы господарские и скотарские» з паспортизацією на В. Сухого (див. 11).

Зміни в Головацького:

[1]кошулё; [2]шила; [3]гадвабом; [4]ужь ми; [5]милой; [6]С кошицкой касарни Хлопцы позирают; [7]Цы ся по пôд; [8]щё; [9]една; [10]коня; [11]бѣжит.

13. «Ей шкода, боже...» Текст пісні опубліковано Головацьким в т. III/1, стор. 251, в розділі «Думы господарские и скотарские» з вищенаведеною паспортизацією (11, 12).

Зміни в Головацького:

[1]эй; [2]Шарипша; [3]ей, же то — випущено; [4]подмыла; [5]Ториса; [6]повторення немає; [7]шиткым.

14. «Краша я, Иванку...» Текст пісні вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 406, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації.

Зміни в Головацького:

[1]крашна; [2]заробила; [3]лежишь.

15. «У богатых дѣвочок...» В Головацького вміщено в т. III/1, стор. 406—407, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації.

Зміни в Головацького:

[1]дванадцять; [2]единка; [3]бѣлинка; [4]Придут хлопци, смѣются.

16. «Кедь ем ишол...» В Головацького вміщено в т. III/1, стор. 407, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації і з посиланням на варіант у т. II, стор. 206.

Зміни в Головацького:

[1]ємь; [2]добрё; [3]зъѣли; [4]невесте; [5]керточкы тотчас; [6]остані два рядки перероблено Головацьким:

Тонкій волос розплѣл ми ся,
Мой вѣночок стратил ми ся;

[7]брез Виднянске; [8]чорны; [9]посмортѣл я на глубоку долину; [10]кады ль; [11]пропущено; [12]вышивану; [13]ци ем мила, ци не мила шила; [14]ти; [15] з той.

17. Пришол бы я до вас...» Пісню вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 406, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації.

Зміни в Головацького:

[1]пришел; [2]кобы я шмел; [3]ми; [4]хтел; [5]чарне; [6]знал; [7]вашима дверѣма велика; [8]положь, мила; [9]помалючкы.

18, 20. «Приповідку» і анекдот «Сталося раз...» не було надруковано. Ці два тексти — одні з найстарших закарпатоукраїнських прозових фольклорних записів. В оригіналі в обидвох текстах немає жодного розділового знаку.

19. «Вельо пшепѣць...» Цей пісенний текст не вдалось знайти в збірнику Головацького. Очевидно, він його не використав.

21. «Добра тота жена...» Текст пісні надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 408, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» без паспортизації. Текст рукопису Головацький розбив на дві пісні («Добра тота жена...» і «Эй, як вечур пришов...»).

Зміни в Головацького:

[1]чьто; [2]сануе; [3]вызуе; [4]красне; [5]мôй; [6]солоткый; [7]легай; [8]пришов; [9]к своей пôшов; [10]цыганкам; [11]дві останні строфи Головацький дещо переробив:

«Гей, на мочар, кониченьку,
На мочар, на мочар!
Не пôду я ко невѣстѣ
Днесь вечер, днесь вечер.
Лем я пôду ко дѣвчатку,
Красному, красному,
Чьто го возму на масници
За жену, за жену».

22. «Посяла я...» Надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 409, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» без паспортизації і з такими змінами: [1]посьяла я (немає повторення; [2]зъѣли; [3]волкы миленького; [4]пôшла; [5]нёго.

23. «Журилася попадонька...» В Головацького надруковано в т. III/1, стор. 490—491, в розділі «Думки шутливые и насмешливые», з паспортизацією «Из Угорской Руси».

Зміни в Головацького:

[1]журылася; [2]та своёв; [3]с другов (в Головацького повторів немає); [3]мêнѣ; [4]ми; [5]ѣсти; [6]весêля, бы м; [7]та мь; [8]рѣжьте куры, рѣжьте и индики; [9]попрêгайте кониченьки, пôду (повторення немає); [10]ей так повѣв; [11]ми трудно.

24. «Видимся во правдѣ...» Надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 510—512, в розділі «Думки праздничные, круговые и пировые» з такою паспортизацією: «...от Вас/илия/ Сухого, Дяка Краснобродского».

Зміни в Головацького:

[1]приде с свѣтом; [2]/та/ дай вина; [3]чьто; [4] гости; [5]коли в мене фляшок много, фляшок на столѣ! [6]роскажи ты ей вон з хаты; [7]на невѣрных;

[8]Не наставай на нас правовѣрных!
Бо мы êщê хочем жити,
Хочем ще раз ѣсти, пити,
То паленку, то винце,
С добрыма людми!

[9]надармо; [10] пивницу; [11]барилицу; [12]пониженно; [13]пани господинё; [14]кривдите; [15]гостимо; [16]ей на закуску; [17]поклонимся вам; [18]кочиши, конѣ запрêгайте; [19]хоть сте ничь не ѣли; [20]фришно; [21](наш); [22]впаде в фантазію; [23]фузію; [24]з нёв почне по нас стрѣляти; [25]Ганьба нам буде всѣм утêкати, Всѣм утêкати; [26]во счестью; [27]все выпійме годнê, Выпійме êщê хоть по еднем; [28]Бôльше в тôм домѣ.

ЗМІСТ

Збірник I

ПИНИЕ КРАСНОБРОЦКЕ НА РОК 1866 191
Пѣсень свицкая («Про что минѣ бог очи дал?») 191
Писень («О як дуже за тобою») . 191
Пѣсень («В чюжинонци загибаю») 191
Пѣсень («[В] зелененким гаю вода тече») 192
Пѣсень («Глухо, тихо доокола») . 193
Пѣсень («Оженися, не журися») . 193
Писень («Прелесныя горы») . . 193
Писень («А вы, братя-приятели») . 194
Пѣсень Виравска («Ишол ляшко из Валшави») 194
Пѣсень Виравска («Газда же я, газда») 195
Додаток
«Съяло просо, але босо...» . 195
«Думитрашку» 196

Збірник II.

Пѣсень свѣцкая («Тот паробок моравчан») 197
Пѣсень («Лѣтать голуп по улици») . 197
Пѣсень («А мой премиленый») . 198
Пѣсень («Никто мѣ не винен») . 198
Пѣсень («Такый ты, миленький») . 198
Пѣсень («Скорей мам фраира») . 198
Пѣсень («Вѣда мѣ, сиротѣ, жити») 199
Пѣсень («Седем десять сукень мала») 199
Пѣсень («Не рубай зелене») . . 199
Пѣсень («Бил мене муж») . . . 199
Пѣсень («Не буду ся женити тои осени») 200
Пѣсень («Кошульо тоненька») . . 200
Пѣсень («Ей шкода, боже») . . 200
Пѣсень («Краша я, Иванку, яко ты») 201
Пѣсень («У богатых дѣвочок») . . 201
Пѣсень («Кедь ем ишол брез миленькой сѣни») 201
Пѣсень («Пришол бы я до вас, кебы я шмѣл») 201
Приповѣтка 202
Пѣсень («Вельо пшепѣць, мало жыть») 203
«Сталося раз, что еден циганин...» 203
Пѣсень («Добра тота жена») . . 203
Пѣсень («Посяла я, посяла я») . 204
Пѣсень («Журилася попадонька») . 204
Пѣсень («Видимся во правдѣ всѣ грѣшныи люде») 204
Примітки і коментарі 207

Збірник
Антонія КРАЛИЦЬКОГО,
учителя чабинського

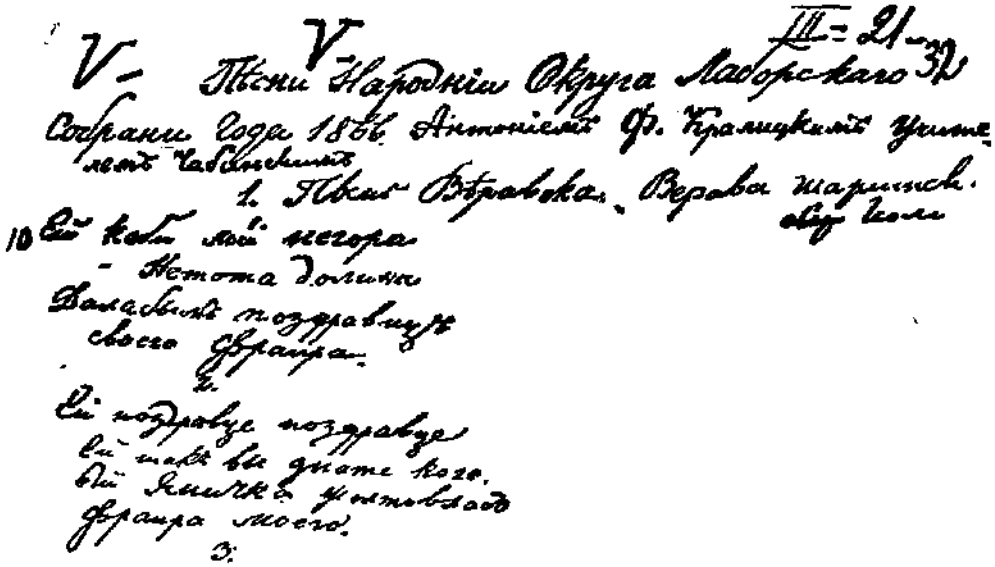

V — Пѣсни Народніи Округа Лаборскаго III = 21 — 32

Собрани года 1866 Антоніемъ Ф. Кралицкимъ учителемъ Чабанскимъ

1. Пѣснь Вѣравока. Верава шаринск. [illegible]

10 Ей коби мой негора
— Нетота долина
Далабыхъ поздравицъ
своего фрайра.

2.

Ей поздравце поздравце
ей такъ вы знате кого.
Ей Яничка жолтовласъ
фрайра моего.

3.

Факсиміле першої сторінки збірника Антонія Кралицького

Пѣсни народніи округа лаборскаго. Собрани года 1866.*[1]

1. ПѢСНЬ ВѢРАВСКА.*[2]

1

«Ей, кеби ми[1] не гора,
Не тота долина,
Дала бы 'м поздравиц[2]
Своего фраира.

2

Ей, поздравце[3], поздравце,
Ей, шак вы знате кого,
Ей, Яничка жолтовлас,
Фраира моего!» —

3

«Ей, кеби ми не гора,
Не гамовал бы я,
Кеби ми не грали[4],
Не танцовал бы я».

4

«Ей, шутаю, шутаю,
Яка то твоя мац,
Ищи 'з[5] мя не узял,
Уж ме почала лац!» —

5

«Ей, не бой ше, дзивчатко,
Ей, тей моей матери,
Ей, шак я ей укажем,
Кади на двор дзвере.

6

Ей, кади на двор дзвере,
До самого блата,
До дябла, до дябла[6],
Мамочко проклята.

7

Ей, грали ми гудаци,
Ей, вчора до полночи,
Ей, але ми не спали
Мои чорни очи[7].

8

Ей, ище 'м не танцовал,
Ей, будзем пробаловац,
Ей, з бучка на яличку
Будзем прескаковац.

9

Ей, знаш, боже мой, боже[8],
Ей, мойо пренъещестце[9],
Ей, уж ме не хце любиц
Сушедово дзивче[10].

10

Ей, кед нье хце, най нье хце,
Ей, а я не банюю,
Ей лем боканчи зрущим
Та го витанцую.

11

Ей, ане 'м не паробок,
Ей, ани не мам жени,
Ей, ищи собѣ заложу
Форгов*[3] премилени.»[11]

12

Ей, ане 'м не дзивчатко,
Ей, /а/ни ми не свечи*[4],
Ей, бо ми се не ш/м/ею[12]
Моjо чарне очи.

---

*[1] Тут дописане чужою рукою: Антоніем Ф[едоровичем] Кралицким, учителем чабинским.

*[2] Тут подано записуачем примітку: «Верава Шаришского комитата.

*[3] до цього слова подано примітку: Federbusch, мадьярское Forgó.

*[4] не личить.

13

Ей, випровадз ме, мила,
Ей, пониже образка,
Ей, далей ци не повим,
Гибай твоя ласка.

14

Ей, вандровали хлапци,
Ей, з Пешту до Будина,
Ей, дали себе наляц
Червенего вина.

15

Ей, як то виночко,
Ей, з погара капкало,
Ей, не едно дзивчатко
За нами плакало.

16

Ей, стоит грушка в гаю,
Ей, подиме, хлопци, на ню,
Ей, що красше, отрешем,
Миленкей поньешем[13].

ПЄСНЬ 2. ВЄРАВСКА.

1

Береза, береза,
Висока береза,
Вшитки люде пявїи,
Я сама терезба[1].

2

Загучали гори,
Загучали льеси[2],
Где нам ся подѣли
Наши млади часи?[3]

3

Татъ, боже мой, боже,
Як есь мя покарал,
Же мушим вандровац
З валала на валал.

4

На високи гори[4]
Шугай загамовал,
Же было не дѣвча,
Там бы був ночовал[5].

5

Та то му дзивчатко
Вельо помагало,
Он кольска загнал[6],
Оно претримало.

ПЄСНЬ 3. ВЄРАВСКА.

1

Зимна вода на коляю,
Поки люде не зазнают,
Еци лепша на яречку[1],
Де я маю фраиречку.

2

Мам фраирча, як вовирче,
Зходь ми, пайташ[*5], чіе дзивче[2],
Кед не сгодиш, повим я ти,
Кело наша любость плаци[3].

[*5] приятель, з угорського pajtás.

3

Наша любость тельо плаци[4],
Як тен крайцар, що ше страци[5],
Крайцар страци, не найдзе ше,
Велька любост розійдзе ше.

4

О, боже мой, що мам робиц,
Не хцею ме дзивки любиц,
Мушим себе форгов купиц,
Би ме цели дзивки любиц[6].

5

Кеби дали, що ми длужни,
Купил би я женѣ чижми[7],
А не даю, що мам робиц,
Муши жена боса ходзиц.

ПЪСНЬ НАРОДНА 4. ВИРАВСКА.

1

Горе лучками, долу лучками,
Взял ем за ся шварне дѣвче з чарнѣма очками.

2

Горе варошом, долу варошом*[8],
Взял ем за ся шварне дзивче з чарным[1] волосом.

3

Добре'м уробил, же'м ся оженил,
Пошлем жену до роботы, сам себе легнем.

4

Сам себе легнем под перинечку,
Жену пошлем до роботы, сам с фраиречку.[2]

5

Горе заградов, долу заградов,[3]
Уж я свою фраиречку вечар виведу.

6

Вечар виведу,[4] рано почепля,
Бодай моя фраиречка не вишла[5] з пекла.

7

З пекла не вишла, в огню згорела[6],
Лем пре тото едно слово, що поведала[7].

8

Зимно, презимно под облачком стац,
«Я запомнул, драга душо, губаночку[8] вжац».

9

«Цы ти[9] запомнул, цы ти ю не маш,
Лем ти, моя драга душо, више так поведаш».

*[8] варош — місто, з угорського város.

ПѢСНЬ 5. ЛИПОВСКА, З ГАЛИЧИНЫ.

1

Коломія, Коломія, Коломія мѣсто,
Котра дзинка[1] небочкана, та така, як тѣсто.

2

Меджи двома берегами вода каламутна,
Меджи двома озерами рибка[2] баламутна.

3

«Пане-брате, пане-брате, будеме ся бити,
Бо бѣлявка кого схоче, та буде любити!»

4

Уже викна побилѣли, бо на двори мороз[3],
Выйди, выйди, драга душа, най ти чую голос.

5

Теперь ем ся розиграла[4], теперь же ми прайте,
Чорни скирнѣ[5] потортала, червени ми дайте.

ПѢСНЬ 6. МАКОВИЦКА З ЧАРНОГО.

Кедь я ишол през тен лѣс, през лѣс каленови[1],
Станул я там на камѣнь, камѣнь мармарови[2],
А з под того камѣня водичка вилива:[3]
«Напійся ей, моя мила, кедь си справедлива».
«Я би ся ей напила, красу бы'м втратила,
Што же я бы, мой милый, потому робила?[4]
Ты бы мене не взял, ми бы ганьба была».

ПѢСНЬ 7. ЧАБИНСКА.

Горе гай, долов гай, а напредку дунай,
«Не возмем тя, дѣвча[1], ани то не думай!»
«Ани то не думай, же бы'м за тя пошла,
Я не пре такого паробочка росла».
Ани то не думай, горке недуманя[2],
Пошло любованя.

ПѢСНЬ 8. ЧАБИНСКА.

З кошицкой касарнѣ хлопцѣ випатрают[1],
Аж ся по под горы бучки розвивают.
Лем ся не розвила та една лишечка[2],
Што под ньов[3] сидѣла моя фраиречка[4].
През татарку, през овес от фраира ти морес,
От фраира моего, най мать каяда своего.

ПЄСНЬ 9. ЧАБИНСКА

Ишло дѣвче на воду
През полюку заграду,
Нашло оно златенец[1],
Почало виц свой винец[2].
Припол[3] ку ней младенец:
«Дѣвче, дѣвче, дай вѣнец!» —
«Як ти мам дац свой вѣнец,
Кедь ти э пекла младенец?» —
Як ей хопил, та ей нес[4],
Понад горы, понад лѣс,
«Не несте мя понад млин,
Бо ми призе[5] очи дым!»
Як ей пренѣс над пекло:
«О, Боже мой, як тепло,
Мои старши братове,
Отверяйте ми двере!» —
«Што так тяжко несете,
Же отверяц кажете?» —
«Несу тѣло и душу,
Рихтарову Ганушу». —
«Што Гануся дѣлала,
Же ся ту так достала?» —
«Едно зо проом скормила[6],
Друге /в/ водѣ топила[7],
Третье вергла под меджу,
Што го люде не виджу».
Посадили ей за столик[8],
Та и дали пити смоли[9],
Еден погарь випила[10],
Аж густочка збляднула;
Другій погарь випила,
Аж отѣка оканула[11];
Третій погарь випила,
Аж на землю спаднула.
«Вынесте мя на двери[12],
Най мя витор[13] пробере!»
Вылетѣли журави[14],
«Откажте там матери,
Ищи мать дома дѣвки двѣ,
Най их карать обѣдвѣ,
Най до церквѣ посылат,
А до корчмы не пущат,
Бо мене не карала,
До пекла ем ся доспала.»

ПЄСНЬ 10. ЧАБИНСКА.

Мамко моя стара,
Дай ме за гусара,
Будеш мати слеводу
От пана чѣсара[1].
Я не шиду[2] до лѣса,
Древо рубац не буду,
Древо бы мя забило,
Што бы дѣвче робило.

ПЄСНЬ 11. МАКОВИЦКА З ЧАРНОГО.

Капуста, капуота, зелена, не густа,
Яка наша хижа през фраира пуста.
Ня так она пуста, як бы'м го не мала,
Але зато пуста, бо'м го повехала.
«Фраиру, фраиру, я тобѣ не вѣру[1],
Товаришу, товаришу, я тебе не лишу,
Я твое оченка на папер запишу[2],
На папир[3] запишу, на клинец зазишу,
Товаришу, товаришу, я тебе не лишу[4]!»
«Фраиречко моя, подзме до костола[5]». —
«Вера, я не пуйду, бо я была вчера». —
«Фраиречко моя, верне ци шлюбую,
Перву и остатню ночку ци ноцую.[6]

Подковечки мойо[7], давайце ми огня,
Нѣгай[8] я увидзим, цы далеко до дня.
Недалеко до дня, лем два годзинечки,
Зоставайте здрави, мойо фраиречки».

ПЪСНЬ (12). ПОРУБЧАНСКА.

Широкое болотище вода забрала.
Ей, любил ем дѣнче змладу, мати не знала,
Ей, жаль непомалу, любил дѣвча змладу,
Людьом[2], не собѣ.
Есть у полю кирничинька, журави з ней пиют[3],
Уже мою милешкую до шлюбу ведут.
Ей, жаль непомалу, любил дѣвча змладу,
Людьом[2], не собѣ.

ПЪСНЬ 12 (13). ЧАБИНСКА.

Ишло дѣвче лучками,
Розмагунци ручками,
Стритил[1] его паробок:
«Покаж[2], дѣвче, заробок!» —
Як оно[3] ше потресло,
Показало, цо несло,
Несло оно сто злати[4],
Сами били дукати[5].

ПЪСНЬ 13 (14). ВЪРАВСКА.

1

Бодай есь скаменѣл, як у водѣ камѣнь[1],
Же /е/сь ся виявил, як же ти ми фраирь.

2

Бодай есь скаменѣл, як у водѣ брилка[2],
Же есь мя виявил, же я ти фраирка.

3

Бодай тя, шутаю, колеса ламали,
Про тебе мя люде до языка взяли.

4

Про тебе, про тебе, про тебе самого,
Жебы'сь не дочекал до рана билого[3].

5

Бодай тя бог скарал и мое вдыхання[4],
Як есь ми перервал мое сладке спання[5].

ПЄСНЬ 14 (15). ВЄРАВСКА.

1

«Кедь идеш[1] коло нас, яке нам госло даш?
Цы на волки гейкнеш, цы батошком треснеш?» —

2

«Кедь на волки гейкну, тай батошком[2] тресну:
Ча, Силадь, ча, Сейка, ту моя миленька»[3].

3

«Побіе це пан бог и моей мамки плач,
Лебо ми винок врац, лебо ми го заплац!» —

4

Ани я там не пил, ани жена моя,
Лем тот гунцвут качмар арештує коня!

5

«Качмару, качмару, не арештуй коня,
Ани я не напил, ани жена моя».

6

Нич ми ся не пачит, лем еден воловар,
Кед жене волочки, як би го мальовал[4].

7

Заяли, заяли миленького волки,
Ани я не чула, кед бринкали звонки.

ПЄСНЬ 15 (16). ВЄРАВСКА.

1

Не сама, не сама калинку ламала,
Ламали ей хлапци[1], я им прегинала.

2

Мой милый на горе, а я на долине,
Так[2] бы ся любовал, добре не загине.

3

Пошол бы'м ку милей, не мам лем бочкоры[3],
Она бида пишна, та ми не отворит[4].

4

А валалом блато, попред нас полято[5],
Ганьба паробкови, кедь го дѣвче некце[6].

5

Ганьба[7] же му, ганьба, ганьба превелика,
Кедь го ньехце любиц, тего параднька[8].

6

Уж ем ше зарекал фраирочки[9] тримац,
Боже мой любени[10], не можем ше стримац.

ПѢСНЬ 16 (17). ЧАБИНСКА.

1

Иду за дражочку[1], аж ся дражка кури,
Війду до касарнѣ[2], аж ся трясуть мури.

2

Не зато ся трясуть, же я до них пришол,
Лем ся зато трясуть, же фраирка у них.

3

Докля жію, та си пію, та и себе сваволюю,
А як умрем[3], буду лежац, може пре мне ярком бежац*[7].

ПѢСНЬ 17 (18).

«Думаш, мила, думаш, же не буцем жиц пре тебе?» —
«А я жила и жиц будзем, все я тебе любиц будзем». —

ПѢСНЬ 18 (19).

Кеди моіо власи[1] в Угелю*[8] стригали,
А[2] на мою стару матку зимну воду ляли.
Идзем горе-долу, аж ше драшка[3] кури,
Пойдзем до касарнѣ, аж ся трасуть мури[4].

---

*[7] Кралицький подає також інший варіант закінчення пісні:
Коли жіем, та и піем, Та и себе сваволюем,
А як зумрем, будзем лежац, Може пре мне ярком бежац(!)[4].
*[8] місто Уйгель.

Ей, не верѣм[5] себѣ, ани, мила, тебе,
Ани тей кошулѣ, цо и[6] мам на себе.
Не поздравляй ти мя[7] от вышнего конца,
Бо я поздравлена от одного[8] хлопца.

ПЄСНЬ 19 (20).

/В/ жалобине при млинє[1]
Лежит Янчи /в/ вербинѣ[2],
Лежит Янчи забитый,
А з вербину прикритый[3].
«Ганчо, Ганчо, ратуй ме,
Гльедай желье коло мнье». —
«Як я це мам ратовац[4],
Шак я ту желье не мам». —
Пок' Ганѣчка ид гаю[5],
Уж Яничка ховаю.

Кто же[6] за ним нарѣкат?
Отец, мати, фраирка.
Отец, мати фалечне,
А фраирка сердечне[7].
Утлачена долина
До Шандала, до млина.
Утлачили дворяци[8],
Ку Ганѣци ходяци[9].
Утлачил ей млади[10] пан.
Ку Ганѣцци ходим[11] сам.

ПЄСНЬ ЛАДОМИРСКИХ ЗЕМЯНОВ (21).

Не ходи, Грицу, на вечорницу[1],
Бо на вечурници сами чаровници.
В недѣлю рано зѣля копала,
Понедѣлок рано зѣля полокала[2],
Вивторок[3] рано зѣля варила,
А[4] в середу рано Гриця отровила.
Пришол четвер, лежит Гриц[5] тепер.
Пришла пятница, поховали Грица.
Пришла субота, мати дѣвку біе[6]:
«Нашто же ты, суко донько, Грицка отровила?»[7]
«Нягай Гриценко знае,
Нягай вин, нягай вин, нягай вин
По двѣ не любуе[8]!»

ПЄСНЬ БОДРУЖАЛСКА (22).

1

«Червоне[1] яблучко в кишенѣ мам,
Придз же ты, шугаю, та ци го дам». —

2

«Нехцем я твоих яблучок, мам я их досц,
Дзекуем ци, мила, дзекуем ци, мила, за почливосц».

KRAKOWIAK (23).

Z tamtej strony wody
Sto/j/i chłopak młody,
Kedby mi się dostali,
Pościła bym środę.

Pościła bym środę,
Pościła bym piątek,
Kiedby mi się dostał
Na zielony świątek.

Niewierz szuhajowi,
Jako złemu gadu,
Nosi pod językiem
Siedmioraku zdradu.

Hej niew/i/erz mu, niewierz,
Ani mu nieuwierz,
Dokąd ci nieklękn/i/e
Przed ołtarz na kamień.

Przed ołtarz na kamień,
Dwa palcy niedźwignie,
Aż wtedy mu uwierz,
Że on cieb/ie/ weźmie.

ПРИПОВЪДКА (КАЗКА).

Еден маетный газда правил багатое весѣля, и так на тимто весѣлю молодежь ганчила, а старшина за столом гостилася. И як добрѣ понапивалися, а молоди у танцу подушилися, и всѣ вышли на двор охолодитися. Як схолодилися, почали снѣгом намитоватися. Множество вороблѣв на даху того газды сидѣло, и един молодий воробель просится старого воробля, як то свого дѣда:

«Что то тоты люде роблят, же ся так снѣгом намѣтуют, цы ачей пошалѣли?» — Отповѣдае старый воробель молодшому вороблю:

«Нѣт, не пошалѣли тоты люде, але ся попили, й зато ся снѣгом намѣтуют». — Молодый воробель каже дѣду:

«Кобы мы всѣ готъ лем раз ся опили, что то бы мы тогды робили?»

Старый воробель на то отповѣдае то:

«Коли хочете пяни быти, то наносте ту на дах своим пыском болота, и я вам учиню едно гнѣздо».

Тото гнѣздо замерзло, и було тверде, як камѣнь.

«Тераз из газдового зерна наносте до того гнѣзда и воды, и еден войдите до гнѣзда, и мѣшайте, и так будеся варити палѣнка».

По малом часѣ перестане мѣшати, и старый воробель каже всѣм вороблям:

«Уже готова палѣнка, лем пійте, братя, и дораз будете всѣ пяніи». —

Вороблѣ позапихали писки до гнѣзда и почали пити всѣ. Як ся добрѣ поналивали, почали чирчати, кусатися, клумбетоватися по даху. Коцур того то газды сидит под дахом и мыслить собѣ то: «Ой, господи, кобы хотяй еден упал на землю, як бы ем ся погостил!» Вороблѣ, же то оны пяніи, то ся клумбетовали, кусали по даху, и так єдна громада вороблѣв упала на землю. Коцур лапил едного до пазур.

«Ой, теперь тя зим!» —

Воробел з великого страху каже коцурови то:

«Отец твой, коли воробля поймал, то положил на землю, и так над ним ся помодлил. То му на здравя и на ужиток упало». —

Коцур каже на то:

«Коли мой отец так робил, то и я так буду робити».

Коцур положил воробля на землю, сѣл собѣ на дупу, зложил передньѣ лапки вьедно, очи заджмурил, и почался потихи молити.

Воробель фурк на дах и смѣеся, а крѣчит на коцура:

«Добрый апетит до печинки!» —

Коцур отворит очи и перестанеся молити, и каже:

«Ой, коли я буду мати што ѣсти, не буду я ся болше молити.»

А воробель на даху:

«А и я не буду болше палѣнку пити, жебы ем смерть пострадал!» —

Тот истый газда мал едного дуже старого пса. Сватове не то, чтобы го до хиж или до сѣнь припустили, або дашто зисти дали, але ищи го зо двора вибивали. Весѣля славне, богате, за тыждень тримало, пес из голоду так ослаб, што сам бога просил на себе, жебы го взял з того свѣта. И так очаянный пес лишил своего газду и иде на друге село мѣстце друге себѣ гльедати. Ниже села на хотару стритится з едним великим а голодним волком. Каже ему вовк:

«Где ти идеш, брате?» —

Пес отповил вовкови:

«Мой газда уж тыждень як правит весѣля, а ми, старому, не то чтобы ѣсти дали, але ищи мя з двора выганяют, и я ся розсердил, то иду свѣт за очима.» —

Вовк:

«Маш ти ся, брате, по свѣтѣ блукати, то лѣпше ти й не жити. То я тепер тебе зим!»

Пес, хотяй на себе бога призывал, однакож дуже страшился. И казал вовкови то:

«Видиш, брате, якій я сухій, як на ми полфунта мяса не есть, лем кости и скора. Ты ся з мене раз не годен погодовати. Але не так мы зробме. Подме ми до моего газды, мой газда мае стару деревяну комору, у тей-то коморѣ тримае пре сватов мясо, баники, палѣнки гордив, и вшитко, что на ужывлѣня треба, там мае.»

Вовк на то отповѣдае:

«Ба, як же там войдеме?»

Пес повѣдае:

«Там у коморѣ сподньe дерево дуже порохняве, а ты, брату, сильный, то ею из паздурами вылупаеш, и так до коморы оба влѣземе.»

И так ся стало. Вовк як начал паздурями порохняве дерево торочити, и велику дѣру справил, и так обидва до коморы влѣзли.

Пес каже вовкови:

«Теперь мы, брату, хлопы. Ту суть баники, ту есть мясо печене, ту есть мясо варене, ту есть палѣнка у баньцѣ, — ѣч, пій, што хочеш, лем не вый, бо як будеш выти, то не будеш жити. Прійдут сватове, то нас обидвох забѣют... Но, брате, што будеме саме перше ѣсти? Цы баники, цы мясо?»

Вовк отповѣдае:

«Баники няй останут, лем ты давай мясо!»

Пес:

«Але, брату, наперед палѣнки ся напійме, жебы нам лѣпше мясо смаковало!»

Возьме пес баньку с палѣнку до пазур и каже: «Дай, боже, здоровя, пій здоров!»

Як ся напіе, даст вовкови, вовк возме до пазур: gulγ, gulγ, gulγ[*9]... И так напился голосно, и посѣдали собѣ ку сырому мясу.

«Ѣч, ѣч, ѣч...»

[*9] Гуль, гуль, гуль... Ці слова Кралицький передав латиницею, угорською орфографією. Очевидно, тому, що азбукою не зміг графічно передати звук латинського „g".

Голосно вовк каже псу:

«Дай-де, брате, ищи той палѣнки, няй ся еще раз напѣю!»

Пес:

«Ту маш, брате, баньку з палѣнков, пій, лем не вый, бо як будеш выл, то не будеш жил!»

Вовк:

«Ей, что ты ми кажеш так, дурню, дай гев тоту баньку, няй ся еще раз напію. Тельо мого, что пожію!»

Пес:

«Брате, недобрѣ с нами буде, маеш ты в головѣ!»

«Лем ты дай гев баньку!»

«Ту маш, пій, ѣч, лем не вый, бо як будеш выл, то не будеш жил!»

«Ей, что ты ми плетеш таке?!»

Вовк розкуражился, почал голосно выти а по комори скакати. Сватове перестали танцовати. Чують голос вовчій и кажут:

«Что за дѣтко!? У будинку вовцы выют!?»

Повыбѣгали на двир. Не видно ничого. Прійдут до сѣни: чути у комори вовка. Отворят комору, а вовк пяній по комори танцуе. Пес як збачил отвѣряти двери, втѣк чрез дѣру до загороды и каже вовкови:

«Видиш, брате, не казал я тобѣ: ѣч, пій, а не вый, та будеш жил. А ты ѣл, пив а выл, та не будеш жил!»

И так вовка коликами забили.

Из сея приповѣдки можемо ся научити слѣдующая:

Многи люде суть таки, что приходят до чужого дому, там ся наяѣдят, напиют голосно, а як отійдут из того дому, то клеветают, отваряют господина того дому и всю його фамилію.

Примітки і коментарі

Прізвище Кралицький знаходимо у двох виявлених в архіві Я. Головацького рукописних фольклорних збірниках. Однак, почерки цих збірок не тотожні. Глибшим аналізом рукопису вдалось встановити, що справді йдеться про двох укладачів збірок, що справді були два закарпатоукраїнські фольклористи з прізвищем Кралицький, і що згадка у Я. Головацького про Антонія і про Анатолія Кралицьких не помилка, як ми це раніш гадали (див. Науковий збірник МУК. 9/1. стор. 90). Антоній Федорович Кралицький за даними вищенадрукованого рукописного збірника був учителем в селі Чабини, що на Міжлабірщині (зараз Гуменського округу), де народився й Анатолій Федорович Кралицький, відомий тогочасний закарпатоукраїнський літератор і дослідник, один з головних закарпатоукраїнських співробітників Я. Головацького. Оскільки по батькові обидва ці фольклористи Федоровичі, можна гадати, що це два рідні брати.

Збірник Антонія Кралицького має назву: «ПѢСНИ НАРОДНИИ ОКРУГА ЛАБОРСКАГО, СОБРАНИ ГОДА 1866». До цього заголовка дописано чужим почерком: «Антоніем Ф. Кралицким, учителем чабинским». Як довів аналіз почерку, цей додаток до назви збірника написаний рукою Анатолія Кралицького. Тут вже не може бути жодних сумнівів щодо існування двох осіб Кралицьких-фольклористів. Надсилаючи збірник Я. Головацькому, Анатолій Кралицький навів і уточнив в ньому дані укладача збірника. Отже, в 60-х роках минулого століття ми мали в Чабинах скромного вчителя, який збирав і записував фольклор, як на свій час, був обізнаним знавцем народної творчості, про що ясномовно свідчить його збірник. Цей факт до цього часу не введено в науковий обіг.

Про постать Антонія Кралицького поки що нічого не відомо. Про неї можна створити певну уяву на підставі даних нашого збірника, який зберігається у рукописних фондах Львівської бібліотеки АН УРСР (ф. НД — 90/п. 11). На папці, що в ній зберігається рукопис, написано: «Народні пісні з Закарпатс/кої/ України, з комітатів: Маковицький(!), Лаборецький(!), Шариський, Береговський(!) і інші. Зібрали учителі та дяки Ів. Яцкович, **Ант. Кралицький**, Вас. Сухий і Шафранкович К. 1860—1866 рр.» І тут ім'я Кралицького подається в скороченні, так що тільки глибший аналіз збірника дає точне свідчення про постать укладача збірника.

Збірник Антонія Кралицького містить оригінальні, суто фольклорні записи з території Лабірщини та з Маковиці. Він цінний і тим, що в ньому знаходимо також запис народної прози. На жаль, збірник неповний, обривається на восьмому листі. Отже, нам відомий лише фрагмент збірки Антонія Кралицького. Цікавий у збірнику той факт, що в ньому міститься й польський текст. Якщо в Івана Воробля польська пісня передається кирилицею, тут у збірнику Антонія Кралицького її подано оригінальною графічною формою — латиницею.

Збірник датований 1866 роком, містить разом 23 пісенні тексти родинно-побутового характеру і один прозовий текст — «приповідку». До текстів додаються певні пояснення, в заголовку пісень вказано на село, з яким пов'язана пісня, де вона записана. Йдеться про такі села: Вирава (7 пісень), Чабини (6 пісень), Чарне (2 пісні), Порубка (1 пісня), Ладомирова (1 пісня), Водружаль (1 пісня), Липова (1 пісня). Решта пісень без визначення місця їх запису. Одна пісня за даними Антонія Кралицького за походженням з Галичини. Певні строфи пісень повторюються і в інших збірниках.

В текстах за малим винятком дотримано пісенну побудову, щодо орфографії — невправна інтерпункція або й зовсім бракує її, має іноді місце написання слів разом. Почерк виписаний, чіткий, культура письма, як на свій час, на доброму рівні.

Я. Головацький надрукував всі пісенні тексти збірника, вмістивши їх у т. III/1, в розділах: «Думки любовные, семейные и житейские», «Думы воинские и рекрутские», «Думы господарские и скотарские». Пісні подав без більших втручань у тексти, в деяких випадках переставив порядок строф, в інших — поділив пісню на кілька частин, поєднавши тексти різних пісень. До пісень додав паспортизацію, назви сіл в паспортизації навів іноді спотворено. Так, замість Чабин, в Головацького — Чабы, замість Порубки — Порубчани, замість села Чарне — Чарна, замість Липова — Липовск, неточно визначено комітати, округи тощо. Пісні, записані в окремих селах і подані в рукопису роз'єднано, Головацький поєднав в одну групу. Так, наприклад, розбивши тексти пісень на кілька частин, він отримав солідну добірку виравських пісень, яка містить 10 текстів.

Збірник Антонія Кралицького — один з найбільш оригінальних і своєрідних щодо змісту збірок закарпатоукраїнських співробітників Я. Головацького. В ній у значній повноті відбитий фольклор українців Східної Словаччини.

Пѣснь 1. Вѣравска («Ей, кеби ми не гора..»). Пісня містить 16 строф. Я. Головацький розбив текст пісні на 3 частини, вмістивши їх підряд в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (т. III/1, стор. 411—413, №№ 158, 159, 160), з паспортизацією «из села Верава Шариской столицы». Перша пісня містить 1, 2, 3, 7—12 строфи рукописного тексту; друга — 14, 15, 13, 16 строфи; третя — 4, 5, 6 строфи. Правки:

[1]Эй, кебы ми; [2]поздравиц; [3]Эй, поздравьте; [4]Эй, кебы ми не грали; [5]ещё'сь; [6]Эй, кады на двор дзвере, Эй до самого блата, Эй, до дябла, до дябла; [7]Мои чарны очи; [8]Эй, тать боже мой, боже; [9]Эй, мойо пренесчестье; [10]сушедово дзевче; [11]Эй, ещё собѣ заложу Форгов премиленый; [12]Эй, бо ми нешею (спотворений рядок); [13]Эй, подьме, хлапцы на ню, Эй, цо красше отресем, Миленкей понешем.

Пѣснь 2. Вѣравска («Береза, береза»). Вміщена в Головацького в повному обсязі за попередньою піснею (т. III/1, стор. 413) і з тою ж паспортизацією, з приєднанням дальшої строфи, запозиченої з якої-небудь іншої пісні. Правки:

[1]Вшытки люде пьяны, Я сама тереза (!); [2]Загучали горы, Загучали лѣсы; [3]млады часы; за цією строфою слідує запозичена з іншої пісні строфа: Часы наши, часы, Не ужили красы, Наши млады лѣта Не ужили свѣта; [4]На высокей горе; [5]Же б было не дѣвча, Бул бы там ночовал; [6]Та тому дзивчатку Велё помагало, Он коничка загнал (сенс здеформовано).

Пѣснь 3. Вѣравска («Зимна вода на коляю...»). Головацький текст розбив на дві частини, які подав у т. III/1, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», стор. 414—415, №№ 162 (строфи 4, 5), 163 (строфи 1, 2, 3), з вищенаведеною паспортизацією. Правки:

Ёщё лепша на ярочку; [3]Сгодь ми, пайташ, чіе дѣвче; [3]повим я ти, Келё наша любост плати; [4]телё плати:; [5]цо ще страти; [6]Бы ме хцели дзивки любиц; [7]Кебы дали, цо ми длужны, Купил бы я женѣ чижмы.

Пѣснь народна 4. Виравска («Горе лучками, долу лучками...»). Подано у т. III/1 за попередньою піснею (стор. 415—416) і з паспортизацією «Из села Веравы Шариской столицы», без змін щодо змісту і побудови. Правки:

[1]дѣвче с чарным; [2]с фраиречкоу; [3]горе заградоу, долу заградоу; [4]выведу; [5]не вышла; [6]сгорела; [7]цо ми есть рекла (!); [8]губаречку; [9]цы ты.

Пѣснь 5. Липовска, з Галичины («Коломія, Коломія, Коломія мѣсто»). Подано в т. III/1, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (стор. 421—422) з паспортизацією «Из Липовска (!) того же округа» («Шаришского округа») (!). Йдеться про село Липова Шариського комітату. Кралицький вказує в заголовку на те, що пісня галицького походження, про що свідчить вже сама згадка про місто Коломию. Проте в текст пісні внесено знаки місцевого колориту, включено строфи з місцевих народних пісень («Теперь ем ся розиграла...» тощо). Правки:

[1]дѣвка; [2]рыбка; [3]уж вôкна побѣлѣли, бо на дворѣ мороз; [4]розыграла; [5]скôрни.

Пѣснь 6. Маковицка з Чарного («Кедь я ишол през тен лѣс...»). Опубліковано в т. III/1, стор. 418, з паспортизацією: «Из с. Чарне, в Маковицком краю». Головацький побудову пісні змінив, подав її, поділивши на чотири чотирирядкові строфи. Варіант перших двох строф знаходимо також в збірнику І. Воробля. Цим текстом Воробля Головацький не скористався. Правки:

[1]калиновый; [2]Камень марморовый; [3]А с под того каменя Водичка выплыла (!) (попсутий сенс); [4]Што же бы я, мой милый, По тому робила.

Пѣснь 7. Чабинска («Горе гай, долов гай, а настредку Дунай...»). Вміщено в т. III/1, стор. 410, без паспортизації. Структуру Головацький змінив, розбивши текст на три чотирирядкові строфи. Останній урізаний рядок він доповнив. Правки:

[1]дѣвче; [2]Горьке недуманья, Не было то верне Наше любованья.

Пѣснь 8 Чабинска («З кошицкой касарнѣ хлопцѣ випатрают...»). Подано в т. III/1, в розділі «Думы воинские и рекрутские» (стор. 119), з паспортизацією «Из села Чабы (!) Лаборского округа Земплинского уезда». Текст пісні розбито на три чотирирядкові строфи. Правки:

[1]З Кошицкой касарни Хлопцы выпатрают; [2]липочка; [3]под нёв; [4]моя фраирочка.

Пѣснь 9. Чабинска («Ишло дѣвче по воду...»). Вміщено в т. III/1,

в розділі «Думы господарские и скотарские» (стор. 225—226), з паспортизацією «Из Угорской Руси». Текст пісні подано без більших змін. Правки:

[1]златонец; [2]вѣнец; [3]пришел; [4]нѐс; [5]грызе; [6]Єдно с псома скормила; [7]втопила; [8]Посадили єй за столы; [9]смолы; [10]Єден погар выпила; [11]сканула; [12]за двере; [13]вѣтор; [14]журавьи.

Пѣснь 10. Чабинска («Мамко моя стара...») Надруковано в т. III/1, в розділі «Думы воинские и рекрутские» (стор. 119), з паспортизацією «Из села Чабы Лаборского округа Земплинского уезда», без більших змін. Правки:

[1]Чисара; [2]не пôду.

Пѣснь 11. Маковицка з Чарного («Капуста, капуста, зелена, не густа...»). Вміщено в т. III/1, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (стор. 418—419), з паспортизацією «Из села Чарна, в Маковицком краю». Текст пісні Головацький розбив на дворядкові строфи. Невправності в віршовій побудові усунув, один рядок доповнив, замість 17, утворив 18 рядків. Правки:

[1]не вѣрю; [2]Я твои оченька на папѣрь запишу; [3]на папѣрь; [4]цей рядок перероблено и доповнено ще одним: На паперь запишу, на клинец завишу, А я тебе, товаришу, ужь никогда не лишу; [5]костела; [6]ночую; [7]мои; [8]нехай.

Пѣснь (12). Порубчанска («Широкое болотище вода забрала...»). Вміщено в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (т. III/1, стор. 420), з паспортизацією «Из Порубчан Земплинского округа (!)». Строфи перебудовано з чотирирядкових на п'ятирядкові з виділенням приспіву. В першій строфі порушено в двох перших рядках розмір поширенням їх на один склад:

Широкое болотище, ще вода забрала!
Эй, любив єм дѣвча з младу, а мати не знала.
Эй, жаль не по малу,
Любив дѣвча з младу,
Людем, не собѣ!

В перших двох рядках дальшої строфи цього наростання немає, навпаки, перші рядки скорочено на один склад, як і було треба, бо в оригіналі тут один зайвий склад:

Єсть у полю кирниченька, журавьи з ней пьют.

Пѣснь 12 (13). Чабинска («Ишло дѣвче лучками...») Надруковано в т. III/1, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (стор. 446), з паспортизацією «Из Земплинского округа». Текст розбито на дві чотирирядкові строфи. Правки:

[1]Стрѣтил; [2]поважь (!); [3]як оне; [4]златы; [5]самы бѣлы дукаты.

Пѣснь 13 (14). Вѣравска («Водай єсь скаменѣл...»). Подано в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (т. III/1, стор. 416—417), з паспортизацією «Из села Веравы Шариской столицы», без більших втручань у структуру і зміст тексту. Правки:

[1]камѣн; [2]брылка; [3]бѣлого; [4]здыханья; [5]спанья.

Пѣснь 14 (15). Вѣравска («Кедь идеш коло нас...»). Головацький її подав у т. III/1, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (стор. 417—418) як остахній текст в добірці десяти виравських пісень, під якими написано: «Последних 10 песен из села Веравы Шаришской столицы». Текст пісні розбив на три частини (№№ 166, 167, 168), в кожній по дві строфи, перші дві строфи перебудувавши з дворядкових у чотирирядкові і безпідставно зовсім випустивши п'яту строфу. Правки:

[1]Кедь идешь коло нас; [2]батожком; [3]милейка; [4] як бы го малёвал.

Пѣснь 15 (16). Вѣравска (Не сама, не есама калинку ламала...»). Вміщено в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (т. III/1, стор. 410—411), без паспортизації і без більших втручань у текст. Правки:

[1]хлопцы; [2]Шак; [3]бочкуры; [4]Она бѣда пышна, та ми не отвори; [5]полето; [6]не хце; [7]ганба; [8]парадника; [9]фраирочку; [10]любезный.

Пѣснь 16 (17). Чабинска («Иду за дражочку...»). Подано в розділі «Думы воинские и рекрутские» (т. III/1, стор. 120) з паспортизацією «Из села Чабы Лаборского округа Земплинского Уезда». Вміщено також подане Антонієм Кралицьким різночитання. Змінено строфічну побудову — дворядкові строфи замінено чотирирядковими. Правки:

[1]дражечков; [2]Вôйду до касарни; [3]А як зумрем; [4]бежац.

Пѣснь 17 (18). («Думаш, мила, думаш...»). Вміщено в т. III/1, стор. 420, з паспортизацією «Из села Чарна, в Маковицком краю», хоча в рукопису село не згадується. Дворядкову строфу перебудовано на чотирирядкову.

Пѣснь 18 (19). («Кеди моіо власи...»). Вміщено в т. III/1 (стор. 117), в розділі «Думы воинские и рекрутские», з паспортизацією «Из Земплинского Усзда». Текст розбито на чотири чотирирядкові строфи. Правки:

[1]Кед ти (!) мои власы; [2]То; [3]дражка; [4]Пойдзем до касарнѣ, Аж ся трясуть муры; [5]не верим; [6]цо ѣ; [7]ты мня; [8]от едного.

Пѣснь 19 (20). («/В/ жалобине при млине...»). Вміщено в розділі «Думы господарские и скотарские» (т. III/1, стор. 254—255), з паспортизацією «Из Шаришского уезда, записано в селе Чабе», без більших втручань у текст. Правки:

[1]млине; [2]вербине; [3]прикрытый; [4]Як я це ратовац мам; [5]Подь (!), Ганичко, из (!) гаю (зовсім здеформовано текст і його зміст); [6]хто же; [7]невдало змінено сенс; Отец, мати сердечне (!), А фраирка фалечне (!); [8] двораци; [9]ку Ганичци ходячи; [10]младый; [11]ходил.

Пѣснь Ладомирских земянов. («Не ходи, Грицу...»). Звертає на себе увагу назва пісні, той факт, що така пісня, як «Ой, не ходи, Грицю», що була популярною на всій українській етнічній території, вважалась і називалась серед українців Східної Словаччини «Піснею ладомирских земянов», чи то дворян, в тому часі вже збіднілих. Чого це саме вони присвоїли цю пісню? Важко поки що відповісти на це запитання. В рукопису текст подано прозовим записом. Головацький виділив пісенні рядки, але строф не виділив. Текст вмістив в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (т. III/1, стор. 421), з паспортизацією «Из села Ладомирова Шаришского округа (?)». Правки.

[1]вечернюу; [2]А (!) в понедѣлок зѣля полокала; [3]вôвторок; [4]пропущено: А; [5]лежит Грицько; [6]била; [7]На што жъ ты, суко, Грица отравила; [8]Нягай Гриценко, нягай вôн знае, Нягай вôн, нягай, по двѣ не кохае.

Пѣснь Подружалска («Червоне яблучко...»). Вміщено в т. III/1 (стор. 420), в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», з паспортизацією «Из Подружан (?) Шаришского округа». Правки:

[1]червене.

Krakowiak. Цей польський текст, який, зрозуміло, Головацький не міг використати, свідчить про популярність польських пісень серед місцевого українського населення.

Приповѣдка (Казка). Наявність у пісеннику прозового запису дає доказ про те, що не тільки пісні записувались в даний період (1866 р.), але поширеним явищем було й записування прози. Казка оригінальна, записана грамотно, щоправда, без виділення абзаців, діалогів тощо.

ЗМІСТ

1. Пѣснь Вѣравска («Ей, кеби ми не гора») 215
Пѣснь 2. Вѣравска («Береза, береза») 216
Пѣснь 3. Вѣравска («Зимна вода на коляю») 216
Пѣснь народна 4. Виравска («Горе лучками, долу лучками») 217
Пѣснь 5. Липовска, з Галичины («Коломія, Коломія») 218
Пѣснь 6. Маковицка з Чарного («Кедь я ишол през тен лѣс») 218
Пѣснь 7. Чабинска («Горе гай, долов гай, а настредку дунай») 218
Пѣснь 8. Чабинска («З кошицкой касарнѣ хлопцѣ випатрают») 218
Пѣснь 9. Чабинска («Ишло дѣвче на воду») 219
Пѣснь 10. Чабинска («Мамко моя стара») 219
Пѣснь 11. Маковицка з Чарного («Капуста, капуста, зелена, не густа») . . 219
Пѣснь (12). Порубчанска («Широкое болотище вода забрала») 220
Пѣснь 12 (13). Чабинска («Ишло дѣвче лучками») 220
Пѣснь 13 (14). Вѣравска («Бодай есь скаменѣл, як у водѣ камѣнь») . . . 220
Пѣснь 14 (15). Вѣравска («Кедь идеш коло нас, яке нам госло даш») . . . 221
Пѣснь 15 (16). Вѣравска («Не сама, не сама калинку ламала») 221
Пѣснь 16 (17). Чабинска («Иду за дражочку, аж ся дражка кури») . . . 222
Пѣснь 17 (18). («Думаш, мила, думаш») 222
Пѣснь 18 (19). («Кеди моіо власи в Угелю стригали») 222
Пѣснь 19 (20). («В жалобине при млине») 223
Пѣснь Ладомирских земянов (21). («Не ходи, Грицу, на вечорницу») . . . 223
Пѣснь Бодружалска (22). («Червоне яблучко в кишенѣ мам») 223
Krakowiak (23) 224
Приповѣдка (казка) 224
Примітки і коментарі 227

Збірник
Анатолія КРАЛИЦЬКОГО
Фрагмент

Збірник Анатолія Кралицького*[1]

Вояще, вояще,
Вшитки 'сьте еднаце[1];
Як бы нас родила
Една стара мати.

Вербувуть гусари
Попод зеленый гай,
И я ся звербуву,
Своёй милой на жаль.

———

Сидить Кошут
На высокой драбинѣ,
Пише лисья(!)
По Угорской краинѣ.

Ци на жалость,
Ци на велькій зармуток?
Шкода, боже,
Сесь Кошутов вербунок.

Шкода, боже,
И Кошута самого,
Што вон утьк
Из орсагу*[2] своёго.

———

Чисарю, чисарю![1] на што нас вербуеш,
Малу краину маць, чим нас угодуеш?[2]

Не бойтеся, хлопцѣ, чисарського гладу,
Сѣвуть вам пшеницю коло Бѣлограду.

Бѣлоград, Бѣлоград! Война на нем стоить,
Не едного хлопця головка заболить.

Едного заболить, а десять упаде.
Не едной матери тамой[3] сын пропаде.

———

Эй, я собѣ славный сын,
В свого батька вдався,
Мого батька повѣсили,
А я вдорвався.

———

*[1] Позначення збірника наше.
*[2] ország — край *(примітка Кралицького).*

ПѢСНЬ ПОПАДИНА*3

Журилася попадя своєю бѣдою:
«Бѣдна ж моя головонько, што пöп с бородою.

Ах, минѣ смутно, ах минѣ нудно.
Што пöп с бородою, жити минѣ трудно.

Ой, пöйду я до церкви богу ся молити,
Як погляну на бороду, ах! не могу жити!
Ах, минѣ смутно и пр.

Ой, пöйду на крестины, просят мене сѣсти,
Погляну я на бороду, ах! не могу ѣсти.
Ах, минѣ и пр.

Поки я буду терпѣти таковую бѣду?
Впрягай, хлопче, кони в возок, до владыки иду.
Ах, и пр.

Шкода моей уродоньки, шкода мого зросту,
Хибай пöйду та втоплюся с высокого мосту.»

Ой забрала попадя гуси та индѣйки,
Убралася хорошенько, качай до владыки.

Приѣхала до владыки, стала при порозѣ,
Склонилася низенько цѣловати нозѣ.

Ой, выходит владыка зо своей палаты:
«Што жадаешь ты, попадё, бо я хочу знати?»

«Прошу тебе, святителю, змилуйся над нами,
Най не ходят наши попы с тыми бородами.

Скажи, скажи, святителю, што маю платити,
Як позволишь нашим попам бороды голити?»

«Не могу, попадё, тое учинити,
Дознаеся старшина, буде мя ганьбити».

Ой, заходит Владыка до своей палаты,
Треба попонькови карту написати.

Ой, як зачав владыка до попа писати,
Бы попади до трёх разов воду освящати.

Не освятив пöп попади, лишь до трёх раз воду,
Та приклякла, та присягла, же любит бороду.

«Уже минѣ теперь легше, тай любо, тай мило,
Бо попово кропило любити мя навчило».

*3 вариант находящейся у Вацлава из Олеска, стр. 462 *(примітка рукою Я. Головацького)*.

Оженився старый, сивый
На два тыжднѣ перед жнивы,
Ага, угу, перед жнивы.

Взяв ён собѣ красну младу,
Чесала му сиву браду.
Ага, угу, сиву браду.

Старый младой не вѣровав,
Из краю ей залѣговав.
Ага, угу, залѣговав.

«Старый, старый, пусть мя вонка,
Бо мя болит моя главка.
Ага, угу, моя главка!»

«Млада, млада, де ты была,
Же есь ся так оросила?
Ага, угу, оросила?»

«Тѳты псѣци яловицѣ
Поскакали до пшеницѣ,
Ага, угу, до пшеницѣ.

А з пшеницѣ та до проса,
А там была велька роса,
Ага, угу, велька роса.

А из проса та до ярцу,
Не буду я твоя, старцу.
Ага, угу, твоя, старцу!»[46]

А хоть я паробок з худобного роду (2),
Пойдь, дѣвча, за мене, не бойся голоду.
Не бойся голоду.

Тот бѣленькій папир, то суть мои роли, (2)
Што то мое перко каждый день пооре,
Каждый день пооре.

«Кому, мила, кому сороченьку шіешь?» (2).
«Тобѣ то миленькій, кедь на войну пойдешь.
Кедь на войну пойдешь.

Кедь тя пострѣляют, буде ти на раны (2),
А кедь тя забіют, буде ти до ямы,
Буде ти до ямы!»

---

[46] Поётся в Шаришском комитате *(примітка Кралицького)*.

Мочит дѣвча конопли (2)[*5]
В зеленой убочи (2).
А шугай[*6] ся призирать (2),
Ци мать чорны очи (2).

Кобы таки очата (2)
В крамѣ продавали (2),
Та очей бы дѣвчата (2)
Хлопцям куповали (2).

Еще бы 'м му купила (2)
Перстенок на палец (2),
Жебы му ся миготал (2-,
Як пойде на танец (2).

Еще бы 'м му купила (2)
Гадвабну хусточку (2),
Жебы люде знали (2),
Же мал фраерочку[*7].

А в нашей Марусеньки
Ввесь день на помостѣ,
Приѣхали два гусари
До Марусеньки в гости.-

Ей гай, чорная галка,
Ты 'сь, Марусенька,
Сличная паненька,
Чорноброва,
Чому не почуешь дома?

Еден сидит на припецку,
Во скрипульки грает,
Другій сидит на постели,
Марусю стискает.
Ей гай чорная и пр.

ПѢСНЬ ПИРШЕСКАЯ.

Чарочко моя серебренная,
На золотом блюдѣ поставленная (2).
Кому чарку дай,
Тому наливай (2).

Выпій чарку, господарю,
Выпій чарку, господарю,
На здоровя, на здоровя,
На здоровя, на здоровя!

Чарку выпивай,
Другу наливай (2).
Многая, многая лѣта,
Многая, благая лѣта,
Многая лѣта.[*8]

Дѣвча, дѣвча, бог тя створив,
Я ся на тя давно строив,
Лем еще тя повивали,
Коли ми тя обѣцали

Лем еще есь рачковало,
Коли есь ми ручку дало.
Лем еще есь гуси пасло,
Коли 'сь моим сердцём трясло.

[*5] Пѣсень сия поется в округу лаборском *(примітка Кралицького)*.
[*6] Шугай — парень *(примітка Кралицького)*.
[*7] Любезную *(примітка Кралицького)*.
[*8] Примітка Я. Головацького: Эти песни собрал Анатолий Кралицкий в северовосточных округах Венгрии.

VII

Пѣснь пиршская.

Чарочко моя, сребренная
На золотомъ блюдѣ поставленная.
Кому чарку дай,
Тому наливай 2.

Выпій чарку господарю
Выпій чарку господарю,

На здоровя, на здоровя,
На здоровя, на здоровя.

Чарку выпивай,
Другу наливай 2.

Многая, многая лѣта,
Многая, благая лѣта,
Многая лѣта.

Эти пѣсни собралъ Анатолій Кралицкій въ сѣверовосточныхъ округахъ Венгріи.

Факсиміле сторінки рукопису Анаталія Кралицького

ДОДАТОК

СВАДЕБНЫЕ ОБРЯДЫ У ЛАБОРСКИХ РУССКИХ, ОПИСАННЫЕ АНАТОЛИЕМ КРАЛИЦКИМ

Паробок (парень), желая вступить в брак с избранною им, во все лето бывает весёлый и, строя разные планы, нетерпеливо ожидает мясоеда. С наступлением «Пилиповки» раздумывает он над тем, как бы объявить волю свою родителям, но никак не может решиться. Ведь стыдно сказать: «Ну, от, я бы ся женил.» Поэтому начинает «сумѣти» (задумываться), не ест, не пьёт, но лишь непрестанно вздыхает. Старушка мать, видя это, с таинственным видом подходит к «старому» и говорит: «Цы знаешь, старый, чому Иван так посумнѣл? Он бы ся женил. Уже минувшого году, бывало, пригадывал он женитьбу, только на мои словеса, что збоже (хлѣб) и наленка (горѣлка) подорожали, лишил дѣло на сей год.»

Тогда старый, оставшись наедине, призывает к себе Ивана и говорит: «Ну, ну, не журись, сыне, а скажи, до которои ити по ручники!» Сын отвечает, что он не знает. Затем отец начинает перечислять все сельские девицы поименно: «Може до сеи? Чы до тои?» Иван все молчит, и уж когда отец намекнёт на его избранную, тогда ответит: «Я не знаю,» т. е., сию хочу.

А как всякого важнейшего дела на селе зачинщицами бывают бабы, то и тут почин берёт на себя старушка мать. Она, вскоре после совещания отца с сыном, отправляется к своей куме, прося её принять на себя в этом деле посредничество. И кума идёт к родителям девушки, будто только для посещения. Побеседовавши вдоволь, кума собирается домой, а мать девушки, по принятому обычаю, провожает её на двор. Тут ведется уже нужный разговор. Кума начинает его сдалека: «А як, кумице, цы не приходили еще просотары (сваты)?» — «Та нѣт.» — «Цы намѣряете свадьбовати?» — «Цы я ж знаю,» — отвечает мать девушки. «А кедь бы Иван Н. просив, цы дали бысте за него вашу Марьку?» — «Цы я знаю: еще ся порадиме с старым,» — отвечает мать. — «А так, моя любезна сусѣдко, теперь говорю вам откровенно: мене ту послала Иванова мати перевѣдатися, цы не дали бы есте за него вашу Марьку? Он челядина, невроком, усиловный, трудолюбивый, добрый. Не маєте чому доганяти. Волов есть шесть, овса двадцят коблы, ячменю пятьнадцят, жита, пшеници довольно. Не отпыхайте от себе людей, коли ся чоловѣк трафляет. Тогды ягоды сбирают, коли пристигают: дайте дѣвку, я вам кажу!» На все это мать девицы хладнокровно отвечает, что, «она не знает, а посоветуется с старым.»

После совещания с старым, мать отвечает своей соседе: «Сѣно!» т. е., что смело можно прийти просить. Разумеется само собою, что молодые, насчет которых все то деется, давно уже между собою согласились.

Ещё того же дня вечером приходит отец «Ивана», с своим другом соседом, в дом своей невесты просить её за Ивана. А Марья, увидевши «просотарей», сейчас бежит и скрывается у соседки.

— «Дай, боже, добрый вечур!» — говорят пришедшие.

— «Дай, боже! Витайте! Сядьте собѣ у нас! Цы добрѣ есте дневали, сами цы здравы?»

— «Добрѣ, хвала богу!»

После такого приветствия начинается разговор о цели их посещения, на что родители отвечают, что они тому не противны, лишь бы Марья согласилась. Посылают по Марью. С великим стыдом приходит она и, закрывая очи «припаскою» (передником), отвечает, что она не знает, як «пянё (батько) и мама хотять.» После этого домашний господарь (хозяин) говорит: «Мои добры люде! Се рѣчь важна:

у мѣху не можна продавати. Для то/го/ Иван най бы изъявился, най ся дѣти увидят и себѣ руки подадуть!»

Тогда сосед Иванового отца уходит и призывает самого Ивана, который нарочно остаётся дома. Во время отсутствия соседа уговариваются, когда можно прити «углины» (хозяйство) посмотреть.

Приходит «молодый», здоровается и садится на указанное место за столом. Начинается «гостина», при чем первую роль играет предпочтительно «паленка» (горилка). Стакан идёт из рук в руки; а когда придёт очередь на молодого, то велят ему «поздоровкати» налитой чаркой свою невесту. Он «здоровкает» её словами: «Марьѣ! Дай, боже, здоровья!» На что она отвечает: «Дай, боже!» — и испивают обое чарку. После расходятся.

Вслед за тем назначают родители время для смотрения «углин» (углов) в доме жениха. Оно состоит в том, что старые подробно обозревают хозяйство будущего своего зятя: идут в стайню, сколько есть скота? Выходят на повалу, сколько збожья (хлеба)? Все то называется «углины». Тут же назначают время для обручения. Между тем для девушки приготовляют приборы: крашенные сподницы, фацелики (платки), ленты и т. п. С другой стороны подруги-ровесницы «стараются о белое пѣрье из гуся на бокрейту» (букет) «и бервѣнок на вѣнци». Для «бокрейты всеконечно нужна триветвистая «галузка» (веточка) из «солодкой» яблони, на которую девчата прививают «бѣло пѣрье»; такую бокрейту сама «молодая» втыкает во время обручения молодому за «калап» (шляпу). Приготовив всё, ожидают дня обручения.

I. Обручение или заручены.

Первое старание отца молодого сыскать себе многоречивого человека в «старостѣ». Староста бывает человек пожилой, искусный в слове, особенно в ссылках на Священное Писание. Он — душа и строитель всего свадебного веселья.

Когда «староста» найден, тогда отец молодого берет его с собой, равно как и нескольких из родных мужчин, и отправляются, вместе с женихом, на заручены.

В доме девушки уже все приготовлено. У девушки бывает «выдавця», который у неё то же, что староста у молодого. Заручены обыкновенно справляются в субботний вечер, так, чтобы в воскресенье, во время обедни, можно было сделать первое оглашение.

Как скоро начнет смеркаться, отправляются наши гости с молодым к дому девушки.

— «Дай, боже, щестья!» (счастья).

— «Дай, боже! Витайте! Оле (а ну) соби дагде сядьте!»

Прибывшие садятся, а староста, похаживая по хате, начинает «зачѣпати (затрогивать) выдавцю», который, потерявши терпение, делает следующий вопрос: «А откы же вы, добри люде, и што глядате у нас?»

На это староста отвечает: «Мы есме от выхода сонця, и идеме так, як то бы трiе цари, которы шли глядати новорожденного царя, та и мы пришли дашто глядати.» Сказавши это, стоит и ожидает ответа посреди хаты, держа крисаню (шляпу) в руках.

Выдавця говорит ему: «Та што же вы гладаете? Ачей вы не цари, и тут не есть новорожденного.»

Тогда староста начинает свою беседу от сотворения мира: «Коли бо̀г тот свѣт створив, и вшитко, што есть не свѣтѣ, вшелеяки (разные) звѣри, что и теперька суть, а также сотворив и рай, то прохожовався бн раз по раѣ и каже: «Не добре

то єдному человѣкови быти на землѣ». А то было полудне. И видѣв пан бо̑г свою тѣнь на землѣ, и мав (имел) палицю у руках, што из нев розказовав свому створенью, и утяв по тѣни своєй: «Адаме, встань!» И дораз Адам устав, и уж стався з нёго человѣк. И повида'ть далей пан бо̑г. Не добре єдному быти человѣку на землѣ: сотворю ёму жену помочницю-по̑дбочницю. И узяв бо̑г єдно ребро из боку Адамового, и сотворив жену, котра была названа от Адама «Ева». Так и я єсмь зазваный от моёго приятеля, што як бо̑г нас так научив, так и мы хочеме зробити. И мы маєме єдного человѣка, котрый бы ся хотѣв женити; а ово̑н (он) нас просить, жебы мы ёму жену выробили; бо єден во̑в (вол) не наробить хлѣба, по два упрягавуть до ярма. Так и мы бы хотѣли двое злучити. «Подь ле (прийди-ка) ты гев (сюда), Марько, и повѣджь, цы маешь ты дяку (волю) на того Ивана?» — Тут молода приходит к столу и отвечает: «Маву (имею)». — «А теперь, — продолжает староста, — дайте собѣ руки, перемѣньте хустки (платки) и обернийтеся тираз по̑д крижом (крестом)!»

Между тем «выдавця» отправляется в комору и выносит «покрейту» белого пёрья на блюде и, положивши на стол, замечает, что он еще беседой старосты недоволен, так как говорено было про «малженство» только в рае.

Староста продолжает далее:

«Наставниче сего дому! Быв єден патріярха Аврам, и мав ово̑н (он) єдного сына, звався Исак, и хотѣв ово̑н женити его. Раз закличе (призывает) свого слугу и повѣда'ть ему: «Ты, мо̑й рабе! я заклинаю тебе живым богом; кедь ты выпросишь моёму сынови оттамале жену, где я тебе пошлю; кедь выповнишь мо̑й розказ (повеление), будешь чистый от мого заклиняня. Возь (возми) собѣ 10 слуго̑в из мого двору, и 10 коней, и гроши на драгу, та по̑дешь у Месопотамію.» Из великим старунком ово̑н ся позберав и иде, иде, и прійде до того валалу (села), а у нем ѣыла студня, и собѣ постававуть; а найстаршій ся стара'ть и стара'ть. «Боже мо̑й милый, — каже, — не знам ся ту ис никим, где от кого просити жену за Исака, але буду ту стоятя по̑ля (подле) студни, та будуть ити жены и дѣвки на воду, та ачей ми ся дадна (некоторая) полюбить, и тоту буду просити.» Иде єдна шувна (красна) дѣвка и набере воды, та гварить ей тот найстаршій: «Чуеш, дѣвко! оле (а ну) ты мене напой и мои ослы!» — «Нате, пійте!», — каже она, — «и ваши ослы напою.» Як напоила и хлопо̑в (людей) и сомаро̑в (ослов), тогда ово̑н ей обрадовав. Иде она, иде, ис радостёв домо̑в и повѣда'ть своей матери и своему брату, же там такій пан есть: што єм напоила его сомарята, та дав ми тото (вот это), и просив ся мене, цы не могли бы у нас переночовати, та и цы маме половы? Але я єму отповѣла, же є вшитко (все). И приходить дѣвка назад ку панови и сдалека кричит: «Подьте до нас! У нас переночуете». Так они пришли до того газды, и там их вдячно прияли на но̑ч. И почнеся тот пан звѣдати, ис якого ово̑н поколѣнья походить! Тот ей брат поведа'ть: «И с того и ис того.» Пан собѣ подумав: «То ту, где я посланный от мого патріярхи!» И почне ово̑н тоту дѣвку просити за Исака; але то быв божій промысел! Они не от того были, повѣли, же дадуть. Почне дѣвцѣ гварити, она повѣла, же по̑де за Исака: и дораз эробили таке гы (будьто) руковины (обручение). А пак (и после) ся гостили, и ей ис собов узяли. Так и я ту на то закликаный, жебы єм тоты двоє чада случив; уж є выпрошена, але ищи (еще) обоє не повѣдали, же мавуть на себе дяку. Най же она ему дасть знак!»

Тут отвечает «выдавця» или «наставник», к которому и была обращена помянутая речь «Але мои возлюбленыи! Так є у Святом Письмѣ, же гледаючому найдеся, просящему дасться и колотающому отворится. Мир сёму честному дому! Христос посредѣ нас, есть и буде, аж во вѣки вѣков. Быв Ное патріарха у Старо̑м Законѣ. Бо̑г ся протнѣвав на народ и повѣв (сказал) ему: «Зроб ты собѣ кораб; бо на народ

допущу потопу. Ты межи (между) нима найправеднѣшій, та жебы'сь ся не утопив. И так Ноє правив кораб за 100 рокôв. Все го правив, а на другый день выйде — уж кораб разметанный; бо му все чорт (пропав бы от нас кщеных — крещеных!) розметав, а овôн не знав, хто то там ходить. Узяв овôн попелу, и посыпав коло корабу, же послѣдить, хто там ходить. Ноє иде коло воды, и видить сатану, што ся у водѣ у пѣнѣ топить и кричить: «Пойдь ле мня выратуй!» И овôн го оттамале выратовав. И гварит сатана: «Што же я тобѣ за то дам, што єсь мя выратовав? Адде (вот), маву (имею) кус (несколько) палёнки, што емь напалив у кôньскôй головѣ: на, напійся!» Ноє ся напив, аж ся упив и заспав, а так не знав, хто му кораб розметує, и за то го так довго правив. Ноє ся вытверезѣв, и начав и овôн палёнку пашти у кôньскôй головѣ, так, як сатана навчив. Як уж готовый быв кораб, узяв Ноє свою жену и трёх сынов и три невѣсты, и ис вшиткого створенья парку, як и вы хочете случити; и почав дощь падати за штередцеть (сорок) днёв. А так была уже потопа. По потопѣ пôслав Ноє гаврана бѣлого, але овôн нашов мерлого чоловека, ис нёго ѣв, и за то почорнѣв; бо знайте, же до того часу гавраны были бѣлы. Пак пôслав голубичку, а она принесла масличну голузку ёму и барвёнковый листочок. Так адде и я вам принёс также, як и она. Гледали 'сте, та нашли 'сте; далося вам: колотали 'сте, и отворилося вам. Христос посредь нас есть, а и буде!» — и с тем кладёт блюдо с покрейтою на стол.

Тогда староста призывает молодую: «Подь ле ты гев, Марьё! Возь покрейту, а ты, Иване, положь калап (крисаню) на стôл!» Марья повинуется, берёт покрейту и затыкает её за калап своего жениха. «Положь му калап на голову!» — говорит староста: и Марья кладёт калап жениху на голову, он же снимает его до трёх раз, а Марья опять надѣвает. «Так, жебы ты, Марьё, знала, — говорит староста, — же муж глава женѣ.» — «А тенерь повѣчь ты, Иване, што люди просять и я прошу!» Молодой говорит.

«Ты, Иване, и ты, Марьё, — продолжает староста, — подьте ту серед хижы, дайте собѣ руки и перемѣньте хустки, и три разы ся обернійте!» Иван держит в руке платок, в котором завязан «тринацник» (серебренная монета 1/3 зр. а. в.), а Марья также держит свой платок, в котором тоже гроши в орешке. По приказанію старосты переменяют себе платки. Мати, а если её нет, какая-нибудь сродница, снимает с своего переду припаску (передник) и расстилает по земле. Обрученные ступают на припаску и трижды оборачиваются, взявшись за руки. В это время староста льёт на их головы воду из стклянницы и, произнося шопотом какие-то таинственные слова, благословляет их. По окончании этого обряда мать поднимает припаску и, шутя, бьёт ею обрученных, которые потом садятся за стол.

«Мôй любый наставниче! — говорит далее староста. — «Мы иши (еще) неконтенты цалком (недовольны совсем), же тоты двоє уж ся возрадовали, так, як Нос патріярха, же му голубичка принесла масличну голузку, же уж може выйти из корабу, уж ся вода отступила из земли. И тогды овôн вышов из корабу, и насадив собѣ виниицю (виноград), и дораз ся му грозно зродило, и зробив собѣ из грозна вино и ся напив так, же ажь уснув. Так и тота дѣвка (Ревека), котру просив Аврамов слуга за Исака, та напоила не лем (лишь) его, але и его сомарята. Так иши:

Ходив Томаш,
Давав одомаш[9],
Овôн давав дванадцятый,
Вы нам дайте хоць лем тринадцятый!

[9] Одомаш есть мадьярское слово Áldomás, то есть угощение за всяким событием, имеющим значение (примітка А. Кралицького).

Так и ты, наша молоденька! Оле ты нам принесь одомаш, як тота, за котров пришли из Межѣпотаміи, та их напоила: бо мы уж барз засохли.»

Тут молодый вынимает гроши и даёт своей невесте, чтобы она сама принесла «паленки» и напоила святов, так, как сделала то некогда Ревнека, — «хотя не палѣнкою, а водою наповала». Впрочем, в доме уже водка приготовлена, но обряд заручин того требует, чтобы их прежде всех напоила молодая.

Пока она вернется с палѣнкою, староста ведёт речь свою далее: «Возлюбленный наставниче! Я иши собѣ не сяду; бо молоденька украсила молодого голову, а нас дахто бы ся позвѣдав: «Где вы ходили, люде?» — та бы собѣ из нас посмѣшковав. То уж тому вѣлё (много) рокôв, коли старый Андрѣй видѣв Пречисту Дѣву на воздусѣ, як она своих апостолôв прикрывала хусточками: а мы худобны люде, та вы нас прикрывайте хоць лем рушничками!»

Выдавця идёт в комору, вместе с домашней хозяйкой и выносит для каждого гостя по одному ручнику, приговаривая: «Христос посредѣ нас, єсть и буде! Мир сёму честному дому! Дай, боже, добрый вечур!» И с тем кладёт найкрасший ручник на плечи отца молодого, другой на его родственника, а третий на старосту и т. д. Затѣм подходит и молодая с паленкою и, севши за стол, угощаются все разом. Как скоро придёт чарёд пить старосте, он встаёт и поздравляет молодых так: «Дай, боже, здравля! Дай нам, боже, любовь! А тоты контракты, што 'сте собѣ перечеряли (заменяли), то у них стоить, же маєте жити до сто рокôв єдно и друге.»

Когда хмель уже начнёт действовать, беседа становится более и более шумной, и староста, который за «наймудрейшего» желает казаться, начинает «выдавцеви» задавать разные загадки, чтобы, буде не отгадает, мог его пристыдить. «Наставниче, — говорит он: — Кедь сь такій мудрый, то одгадай ми сесье: Водяна колодка а деревяный клѣч (ключ).» — «Водяна колодка, — отвечает выдавця, — є море, а деревяный клѣч є Мойсеева палиця.»

«Ишов заць (заяц) через воду, та переплавав, а стрѣлець ишов, та ся утопив». Выдавця отвечает: «Заць — то суть жидове и Мойсей, а стрѣлець, — то Фарагон. Жидове, коли ишли через море, та перешли, а Фарагонина ся утопила.»

«Є такий квѣток, што из нёго не годна ани єдна дѣвка вѣнець вывити?» — «Квѣток тот ест цвѣт на житѣ, або на пшеницѣ.»

«Котре є найлѣпше набоженство?» — «Отповѣм ти,» — говорит выдавця. — «Єден чоловѣк ишов до Ерихона и в разбойники упаде, и там остав пораненый: иде попъ, та го обышов; иде другий левит, и той го обышов; иде третій самарянин, та ся над ним розмилосердовав, и узяв го на свого сомарика; бо знайте, добры люде, же жиды давно не любили ходити на конях; бо конина чоловѣка истрясе з себе, а сомаря, калѣка, понесе. А так коли го взяв на свого сомара и му раны позлачивав, принёс го до гостинця, и там му выслуговав, а пак дав карчмарёви пѣнязи, жебы му раны гоив и давав ѣсти, а як ся назад верне, та му заплатить.»

«Ищи єдно: Мене створив бôг, а я, собѣ створив жену, а мене створила жена». — «Мене створив бôг — першого чоловѣка, Адама, створив, и вы знаете, же бôг. Я собѣ створив жену — Ева створена из мого, т. е., Адамового ребра. А мене створила жена, т. е., же я, выдавця, народився от моєй мамы, котра была не иншe, як «жена».

«Кôвко (сколько) мала Пречиста Дѣва рокôв, коли єй Иоаким и Анна дали до закону?» — «То уже не знау» — отвечает выдавця. — «Та видишь, же иши ты випытко не знаешь. Мала сёмь рокôв, а коли породила Христа, то тогды мала пятьнадцять рокôв».

А што робив бôг, коли ходив ис Святым Петром по землѣ?» Выдавця отвѣчает: «Раз они прійшли ку єднôй водѣ, а там ишли двои люде из возами до лѣса на

дрова. Христос и Петро просилися, жебы их чрез воду перевезли: богатый не хотѣл, же му ся утраплять волы: а сегинь (бедак) худобный взяв та и перевёз. Як перешли, гварить Петро богови: «Та што тому даме, же нас перевёз?» — «Є, та нич, — гварит бôг, — та иши тоты бычата поздухавуть ми». Петро ся зачудовав, та гварить дале: «Та тому што буде, што нас не хотѣв перевести?» — Христос каже: «Достане иши два таки сейки» (волы).

И тому подобное говорится далее. Каждый из присутствующих, желая показать свою мудрость, собственно же свою «збѣглость» (искуство) в Св. Писании, предлагает разные вопросы, чем и кончится обряд обручения. На прощанье поднимает чарку староста и говорит: «Дякуємe богу небесному за ёго дар, а вам за честь, за гостину. Бывайте здоровы!» После сего уходят в свояси. При этом молодый просит у своей невесты орешков, она ему дает, а он за то целует её в лицо и уходит.

П. Свадьба или весёлье

С приближением брачного дня первая забота молодого «наяти гудакôв» (музыкантов-цыган) за 3 или 4 просты златы (40 кр.) на два или три дни. С другой стороны посылает «просотаря» по селе приглашать гостей на свадьбу. Всякий, кого зовут на свадьбу в гости, считает нужным послать призывавшим подарок, состоящий из съестных припасов. «Просотарь» произносит свою речь так: «Повѣв вам (Н. Н.) службу и добрый день, жебы 'сте пôшли за пана свата, и за паню свашку, а то и я вас прошу.»

В неделю (воскресенье) вечером начинается свадьба и держится, по большей части, до вторникового вечера. С закатом солнца в неделю приходят музыканты в дом молодого и начинают гудьбу (играть). Пляску открывает дружба молодого, испросив наперёд благословения у домашнего господаря и господыни в таких словах: «Наню сведѣбяный и мамо! Дай нам, боже, счасливо зачати, в шестью (счастью), в здравью, в боскôм святôм пожегнанью!» Чем и открывается свадьба.

Садясь за стол вечерять, староста произносит следующую речь: «Мои собраны гости! Теперь на самый перед треба ся помолити; бо так чуємe из Письма Святого, же до каждой роботы треба ся брати во имя боже!» И тогда молятся все вголос, а по окончании молитвы садятся, староста же продолжает говорить далее: «Єден пан дав єдну гостину, и дав скликати гости, але они не хотѣли прийти, же негодны: же єден купив валал (село), то пôде го посмотрѣти; а другій же купив пару волôв, та пôде их посмотрѣти; а третій же собѣ узяв жену, та єй негоден охабити (лишити). И так пан ся погнѣвав, и пôслав на драги слугôв, где-кого найдуть, жебы го ту привели; и они пôшли и назберали вшеляких цундравых жебракôв (нищих), жебы ся наповнив дом; але єден пришов, што не мав гостинску шмату (одежу). Так адде (вот) и наш добрый пріятѣль ма'ть (имеет) єдного сына, та го хоче оженити и из того ся утѣшать, же му бôг дав го выгодовати, и за то дава'ть (дает) гостину, и, вмѣсто себе, мене ту поставив, жебы я вам дашто приповѣв: бо овôн не ма'ть коли. Э, та слухайте же теперь далей! Коли Ісус Христос ходив по землѣ и научовав народ, а раз учив у пустыни, и повѣдавуть му ученици ёго, же народ зголоднѣв, та жебы го отпустив ѣсти. Але Христос повѣв ученикам: «Та вы не мате дашто ѣсти?» Отповѣдавуть му они, же «маме 5 пôдпалкôв (хлебов) и 2 рыбы.» И узяв Христос тоты пôдпалки, и из нима насытив пять тысяч народа. Но наш пріятѣль, як худобный чоловѣк, адде просить на худобну вечерю, котру нам дав, жебы 'сме пожили!» И так пируют, а по вечери опять молятся, затем пляшуть во всю ночь, и только под рассвет уснут немного.

Староста, рано пробудившись, велит цыганам играть: «Грай домашним на добрый день!» И скрипаки тнут, «аж хижа брымить». А как тут чужих людей еще нет, то одни лишь домашние пляшут. После «снѣданя» (завтрака) отправляется дружба звать всех сродных и кумов «за пана свата и за паню свашку», которые и собираются от 15 до 20.

Теперь первой задачей «свашок» сушить «заставу» или свадебную хоругов из разноцвентых платков и лент. Затем следует декорация сватов. Приносят из пелевни один сноп овса и ставят его на стол, староста садится за стол и говорит к сватам: «Но, мои любы сватове! Теперь бы нам ся брати до свѣта, та нам треба на кельчик (иждивение) дудкôв, треба нам кочишôв (кучеров) и чаканёшôв (род полицейных сторожей), жебы потримали где буде эле: бо нас свадьбяный нянё (отец) выправля'ть до далекой драги, так, як Товія выправляв свого сына до драги з пѣнязьми, и дав му бôг за путника Ангела, жебы счесливо сходив. А теперь, цы пріймаєте мене, хлопци, за старосту?» — «Пріймаємe, пріймаємe!» — кричат все дети, которых тут целая гурьба собралась. И староста берёт стебло овса и затыкает его за шляпу, в знак своего звания.

«Цы пріймаєте Хведора, — говорит далее староста, — за маршалку (хоругвоношца), што може носити заставу?» — «Пріймаємe, пріймаємe!» — кричат все. Таким образом все сватовья украшают свои шляпы овсяным стеблом, который они во всю свадьбу носят.

По окончании этого обряда свашки украшают «заставу» чем только придумают, при чем припевают:

«Зыйди, Господи, с неба,
Зыйди, Господи, с неба,
Бо нам тя ту треба:
Заставу вышивати,*10
Шестѣчьком (счастьем) докладати.

Коли заставу шили,
Всѣ сваты ся тѣшили:
Тот ся найбаржей тѣшив,
Што ей у руках носив.

Красна застава, красна,
Як зоренька ясна:
Суть по ней пантлички (ленты),
Як на небѣ звѣздочки.»

После того садятся за стол и пируют (водка, сыр и т. п.).

Но посмотрим теперь, что делают в доме «молодицы». Тут «гудьбы» (музыки) нет, гостей тоже нет, а лишь присутствует «выдавця», у которого тут та же обязанность, какая «старосты» в доме молодого. Около восьмого часа собираются девушки, подруги молодой, приносят с собой зеленый барвинок и начинают вить венки, при чем припевают.

«Зыйди, Господи, с неба,
Зыйди, Господи, с неба,
Бо нам тя ту треба:
Вѣночки вывивати,
Ис шестём докладати.

*10 Первая строка за каждым разом повторяется *(примітка А. Кралицького)*.

У понедѣлок рано
Соненько ся купало,
Соненько ся купало,
Вон море выливало,

Вон море выливало,
Зѣльечко покрояляло,
Зѣльечко барвиночок,
Марьци на вѣночок.

Ходит Марья, ходит,
Тай по хижѣ тапшать,
Ажь ёй от серденька
Червена кровь цяпкать.

Ходит Марья, ходит,
По хижѣ плачучи,
По хижѣ плачучи,
Нянька глядаючи.

«Хоць бы ты обышла
Хижечку довкола,
Вера, ты не найдешь
Нянечка сокола».

«Эй, боже, божичку,
Пусть мя на земличку,
Нягай я увиджу
Дѣвчину свадьбичку!» —

Посмотрь ты, Маричко,
На мештерну гряду,
Не машь ты нянечка,
Не машь ты и ряду»

«Дай, мамочко,
Иголку, нитку и шовку
Пришивати вѣночок
На червеный квѣточок!

Ма'ть Маричка братчика, 2.
Молодшого от себе,
Молодшого от себе, 2.
Кличе го перед себе
Маленько послужити, 2.
Вѣнок положити.

«Эй, Марько, Маричко,
Камяного серця,
Як же тобѣ не жаль
Зеленого вѣнця». —

«Ба, як ми го не жаль,
Аж мя серце болить,
Бо то все ся стало
Не по моєй воли.

Не по моєй воли,
Але по братовой,
По братовой и сестриной,
Та й по материной».

Когда венец девушки совьют, тогда призывают самого молодшого брата молодой, чтоб он надел венец сестре на голову. Молодая становится на колени перед столом, а мальчик с плачем венчает сестру свежо свитым венком. После вьёт венцы дружка для себя и для дружбы. Когда венцы уже готовы, тогда «выдавця» угощает девушек.

Теперь обратимся опять в дом молодого. Староста, окончивши обряд овсяного стебла, возвышает голос и говорит: «Няню свадьбяный и мамо свадьбяна! Подьте вы гев (сюда) та благословьте сына так, як благословив Исак Якова!» Молодый преклоняет колена посреди хижи, а родители, возложив руки на его голову, благословляют его, говоря: «Жебы тя бо̑г благословив так, як благословить землю о Свято̑м Янѣ (около рождества св. Иоанна) и о Свято̑м Петрѣ, и жебы тѣ (тебе) бо̑г дав любовь из своёв женов; жебы тя бо̑г заваровав (охранив) от вшыткого (всякого) злого, от панской карности, от людской ненависти!» Молодой, приняв благословение, целует родительские колена и отправляются за молодой.

Выходя из дому, дружба делает «чеканом» крестное знамение на дверях, держа чекан над дверями дотоле, пока все не выйдут.

Прибыв в дом молодой, выдавця затворяет пред ними двери и не хочет их впустить в хижу. Между тем свашки поют:

«Идеме, идеме,
Где же мы станеме?
У Шковрана на дво̑р,
Под зеленый яво̑р.

Пустьте вы нас днука (внутрь),
Бо нам одмерзнут уха,
Руки, ноги грѣти,
Палёнки ся напити!

Вступьтеся нам з кута,
Та вам даме дуката,
Дуката червеного,
От Краля молодого!»

Но девушки, стоя на лавке за столом, отвечают им, припевая:

«Не каже ся Марья
Из кута вступити,
Докля нам не дасте
Дукатик убитый!» —

«Чом свашки не ладкавуть?
Бо рѣдки зубы мавуть:
Треба глину мѣсити,
Свашкам зубы слѣпити».

Свашки отвечают им на это:

«Не прійшли мы ту
Ни ѣсти, ни пити,
Лем мы ту прійшли
Молоду видѣти.

Камяна камяниця,
Замкнена молодиця:
Камяницу розбуряти,
Молоду нам вказати.

Єй, свашки мы, свашки,
Из Потóчка Чорного,
Треба бы нам, треба
Рушничка бѣлого».

Тут староста стучит в затворенные двери, приговаривая: «Мир сему честному дому! Христос посредѣ нас!» Выдавця отворяет двери и говорит: «Єсть и будет! Отки же вы, добры люде? Што гледате и с чѣм идете?» — Староста снимает крисаню (шляпу), украшенную стеблом овса, и говорит: «Прійдѣте, поклонимся цареви и богу нашому! Прійдѣте, поклонимся Христу, цареви и богу нашому! Прійдѣте, поклонимся и припадем самому Господу, цареви и богу нашому! Мы, видите, идеме, так, як ишли трёми царіе: их провадила звѣзда, а нас провадить застава (хоруговь)».

«И с чѣм идете?» — спрашивает выдавця, и вдруг затворяет двери; ибо староста не умеет ответить.

Староста опять толкает в двери с словами: «Христос посредѣ нас!» Выдавця отворяет дверь, отвечая: «Єсть и будет! Ис крестом, ис крестом,» — и тут уже впускает их в избу. Но девушки не хотят удалиться из кута, пока не получат своего «дуката». Староста бросает им горсть медных грошей, и оне передают место свое прибывшим свашкам.

Теперь застава поставляется в кут за стол. Староста выходит на середину хаты, снимает крисаню и произносит: «Наставниче сёго дому! Мы ту уж давно путуємс за тым бѣлым чадом, та мы го хочеме видѣти.» Выдавця на то возражает: «Иншак (иначе) бесѣдуйте! бо я го хоць як вам не выдам.»

«Але мой возлюбленный! Коли Пречистóй Дѣвѣ было сёмь рокóв, та ей дали

до закону, до церкви Іерусалимской, отець и мати, жебы бôгу служила. Так и мы ту охабили нашу молоду до часу: але теперь ей отбираме от вас, так, як отобрав Святый Захарій Пречисту Дѣву до закону.»

Тут уже выдавця идет в комору, выводит дружку за руку и отдаёт им. Они кричат, что «не тота», и отдают дружку дружбе. Выдавця опять идёт в комору, выводит уже молодую и передаёт её молодому. В это время музыканты начинают «густи» (играть), а молодый с молодою начинает пляску, в которой принимают участие все сваты и свашки. Наплясавшись вдоволь, садятся за стол, пьют «палёнку» и едят хлеб да соль.

Между тем настает пора итти к венчанию. Но прежде молодая отправляется в комору, там находит какую ни есть старуху, и обе ворожат. После сей ворожбы, которая, впрочем, составляет тайну для мужчин, молодая опять выходит к гостям.

Общее движение в комнате. Все начинают собираться. Тогда староста, приняв важный вид, становится посреди хаты и говорит: «Няню свадьбяный и мамо свадьбяна, и вся родино! Просимо на словечко, на дѣв: подьте вы к нам, та благословѣте Ивана та Марьку!» Отец и мать приходят, а староста принимается прощаться от имени молодых, прежде всего с родителями, после с крестным отцом и матерью, с сельской бабой (повитухой), с девицами-ровесницами, и со всеми гостями. Плач тогда немалый.

«Коли Авраамôв слуга, — говорит староста, — выпросив Исакови жену, овôн ей отобрав от матери и брата и вѣв (вел) Аврамови за невѣстку. Так и я ей прошу сынови мого сосѣда за жену, але наперед благословьте их!»

При сих словах молодая чета преклоняет колена посреди хижи, отец и мать благословляют их, и они, приняв благословение, целуют им колена и лицо. Дружба творит знамение креста на дверях, ударяя чеканом по четырем столпам, и отправляются все к венчанию, а свашки поют:

Идеме, идеме
До храму божого,
Ачей достанеме
Ставу малженьского.

Идеме, идеме,
Где двѣ свѣчки горят,
Ачей нам там, ачей,
Дверечка одтворят.

Посмотрь ты, Маричко,
На Чабинськiй костёл,
Где ти ся перемѣнить
Твôй срêберный перстѣнь!

Присягала Марья
Пред Дѣву Марію,
Же достала Ивана,
Як бѣлу лелію.

Выходя из церкви, свашки продолжают далее:

До костела єдно,
А з костела двоє,
Радуйся, мамичко,
Твои обыдвоє!

Чабинскій пан отець
Ходить, яко Нѣмець,
Не єднôй дѣвочцѣ
Зронить э главы вѣнець.

Чабинскій пан отець
Не платить аренду,
Може си купити
Шувну (красну) реверенду.

Приближаясь к дому родителей молодой, свадебные встречают выдавця, стоящего уже на дверях, который спрашивает их: «А где вы ходили, добры люде?»

«Мы ходили, — отвечает староста, — к самому Іисусу Христу талант одôбрати, так, як тоты трёми, што єдному дав пять таланты, та из нима приобрѣв других пять, а другому дав три, та здесь проибрѣв три, а третёму дав єден, а тот, шельма, не знав, што с ним робити, та го закопав у землю. Так и вы нам дали єдно, а мы вам привели двоє.»

За сим вступают внутрь, садятся за стол и пируют. Самую видную роль играет «палёнка», за нею следует капуста с бараниною, потом каша, фасоля, курицы, варены в молоке и т. п.

Наконец приходит время собираться в отъезд: сани или возы приготовлены, дружба идет в комору, берёт перину, заголовки и скриню, и выносит все то на санки или воз. Староста от имени всех благодарит домашних «за честь, за гостину» и, взявши с собой молодую, отправляются домой, а свашки поют:

Сѣдай, Марьё, с нами!
Маме вôз кованый
И четверо коней,
Кочиш (возниця) малёваный.

Выходить зôрничка
З-за лѣса темного,
Выбера'ть 'ся Марька
До краю чужого:

«Оставайте здравы,
Мои пайташочки (подружки),
Што 'м с вами ходила
В зимѣ на прядочки!

В зимѣ на прядочки,
В лѣтѣ на орѣшки,
Оставайте здравы,
Мои пайташочки!

Пайташочки мои,
Красно вам дякую,
Свôй зеленый вѣнок
Я вам подарую;

Свôй зеленый вѣнок
И свою персону,
И свою персону,
И дѣвоцьку корону!»

Девушки отвечают на то свашкам в следующий способ:

Выходить, выходить
З-за горы зôрничка,
Уж вам ся выбера'т
З хижы робôтничка:

Верни ся, Марё, з дверёй,
Подякуй матери
За постель писану,
Скрыню малёвану!

Пôде Марья, пôде,
Де ся хлѣб не родить,
Лем дрôбны бандуркы (бульбы),
Што их ѣдять курки.

Пôде Марья, пôде
Где ся чикы (вьюны) родять,
Кедь вода выліе,
Та по смётью ходять.

Пôде Марья, пôде
На другу дедину (село),
Дай ей, пане боже,
До рока дѣтину!

Уже вечер, когда привезут молодую в дом молодого. Тут старуха мать, услыхав прибытие свадебных, надевает кожух «нарубы» и выходит своей невестке навстречу. Она остановляется на дверях и держит в руках «пôдпалок» (плоский хлеб). Молодая подходит к своей свекрухе, а та спрашивает её: «Ис чим єсть ту пришла?» Та отвечает: «Ис шестьём (счастьем), здравём, милым боским пожегнанём.» Тогда свекровь кладёт ей «пôдпалок» на голову и вводит в хижу. Между тем свашки поют:

Выйди, мамо губата, 2,
Где невѣста богата,
Штири волоньки жене, 2.
И пятого коня веде.
Хоць бы гнала, не гнала, 2.
Лем бы шестьѣчко мала.

Выйди, мамко, выйди,
Невѣсту витати,
Бо єй ту не пришов
Ни отець, ни мати!

Прилетѣв соколонько,
Сѣв собѣ за столонько,
Почав щебетати,
Як мае привыкати.

Сидить кот на полицѣ
У червенóй ногавицѣ,
Вывалив оченята,
Цы шувни молодята.

Перешагнувши порог, молодая направляется к столу и целует четыре углы его, а затем садится на самое первое место, вокруг неё свашки, предлагают вечерю и пируют.

По вечере берет дружба постель молодой, несёт её на «пóд» и там расстеляет; немного спустя выводят свашки молодую на повалу, где, посадив её мужу на колена, расплетают ей девичью косу. Между тем музыка играет в сенях, а свашки поют:

Иде Марька, иде,
Горѣ драбиночков,
Горѣ драбиночков
С свев дружиночков:

«Зоставай ты здрава,
Моя стара мати!
Бо я уже иду
Инде обитати.

Эй, стельте ми, эй стельте
Тоту бѣлу ложу!
Бо я тоту ложу
Нигда не отложу.»

Тремтить косонька, тремтить,
Чого сь она ся боить,
Чого сь она ся боить,
Свашка сь на ню строить.

Будеме варити
Горох и капусту,
Будеме правити
Из Марьки невѣсту.

Расплетши молодой девичью косу, свашки повязают голову ей на подобие замужних женщин и отправляются на реку все умываться. Тут отрезывают венок из крисани молодому и его дружбе и кладут оный на верх воды. Дружба придерживает венки «чеканом», чтоб вода не понесла, и из средины венков берут новобрачные воду в горсть и умываются, а староста благословляет их словами: «Отець, сын и дух святый най же вас благословить, а и пресвятая дѣва Марія!» Между тем свашки припевают:

Несе Маричка воды
Для доброй злагоды,
Буде злагода, буде,
Кедь Марька добра буде.

Молодой черпает из рѣки воды в збанок (кувшинчик) и, принесши в хижу, кропит сю весь дом и гостей. После того молодая пляшет при нем: каждый из её гостей тоже пляшет с ней и кладет в блюдо несколько медных денег «на чепець.» Затем ещё пируют, пляшут, и тем свадьба завершается.

Примітки і коментарі

Збірник Анатолія Кралицького, рукопис якого зберігається в рукописних фондах Львівської бібліотеки АН УРСР, НД-88/п.11, містить всього 5 листів, які є, очевидно, уламком більшої збірки. Про автора рукопису є в збірці безсумнівне свідчення Я. Головацького, який на останньому листі написав: «Эти песни собрал Анатолчй Кралицкий в северовосточных округах Венгрии». До певних текстів у збірнику А. Кралицький подав паспортизацію, за якою дві пісні записано на території Східної Словаччини. Він дав також певні пояснення до маловідомих слів.

Збірка містить 11 пісенних текстів. З них пісні на першому листі («Вояце, вояце . . .», «Сидить Кошут . . .», «Цисарю, цисарю . . .») написані почерком, що різниться від почерку Анатолія Кралицького. Він нагадує почерк Антонія Кралицького. Може, у збірник Анатолія Кралицького брат Антоній вписав ці три пісні. Саме ці три пісні використав Я. Головацький, вмістивши їх у т. III/1, в розділі «Думы воинские и рекрутские». Решту пісенних текстів збірки не знаходимо в публікації Я. Головацького, хоча йдеться про оригінальні, вартісні фольклорні записи. Чим пояснити цей факт? Поки що не знаходимо відповіді на це запитання. Може, основну частину збірника Я. Головацький отримав вже після здачі матеріалів до друку?

Почерк Анатолія Кралицького каліграфічний. Пісні подаються як щодо пісенної побудови, так також щодо орфографії вправно і точно, в естетичному оформленні. Певні пісенні тексти збірника є варіантами пісень, вміщених в збірниках інших закарпатоукраїнських співробітників Я. Головацького.

В збірнику Я. Головацького вміщено більше фольклорних матеріалів Анатолія Кралицького, ніж містить виявлений нами фрагмент рукописної його збірки.

В Додатку друкуємо опубліковану в т. III/2 збірника Головацького роботу А. Кралицького «Свадебные обряды у лаборских русских, описанные Анатолием Кралицким».

«Вояце, вояце . . .» Вміщено в т. III/1, стор. 131—132.

Правки:

[1]Всяцы, вояцы, Вшиткы сте єднацы.

«Сидить Кошут . . .» Вміщено там же, за попередньою піснею (стор. 132) і під заголовком «О Кошутѣ». Текст пісні Головацький дещо перекроїв, повторенням певних слів у рядках продовжив їх, замість чергування чотирискладових рядків з семискладовими, увів чергування шестискладових з семискладовими, змінивши таким чином конструкцію і пісенний ритм. Додав теж строфу, якої в нашому рукописі немає і яка своєю побудовою (шестискладові рядки) різниться від решти строф. Може, Головацький мав й інший текст цієї пісні.

Зважаючи на значні відхилення друкованого тексту від нашого рукописного тексту, наводимо повністю друкований варіант:

О Кошутѣ.

Сидит Кошут, с и д и т,
На высокой драбинѣ,
Пише листы, п и ш е
По Угорской Краинѣ.

Ци на жалость, н а ж а л о с т ь (!),
Ци на вельки зармуток,
Шкода, боже, ш к о д а,
Сесь Кошутов вербунок!

Кошуте, Кошуте!
На што нас вербуешь?
Мало машь пѣнязи,
Чѣм нас выгодуешь?

Шкода, боже, ш к о д а,
И Кошута самого,
Што вбн утёк, што утёк,
Из орсагу своёго!

«Чисарю, чисарю! на што нас вербуеш...» Головацький вмістив цей текст в т. III/1, стор. 131, розбивши його на чотири чотирирядкові строфи. Правки:

[1]Чѣсарю, Чѣсарю; [2]Малу машь крайну (!), Чим нас вигодуешь; [3]тамо й.

«Эй, я собѣ славный сын...» Це тільки фрагмент пісні. Головацький ним не скористався.

Пѣснь попадина. Як у примітці пояснюється, це варіант тексту, що його надрукував у своєму збірнику Вацлав з Олеська (стор. 462). Скорочений варіант пісні знаходимо в збірці Й. Петрашовича під заголовком «Пѣснь молодой попадьѣ», інший варіант, з певними штучними втручаннями в текст, вмістив у своїй добірці О. Духнович (див. т. II, стор. 565—566). Текст Кралицького повніший за ці два варіанти, його сюжет багатший. Проте Я. Головацький текст збірника Анатолія Кралицького не надрукував. В його збірнику побачив світ тільки варіант О. Духновича.

«Оженився старый, сивый...» Значно поширений варіант пісні без приспіву вмістив Я. Головацький в т. II, в розділі пісні «Веселые и охочие», стор. 486—487, з паспортизацією: «Из Земненской столицы». Паспортизація тексту в Кралицького: «Поется в Шаришском Комитате». Отже, обидва записи з Східної Словаччини. Для порівняння подаємо надрукований в Я. Головацького текст з т. II.

(Из Земненской столицы.)

Оженився старый, сивый,
На два тыжни перед жнивы,
Взяв вôн собѣ шумну, младу,
Што вычеше сиву браду.
«Не боюся сивой брады:
Загрѣю я горнец воды,
На припецку го положу,
И косачиском приложу.»
Старый младой не вѣровав,
Од краю ей залеговав.
«Старый, старый, пусть мя вонка,
Бо мя болит моя главка!» —
«Не болит тя твоя главка,
Лем тя чекат фраєр вонка.
Отворь собѣ оконечко,
Прохолод собѣ главычку!»
Як ся млада розлетѣла,
Штыри плоты проскочила,
А четвертый тот терненкій,
Под ним Янчик молоденькій.
«Мила, мила, де си была?
Што ’сь си чйжмы заросила?»
«То ты псици яловици,
Поскакали до пшеници,
Зо пшеници аж до проса,
А там была велька роса.» —
Пошли дѣвки хусты прати,
Не заперли задны враты.
Послала го рѣпу копац,
Сама пошла в коршму скакац.
Иде старый з рѣпов, плаче,
А она си в коршмѣ скаче;
Хопила го за бороду,
Поскочила в загороду;
Хопила го за чуприну,
Та вергла ним за перину:
«Лежь же, старый, жебы ’сь не встав,
Жебы ми ся лѣпшій достав,
Або лѣпшій, або горшій,
Або такій, як был першій!»

«А хоть я паробок з худобного роду...» Пісня, судячи за змістом, мабуть, літературного походження.

«Мочит дѣвча конопли...» Пісня, яка за паспортизацією Кралицького «поется в Шаришском Комитате», не була використана Головацьким.

«А в нашей Марусеньки...» Пісня, мабуть, походить з Галичини. Не надруковано її.

Пѣснь пиршеская. «Чарочко моя серебренная...» Дуже популярна серед закарпатських українців пісня, яка співалась (і співається й зараз) всюди, де зійшлося товариство біля чарочки. Не надрукована.

«Дѣвча, дѣвча, бог тя створив...» Не використана Я. Головацьким.

Додаток. Тут друкуємо вміщену в Я. Головацького в. т. III/2 в розділі «Свадебные песни угорских русских» роботу А. Кралицького «Свадебные обряды у лаборских русских, описанные Анатолием Кралицким» (стор. 412—435). Текст друкуємо без змін, застосувавши тільки в поясненнях, які написані російською мовою, норми сучасного російського правопису. В зразках фольклору залишаємо орфографію оригіналу, випустивши тільки йор (ъ) наприкінці слів.

ЗМІСТ

«Вояце, вояце» 234
«Сидить Кошут» 234
«Чисарю, чисарю! на што нас вербуеш» 234
«Эй, я собѣ славный сын» . . . 234
Пѣснь попадина («Журилася попадя своєю бѣдою») 235
«Оженився старый, сивый» . . 236
«А хоть я паробок з худобного роду» 236
«Мочит дѣвча конопли» . . . 237
«А в нашей Марусеньки» . . . 237
Пѣснь пиршеская («Чарочко моя, серебренная») 237
«Дѣвча, дѣвча, бог тя створив» . 237
Додаток. Свадебные обряды у Лаборских Русских, описанные Анатолием Кралицким. . . 239
Примітки і коментарі 254

Збірник
Івана ВОРОБЛЯ, дяка суківського

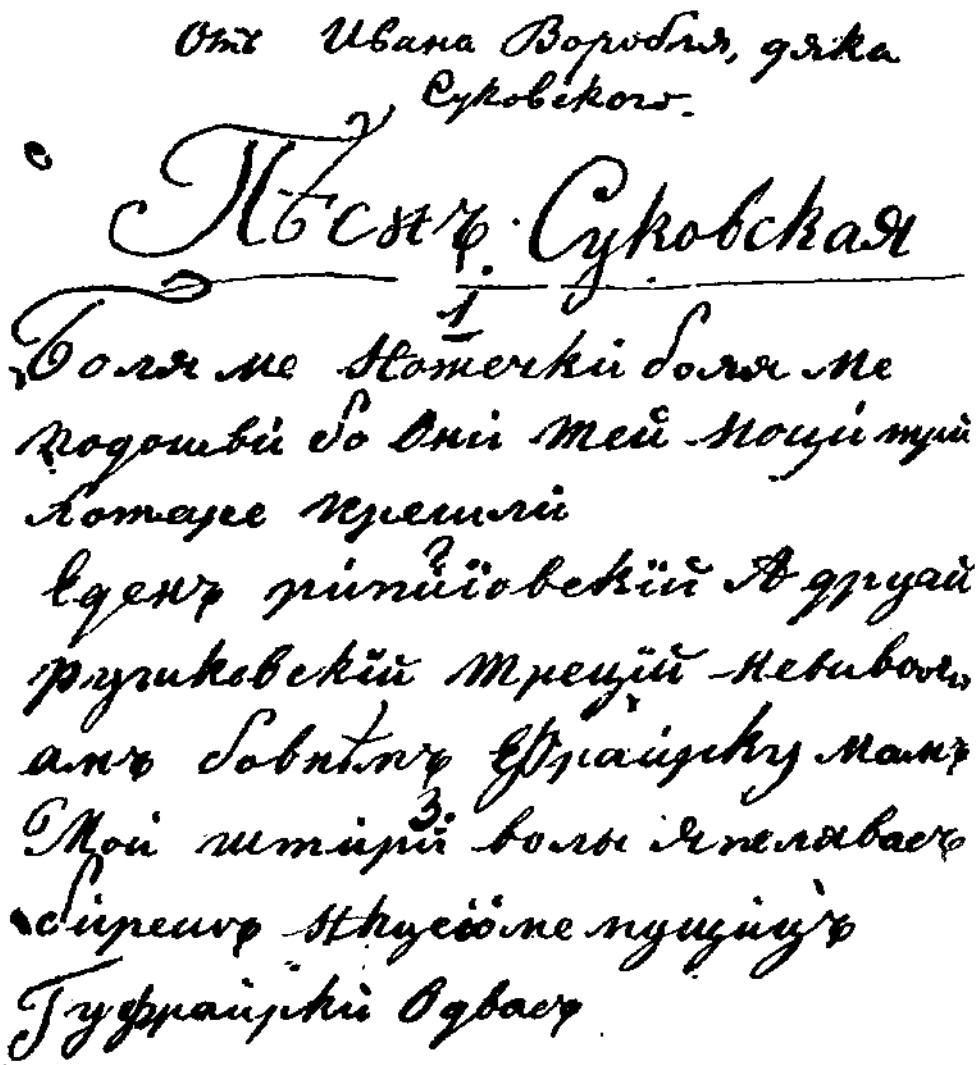

Факсиміле першої сторінки збірника І. Воробля

Збірник Івана Воробля*[1]

1

ПѢСНЬ СУКОВСКАЯ*[2]

Боля ме ножечки,
Боля ме подошви[1],
Бо они тей ноци
Три хотаре прешли.

Еден рипиіовскій[2],
А другій рушковскій,
Трецій не виволам,
Бо в нѣм фраирку мам[3].

Мои штири волы,
Я пеля вас*[3] бирещ*[4],
Н/е/кцею ме пущиц
Ґу фраирки од вас[4].

Мои штири волы
Шкоды наробили,
Зышли на яречок,
Воды ся напили.

Мои штири волы,
Уши[5] штири Сейкы,
Бижад*[5] горе селом,
Як парадны дѣвкы[6].

2

ПѢСЕНЬ ПЕРВАЯ

На зеленых луках
Дѣвча воду брало,
Я на него волав,
Оно заплакало.

«Шестя[1] ті, боже, дай[2],
Ты, бѣла Ганѣчко[3],
Ци есь мі[4] увила
За калап*[6] пиречко?» —

«Увила, увила,
Али[5] ти го не дам,
Бо я с твоіов мамков
Доброй волѣ[6] не мам.

Як ис твоіов матков
Добра воля буде,
Тогды тото пирко[7]
За калапом буде!»

3

ПѢСНЬ ВТОРАЯ

Стала ся новина
У новим[1] варошу*[7],
Млинарского сына
Биют[2] на дерешу.

Иши[3] млинарскый сын
На дереш не лягнул,
Уж его[4] пан отец[5]
На коніка сяднул.

---

*[1] Позначення збірника наше.
*[2] Чужою рукою над цим заголовком написано: От Ивана Воробля, дяка Суковского.
*[3] біля вас.
*[4] слуга, з угорського b é r e s.
*[5] біжать.
*[6] капелюх.
*[7] місті (угорське).

«Прошу понижено
Пана урядника,
Не бійте, не бійте
Мого млинарчика!» —

Гога, коню, гога,
Спадла ми поткова,
Мал ем[5] фраиречку,
Взяла ми ю вода.

Кебы ми ю кцела
Зимна вода вращиц,
Дал би 'м з дукатами
Каминкы[7] позлацищ.

4
ПЄСНЬ ТРЄТАЯ

А на горе[1] липка
Зеленый вершок ма,
А под ніов[2] Ганєчка[3]
З Яньчком карты гра.

Як они ся грали,
Так[4] они ся грали,
З великого граня
Дали ся до спаня.

Пролетєв[5] сивый птах,
Сяднув на ей лєчко[6],
Так краснє заспивав:[7]
«Стань[8] горе, Ганєчко!

Стань[8] горе, стань[8] горе,
Уж есь ся выспала,
Твой зеленый вєнок
Быстра вода взяла».

«Кет[9] она го взяла,
Ній собі го несе,
Загатит з ним воду
При Дунаю в леше».[10]

5
ПЄСНЬ ЧЕТВЕРТАЯ

«Де есь был[1],
Мой товаришу?»
«При млинє[2], в Будинє,
Серце Маришу!»

«А што сь там робив,
Мой товаришу?»
«Муровав, будовав,
Серце Маришу!»

«А што сь заробив,
Мой товаришу?!
«Сто златы дукаты,
Серце Маришу!»

«А де сь их подєв,
Мой товаришу?»
«Поив ем, пропив ем,
Серце Маришу!»

«А як ты зомреш,
Мой товаришу?»
«Ей зомрем, ей зомрем,
Серце Маришу!»

«Де тя поховати,
Мой товаришу?»
«При крижу, на брижу[3],
Серце Маришу!»

«Я як ти звонити,
Мой товаришу?»
«Склянками, с погарами,
Серце Маришу!»

«Як за тобов плакати,
Мой товаришу?»
«Ихаха, ихуху,
Серце Маришу!»

6

ПѢСНЬ ПЯТАЯ

Сяло просо, але босо,
Недалеко фары,
Прийшол ту ней оргонѣста*8
И сам плебан старый.

«А ты, дѣвко, дѣвчаточко,
Подь ты до ня служиц,
Не будеш тяшко робиц,
Лем кочиша любиц».

«Ей, мала бы я любовац
Кочиша вашего,
Волѣла бы я любовац
Плебана самего».

«А ты, дѣвча, дѣвчаточко.
Не лакомся на ня,
Тать я духовна особа,
Не пойдеш ты за ня».

7

ПѢСНЬ ШЕСТАЯ

От Унгвара сыпана дражечка,
Стоит на ней моя фраиречка,
Стоит, стоит, ручкы[1] обламует[2],
Же ей фраир з Кошиц машерует[3].

«Не плач, мила, мое поцешене[4],
Шиют шаты на ня[5] в Дебрецине,
Шиют, шиют[6], але не миряют,
Яй, боже мой[7], ци ся на ня здают.

Кет[8] они ся на ня не придают,
Дам их преши́ц на иншаку страну,
Бѣле платно, чарне виложене[9],
Остань здраве, моіо поцешеніе.»

«Як я не мам прегорече плакац,
Кец ти мусіш по тим блаце шляпац,
Кец це видцим[10] в месце Голомуце,
Де ся етцецируют регруце[11]?»

8

ПѢСНЬ СЕМАЯ

Повидают люде,
Же диета*9 буде[1],
Я на виволанку[2] *10
Заспѣвам спиванку.

Найяснѣйшій краль наш
Рачил дозволити,
Жебы всѣ народы
Зышлися радити.

Угерска краина,
Мила наша мати,
С народами буде
Пораду тримати.

Мати хоче с дѣтми
Мудро погварити,
На диету клѣче[3]
Свои мили[4] дѣти.

В Пештѣ при Дунаю
Буде славна рада,
Там ся зийде[5] честна
Краинска громада.

Вшитки[6] народы там
Будуть раду мати,
Нам конечно треба
Руску посылати.

---

*8 дяк в католиків, той, що грає на органі в католицькому костьолі.
*9 парламент; вибори у парламент.
*10 кандидування депутатів, виголошення кандидатів у депутати.

Кебы на дѣсти
Без нас ся радили,
О руском[7] народѣ,
Може, бы забыли.

Мы вшитки до Пешту
Не можете ити,
Руских заступцов нам
Треба выволити.

9
ПѢСНЬ ОСМАЯ

Пробудилися народы,
О житю думают,
Духа народной слебоды
Сердечно витают.

Кипить-булчить кров народна
В нашом руском[1] родѣ,
Кожда душа благородна
Тѣшиться слободѣ.

Пробудился[2] сын Бескидов,
Зачал[3] розмышляти,
Над пробами своих дѣдов
Горенько вздыхати.

Невидима божа сила
Єго посилняет,
В его души божу искру
Господь розжаряет.

Житя нам дал бог — створитель,
Неба, земли творец,
Хранить нас бог — вседержитель,
Наш небесный отец.

Подасть помоч, крипост, силу
Рускому народу,
Допоможе выдобыти
Народну слеболу.

10
ПѢСНЬ ДЕВЯТАЯ

А ци ты, Ганѣчко[1], найкраша[2],
Же при це злапалѣ[3] иншша?*[11]
Же при це злапалѣ в коморе,
Далѣ[4] му 100 палиц на дворе.
Далѣ му 100 палѣц, иши[5] пят,
Няй он фраиречкы не тримат[6].

11
ПѢСНЬ ДЕСЯТАЯ

«Качмар, качмар, бѣлый качмар!
Ей, де ты тото житко посяв[1]?»
«Ей, посяв я го по-под оливкы,
Ей, выжали го шувны дѣвкы.

[Ей] посяв я го по-под мосты,
Ей, выжали го 2 невесты.
Ей, як они[2] го дожынали[3],
Ей, шувні соби заспивали[4]».

«Жито, жито, озимина,
Ей, не буду я материна,
Ей, лем я буду Янѣчкова[5],
Єй, бо Янѣчок душа моя!»

Горе-долов Кошицами
Єй, иде . . .*[12] маловany[6],
Ей, иде, иде, писка себе,
Ей, капрал за ним коня веде.

---

*[11] слуга, з угорського i n a s.
*[12] слово не можна вичитати; Я. Головацький замінив його словом Я н ч и.

«Цыть ты, Янчи, не смуть ты ся[7],
Подь до корчмы, напиймеся!
Галву*[13] вина, жидель*[14] пива,
Заплатить то вшытко мила!»

«Чорна гора родит попер,
Ей пович, дѣвча, чия 'сь тепер?»
«Ей, а я тепер сама своя,
Ей, прийдь на вечар, буду твоя!»

Бѣла гора паперіова[8],
Шувна Ганча рихтарова,
Шувна, шувна, бо есть била[9],
Бо ся за ніов Янчик эбира[10].

«А ти, Янчѣк з тамтой страны,
Ей, подь подвигнути[11] зайду травы».
«Як я пойду зайду двигац,
Будеш ты мац цо повивац!»

«Не боюся повиваня,
Лем ся бою колысаня,
Бо я вночи твердо заспим,
А о дзецко нѣч не миплим[12]!»

12
ПѢСНЬ ЕДИНАЦЕТАЯ

А кец ши Ганѣчка[1],
Буд же ньов[2],
Не ход до карчмички[3]
С куделов,

Бо там талияне
Танцуют, танцуют,
Та ти кудилечку
Попоуют.

«Труцим кудилечку[4] до шанцу,
Сама з талияном до танцу,
А врецинко труцим гу столу,
Сама талияна обойму».

Ей лесы[5], лесы,
Зелены лесы,
Уш ся тоты пожении,
Што им прийшли часы.

Я бы ся женив,
Мам на то волю,
Лем же иде од сердейка,
Того[6] я ся бою.

Матка ховала,
За мніе би дала,
Лем же люде поведают,
Же то пре мніе мала.

Не так є мала,
Як є жадобна,
Але люде поведают,
Же то пре мніе добра.

«Ей дубин зеленый,
Дубин, дубина,[7]
Пище мой милый ми
Листочок билый з Будина».

Ой, мала, малючка,
А и неподобна*[15],
Ищи[8] к тому докладают,
Же є барз худобна.

«А моіо[9] богатство
На високом небе,
Теди ми го пан бог да,
Як пойдем за тебе».

*[13] міра рідини, посуд.
*[14] кухоль.
*[15] тут не можна вичитати рукопис.

13
ПЄСНЬ ДВАНАЦЕТАЯ

Пониже млина
Зелена вербина,
Треба би ю[1] вирубац,
Сподабало ше ми[2]
Дївча у сушеди[3],
Але ми го[4] некиу дац.

Тераз ше так стало,
Дївча ше пропало,
Тераз ми го даваю,
Але я го некцем,
Обрацим ше, де кцем,
Няй себе го тримаю.

Пониже Тернавы
Поточок кирвавый,
Моя мац думала,
Же то з моей главы.

Не з моей то главы,
Лем з мого конїчка[5],
Цо го порубала
На войнї шаблїчка[6].

Широкій яречок,
Не можем прескочиц,
Шувне чижемки мам,
Жалуем помочиц.

Мам я, пайташ[*16] калапечок новій[7],
За калапом три новы форговы,
«Хто ци, пайташ, тен форгов куповав?»
«Тото дївча, што я го любовав».

Сучка ши ми, моя мила, сучка,
Пропила ши прядено из дручка,
Пропила есь и зерно с коморы[8],
Не наробят на тя штири волы.

14
ПЄСНЬ ТРИНАЦЕТАЯ

У нашого оргонїсты[1]
Ест тот[2] чапов[*17] дебрецинскій,
А длутій, а такій,
Аш по саме навлаки[*18],
Тринди-ринди-бом!

Ногавицї[3] габовы[*19]
Из старого поставу[*20],
Китайци[*21] при руци,
А цанїстра[4] при боцї,
Тринди-ринди-бом.

До цанїстры што треба,
За дудок[*22] мат повялеба,
Повсадла с препилкы
Намастити[5] ремінкы[6],
Тринди-ринди-бом!

[*16] друже, приятелю, з угорського p a j t á s.

[*17] верхній чоловічий одяг з домотканого вовняного сукна, який накидався на плечі і зав'язувався під бородою шнурками; рукави на ньому були запшти. Нормально, зокрема у бідних людей, чапов сягав коліна, або був ще коротший. В пісні чапов сягає литок, тобто шнурків обуві, що теж характеризує пишність одягу.

Чапов д е б р е ц и н с к і й — з матерії сивого кольору; його носили заможніші люди, пани. Селяни одягали чапов чорного кольору.

[*18] шнурочки, якими припевнювались бочкори до ніг, вони обкручувались навколо ноги.

[*19] з якісної матерії.

[*20] з домотканої вовняної матерії.

[*21] оздоблення у формі китиці на рукаві чоловічого одягу.

[*22] монета.

А кошуля дюндіова*[23],
Сама верхивчова*[24],
З граховянков*[25] вышывана[7],
З бобовянков*[26] преплѣтана[8],
Тринди-ринди-бом!

А хыжа му курия*[27],
Так не мат нѣч, як и я,
Штири[9] колы, два плоты,
То през жадной роботы,
Тринди-ринди-бом!

15
ПѢСНЬ ШТЕРНАЦЕТАЯ

Сидит врабель на косцеле,
Яко младенец,
Прилетѣла к нему врана,
Дала му венец.

«Хощ бым препрал двацет — тридет[3],
Так шѣ[4] то мало,
Твоя глава нечаса/на/
Шидцем недцеле[5]».

«А ты, врано, чарна[1] врано,
Чарны ноги маш!»
«А ты, врабел, тлустій врабел,
Нач[2] на карты граш?»

«Як я пойдцем до ароша,
Купим сой[6] гребень,
Будцем я ю почесовац
Кажддій божій день».

16
ПѢСНЬ ПЯТНАЦЕТАЯ

Кец[1] сом ишол од Унгвара доталѣ[2],
З мого коня потковечки[3] спадалѣ,
Ей, лем ты ня, мой конѣчку, добре несь,
Дам ци пребиц потковечки иши гнесь[4].

Дам ци пребиц потковечки с климками,
Будцеш ходдиц[5] по Сукове кованій,
Дам я тебе подковечки подковац,
И сидлечко дам я тебе эмальовац[6].

17

Ишло дѣвча от Кошиць,
Дало себе, дало себе чижмы шиц.
Дало себе, дало себе, талповац,
Жеби[1] мало на недцелю танцовац.

Мои жолты власы з мене зостригали,
С кошицкого моста до воды зруцали.
Мамко моя стара, не старайся о мніс,
Бо ти не виковаш[2] добре дцецко зо мніе.

Гварила моя мац, же мніе[3] будце жениц,
Она ме[4] не могла с касарнѣ вименѣц[5],
Хощ би 'с, мамко, дала качку и когута,
Вера не вименѣш с касарнѣ ретрута.

---

*[23] святкова, така, яку носять на великдень, чи на пасху, коли молодь грає і співає: «Гоя, дюндя, гоя...» Від слова д ю н д я — д ю н д і о в а.
*[24] з тонкої матерії.
*[25] вишивання на грудях і на комірі взірцями, подібними до гороху.
*[26] вишивання, на якому взірці різного кольору, схожі на біб, переплітались.
*[27] садиба.

18

Угелю, Угелю,
Нещасный Угелю[1],
Я до тебе иддем
Не за своїов воліов[2].

Плакала стара мац,
Плакалѣ два шестри[3],
Як на мніе видцелѣ
Тен мундѣр воемскій[4].

Тен мундѣр воемскій,
Шаблѣчку при бочку,
Тераз заволайце
Мою фраирочку[5].

С кошицкей касарнѣ
Кришталїове[6] очка,
Хто мою миленку
Тей ночи побочка?

Хто би ю побочкав,
Побочка ше сама,
Бо на моим бочку
Шабля прикапчана.

19

Чорне[1] очка цверенково,
Сладке[2] гамби шугаїово[3],
Кец[4] ме вечар побочкаю,
До рана ми сладоваю.

Дуе витор[5] по долиніе[6],
Чекай, шугай, спомнеш ти[7] ме,
Ти ме спомнеш кажду ночку,
А я тебе раз у рочку.

20

«Ей на лучкы, шварне дѣвча, на лучкы,
Дам я тебе златій перстень на ручкы»
«Давно я це, драга душо, чекала,
Би сом от це златій персцень достала».

Нескоро[3] моя мила пришла,
Уш[4] з моей главички червена кров зышла,
Завій, мила, главу, жеби не болїела[5],
Жебы ’сь, моя мила, все весела была.

21

Кец[1] сом ишол през видньянске полїо[2],
Заплакали чарне очка моїо,
Попатрел[3] [ем]. на тоту долину,
Кади ’м ишов в чисарскім мундѣру[4].

На кошицкой банѣ[5]
Вяшивают[6] панѣ,
Уш Янѣчка ведут
Под карабинами.

Помалы го ведте
През суховске полїо,
Нягай ся напатра[7]
Чарне очка моїо.

Идзем до Угеля,
Аш ше драшка[8] кури,
Прійдцем до касарнѣ,
Аш ся трясут муры.

Угелска касарня,
Бодай есь згорила,
Не една стара мац
При тебе замлѣла[9].

22

Волим я ше виспац[1]
Под липков зеленов,
Яко на посцеле
Зоз фалечнов женов.

Под липков зеленов
Листок[2] ме прекрие[3],
Зоз фалечнов женов
Панбог ня побие[4].

Чарне очка моіо,
Яко тагаречки,
Кебы таки мала
Моя фраиречка.

Плачте, очка, плачте[5],
Слезы не раняйте,
Кого 'сте любили,
Тому покой дайте!

23

Кеть ем ишов през лъс калинковый,
Нашол я там камен мармаровый,
С-под каменя водъчка выливат,
Пій ей, мила, кет есь справедлива!

Ей, боже мой, яка 'м нещеслива,
Зяли ми французи фраира[1],
Кебы ми го назад наврацили,
Добру би мне волю уробили.

24

Кец[1] ом ишол през лавку,
Спал ми калап до ярку,
Ой там, пайташ, подоймій,
Шкода моей покрійды[*28].

Покрійдечка[2] три верхы,
Вчера вечар с кишкерти[*29],
Ис кишкерты[3], з боргазу[*30],
Тераз[4] фіґля дожажу.

25

Горе варошом
Долов варошом,
Таке 'м себе дівча узяв,
З жолтым волосом.

Горе лучками,
Долов лучками,
Таке 'м себе дівча узяв
С чарнымa очкамa.

Горе загрaдов,
Долов загрaдов,
Уже мою фраиречку[1]
Днеска повяжу.

Днеска повяжу,
Завтра почепя,
Жебы моя фраиречка
Не вышла с пекла[2].

Жебы не вышла,
Бодай згорела[3],
Лем про тото едно слово,
Цо гуторела.

Цо гуторела,
Же буде моя,
Тераз пошла за другого,
Фраирка моя!

[*28] китиця квітів, в даному випадку на капелюсі; з угорського слова b o k r é t a.
[*29] з огороду, з угорського k i s k e r t.
[*30] будиночок у винограднику, в якому зберігається вино; з угорського b o r h á z, дослівний переклад: винний дім.

26
ПѢСНЬ МАКОВИЦКАЯ

Добрянскій рад видит
Худобну черняву,
Подме, братя-люде,
Под его заставу!

Добрянскій добрый пан,
Допомож му, боже,
Бо бидный люд хранит[1]
Як найлѣпше може.

Тримаймеся, люде,
Розуму нашого,
А выберме соби
Пана Добрянского.

Не спущаймеся[2]
Охраны нашего,
Тримаймеся вшыткы
Пана Добрянскего.

Допомож нам, боже,
Помоч, духу святий,
Пана Добрянскего[3]
В Зборовѣ вибрати.

27
ПѢСНЬ ДРУГАЯ

Вера-боже, не плебана,
Але барз доброго[1] пана,
Добрянскего[2] вибереме[3],
А /на/ диету пошлеме.

Вибереме Добрянскего
За аблегата*[31] нашего[6],
Бо он мудрій, справедливій,
Добри стал и одважливій.

Добрянскій бидный люд хранит,
Подлый чловек[4], кто[5] го ганит,
Плетки слухац не будеме,
Добрянскего вибереме.

Вибере го Маковица,
Наша цила[7] околица
Жада себе Добрянскего,
Нягай пан бог живи его.

28

Найяснѣйшій кральнаш
Дозволѣц рачили,
Жебы ся народы
Разом порадили.

О таким чловеку
Треба роздумовац,
Штобы хтѣв а могол
Бѣдных заступовац.

Угерска краина,
Матка наша мила,
Же буде диета,
Уж нам ознаймила.

Заступникох воля
Словенске сыновє,
Кого виволиме
Мы у нашим Сиксове?

Мы до Пешту вшыткы
Пойти не можеме,
Але мисто себе
Заступцьох пошлеме.

Мы раз выволили
Пана Годожего,
Вирного охранцу
Народа бѣдного.

*[31] депутата.

Няй жие Годоскій,
Пан наш справедливій,

Заступцу нашого
Нягай пан бог живи.

29
ПѢСНЬ ПЕРВАЯ

Ей, пѣшов Симуненко[1]
У поле орати,
«Не є моей Катарины
Мѣнѣ поганяти.

Орте, штири волы[2],
Зо старенкым дѣдцом,
Не є моей Катарины
З раненькым обидцом».

Приорався Симуненко
Гу широки/й/[3] мечі[*32],
«Не є моей Катарины
Великы обедчи!» (?)

Приорався Симуненко
К широкому полю,
И одсилив штири волы,
И заяв додому.

И увошов Симуненко
До новой свитлици[4],
Ане сукень, ане гроши[5],
Ане заступници.

И увошов Симуненко
Из сини[*33] до хаты:
«Дѣти мои дрибненкои,
Та де ш[6] ваша мати?»

«Пишла, татцу[7], (мати наша)
У гай до телята,
Лем она нам наказала,
Же мы сиритята».

Ударився Симуненко
По брисѣ[8] ручками:
«Дѣти мои дрибненькои,
Што ш я пичну з вами».

«Ей цыть, татцу,
Татцу, не журися,
Прійде осинь[9], прійде лѣго,
Татцу, оженимся.

Возми за ся биле дѣвча,
Як биленьке гуся,
Тоби буде шувна жена,
А нам не[*34] матуся».

30

Паоло дѣвча волы
Попод чарне горы,
Дробне шытя шыло,
Волкы попратило.

Волкы попратило,
Само заблудило,
До темного леса,
До глубокой долины.

Прелетѣв к/у/ нему
Орябичок-птачок,
«Орябичку-птачку,
Препекны пирка маш,
Высоко лѣташ[1],
Далеко ты видаш.
Ци не видѣв ты там
Мои штири волы,
Мои штири волы,

Лем яко соколы[2],
А на них дцвоночкы,
Яко органочкы[2]?»

[*32] межі.
[*33] з сіней.
[*34] же(?)

«Видѣв я их, видѣв,
На высокой горе,
На высокой горе
Отець з нима оре,

А так горко плаче:
«Ей, боже мой, боже,
Нѣт моей дѣвочкы
Поганець волочкы».

Твоя стара мати
За кроснами сидит[4],
Полотенце робит.
А так горко плаче:
«Нѣт моей дѣвочкы[5]
Шпуляти цивочкы!»

31

Од Кракова ендче,
Од пана Езуса,
«Дай, дѣвча, гембуси!» —
Казала матуся.

Матуся казала,
А отец не казав,
«Жебы 'с тей дѣвчинѣ
Фігля не доказав!» —

Од Кракова ендче,
Вовки бабу зендче,
Глову и одъендче,
А на дупіе шендче.

32

Ишов ляшок од Варшавы,
На нѣм были сукнѣ шары
И шаблѣчка[1] у бока,
Не боявся русинака.

Бѣда ляшка покинула[2],
Тай увошов до русина,
И шапочку не изняв,
«Помагай, бог!» не казав.

Ишов ляшок[3] понад лугы,
А там орав русин з плугы[4],
И шапочку не изняв,
«Помагай, бог!» не казав.

«Давай, женю, батюшка,
Буду вчити ляшка я,
Як шапочку знимати,
«Помагай, биг!» казати».

Ишов ляшок дорогою,
Надибав[5] гус над водою:
«Помагай, биг!» била гус,
Навчила ня тая русь!»

Стритився з ним медвидь куцый,
А вин думав[6], же то русин.
Схопив шапку борзенко,
Поклонився низенько.

Медвидь ся з ним поиграв,
Голову му ободрав[7].

33

Не про дивоны[1],
Не про оргоны
До костела идзем,

Лем про Янѣчка[2],
Про бѣлы лѣчка[3],
Што го радо видцим[4].

Примітки і коментарі

Рукописний пісенник Івана Воробля, суківського дяка, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (НД-89/п. 11), в матеріалах архіву поєднаний з збірником Василя Дениса. На їх пашті читаємо архівний заголовок: **Народни пѣсни Угорских Русинов зібрали: Ів. Воробель, дяк Суковський и Денис Василі 1860 рр.** Однак, це зовсім два самостійні збірники з різних місцевостей закарпатської української етнічної території. Тому ми їх подаємо окремо.

Збірник Івана Воробля був укладений в селі Сукові, що на Меджилабірщині, зараз Гуменського округу. В ньому виразно відбиті фольклорні і діалектні особливості східнословацького українського регіону, збірка містить також і словацькі фольклорні зразки та одну польську пісню. Збірка датована 1860 роком.

Збірник Івана Воробля збережений у доброму, непошкодженому стані, він нараховує 16 пагінованих листів, містить 33 пісенні тексти. Поряд з суто фольклорними зразками є у збірнику також тексти літературного походження, які, однак, у більшості фольклоризувались. Такими є перш за все агітаційні пісні, укладені до виборів у представницькі органи Угорщини. Ці пісні, очевидно, укладались за певними шаблонами, мінялись в них в основному прізвища кандидатів у депутати.

В збірнику немає титульного листа, але на першій сторінці над першою піснею написано, очевидно, рукою Я. Головацького: **От Ивана Воробля, дяка суковского.** Що торкається формального боку збірника і записаних текстів, почерк Івана Воробля відносно досить розбірливий, однак, запис сам невправний як щодо орфографії, так і щодо передачі пісенної побудови тексту: слова поєднані, пісенні рядки не виділені, збережено тільки строфу в піснях, немає майже жодної інтерпункції. Зберігаючи всі мовні і переважно й орфографічні особливості текстів, які можуть стати у добрій пригоді мовникам, особливо щодо фонетики, ми вводимо лише роздільне написання слів, інтерпункцію за правилами сучасного правопису, виділяємо віршові рядки, пропускаємо знаки над буквами, які сьогодні не вживаються. Цікаво, що Іван Воробель, як і В. Сухий, букви и та і передають через й або й.

Взагалі мовна сторона текстів заслуговує на особливу увагу. В збірці представлений шариський словацький діалект, українські бойківські та і лемківські говірки, є тут тексти східноукраїнського походження, а також і польський текст. Записувач намагається не порушувати їх мовної специфіки.

За винятком одного (польського) тексту, Головацький весь матеріал збірника використав. Подав його у різних розділах т. III/1 своєї публікації «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». Пісні збірника Івана Воробля надруковані в Головацького без заголовків і без паспортизації, але часто в групах за таким порядком, за яким їх подав Воробель, що незаперечно свідчить про їх джерело. Такі випадки в т. III/1: на стор. 128 номери 58—59; на стор. 257—259 номери 140—141; на стор. 227—228 номери пісень 97—98; на стор. 422—426 номери пісень 176—178, 181—183, 185—188, 190—192.

Тексти пісень, які подаються і в інших збірниках, Головацький доповнив наявними в них варіантними строфами або рядками.

Свій збірник Іван Воробель починає текстом, який вказує на місце виникнення збірки, на село Суків, і який являє собою свого роду вступ у збірник. За ним слідує «Пісня первая», отже, «Пѣснь суковская» подана поза пронумерованими піснями, яких у збірці всього п'ятнадцять. За ними слідують пісні без нумерування, або приблизно пронумеровані, переважно без заголовків.

1. Пѣснь суковска. В Головацького подана без заголовка і без паспортизації в т. III/1, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», стор. 422, з невеликими змінами:

[1]подошвы; [2]Рипіёвській, [3]бо то фраировскій (ця переробка Головацького дуже невдала, затуманює смисл тексту); [4]ту, фраирки, от вас (і на цьому місці зробив Головацький незрозумілим текст; в оригіналі думка проста: береша, що повинен доглядати волів, не пускають до «фраїрки»); [5]уши (мало бути: уж и); [6]дѣвки.

Рипіовскій хотар — площа села Репеїв, що недалеко Меджилабірців, зараз Гуменського округу.

Рушковскій — від назви села Рошківці, по-народному — Рушківці, що теж недалеко Меджилабірців.

2. Пѣсень первая. В Головацького її текст вміщений за попередньою піснею в тому ж томі і розділі (стор. 422—423), без паспортизації, з невеликими втручаннями у текст:

[1]щестя; [2]ти дай, боже; [3]Ганичко; [4]ми; [5]але; [6]воли; [7]пѣрко.

3. Пѣснь вторая. В Головацького там же (стор. 423), без паспортизації і з такими змінами:

[1]у новôм; [2]біют; [3]ещѐ; [4]єго; [5]отець; [6]ємь; [7]камѐнки.

4. Пѣснь третая. В Головацького в т. III/1 (стор. 247), в розділі «Думы господарские и скотарские», без паспортизації і з такими змінами:

[1]на горе; [2]нёв; [3]Ганичка; [4]як; [5]прилетѣв; [6]ей личко; [7]заспѣвав; [8]встань; [9]кедь; [10]в лесе.

5. Пѣснь четвертая. В Головацького вміщена в т. III/1 (стор. 491), в розділі «Думки шутливые и насмешливые», без паспортизації і з такими змінами:

[1]Де єсь быв, де єсь быв; [2]млынѣ; [3]на брёжю.

6. Пѣснь пятая. Текст пісні в Головацького знаходимо в т. III/1 (стор. 248), в розділі «Думы господарские и скотарские», з паспортизацією на В. Сухого.

7. Пѣснь шестая. В Головацького пісню опубліковано в т. III/1 (стор. 127), в розділі «Думы воинские и рекрутские», без паспортизації і з такими змінами:

[1]ручки; [2]обламує; [3]машерує; [4]моє поцешенье; [5]мя; [6]шіют; [7]вставлено: боже; [8]кедь; [9]выложенье; [10]видзим; [11]доповнений рядок: Де ся екзецируют вши тоты регруцы.

8. Пѣснь семая. Пісня літературного походження. Це агітаційна пісня, пов'язана з подіями 1848 року, з виборами в угорський сейм, в який вперше було дано можливість також і українському населенню на базі революційних здобутків в Угорщині висунути свого кандидата і обрати свого депутата. Пісня відбиває настрої революційного підйому. Вона, очевидно, виникла на Маковиці,[1] де українське населення влітку 1848 р. в ході виборчої кампанії висунуло свого кандидата в «аблегати на діету». Пісня за своїми ідейними та художніми особливостями нагадує творчу манеру О. Павловича. Вона наснажена демократичним настроєм, повагою і любов'ю до «Угерської країни», вірою в те, що вона, як добра мати, пригорне всі народи і національності країни.

Це ті сподівання, що їх викликала угорська буржуазна революція 1848—1849 рр. в своїй початковій фазі, але які згодом, в ході розгортання революції, виявились ілюзорними, бо революція не розв'язала національного питання. З цієї точки зору пісня являє собою й історичний документ, що відбиває формування громадської думки в ході виникнення і розгортання революції. Пісня, мабуть, фольклоризувалась і стала актуальною знову на стику 50-х та 60-х років, коли саме складалась збірка Воробля і коли українське населення Маковиці знову включилось у боротьбу за обрання українського делутата в угорський сейм. Подібні пісні відомі нам і з інших рукописних збірників, передусім, з одного з збірників Йосифа Петрашовича 1848 р.

Пісню Головацький вмістив у т. III/1 свого збірника (стор. 257—259) в розділі «Думы господарские и скотарские» (зовсім немотивовано) без паспортизації. Пісню тут надруковано серед більшої добірки закарпатських пісенних записів, де подано підряд всі чотири агітаційні пісні збірки Воробля. Текст пісні Головацький подав без втручань у її зміст, з незначними правками орфографічного характеру:

[1]дієта буде; [2]на выволанку; [3]кличе; [4]милы; [5]зыйде, [6]вшиткы; [7]о руоском.

9. Пѣснь осмая. Пісня літературного походження, що, як і попередня, нагадує манеру поетчного почерку О. Павловича, відбиває настрої початку революції 1848—1849 років, національно-відродженецького руху закарпатських українців, їх стремлінь «выдобыти народну слеботу».

Пісню вміщено в збірнику Головацького за попередньою (т. III/1, стор. 259—260), без паспортизації і з такими правками:

[1]в нашѐм русском; [2]пробудився; [3]зачав.

10. Пѣснь девятая. В Головацького в т. III/1, стор. 492, в розділі «Думки шутливые и насмешливые», без паспортизації і з певними правками:

[1]Ганичко; [2]найкрашша; [3]злапали; [4]дали; [5]ещє; [6]грим'ат.

11. Пѣснь десятая. В Головацького в т. III/1 (стор. 244—245), в розділі «Думы господарские и скотарские», без паспортизації і з такими правками:

[1]Эй, де ты то житко посѣяв; [2]в'ны; [3]дожинали; [5]шувнѣ собѣ заспѣвали; [4]Яничкови;

[6]малёваный; [7]не смутися; [8]паперёва; [9]бѣла; [10]за нёв Янчик сбира; [11]подь подвигнуть зайду; [12]а за дзецко не помышлим.

12. Пѣснь единацетая. В Головацького вміщена в т. III/1 (стор. 445—445), в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», з такими змінами: текст Воробля розподілено на дві пісні: «А кедз ши Ганичка...» (число 229) і «Э й, лесы, лесы, зелены лесы...» (ч. 230). За цією піснею подано паспортизацію: «Все 32 (пісні — О. Р.) собраны И. (!) Шафранковичем в окрестности Мистицева Бережского Округа». (!) Паспортизація на К. Шафранковича, без сумніву, помилкова. Очевидно, випадково були пересунуті тексти двох пісень з збірника Воробля у групу пісень, зібраних Шафранковичем.

Правки в Головацького такі:

[1]Ганичка; [2]нёв; [3]карчмичкы; [4]куделечку; [5]лесы; [6]то; [7]Эй, дубин, дубин, зеленый дубин; [8]ёщё; [9]а моё.

В першу частину Головацький вводить ряд повторень, яких у Воробля немає.

13. Пѣснь дванацетая. Також і цю пісню Головацький розділив на п'ять частин, які вмістив на різних місцях т. III/1 своєї збірки без паспортизації. Першу («Понизе млина...») подав у розділі «Думки любовные, семейные и житейские», на стор. 423; другу («Понизе Тернавы...») — у розділі «Думы воинские и рекрутские», на стор. 128; третю («Широкий яречок...), четверту («Мам я, пайташ...») і п'яту («Сучка 'ши ми, моя мила...») — у розділі «Думки любовные, семейные и житейские», на стор. 424, з такими правками:

[1]треба бы ю; [2]сподобало ше ми; [3]сушеды; [4]ю; [5]коничка; [6]шабличка; [7]новый; [8]з коморы; [9]штыри.

14. Пѣснь тринацетая. В Головацького опублікована в т. III/1 (стор. 424), в розділі «Думки шутливые и насмешливые», з паспортизацією «Из Угорской Руси» і з такими змінами:

[1]оріонисты; [2]ест там; [3]ногавици; [4]цанистра; [5]помастити; [6]ремёнки; [7]вышивана; [8]преплётана; [9]штыри.

15. Пѣсснь штернадцетая. В Головацького подана в т. III/1 (стор. 245), в розділі «Думы господарские и окотарские», без паспортизації і з такими правками:

[1]чорна; [2]ночь; [3]тридцет; [4]ти; [5]недзелю (тут Головацький не зрозумів тексту); [6]си; [7]каждый.

16. Пѣсснь пятнацетая. В Головацького пісню подано в т. III/1 (стор. 128), в розділі «Думы воинские и рекрутские», без паспортизації і з такими правками.

[1]кедь; [2]до Тальи; [3]подковечки; [4]ёщё днесь; [5]будзеш ходзиц; [6]Дам я тебе сёделечко змалёвац.

17. «Ишло дѣвча от Кошиць...» В Головацького пісню розбито на дві частини і подано в т. III/1 його збірника. Першу частину — в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (стор. 425), другу («Мои жолты власы...») — в розділі «Думы воинские и рекрутские» (стор. 128). Обидві — без паспортизації і з такими правками:

[1]жебы; [2]бо ты не выховашь; [3]мнє; [4]мнѣ; [5]з касарни выменёц.

18. «Угелю, Угелю, нещесный Угелю...» В Головацького вміщено в т. III/1 (стор. 117—118), в розділі «Думы воинские и рекрутские», без паспортизації. В тексті в Головацького — такі головні правки:

[1]Угелю, Угелю, несчесный Угелю; [2]волёв; [3]плакали двы шестры; [4]мундир воемски; [5]фраирочку; [6]кришталёви; [7]моєм.

19. «Чорне очка...» В Головацького — в т. III/1 (стор. 425), в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації і з такими правками:

[1]чарны; [2]сладки; [3]гамбы шутаёво; [4]кедз; [5]дує вѣтер; [6]долиньё; [7]ты.

20. «Ей, на лучкы...» В Головацького — в т. III/1 (стор. 425), в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації і з такими змінами:

[1]златый; [2]перстень; [3]нескоро (повторено); [4]ужь; [5]болела.

21. «Кец сом ишол през...» В Головацького — в т. III/1 (стор. 118), в розділі «Думы воинские и рекрутские», без паспортизації і з такими правками:

[1]кедз; [2]полё; [3]попатрели; [4]чисарскôм мундиру; [5]кошицкей бани; [6]вышивают; [7]напастря (!); [8]дражка; [9]зомлёла.

22. «Волим я ше виспац...» В Головацького — в т. III/1 (стор. 426),

в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації і з такими правками:

[1]вышпац; [2]листок; [3]прикрые; [4]пан бог ме побіс; [5]чорни очка плачьте.

23. «Кеть єм ишов през лѣс калиниковый...» Головацький розбив пісню на дві частини. Першу частину надрукував у т. III/1 (стор. 418), за іншим джерелом, за текстом збірника Антонія Кралицького («Из села Чарна, в Маковицком краю»), другу частину («Ей, боже мой, яка 'м нещеслива...») — там же, в розділі «Думы воинские и рекрутские» (стор. 127), без паспортизації і з поширеним другим рядком:

[1]французы моєго фраира.

24. «Кец сом ишол през лавку..» В Головацького — в т. III/1 (стор. 426), в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації.

Правки в Головацького:

[1]кед; [2]покрёйда, покрёйдечка; [3]з Киш-Керты (Головацький не зрозумів зміст пісні, він гадав, що це яка-небудь місцевість); [4]Боргазу (тут та сама помилка), теперь; [5]фигля.

25. «Горе варошом, долов варошом..» В Головацького — в т. III/1), за попередньою піснею і без паспортизації.

Правки в Головацького:

[1]фраирочку; [2]з пекла; [3]сторела.

26. Пѣснь Маковицкая. Пісня літературного походження, укладена з метою агітації за кандидата в депутати в угорський сейм, за А. Добрянського, що його кандидатуру висунули українці та словаки Маковиці. Пісня, очевидно, була написана наприкінці 1860-го р., бо згадувані вибори відбулись в 1861 році. Головацький вмістив пісню в т. III/1 (стор. 260), в розділі «Думы господарские и скотарские», без паспортизації.

Правки в Головацького:

[1]люд боронить; [2]не отрицаймеся; [3]Добрянского.

27. Пѣснь другая («Вера-боже, не плебана...»). Пісня літературного походження, написана на ту же тему і для тієї ж мети, що і попередня. Вона і вміщена в Головацького в т. III/1, за попередньою піснею (стор. 261), без паспортизації. Головацький поєднав цю пісню з наступною піснею збірника Воробля, хоча ця наступна пісня написана про іншу постать.

Правки в Головацького:

[1]доброго; [2]Добрянского; [3]выберемe; [4]чоловѣк; [5]хто; [6]нашого; [7]цѣла.

28. «Найяснѣйшій краль наш...» Пісня літературного походження, про словацького кандидата в «аблегати». У Головацького вона подається разом з попередньою піснею. Правки в ній такі, як і в попередньому тексті.

29. Пѣснь первая («Ей, пѣшов Симуненко...). Пісня, очевидно, занесена із Східної України. Її текст на деяких місцях рукопису незрозумілий. Також і Головацькому не вдалось розтлумачити неясні місця. Він навіть не виправив і не пояснив слово мечи, яке означало межу. Видимо, не зрозумів його значення. Пісню він подав у т. III/1 (стор. 227—228), в розділі «Думы господарские и скотарские», з хибною паспортизацією («Из Бережского уезда») і з незначними правками:

[1]Эй, пôшов Симуненько; [2]орте, орте, штыри волы; [3]ку широкей; [4]свѣтлицы; [5]а ни сукен, а ни грошей; [6]де жь; [7]пôшла, татцу, мати; [8]по брюсѣ; осѣнь.

30. «Пасло дѣвча волы...» Пісню в Головацького вміщено в т. III/1, вона слідує за попередньою піснею (стор. 228—229), що можна вважати доказом, що обидві пісні Головацький почерпнув з збірки Воробля. Але, очевидно, в Головацького був також інший варіант пісні «Пасло дѣвча волы...», бо текст Воробля він дещо поширив. Паспортизації до пісні не подав, строфічну побудову скасував.

Головніші зміни, введені Головацьким:

[1]Ты высоко лѣташь! Орябичку птачку, Ты высоко лѣташь, Ты высоко лѣташь, Ты далеко видашь; [2]два рядки повторено; [3]оргоночкы; [4]рядок повторено; [5]рядок повторено.

31. «Од Кракова ендче, Од пана Єзуса...». Це польська пісня, її в Головацького не надруковано.

32. «Ишов ляшок од Варшавы...». Пісню знаходимо також у збірнику В. Сухого, Головацький скористався текстом Воробля, додавши до нього кілька

рядків з іншого варіанта. Подав її в т. III/1 (стор. 488—489), в розділі «Думки шутливые и насмешливые», з паспортизацією: «Из села Вёравы, Земплинского уезда». Дещо відмінний текст пісні знаходимо і в збірнику О. Духновича, вміщеному в т. II (стор. 561—562).

В Головацького:

[1]шабличка; [2]покусила; [3]ляшко; [4]далі в Головацького так: Почав Ляшко думати, Што мать єму казати. Думав Ляшко до пôвдня, Пôшов тишком до плуга, И шапочку не изняв; [5]надыбав; [6]Ляцко думав; [7]Тут ще додано два рядки: «Вставай, Ляшку, не лежи, Ще ся зо мнов подержи!»

33. «Не про дцвоны...» В Головацького — в т. III/1 (стор. 427), в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», без паспортизації і з незначними змінами:

[1]дзвоны; [2]Яничка; [3]личка; [4]видзим.

Пѣснь Суковская («Боля ме ножечки») 259
Пѣсень первая («На зеленых лулуках») 259
Пѣснь вторая («Стала ся новиңа») 259
Пѣснь третая («А на горе липка») 260
Пѣснь четвертая («Де есь быв») . 260
Пѣснь пятая («Сяло просо, але босо») 261
Пѣснь шестая («От Унгвара сыпана дражечка) 261
Пѣснь семая («Повидают люде») . 261
Пѣснь осмая («Пробудилися народы») 262
Пѣснь девятая («А ци ты, Ганѣчко, найкраша») 262
Пѣснь десятая («Качмар, качмар, бѣлый качмар!») 262
Пѣснь единацетая («А кец ши Ганѣчка») 263
Пѣснь дванацетая («Пониже млина») 264
Пѣснь тринацетая («У нашого оргонѣсты») 264
Пѣснь штернацетая («Сидит врабель на косцеле») 265
Пѣснь пятнацетая («Кец сом ишол од Унгвара доталь») 265
«Ишло дѣвча от Кошиць» . . . 265
«Угелю, Угелю» 266
«Чорне очка цверенково» . . 266
«Ей на лучкы, шварне дѣвча, на лучкы» 268
«Кец сом ишол през виднянске полїо» 266
«Волим я ше виспац» 267
«Кеть ем ишов през лѣс калиńковый» 267
«Кец сом ишол през лавку» . . 267
«Горе варошом» 267
Пѣснь Маковицкая («Добрянскій рад видит») 268
Пѣснь другая («Вера-божс, на плебана») 268
«Наяснѣйшій краль наш» . . . 268
Пѣснь первая («Ей, пѣшов Симуненко») 269
«Пасло дѣвча волы» 269
«Од Кракова єдиче» 270
«Ишов ляшок од Варшавы», . . 270
«Не про дцвоны», ... 270
Примітки і коментраі 271

Збірник
Івана ЯЦКОВИЧА, дяка меджилабірського
Фрагмент

Збірник Івана Яцковича*[1]

ПРІПОВѢСТЬ
о едном короли, что ходил красти.

Был еден король побожный и..... добрый. И тому королеви повѣдал еден му дерец:

«Кролю найяснѣйшій, сей нощѣ естли не пойдеш красти, то на завтра злою смертію оумреш.»

Услышавши то король, почудився велмѣ. А потому оуснул по обѣдѣ. И пріснился ему сон: «Кролю, естли ты нѣ пойдеш красти, то злою смертію оумреш.»

Король, пробудившися, задумался велмѣ и мыслит сам собѣ: «Боже святый, що бы то мало быти? Естли то мает быти, волѣю пуйти красти, нежели злою смертію потѣнути.»

А коли....., устал король и оубрался по-хлопскій, тулько взял на себе шапку королевску и вышол потаемне из города и пошол на мѣсто и стал ходити помежи крамницѣ, где бы дачто украсти мал. Король нашол человѣка и человѣк, оувѣдѣвши короля, оубоялся, и король также оубоялся. А и то был также злодѣй. Потом рек король потиху:

«Хто ты есь?»

А злодій рек:

«А ты хто есь?»

Король рек:

«Я ем злодѣй!»

Почувши то злодѣй, рад был вельмѣ и прійшовши ид ньому и рече:

«Потиху, и я естем злодѣй. Прошу тебе, брате, будьмо собѣ товариши.»

А король рек:

«Добре, брате, и я тобѣ барзо рад.»

И дали собѣ вѣру и побочкалися, же еден другого не зрадит, але вѣрнѣ жити будут. И почали ходити помежи крамницѣ, хотящѣ якусь выкрасти. Але были твердо замкнены, не могли нич оучинити. Рек злодѣй:

«Що маеме дѣлати, товаришу, не здобудемося ту нѣчь.»

А король рек:

«Но, знаеш ты, ходѣмо мы до кролевского замку. А я знаю, куда до него оувойти и знаю еден скарб кролевскій и мы там ся здобудемо добре.»

Слышавши то злодѣй, оударив короля по лицѣ моцно и рече:

«О, злый человѣче, што говориш! Дай, боже, абы ты того не дочекал, жебы мы его милости королеви, пану своему ворогом быти мали. А он нам есть добрый, як отець дѣтем!»

А король мовчѣт, потом злодѣй рече:

«Слухай ты мене, товаришу, я тебе поведу, естли ты хочеш! Подьме мы до двора маршалкового, то пан злый до людей, дрет невинне. А короля ся не боит. Там я знаю еден скарб, и тим ся здобудемо!» —

«Добре и так!» —

*[1] Позначення збірника наше.

Пошли до двора маршалкового и оувѣдѣли: ано ся свитит на покои маршалковом. А они пошлы барзо тихо, и было высоко окно.

Рек злодій: «Мѣлый товаришу, стань ты под стѣну, а я стану на тебе, на твои плечѣ. Нехай выслухаю, що за бесѣда есть.»

И так стал злодѣй на плечѣ королевски и стал слухати. Ано маршалко говорит пани своей тоты слова:

«Панѣ моя, зготовил я трутизну борзо лютую, ядовитую королеви, и запрошу его злутра на гостину, и посыплю ему найпервой у погар тоту трутызну. Он, выпивши, оумрет, а мы будеме над его скарбом пановати и его добро пожывати.»

Выслухавши се, злодѣй излѣз из плечѣ королевскѣх.

Станет его король звѣдоватися:

«Що есь, мѣлый товарищу, чул?»

А он, здыхнувши, и рече:

«Злая новина, товарищу. На завтра хощет маршалко короля запросити до себе на обѣт и стровити. Так ся измовили из женою своєю, и я не знаю, як бы то на завтра королеви спрызнавати, абы ся стерѣг.»

Слышавши то король, здыхнул тяжко и речет:

«Злая то вѣсть, товарышу, за короля нашего». Треба бы то ему спрызнавати. Знаю, щобы был тот человѣк мал велику ласку от короля.»

Рече злодѣй:

«Дайме мы теперь тому покой, розыйдѣмося. Але не знаю, як ся на завтра познаєме? Дайме собѣ знак!»

А король рече: «Дай ты на мене свою шапку, а я дам на тебе свою, и коли будемо у костолѣ, то ся там познаємо».

И в том ся розышли. Король, пришовши в полату, и ляг спати, и мыслит собѣ: «Що ся мает чѣнити зо мною? Подобно мѣ того злодѣя бог нагодил!»

А коли зазорѣло, пошол король и все панство до костела. Шаты взял на себе кролевскіи, а шапка кундровая, злодѣская. Дивовалися тому всѣ, панство, и Маршалко, то(й) ся готовил его стровити.

Пришедши король до костела, сѣл оу крѣслѣ кролевском и посмотрит по вшытких людях. И обачѣл своего товариша. И злодѣй познал свою шапку на короли и мыслит собѣ: кто-то подслухал нас, що есме бесѣдовали из товарышом, або сам товариш прѣдал мя королеви.

И король, познавши товариша, рад был велмѣ, и послал слугѣ своя, абы его пилно вартовали. А коли было по отправѣ церковной, казал король просити того человѣка за собою до палаты на обѣт. Злодѣй барзо ся эбоял и гадал сам собѣ: «Боже, юш то мой будет горкій обѣт.» И так король розказал, чтобы того злодѣя пилно вартовали.

И так маршалко пріходит до короля, чтобы его запросити до себе на обѣт. И пошовши король до маршалки на обѣт, й коли пріходило на напой, тогды маршалко предложит пред короля напой и рече:

«Кролю найяснѣйшій, буть так добрый напійса от предложеного напою.»

Но король был уже той жадости, чтобы маршалко найперше са напил. Но маршалко нукает короля, король маршалку. И коли маршалко не хотѣл пити, тогда король остро на маршалку:

«Теперь пій, бо ежели не будеш пити, то мой меч чрез твое горло пресѣчет и твоя голова конець твоих ног застынет!»

И коли маршалко, учувши гнѣвны слова, оузявши во руки погар (э) тоту трутизну, и рече:

«Душе моя, что есь другому зготовала, что ты другому яму копала, теперь сама пожывай!»

И так и выпивши, дораз ему са черево розпукло. И в том зараз король одышол от маршалкы до палаты царской и желал, чтобы того злодѣя доставили ко нему до палаты царской.

И тот злодѣй знову отповѣл, что ему там будет горкій обіт. И пришовши злодѣй оу палату королевску, и казал его король облечѣ во святочны шаты, и дал его закликати ко себѣ, и тогда рече ему король:

«Не бойся, человѣче! а цѣ знаеш ты, коли мы обоми ходили красти? Коли ты мене оударив по лицю? А цѣ знаеш ты, коли ты на моих плечах стоял под маршалковов стѣнов? А коли еси зышол из моих плеч, то ты бесѣдовал, як бы королевн спрызнавати, абы ся мог того напою стеречѣ? То я был! Але за твою вѣру, что ты такый вѣрный своєму королеви, за то будеш на того мѣсто маршалком!»

А король похвалил бога небесного. А жону маршалкову дал конми рознести. А товарища своего шановал до смерти его, яко свое здоровля. А сам доконал живота своего добрѣ и погребен бысть честно.

СПѢВАНКА СВѢЦКА ПОЛЬОВА

С тамтой страны яблони
Пріихал[1] Іашо на кони,
А Кася на не[2] волала,
На ручках дѣтя трімала.[3]

«Касьо, Касьо[4], Касенько,
Вруць до воды дѣтинку!»
Як она го вруцила,
За главу са вхопила.

Стоял млинарчѣк[5] пріі[6] водзе,
Зланал дѣтятко на водзе:
«Дайте дзвонаром, дайте знаць,
Хтора паненка его маць.

Дайте дзвонаром посполу
Вшытки[7] дзевечкы до столу!»
Каждa дѣвочка у вѣнку[8],
Війтова[9] Кася /в/ гайданка /х/.

Взяли Касю за ручку,
Та ей вывели на лучку.
«Не вѣшайте ня[10] на дуба,
Бо ме[11] голубы розедза[12].

Лем ме завезце над водов,
Там ме говрани не найду.
Там буде мѣлый[13] воду браць,
Та он ме буде жаловаць!»

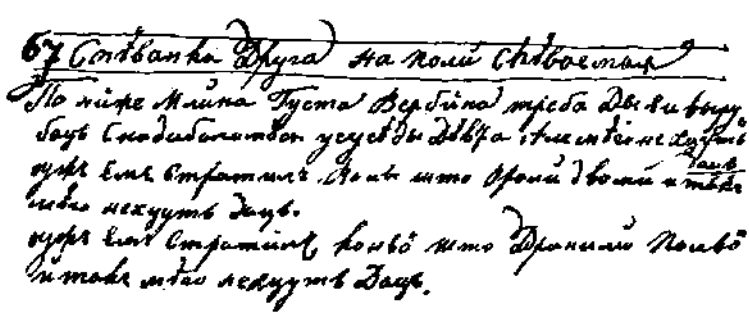

Факсиміле сторінки збірника І. Яцковича

СПѢВАНКА ДРУГА, НА ПОЛИ
СПѢВАЕМАЯ

Пониже млина
Густа вербина,
Треба бы ей вырубаць;
Сподобалю мѣ ся
У сусѣды дѣвча,
Але мѣ го[1] не хцуть даць.
Оуж ем стратил волы,
Што орали двоми[2],
И так мѣ го не хцуть даць.
Оуж ем стратил коньо[3],
Што бранили польо[4],
И так мѣ го не хцуть даць.
Оуж ем стратил талырь[5],
Добре 'м не ошалѣв,
И так мѣ го не хцуть даць.
Оуж ем стратил вшытко,
И румяне личко,
Так мѣ го не хцуть даць.
А што са выстало,
Дѣвча са преспало,
Тераз мѣ го дават.
А я им го не хцем,
Обрацим са, где хцем,
Няй собѣ го трімают.

ПРИ ВѢНЦЬОХ НА СВАДЬБИ

Садила Ганѣчка[1]
Руту й лелию,
Як ей садила,
Богу са молила:
«Дай ми, панебоже,
Вѣтрику буйного,
А дожду дробного[2]
На руту, лелию,
Крячок розмарію!»
Кады[3] мѣ там ишли
Фурмановы конѣ[4],
Побродили мѣ[5] там
Руту и лелию;
Руту и лелию,
Крячок розмарію.
Щого[6] собѣ, боже,
Трій вѣнки вывію[7]:
Еден мѣ самому,
А другий мілому,
А третѣй, мой боже,
Дружбятю младому?»

ДРУГА ПРИ ВѢНЦЬОХ НА ВЕСЬЛЮ

Сидить Ганѣчка
Межи дружичками[8],
Витерат[9] оченька
З дробнима[10] перками[11].
«Хоць (бысь) вытерала
Годвабнов хусточков,
Вера оуж не будеш
Надобнов дзивечков;
И ты хоць[12] бе 'зь[13] пила
Фиялковый корень,
Вера оуж не будеш
Нашым дѣвкам ровень!»

ТАКЖЕ СВАДЕБНА

Выйди, Ганѣчко, напред нас,
Куп собѣ вѣнок от нас.
Кедь не хцеш купити,
Пѣдеме[14] го пропити,
До нового гостинце
За червеноньке[15] винце;
И за мѣт[16], за палѣнку[17],
За солодку медѣвку.

СПЄВАНКА НА ПОЛИ

Орала баба загради,
Прышол[1] ко ней пан на пораду:
«Бабо, бабо, дай рады нам,
Як я тоту паньу[2] зрадиц мам?»
«Облеч ты шаты панянскы[3],
А черевічкы комужелскы,
Прохожай ты са по ринечку[4],
Аж до самого вечеречку.»
«Коваль, коваль, ковалечку[5],
Преночуй ты[6] ма тоту ночку!»
«Як я тя мам преночуваць,
«Ты подорожня, я тя не знам!»
«А я панѣ з Воршавы,
Йду на ярмарк аж до Прагы».
«А ты дѣвко, ить ложе слаць,
Бо ты пѣдеш из паньов[7] спаць!»
«Апо, апо*[2], апочко[8],
Не бачѣть мѣ ся тота панна!»[9]
«Де бы тѣ ся бачѣла[10],
Кедь ты єй нигда не вѣдѣла!»[11]
Не выстало пѣвночѣ[12],
Дѣвка кричѣть оу ночѣ[13],
Тихо, дѣвко, не кричѣ,
Бо твѣ[й] пан отець [в] свѣтлицѣ!»
Рано, рано, раненько,
Коли сходило[14] сложенько,
Ходить дѣвка по луце,
Носить дѣтяшко[15] на руце.
«Люляй, люляй, сыну мѣлый[16],
Велький[17] зводитель тен отець твой!»

До костела пѣшов[1],
Там мѣленьку[2] нашов[3],
Бардоном[4] прікрыта,
Свѣчками обита.
До кешенѣ[5] штрегнул[6],
Острый нож[7] вытягнул[8],
До серца ударив:
«Терши, серцо, терпи!»
Волит[9] серцо терпиц
Остромy ножови,
Мало оно терпиц
Велькому жальови[10].

Едно поховали
Поныже[11] костела,
Друге поховали
Повыше[12] костела,
На едным выросла
Ружа и шалвѣя[13],
На другом выросла
Дробна розмарія.
А тоты квѣткы
Вьедно са зрастали,
Жебы люде знали,
Же са любовали.

*[2] Батьку, батечку, з угорського слова «ара» (апа).

Примітки і коментарі

Збірка Івана Яцковича дійшла до нас без початку і без кінця. Мікрофільм нашого фрагменту містить 8 неповних сторінок, пагінація листів така: 15, 16, 17, 18. Якщо ця пагінація належить записувачу, а не Я. Головацькому, який джерельний матеріал свого збірника позначав власною пагінацією, поєднавши і кілька збірок, то можна зробити припущення, що в нас бракує 14 початкових листів збірки. Оскільки наш фрагмент починається прозою, за якою слідують поезії, та оскільки у збірника немає й титульної сторінки, можна зробити і таке припущення, що цей початок містив запис прози.

На маргінесі нашої першої сторінки чужою рукою, почерком, схожим на почерк Анатолія Кралицького, написано: «От Ивана Яцковича, дяка М. Лаборского», а ще іншим почерком — «Земплинс/кого/ комит/ата/».

Таким чином наш фрагмент збірника Яцковича починається записом казки, за якою слідують тексти пісень. У нашому фрагменті всього 7 пісенних текстів, які Головацький використав повністю, вмістивши їх у тт. III/1 і III/2 — переважно підряд. Три весільні пісні збірки («При вѣнцьох на свадьби», «Друга при вѣнцьох на весѣлю», «Также свадебна») увійшли в окремий розділ т. III/2, їх надруковано у добірці весільних пісень Закарпаття під спільним заголовком «Свадебные песни, записанные Иваном Яцковичем, дьяком лаборским» (стор. 434—435). Решта пісень збірки Яцковича у Головацького не паспортизована або паспортизована загально, чи навіть подана з помилковою паспортизацією. Ідеться про пісні «Орала баба заграду...» чи в оригіналі «Співанка на поли», та «До костела пѣшов...,» під якими знаходимо паспортизацію: «Запис/аны/ дьяком Вас. Сухим в Красноброде, Шарыского уезда». Це помилкова паспортизація. Що записи цих двох пісень належать І. Яцковичу, можна довести тотожністю друкованого і рукописних текстів, як також і тим, що дві пісні як в надрукованій подачі, так і в рукопису слідують одна за другою, що як в Головацького, так і в Яцковича текст пісні «Орала баба...» обривається на тому ж місці. Зовсім очевидно, що подана Я. Головацьким паспортизація помилкова. Таких випадків є в збірнику Головацького більше.

Збірка І. Яцковича написана чітким, виписаним, відносно дрібним почерком і в порівнянні із збірками решти дяків лабірського регіону досить грамотно.

Пісенні тексти подано, однак, прозовою формою, без виділення рядків, в певних текстах з виділенням строф. Кожну пісню наведено в збірнику з заголовком, в якому висвітлюється їх характер.

Збірка цінна тим, що її зміст виразно фольклорний, хоча певні пісенні тексти могли бути і літературного походження, але у збірку потрапили вже з уст народу. Отже, у записувача були вже певні окреслені тенденції збирання і записування усної народної творчості, певні риси фольклориста, що для встановлення тогочасних місцевих фольклорних зацікавлень і формування фольклорно-етнографічної думки становлять неабиякий інтерес.

Щодо датування збірки Яцковича, яка зберігається в рукописних фондах Львівської бібліотеки АН УРСР (НД-90/п. 11), її можна віднести до періоду решти наших збірок східнословацького регіону, тобто до першої половини 60-х років минулого століття.

Тексти збірника друкуємо майже без втручань в їх орфографію. Виставляємо інтерпункцію і відновлюємо їх пісенну форму.

Запис «Пріповѣсті о едном короли...» можна, подібно до казок решти поданих тут збірок (В. Сухий, А. Кралицький), віднести до найстарших записів усної народної прози закарпатських українців. Мова казки виходить за межі місцевих східнословацьких українських говірок.

Співанка свѣцка польова — вміщена в Я. Головацького в т. III/1 в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 245—246, без заголовку і з паспортизацією: «Записана им же в той же местности». Однак, жодного записувача в попередніх текстах в Головацького не наведено.

Зміни в Головацького:

[1]пріѣхал; [2]на нѣ; [3]тримала; [4]Касю; [5]млынарь; [6]при; [7]вшиткы; [8]у вѣнках; [9]вотова; [10,11]мя; [12](переставлені слова) розьѣдза голуби; [13]милый.

Співанка друга, на поли співаемая — в Я. Головацького надрукована в т. III/1 за попередньою піснею (стор. 246—247), без заголовка і без паспортизації.

Дещо змінений варіант першої і останньої строф пісні знаходимо і в збірнику Івана Воробля (див. стор. 244), його в Головацького подано в т. III/1, розділ «Думки любовные, семейные и житейские», стор. 423—424. Мова тексту у Яцковича більш наближена до української; у Воробля більше форм шариської говірки.

Втручання у текст оригіналу в Головацького незначні:

[1]але ми ю (Головацький слово дѣвча через займенник передає в жіночому роді, і це скрізь так, а між тим це середній рід, у піснях через займенних подається формою г о); [2]двойми; [3]кони; [4]полѣ; [5]галиг.

При вѣнцьох на свадьби; Друга при вѣнцьох на весѣлю та Также свадебна — вміщені в Головацького в т. III/2, в розділі «Обрядные песни», «При семейных праздниках и увеселениях», в добірці закарпатоукраїнських весільних пісень з підзаголовком «Свадебные песни лаборских русинов», «Свадебные песни, записанные Иваном Яцковичем, дьяком лаборским. При венках на свадьбе» (стор. 434—435).

Тексти пісень опубліковано в Головацького з незначними змінами:

[1]Ганичка; [2]дрóбного; [3]кабы; [4]кони; [5]ми; [6]э чого; [7]вывити; [8]дружóчками; [9]вытират; [10]с дробными; [11]перлами; [12]еще; [13]бысь; [14]пóдемо; [15]за червене; [16]за мед; [17]паленку.

Спѣванка на поли — вміщена в Я. Головацького в т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 253—254, у добірці, яка за тут наведеною паспортизацією (помилковою) мала б належати В. Сухому (див. вище), без заголовку і з приміткою «Конца не достает». Нам здається, що текст пісні закінчений.

Зміни в тексті в Головацького:

[1]пришел; [2]панну; [3]панянскы; [4]рынечку; [5]ковалечку; [6]ты пропущене; [7]пóдешь с панев; [8]Анно, Анно, Аничко (тут Головацький зовсім поплутав зміст і логіку тексту. Він зробив з батька жінку. Має бути, як у рукопису: «Апо, апо, апочко!» тобто: «Батьку, батьку, батечку!»); [9]тота пропущено, замість панна — панночка; [10]бачила; [11]видѣла; [12]пóвночи; [13]кричит дѣвка одночи; [14]сходит; [15]дѣтя; [16]сыну мой; [17]вельку зводитель отец твой (тен пропущено).

«До костела пѣшов...» — вміщена в Головацького в т. III/1 за попередньою піснею (стор. 253—254). До обидвох пісень подано хибну паспортизацію: «Запис/ана/ дьяком Вас. Сухим в Красноброде, Шарыского уезда».

Зміни в Я. Головацького:

[1]пóшов; [2]миленьку; [3]найшов; [4]боршаном; [5]до кешени; [6]штергнув; [7]ножь; [8]вытягнув; [9]воли; [10]жалѣви; [11]повыше; [12]пониже; [13]шалвія.

ЗМІСТ

Пріповѣсть о едном короли, что ходил красти 278
Спѣванка свѣцка польова («С тамтой страны яблони») . . . 280
Спѣванка друга, на поли спѣваемая («Пониже млинз») 281
При вѣнцьох на свадьби («Садила Ганѣчка») 281
Друга при вѣнцьох на весѣлю («Сидить Ганѣчка») 281
Также свадебна («Выйди, Ганѣчко, напред нас») 281
Спѣванка на поли («Орала баба заграду») 282
«До костела пѣшов» 282
Примітки і коментарі . . . 283

Збірник
Йосифа ПЕТРАШОВИЧА, дяка пряшівського

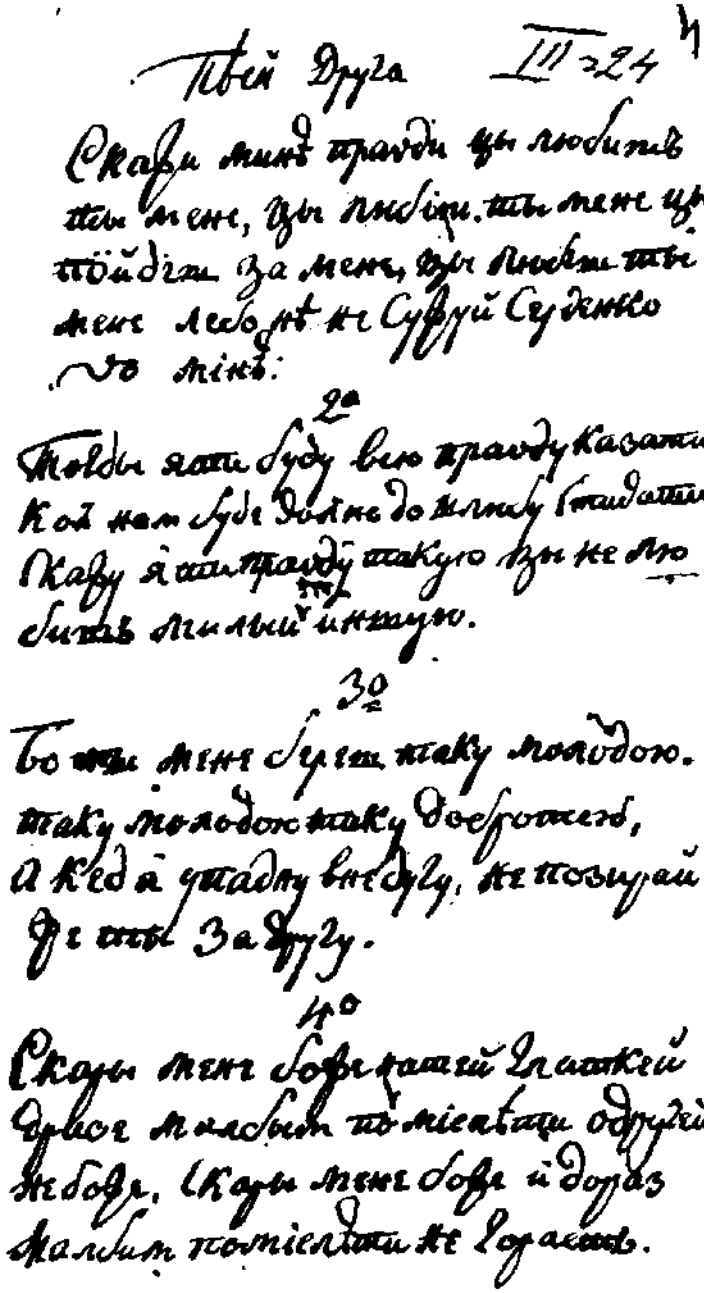

Пѣсѣ Друга III=24 4

Скажи минѣ правди цы любишь
ты мене, цы любіш ты мене цы
пойдеш за мене, цы любеш ты
мене лебо нѣ не Суфуй Серденко
до мінѣ:

2°

Тогды я ти буду всю правду казати.
Кой нам буде должно до шлюбу стидати.
Скажу я ти правду такую цы не лю
бишь милый иншую.

3°

Бо ты мене береш таку молодою.
таку молодою таку добротою,
А кед я упадну вне дугу, не позирай
же ты за другу.

4°

Скары мене боже нашей глаткей
дрисе малбым помісляти одругей
не боже. Скары мене боже и дораз
малбим помісляти не горасть.

Факсиміле сторінки збірки Йосифа Петрашовича

Збірник Йосифа Петрашовича*[1]

ПѢСНЬ СВѢЦКА*[2]

За горою, за річонку
Словнал ем ся з дѣвчіноньку,
Что мнѣ с того, же ю знаю,
Коли с нею не бываю.

2

Сут там с нею ворожонки,
Заступляют дорожонки,
Чтобы с нею не бывати,
Чтобы еѣ не кохати.

3

«Ах, дѣвчино, скажи минѣ,
Цы любіш ти мене вѣрнѣ?» —
«Скарь мя, боже, же тя люблю,
Нигда на тя не забуду.

4

Коль до мене дохаджал есь,
Тако мінѣ сказовал есь:
Будь здорова, моя міла,
Будь богата и счасліва!»

5

«Хоц обыйду свѣт крагою (?)
Драга 'с минѣ, найдракшою,
Кохаць буду без престанку,
Яко вѣрну мнѣ коханку.

6

Юж одійду в далекій край,
Добрѣ о мні ты памятай,
Кохаць буду, покля очи
Смерть окрутна не заскочи.

7

Не забуду я на тебе,
Мила моя, драге серце,
Покляколвек в свѣтѣ жіти,
А на тебе памятати!»

ПѢСНЬ ДРУГА

«Скажи миянѣ правду,
Цы любиш ты мене,
Цы любіш ты мене,
Цы пойдеш за мене?
Цы любіш ты мене,
Лебо нѣ,
Не сужуй серденко
Во мінѣ».

2

«Тогды я ти буду
Всю правду казати,
Коль нам буде вольно
До шлюбу ставати.
Скажу я ти правду
Такую:
Цы не любиш, милый,
Инщую.

*[1] Позначення збірника наше.
*[2] Рукою Я. Головацького на початку листа зазначено: «Собрал Иосиф Петрашович около Пряшева».

3

Бо ти мене береш
Таку молодою,
Таку молодою,
Таку добротею,
А кед'я упадну
В недугу,
Не позирай же ты
За другу».

4

«Скары мене, боже,
На тей гладкей дразе,
Мал бы м помислѣти
О другей, небоже,
Скары мене, боже,
И дораз,
Мал бы 'м помислѣти
Негораст!»

ПѢСНЬ О ГАЛУБІЦЫ

Сіва голубіца на дубоньку гурчіт,
Голуба летяца серце за нѣм тужіт,
Послѣдуй по мнѣ, голубіце моя,
Полетїм оба, где нам есть доля.

2

Полетїмо оба на вісоки гури,
Ах, де пишно росну тє біле явори,
Там знайдем мѣсто тіхе от злых звѣрей,
И од тых люди завіслівых.

3

Боже з высокости прекраснаго міра,
Одженї од нас завіснаго звѣра,
Да красно любім друг друга сердечне,
И тебѣ поем пѣснь вседневну.

ПѢСНЬ О ГОЛУБІЦИ

Лѣта голуб по уліци,
Гуркаючи, гуркаючи,
Да шукает своєй любей
Голубицы, голубіцы.

2

Полетѣла голубіца
По краинѣ, по краинѣ,
Потратіла сіве пѣря
По долінѣ, по долінѣ.

3

Помож, боже, сіве пѣря
Позбірати, позбірати,
Яко буде з моим мілым
Привікати, привікати.

4

«А цы [ты] спіш, серце мое,
Цы ли не спіш?
Чом со мною, серце мое,
Не говоріш, не говоріш?»

5

«Ах, як я мам ис тобою, серце мое,
Говоріти, говоріти?
Лежіт корбач на ручейци,
Буде біти, буде біти!»

«Возми корбач, одшмарь его
За сусѣчок, за сусѣчок,
Сама вілеть, голубічко,
През облачок, през облачок!»

ПЄСНЬ ДРУГА

«Слонечко сходіт, вечерь блізенько.
Прійди до мене, прійди до мене,
Моє серденко!

2

Ей прійди, прійди, не чіни жалю,
Возми ты мене, возми ты мене,
Драгій кришталю.

3

Взял би был мене дячок младенки,
Жолты мал власы, жолты мал власы,
Личка біленки!»

4

«И сам не знаю, цы женітіся,
Цы йты в манастырь, цы йты в манастырь
А пострічіся?»

5

«Не пострігайся, літа загубіш,
Возми ти мене, возми ти мене,
Кед ти мя любиш.

6

Кед же мя любіш, люб же ты крішко,
А не звод мене, а не звод мене,
Як тамтот дѣтко!»

ИНА

Широкое болотенько
Вода забрала,
Ей, любил я дѣвчинонъку,
Мати не знала,
Ей, жаль ми ей буде,
Возьмут ми ей люде,
Моя не буде.

Ей, на полю кирничечка
Мурованная,
Ах, уж моя миленькая
Заручennая,
Ей, жаль ми ей буде и т. д.

Еден ведет за рученьку,
Другому сй жаль,
А мінѣ ся серце крае,
Же я ю не взял.
Ей жаль ми ей буде и т. д.

Вымурую студенеиьку
На своим дворѣ,
Ачей прійде миленькая
На воду себѣ.
Ей, жаль ми ей буде,
Возмуть ми ей люде,
Моя не буде.

Иль:
В тот час моя буде,
Як на воду прійде,
Та моя буде.

ПѢСНЬ О МАКОВІЦЫ

Юж ем скусіл много краю,
Всѣ сторони прі Дунаю,
Сим превозношу століцу,
Превеселу Маковіцу.

2

В Маковіцы, в Горнјом Краю*[3],
Черстви вѣтри подуваю,
Лѣсы, горы, здравы воды
Укріпляют нашы уды.

3

Много время би стравіти[1],
Кто бы желал віявіти,
Что[2], что извѣстно каждому,
Не потребно ей хваліти[3].

4

Смѣло дерзну[4] повѣдати,
Же весело в ней бивати[5],
Что пробовал прінц Ракоцы[6]
В утѣшеной Маковіцы[7].

5

Замки мает с каждой страны,
Так и грады мурованы[8],
К тому славну квасну воду,
Аж на цалу[ю] Европу.

6

Гдеєден может видѣти[9],
Яки люде суть на свѣтѣ,
Вшеліяки ся знайдуют,
Маковіцу навщівуют[10].

7

Ходять москале с турками,
Нѣмец-прусак з мурінами,
И иный мірны[й] народ
Узріти пиля квасных вод[11].

8

Желаючи что вкусіти,
Не треба мнѣ далей ити,
Лем най нащівіт Горну Страну[12],
Узріт веселост немалу.

9

Кто бы ся смѣл поважити
Маковіцу потупіти,
Тот не знає розважіти,
Что здравлю может служіти.

10

Превесела Маковіца
Ест, як раная зорніца,
Лежащая у сѣвера[13],
В округлости*[4], яко перла.

11

Красны горы, а и лѣсы
Сут од вшиткого веселши,
Еще й вода двоякая,
То веселіт человѣка[14].

12

Едно, же віна не має,
Але надосіт доносіт с Токая,
Прото нема жадной хіби[15],
Бо в ней люде, яко рыбы.

13

Нынѣ юж знаю, мой боже,
Что Маковіца еще може,
Не хощу ей зохабити,
Покляколвек буду жіти.[16]

14

Нынѣ, мой боже, знаю
Во прекрасном нашом краю[17],
Же 'м ся вселіл в той століцы
Пиля горы Маковицы.

---

*[3] Горній край — дослівний переклад угорської назви північно-східної частини колишньої Угорщини Felvidék.

*[4] околиці, місцевості.

15

Где наши жіли предкове,
Князы, грофи и пріпцове,
Як то тяжко запомінати[18],
Отечество зохабляти.

16

Так птачки слеводно лѣтаю[19],
Преца не вілетят с краю,
Лем вше прягне, где ся влягне,
Бо его там серце тягне.

Так я смутны/й/, хоць сирота,
Не шествую гет до свѣта,
Лем собѣ туды [20] гуляю,
Отечество сохраняю[21].

ПѢСНЬ ДѢВІЦЫ МАКОВІЦКОЙ

Быстра, як серна, біжіт дѣвіца,
Ма сиви очи, румяни ліца,
Под ей пахою серп и травніца,
Бѣжіт и спѣват руска дѣвіца.

2

Под Маковіцей стрільци стояли,
Ей чаровни пѣсни слухали,
Как пріпшла к стрільцам, скромно сказала:
«Счастя, боже, дай,» — далей бѣжала.

3

«Чуеш, почекай, ты красавіца,
Да узрім твои очи и лица!»
С гнѣвом сказала честна дѣвіца:
«Немам на вказку очи, ни ліца».

4

Как сполошена пречь улетѣла
Тая невінна дѣвушка міла,
Боится стрільцев так, як горліца,
Біжіт, улѣват в кряки дѣвица.

5

Земля дуднѣла, кряки тріщали,
Дарма за нею стрільци крічали,
Знікла, пропала, стрільцы остали,
Бог знає, что там о ней думали.

6

Но что честная руска думала,
Она нам в своей пѣсни сказала,
Там за рѣкою на другой странѣ
Смѣло дѣвушка жне на полянѣ.

7

Тисящем цвѣтом главы одтінат,
Чаровну пѣсню спѣват а спѣват,
Умолкли звѣри, умолкли птіцы,
Слухаю(т) пѣсню рускоя дѣвіцы.

8

Стіхонка міло цвѣты дыхали,
Как бы и они пѣсню слухали,
И вітрік утіх, ні кус не дует,
Мабыти, тѣж ся пѣснѣ радует.

9

Убоч глубока пѣсню слухала,
А пѣснѣ слова всѣ повторяла,
На сухом вершку сѣдіт горліца,
Слухат, як спѣват наша дѣвіца.

10

Сѣдіт и слухат, головой киват,
Нараз к дѣвушки так ся одзіват:
«Кто тя засмутіл, сестріце міла,
Что ты ся нынѣ так рожаліла?» —

11

«Я скажу тобѣ, горліце міла,
Чему я ся так днесь розжаліла,
Пренесчестны стрілцы стріляли,
Так тобѣ, як мнѣ покой не дали.

12

Так тобѣ, як мнѣ они, мабыти,
Не хотѣли бы уж дати жіти,
Хочу, я хочу вѣнок увіти,
Всегда невіность дѣвоцтва храніти.

А не дам вѣнок себѣ одняти,
Аж як мя будут в церкви винчати,
Боже, ты любіш невіны цвіти,
Заступи, спаси нас, руски дѣти!»

ЗВОН

Еще слонце за горою,
Я по крутом полі . . .
Иван Вислоцкій

ПѢСНЬ МОЛОДОЙ ПОПАДѢ

Журілася попаденька своєю бѣдою;
«Бѣдна ж моя головойка, же пōп з бородою,
Ах, мінѣ тяжко, ах, мінѣ нудно,
Из бородатім попом жіти трудно

Лапай, хлопче, куры, гуси, качки и индіки,
Прягай конѣ до воза, качай до владыки,
Бо мінѣ тяжко, бо минѣ нудно,
Из бородатім попом жіти трудно!»

Пришла она до владыки, стала на порозѣ,
Нізенько ся кланяет и цілует нозѣ:
Ах, мінѣ тяжко, ах, м. н. и. б. п. ж. т.

Кланяется нізенько и стала просіти,
Щобы позволіл добродѣіом бороди голіти,
Б. м. т. б. н. и. б. п. ж. т.

«Просят мене на весѣля, кажут минѣ сѣсти,
Що посмотрім на бороду, та не могу ѣсти,
Б. м. т, б м. н. й. б. п. ж. т.

Жался, боже, моей вроди й моего зросту,
Пріде мнѣ ся утопіти з високого мосту,
Коли минѣ тяжко, коли мінѣ нудно и. б. п. ж. т.»

«Ах, под же ты, дѣвчіно, до моей комнати,
На тріста там попы сѣдят, а всѣ бородати»
«Ах минѣ тяжко, ах мінѣ н. и. б. п. ж. т.»

«Но, подь же ты, дѣвчино, до моей комнаты,
Ей бо я ти ще мусім карту напісати,
Абы ты не тяжко, абы ты не нудно,
Из бородатім попом жіти не трудно».

Лежала, лежала, тай повстанула,
Улапіла за бороду й поцаловала:
«Уж ми є не тяжко, уж ми є не нудно,
Попа з бородою любити не трудно».

СЕРЦЕ

Что є то за серце,
Что ми в груди грает...
. . . . . .

А. Рубій

КРѢПОСТЬ НАД ПОПРАДОМ

Над Попрадом на березѣ
Стоит крѣпость славна...
. . . . . .

ПѢСНЬ*[5]

Лѣта орел понад воду
И стал голосіти:
«О, як тяжко убогому
Богату любіти!»

«Ты, дѣвчино хорошая,
Скаж ми, что думаеш,
Не горд зо мном, хоц убогім,
Та щестя дознаеш.

Не там щестя, не там доля,
Где богати люде,
Где ся лучат без мілости,
Там щестя не буде.

Кебы я мог орлом быти,
Высоко лѣтати,
Полетѣл бы 'м, куды знаю,
Міленьку глядати».

ДРУГА ПѢСНЬ

А як туже[1] за тобою,
Тужіт серце мое[2],
Кед гадаю[3], чом тя люблю,
Ты мене любіла.

Вночи не сплю, день мнѣ смутный,
Все гадка о тобѣ,
Цы я хожу, цы я сѣжу,
Не маю покою[4].

Была 'с свѣдком, як ем плакал[5],
Як ся душа била,
Коли 'сь дала білу ручку,
Любов говорила,

Же тя, любку, не забуду,
Покля буду жіти,
Глядь на мене и перестань
Годіну тужіти.

Як не бачу твоей красы,
Роком ми годіна,
Не росторгнет мои туги
Найблійша родіна.

Хоц далеко я геть пойду,
Серцем зоставаю,
Бо не хочу, абы 'м скламал[6]
Міленку кохану.

«Кед ты пойдеш, мой миленкий[7],
Дай же ты мнѣ знати,
Аби знало мojо серцо[8],
Одкал вызерати.»

«Хоц бі 'м відѣл тісящ дѣвок,
На жадну не гляну,
Бо не хочу, о/бы/м скламал
Міленку кохану[9]!»

---

*[5] Внизу на цій сторінці рукою Я. Головацького написано: «от Иосифа Петрашовича из Пряшева.»

Як поѣхал, так поѣхал,
Не казал мнѣ слова,
Тілко махнул э ручененку[10]:
«Будь, міла, здорова!»

Сѣдіт міла в загородѣ,
Карты выкладает,
Летіт ворон с чужіх сторон,
Она ся пітает[11]:

«Ой, ты, орле корнуженькій[12],
Высоко лѣтаеш,
Чи моєго міленкого
Дагде не видал 'есь?»[13]

«Ой, твой милый, прісагаю,
З богом почиваєт[14],
Ему голуб сивушенкій
Голову искает».

«Бодай тоя, орле, вода
Рибы не роділа,
Кед она мя з моим мілим
Тепер розлучіла».

«Ах, засучи, міла, свѣчку,
Запали до бога,
Жеби мінѣ була /з/ войнѣ
Щасліва дорога[15]!»

ПѢСНЬ МІЛОГО ЖДАЮЩЕЙ ДѢВУШКИ

В заградонщѣ прі потоцѣ русочка сѣдѣла,
Смутна серцем, бо мілого сей день не відѣла . . .

. . . . . .

ПѢСНЬ РУСКОЙ ДѢВИЦЫ

Руской была 'м и буду, руска моя мати,
За рускаго молодца хощет мя оддати.[1]

Чужей матери сынов я не потупляю,
Но к руской моей крови болшу любов чую.

Всегда вездѣ по-руски я буду спѣвати,
А всѣх рускіх младенцев[2] буду чаровати.

Очарую каждого рускіма словами,
А всѣх серца наполню рускіми чувствами.

Всѣх руской мамы сыноя серца очарую,
Дабы ся любили, как[3] и я любую.

Пока дух во мнѣ жівет, буду ворожіти,
Должни руски молодцы русчізну любіти.

Мудрый Бескід, наш дѣдко, он мнѣ поворожіт,
Он чародѣйный огень до серца положіт.

Будут серца любящіи любовію[4] горѣти,
Прі том небесном огнѣ[5] мы будем ся грѣти.

Прі тім сердечном огнѣ піснь будеме пѣти,
Всѣ в соєдіненіи[5] друг друга любити.

Руска[7] мене роділа мати моя міла,
От мамы мя розлучіт гроб и могіла.

ПѢСНЬ РУСОЧКИ

Высоких Бескидов слава . . .

. . . . . .

ПѢСНЬ ДРУГА

Прелестныи горы . . .

. . . . . .

ПѢСНЬ ДРУГА

На бережоньку стояла, стояла,
Билыи ноженьки мѣяла, міяла[1],

Ей, мои ноженьки білои, білои,
Кому ж вы будете, мілои, мілои?

Ей, коли старому, храны, боже (2),
Коли молодому, дай, боже (2).

А на горѣ зѣля, ядловец (2),
Лѣпшій есть младенец, як вдовец, як вдовец.

Бо вдовец буде вымавлял (2),
Же першу жену крайшу мал, лѣпшу мал.[2]

А дѣти будут плакати (2),
Бодай о мачосѣ не знати (2).

А у нашой загородоньки[3] билый квіт (2),
Вандруй, вандруй, дѣвчинонько, з нами в свѣт (2).

Але коли мы выйдеме на гору (2),
Там я тобѣ вшытку правду зговорю, зговорю.

ЖАБА

Что там квічіт . . .

. . . . . .

ПѢСНЬ О ГОРѢЛЦЫ. ГЛАС Д̆.

Подвігом добрім подвізалася еси,
Велікая мученіце, горѣліце,
Зроділа есь ся под рурніцами,
А с-пòд рурніц есь взята до півніцы,
А с півніцы до свѣтліцы,
Налѣваешся до скляніци,
Сядут с тобою за стул піяніцы.
Так ты ся сподобала паном попом,
Чердом и дзіяком,
Нам, небораком-седлаком.
Коли мы тебе пропіваеме,
За волосы ся шарпаеме,
По болотѣ ся валяеме,
С кіяками ся біеме,
А так мы тебе, зурнічко, велічаеме.

Петрашович[*6]

[*6] Цей підпис зроблений чужою рукою. Почерк схожий на почерк М. Бескида.

Примітки та коментарі

У післямові до всього видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» Я. Головацький серед своїх співробітників нагадує також і Йосифа Петрашовича, який, разом з М. М. Бескидом, збирав пісні в околиці Пряшева і, разом з Бескидом, через посередництво Кралицького дав у розпорядження Я. Головацькому свій рукописний пісенник як матеріал для його збірника.

Йосиф Петрашович, пряшівський дяк і учитель, сучасник О. Духновича та Павловича, був у свій час відомим укладачем пісенників. До цього часу знайдено два його пісенники. Старший за походженням, дуже цінний рукописний збірник Петрашовича датований 1848 роком і зберігається у відділі рукописів Берегівського Закарпатського обласного державного архіву. Опис цього збірника ми подали у нашій статті «Три рукописні збірки поета» («Дукля», 1963, № 4, стор. 86—91). Він містить поезії Павловича. У своїй рукописній біографії Павлович згадує цю збірку, вказуючи на те, що Петрашович її надіслав у Мукачівський монастир. З архіву цього монастиря і потрапила збірка у рукописний відділ ЗОДА.

Поданий нами тут, дещо молодший за датою виникнення рукописний збірник Й. Петрашовича, зберігся у Львові в архіві Головацького. Зараз він знаходиться в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки АН УРСР імені В. Стефаника (НД-92/п. 11). Збірка датована 1860 р. Вона, крім фольклорних записів, містить поетичну продукцію українських літераторів Східної Словаччини 50-х років. Отже, в ній віддзеркалене життя краю, читацькі зацікавлення, спосіб поширення літературно-художніх здобутків тогочасся.

З усіх матеріалів, надісланих Я. Головацькому з Закарпаття, збірник Й. Петрашовича (а також М. Бескида) був Головацьким найменше використаний. Це і зрозуміло, адже, як вже згадувалось, він містить переважно пісні літературного походження. Рукопис нараховує 5 густо записаних листів і вміщує 21 поезію або пісенний текст. Кожний текст має певний заголовок, хоча б такий: «Друга (інша) пѣснь», «Ина» тощо. Титульного листа в збірника немає.

На першій і на одній дальшій сторінках рукою Я. Головацького написано: «собрал Иосиф Петрашович около Пряшева», «От Иосифа Петрашовича из Пряшева». За останньою піснею є підпис чужою рукою: Петрашович.

Почерк Петрашовича виписаний, відносно чіткий, але літери архаїчні і орфографія непослідовна, невправда. Петрашович пише часто слова разом або розриває їх, в тому ж тексті по-різному пише те саме слово тощо. Особливо непослідовний він у передачі звуку і, який пише через і, и, ѣ, ѳ. Щодо структури пісень, він послідовно дотримує строфічний розподіл тексту, проте непослідовний у передачі пісенних рядків, які в певних випадках не виділяє. Очевидно, тексти з неправильним виділенням рядків він зафіксовував по пам'яті. Поезії, переписані з друкованих джерел, точно передають формальні особливості тексту.

В збірнику цілий ряд текстів переписано з альманахів Пряшівської літературної спілки О. Духновича, що ясномовно переконує нас про популярність цих альманахів, які залишились на довгі роки джерелом духовної споживи українського населення Східної Словаччини. Деякі тексти збірки являють собою невідомий варіант відомих поезій місцевих українських авторів, є в збірнику й поезії, автори яких невідомі. Отже, ці тексти збагачують наші відомості про сучасне Петрашовичу літературне життя краю, свідчать про жвавий інтерес українського населення Східної Словаччини до художньої літератури. Зауважимо, що характер збірника, на відміну від пісенника 1848 року, визначає інтимна лірика. Збірник 1848 року містив майже виключно пісні громадського звучання.

Тексти збірника в переважній більшості були покладені на музику. «На крилах мелодії» поезії літературного походження швидко прокладали собі дорогу і в гущу народну. В одному випадку Петрашович вказує мелодію пісні.

Маючи на увазі зацікавлення мовознавців, ми у надрукованому матеріалі максимально зберігаємо орфографічні особливості оригіналу, відновлюємо тільки роздільне написання слів, виправляємо явні огріхи, доповнюємо інтерпункцію, щодо пісенної побудови, виділяємо пісеані рядки.

Пѣснь свѣцка. Головацьким не надрукована. В рукопису дотримано строфічний розподіл, тільки першу строфу втиснуто у три рядки. Очевидно, текст пісні літературного походження, він, мабуть, виник на галицькій території, оскільки зустрічаються в ньому польські слова і форми. В тексті пом'якшення нь, ль, ть передаються

через риску над буквами, подібно до словацької орфографії, вжито в певних словах скорочення через титла.

Пѣснь друга. Текстом цієї пісні збірки Петрашовича Я. Головацький не скористався, бо дещо відмінний її варіант він вже подав у т. II свого збірника (стор. 706—707), у добірці народних пісень, записаних О. Павловичем і надрукованих під заголовком: «Пѣсьни русскаго маковицкаго люда в Угріи, собранныя Александром Павловичем, приходским священником в селѣ Бѣловежѣ, Пряшевской епархіи» (стор. 699—717), яку було нами повністю опубліковано в Науковому збірнику МУК 9/1, стор. 83—133. Оскільки за свідченням О. Павловича вміщені у його збірнику пісні були ним записані з уст народу (від біловезької вдови Анни Церули), «Пѣснь другу» збірки Петрашовича можна вважати народною піснею, хоча в ній наявні ознаки літературного походження. Тут, на співучій Маковиці, близькі народним уподобанням штучні пісні швидко офольклорювались. В тексті Петрашовича дотримано строфічну побудову пісні, але рядки у строфах послідовно не виділено.

Пѣснь о голубіцы. До тексту цієї пісні Петрашович подав примітку: «Тая пѣснь була Германа Мнѣского», маючи на увазі, правдоподібно, автора тексту, і цим засвідчивши її літературне походження. Мабуть, з-за цього піснею не скористався Я. Головацький. Формальні особливості запису такі, як у попередньої пісні.

Пѣснь о голубіци. Варіант цієї пісні Я. Головацький надрукував з збірки П В. Сухого (т. III/1, стор. 249), тому текст Петрашовича залишився не використаним, хоча він значно різниться від тексту Сухого, як щодо змісту, так і щодо строфічної побудови.

Пѣснь друга («Слонечко сходіт...»). Пісню в збірнику Головацького не надруковано. В рукописі рядки в строфах не виділено.

Ина («Широкое болотенько...»). Ця пісня у збірці Петрашовича записана іншим почерком. Мабуть, вписав її у зшиток Петрашовича М. Бескид, бо це його почерк. Цю пісню Я. Головацький надрукував у т. III/1 своєї збірки (стор. 420), скористався, однак, не записом Петрашовича, а дещо зміненим і скороченим текстом збірки Антонія Кралицького.

Пѣснь о Маковіцы. Це поезія О. Павловича, яка в половині минулого століття розповсюджувалась в рукописних списках. Петрашович увів її у свій збірник без наведення автора. Головацький не скористався цим текстом, очевидно, він знав, що це пісня літературного походження. Текст збірки Петрашовича цінний для літературознавців тим, що він дещо різниться від відомого нашому сучаснику тексту, який увійшов у зібрання творів О. Павловича «Александр Павлович. Избранные произведения» (под общей редакцией И. С. Шлепецкого. Изд. КСУТ, Пряшев, 1955, стор. 99—101) під заголовком «Стародавная песнь Маковицы». Важливіші розбіжності у двох текстах такі:

[1]стратити; [2]то; [3]Не потребно хвалити ю; [4]можу; [5]бывати; [6]Что пребывал князь Раковци; [7]В утишинью Маковици; [8]Там и мисга мурованы; [9]Ту нараз можешь видити; [10]Понеже ся ту снайдуют, Маковицу нащивуют; [11]И ины мира народы Узришь коло квасной воды; [12]Желаючи что скусити, Не треба му далей идти, Лем най глянет в горну страну (!); [13]Так, яко ранна зорница, Превесела Маковица, Лежащая от сивера; [14]Еще и вода двояка — То веселость человика; [15]Правда, же вина не мае, Але на сбыт паленки е, Прото в себи нема хибы... (зовсім змінено сенс поезії, очевидно, текст у Петрашовича відбиває оригінальний варіант); [16]Дванадцяту строфу в друкованому тексті випущено; [17]Ныни себи заспиваю Ту в прекрасном нашом краю; [18]Где жили наши предкове, Князи, графи и принцове, Як можно отступити — Отечество зохабити! [19]Та птах, свободный в литанью; [20]тады; [21]Отечество охраняю (в друкованому тексті є ще одна строфа, якої немає в Петрашовича).

Пѣснь дѣвіцы Маковіцкой. Це поезія О. Павловича, яку включив Й. Петрашович у свій збірник без наведення автора. Головацький її не використав. Значно відмінний і скорочений варіант цього тексту надруковано у виданні «Александр Павлович» (див. вище), стор. 293—294, під заголовком «Маковичанка. Песнь». Оскільки два наведені тексти зовсім розбіжні (у Петрашовича — 13 строф, в надрукованому варіанті — 8), для порівняння подаємо нижче весь надрукований текст.

МАКОВИЧАНКА
Песнь

Бижит, як серна, красна девица,
Мат сини очи, румяны лица.
Под Маковицей стрильцы стояли,
Чаровный русский голос слухали.

Як к стрильцам пришла, скромно сказала:
«Боже дай очастья!» — далей бежала.
«Чуешь, почекай ты, красавица,
Най вижу твои очи и лица!»

С гнивом сказала руска девица:
«Не мам на сказку очи, ни лица!»
Ани на стрильца не посмотрила,
Но, як ласточка, прочь полетила.

Бижит, як серна, аж ся скурило . . .
Ах, як за нею смотрити мило!
Смотрити мило, ей глас слухати,
Чаровно она знает спивати.

Плахту розвиват, прекрасно спивает,
Серпом тысячам трав главы срывает.
Одному цвиту як главу стяла,
То кровь выбрысла, она плакала.

Дерева, цвиты уж ся розвили,
Прекрасным винцем чела покрыли.
Мати-природа розвила почки,
Пах выпивают милы цвиточки.

«Зеленый заквит синим барвинок,
Увию с него для себя винок.
Я красу дивства должна носити,
Невинность мою свято хранити.

И не дам себе винок отняти,
Аж як мня будут в церкви винчати.
Боже, ты любишь невинны цвиты,
Заступи, спаси нас, русски дити!»

З в о н. Це поезія відомого літератора, сучасника Петрашовича, Івана Вислоцького. Петрашович переписав її майже без змін у свій рукописний зшиток з публікації «Поздравление русинов на год 1852 от Литературного Заведения Пряшовского» (стор. 88—89), тобто з другого альманаху О. Духновича, який вийшов у Будині в 1851 році, навівши прізвище автора. Зрозуміло, текстом поезії не скористався Я. Головацький, адже тут було явним літературне походження тексту.

П ѣ с н ь м о л о д о й п о п а д ѣ. Очевидно, ця пісня була дуже популярною в українців на Східній Словаччині, бо знаходимо її в різних — поширених і скорочених — варіантах в кількох фольклорних рукописних збірниках місцевих українських записувачів (в збірнику О. Духновича, т. II, стор. 565, в збірнику І І В. Сухого, т. III/1, стор. 490—491 тощо). Я. Головацький надрукував два вищенаведені варіанти, варіантом Й. Петрашовича, який значно різниться від вищезгадуваних двох текстів, не скористався, хоч текст Петрашовича найбільш стрункий і закінчений.

С е р ц е. Цю поезію переписав Петрашович з другого укладеного Духновичем альманаху «Поздравление русинов на год 1852 от Литературного Заведения Пряшовского» (В Будині, 1851, стор. 124—125) з наведенням прізвища автора, А. Рубія. Текст в збірнику Петрашовича тотожний з текстом альманаху.

К р ѣ п о с т ь н а д П о п р а д о м. Це поезія Івана Вислоцького, яку Петрашович

переписав без змін з вищенаведеного альманаху (стор. 86—87), не навівши прізвища автора.

Пѣснь («Лѣта орел понад воду...»). Скорочений варіант цієї пісні Я. Головацький надрукував у т. III/1 (стор. 444), почерпнувши його з збірника К. Н. Шафранковича. Текстом Петрашовича він не скористався. В тексті Петрашовича дотримано строфічне розподілення, але рядки в строфах не виділено.

Друга пѣснь («А як туже за тобою...»). Текст цієї пісні, варіант якої знаходимо в збірнику Талапковича, з незначними правками надрукував Я. Головацький в т. III/1, стор. 429—430, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские».

Правки в Головацького:

[1]А як тужит; [2]Тужит серце, мила; [3]сгадаю; [4]спокою; [5]плакав; [6]скламав; [7]пôйдешь, мôй миленькій; [8]мое серце; [9]Бо не могу, абы 'мь скламав миленку кохану; [10]Тôлько махнув из рученков; [11]она ся пытає; [12]чорнушенкій; [13]да где не видаешь; [14]Ой твôй милый прямо в гаю с богом почиває; [15]жебы тобѣ була за ним счастлива дорога.

Пѣснь мілого ждающей дѣвушки. Це поезія О. Павловича, надрукована в першому укладеному О. Духновичем альманаху «Поздравление русинов на год 1851 от Литературного Заведения Пряшовского» (В Відні, 1850, стор. 150—152), звідки її Й. Петрашович переписав без більших змін, не навівши прізвища автора. Головацький не включив текст поезії у свій збірник.

Пѣснь руской дѣвицы. За манерою художнього почерку авторство поезії можна приписати О. Павловичу. Текст пісні Я. Головацький надрукував у т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 257, з незначними правками. Рукописний текст переданий з формального боку вправно, очевидно, Петрашович переписав його з рукописного або друкованого оригіналу, а не писав його з пам'яті.

Зміни в Головацького:

[1]Хочет мя отдати; [2]молодцов; [3]як; [4]любящи любовью; [5]огнѣ небесном; [6]в соединеньи (в Головацького порушено ритм); [7]русска.

Пѣснь русочки. Ця поезія належить перу Марії Невицької (з села Писаної, що на Маковиці) і вийшла друком у другому альманасі, укладеному О. Духновичем «Поздравление русинов на год 1852 от Литературного Заведения Пряшовского» (В Будині, 1851, стор. 77—80). Звідси переписав її Й. Петрашович, не навівши прізвища автора. Головацький не скористався цим текстом.

Пѣснь друга («Прелестныи горы, Быстры' поточки...»). Це пісня з повісті О. Духновича «Милеи и Любица», надрукованої в альманаху «Поздравление русинов на год 1851 ст Литературного Заведения Пряшовского» (В Відні, 1850, стор. 94—95). Пісня була в тому часі дуже популярною серед українського населення Східної Словаччини, про що свідчить факт, що її текст знаходимо й в інших рукописних пісенниках. Очевидно, і сама повість користалась популярністю. Мабуть, мелодія пісні була милозвучною, що і зумовило її популярність. Головацький не надрукував її. Поряд з текстом поезії в рукопису знаходимо примітку чужою рукою; «то уже есть прежѣ мною списана і на ноти сложена.» Під приміткою — нерозбірливий підпис. Очевидно, Петрашович позичив кому-небудь свою збірку, і той приписав до тексту цю примітку.

Пѣснь друга (На бережоньку стояла, стояла...»). Пісня була широко відома у свій час на Східній Словаччині. Головацький надрукував два її варіанти: один — в добірці пісень О. Духновича (т. II, стор. 256), другий — варіант з збірки Петрашевича — в т. III/1, стор. 256, в розділі «Думы господарские и скотарские».

Зміни в Головацького:

[1]мыяла, мыяла; [2]крайшу мав, крайшу мав; [3]заградойки.

Жаба. Вірш О. Духновича, надрукований в альманасі «Поздравление русинов на год 1851 от Литературного Заведения Пряшовского» (В Відні, 1850, стор. 50—51). Петрашович переписав його у свій збірник без наведення автора.

Пѣснь о горѣлцы. Одна з багатьох «бражничих» пісень. В Головацького в т. III/1 був окремий розділ «Думки бражнические и корчемные», однак, тексту цієї пісні з збірника Й. Петрашовича він не надрукував. Текст пісні оригінальний, співзвучний з певними поезіями В. Довговича. Петрашович вказав і мелодію пісні «Глас Д», тобто «Глас четвертий», чи то четверта мелодія регламентованого церковного співу.

ЗМІСТ

Пѣснь свѣцка («За горою, за річонку») 287
Пѣснь друга («Скажи минѣ правду») 287
Пѣснь о голубіцы («Сіва голубіца на дубонку гурчіт») 288
Пѣснь о голубіци («Лѣта голуб по уліци») 288
Пѣснь друга («Слонечко сходіт, вечерь блізенько») 289
Ина («Широкое болотенько») . 289
Пѣснь о Маковіцы («Юж ем скусіл много краю») 290
Пѣснь дѣвіцы маковіцкой («Быстра, як серна, біжіт дѣвіца») . . 291
Звон («Еще слонце за горою») . 293
Пѣснь молодой попадѣ («Журілася попаденька своєю бѣдою») . 293
Серце («Что є то за серце») . 294
Крѣпость над Попрадом («Над Попрадом на березѣ») . . . 294
Пѣснь («Лѣта орел понад воду») . 294
Друга пѣснь («А як туже за тобою») 294
Пѣснь мілого ждающей дѣвушки («В заградонцѣ прі потоцѣ») . 295
Пѣснь руской дѣвицы («Руской была 'м и буду, руска моя мати») . 295
Пѣснь русочки («Высоких Вескидов слава») 296
Пѣснь друга («Прелестныи горы») . 296
Пѣснь друга («На бережоньку стояла, стояла») 296
Жаба («Что там квічіт») . . . 296
Пѣснь о горѣлцы. Глас Д. («Подвігом добрім подвізалася еси») . 296
Примітки і коментарі . . . 297

Збірник
Михайла БЕСКИДА, дяка і вчителя пряшівського
Фрагмент

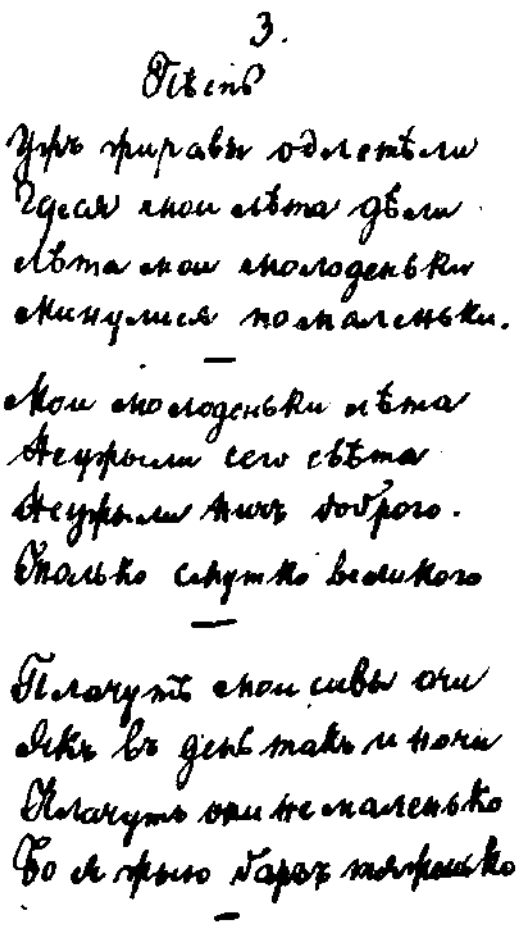

3.

Пѣснь

Ужъ жиравы одлетѣли
Гдеся мои лѣта дѣли
Лѣта мои молоденьки
Минулися помаленьки.

—

Мои молоденьки лѣта
Неужыли сего свѣта
Неужыли ничъ доброго.
Только смутко великого

—

Плачутъ мои сивы очи
Якъ въ день такъ и ночи
Плачутъ они немаленько
Бо я жыю барзъ тяженько

—

Факсиміле першої сторінки збірника М. Бескида

Збірник Михайла Бескида*[1]

ПѢСНЬ*[2]

Уж жиравы одлетѣли,
Где ся мои лѣта дѣли,
Лѣта мои молоденьки
Минулися помаленьки.

Мои молоденьки лѣта
Не ужыли сего свѣта,
Не ужыли ничь доброго,
Только смутка великого.

Плачут мои сивы очи,
Як в день, так и/в/ночи,
Плачут они немаленько,
Бо я жыю барэ тяженько.

ИНА
ПѢСНЬ СИРОТЫ

На мелодію «Nyitra moja, Nyitra».

Бѣдна я сирота, без отца, матере,
Кто же мя выховат, одѣе, опере?

Плачте со мной, плачте, поля, лѣсы, горы,
Что 'м бѣдна сирота, не маю подпоры,

Нѣт отца, нѣт мамы, потѣхи, помочи,
Прото ся купають в слезах мои очи.

Что значить сиротство, дѣтина не знае,
Покля свого отца и матерь имѣе.

Не знае о смутку, наготѣ, голодѣ,
Так весело жіе, як рыба во водѣ.

«Отче мой любезный, котрый лежиш в гробѣ,
Молися господу о моей недолѣ.

Я, бѣдна, остала от всѣх опущена,
Як во дне, и ночи всегда заплакана.

Чом ты мене, отче, охабил, сироту,
На превеликій жаль, на горечну нсоту.

*[1] Позначення збірника наше.
*[2] Рукою Я. Головацького зверху написано: «Собрал Михаил Бескид в Пряшевѣ».

Помер минѣ отец, вмерла люба мама,
Ах, что же я почну на том свѣтѣ сама?

Ах, возьми ты мене чѣм скоріе к себѣ,
Не дай мнѣ ту жыти, потупной сиротѣ.

Братья мои жіют в радости, роскошах,
Ничѣ не хотят знати о твоих наказах!»

Павлович

ПѢСНЬ

Мелодія: О, зоронько, что'сь свѣтила.

«Кто мои сны прерывает,
Кто там толчет на окно,
Кто минѣ страсти вырывает,
В темную ночь так поздно?
Чей смерти тѣнь, иль вражій дух,
Чей жизни враг, иль мил/ый/ друг?[1]
Кто ты? скажи, обозвися[2]
И бѣдному (!) покажись[3]!»

«Я тут, я тут, дорогая,
Воздыхаю за тобой,
Унылым сердцем страдая
За тобою, за милой.
Не смертна тѣнь, не вражій дух[4],
Но искренный, вѣрный друг[5],
О ты, мила, обозвися
И бѣдному покажись!»

«Хоть покажусь, темная ночь
Запрещает все глазам,
Лучше иди, иди ты прочь,
Упокоись в духѣ сам,
Рѣшена бо судьба моя,
Я больше не свободна[6],
А ты с богом оставай,
На мене не памятай!»

«Не запретит темная ночь
Узрить твое лице мнѣ,
Ты моя все, лишь сама хочь,
Як была и донинѣ.
Сердца оком я вижу тя,
Мечтой ко тебѣ летя[7],
Я во сердцѣ тя напишу,
Никогда тя не лишу!»

Духнович

ПѢСНЬ

Я вечер в лугах гуляла,
Грусть хотѣла розогнать,
И цвѣточки там искала,
Чтоб милому их послать.

Долго, долго я ходила,
Погасал уже солнца свѣт,
Всѣ цвѣточки знаходила,
Но одного нѣт, и нѣт!

Нѣт, цвѣточка голубаго
Я в долинах не найшла,
Без цвѣточка дорогаго
Я додому ишла.

Шла домой с душею горькой,
Недалеко от ручья
Вижу цвѣтку голубую,
Вдруг его сорвала я.

Незабутьку я сорвала,
Слезы покатились вдруг,
Я вздохнула и сказала:
«Не забудь меня, мой друг!

Не дари меня золотом,
Подари лишь мнѣ себя,
Чтоб в подарку мнѣ богатом
Ты сказал: «Я люблю тебя!»

ПѢСНЬ

прелестныя горы . . .

. . . . . .

ПѢСНЬ

Прочто мнѣ бог очи дал,
Прочто я увидѣл тебя?
Бы дни ми в горести плынули,
Бы 'м я тут вѣчно мучился.

Люблю, любил, любить буду,
Такой я мысли всегда был
И тебя вовѣк не забуду,
Для которой я лишень жил.

Зоря мене не озарить,
Роса меня не освѣжить,
Луч солнца грѣти мя не будет,
И ночь мя не розвеселит.

А сли нѣкогда ты прийдешь
Искать мене в драгих могил,
На гробѣ надпис мой увидишь,
Что я тебя по гроб любия.

ПѢСНЬ НАРОДНАЯ

Составлена пр. г. Павловичем

Воскреснiйме, русски братья, не спiйме!
Русской жизни духа, силы розвiйме,
Братски руки щиро собѣ подайме,
Предков наших честь и хвалу глядайме.

Враг притупил красны руски схощности,
В нашем смутку искал себѣ радости,
Врагов завистъ наше злато змѣнила,
Наших князей и бояров прелстила.

Бѣдный народ — несчастная сирота,
Ах, не имѣл народного живота,
Но днесь его господь бог укрѣпляет,
Руссин мiру духа силы являет.

Хотя пекло огнем будет ригати,
А всѣ гади на Русинов сычати,
Они уже не могуть нам вредити,
Мы будеме на их главах бродити.

Други люде разуми развивали,
Мы прѐдолго под Бескидом дримали,
Гримѣл, дуднѣл, трѣскал, праскал грозный час,
На поприще сего мiра призвал нас.

Братя, сестри, чего ся днесь имеме,
Яку працу насамперед зачнеме?
До рук своих кто, что може, да хопить,
Иначе нас свѣта море потопить.

Ноже, братья, ноже, сестры, ставлйме,
Русскы руки щиро собѣ подайме,
В любви вiйме вѣнець русской едности,
Бог потѣшить опущены сироты.

Развивайме наши русски схопности,
Презирайме свѣта дурны марности,
Свѣт болѣет, а наш русскiй народ здрав,
Тверда вѣра, святый язык, чистый нрав.

С богом смѣло зачнiйме народный труд,
Образуйме, просвѣщайме русскiй люд,
Хотя на ним бѣдна, лиха одежда,
Но в нем живет вѣра, любовь, надежда!!![*3]

ИНА

Глухо-тихо доокола,
Все в темности изчезает,
По-над красне село Чертиж
Чорна хмара прилѣгает.

Прилетѣла там зозуля,
Сѣла собѣ на тополѣ,
Закукала так жалостно,
Же ей милый у неволѣ.

Ой, зозуле сивенькая,
Не кукай ты так жалостно,
Не задавай сердцу жалю,
И так минѣ барз тяженько.

Ци лѣгаю, ци ставаю,
Сама себе проклинаю,
Кров тече из сердца мого,
Слезы всегда выливаю.

С того свѣта мушу ити,
Бо не хочу вецей жити,
Лучше в чорной землѣ гнити,
Як под солнцем смутны жити.

[*3] До цiеї поезiї Бескид додав таку примiтку, маючи на увазi «русскiй люд»: «Коль бы только лѣнивый не был. М. М. Бескид». І тут же подає дату: Пряшев, дня 12 априля 1866.

Примітки і коментарі

Я. Головацький у післямові до всього видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» згадує двох своїх пряшівських співробітників, що надіслали йому свої збірники, — поряд з Йосифом Петрашовичем — Михайла Бескида, який, як і Петрашович, за твердженням Головацького, збирав пісні «в окрестности Пряшева». Отже, цей співпрацівник мав мешкати в Пряшеві. Ми помилково ототожнили постать цього Михайла Бескида з відомим на той час публіцистом Михайлом Бескидом (див. Збірник МУК 9/1, стор. 95), який проживав у Чертижному і звідси надсилав свої кореспонденції в тогочасні періодичні видання закарпатських і галицьких українців. В нас для цього були підстави і тому, що в збірнику пісень, надісланому М. Бескидом Я. Головацькому, згадується в одному з пісенних текстів («Глухо, тихо доокола...») село Чертижне (Чертис). Недавно нам вдалось знайти вірогідні матеріали до біографії цього співробітника Я. Головацького, за якими ми встановили, що він справді перебував у Пряшеві, був молодшим сином чертижнянського Михайла Бескида, за професією він був «соборний півець пряшівський», тобто церковний дяк, як і Петрашович, а, може, був і вчителем у місцевій руській школі. Взагалі в порівнянні з Петрашовичем — це культурна, грамотна, начитана людина.

Михайло Бескид молодший, як і його батько, виявляв жвавий інтерес до літератури, мав потяг до художньої творчості. Як вдалось встановити, він співробітничав з газетою «Новый свет». В ході активізації української літературної молоді на Східній Словаччині, яка вирішила у 1872 році підтримати, зберегти і піднести на вищий рівень цей друкований орган закарпатських українців, й Михайло Бескид молодший став у редакцію газети надсилати свої роботи, перш за все художні прозові твори, щоправда, ще досить незрілі. Наприклад, в номерах 45 — 47 за 1872 рік в цій газеті друкувалось його оповідання «Повесть о безусом». Більше з його біографії нам не вдалось з'ясувати. Очевидно, М. М. Бескид був відомий серед українців Східної Словаччини як укладач збірників пісень та поезії, знав добре місцеву художню продукцію, був обізнаний дещо і з російською та західноукраїнською літературою.

Збірник, що він його надіслав Я. Головацькому і який зберігається у фондах рукописного відділення Львівської бібліотеки АН УРСР та дійшов до нас в спільній папці з пісенником Й. Петрашовича («Народні пісні зі Закарпата, зібрали Йос. Петрашович та Бескид М. М. од Пряшева,» Ф. НД — 92/п. 11), за даними архіву походить з 1860 року. В збірнику, однак, находимо пізнішу дату. Під поезією «Пѣснь народная» є примітка з підписом укладача (М. М. Бескид) і з чітко написаною датою: «Пряшев, дня 12 априля 1866». Отже, збірник слід датувати 1866 роком.

Рукопис М. Бескида, який нам довелося бачити, лише умовно можна назвати збірником. Він містить всього два густо записані листи, тобто нараховує 4 сторінки. Це лише фрагмент більшого збірника, з якого або сам укладач виділив два листи для Я. Головацького, або Я. Головацькому вдалось зберегти лише цей уламок. Немає в нас ні титульної сторінки, ні якого-небудь означення кінця. На першій нашій сторінці є пагінація — 8, з чого можна б зробити висновок, що це був восьмий лист збірника. Збірник М. Бескида — не фольклорний збірник. Тому Я. Головацький не скористався його текстами. Це збірник художніх текстів переважно літературного походження. У збірнику є передусім поезії О. Духновича та О. Павловича. Це збірничок любителя літертури, який занотовував тексти поезій, перш за все пісенні тексти, і своїм збірником сприяв їх розповсюдженню. Цінний він для нас з кількох аспектів. Вже своєю сутністю він подає свідчення про інтерес і любов тогочасної української громадськості до рідної літератури. В ньому знаходимо невідомі твори відомих авторів або невідомі варіанти відомих поезій та пісень. До ряду текстів подано мелодію, що дає нам додаткову інформацію про «біографію» і спосіб розповсюдження художнього доробку тогочасних авторів, про ступінь їх популярності. На увагу заслуговує і така деталь, що твори місцевих українських авторів співались на мелодію словацьких пісень, що сприяло зміцнюванню взаємних контактів двох культур (поезія О. Павловича «Пѣснь сироты» співалась на мелодію словацької пісні «Nitra moja, Nitra». В даному випадку заслуговує на увагу і правопис словацького тексту в Бескида, те, що в ньому застосовано угорську орфографію).

На згадуваних чотирьох сторінках рукопису М. Бескида записано 8 поетичних текстів. Почерк Бескида чіткий, виписаний, каліграфічний. Тексти написані грамотно, з дотриманням орфографічних норм і особливостей поетичної структури пісень, так що ми їх друкуємо майже без втручань у правопис рукопису, доповнюємо тільки інтерпункцію, бо розділові знаки на багатьох місцях пропущено.

Пѣснь («Уж жиравы одлетѣли...»). Дуже популярна і розповсюджена на українській етнічній території Східної Словаччини пісня, яка тут і до цього часу живе між народом. Була вона широко відомою в усьому закарпатоукраїнському регіоні, О. Митрак записав її на околиці Мукачева. Зовсім природно, що при такій розповсюдженості пісня жила в багатьох текстових варіантах та різночитаннях, про що переконливо свідчать і два згадувані тексти — О. Митрака (див. стор. 306) та М. Бескида. Вже обсяг двох текстів розбіжний. Якщо в Митрака є чотири строфи, в тексті Бескида їх тільки три. Взагалі текст М. Бескида не закінчений. Щодо першої строфи, вони в обох текстах тотожні. Бескид замість слова журавлі вживає слово жиравы. Друга строфа Бескида не має відповідника в тексті Митрака, це зовсім нова за змістом строфа. Може, йдеться в нього про контамінацію двох пісень. Друга строфа Митрака тотожня з третьою строфою Бескида. На ній текст Бескида закінчується, а в Митрака є ще дві строфи. Цікаво, що в Бескида плачуть «сивы очи», а в Митрака — «чорни очи». В текстах, що ми чули у сучасників, зустрілись до цього часу тільки з варіантом «чорні очі». Я. Головацький надрукував текст О. Митрака, варіант М. Бескида не використав.

Пѣснь сироты. Текст пісні не надрукований у відомих збірниках поезій О. Павловича. Ми не знайшли цю поезію також у його рукописних збірниках. Мабуть, вона взагалі не вийшла друком, розповсюджувалась у свій час в рукописних списках.

Пѣснь («Кто мои сны...»). Поезія Духновича, автограф якої зберігся у рукописній збірці О. Духновича «Записки 1863» (стор. 53—61) під назвою «Памятник» і яка вперше була надрукована у виданні «М. Ричалка, О. В. Духнович педагог і освітній діяч» (Пряшів, 1959, стор. 351). Збірник Бескида свідчить про те, що поезія, і без її опублікування, була широко відома серед українського населення Східної Словаччини (а, може, і Закарпаття), була популярною і співалась. Ми довідуємось і про мелодію пісні, чим поширюються наші відомості про усне і письмове розповсюдження творів О. Духновича. Як це характерно для пісенного поширення поетичних текстів, і в даному випадку усне життя тексту сприяло виникненню певних змін у поезії. В порівнянні з рукописним оригіналом Духновича в Бескида наявні такі зміни. В Духновича так:

[1]милой друг; [2]одозвись; [3]иди в путь твой, повернись; [4]не смерти тѣнь, не злобный дух; [5]вѣрный твой друг; [6]Я болье не свободная; [7]мечтой лишень к тебѣ летя.

В Бескида змінено і строфічну побудову поезії. Чотирирядкову строфу він замінив восьмирядковою.

Пѣснь («Я вечер в лугах гуляла...»). Текст цієї пісні приписується Духновичу. Пісня внесена Духновичем у його щоденник «Privatae cogitationes», що містить переважно поезії, у серпні 1834 року. Під заголовком «Пѣснь» її опубліковано у виданні «Поздравленіе русинов. Пам'яті Духновича. 1803—1923» (Ужгород, 1923, стор. 19—20), де пісня подається як твір Духновича. У виданні «В. Духнович. Твори I» (Пряшів, 1968, стор. 710) ми висловили сумнів щодо авторства Духновича у випадку наведеної пісні. Здається, збірник М. М. Бескида є підтвердженням нашого припущення. Бескид до попередньої пісні, що належить перу Духновича, навіть автора, за нашею ж піснею немає прізвища Духновича. Очевидно, основою цього тексту є російська пісня, яка вільно переробилась. Між текстом Бескида і знайденим у щоденнику Духновича текстом є значні розбіжності. Для порівняння наводимо весь текст з щоденника Духновича:

ЦВѢТОК.

Я вечер в лугах гуляла,
Грусть хотѣла разогнать,
И цвѣточков там искала,
Чтобы к милому послать.

Долго, долго я ходила,
Погасал уж слонца свѣт,
Всѣ цвѣточки находила,
Одного как нѣт, так нѣт.

Нѣт цвѣточка **дорогого,**
Я в долинах не нашла,
Без цвѣточка **голубого**
Я домой была пошла.

Шла домой с душей **унылой**
Недалеко от ручья,
Вижу вдруг цвѣточка мила,
Вмиг его сорвала я.

Незабудочку сорвала,
Слезы покотились **в круг,**
Я вздохнула и сказала:
«Не забудь меня, мой друг!

Не дари **ты меня златом,**
Но дари ты мнѣ себя.
Что в подаркѣ мнѣ богатом?
Ты **скажи**: люблю тебя!»

Пѣснь («Прелестныя горы...»). Поезія з повісті О. Духновича «Милен и Любица», надрукованої в альманасі «Поздравление русинов на год 1851 от Литературного заведенія Пряшовского» (Відень, 1850, стор. 94—95). Цей текст знаходимо і в Й. Петрашовича. Обидва тексти тотожні з текстом першодруку, тільки в М. Бескида дещо змінено строфічну побудову.

Пѣснь («Прочто минѣ бог очи дал...»). Цей текст знаходимо і в Збірнику І В. Сухого. В двох текстах є певні розбіжності. У В. Сухого пісня має тільки 3 строфи і вони розміщені інакше, як у Бескида. Як бачити, також і ця пісня, як і попередня, була поширеною і популярною серед українців Східної Словаччини.

Пѣснь народная. Поезія О. Павловича, дотепер не опублікована. У свій час вона виражала настанови культурно-відродженецької програми закарпатських українців, була закликом до праці на ниві освіти, відбивала велику повагу О. Павловича до трудящих мас. М. Бескид мав дещо інші погляди на народні маси, що і виразив у своїй примітці.

«Глухо-тихо дооколa...». Пісня, що була, мабуть, дуже популярною в нас в другій половині минулого століття. Знаходимо її і в Збірнику І В. Сухого. Два тексти, однак, досить значно різняться, варіант Сухого неповний, урізаний. Про поширеність і популярність пісні свідчить також той факт, що в ній мінялася за смаком виконавця назва села. Якщо у В. Сухого чорна хмара тягнеться «понад красне село Лаборц» (тобто Лабірці), в М. Бескида в зачині пісні згадується село Чертис, чи то Чертижне, рідне село М. Бескида, тобто дія в пісні перенесена до Чертижного.

ЗМІСТ

Пѣснь («Уж жираны одлетѣли») . 305
Ина. Пѣснь сироты. («Бѣдна я сирота») 305
Пѣснь («Кто мои сны прерывает») 306
Пѣснь («Я вечер в лугах гуляла») 306
Пѣснь («Прелестныя горы) . . 307
Пѣснь («Прочто минѣ бог очи дал») 307
Пѣснь народная («Воскреснійме, русски братья, не спійме») . . 307
Ина («Глухо-тихо доокола») . . 308
Примітки і коментарі 309

Три збірники Олександра МИТРАКА

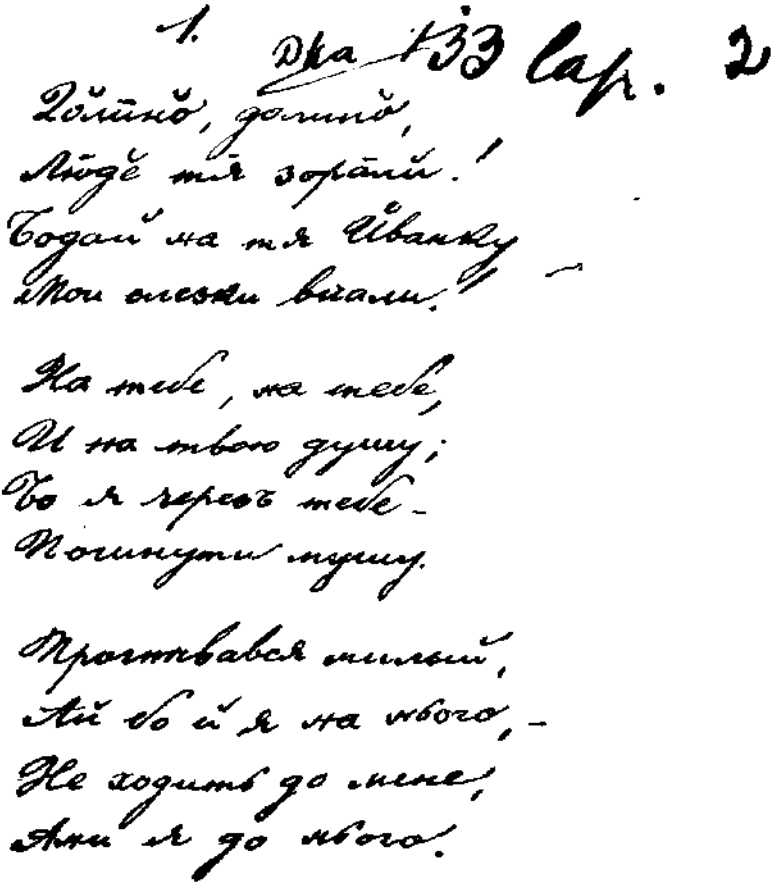

1. Дка 133 Сар. 2

Долино, долино,
Люде тя зорали!
Бодай на тя Иванку
Мои слезки впали.

На тебе, на тебе,
И на твою душу;
Бо я черезъ тебе
Погинути мушу.

Прогнѣвався милый,
Ай бо й я на нього, –
Не ходить до мене,
Ани я до нього.

Факсиміле першої сторінки збірника О. Митрака 1

Збірник Олександра Митрака I*1

НАРОДНЫЯ ПѢСНИ УГОРСКИХ РУСИНОВ

I. 1

Народныя пѣсни Угорскихъ Русиновъ.

Долино, долино,
Люде тя зорали,
Бодай на тя, Йванку,
Мои слезки впали!

На тебе, на тебе,
Й на твою душу,
Бо я через тебе
Погинути мушу.

Прогнѣвався милый,
Айбо й я на нього,
Не ходить до мене,
Ани я до ньогъ.

За што ся прогнѣвав?
За марно словенько,
Што'м му не повѣла:
«Будь здоров, серденько!»

Любила 'м го вѣрно,
То всѣ люде знали,
Пониж Мукачева —
Там го звербовали.

На рѣцѣ китищѣ,
На дубѣ основа.
Кто еи основав? —
Иван из Пряшева.

Писав на мня, писав
Два листи, не один,
Обы не плакало
Мое серце за ним*2.

За всю бѣду-неволицю
Пойду, скочу в млиновицю,
Та там мене рыбка поѣсть,
Ай кто моёй мамцѣ повѣсть?

Повидят[1] ёй добрѣ люде,
Гей, як мене та не буде.
Буде тяжко заводити,
Мене бѣлше не видѣти!

*1 позначення збірника наше.
*2 Примітка записувача: знаками ô и ê означаю ü и i

Плавяе кача по Нирєви*[3],
Повєдж, рибко[2], Василеви:
«Василь не мôй, я не ёго,
Бо не сижу коло нього[3].

Идєт[4], ёго приведєте,
Коло мене посадєте,
Най я ёго поцєлую,
Его губку золотую!»

«Де ты была, мила, сночи,
Промєняла 'сь чорни очи?»
«Ой, я была в загородцє,
Там чекала 'м красни хлопцє[1]».

Била мамка мня на волю,
Одтогды[2] ся дуже бою.
Яка нôчка темненькая,
Всю э миленьким[3] перестою.

Била мене мамка сночи
Про Йванковы[4] чорни очи,
Била сночи[5], буде опят,
Про молодых, душко, хлопят.

«Ой, Марєко[1], подай ручку,
Не чекай мня сёго рочку.
Аж не прійду за рок, за два,
Не чекай мня бôлше[2] нигда.

Через Тису кал-болото,
Подай ручку, ме*[4] золото!» —
«Ой, миленькій мôй, небоже,
Што ти ручка м'а*[5] поможе?»

Гей, мой милый, неборачок,
Поклав руку на облачок.
Камяное серце 'м мала,
Што 'м му руку[3] не подала.

Кедь я собє изгадаю
За давніи[1] лєта,
Так мня[2] слезки обливають,
Што не вижу свєта!

Кедь я собє изгадаю
Давну давниночку,
Скажу собє завязати
С платом головочку.

Журив есь ся, нудив есь[3] ся,
Як мене любити,
А теперь ся журиш, нудиш,
Як мене лишити.

Закукала зозуленька[4],
Кукала вна бєла.
Иншу милу любку маешь,
Я сама видєла.

Иншу милу любку маешь,
На правдє ся лаешь,
Прійде така годиниця,
Што мя изгадаешь!

Любив есь мя, мôй миленькій,
Тому є три годы[5],
Не было ти в худобицє
Жадноі пригоды.

---

*[3] Нир — угорське Nyír, Nyírség.
*[4] Пояснення Митрака: м о е.
*[5] Пояснення Митрака: м о я.

А як есь яв, мôй миленькій,
Иную любити,
Яла ти ся пригодиця
Всяка находити.

Ще мя любив мôй миленькій
И лѣто, и весну.
Лишив мене мôй миленькій,
Щи[6] в долонѣ[7] плеснув.

Гей, свище вѣтер, вѣе вѣтер
По-над синій камѣнь[8],
Лишив мене мôй миленькій
Онь навѣки, аминь[9].

Чія ото нивка,
Люба бы му днинка;
А кто еѣ[1] орав,
Гаразд би ся мав[2].

А кто еѣ сѣяв,
Золотом бы вѣяв,
А кто еѣ змочив,
На серци бы спочив.

Ой, Василю, Васильчику,
Посѣю тя в городчику.
Не пиши палички,

Не дури дѣвочки,
Бо маленькѣ дуришь,
А великѣ любишь.

«Чорни оченька[1],
Як терен,
Коли ж мы ся
Поберем?» —

«Поберемся
В недѣлю,
Май у бозѣ
Надѣю». —

«А де ж мене
Поведешь,
Кедь хыжочки[2]
Не маешь?» —

«Поведу тя
В чужую,
Поки свою
Збудую». —

«Чужа хижочка[3]
Не своя,
Як свекрицця
Лихая.

Будуй, будуй
З лободы,
До чужои
Не веди».

Кукала зозулька[1]
Сночи над горами,
Солодка м'а рыбко[2],
Журá людём з нами![3]

Óчка[4] мои чорни[5],
То ми бѣда з вами[6],
Не преночуете
Одну ночку сами.

Одну ночовали,
И ту всю не спали,
З лотятком[7] своим
Всю нóчь розмовляли.

Óчка мои чорни,
Я ся вами дивлю,
Люде за вас брешуть,
Я ся не противлю.

Óчка мои чорни,
Я ся вами тѣшу,
Люде за вас брешуть,
Я ся не повѣшу.

Коло млина ясенина,
Голубцѣ[1] несуться.
Часом любка нич не винна,
Люде[2] набрешуться.

Ой, на столѣ двѣ пистолѣ[3],
На лавицѣ гуслѣ[4],
Уже мене обрехали
Бѣлецькѣ*[6] бѣдулѣ[5].

Ищи 'м огня не наклала,
Трѣски[6] ся имили,
Ищи 'м любка не любила,
Сусѣдки вчинили.

Спóд каменя воду беру,
На камени[7] стою,
Люде за ня много брешуть,
Я ся их не бою.

Брешѣть, брешѣть, сусѣдочки,
Як сука на вовка,
Не болить ня жадна кóстка,
Ни моя головка.

Посѣю я круту мету
Межи берегами,
Тяжко минѣ[8] пережити
Межи ворогами.

Гей, буду я крутѣ метѣ
Вершечки щипати,
Штобы мои вороженьки
Полѣгали[9] спати!

А як мои ворожата
Полягають спати,
Тогды я си[10] молоденька
Пóйду погуляти.

«Солодкíй мóй побратимку,
Купив весь ми катранинку!*[7]»
«Я бы тото, душко, не збав,
Кобы о тóм никто не знав.
Будуть о тóм люде знати,
Тебе бити, мене лати!»
«Най бы били, най бы лали,
Кобы нам ся любить дали.
Айбо и бьють, та и лают,
Любитися нам не дают!»

Погадай сам собѣ,
Ци не жаль бы[1] тобѣ:
Два рочки любити,
На третíй лишити?

Была любость, была,
Межи нами двома,
Вже така не буде
Межи четверёма*[8].

---

[6] Бѣлки — мѣстечко (прим. Митрака).
*[7] фартушок.
*[8] спочатку було ч е т в е р и м а.

«Смотри, дѣвко, смотри на суху тополю,
Коли ся розовье, тогды я тя возьму». —

«Бо я вже смотрѣла и вчора, и днесъка,
Щи[1] ся не розвила жадна галузочка». —

«Ци[2] ты, дѣвко, дурна, ци ты ушалена,
Суха бо тополя не буде зелена!

Смотри, дѣвко, смотри, за кого машь ити,
Обе ´съ[3] не плакала, як тя буде бити».

Ой милый мой, милый,
То ми навкôр робишь,
По-пôд мой оболок
До другои ходишь.

До другои ходишь,
Мене обиходишь,
Та все мому серцю
Наперекôр робишь!

Добрѣ[1] тот ся мае,
Кто[2] любость не знае.
Кто[2] раз побайлуе*[9],
До смерти бануе*[10].

Любосте, любосте,
Кто тебе сотворив! —
Бодай тому пантôг
Царство не утворив!

«Мила моя, мила,
Ни чорна, ни бѣла,
Мияѣ[1] через тебе
Вечеря не мила.

Я вечерю лишу,
Та до тебе бѣжу,
Тебе общѣлую,
А сам маширую».

«Машируй, машируй,
Молодый воячку,
Справлю ти лавочку
На каждôм ярочку!»

«Бо я маширую
Каждои годины,
Бо я ôторваный[2]
От[3] своей родины».

Пôйшов милый, пôйшов,
Онь дорожка курить,
А я за ним смотрю,
Головка мня болить.

---

*[9] скоштує.
*[10] жаліє.

Якій ярець зелененькій
На тôй стерни зыйшов,
Якій хлопець молоденькій
В Мараморош пôйшов!

Мараморош, Мараморош,
Студени керницѣ,
Привели мня та на бѣду
Тоты молодицѣ!

Они мене на бѣду,
А я их на гôршу,
Кой выйду я на улицю,
Цѣлують мня в душу.

Гей, боже мôй, боже! Бѣда м'а дзвонка,
Маю мужа блуда, щи 'д тому піяка.
Кобы была 'м знала свою бѣдну долю,
Скочила 'м бы была у глубоку воду.
То бы была 'м плыла руно з берегами,
Там была 'м ся найшла с своими врагами.

«Ворогове мои, не ругайте на мня,
Што ми было мило, узялисьте од ня.
Мамко моя, мамко, выйми ня з неволѣ,
Буду тобѣ мыти твои бѣли ноги!» —
«Ой, хоть бы ты мыла, й тоту воду пила,
Кедь тебе, м'а донько, зла долька побила . . .»

Ой, на горѣ, на долинѣ
Широк листок на калинѣ.
Ищи ширшій на яворѣ,
Стоит мила на розмовѣ.

«Де ты, милый, пробываешь,
Што за мене не гадаешь?»
«Пробываю край Дунаю,
А за тебе все гадаю.

Кобы човен и веселце,
Ночував бе 'м у тя, серце.
Ани човна, ни повода,
Мушу кочувати дома!»

Тече вода рѣченьками,
Плаче мила слезеньками.
«Не плачь, мила, не журися,
Я молодый, не оженився.

Коли буду женитися,
Прійди, мила, дивитися,
Коли буду вѣнчатися,
Прійди, мила, прощатися.

Скажу пива наварити,
Горѣлочки напалити,
Тебе, мила, запросити,
Конець стола посадити».

«Твое пиво ми не мило
И паленка твоя гôрька!
Де ти, милый, вѣрни слова,
Што ты не мôй, я не твоя?»

«Твои братья тебе били,
Обы мы ся не любили,
Тебе сестры проклинали,
Обы мы ся не зобрали!

Твоя мати чарôвниця
И велика розлучниця.
Розлучила ня из тобов,
Як рыбочку из водов!»

Ой, у млинѣ два каменѣ[1],
И один не меле,
Отобрала[2] пелехання
Сокола од мене.

Отобрала[2], отобрала[2],
Не е што любити,
Щи[3] бы ми ся з пелеханем
Сѣм[4] раз правотити.

Унадився чорный вѣтерь
Паровинку рыти,
Унадився бѣлый хлопець
Марѣчку любити.

Ой, полишив чорный вѣтерь
Паровинку рыти,
Ой, полишив бѣлый хлопець
Марѣку любити.

Товаришко моя,
Одну раду майме:
Изщіймe мы сорочечку,
Миленькому дайме.

Одна буде станок шити,
А друга рубити,
Одну буде в танок брати,
А другу любити.

Одну буде в танок брати
Про чечь, про славочку,
Другу буде та любити
Про красну сорочку.

На бѣлецькôй церкви[1]
Мурована турня,
Такій ми ся сватач уняв,
Што не моя руня.

Не моеи рунѣ[2],
Не моеи версты,
Женитися было, Янчи[3],
Сѣмма[4] роки[5] перше.

Дала мене моя мати
За старого дѣда
Та велѣла сановати,
Як в городцѣ зѣля[6].

А я дѣда сановала,
Сановати мушу:
Измилуйся, пане-боже,
Возьми э дѣда душу!

Гей, в поли могила
З вѣтром говорила:
«Не дуй, вѣтре, не дуй,
Не дуй, быстрисенькій,
Чей бем ся розцвила.

Обым ся розцвила
Красненькими цвѣты,
Красненьким квѣточком,
Зеленым бервѣнком,
Молодыми лѣты».

Нѣж сонце изойде,
Нѣж ворон закранче,
Дробенькими слезы
В жалобѣ молодый
На могилѣ плаче.

Даремно, молодче,
На могилѣ плачеш,
Не пробьеш слезою
Землицю святую,
Миленьку не вбачиш.

Прійду до тя у недѣлю,
Найду тебе, як лелію,
Катеринко моя,
Чорнобровка моя!
Прійду до тя в понедѣлюк,
Найду тебе, як берѣзнок,
Катеринко etc.
Прійду до тя в самый второк,
Найду в тобѣ краюот сорок,
Катеринко etc.

Прійду до тя у середу,
Найду тебе, як березу,
Катеринко etc.

Прійду до тя у четверь,
Найду тебе, як и теперь,
Катеринко etc.
Прійду до тя у пьятницю,
Найду тебе, як косицю,
Катеринко etc.

Прійду до тя у суботу,
Заплачу ти всю роботу,
Катеринко etc.

«Гей, ты, дѣвчино,
Ты розумом блудишь,
Сама ты не знаешь,
Кого же ты любишь». —

«Гей знаю, знаю,
Кого я кохаю,
Лишь то не знаю,
С ким жити маю!»

«Гей, ты, дѣвчино,
Ты горда, ты пышна!
Чом ты до мене
З вечора не пришла?» —

«Ой, як я знаю
До тебе ходити,
Будут нас люде,
Вороги судити.»

«Гей, най же судят
Та най ворогуют,
Прійде час и година,
Та всѣ понѣмѣют».

Як, дѣ[1], минѣ[2] не ходити
Горѣ тым поточком,
Як, дѣ, минѣ не любити
Рыбочку пѣд бочком.

Ой, ишов я до бѣлявки
Та впав я из лавки.
Коли 'м падав, тогды 'м гадав,
Ож я у бѣлявки[3]

«Солодка м'а бѣлявице,
Солодка м'а душко!
Ану ж сюда мало ближе,
Най ти шепчу в ушко:

Рыбка моя золотая,
Ай, меде мôй, меде,
Уже нам ся сего року
Любитки не веде!»

«Ой, соколе, соколоньку,
Далеко лѣтаешь,

Скажи менѣ, молодому,
Де милу видаешь?» —

«Твоя мила, як снѣг, бѣла,
А око, як зоря,
Твоя мила лежить дома
Из жалости хвора.

Вчаровали ворожоньки,
Завидуют люде,
Либонь пышна Марiиця
Вже твоя не буде!» —

Ой, кобы знав мôй миленькiй,
Што я поробляю,
Што про нього[1] в душѣ моêй
Спокою не маю.

Над потоком зелен явор,
Та повисли листы;
Не е кому та донести
До милого вѣсти.

«Сивый орле, сивый орле,
Ты всягды лѣтаешь,
Ачей[2] ты ся до милого
Мого дозвѣдаешь.

Лети з листом[3] ты до нього,
Што писала мила,
Кажи ёму, што без нього
Роком мнѣ година.

Ни я ѣсти, ни я пити;
Лише плачут очи;
В день спочинку я не маю,
Годѣ спати вночи.

Скажи, скажи, сивый орле,
Мому миленькому:
«Коли хочешь щаслив[4] быти,
То не вѣрь никому[5]!»

«Витай, витай, сивый орле,
Што там в дзюбѣ маешь?
Ану повѣджь, сивый орле,
Ôтки прилѣтаешь?[6]» —

«Ôт[7] милои лечу твоей
Из листом до тебе,
Што писала до тя мила
З наглои потребы.

Скажи теперь твоêй милôй,
Ци ей щиро любишь,
Бо як еѣ[8] держишь в зводѣ,
Долю êй загубишь». —

«Люблю, люблю, як сам себе,
Над срѣбро[9], золото,
Люблю еѣ над му душу,
Вмру за ню з охотов.

Моя мила, будь щаслива,
И я из тобою,
Молѣм бога горѣ з неба,
Дасть нам добру долю.

Бог на нас изолье[10] дары,
Будьме терпеливи;[11]
Чей нас бог получит с собов,
Будемо щасливи[12]!»

Ищи 'м так молодый,
Уже 'м катуначок,
Ходить мôй сивый кôнь
По-пôд тот облачок.

«Коничку мôй сивый,
Ци я нещасливый[1],
Ци тота дѣвчина
З чорнима[2] очима?

Ци тота дѣвчина
З чорнима очима?
Цы тота година,
Што ся в ней зродила?»

Спѣваночки мои,
Де я вас подѣю?
Пôйду[3] до лѣсика,
Там я вас посѣю.

Там буде миленька
На траву ходити,
Мои спѣваночки
Буде находити.

Кедь нам ся, молодым,
Не дадуть пôбрати[2],
Пôйдеме[4] до гаю,
Наробиме жалю.

Наробиме жалю
И своєй родинѣ;
Мы ся побереме
Й в далекой краинѣ.

Солодка м'а бѣла рыбко,
Солодкій мой меде,
Як же нам ся сего рочку
Любити не веде!

Едно нам ся не повело,
Бо люде зознали[1],
Другой нам ся не повело,
Тебе в войну взяли.

Будуть тебе, мой миленькій,
Пак до войны звати,
Мене будуть, молодуньку,
На смерть розраджати.

Будешь ити колись з войны,
Издыхни до бога:
«Ах,[2] де лежить, почивае
Ма люба розмова?»

Як ми прійдешь на пробочок,
Не кивай землёв[3],
Бо не знаешь, як ми тяжко
Лежати под нёв![4]

На горѣ, на горѣ
Зеленькій явор,
Пише на /o/ем листѣ
Листок давный фраир.

Я до него пишу
На зеленом шашу:*[11]
«Глядай собѣ, милый,
Вже про мене красшу.

Глядай собѣ, милый,
У чистом золотѣ,
А минѣ[1] дай покой —
Худобиной сиротѣ...».

«Ой, кедь бы ты была
Худобна сирота,
Ты бы не носила
Вѣнок из золота.

Ай ты бы носила
З зеленои луты,*[12]
Так, як другѣ носять
Худобнѣ сироты.

Не за то, не за то,
Лѣпша честь, як злато,
Бо златом злотити,
А з честёв[2] ходити».

Гей, у моём городчику[1]
Зацвѣли два дубы,
Кобы нам ся ничь не стало
З великои любы.

Отки[2] сонце исходило,
Лѣщину палило,
Туды мое соколятко
З вовцями[3] ходило.

---

*[11] Примітка рукою Я. Головацького: «мадь(ярское) sás — тростъ, камышь, осока (carex)».

*[12] Примітка чужою рукою: „fűzfavesszőʺ (вербовий прут). Ця примітка зроблена, мабуть, угорським перекладачем тексту.

Вóвчарь вóвцѣ[4] наганяе,
На ягнята быркать,
Солодка м'а вóвчарина
Вóчком на ня зерькать[5].

Най тюзирать, бо мае чим
И мае на кого,
Бѣлé[6] личко, як сонѣчко,
Чорнѣ[7] очи в него.

Я сам стою за горов,
Очи ми в лѣщинѣ,
Снило ми ся: розыйдемся
Такой у сéй зимѣ.

«И я стою за горою,
А ты за другою,
Прійде ми ся розпукнути,
Хлопче, за тобою».

«Мила, мила, де 'сь бывала,
Коли вода луги брала?» —
«Я стояла при[1] бережку,
Держала 'м ся за голузку,

За голузку, за тернину,
Кликала 'м ся на Йванину, —
На Йванину молоденьку,
На душечку солоденьку».

«Де ты тогда, мила, стояла,
Коли дубровонька запалала?[2]» —
«Я в решетѣ воду носила,
И нея[3] дубровоньку гасила».

Збірник Олександра Митрака II*[13]

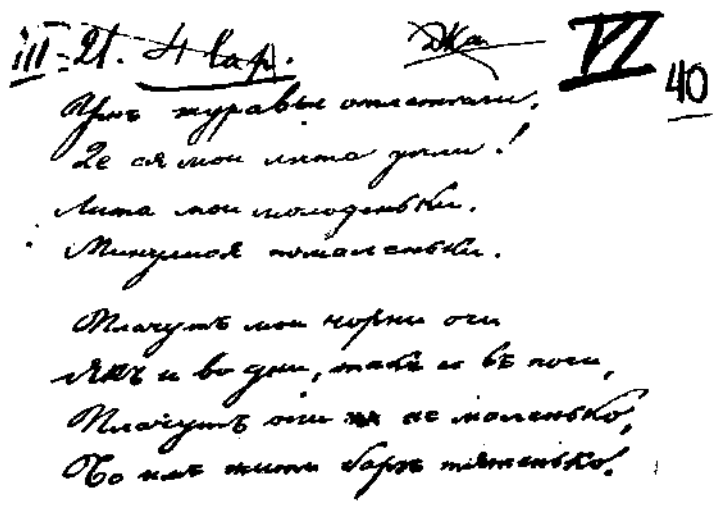

Уж журавьи[1] отлєтѣли,
Де ся мои лѣта дѣли?
Лѣта мои молоденьки
Минулися помаленьки[2].

О, боже мой милостивый,
Як я дуже нещасливый[4]!
Волѣв ем ся не родити,
По сей земли не бродити.

Плачут мои чорни[3] очи,
Як и во дни, так и в ночи,
Плачут они не маленько,
Бо им жити баре тяженько.

Покрый мене, земле чорна[5],
Бо ты мене уж не годна
На сем свѣтѣ потѣшити
И живот мой обновити.

Бодай тебе, когутику,
Три пера болѣли,
Я не спала, а ты не пѣв,
Уже[1] зорѣ бѣлѣли.

Хоть ем спала
Хоть не спала[2],
Кедь ем рано стала[3],
Хоть лем своему миленькому
Слѣдки притоптала[4].

Ой, я тото дѣвча люблю,
Што бѣле, як гуся,
Оно мене поцѣлуе,
Тôлько притулюся.

*[13] Позначення збірника наше.

Болить мене головонька
Од[1] самого рана;
Не видѣла 'м миленького
Ни нынѣ, ни вчера.

Болить мене головонька,
Треба бы[2] доктора,
Но якого молодого,
Бо я дуже хвора.

Ой, дай же мня, мамко моя,
За красного хлопця,
Же бы'м собѣ процвѣтала,
Як ружа з городця.

Мене мамка годовала,
В папѣрь[1] обвивала,
За богача ня отроила,
А за драба дала.

Закукула зозулейка
У гаю, у гаю: —
«Прійди, прійди, мой миленькій,
Бо я умираю».

Ой, на горѣ монастырь[1],
На долѣ дзвбница,
Ой, там бы я черцём был,
Кобы в нём черница.

Ой, як тяжко конопейцѣ,
Як в болотѣ гніе,
Ищи тяже дѣвчинейцѣ[2],
Як без мужа жіе.

Ой, я вчера пряла ключа,
А нынѣ повѣсмо,
«Сядь ту, любко[3], коло мене,
Хоть нам буде тѣсно.

Сядь ту, любко, коло мене,
Говори до мене,
Ой, та най я подумаю,
Ци[4] любишь ты мене!

Ой, сядь собѣ коло мене,
Присунься близенько,
Як упаде веретенце,
Склонися низенько».

Ой, дѣвчино, дѣвчинонько,
Не боишься бога?
Отправила 'сь красных хлопцей
От твого порога.

Отправила 'сь чесных хлопцей,
Та чекай донынѣ,
Теперь пойдеш[5] за такого,
Копрый пасе свинѣ[6].

Ой, ци[1] я не легинь*[1] [2]
Ци[1] ми не подоба;

Возьму бѣгарь[3] на плечи,
Вся моя худоба.

---

*[1] Вимову цього слова Митрак уточнює латиницею за угорською орфографією: leginy.

У зеленôй полонинѣ
Сова воду пила,
Ци чулисьте, добрѣ люде,
Жена[1] газду била!

Пришли[2] они спéред[3] панôв,
Обы их судити,
Паны им так осудили,
Бы жону впросити.

«Унесу ти[4], жоно моя,
Едну ицю*[15] пива[5],
Обы ты ся не гнѣвала,
Щось мене набила!»

Як вôвчаря не любити,
Кой в вôвчаря вôвцѣ[1],
Чорный ремѣнь[2] выбиванный[3],
Сами сорокôвцѣ[4].

Мамко моя старенькая,
Што ем учинила!
Полюбила ‘м вôвчарика
За грудочку сыра.

Ой, я якушу разок сыра,
Сырець солоденькій,
Позираю на вôвчаря,
Вôвчарь молоденькій.

Ой, у гору та не можу,
У долину рушу,
За челленѣ[1] чоботята
Любити тя мушу.

За челленѣ*[16] чоботята
Буде милования[2],
А за чорни чоботята
Буде ти лаяния[3].

Пôшло мое сокольятко
Та вже не вернеся!
Ой, бо мое тай[1] серденько
За ним розпукнеся[2]!

Пôшло мое сокольятко
Та долу лугами,
Лишило мня, молодейку,
Межи ворогами.

Ой, выйди ты, молодейкій[3],
Из щумôв, из лутôв,
Возьми мене так сумную
Из-межи ворогôв!

Болит моя головиця
И серденько мое[1],
Айбо за тым сокольиком,
Що в Верецькôм*[17] жіе.

Едно ми ся плече мече[2],
А друге не хоче,
Солодке ме сокольятко
Любити не хоче.

---

*[15] Міра рідини, з угорського: itze. Слово itze Митрак подав поряд з українським словом.

*[16] червоні.

*[17] Село Верецьки — Вишні і Нижні, зараз Вишні і Нижні Ворота Закарпатської області УРСР.

Ой, Иванку-поздубанку,
А я была пышна,
Де были ми мои очи,
Коли'м за тя ишла.

Чорни очи по обочѣ,
Сивѣ[3] по долинѣ,
Не е мого миленького
З-зад той верховинѣ[4].

Серед села корчма нова
И новѣ будинки,
Не было ми сего лѣта
Веселои днинки.

Ой, ярая пшеничейка,
То 'сь ся отъярила[10],
Солодка ма файна рыбка,
То 'сь ся отдалила[11].

Иде дождик на голищѣ,
Ачей перестане,
Узяв легинь[1] стару бабу,
Кайтеся, христяне!

Журилиои ой сусѣды,
Журилися черцѣ[12],
Ой, як бы тут передати
Чоботята Еацѣ[13].

Ой, зацвили[2] черешеньки,
Зацвили косицѣ[3],
Ой, не е ми миленького
З-за тои границѣ[4].

Через гору высокую
Тихій вѣтрець гучит,
Айбо мое соколятко
В Унгварѣ ся учит.

На ясынѣ[5] дробне листя[6], —
Ягѣцки чельценѣ[7],
А як любця не любити,
Коли бачка[8] чорнѣ[9].

У моєго миленького[14]
Чорное волосся,
Коли иде горѣ селом,
Дуже му япося.

Подуй, вѣтре холодейкій,
Вѣтки тя жадаю,
Из-за тои полонинки,
Вѣтки любця маю.

Играйте[1] хлопцѣ, играйте,
Берѣть рукавицѣ,
Стоять жоны, як коровы,
Дѣвки, як телицѣ[2].

Играйте, хлопцѣ[1], играйте,
Берѣть в ручки бучки,
Не дайтеся поимати
Бировови в ручки.

От бирова утькайте[3],
Боженика бійте,
Громадського[*18] чоловѣка
Паленку не пійте.

[*18] Громадський чоловік — людина, що є членом сільської громади.

Гей, кто хоче[1] воды пити,
Скилися в кирницю,
Кого хоче бѣда найти,
Бери единицю.

Стоить верба над водов
Тай колѣбуеся,
Не йди, дѣвко, за бабинця,
Бо набѣдуешься.

Единиця-неборачка
Не хоче робити,
Гардо ѣсти, гардо пити,
Парадно ходити.

Ой, у саду вербу сажу,
В городѣ росаду,
Ой, у танку навперед,
На роботѣ ззаду[2].

Обѣцяла молодиця*[19]
Паленки купити,
Лем обы ѣ[3] на роботѣ
Ззаду не лишити.

Ой, не жаль ми на горнець,
Што кипить из водов,
Лем ми жаль на попа[7],
Звѣнчав ня из бѣдов.

Айбо баба свого сына
Спо́д плеча годуе,
Не встигне му слово речи,
Вже го чорт надуе.

За пана ѣ[5] обѣцяли[6],
За жебрака дали[7];
Штирѣ волы обѣцяли,
Едно паця дали.

Побій[1], боже, стару бабу,
Тай дѣвчину еѣ[2],
Уже 'м прибив бѣлѣ[3] ноги,
Ходячи до неи.

Старый хотѣв, старый хотѣв,
Стара не хотѣла,
Лем сидѣла на залѣчку[4],
Та все морконѣла[5].

Ой, на горѣ густый шанц,
Бо мой милый гунцвут раз,
А я бо́льша бештія,
Што 'м гунцвута любила.

Ой не так на попа,
Як на попадище,
Все минѣ казала:
Чамняный хлопчище.

А на чѣм ся, единице,
На чо́м ся потѣшишь,
Жебрак умре, паця здохне,
А ты ся понѣсишь.

*[19] Над словом подано інший варіант: единиця, в розумінні: единачка.

Ой, пôйду я в полонинку
Вôвцѣ зимовати,
Ци не будешь, файна рыбко,
За мнов бановати.

Ой, пôйду в полонинку,
Та в зелену пущу.
Там я себе зарубаю,
Никого не пущу.

Ой, пôйду я в Мараморош
На золоту баню,
Куплю жонѣ черевички,
А собѣ кресаню.

Ой, не буду воду пити,
Вода студененька,
Тай не буду жону бити,
Жона молоденька.

Ой, там горѣ при потоцѣ
Пасли козы ряску.
Загубив ем, затратив ем
У милои ласку.

Ой, на горѣ синета[1],
Пасло дѣвча ягнята,
Накопало собѣ[*20] корѣня[2],
С-под бѣлого камѣня[3].
Ищи корѣнь не скипѣв[4],
Уже милый пригримѣв[5].

«Ой, што тебе принесло:
Чи кочія, ци весло?» —
«Приньус мене сивый кунь,
Бо я теперь, душко, твуй!»

Червена ружа, бѣлый квѣт,
Я не люблю мужа, пойду[1] в свѣт.
А як я ся буду справовати,
Буду я собѣ мужа глядати.
А як я ся пущу поволи,
Та найду собѣ мужа у поли.
Ой, боже мой, боже,

То я зле зробила[2],
Што я свое серце
Поволи пустила.
Ой, куплю я собѣ кантарь,
Буду притѣгати[3],
Не буду я свое серце
По воли[4] пущати.

Червена ружа горѣла, [2][*21]
Под нев бѣла дѣвка сидѣла,
У решетѣ воду носила [2]
И червену ружу гасила.
Колько у решетѣ водицѣ,
Только у милои правдицѣ.

[*20] Слово с о б ѣ тут зайве. Порушує розмір.

[*21] Цифра 2 означає повторення, неясно, однак, чи всього рядка, чи останнього слова. Я. Головацький повторяє у друкованому тексті всі кінцівки.

В солочинскôй церкви[1]
Самѣ[2] дзвоны дзвонять,
А мôй любый нянько
В сырôй[3] земли лежать.

Лежать они, лежать,
Там ся розгнивавуть,
А нашѣ[4] серденька
За ним умеравуть[5].

Рада нивочка, рада*[22],
Што за рана дожата,
Дожалисьме за рана,
Зарѣжуть нам барана.
Барана рогатого,
Бо мы пана богатого.

Лем вы жнѣте, жнѣте,
Мои любѣ женцѣ,
Наварить вам панѣ
На вечерю ленчи.

На горѣ жита много,
Половина зеленого,
Ишли тоты женцѣ жати
А забыли серпы взяти.

Пошли женцѣ жито жаги,
Тай забыли серпы взяти:
«Пущай, пане, за серпами,
Бо вже сонце за горами!»

«Пущай, пане, за серпами,
Бо вже сонце над вербами!» —
«Не пущу вас, небожата,
Панська нива не дожата!»

Играйте, хлопцѣ, играйте,
Грайте, небожата,
Бо в нашои попадѣ
Пшеница не жата.

Ишли нашѣ женцѣ жати,
А забыли серпы взяти,
Буде завтра друга дымна,
Та дожнеся панська нива.

Чіи то женцѣ
Так красно спѣвавуть?
То нашого пана
Ниву дожинавуть.

*[22] До цієї добірки пісень зроблено примітку: На жнива.

Збірник Олександра Митрака III[*3] /Фрагмент/.

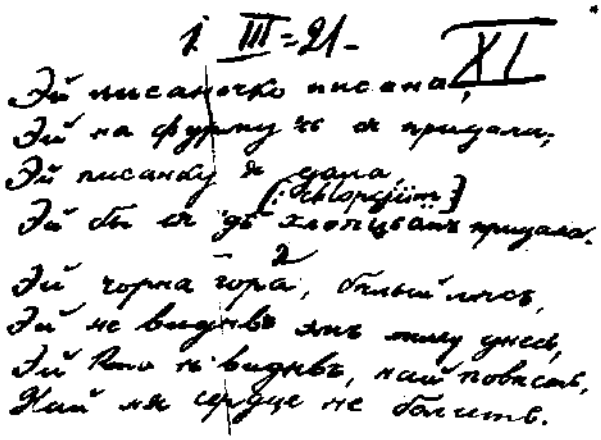

1

Эй, писаночко писана,
Эй, на фурму ‘сь ся придала;
Эй, писанку я дала,
Эй, бы ся ‘д[1] хлопцьом[*24] придала.

2

Эй, чорна[2] гора, бълый лѣс,
Эй, не видѣв ем милу днесь,
Эй, кто ѣ[3] видѣв, най повѣсть,
Най ня сердце не болить.

3

Эй, не шакай[*25], не рубай,
Най ся зеленѣе,
Не берь парадницю,
Най ся постарѣе.

4

Эй, мила моя, добра будь,
Эй, ты эа ня не забудь,
Эй, бо кедь[*26] за ня забудеш,
Моя никда не будеш.

5

Эй, заспѣвав бых, не мам кому,
Эй, хиба лѣсу зеленому,
Эй, не лѣсу зеленому,
Шугаіови[*27] молодому[4].

6

Эй, мила моя, утворь ми![*28]
Эй, най не стою пуд дверьми,
Эй, мой коничок и я сам,
На коничку мбй[*29] серсам[*30].

[*33] Позначення збірника наше.

[*24] Митрак подає вимову цього слова латиницею (угорською орфографією): chlopcjüm.

[*25] Примітка Митрака: махай. Однак, це хибне пояснення. Шакай — шекай — підтинай.

[*26] Пояснення Митрака: если.

[*27] Пояснення Митрака: любовник. І тут його пояснення не точне. Шугай — паробок.

[*28] Відкрий мені.

[*29] Митрак подає вимову латиницею: mŭj.

[*30] Примітка Митрака: збруя, мадьяр/ское/ слово.

7

Эй, така 'м п'яна, ледва йду,
Эй, упала 'м на леду,
Эй, а вы хлопцѣ[5], ведѣть ня,
Эй, кедь упаду, здоймѣть ня[6].

8

Эй, сырѣ[7] дрыва, гёрькій дым,
Эй гуляла бых, не мам с ким[8],
Эй гуляла бы'м з Васильком,
Эй прійде Янчи*[31] з бигарьом*[32].

Сырѣ дрыва не горять,
За нас люде говорять[9],
Най говорять, што хотять,
Бо нам добрѣ[10] не хотять

9

Коничку мой сивый,
Будь минѣ щасливый[1],
Як пойду[2] на войну,
Бы ня не забили!

Бо кедь ня забіють[3],
Вержуть ня до решту*[33],
Будуть 'до мнѣ ходить
Хлопцѣ на перечку*[34],
Дѣвки на фіялку.

10

Я коника поив,
Мила воду брала,
Я собѣ заспѣвав,
Мила заплакала.

Я собѣ заспѣвав
На сивом коничку,
А вна заплакала
В зеленом гамичку*[35].

11

Эй, по горѣ 'м ходив,
Штирѣ 'м[1] конѣ[2] водив,
А п'яту миленьку,
За ручку бѣленьку.

13

Ой, боже мой[1], зажалю,
Кедь я свою фраирочку*[36] не найду.
Ай найду я фраирочку в Будинѣ,
Піе[2] винко пареное*[37] з легиньи*[38].

12

Эй, мила моя, мила,
Зима бы тя била,
За тоты колачѣ[3],
Што 'сь от ня поѣла.

14

Эй, кобы было не взоряло,
Щи[3] бы было дѣвча спало,
Ай лем почав воларь*[39] трубиць[4],
Почалося дѣвца будиць.

---

*[31] Примітка Митрака: Иванушка.
*[32] Примітка Митрака: бигарь (bigárj) — наше русское слово и значит — большая палка, дубина.
*[33] Примітка Митрака: арест.
*[34] Примітка Митрака: перо.
*[35] Примітка Митрака: гай — лѣс, роща.
*[36] Примітка Митрака: любовницу.
*[37] Примітка Митрака: вареное.
*[38] Примітка Митрака: з легиньи — z leginyi, с легинями; legény — мадьярское слово, значит — парень, молодец.
*[39] Примітка Митрака: пастух волов.

15

Горове, горове,
То по вас дымове,
Лем там дыму не е,
Де мой милый жіе[5].

16

Эй, коло Темишвару
Жало дѣвча яру траву,
Як жажало й повязало,
На милого заволало*[40].

17

На Дунаи шатья*[41] прала[1],
На милого попатрала[2],
Видѣла[3] го на коню.
Коли ишов на войну.

«Чекай, милый, догоню тя,
Мам тисячѣ[4], умѣню тя». —
«Айбо мене не дадуть,
Бо ня у Самборѣ чекають.

Кобы быв ем простый вояк,
Щи бы было того даяк,
Айбо я ем ко́питан,
У регименте́[5] старшій пан!» —

18

Дали менѣ кошульку праць,
Не казали розкручоваць,
А я взяла, розкрутила,
Бы му была ручка бѣла.

На той руцѣ[6] златый перстень,
На перстени мурна-камѣнь[7],
На камени сивый кôнь,
Сидить на ньôм[8] милый мôй.

На том кони[9] зброи многи,
А в тых зброях мила моя.
«Зостань здрава, кому хцеш,
Бо вже моя не будеш!»

19

Ой, там дале пуд яворôм
Оре дѣвка[1] едным волôм,
Щи[2] и бразды не зорала,
Вже ѣ[3] мати зазолала:
«Дѣвко, дѣвко, пой додому,
Продала 'м тя, не знам кому,
Продала 'м тя Янѣчкови[4],
Великому збу́йничкови». —
В ночи прійде, в ночи пôйде,
Нигда ми ничь не принесе,
Лем кошульку поторгану,
А сабличку скырвавлену.
«Чучай-белай, бѣлый хлопець,
Кибы 'сь такій[5], як ти отець,
Дала бых тя искупати,

Кавкам-вранам роздзьобати».
«Спѣвай, жено, ти 'сь спѣвала[6],
Коли 'сь хлопця колысала».
«Я хлопцьови[7] не спѣвала,
Лем ем пестуночцѣ лала».
«Ставай, жоно, на колѣна,
Най испаде твоя глава!» —
«Волѣв бы 'сь ми [руки] обрубаць,
Як ми маешь главку знимать» —
«Ставай, жоно, на колѣна,
Най испаде твоя глава.» —
«Волѣв бы 'сь ми нôжки обрубаць,
Як ми масшь главку знимать» —
«Ставай, жоно, на колѣна,
Най испаде твоя глава!» —

*[40] Примітка Митрака: заволало — словацкое слово, значит — завоззвало.
*[41] Примітка Митрака: платье, бѣлье.

«Пестуночко вѣрна моя,
Подай дѣецько*42 сюды мое» —
Едно личко побочкала,
А в другое укусила.
«Дам ти, сыне, на памятку,
Коли стинав отець мамку»...[8]

20

«На лучки,*43 бѣла дѣвка, на лучки,
Даруем ти златый перстень на ручки.
Ци не будешь, бѣла дѣвко, бановаць*44,
Як твой буде златый перстень ванцировацъ?»
«Ой не буду, бѣлый Янчи, не буду.
Лем я уйду за ворота — забуду». —

21

Эй, на горѣ, на горѣ,
На Кошицкой долинѣ,
Пасе Янчи два[1] волы.
Пришли 'д ньому[2] гайтовы*45;
«Ой ты, Янчи, дай волки,
Бо ти главку здоймеме!» —
«Я вам волки тай не дам,
Радше ся з вами[3] поровнам.» —
Коли вони ся ровнали*46,
Там му главку стинали.
Де з тои 'главки кровь текла,
Червена ружа уцвила[4].
Дѣвочки ѣ рвали[5],
Хлопцьом[6] перка*47 давали.
«Боже, боже, што же то,
Червена ружа, з чого то?!»[7]

22

Щи 'м ся не звербовав[1],
Уже 'м капоначок*48,
Пришов ми сивый кôнь,
Та став пуд облачок*49.
«Коничку мôй сивый,
Будь минѣ щасливый[2].
Як пôйду[3] на войну,
Бы ня не забили.
Кедь мене забіють,
Верзьте ня до ярку.
Будуть до минѣ ходиць[4]
Дѣвки на фіялку,
Дѣвки на фіялку,
Хлопцѣ[5] на перечко,
Зôставай здорова,
Моя фраирочко!»

23

Плакала мамочка,
Плакала сестричка.
Ож ми ся удала
До боку сабличка.
Сабличка не моя,
Пана чѣсарова,
Кедь ся з нев урубам[1],
То сеpенча*50 моя.

---

*42 Примітка Митрака: дитя.
*43 Примітка Митрака: лут.
*44 Примітка Митрака: жалѣть, мадьярское слово.
*45 Примітка Митрака: Гайтов — слово мадьярское, от hajtani — гонять, hajtó — гончий на охоте.
*46 Примітка Митрака: мирилися.
*47 Примітка Митрака: тут значит букет.
*48 Примітка Митрака: воин.
*49 Примітка Митрака: окно.
*50 Примітка Митрака: счастье.

Додаток (I)

СВАДЬБА УГОРСКИХ РУССКИХ, ЗАПИСАННАЯ АЛЕКСАНДРОМ МИТРАКОМ

Мужчина, желающий избрать себе супругу, посылает «сватача» в дом избранной девушки, который пришедши, обыкновенно вечером, кланяется: «Добрый вечёр! Цы гаразд, цы здоровы собѣ у вашём домѣ?» Домашние отвечают: «Гаразд: да где вы собѣ цы здоровы ходите?» По сем разговорѣ о предметах посторонних сватач открывает причину прихода своего. Домашние, отец, или мать, говорят ему: «Маленько отдыхнѣт! Одним махом дерево не мож взяти!» Если родители согласны отдать свою дочь, тогда бывает «гостина». Если же нет, то просят сватача больше не трудиться: ибо они, как говорят, еще не приготовлены к тому, чтобы дочь свою отдавать.

Второй день утром сватач, если получил согласие родителей дочери, опять приходит в дом избранной девушки: «Доброе рано! Цы гаразд, цы добрѣ наша старшина и наша молодыця ночивали?» Домашние отвечают: «Гаразд. А як вы?» Молодая же, если согласна быть супругой предлагаемого жениха, вступает в короткий разговор с сватачом. Если же не люб ей парень, то она упорно молчит. В случае согласия, девушка подает руку сватачу, который говорит: «Най вас бôг помилуе и благословить, як у Старôм Законѣ Якова и Исака!» Сватач просит воды напиться и ручник утереться; затем следует «гостина» (угощение). Сватач несет полученный ручник жениху в знак сочувствия и согласия девушки.

По истечении нескольких дней «молодые», с своими «старостами», приходят к священнику на «заручины», где первые в комнате дают обет взаимной любви и согласия вступить в супружеский союз, а, в знак сего, подают себе руки и меняются с стеменами (платками).

После заручин, спустя несколько дней, в доме молодой бывает гостина, «сватанки», на которую жених приглашает своих родственников, соседей и друзей. Староста-сватач идет вперед, а жених за ним. Вошедши в комнату, староста кланяется: «Добрый вечёр! Цы горазд, цы здоровы собѣ у вашем домѣ? Цы пріймаєте нас у ваш дôм?» Домашние отвечают: «Пріймаєме!» Молодая целует будущего своего тестя и тещу в лицо. Садятся за стол, на котором поставлены «паленка» (горелка) и хлеб. Домашние просят гостей есть и пить, но староста отказывается, говоря: «Дотôля не будемо ни ѣсти, ни пити, докôля не будеме знати, из за кого будеме пити. Нам хибить челядча!» (т. е., недостает одного лица). На это отвечают родители дочери: «Маєте што ѣсти и пити: што жь вам еще хибить?» Сватач: «Я знаю, за кѣм хожу, и менѣ треба придати!» Приходит и молодая к столу, и родители, представляя ее, спрашивают старосту: «Тут є челядча: цы то та?» Сватач: «Се се наше! Дякуеме за годувлю» (воспитание). Сватач, поднимая заздравную чарку, говорит: «Найперше за божоку хвалу, за сих дѣтей, из-за которых мы ся сюди зышли! Най их бôг подержить, обы ся так мали, як святои недѣли земля ся має! Най бôг подержить и их родичей!» За сей заздравной все пьют. Подают кушанья. Староста молится и благословит кушанья. Каждый гость получает ручник, который остается уже его собственностью. Опять поздравляют заздравной молодых и благодарят за ручники. После кушанья молитва, и за тем расходятся. Молодая целует будущую тещу в лицо, а если ей угодно, и тестя.

В канун бракосочетания, как в доме молодой, так и в доме молодого, собираются гости на так называемые «гуски» и проводят время в пляске. Теперь приходит молодой за «бокрейдой» (букетом из искуственных цветов). Молодой получает бокрейду от молодой, а его дружба от дружок, и все задевают их за свои шляпы. В этот же

вечер «звачи» приглашают гостей, сродников и добрых людей на свадебный пир в доме молодых. Вот образец призывания: «Просить вас пан молодый (или пани молода) раз, а я другий раз, обы 'сьте ся не полѣновали прийти завтра на малый час на весѣлья до нас!»

В самый день бракосочетания, чем свет, идут дружки, дружба и староста «бервѣнок» обирати, для витья венцов, в какой-нибудь огород, где есть барвѣнок, с музыкою и с песнями какого ни есть содержания.

Собравши бервѣнок, дают «склянку» (бутылку) паленки той хозяйке, в которой огороде брали бервѣнок, а та, перелив горелку в свою посуду, наливает их бутылку водой и отдает старосте. Взявъ с собою собранный бервѣнок, дружки идут «вить вѣнок.» Таким же образом идут сбирать бервѣнок и для молодого, с тем только различием, что перед почетом молодого дружба несет «курагов» (хоругов), состоящий из платков белого и красного цветов. Прежде чем начнут вить венок, староста кропит крестообразно бервѣнок, передает его свашкам, чтобы начали вить венок. Свашкам вдовам нельзя участвовать в витьи венка. Бервѣнок кладут на стол на платок, и на том же столе кладется колач, пшеничный, или ржаной. Во время витья венка свашки «ладжавуть» (поют) следующие песни:

«Ой, пойдь, боже, до нас!
Теперь у нас гораед;
Та й ты, божая мати,
Вѣночки починати;
Та й ты, божій кржижу,
Не минай нашу хижу!

Горѣ, сонѣчко, горѣ:
Війся, вѣночку, скорѣ
На гладку головочку,
На счасливу долѣчку.

Подай, мамко, иголку,
Та й ниточку из шовку,
Ушити часночок,
На золтый вѣночок!

Гладко, сосѣдки, гладко,
Як золотое ябко!
Коли 'сьме вѣнки вили,
Солодок медок пили;
Коли 'сме довивали,
Горы ся розлѣгали.

Приступай, Марько, 'д столу,
Помолися пану богу,
Поклоньси вѣнку своему:
Чень бы был счасливенькій,
А зверьха зеленненькій!

Є з чого вѣнки вити,
Головку сподобити:
Першій ми вѣночок,
Хрещатый бервѣночок.

Дай, мамко, золотило,
Обы вѣнок сподобило,
Бы богу и людѣм мило!»

Когда уже венок готов, то свашки вложат в него один платок, а другой платок под первый подложат, и положат на него проверченый колач (коровай); потом, взявши четыре узла сих двух платков, ходят около стола трижды, при чем и музыканты с ними ходят и играют, а затем пляшут по комнате, но только эти четыре свашки. В доме молодой (невесты) еще кладут одному хлопцу чѣпец с покрывалом на голову, который называется у нас «примѣтка», и этою-то приметкою в церкви, после бракосочетания, покрывается голова невесты, по приказанию Апостола Павла, чтобы женщины с покрытой головой ходили. Этот хлопец в чепце с покрывалом из

белого платка, вшедши в комнату, жалуется и плачется на то, что он стал женщиной. После трех плясок снимают с него чепец.

Приготовляясь ити в церковь к венчанию, молодые одеваются в обыкновенную одежду; только расплетенная коса и венок, прикрепленный «галузкою» (веткой) от сладкой яблони на голове невесты, и такой же венец на «клебане» (шапке) жениха, составляют отличительные знаки «молодят» (молодых).

Староста от имени молодой прощается с ее родителями и благословит невесту на путь к церкви. Шествие, сопровождаемое музыкой и песнями, с коругвой впереди, бывает в 10 или 11 часу: одно из дому молодого, а другое из дому молодой. Идя в церковь, поют:

«Попроси, мамко, бога,
Бы счаслива дорога!
Чепачок в руках ношу,
Так свою мамку прошу:

«Ой, мамко, мамонько,
Проси менѣ доленьку,
Я буду помогати,
Доленьки упрошати!» —

«З богом, Анцько, з богом,
З божима ангелами,
З добрыма сусѣдами!»

«Не чудуйтеся, люде,
Не табо́р сесе иде.
Не табо́р, не турчата,
Лем наши молодята.

Идеме мы, идеме,
У подковки дзвениме,
Учувут того люде,
Того наша слава буде!

Сидить голуб на церквѣ,
Кличе попа до церкви:
«Не е попонька дома.
Пѣшов до Ильвова
Ключи куповати,
Церковцю одмыкати,
Молодят двоє вѣнчати».

Идучи в церковь, несут два большие проверченые колача (короваи), которые, послѣ бракосочетания, относят в дом невесты, а оттуда, на другой день утром, назад в дом жениха. После бракосочетания все идут с молодой, свашки же поют:

Дякуєм попенькови,
Як своему нянѣнькови,
Что нас не убавив,
Што нас скоро отправив.

Ой летѣла пава,
На ворота впала;
Нашои Марьки голоика
Инеѣм припала.

Гнуться улички, гнуться,
Пуд молодыма сваты,
Пуд дорогима шаты.
Чом бы ся не вгинали?
Красно ся повбирали!

Ой карно ся, карно,
Зперед молодых хмарно:
«Проовѣти, господи, ясно,
Вперед молодых красно!»

При доме:

«Вуйди, мамко, на двор,
Припроси дѣти за стол!»

Вошедши в комнату, гости молодого садятся за стол, свашки же молодого с свашками молодой, которые стоят, ведут следующий разговор в песнях:

Свашки молодого:
Вшитко нам бивно,
Лем чопнаря нам не видно.

Свашки невесты:
Повала ся уломила,
Та чопнаря забила.

Свашки молодого:
Мы ся богу помолиме,
Та чопнаря услободиме.

Свашки невесты:
Свашочки, лелѣточки,
Дайте нам бесѣдочки!
Цы вы не умѣете,
Цы на нас не смѣете?

Свашки молодого:
Мы сюды не впрожены,
Сюды 'съме запрошены,
Де тота свекра,
Што нам коровай спекла?
Курочка, рябушечка,
Вчора на смѣтью гребла,
Днесь ся на рожнѣ спекла.

Свашки невесты:
З краю нам хижка:
Взяла курочку лишка.

Свашки молодого:
Што то за газдиня,
Єдну курочку мала,
И тоту не нагнала.
За наш вѣнок витый
Дайте нам таляр битый!

Свашки невесты:
Кедь есте вѣнок вили,
А вы паленку пили.

Свашки молодого:
Свѣтяться стѣны, свѣтять:
Де наш молодый сидить,
Там ся стѣна свѣтить.

Свашки невесты:
Не от него самого,
От вѣнка зеленого,
От лиця румяного.

Свашки молодого:
Дѣвочій староста пышный,
Є в нѣго ножик красный
Колачи починати,
Свашкам даровати.

Свашки невѣсты:
Дякуеме вам, свашечки,
За лестны бесѣдочки!»

Послѣ такого разговора гостей молодого угощают, а послѣ угощенья гости молодого поют:

У Кіевѣ загудали,
А з Пряшовѣ стали,
Теперь пана молодого
Гости обѣдали.

Староста молодого дает матери невесты гроши (деньги), в награду за «т о д у в л ю»; молодой же с своей супругой и с двумя свашками идет домой, что обыкновенно бывает вечером. Свашки поют при отходе:

Не бануй, мамко, за мнов!
Не беру вшитко з собов,
Лишаву ти, мамко,
Слёзки по столови,
Слѣдки по дворови,
Ключи на полицѣ
Найменшой сестрицѣ.

На дворе:
Дали 'сьте нам дѣвку сладку,
Дайте ж нам постѣль мягку!

Тверда зима впала,
Постѣль неправа обстала.

Дайте хоть лем веренице
Прикрыти соломице!

У нас не суть веренки,
Лем тонеськи плахотки.

Родители дают им прошенную постель, которую выносит кой-кто из гостей на плечах. Молодые, держа в руках два конца того платья, которым на заручинах поменялись, идут домой, в сопровождении двух свашек, которые поют:

Павляное перце,
Та й камянное серце,
Чом ся не розкроишь,
От мамки не отклонишь?

Не чудуйтеся, люде,
Не табо́р се иде,
Не табо́р, не Турчата,
Лем наши молодята
До дому доходят.

Розкололася верба
От верха до коре́ня:
Узята Марыка, взята,
От о́тца и матери,
Из багатого роду,
До великого роду.

Не лежи, вѣтре, в горах,
Подумай по долинах,
Покивни кураговцёв
Ид свѣтлому сонцю!

Горѣ селом идеме,
Такое не видиме,
Як мы с собов ведеме:
Волосья жовтенькое,
А личко бѣленькое.

Близ дома поют:

Ой Василько, пане,
Де твоє войско стане?
Свашки у клѣточки,
А сваты у коморочки.

Свѣти, мамко, свѣти,
Што 'съме ти привели:
Цы во́вцю, цы ягничку,
Цы красну молодичку?

Выше я заметил, что с молодою идут только две свашки в дом жениха. Но и оне уходят, и молодая одна остается с гостями молодого, с которыми и пляшет. Должно заметить, что мать жениха прежде всего хмелем и пшеницею обкладывает молодую чету для того, что бы они имели всего в изобилии; молодая же после того подносит колач теще и целует ее около сердца. Когда сядут за стол, на руки молодой дают мальчика, с тем намерением, чтобы она имела в первый раз сына, молодая же дарит тому мальчику два колача и одну ленту.

Когда уже приспеет время для спанья, то дружба приготовляет «постёль» для молодой четы на «п о д ѣ» (чердаке), и то не только летом, но и зимою, и кладет и хоругов. Староста ведет туда молодых и благословит ложе.

Утром молодая старается чем скорее встать, чтобы спрятать хоругов, за что потом дружба платит кару от 20 до 30 крейцаров невесте, а она старосте должна купить паленки (водки). Если же молодая заспит и дружба скорее возьмет хоругов, тогда молодая платит дружбе, что, однако ж, редко случается.

Утром молодая метет комнату, а молодый бросает ей в «с м ѣ т ь е» (сор) несколько крейцеров. Затем пьют, едят и ожидают гостей из дому невесты. Родители и гости молодой идут посетить молодых и несут с собой короваи.

Они идя поют:

«Слѣдом, мамко, слѣдом,
За твоим дитятком!» —

«Де бых я не слѣдила?
Я того годовала,
Позненько лёгала,
Раненько вставала,
Так дѣвку годовала.

Иду, дѣвочко, иду,
Подарунки ти несу,
Буду тя даровати,
Бы ти добрѣ бывати!»

Ай, кôбы Марька знала,
Ожъ еи родина иде,
Она бы мостила мосты
Жовтыма покосты.

Подходя к дому:

«Вуйди ты, Марько, на двôр,
Припроси мамку за стôл,
Вуйди з новои коморочки
Вперед своеи мамочки!
Лѣпша ти мамочка,
Як чужа коморочка.

Ой зелена ты, грушко,
Вуйди ты, Марько, душко,
Вуйди ты, Марько, на двôр,
Припроси гости за стôл!»

Гости молодого выходят и не пускают пришедших:

Прилетѣли гости,
Дубнули на помостѣ,
Шовком зашумѣли,
Золотом задзвенѣли:
«Не пришли 'сьме тут стояти,
Треба нам салаш дати.»

Потом, при посредстве паленки, примиряются и дают свободный вход пришедшим.

Идучи в комнату, поют:

«Наш любый сватку,
Розширяй собѣ хатку!»

После садятся за стол и на одного из мужчин набрасывают «п л а х т у» (простыню) и спрашивают пришедших: «Та ли их молодая, которую они хотят видеть?»

Пришедшие поют:

«Наш милый приданничку,
Придай нам молодичку!
На столѣ фляша и вѣнець,
Обьяв Марьку молодець». —

«Берьте собѣ фляшу вашу,
Дайте нам Марьку нашу!»

«Не є Марьки дома,
Пôшла в кирницю,
На студену водицю» —

«Мы видѣли с горы,
Замклася до коморы!» —

«Не є Марьки дома,
Пôшла волы поити
А коровы доити!» —

«Наша Марька невѣличка,
Не знає, де кирничка:
Наша Марька в коморѣ,
Личит гроши на столѣ».

Молодая выходит из коморы. Дружба ставит ведро с водой на дворе, в которое молодый бросает серебряную монету в воду. К воде выносят к у р а г о в (хоругов) и староста, перекрестив воду, прежде сам моет себе глаза, затем и молодые моются.

При том поют:

«На Орданѣ ‘сьме были,
Там ся молоды мыли,
В пазушки ся втирали,
Бы ся шановали.»

Что и делают (т. е. жених и невеста, умыв себе лица, утирают лица друг у друга в пазуху рубашки). Остальную воду из ведра молодая разливает по людям, дружба же опять наполняет водой ведро, которое молодая вносит в комнату, при чем поют:

«Несе молода воду,
Межи челядь молоду.»

Молодая кропит водой стены комнаты. Затем идут опять в комору, где молодую садят на «ярмо». Сидя на ярме, она держит в руках стакан водки в меняльном «кестемсенѣ» (заручном платке), доколе не повяжут ей голову, т. е., не снимут с ней венок и не покроют голову белым платком, по обычаю здешних женщин.

При том поют:

Ту есьме сидѣли,
Та й есьме не видѣли,
Де ся её коса дѣла:
Цы в поле погленула,
Цы пуд бѣлый фатёл сѣла?

Потом молодые выпивают водку, которую она держала в руках, пополам. Затем опять пляшут и пируют. Молодая дарит тестю сорочку, теще платок, а прочим сродникам то колачи, то ленты.

В воскресенье в доме родителей молодой пир.

Так, по большей части, отправляет наш сельский народ свою свадьбу. Без сомнения, бывают местами перемены, но в общих чертах повсюду соблюдается такой порядок. В некоторых селах, особенно близ городов, образование, убивающее народное творчество, истребило уже совсем и эти свадебные обычаи и, может быть, со временем оно и везде уничтожит в нашем народе «свойские» обычаи: тогда это описание пусть будет памятником когда-то бывших обычаев народа.

ДОДАТОК (II)

ПЕРЕКЛАДИ на угорську мову пісень, почерпнутих з збірників О. Митрака і опублікованих у виданні: Lehoczky Tivadar: Magyar-orosz népdalok. Sárospatak, 1864. Наводимо ті переклади, на які вказано у збірниках О. Митрака.

1. «Долино, долино...» Перша пісня у збірнику О. Митрака I, стор. 295. В Т. Легоцького: стор. 133 (№ 115)

Felszántogatták a
Zöldellő szép völgyet,
Hej csalfa Iványom,
Az isten verjen meg.

Szálljon átkom reád
És a te lelkedre,
Nélkűled a szívem
Annyit nem szenvedne.

Ő megnehezteit rám,
Én meg ő reája;
Ő nem jár én hozzám,
Én meg ő hozzája.

Egy kis árva szóért
Haragudt meg reám,
Hogy nem szóltam neki:
Élj boldogúl, rózsám!

Szeretém öt hiven,
Egész világ tudja;
Mégis Munkácson lett
Katona bujába...

2. «Чорни оченька...» Збірник О. Митрака I, стор. 297 В Т. Легоцького: стор. 123 — 124 (№ 107).

Eszem azt a barna
Szemedet;
Mikor veszesz már el
Engemet?

Elveszlek, elveszlek
Vasárnap,
Ha az isten addig
Kedvet ad.

De hová viszesz el,
Drága kincs,
Miután tudom, hogy
Házad nincs?

Elviszlek idegen
Hajlékba,
Míg házat épitek
Számodra.

Nem kedves a ház, ha
Idegen,
Mint mostoha fogad
Hidegen;

Sásból épits inkább
Kedvesem,
Csak máséba ne vigy
El engem!

3. «Добрѣ тот ся має...» Збірник О. Митрака I, стор. 299. В Т. Легоцького: стор. 127 (№ 110).

Hej boldog az az ember,
Ki szerelmet nem ismer,
Ki egyszer megizlelé,
Az megbánja örökké.

Hej szerelem, tégedet,
Vajh egykor ki teremtett?
Hogy annak az ur isten
Ne adjon helyt az égben!

4. «Ой, на горѣ, на долинѣ...» Збірник О. Митрака I, стор. 300. В Т. Легоцького: стор. 49 (№ 43). (У перекладі подається скорочено).

A bérceken, a völgy ölén,
Széles a barkócalevél;
De a juharé még szélesebb,
Az én rózsám légyottra megy.

Főzetek neked jó ételt,
Mellé édesített italt,
S ha készen lesz az asztalon,
Mellé űltetlek galambom.

Folyó a csermely hideg vize,
Könyezik a rózsám szeme,
Ne ontsd rózsám könyeidet,
Nem vagyunk még enyém, tied.

Hej italod nem kell nekem,
S nem is kapok ételeden,
Vedd eszedbe igéidet,
Nem vagyunk még enyém, tied.

Majd ha templom felé megyek,
Jöj el kedves, nézz engemet.
És ha megyek esküvőre,
Jöl el elbucsúzni tőlem.

5. Ищи 'м так молодый...» Збірник О. Митрака I, стор. 303. В Т. Легоцького: стор. 50 (№ 44).

Koromnak tavaszán,
S már katona vagyok,
Szürke szép paripán
Ablak alá járok.

Hej, szép lovam, mily nagy
Boldogtalanságom,
Azért a kis lyányért
Gyászos a világom.

Hej, az a kis leány
Barna szemeivel,
Elárasztott engem
Szerencsétlenséggel . . .

Hej, fülemiléim,
Hová tegyelek el?
A ligetbe viszlek
S ott eresztelek el.

Oda fog a rózsám
Járni füvet szedni,
Titeket, fülemilék,
Ott fog majd étetni.

Ha meg nem engednek
Nekünk összekelni,
E szépséges tájtól
Fogunk búcsút venni.

Szülénk bánatára
Messzeföldre megyünk,
S ott, mint rég óhajtók,
Szépen összekelünk.

6. «На горѣ, на горѣ...» Збірник О. Митрака I, стор. 304. В Т. Легоцького: стор. 58 (№ 50).

Kizöldült a juhar
Fenn a magas erdön,
Juharfalevelen
Ir régi szeretöm.

Én meg sásra irom
Hozzá üzenetem,
Keress szebbet nálam,
Csalfa szerelmesem.

Aranyos lyányt keress
Életed párjának,
És nekem békét hagyj
Szegényes árvának.

Hejl ha szegény árva
Lennél te, kedvesem,
Nem lenne aranyos
Koszorú fejeden;

Hanem füzfaágból
Kötnéd azt magadra,
Ugy mint más szegény lyány
Elhagyatott árva.

Nem értesz: aranynál
Drágább a becsület.
Jobban ékesíti
Ez az én fejemet.

7. «Уж журавьи отлетѣли...» Збірник О. Митрака II, стор. 306 (перша пісня). В Т. Легоцького: стор. 4 (№ 2).

Mint a vándor darusereg
Éveim ugy eltüntetek,
Hej életem tavaszai
Merre, hová repültetek?

Oh igazságos Istenem,
Mily szerencsétlen lételem,
Oh miért is, hogy születtem,
Minek tart e bús életem.

Egész nappal, egész éjjel,
Könyben uszik siró szemem;
Sirdogálok keservesen,
Megsiratom bús életem.

Már én csak a sirba vágyok,
Fedjetek be barna hantok;
Nincs mi vigasztalna engem,
Boldog nem lesz többé éltem.

8. «Ой, я тото дѣвча люблю...», «Болить мене головонька...», Ой, дай же мня, моя мамко...» Збірник О. Митрака II, стор. 206—207. В Т. Легоцького: стор. 86 (№ 75).

Én olyan leányt szeretek,
Ki mint galamb fejér;
Könnyen hajlik, könnyen csókol,
S csókja mézzel felér.

Fáj a fejem, majd meghasad,
Egész reggel óta,
Nem láttam a galambomat
Tegnap este óta.

Fáj a fejem, hivassatok
Hamar orvost nékem,
De csak olyan szép ifiút,
Ki meggyógyít engem.

Engedj, anyám, hogy lehessek
Galambomnak párja,
Hadd viruljak fel ismét, mint
A tavasz rószája!

Примітки і коментарі

З листа А. Кралицького до Я. Головацького від 23-го лютого /7 березня 1866 р. (Львівська наукова бібліотека АН УРСР, відділ рукописів, фонд Я. Головацького, № 205/10) відомо, що Кралицький, як посередник між Я. Головацьким і закарпатськими фольклористами, надіслав Я. Головацькому для його публікації «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» на початку 1866 р. 5 рукописних збірників, чи то зшитків Олександра Митрака, який в тому часі перебував у Мукачеві.

Серед виявлених нами рукописних матеріалів ми не знайшли жодного зшитка, на якому би було прізвище О. Митрака. Тому нам здавалось, що серед наших матеріалів немає його рукописних збірок (див. нашу статтю «Збірник західноукраїнських народних пісень Я. Головацького і перешодежерела вміщених у ньому закарпатоукраїнських пісенних текстів», Збірник МУК 9/1. Пряшів, 1980, стор. 90). Однак після глибшого вивчення матеріалів, в результаті порівняння почерків записувачів, співставлення рукописних матеріалів з надрукованими в Головацького текстами вдалось виділити з неозначених прізвищем записувача матеріалів 3 збірники Олександра Митрака, які ми тут друкуємо і які умовно позначили цифрами I, II, III, (відділ рукописів ЛДНБ АН УРСР, Ф. НД — 91/п. 11).

Збірники I і II переписані начисто, збірник III має вигляд чернетки, робочого примірника. Всі три збірники містять цінні примітки Митрака, які стосуються передусім значення окремих слів і виразів, специфічної їх вимови в місцевій говірці. Щодо фонетичної передачі текстів, О. Митрак дає такий ключ до своїх орфографічних прийомів: «знаками ô и ê означаю й и і». І цей спосіб написання даних звуків ми знаходимо в усіх трьох збірниках. Крім того О. Митрак у деяких слів подає їх вимову латиницею.

Збірники О. Митрака написані з усіх наших матеріалів найбільш вправно як щодо орфографії, так і щодо формальних особливостей побудови пісень. Митрак подає свої тексти з огляду на їх науково-дослідне використання, отже, зарекомендовує себе як досвідчений фольклорист.

Я. Головацький у своїй «Післямові», надрукованій у т. III/2 («Додаток», стор. 1—3) писав: «Александр Митрак записывал песни в с. Лучки, Бережского уезда». Проте виявлені збірники О. Митрака містять пісенні матеріали не тільки колишньої Березької жупи, але й інших регіонів, передусім багатої на фольклор Мараморощької жупи, а також українського етнічного регіону Східної Словаччини. Може бути, що матеріали збірників О. Митрака справді записані тільки в селі Лучки, але в такому разі місцеве населення було носієм фольклорних народно-пісенних здобутків й інших місцевостей Закарпаття.

В збірниках Митрака знаходимо варіанти пісень, вміщених у збірниках інших наших записувачів. Помічається передусім тотожність матеріалів збірників Митрака з матеріалами Талапковича. Я. Головацький, який скористався максимально записами О. Митрака, у деяких випадках подає два рази варіанти тотожних пісень двох записувачів, в деяких випадках варіантні матеріали О. Митрака (при незначній розбіжності текстів) не надрукував.

Частина матеріалів трьох збірників О. Митрака була надрукована в Головацького без паспортизації. Частину пісень подано з приміткою: «Из села Лучки, Бережского уезда», «Из Бережского уезда села Лучки, возле Мукачева», «записаны в Мукачевском уезде» (!), «Из Бережского уезда», «Из Угорской Руси». В кількох випадках пісні підписані в Головацького приміткою «оттуда же», а встановити «откуда» не можна, бо ніде у попередніх пісень немає посилання на місце запису. Той хаос, який виник у матеріалах збірника Головацького внаслідок того, що редактор збірника О. Бодянський зняв примітки Головацького, сподіваючись надрукувати їх як окремий додаток до публікації, що потім не міг зробити з-за раптової смерті, торкнувся в значній мірі записів О. Митрака, які або зовсім не паспортизовані, або іноді хибно, незрозуміло коментовані.

В матеріалах О. Митрака звертає на себе увагу і той факт, що до тексту його записів подано Я. Головацьким поряд з приміткою «Из Мукачевского уезда» посилання: «Записки Русского Географического общества», Спб., 1867, I», де була надрукована (у 1867 р.) добірка закарпатоукраїнських народних пісень А. Дешка, закарпатського уродженця, що емігрував у Росію. При співставленні наведених фактів напрошується висновок: може, мав у своєму розпорядженні збірники О. Митрака також А. Дешко.

Двох решти зшитків О. Митрака нам до цього часу не вдалось виявити.

Я. Головацький у своєму збірнику надрукував також певний матеріал О. Митрака, почерпнутий не з надісланих рукописів закарпатського фольклориста. Йдеться про весільні звичаї закарпатських українців, які надруковано в т. III/2 Я. Головацького в розділі «Свадебные песни угорских русских» і під заголовком: «XIV. Свадьба угорских русских, записанная Александром Митраком» (стор. 399—411). Цей матеріал Я. Головацький почерпнув з львівської газети «Слово» за 1864 р., №№ 43—44. Оскільки цей запис Митрака майже недоступний нашому сучаснику і він доповнює поданий нами рукописний матеріал Митрака, ми подаємо його вище як Додаток (I) до трьох рукописних збірок О. Митрака.

В Додатку (II) подаємо переклади на угорську мову пісень, почерпнутих Т. Легоцьким із збірників О. Митрака.

Збірник Олександра Митрака I.

Це найобширніший збірник Митрака. Він містить 16 листів, має титульний лист з назвою «Народные пѣсни угорских русинов». Прізвища записувача ніде немає. Тексти написані чітким, майже каліграфічним почерком, з чого можна зробити висновок, що збірник було укладено не тільки для власної потреби записувача, як твердив А. Кралицький у своєму листі до Я. Головацького від 20-го лютого /7-го березня 1866 р., а й для ширшого кола читачів, для фахового використання.

Збірник містить 36 пісенних текстів — оригінальних, за винятком одного тексту — суто народних, записаних з науковими настановами, поданих з примітками записувача і використаних Я. Головацьким майже в усій широті. В деяких випадках наявні в рукопису угорські пояснення і примітки, а це свідчить про те, що збірником користався угорський перекладач Т. Легоцький. Ним чи Митраком угорською мовою показано на марго збірки сторінки опублікованих у виданні Т. Легоцького «Magyar-orosz népdalok» (Шарошпатак, 1864) перекладів окремих пісенних текстів збірки Митрака. Таким чином за нашими рукописними матеріалами можна встановити, якими пісенними текстами Митрака скористався Т. Легоцький для своєї публікації.

З збірці знаходимо кілька пісенних текстів, які в тотожній або варіантній формі є і в збірнику І. Талапковича, тобто були надруковані Головацьким у т. II. В цих випадках Головацький поступав по-різному. 7 наявних у двох збірках текстів і надрукованих в добірці І. Талапковича (т. II) він не взяв до уваги, а 4 такі тексти з збірника Митрака він опублікував, хоча їх варіанти були вже вміщені в т. II. Один пісенний текст — літературного походження — він не використав. Матеріал збірника Митрака І Головацький за мотивами пісень розташував у відповідних розділах тт. III/1 і III/2, передусім в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (т. III/1) і добірці коломийок (т. III/2). Матеріал цієї збірки в порівнянні з матеріалами решти збірників Митрака в Головацького найбільш послідовно паспортизований. В основному текст збірки подано з приміткою «Из Угорской Руси». Я. Головацький відносно мало втручався в тексти пісень, дотримав в основному як їх структуру, так і зміст та мовні особливості.

«Долино, долино...». Пісню знаходимо також у збірнику І. Талапковича (т. II, стор. 545—546), тому варіант О. Митрака, в якому є лише незначні розходження з текстом Талапковича, Я. Головацький не використав. Поряд з текстом знаходимо угорську примітку: стор. 133, яка належить, очевидно, угорському перекладачеві, тобто Т. Легоцькому, укладачеві збірки «Magyar-orosz népdalok» (Шарошпатак, 1864), для якої він скористався матеріалами записів О. Митрака.

«За всю бѣду-неволицю...» — пісню знаходимо також в збірнику І. Талапковича (т. II, стор. 550—551), текст якої продовжений на одну строфу. Варіант О. Митрака Я. Головацький подав в т. III/1, стор. 397—398, з приміткою «оттуда же», тобто «Из Мукачевского уезда».

Правки в Головацького:

[1]чтовѣдят; [2]рыбко; [3]нёго.

«Дѣты была, мила, сночи...» подано в т. III/1, стор. 398—399 з приміткою «оттуда же», тобто «Из Мукачевского уезда». Правки в Головацького:

[1]хлопци; [2]от тогды; [3]о милєньким; [4]Иванкови; [5]с ночи.

«Ой, Марѣко, подай ручку...» надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 399—400, з приміткою: «Из Мукачевского уезда» і з такими правками:

[1]Марико; [2]больше; [3]руки.

«Кедь я собѣ изгадаю...» — значно відмінний, всередині поширений та вкінці скорочений варіант пісні знаходимо у збірнику В. Талапковича (т. II, стор. 541). Варіант О. Митрака вміщено в т. III/1, стор. 385—386, з приміткою «Из Угорской Руси», з посиланням: «Записки Русского географического общества, Спб., 1867, I, 676» і з такими правками:

[1]давнии; [2]мя; [3]журив есь ся, нудив есь ся; [4]зазуленька; [5]три года; [6]ще; [7]в долони; [8]камѣнь; [9]вѣн(!) на вѣки, аминь.

«Чія ото нивка...» значно відмінний варіант пісні знаходимо в І. Талапковича (т. II, стор. 552). Варіант Митрака подано в т. III/2, стор. 204, з такими правками:

[1]её; [2]гаразд бы ся он (!) мав.

«Ой, Василю, Васильчику...» в Головацького в т. III/1, стор. 401, з приміткою «Из Мукачевского уезда» і з посиланням: «Записки Русского географического общества, 1867, I, 677».

«Чорни оченька...» — в т. III/1, стор. 400, з приміткою «оттуда же», тобто «Из Мукачевского уезда». В рукопису — угорською мовою: стор. 123. В Головацького змінено строфічну побудову — поєднано два рядки і дві строфи, так замість шести строф, в Головацького є тільки три, перекинуто дві останні строфи і введено такі правки:

[1]чорни очи, як терен; [2]хижочки; [3]чужа хижка.

«Кукала зозулька...» — подано в т. III/1, стор. 387, з приміткою «оттуда же», тобто «Из Угорской Руси», з такими правками:

[1]зазулька; [2]рыбко; [3]с нами; [4]вѣчка; [5]чорны; [6]свами; [7]а(!) с потятком.

«Коло млина ясенина...» — вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 388—389, з приміткою «оттуда же», тобто «Из Угорской Руси», і з такими правками:

[1]голубци; [2]люди; [3]пистоли; [4]гусла; [5]бѣлецки бѣдули; [6]трѣски; [7]каменѣ; [8]менѣ; [9]полѣгали; [10]се.

«Солодкій мѣй побртимку...» подано в т. III/1, стор. 389, з невдалим втручанням в перший рядок:

О (!) солодкій мѣй побратимку.

«Погадай сам собѣ...» подано в т. III/1, стор. 386—387, з приміткою «оттуда же», тобто «Из Угорской Руси», і з малою зміною в другому рядку: Ци не жаль бо тобѣ.

«Смотри, дѣвко, смотри на суку тополю...» — надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 255 («Думы господарские и скотарские»), без паспортизації і з посиланням: «Записки Русского географического общества. I. 1867, 678», замість дворядкових строф — з чотирирядковими строфами і з незначними правками:

[1]щѣ; [2]цы; [3]абы 'сь.

«Ой, милый мой, милый...» і «Добрѣ тот ся має...» — в Головацького подані в т. III/1, стор. 389—390, як одна пісня з паспортизацією «оттуда же», тобто «Из Угорской Руси». Біля тексту пісні «Добрѣ тот ся має...» угорською мовою: стор. 127.

Правки в Головацького:

[1]добрѣ; [2]хто.

«Мила моя, мила...» подано в т. III/1, стор. 123 («Думы воинские и рекрутские»), з посиланням «Записки Русского географического общества I. 1867, 679» і з такими правками:

[1]мѣнѣ; [2]вѣторваный; [3]вѣт.

«Якій ярець зеленькій...» — пісню знаходимо в збірнику І. Талапковича (т. II, стор. 428), де кожна з трьох строф подана відокремлено. Варіант Митрака Головацький не надрукував.

«Гей, боже мѣй, боже! Бѣда м'а двояка...» Цей текст Головацький не надрукував, бо він є скороченим варіантом пісні з добірки Талапковича (т. II, стор. 538—539).

«Ой, на горѣ, на долинѣ...» варіант пісні, надрукованої в добірці І. Талапковича (т. II, стор. 535—536). Варіант Митрака Головацький не використав. Угорська примітка: стор. 49.

«Ой, у млинѣ два каменѣ...» та «Унадився чорный вепрь...» — дві коломийки, опубліковані Я. Головацьким підряд в т. III/2, стор. 506 (номери

88—89). Варіант останньої пісні знаходимо також в І. Талапковича (т. II, стор. 422—423).

Правки в Головацького:

[1]камени; [2]вôдобрала; [3]щê; [4]сём; [5]Маричка.

«Товаришко моя...» пісню Я. Головацький не надруковав, оскільки її знаходимо в І. Талапковича (т. II, стор. 423).

«На бѣлецькôй церкви...» і «Дала мене моя мати...» надруковано в т. III/2, стор. 507 (номери 91, 92), з такими правками:

[1]церквѣ; [2]руни; [3]Янче; [4]сёмьма; [5]роκы; [6]зёля.

«Гей, в поли могила...» Пісня літературного походження, не використана Я. Головацьким.

«Прійду до тя у недѣлю...» надруковано в збірці І. Талапковича (т. II, стор. 543). Текст Митрака не використаний.

«Гей, ты, дѣвчино...» — текст пісні, без останньої строфи, знаходимо в збірці І. Талапковича (т. II, стор. 538). Поширений текст Митрака Головацький не використав.

«Як, дѣ, минѣ не ходити...» надруковано в т. III/2, стор. 507, без паспортизації.

«Ой, ишов я до бѣлявки...» надруковано в т. III/2, стор. 492, з певними правками:

Коли 'мь ходив до бѣлявки,
Падав емь из лавки,
Коли 'мь падав, так емь гадав,
Ожь емь у бѣлявки.

«Солодка м'а бѣлявице...» надруковане в т. III/2, стор. 508, без змін.

«Ой, соколе, соколоньку...» — надруковано в т. III/1, стор. 391—393, з приміткою «оттуда же», тобто «Из Угорской Руси».

Правки в Головацького:

[1]нёго; [2]а чей; [3]с листом; [4]счаслив; [5]не вѣрить (I) никому; [6]вôтки прилетаешь; [7]вôт; [8]Бê; [9]срёбро; [10]бог изолье на нас дары; [11]будем терпиливи; [12]щасливы.

«Ищи 'м так молодый...» вміщено в т. III/1, стор. 124—125, в розділі «Думы воиские и рекрутские», без паспортизації. В рукопису угорською мовою: стор. 50. Правки в друкованому тексті:

[1]несчастливый; [2]с чорныма; [3]пôду.

«Солодка м'а бѣла рыбко...» вміщено там же, стор. 125—126, з посиланням на «Записки Русского географического общества. I. 1867, 683.» В рукопису угорською мовою: стор. 52. Правки в друкованому тексті:

[1]заснали; [2]ох; [3]не кивай землею; [4]лежати пôд нёв.

«На горѣ, на горѣ...» — надруковано в т. III/1, стор. 393—394, з приміткою «оттуда же», тобто «Из Угорской Руси». В рукопису угорською мовою: стор. 58. Правки:

[1]менѣ; [2]с честёв.

«Гей, у моём городчику...» надруковано там же, стор. 394—395, з приміткою — як вище і з такими правками:

[1]у моем городъку; [2]вôтκы; [3]с вôвцями; [4]вôвци; [5]зыркать; [6]бѣло; [7]чорни.

«Мила, мила, де'сь бывала...» надруковане в т. III/1, стор. 390, з приміткою «оттуда же», тобто «Из Угорской Руси», з правками:

[1]Я стояла на (I) бережку; [2]палала; [3]нёв.

Збірник Олександра Митрака II

Збірник нараховує 8 досить густо записаних листів. Він містить 55 чітко, майже каліграфічно написаних і виділених автором піснних текстів. Більшість їх коломийки. Титульної сторінки в збірника немає, не наведено ніде і прізвища упорядника, якого вдалось встановити лише за почерком і за паспортизацією деяких текстів у збірнику Я. Головацького. Збірник робить враження, що це тільки частина більшого зшитка.

За винятком двох строф Я. Головацький весь матеріал збірника надрукував,

вмістивши його в тт. III/1 і III/2 та помінявши дещо розташування строф у піснях, поєднавши у деяких випадках дві або кілька пісень. Переважна більшість пісень збірника увійшла у виданні Головацького в розділи «Думы господарские и скотарские» (т. III/1, стор. 133—262) та «Коломыйки, шумки, талалайки из Угорской Руси» (т. III/2, стор. 485—520).

Дані до текстів примітки Митрака в Головацького не надруковані. Паспортизації до друкованих текстів в Головацького переважно не подано, загальне посилання за певними текстами на місцевість запису («Из Мукачевского уезда», «оттуда же») в деяких випадках теж не точне.

Поряд з нотатками Головацького є в збірнику й угорські примітки, отже, крім Головацького, збірником користався й інший, а саме: перекладач текстів на угорську мову Т. Легоцький.

«Уж журавьи отлетѣли...». Пісня літературного походження, що сфольклорилась і була поширена та популярна особливо на Східній Словаччині. Варіант пісні знаходимо і в збірнику Михайла Бескида з Пряшева. Головацький скористався варіантом збірника О. Митрака, опублікувавши його в т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 243. Переклад пісні увійшов у збірник Т. Легоцького «Magyar-orosz népdalok» (Шарошпатак, 1864, стор. 4). В надрукованому тексті усунуто строфічний розподіл.

Правки в Я. Головацького:

[1]журавли; [2]помаленьку; [3]чорны; [4]несчастливый; [5] черна.

«Бодай тебе, когутику...» (т. III/2, стор. 508). Головацький усунув формальні невправності: в четвертому рядку зайвий сьомий склад, в другій строфі об'єднав перший і другий рядки:

[1]Вже зори бѣлѣли; [2]Хоть емь спала, хоть не спала; [3]встала; [4]протоптала.

«Ой, я тото дѣвча люблю...» — не надруковане. В рукопису до цього тексту дописано по-угорськи стор. 86. І ця примітка зроблена перекладачем Т. Легоцьким, що користався збіркою для свого вищенаведеного видання, де і знаходимо переклад пісні на стор. 86.

«Болить мене головонька...», «Ой, дай же мня, мамко моя..» — в Головацького в т. III/2, стор. 508—509, з незначними правками:

[1]от; [2]треба ми.

«Закукала зозулейка...» і «Мене мамка годовала..» поєднано Головацьким в одну пісню і подано в т. III/1, стор. 233—234, разом з дальшими двома строфами (див. нижче) «За пана є обѣцяли...» (в Головацького — «За пана ей обѣцяла...») та «А на чём ся, единице...».

Правка: [1]папёр.

Ой, на горѣ монастырь...», «Ой, як тяжко конопейцѣ...», «Ой, я вчера пряла клоча...», «Ой, дѣвчино, дѣвчинонько..» в Головацького — в т. III/2, стор. 509—510. Правки:

[1]манастырь; [2]дѣвчинойцѣ; [3]сядь си, любку; [4]цы; [5]пôдешь; [6]свыни.

«Ой, ци я не легинь...». Цю коломийку Головацький опублікував окремо в т. III/2, стор. 513, з такими змінами:

[1]цы; [2]ледѣнь (!); [3]бигарь.

«У зеленôй полонинѣ...» вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 236—237, з приміткою: «Записки Русского географического общества. 1867, 683» і з такими правками:

[1]жона; [2]прийшли; [3]они перед; [4]Унеси ты (тут цією зміною здеформовано текст, знято його іронічний сенс); [5]ицъю.

«Як вôвчаря не любити...» вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 230, з приміткою: «Записки Русского географического общества.» І. 685. Правки в друкованому тексті такі:

[1]вôвци; [2]ремень; [3]выбиванный; [4]сами сорокôвци.

В рукопису є правка рукою Я. Головацького, що свідчить про те, що текст пісні він взяв з рукопису, а не з друкованого видання, тобто з «Записок Русского географического общества».

«Ой, у гору та не можу...» В Головацького в т. III/2, стор. 513—514, з такими правками:

[1]за черлени; [2]милованья; [3]лаянья.

«Пôшло мое соколятко...» вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 235. Правки:

[1]та й; [2]роспукнеся; [3]молодейкый.

«Болит моя головица...» в Головацького (т. III/1, стор. 236) такі правки:

[1]И серденько ные(!); [2]Едно мы(!) ся плече мече; [3]сиви; [4]верховини.

«Серед села корчма нова...», «Иде дождик на голицѣ...», Ой, зацвили черешеньки...», «На ясѣнѣ дрôбне листя...», «Ой, ярая пшеничейка...», «Журилися ой сусѣды...», «Через гору высокую...», «У моёго миленького...», «Подуй, вѣтре холодейкій..» — вміщені в Я. Головацького в т. III/2, стор. 514—515 (під номерами 118—126) з незначними правками:

[1]педень; [2]зацвѣли; [3]косици; [4]граници; [5]ясѣнѣ; [6]листя; [7]черлени; [8]вôчка; [9]чорни; [10]отъярила; [11]оддалила; [12]черци; [13]Євцѣ; [14]милейкого.

«Играйте, хлопцѣ, играйте...» вміщене в Головацького в т. III/1, стор. 237. В друкованому тексті порушено ритміку пісні доданням до перших рядків двох перших строф слова ой. Мотив пісні привертає увагу своїм громадським, в певному розумінні бунтарським змістом, повернутим проти сільської верхівки, проти виконавців державної влади на селі. Правки в Головацького:

[1]Ой играйте, хлопци; [2]телици; [3]од бирова утёкайте.

«Гей, кто хоче воды пити...», «Стоить верба над водов...», «Единиця-неборачка...», «Ой, у саду вербу сажу...», «Обѣцяла молодиця...». З цих п'яти однострофних коломийок Я. Головацький одну — «Стоить верба над водов...», в якій відчувається порушення оригінального тексту, не надрукував, решту з'єднав в одну пісню і подав в т. III/1, стор. 238, (номер 112) з незначними правками:

[1]гей, хто хоче; [2]сзаду; [3]леш абы ей.

«Айбо баба свого сына...» не надруковане.

«За пана ѣ обѣцяли...» в Я. Головацького в т. III/1, стор. 233, в поєднанні з трьома іншими строфами (див. вище «Закукала зозулейка») і з певними змінами в тексті:

За пана ей обѣцяла,
За жебрака дала,
Штыри волы обѣцала,
Єдно паця дала.

«Побій, боже, стару бабу...» та «Старый хотѣв, старый хотѣв...» подано як одну пісню в т. III/2, стор. 510, з такими правками:

[1]побий; [2]та й дѣчину еи; [3]били; [4]запêчку; [5]моркотѣла.

«Ой, на горѣ густый шаш...», «Ой, не жаль ми на горнець...» подані в Головацького в т. III/2, стор. 516 (номери 128, 129). Деякі слова Головацький не зрозумів і змінив їх, дещо здеформувавши текст. Перші два рядки в нього: «Ой, на горѣ густый шат (!), Бо мой милый гунцут рад (!)». В першій строфі другої пісні мало місце порушення розміру, третій рядок він тут змінив так: «Лем ми жаль на попець».

«А на чём ся, единице...» — приєднано до пісні «Закукала зозулейка» (див. вище), опубліковано в т. III/1, стор. 234.

«Ой, пôйду я в полонинку. Я. Головацький подав в т. III/1, стор. 235, разом з двома іншими коломийковими строфами і з підписом «оттуда же». До попередньої пісні дано примітку «Записки Русского географического общества, 1867, I. 690», що могло б означати, що текст нашої пісні почерпнуто звідти. Однак посилання в Головацького «оттуда же» часто подані так хаотично, часто перед підписаною ними піснею немає жодної паспортизації, що точно встановити в даному випадку джерело пісні важко. У всякому разі текст друкованого варіанту повністю співпадає з текстом збірника О. Митрака.

«Ой, пôйду я в Мараморош...», «Ой, не буду воду пити...», «Ой, там горѣ при потоцѣ...» — вміщено в т. III/2, стор. 510—511 (номери 103—105). Перший рядок третьої пісні Я. Головацький змінив (невдало) так: «Там на горѣ при потоцѣ».

«Ой, на горѣ синета...» — вміщено в т. III/1, стор. 243, з посиланням на т. I, стор. 225 і з приміткою: «Записана в Мукачевском уезде». Правдоподібно, вищезгадувані примітки «оттуда же» за текстами О. Митрака, яких у даному розділі публікації кілька, але вони є перед цією піснею, стосуються саме цієї паспортизації. Мабуть, саме цього хаосу стосується скарга Головацького на видавця О. Бодянського, який зняв більшість приміток Я. Головацького, сподіваючись їх надрукувати в останньому томі публікації разом у коментарях. З тексту О. Митрака Головацький використав тільки 6 рядків, додавши до них чужих чотири:

Та став собѣ на грушу,
На май вышшу голузу;
Голуза ся схылила,
Милейка ся вклонила.

Дальші зміни у друкованому тексті:

[1]сѣнета; [2]Копле дѣвка корêнья (!); [3]с пôд бѣлого камêнья; [4]Ище корêнь не скыпѣв; [5]а вже любцё пришпытѣв (!).

«Червена ружа, бѣлый квѣт...» — опубліковано в т. III/1, стор. 397 (розділ «Думки любовные, семейные и житейские»), з приміткою «Записки Русского географического общества. 1867. I. 688» і з частковою паспортизацією «Из Мукачевского уезда», чим і доведено, що текст пісні почерпнуто з рукопису. Текст робить враження літературного походження пісні, ритміка якої відчутно «кострубата», образність бідна, наявний в ній дидактизм. Може вона бути навіть частковим переспівом угорської пісні. Незважаючи на формальні та інші невправності, Я. Головацький не вніс жодних більших змін у текст, зробив лише незначні правки:

[1]пôду; [2]Ой боже, боже, то я зле зробила; [3]ой куплю я кантарь, буду притêгати; [4]по волѣ.

«Червена ружа горѣла...» вміщена в Я. Головацького в т. III/2, стор. 187, в розділі «Гаевки», точніше «Гаевки, записанные в Жолковском уезде». Наш текст закінчує цей розділ. Напевно, для одної пісні він не хотів виділяти окремого розділу, проте подав до тексту ширшу (але неточну) паспортизацію: «В Угорщине, Земненского уезда», мало бути: «Берегского уезда». На рукописі є помітка Я. Головацького «Гаилка, вар(иант)». В текст він жодних суттєвих змін не вніс, крім повторення всіх кінцевих слів у рядках.

«В солочинской церкви...» — в Головацького вміщено в т. III/1, стор. 397, за текстом збірки Митрака «Червена ружа, бѣлый квѣт» і з паспортизацією «оттуда же», тобто «Из Мукачевского уезда»

Правки:

[1]церквѣ; [2]сами; [3]сирôй; [4]наши; умиравут.

Решту матеріалів збірки Я. Головацький, що зробив до них у рукопису примітку «На жнива», вмістив як окрему добірку у т. III/2, стор. 203—204, в спеціальному підрозділі: «Жатвенные (песни) в Угорской Руси. IV. Песни, поемые во время жатвы в Угорской Руси», розбивши їх на 6 пісень, позначених відповідними числами. В деяких він зробив істотні зміни.

1. «Рада нивочка, рада...» — без змін, з малими орфографічними правками.
2. «Лем вы жнѣте, жнѣте...» — без змін, виправлено: пани.
3. «Чіи то женцѣ...» — без змін.
4. «На горѣ жита много...», «Пущай, пане, за серпами...», «Ишли нашѣ женцѣ жати...» (в Головацького: наши женци) — без змін.
5. «Пошли женцѣ жито жати...» До цієї строфи, що подана без змін, Головацький додав зовсім нову:

«Не пущу вас, небожата,
Панська нива не дожата.»
«Буде завтра друга днина,
Дожнеме мы панска жнива!»

6. «Играйте, хлопцѣ, играйте...» з правкою: в нашей попадьи.

До цієї добірки додано сьому пісню з збірника О. Митрака I: «Чія то нивка!»

Збірник Олександра Митрака III

Рукопис, що містить всього два листи, являє собою фрагмент збірки без початку і кінця, без пагінації сторінок, які густо записані текстами у дві колонки на сто-

рінці, так що на чотирьох сторінках рукопису вмістились 23 пісні. Як свідчить зовнішній вигляд збірника, це був, мабуть, робочий примірник, бо в порівнянні з майже каліграфічно виписаними текстами попередніх збірок, тексти цього рукопису менш розбірливі.

Записи збірника оригінальні, в багатьох випадках вони походять з Східної Словаччини, відбиваючи як місцевий колорит, так і місцеву українську говірку. Серед пісень значна кількість коломийок, кілька рекрутських пісень і, що являє собою особливу цінність, — є дві балади.

Матеріал рукопису Я. Головацький повністю надрукував. Велику частину пісень (коломийки) вмістив у т. III/2 в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки из Угорской Руси» (стор. 485—520). Решту текстів вміщено в т. III/1, передусім у розділі «Думы воинские и рекрутские». До частини текстів подано загальну паспортизацію: «Из Бережского уезда села Лучки, возле Мукачева», «Из Мукачевского уезда». Саме згадка про село Лучки помогла нам ідентифікувати особу записувача.

«Эй, писаночко писана...», «Эй, чорна гора, бѣлый лѣс...», «Эй, не шакай, не рубай...», «Эй, мила моя, добра будь...», «Эй, заспѣвав бых, не мам кому...», «Эй, мила моя, утворь ми...», «Эй, така 'м п'яна, ледва йду...», «Эй, сырѣ дрыва, горькій дым...» — всі вміщені в т. III/2, стор. 517—518, під номерами 131—138 з певними правками:

[1]дѣ(!); [2]черна; [3]ѣ; [4]шугаёви молодому; [5]хлопци; [6]эй кедь(!) здоймѣть 'ня; [7]сыри; [8]с кѣм; [9]Эй, сыри дрова не горять, Эй, за нас люде говорять; [10] добрѣ.

«Коничку мой сивый...», «Я коника поив...» — ці дві пісні Я. Головацький поєднав в одну і вмістив у т. III/1, стор. 115—116, в розділі «Думы воинские и рекрутские» з паспортизацією «Из села Лучки Бережского уезда». Він зробив з другої строфи першої пісні, яка в рукопису має 5 рядків, дві строфи, повторивши перші 3 рядки і додавши до них 5-й рядок.

Правки його такі:

[1]мѣнѣ счасливый; [2]пѣду; [3]Бо кедь ня забіють, Вержуть 'ня до решту, Будуть до 'ня ходить Хлопци на перечку.

Бо кедь 'ня забіють, Вержуть 'ня до ярку, Будуть до 'ня ходить Дѣвки на фіялку.

«Эй, по горѣ 'м ходив...», «Эй, мила моя, мила...» — вміщено в т. III/2, стор. 518, під одним номером (139) і з такими правками

[1]штири; [2]кони; [3]колачи.

«Ой, боже мой, зажалю...», «Эй, кобы было не взоряло...», «Горове, горове...», «Эй, коло Темишвару...» — вміщені в т. III/2, стор. 519 під номерами 140—142 (дві останні поєднано в одну пісню) з такими правками:

[1]мой; [2]ніе винко пареное з ледёни (!); [3]щё; [4]воларь трубиц; [5]мой милый жіе.

«На Дунаи шатья прала...», «Дали менѣ кошульку працъ...» — подані в Головацького поєднано як одна пісня в т. III/1, стор. 120—121, в розділі «Думы воинские и рекрутские» з паспортизацією: «Записана в Мукачевском уезде» і з посиланням на «Записки Русского географического общества I. Спб., 1867, 674.» Правки в друкованому тексті:

[1]На Дунаѣ шатья прала; [2]поглядала; [3]видала го; [4]мам я тысячь; [5]в региментѣ; [6]ручцѣ; [7]мурно-камѣнь; [8]на нём; [9]конь.

«Ой, там дале пуд яворомъ...» — це одна з небагатої кількості балад у записах закарпатських фольклористів даного періоду (якщо не брати до уваги збірник А. Павловича), зокрема, в Митрака; вона надрукована в т. III/1, стор. 67, в розділі «Думы гайдамацкие» під заголовком «Я ношик» і з паспортизацією «Из Бережского уезда села Лучки, возле Мукачева».

Правки в Головацького:

[1]дѣвча; [2]ще; [3]ѣ; [4]Яничкови; [5]кыбы 'сь такый; [6]спѣвай, жёно, чи 'с(!) спѣвала; [7]хлощени; [8]матку.

«На лучки, бѣла дѣвка, на лучки...» — вміщене в т. III/1, стор. 398, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», з паспортизацією «оттуда же», тобто «Из Мукачевского уезда».

«Эй, на горѣ, на горѣ...». Цю баладу вмістив Я. Головацький в т. III/1, стор. 68, в розділі «Думы гайдамацкие», з посиланням: «Записки Русского географического общества», (Спб., 1867, т. I, 674) і з такими змінами:

[1]дны; [2]д нёму гайтове; [3]с вами; [4]уцвѣла; [5]дѣвички (!) ѣ рвали; [6]хлопцьом; [7]з чего то?

«Щи 'м ся не звербовав...» — текст вміщено в т. III/1, стор. 121—122 («Думы воинские и рекрутские»), з такими правками:

[1]ще 'м ся не звербовал; [2]будь же ми (!) щасливый; [3]пйду; [4]будуть до 'ня ходить; [5]хлопця; [6]фраяречко.

«Плакала мамочка...» — опубліковано в т. III/1, стор. 130, в розділі «Думы воинские и рекрутские», без паспортизації і з такою правкою:

[1]вурубам.

Додаток (I). Я. Головацький у т. III/2 в розділі «Свадебные песни угорских русских» надрукував також опрацьовані О. Митраком весільні звичаї закарпатських українців під заголовком «Свадьба угорских русских, описанная Александром Митраком» (стор. 399—411), яку передрукував з львівської газети «Слово» за 1864 р. (№№ 43—44). Опублікований Я. Головацьким текст друкуємо без змін, застосувавши тільки в поясненнях, які написані російською мовою, норми сучасного російського правопису. В зразках фольклору залишаємо орфографію оригіналу, випустивши тільки йор (ъ) наприкінці слів. Зауважимо, що цим описом весілля Митрака скористався також угорський фольклорист Т. Легоцький, який надрукував його угорською мовою з певними власними доповненнями в публікації «Magyar-orosz népdalok» (Sárospatak, 1864, стор. 139—164) під назвою «A beregmegyei oroszok nász-szokásai». Текст весілля Митрака опублікував також А. П. Дешко у своїй добірці «Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси и свадьба на Угорской Руси» («Записки Русского географического общества по отд. этнографии», кн. II. С.-Петербург, 1867, стор. 694—706).

Додаток (II). Переклади угорською мовою наведених пісень передаємо без будь-яких втручань у текст і його орфографію, яка в певних випадках різниться від сучасних літературних правописних норм угорської мови.

ЗМІСТ

Збірник I.

НАРОДНЫЯ ПЕСНИ УГОРСКИХ РУСИНОВ

«Долино, долино» 315
«За всю бѣду-неволицю» . . . 315
«Де ты была, мила, сночи» . . 316
«Ой, Марѣко, подай ручку» . . 316
«Кедь я собѣ изгадаю» . . . 316
«Чія ото нивка» 317
«Ой, Василю, Васильчику» . . 317
«Чорни оченька» 317
«Кукала зозулька» 317
«Коло млина ясенина» . . . 318
«Солодкій мой побратимку» . . 318
«Погадай сам собѣ» 318
«Смотри, дѣвко, смотри па суху то-полю» 319
«Ой, милый мой, милый» . . 319
«Добрѣ тот ся мае» 319
«Мила моя, мила» 319
«Якій ярець зелененькій» . . 320
«Гей, боже мой, боже! Бѣда м'а двояка» 320
«Ой, на горѣ, на долинѣ» . . 320
«Ой, у млинѣ два камснѣ» . . 321
«Унадився чорный вепрь» . . 321
«Товаришко моя» 321
«На бѣлецькой церкви» . . . 321
«Цала мене моя мати» 321
«Гей, в поли могила» 321
«Прійду до тя у недѣлю» . . . 322
«Гей, ты, дѣвчино» 322
«Як, дѣ, минѣ не'ходити» . . . 322
«Ой, ишов яд до бѣлявки» . . 322
«Солодка м'а бѣлявице» . . . 322
«Ой, соколе, соколоньку» . . 322
«Ищи 'м так молодый . . . 323
«Солодка м'а бѣла рыбко» . . 324
«На горѣ, на горѣ» 324
«Гей, у моѣм городчику» . . 324
«Мила, мила, де 'сь бывала» . 325

Збірник II.

«Уж журавьи отлетѣли» 326
«Бодай тебе, когутику» . . . 326
«Ой, я того дѣвча люблю» . . 326
«Болить мене головонька» . . 327
«Ой, дай же мня, мамко моя» . 327
«Закукала зозулейка» 327
«Мене мамка годовала» . . . 327
«Ой, на горѣ монастырь» . . . 327
«Ой, я вчера пряла клоча» . . 327
«Ой, дѣвчино, дѣвчинонько» . 327
«Ой, ци я не легинь» 327
«У зеленôй полонинѣ» . . . 328
«Як вôвчаря не любити» . . . 328
«Ой, у гору та не можу» . . . 328
«Пôшло мое соколятко» . . . 328
«Болит моя головиця» 328
«Серед села корчма нова» . . . 329
«Иде дождик на голицѣ» . . . 329
«Ой, зацвили черешеньки» . . 329
«На ясѣнѣ дрôбне листя» . . . 329
«Ой, ярая пшеничейка» . . . 329
«Журилися ой сусѣды» . . . 329
«Через гору высокую» . . . 329
«У моёго миленького» . . . 329
«Подуй, вѣтре холодейкій» . . 329
«Играйте, хлопцѣ, играйте» . . 329
«Гей, кто хоче воды пити» . 330
«Стоить верба над водов» . 330
«Единиця-неборачка» . . . 330
«Ой, у саду вербу сажу» . . 330
«Обѣцяла молодиця» . . . 330
«Айбо баба свого сына» . . 330
«За пана ѣ обѣцяли» . . . 330
«Побій, боже, стару бабу» . 330
«Старый хотѣв, старый хотѣв» 330
«Ой, на горѣ густый шащ» . 330
«Ой, нс жаль ми на горнець» 330
«А на чêм ся, сдинице» . . 330
«Ой, пôйду в полонинку» . . 331
«Ой, пôйду я в Мараморош» . 331
«Ой, не буду воду пити» . . 331
«Ой, там горѣ при потоцѣ» . 331
«Ой, на горѣ синета» . . . 331
«Червена ружа, бѣлый квѣт» 331
«Червена ружа горѣла» . 331
«В солочинскôй церкви» . 332
«Рада нивочко, рада» . . 332
«Лем вы жнѣте, жнѣте» . 332
«Пошли женцѣ жито жати» 332
«Играйте, хлопцѣ, играйте» 332
«На горѣ жита много» . . 332
«Пущай, пане, за серпами» 332
«Ишли нашѣ женцѣ жати» 332
«Чіи то женцѣ» . .

Збірник III.

«Эй, писаночко писана» . . . 333
«Эй, чорна гора, бѣлый лѣс» . . 333
«Эй, не шакай, не рубай» . . . 333
«Эй, мила моя, добра будь» . . 333
«Эй, заспѣвав бых, не мам кому» 333
«Эй, мила моя, утворь ми» . . 333
«Эй, така 'м п'яна, ледва йду» . 334
«Эй, сырѣ дрыва, гôрькій дым» . 334
«Коничку мôй сивый» 334
«Я коника поив» 334
«Эй, по горѣ 'м ходив» 334
«Эй, мила моя, мила» 334
«Ой, боже мой, зажалю» . . . 334
«Эй, кобы было не взоряло» . . 334
«Горове, горове» 335
«Эй, коло Темишвару» 335
«На Дунаи шатья прала» . . . 335
«Дали менѣ кошульку праць» . 335
«Ой, там дале пуд явором» . . 335
«На лучки, бѣла дѣвка, на лучки» 336
«Эй, на горѣ, на горѣ» . . . 336
«Щи 'м ся не звербовав» . . . 336
«Плакала мамочка» 336
Додаток (I).
Свадьба угорских русских, записанная Александром Митраком . 337
Додаток (II).
Угорські переклади пісень із збірників О. Митрака . . . 343
«Долино, долино» — „Felszántották a Zöldellő szép völgyet" . . . 343
«Чорни оченька» — „Eszem azt a barna Szemedet" 344
«Добрѣ тот ся мае» — „Hej boldog az az ember" 344
«Ой, на горѣ, на долинѣ» — „A bérceken, a völgy ölén" . . . 344
«Иди 'м так молодый» — „Korommak tavaszán" 344
«На горъ, на горъ» — „Kizöldült a juhar" 345
«Уж журавьи отлетѣли» — „Mint a vándor darusereg" 345
«Ой, я того дѣвча люблю», «Болить мене головонька», «Ой, дай же мня, моя мамко» — „Én olyan leányt szeretek" 346
Примітки і коментарі 347

Збірник
Корнелія (К. Н.) ШАФРАНКОВИЧА

Пѣсни изъ Околицѣ Мистичева, въ Берегскомъ Комитатѣ, собралъ К. Н. Шафранковичъ.

I.

Моя хижка при бережку,
Моя хижка крайня,
До мене вы легинчики,
По'мъ невроку файна.

*

До мене вы легинчики,
Ходѣте, ходѣте;
Вы ся мого человѣчка,
Небойте, небойте.

*

По моего человѣчка
Нѣтъ чогося бояти;
Вынести му паленочки,
А онъ ляже спати.

*

До мене вы легинчики,
До мене до мене;
Солодкая яблоночка
У огордку въ мене.

Перша сторінка знятої кимось з рукописної збірки К. Н. Шафранковича копії з іншим розташуванням пісень, з якої виявлено тільки цей перший лист.

Збірник Корнелія /К. Н./ Шафранковича[*1]
Фрагмент

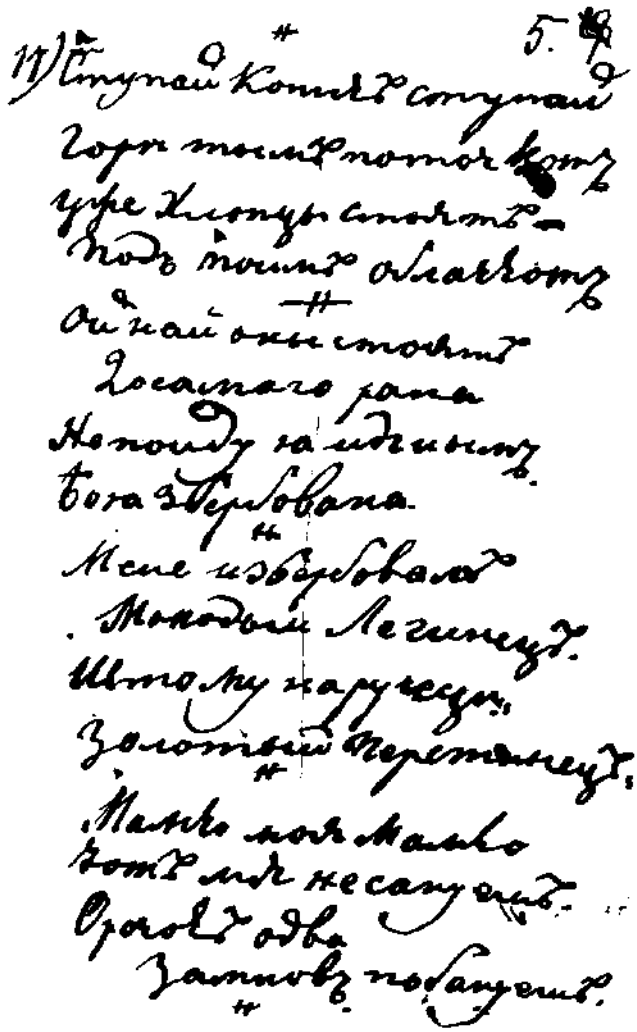

Фрагмент першої сторінки рукопису К. Н. Шафранковича

[*1] Позначення збірника наше.

Ступай, коник, ступай
Горѣ тым поточком,
Уже хлопцы стоят
Под моим облачком.

Ой най оны стоят[1]
До самого рана,
Не пойду я ид ным[2],
Бо я звербована.

Мене извербовал[3]
Молодый легинец,
Што му на ручецѣ[4]
Золотый перстинец[5].

Мамко моя, мамко,
Чом мя не сануеш,
О рочок, о два
За мнов побануеш.

Не минуло тому
И полдруга рочка,
Же моя мамочка
Заплакала очка.

Стоит верба над водов,
Што 'с ми, дѣвко, учиныла,
Што гину за тобов?*[2]

Розчини ми, чорнобривка,[1]
Розчини, розчини,
Своему сердцу, моей души[2]
Тяготу не чини.

Росчини, бѣла дѣвко,[3]
А я ти заплачу,
Най я свои темны ночи
За тобов не трачу.

Стоит верба над водою
Широкого лыстя,[4]
Солодкая моя душко,
То ми нуда без тя.

Любыл ем тя дѣвков,
Буду молодицов,
Буду ждаты й десят годов,
Возму тя вдовицов.

На бѣлецким*[3] грунку
Рубал ем калиньку,
Кажут люде, мамко,
Же я мам фраирку.

Я еще не маю,
Але буду маты,
У Сыготѣ*[4] в мѣстѣ
Дам ей змальовати.

«Маляре, маляре,
Красную[2] малюйте,
За мои гроши*[5]
Фарбу не шкодуйте.

Кед той вам не зайде,
Я ищи докуплю,
Так ми ей змалюйте,
Гы[3] я сам ей люблю!»

---

*[2] В цій строфі пропущено другий рядок.
*[3] Село Білки, білецький грунок.
*[4] Сигот — колишній адміністративний центр Мараморoської жупи, зараз — на території Румунської Народної Республіки.
*[5] В рядку бракує одного складу.

Горы мои, горы,[1]
То мѣ тяшко[2] на вас,
Перервался милый,
Ходячи через вас.

Бодай на вас, горы,
Василичок нарос,[3]
Кобы лиш мене бог
Измежи них вынѣс.[4]

Бодай бы вас, горы,
Червакы сточилы,
Або моего милого
Ноженьки не болѣлы.

Ровнай, боже, ровнай,
Горы з долинамы,[5]
Ачей бы 'м видѣла
Варош мальованый.

Не так тот варош,*[6]
Як столичный дом, дом,[6]
Куда ся проходыт
Сердешный Иван мой.[7]

Марика платя[1] прала,
Я с козами ишол,[2]
Так ем ся ей поклонил,
Тай з радостев пошол.

Тай пошол[3] ем до попа,
Мало 'м там посидѣл,
Поминил[4] ем на три службы,
Што 'м Марику вѣдѣл.[5]

«Эй, Марико, бодай тя,[6] бодай тя,*[7]
Бо на моей соро/ч/цѣ
Самое заплатя.[7]

Эй, Марико чорноока,
Отсунь ми ся из под бока,
Бо уж минѣ[8] не до тебе,
Коль мя берут через тебе!»

Темна ночка, невидома,
Пошла мила, не е дома,
Пошла она до млыночка,
Солодка ми фрайрочка.

Пошла она надзерати,[9]
Цѣ не мож бы насыпати.
Еден камѣнь нековваный,
Другый (камѣнь) засыпаный,
А на третому паньоке зерно,
Видиш, душко, ож даремно.

Ой, ишол ем горѣ ледом,
Зостритил ем дѣвча з медом,
«Дѣвча мое, взял бы'м тя
. . . . бо 'з малое!»*[8]

«Возми ты мя, паробчику,
Дороснy я у чепчику!» —
«Дороснe ти горка[1] бида,[2]
Така будеш, як кыртина[3].»

---

*[6] Бракує складу у рядку.
*[7] Тут помилково списано два рядки і випущено слово «чорноока».
*[8] Тут випущено, мабуть, яке-небудь сороміцьке слово; Я. Голоцький доповнив пропущене місце: «Та не возму . . .»

«Мила моя, мила,
Из руж у Ивана,*[9]
Видиш ми ся, мила,
Ож есь мальована[1],»

«Я[1] мальована,*[10]
Але не про тебе,
Минулы[2] мясницы,
Не видѣла 'м тебе.»

«Минули мясницы,[3]
Мине и петривка,[4]
Я про тебе легинь,[5]
Ты про мене дѣвка!»

Ани сюды, ани туды,[1]
Але на долынѣ,[2]
Бо я гадал, бѣла дѣвко,
Ож ты будеш минѣ.[3]

Але ты не минѣ,
Ни моей подобѣ,
Бы тя поливалы[4]
Сим раз в студенькой водѣ.[5]

Выкопал [ем] кирниченьку,[6]
Волкы из ней пылы,[7]
Укохал ем дѣвчиноньку,
Люде от ня вхопылы.[8]

Эй, ты казал, же мя возмеш,
Як на горѣ жито зожнеш,
Уж есь зожал,[9] помолотыл,[10]
Свитом[11] есь ми заколотил.

В середынѣ села,
Там зацвила слива,
Кажут люде, люба мамко,
Ож я мам фраира.

Бо я го не маю,
Хибань буду мати,
Як я пойду, люба мамко,
Конопелькы браты.

Ей, бѣда ми с красноў жонов,[1]
Люде люблят плоты за нев,[2]
Люди люблют,[3] я горожу,
Люде люблят, я не можу.

Боже, боже, зла година и той час,
Что 'м остала на сей рочок[1] дѣвков зась,
До нас ишол,[3] инде пошол[4] свататы,[5]
Сама буду на свой розум плакаты.[6]

Я такого мужа маю,
Хоть бы умер — не гадаю,
Из радости скакала бы 'м,
Тры гудаки[1] наяла бы 'м.

Скакала бы 'м у три боки,
Як осрница при потоку,[2]
Кошкала бы 'м потковками,[3]
Як осрница копыткамы.

---

*[9] Примітка Шафранковича: «День рож/денія/ с/вятаго/ Іоанна, коли роза цвите!»
*[10] Пропущено один склад.

Сивый конник, кантар[1] на нем,
До миленкой[2] пойду на нем.
«Вера боже, як то буде,
Кед ти газда[3] дома буде?

Кед е дома, най спит здоров,
Кед мя любиш, вандруй зо мной!»[4]
«Не мож, дѣ, нам вандровати,[5]
Бо нас будут вартовати.

На порозѣ варта стоит,
Под нелобом ручка лежит.»
«Выйми ручку спод нелюба,[6]
Полож ее на голубa.[7]

Выйми, выйми, милый квиток,[8]
Та идѣм мы в билый свиток.[9]
Доки свиток обойдемо,
Не раз мы ся обимемо!»[10]

Коли собѣ погадаю*[11]
За бѣлу дѣвчину,
Пры убочи рубаючи[1]
Зелену лѣшчину.[2]

Я лѣшчину рубаю,
А дѣвчина плаче,
Я балтину верг от себе,
При дѣвчинѣ ляжу.[3]

Кобы, дѣ, ем, хлопче, знала,
Ож ты мой не будеш,
Такы бы 'м ти чары дала,
Ож нѣчку не збудеш.

Такы бы 'м ти чары дала,
Паленкы с кориньом,[1]
Абы ти сердце было,
Як вода каминьом.[2]

Кобы ми ся бучок розвыл,[1]
Зелена яличка,
Куда схочу, туда пойду,
Биленка[2] Анничка.

Ци у высокой полонинцѣ
Зацвила[3] яличка,
Я ей ночи в тебе буду,
Биленка Анничка.

У высокой полонинцѣ
Зацвила береза,
Выйди, выйди, чорнобривка,
Ма люба Терезка!

Доле моя, доле,
Перун бы тя убыл,[1]
Не мал ем горазду,
Одколи 'м ся вродил.

Не мал ем роскошу,
Тай не буду маты,[2]
Слабу 'м от бога долю достал,
Мушу дяковати.

Познаты, познаты,
Котрый хлоп женатый,
Иде горѣ селом,
Як тот пес кудлатый.

Познаты, познаты,
Котрый хлоп молодец,
Иде горѣ селом,
Як сывый голубец.

---

*[11] На полях примітка Шафранковича: Коломыйки.

На горѣ, на горѣ
Фраир снопы вяже,
Любила 'м тай буду.
Та кто[1] ми роскаже.

Любила 'м тай буду
Хлопца молодого,
Бы не была ганьба,
Же пойду за него.[2]

На горѣ, на горѣ
Транка ся колише,[3]
Стародавный фраир
Листок до мя пише.

Ей, пише он,[4] пише,
Только[5] не малое,
Стародавный фраир
То за миов банує.

Червеный кантар, сивый конь,
Полюбыл[1] ем дѣвча, боже мой,
Червену ружу-фиялку,
Полюбыл[1] ем дѣвку Зейканку.

Чѐрлена[2] ружа-фиялка,
Красна у миня мила Добрайка,
Червена ружа-билый квит,[3]
Кед не маеш милой, иди в свѣт.*[12]

Гаем зелененьким вода тече,
На яворѣ соловій[1] щебече,
Же дѣвчина[2] мила
Виночок[3] увила
Из бервинку.[4]

Коль го вила, слезы проливала,
А увытый[5] на воду пуслила:
«Иди ты, виночку,
Красный бервиночку,[6]
За миленьким!»

Голос чути а гаю, в серединѣ,
Же ся стало страшно барз дѣвчинѣ:[7]
«При градѣ Солноку*[13]
Положил[8] головку
Твой[9] миленькій!»

Шумить и гуде,
/Дрібний дощик іде/.[1]
«Кто мене, молоду,
Додому поведе?» —

Зголосився козак
На солодком меду;
«Гуляй, гуляй, чорнобрива,[2]
Додому тя поведу!»

«Не веди ты мене,
Дуже прошу тебе,
Злого мужа маю,
Буде бити[3] мене!»

«На бок, хлопцѣ, на бок,[4]
Бо чорт мужа несе,
А як нас[5] увидит,
Тряска[6] ним потрясе!»

---

*[12] Шафранкович подав до цієї пісні такий коментар: «Се немешска имстичевска, два главныи дворянски фамилиі», маючи на увазі прізвища Зейкан — Зейканка, Добра — Добрайка.

*[13] Солнок — місто в Угорщині.

«Ой, най ним так трясе,
Як витер лутамы,[7]
Бо я, молодая,
Гуляю до рана!»[8]

Моя хижка при бережку,
Моя хижка крайня,
До мене вы, легинчикы,
Бо'м невроку, файна.

До мене вы, легинчикы,
Ходите,[1] ходѣте,
Вы ся мого человичка[2]
Не бойте, не бойте.[3]

Бо моего человичка
Нѣт чего сь бояты,[4]
Вынести му паленочкы,[5]
А он ляже спаты.[6]

До мене вы, легинчикы,
До мене, до мене.
Солодкая яблоночка
У городцѣ[7] в мене.

Солодкая яблоночка,
Ще солодша груша,
До мене вы, легинчикы,
Бо я ваша душа.*[14]

Закукала зозулица
В зымѣ на ялищѣ,
То не шкода гусаш*[15] дати
Файней[1] молодищѣ.

То не шкода гусаш дати,
Срибный[2] сороковец,
Чтобы зо мнов погуляла*[16]
В зимѣ в пилиповец.*[17]

Помахала дѣвчина*[18] [1]
Палчиком на мене:
«Приди, прійди, мой миленкій,[2]
Вечером до мене!»

«Як я знаю до тя ити,
Маеш человичка,[3]
Як застанет мене в тебе,
Збавыт здоровичка!»[4]

Пошел[5] старый, бородатый
У лѣс на калинку,[6]
«Приди, приди, милый хлопче,[7]
Вечер на гостинку!»

Ой, поглянул я в оконце,[8]
А калинка блиско,[9]
«Где ся маю исховати,
Любезна Маруськo?»[10]

---

*[14] Текст цієї пісні переписаний окремо чужою рукою і до нього подано заголовок: «Пѣсни из околицъ Мистичева в Береговском комитатѣ. Собрал К. Н. Шафранкович».

*[15] Гусаш — двадцятник (угорське).

*[16] Шафранкович у дужках дає й інших варіант цього рядка: Чтобы зо мнов ночку спала . . .

*[17] В пилиповец, очевидно, треба розуміти: в пилипівку, тобто в піст перед різдвом, а в такому разі, можна гадати, що оригінальним є той варіант, який наводиться вище у виносці, бо публічно гуляти на селах у пилипівку, тобто у піст, не дозволялось.

*[18] За змістом тут би мало бути слово м о л о д и ц я. Я. Головацький так і виправив це місце.

«Сховаю тя, /милый хлопче/,[11]
Под билу плахтиньу,[12]
Сама лягну до постелѣ,
Аж /я/ марно гину.»[13]

Пришол[14] старый, бородатый
Та ял звидоваты:[15]
«А што тебѣ, Марусенько,[16]
Хочеш умираты?»[17] —

«Йди ты, старый, бородатый,[18]
Принеси ми меду,
Може, свою головоньку[19]
Еще раз подведу.»

Пошол старый, бородатый
Меду куповаты,
А молодый паробочок
Ухопился с хаты.[20]

Пришол старый, бородатый,
Тай ручками трепле:
«Кто ту был, Марусенько,[21]
Еще мѣсто тепле?»

«Мовчи, старый, бородатый,
Не вчися брехаты,
Кед ес видѣл тут дакого,[22]
Было го имати!»

Познаты, познаты
Моего фраира,
Шапка на нем нова,
А сорочка бѣла.

У высокой[1] полонинцѣ,
Там голуб купался,[2]
Чия то чорнобривка,[3]
Я до ней влюбился.[4]

Выйшла она у городок,
Тай[5] махне рукою,
«Ходи суда, козаченьку,
Гину за тобою!»

Стало потя на ворота
Тай[1] пѣе, тай пѣе;
«Пан Добра Кыгынѣ*[19] Зейканцѣ[2]
Ширинкы купуе!»

Сѣло потя на рокытѣ,
А так далей пѣе:[3]
«Пан Зайкан кыгынѣ Добрайцѣ
Чоботкы купуе!»[4]

Летил орел понад море
Тай стал голосити,
О як тяшко убогому
Богату любѣти.

Не там гораз, не там доля,
Де богати люде,
Кед ся збере по любости,
Там щастливо буде.*[20]

---

*[19] До слова кыгынѣ Шафранкович подає таке пояснення: «Нашѣ немеши так ся титулуют».

[20] Тут у рукопису є підпис: Корнилій.

Примітки і коментарі

Цей збірник нараховує всього 6 сторінок великого формату, на яких тексти подаються в двох густо писаних колонках, так що вміщено в ньому 28 пісень, які Я. Головацький, крім одної, повністю використав. Титульного листа в збірнику Шафранковича немає, проте знайдено іншою рукою писаний лист малого формату, на якому написано «Пѣсни из околицъ МИСТИЧЕВА в Берегском комитатѣ. Собрал К. Н. Шафранкович». На цьому листі переписана каліграфічним почерком одна пісня з збірника Шафранковича, а саме: «Моя хижка при бережку...». Можна гадати, що хто-небудь почав переписувати збірник Шафранковича, мабуть, для друкарні, приступивши і до нового розподілу пісень, але переписав всього одну пісню і кинув переписувати. Однак, цей переписаний лист був одним з шляхів, що вели до встановлення особи Шафранковича як записувача матеріалів вищенаведених шести сторінок. Крім того записана Шафранковичем збірка пісень підписана іменем К о р н и л і й. Саме з цього підпису ми і виходили при розкритті особи записувача. Ім'я Корнилій було тим першим дороговказом, що повів нас до ініціалів К. Н., які належать Шафранковичу.

Вдалось згодом здобути також певні дані біографічного характеру про Шафранковича. Шафранкович був приятелем А. Кралицького. Як і Кралицький, він був монахом. Можна гадати, що, як й інших бідних закарпатських українських хлопців, бажання освіти і відсутність власних засобів для здобуття його привели Шафранковича у монастир. Бо вже зміст його збірника свідчить про світські інтереси Шафранковича і разом з тим про його неабиякі культурні зацікавлення і значний рівень відомостей та грамотності.

Шафранкович походив, очевидно, з того регіону, де було записано пісні збірника, десь з околиці Імстичевого, тобто з території південно-східної частини бувшої Березької жупи, яка межувала з Мараморощською жупою. Імовірно, що як монах Шафранкович перебував також в Імстичевському монастирі, де і здобув матеріали своєї збірки. Я. Головацький у післямові до всього видання свого збірника «Сведения о собирателях народных песен...» (непагіновані сторінки кінця четвертої книги) писав: «К. Н. Шафранкович из Мистичева». Тут він помилково уточнював, що село Мистичево — Земплинского уезда, чи то Земплинської жупи. У 1860 році Шафранкович був іеромонахом Біксадського василіанського монастиря, отже, перебував поза межами Закарпаття.

Про значні культурні інтереси Шафранковича свідчить ще й інший факт. У своєму листі до Я. Головацького від 28-го вересня 1860 року (Львівська наукова бібліотека АН УРСР, відділ рукописів, № Гол. 205) А. Кралицький замовив для Шафранковича «Зорю Галицку яко альбум», тобто альманах, який був першою ластівкою певної відлиги в культурному житті західних українців після періоду терору бахівської ери і який, як на свій час, був явищем знаменним, публікацією цінною і багатогранною за своїм змістом, яка містила вартісні фольклорно-етнографічні матеріали. Кралицький переконливо просив Я. Головацького забезпечити і надіслати Шафранковичу згадувану публікацію і наперекір тому, що строк «пренумерати» вже пройшов. І ця деталь не позбавлена цікавості як факт, що кидає світло на культурні зацікавлення, на голод до рідного друкованого слова в Шафранковича.

Збірка Шафранковича характеризує свого укладача як грамотного і, як на свій час, обізнаного записувача фольклору. Матеріал збірки з формального боку подано Шафранковичем на доброму рівні. Дотримано в піснях виділення рядків, строфіку, до певних місць подано пояснення, зроблено навіть спробу визначити жанр пісень. Почерк записувача виписаний, чіткий. Утруднення при читанні текстів виникають тільки у зв'язку з тим, що літери дрібні і рядки густо писані.

Щодо формальних особливостей запису на увагу заслуговує спроба Шафранковича зафіксувати фонетичні особливості місцевої говірки, що перш за все спостерігається у заміні звуку та літери *и* звуком *ы* (м а т ы, с п а т ы, б о л ѣ л ы, д о л ы н ѣ, н о ж к ы, п ы л ы, п р о х о д ы л и, в х о п ы л и). Поряд з цим в записах Шафранковича ми знаходимо також слова та форми, відповідні нормам тогочасної місцевої літературної, чи то писемної мови, якими іноді порушуються й рими у піснях: р о с ч и н и, н а р о с (замість н а р і с, римується з дієсловом в ы н ѣ с), з а н е в (рима ж о н о в), т о л ь к о, о н, п р и ш о л, к у п а л с я, в ы к о п а л, в л ю б и л с я тощо. Слабка сторона запису — інтерпункція. Крім крапок у текстах нема майже жодних інших розділових знаків.

Формальні особливості текстів підказують припущення, що тексти певних пісень записано з пам'яті. Наявний в записах у певних випадках пропуск рядків, чим порушено строфіку пісень, слів, чим порушено розмір вірша, тощо. Може, збірку укладено в згадуваному Біксадському монастирі у відриві від українського етносу.

Пісні збірки, як про це вже згадувалось, зібрано в околиці Імстичева колишньої Березької жупи, зараз Іршавського району Закарпатської області УРСР. Околиця Імстичевого (Мистичева) обіймала як територію Березької, так і Мараморощької жуп, тому у збірнику представлені також зразки фольклору Мараморощини.

Збірка складається з 28-и визначених записувачем пісенних текстів, з яких певні строфи можна би виділити у самостійні пісні. Друкуючи їх, Я. Головацький у деяких випадках це так і зробив. Ми, однак, вірно передаємо оригінал. Не робимо майже жодних втручань у структуру, пісенну побудову, в мову і орфографію текстів, виставляємо тільки пропущені розділові знаки. В деяких випадках доповнюємо пропущені слова, що їх подаємо у дужках, або і цілі рядки, що їх наводимо у виносках або теж у дужках.

Пісні збірника Шафранковича своєрідні й оригінальні. Переважна більшість текстів фольклорного походження. Є в збірці також т. зв. «немеські» пісні, тобто пісні збіднілого закарпатоукраїнського дворянства (немеші — з угорського слова nemes — дворянин), який в даний період соціально вже злився з селянськими масами. є також пісні східноукраїнського походження у певній місцевій редакції. Мотиви пісенних текстів збірки майже виключно любовні з певним соціальним забарвленням, кілька пісень — з соціальними мотивами. Розміри багатьох пісень коломийкові, хоча коломийками називає записувач тільки чотири строфи (починаючи піснею «Коли собѣ погадаю . . .»).

Записи Шафранковича Я. Головацький вмістив як компактну добірку у третьому томі (III/1) свого збірника, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские» (стор. 430—445), помінявши тільки порядок пісень і подавши до них паспортизацію: «Все 32 собраны И. (!) Шафранковичем в окресности Мистицева Бережского округа (!)». В цю добірку Я. Головацький помилково включив і записи І. Воробля.

Оригінал збірки Шафранковича зберігається в Львівській науковій бібліотеці АН УРСР (НД-90/п. 11).

«Ступай, коник, ступай...» Цю пісню Я. Головацький (т. III/1, стор. 444—445) розділив на дві частини (три і дві строфи окремо). В першій частині змінив і розмір на коломийковий — поширив перші і треті рядки окремих строф на два склади, додавши до них від себе нові слова, так що замість 6 + 6 отримав 8 + 6 складів у рядках. Перша строфа, наприклад, у Головацького така (розбивкою подані вставлені слова):

Ступай, коник, ступай, коник,
Горѣ тым поточком,
Уже хлопцы стоят купов
Под моим облачком.

Далі такі зміни в Я. Головацького:

[1]Ой они стоят, стоят; [2]Не пойду я сама ид ним; [3]Ой, бо мене извербовал; [4]А што ему на ручецъ; [5]перстёнец.

Другу частину пісні подано в Головацького без змін.

«Стоит верба над водов...». Пісня має 5 строф. Головацький (т. III/1, стор. 438—439) надрукував 4 строфи. Перша строфа в рукопису неповна. В ній бракує другого рядка. Головацький цю строфу доповнив так:

Стоит верба над рѣкою
Та стоит над водов,
Што 'с ми, дѣвко, учинила,
Што гину за тобов?

Далі в Головацького такі зміни:

[1]чорнобрôвко; [2]душъ; [3]Розчини ми, бѣла дѣвко; [4]листья.

В останній строфі пісні в рукопису порушений розмір: в першому рядку замість 8 є тільки 6 складів.

«На бѣлецким грунку...». Пісню вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 437—438, з незначними змінами. Перший рядок в Головацького спотворено: На Иплецком грунку. Дальші зміни:

[1]у Сиготѣ мѣстѣ; [2]красную; [3]чи (в оригіналі гя, тобто як).

«Горы мои, горы...» вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 433—434. В деяких рядках тексту є пропуски складів, які Я. Головацький не усунув. Зміни в Головацького незначні:

[1]гори; [2]ми тяжко; [3]нарôс; [4]вынêс; [5]долинами; [6]дôм; [7]мôй.

Марика платя прала...». Текст пісні переданий неточно. Є в ньому пропуски складів, слів, навіть рядків, має місце поєднання двох рядків, не витриманий розмір у строфах, передостання строфа урізана. Головацький, який вмістив пісню в т. III/1, стор. 440—441 свого збірника, виправив останні дві строфи, доповнив і розбив на два рядки перший рядок третьої строфи, решту невправностей щодо складів у рядках залишив. Так перші три строфи залишились різноскладовими (7+6+7+6; 7+6+8+6; 8+6+7+6), чотири останні строфи — рівноскладові (8+8+8+8). Пісня робить таке враження, що перші три її строфи літературного походження.

Зміни в Я. Головацького:

[1]платья; [2]ишёл; [3]пошёл; [4]помѣнил; [5]видѣл; [6]эй, Марико чорноока, Бодай тя, бодай тя; [7]заплатья; [8]мêнѣ;

[9]Пошла она надзирати,
Ци не можь бы насыпати:
Єден камень некованый,
Другій камêнь засыпаный.

Єден камêнь некованый,
Другій камêнь засыпаный;
На третёму панске зерно,
Видишь, душко, ожь даремно!

Ой, ишол ем горѣ ледом...». Пісня з неточною передачею тексту. Я. Головацький, що її вмістив у т. III/1, стор. 439, виправив і доповнив першу строфу так:

Ой ишол єм горѣ ледом,
Зострѣтил єм дѣвча з медом:
«Взял бы 'мь тебе, дѣвча моє,
Та не возму, бо 'сь малоє». —

Інші зміни в Головацького:

[1]горька; [2]бѣда; [3]кыртида.

«Мила моя, мила...». І тут є порушення розміру, не виправлене Головацьким. Пісню вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 441 з незначними правками:

[1]малёвана; [2]минули; [3]мясницы; [4]петрôвка; [5]легинь.

«Ани сюды, ани туды...». Розмір окремих строф пісні порушено переписувачем (8+6+8+6; 6+6+6+7; 7+6+8—7; 8—8—8—8). Головацький, який розбив пісню на дві частини, вмістивши перші три строфи в т. III/1, стор. 441—442, а останню строфу відокремлено на стор. 440, намагався в деяких рядках відновити розмір її, але зробив це штучно щодо тексту пісні.

Правки в Головацького:

[1]А ни сюды, а ни туды; [2]долинѣ; [3]мêнѣ; [4]поливали; [5]Сѣм раз вже у водѣ(!); [6]Выкопал я (!) кирниченьку; [7]пили; [8]Люде ухопили (!); [9]Ужь єсь зажал (!); [10]помолотил; [11]свѣтом.

«В серединѣ села...». Пісня має своєрідну ритмічну побудову: 6—6—8—6. Головацький вмістив її у т. III/1, стор. 435 своєї збірки без втручань у текст пісні.

«Ей, бѣда ми с краснов жонов...» — вміщено в Я. Головацького в т. III/1, стор. 435 з незначними правками:

[1]женов; [2]нёв; [3]ломлят.

«Боже, боже, зла година и той час...» — в Головацького пісню опубліковано в т. III/1, стор. 436 з такими правками:

[1]рочёк; [2]зас; [3]ишёл; [4]пошёл; [5]сватати; [6]плакати.

«Я такого мужа маю...» — в Головацького в т. III/1, стор. 435, з такими правками:

[1]три гудака; [2]при потоки; [3]подковками; [4]копытками.

«Сивый коник, кантар на нем...». В текст пісні внесено записувачем кілька орфографічних змін (мной — замість мнов, ее), які Я. Головацький, що

вмістив пісню у т. III/1, стор. 436 своєї збірки, виправив, втрутившись іноді і невдало в текст її:

[1]кантарь; [2]миленькой; [3]кед ми(!) газда; [4]во миов; [5]вандровати; [6]з под нелюба; [7]подложь (!) её на голуба; [8]квѣток; [9]свѣток; [10]обоймемо.

«Коли собѣ погадаю...». Текст пісні дещо здеформований, так само й ритміка її (8—6—8—6; 7—6—8—6). Головацький, що вмістив пісню у т. III/1, стор. 442 своєї збірки, змінив (невдало) останній рядок, зробивши й кілька інших правок:

[1]При убочи; [2]лѣщину; [3]А дѣвчина ляже.

«Кобы, дѣ, ем, хлопче, знала...». В передостанньому рядку пісні має місце порушення ритміки, яку Я. Головацький, вмістивший текст у т. III/1, стор. 442, усунув поширенням ти на тобі. Невдало він скоротив другий рядок зверху, пропустивши слово ты, чим порушив ритміку строфи. Інші правки в Головацького:

[1]корѣнём; [2]каменём.

«Кобы ми ся бучок розвыл...». Пісню Я. Головацький розділив на дві частини, виділивши останню строфу у самостійну пісню і вмістивши обидві частини в т. III/1, стор. 443 так, що спочатку надруковано останню строфу, за нею першу і другу. Порушення ритму у першому рядку другої строфи він усунув заміною прийменника у на в. Інші правки:

[1]розвив; [2]бѣленька; [3]зацвѣла.

«Доле моя, доле...». Текст робить враження штучної пісні. Мабуть, це «дяківська» пісня. Слово «дяковати», правдоподібно, слід розуміти так: виконувати обов'язки дяка, чи то церковного «пѣвця», що в пісні розцінюється як гірка доля. Мотив пісні співзвучний з поезією О. Павловича «Співи сільського дяка із-под Карпата». Ритм у пісні порушено в передостанньому рядку, що Я. Головацький, який вмістив текст у т. III/1, стор. 439, усунув заміною прийменника от прийменником в. Інші правки в Головацького:

[1]убил; [2]мати.

«Познаты, познаты...». Пісню Я. Головацький поширив (т. III/1, стор. 437), додавши третю строфу з іншого місця збірки Шафранковича («Познаты, познаты Моего фраира...»). В друкованому тексті порушено розмір другого рядка (Который (!) хлоп женатый...), змінено Головацьким шостий рядок (Хто хлопец молодец...).

«На горѣ, на горѣ...» вміщено в Я. Головацького в т. III/1, стор. 434, з зміною строфіки: замість шестискладових рядків рукописного оригіналу в друкованому тексті — 12-складові рядки, замість трьох строф — дві строфи. Правки в Головацького:

[1]хто; [2]нѣго; [3]колыше; [4]вѣн; [5]тѣлько.

«Червеный кантар, сивый конь...» це, як її назвав Шафранкович, «немеська» або «нямеська» пісня, чи то пісня «немешів», дворян. І хоч ці «немеші» в другій половині XIX століття вже були зовсім збіднілими, ще вони пам'ятали своє «родовите» походження. В Іршавській долині два прізвища пов'язували з немешами: Добра і Зейкан. В останньому рядку і тут порушено розмір. Мабуть, мало бути: Кед не маш(!) милой, иди в свѣт! Головацький, що вмістив пісню у т. III/1, стор. 434, не виправив цієї невправності, яка виникла, очевидно, бажанням записувача вжити літературну форму — замість маш маєш. Правки в Головацького:

[1]полюбив; [2]червена; [3]бѣлый цвѣт.

«Гаем зелененьким вода тече...» — це перероблена українська народна пісня. Я. Головацький, що вмістив її в т. III/1, стор. 432, зробив певні зміни в тексті, порушивши розмір шостого рядка, що у друкованому тексті такий: Солзы проливала, коли (!) го вила, та другого рядка третьої строфи (7). Інші правки в Головацького:

[1]солозѣй; [2]там дѣвчина; [3]вѣночок; [4]берѣнку; [5]увитый; [6]красный (!) берѣзноцку; [7]же ся стало страшно дѣвчинѣ (пропущено барз); [8]положив; [9]тѣбѣ.

«Шумить и гуде...» Українська народна пісня з певними переробками тексту. Вже перша її строфа значно здеформована в рукопису (немає другого рядка, в першому рядку порушений розмір). Дальші строфи вправні щодо ритміки. Головацький вмістив текст пісні в т. III/1, стор. 432—433, з такими правками:

[1]И шумит и гуде, Дробен дождик иде; [2]чорнобрьва; [3]бити; [4]На бôк, хлощи, на бôк; [5]А як вас (!) увидит; [6]прясти; [7]Як вѣтер лугами; [8]Гуляю из вами.

«Моя хижка при бережку...». Цю пісню-коломийку знаходимо також в збірниках О. Митрака та В. Талапковича. В Головацького вона надрукована в т. III/1; стор. 430. Нею розпочинається добірка записів Шафранковича, яку тут подано під номерами 198—228. В надрукованому тексті такі правки:
[1]ходѣте; [2]человѣчка; [3]бôйте; [4]ничого сь бояти; [5]паленочки; [6]вôи ляже спати; [7]в огородку.

«Закукала зозулица...». Надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 431, з незначними правками:
[1]файный; [2]срéбный; [3]штобы.

«Помахала дѣвчина...». В пісні має місце пропуск слів, які доповнив Головацький, що вмістив текст пісні в т. III/1, стор. 227, в розділі «Думы господарские и скотарские», тобто відокремлено від добірки Шафранковича і з підписом: «Из Бережского уезда». В друкованому тексті скасовано строфічний розподіл пісні, поєднано два рядки, усунуто порушення ритміки, а також алогізм, пов'язаний з тим, що згадується дівчина, в якої є чоловік (слово дівчина замінено словом молодица), введено і дальші правки:
[1]помахала молодица; [2]приди мôй миленькій; [3]человѣчка; [4]збавит здоровьчка; [5]пôшов; [6]по калинку; [7]милый хлопче; [8]поплянув я в оконце; [9]близко; [10]Марисько; [11]сковаю тя, милый хлопче; [12]пôд бѣлу плахтину; [13]Зажь я марне гину; [14]пришов; [15]ся звѣдовати; [16]А што тобѣ, Марысенько; [17]умирати; [18]иди, старый бородатый; [19]тожь я свою головоньку; [20]выхопился з хаты; [21]А кто ту был, Марысенько; [22]кедь єсь видѣв туй да кого.

«Познаты, познаты...». Цю відокремлену в рукопису строфу Я. Головацький додав до двох інших строф на стор. 437 (див. вище примітку до пісні «Познаты, познаты...»).

«У высокой полонинцѣ...» — в цій коломийці порушено ритміку в третьому рядку, що Головацький (т. III/1, стор. 443) виправив. Очевидно, має тут місце в Шафранковича правка. Дієслово купался в нього римується з дієсловом влюбился, правдоподібно, тут мало бути закохався. Правки в Головацького:
[1]у високôй; [2]купався; [3]чія того (!) чорнобрьвка; [4]влюбився; [5]та й.

«Стало потя на ворота...» — вміщено в Головацького в т. III/1, стор. 438, з такими правками:
[1]та й; [2]кигинѣ Зейканцѣ; [3]пье; [4]чоботки купує.

«Летил орел понад море...». Ця пісня являє собою фрагмент ширшого тексту відомої української пісні. В такому скороченому вигляді, в якому ми її знаходимо в Шафранковича, Я. Головацький не використав її в своєму збірнику.

ЗМІСТ

«Ступай, коник, ступай» . . . 360
«Стоит верба над водов» . . . 360
«На бѣлецким грунку» . . . 360
«Горы, мои, горы» 361
«Марика платя прала» . . . 361
«Ой, ишол ем горѣ ледом» . . 361
«Мила моя, мила» 362
«Ани сюды, ани туды» . . . 362
«В серединѣ села» 362
«Ей, бѣда ми с краснов жонов» . 362
«Боже, боже, зла година и той час» 362
«Я такого мужа маю» 362
«Сивый коник, кантар на нем» . 363
«Коли собѣ погадаю» 363
«Кобы, дѣ, ем, хлопче, знала» . 363
«Кобы ми ся бучок розвыл» . . 363
«Доле моя, доле» 363
«Познаты, познаты» 363
«На горѣ, на горѣ» 364
«Червеный кантар, сивый конь» . 364
«Гаем зелененьким вода тече» . 364
«Шумить и гуде» 364
«Моя хижка при бережку» . . 365
«Закукала зозулиця» 365
«Помахала дѣвчина» 365
«Познаты, познаты» 366
«У высокой полонинцѣ» . . . 366
«Стало потя на ворота» . . . 366
«Летил орел понад море», . . 366
Примітки і коментраі . . . 367

Збірник
Василя ДЕНИСА

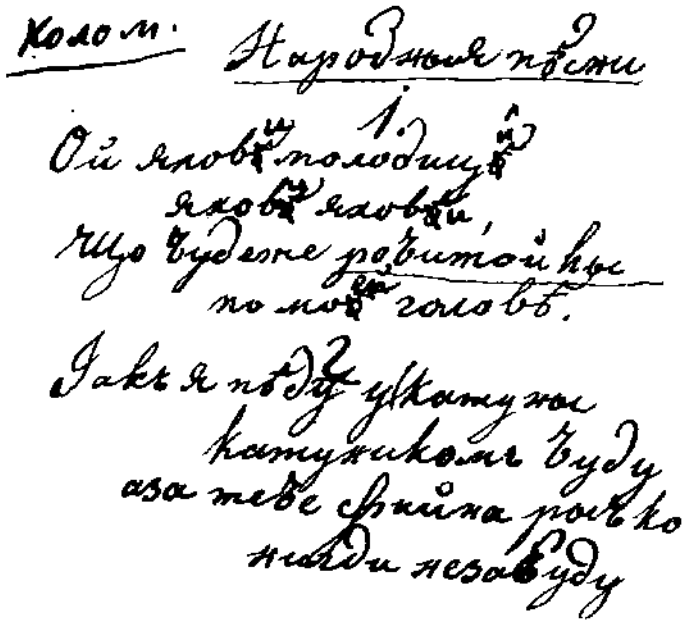

Колом. Народныя пѣсни

1.

Ой яловѣ полодицѣ
яловѣ яловѣ,
Що буде не ровитой ны
по моей головѣ.

2.

Iакъ я пѣду у катуны
катуникомъ буду
аза тебе фийна рыбко
нигди незабуду

Перша сторінка збірника В. Дениса.

Збірник Василя Дениса*[1]

НАРОДНЫЯ ПѢСНИ

1.

Ой, яловѣ молодицѣ,[1]
Яловѣ, яловѣ,
Що будете робитойкы
По моѣ[2] головѣ.

2.

Іак я пѣду у катуны,
Катуником буду,
А за тебе, файна рыбко,
Нигди не забуду.

3.

Кобы боржѣ травка росла,
Обы сѣнокосы,
Обы выйшла бѣла рыбка
Из жовтыми[3] волосы.

4.

Іакось ми ся у головѣ
Розум перевертат,
Та бѣг знае, де ся моя
Рыбочка обертат.

5.

Ой, тадыну, моя мила,
Тадыну, тадыну,
Крутит ми ся волосѣчко[3]
На всю половину.

6.

Ходи, мила, танцьовати[1],
Куплю ти горѣвкы[2],
Ты не маеш чоловѣка,
Я не маю жѣнкы.[3]

7.

Теперь мое гуляньѣйко,[4]
Теперь моя воля,
Не стоит ми за плечима
Моя лиха доля.

8.

Ой, добрый бы розум мати
В своѣй[1] головойцѣ,
Обы ладно поспѣвати
В чужой[2] сторонойцѣ.

9.

Ой, пѣду[1] я до стодолы
На бѣлое[2] сѣнце,
Таку маю бѣлу рыбку,
Яко веретѣнце.[3]

10.

«Де будеме ночовати,
Мое куминьятко?» —
«У стодолѣ на соломѣ,
Там нам буде миньятко!»

11.

Ой, татуньу,[1] татунику,[2]
Не журися нами,
Ми пѣдеме[3] у катуны,
Будеме панами.

12.

Ой, татуньу, татунейку,
Не журися нами,
Ой, ты пѣдеш[4] из коссою,
А ми из праблями.[5]

*[1] Позначення збірника наше.

13.

За мене ся набрехали,
Тай наговорилы,[1]
А мѣнѣ[2] ся на головѣ
Кучерѣ завили.[3]

14.

Ой, никого так не люблю,
Як свою бабинку,
Та даю ѣ[4] сѣна ѣсти
В сѣньох[5] на драбинку.

15.

Лѣта моѣ молодыѣ,[6]
Лѣта моѣ лѣта,
Мене слызкы заливают,[7]
Що не вижу свѣта.

16.

Ой, паничу молодейкый,
Паничу, паничу,
Як я буду чепець мати,
Сама тя покличу.

17.

Межи двома берегами,
Межи двома букы,
Ой, ты легѣнь, и я легѣнь,[1]
Берѣмося в руки.

18.

Ой, кѣкала зозулейка[2]
Та на тенетовѣ,*[2]
Яка бѣла сорочечка
Та на керейловѣ.*[3]

19.

Заграй же ми сеѣ-тоѣ,[3]
Тай перемѣтноѣ,[4]
Бо не было и не буде
Другоѣ такоѣ.[5]

20.

Ищи было вѣвцѣ[6] пасти,
Та не женитися,
С тоѣ горы высокоѣ[7]
В село дивитися.

21.

При тѣм[6] боцѣ, при потоцѣ,
Дрѣбна команиця,
Велѣла ми приходити
Пышна молодиця.

22.

У котроѣ молодицѣ
Кытицѣ на задѣ,
Тота мѣнѣ молодиця
На велѣкѣй зрадѣ.

23.

Не сам иду у катуны,
Ведуть мене люде,
Прійде така годиниця,
Бѣрѣвский*[4] сын пѣде.[1]

24.

Прійде така годиниця,
Прійде така днина,
Що поплаче бѣрѣвочка,[2]
Де моя дѣтина?

25.

Неборята молодѣцѣ,[1]
Бѣйте[2] вы ся бога:
Я загубив клебанинку
Коло оборога.

26.

Іа загубив клебанинку
Тай дарабчик*[5] свѣчкы,
Неборята молодѣцѣ,
Збавили сте мя нѣчкы.[3]

---

*[2] На цвинтарі, це угорське слово t e m e t ő — цвинтар.
*[3] На сторожеві, це угорське слово k e r ü l ő — сторож, що сторожить поле або виноградник.
*[4] Син бірова (з угорського b i r ó), старости села, війта.
*[5] Клаптик, з угорського d a r a b.

27.

Неборята молодѣцѣ,
Збайте за мя, збайте,
Мене курва зчаровала,
Радищѣ[1] ми дайте.

28.

Солодка ма файна рыбко,
То съ ми не на ощѣ,
Через тоту яблѣночку,[2]
Що там на потощѣ.

29.

Ой, пѣду[3] я в полонинку,
Посвищу в листинку,
Не шупай мя, леда бѣдо,
За мою чупринку.

30.

Ой, стояла у порогах
Новая кудѣлка,
Кланялася паничови
Молодейка[10] дѣвка.

31.

Ой, скочу я у городець,
Де бѣла лелія,[1]
Бодай тебе, моя мила,
Голова[2] болѣла.

32.

Мати моя старейкая,
Поворожи мѣнѣ,
Бы не вмлѣвало мое серце[1]
За тыми легѣнѣ.[2]

33.

Дѣвко моя молодая,
Поворожу тобѣ,
Е у мене паличейка,
Поламлю на тобѣ.

34.

Ой, пѣду я попѣд грушѣ,
Грушѣ моѣ,[1] грушѣ,
Хыба бы мя тот не любив,
Хто не має душѣ.[2]

35.

Теперь ем ся розѣпрала,[3]
Теперь мѣнѣ грайте,
Едны м[4] буты*[6] протоптала,
Другѣ[5] ми давайте.

36.

«Ой, дѣвчино молода,
В тебе ручка золота».
«А що тобѣ, небоже,
Моя ручка поможе?»

37.

Танцювати[1] не могу,
Бо съв комар на ногу,
А геть, комар, из ногы,
Най танцюю помали.[2]

38.

Ой пѣду я горѣ, долѣ,
Та стану, та стану.
Една мила несе перѣг,[1]
А друга сметану.

39.

Як гудакы красно грают,
А я не танцюю,[2]
Через чужѣ молодѣцѣ[3]
Дома не ночую.

40.

А чому ты, моя мила,
Вонка не выходила,
Коли мене та на дворѣ
Собака гонила.

---

*[6] черевики.

41.

Ой, бо мене, молодейку,
Болѣла головка,
А я собѣ погадала,
Аж бреше на вовка.

42.

Ой, бог бы тя, курво, побив,
С твоима очима,
Ой, ты мене зволочила,
Щи я быв хлопчина.

43.

Е у мене кырничейка,
Три мелѣ до неѣ,[1]
Наповала молодиця
Коничейка з неѣ.

44.

Ой попѣд гай зеленейкый,
Попѣд гай из горы,
Ховай, жѣнко,[2] догаи*[7] в ташку,
Идут левѣзоры.*[8]

Уж година пополудни,
Не е ревѣдунку*[9]
«Добудь, жѣнко, догаи з ташкы,
Наложи ми в люльку!»

45.

Ой стоит пень, як бѣлый день,
Та в село ся дивит;[3]
«Ци ты, любцо, дуже красный,
Ци мѣнѣ ся видит?»[4]

46.

Стоит верьба над водою,
Половина в водѣ,
Ой ци мы ся не любили,
Лем погадай собѣ.

47.

Не того ми соколятко,
Що в церкви спѣвае,[5]
Ой, того[6] ми соколятко,
Що волкы впрыгае.[7]

48.

Фрамырочкы двѣ, /двѣ/,
Не сварьтеся на мнѣ,
Куплю я вам ножик,
Зарѣжтеся обѣ.

49.

Иваня, Иваня!
Иваня молодое,
То на тобѣ, Иванятко,
Убраня[2] дорогое.

50.

«Дѣвчино моя,
Напой ми коня!» —
«Не напою, бо ся бою,
Ищи мь[1] не твоя.

Як буду твоя,
/На/пою ти два,
З студеноѣ кырничейкы,[2]
З нового вѣдра.

---

*[7] Тютюн; в період після угорської революції 1948—49 р. абсолютистським австрійським урядом заведено в Угорщині, тобто й на Закарпатті, державний монополій на тютюн, що завдавало економічних втрат селянам, зокрема на Мараморощині. Цей факт оспівується в народних піснях і в піснях літературного походження. Компетентні власті суворо слідкували за тим, щоб не розводився тютюн приватним порядком. Ревізії на селах були частим явищем.

*[8] ревізори.

*[9] ревізії.

Конѣ напою,
До стаєнкы введу,
Дам конѣм овса, сѣна,
А тобѣ, мой милєнькій, меду и вина».[3]

51.

При тѣм[1] боцѣ, при потоцѣ,
Смерека клата,[2]
Яка у тя, бировику,
Посестра горбата.

Черевяце, ги кошице,
Очи, ги бы выдрав,
Яку съ собѣ, бировику,
Посестрицю выбрав?

52.

Сидит голуб на тополи,
Спѣват собѣ гѓркій доли,
А я єму помагаю,
Бо я сама таку долю маю.

53.

/Ой/, заовѣти, мѣсячейку,
На терня, на терня,
Такый рыбцѣ твердейкый жаль,
Що не спѣзнае[1] мня.

54.

У зеленѣ/й/ полонинѣ[2]
Сивий голуб ходит,
Треба бѣдь побратима,
Тай за муку робит.

55.

Хоть я тоту кучу тручу,
Хоть сѣ[3] запалю,
Та ниї мѣнѣ не завдае[4]
Гѓрейкого[5] жалю.

56.

Ци[6] я тобѣ не казала,
Ци не говорила:
Сиди дома, не йди нигде,
Бе 'м ся[7] не журила.

57.

Ой я тото дѣвча люблю,
Що бѣле, як гуся,
Оно мене поцюлює,
Тылко притулюся.

58.

Ой, на горѣ монастырь,
В долѣнѣ звонница[1],
/Ой/, там бы я черцем был,
Кобы молодица.

59.

Ходит мила попри рѣчку,
А я поза рѣчку,
Ни по чому не спѣзнаю,[1]
Лем по вбуванѣчку.[2]

60.

Насѣяв ем много вѣса,[3]
Не є[4] кому жати,
«Порай мя, пане-брате,[5]
Вѣткы[6] дѣвча взяти?»

«Пораю тя пане-брате:
У нашого вѣта,[7]
Там є[8] дѣвка дуже красна,
Та лем не робѣтна!»[9]

61.

Ой лука, лука,
Лука зелена,
Пасла дѣвчина
По нѣ елени.[1]

Не был[2] то елень,
Была то пава,
«Чекай, дѣвчино,
Рочок — півдруга!»[3]

«Іа бе 'м[4] чекала
Рочок — пѣвдруга,[5]
Ты бы ся вженив,
Ганьба бы была.

Ганьба бы была
Моему личку,[6]
Же 'м ся зостала
Огаров дѣвочков.

Ганьба бы была
Моѣ/й/ родѣнѣ,[7]
Же 'м ся зостала
У ледачинѣ».

62.

Іакій то великій
Тот камѣнь млинокій,[8]
Якій то тяшкій[9]
Той став малженскій.

Тот камѣнь млинскій
Можно вбернути,
А став малженокій
Не мож лишити.[10]

Ой, як я умру,
Лежати буду,
Дам собѣ зробити
Из орѣбра[11] труну.

Из орѣбра труну,
Из золота вѣнец,[12]
Абы люде знали,
Же я младенец.

63.

Ищи кури не пѣли,
Люде кажуть, день бѣлый,
«Выйди, выйди, молода дѣвчино,
Поговори со мною.» —

«Почекай ты годину,
Почекай ты другую,
Няй я своѣ/й/ старѣ/й/ мамцѣ[1]
Вечеряти зготую!» —

«Добрѣ[2] тобѣ гудити,
По свѣтлици[3] ходити,
Вѣда мѣнѣ, молодому,
На морозѣ стояти.

На морозѣ стояти,
Конов з медом[4] держати,
Метѣль мете, очка замѣтае,[5]
Конов з медом 'д рукам примерзае,[6]
Через тебе, серце мое!»

«А хто тебе напросив,
Вбы ты мѣнѣ мѣд носив?
Є у мене медок солодейкый,
Є у мене инший, молодейкый,
Неси собѣ до другоѣ!»[7]

«Поглянь, боже, с тоѣ[8] высокости,
Пожаль, боже, моѣ/й/[9] молодости,
Роспусть, боже, тоту синьу хмару,
Розлуч, боже, фалшивую пару!»

64.

За рѣчкою, за быстрою
Пѣзнав ем ся з дѣвчиною,
Кедь у неѣ не бываю.
Що ми с того, ож ѣ знаю,

Суть у неѣ ворожейкы,
Заступают дорожейкы,
Абы в неѣ не бывати,
Абы еѣ не кохати.

Ты, дѣвчино из Подоля,
В твоих руках моя доля,
Ты владаеш в житѣ моим,[1]
Я не можу быти твоим.

Ци 'м у лѣсѣ уродився,
Ци у поли окрестився,
Ци мня такѣ кумы держали,
Що ми щастя-долѣ не жадали?[2]

Ой, пѣду я в лѣси, в горы,
Шукаючи щастя-долѣ,
Там я буду смерти ждати,
На свою долю нарѣкати.[3]

«Доле моя нещаслива,
Коли будеш жичливая?»
Прійде, прійде, тот час буде,
Що сховают вѣрнѣ люде.[4]

А хоть пѣду, утоплюся,
Хоть у камѣнь розъбюся,[5]
Нехай у тѣм весь свѣт знае,
Же з любости смерть бывае.

65.

Ой пѣду я в полонинку,
У майнижню пущу,
Та там я ся зарубаю,
Никого не пущу.

Та лем тоту дѣвчиницю
С чорными очима,
Абы мѣнѣ, молодому,
Водѣцѣ носила.[1]

66.

Иде вѣвчарь[1] с полонинкы
В широкѣм ремени,[2]
Несе мѣнѣ подарунок,
Мало сыра в жмени.

Укушу я двычѣ[3] сыра,
Сырець солодейкый,
Як вѣвчаря не любити,
Вѣвчарь молодейкый.

Iак вѣвчаря не любити,
У вѣвчаря вѣвцѣ,
У вѣвчаря у ремени
Самѣ сорокѣвцѣ.[4]

67.

Ой, ты гадаш, дурный дурню,
Ож я тебе люблю,
А я тебе, дурный дурню,
Словами голублю.

68.

У зеленѣ(й) полонинѣ
Сивый голуб пасе,
Коли мила потанцюе,
Хвостом си потрясе.

69.

У зеленѣ/й/[1] полонинѣ
Яворина стята,
А я своѣ/й/ бѣлѣ/й/ рыбцѣ[2]
Справлю колѣцята.[3]

А я ово/й/ рыбцѣ справлю,
Обы ся возила,
Абы мѣнѣ,[4] молодому,
Здоровля просила.

70.

«А де идеш, пане-брате,
Ци на кособицю,
На кого ты зоставляеш
Свою молодицю?»

«Дозирай ми молодицю,[1]
Дозирай ми жѣнку,[2]
Як ся вернy с кособѣцѣ,[3]
Куплю ти горѣвкы.

Дозирай ми молодицю,
Бы ся не бояла,
Як ся вернy с кособѣцѣ,
Твоя буде слава.»

71

Ой заходит сонѣчко[1]
За терновый садок,
Не знаеш ты, мѣй милейкый[2],
Колько у мнѣ[3] гадок.

Ож бы усѣ звѣзды з неба
Писарями стали,
Та ищи[4] бы моѣ гадкы
Не переписали.

72.

Полозирай[1], соколику,
У вѣкно скляняное[2],
Най я тебе поцюлюю
В личко румяное.

73.

Пан бог бы ти бѣдку[1] дав,
Пан бог бы тя побив!
Мѣнѣ мамка волкы дала,
А ты того пропив.

Мѣнѣ мамка волкы дала
З жовтыми[1] рогами,
А ты того прогуляв[2]
З чужими жонами.

Еднѣ 'сь[3] купив чоботятка,
А другѣ[4] капранець*[10],
Туды-гуды моѣ волкы[5]
Чорту на ладанець.

74.

Прійди, прійди, соколику,
Де нова вболона,
Пѣшов газда у олѣйницю[1],
Не є його дома.

Олѣйница та не била,
Во ся посукала,
Прійшов овѣн додомочку,
Заѣдат, де му жона.

Комѣрница[2]-неборачка
Знала, як казати:
«Пѣшла твоя, — каже, — жона
Коровкы вязати».

Пѣшов овѣн до стаєнкы[3],
Жонка кравкы доит,
А Иванко молодейкый
Тилятойка[4] поит.

«Ци ты того, — каже, — Иване,
Чесный, чоловѣче?
Чого моя, — каже, — жѣнка
До стаєнкы втѣче?»

75.

Прійшов любцо до милоѣ[1].
«Добрый день, добрый день!» —
Она ему вѣдповѣла[2]:
«Убѣй жѣнку[3], убій!»

«Як я маю молодейкый
Жѣночку убити,
Кедь жѣночка, як ластѣвка[4],
Буде ся просити?» —

«Не позирай, соколику,
На еѣ прѣзбицю[5],
Заглни косу у лавицю,
Зотни головицю!»[6]

«Знала 'сь мене порадити,
Як жону убити,
Та знай мене порадити,
Де еѣ подѣти?»

«Позамыкай сѣни, хижу[7],
Та наклади огень,
То понеси в чисто поле,
Як буде бѣлый день!» —

Яли того, яли того
Люде дознавати,
Яли его у желѣзнѣм
Путѣ выправляти.

---

*[10] фартушок.

76.

Ой, заяла файна рыбка
Сивѣ[1] волкы пасти,
А я за нев, молодейкый,

Огника накласти.
«Я огника та наклав,
Пойд ся, рыбко, грѣти!»
«Мене, любцю, кровця грѣе,
Бо не рожу дѣти».

Ой, заяла файна рыбка
Сивѣ кайлиняга
У зелену половину,
Там огава мнятка[2].

77.

Ой, пѣду я, пѣду[1]
До лѣса темного,
Та нарву я, нарву[2]
Зѣля[3] зеленого.

Буду го варити[4]
В солодкѣм молощѣ,
Абы ня любили
Верховѣнскѣ хлопцѣ.

78.

Верховина веселая,
Верьховина красна,
Через едну палеиочку
Она е несчасна.

79.

Два голубы воду пили,
А два колотили,
Бодай тоты не сконали,
Що нас розлучили.

80.

Ци[1] ты, куме, одурѣв,
Ци тя мара морит,
Твоя жона, моя кума,
Зо мнов не говорит

Ци[1] ты, куме, одурѣв,
Ци ты без розума,
Що ты мене обимаеш[2],
Тай я твоя кума*[11].

*[11] Після цих рядків написано: К о н е ц.

84.

Верховина весеная
верьховина красна
Черезъ едну паленочку
она е несчисна

85.

Два голубы водушили
а дви колотили
Бодай тоты несконали
у щонасъ розлучили

86.

Щи ты куме одурѣвъ
щитя мара моритъ
твоя фона моя кума
зомновъ несоворитъ

87.

Щиты куме одурѣвъ
щиты безрозумы
щоты мене обимаешъ
тайя твоя кума

Конецъ

Примітки і коментарі

Збірник Василя Дениса — цінний, суто фольклорний збірник. Про упорядника збірника нічого нам не відомо. Рукопис збірника зберігається в фондах відділення рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (ф. НД — 89/п. 11), укладений в одній папці з збірником Івана Воробля (Народні пісні угорських русинів, зібрали: Ів. Воробель, дяк суківський й Денис Василі). За даними архіву збірник походить з 1860-року. Якщо судити за текстами збірника, які своїм походженням пов'язані переважно з Мараморощиною, можна гадати, що Денис Василь жив десь на Закарпатті, в тодішніх Мараморощській, Угочанській, чи Березькій жупах. Певні тексти збірника тотожні з текстами збірок О. Митрака та І. Талапковича.

Збірник містить майже виключно коломийки. Він нараховує 15 листів, з того 13 листів, чи то 26 сторінок, густо записаних. Збірка має назву «Народныя пѣсни», за останньою піснею у збірнику написано: «Конец». Отже, збірник можна вважати закінченим. На першій сторінці чужою рукою угорською мовою написано: «Denisz Vaszily özvegye» (в архіві слово Vaszily прочитали неправильно — Василі), тобто «вдова Василя Дениса». На підставі цієї примітки і приписано збірку Василю Денису. Очевидно, збірник належав вдові Дениса, від неї придбав хто-небудь її для Я. Головацького. Цей факт примушує задуматись над датою збірника. Якщо в часі придбання збірника, який припадає на початок 60-х років, дружина Дениса була вже вдовою, то дату укладення збірника слід відсунути хоча б у 50-і роки.

Є ще одне прізвище на останній сторінці збірника — Іван Коневич. Невідомо, яке він відношення має до збірника. Крім цього тут рукою укладача написано: «за усопших со парастасом», а далі — перелік імен, за яких дано на помин. Цей запис дає право гадати, що Денис був, правдоподібно, дяком, чи, скоріш, «півцоучителем», і занїс на порожню сторінку свого пісенника одно з замовлень на поминальну службу.

Збірник містить 80 пісенних текстів. Переважна більшість пісень — односпрофічні. Запис відносно грамотний, почерк чіткий, записувач, за невеликим винятком, послідовно дотримує і правильно передає строфічну побудову пісень, правильно виділяє рядки пісень. Утруднення в нього з інтерпункцією і прийменниками, які поєднує часто з наступним словом. Інакше особа записувача за зробленим записом виступає перед нами як на свій час відносно грамотна і культурна людина.

Збірник В. Дениса Я. Головацький майже повністю використав для своєї публікації. Більшість текстів вмістив у розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси» в т. III/2, дотримавши в основному послідовність розташування пісень у рукописі, меншу частину опублікував у т. III/1, в розділах «Думы воинские и рекрутские», «Думки любовные, семейные и житейские», «Думы господарские и скотарские». Під певними текстами написано: «Из Угорской Руси», а також — «Из Мукачевского уезда». Однак, ця остання паспортизація не дуже вірогідна. Відповідні тексти Дениса подаються, між текстами О. Митрака, отже, мабуть, «Из Мукачевского уезда» або «Оттуда же» приписано до текстів Дениса механічно. Втручання Я. Головацького в тексти рукопису мінімальні.

1. «О й, я л о в ѣ м о л о д и ц ѣ . . .». Вміщено у т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси.» (стор. 493). Правки:
[1]Ялови молодици; [2]моєй.

2. І а к я п ѣ д у у к а т у н ы . . .». Опубліковане в т. III/2, в розділі «Думы воинские и рекрутские» (стор. 122) разом, як одна пісня, з дальшими двома строфами (23, 24) «Н е с а м и д у у к а т у н ы . . .» та «П р и й д е т а к а г о д и н и ц я . . .».

3, 4, 5. «К о б ы б о р ж ѣ т р а в к а р о с л а . . .», «І а к о с ь м и с я у г о л о в ѣ . . .», «О й, т а д ы н у, м о я м и л а . . .». Вміщено підряд в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси» (стор. 494, №№ 37, 38, 39). Правки:
[1]баржей; [2]с жолтыми; [3]волосечко.

6, 7. «Х о д и, м и л а, т а н ц ь о в а т и . . .». «Т е п е р ь м о є г у л я н ь ѣ й к о . . .». Опубліковано в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси» (стор. 494, № 40) як одна пісня. Правки:
[1]танцювати; [2]горѣвки; [3]жёнки; [4]гулянечко.

8. «О й, д о б р ы й б ы р о з у м м а т и . . .». Подано в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси» (стор. 495, № 41). Правки:
[1]в своёй; [2]в чужёй.

9, 10. «Ой, пѣду я до стодолы...», «Де будеме ночовати...». Вміщені поряд з попереднею (№№ 43—44). Правки:
[1]пôду; [2]зелене (замість «бѣлое»); [3]веретѣнце.

11, 12. «Ой, татуньу, татунику...», «Ой, татуньу, татунейку...». Опубліковано разом як одну пісню в т. III/2, поряд з попередньою (стор. 496, № 45). Правки:
[1]татуню; [2]татунейку; [3]Мы пôдемо; [4]пôдеш; [5]Мы з карабинами (змінено цілий рядок).

13, 14, 15. «За мене ся набрехали...», «Ой, никого так не люблю...», «Лѣта моѣ молодыѣ...». Вміщено поряд з попередньою піснею (№№ 46, 47, 48). Правки:
[1]наговорили; [2]менѣ; [3]Кучери повили; [4]даю ёй; [5]сѣнёх; [6]мои молодьи; [7]слёзки обливаютъ.

16. «Ой, паничу молодейкый...». Вміщено і поєднано з другою піснею (30. «Ой, стояла у порогах...») як її друга строфа в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси» (стор. 495, № 42).

17, 18, 19, 20, 21. «Межи двома берегами...», «Ой, кѣкала зозулейка...», «Заграй же ми сеѣ-тоѣ...», «Ищи было вѣвцѣ пасти...», «При тѣм боцѣ, при потоцѣ...». Опубліковано підряд в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси» (стор. 447, №№ 49, 50, 51, 52, 53). Правки:
[1]ледёнь; [2]Ой, кикала зазулейка; [3]сеи-тои; [4]переметнои; [5]другои такои; [6]вôвци; [7]З тои горы высокои; [8]при тôм.

22. «У котроѣ молодицѣ...». В Головацького не опубліковано.

23, 24. «Не сам иду у катуны...», «Прійде така годиниця...». Подано в Головацького разом з піснею «Іак я пѣду у катуны» (див. вище 2) в т. III/1, стор. 122, з паспортизацією: «Записаны в Мукачевском уезде». Правки:
[1]Бирôвский сын пôде; [2]Що поплаче бирôвочка.

25, 26. «Неборята молодѣцѣ...», «Іа загубив клебанинку...». Надруковано в Головацького разом як одна пісня в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси» (стор. 498, № 54). Правки:
[1]молодици; [2]бôйте; [3]нôчки.

27, 28, 29. «Неборята молодѣцѣ...», «Солодка ма файка рыбко...», «Ой пѣду я в полонинку...». Надруковане в Головацького в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси» (стор. 498, №№ 55, 56, 57). Правки:
[1]Радици; [2]яблôночку; [3]пôду.

30. «Ой, стояла у порогах...». Надрукована в т. III/2 разом з піснею «Ой, паничу молодейкый...» (див. вище 16) як її друга строфа (стор. 495, № 42).

31. «Ой, скочу я у городець...» Подано в т. III/2 (стор. 499, № 58). Правки: [1]лелѣя; [2]голôвка.

32, 33. «Мати моя старейкая...», «Дѣвко моя молодая...» Надруковано разом як одну пісню за попередньою піснею. Правки:
[1] Бы ме серце не вмлѣвало; [2] ледѣнь.

34, 35. «Ой, пѣду я попѣд грушѣ...», «Теперь ем ся розѣграла...». Надруковано підряд за попередньою піснею. Правки:
[1] Груши мои, груши; [2] души; [3] Теперь ем ся розѣграла; [4] Єдны'м; [5] други.

36, 37. «Ой, дѣвчино молода...», «Танцювати не могу...» Надруковано в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси», стор. 513, № 113, 114.
Правки:
[1] танцювати; [2] няй танцюю помалы.

38, 39. «Ой пѣду я горѣ, долѣ...», «Як гудакы красно грают...» Вміщено в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси», стор. 500, №№ 62, 63. Правки:
[1] пирôг; [2] танцую; [3] чужи молодици.

40, 41. «А чому ты, моя мила...», «Ой, бо мене молодейку». Вмі-

щено в т. III/2 за попередньою піснею (стор. 500, № 64) як одну пісню. Поширену кількість складів і порушення розміру в другому рядку першої строфи Головацький усунув так, що замість слова **выходила** дав **входила**, однак, цим попсував сенс змісту.

42, 43, 44, 45, 46, 47. «**Ой, бог бы тя, курво, побыв...**», «**Е у мене кырничейка...**», «**Ой попѣд гай зеленейкый...**», «**Ой, стоит пень, як бѣлий день...**», «**Стоит верьба над водою...**», «**Не тото ми соколятко...**». Вміщено в т. III/2 за попередньою піснею (стор. 500—502, №№ 65, 66, 67, 68, 69, 70). Правки:

[1] Три мили до ней; [2] женка; [3] Та в село дивится; [4] Цы мѣнѣ видится; [5] Що в церквѣ спѣвае; [6] А тото; [7] впрѣгае.

48. «**Фраирочкы двѣ, двѣ...**» В Головацького не опубліковано.

49. «**Иваня, Иваня...**» Опубліковане в т. III/2, стор. 502, № 71. Правки:

[1] Ой, Иваня, ой, Иваня; [2] Вбраня.

50. «**Дѣвчино моя...**» Дуже популярна на Закарпатті пісня. Вміщена в Головацького в т. III/1, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», стор. 400—401 з паспортизацією «оттуда же», тобто «Из Мукачевского уезда» і з невеликими змінами в тексті, який в рукопису Дениса дещо здеформований, зокрема в третій строфі. Правки:

[1] ещѣ 'м; [2] Из студеной кырничейкы; [3] Кони напою, До стайни введу. Дам конѣм вôвса и сѣна. А тобѣ вина.

51. «**При тѣм боцѣ, при потоцѣ...**» Вміщено в Головацького в т. III/2, стор. 502 (№ 72). В другому рядку першої строфи Головацький відсунув порушення розміру. Правки:

[1] При тôм; [2] Там смерека клата.

52. «**Сидит голуб на тополи...**» Вміщено в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси», стор. 513, № 115. Порушення розміру Головацький відсунув пропуском слова **сама** в останньому рядку.

53, 54, 55, 56. «**/Ой/, засвѣти, мѣсячейку...**», «**У зеленѣ/й/ полонинѣ...**», «**Хоть я тоту кучу тручу...**», «**Ци я тобѣ не казала...**» Вміщено в Головацького в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси», стор. 502—503, №№ 73, 74, 75, 76. Правки:

[1] слôзнае; [2] у зеленôй полонинѣ; [3] хоть еи; [4] Та най менѣ не завдае; [5] гôрейкото; [6] цы; [7] Бым ся.

57. «**Ой, я тото дѣвча люблю...**» Пісню знаходимо також і в збірнику О. Митрака II. Головацький її не надрукував.

58. «**Ой, на горѣ монастырь...**» Варіант цієї пісні знаходимо в збірнику О. Митрака II. Обидва варіанти Головацький надрукував у т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси». Наш варіант — на стор. 503, № 77. Правки:

[1] В долинѣ звôниця; [2] Ой, там бы я черцем быв.

59, 60. «**Ходит мила попри рѣчку...**», «**Насѣяв ем много вѣвса...**» Опубліковано в т. III/2 за попереднім текстом, стор. 503, 504, №№ 78, 79, виправлено невправність в розмірі. Правки:

[1] не спôзнаю; [2] вбуванêчку; [3] вôвса; [4] не є; [5] Порай мене пане-брате; [6] вôтки; [7] войта; [8] там є; [9] не роботна.

61, 62. «**Ой, лука, лука...**», «**Iакій то великій...**» Поєднано Головацьким два тексти і вміщено як одну пісню в т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 241, з певними змінами в тексті. В деяких строфах в рукопису мають місце порушення розміру і невправне розділення рядків. Головацький усунув ці невправності, увів двоядкову строфу. Правки:

[1] По нêй елена; [2] не быв то; [3] Рочок либо два; [4] Я бым; [5] повдруга; [6] моêму личку; [7] моêй родини; [8] камѣнь млынскій; [9] тяжкôй; [10] не мож кинути; [11] сребра; [12] Из злата.

63. «**Ищи кури не пѣли...**» Пісню вміщено в т. III/1 за попереднім текстом (стор. 242). В рукопису порушено структуру пісенної побудови. Ці невправності Головацький відсунув, в деяких строфах пропустив рядок. Правки:

[1] своêй старбй; [2] добрê; [3] По свѣтлицѣ; [4] Конов є медом; [5] замêтае; [6] Конов с медом до рук примерзае (дальший рядок випущено); [7] (цей рядок пропущено); [8] с тои; [9] моêй.

64. «З а рѣ ч к о ю, з а б ы с т р о ю . . .» Пісню вміщено в т. III/1, в розділі «Думки любовные, семейные и житейские», стор. 395—396, з паспортизацією «оттуда же» («Из Угорской Руси»), відсунуто порушення розміру. Правки:
[1]в житью моём; [2]Ци таки кумы держали; Що ми счастья не надали; [3]На сву долю нарѣкати; [4]вѣрни люде; [5]хоть о камѣнь розбьюся.

65. «О й, п ѣ д у я в п о л о н и н к у . . .» Вміщено в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси», стор. 504, № 82. Правка:
[1]Обы мѣнѣ, молодому Водици носила.

66. «И д е в ѣ в ч а р ь с п о л о н и н к ы . . .» Вмѣщено в т. III/2 в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 229—230. Значно відмінний варіант цього мотиву знаходимо в Збірнику О. Митрака II. Пісню надруковано за варіантом Дениса. Правки:
[1]вбвчарь; [2]в широкбм ременѣ; [3]двичи; [4]сами сорокбвци.

67, 68. «О й, т ы г а д а ш, д у р н ы й д у р н ю . . .», «У з е л е н ѣ /й/ п о л о н и н ѣ . . .» Пісні вміщено в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси», стор. 504, № 80, 81.

69. «У з е л е н ѣ /й/ п о л о н и н ѣ . . .» Вміщено в т. III/2, стор. 505, № 83. Правки:
[1]у зеленбй; [2]Своёй бѣлбй рыбцѣ; [3]колёсцята; [4]Обы менѣ.

70. «А д е и д е ш, п а н е — б р а т е . . .» Вміщено в т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 230—231. Правки:
[1]молодицци; [2]жёнки; [3]з кособвици.

71. О й, з а х о д и т с о н ѣ ч к о . . .» Вміщено в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси», стор. 505, № 85. Правки:
[1]сонёчко; [2]мбй милейкый; [3]Кблько у мня; [4]ёщё.

72. «П о п о з и р а й, с о к о л и к у . . .» Вміщено в т. III/2 перед попередньою піснею (стор. 505, № 84). Правки:
[1]Ой, попозирай; [2]У вбкно скляное.

73. «П а н б о г б ы т и б ѣ д к у д а в . . .» Опубліковано в Головацького в т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 231. Головацький замість слова б ѣ д к у подав слово дѣвку. Дальші правки:
[1]С жовтыми; [2]А ты тото в с е прогуляв; [3]Єднбй; [4]другбй; [5]Туды пошли мои волкы.

74. «П р і й д и, п р і й д и, с о к о л и к у . . .» Вміщено в т. III/1, в тому ж розділі, стор. 232—233. Правки:
[1]пбшов газда в олѣйницю (відсунуто зайвий склад); [2]комбрница; [3]Пбшов онбн до стаєнки; [4]телятойка.

75. «П р і й ш о в л ю б ц о д о м и л о в ѣ . . .» Вміщено в т. III/1, в розділі «Думы господарские и скотарские», стор. 238—239. Правки:
[1]любцё до милои; [2]витповѣда; [3]убій жёнку; [4]Кедь жёночка як ластбчка; [5]на єи прбсбицю; [6]Утни головицю; [7]хыжу.

76. «О й, з а я л а ф а й н а р ы б к а . . .» Вміщено в т. III/1, стор. 232. Перекинено Головацьким строфи за таким порядком: 3, 1, 2. Правки:
[1]сиви; [2]Там отава мнята (!).

77. «О й, п ѣ д у я, п ѣ д у . . .» Вміщено в т. III/2, стор. 506, № 87 («Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси»), з певними змінами в тексті:
[1]Ой, пбду я, ой, пбду я; [2]Та нарву я, та нарву я; [3]Зёлья; [4]Та буду я го варити В солодком молоцѣ, Обы мене та любили Верховински хлопци.

78. «В е р х о в и н а в е с е л а я . . .» Не надруковано в Головацького.

79. «Д в а г о л у б ы в о д у п и л и . . .» Цей текст міститься також і в збірці І. Талапковича. Головацький надрукував його з збірки Талапковича в т. II, стор. 400.

80. «Ц и т ы, к у м е, о д у р ѣ в . . .» Надруковано в т. III/2, в розділі «Коломыйки, шумки, талалайки. Из Угорской Руси», окремо кожну строфу (стор. 505, № 86; стор. 507, № 90). Правки:
[1]Цы; [2]оббймаешь.

ЗМІСТ

«Ой, яловѣ молодицѣ» . . 375
«Іак я пѣду у катуны» . . 375
«Кобы боржѣ травка росла» . 375
«Іакось ми ся у головѣ» . . 375
«Ой, тадыну, моя мила» . . 375
«Ходи, мила, танцьовати» . 375
«Теперь мос гуляньѣйко» . . 375
«Ой, добрый бы розум мати» . 375
«Ой, пѣду я до стодолы» . . 375
«Де будеме ночовати» . . 375
«Ой, татуньу, татунику» . . 375
«Ой, татуньу, татунейку» . 375
«За мене ся набрехали» . . 376
«Ой, никого так не люблю» . 376
«Лѣта моѣ молодыѣ» . . . 376
«Ой, паничу молодейкый» . 376
«Межи двома берегами» . . 376
«Ой, кѣкала зозулейка» . . 376
«Заграй же ми сеѣ-тоѣ» . . 376
«Ищи было вѣвцѣ пасти» . 376
«При тѣм боцѣ, при потоцѣ» . 376
«У котроѣ молодицѣ» . . . 376
«Не сам иду у катуны» . . 376
«Прійде така годиница» . . 376
«Неборята молодѣцѣ» . . . 376
«Іа загубив клебанинку» . . 377
«Неборята молодѣцѣ» . . . 377
«Солодка ма файна рыбко» 377
«Ой, пѣду я в полонинку» 377
«Ой, стояла у порогах» . 377
«Ой, скочу я у городець» 377
«Мати моя старейкая» . 377
«Дѣвко моя молодая» . 377
«Ой, пѣду я попѣд грушѣ» 377
«Теперь ем ся розѣграла» 377
«Ой, дѣвчино молода» . 377
«Танцювати не могу» . . 377
«Ой пѣду я горѣ, долѣ» . 377
«Як гудакы красно грают» 377
«А чому ты, моя мила» . 357
«Ой, бо мене, молодейку» 378
«Ой, бог бы тя, курво, побив» 378
«Е у мене кырничейка» . . 378
«Ой попѣд гай зеленсйкый» . 378
«Ой, стоит пень, як бѣлый день» 378
«Стоит верьба над водою» . 378
«Не тото ми соколятко» . . 378
«Фраирочкы двѣ, (двѣ)» . . 378
«Иваня, Ивання» 378
«Дѣвчино моя» 379
«При тѣм боцѣ, при потоцѣ» . 379
«Сидит голуб на тополи» . . 379
«/Ой/, засвѣти, мѣсячейку» 379
«У зеленѣ/й/ полонинѣ» . . 379
«Хоть я тоту кучу тручу» . . 379
«Ци я тобѣ не казала» . . 379
«Ой, я тото дѣвча люблю» . 379
«Ой на горѣ монастырь» . . 379
«Ходит мила попри рѣчку» . 379
«Насѣяв ем много вѣвса» . . 379
«Ой, лука, лука» 379
«Іакій то великій» . . . 380
«Ищи кури не пѣли» . . . 380
«За рѣчкою, за быстрою» . 381
«Ой, пѣду я в полонинку» . 381
«Иде вѣвчарь с полонинкы» . 381
«Ой, ты гадаш, дурный дурню» 381
«У зеленѣ/й/ полонинѣ» . . 381
«У зеленѣ/й/ полонинѣ» . . 381
«А де идеш, пане-брате» . . 381
«Ой, заходит сонѣчко» . . 382
«Попозирай, соколику» . . 382
«Пан бог бы ти бѣдку дав» . 382
«Прійди, прійди, соколику» . 382
«Прійшов любцо до милоѣ» . 383
«Ой, заяла файна рыбка» . 383
«Ой, пѣду я, пѣду» 383
«Верховина веселая» . . . 378
«Два голубы воду пили» . . 383
«Ци ты, хуме, одурѣв» . . 383
Примітки і коментарі . . 385

Збірник
Йоанна (Василя) ТАЛАПКОВИЧА

СПИСОК
нѣсколких русско-народных пѣсень, загадок и пословиц с иными подробностями[*1]

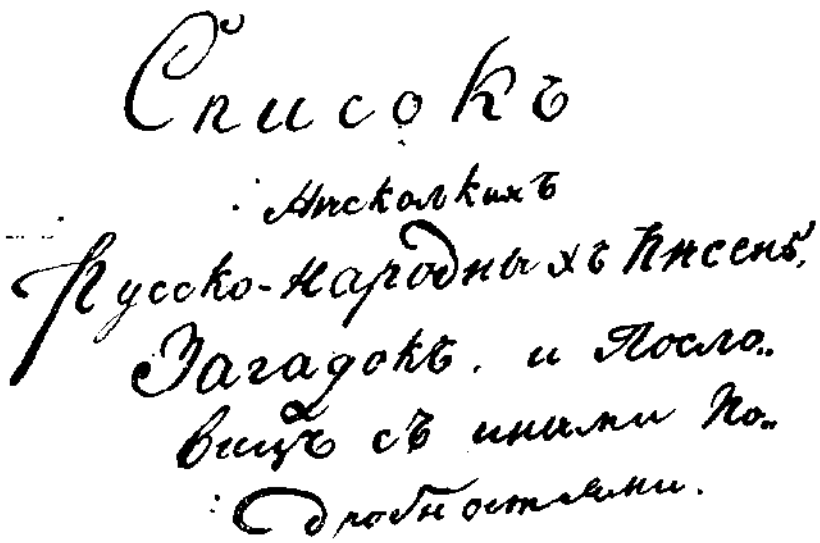
Списокъ
нѣсколькихъ
русско-народныхъ пѣсень,
загадокъ, и посло-
вицъ съ иными по-
дробностями.

[*1] Чужою рукою далі написано: **собрал Іоанн Талапкович**, гр/еко/ ун/іатскій/ парох в Бѣлках (Bilke), засѣдатель консисторскій.

Пам'ятник на могилі Талапковича в с. Білки Іршавського району Закарпатської області УРСР

Збірник
Йоанна (Василя) Талапковича[*2]

Ч. 1

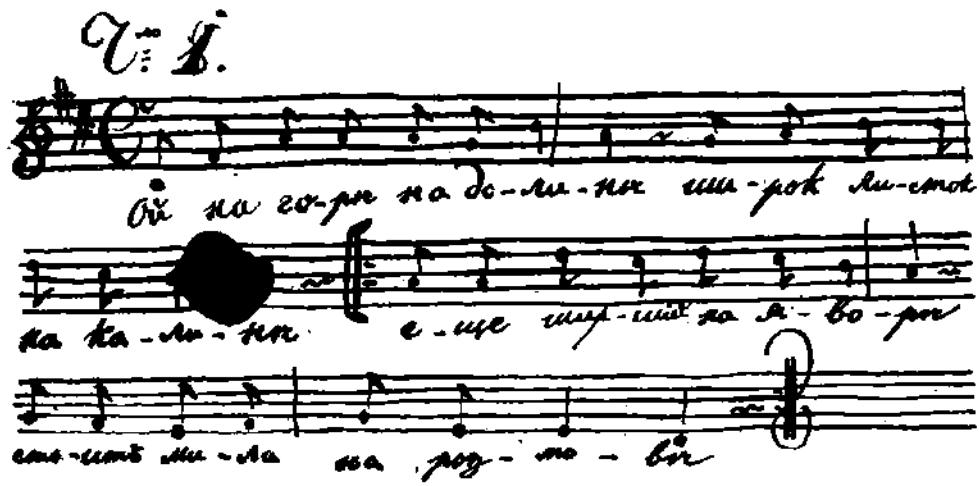

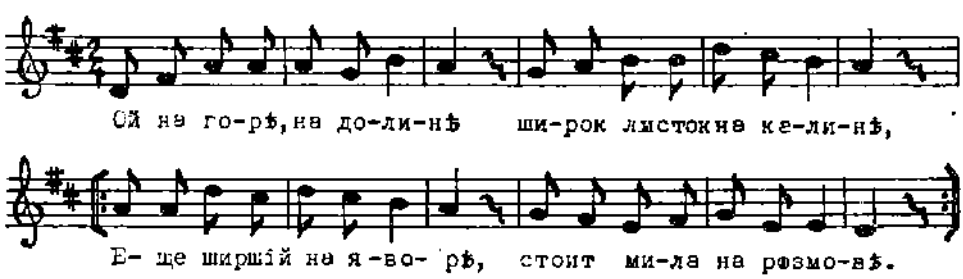

1.

Ой на горѣ, на долинѣ,
Широк листок на калинѣ,
Еще ширшій на яворѣ,
Стоит мила на розмовѣ[*3].

2.

«Где ты, милый, пробываешь,
Что за мене не гадаешь?» —
«Пробываю край Дунаю,
Я за тебе все думаю.

[*2] Позначення збірника наше. Обробка музичних матеріалів у збірнику — Ю. Ю. Костюка.

[*3] При співанні пісенних текстів в усіх строфах останні або два останні рядки повторюються, так. як це показано в тексті під нотами.

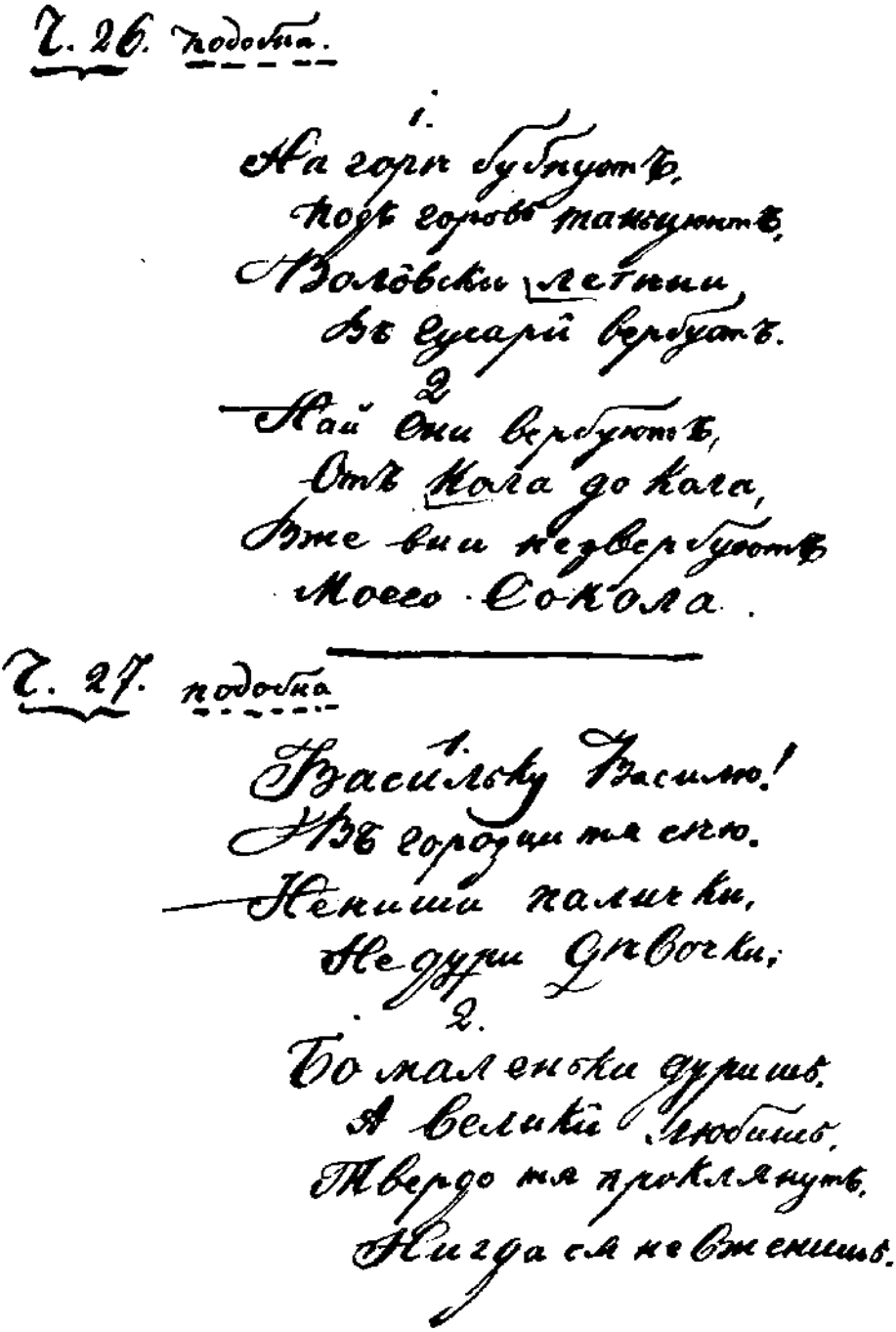

Ч. 26. подобна.

1.

На горѣ бубнуютъ,
Подъ горовъ танцуютъ,
Волôвски летѣни
Въ гусарй вербуютъ.

2

Най они вербуютъ,
Отъ кола до кола,
Вже вни незвербуютъ
Моего Сокола.

Ч. 27. подобна

1.

Васильку Василю!
Въ городци тя сѣю.
Не пиши паличкы,
Не дури дѣвочки;

2.

Бо маленьки дуришь,
А великй любишь,
Твердо тя проклянутъ,
Нигда ся не вженишь.

Сторінка пісенної частини збірника Талапковича

3.

Кобы човен и веселце,
Ночевал бых у тя, сердце,
Ани човна, ни повода,
Мушу ночевати дома.»

4.

Тече вода рѣченьками,
Плаче мила олозеньками,
«Не плачь, мила, не журиося,
Я молодый не оженилося[1].

5.

Коли буду женитися,
Прійди, мила, дивитися,
Коли буду вѣнчатися,
Прійди, мила, прощатися.

6.

Скажу пива наварити,
Горѣлочки напалити,
Тебе, мила, запросити,
Конець стола посадити!»

7.

«Твое пиво ми немило,
И паленка твоя горка,
Где ти, милый, вѣрни слова,
Что ты не мой, я не твоя[2]?»

8.

«Твои братья тебе били,
Обы мы ся не любили,
Твои сестры проклинали,
Обы мы ся не собрали.

9.

Твоя мати чаровница,
Великая розлучница,
Розлучила мя с тобою,
Як рыбоньку ис водою!» —

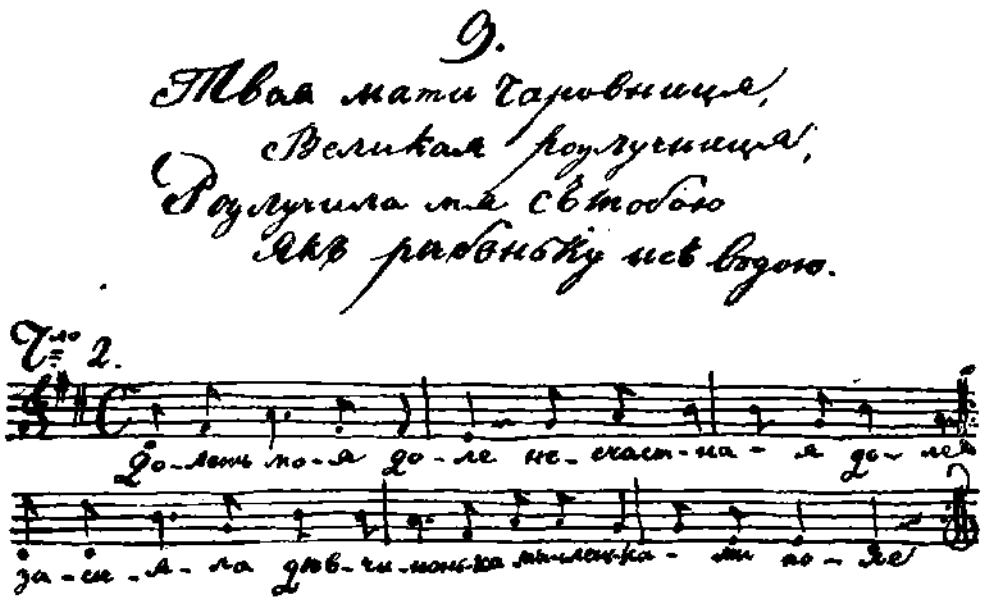

Ч. 2.

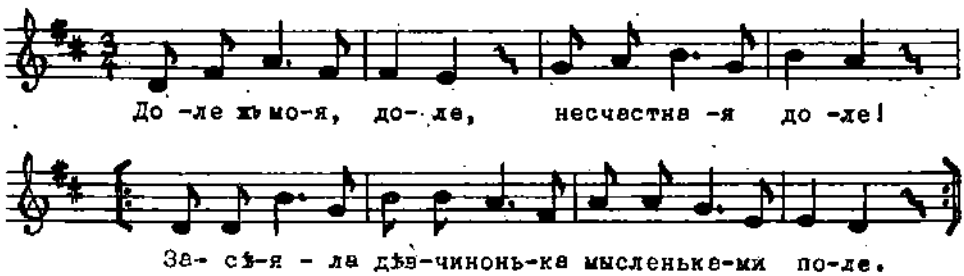

1.

Доле жь моя, доле,
Несчастная доле!
Засѣяла дѣвчинонька
Мысленьками поле.

2.

Чорныма очима
Тай заволочила,
Дробненькими слозеньками
Все поле зросила.

3.

Не родится жито,
Трава зеленая,
Уже бо я во пеленках
Была несчастная[1].

4.

«Ци ты мене, мамко[2],
В церковь не носила?
Что ты минѣ от богонька
Дольку не просила[3]?»

5.

«До церкви м ходила,
Богу мь ся молила,
Така ти ся, моя донько,
Долька осудила!»

6.

«Ци я тобѣ, мамко,
Трѣски не обирала[4],
Что ты мою доленьку[5],
Богом проклинала.

7.

Боже милостивый!
Ци то воля твоя!
Ци всѣм людем така бѣда,
Ци лишь только моя[6].

8.

Боже справедливый!
С высокого неба,
Отбери ми мое житье,
Бо ми 'го не треба!»

Ч. 3.

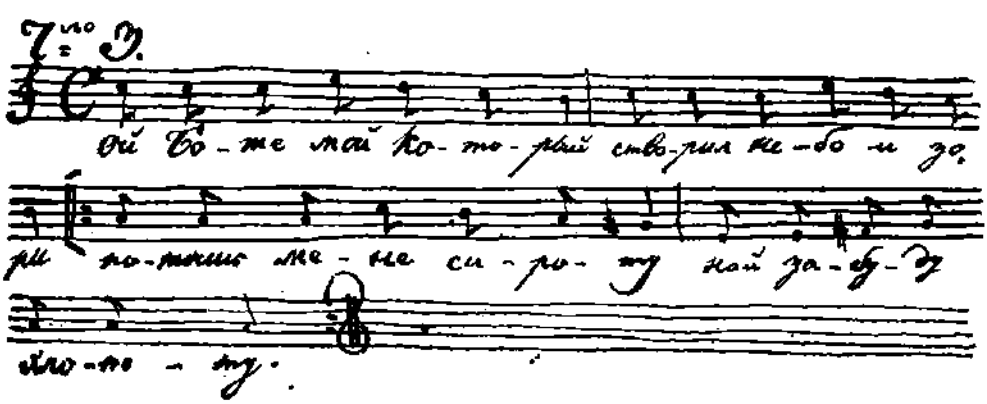

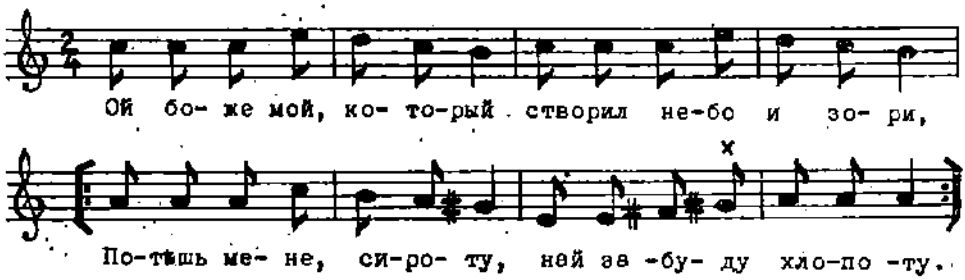

1.

Ой, Боже мой, который
Створил небо и зори,
Потѣшь мене, сирогу,
Най забуду хлопоту.

2.

Через рѣчку, через став,
Любил мене, перестал,
И я его любила,
Бо м до него ходила.

3.

Гей, боже мой, где тот став,
Где мой милый на ночь стал,
Кричу, плачу, не чує,
Най ис богом ночує.

4.

Несчастная чужина,
Роком стала година,
Сердце тяжко вздыхае,
Что щирости немае.

5.

Ци лѣгаю, вставаю,
Все о тобѣ думаю,
Прійди, прійди раненько,
Потѣшь мое серденько.

Ч. 4.

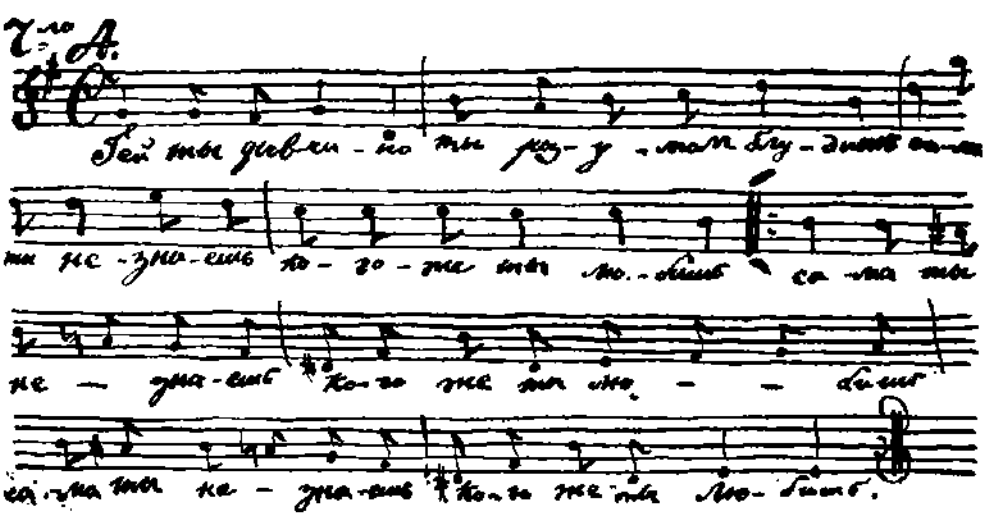

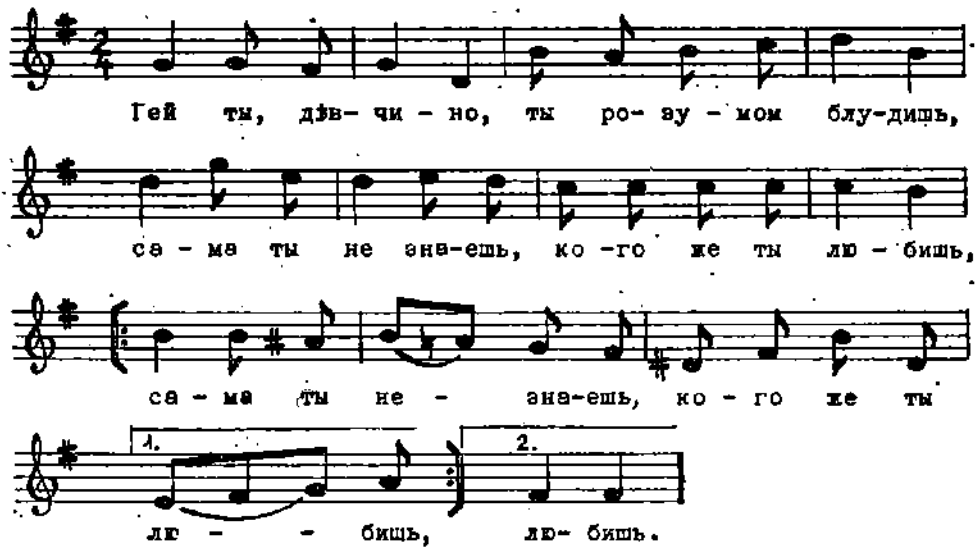

1.
«Гей ты, дѣвчино,
Ты розумом блудишь,
Сама ты не знаешь,
Кого же ты любишь!» —

2.
«Гей, знаю, знаю,
Кого я кохаю,
Лишь то не знаю,
С ким я жити маю!» —

3.
«Гей ты, дѣвчино,
Ты горда, ты пышна,
Чом ты до мене
З вечора не прійшла?!»—

4.
«Гей, як я маю
До тебе ходити,
Будут нас люде,
Вороги судити!»

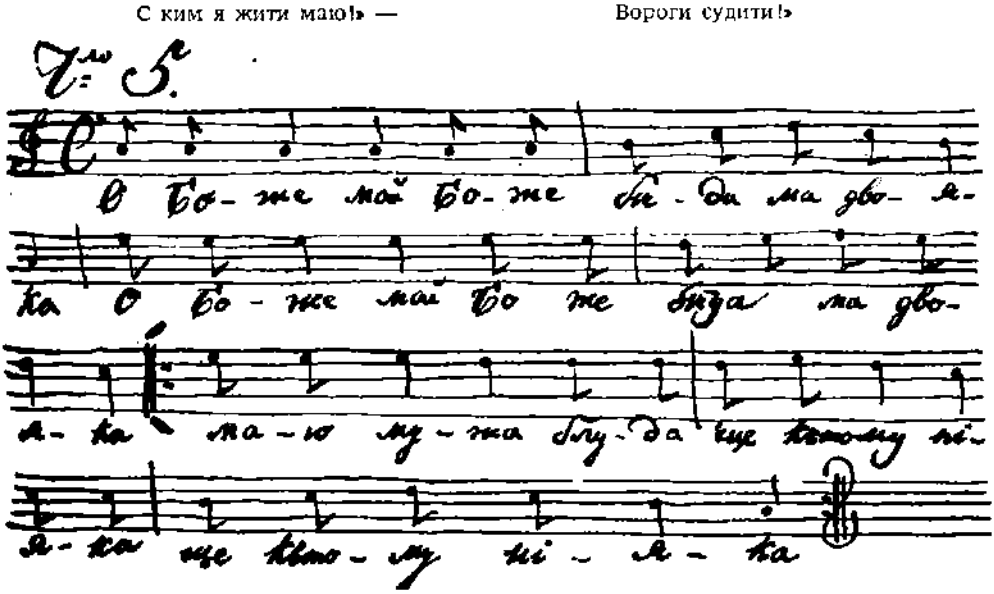

Ч. 5.

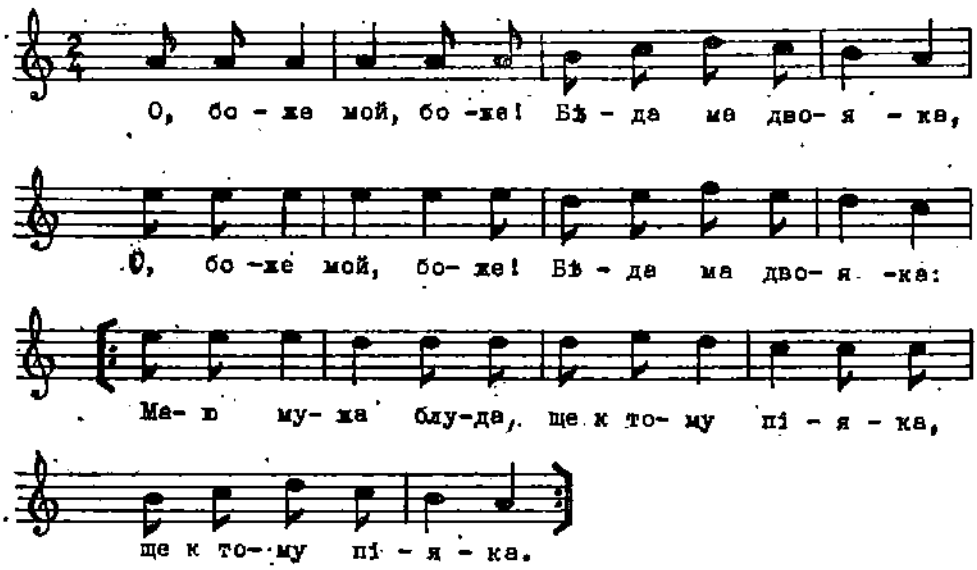

1.

О, боже мой, боже!
Бѣда ма двояка,
Маю мужа блуда,
Ще к тому піяка.

2.

Кобы была 'м знала
Свою бѣдну долю,
Скочила 'м бы была
Во глубоку воду.

3.

Там бы была 'м плыла
Руно с берегами,
Там была 'м ся найшла
С своими врагами.

4.

«Вороговє мои,
Не ругайте на мя,
Что ми было мило,
Узяли 'сте от мя.

5.

Мамко моя, мамко,
Выйми мя с неволѣ[1],
Буду тобѣ мыти
Твои бѣлѣ ноги!»[2]

6.

«Ой, хоть бы ты мыла
И всє полохала,
Кедь тебе, донько ма,
Зла доля побила!»

7.

«Мамко моя, мамко,
Где я в тот час была,
Коль ты мєне, мамко,
На свѣт народила[3].

8.

Гей бо я не пила,
Ни красно ходила,
Лищь вое памятаю,
Что 'м тяжко робила[4].

9.

Не дякую я ти
За твою годулю[5],
Что 'сь ми не прибрала
Мому личку руню!»

На сей голос подобно спѣвается и слѣдующая: (Ч. 6)

Ч. 6.

1.

Кажут, что не дадут
Мене за любенька,
Ай дадут за того,
За шестьволованого*[4]
Черногуняника*[5].

2.

Ано мое рыбля
То крѣтко зрит на мя:
Двойну его цюлю*[6]
За шестьволовую
Цѣну лишь не дам я.

К сей дораз придается:

Ч. 7.

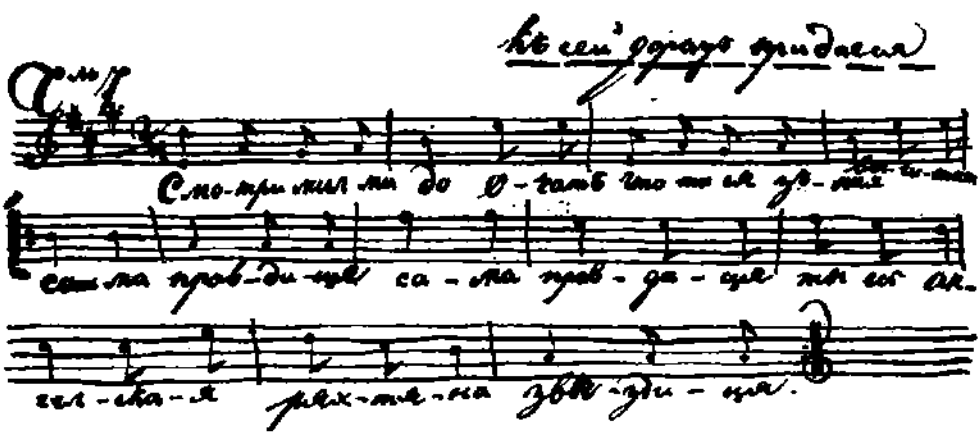

«Смотри, мил, ми
До очат,
Что ти ся з них
Вычитат?»
«Сама правдиця (повтори).
Ты есь ангелская
Ряхтяна звѣздиця.*[7]»

*[4] Того, що має 6 волів; в угорському тексті „hatökrös".
*[5] Селянина, що носить чорну гуню; в угорському тексті „fekete csuhásnak".
*[6] поцілунок.
*[7] зірка, що мерехтить.

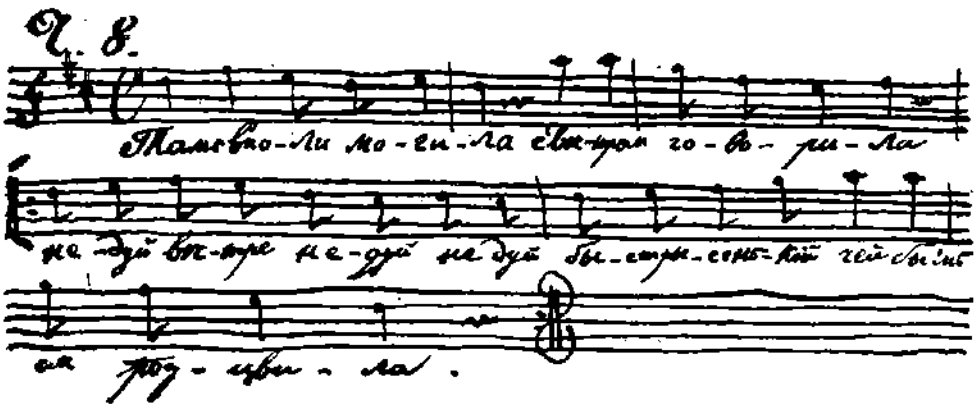

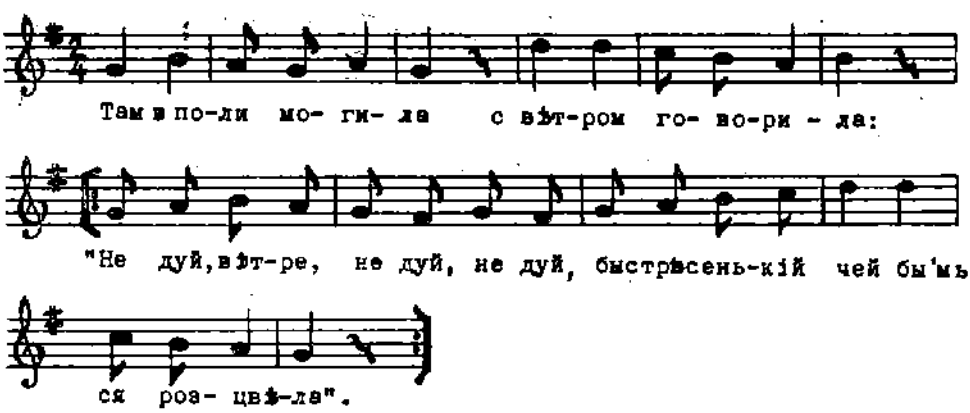

1.

Там в поли могила
С вѣтром говорила:
«Не дуй, вѣпре, не дуй,
Не дуй, быстрѣсенькій,
Чей бы мь ся розцвила.

2.

Чей бы мь ся розцвила
Красненькими цвѣты,
Красненьким кветочком,
Зеленим бервѣнком,
Молодыми лѣты!»

3.

Нѣжь солнце изыйде,
Нѣжь ворон закранче,
Дробненькими слези
Молодець жалобный
На могилѣ плаче.

4.

«Даремно, молодче,
На могилѣ плачешь;
Не пробьешь слезами
Святую землицю,
Миленькой не вбачишь!»

Дробненькими слези
Молодець жалобный
На могилѣ плаче.

К.

Даремно молодче
На могилѣ плачешь;
Не пробьешь слезами
Святую землицю,
Миленькой невбачишь!

Ч. 9.

Ч. 9.

Кедь я со-бѣ из-га-да-ю за дав-ны-и
лѣ-та так мя слез-ки об-ли-ва-ютъ что не ва-жу
свѣ-та кедь я со-бѣ из-га-да-ю дав-ни
дав-ни-ноч-ки ска-жу со-бѣ за-вя-за-ти сила-
[illegible]

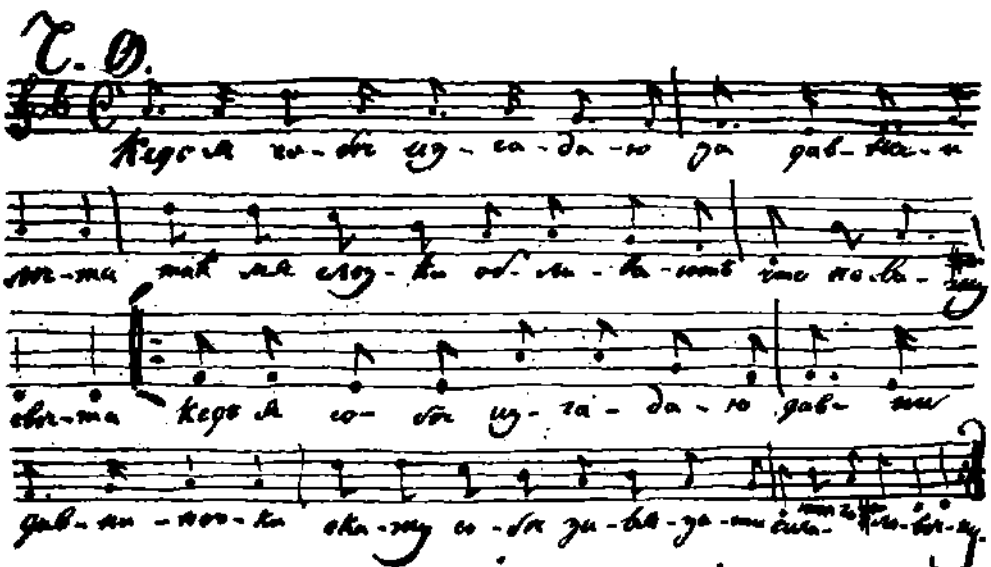

1.

Кедь я собѣ изгадаю
За давныи лѣта.
Такъ мя слезки обливаютъ:
Что невижу свѣта

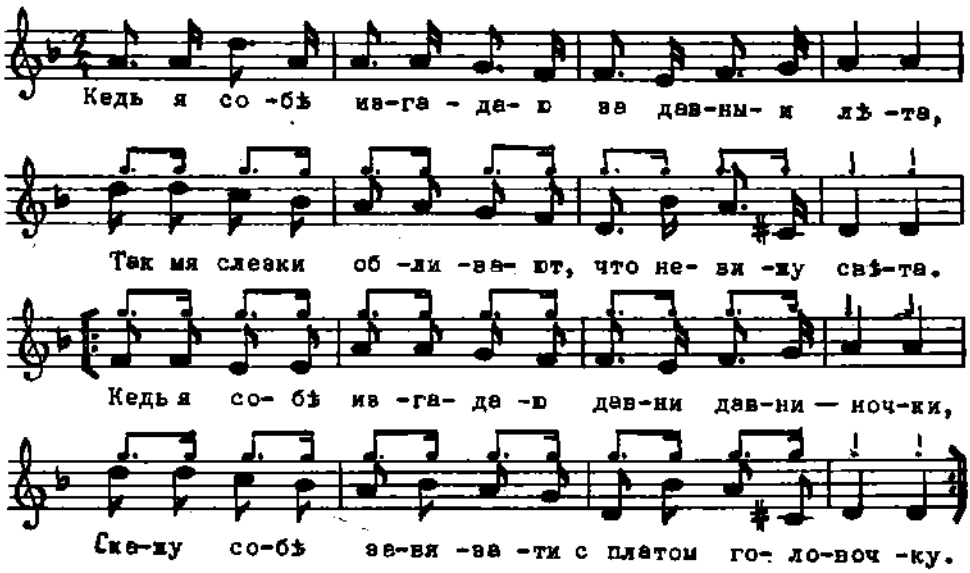

1.

Кедь я собѣ изгадаю
За давньыи лѣта,
Так мя слезки обливают,
Что не вижу свѣта.
Кедь я собѣ изгадаю
Давни давниночки,
Скажу собѣ завязати
С платом головочку.

2.

Журил есь ся, нудил есь ся,
Як мене любити,
А теперь ся журишь, нудишь,
Як мене лишити.
Або мене, любцю, люби,
А хоть мене лиши,
А хоть мои очинята
На папери пиши.

3.

Закукала зозуленька,
Кукала вна бѣла,
Иншу милу, любку, маешь,
Я сама видѣла.
Иншу милу, любцю, маешь!
На правдѣ ся лаешь!
Прійде така годинпця
Что мя изгадаешь.

4.

Любил есь мя, мой миленькій,
Тому е полгода,
Не сталася ти в пробытку
Жадная пригода.
А як есь ял, мой миленькій,
Инную любити,
Яла ти ся пригодиця
Всяка находити.

Ч. 10. Подобнаго голоса:

Чую, чую через людій,
Дают мнѣ знати,
Эй, что хоче моя мила
З вечера вмерати.
Кедь вна умре из вечера,
А я умру зранку,
Та дамеся испрятати
Во одную ямку.
Та дамеся испрятати
Вкупѣ головами,
Чтобы была розмовонька
И там межи нами.

Ч. 11.

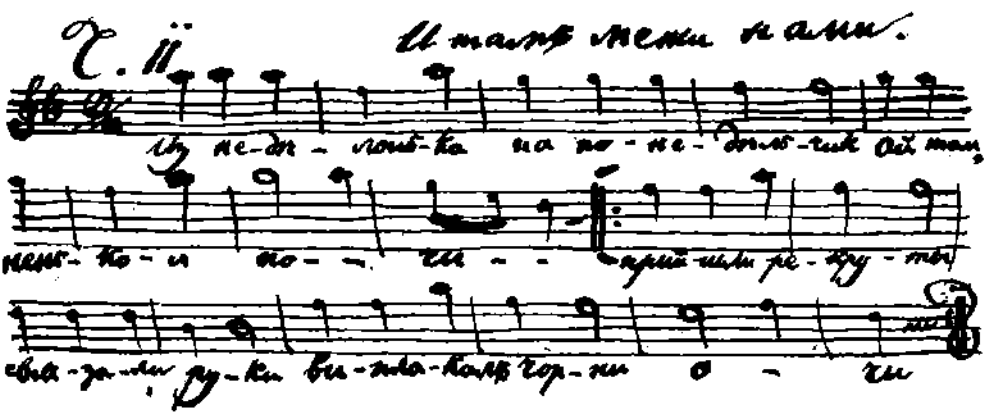

1.

Из недѣлоньки
На понедѣльчик,
Ой, темненькои ночи
Прійшли рекруты,
Связали руки,
Выплакала чорни очи.

2.

Малое поля
Невеличкое
По коникови скаче;
Бѣдна маточка
Нерассудная
За рекруточкой плаче.

Ч. 12. подобна

1.

«Чому 'сь не прійшол (повтори),
Коли я тя кликала,
Ци 'сь коня не мал,
Ци 'сь сам же хотѣл,
Ци мамка не велѣла?»

2.

«И коня ем мал,
И сам ем хотѣл,
И мамка ми велѣла,
Найменша сестра,
Богдай не зросла!
Сѣделце устулила!»

Ч. 13. *Катеринка*

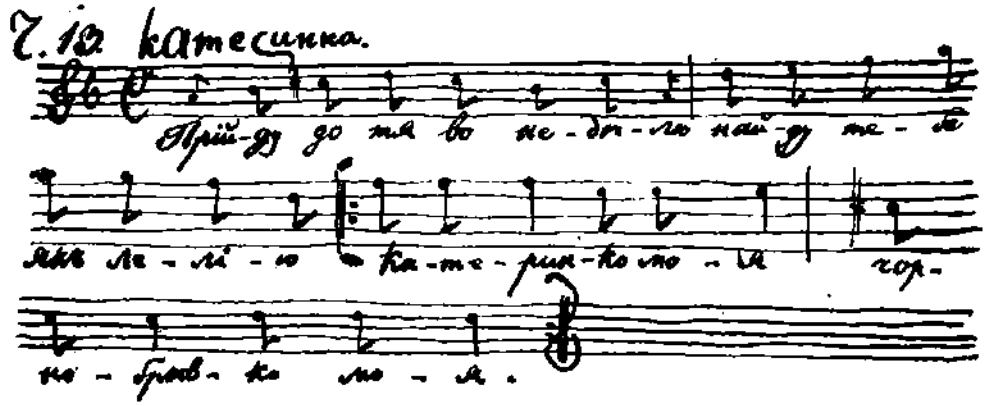

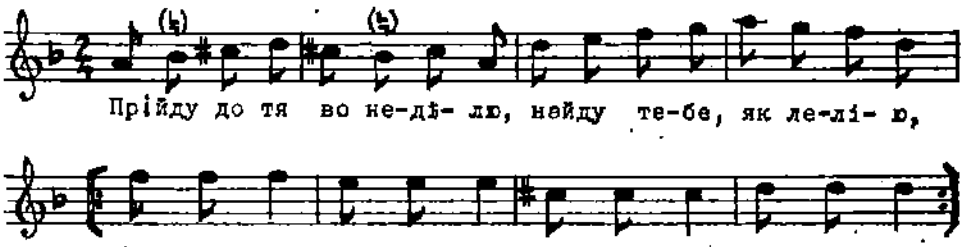

1.

Прійду до тя во недѣлю,
Найду тебе, як лелію,
Катеринко моя,
Чорнобрывко моя (вгори).

2.

Прійду до тя в понедѣлок,
Найду тебе, як бервѣнок,
Катеринко моя,
Чорнобрывко моя.

3.

Прійду до тя в самый второк,
Найду в тобѣ красот сорок,
Катеринко моя,
Чорнобрывко моя.

4.

Прійду до тя во середу,
Найду тебе, як березу,
Катеринко моя
Чорнобрывко моя.

5.

Прійду до тя во четверг,
Найду тебе, як теперь,
Катеринко моя,
Чорнобрывко моя.

6.

Прійду до тя во пятницю
Найду тебе, як косицю,
Катеринко моя,
Чорнобрывко моя.

7.

Прійду до тя во суботу,
Заплачу ти всю роботу,
Катеринко моя,
Чорнобрывко моя.

Ч. 14. *Новозайшдая*[*8]

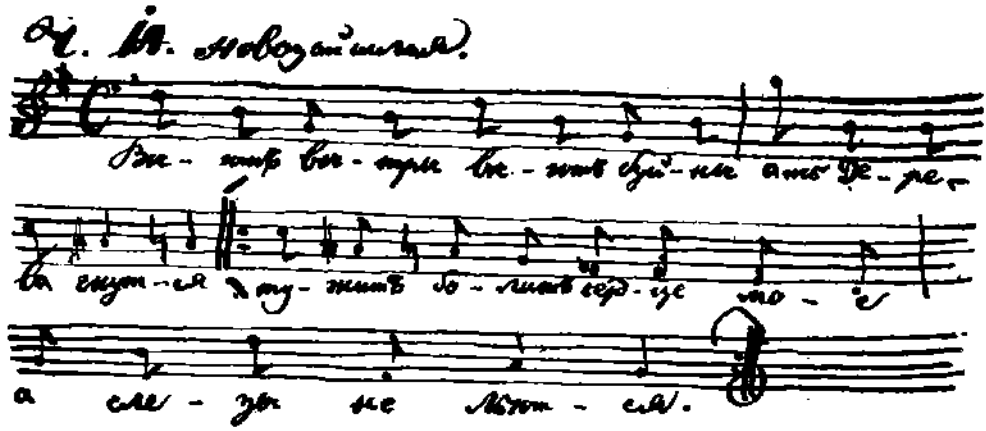

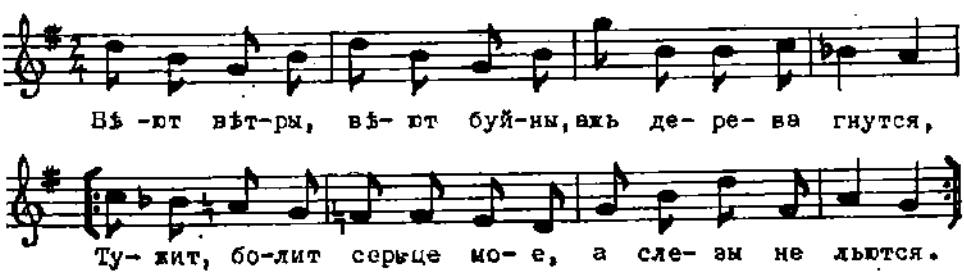

1.

Вѣют вѣтры,
Вѣют буйны,
Ажь дерева гнутся,
Тужит — болит
Сердце мое,
А слезы не льются.

2.

«Где ты, мила,
Чорнобрыва,
Где ты, узовися[1]!
О, як я без тебе гину,
Прійди подивися!»

3.

В люпом горѣ[2]
Лѣта трачу,
А счастя не бачу[3],
Только ми ся
Легше стане,
Коль трошки поплачу.

[*8] Новозанесена на Закарпаття.

Поедным любится по сея пѣсни каждой точцѣ припѣвати к наступающую:

Ч. 15.

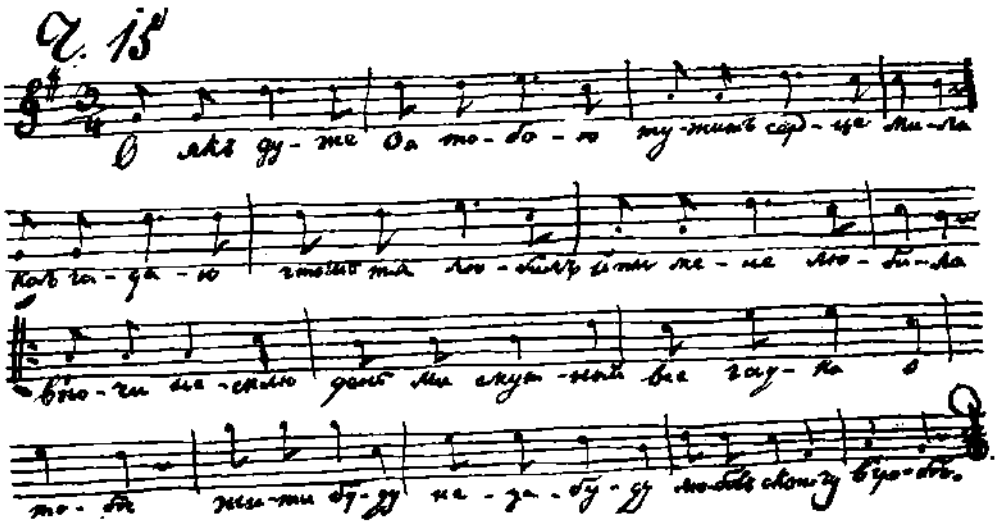

О, як дуже за тобою
Тужить сердце, мила!
Коль гадаю, что 'мь тя любил[1],
Й ты 'сь мене любила.
В ночи не сплю,
День ми смутный,
Все гадка о тобѣ:
Жити буду,
Не забуду,
Любовь скончу в гробѣ[2].

Ч. 16.

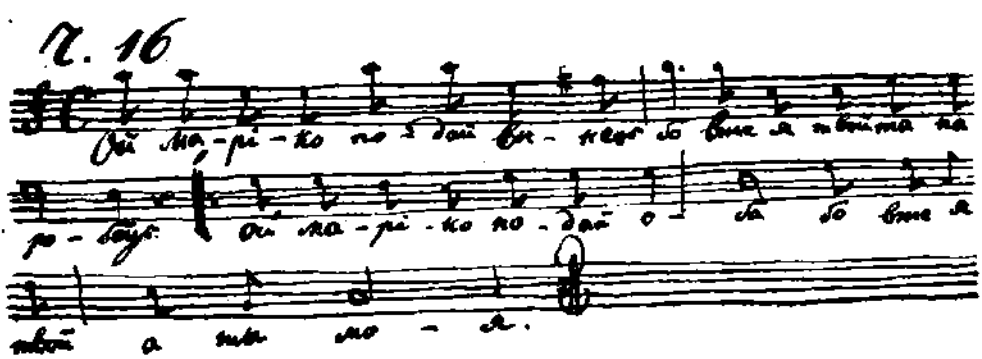

1.

Ой, Маріко, подай вѣнець,
Бо вже я твой та паробець[1],
Ой, Марійко, подай оба,
Бо вже я твой, а ты моя.

2.

Ой, Маріко, подай ручку,
Не чекай мя єго рочку;
Ащь не прійду за рок, за два[2],
Не чекай мя больше нигда.

3.

Через Тису кал, болото,
Подай ручку ти[9], золото.
«Ой миленькій мой, небоже,
Что ти ручка ма помоске?»

4.

Эй, мой милый, неборачок,
Послал руку на облачок,
Камяное сердце 'мь мала,
Что 'мь му руку не подала.[3]

Ч. *17. подобна.*

1.

«Е 'ще в поли по листкови,
Мушу пойти по свѣткови».
«Иди, иди, обы 'сь не стал,
Коли 'сь мене обманывал!»[1]

2.

«Могла 'сь, мила, добре знати,
Что я знаю обманути,
Бо я очка чорны маю,
Обманути добрѣ знаю!»

Ч. *18.*

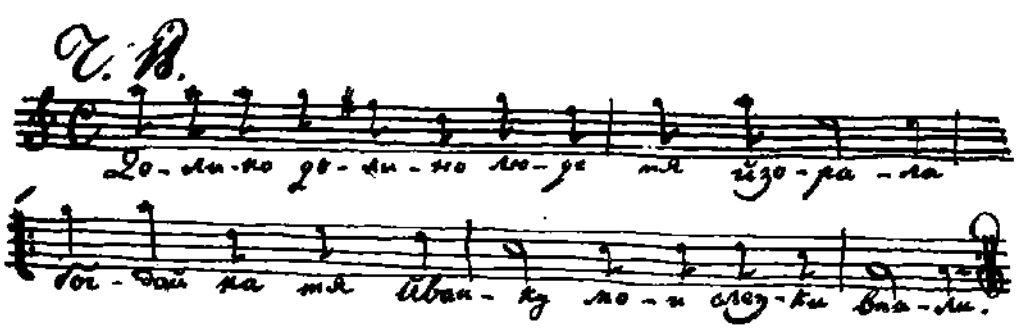

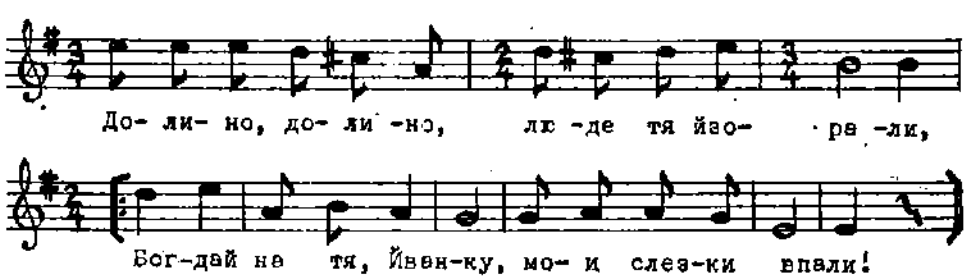

[1-3] Тут мало бути, мабуть, ми.

1.

Долино, долино,
Люде тя йзорали,
Богдай на тя, Йванку[1],
Мои слезки ягали!

2.

На тебе, на тебе
И на твою душу,
Бо я через тебе
Погинути мушу.

3.

Прогнѣвался милый,
Ай бо й я на него,
Не ходил до мене[2],
Ани я до него.

4.

За что ся прогнѣвал?[3]
За марно словечко,
Что 'мь му не казала:
Будь здоров, сердечко.

5.

Любила 'мь го вѣрно,
То всѣ люде знали,
Понижь Мукачова,
Там го звербовали.

6.

На рѣцѣ китищѣ[4],
На дубѣ основа,
Кто сѣ основал?
Иван из Пряшова.

7.

Писал на мя, писал,
Два листы, не один,
Обы не плакало
Мое сердце за ним.

———

Ч. 19. *подобна*

1.

Пила мила, пила,
Тай минѣ велѣла.
«Напійся, миленькій,
Чей бе 'сь румяненькій!»[1]

«Встань горѣ, миленькій,
Бо вже день бѣленькій!»
«Не цигань, миленька,
Ще ночка темненька.»[2]

Ч. 20. ———

Ч. 20.

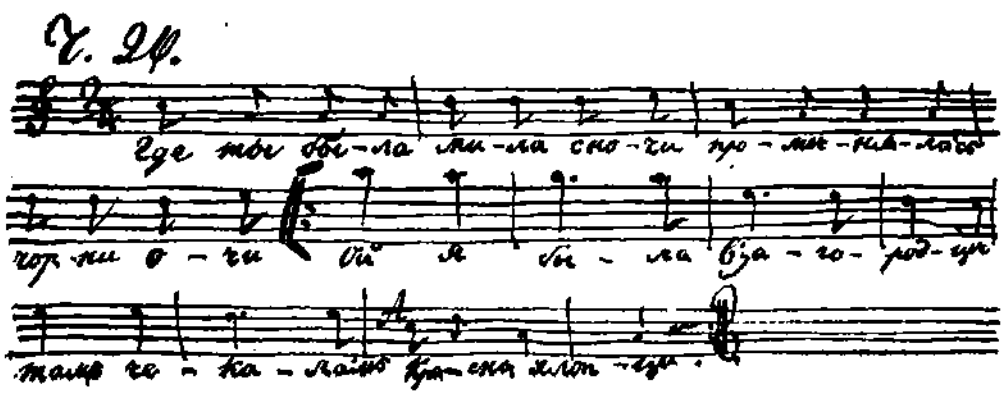

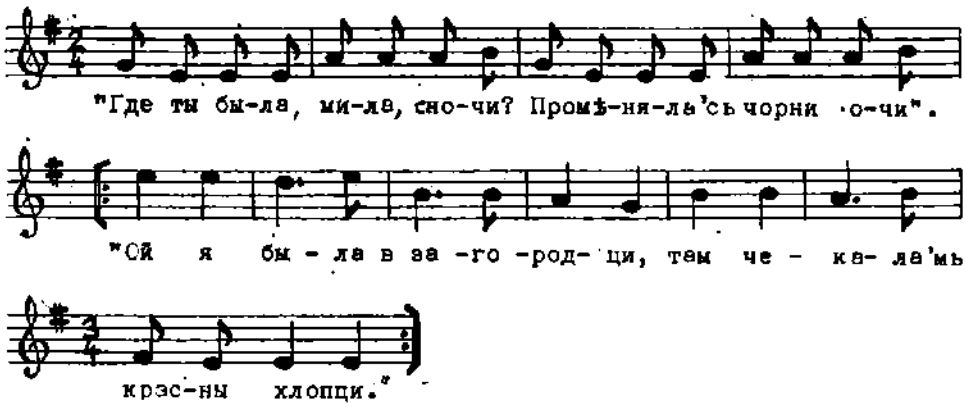

1.

«Где ты была,
Мила, сночи?
Промѣняла 'сь
Чорни очи.»[1]
«Ой я была
В загородци,
Там чекала 'мь
Красны хлопци!»

2.

Била мамка
Мя на волю,
Оттогды ся
Страшно бою,
Яка нѣчка[2]
Темнешькая,
Всю с миленьким
Перекгою.

3.

Била мене
Мамка й сночи,
За Йванкозы
Чорны очи,
Била сночи,
Буде опят[3],
За молодых,
Душко, хлопят.

———

Ч. 21. *подобна*

1.

Ой, на горѣ
Дуб дуплавый,
В мене милый
Кучерявый,
Кучерями
Потрясуе,
Бляцку вина
Росказуе.

2.

«Мѣра вина
Не новина,
Поцѣлуй мя,
Моя мила!»
«Что бы я тя
Цѣловала,
Давно 'мь тобѣ
Ручку дала!»

3.

«Напіймеся,
Коль 'сме днука*[10],
Тверда зима,
Онь ся пукат!»
«Терпи, милый,
Терпи хоть раз,
Я терпѣла за тя
Не раз.»

4.

«Анде гусли
Близко окринѣ,
Прошу, люба,
Подай минѣ,
Най загуду
Жали свои,
Гусли мои
Яворови!»

Ч. 22.

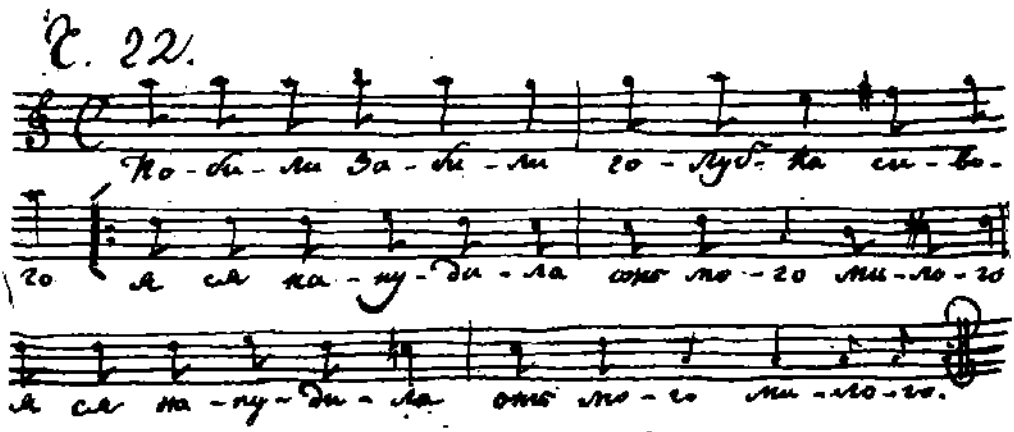

1.

Побили, забили
Голубка сивого,
Я ся напудила,
Ожь мого милого!

2.

Побили, убили
Гусочку гривеньку,
А я ся напудил[1],
Ожь мою миленьку!

Ч. 23. подобна

1.

«Солодка м'а мамко,
Тяжко минѣ жити,
Чом есь мя не вчила
Маленьков робити?»

2.

«Я тебе учила,
А ты ся не брала,
Прото тва головка
Бѣды ся дождала!»

3.

«Я ся отдавала,
Обы газдовати,
А я по свѣткови
Должна вандровати!»

---

*[10] Талапкович дає до цього слова пояснення: внутрѣ.

Ч. 24.

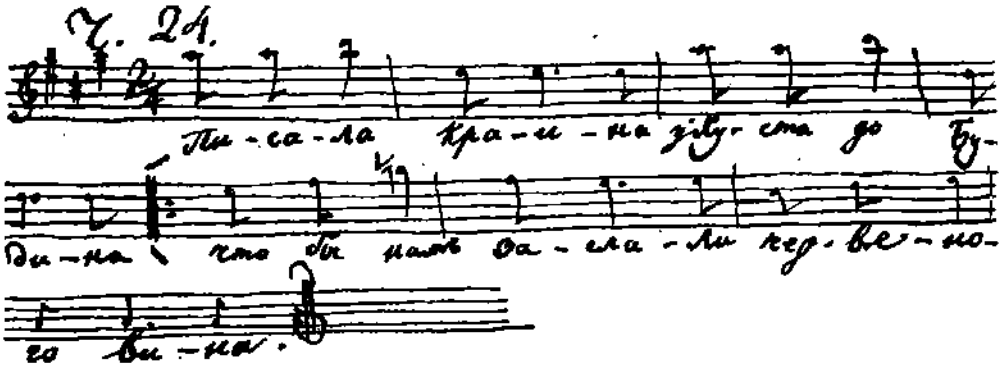

———

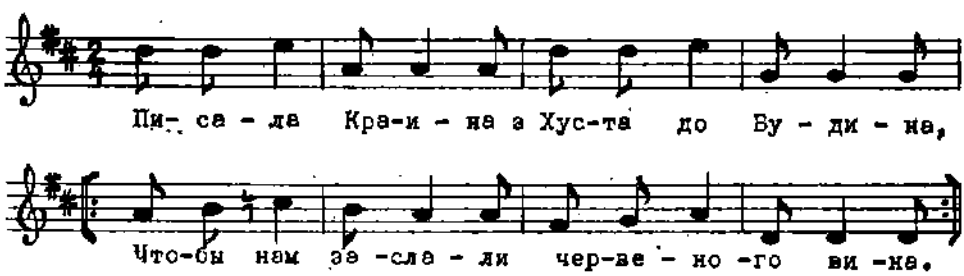

1.

Писала Краина
З Хуста до Будина,
Чтобы нам заслали
Червеного вина.

2.

Бо червено вино
Во погарѣ скаче,
Не една повгарька*11
За повгарём*11 плаче!.

3.

Не плачьте, повгарьки,
Дораз вернемеся,
Пойдеме до Вѣдня,
Муштру навчимеся.

———

*11 Міщаночка, міщанин, з угорського слова polgár.

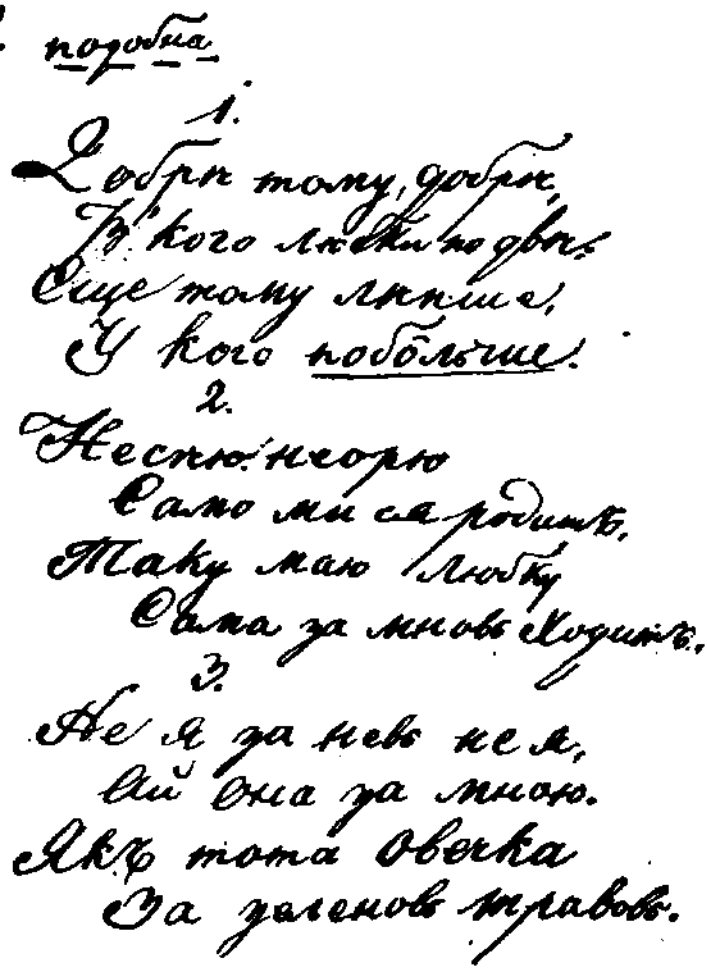

1.

Добрѣ тому, добрѣ,
В кого любки по двѣ;
Еще тому лѣпше,
У кого побо̂льше.

2.

Не сѣю, не орю,
Само ми ся родит,
Таку маю любку,
Сама за мновь ходит.

3.

Не я за невь, не я,
Ай она за мною,
Як тота овечка
За зеленовь трановь[1].

Ч. 26. подобна

1.

На горѣ бубнуют,
Под горовь танцюют,
Воловски*12 легѣни
В гусари вербуют.

2.

Най они вербуют,
От кола до кола,
Вже ини не звербуют
Моего сокола.

Ч. 27. подобна

1.

Василыку, Василю!
В городди тя сѣю,
Не пиши палички,
Не дури дѣвочки;

2.

Бо маленьки дуришь,
А велики любишь,
Твердо тя проклянут,
Нигда ся не вженишь.

Ч. 28.

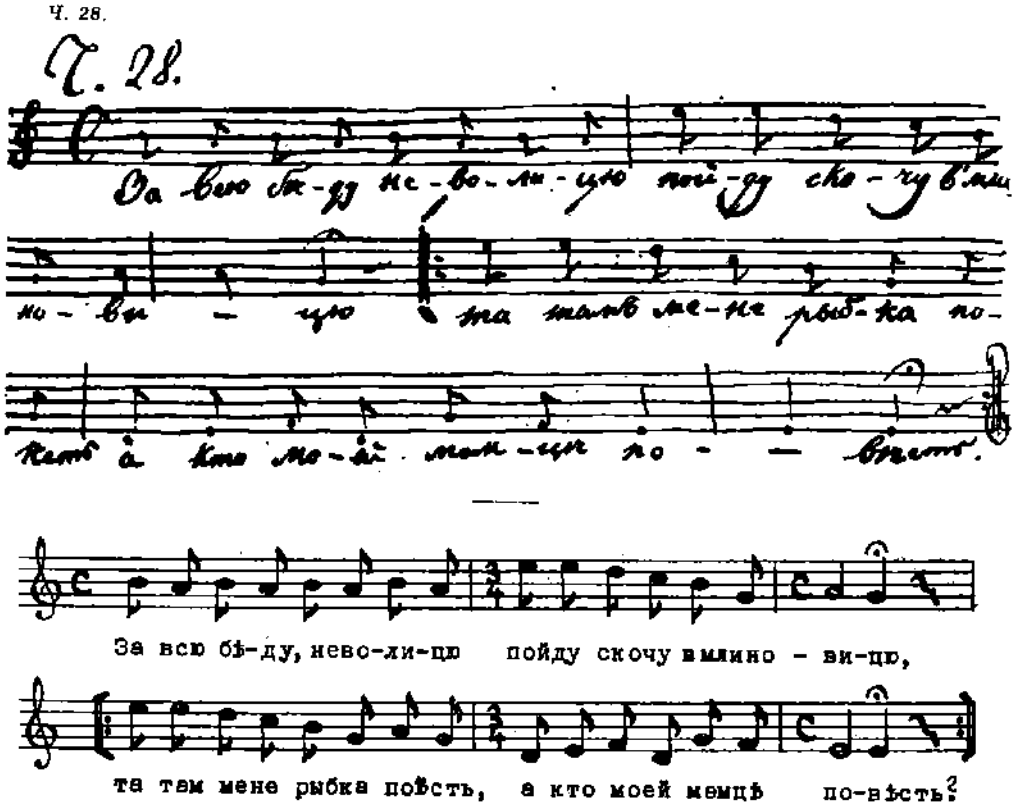

*12 Від села Волове, зараз Міжгір'я.

1.

За всю бѣду,
Невольницю
Пойду скочу
В млиновницю.
Та там мене
Рыбка поѣсть,
А кто моей
Мамцѣ повѣсть!

2.

Повѣдят ей
Добрѣ людс,
Эй, як мене
Больщь не буде[1].
Буде мамка
Заводити,
Не годна плачь
Утолити.

3.

Плавле кача
По Нирєви*[13],
Повѣжь, рыбко,
Василеви.
Василь не мой,
Я не его,
Что не сижу
Коло него[2].

4.

Идѣть, его
Приведѣте[3],
Коло мене
Положѣте,
Най я его
Поцѣлую[4],
Его ручку
Золотую.

5.

Попод гай, дѣ,
Зеленєнькій
Идіол хлопець
Моловденькій,

Сердце му ся
Розрывае,
Что милую
Не видае[5].

Ч. 29.

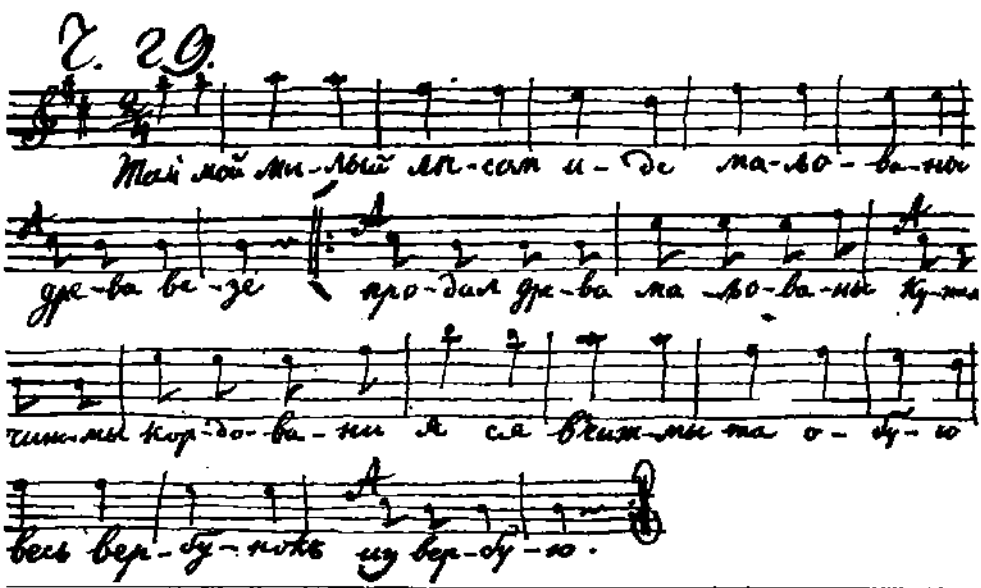

*[13] Угорське Nyír, Nyírség, Нирський район.

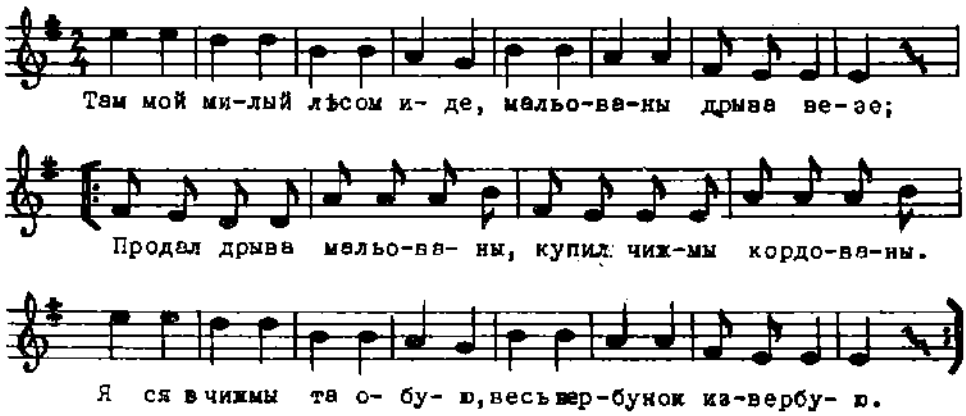

1.

Там мой милый
Лѣсом иде,
Мальованы
Дрыва везе.
Продал дрыва
Мальованы[1],
Купил чижмы
Кордовани.
Я ся в чижмы
Та обую,
Весь вербунок
Извербую.

2.

Через одну
Любасочку
Маю ити
Во войночку,
До войночки
Не пойдеме,
Женитися
Не будеме,
Зато буде
По дѣвчинѣ,
Все молодци
Та будеме.

3.

«Где ты, мила,
Пробывала,
Коли вода
Вылывала?»
«Ай я была
При бережку,
Держала 'мь ся
За березку,
За березку,
За тернину,
Кликала 'мь ся
На родину».

4.

Рубаю я
Яворину,
Она паде
На долину,
Из долины
На мураву,
Приклонь, мила,
Свою главу,
Ащь не главу,
Ано личко,
Солодка ма
Ластовичко.

Ч. 30.

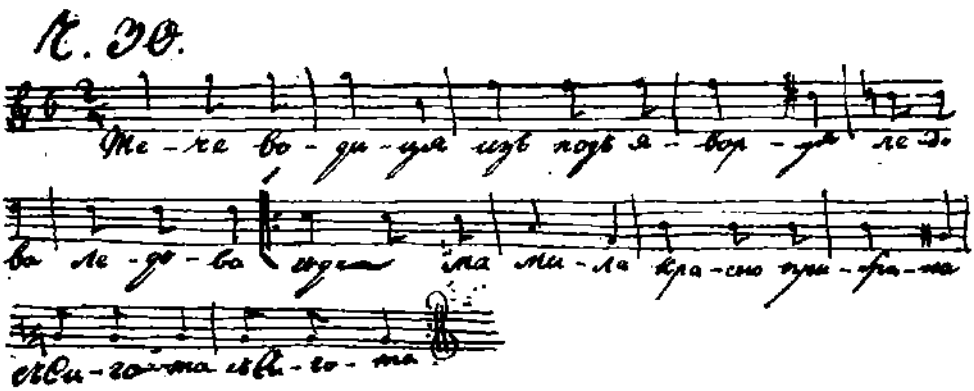

1.

Тече водиця
Из-под яворця
Ледова.
Иде ма мила,
Красно прибрана,
С Сигота...

2.

Гей, дубе, дубе,
Зелений дубе,
Дубина!..
Несе мой милый
Червлени чижмы
С Севлюша...

Ч. 30 (31)*[14] Слѣдующая поется на пѣснь ч/ис/ла 16-го в час жнив.

1.

Чія того красна нивка,
Люба бы му всяка днинка,
Ай кто еѣ розно орал,
Горазд бы ся на все имал[1].

2.

А кто еѣ зерном сѣял,
Золотом бы любо вѣял,
А кто еѣ подолжь смычил,
Солодко бы ся выпочил[2].

Ч. 31. /32/.

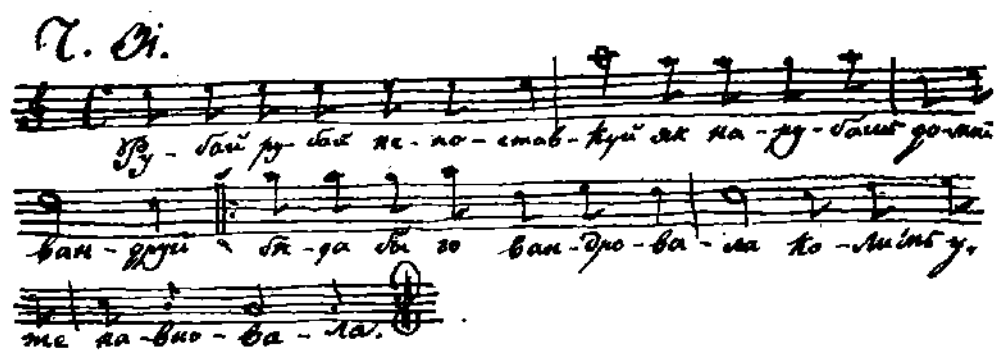

*[14] З цього номера хибне нумерування пісень, бо два рази поставив Талапкович число 30. В дужках подаємо правильний номер.

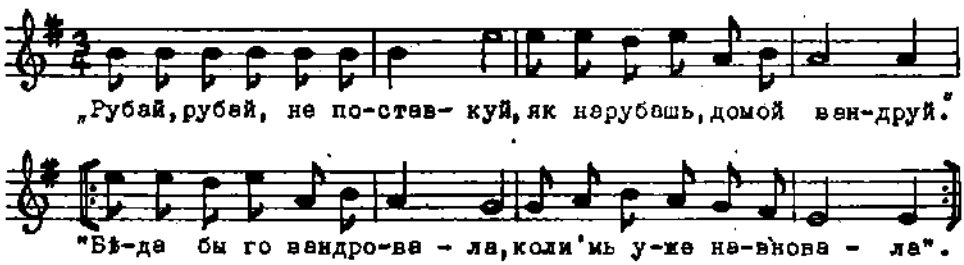

1.

Рубай, рубай, не поставкуй,
Як нарубашь, домôй вандруй.
«Бѣда бы го вандровала,
Коли 'мь уже навповала*[15].

2.

Вандруючи ножки болят,
А роблячи ручки горят.
Так нам тяжко працовати,
Коль хощеме дачто мати.[1]

3.

Склоняеся сонце долу,
Пущай нас, газдо, додому!»
«Не пушу вас, небожата,
Бо ще нивка не дожата!»

4.

«Буде завтра красна днина,
Та дожнеся ваша нива,
Заспѣваем: богу слава,
А вам, газдо, вѣк здоровля!»

Ч. 32 /33/.

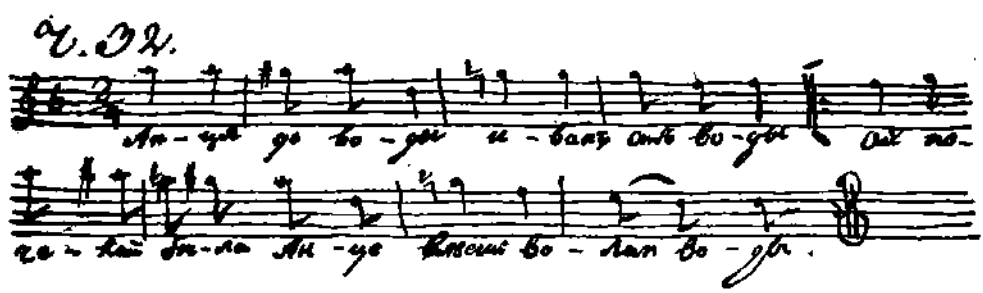

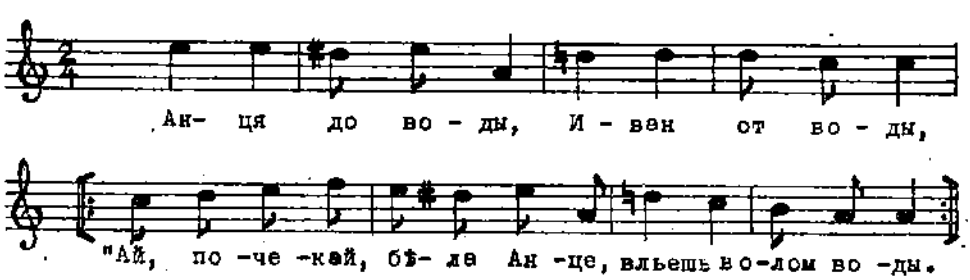

*[15] Коли вже мені набридло.

1.

Анця до воды,
Иван от воды,
«Ай, почекай, бѣла Анце,
Вльешь волбм воды.»

2.

«Эй, я не вмѣю,
Бо я не смѣю,
Паде роса, а я боса,
Эй-гой, Янчію!»

Ч. 33 /34/. Наступающая поется по думцѣ ч/ис/ла 22-го.

1.

Не рубай, не щекай[1]
Зеленого дуба;
Не цѣлуй, не вбнимай,
Коли 'мь ти не люба.

2.

Не рубай, не щакай,
Най ся зеленѣе;
Не бери пригорду,
Най ся постарѣе.

3.

«Брыду рѣчку, брыду[2],
Рѣчечка рѣняна,
Смочилюся платье,
Аннице бѣлява!»

4.

«Рѣчку и я брыду,
На березѣ буду,
Глядай собѣ, любый,
Про мене другую. —

5.

Глядай собѣ, глядай
Пусту, задаремну,
Что 'сь минѣ даровал,
Назад тобѣ верну!»

6.

Не рубай, не стрѣляй
Очима в одвѣрки,
Ходили тай будут
До Анны женихи.

Ч. 34 /35/.

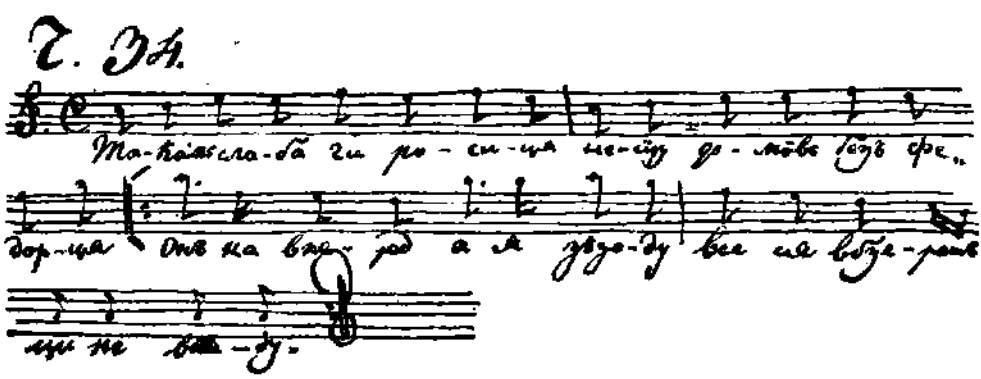

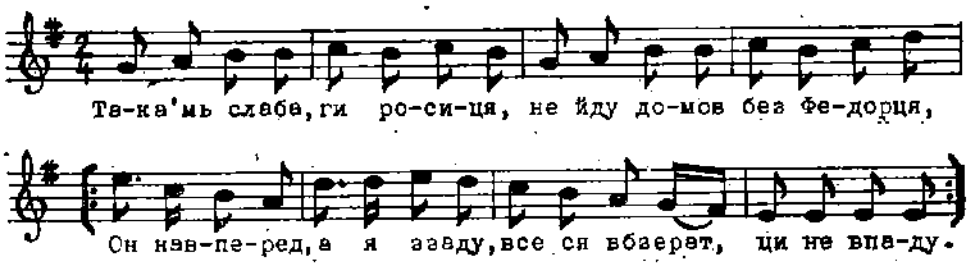

1.

Така 'мь слаба,
Ги росиця,
Не йду домôвь
Без Федорця[1],
Он навпереди,
А я ззаду[2],
Все ся вбзерат[3],
Ци не впаду.

2.

«Через Дунай,
Через Тису
Ступай, мила,
Бо тя лишу!»
«Не лиши мя,
Бой ся бога[4],
Бо я с тобовь
Пойти година!»

Ч. 35. /36/. При вѣнкоплетѣх.

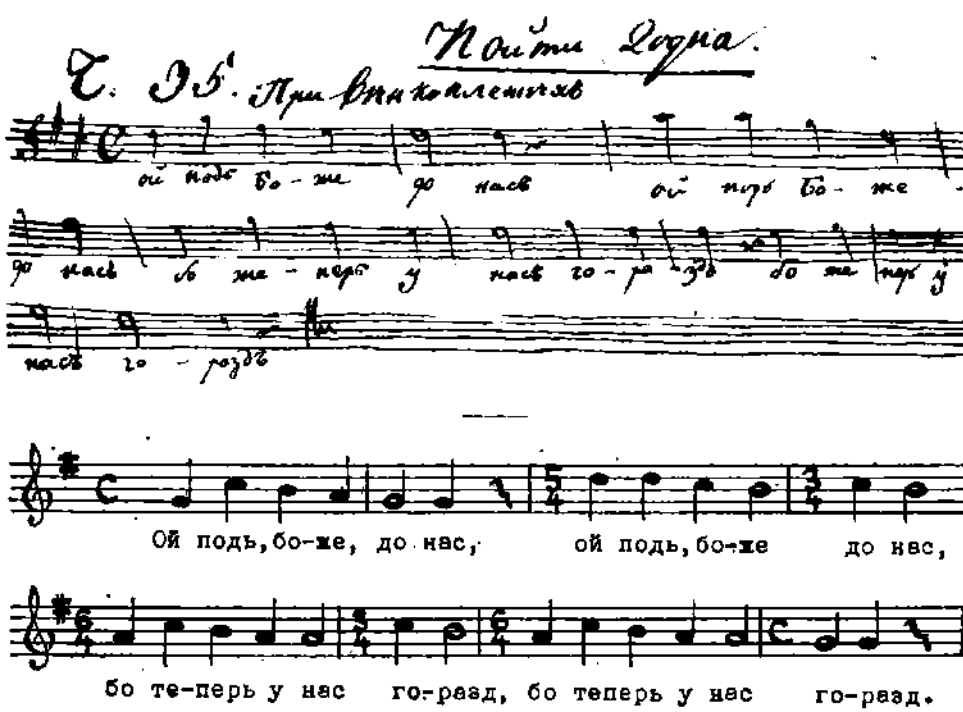

Кромѣ стихов, на страници 147 в «Поздравле/ніи/ Русинов на год 1851» сущих,*16 еще поются и наступающія.[1]

1.
Ой подь, боже, до нас,
Бо теперь у нас горазд (втори).

2.
Тай ты, божая мати,
Вѣночки починати...*17

3.
Роскосолакя верба
От верха до корене,
Взята Маріка, взята[1],
От отца, от матере.

4.
Полѣм, Маріко, полѣм,
За нев Иванко конѣм...[2]

5.
Ял еѣ доганяти,
Ял сѣ звѣдзати...[3]

6.
«Чія ты, Маріко, чія?»
«Нянькова та мамчина...

7.
А теперь емь твоя,
Правѣ тобѣ сужена...»

8.
Бервѣнчик хрещатый,
То ты рано зацвѣл,
Иванкови за шапочку,
Маріи за кôсочку.

9.
Ой, где Иванко сѣдит,
Там ся стѣнючка свѣтит[4],

10.
А где Маріка сѣдит,
Коло неи ся яснит.

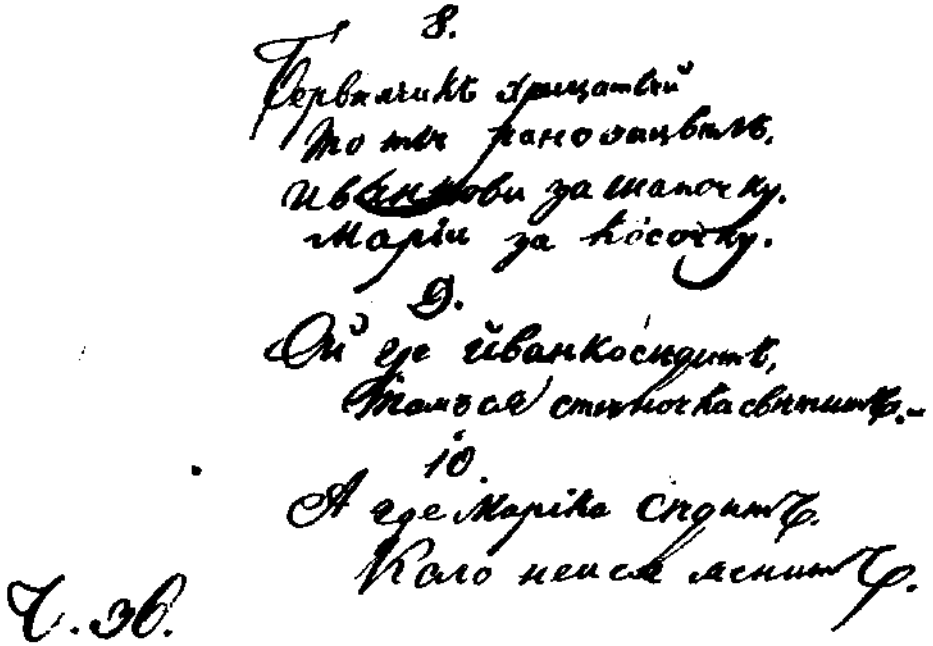

*16 Йдеться про альманах Литературної спілки Пряшівської «Поздравление русинов на год 1851» (Відень, 1850).

*17 ...так визначає Талапкович повторення.

КОЛОМИЙКИ*17а

Ч. 36. /37/; Ч. 37. /38/*18

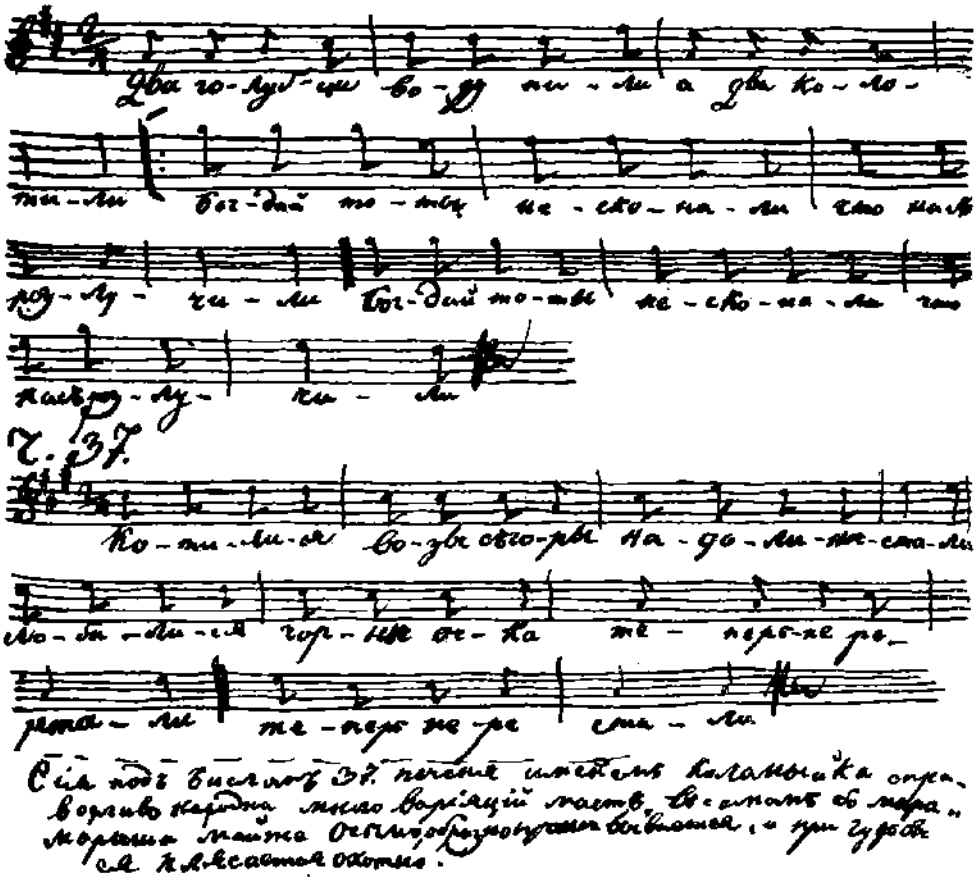

Сія подъ числомъ 37. пѣсня именемъ Коломыйка справедливо народна, много варіацій имѣетъ, въ самомъ бо Мараморыщи майже осьмообразно пропѣвывается, и при гудьбѣ ея плясается охотно (примѣтка Талапковича).

Наступающіи стишки, котри поются по сольках*19 числа 36-го а 37-го найпаче от простого народа, прото между собою совсѣм правильный союз не мают, понеже найбольше от плясальщиков при плясцѣ напрасно сочиняются и проспѣвуются по расположеніи их духа.

1.

Два голубци воду пили,
А два колотили,
Богдай тоты не окончали,
Что нас розлучили.

2.

Котилися вози сгоры,
На долинѣ стали;
Любилися чорнѣ очка,
Теперь перестали.

---

*17а Заголовок наш.

*18 Сія под числом 37 пѣсня, именем **Коломыйка**, справедливо народна, много варіацій мает, в самом бо Мараморыщи майже осьмообразно пропѣвывается, и при гудьбѣ ея плясается охотно (примітка Талапковича).

*19 за мелодіею.

3.

Копилися вози огоры,
Копитися будут,
Любилися чорнѣ очки,
Любитися й будут.

4.

Эй, во лузѣ на галузѣ
Сова воду пила,
Чого есь ми, негоднице,
Любка отлюбила.

5.

Гей летѣла зозулечка,
Еще собѣ кукла,
Котра мого любка любит,
Богдай ся роопукла.

6.

У ярнои пшеничечки
Ярое колося,
Такого я любка мала,
Что жолте волося.

7.

Гей, ярая пшениченька
То ся отярила;
Солодка ма соколина
То ся отдалила.

8.

Любилися, кохалися,
Втець-мати не знали,
Ростеклися, розойшлися,
Як на небѣ хмары.

9.

Чорны хмары розойшлися,
И дождю не было;
Чорнѣ очка розойшлися,
Жаль серденьку было.

10.

Гей во моем городчику
Ружа процвѣтае,
Ци вже наша, мой миленькій,
Любовь пропадае?

11.

Еще ружа не процвила,
Лишь ся пригадила;
Еще любовь не пропала,
Лишь ся притаила.

12.

Коль летѣла перепела
И спратила перце,
Что сь ся на мя россердило,
Роскошное сердце?

13.

Як летѣла бѣла пава,
За ворота впала,
Где велика любовь была,
Там ся розостала.

14.

Ци я тобѣ не казала,
Ци не говорила;
Не ходи ты коло воды,
Тай коло мочила.

15.

Не ходи ты коло воды,
Тай коло мочила,
Буде мати нарѣкати,
Что 'мь тя звалочила.

16.

Ой я тебе не вольчу,
Ани мои очи,
Тота тебе звалочила,
Что ходит по ночи.

17.

Прото не ходь коло воды,
Не нуди собою[1],
Не будешь ты мужем моим,
Я твоей женою.

18.

Подивлюся скрузь оконце,
Ци высоко сонце,
Не є моей миленькои,
Треба єѣ конче.

19.

Ой выйду я на горонъку,
Та махну рукою,
Выйди, выйди, м'а миленька,
Гину за тобою!

20.

Летѣл орел понад море,
Тай стал голосити:
«О, як тяжко убогому
Богату любити!»

21.

Не там счастя, не там доля,
Где богатѣ люде,
Кто ся побрал по милости,
Тому добре буде.

22.

У богача полколача,
Та еще он плаче;
А в сироты нигде кôрки,
Еще она скаче*[20].

23.

Ой, выйду я на оборôг,
Стану на солому,
Та як любка не любити,
Кол го видко з дому.

24.

Гей, пойду я в полонинку,
Та пороззираю,
Не є мого миленького
З далекого краю.

25.

Не є мого миленького,
Моего сокола,
Уже моя надѣиця
Инѣем припала.

26.

Гей, дожду я от богочка
Ще таку годину,
Что я свою надѣицю
Закгълу розгрѣю.

27.

Любил мене мой миленькій
И лѣто, и весну,
Липпил мене мой миленькій,
Ще в долони плеснул.

28.

Не є мого миленького,
Не є мого квѣтку,
Нът с ким минѣ розмовити
До бѣлого свѣтку[2].

29.

Ой, боже мой милосердный,
Ты шелкова нитко!
Гей, всѣ рыбки сюди ходят,
Моеи не видко.

30.

Зозулечко сивенькая,
Высоко лѣтаешь,
Повѣжь минѣ, зозуленько,
Где любка видаешь?

*[20] Цей текст подає Талапкович нижче також в розділі «Прислів'я».

31.

Куды хожу, туды хожу,
Горазду не маю;
Бо я свого миленького
Нигде не видаю.

32.

Куды хожу, туды хожу,
А все понад воду,
Гей не прійде мой миленький
На мою незгоду.

33.

Мамко моя солоденька,
Мамко моя мила,
На что ты мя в несчастливи
Пеленки повила?

34.

Кобы была ‘сь мене, мамко,
В купели зальяла,
Я бы была свою долю
С никим не мѣняла.

35.

Повый, вѣтре холоденькій,
Понад бѣлый камень,
Полишил мя мой миленькій[3]
Ажь навѣки, аминь.

36.

Ой закукай, зозулечко,
Закукай, небого,
Бо вже мого пробыванья
В Верецких[*21] немного.

37.

Горы мои высокіи,
Бывайте здоровы,
Та най у вас пробывают
Кавки та вороны.

38.

Летѣл ворон с тамтых сторон,
Крыленькама: шай-шай,
Як я пойду з Верховины,
Буде комусь жаль, жаль.

39.

Туды, лози, хилѣтеся,
Куды вѣтер вѣе,
Туды, очка, дивѣтеся,
Отки любко иде.

40.

Туда лозка посилиала,
Куда вѣтер дуе,
Туда очка дивилися,
Отки любко выйде[4].

41.

Тяжко лозам хилитися
Через бережинки,
Тяжко очкам дивитися
Через вороженьки.

42.

С-под каменя воду беру,
На камени стою,
Гей, за мене люде брешут,
Я ся их не бою.

43.

Брешѣт, брешѣт, сосѣдоньки,
Як сука на волка,
Не болит мя жадна кботка,
Ни моя головка.

44.

Посѣю я кругу мету
Межи берегами,
Тяжко минѣ пережити
Сперед ворогами.

[*21] Верецки (Нижні та Вишні), зараз — Нижні та Вишні Ворота Воловецького району Закарпатської області УРСР.

45.

Ой, буду я крутѣ мегѣ
Вершечки очищати,
Ачей мои вороженьки
Полѣгают спати.

46.

Коли мои вороженьки
Полѣгают спати,
А я собѣ молоденька
Пôйду погуляти.

47.

Дотуля собѣ погуляю,
Поки 'мь молоденька,
Може быти, як ся ôтдам,
Буду нсвôлненька.

48.

Ой, не видно того села,
Лише видно кресты,
Та где минѣ любо й мило
Очима повести.

49.

Ай, не видко того села,
Лише видко груши,
Куда минѣ рано й вечер
Помыкує душѣ.

50.

Гей, не видно Синій-вир'[22],
Лише видко рѣки,
Ужъ заросли мои слѣдки
От красной дѣвки.

51.

Ой, засвѣти, мѣсяченьку,
Та й ты, зоре ясна,
Гей, на тото подвѣренько[5],
Где ма мила красна.

52.

Серед села корчма нова,
Гузами побита,
Сѣдит во ней моя мила,
Шелком перевита.

53.

Зацвили, дѣ, оболоны,
А на дворѣ мороз,
«Заспѣвай ми, дѣвчинице,
Най ти чую голос!»

54.

Не буду я воду пити,
Бо вода нечиста,
Бо во воду нападало
Кленьовое листя[6].

55.

Ай бо того не кленинка,
Зовулино пѣрье,
«Прійди, прійди, мой миленькій,
На мое подвôрье!»

56.

Ой, иде мой милованый
Там долѣ млачками,
Зашпѣнкує ременятко
Жолтыми пряшками.

57.

«Не сам иду, коня веду,
Бѣлявкю небого,
Отворяй ми воротеньця,
Не бойся никого!» —

58.

На сѣм боцѣ на толоцѣ
Сивый бычок рыче,
Выйди, выйди, дѣвчинице,
Бо ктось тебе кличе.

---

[22] /Синевир/ — годное село в Верховинѣ Марамарышскôй (примітка Талапковича).

59.

Ой не выйшла дѣвчиниця,
Лише еи мати:
«Кому треба дѣвчитины,
Ходи но жь до хати!»

60.

Закукала зозуленька,
Учинила ку-ку,
«Подай, подай, сердце мое,
На коника руку!»

61.

«Рада бы я, мой любенькій,
Рада обѣ дати,
Не казала, не велѣла
Моя стара мати!»

62.

«Ой, не твой то коник, не твой,
Але твого брата;
Ой, не мой ты, любку, не мой,
Только моя втрата.

63.

Начто мою руку просишь,
Коль ся отдаляешь,
Будь счастлива тва дорóжка,
Куды погадасшь!»

64.

«Начто й ты ми ручку даешь,
Уже не вернешься,
Счастливая дорóженька,
Куди повернешься!»

65.

«Вѣтер вѣе, шелевѣе
Кидра над водою;
Не вчини ты, мой миленькій,
Зраду надо мною!»

66.

«Ой, як бы я учинил
Зраду над тобою,
Коль я собѣ облюбил
Тебе 'ще з молоду!»

67.

Закукала зозуленька
На высоком дублю,
Откоди 'мь тя поцѣловал,
Оттогды тя люблю.

68.

Тебе мама породила
Та сказила сюлянку,
Ты найкрасша дѣвчиниця
На всю Русь Карпатску.

69.

Воловое*[23] здоровое,
Воловое мѣсто,
Бо в Воловóм дѣвчатина,
Як пшеничне тѣсто.

70.

Тече рѣчка невеличка,
Наставлю я ятѣль,
Кто бы тебе не полюбил,
Триста батьку, матерь!

71.

А як мнѣ не ходити
Горѣ тым потоком,
Та як мнѣ не любити
Рыбочку под бочком?

72.

Солодка ма бѣла рыбко,
Солодка ма душко,
Подь же йдо мнѣ мало ближе,
Най ти шепчу в ушко*[24].

---

[23] первое, або головное село в Верховинѣ Мараморыша, гдѣ теперь сѣдлище чиновников столичных (примітка Й. Талапковича). Воловое — Волове — зараз Міжгір'я.

[24] Бѣдко моя гóренькая
Ай, бѣдко ма, бѣдко,
Коли жь тя ся налюбити,
Пристигла ягóдко!
(Цю строфу Й. Талапкович додатково вписав у свій зошит, вказавши на її місце за строфою 72.)

73.

Закукала зозулечка
Поздно над горами,
Премила ма голубище,
Люд ся журит нами!

74.

Вылетѣла зозулечка
Из лѣса на поле,
«Эй подь, мила, поплясати,
Най ворогôв коле!»

75.

Гей, гудзики-ременики
На моём Иванку,
То ми мило позирати,
Коли иде в танку!

76.

По-под грушу коня рушу,
Дѣвча, здогадайся,
Хоть бы якій во золотѣ,
Зрадити не дайся!»

77.

На калинѣ дробне листъе,
Ягодки червлени,
Як же любка не любити,
Коли очка чорни.

78.

Очка мои чорненькій,
То ми бѣда с вами,
Не хочете ночовати
Едну нôчку сами.

79.

Едну есте ночовали,
Та всю нôч не спали,
С/о/ потятём-голублятём
Любо розмовляли.

80.

Очи мои чорни,
Я ся вами дивлю,
Люде за вас много брешут,
Я ся не противлю.

81.

Очи мои чорни,
Я ся вами тѣшу,
Люде за вас часто брешут,
Я ся не повѣшу[8],

82.

Еще 'мь огня и не клала,
Трѣски ся имили,
Еще 'мь любка не любила,
Сосѣдки вчинили.

83.

Коло млина яселина,
Голубіци несутся,
Часом любка ничь не винна,
Суки набрешутся.

84.

Гень на столѣ двѣ пистоли,
На лавици гуоли,
Уже мене обрехали
Студенски*25 ватули*26.

85.

Гей, бѣлявко, бѣлявочко,
Бѣлявко небого,
Во Студенôм добри люде,
Лишь брехачôв много.

86.

Во Студенôм добри люде,
Нѣкого любити,
Кобы не пôл, не христьяне,
Лишь би запалити

---

*25 /Студене/ — долгое селище в Верховинѣ Мараморошской, горѣ потоком Студеным аж границю Галиціи досѣгающее, в время мятеже 1849-то в вышнем концу от мадяр спаленое (примітка Талапковича).

*26 назвище молодых коз (примітка Талапковича).

87.

На сѣм боцѣ, на толоцѣ,
Жолта команиця,
Там до себе чекат мене[9]
В гостину кумиця.

88.

Ой лишу я косу в стозѣ,
Грабли в оборозѣ,
Та пойду я до милои,
Коль ми при дорозѣ.

89.

«А где ты ся та забавил,
Малый-невеличкій?» —
«Ой у стозѣ, при дорозѣ,
Коло молодички».

90.

На тѣм боцѣ, на толоцѣ
Зъѣли кони рѣску,
Утратил я, побратиме,
У милои ласку.

91.

Не гнѣвайся, моя рыбко,
Я ся тобовь тѣшу,
Хоть ти зараз другій возьме,
Я ся не повѣшу.

92.

Гей, кукала зозуленька
В зеленом забои,
Минулися от милого
Дороги напои.

93.

Минулися налоечки
Тай объъманочки,
Лише дѣ мя не минули
Тяжки здыханочки!

94.

Гей, боже мой милосердный,
Ой боже, мой боже!
С ким я маю розмовлятi,
Мой любко не може!

95.

Кобы минѣ, моя мамко,
Не студена роса,
Пѣйшла бы до Ойлока*[27],
Кобы я не боса.

96.

Бо в Ойлоцѣ два мѣсяци,
Тай оба ясненьки,
Суть у мене два голубки,
Оба молоденьки.

97.

Ой заспѣти, мѣсяченьку,
Высоко, не низко,
Е у мене соколятко
Далеко, не близко.

98.

Один пѣйшол в дорогу,
А в другѣм ся тѣшу[10],
А кедь ми ся тот наверне,
И того потѣшу.

99.

Не буду я в лузѣ жити,
Бо в лузѣ лопу́ша,
Котрый тонкій и высокій,
Того моя душа.

100.

Ой, до мене, летѣнники,
До мене, до мене!
Солодкая яблоночка
В городци у мене.

---

*[27] Ujlak — Ойлок (Вуйлок, Вѣйлок) город при Тисѣ в Угочи невеличкій (примітка Талапковича).

101.

Солодкая яблôница,
'Ще соложа пруша,
Гей, до мене, легѣники,
Бо я ваша душа!

102.

Ой выйду я на ворота
Во бѣлôй сорочцѣ;
Не я того, мамко, винна,
Ото винны хлопци.

103.

Во Зарѣчу[*28] под оббчевь
Сивый бичок рыче,
То все ми ся причувае,
Что мя милый кличе.

104.

Ой во моем городчику
Зелененькій мак, мак,
Такій у мя побратимок,
Что в мамки единак.

104.

Гей, во моем городчику
Зелена кокошка,
Таку любець любку мае,
Что смаглява трошка.

106.

Там во млинѣ два камени,
Тай еден не мелє.
Отобрала пелеханя
Сокола от мене.

107.

Отобрала, отобрала,
Не є что любити,
'Ще бы ми ся с пелеханевь
Сѣмь раз правотити.

108.

Угу на тя, сосѣдице,
Тай угу, тай угу!
Вчера сь едну обрехала,
Днесь мене другую.

109.

Унадился чорный веперь
Паровинку рыти,
Унадился бѣлый хлопець
Гафіку любити.

110.

Ой, полишил чорный веперь
Паровинку рыти,
Ой полишил бѣлый хлопець
Гафіку любити.

111.

Товарышко моѳ,
Едну раду майме,
Сшіймє мы сорочечку,
Милонькому дайме.

112.

Една буде станок шити,
А друга рубити,
Едну буде в танок брати,
А другу любити.

113.

Едну буде в танок брати
Про честь, про славочку,
Другу буде та любити
Про красну сорочку.

114.

Ой лôйду я на Майдан,
На Майданѣ хлопци,
Того мôй, того мôй,
Что в бѣлôй сорочцѣ.

[*28] Зарѣчье в Угочи (Alsó Karaszló) — годное село, мѣсто теперь намѣстника собора кумятскаго (примітка Талапковича).

115.

Треба курку годовати,
Что курчата водит,
С тым ся треба любовати,
Что в пуолику*[29] ходит.

116.

Ой спѣваю, тай шѣваю,
Бо я знаю кому,
Тому того газдикови,
Что я в его дому.

117.

Пила бы ся зорѣлонька
В Сиготѣ во бовтѣ*[30],
Кобы сѣ куповали
Кучерики жолтѣ.

118.

Пила бы ся горѣлочка,
Кобы нова склянка,
Кобы на мя поклонила
Василькова мамка.

119.

Васильчику, Василю!
Не люби насилу,
Лѣпше буде поволи,
'Д собѣ мя пригорни!

120.

Ци так у вас, як и у нас,
Мороз во Петрôвку.*[31]
Заморозил паробочок
Под кожухом дѣвку.

121.

«Ба чому ты, лѣщанице,
Така невродлива?» —
«Зима была студененька,
Мене сморозила.

122.

Зима, дѣ, мя сморозила,
А лѣто смлоило,
Не мовь минѣ, бѣдо слова,
Бо минѣ не мило!»

123.

Поведу я в воду коня,
Конь на воду дуе,
Ой, най мене леда-бѣда
В лице не цѣлуе.

124.

Зась веду я в воду коня,
Конь на воду свискат,
Най, дѣ, мене леда-бѣда
Рукама не стискат.

125.

Качалися вози сгоры,
Долѣ бервѣнками,
Сякій-такій хромолаба
Трясе за дѣвками.

126.

За горою высокою
Мѣсячок мѣнился,
Ишол кривый до дѣвчини,
Слѣпый придивился.

127.

Ишла бѣда долѣ селом,
Ишла бѣда боса,
Вкасалася мотузиновь,
Висит бѣдѣ з носа.

128.

Як я взяла конозочку,
Пойшла по водочку,
А там Федор чорнобрывый
Рубат колодочку.

---

*[29] До цього слова дав Талапкович пояснення: л а й б и к.
*[30] У тексті дане пояснення: с к л е п ѣ, тобто — в магазині; бовт — з угорського b ó t.
*[31] Петрівка — піст перед святом Петра і Павла, яке святкувалось у липні.

129.

Сроби мині, Федорику,
На кожовки деньця,
Сшію я ти ново плятье
З мого полотеньця.

130.

Платье буде роскошное,
Ошейник вышію,
Лише ты ся не потвори
На тоту бестію.

131.

Невелика поточина
Луги измулила,
Хвалилася ледачина,
Любка отлюбила.

132.

Так бы она дочекала
Свѣта бѣленького,
Ги она буде обоймати
Мого миленького.

133.

«Гей, Рахове,*32 Раховоньку,
Солодкій медоньку,
Коль вон сижу, тебе вижу
В лѣтѣ в холодоньку.

134.

Гей, Рахове, Раховочьку,
Захарный медочку,
Спалила, смозолила[11]
Плюга головочку.

135.

Якій ярець зеленєнькій
На той земли зыйшол,
Якій хлопець молоденькій
В Мараморошь пойшол.

136.

Мараморошь, Мараморошь,
Студени кирниця,
Привели мя та на бѣду
Тоты молодиця.

137.

Они мене на бѣду,
А я их на горшу,
Коли выйду на улицю,
Цѣлуют мя в душу.

138.

Теперь иду с Кречунова*33
Та двадсятник*34 мѣню,[12]
Одна отсод, друга оттуд,
Что дѣешь, хлопчуню?

139.

Иду я гет на Ясѣня
Стежар городити,
Ачей прійде моя рыбка
Личко холодити.

140.

Городити, молотити,
Тото моя бѣда,
С любовь[ю] ся объимати,[13]
Тото моя душа.

141.

Не буду ся женитоньки,
Свѣтом колотити,
Ай пойду на Ясѣньє[14]
Овечки доити.

142.

Як бвчаря не любити,
У бвчаря бвци,
У бвчаря в ременинку
Бѣлы сорокбвци.

---

*32 Высше Сигота славное село (примітка Талапковича).
*33 Сѣлце высше Сигота (примітка Талапковича).
34 У тексті пояснення: г у с о ш и к, тобто угорське huszas (двадцятник) з українським суфіксом -ик.

143.

Горѣ горовь, долу горовь
Жене овчарь овци,
За ним, за ним дѣвчинице
Несе дѣтя в пѣлцѣ.[15]

144.

Гей, не кажи, дѣвчинице,
Что я ему отець,
Та дам тобѣ, дѣвчинице,
Половина овець.

145.

Ай иоклади, дѣвчинице,
На старого дѣда,
Та дам тобѣ, дѣвчинице,
Половина хлѣба.

146.

Ой не видно тои горы,
Лише того красота,
Ачей тебе лика доля
Адсюда занесла.

147.

Гей, через верх, мой миленькій,
Через верх, через верх,*[35] [16]
Така бы ти нôчка была,
Якій минѣ днесь день.

148.

Терньом хожу, терньом брожу,
Прутьом плют горожу,
Поты мого та горазду,
Поки дѣвковь хожу.

149.

Журят, дѣ, ся люде,
Что я дѣвковь хожу,
А я свою жёлту косу
Во радости ношу.

150.

Не журѣться, добрѣ люде,
Что я дѣвковь хожу,
Бо я своевь жолтовь косовь
Плоты не горожу.

151.

Гей, во моем городчику
Зелененькій мачок,
Любил мене, не взял мене
Молоденькій дячок.

152.

Ой, дѣвчата-сеорици,[17]
Приходят мясници,
Як нас возьмут дрѣчни хлопци,
Будем молодици.

153.

Яка вода в поточинѣ,
Така и в кирници,
Мене любцьо дуже любит,
И сам ми на сердци.

154.

Пôйшол милый на ярмарок,
Тай на ярмарочок,
Принесе ми сорок яблок,
Тай обаляночок.

155.

Пôгнан Сълай, пôгнан Рогач,
А третій коланик,
Заял милый на красный торт
Та купит колачик.

156.

Годѣмеся, побратиме,
Годѣме, годѣме,
До еднои дѣвчинице
Ходѣме, ходѣме.

---

*[35] Слово в е р х кимось перекреслене, замість нього написано п е н ь.

157.

Годилися побратимы,
Годили, годили,
Не минуло тому тыждень,
А вни ся побили.

158.

Товаришу-пріятелю,
Не товаришуйме!
Возьмѣмь собѣ по дѣвчинѣ
Та господарюйме.

159.

Ой ишол я до бѣлявки
Та впал емь из лавки,
Коли 'мь падал, тогды 'мь гадал,
Что я у бѣлявки.

160.

А где ты йдешь, бѣлявочко,
Куды послупуешь?
Там ся рѣка сповенила,
Туды не перейдешь.

161.

Ци я тобѣ не казал
Тай ци не говорил:
Сиди дома, не йди нигде,
Чей бы 'мь тя полюбил.[18]

162.

Соколятко удатное,
Я за тя не знала,
Коб была тя, соколятко,
Ина не вбѣимала.

163.

Вороняча головочка,
Сорочачѣ очи,
Люба была бесѣдонька
С милою сей ночи.

164.

Вчера была недѣлица,
А днесь понедѣльчик,
Росте зѣлье с-под каменя,
Хрещатый беревѣнчик.

165.

Не хрестися, беревѣнчику,
В зимѣ зеленькій,
Не женися, паробчику,
Такій молоденькій.

166.

Як ся минѣ не женити,
Хлопу молодому;
Ходит дѣвча чорнобрывча
Колю мого дому.

167.

«Мамко моя солодкая,
Дай ми порадочку!
Ци любити, ци лишити
Тоту брунеточку (чорновочку?»[19]

168.

«Даю я ти, милый сынцю,
Таку порадицю:
Кедь ти мила, роботлива,
Возьми брунетицю!»[20]

169.

Рад бе 'мь я ся оженити,
Рад бе 'мь жену мати,
Прийде зима великая,
Нѣчим зимовати.

170.

Куды идешь, пане-брате,
Ци не до Рахова?
Кажи моей бѣлявици,
Най буде здорова!

171.

Куды будешь ити,[21]
С нею говорити,
Кажи моєй бѣлявици,
Буду ся женити.

172.

Гей во лузѣ волы в плузѣ,
Навпередѣ качка,
Взял бы я тя, дѣвчинице,
Кобе 'сь не брехачка.

173.

Як у тебе очи чорнѣ,
Так у мене сивѣ,
Поберѣмься, мой миленькій,
Будеме счастливи.

174.

«Ой, Маріко, бѣла дѣвко,
Чекай до суботы,
Куплю я ти рашѣвочку,
Червены чоботы.

175.

Во пятницю их куплю,
В суботу подкую,
А в недѣлю раненько
Тобѣ подарую!»[22]

176.

Уженися, не журися,
Горазд тобѣ буде,
Будешь мати цѣловати,
А хлѣба не буде.

177.

Уженися, не журися,
Пойде ти рукою,
Жѣна пойде по росо́л,
А ты за мукою.

178.

Уженися, не журися,
Будешь газдовати,
Ты сам будешь свыни пасти,
Жена завертати.

179.

Гопца, хлопци, гопца, хлопци,
Гопца, небожата,
У нашеи попадейки
Пшеница нежата![36]

180.

Ба что того за весѣля,
Что лише за два дны,
Кобы было за три тыждни,
То бы было ладнѣ.

181.[37]

Эй, горѣла полонинка,
Горѣла, горѣла,
Так молода танцьовала,
Онь ся розболѣла.

182.

Червены чижемки,
Что вы наробили,
В Кречуновѣ на помостѣ
Трьопоты ходили.

---

[36] Упорядник тут вставив додатково строфу:

Гоп-цуп, баранчук,
На боцѣ му дудка,
Кобы минѣ не весѣлье,
Не был бы я тутка!

[37] Перед цією строфою Талапкович додатково приписав дві строфи:

Загуди ми, гудаченьку,
Коль я тебе прошу,
Бо я твою платниченьку
Во мошонцѣ ношу.

Зарѣжу /ти/ когутика,
Честный чоловѣче!
Зарѣжу /ти/ когутика,
Най не кукурѣче.

183.

Иде дожджик напôрненькій,
Ачей перестане,
Взял молодець стару бабу,
Кайтеся, христьяне!

184.

Ащь бы тота молодиця,
Та бы тота негôдниця,
Ай бо тота стара баба,
'Ще к тому вдовиця.

185.

Уженился кострубачь,
Узяв пелехату,
Та не знали газдовати,
Запалили хату.

186.

Гей, кукала зозулиця
Там горѣ на пеньку,
Будем пити медôвочку
У жида на шеньку.

187.

Ой, помайбôг, арендарю!
Богдай здоров, жиде!
Повѣрь минѣ паленочки,
Поки мила прійде.

188.

И я не пій, тай ты не пій,
Та кто буде пити,
Та кто буде на жидôвски
Сироты робити.

189.

Не дивуйте, добри люде,
Что я ободрался,
Няньо у мя піячиско,
И я в нього дался.*38

190.

Покля емь ся не вженил,
А я в чижмах: гоп, гоп,
А як емь ся оженил,
А я в змѣтках: льоп, льоп.

191.

Покля емь ся не вженил,
Мал коня чарного,
А як емь ся оженил,
Ни коня слѣпого.

192.

Что будеме робили,
Вже 'сме поробили,
Будеме ся качуляти
Из гор на долины.

193.

Говорили, гуторили,
На меду подпивше,
Что будеме взимѣ ѣсти,
Влѣтѣ не робивше.

194.

Ой, будеме снѣжок ѣсти,
Воду попивати,
Коли, дѣ, мы не хотѣли
Влѣтѣ упрѣвати.

195.

Эй, никому так не горазд,
Як минѣ самому,
Чужи жоны сѣно ѣдят,
А моя солому.

196.

Бо что то за молодиця,
Така дуже красна,
Не е в неи зуба в ротѣ,
Лише сами ясна.

---

*38 Тут теж дадотково вставлено строфу:
Ой широки шалавары
Землю замѣтают,
Два крайцари во ремени,
(Й) тоты заважают.

197.

А як еѣ не любити,
Ци не уродойка?
Очи рябѣ, рот, ги в жабы,
Ци не подобойка?

198.

Ба, куды я тогды был,
Коли роздавали,
Кожный собѣ взял по воли,
Минѣ бѣду дали.

199.

Женила 'сь мя, моя мамко,
Женила, женила,
Полна стайня худобицѣ,
Жена ми не мила.

200.

Худобиця, як росиця,
Ци буде, не буде,
Нѣ с кым выйти погуляти
Межи чужи люде.

201.

Не жаль минѣ за лугами,
Что пойшли с водою,
Ай жаль минѣ на попонька,
Свѣнчал мя с бѣдою.

202.

Гей, пойду я до попойка
Потиху, излегка,[23]
Розвѣнчай мя, пане отче,
Без чуда, без лиха.

203.

Уже тебе не розвѣнчат
Ни пôп, ни Владыка,
Хиба тебе та розвѣнчат
Лопата, мотыка.*[39]

204.

Жêно моя солодкая,
Дай ты минѣ ѣсти,
Бо я пôйду серед села
На публѣку сѣсти!

205.

Солодка ма бѣла рыбко,
Ой меде мой, меде!
А вже нам он сего року
Любитки не веде.

206.

Не кукай ты, зозулѣнько,
Не кукай, не кукай!
Коль ты мене та не любишь,
Иншу собѣ шукай.*[40]

207.

Бѣда моя, бѣда твоя,
Бѣда нас обое,
На что мы ся полюбили,
На несчастя свое.

208.

Ци я была не дѣвчина,
Ци не врода паньска,
Тôлько мене звольчила
Чубрина циганьска.

209.

Анде мôй, везе гнôй,
А я шматья прала,
Бôгме, боже, проклята бе 'мь,
Я го не спôзнала.

210.

Анде мôй, везе гнôй
В кучеравой шапцѣ,
Адтак бы ми, гень так бы ми,
Он ми не на гадцѣ.

---

*[39] могила

*[40] Тут Талапкович додатково вставив строфу:

Пущу коня на отаву,
А конь по лопушу,
Гей, кто любит чужу женку,
Дѣтко возьме душу!

211.

Скочил пес во овес,
А сука в татарку,
Любит мила панича,
А милый циганку![*41]

212.

Ой цыт, бѣдо, не морконь,
Тай не залицайся,
Ай хвать жабу та за лабу,
Та по писку вдарыся.

213.

Поколь была 'мь в своего нянька,
Коровочки 'мь пасла,
Сыр емь ѣла, молько 'мь пила,
Личком была красна.

214.

А як емь ся передала
В мого мужа ручки,
Сбило ми ся волосьчко
Во бобовы стручки.

215.

На Бѣлецкой[*42] церкви
Турня мурована,[*43]
Такій ми ся хлопець выбрал,
Что не моя руня.

216.

Не моеи рунѣ,
Не моеи версте,
Женитися было, Юрку,
Сѣмма роки перше!

217.

Дала мене моя мамка
За старого дѣда
Та велѣла сановати,
Як в городци зѣля.

218.

А я дѣда сановала,[24]
Сановати мушу,
Смилуйся, пане боже,[*44]
Возьми с дѣда душу!

219.

На высокой полонинцѣ
Вѣтер сѣно сушит,
Коль мя бѣдка поцѣлуе,
Як гадина вкусит!

220.

На высокой полонинцѣ
Сама сѣно гребу,
Коль мя любко поцѣлуе,
Соложе от меду.

221.

В мочари сѣно гребу,[*45]
Попод сѣно вода,
Пойти мене милый любит,
Поки я молода.

222.

Зеленое покошено,
А бѣлое нѣт, нѣт,
Лише было погуляти,
Завязали ми свѣт![25]

[*41] Талапкович сюди додатково вставив ці дві строфи:

Христіяне православни,
И вы, люде, чуйте!
Дала минѣ плюга чары,
Дачто ми ратуйте.

Смилуйтеся, добри люде,
Душу женуть чары,
Не годны ми порадити
И царски докторы.

[*42] (Бѣлки) — в Берегской столици великое разсѣное мѣсто, получило от нѣкоего времене имя города и сборы отбываются в нем (примітка Талапковича).

[*43] Здається, має бути: Мурована турня, щоб римувалось останне слово з словом р у н я.

[*44] Мало бути: Смилуй ты ся, пане боже.

[*45] Бракуе одного складу, мабуть, мало бути: Во мочари сѣно гребу.

223.

Закукала зозулойка
Та за вершок зайшла;
Я бы была таку любовь
На дорозѣ найшла.

224.

Теперь собѣ погуляю,
Теперь моя воля,
Не стоит ми за плечима
Моя горка доля!

225.

Я, дѣ, собѣ заспѣваю,
Та 'ще защебечу,
А як я ся постарѣю,
Я вшитко замечу.

226.

Кобы минѣ не чепак,
Тай не бѣла хустка,
Так бемь собѣ погуляла,
Як на водѣ гуска!

227.

Як покладут на головку
Нехарный чепчище,
То не пущат погуляти
Проклятый мужище![446]

228.

На Брустурах загрѣмѣло,
На Ясыню блисло,
Богдай тебе, мой миленькій,
Попод сердце с'стисло!

229.

Богдай тебе, мой миленькій,
Кривило-морило,
Чому того так не было,
Як ся говорило.

230.

Ци чули вы, добрѣ люде,
Коли кури пѣли?
Тогды мои бѣлѣ ножки
Долѣ селом бѣгли.

231.

Ци чули вы, добрѣ люде,
Коли псы брехали?
Тогды мои бѣлѣ ножки
Под окном стояли.

232.

Мамко моя солодкая,
Бѣду я вчинила,
Ужь всѣ женки трут колотни,
Я 'ще не мочила.

233.

Идут люде туды на торг,
Мене обмовляют,
Чіи того колотнята
В полы погибают.

234.

Сама емь ся дивовала,
Яка емь охоча,
Подивлюся до коморы,
Аный таки ключа.

---

[446] Додатково придав Талапкович три строфи:

Через гору высокую
Ружа подалася,
Не иду я на вечѣрки,
Я вже отдалася.

Играйте вы, молодици,
Бо я йду додому,
Е у мене воркун дома
На мою голову.

Едному бы ѣсти дати,
А другому пити,
А третее маленькое
На двбр бы водити.

235.

Сама смь ся дивовала,
Яка'мь была рядна,
Едно 'мь мала телятище,
И то 'мь не загнала.

236.

Я гадаю, я гадаю,
Ожь то милый дупкат,
Ано ото та волчище
Телятище хрупкат.

237.

Выйде туда моя свекра
Раненько-раненько,
Уже ото не подоба,
Дѣвонько, дѣвонько!

238.

Ой куе, дѣ, зозулонька,
Тай уже не куе,
Уже мене чужа мама
Лишь не пожалуе.

239.

Эй куе, дѣ, зозулечка,
'Ще буде ковати,
Ще мене моя мамка
Буде жаловати.

240.

Дала 'сь мене, моя мамко,
За высоки горы,
Видав, есь ся радовала,
Ожь там сивы волы.

241.

Сивы волы, сивы волы
На ярочку пили,
Страхи мене обнимают,
Обы мя не вбили.

242.

Бо ащь мя вбьют, пожалуют,
Вергут мя до яруку,
Где дѣвчата ходят рано
По рябу фіалку.

243.

Фіалко, фіалочко,
Кобы 'сь ся пріяла,
Кобы была 'сь мене, мамко,
Борзо не отдала.

244.

Сего року бездольного,
Тай и сеи зимы,
Волѣла 'сь мя закопати
До сыроі землѣ.

245.

Эй, родино, родино,
Тай родичи мои!
Пріидѣт, пріидѣт посмотрѣти
Пробыванки мои.

246.

Лишь пойду я до Сигота,
Та стану у пана,
Чтобы за мя никто не знал,
Ни мой мужь, ни мама.

247.

Гей, столику яворовый,
Столику жолтенькій,
Кто на тобѣ карты грае,
Того мой миленькій.

248.

'Чей из горы на долину
Помаленькій зыйду,
Сподѣвайся, моя мила,
Бо по тебе прійду.

249.

Выйди, дѣ, ты, молодичко,
Та вон подивися,
Колопенки покошени,
Леник посилился.

250.

Колопенки покошени,
А леник бы брати,
Не пущай ты, молодичко,
Хлопчуки до хаты.

251.

Як их знаю не пустити,
Ходят, ги Опришки,*47
Дают минѣ горѣлочки
С зеленои фляшки.

252.

Не боится хлоп морозу,
Ни голый розбою,
«Сѣдай, мила, на коника,
Подь, мила, со мною!»

253.

Пасут овци по дубровцѣ,
Кози по болоню,
Будь, миленькій, в четверг дома,
Вже ти ся отклоню.

254.

Эй, боже мой милосердный,
Я ся тобѣ молю,
Гей, дал есь ми здоровѣчко,
Не дал есь ми долю.

255.

Будь здоровый, мой миленькій,
Люби мя едную,
Бо не найдешь в цѣлом свѣтѣ
Над миновь вѣрнѣйшую.

256.

Кедь ты был поповичь,
Я была поповна,
Мене было не брати,
Я несупокойна.

257.

Ой Русине, Русине,
Русинаку-небоже!
Не бой ты ся баламуты,
Вышній (руоскій) бог поможе

258.

Гей, выйду я в полонину,
Там у тогу пущу,
Та там я ся зарубаю,
Никого не пущу.

259.

Лишше тоту дѣвчинищю
С чорными очима,
Чтобы минѣ молодому
Водицѣ носила.

260.

На высокой полонинѣ
Поцибана роса.
Ба кто сѣ та поцибал?
Бѣлявиця боса.

261.

Не бой ты ся, бѣлявице,
Студеной росы,
Сам ся с'зую, тебе вбую,
А сам пойду босый.

262.

Добро минѣ в полонинѣ,
В полонинѣ гайно,
В полонищѣ пасе овци
Василь та Михайло.

*47 Тут значит здодѣя — розбійника, може, сіе слово происходит от опричника (примітка Талапковича).

263.

Кол бываю в полонинѣ,
То хожу, то стану,
В полонинцѣ пью жинтицю,
Ѣмь сыр та сметану.

264.

Адтуй гора, адтуй друта,
Антам долиночка,
Межи тыма двома горы
Моя любаночка.

265.

Адтуй гора, адтуй друта,
Антам долиночка,
С-под еднои вода тече,
С-под другои млачка.

266.

Една гора высокая,
А другая низка,
Една мила далекая,
А другая близка.

267.

Гей, у тои далекои
Волы и коровы,
А у оси близенькои
Чорненькіи брови.

268.

Я бо тоту далекую
Людѣм подарую,
А до оси близенькои
Сам я повандрую.

269.

Понад саму полонинку
Густеньки темеи,
То ми любо повирати
До неи, до неи!

270.

Ладно мині в полонинѣ,
В полонинѣ сижу,
Что ма мила дома робит,
Я то вцинко вижу.

271.

На высокой полонинѣ
Дрыжит болотечко,
Кортит мужа ôвчарити
Хоть едно лѣтечко.

272.

Кортит мужа ôвчарити,
Мене скотарити,
Та будеме на сметанѣ
Обѣд готовити.

273.

'Ще ся было не женити,
И не журитися,
З высокои полонинки
В село дивитися.

274.

Кобы горы прокопати,
Хащу прорубати,
Чтобы видно, коли моя
Любка лѣгат спати.

275.

Гей, ôвчарю, ôвчарику,
Займи мои кози.
Что я тобѣ обѣцяла,
Понесу ти в розѣ.

276.

Ой, ôвчарю, ôвчарику,
Займи мои ôвци,
Что я тобѣ обѣцяла,
Понесу ти в пôлцѣ.

277.

Овчарику-наймичку,
Наймы ты ся в мене,
Буде тобѣ, наймичку,
Платничка от мене.[26]

278.

Видко мого миленького
Конец полонинки,
Як росчесал жолту косу
Ажь до ременинки.

279.

«Коли тя ся сподѣвати,
Любцю, с полонинки?» —
«Коли буде вечерѣти
Попод буковинки».

Ч. 38./39/.

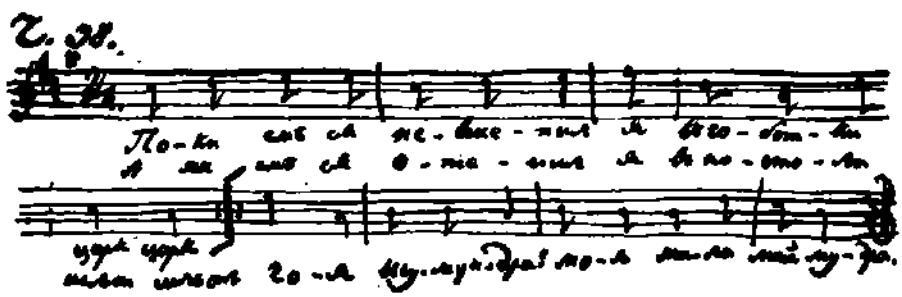

1.

Поки емь ся не вженил,[1]
Я в чоботки цорк, цорк,
А як емь ся оженил,
Я в постолѣх шльоп, шльоп.
Гоя шумундра! Моя мила
Май мудра.[2]

2.

Поки емь ся не вженил,
Шапка в мя рогачка,
А як емь ся оженил,
Теперь помѣтачка.
Гоя, шумундра, и пр.

3.

Поки емь ся не вженил,
За клюбушком квѣтка,
А як емь ся оженил,
Пропала до дѣтка!
Гоя, шумундра, и проч.

4.

Поки емь ся не вженил,
С сѣмма 'мь конями скатал,
А як емь ся оженил,
Шапков гачи 'мь платал,
Гоя, шумундра и проч.

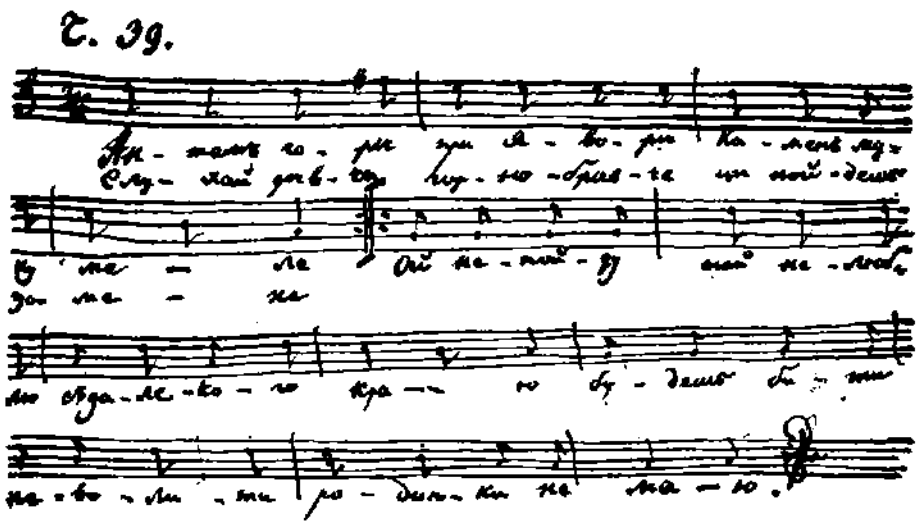

Антам горѣ при яворѣ
Камень муку меле,
«Слухай, дѣвча-чорнобрывче[1],
Ци пойдешь за мене?»[2]
«Ой, не подйду тай не люблю
С далекого краю,
Будешь бити, неволити,
Родинки не маю».

2.

Ты, Иванцю, не бій Анцю,
Бо не маешь за что,
Бо Аниця роботниця,
А ты сам ледачто[3];
Бо Аннины колопенки
На леду зацвили,
А твои, дѣ, онученьки
За кошом почнили.

3.

Походил емь, походил емь[4]
Коло тои кучки,
Загубил емь, загубил емь
Постолы и внучки.
Хоть я тоту кучу дручу,
Хоть еѣ запалю,
Най она ми не завдае
Тверденького жалю!

4.

Не буду я воду пити,
Вода студненька,
Не буду я жену бити,
Жена молоденька,
Ударил емь голый раз,
Тѣло помарнѣло,
Ай бо й плакал я дораз,
Чей бы не болѣло.

Ч. 40./41/.

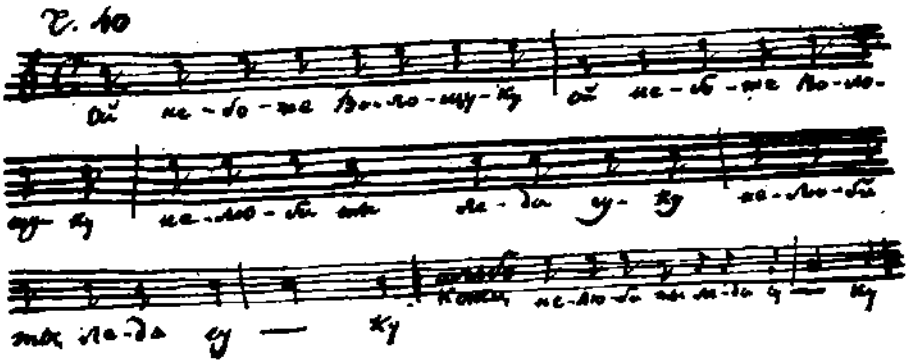

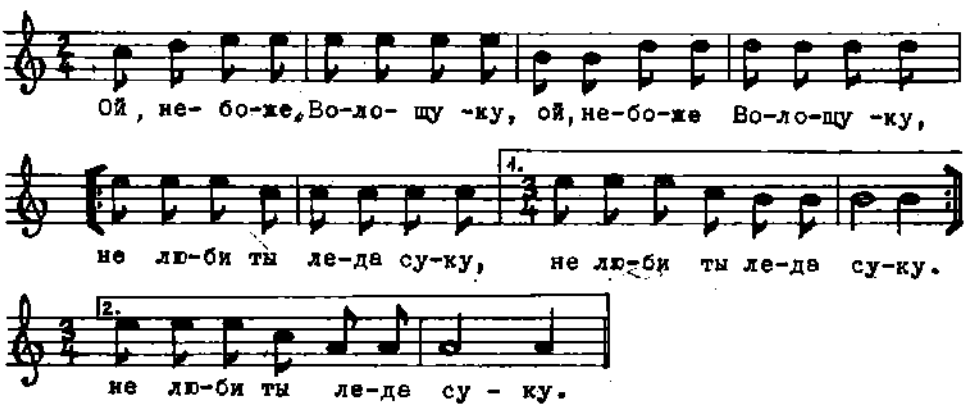

1.

Ой, небоже Волощуку,
Не люби ты леда суку,
Люби, дѣ, ты бо руоочку[1],
Бѣленькую, як гуоочку.

2.

Гей лускнули двѣ пистоли,
Задули в кожищѣ*48,2
Заплакала дѣвчинищя,
Из вѣнчанок йдучи!

3.

Ой не плачь ты, дѣвчинице,
Не буду тя бити,
Пристанешь ми ид (ко) серденьку[3],
Буду тя любити.

*48 Дуды с кожѣ (примітка Талапковича).

4.

Яворовы трѣски тешу[4],
До милои босый тешу (чешу),
Бы подошви не рипѣли,
Подковочки не звинѣли[5],
Абы псики не брехали,
Вбы сосѣдки не йзознали.

5.

Прядѣля:

Куделе-вороже!
Бѣдка тебе прясти може.
Я тя вержу под лавицю,
Сама выйду на улицю[1],
Сором буде мому лицю,
Что не пряду куделицю.

6.

На гостинѣ в кума:

Коло млина, млина,
Зацвила тернина,
Гей, у мого кума
Солодка гостина.

7.

Горы мои, горы,
Вы мои коморы*[49]!
А вы, ялицы,
Вы мои свѣтлици.

8.

Кобы ми ся бучок розвил,
Зелена Свидова*[50],
Не една бы опустѣла
Жидовска комора[1].

Наступающая может ся пѣти по Ч. 9, 36, 37, 40.

1.

Верховина веселая,
Верховина краска,
Про едину Верховина
Горѣлку несчастна[1].

2.

А чому ты, бѣлявочко
Счорнѣла, смарнѣла?
Верховинской[2] бѣлявочцѣ
Збрага*[51] красу зъѣла.

3.

А чому то блѣде дѣтя
Гень трѣску глодае?[3]
Блѣде дѣтя трѣску гложе,
Бо хлѣба не мае!

4.

Покинь трѣску, блѣде дѣтя,
Перестань глодати,
Не пье отець, не пье мати,
Будеш хлѣба мати.

---

*[49] Пѣсня пресловутого колись розбойника Даша в горах мараморышских (примітка Талапковича).
*[50] Полонина близ Ясѣня (примітка Талапковича).
*[51] горілка.

Поются еще сѣмо Бескѣда,[52a] *найпаче между образованнѣйшими, и сія*

ПѢСНИ:

Дай нам, боже, добрый час,
Як у людій, так и в нас...

Ой любил я дѣвчиницю, она не знала,
Купил емь ей черевички, она не взяла.
Эй, жаль ми ей буде и пр.

Співанка Грицева.

Співанка Комара.

Ой, погнала дѣвчиниця ягнятка во поле.

Прійди, милый, ужь день бѣлый,
Почало свитати,
А я плачу, а я тужу,
Что тя не видати.

Пѣснь Панятовского.

Прощай, мила, отъѣждаю,
На сердеиьку тугу маю.

Запрѣгайте чтири кони, а всѣ вороны,
Эй, пойду я поглядати лѣта молоды.

Час додому, час, не треба ту нас.

«Где 'сь был Янку?»
«На юрмарку». —

Козак коня наповал,
Дзюба воду брала.

На широком поли
Бѣлый орел вбитый,
Пойшли наши ляхи
Француза служити.

Гей, козаче, в имя бога,
Ужь голосит церкви звон,
Коиу милый дом, небога,
За поляком (мадяром) воздогон!
Дале, хлопци, на врага, гура-га!

Сія и сим подобная думки, може, уже типом изданныя суть за Бескѣдом в Галичинѣ, и прото тут не зазначаются. Якоже и в Граматыцѣ Лучкаевой[53] выданы сюды до списку сего не зайшли.

ЗАБАВНЫ ПРИПѢВЫ ДЛЯ ДѢТЕЙ:

Два кокоши[57] жито молотили,
Двѣ курочки-чернушечки у млин поносили.

Баран меле, баран меле,
А цап мѣрки бере,
Гуска сѣе, гуска сѣе,
Гусак ости пряче,
Качка мѣсит, качка мѣсит,
Качур воду носит,
Мачка плеще, мачка плеще,
Мацур во печь мече.
Ой, так имь ся позбертала,
Гурбу 'мь муки насьяла,
Такій ми ся хлѣбець удал,
По-под кору мацур играл,
Горѣ хвощик задудурил,
Тай коры ся не дотулил.

---

[52] По цю сторону Бескида.
[53] Йдеться про роботу М. Лучкая „Grammatica Slavo-Ruthena", що вийшла у Будині у 1830 році і яка містила зразки фольклору.
[54] когути.

Забавна притѣвы для дѣтей:

Два кокоши жито молотили,
двѣ курочки черну шечки умяинъ поносили,
Баранъ меле, баранъ меле,
А цапъ мѣрки бере.
Гуска сѣе. Гуска сѣе,
Еусак ости пряче,

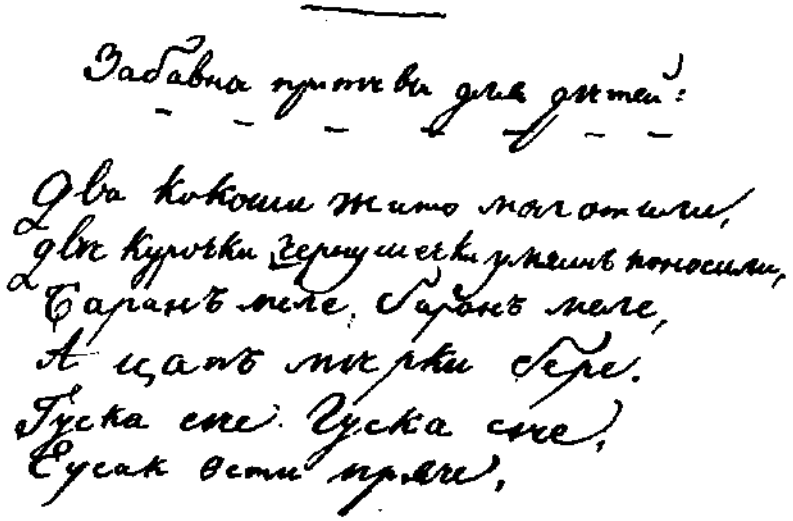

Мышь кнышь начала,
Муха кеселицю выльяла,
Сверщок горшок прокусил,
Когут коня задусил.

Не буду я бѣдов трясти,
Ай буду я клочье прясти.
Ой маю я статку много,
Мѣща клочья илняного*[55].

Як ся хлопци заладили,
Мотовилце поломили,
А я на то не гадала,
Коло пече обмотала,
И под печевь кросна ткала.

Мамко моя,
Не лай мене!
За старого не дай мене,
Бо над старым
Дѣти пищат,
На молодом
Гузи блищат.

---

[55] льняного (примітка Талапковича).

Для упражненія языка употребляются с скорым повторительным выговором между прочими і сіи стишки, случившіеся же ся омылцѣ, произносится смѣх.

СКОРОМОВКИ*55a

1.

И поп во брод,
И дроб*56 во брод,
И поп из брода,
И дроб из брода.

2.

Пріѣшол Прокоп,
Наљял окроп,
Як кипѣло при Прокопѣ,
Так кипѣло по Прокопѣ.

3.

Пробуду про кума
И про побратима.

4.

Цобар, цобар
Переполуцебрилося.

5.

Промкну, проведу
Бѣлу кобылу
По-под ялу колоду.

6.

Як минѣ с Прокопом,
Так минѣ без Прокопа!

Кромѣ заганок, в Лучкаевом Языкословии сущих, еще существуют и сљдующія

ЗАГАДКИ.

1.

На горѣ терня,
Под терньём зерня,
Под зернятем смаркач,
Под смаркачем брехач.

Волосье — очи, нос — рот.

2.

Полный дворець овець,
Один межи ними баранець.

Поп с вѣрниками своими в церкви.

3.

Е в мя така коровка, что в хлѣв иде без кожѣ, а з хлѣва з кожев.

Хлѣб.

4.

Хащев иде — не трѣсне,
Водов иде — не блюзне.

Мѣсяц.

5.

Над дубком
Свилося клубком.

Капуста.

6.

Селом иде — цоркоче,
В воду зайде — блюзкоче.

Корчага.

---

*56 овцы, ягнята (примітка Талапковича).
55a Заголовок нашь.

7.

Е у мя така курица,
Что в земли ся несе.

Крумпля — буля.

8.

По-под стрѣху
Бѣли кури сидят.

Зубы.

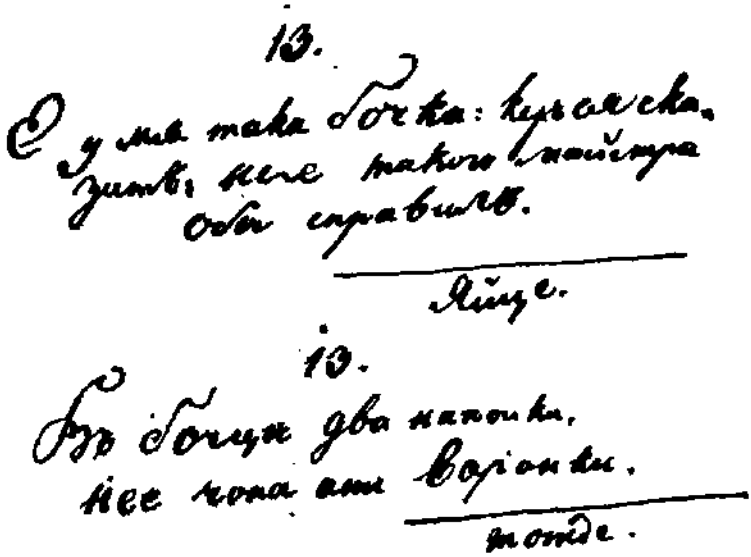

9.

Едно каже: минѣ едно
Хоть ночь, хоть днина;
Другое мовит: кобы боржѣ днина.

Протес або подлога хижна и постель.

10.

Четыри братя
Едну шапку носят.

Оборог.

11.

Пѣля кождой хижки
Сучка бреше.

Терлица.

12.

Серед села бутай реве.

Звон.

13.

Е у мя така бочка: кед ся скажит, не е такого майстра, обы справил.

Яйце.

13.

В бочцѣ два напойки,
Не е чопа, ани воронки.

Тожде.

14.

В стайни ся котило,
А в хижи ся хитало.

Сито.

15.

В лѣсѣ стято,
В хижи загнуто,
Под коньми лежало,
До невѣсток бѣгало.

Тожде.

16.

Такій бук є, что як ся розовье раз в годѣ,
Люде му ся радуют.

Великдень.

17.

Всякое дыханіе да хвалит Господа.
Что май много дыше, не хвалит.

Дувала — мѣхи цигански.

18.

Едно каже:
Свитай, боже:
Другое каже:
Не дай, боже;
А третее: минѣ все едно;
Як в день,
Так в ночи
Дивлятся мои очи.

Постель, двери, окно.

19.

Скрузь стѣну вола пече.

Свердел.

20.

Ни вон, ни до хижѣ.

Вызор (Оболок).

21.

Желѣзное порося,
Мотузяний хвощик,
Пыском рые,
Задом тягне.

Игла.

22.

За горов
Червена курагов.

Язык.

23.

Маленькое, чорненькое,
Хоть яку колоду рушит.

Блыха.

24.

Маленькое, кривенькое,
Вшитко поле сбѣгат.

Серп.

25.

Сидит княгиня
При стѣнѣ закрыта.
Надходит тѣлесный дух,
Посягне ей во бендух.

Скриня (Лада).

26.

Над водов
Трясе сѣдов бородов.

Млин.

27.

На горах,
На водах,
На желѣзю,
На рачачих лабах.

Тожде.

28.

Стефан ряндавый
Горѣ селом свинѣ жене.

Гребень.

29.

Ишла Панна
Из Будина,
Загубила перлы;

Ночное свѣтило
Ничь ся не творило,
Солнце вышло,
Позбирало.

Роса.

30.

Обойми мя,
Торноси мя;
Кед ти доста, иди дале,
Кед ти мало, 'ще ти додам.

Плодоносное дерево.

31.

Четверо дѣтей
До едного корча спрѣляют.

Дойки.

32.

Коровка ныс,
Телятко тые.

Куделя и веретено.

— — — — — — — —

ПРИСЛОВІЯ

Кромѣ тѣх, яже обрѣтаются в Грамматицѣ Лучкаевой.[*57]

Здоровля головѣ не вадит.

Не врѣжеся, кровь не потече (т. е. к произведенію всякаго дѣла приложитися треба).

И в Парижу не вчинят из овса рису (рискашу).

Утопающій и брѣтвы хватаеся.

Кто с жидом оре, тот хоботом (задом, денцѣм) смыче.

Чій стол ся мочит,
Того й право ся точит.

На голого дрыгота.

Хотѣла бы мама
Ити за пана,
Но бѣда ся стала пану,
Что не бере маму.

Грошы личены добри (а жена бита).

Что мѣра, то вѣра.

Каждый когут на своем смѣтью судец (биров).

Ку-ку в руку (т. е. дай — на; ad ki — nesze).[*58]

Каже дѣтя, сок битое, ай не каже, за что.

Сомѣстному (всплюному) коневи садный (лысый) хребет.

А ты сабапь[*59] не дивуй,
Коли жидинь хлопот мой (т. е. нужда превращае закон).

Шапка му к головѣ приросла (т. е. неучтивый, не хотящійся поклонити).

Бывает, что й в владыки два языки.

[*57] Мається на увазі праця М. Лучкая: „Grammatica Slavo-Ruthena". Будин, 1830.
[*58] Угорською мовою: дай — бери.
[*59] Субота, свято у євреїв, коли їм нічого робити не можна.

Присловія

Кромѣ тѣхъ, яже обрѣтаются въ Грамматицѣ Лучкаевой.

„Здоровля голова не видитъ.

„Не врѣтося кровъ не потече. т.е. къ произведенію всякаго дѣла приложиться трудъ

„И въ Парижу не вчинятъ изъ Овса рису (рискому)

„Утопающій и бритва хватаеся.

„Кто съ Жидомъ вре, тотъ хоботомъ (задомъ — денцёмъ —) смаче.

„Чій сталъ ся мочитъ, того й право ся точитъ.

„На голого дрыгота.

„Хотѣла бы мама ити за пана; А бѣда ся стала пану, что небере маму.

„Гроши личены добри (а жена бита)

„Что мѣра, то вѣра.

„Кождый Когутъ на своемъ смѣтьи Судец (бир.

„Куку въ руку. т.е. дай, на. (аѳі пера)

„Каже дѣтя ѣть битое, ай не каже за что.

„Сомѣстному (вѣтолному) коневи Садный (Лѣчный) Хребетъ.

Початок розділу «Присловія» в збірнику Талапковича

Млинець отець, а банька мамка.

Неискусный (небайлованый), кто не знае коньскую силу и ôвчее дôйво.

Соромѣеся, ги кобыла, коли сани выверне.

Коневи а псови не вѣруй.

У кого много дѣтей — готова жура головѣ (або готова тайстра-торба на шею).

Не можь силованым оком позирати.

Нова хата без верха, а стара без угла (т. е. несовершенное что).

Много — два грибы в борщѣ.

Чиру дамь, хлѣба не дамь; хлѣба дамь, чиру не дамь.

Тогды сиротѣ великдень, коль яйце достане.

Не кождый день великдень.

Една ворона с плота слетит, друга надлетит.
И инде плетачи не с колбас,
Ани хлѣб по городинах.

Тому горазд, котрый умре.

С тобовь говорити,
А с бѣловь кобыловь ся молити —
Вшитко едно.

Голый розбою, а мокрый дожджу не боится.

Мала грудка — самый сыр.

Еще не всѣ нитки в бердѣ.

Что голова — то розум.

Дай, боже, людем бѣду, тогды минѣ горазд.

Так угодил, ги бы с копачки стрѣлил.

Где не е, там и бог не возьме.

Бог от едного бере, та другому дае.

Там не глядай, где 'сь что не положил.

Тое было, кобыло сѣдло, т. е. кто не в путь говорит.

Говорить, ги с коня (т. е. гордо).

Говорить, ги с бочки (т. е. хрипливо).

Кто хлоп — не баба,
Там скочит, где жаба (т. е. тот, кто ся хлопуе, а не годен).

Русски мосты,
Паписски[*60] посты,
Кальвинское набоженство —
То вшитко блазенство (т. е. дѣло, которое крѣпко наблюдатися бы мало, але налегенько ся бере).

Пес ся обѣсит, коли сытый.

Доброи природы человѣк, что добро съѣсть.

[*60] католицькі.

Такій добрый, что кедь спит,
И не эрит,
А кедь встане,
И рот му не стане (т. е. лопôтливый).

Не хочу я — дай-ко!
Иди ôт мя — подь-ко!

Крутится, ги дурна ôвца — ги веретено.

Сижу, ги на огни (т. е. неспокойный).

Только в него гадок,
Ги в заяця стежок.

Колько хижок, только гадок.

Ведеся, ги циганôм на пшеницю (т. е. лихо).

Что цап в загородѣ,
То чернець в парохіи.*[61]

Кто ся бере раком,
Лѣзь в кобелю.

Кто собѣ злый, кому добрый?

Кто много хоче, мало возьме.

Легко забрысти, тяже выбрысти.

Только бѣды, ги воды.

Свиня тому имя (т. е. напастному, скучливому).

Загиблой сокиры кобы хоть топорище ся снайшло.

Запрятаное придается.

Кому гораэд, 'ще лѣпше хоче.

Гораэд не честовал, а бѣду мусит.

Сердится, ги бы го спарил.

Такій, ги би го с-под землѣ вытяг.

Худоба по обочи,
Бѣда сперед очій (т. е. часть*[62] и недячна сопружница).

Кури по смѣтью, жебраки по селу.

Где дают, бери, а где бѣют, утѣкай.

Лишь то му вѣруй, ожь молоко бѣлое (т. е. брехачени).

Ни сюды, ни туды,
Симона-Юды (т. е. баламутное, нескладное что).

Смерть не трубит,
Коли губит.

Пошел до Абрагама кози насти (т. е. умер).

---

*[61] парафія.
*[62] посаг дружини.

Кобы пану не кметѣ,[*63]
Ходил бы пан в веретѣ,[*64]
А паньи — не кметици,
Ходила бы во петецѣ.[*65]

Дутка (гроші) — пан,
(А крайцер царь).

За гроши до душѣ.

Ходит, ги сивуля в овсѣ.

Як мя хочешь,
Так мя масшь.

Коли на что час.

Час на часѣ не стоит.

Из милою сѣсти,
А купити ѣсти.

Свôй хоть бы ми не мил,
При мнѣ го не бій (т. е. у своего покровительства все можь ся надѣяти).

Что очи видят,
Руки не лицат (крадюга).

Песьи словеса
Не йдут на небеса.

Злый злое гадат.

Пес бреше,
Вѣтер несе.

Ни пôсла, ни хôсна.

Сорокай — не сорокай, тридсять дай та бери (дурно торгуючій, токмящійся).

Выставил му чéрвеного когута (т. е. запалил го).

Не хлѣб му на гадцѣ (т. е. тому, котрый дурачит).

Тиха вода берег мые, а быстра проходит.

Молчаное хоть где можь спрятати.

На ротѣ два замки.

Где хлѣб та вода,
Там не е голода.

Недоброе и в церкви бьют.

Что не годно, то не вольно.

За волка помовка,
А волк суне.

Кум, не кум, — не лѣзь в горох.

[*63] слуга, кріпосний.
[*64] в лахах.
[*65] сільський верхній одяг.

То криця,
Не лошиця,
День бѣжит,
Три дни лежит (т. е. посмѣшно что хвалити).

Един дурень
Верг в вир камень,
А сто мудрых
Не годны го выняти.

Откуду ся бере, там ся не кладе.

Волкови не потребно хащу указовати (т. е. сватачови, где ся мае женити).

Пяный не далеко утѣк от дурного.

Так говорит, ги бы с мѣха сыпал (т. е. без заикання, плынно).

Мудрый по торзѣ.

Поздно ся по смерти каяти.

Крути — верти, прійде вмерти!

На похилое дерево всѣ козы скачут.

На крутое дерево крутый клин прибирают.

Хитрый, як пень на потя (т. е. безмѣрно лѣнив).

Так ся мало, як горох при дорозѣ.

Гордый дурному брат.

Вышол на шило (т. е. панкрот).

Пяный свѣчку не поставит.

Чѣм больше маешь,
Тѣм больше гадаешь.

Кождый циган свою дѣтину хвалит.
Поп в звон,
чорт в клепало (т. е. кождый по своему чиновству).

Худобна фара, сам плебан звонит.

Ворожка хлѣб изъѣла.

Якій выгнаный, такій выпханый.

Веди бѣду до Кракова,
Та все бѣда еднакова.

Ни дома ня не лиши,
Ни с собовь мя не бери (т. е. с ким годѣ порадити).

Что ся хвалити,
Коли нѣчто варити.

Хвалька сорочку не дасть.

Не можь живу лисицю брати.

Мудра выдра, 'ще еѣ дерут (у жены долги полы — долгое волосье, а куртый розум).

Така правда, як вощь капле.

Кобы свободно в церкви свистати!

Подь, хлѣбе, зъѣм тя, тай ты, водо, не забавляйся (нехотороба).*[68]

Кто высоко лѣтае,
Низко падае.

Лѣпше (лучше) с розумным згубити, як с дурным найти.

Не до споду сметана.

Якій помай (помагай) бог, такій бог дай здоров.

Як Хыма к богу,
Так Хымѣ от бога.

Не так тот злодѣй, что краде,
Як тот, что ховае.

Так долго збан воду носит,
Пока ухо му ся не урве.

Никто не вѣдае,
Як кто обѣдае.

О чем не знаю, о том не збаю.

Не вѣрь хоть кому,
Не будешь ураженый.

Не позычай —
Добрый звычай,
Як отдают,
То 'ще лают.

Терпен-спасен.

Скачи, враже,
Як пан каже!

Прійди до мя, принеси мя,
Пойду до тя, дай ми.

Будеме ся гостити:
То у тебе, то у вас.

Чія душа часныку не ѣла,
Тай не буде смердѣла.

Не кажи гоц! докля не прескочишь.

Едным махом не можь дерево зрубати.

Не нараз Будин обудован.

Новое сито на колку.

Зразу ѣли логазу (панцаки),
Як ся запомотли,
То без вечерѣ легли.

---

*[56] нероба.

Якое ѣхало,
Такое здыбало.

Кто что собѣ глядат, то найде.

Не клади носа, где 'сь не дал гроша.

Як прійшло, так пойшло.

С яким пристанешь,
Таким останешь.

Поки тучный схудне,
Сухій погине.

Чим горнець накипѣл,
Тым и черепом воним.

Чим бык привык,
Того й волом реве.

Печеный голуб
Не летит до губ.

Не святіи горчиці лѣпили (ай люде, котри тое ремесло ся виучили; никто учен не народился).

Котра корова много рыче,
Мало молока дае.

Велика сосна,
Мало с неи хосна.

На тобѣ, небоже,
Что мнѣ негоже.

Что много — нездорово.

Влѣзше межь ворони,
Кранкай, як и они.

Из едного дерева може быти и крест, и лопата (т. е. от едной родини могут добрѣ и злѣ чада быти).

На чіем возѣ идешь,
Того пѣсню пѣй!

Что ся отвлече, тое не втече.

Что громадѣ, то и бабѣ.

Кто под ким яму копле,
Сам в ню впаде.

Хоть бы в лѣсѣ,
Кобы в мисѣ.

Любмеся, як братя,
Рахуймеся, як жиди.

Злодѣй ми не брат,
Плюга (курва) ми не сестра.

Кто скупій, не глупій.

Счез, як пес в торѣ (ярмарку).

Кто рано встае,
Тому бог дае.

Раное потя зубы теребит,
А позднее — очи протерае.

И на мене (на мои ворота) колись солнце загрѣе.

И мынѣ колись прояснится.

Прійде коза до воза.

Медведя коли к меду тягли, уха му оторвали, а от меду — хвост.

Научившися ктось, что то пятница и субота, ял захаповати.

Выбирае, ги медвѣдь в дичках.

Не грай с панами,
Не будешь ходити босый ногами.

За чужее дычко дай ременик.

Брат собѣ рад,
Сестра собѣ несла.

Первѣсна голова, а други зубы (т. е. кто себе еще молодым держит, а при том стар).

Конец дѣло хвалит.

Так мя любит, ги соль очи.

Знае, от чего псы одыхают.

Не из едной пече хлѣба ѣл.

Бѣда с бѣдовь, а без бѣды горше (т. е. бѣда с лихою женою, а без неи злѣйше).

Мудрѣйшее куря хоче быти от квочки.

Научит бѣда попити,
Коль не буде ся чого вспомнити!

Ани двора, ани кола.

Бѣда бѣду перебуде,
Една мине, друга прійде.

Сиди ты, смутку, в кутку,
Докôль ти сорочку вытку.

Ѣд на сердци, мед на языцѣ.

Ни соле, ни муки,
Хватится за боки!

Соле е,
муки не е.

Пусти на нохоть,
Хотят на локоть.

Сиди ты, старый, дома,
Бо я иду за грибома.

Такій дѣду гриб ся изнял,
Чтобы дѣда дѣтко уэял.

Три дни до бѣды,
Три дни по бѣдѣ,
Весь тыждень в бѣдѣ.

Злобу рѣдким гребенем треба чесати.

Старого коня не научишь.

Конь четыриногій, 'ще ся пошпотит.

Мымляное теля и свою матерь не высее.

Одѣтый голому,
Здоровый хворому
Не вѣрує.

Я бѣдѣ лиця найшла,
Бѣда мнѣ кôнця дойшла.

Я бѣду сподобила,
Бѣда мене смозолила.

Пропали и мѣхи,
И орѣхи.

Казал пан,
Мусѣл сам.

Слаба та баща, котра свое руно не годна носити.

У богача полколача,
Еще богачь плаче,
А в сироты нигде корки (з хлѣба),
Еще она скаче

Не тому колачь печён,
Кому наречён.

Кто ся измагае,
И бог помагае.

Нѣт что с тым (добрым) журитися, что е, ай что не е.

Человѣк розмышляе,
Бог розполагае.

Стара солонина добра.

И стара коза соль лиже.

Чим ся сѣдѣе,
Тым ся в бѣдѣ дѣе.

Колода лніе, а дук стоит.

Двóрка ся дворит, а правдѣ быти.

Давно уже правдѣ звонили.

Так збае, ги пес за пятовь ноговь.

Пса на порозѣ треба горазд ударити, чтобы тямил.

Горазд бог розпорядил,
Что свини роги не дал (бо всѣх бы побола).

Не дай, боже, из простака панка.

Кто годен, не голоден.

До Святого Духа*67
Не лишайся кожуха.

Горка то комашня,
Коли голодна челядь домашня.

Бойся бога, царя честуй!

Кобы так человѣка горазд найшол, ги злое.

Только того е, ги нерѣзаных псѣв.

Мечеся, ги жид або циганин на эборѣ (ярмарку).

Якое ся народило, такое крестити.

Рахуючи сыр и масло, галушок не ѣсти.

Так ся смагае, обы и волк сыт, и коза цѣла.

Где не е огня, там ся не курит.

Кто спередполудне не запомогся, пополудне поздно (т. е. молод смагайся, чтобы 'сь в старости ся добре мал).

Так ся маю, ги пес межи дверями (ни вон, ни вдну — внутрь).

Так ся чую, ги тот, кого хижа горит (т. е. в отчаніи).

Коли ся сирота отдавала (замужь шла), и ночь ся смалѣла.

Такій, ги быль в поли (самотный сирота).

Кому что ся любит, хому поп, хому попадья.

Под шапковь му воробци (котрый не хоче шапку сняти и поклонитися).

Тогды бы 'сь сытый, коли крадени коні.

Злодѣй и тогда свого дѣла ся таит, коли го на шибеницю ведут.

Что дурному по розумови?

Так ся к сему розумѣешь, ги курка до пива.

Ни читати, ни писати не знаю, 'ще мя за царя хотят полежити.

Сперед сама рыбу не имай!

Только бери в рот, колько ся до него мѣстит.

Тогды лычко дря, коль отстае.

---

*67 свято влітку.

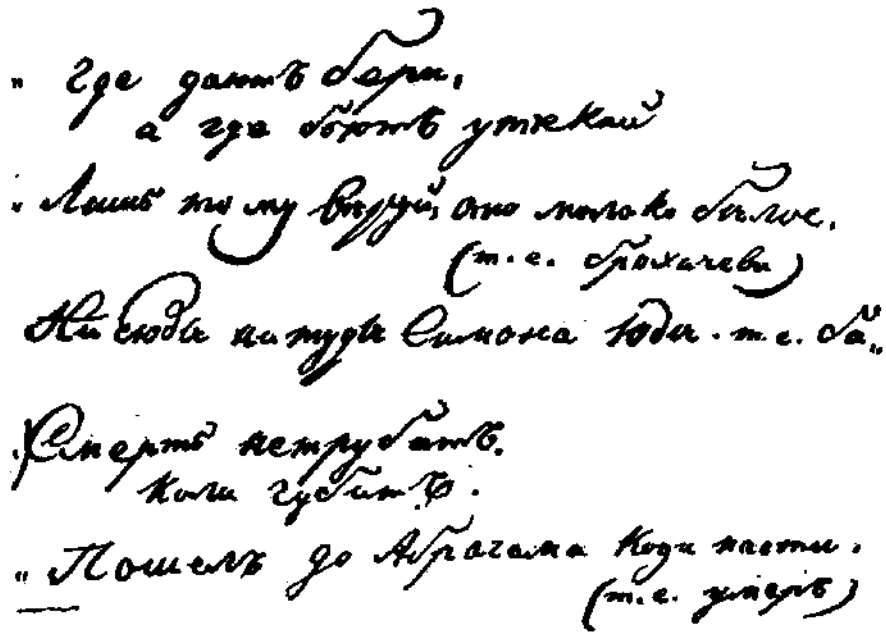

Так го били, ги цыганин желѣзо.

Учинил с комара коня.

Гора с горою ся не сыйде, но человѣк с человѣком ся сыйде.*68

Цыт, жёно! Пан знае, коли доста.*69

Гей, яка вода добра! Кобы мука та сыр, то был бы токан.

Дяк реве, 'ще мало бере,
А пбп тисне, 'ще ледвы писне.

Без бога ани до порога.

Складуй дудку (грошь) на дудку,
Учинишь купку.

Раного гостя нѣчто ся бояти (яко и рабый дождь, перейде).

Из великом примоты не все надѣйся дождю.

Чекай, будешь ты знати пана в пѣрю.*70

Казидорога лёд поломит, лёд поставит.

---

*68 Примітка Талапковича: кедь приключение Семиграда сіе не уничтожило.

*69 Примітка Талапковича: во время злопамятной панщины пан кмета дал бити, жена мужа отпрошовала, а мужь, весьма покорный, сказал: «Цыть, жёно», и проч.

*70 Примітка Талапковича: може, того цыганина, что школяры за владыку были прибрали и гостинник, обманен, его, опѣряного, в постели набил, „i t a b e n e" (так, добре) говорящого по-латински.

Примітки і коментарі

Почесне місце серед матеріалів закарпатоукраїнських фольклористів в збірнику Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» займають фольклорні записи Й. (В.) Талапковича, почерпнуті Я. Головацьким з його рукописної збірки «Список нѣсколькихъ русско-народныхъ пѣсень, загадок и пословиц с иными подробностями.» Як постать Талапковича, так і його рукописна збірка являють собою видатне явище в розвитові закарпатоукраїнського фольклору і фольклорної думки. Збірка Талапковича виділяється своєю багатогранністю, обсягом, та перш за все, наявністю в ній пісенних наспівів. Відомий радянський український дослідник — музикознавець В. Гошовський у своїй фундаментальній роботі «Украинские песни Закарпатья» (Москва, 1968) доречно писав про Талапковича: «Личность Талапковича (1806—1884 (?)) заслуживает внимания потому, что к своим записям песен, тексты которых были опубликованы Головацким в томе III/2 (!), он приложил и записи напевов. Следовательно, **рукописный сборник Талапковича можно считать первым собранием напевов закарпатских народных песен**, записанных в 60-х годах прошлого столетия» (стор. 64, підкреслення наше. — О. Р.).

Якщо за теперішніми результатами дослідження закарпатоукраїнського фольклору збірник І. Талапковича можна вважати, згідно з думкою В. Гошовського, першою збіркою (рукописною) наспівів закарпатоукраїнських народних пісень, разом з тим є підстави гадати, що поряд з Талапковичем записували наспіви народних пісень й інші музиканти-фольклористи, які могли мати й рукописні збірники пісень. Маємо на увазі, наприклад, М. Старецького на Східній Словаччині (кореспондент газети «Зоря Галицька» називає його «ученым музыкалистом» — 1853, № 26), який, як відомо, у 1853 році дав концерт у Пряшеві з своїм стацинським дитячим хором, у програмі якого були й народні пісні (див.: О. Рудловчак, Забутий ювілей. «Дружно вперед», 1953, стор. 16). О. Духнович, пропонуючи Я. Головацькому співробітників з Східної Словаччини, вказував як на музиканта-фольклориста саме на М. Старецького, даючи йому високу оцінку і очікуючи від нього вагомого внеску в матеріали збірника Головацького (лист О. Духновича до Я. Головацького від 16-го січня 1858 р.). Інший музикознавець, письменник та фольклорист, М. Нодь, якого згадує й В. Гошовський у наведеній роботі, вже у 1851 році видав у Відні пісенник з нотами («Русскій соловей»), в якому були й фольклорні матеріали. Відомо, що М. Нодь мав свої хори — в Ужгороді, Сиготі, у Відні, в репертуарі яких були й народні пісні.

Щодо вищенаведеної цитати, слід внести до неї певні поправки. За новознайденими даними про збірник Талапковича стало відомо, що він був укладений ще у 50-х роках минулого століття. І пісенну частину його надруковано в Головацького в т. II, а не в т. III/2.

Щодо змісту збірки Талапковича, з точки зору словесного фольклору на особливу увагу заслуговує її друга частина, що містить загадки і прислів'я, які до цього часу не були опубліковані, тобто їх не введено в науковий обіг.

Щодо зародження з Талапковича інтересу до народної творчості і щодо формування його фольклорних уподобань необхідно підкреслити, що Талапкович виходить з покладених М. Лучкаєм як фольклористом підвалин, на них він спирається і намагається їх розвивати, прямо посилаючись на кількох місцях на опубліковані М. Лучкаєм фольклорні матеріали в його «Grammatica Slavo-Ruthena» (Будин, 1830). Цей факт кидає світло на значення почину М. Лучкая в закарпатоукраїнській фольклористиці, який заплідніив фольклорну думку Заарпаття (та і всієї Західної України, адже автори «Русалки Дністрової» посилаються на М. Лучкая і на його роботу як на зразок), збудив інтерес до народної творчості, відродив фольклорну діяльність, дав їй певний напрям, щоправда, ще не маючи можливості спертн її на суто наукові принципи. Важливе, однак, те, що розпочату Лучкаєм справу Талапкович сприймає як початок певного процесу, і він свідомо включається в цей процес дослідницької роботи, вважаючи свій внесок ланкою його як в самому збиранні, фіксуванні народної творчості, так і в розвиткові фольклорної думки. Тому він і наголошує на тому, що перебирає естафету від М. Лучкая, несе її далі, але не повторює у своїй збірці матеріалів, вміщених в роботі М. Лучкая. Акцентує факт, що почином Лучкая зафіксовано лише маленьку краплинку того безмежного моря, яке нуртує в народі, і він — Талапкович — зафіксовує дальшу краплину цього безмежжя. Заслуговує на увагу в Талапковича в порівнянні з Лучкаєм і той факт, що він не як зразок мови подає

фольклорні здобутки, він їх сприймає і представляє як явище художнього порядку, як скарб духовного світу народу, як справжню народну художню творчість. Щоправда, він ставить ще на один рівень, подає як нерозривне ціле, пісенні тексти літературного походження і фольклорні зразки. Для нього все це «русско-народныя пѣсни», що повністю відповідає й уявам О. Духновича про «народнопісенну» скарбницю. Зрештою, і в М. Лучкая добірка народних пісень містить також тексти літературного походження.

Щодо постаті Талапковича, він народився, зріс і працював на Мараморощині та в тодішній Березькій жупі, його збірник і представляє фольклор цього регіону. Курйозне у Талапковича те, що ім'я його, як доводять документи, Василь, а не Йоанн або Іван, як ми його знаємо за збірником. На цей факт вказував вже згадуваний радянський дослідник В. Гошовський, який встановив, що в даний період Йоанна Талапковича не було взагалі у списках духовних осіб Мукачівської епархії, а в Білках (зараз Іршавський район Закарпатської області УРСР) в період виникнення збірки Талапковича посаду «пароха» займав саме Василь Талапкович. Як розкрити цю загадку?

Розбираючи почерк рукопису, ми помітили, що на титульній сторінці збірника ім'я, адреса і посада Талапковича написані чужою рукою, правдоподібно, рукою Я. Головацького. За назвою збірника «Список русско-народных пѣсень, загадок и пословиц с иными подробностями» поставлено крапку (тут кінчається й почерк Талапковича) і далі дописано: «собрал Іоанн Талапковичь, гр. ун. парох в Бѣлках (Bilke), засѣдатель консисторскій». Отже, не Талапкович, а хто-небудь інший (Я. Головацький) дописав його ім'я. Міг він помилитись? Мабуть, помилку зробив не він. Бо і Духнович, надсилаючи адресу Талапковича Головацькому, в листі від 16-го січня писав: Admodum Reverendo Domino Ioanni Talapkovics, Parocho Bilkensi, Assessori Consistoriali, per Munkács, Beregszász in Bilke." Отже, скоріш ця помилка потрапила у збірник від О. Духновича. Міг Духнович помилитись (в попередньому листі він пише лише Г. Талапкович), але могло статись і те, що в Талапковича були два імена, з чим часто зустрічаємось на Закарпатті, де нерідке й таке явище, що людину називають одним ім'ям, а в офіційних паперах записано інше, перше з двох внесених у метрику імен. Чи й тут в нас такий випадок? Може, коли-небудь нагода яка розкриє цю таємницю. А поки що немає іншого виходу, як вірити піднятим до цього часу документам, і вважати Йоанна, чи то Івана та Василя одною особою.

За шематизмами Мукачівської епархії та іншими джерелами вдалось встановити основні біографічні дані Талапковича. Як вже було згадано, певні факти біографії В. Талапковича розшукав відомий музикознавець Ю. Ю. Костюк, у співробітництві з яким були опрацьовані матеріали збірника Талапковича. Василь Дмитрович Талапкович народився у 1806 році, у 1831 році закінчив ужгородську богословську семінарію. Обов'язки священика виконував у 1833—1839 роках у селі Вучкове (зараз Міжгірського району Закарпатської області УРСР), у 1839—1855 роках — у селі Волове (зараз Міжгір'я), а від 1855 року — в с. Білки, де і помер 23-го червня 1888 року. Про батька Талапковиша Дмитра (народився 1764) відомо, що він попував у Воловому (1816—1835), де, правдоподібно, і помер і де пізніше був священиком також і В. Талапкович, отже, він тут від дитячих років збирав у себе, а згодом і вивчав здобутки народної творчості свого народу. Відомо теж, що у Василя Талапковича були два сини, з яких Омелян (1836—1889) був теж музикантом, етнографом і педагогом (вмер у Великих Лазах, похований в Ужгороді на Замковій горі).

Скупі біографічні матеріали дають підстави гадати, що Дмитро Талапкович сформувався в атмосфері пожвавлення культурно-освітніх стремлінь кінця XVIII та початку XIX століть, пов'язаного з постаттю закарпатоукраїнського просвітителя А. Бачинського, і дещо з цих просвітительських і культурно-літературних настанов прищепив і синові Василю. Василь, чи Йоанн Талапкович був молодшим ровесником О. Духновича, він навчався в Ужгороді в роки, коли М. Лучкай став відомим слов'янському світу як вчений-славіст, коли він саме збирав та опрацьовував матеріали до своїх філологічних та історичних робіт, коли серед закарпатських українців став зароджуватись і формуватись інтерес до славістики та інших наук (І. Фогарашій, В. Довгович, Г. Таркович, ще раніш Й. Базилович тощо), і ці зрушення, очевидно, зачепили й В. Талапковича, якого з М. Лучкаєм пов'язала щаслива нагода ще в молодих роках.

Згадуваний лист О. Духновича (від 16-го січня 1858 р.) містить також важливий для нас біографічний факт. Духнович, характеризуючи Талапковича, писав Я. Головацькому: «Он ревный русин, да и пѣвец. — Прежде был в Италіи, в Лукѣ дяком . . .»

Ця коротка інформація вже сама по собі розкриває важливий факт біографії В. Талапковича. Для нас вона стала поштовхом для пошуків дальших даних до біографії Талапковича.

Як відомо, князь Карл Людовик Бурбон з політичних міркувань задумав заснувати у 20-х роках минулого століття на своєму маєтку недалеко міста Лукка в Італії (в Морлії) храм і ввести в ньому східного обряду служби, пропагувати цей обряд з усіма його художніми прикметами і пишністю. Сам він був високоосвіченою людиною, яка, крім іншого, цікавилась слов'янами і славістикою, у Відні він близько зійшовся з слов'янською молоддю, став меценатом й українських талановитих молодих людей та їх публікацій. Через І. Фогарашія він звернувся до керівництва Мукачівської епархії, щоб воно забезпечило потрібні кадри для здійснення його задуму. Зрозуміло, він вимагав високоосвічених людей і художників, перш за все музично обдарованих людей. У склад першої такої делегації, в яку входили пресвітер, діякон і дяки, увійшли, крім іншого, М. Лучкай та Василь Талапкович (як дяк), тоді студент богослов'я, в якого були неабиякі голосові дані. Це, як підкреслив також і Духнович, був чудовий співак, який навіть у співучій Італії не заопромив себе і свій народ. Делегація виїхала з Ужгорода 28-го липня 1829-го року. Хоча передбачалось, що члени її там побудуть кілька років, Лучкай з-за непередбачених ускладнень повернувся 20-го жовтня 1830 р. (він збирався повернутись в Італію, але і тут настали перешкоди), а Талапкович приїхав в Ужгород дещо пізніше — 5-го січня 1831 р. (див.: «Науковий збірник товариства «Просвіта», VI, стор. 53). Для нас важливий факт, що в усіх документах, які торкаються цієї поїздки, в наукових роботах знаходимо ім'я В а с и л ь Талапкович. Отже, немає сумніву, що укладач нашого збірника саме Василь, а не Йоаким, чи то Іван Талапкович.

Формулюючи умови життя і обов'язки закарпатоукраїнських служителів, запрошених у Лукку, князь підкреслював, що молодим членам делегації, яка більшість року перебувала у Луцці, буде дана можливість відвідувати в місцевому університеті лекції з богослов'я і філософії. Імовірно, що цією можливістю скористався й В. Талапкович. Лучкай в одному з своїх листів до І. Фогарашія писав, що пильно вивчає італійську мову і працює над своїми роботами, щоб їх видати чим скоріш друком (лист від 14-го серпня 1829 р.). Правдоподібно, і Талапкович вивчав італійську мову, він став тут справжнім учнем М. Лучкая, який звідси надіслав рукопис „Grammatica Slavo-Ruthena" до друку, закінчив тут збірник проповідей і розроблював тези своєї історичної роботи „Historia Carpato-Ruthenorum." Талапковичу випало щастя заглянути у творчу лабораторію Лучкая. Може, він і помагав йому при закінченні рукописів, засвоївши наукову манеру роботи над текстами (на даному рівні наукового дослідження), пристрастившись до збирання та вивчення першоджерел народної культури, чому і присвятив себе у подальших роках. Отже, звідси іде його повага і любов до Лучкая, обізнаність з його роботою, бажання стати її продовжувачем. Правда, Талапкович не піднявся до суто наукових обріїв у своїй дільності, він залишався любителем з певними науковими рисами в методі роботи при збиранні і записуванні, систематизуванні джерельних матеріалів тощо. Щоправда, ми не знаємо, чи не залишив він, крім відомої нам і крім згадуваної О. Духновичем збірок, й інші рукописні роботи. Слід би було звернути увагу на те, чи не друкувався він в тогочасній періодичній пресі.

З позитивних рис Лучкая-дослідника і патріота, який саме з Лукки писав І. Фогарашію, що «загальному добру треба підпорядкувати особисте», і який роботами, над якими тут працював, бажав «піднести честь свого народу», Талапкович засвоїв працелюбність і працездатність, безкорисливість, повагу і любов до рідної культури, самовідданість інтересам загалу, і ці позитивні риси Талапковича чітко віддзеркалює його збірка.

Щодо інтересу Талапковича до збирання і фіксування н а с п і в і в пісень не відоме джерело його зацікавлення і натхнення. Доречно буде, однак, нагадати значний підйом на полі музичної культури Закарпаття в другій третині XIX століття, пов'язаний з діяльністю видатного російського музиканта, педагога і диригента Константина Матезонського в Ужгороді, яка продовжувалась 25 років (1833—1858). Відомий радянський дослідник проф. Я. Штернберг згадує багаточисленних «учеников и последователей» Матезонського на Закарпатті («Закарпатская правда» від 5 травня 1976). Здається, саме від Матезонського ведуть нитки і до українських музикантів та фольклористів Східної Словаччини. І хоч Талапкович не був прямим учнем К. Матезонського, бо він закінчив Ужгородську богословську семінарію вже у 1831 році,

проте, очевидно, Талапковича не обійшли ті поштовхи, що йшли з Ужгорода у справі піднесення музичної культури краю.

Згадаємо ще, що свою фольклорну діяльність Талапкович розгорнув в атмосфері розмаху фольклорної думки в слов'янських народів і в Угорщині взагалі, коли формувалось і розгорталось співробітництво закарпатських українців з Західною і Східною Україною, з Росією на полі дослідження фольклору та етнографії і набувала розмаху співпраця з угорською фольклористикою. Збірка Талапковича, яка походить з 50-х років минулого століття, є результатом довголітньої його діяльності на полі збирання і вивчення народної творчості.

Першим зацікавився фольклорними матеріалами Талапковича О. Духнович, який ще на початку 50-х років розпочав пропаганду збирання фольклору, задумав широко організувати вивчення народної творчості і в середині 50-х років приступив до збирання матеріалів для фольклорного збірника, запросивши до співробітництва у цьому виданні і Талапковича (див. лист О. Духновича до Я. Головацького від 3-го листопада 1857 р.). Як відомо, Духнович у несприятливих умовах абсолютизму зазнав з цими своїми планами про видання фольклорного збірника фіаско, і матеріали, отримані для цього збірника від Талапковича, він не використав. Однак, коли наприкінці 50-х років Яків Головацький звернувся до Духновича і запросив його співробітничати у його збірнику народних пісень, Духнович одним з перших запропонував Головацькому у співробітники Талапковича, надіславши Головацькому ще наприкінці 1857-го року «список» Талапковича, тобто ті матеріали, що залишились в нього від задуманого ним збірника. Це, мабуть, була невелика добірка фольклорних матеріалів, яка не задовольнила Головацького, він зразу ж попросив Духновича зв'язати його безпосередньо з Талапковичем. Що це була за добірка і що з нею зробив Я. Головацький, не вдалось встановити. Отримавши від Духновича у січні 1858-го року адресу Талапковича, він, мабуть, негайно написав Талапковичу, і той надіслав Головацькому відому нам збірку, яку Головацький, переписавши, вже у тому ж 1858 р. переправив в Москву, де друкувався його збірник, повідомивши про посилку редактора свого Збірника О. М. Бодянського листом від 6 червня 1859 р. (рукописний відділ Московської Бібліотеки ім. Леніна, ф. 36, к. 6, од. зб. 4.) і просячи Бодянського знайти можливість вмістити матеріали Талапковича хоча б як додаток до збірника. Згадав теж про цінний нотний матеріал збірника Талапковича, обіцяв його опрацювати і додатково надіслати Бодянському.

Отже, існували два рукописні збірники Талапковича, один з першої половини 50-х років і другий з 1858 р., тобто переданий у цьому році Я. Головацькому. Перший нам не відомий, другий — вище надрукований. Не виключено, що другий містив у собі й матеріали першого. Наведені факти дають право гадати, що цей збірник Талапкович готував не для Головацького, що він лежав у нього готовим, коли надійшов лист Головацького про співробітництво. Очевидно, Талапкович думав свій збірник надрукувати окремою книжкою і цим виданням продовжити роботу Лучкая.

Збірник Талапковича, як вже згадувалось, свідчить перш за все про любов її укладача до фольклору, до культури рідного народу, про працездатність, кропітку, щоденну скромну роботу на полі збирання, фіксування, опрацьовування фольклорних матеріалів, а також про історичні та філологічні знання автора. З цього погляду на увагу заслуговують примітки Талапковича до поданих у збірнику текстів.

Рукопис збірника, який нараховує 73 (72 + 1) пагіновані листи (Талапкович помилився при їх пагінуванні) і зберігається в рукописному відділі Львівської наукової бібліотека АН УРСР (НД-103/п. 12), естетично оформлений, написаний каліграфічно, так що немає утруднень з розбиранням текстів, нотний запис в ньому теж любовно та бережно виконаний. Записаний матеріал розподілений за жанрами. До текстів подано примітки та пояснення, іноді й угорською мовою. Немає тільки паспортизації в збірнику. З цієї точки зору метод подачі матеріалу в Талапковича уступає методу братів Кралицьких, а також збірнику О. Павловича, де пісні у значній мірі або й повністю паспортизовані.

Збірник Талапковича в основному розподілено на дві частини — на пісенну частину і на частину, яка містить інші фольклорні жанри, а саме: скоромовки, загадки та прислів'я. Перша частина, з свого боку, розпадається на чотири нерівні за обсягом розділи. Перший з них містить пісні різного характеру з нотами, у самостійний другий розділ Талапкович виділив коломийки, в маленькому за обсягом розділі подає перелік кількох штучних чи то літературного походження пісень і, нарешті, в невеликому четвертому розділі вмістив зразки дитячих пісень. Я. Головацький використав лише пісенну частину збірника.

Тексти пісень збірника Талапковича оригінальні, цінні, вони майже виключно побутового характеру і лише в кількох випадках повторюються в інших поданих нами збірниках, здебільшого у варіантному вигляді.

Мелодії пісень неменш оригінальні, ніж пісенні тексти збірника Талапковича. Більше того, це унікатні матеріали, які розкривають забуту сторінку пісенної культури Закарпаття, освітлюючи невідомий історичний етап розвитку української пісні взагалі. За одним винятком і за винятком коломийок, жодна з наведених у Талапковича мелодій не дожила до нашого часу. Отже, пісенні матеріали збірника щодо їх наспівів заповнюють значну білу пляму на карті вивчення історії нашої музичної культури.

Залишається ще сказати про формальну сторону фіксування текстів. Щодо мови і лексики, Талапкович вірно передає оригінал, не допускає втручань у тексти і переробок, що мають місце, наприклад, у збірнику О. Духновича, який увійшов у видання Я. Головацького, але якого тут не подаємо. Дещо інакші справи з орфографією. Талапкович не застосовує фонетичного транскрибування текстів, він, як і Лучкай, «етимологізує», якщо можна так виразитись, текст запису, тобто розмовну українську мову текстів намагається узгодити з нормами тогочасної писемної мови, що вживалась на Закарпатті, з правилами, які у великій мірі відповідали нормам літературної російськоы мови. В основному дієслівна форма минулого часу однини чоловічого роду подається у збірнику з закінченням на -л (ходил, спѣвал, пошел); в префіксах і прислівниках замість з, з-, із, із-, од, од-, від, від- Талапкович пише с, с-, от, от- (с мѣха, слетит, смозолила, сыйде, отдал, от него), замість -і- або -ѣ- пише о, рідко ô, замість де пише где, далі: что, чтобы, волк, овес-ôвса, пока, он тощо. Передача пісенної побудови текстів майже бездоганна, в чому і виражений один з проявів культури запису.

Зважаючи на наведені сторони запису, текст оригіналу передаємо майже без втручань. В певних випадках виправляємо інтерпункцію, вводимо пропущені розділові знаки та роздільне написання слів.

Якщо фіксування мовного матеріалу свідчить про фаховий підхід до запису, якщо він в рамках тогочасних норм кваліфіковано поданий, в сфері музичного запису, який, зрозуміло, вимагав більшої технічної вмілості, в Талапковича досить відчутний дилетантизм. В деяких випадках Талапкович безсилий перед складністю мелодії, вимогливістю ритму, неточно передає метро-ритм тощо. Взагалі мелодії в збірнику часто подані у високій теситурі. Як бачити, у сфері музичній дає себе знати відсутність безпосереднього, досвідченого напутника, яким був для Талапковича у сфері словесного запису М. Лучкай.

На останній сторінці збірника знаходимо примітку чужою рукою про те, що 4 пісні збірника було опубліковано у виданні «Гостинец руским дѣвицам» (Львів, У Поремби, 1862). Не вдалось встановити нічого ближчого ні про дане видання, ні про надруковані в ньому тексти Талапковича, ні про те, чи були до них подані мелодії.

I

ПІСНІ

(Пояснення і коментарі до мелодій — Ю. Ю. Костюка)

Перший розділ пісенної частини збірника Талапковича (2—22 листи) містить пісні різного жанру. Поряд з фольклорними пісенними текстами знаходимо в цьому розділі й тексти літературного походження, з яких певна частина офольклорилась, а також тексти, перекладені, передусім з угорської. До текстів подаються також мелодії. В цьому розділі вміщено 36 пісенних текстів і 24 мелодії. Отже, кілька текстів співається на ту саму мелодію. В додатку, який подано після добірки коломийок, є дальші 3 мелодії і 4 тексти до них без мелодій (крім цих є ще дві коломийкові мелодії, які згадуємо в розділі «Коломийки»). Всього (крім двох коломийок) цей перший розділ збірника Талапковича містить 27 наспівів.

Очевидно, Талапкович обрав для своєї збірки найпопулярніші і типові для тогочасся мелодії Закарпаття. Вони зовсім незнайомі нашому сучаснику, що і визначає їх історичну вартість. Жодна з цих мелодій не увійшла у відомі нам збірники закарпатоукраїнських пісень (Д. Задор, Ю. Костюк, П. Милославський. Народні пісні подкарпатских русинов. Ужгород, 1944; В. Гопповский. Украинские песни Закарпатья. Москва, 1968; М. М. Кречко. Закарпатські народні пісні. Ужгород, 1959; З. І. Васи-

ленко. Закарпатські народні пісні. Київ, 1962; М. Кречко, П. Линтур. Закарпатські пісні та коломийки. Ужгород, 1965; І. М. Сенько. Як зачую коломийку. Ужгород, 1975). В добірці мелодій збірника Талапковича, на тлі співучого голосу Закарпаття, виразно чується голос Галичини та Східної України; мотиви цих пісень переплітаються і зливаються в один дужий хор. Бо ж пісня, як пташка, не знає кордонів, вона різними шляхами пробиралась від братів на Закарпаття. У добірці мелодій збірника Талапковича відчутний також вплив угорської та словацької пісенної культури, що становить своєрідність даного етапу розвитку пісенної історії Закарпатських українців, є проявом взаємних зв'язків сусідніх культур.

Як вже згадувалось, з фіксуванням мелодій Талапкович мав значні утруднення. З метро-ритмічного боку він недостатньо відчував основні акценти тактів наспіву. Лігатури завдавали йому клопоту. Найближчим був для нього чотиридольний такт, у який він намагався втиснути також і мелодії інших метро-ритмічних структур (передусім дводольних і тридольних). У випадку складніших метро-ритмічних структур він був безпорадним. Кульгає в деяких піснях музична орфографія. Як вже згадувалось, значна кількість мелодій з невідомої причини Талапковичем поставлена у надмірно високому регістрі. Цікаво, що скрипковий ключ (соль — g) на початку кожного нотованого прикладу записаний не на правильній — другій знизу, а на середній лінійці нотоносця. Приключові знаки альтернації при тому поставлені правильно. Високу тесситуру більшості записаних мелодій можна, мабуть, пояснити тим, що Талапкович перевіряв нотний запис за певним музичним інструментом, правдоподібно, за фісгармонією, не беручи до уваги можливості регістру людського голосу.

До жодної пісні не подано у добірці ні паспортизації, ні темпових вказівок.

Проте цінним у роботі Талапковича є саме те, що, незважаючи на ці утруднення, перешкоди, на недостатню підготованість до нотування наспівів і на недосконалість фіксації мелодій, він не відмовлявся від поставленого завдання: представити сучасникові і залишити нащадкам відрізок своєї музичної сучасності.

Мелодії пісень з значними відхиленнями з музично-орфографічного і метро-ритмічного боку наводимо у правильній формі за нотним записом Талапковича. Ідеться про такі номери мелодій: 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 13, 14, 18, 20, 24, 28, 29, 31(32), 32(33), 34(35), 35(36), 40(41).

Словесні тексти цього розділу надруковані у вигляді суцільної добірки в т. II збірника Головацького під заголовком: «Пѣсни Угорской Руси, собранныя Талапковичем, бывшим (!) священиком в Бѣлках», стор. 535—559. (Як бачити з цього заголовку, в Я. Головацького не було точних даних про ім'я Талапковича, бо ім'я його він тут не наводить, а місце роботи теж наводить хибно, адже він був у часі виходу збірника Головацького саме у Білках. Вже це говорить про певні недорозуміння з прізвищем і даними біографії Талапковича, з цього і виникли неточності у подачі його імені). Певні тексти цього розділу збірника Талапковича або їх варіанти зустрічаються в збірниках інших закарпатоукраїнських співробітників Головацького, передусім у збірниках О. Митрака.

Також і до цього розділу подав Талапкович примітку, що в ньому не друкуються пісні, які вийшли в грамматиці М. Лучкая, тобто збірник Талапковича є продовженням добірки Лучкая.

1. «Ой, на горѣ, на долинѣ...» Пісня з наспівом. В Головацького текст пісні вміщено майже без втручань (т. II, стор. 535—536). Цей текст знаходимо теж і в рукописній збірці І. Олександра Митрака. Оскільки обидва тексти тотожні, Головацький не скористався текстом О. Митрака, тобто ще раз не надрукував пісню в третьому томі свого збірника, де вміщено інші матеріали збірників О. Митрака. Як пояснити тотожність текстів (невеличкі розбіжності є тільки в орфографії, має місце заміна кількох слів) в двох рукописних збірниках? Або Митрак мав у руках збірник Талапковича, або обидва записувачі скористались спільним, третім джерелом.

Правки в Головацького:

[1] Я молодый, не женився; [2] Где ти, милый, вѣрни слова, Што ты не мой, я не твоя?

Мелодія пісні зараз вже забута. За ритмом і темпом вона могла бути танцювальною, за музичною побудовою робить враження мелодії літературного походження, хоча слова пісні, правдоподібно, фольклорного походження.

Мелодія пісні побудована в автентичній мажорній тональності, діапазоном до октави. Структуру наспіву можна пояснити автентичним сполученням двох пентахордів — нижнього іонійського із верхнім лідійським. Йдеться про комбіновану квінтакордальну систему, де в обох пентахордах мажорного нахилу крайні стабільні цен-

тральні тони заповнені внутрішніми нестійкими звуками. Нижній іонійський пентахорд автентично пов'язується із верхнім лідійським, внаслідок чого одночастинка мелодія в обох реченнях, у висхідному (асцендентному) і низхідному (десцендентному), досягає діапазону октави автентичної мажорної тональності.

Фіксуючи мелодію, Талапковичуклав її у цілий чотиридольний (С) такт, правильніше було з метро-ритмічного боку укласти у дводольний (2/4) такт.

2. «Д о л е ж ь м о я, д о л е...». Пісня, правдоподібно, літературного походження. Про це свідчить як її мелодія, так і текст, хоча в тексті застосовано народно-пісенну поетику. Текст пісні Я. Головацький надрукував (т. II, стор. 536—537) з невеликими правками:

[1] Была нещастия; [2] Цы ты мене, мамко; [3] Што ты минѣ от Богонька Дольку не просила; [4] Трѣски не сберала; [5] Што ты мою д о л е н е н ь к у (Головацький доповнив склад, що його бракувало в рядку); [6] Цы лишь тôлько моя.

Мелодія пісні, побудована в мажорній тональності, діапазоном великої сексти, робить враження імітації на мазурковий метро-ритм, який Талапковичу не вдалось адекватно передати. Пісню треба було занотувати не в цілому (С), а в тридольному (3/4) такті, як Талапковичу вдалось цю справу розв'язати в пісні № 15.

3. «О й, б о ж е м о й, к о т о р ы й...» Пісня, як і попередня, робить враження штучної пісні. Текст її надруковано в Головацького (т. II, стор. 137) без змін, з правками відповідно до застосованих Головацьким орфографічних принципів, які торкались перш за все закінчень дієслів (-в замість -л).

Мелодія пісні танцювального характеру, хоч автор і не визначив відповідно темпу пісні, в чому саме полягає хибність фіксації наспіву. Мелодія пісні, подібно до народних наспівів, звучить у мажорно-мінорній паралелі. Лаконічні фрази обох речень пісні структурально побудовані на трихордальних мотивах. Друга фраза другого речення пісні поширює мінорну мелодію внизу мелодійним гіпо-тетрахордом на октаву, при чому четверта нота останнього такту повинна була бути вводним тоном мінорної тональності («gis», мабуть, це помилка). Мелодію Талапкович уклав у цілий (С) такт, а між тим метрично її належало втиснути у дводольний (2/4) такт.

4. «Г е й т ы, д ѣ в ч и н о...» Українська пісня літературного походження, поширена на всій українській етнічній території і популярна на Закарпатті в другій половині XIX і на початку XX ст. Це, однак, у нашому випадку торкається лише текстового боку. Цікаво, що мелодія пісні зараз невідома, за своєю музичною структурою штучна, в ній звучать варіанти мотивів різних відомих нам сьогодні українських пісень. Відчутна, передусім у другій, мінорній частині, спорідненість наспіву з мотивами відомих галицьких українських пісень.

Текст пісні знаходимо і в збірнику І Олександра Митрака, в якого в порівнянні з текстом збірки Талапковича додано одну, останню строфу. В Головацького текст пісні надруковано (т. II, стор. 538) з однією правкою:

[1] З в е ч е р а не прійшла.

Текст Митрака Головацький не надрукував.

Структура мелодії пісні побудована на контрасті тональностей. Автентична мажорна мелодія першого речення на початку з вводним тоном і субквартою розгалужується асцендентно діапазоном до октави та далі безпосередньо переходить у друге речення в паралельній мінорній тональності із вводним тоном. І тут мелодію із метро-ритмічного боку занотовано у цілому (С) такті, а належало її впорядкувати в дводольному (2/4) такті.

5. «О, б о ж е м о й, б о ж е...» Текст пісні, який Головацький подав у своєму збірнику в т. II, стор. 538, знаходимо також в збірнику І Олександра Митрака, тільки з нього побудова її інша. Він подає значно скорочений текст, розподіливши його на дві шестирядкові строфи і поєднавши два рядки в один рядок, тобто, замість шестискладових рядків Талапковича, в Митрака побудовано пісню з 12-складових рядків. Крім того орфографія в Митрака більш наближена до фонетичного фіксування тексту. Текст Митрака Головацький не надрукував.

Правки в Головацького:

[1] Выйми мя з неволи; [2] Твои бѣли ноги; [3] Отколь ты мя, мамко, На свѣт народила; [4] Што 'м тяжко робила; [5] За твою годувлю.

Мелодія цієї пісні, текст якої робить враження дещо підробленого фольклорного запису, записана з відомої на той час угорської пісні, текст якої подається у перекладі на українську мову нижче, під номером 6 і до якої подано в рукопису приміт-ку, що обидва тексти (№№ 5 і 6) співаються на мелодію № 5. В той час був поши-

рений звичай на відому і популярну мелодію укладати нові тексти або народно-пісенні тексти співати на відому іншу мелодію. Відомо, що О. Павлович навіть в газеті дав оголошення, що на замовлення може укладати тексти пісень, тільки треба йому надіслати яку-небудь мелодію. В. Довгович і, правдоподібно, крім О. Павловича, й О. Духнович, як можна гадати на підставі збірника М. Бескида, писали тексти на відомі мелодії. Приніс хто-небудь з далеких країв милозвучну пісенну мелодію, її підхоплювали і використовували для покладення на ноти власних, рідних текстів. Отже, відомі пісенні тексти, що співались на сербські, хорватські, польські, словацькі і угорські мелодії. Про це свідчать, зрештою, і тут надруковані збірники. Перший закарпатоукраїнський збірник поезій і пісенних текстів з нотами, укладений М. Нодем, «Русскій соловей» (Відень, 1851), містить значну кількість мелодій, запозичених з угорської і словацької фольклорної скарбниці. В нашому випадку мелодію (№ 5) і з текстом (№ 6) запозичено з угорського народно-пісенного фонду. Разом з тим мелодія пісні є дуже близьким варіантом словацької пісні „Kopala studienku", мелодія якої стала основою словацької частини державного гімну ЧССР із текстом Янд. Матушки. Мінорна мелодія пісні з діапозоном в пентахорд та з півтоновим розширенням (f^2) у Талапковича занотована у цілому (C) такті, що не відповідає метро-ритмічній структурі наспіву. Його слід було занотувати в дводольному (2/4) такті.

6. «Кажут, что не дадут...» Текст пісні, яка співається на мелодію № 5 (див. ширші коментарі вище під № 5), є майже дослівним перекладом угорської пісні: „Azt mondják nem adnak Engem galambomnak (2x), Inkább adnak engem Annak a hatökrös Fekete csuhásnak. Pedig az én rózsám Olly szeliden néz rám (2x). Hogyha csókot nyom rám, Tizenkét ökörért Csakugyan nem adnám". Також і цей угорський оригінал співався на вищенаведену (№ 5) мелодію. Переклад штучний, в другій строфі особливо невдалий, навіть незрозумілий. У примітці до цієї пісні Талапкович підкреслює, що вона співається разом з наступною піснею № 7. Обидві вони ніби творять одне ціле. До речі, і текст пісні № 7 є перекладом з угорської.

7. «Смотри, мил, ми до очат...». Текст пісні перекладено з угорської. Головацький надрукував його (т. II, стор. 540) без змін. Мелодія пісні мажорна, танцювального характеру, діапазоном гексакордальна з домінантною субквартою.

8. «Там в поли могила...». Пісня, очевидно, літературного походження. Текст її знаходимо з невеликими змінами також в збірнику І Олександра Митрака. Варіант Митрака Головацький не надрукував. Варіант Талапковича надрукований в Я. Головацького (т. II, стор. 540) майже без змін.

Мелодія пісні, побудована у іонійській пентахордальній тональності із вводним тоном, відповідно запису, є мажорною, веселого характеру, який не відповідає мінорному настрою тексту пісні. Вона, незважаючи на те, що темп не визначено, робить враження рухливого танцювального наспіву. Мелодія пісні написана у високій тесситурі та в цілому (C), замість у дводольному (2/4) такті.

9. «Кедь я собѣ изгадаю...» Варіант тексту пісні, надрукованого Я. Головацьким в т. III/1, стор. 385—386, знаходимо також в збірнику І О. Митрака. Варіант Талапковича Головацький подав (т. II, стор. 541) без змін, на кількох місцях застосовавши власний орфографічний спосоіб передачі тексту. Текст пісні носить фольклорний характер, проте на деяких місцях відчувається штучне втручання в словесну фольклорну канву. Мінорна мелодія пісні дорійського нахилу із вводним тоном робить враження штучної мелодії. Мелодію пісні занотовано у цілому (C) такті, слід було подати її у дводольному такті. Підлягає сумніву непослідовне ритмічне упорядкування мелодії в третьому, п'ятому і сьомому тактах в порівнянні з рештою тактів.

10. «Чую, чую через людій...» Пісню подав Я. Головацький (т. II, стор. 542) без змін. Щодо наспіву, це текстовий варіант мелодії № 9.

11. «Из недѣлоньки...» Вміщено в Я. Головацького (т. II, стор. 542) без змін. Мелодія пісні сумна, баладична, суто народна. Перше речення її побудоване у мінорному (дорійському) пентахорді; друге — у десцендентному гептахорді амбітом великої септими. Мелодія зафіксована у високій тесситурі. Ліги не застосовані у тактах 7, 8 і 15.

12. «Чому 'сь не прійшол...» Вміщено в Я. Головацького (т. II, стор. 542—543) без змін. Це текстовий варіант попередньої мелодії.

13. Катеринка («Прійду до тя во недѣлю...»). Це широко відома пісня і мотив у закарпатських українців. Текст пісні знаходимо і в збірнику І Олександра Митрака. Головацький подав його в т. II, стор. 543—544 без змін, тільки

перший рядок здеформував, скоротивши його на один склад («Прійду до тя в (!) недѣлю»; і в Митрака: «Прійду до тя у недѣлю»).

Мелодія пісні, незважаючи на те, що в запису темп не визначений, за своєю ритмічною структурою є танцювального характеру. Подана у збірнику Талапковича мелодія відрізняється від мелодій, на які співаються зараз варіанти цього тексту.

Мінорний наспів пісні побудований у гіпо-гармонічній мінорній тональності. Якщо другий і п'ятий тони першого такту рукопису пісні вважати достовірним записом („b" замість „h"), в такому разі обі фрази першого речення мелодії плагально пов'язані сполученням хроматичного проміжного тетрахорду із дорійським пентахордом. Обі фрази другого речення пісні структурально трихордальні, із вводним тоном. Мелодія пісні занотована у високій теситурі, метрично слід було її укласти у дводольний (2/4) такт, замість цілого такту (С).

14. «Вѣют вѣтры...» Пісня являє собою переробку першої арії народної опери (оперети) І. П. Котляревського — М. В. Лисенка «Наталка Полтавка». Текст пісні значно різниться від відомих варіантів тексту п'єси Котляревського (див.: Пісні літературного походження. Київ, 1978, стор. 79—81). Мелодія зовсім не схожа на відомі зараз варіанти класичного наспіву або конкретно тих варіантів, що їх опубліковано у вищезгаданій публікації. На увагу заслуговує примітка Талапковича, що подану ним пісню щойно занесено на Закарпаття, тобто вона «новозайшлая». Основна розбіжність з відомими мелодіями полягає у тому, що в Талапковича мелодія пісні спочатку мажорна, потім під впливом романтично настроєного сумного тексту нагло модулює у десендентному напрямі до мінорної домінантної тональності (d), потім раптово кадансує в основній мажорній тональності. Також і тут замість чотиридольного такту (С) слід було занотувати мелодію у дводольному (2/4) такті.

Талапкович зауважує, що ця пісня виконувалась так, що за кожною її строфою приспівувалась пісня № 15.

Текст пісні вміщено в Я. Головацького (т. II, стор. 544) з незначними правками:
[1] Где ты, озовися; [2] В лютой горѣ (!); [3] А щастья не бачу.

15. «О, як дуже за тобою...» Значно поширений варіант пісні (16 строф) знаходимо в збірці Й. Петрашовича, який Я. Головацький опублікував у т. III/1 (стор. 429). Текст пісні Талапковича Я. Головацький подав в т. II, стор. 544, з незначними правками:
[1] Коль сгадаю, что 'м тя любил; [2] Любовь скончу в гробѣ.

Очевидно, пісня була популярною і широко відомою серед закарпатських українців, якщо дійшов до нас її запис з території Східної Словаччини і з середини Закарпаття. Це пісня літературного походження, мажорну мелодію її укладено у мазурковій метро-ритмічній структурі. Наспів пісні можна вважати ритмічним варіантом мелодії № 2. Кістяк пісні нагадує відому мелодію пісні «Гей, слов'яне...»

16. Ой, Маріко, подай вѣнец...» Текст пісні, очевидно, «зліплено» з двох пісень, про що свідчить і той факт, що зміст першої строфи суперечить змісту дальших строф. Текст пісні без першої строфи і з невеликими змінами знаходимо в збірнику І Олександра Митрака (надрукована в т. III/1, стор. 399—400). Текст Талапковича подано в Головацького (т. II, стор. 544—545) з незначними правками:
[1] Ой Марико, подай вѣнец, Бо вже я твôй та паробець; [2] Ачь (!) не прійду за рок, за два; [3] Камянное сердце 'м мала, Што 'му му руку не подала.

Мінорна мелодія пісні маловиразної тональності робить враження штучного наспіву, хоча текст пісні фольклорного походження. Перше речення пісні має нахил до лідійської тональності; друге — має структуру мінорного пентахорду із розширенням внизу на цілу секунду і без вводного тону („g", замість „gis"). Занотовано мелодію у високій теситурі. Вигідніше було вписати її у тональності на чисту кварту нижче.

17. «Е 'ще в поли по листкови...» Текст робить враження пісні літературного походження. Вміщена в Головацького (т. II, стор. 545) з такою правкою:
[1] Иди, иди, абы 'сь не став, Коли 'сь мене обманивав.
Співається на мелодію попередньої пісні № 16.

18. «Долино, долино...» Текст пісні з певними різночитаннями знаходимо в збірнику І О. Митрака. Його варіант Головацький не надрукував. Текст Талапковича подано (т. II, стор. 545—546) з незначними правками:
[1] Бог дай на тя, Иванку (!); [2] не ходив до мене; [3] За што ся прогнѣвав?

Як текст, так і мелодія пісні фольклорного походження. Перше речення десендентної мінорної мелодії пісні має тетрахордальну структуру з розширенням внизу

на цілий тон. Друге речення побудоване в еолській десцендентній автентичній мелодії, діапазоном до октави. Щодо текстових фраз та їх наголосів метро-ритмічний розподіл мелодії неправильний. З оглядом на середній діапазон голосового регістру правильніше було її написати у тональності на чисту кварту нижче.

19. «Пила мила, пила...» Текст співається на мелодію попередньої пісні (№ 18). Його вміщено в Головацького (т. II, стор. 546) з незначними правками:
[1] Чей бы 'сь руменeнькій; [2] Не цыгань, миленька, Ще нóчка темненька.

20. «Где ты была, Мила, сночи...» Текст пісні вміщено і в збірнику І О. Митрака з розбіжностями в пісенній структурі (три чотирирядкові строфи) і з певними різночитаннями. Варіант Митрака Головацький подав у т. III/1, стор. 398. Текст В. Талапковича надрукував (т. II, стор. 547) з невеликими правками:
[1] Чорни очи; [2] Яка нóчка; [3] Буде опять.
Мелодія пісні мінорна, рухлива, діапазоном досягає до октави. Перше речення пісні рухається у мінорному (дорійському) асцендентному пентахорді. Друге рухається із верхньої октави мелодії у десцендентному напрямі і досягає основного звуку тоніки автентичної еольської (натуральної) мінорної тональності. Останні два дводольні такти з метричного боку слід було поєднати в один тридольний такт. Мелодію занотовано також у високій теситурі.

21. «Ой, на горѣ Дуб дуплавый...» В Головацького текст пісні надруковано (т. II, стор. 547—548) без змін. Він співається на мелодію попередньої (№ 20) пісні.

22. «Побили, забили...» Текст вміщено в Я. Головацького (т. II, стор. 548) з однією правкою: [1] А я ся напудив. Як текст, так і мелодія, правдоподібно, фольклорного походження. Автентична десцендентна мінорна мелодія пісні нотована у високій теситурі. Верхній еольський тетрахорд мелодії розширений цілим тоном (без ввідного тону) і автентично пов'язаний із спіднім еольським тетрахордом. У спільному тетрахорді в одному випадку підвищену терцію слід вважати ввідним тоном до крайнього тону спіднього тетрахорду. Метричну структуру мелодії треба було втиснути у дводольний (2/4) такт, замість цілого (С) такту, а мелодію транспонувати на чисту кварту нижче.

23. «Солодка м'а мамко...» Здається, що текст пісні літературного походження, про що свідчить і її мова («должна вандровати...»). Може бути і те, що це ким-небудь перероблений текст. Головацький текст пісні подав (т. II, стор. 549) без змін. Мелодію подано під № 22.

24. «Писала Краина...» Текст пісні подав Я. Головацький (т. II, стор. 459) з незначними правками:
[1] Не една повгарка За повгарём плаче.

Судячи за текстом, це розповсюджена на етнічній закарпаській українській території пісня, яку знаходимо в різних варіантах і в інших збірниках. Мелодія її мажорна, рухається в десцендентному напрямі. Діапазоном вона сягає до спідньої октави із розширенням вверху на цілий тон. Наспів вписаний у високій теситурі. Дві фрази першого речення мелодії є в тетрахордальному і квінтакордальному взаємозв'язку. Друге речення пісні побудоване у десцендентній міксолідійській тональності. В усіх парних тактах пісні автор був безрадний у подачі ритмічної структури синкопи.

25. «Добрѣ тому, добрѣ...» Текст пісні надруковано в Головацького (т. II, стор. 549—550) з невеликими правками:
[1] Не я за нев, не я, Ай она за мнов (!), Як тота овечка За зеленов травов.
Мелодію пісні подано під № 24.

26. «На горѣ бубнуют...» Текст пісні Я. Головацький надрукував (т. II, стор. 550) без змін. Мелодію пісні подано під № 24.

27. «Васильку, Василю...». Вміщено в Головацького (т. II, стор. 550) без змін. Скорочений на два рядки варіант пісні («Ой, Василю, Васильчику...») подано в збірнику І О. Митрака. Цей варіант надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 401. Мелодію пісні подано під № 24.

28. «За всю бѣду, Неволицю...» Скорочений на одну строфу, дещо відмінний за змістом і строфічною побудовою варіант пісні знаходимо і в збірнику І О. Митрака. Його текст подано в Я. Головацького в т. III/1, стор. 397. Текст Талапковича надруковано в Головацького в т. II, стор. 551 з такими правками:
[1] Повѣдят ей добри люде, Ей як мене бôльш не буде; [2] Плавле кача по выреви:

Позѣжь, рыбко, Василеви! Василь не мой, я не его, Што не сижу коло нёго; [3]Идѣт ёго приведѣте; [4] Най я ёго поцѣлую; [5] Што милую не видае.

Пісенна структура в Я. Головацького відмінна. Замість восьмирядкових строф, його текст містить п'ять чотирирядкових строф.

Як текст, так і наспів пісні, правдоподібно, фольклорного походження. Автентична мелодія пісні побудована у фрігійській десцендентній тональності діапазоном до октави, із розширенням знизу на цілий тон. Автор не завжди правильно вирішує метро-ритмічну сторону протяжної мелодії.

29. «Там мой милый Лѣсом иде...» В Я. Головацького подано (т. II, стор. 551—552) з невеликими орфографічними правками і з зміною в побудові: чотирискладовий рядок замінено восьмискладовим. Значно відмінний варіант частини тексту («Мила, мила, десь бывала, Коли вода луги брала...») знаходимо в збірнику І О. Митрака з відмінною строфічною побудовою (надруковано в Головацького в т. III/1, стор. 390).

Десцендентна автентична мінорна мелодія пісні танцювального характеру. Як текст, так і наспів пісні фольклорного походження. Мелодію подано у високій теситурі, краще було занотувати її хоч би на кварту нижче. Ми подаємо її на квінту нижче.

30. «Тече водица...» Текст пісні подано в Я. Головацького (т. II, стор. 552) з невеликими орфографічними правками. Наспів пісні, як і її текст, фольклорного походження. Десцендентна мелодія пісні мінорного нахилу виникла автентичним сполученням двох фрігійських тетрахордів з секундним розширенням у другому реченні. Неправильно вирішена орфографія нотного запису. Має тут місце заміна тонів у низхідному напрямі, а саме: „dis", „gis", замість правильних „es", „as".

30 (31). «Чія тото красна нивка...» Жниварська пісня, текст якої Я. Головацький подав в т. II, стор. 552, під номером 31, з певними орфографічними правками, спотворивши сенс четвертого рядка першої строфи:

[1] Ай кто еи розно орла, Горазд бы ся не (!) все имав; [2] А кто еи зерном сѣяв, Золотом бы любо вѣяв; А кто еи подовжь смычив, Солодко бы ся выпючив.

Варіант пісні з скороченням рядків на шестискладові, чим надано пісні лаконічності, знаходимо у збірнику І О. Митрака. Цей текст опубліковано в Я. Головацького в т. III/2, стор. 204. Співається за наспівом пісні № 16.

31 (32). «Рубай, рубай, не поставкуй...» Це жниварська пісня, текст якої вміщено в Я. Головацького в т. II, стор. 553, № 32, з незначними правками:

[1] Коль хочеме да что мати...

Мелодія її, як також і текст, народно-пісенного походження. Автентична мінорна мелодія пісні (без вводного тону), діапазоном в октаву, поставлена у високій теситурі. Правильно було б занотувати її на чисту кварту нижче. Автор не зміг адекватно передати метро-ритмічну структуру пісні, не взяв до уваги метр тексту (наголоси слів). Усю мелодію пісні належало подати у (2/4) такті.

32 (33). «Анця до воды...» В Головацького вміщено в т. II, стор. 553, без змін.

Наспів пісні до значної міри є мелодійним варіантом словацької пісні „Nič to, nič, zato nič, Včera som mal štyri zlatky, Dneska nič!" Гексахордальну мінорну мелодію пісні із лідійською квартою зафіксовано у високому регістрі. Останній звук першого такту після репетиції („ais") слід було енгармонічно замінити тоном „b". Високу теситуру треба було транспонувати хоч би на чисту кварту нижче.

33 (34). «Не рубай, не щекай...» В Я. Голоавцького (т. II, стор. 554) подано з незначними правками:

[1] Не рубай, не щакай; [2] Бреду рѣчку, бреду.

Мелодія пісні тотожна з мелодією № 22.

34 (35). «Така 'м слаба, Ги росиця...» Текст пісні подано в Я. Головацького (т. II, стор. 554, № 35) з зміною строфічної побудови її. Замість восьмирядкових строф з чотирискладовими рядками, які надавли пісні швидкості і акцентованого такту, Головацький подав текст у розподіленні на дві чотирирядкові строфи, продовживши рядки на восьмискладові. Правки в Головацького:

[1] без Федôрця; [2] а я сзаду; [3] Все ся вэират; [4] бôй ся бога.

Як наспів, так і текст роблять враження народної пісні. Мелодія її, діапазоном в октаву, перша частина якої рухається, починаючи медіантою, в асцендентному напрямі до еольської септими, у другій частині десцендентна, опускається до спідного основного тону еольської мінорної тональності. Високу теситуру слід було транспо-

нувати хоч би на чисту кварту нижче. Метро-ритмічній структурі наспіву більш відповідав дводольний (2/4) такт, ніж цілий (С).

35 (36). При вѣнкоплетѣх. Весільна пісня. В примітці до цієї пісні Талапкович вказує на джерело, в якому була опублікована подібна пісня. Йдеться про альманах Літературної спілки Пряшівської «Поздравление Русинов на год 1851» і вміщену в ньому повість Олександра Духновича «Милен и Любица», в якій автор, подаючи картину весілля своїх героїв, наводить дві весільні пісні. Одна з них «вѣночкова»: «Горѣ, совенько, горѣ, Війся, вѣночок, вскорѣ, Вѣночку бервінковый, Буди скоро готовый, На Любичу голову, Другій на Миленову. — Будь, Миленьку, веселый, Як бервѣнок зеленый, А Любичка буде ти, Як ружичка, цвѣнути». Текст другої поданої Духновичем весільної пісні такий: «Ужь совенько выходит, Уже Милен приходит По свою молодицу, Чорноброву Любицу. Будь, мамичко, здорова, Ужь Любичка не твоя, Ховалась ю, но кому? Милену молодому» (стор. 147—149). Талапкович підкреслює, а цим він хоче наголосити на дальшому (поряд з Лучкаєм) джерелі традицій фіксування фольклору, що, крім вміщених в альманасі текстів, є ще й інші, з них одну наводить він. У цій інформації полягають теж певні наукові аспекти фольклорної діяльності Талапковича. Текст Талапковича Я. Головацький подав у т. II, стор. 555, № 36, не вказавши, що це весільна пісня, розбивши його на чотирядкові строфи і увівши кілька правок:

[1] Взята Марійка, взята; [2] Полём, Марійко, полём, За нев Иванко конём; [3] Яв еи доганяти, яв еи звидовати; [4] Ой, где Иванко сидит, Там ся стѣночка свѣтит.

Мелодія пісні — протяжна, весільна. Вона побудована у двох суміжних тетрахордах, автентично взаємопов'язаних між собою. Високий, напружений регістр мелодії слід було зменшити транспозицією її на чисту кварту нижче. Протяжну мелодію пісні не слід було укладати у цілий (С) такт. Треба було ввести чергування різної вартості тактів.

Далі дві мелодії і два тексти до них — 36 (37), 37 (38) («Два голубци воду пили...» і «Котилися возы сгоры...») належать до розділу коломийок, де і подаємо до них коментарі. В додатку, що вміщено у збірнику за коломийками, Талапкович подає дальші пісенні тексти і мелодії до них. Цей додаток ми розглядаємо за коломийками.

КОЛОМИЙКИ

Цей другий розділ першої частини збірника Талапковича нараховує 31 пагінований лист (22—52), тобто 61 густо записану сторінку. Багатий коломийковий матеріал цього розділу поданий окремими, відокремленими одна від одної і занумерованими строфами, з яких кожна являє собою самостійний пісенний текст. Укладач віднумерував їх числами від 1 до 279, але до цього основного матеріалу додав ще у примітках 9 дальших коломийкових строф, а в додатку — 5 коломийкових строф, так що разом до цього розділу входить 293 коломийки. До цієї коломийкової добірки Талапкович додає 2 спеціально виділені мелодії — №№ 36 (37) і 37 (38). Є і серед поданих у додатку мелодій коломийкові наспіви, але Талапкович не пов'язує з ними текстовий матеріал наведеного другого розділу.

До своєї коломийкової добірки Талапкович додає два основні коментарі. Весь матеріал розділу він називає «справедливо народним», тобто суто фольклорним матеріалом. До коломийкової мелодії, поданої під номером 37 (38), зауважує, що вона має багато варіацій, в самому тільки Мараморощі «осьмообразно пропѣвается, и при гудьбѣ ея плясается охотно». В другому коментарі Талапкович підкреслює, що коломийки співаються переважно «простым народом», звертає увагу на те, що ці пісні виконуються при танцях і що важко встановити певну послідовність строф або виділити ширші пісенні тексти, бо ті, що танцюють, підбирають строфи принагідно і варіюють їх за власним розсудом та настроєм. Виходячи з цього, Талапкович і подав кожну строфу як самостійну пісню. Зрозуміло, що при таких обставинах помножуються варіанти і різночитання коломийкових пісень, мають місце контамінації окремих строф. Варіанти певних коломийкових текстів збірника Талапковича ми знаходимо в збірниках решти закарпатоукраїнських співпрацівників Я. Головацького, передусім в збірниках О. Митрака, В. Дениса тощо.

Весь цей великий за обсягом словесний коломийковий матеріал збірки Талапковича Я. Головацький надрукував у т. II свого збірника як суцільну добірку у розділі «Пѣсьни плясавыя. 1. Коломійки» (стор. 400—459) без будь-якої паспортизації. Навіть на заголовках окремих сторінок написано: «Галицкие народные песни». Тільки між

стор. 400 і 401 помістив картину «Русские горцы (Хуцулы) Мараморошской столицы села Луги в Северовосточной Угорщине». Таким чином велика добірка коломийок збірника В. Талапковича залишилася непоміченою, загубилася в контексті величезного розділу коломийок другого тому збірника Я. Головацького.

Порядок розташування окремих строф Головацький повністю дотримав, вмістивши в добірку також додаткові строфи, приписані Талапковичем у примітках. Тільки, очевидно, помилково випустив три строфи (207, 208, 209). Після строфи 206 Головацький перейшов до поданих як виноска до цієї строфи додаткових строф, а потім не повернувся до тексту, до строфи 207, але повернув сторінку і продовжував строфою 210. Так три строфи на попередній сторінці рукопису залишились поза його увагою.

Головацький теж нумерував коломийковий матеріал Талапковича, але в нумеруванні строф настала в його публікації помилка, очевидно, описка. Перша строфа добірки понумерована числом 726, після номер 765, імовірно, друкарі помилково повернулись до числа 467, тобто на 300 номерів назад. Тим нумерування строф зовсім переплуталось. Добірка починається номером 726 і кінчається номером 719, а мало бути 726 — 1019, тобто 294 строфи. В цю добірку коломийок Головацький вніс також одну пісню з розділу «Забавны прыпѣвы для дѣтей» («Мамко моя, не лай мене»).

Жодних істотних втручань у тексти збірки коломийок Талапковича Я. Головацький не робив. Нижче наводимо важливіші правки, введені Я. Головацьким у коломийкові тексти Талапковича:

[1] Не пуди собою; [2] До бѣлого свѣту; [3] Политив ми мой миленькій; [4] Туды лозы хилѣтеся, Куди вѣтер вѣе, Туды очка дивѣтеся, Отки любко иде; [5] на тото надвѣречко; [6] кленового листу; [7] Под же ид мнов; [8] Я ся не потѣшу (!); [9] Тамо до се чека'ть мене; [10] Один пѣшов у дорогу, А с другим ся тѣшу; [11] Ой спалила, смозолила; [12] Та гуосшив мѣню; [13] А с любков; [14] Ай пѣду я на Ясѣньє; [15] Несе дѣтя в пѣвцѣ; [16] Через верх, через пень; [17] Ой дѣвчата, ой сестрици; [18] Ци я тобѣ не казала, Та й не говорила« «Сиди дома, не йди нигде! Гей бы 'м тя любила»; [19] Тоту чорнявочку; [20] Возьми чорнявицю; [21] Куды будешь, брате, ити; [22] Во пятницю я их куплю; В суботу пѣдкую, А в недѣлю та раненько Тобѣ подарую; [23] Из легка, з потиха; [24] А я дѣда шановала; [25] Зеленое покошеное, А бѣлое нѣт, нѣт, Лише было погуляти, Завязали свѣт, свѣт; [26] Ой бвчарю, бвчарику, Найми ты ся в мене: Буде тобѣ, наймитчику, Платничка бт мене.

Дві мелодії подані до наведеної добірки коломийкових текстів.

Мелодія № 36 (37) на слова «Два голубци воду пили...» Це відомий танцювальний коломийковий наспів, структура якого побудована у плагальній мажорній тональності. Значне напруження у високій теситурі мелодії можна було зменшити транспозицією пісні хоча б на чисту кварту нижче.

Коломийкова мажорна мелодія № 37 (38) на слова «Котилися возы сгоры...» побудована у пентахордальній тональності.

В додатку за розділом коломийок Талапкович подає такі пісні:

38 (39) «Поки емь ся не вженил...» Текст пісні в Головацького (т. II, стор. 555—556) подано з невеликими правками:

[1] Поки емь ся не вженив; [2] Гой я шумундра, Моя мила, та й мудра (!).

Мелодія пісні танцювальна, теж коломийкова, хоча Талапкович увів її у додатку поза коломийками. Наспів побудований в автентичній мажорній тональності діапазоном сексти.

39 (40) «Антам горѣ при яворѣ...» Подано в Головацького (т. II, стор. 556—557) з зміною послідовності строф (1, 3, 2, 4) і з незначними правками:

[1] Слухай дѣвча, чорнобрывча; [2] Ци пѣдешь за мене; [3] Бо Анниця роботниця, А ты сам ледащо; [4] Походив емь, походив емь.

Мелодія коломийкова, хоча наведено її поза розділом коломийок. Перше речення наспіву має гексахордальну структуру із дорійською секстою; друге речення побудоване у еольському тетрахорді із розширенням на цілий тон без ввідного тону.

40 (41) «Ой, небоже — Волощуку...» Цю коломийкову пісню Я. Головацький поділив на дві частини. Першу і останню строфи її («Ой, небоже Волощуку...» та «Яворовы трѣски тешу...») подав у т. II, стор. 557, №№ 39, 40, а другу і третю строфи — у т. II, в розділі «Коломійки» (стор. 458, №№ 712, 713). Правки в Головацького:

[1] Люби, дѣ, ты ба Русочку; [2] Задули в козици; [3] Пристанешь ми ик серденьку;

[6] Яворовы трѣски тешу; [5] Бы пѡдошли не рыпѣли, Пѡдковочки не звинѣли.

Мелодія пісні десцендентна. Вона структурально побудована у мінорному пентахорді. Метро-ритмічну структуру пісні краще було впорядкувати в дводольному (2/4) такті, замість цілого (С).

Прадѣля. Текст пісні подано в Головацького під заголовком «При праденью» (т. II, стор. 558, № 41) із правкою:

[1] Сама выйду на вулицю.

На гостинѣ в кума. Подано в Головацького в т. II, стор. 558, № 42, без змін.

«Горы мои, горы...» В Головацького подано в т. II, стор. 558, № 43, з правкою:

[1] Жидовска комора. Талапкович до цієї пісні подав пояснення, що вона була піснею відомого опришка Даша, який діяв в горах Мараморощини.

«Верховина веселая...» Текст пісні подано в Я. Головацького в т. II, стор. 458—459, №№ 714, 715, 716, 717 (розділ «Коломійки»), з такими правками:

[1] Про єдну лишь, верховина Горѣвку несчастна; [2] Верховинскѡй; [3] Гень трѣску глодає.

До цієї пісні подано в Талапковича примітку, що вона співається на мелодії №№ 9, 36 (37), 37 (38), 40 (41).

ШТУЧНІ ПІСНІ

Цей третій розділ — це всього лише дві сторінки, на яких подано перелік пісень літературного походження, які співались передусім інтелігенцією і частина яких походила з решти українських земель. Талапкович висунув припущення, що ці пісні могли вже вийти друком в Галичині, тому їх слова та мелодії він у своєму збірнику не зафіксовує, обмежується тільки згадкою про них, подачею заголовків або першої строфи пісень. Всього 14 пісень наведено в цьому розділі. Вказано у примітці до нього і на те, що надруковані у граматиці М. Лучкая пісні у цей розділ не увійшли.

ЗАБАВКИ И ПРИПѢВЫ ДЛЯ ДѢТЕЙ

становлять четвертий розділ першої частини збірника Талапковича (листи 56, 57). Сюди входить всього три тексти, але цей розділ цінний вже за своїм характером, тим, що записувач звернув увагу і зафіксував цей рід народної творчості. І тут він виходив з традицій, покладених М. Лучкаем. Дві пісні цього розділу — «Два кокоши жито молотили» і «Мышь кнышь начала...» Я. Головацький вмістив майже без змін у добірці пісень Талапковича «Пѣсни Угорской Руси собранныя Талапковичем» (т. II, стор. 558—559) під заголовком «Детские песни». Ними він і закінчив цю добірку. Пісню: «Мамко моя, Не дай мене...» Головацький вмістив у т. II, стор. 459, в розділі «Коломійки».

II.

Умовна друга частина збірника Талапковича містить: 1. скоромовки, 2. загадки і 3. прислів'я. Частина й цих розділів написана розміреною мовою.

СКОРОМОВКИ

В цьому розділі подано 6 стишків, не надрукованих Я. Головацьким.

ЗАГАДКИ, АБО ЗАГАНКИ

Цей розділ (листи 57—61) вартісний, вагомий своїм змістом і обсягом. Зібрані в ньому оригінальні тексти, якими автор доповнює добірку М. Лучкая, опубліковану в його згадуваній роботі «Grammatica Slavo-Ruthena». Розділ містить 32 загадки, на жаль, без паспортизації. В добірці Івана Верхратського «Загадки і приповідки», вміщеній в його розвідці «Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів» (Львів, 1889, відбитка з «Записок НТШ», стор. 157—161) є кілька текстів, близьких до загадок, зібраних Талапковичем. Вони записані на території бувших Мараморoської і Угочанської жуп, отже, можна гадати, що і матеріал Талапковича зібрано в цьому регіоні. Відомі нам збірники закарпатоукраїнських загадок містять дуже мало матеріалів, схожих на матеріали Талапковича. (Див.: З уст народу. В-во КСУТ, Пряшів, 1955).

Добірка загадок Талапковича до цього часу не була відома дослідникам, матеріал другої частини його збірника не вивчався і не публікувався.

ПРИСЛІВ'Я

Останній розділ збірника Талапковича становлять «п р и с л о в і я» (листи 61—72, 22 густо записані сторінки). Вже в заголовку Талапкович наголошує на тому, що його збірник є доповненням добірки прислів'їв М. Лучкая, вміщеної в його роботі „Grammatica Slavo-Ruthena" (Budae 1830), чим, як ми вже згадували у вступі, з одного боку, досвідчує велике значення цієї роботи як стимулятора фольклорної думки і діяльності на полі збирання народної творчості на Закарпатті, з другого боку, вказує її як фундамент, на який спиралась дальші дослідження народної культури Закарпаття, дає свідчення про популярність роботи Лучкая. Талапкович усвідомлює свою відповідальність за точність запису, необхідність застосувати науковий метод подачі матеріалу, зрозуміло, на тогочасному рівні фольклористики. Принципи його наукового фіксування текстів полягають у точності їх передачі, в тому, що Талапкович дає пояснення невідомих слів і що до вкрай метафоричних прислів'їв або своїм змістом зрозумілих лише в даному вузькому регіоні він подає коментарі та примітки, в певних випадках намагається розкрити генезис прислів'їв тощо. Щодо фіксування мови зібраного матеріалу, Талапкович не зміг переступити ту межу, що ділила тогочасні методи записування фольклору від фонетичної манери запису, яку межу подолано на Закарпатті аж на стику XIX і XX століть.

Щодо формальної передачі тексту Талапкович тонко розбирається в характері художньої сторони тексту, він чуйно вирізняє і виділяє в своїй добірці з канви прозового матеріалу тексти, написані розміреною мовою, і відповідно, з добрим чуттям їх поетичної специфіки, оформляє їх графічно.

В збірнику подано 269 прислів'їв, що, як на свій час, являє собою солідну кількість. Кропітка робота скрита за цими записами. Матеріал Талапкович подає без систематизації і без розміщення в алфавітному порядку. В деяких випадках два-три тексти мають дещо спільного за змістом, чи за певним словом, що виражає сенс прислів'я. Мабуть, Талапкович, поступово доповнюючи добірку, дописував нові матеріали до неї, і так, без будь-якої системи, вніс записаний матеріал у даний збірник. Може, часу не мав матеріали впорядкувати, а може, і не вважав потрібним це зробити.

Добірка являє собою неабияку вартість для науки — і як факт історичного розвитку фольклористики і як матеріал для дослідження українського фольклору взагалі, що його до цього часу не введено в науковий обіг. Мабуть, розпочата І. Ютасевичем-Склярським традиція збирання і фіксування прислів'їв впустила глибокі корені в закарпатоукраїнський грунт, однак, наші відомості про конкретні результати їх збирання, про конкретні збірники дуже мізерні. Отже, збірка Талапковича заповнює білі плями на цій ділянці історії нашої культури. Добірка Талапковича друкується вперше. Як і в пісенній частині, так і тут зроблено нами мінімальні втручання у текст.

ЗМІСТ

«Ой на горѣ, на долинѣ» . . . 393
«Доле жь моя, доле» 395
«Ой, боже мой, который . . . 396
«Гей ты, дѣвчино» 397
«О, боже мой, боже» 398
«Кажут, что не дадут» 400
«Смотри, мил, ми до очат» . . 400
«Там в поли могила» 401
«Кедь я собѣ изгадаю» 402
«Чую, чую через людій» . . . 404
«Из недѣлоньки» 404
«Чому 'сь не прійшол» 404
Катеринка («Прійду до тя во недѣлю») 405
«Вѣют вѣтры» 406
«О, як дуже за тобою» . . . 407
«Ой, Марійко, подай вѣнец» . 407
«В 'ще в поли по листкови» . . 408
«Долино, долино» 408
«Пила мила, пила» 409
«Где ты была, Мила, сночи» . . 409
«Ой, на горѣ Дуб дуплавый» . . 410
«Побили, забили» 411
«Солодка м'а мамко» 411
«Писала Краина» 412
«Добрѣ тому, добрѣ» 413
«На горѣ бубнуют» 414
«Василько, Василю» 414
«За всю бѣду, Неволицю» . . . 414
«Там мой милый лѣсом иде» . . 415
«Тече водиця» 417
«Чія тото красна нивка» . . . 417
«Рубай, рубай, не поставкуй» . . 417
«Анця до воды» 418
«Не рубай, не щекай» 419
«Така 'м слаба, Ги росиця» . . 419
«Ой подь, боже, до нас» . . . 420
Коломийки
«Два голубци воду пили» . . 422
«Котилися вози сгоры» . . . 422
«Котилися вози с горы» . . . 423
«Ой, во лузѣ на галузѣ» . . . 423
«Гей летѣла зозулечка» . . . 423
«У ярнои пшеничечки» . . . 423
«Гей, ярая пшениченька» . . 423
«Любилися, кохалися» . . . 423
«Чорни хмари розойшлися» . . 423
«Гей во моем городчику» . . 423
«Еще ружа не процвила» . . 423
«Коль летѣла перепела» . . . 423
«Як летѣла бѣла лава» . . . 423
«Ци я тобѣ не казала» . . . 423
«Не ходи ты коло воды» . . . 423
«Ой я тебе не волочу» . . . 423
«Прото не ходь коло воды» . . 423
«Подивлюся скрузь оконце» . . 424
«Ой выйду я на гороньку» . . 424
«Летѣл орел понад море» . . 424
«Не там счастя, не там доля» . 424
«У богача полколача» . . . 424
«Ой выйду я на оборог» . . . 424
«Гей пойду я в полонинку» . . 424
«Не є мого миленького» . . . 424
«Гей, дожду я от богочка» . . 424
«Любил мене мой милєнкій» . 424
«Не є мого миленького» . . . 424
«Ой, Боже мой милосердный» . 424
«Зозулечко сивенькая» . . . 425
«Куды хожу, туды хожу» . . . 425
«Куды хочу, туды хожу» . . . 425
«Мамко моя солоденька» . . . 425
«Кобы былась мене, мамко» . . 425
«Повѣй, вѣтре холоденькій» . . 425
«Ой закукай, зозулечко» . . . 425
«Горы мои высокіи» 425
«Летѣл ворон с тамтых сторон» . 425
«Туды, лози, хилѣтеся» . . . 425
«Туда лозка похиляла» . . . 425
«Тяжко лозам хилитися» . . . 425
«С-под каменя воду беру» . . 425
«Брешѣт, брешѣт, сосьдоньки» . 425
«Посѣю я круту мету» . . . 425
«Ой буду я крутѣ метѣ» . . . 426
«Коли мои вороженьки» . . . 426
«Дотля собѣ погуляю» . . . 426
«Ой, не видно того села» . . 426
«Ай, не видко того села» . . . 426
«Гей, не видно Синій-вир» . . 426
«Ой, засвѣти, мѣсеченьку» . . 426
«Серед села корчма нова» . . 426
«Зацвили, дѣ, оболоны» . . . 426
«Не буду я воду пити» . . . 426
«Ай бо тото не кленинка» . . 426
«Ой, иде мой милованый» . . 426
«Не сам иду, коня веду» . . . 426
«На сѣм боцѣ на толоцѣ» . . 426
«Ой не выйшла дѣвчиниця» . . 427

«Закукала зозуленька» . . . 427
«Рада бы я, мой любенькій» . . 427
«Ой, не твой то коник, не твой» . 427
«Начто мою руку просишь» . . 427
«Начто й ты ми ручку даешь» . 427
«Вѣтер нѣе, шелевѣе» 427
«Ой, як бы я учинил» . . . 427
«Закукала зозуленька» . . . 427
«Тебе мама породила» . . . 427
«Воловое здоровое» 427
«Тече рѣчка невеличка» . . . 427
«А як минѣ не ходити» . . . 427
«Солодка ма бѣла рыбко» . . 427
«Закукала зозулечка» . . . 428
«Вылетѣла зозулечка» 428
«Гей, гудзики-ременики» . . . 428
«По-под грушу коня рушу» . . 428
«На калинѣ дробне листье» . . 428
«Очка мои чорненькіи» . . . 428
«Едну есте ночовали» 428
«Очи мои чорни» 428
«Очи мои чорни» 428
«Еще 'мь огня и нс клала» . . 428
«Коло млина ясенина» . . . 428
«Гень на столѣ двѣ пистоли» . . 428
«Гей, бѣлявко, бѣлявочко» . . 428
«Во Студенôм добри люде» . . 428
«На сѣм боцѣ, на топоцѣ» . . 429
«Ой лишу я косу в стозѣ» . . 429
«А где ты ся та забавил» . . 429
«На тôм боцѣ, на толоцѣ» . . 429
«Нс гнѣвайся, моя рыбко» . . 429
«Гей, кукала зозуленька» . . . 429
«Минулися напоечки» 429
«Гей, Боже мой милосердный» . 429
«Кобы минѣ, моя мамко» . . 429
«Бо в Ôйлоцѣ два мѣсяцы» . . 429
«Ой засвѣти, мѣсяченьку» . . . 429
«Один пôйшол в дорогу» . . 429
«Не буду, я в лузѣ жити» . . 429
«Ой, до мене, легѣники» . . . 429
«Солодкая яблôниця» 430
«Ой выйду я на ворота» . . . 430
«Во Зарѣчу под обôчевь» . . 430
«Ой во моем городчику» . . . 430
«Гей, во моем городчику» . . 430
«Там во млинѣ два камени» . . 430
«Отобрала, отобрала» 430
«Угу на тя, сосѣдице» 430
«Унадился чорный веперь» . . 430
«Ой, полишил чорный веперь» . 430
«Товарышко моя» 430
«Една буде станок шити» . . . 430
«Едну буде в тынок брати» . . 430
«Ой пôйду я на Майдан» . . . 430
«Треба курку годовати» . . . 431
«Ой спѣваю, тай спѣваю» . . 431
«Пила бы ся зорѣлонька» . . 431
«Пила бы ся горѣлочка» . . . 431
«Васильчику, Василю!» . . . 431
«Ци так у вас, як и у нас» . . 431
«Ба чому ты, лѣщанице» . . . 431
«Зима, дѣ, мя сморозила» . . . 431
«Поведу я в воду коня» . . . 431
«Зась веду я в воду коня» . . 431
«Качалися вози сгоры» . . . 431
«За горою високою» 431
«Ишла бѣда долѣ селом» . . . 431
«Як я взяла коновочку» . . . 431
«Сроби минѣ, Федорику» . . . 432
«Платье буде роскошное» . . 432
«Невелика поточина» 432
«Так бы она дочекала» . . . 432
«Гей, Рахове, Раховоньку» . . 432
«Гей, Рахове, Раховочьку» . . 432
«Якій ярець зелененькій . . 432
«Мараморошь, Мараморошь» . . 432
«Они мене на бѣду» 432
«Теперь иду с Кречунова» . . 432
«Иду я гет на Ясѣня» 432
«Городити, молотити» . . . 432
«Не буду ся женитоньки» . . 432
«Як Ôвчаря не любити» . . . 432
«Горѣ горовь, долу горовь» . . 433
«Гей, не кажи, дѣвчинице» . . 433
«Ай исклади, дѣвчинице» . . 433
«Ой не видно тои горы» . . . 433
«Гей, через верх, мой миленькій» 433
«Терньом хожу, терньом брожу» . 433
«Журят, дѣ, ся люде» 433
«Не журѣться, добрѣ люде» . . 433
«Гей, во моем городчику» . . 433
«Ой, дѣвчата-сестрици» . . . 433
«Яка вода в поточинѣ» . . . 433
«Пôйшол милый на ярмарок» . 433
«Пôгнан Сѣлай, пôгнан Рогачь» . 433
«Годѣмеся, побратиме» . . . 433
«Годилися побратими» . . . 434
«Товаришу-пріятелю» 434
«Ой ишол я до бѣлявки» . . . 434
«А где ты йдешь, бѣлявочко» . 434
«Ци я тобѣ не казал» 434
«Соколятко удатное» 434
«Вороняча головочка» 434
«Вчера была недѣлиця» . . . 434
«Не хрестися, бервѣнчику» . . 434
«Як ся минѣ не женити» . . . 434
«Мамко моя солодкая» . . . 434
«Даю я ти, милый сыницю» . . 434
«Рад бе 'мь я ся оженити» . . . 414
«Куды идешь, пане-брате» . . 434
«Куды будешь ити» 435
«Гей во лузѣ волы в плузѣ» . . 435
«Як у тебе очи чорнѣ» . . . 435
«Ой, Марiко, бѣла дѣвко» . . 435
«Во пятницю их куплю» . . . 435
«Уженися, не журися» 435
«Уженися, не журися» . . . 435
«Уженися, не журися» 435
«Гоппа, хлопци, гоппа, хлопци» . 435
Ба что тото за весѣля» . . . 435
«Эй, горѣла полонинка» . . . 435
«Червены чижемки» 435

«Иде дождик напôрненькій» . 436
«Ащь бы тота молодиця» . . 436
«Уженился кострубачь» . . . 436
«Гей кукала зозулиця» . . . 436
«Ой, помайбôг, арендарю!» . . 436
«И я не пій, тай ты не пій» . 436
«Не дивуйте, добри люде» . . 436
«Покля емь ся не вженил» . . 436
«Покля емь ся не вженил» . . 436
«Что будеме робили» . . . 436
«Говорили, гуторили» 436
«Ой, будеме снѣжок ѣсти» . . 436
«Эй, никому так не горазд» . . 436
«Бо что то за молодиця» . . . 436
«А як еѣ не любити» 437
«Ба, куды я тогды был» . . . 437
«Женила ’сь мя, моя мамко» . . 437
«Худобиця, як росиця» . . . 437
«Не жаль минѣ за лугами» . . 437
«Гей, пойду я до попойка» . . 437
«Уже тебе не розвѣнчат» . . . 437
«Жёно моя солодкая» 437
«Солодка ма бѣла рыбко» . . 437
«Не кукай ты, зозуленько» . . 437
«Бѣда моя, бѣда твоя» . . . 437
«Ци я была не дѣвчина» . . . 437
«Анде мôй, везе гнôй» . . . 437
«Анде мôй, везе гнôй» . . . 437
«Скочил пес во овес» 438
«Ой цыт, бѣдо, не морконь» . . 438
«Поколь была ’мь в свого нянька» 438
«А як емь ся передала» . . . 438
«На Бѣлецкой церкви» . . . 438
«Не моеи рунѣ» 438
«Дала мене моя мамка» . . . 438
«А я дѣда сановала» 438
«На высокой полонинцѣ» . . 438
«На высокой полонинцѣ» . . 438
«В мочари сѣно гребу» . . . 438
«Зелсное покошено» 438
«Закукала зозулойка» 439
«Теперь собѣ погуляю» . . . 439
«Я, дѣ, собѣ заспѣваю» . . . 439
«Кобы минѣ не чспак» . . . 439
«Як покладут на голову» . . . 439
«На Брустурах загрѣмѣло» . . 439
«Богдай тебе, мой миленькій» . 439
«Ци чули вы, добрѣ люде» . . 439
«Ци чули вы, добрѣ люде» . . 439
«Мамко моя солодкая» . . . 439
«Идут люде туды на торг» . . 439
«Сама емь ся дивовала» . . . 439
«Сама емь ся дивовала» . . . 440
«Я гадаю, я гадаю» 440
«Выйде туда моя свекра» . . . 440
«Ой куе, дѣ, зозулонька» . . . 440
«Эй куе, дѣ, зозулечка» . . . 440
«Дала ’сь мене, моя мамко» . . 440
«Сивы волы, сивы волы» . . . 440
«Бо ащь мя вбьют, пожалуют» 440
«Фіалко, фіалочко» 440
«Сего року бездольного» . . . 440
«Эй, родино, родино» 440
«Лишь пойду я до Сигота» . . 440
«Гей, столику яворовый» . . . 440
«’Чей из горы на долину» . . 440
«Выйди, дѣ, ты, молодичко» . . 440
«Колопенки покошени» . . . 441
«Як их знаю не пустити» . . . 441
«Не боится хлоп морозу» . . 441
«Пасутôвци по дубрôвцѣ» . . 441
«Эй, боже мой милосердный . 441
«Будь здоровый, мой миленькій» 441
«Кедь ты был поповичь» . . . 441
«Ой Русине, Русане» 441
«Гей, вийду я в полонину» . . 441
«Лише тоту дѣвчиницю» . . . 441
«На высокой полонинѣ» . . . 441
«Не бôй ты ся, бѣлявице» . . 441
«Добро минѣ в полонинѣ» . . 441
«Кол бываю в полонинѣ» . . . 441
«Адтуй гора, адтуй друга» . . 442
«Адтуй гора, адтуй друга» . . 442
«Една гора высокая» 442
«Гей, у тои далекои» 442
«Я бо тоту далекую» 442
«Понад саму полонинку» . . . 442
«Ладно минѣ в полонинѣ» . . 442
«На высокой полонинѣ» . . . 442
«Кортит мужа ôвчарити» . . . 442
«’Ще ся было не женити» . . 442
«Кобы горы прокопати» 442
«Гей, ôвчарю, ôвчарику» . . . 442
«Ой, ôвчарю, ôвчарику» . . . 442
«Ôвчарику-наймичку» 442
«Видко мого миленького» . . . 443
«Коли тя ся сподѣвати» . . . 443
«Поки емь ся не вженил» . . . 443
«Антам горѣ при яворѣ» . . . 443
«Ой, небоже-Волощуку» . . . 444
Прадѣля 445
На гостинѣ в кума 446
«Горы мои, горы» 446
«Верховина веселая» 446
Пѣсни 247
Забавны принѣвы для дѣтей . . 247
«Два кокоши жито молотили» . 248
«Мышь кнышь начала» . . . 448
«Не буду я бѣдов трясти» . . . 448
«Мамко моя, Не лай мене!» . . 248
Скоромовки 449
Загадки 449
Присловія 450
Примітки і коментарі 454

Покажчик опублікованих матеріалів*

«А в нашей Марусеньки» (Анат. К.) 237
«А ны, братя-приятели». Писень (С. I.) 194
«А где ты йдешь, бѣлявочко» (Т.) 434
«А где ты ся та забавил» (Т.) . . 429
«А де идеш, пане-брате» (Д.) . . 381
«Адтуй гора, адтуй друга» (Т.) . 442
«Адтуй гора, адтуй друга» (Т.) . 442
«Айбо баба свого сына» (М. II) . 330
«Ай бо тото не кленинка» (Т.) . 426
«Ай, исклади, дѣвчинице» (Т.) . . 433
«Ай, не видко того села» (Т.) . 426
«А кец ти Ганѣчка». Пѣсень единацетая (В.) 263
«А мой премиленый». Пѣсень (С. II) 198
«А на горе липка». Пѣснь третая (В.) 260
«А на чём ся, єдинице» (М. II) . 330
«Анде мôй, везе гнôй» (Т.) . . 437
«Анде мôй, везе гнôй» (Т.) . . 437
«Ани сюды, ани туды» (Ш.) . . 362
«Антам горѣ при яворѣ» (Т.) . . 444
«Анця до воды» (Т.) 418
«А хоть я паробок з худобного роду» (Анат. К.) 236
«А ци ты, Ганѣчко, найкраша». Пѣснь девятая (В.) 262
«А чому ты, моя мила» (Д.) . . 377
«Ащь бы тота молодиця» (Т.) . 436
«А я дѣда сановала» (Т.) . . . 438
«А як еѣ не любити» (Т.) . . . 439
«А як емь ся передала» (Т.) . . 438
«А як минѣ не ходити» (Т.) . . 427
«А як туже за тобою». Друга пѣсень (II.) 294

«Ба, куды я тогды был» (Т.) . . 437
«Ба чому ты, лѣщанице» (Т.) . . 431
«Ба что тото за весѣля» (Т.) . . 435
«Береза, береза». Пѣснь 2. Вѣравска (Ант. К.) 216
«Бил мене муж». Пѣснь. (С. II) . 199
«Бѣда мѣ, сиротѣ, жити». Пѣснь (С. II) 199
«Бѣда моя, бѣда твоя» (Т.) . . 437
«Бѣдко моя гôренькая» (Т.) . . 437
«Бо ащь мя вбьют, пожалуют» (Т.) 440
«Бо в Ôйлоцѣ два мѣсяци» (Т.) . 429
«Богдай тебе, мой миленькій» (Т.) 439
«Бодай есь скаменѣл, як у водѣ камѣнь». Пѣснь 13/14/ Вѣравска (Ант. К.) 220
«Бодай тебе, когутику» (М. II) . 326
«Боже, боже, зла година и той час» (Ш.) 362
«Болить мене головонька» (М. II) угорський переклад . . . 327
«Болить мене головиця» (М. II) . 346
«Боля ме ножечки». Пѣснь Суковская (В.) 259
«Бо что то за молодиця» (Т.) . . 436
«Брешѣт, брешѣт, сосѣдоньки» (Т.) 425
«Будь здоровый, мой миленькій» (Т.) 441
«Быстра, як серна, біжіт дѣвіца». Пѣснь дѣвіцы маковіцкой (П.) . 291

«Васильку, Василю» (Т.) . . . 414
«Васильчику, Василю!» (Т.) . . 431
«Вельо пшепѣць, мало жыть». Пѣснь С. II) 203
«Вера-боже, на плебана». Пѣснь другая (В.) 268
«Верховина веселая» (Т.) . . . 446
«Верховина веселая» (Д.) . . . 383
«В жалобине при млине». Пѣснь 19 (20) (Ант. К.) 223
«В заградонцѣ прі потоцѣ». Пѣснь мілого ждающей дѣвушки (П.) . 295
«В зелененкім гаю вода тече». Пѣсень (С. I) 192
«Видимся во правдѣ всѣ грѣшныи люде». Пѣснь (С. II) 204
«Видко того миленького» (Т.) . 443
«Вѣтер вѣе, шелевѣе» (Т.) . . . 427
«Вѣют вѣтры» (Т.) 406
«В мочари сѣно гребу» (Т.) . . 438
«Во Зарѣчу под обôчень» (Т.) . . 430

* Вжиті скорочення: **Анат. К.** — збірник Анатолія Кралицького; **Ант. К.** — збірник Антонія Кралицького; **Б.** — збірник М. Бескида; **В.** — збірник І. Воробля; **Д.** — збірник В. Дениса; **М. I, II, III** — збірники О. Митрака I, II, III; **П.** — збірник И. Петрашовича; **С. I, II** — збірники В. Сухого I, II; **Т.** — збірник В. (Й.) Талапковича; **Ш.** — збірник К. Шафранковича; **Я.** — збірник І. Яцковича.

«Волим я ше виспац» (В.) . . 267
«Воловое здоровое» (Т.) . . . 427
«Во пятницю их куплю» (Т.) . . 435
«Вороняча головочка» (Т.) . . 434
«Воскреснімме, русски братья, не спіймме». Пѣснь народная (Б.) . 307
«Во Студенбм добри люде» (Т.) . 428
«Вояще, вояще» (Анат. К.) . . . 234
«В серединѣ села» (Ш.) . . . 362
«В солочинской церкви» (М. II) . 332
«Вчера была недѣлиця» (Т.) . . 434
«В чюжинонци загибаю». Пѣснь С. I) 191
«Выйде туда моя свекра» (Т.) . 440
«Выйди, Ганѣчко, наперед нас». Также свадебная (Я.) . . . 281
«Выйди, дѣ, ты, молодичко» (Т.) . 441
«Вылетѣла зозулечка» (Т.) . . 428
«Высоких Бескидов слава». Пѣснь русочки (П.) 296

«Гаем зелененьким вода тече» (Ш.) 364
«Газда же я, газда». Пѣснь Виравска (С. I) 195
«Гай, столику яворовый» (Т.) . 440
«Где 'сь, был, Янку (Т.) . . . 447
«Где ты была, мила, сночи» (Т.) . 409
«Гей, боже мбй, боже! Бѣда ма двояка» (М. I) 320
«Гей, Боже мой милосердный» (Т.) 429
«Гей, бѣлявко, бѣлявочко» (Т.) . 428
«Гей, вийду я в полонину» (Т.) . 441
«Гей во лузѣ волы вп лузѣ» (Т.) . 435
«Гей, во моем городчику» (Т.) . 430
«Гей, во моем городчику» (Т.) . 433
«Гей, во моем городчику» (Т.) . 423
«Гей, в поли могила» (М. I) . . 321
«Гей, гузики-ременики» (Т.) . . 428
«Гей, дожду я от богочка» (Т.) . 424
«Гей, козаче, в имя бога» (Т.) . 447
«Гей, кто хоче воды пити» (М. II) 330
«Гей, кукала зозулиця» (Т.) . . 436
«Гей, летѣла зозулечка» (Т.) . . 423
«Гей, не видно Синій-вир» (Т.) . 426
«Гей, не кажи, дѣвчинице» (Т.) . 433
«Гей, бвчарю, бвчарику» (Т.) . . 442
«Гей, пойду я в полонинку» (Т.) . 424
«Гей, пойду я до попойка» (Т.) . 437
«Гей, Рахове, Раховоньку» (Т.) . 432
Гей, Рахове, Раховочьку» (Т.) 432
«Гей, ты, дѣвчино» (М. I) . . 322
«Гей, ты, дѣвчино» (Т.) . . . 397
«Гей, у моим городику» (М. I) . 324
«Гей, у тои далекои» (Т.) . . . 442
«Гей, через верх, мой миленькій (Т.) 433
«Гей, ярая пшениченька» (Т.) . 423
«Гень на столѣ двѣ пистоли» (Т.) . 428
«Глухо-тихо доокола». Ина (Б.) . 308
«Глухо, тихо доокола». Пѣсень (С. I) 193
«Говорили, гуторили» (Т.) . . . 436
«Годилися побратими» (Т.) . . 434
«Годѣмеся, побратиме» (Т.) . . 433
«Гоппа, хлопци, гоппа, хлопци» (Т.) 435
«Гоп-цуп, баранчук» (Т.) . . . 435
«Горе варошом» (В.) 267
«Горе гай, долов гай, а настредку дунай». Пѣснь 7. Чабинска (Ант. К.) 218
«Горе лучками, долу лучками». Пѣснь народна 4. Виравска (Ант. К.) 217
«Горѣ горовь, долу горовь» (Т.) . 433
«Горове, горове» (М. Ш) . . . 335
«Городити, молотити» (Т.) . . 432
«Горы мои высокіи» (Т.) . . . 425
«Горы мои, горы» (Ш.) . . . 361
«Дай нам, боже, добрый час» (Т.) 447
«Дала мене моя мамка» (Т.) . . 438
«Дала мене моя мати» (М. I) . . 321
«Дала 'сь мене, моя мамко» (Т.) . 440
«Дали менѣ кошульку праць» (М. Ш) 335
«Даю я ти, милый сынцю» (Т.) . 434
«Два голубци воду пили» (Т.) . 422
«Два голубы воду пили» (Д.) . . 383
«Два кокоши жито молотили» (Т.) 447
«Де будеме ночовати» (Д.) . . 375
«Де есь быв». Пѣснь четвертая (В.) 260
«Де ты была, мила, сночи» (М. I) 316
«Дѣвча, дѣвча, бог тя створив» (Анат. К.) 237
«Дѣвчино моя» (Д.) 378
«Дѣвко моя молодая» (Д.) . . 377
«Добра тота жена». Пѣснь (С. II) 203
«Добро минѣ в полонинѣ» (Т.) . 441
«Добрѣ тому, добрѣ» (Т.) . . . 413
«Добрѣ тот ся маѣ» (М. I) . . . 319
угорський переклад . . . 344
«Добрянскій рад видит». Пѣснь Маковицкая (В.) 268
«До костела пѣшов» (Я.) . . . 282
«Доле жь моя, доле» (Т.) . . . 395
«Доле моя, доле» (Ш.) . . . 363
«Долино, долино» (Т.) 408
«Долино, долино» (М. I) . . . 315
угорський переклад . . . 343
«Дотля собѣ погуляю» (Т.) . . 426
«Думаш, мила, думаш». Пѣснь 17 (18) (Ант. К.) 222
«Думитрашку» (С. I) 196
«Еден мастный газда правил богатое весѣля». Приповѣдка (Ант. К.) 224
«Единиця-неборчка» (М. II) . . 330
«Една буде станок шити» (Т.) . 430
«Една гора высокая» (Т.) . . . 442
«Едну буде в танок брати» (Т.) . 430
«Едну есте ночовали» (Т.) . . 428
«Ей, бѣда ми с краснов жонов» (Ш.) 362
«Ей, кеби ми не гора». Пѣснь Вѣравска (Ант. К.) 215

«Ей на лучкы, шварне дѣвча, на лучкы» (В.) 266
«Ей, пѣшов Симуненко». (Пѣснь первая (В.) 269
«Ей шкода, боже». Пѣсень (С. II) 200
«Е у мене кырничейка» (Д.) . . 378
«Е 'ще в поли по листкови» (Т.) 408
«Еще 'мь огня и не клала» (Т.) . 428
«Еще ружа не процвила» (Т.) . . 423

Жаба (П.) 296
«Женила 'сь мя, моя мамко» (Т.) 437
«Жёно моя солодкая» (Т.) . . 437
«Журилися, ой, сусѣды» (М. II) 329
«Журилася попадонька». Пѣснь (С. II) 204
«Журілася попаденька своєю бѣдою». Пѣснь молодой попадѣ (П.) 293
«Журят дѣ ся люде» (Т.) . . . 433

«За всю бѣду, Неволицю» (Т.) 414
«За всю бѣду-неволицю» (М. I) .
Загадки (Т.) 449
«За горою високою» (Т.) . . . 431
«За горою, за річонку». Пѣснь свѣцка (П.) 287
«Заграй же ми сеѣ-тоѣ» (Д.) . . 376
«Загуди ми, гудаченьку» (Т.) . . 435
«Закукала зозулейка» (М. II) . 327
«Закукала зозуленька» (Т.) . . 427
«Закукала зозуленька» (Т.) . . 427
«Закукала зозулечка» (Т.) . . . 428
«Закукала зозулиця» (Ш.) . . 365
«Закукала зозулойка» (Т.) . . 439
«За мене ся набрехали» (Д.) . . 376
«За пана ѣ обѣцяли» (М. II) . . 330
«Запрѣгайте чтири кони» (Т.) . 447
«За рѣчкою, за быстрою» (Д.) . 380
«Зась веду я в воду коня» (Т.) . 431
«Зацвили, дѣ, оболоны» (Т.) . . 426
Звон (П.) 293
«Зеленое покошено» (Т.) . . . 438
«Зима, дѣ, мя сморозила» (Т.) . 431
«Зимна вода на коляю». Пѣснь 3. Въравска (Ант. К.) 216
«З кошицкой касарнѣ хлопцѣ випатрают». Пѣснь 8. Чабинска (Ант. К.) 218
«Зозулечко сивенькая» (Т.) . . 424

«Иваня, Иваня» (Д.) 378
«Играйте, хлопцѣ, играйте» (М. II) 329
«Играйте, хлопцѣ, играйте» (М. II) 332
«Иде вѣвчарь с полонинкы» (Д.) . 381
«Иде дождик напрвенькій» (Т.) 436
«Иде дождик на голицѣ» (М. II) 329
«Иду за дражочку, аж ся дражка кури». Пѣснь 16 (17). Чабинська (Ант. К.) 222
«Идут люде туды на торг» (Т.) . 439
«Иду я гет на Ясѣня» (Т.) . . 432
«Из недѣленьки» (Т.) 404
«И пот во брод» (Т.) 449
«Ишла бѣда долѣ седом» (Т.) . . 431
«Ишли нашѣ женцѣ жати» (М. II) 332
«Ишло дѣвча от Кошицѣ» (В.) .
«Ишло дѣвче лучками». Пѣснь 12 (13). Чабинська (Ант. К.) . . 265
«Ишло дѣвче по воду». Пѣснь 9. Чабинська (Ант. К.) . . . 220
«Ишов ляшок од Варшавы» (В.) . 219
«Ишол ляшко из Валщави». Пѣснь Виравска (С. I) 270
«Ищи было вѣвцѣ пасти» (Д.) . 194
«Ищи кури не пѣли» (Д.) . . 376
«Ищи 'м так молодый (М. I) . 380
угорський переклад 323
«И я не пій, тай ты не пій» (Т.) 344
436

«Іа загубив клабанинку» (Д.) 376
«Іакій то великій» (Д.) . . 380
«Іакось ми ся у головѣ» (Д.) 375
«Іак я пѣду у катуны» (Д.) 375

«Кажут, что не дадут» (Т.) . . 400
«Капуста, капуста, зелена, не густа». Пѣснь 11. Маковицка з Чарного (Ант. К.) 219
Катеринка («Прійду до тя во недѣлю») (Т.) 405
«Качалися вози сгоры» (Т.) . . 431
«Качмар, качмар, бѣлый качмар!» Пѣснь десятая (В.) 262
«Кеди моіо власи в Угелю стригали». Пѣснь 18 (19) (Ант. К.) . 222
«Кедь ем ишол брез миленькой сѣни». Пѣсень (С. II) 201
«Кедь идеш коло нас, яке нам гослo даш». Пѣснь 14 (15). Въравска (Ант. К.) 221
«Кедь ты был поповичь» (Т.) . . 441
«Кедь я ишол през тен лѣс». Пѣснь 6. Маковицка з Чарного (Ант. К.) 218
«Кедь я собѣ изгадаю» (Т.) . . 402
«Кедь я собѣ изгадаю» (М. I) . . 316
«Кедь ем ишов през лѣс калинковый» (В.) 267
«Кец сом ишол од Унгвара доталь». Пѣснь пятнацетая (В.) . . . 265
«Кец сом ишол през виднянске поліо» (В.) 266
«Кец сом ишол през лавку» (В.) . 267
«Кобы боржѣ травка росла» (Д.) . 375
«Кобы былась мене, мамко» (Т.) 425
«Кобы горы прокопати» (Т.) . . 442
«Кобы, дѣ, ем, хлопче, знала» (Ш.) 363
«Кобы минѣ, моя мамко» (Т.) . 429
«Кобы минѣ не чепак» (Т.) . . 439
«Кобы ми ся бучок розвыл» (Ш.) . 363
«Козак коня наповал» (Т.) . . 447
«Кол бываю в полонинѣ» (Т.) . . 442
«Коли мои вороженьки» (Т.) . . 426
«Коли собѣ погадаю» (Ш.) . . 363
«Коли тя ся сподѣвати» (Т.) . . 443
«Коломія. Коломія». Пѣснь 5. Липовска, з Галичины (Ант. К.) . 218

«Коло млина ясенина» (М. I) . . 308
«Коло млина ясенина» (Т.) . . 428
«Колопенки покошени» (Т.) . . 441
«Коль летѣла перепела» (Т.) . . 423
«Коничку мой сивый» (М. III) . 334
«Кортит мужа о̀вчарити» (Т.) . . 442
«Котилися вози сгоры» (Т.) . . 422
«Котилися вози с горы» (Т.) . . 423
«Кошульо тоненька». Пѣснь (С. II) 200
Краковіак (23). (Ант. К.) . . . 224
«Краша я, Иванку, яко ты». Пѣснь (С. II) 201
Крѣпость над Попрадом (П.) . . 294
«Кто мои сны перерывает». Пѣснь (Б.) 306
«Куды будешь ити» (Т.) . . . 435
«Куды идешь, пане брате» (Т.) . 434
«Куды хожу, туды хожу» (Т.) . . 426
«Куды хожу, туды хожу» (Т.) . . 425
«Кукала зозулька» (М. I) . . . 317

«Ладно минѣ в полонинѣ» (Т.) . 442
«Лем вы жнѣте, жнѣте» (М. II) . 332
«Летил орел понад море» (Ш.) . 366
«Летѣл ворон с тамтых сторон» (Т.) 425
«Летѣл орел понад море» (Т.) . 424
«Лише тоту дѣвчиницю» (Т.) . . 441
«Лишь пойду я до Сигота» (Т.) . 440
«Лѣта голуб по уліци» Пѣснь о голубіци. (П.) 288
«Лѣта моѣ молодлѣ». (Д.) . . 376
«Лѣта орел понад воду». Пѣснь (П.) 294
«Лѣтать голуп по улици». Пѣснь (С. II) 197
«Любилися, кохалися» (Т.) . . . 423
«Любил мене мой миленькій» (Т.) 424

«Мамко моя, Не лай мене!» (Т.) . 448
«Мамко моя солоденька» (Т.) . 425
«Мамко моя солодкая» (Т.) . . 434
«Мамко моя солодкая» (Т.) . . 439
«Мамко моя стара». Пѣснь 10. Чабинска (Ант. К.) 219
«Мараморошь, Мараморош» (Т.) . 432
«Марика платя прала» (Ш.) . . 361
«Мати моя старейкая» (Д.) . . 377
«Межи двома берегами» (Д.) . . 376
«Мене мамка годовала» (М. II) . 327
«Мила, мила, де 'сь бывала» (М. I) 325
«Мила моя, мила» (М. I) . . . 319
«Мила моя, мила» (Ш.) . . . 362
«Минулися напоечки» (Т.) . . . 429
«Мочит дѣвча конопли» (Анат. К.) 237
«Моя хижка при бережку» (Ш.) . 365
«Мышь кнышь начала» (Т.) . . 448

«На бережоньку стояла, стояла». Пѣснь друга (П.) 296
«На бѣлецькой церкви» (М. I) . 321
«На Бѣлецкой церкви» (Т.) . . 438
«На Брустурах загрѣмѣло» (Т.) . 439
«На высокой полонинѣ» (Т.) . . 441
«На высокой полонинцѣ» (Т.) . . 438
«На высокой полонинѣ» (Т.) . . 442
«На высокой полонинцѣ» (Т.) . . 438
«На горѣ жита много» (М. II) . 432
«На горѣ, на горѣ» (Ш.) . . . 364
«На горѣ, на горѣ» (М. I) . . 324
угорський переклад . . . 345
На гостинѣ в кума (Т.) . . . 446
«На Дунаи шатья прала» (М. III) 335
«На зеленых луках». Пѣсень первая (В.) 259
«Наяснѣйшій краль наш» (В.) . 268
«На калинѣ дробне листье» (Т.) . 428
«На лучки, бѣла дѣвка, на лучки» (М. III) 336
«На сѣм боцѣ на толоцѣ» (Т.) . . 426
«На сѣм боцѣ на толоцѣ» (Т.) . 429
«Пасѣян ем много вѣвса» (Д.) . 379
«На тѣм боцѣ, на толоцѣ» (Т.) . 429
«Начто й ты ми ручку даешь» (Т.) 427
«Начто мою руку просишь» (Т.) . 427
«На широком поли» (Т.) . . . 447
«На ясѣнѣ дрѣбне листя» (М. II) . 329
«Не боится хлоп морозу» (Т.) . 441
«Не бѣй ты ся, бѣлявице» (Т.) . 441
«Неборята молодѣцѣ» (Д.) . . 377
«Неборята молодѣцѣ» (Д.) . . 376
Пѣснь (С. II) 200
«Не буду ся женитоньки» (Т.) . 432
«Не буду я бѣдов трясти» (Т.) . 448
«Не буду я в лузѣ жити» (Т.) . 429
«Не буду я воду пити» (Т.) . . 426
«Невелика поточина» (Т.) . . 432
«Не гнѣвайся, моя рыбко» (Т.) . 429
«Не дивуйте, добри люде» (Т.) . 436
«Не е мого миленького» (Т.) . . 424
«Не е мого миленького» (Т.) . . 424
«Не жаль минѣ за лугами» (Т.) . 437
«Не журѣться, добрѣ люде» (Т.) . 433
«Не кукай ты, зозуленько» (Т.) . 437
«Не моеи рунѣ» (Т.) 438
«Не про дцвони» (В.) 270
«Не рубай зелене». Пѣснь (С. II) 199
«Не рубай, не щекай» (Т.) . . 419
«Не сама, не сама калинку ламала». Пѣснь 15 (16). Вѣравска (Ант. К.) 220
«Не сам иду, коня веду» (Т.) . . 426
«Не сам иду у катуны» (Д.) . . 376
«Не там счастя, не там доля» (Т.) 420
«Не тото ми соколятко» (Д.) . . 378
«Не ходи, Грицу, на вечорницу». Пѣснь Ладомирских земянов (21) (Ант. К.) 223
«Не ходи ты кол воды» (Т.) . . 423
«Не хрестися, бервѣнчику» (Т.) . 434
«Никто мѣ не винен». Пѣснь (С. II) 198

«Обѣцяла молодиця» (М. II) . . 330
«О, боже мой, боже» (Т.) . . . 398
«Овчарику-наймичку» (Т.) . . . 443

«Один пôйшол в дорогу» (Т.) . 429
«Од Кракова єндче» (В.) . . . 270
«Од Кракова єндче» (В.) . . . 270
«Оженися, не журися». Пѣснь (С. I) 193
«Оженисня старый, сивый» (Анат. К.) 236
«Ой, бог бы тя, курво, побив» (Д.) 378
«Ой, боже мой, зажалю» (М. III) 334
«Ой, боже мой, который» (Т.) . 396
«Ой, Боже мой милосердный» (Т.) 424
«Ой, бо мене, молодейку» (Д.) . 378
«Ой, будеме снѣжок ѣсти» (Т.) . 436
«Ой, буду я крутѣ метѣ» (Т.) . . 426
«Ой, Василю, Васильчику» (М. I) 317
«Ой, во моем городчику» (Т.) . 430
«Ой, выйду я на ворота» (Т.) . . 430
«Ой, выйду я на гороньку» (Т.) . 424
«Ой, выйду я на оборог» (Т.) . 424
«Ой, дай же мня, мамко моя» (М. II) 327
угорський переклад 346
«Ой, дѣвчата-сестрици» (Т.) . . 433
«Ой, дѣвчино, дѣвчинонько» (М. II) 387
«Ой, дѣвчино молода» (Д.) . . 377
«Ой, добрый бы розум мати» (Д.) 375
«Ой, до мене, легѣники» (Т.) . . 429
«Ой закукай, зозулечко» (Т.) . . 425
«/Ой/, засвѣти, мѣсячейку» (Д.) 379
«Ой, засвѣти, мѣсяченку» (Т.) . 426
«Ой, засвѣти, мѣсяченьку» (Т.) . 429
«Ой, заходит сонѣчко» (Д.) . . 381
«Ой, зацвили черешеньки» (М. II) 329
«Ой, заяла файна рыбка» (Д.) . 383
«Ой, иде мой милованый» (Т.) . 426
«Ой, ишов я до бѣлявки» (М. I) . 322
«Ой, ишол ем горѣ ледом» (Ш.) . 361
«Ой ишол я до бѣлявки» (Т.) . . 434
«Ой, кѣкала зозулейка» (Д.) . . 376
«Ой куе, дѣ, зозулонька» (Т.) . 440
«Ой лишу я косу в стозѣ» (Т.) . 429
«Ой, лука, лука» (Д.) 379
«Ой, любил я дѣвчиницю» (Т.) . 447
«Ой, Марійко, подай вѣнец» (Т.) . 407
«Ой, Маріко, бѣла дѣвко» (Т.) . 435
«Ой, Марѣчко, подай ручку» (М. I) 316
«Ой, на горѣ густый шаш» (М. II) 330
«Ой на горѣ Дуб дуплавый» (Т.) 410
«Ой на горѣ монастырь» (Д.) . . 379
«Ой, на горѣ монастырь» (М. II) . 327
«Ой, на горѣ, на долинѣ» (М. I) . 320
угорський переклад 344
«Ой на горѣ, на долинѣ» (Т.) . . 393
«Ой, на горѣ синета» (М. II) . . 331
«Ой, небоже-Волощуку» (Т.) . . 445
«Ой,' не буду воду пити» (М. II) 331
«Ой, не видно того села» (Т.) . . 426
«Ой, не видно тои горы» (Т.) . . 433
«Ой, не выйшла дѣвчиниця» (Т.) . 427
«Ой, не жаль ми на горнець» (М. II) 330
«Ой, не твой то коник, не твой» (Т.) 427
«Ой, никого так не люблю» (Д.) . 376
«Ой, ôвчарю, ôвчарику» (Т.) . 442
«Ой, паничу молодейкый» (Д.) . 376
«Ой, пѣду я в полонинку» (Д.) . 377
«Ой, пѣду я в полонинку» (Д.) 381
«Ой, пѣду я горѣ, долѣ» (Д.) . . 377
«Ой, пѣду я до стодолы» (Д.) . 375
«Ой, пѣду я, пѣду» (Д.) . . . 383
«Ой, пѣду я попѣд грушѣ» (Д.) . 377
«Ой, погнала дѣвчиниця» (Т.) . 447
«Ой, подь, боже, до нас» (Т.) . . 420
«Ой, пôйду в полонинку» (М. II) 331
«Ой, пôйду я в Мараморош» (М. II) 331
«Ой, пôйду я на Майдан» (Т.) . . 430
«Ой, полишил чорный веперь» (Т.) 430
«Ой, помагай Бог, арендарю!» (Т.) 436
«Ой, попѣд гай зеленейкый» (Д.) 378
«Ой, Русине, Русине» (Т.) . . . 441
«Ой, скочу я у городець» (Д.) . 377
«Ой, соколе, соколоньку» (М. I) . 320
«Ой, спѣваю, тай спѣваю» (Т.) . 431
«Ой, стоит пень, як бѣлый день» (Д.) 378
«Ой, стояла у порогах» (Д.) . . 372
«Ой, тадыну, моя мила» (Д.) . . 375
«Ой, там дале пуд явором» (М. III) 335
«Ой, там горѣ при потоцѣ» (М. II) 331
«Ой, татуньу, татунейку» (Д.) . . 375
«Ой, татуньу, татунику» (Д.) . . 375
«Ой, ты гадаш, дурный дурню» (Д.) 381
«Ой, у гору та не можу» (М. II) 328
«Ой, у млинѣ два каменѣ» (М. I) 321
«Ой, у саду вербу сажу» (М. II) 330
«Ой, ци я не легинь» (М. II) . . 327
«Ой цыт, бѣдо, не морконь» (Т.) 438
«Ой широки шалавары» (Т.) . . 436
«Ой, я вчера пряла клоча» (М. II) 327
«Ой, як бы я учинил» (Т.) . . 427
«Ой, як тяжко конопейцѣ» (М. II) 327
«Ой, яловѣ молодицѣ» (Д.) . . 375
«Ой, ярая пшеничейка» (М. II) . 329
«Ой, я тебе не волочу» (Т.) . . 423
«Ой, я того дѣвча люблю» (Д.) . 379
«Ой, я того дѣвча люблю» (М. II) 326
угорський переклад 346
«Они мене на бѣду» (Т.) . . . 432
«Орала баба заграду». Спѣванка на поли (Я.) 482
«Отобрала, отобрала» (Т.) . . 430
«От Унгвара сыпана дражечка». Пѣснь шестая (В.) 261
«Очи мои чорни» (Т.) 428
«Очи мои чорни» (Т.) 428
«Очка мои чорненькіи» (Т.) . . 428
«О, як дуже за тобою» (Т.) . . 407
«О, як дуже за тобою». Писень (С. I) 191

«Пан бог бы ти бѣдку дав» (Д.) . 382
«Пасло дѣвча волы» (В.) . . . 269
«Пасут ôвци по дубрôвцѣ» (Т.) . 441
«Переклади на угорську мову пісень, почерпнутих з збірників О.

Митрака (М. Додаток 2) . . 343
«Пила бы ся горѣлочка» (Т.) . .
«Пила бы ся зо́рѣлонька» (Т.) . 431
«Пила мила, пила» (Т.) . . . 431
«Писала Краина» (Т.) 409
Пѣснь о горѣлцы (П.) . . . 412
Пѣснь Панятовского (Т.) . . 296
Пѣснь попадина (Анат. К.) . . 447
Пѣснь сироты (Б.) 235
«Плакала мамочка» (М. Ш) . . 305
«Платье буде роскошное» (Т.) . 336
«Побили, забили» (Т.) . . . 432
«Побій, боже, стару бабу» (М. Ш) 411
«Поведу я в воду коня» (Т.) . 330
«Повидают люде». Пѣснь семая (В.) 431
«Повѣй, вѣтре холоденькій» (Т.) . 261
«Погадай сам собѣ» (М. I) . . 425
«По́гнан Сѣлай, по́гнан Рогачь» (Т.) 318
«Подивлюся скрузь оконце» (Т.) . 433
«Подуй, вѣтре холодейкій» (М. II) 424
«Познаты, познаты» (Ш.) . . 329
«Познаты, познаты» (Ш.) . . 363
«По́йшол милый на ярмарок» (Т.) 366
«Поки емъ ся не вженил» (Т.) . 433
«Покля емь ся не вженил» (Т.) . 443
«Покля емь ся не вженил» (Т.) . 436
«Поколь была 'мь в свого нянька» (Т.) 436
«Помахала дѣвчина» (Ш.) . . 438
«Понад саму полонинку» (Т.) . . 365
«Пониже млина». Пѣснь дванадцетая (В.) 442
«Пониже млина». Спѣванка друга, на поли спѣваемая (Я.) . . . 264
«По-под грушу коня рушу» (Т.) . 281
«Попозирай, соколику» (Д.) . . 428
«Посѣю я круту мету» (Т.) . . 382
«Посяла я, посяла я». Пѣснь (С. II) 425
«Пошли женцѣ жито жати» (М. II) 204
«Пошло мое соколятко» (М. II) . 332
«Прадѣля (Т.) 328
«Прелесныя горы». Писень (С. I) 446
«Престныя горы». Пѣснь (Б.) . 193
«Прелестныи горы». Пѣснь друга (П.) 307
Присловія (Т.) 296
«При тѣм боцѣ, при потоцѣ» (Д.) 452
«При тѣм боцѣ, при потоцѣ» (Д.) 376
«Пришол бы я до вас, кебы я шмѣл». Пѣснь (С. II) . . . 379
«Прійде така годиниця» (Д.) . 201
«Прійди, милый, ужь день бѣлый» (Т.) 376
«Прійди, прійди, соколику (Д.) . 447
«Прійду до тя у недѣлю» (М. I) 382
«Прійшов любцо до милоѣ» (Д.) . 322
«Прійшол Прокоп» (Т.) . . . 382
«Пріповѣсть о едном короли, что ходил красти» (Я.) 449
«Пробудилися народы». Пѣснь осмая (В.) 278
«Пробуду про кума» (Т.) . . . 262
«Промкну, проведу» (Т.) . . . 449
(Б) 424
«Прото не ходь коло воды» (Т.) . 307
«Прочто минѣ бог очи дал». Пѣснь
«Про что минѣ бог очи дал?». Пѣсень свицкая (С. I) . . 191
«Прощай, мила, отъждаю» (Т.) . 447
«Пущай, пане, за серпами» (М. II) 332
«Пущу коня на отаву» (Т.) . . 437

«Рада бы я, мой любенькій (Т.) . 427
«Рада нивочка, рада» (М. II) . 432
«Рад бе 'мь я ся оженити» (Т.) . 434
«Рубай, рубай, не поставкуй» (Т.) 417
«Руской была 'м и буду, руска моя мати». Пѣснь руской дѣвицы (П.) 295

«Садила Ганѣчка». При вѣнцьох на свадьби (Я.) 281
«Сама емь ся дивовала» (Т.) . . 439
«Сама емь ся дивовала» (Т.) . . 440
Свадебные обряды у лаборских русских, описанные Анатолием Кралицким (Анат. К. Додаток) . 239
Свадьба угорских русских, записанная Александром Митраком (М. Додаток 1) 337
«Сего року бездольного» (Т.) . . 440
«Седем десять сукень мала». Пѣснь (С. II) 199
«Серед села корчма нова» (Т.) . 426
«Серед села корчма нова» (М. II) 329
Серце (П.) 294
«Сивы волы, сивы волы» (Т.) . . 440
«Сивый коник, кантар на нем» (Ш.) 363
«Сидит врабель на косцеле». Пѣснь штернацетая (В.) 265
«Сидит голуб на тополи» (Д.) . . 379
«Сидить Ганѣчка». Друга при вѣнцьох на весѣлю (Я.) . . . 281
«Сидить Кошут» (Анат. К.) . . 234
«Сіва голубіца на дубонку гурчіт». Пѣснь о голубіцы (П.) . . . 288
«Сѣяло просо, але босо» (С. I) . . 195
«Скажи минѣ правду». Пѣснь друга (П.) 287
«Скорей мам фраира». Пѣсень (С. II) 198
«Скочил пес во овес» (Т.) . . . 438
«Слонечко сходіт, вечерь блізенько». Пѣснь друга (П.) . . . 289
«Смотри, дѣвко, смотри на суху тополю» (М. I) 319
«Смотри, мил ми, до очат» (Т.) . 400
«Соколятко удатное» (Т.) . . . 434
«Солодка ма бѣла рыбко» (М. I) 324
«Солодка ма бѣла рыбко» (Т.) 427
«Солодка ма бѣла рыбко» (Т.) 437
«Солодка ма бѣлявице» (М. I) . 322
«Солодка ма мамко» (Т.) . . . 411
«Солодка ма файна рыбко» (Д.) . 377
«Солодкая яблóниця» (Т.) . . . 430
«Солодкій мóй побратимку» (М. I) 318

Спѣванка Грицева (Т.) . . . 447
Спѣванка Комара (Т.) . . . 447
«С-под каменя воду беру» (Т.) . 425
«Сроби минѣ, Федорику» (Т.) . . 432
«Сталася новина». Пѣснь вторая (В.) 459
«Стало потя на ворота» (Ш.) . . 366
«Сталося раз, что еден циганин поимыл. Приповѣтка (С. II) . 203
«Сталося раз, что єден циганин пошел». (Казка) (С. II) . . . 202
«С тамтой страны яблони». Спѣванка свѣцка польова (Я.) . . 280
«Старый хотѣв, старый хотѣв» (М. II) 330
«Стоит верба над водою» (Ш.) . 360
«Стоить верба над водов» (М. II) 330
«Ступай, коник, ступай» (Ш.) . . 360
«Сяло просо, але босо». Пѣснь пятая (В.) 261

«Така ´м слаба, Ги росиця» (Т.) . 419
«Так бы она дочекала» (Т.) . . 432
«Такый ты миленькій». Пѣснь (С. II) 198
«Там во млинѣ два камени» (Т.) . 430
«Там в поли могила» (Т.) . . . 401
«Там мой милый лѣсом иде» (Т.) 415
«Танцювати не могу» (Д.) . . 377
«Тебе мама породила» (Т.) . . 427
«Теперь ем ся розѣграла» (Д.) . 377
«Теперь иду с Кречунова» (Т.) . 432
«Тепер мое гуляньѣйко» (Д.) . . 375
«Теперь собѣ погуляю» (Т.) . . 439
«Терньом хожу, терньом брожу» (Т.) 433
«Тече водиця» (Т.) 417
«Тече рѣчка невеличка» (Т.) . . 427
«Товаришко моя» (М. I) . . . 321
«Товаришко моя» (Т.) 430
«Товарышу-пріятелю» (Т.) . . . 434
«Тот паробок моравчан». Пѣснь свѣцкая (С. II) 197
«Треба курку годовати» (Т.) . . 431
«Тула лозка похиляла» (Т.) . . 425
«Туды, лози, хилѣтеся» (Т.) . . 425
«Тяжко лозам хилитися» (Т.) . . 425

«У богатых дѣвочок». Пѣснь (С. II) 201
«У богача полколача» (Т.) . . 424
«У высокой полонинцѣ» (Ш.) . . 366
«Угелю, Угелю» (В.) 266
«Уту на тя, сосѣдице» (Т.) . . . 266
«Уж жиравы одлетѣли». Пѣснь (Б.) 430
«Уж журавлѣ одлетѣли» (М. II) . 305
угорський переклад 326
«Уженился кострубань» (Т.) . . 345
«Уженися, не журися» (Т.) . . 436
«Уженися, не журися» (Т.) . . 435
«Уженися, не журися» (Т.) . . 435
«Уже тебе не розвѣнчат» Т.) . 435
«У зеленѣ(й) полонинѣ» (Д.) . . 437
«У зеленѣ(й) полонинѣ» (Д.) . . 379
«У зеленѣ(й) полонинѣ» (Д.) . . 381
«У зеленѣй полонинѣ» (М. II) . 328
«У котроѣ молодицѣ» (Д.) . . 376
«У моего миленького» (М. II) . 329
«Унадився чорный вепер» (М. I.) 321
«Унадился чорный вепер» (Т.) . 430
«У нашого органѣсты». Пѣснь тринацетая (В.) 264
«У ярнои пшеничечки» (Т.) . . 423

«Фіалко, фіалочко» (Т.) . . . 440
«Фраирочкы двѣ, двѣ» (Д.) . . 378

«Ходи, мила, танцьовати» (Д.) . 375
«Ходит мила попри рѣчку» (Д.) 379
«Христіяне православни» (Т.) . 438
«Худобиця, як росиця» (Т.) . . 437

«Ци так у вас, як и у нас» (Т.) . 431
«Ци ты, куме, одурѣв» (Д.) . . 383
«Ци чули вы, добрѣ люде» (Т.) . 439
«Ци чули вы, добрѣ люде» (Т.) . 439
«Ци я была не дѣвчина» (Т.) . . 437
«Ци я тобѣ ке казал» (Т.) . . 434
«Ци я тобѣ не казала» (Д.) . . 379
«Ци я тобѣ не казала» (Т.) . . 323
«Цибар, цобар» (Т.) 449

«Чарочко моя, серебрєнная». Пѣснь пиршеская (Анат. К.) . . . 237
«Час додому, час» (Т.) . . . 447
«´Чей из горы на долину» (Т.) . 440
«Червена ружа, бѣлый квѣт» (М. II.) 331
«Червена ружа горѣла» М. II) . 331
«Червоне яблучко в кишенѣ мам». Пѣснь Бодружалска (22) (Ант. К.) 223
«Червеный кантар, сивый конь» (Ш.) 364
«Червены чижемки» (Т.) . . . 435
«Через гору высокую» (М. II) . 329
«Через гору высокую» (Т.) . . 439
«Чисарю, чисарю! на што нас вербуєш» (Анат. К.) 234
«Чіи то женцѣ» М. II) 332
«Чія ото нивка» (М. I) 317
«Чія тото красна нивка» (Т.) . . 417
«Чому ´сь не прійшол» (Т.) . . 404
«Чорне очка цверенково» (В.) . 266
«Чорни оченька» М. I.) . . . 317
угорський переклад 344
«Чорны хмары розойшлися» (Т.) . 423
«Что будеме робили» (Т.) . . 436
«Чую, чую через людій» (Т.) . . 403

«Широкое болотенько» (П.) . . 289
«Широкое болотище вода забрала.» Пѣснь (12). Порубчанска (Ант. К.) 220
«Шумить и гуде» (Ш.) 364

«Ще ся было не женити» (Т.) . 442
«Щи ´м ся не звербовав» (М. III) . 336

«Эй, божс мой милоссрдный» (Т.) 441
«Эй, во лузѣ на галузѣ» (Т.) . . 423
«Эй, горѣла полонинка» (Т.) . . 435
«Эй, заспѣвав бых, не мам кому» (М. III). 333
«Эй, кобы было не взоряло» (М. III) 334
«Эй, коло Темишвару» (М. Ш) . 335
«Эй, куе, дѣ, зозулечка» (Т.) . . 440
«Эй, мила моя, добра будь» (М. III) 333
«Эй, мила моя, мила» (М. III) . 334
«Эй, мила моя, утворь ми» (М. III) 333
«Эй на горѣ, на горѣ» (М. III) . 336
«Эй, не шакай, не рубай» (М. III) 333
«Эй, никому так не горазд» (Т.) . 436
«Эй, писаночко писана» (М. III) . 333
«Эй, по горѣ 'м ходив» (М. III) . 334
«Эй, родино.. родино» (Т.) . . 440
«Эй, така 'м п'яна, ледва йду» (М. III) 334
«Эй, сырѣ дрыва, горькій дым» (М. III) 334
«Эй, чорна гора, бѣлый лѣс» (М. III 333
«Эй, я собѣ славный сын» (Анат. К.) 234
«Юж ем скусіл много краю». Пѣснь о Маковіцы (П.) 290
«Я бо тоту далекую (Т.) . . . 442
«Я всчер в лугах гуляла». Пѣснь (Б.) 306
«Я гадаю, я гадаю» (Т.) . . . 440
«Я дѣ собѣ заспѣваю» (Т.) . . 439
«Яка вода в поточинѣ» (Т.) . . 433
«Як вовчаря не любити» (М. II) . 328
«Як гудакы красно грают» (Д.) . 377
«Як, дѣ, минѣ не ходити» (М. I) . 322
«Як их знаю не пустити» (Т.) . 441
«Якій ярець зелененькій» (М. I) . 320
«Якій ярець зелененькій» (Т.) . 432
«Як летьѣла бѣла пава» (Т.) . . 423
«Як овчаря ме любити» (Т.) . . 432
«Я коника поив» (М. III) . . . 334
«Як минѣ с Прокопом» (Т.) . . 449
« Як покладут на голову» (Т.) . 439
«Як ся минѣ не женити» (Т.) . 434
«Як у тебе очи чорнѣ» (Т.) . . 435
«Як я взяла коновочку» (Т.) . . 431
«Я такого мужа маю» (Ш.) . . 362

RESUMÉ

Helena Rudlovčáková, Zakarpatskoukrajinski folkloristi a ich folkloristické zbierky z 50—60. rokov minulého storočia v rukopisných fondoch Jakova Holovackého

V rukopisnej pozostalosti známeho západoukrajinského folkloristu Ja. Holovackého, v tej jej časti, ktorá sa toho času nachádza v archíve knižnice AV USSR vo Lvove, sa našli vzácne zakarpatskoukrajinské folklórne materiály 60.—70. rokov minulého storočia. Ide o rukopisné zbierky zakarpatskoukrajinských zberateľov ľudovej tvorby, ktorí prispeli svojimi zápismi do monumentálneho štvorzväzkového diela Ja. Holovackého Narodnyje pesni Galickoj i Ugorskoj Rusi (Moskva 1878). Ja. Holovackému sa podarilo získať pomerne dosť široký kruh spolupracovníkov medzi zakarpatskými Ukrajincami, predovšetkým na východnom Slovensku, ktorí mu pohotove poskytli svoje už hotové rukopisné zbierky ľudových piesní alebo na jeho výzvu spísali zodpovedajúce jeho požiadavkám nové folklórne zborníky. Nájdený materiál predstavuje bohatý zdroj pre výskum folklóru a folklórnych snažení zakarpatských Ukrajincov, resp. Ukrajincov východného Slovenska v minulom storočí, preto sa pristúpio k ich spracovaniu a uverejneniu.

Získaný materiál pozostáva v základe z 15 celých alebo neúplných zbierok ľudovej poézie a iných folklórnych žánrov dvanástich zberateľov. S publikovaním tohto materiálu sa začalo v predchádzajúcom zväzku Vedeckého zborníka MUK vo Svidníku (9/1, SPN OUL 1980), v ktorom bola uverejnená zbierka balád ukrajinského básnika a folkloristu z východného Slovenska A. Pavloviča Sbornyk pisnej, žyvuščych v serdcach i ustach makovyckaho ľuda (1860), spolu s úvodnou štúdiou H. Rudlovčákovej Peršodžerela vmiščenych u zbirnyku Ja. Holovackoho zakarpatoukrajinks'kych narodnych piseň. Naša publikácia obsahuje ďalších 14 folklórnych zborníkov jedenástich známych miestnych ukrajinských folkloristov, alebo zberateľov ľudovej tvorby druhej polovice minulého storočia: Vasiľa Suchého z Krásneho Brodu; učiteľa Antona Kralického z Čabín; známeho spisovateľa, publicistu, bádateľa Anatola Kralického z Čabín; Ivana Vorobeľa zo Sukova; Ivana Jackoviča z Medzilaboriec; učiteľa Jozefa Petrašoviča a učiteľa Michala Beskida z Prešova; ďalej známeho zakarpatskoukrajinského spisovateľa a folkloristu Alexandra Mitraka, Kornela Šafrankoviča, Vasiľa Denisa a folkloristu Vasiľa Talapkoviča. V. Suchému patria dve zbierky, A. Mitrakovi tri. Uverejnený materiál svedčí o značnom záujme zakarpatských Ukrajincov, predovšetkým Ukrajincov východného Slovenska na začiatku druhej polovice minulého storočia o ľudovú tvorbu, o jej fixovanie, uverejňovanie a výskum.

Z materiálov obsiahnutých v našej publikácii Ja. Holovacký väčšinu uverejnil. Ale jednak k uverejnenému materiálu nepodal patričné komentáre, a jednak robil textové zmeny, jazykové zásahy, členil alebo spájal rôzne piesne, takže nie vždy fixoval presne originál. Teraz bezpečne možno identifikovať prevažnú väčšinu zakarpatskoukrajinských

prispevkov v publikáciách Ja. Holovackého (neboli nájdené všetky pôvodniny zakarpatskoukrajinských folklórnych záznamov), možno určiť rozsah, hodnotu, špecifickosť zakarpatského vkladu do uvedeného diela (v zv. III/1 napríklad podiel zakarpatských materiálov činí 35 %, v niektorých tematických celkoch až 57 %; zároveň nájdený materiál umožňuje identifikovať postavy zberateľov, určiť región zápisu ai. Pôvodný folklórny záznam poskytuje široké možnosti aj pre jazykovedný výskum. Najmä vzácne sú tie folklórne záznamy, ktoré Ja. Holovacký neuplatnil a neuverejnil, ktoré zostali doteraz nevyužité. Ide predovšetkým o zápis (jeden z prvých v dejinách zakarpatskoukrajinského folklóru) ľudovej prózy: rozprávky, anekdoty, príslovia, porekadlá, hádanky ai. Zbierka Talapkoviča obsahuje aj vzácny notový materiál, ktorý okrem iného vydáva svedectvo o zakarpatskoukrajinskej hudobnej kultúre minulého storočia, o vzájomných slovensko-ukrajinských a maďarsko-ukrajinských kontaktoch v tejto sfére. Zborníky, predovšetkým z východného Slovenska, obsahujú aj ukážky literárnej tvorby miestnych ukrajinských autorov, ich neznáme básne, resp. neznáme varianty známych básnických diel, čím prispievajú aj pre literárnovedný výskum, vydávajú svedectvo o literárnych záujmoch a literárnom živote ukrajinského etnika východného Slovenska na začiatku druhej polovice minulého storočia.

РЕЗЮМЕ

Олена Рудловчак, Закарпатоукраинские фольклористы и их фольклорные записи 50 — 60 гг. прошлого столетия в рукописных фондах Якова Головацкого

В рукописном наследстве известного западноукраинского фольклориста Я. Головацкого, в той части, которая теперь находится в архиве библиотеки АН УССР в Львове, нашлись ценные закарпатоукраинские фольклористические материалы 60—70-х годов XIX столетия. Это кассается сборников закарпатоукраинских собирателей народной словесности, которые свои записи внесли в монументальный четырехтомник Я. Головацкого «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (Москва 1878). Я. Головацкому удалось привлечь широкий круг сотрудников среди закарпатских украинцев, прежде всего в Восточной Словакии, которые оперативно предоставили ему свои подготовленные рукописные сборники народных песен. Тоже по его призыву и по его соответствующим требованиям создавались новые фольклорные сборники. Найденный материал представляет собой богатый источник для исследования фольклора и фольклорных стремлений закарпатских украинцев, в т. ч. и украинцев Восточной Словакии прошлого столетия. И потому эти материалы мы решили обработать и издать.

Найденный материал состоит из 15 полных или неполных сборников народной поэзии и других фольклорных жанров 12 собирателей. Этот материалы начали издавать в Научном сборнике МУК в Свиднике (9/1, СПИ 1980), в котором были изданы баллады украинского поэта и фольклориста Восточной Словакии А. Павловича — «Сборник писней, живущих в сердцах и устах маковицкаго люда» (1860) с вступительной статьей О. Рудловчак «Першоджерела вміщенних у збірнику Я. Головацького закарпатоукраїнських народних пісень». Эта публикация состоит из 14 фольклорных сборников 11 известных и менее известных местных украинских фольклористов или собирателей народного творчества второй половины XIX столетия — таких как: Василий Сухий из Красного Брода, учитель Антон Кралицкий из Чабин, Иван Воробель из Сукова, Иван Яцкович из Межилаборец, учитель

Иосиф Петрашович и учитель Михаил Бескид из Пряшева, известный закарпатоукраинский писатель и фольклорист Александр Митрак, Корнел Шафранкович, Василий Денис и фольклорист Василий Талапкович. В. Сухому принадлежат два сборника, а А. М. Митраку три сборника. Публикованный материал свидетельствует о значительном интересе закарпатских украинцев, прежде весего украинцев Восточной Словакии, в начале второй половины прошлого столетия о народное творчество, о его фиксирование, печатание и исследование.

Из материалов, находящихся в нашей публикации, Я. Головацкий большинство из них уже печатал. Однако к публикованному материалу не написал надлежащих комментариев и потому закарпатоукраинская статья рассеивается в материале публикации; он сделал изменения в тексте, провел языковые изменения, расчленял или соединял разные песни, так что не всегда фиксировал точно оригинал. Теперь точно можно опознать большинство закарпатоукраинских статей в публикациях Я. Головацкого (не были найдены все подлинники закарпатоукраинских фольклорных записей), можно определить объем, ценность, специфичность закарпатского вклада в приведенное произведение (в томе III/1, например, участие закарпатских материалов составляет 35 %, в некоторых тематических частях даже 57 %); одновременно найденный материал дает возможность опознать лица собирателей, определить место записи и т. д. Первоначальные фольклорные записи предоставляют большие возможности и для языкового исследования, Ценными являются, главным образом, те фольклорные записи, которые Я. Головацкий не предъявил и не публиковал, которые остались до сих пор неиспользованы. Это касается прежде всего записей (одних из первых в истории закарпатоукраинского фольклора) народной прозы: сказок, анекдотов, пословиц, поговорок, загадок и т. д. Сборник Талапковича содержит и редкостный нотный материал, который между прочим дает сведения о закарпатоукраинской музыкальной культуре прошлого столетия, о ценных словацко-украинских и венгро-украинских контактах в данной сфере. Сборники, главным образом из Восточной Словакии, содержат и отрывки литературного творчества местных украинских авторов, их неизвестные стихотворения, или неизвестные варианты известных стихотворных произведений, способствующие исследование по литературоведению, дающие сведения о литературных интересах и литературной жизни украинского этникуму Восточной Словакии второй половины прошлого столетия.

RESUMÉ

Helena Rudlovčáková, Transkarpatoukrainische Folkloristen und ihre Fonds Jakov Holovackýs in den 50.-60. Jahren des 19. Jhs

Im handschriftlichen Nachlaß des bekannten westukrainischen Folkloristen Jakov Holovacký, in dessen Teil, der sich z. Z. im Archiv der Bibliothek AV USSR in Lvov befindet, wurde wertvolles transkarpatoukrainisches Material aus den 60.—70. Jahren des 19. Jhs gefunden. Es handelt sich um handschriftliche Sammlungen transkarpatoukrainischer Sammler von Volksdichtungen, die durch ihre Eintragungen in das 4-bändige Werk J. Holovackýs: Narodnyje pesni Galickoj i Ugorskoj Rusi (Volkslieder der galizischen und ungarischen Russen), Moskva 1878, beigetragen haben. J. Holovacký gelang es, einen verhältnismäßig großen Kreis von Mitarbeitern unter den transkarpatischen Ukrainern, besonders in der Ostslowakei, zu gewinnen, die ihm bereitwillig ihre bereits fertigen handschriftlichen Sammlungen zur Verfügung gestellt oder die auf seinen Anruf entsprechend seinen Anforderungen neue folkloristischen Sammlungen

bereitgestellt haben. Das gefundene Material stellt eine reiche Quelle für das Erforschen der Folklore und der folkloristischen Bestrebungen der Transkarpatoukrainern, bezw. der Ukrainern in der Ostslowakei im 19. Jh. dar. Aus diesem Grund wurde das Material einer Bearbeitung unterzogen und wird hier veröffentlicht.

Das erworbene Material besteht aus 15 ganzen oder unvollständigen Volksliedersammlungen und anderen folkloristischen Genres von 12 Sammlern. Mit der Publikation dieses Materials wurde im vorhergehenden wissenschaftlichen Band des MUK in Svidník (9, SPN OUL 1980) begonnen, in dem die Sammlung ukrainischer Balladen des ukrainischen Dichters und Folkloristen aus der Ostslowakei A. Pavlovič: Sbornyk pisnej, žyvuščych v serdcach i ustach makovyckaho ľuda (1960) veröffentlicht wurden samt einleitenden Studie von H. Rudlovčáková: Peršodžerela vmiščenych u zbirnyku Ja. Holovaćkoho zakarpatskoukrajinských narodnych piseň. Unsere Publikation enthält weitere 14 folkloristischen Sammlungen von 11 bekannten und weniger bekannten örtlichen ukrainischen Folkloristen oder Sammlern von Volksdichtungen in der zweiten Hälfte des 19. Jhs. Es sind: Vasiľ Suchý aus Krásny Brod; Anton Kralický, Lehrer in Čabiny, Anton Kralický, Schriftsteller, Publizist und Forscher aus Čabiny; Ivan Vorobeľ aus Sukov, Ivan Jackovič aus Modzilaborce, Jozef Petrašovič, Lehrer in Prešov, Michal Beskyd aus Prešov; Alexander Mitrak, Schriftsteller und Folklorist, ferner Kornel Šofrankovič, Vasiľ Denis und der Folklorist Vasiľ Talapkovič. Vasiľ Suchý gehören 2, Alexander Mitrak 3 Sammlungen. Das veröffentlichte Material zeugt vom großen Interesse der Karpatoukrainer, besonders der Ukrainer in der Ostslowakei für Volkspoesie, für ihre Fixierung, Veröffentlichung und Erforschung anfangs der zweiten Hälfte des 19. Jhs. Das von dem in unserer Publikation erhaltene Material veröffentlichte größtenteils J. Holovacký. Jedoch er veröffentliche das Material teils ohne entsprechenden Kommentar, demzufolge verschwand der transkarpatoukrainische Beitrag im Material der Publikation, teils machte er in den Text und Sprache Eingriffe; er zergliederte oder verband verschiedene Lieder, wodurch er nicht immer genau die Originalfassung fixierte. Jetzt können wir zuverläßig den größten Teil der transkarpatoukrainischen Beiträge in Holovackýs Publikation identifizieren (es wurden nicht alle Originalfassungen der transkarpatoukrainischen folklorischen Aufzeichnungen gefunden), ferner können wir den Umfang, Wert und die Spezifik der transkarpatischen Beiträge in dem erwähnten Werk feststellen (im Bd III/1 z. B. beträgt der Anteil des transkarpatischen Materials 35%, in einigen thematischen Bereichen bis 57%). Zugleich ermöglicht das gefundene Material, die Sammler zu identifizieren, die Region der Eintragung zu bestimmen udgl. Die ursprünglichen folkloristischen Eintragungen gewähren breite Möglichkeiten auch der Sprachforschung. Besonders wertvoll sind jene Beiträge, die J. Holovacký nicht übernommen und nicht veröffentlicht hat und die bis jetzt unausgenützt blieben. Es handelt sich vor allem um Eintragungen (die ersten in der Geschichte der transkarpatoukrainischen Folklore) von Volksprosa, Erzählungen, Anekdoten, Sprichwörtern, Sprüchen, Rätseln udgl. Talapkovičens Sammlung enthält auch wertvolles Material, das außer anderen Zeugnis der transkarpatoukrainischen musikalischen Kultur des vergangenen Jahrhunderst, der gegenseitigen slowakisch-ukrainischen und ungarisch-ukrainischen Kontakte in dieser Sphäre ist. Die Sammelbände, vor allem aus der Ostslowakei enthalten auch Proben aus dem literarischen Schaffen der örtlichen ukrainischen Dichter, ihre unbekannten Gedichte, bezw. unbekannte Varianten bekannter Gedichte. Dadurch leisten sie gute Dienste auch der literarischen Forschung. Es sind Zeugnisse vom literarischen Leben des ukrainischen Ethnikums in der Ostslowakei anfangs der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ — ПЕРШОДЖЕРЕЛА

ЩОДЕННИК ФЕДОРА ЛАЗОРИКА

СТЕПАН ГОСТИНЯК, СВИДНИЦЬКИЙ МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

В половині 30-х років молодого мочарянського учителя і надійного поета Федора Лазорика призвано на військову службу. Початком літа 1936 року в школі для резервних старшин міста Левочі, де він відбуває службу, проходять офіцерські іспити, на які майбутній офіцер ретельно готується. Одного дня, повернувшись із чергових вправ у казарму і взявши в руки замість військового статуту чистий папір та перо, Ф. Лазорик робить перший запис в своєму щоденнику, фіксує перші речення отого твору, який в порівнянні з іншими своїми творами він буде писати найдовше, найвідвертіше, найболючіше і, може, найцікавіше. Неопублікований досі щоденник, що охоплює період півторадесятка літ з життя Ф. Лазорика, являє собою цікавий документ про формування світогляду й естетичних смаків поета, документ з рядом фактів про наше культурне та суспільне життя даного періоду. Переплітання особистого з громадським, чергування фактажу з художніми зарисовками, образами і деталями, роблять той щоденник не лише достовірним документом, але також діючою естетичною вартістю.

Не все, розуміється, в щоденнику Ф. Лазорика рівнозначне за проблемністю охопленого матеріалу і за мірою його естетичного освоєння. Не всі зафіксовані тут щоденні турботи поета, не всі подані тут факти та деталі варті публічної уваги. Не всі інтимні переживання й проблеми можна (чи — вже можна) друкувати. А дещо і не варта друку. Коли, однак, перегляднемо все істотніше з цього твору — перед нами постане автентичний фон тогочасної дійсності з автентичним портретом Ф. Лазорика. Який же той портрет Ф. Лазорика, що його намалювала його ж рука, його душа і мозок?

Початкові сторінки щоденника, як вже згадувалось, вводять нас у військові казарми міста Левочі, де «в школі для резервних старшин» іде підготовка до іспитів. Молодий Ф. Лазорик готується до іспитів наполегливо — він хоче бути між кращими. Як завжди і в усьому в житті. У віль-

ний від науки час він разом з колегами (Кіштулинцем, Петраком, Макарою й ін.) бродить містом, веде гарячі дебати, філософствує про життя, вишукує знайомств з дівчатами. Він швидко закохується у принагідно стрінутих жінок, про яких майже нічого не знає, і так само швидко гасне полум'я його захоплення. Подібні раптові зміни відбуваються також з його настроєм. Відстань між веселим настроєм, жартами чи молодечою безшабашністю на одному боці і відчуттям самотності, смутку, незаспокоєння на боці другому інколи дуже незначна: «Ліг спати. Пробудила мене музика: гармонія й скрипка. Був приємний настрій, а тепер — страх, який паскудний! Найрадше би впився та начхав на все брудне життя . . .» (9 червня 1936 р.). Отже, «найрадше би впився та начхав на все брудне життя». Часом він це зі своїми колегами й робить, особливо тоді, коли є гроші. А грошей — мізерно. Перед іспитами офіцерськими його місячний жолд становить 27,20 Кчс. «За пару хвилин», записує він в щоденнику, «залишилися з нього лише . . . несплачені довги». В щасливому випадку меншу частку грошей він одержить від рідних або знайомих (В. Калішовського).

У казармі, і на прогулянці вулицями міста, на маневрах чи вправах військових — всюди Ф. Лазорик не так солдат, як поет. Він умів пити вино білих левочських акацій, що цвіли за мурами старовинного міста; задля розваги і розради під час вправ на сірих підосінніх стернях він умів шептати молитву якійсь Геленці, з котрою не був сміливим ні під каштанами, ані під місяцем за містом, і яка з ним з тої причини ровійшлася; голодним своїм зором, п'яним розумом й серцем він умів насолоджатись з рожевих лиць, привабливих ліній та ніжних барв. Він дружить з втікаючими білими хмарами, овінчаними западаючим сонцем, з привидом Татер, запахом літа, звуками тронки, дівочими чарами і польовим дівочим співом, свіжою зеленню жита і пахучим чебрецем на гірських луках. Це — об'єкти, на яких не раз спочиває уява молодої чутливої людини, це — ґрунт, з якого проростають, на якому зріють мрії та ідеали. Мрію свою, свій ідеал Ф. Лазорик активно шукає також в творах художньої літератури. Читає він в той час Чехова, Міцкевича, Тургенева, Достоєвського, Ремарка, Толстого (Олексія), але й ряд другорядних авторів.

Другий рік військової служби відбуває Ф. Лазорик в 32-ому «Гардському» полку в Кошицях. Крім щоденних військових повинностей, ночами він вартує в лікарні, гаражах та різних казармах міста. Ніч без сну — безконечною здається. Аби її якоротити, він читає еротичного французького автора Селіна, пригадує студентські літа в Пряшеві, інтернат в аллеї, молитви і співи в монастирській каплиці і, звичайно, скромну «гірську пустелю — Мочар» на Закарпатті, де перед призовом у військо вчителював. Тодішнє життя Ф. Лазорика не обмежувалось одними військовими справами. Всюди поруч нього багато пряшівських і верховинських хлопців, які у вільний від обов'язків час розповідають різні пригоди й жарти, або проспівують такі, ось, пісні:

Ішли бабоньки
на колядоньки
в Петрів піст.

Петро за ними,
як за дурними,
поніс хвіст.

Серед цих хлопців з убогих карпатських осель чимало було й безграмотних. Для них військові власті організують курс науки читання й писання. Одним з учителів такого курсу призначено також Ф. Лазорика.

27 жовтня 1936 року Ф. Лазорика іменовано четарем. Щоб це якось підкреслити, потрібно дати пошити новий «екстровний військовий плащ». І треба піти сфотографуватися. Ще ж треба радіти, бо військова платня підвищиться. Коли до цієї нової платні додати посилки грошей від сестри та знайомих, то на необхідні витрати може й вистачить. Через кілька днів після цієї дати Ф. Лазорик пише листа своєму «ідеалу» з шкільних парт у Пряшеві — Маріянні Бертольд. Листа свого він, правда, не посилає, бо не певен, чи дівчина за той час вже не вийшла заміж. Але не біда — дівчат бо у Кошицях досить. Вистачить вийти на корзо чи зайти в якийсь ресторан. Можна ще відвідати місцеву читальню «Просвіти», а там часто сходяться дівчата-русинки. Залицятись, зрештою, можна і до продавщиці в чеській молочарні. Закінчиться таке залицяння повним фіяском, але ж спробувати хіба не гріх.

Під час військової служби в Кошицях Ф. Лазорик часто-густо відвідував кінотеатри, драмтеатр, бібліотеки міста та вже згадуваний місцевий відділ «Просвіти». Особливу пристрасть виявив Ф. Лазорик до мистецтва кіно. В кращих чехословацьких і закордонних кінокартинах, котрі тоді демонструвались, знаходив він співзвучні ідеї, гарні образи, а також приємний душевний відпочинок. Кінофільми активно розбурхували й живили його уяву. В Кошицях Ф. Лазорик оглянув 55 кінокартин. Не всі бачені фільми, зрозуміло, задовольняли його естетичні смаки. В щоденних записах він кілька разів картає себе за те, що черговий раз дав обманити себе рекламою і поїхати на дешевенький бездідейний фільм, побудований як правило, на імені якоїсь кінозірки.

Будучи любителем драматичного мистецтва, Ф. Лазорик не пропускає жодної нагоди побувати на виставах міського театру. Час від часу в Кошицях гостює Підкарпатський земський театр з Ужгороду та «Нова сцена» з Хусту. Гастролі закарпатських театрів (5 грудня 1936 року Підкарпатський земський театр ставив тут «Марусю», через три дні — «Весілля» й «Орачу Швегло», а «Нова сцена» 8 травня 1937 року — «Запорожця за Дунаєм») в інонаціональному середовищі позитивно впливали на ріст національного усвідомлення українського елементу. Таку ж роль виконувала й місцева «Просвіта», що не раз притягала до себе Ф. Лазорика.

Другий рік військової служби, як відзначає сам Ф. Лазорик, був для нього роком безтурботності, осягнення «військової кар'єри» (з дійсністю від 1-го серпня 1937 року він стає молодшим лейтенантом-підпоручиком), але також роком напружених роздумів над життям. В записах цього періоду зустрічаємо більше настанов, дотримання яких мало допомогти молодій амбіціозній людині придбати нові риси характеру, знайти своє місце в суспільстві. «Не будь настільки боягузом, аби боятися невдач», — підсмілює він себе. «Завжди і всюди затримай прямість характеру, розважливість, та ... холоднокровність! Нічим надмірно не запалюйся,

та й ні . . . над чим безудержно не регоч!» — наказує собі 23 січня 1937 року Ф. Лазорик. Трохи далі ліричний склад своєї натури називає він «хлоп'ячою вдачею», яку треба в собі побороти вирівняністю, бо лиш остання, мовляв, робить мужчину справжнім. А ще яким бажає бути головний герой щоденних записок? «Не — мир, не — спокій, а — священний бунт і спротив. Щасливий той, хто носить в серці почуття бунтарства! Він — певним підриває певність, сильним заламує міць. — Будь гордим і незламним! Непіддайним! Ні перед чим не схиляй чола!» (4 березня 1937 р.). Життя й творчість Ф.Лазорика тепер повністю завершені і з них легко можна вичитати наскільки йому вдалось керуватися подібними постулатами.

Отаке свідоме бажання виплекати в собі сильний, твердий, витривалий, рішучий, творчий характер мало протистояти вродженій меланхолії, мінорності, смутку, сентименту Ф. Лазорика. Йому здається, що якраз через ці свої риси пережив він досі багато помилок, обману й розчарувань, що саме на м'якості та доброті розбивались усі дотеперішні його плани й постанови. Йому ясно, що «на шляху до духово-морального удосконалення з кожної генерації тільки сильні одиниці досягли мети. Коли обставини несприятливі, то двонога істота повинна з себе створити людину власною волею». Дні цих сміливих заповзять і бадьорих тонів переходять часом у стан повної депресії, резигнації, коли Ф. Лазорик сумнівається навіть в доцільності життя. Поезія, щастя, світлі сторінки людського існування стають тоді для нього чужими вигаслими висловами й думками. «Розумом а не чуттям» підроблена сучасність зі своєю практичністю наводить на нього нудьгу. Романтичне середньовіччя здається йому більш духовним, ніж цей, розумом «підроблений вік». Правда, — твердить трохи далі Ф. Лазорик, — є й сьогодні романтика, «знайома, вічна свіжа романтика маковицьких піль, верхів, потічків . . .», романтика колишніх днів в Ужгороді, Чабинах, Межилабірцях, Ладомирівському монастирі, але вона тепер далека в часі й віддалі. Завтра, однак, переселиться Ф. Лазорик в кімнату з вікнами на корзо, звідки слідкує за вечірньою красою міста, післязавтра його іменують офіцером і він уже веселий, щасливий, романтичний від голови до п'ят. Переступаючи часом поріг казкового світу, він насолоджується чарами мрій і не вміє розпізнавати в такі хвилини, що дійсне, а що мрія, що реальність, а що привид пригаданий з кінофільму чи поезії. Отак іде у Ф. Лазорика з дня у день, з тижня у тиждень, з року в рік. Місцем, де снувались ці сни, де родились думки Ф. Лазорика, були місця вправ, Млинська вулиця в Кошицях, Раковці-парк з рожами, «міський дім із знайомими годинниками на вежі», ресторан «Беседа», залізнична станція.

Під час військової служби Ф. Лазорик вів значну кореспонденцію. Найчастіше він писав сестрі, А. Куськові, В. Капішовському, О. Фариничу, стрикові Збіглею (Пряшів), Костикові, Й. Припутенові, Ю. Михайликові та Федорчакові на Закарпатті.

Кінцем серпня 1937 року повертається Ф. Лазорик з дворічної військової служби в рідне село Бехерів. 30-го числа цього місяця він вже в дорозі на Закарпаття. Мета подорожі — село Руський Мочар. Після наведення в місцевій школі порядку для Ф. Лазорика починається виснажлива щоденна праця з дітьми, яка тільки коли-не-коли переривається короткими поїздками у В. Березне або в Ужгород. В листопаді Ф. Лазорик

складає фаховий іспит здібності. Вечорами він читає Тичину, Сосюру, Рильського, виступає з промовами перед селянами, пише сільську хроніку. Самотність він прикрашає мандоліною. А вже тут осінь, а попереду зима, яких так боїться Ф. Лазорик. Восени в Мочарі буде мокро, вогко — Лазорика обов'язково навістить нежить, його невідчепна хвороба. Зимою завмирає природа — Лазорика обов'язково навідає меланхолія. Як же допомогти собі? Може, новими любовними пригодами? Є й такі, однак, вони також не заспокоюють душі, що прагне... Чого прагне? Ф. Лазорик і сам ясно не знає цього: «Хто і що ти — яких не можу знайти, кого мені бракує: сон, хмія, ідея, краса уособлена?..» Брак ясної життєвої програми, мізерні провінціальні умови родять його неспокій, інколи резигнацію й патологізм.

Рік 1938 був у світі, але особливо в Чехословацькій республіці, тривожним. В повітрі пахло вибухівкою. В першій половині червня оголошено часткову мобілізацію. Ф. Лазорика призвано у військову частину на чехословацько-угорському кордоні неподалік від Кошиць. Вояки, крім іншого, ведуть дебати про політичну обстановку і про можливість виникнення нової війни. Офіцери сходяться на думці, що така загроза неминуча, «бо що зробить Гітлер з виготовленою зброєю, залізо довго не може в спокою лежати, бо поржавіє». «До чорта з вашим залізивом!» — кидає Гітлеру та воєччині одягнена в командира чети поетична душа Ф. Лазорика. Роблячи нічний обхід військових позицій і вслухуючись в жабячі концерти та в далекі співи села, він супроти логіці фактів не хоче йняти віри, що над цим мирним життям може пронриміти гроза. 16 червня приходить несподіваний наказ: запасні річники — додому. Випуск на волю дуже підбадьорив Ф. Лазорика і з того часу він взяв своє життя міцніше в руки. Влітку й під осінь цього року Ф. Лазорик записок в своєму щоденнику не робив. Це тому, пояснює він, бо жив у той час повнокровним життям, а людині в такому разі не дуже хочеться забігати в світ уяви.

Наступного, 1939 року Ф. Лазорик разом з товаришем своїм Юрком Михайликом здійснюють поїздку в Угорщину. Будапешт, місце довгого перебування на роботі його батька, справив на нього значне враження. А Балатонське озеро дало можливість прекрасного відпочинку. Поїздка, отже, була поєднанням корисного з приємним. Ф. Лазорик на той час самотужки досить добре вивчив угорську мову. Поїздка виявилась доброю нагодою практично перевірити і вдосконалити свої знання з угорської настільки, щоб далі вже вільно читати нею. До того ж, знання цієї мови після загарбання Закарпаття хортівцями стало гіркою необхідністю, бо ж вона стає викладовою мовою шкіл. В липні 1940 року Ф. Лазорика можна було зустріти в місті Сегеді, де проходили курси угорської мови для вчителів тзв. «Карпатольїї». Під час богослужіння в сегединській православній церкві Ф. Лазорик замість шептання молитви мріє про прийдешню дійсність, коли «з крові людства, пролитої на фронтах, зродиться велика, могутня і дружня сім'я народів», коли «для всіх настане правда і справедливість», коли «залунає пісня миру. І козаки заспівають скрізь, — і на Маковицькому полі». Це був сон, візія майбутньої дійсності. Дійсність тогочасна була інакшою і від неї, ілегально перейшовши 10 серпня кордон, Ф. Лазорик спасається втечею на землю своїх батьків. Заплативши словацьким органам безпеки 50 кронний штраф за

нелегальний перехід кордону, він заходився шукати роботу. Учительську посаду знайшов у селі Млинарівці, що на Свидниччині. Словаччина на той час також вже була фашистською, але з відомих причин тут легше було говорити про слов'янство, про минуле й сучасне свого народу, ніж в Угорщині.

Оселившись в Млинарівцях, Ф. Лазорик розпочав від свого звичного — упорядкування школи й квартири. Розвішавши на стінах портрети Т. Шевченка й І. Франка, розпочав він кількарічне перебування в цьому, від цивілізованого світу відрізаному куточку землі. Не легким було життя тодішнього вчителя у нашому селі. Варто нагадати хоч би факт, що від осені, коли розпочався шкільний рік, і аж до березня наступного року Ф. Лазорик ні разу не одержав платні. Жив він, розуміється, з боргів. Такі продукти, як молоко, сир, яйця, хліб приносили йому час від часу селяни. Ставалось, що не було чим отоплювати школу й квартиру. Учитель ходив від хати до хати і збирав від селян дрова. В щоденнику Ф. Лазорик скаржився, що іноді бракувало навіть олії для натирання підлоги і він з учнями мусив весь час дихати запорошене повітря. Після полагодження справ із платнею, його матеріальне становище покращало, але й так грошей вистачало лише на скромне прожиття. Для людини, що пнулась у вищий світ, не менш радісним було й сільське оточення. Село, що впродовж усього життя напувало Ф. Лазорика вічною своєю поезією, не могло задовольнити інтелектуальних його запитів. Для компенсації відсутнього культурного середовища він утримує низку контактів з учителями околиці та з людьми якимось чином причетними до літератури. На щастя для Ф. Лазорика в сусідніх від Млинаровець селах вчителювали одиниці проукраїнської орієнтації, які до того, ще й самі полюбляли художнє слово (в Бенядиківцях — Іван Ковальчук, в Рівнім — Андрій Дулеба). Серед дальших вчителів, з якими Ф. Лазорик зустрічався, фігурують імена А. Куська, Ф. Віця, В. Капішовського, Припутня, Пивоварника, Ванци, Дудинського й ін. Із сусіднім бенядиківським колегою І. Ковальчуком контактувався найчастіше. Ф. Лазорика з ним єднала спільна професія, любов до України і любов до художньої літератури, симпатії до Радянського Союзу. В щоденних записах не раз згадуються посиденки з читанням віршів українських (передусім українських радянських) поетів, і тут же ведуться розмови про світові події, спільно прослухується московське радіо. В часі війни як І. Ковальчук так і Ф. Лазорик взяли участь в підтримці місцевих партизанів.

Контактувався Ф. Лазорик теж з іншою частиною тодішньої нашої інтелігенції — із священиками, однак, ці стосунки мали не ідеологічний, а здебільшого лише формальний характер.

Підмаковицькі села, і Млинарівці серед них, були в той час зовсім відрізані від світу. Якщо млинарівський вчитель Ф. Лазорик хотів попасти в недалекі Свидник, Стропків, Бардіїв чи рідне село Бехерів, то міг цього досягти за допомоги воза, саней або власних ніг. Автобусне сполучення на трасі Свидник — Пряшів було від руки. До того ж автобус їздив, коли і як йому заманулось. Тому Ф. Лазорик користався надійнішими, вищезгаданими формами зв'язку. Особливою романтикою відзначались піші походи через знайомі гори, гуні, поля. Зв'язок Ф. Лазорика з найближчим світом «змодернізувався» після закуплення ним велосипеда («ровера»). Почастішали його мандри. А мандрувати він любив, бо тягла

його туга у світ, бо жив у ньому вічний потяг до пізнання й пригод. Роки перебування Ф. Лазорика в Млинарівцях, що припали на воєнний час, були, однак, незичливими по відношенні до шукачів звичайних людських пригод. Світова завірюха проникала і в ці віддалені карпатські нетрі. Вже початком травня 1941 року, здійснюючи чергову прогулянку до Бенядиковець, Ф. Лазорик на дорозі зустрічає танцюючих з нашими дівчатами німців. Автор щоденника ставить з цього приводу саркастичне запитання: «Наплили оздоровитися свіжою слов'янською расою?» Отже, німці вже в наших обширах, неподалік від радянських кордонів. Ф. Лазорику цілком ясна причина близької присутності німців від території Радянського Союзу. 5-го червня 1941 року автор щоденника записує дуже цікавий сон-візію про страждаючий під чужою навалою Київ. Коли спалахнула німецько-радянська війна, офіцера Ф. Лазорика призвано у військо (в місто Пряшів). Чекаючи в Щавнику автобуса, він виразно чує, як за горами дудонять гармати... Щастя не обійшло Ф. Лазорика і на цей раз: не пробувши в казармах і місяця, він знову опиняється на волі. В буденне його життя воєнних літ раз по раз вриваються сни про Гітлера і відступ німців із Союзу, розмови про звірства фашизму. Після виникнення партизанського руху в наших горах — сам підтримує цей рух. Гітлерівці в його записах фігурують як «гості з пекла» або «шайка». В час кривавих боїв на Дуклянському перевалі і аж до остаточного відходу «шайки» Ф. Лазорик найчастіше спримується в Куримі, Пряшеві, Рівнім, Млинарівцях та рідному Бехерові.

Вчителювання в Млинарівцях поклало печать на цілу подальшу долю Ф. Лазорика. Тут народжується його любов до простої сільської дівчини Марії Ганинчик, що стала подругою його життя. 28 березня 1942 року від цієї любові приходить на світ дочка Маруся-Ляля, одна з головних персонажів щоденника. На фоні сірятини й монотонності — Ляля з матірю, книжки й стремління до життерадості були тими «рожами» («леліями» чи «польовими квітами»), які надавали сенс існуванню. Дійсність, здеформована й жахлива, не раз вганяла Ф. Лазорика в тяжку самоту. Часом цю дійсність він підсолоджував скрипкою або гармошкою. Його лікарем бували квіти, сад, поле, берізки в гаю, розквітле терня, дзюркіт води, голос зозулі — природа. В ній він знаходив спокій та інспірацію. Але також гармонію, відсутню в світі людей.

Значну частину вільного часу Ф. Лазорика в Млинарівцях займало читання періодики й художньої літератури. В. Стефаник, Й. Гете, М. Коцюбинський, Т. Шевченко, А. Шиян, А. Малишко, П. Тичина, О. Бойченко, Б. Горбатов — це тільки принагідно згадані імена, яким він присвячує увагу. Крім цього — давні літописи, Історія України-Русі, Історія ВКП (б), Біблія. Останню брав у руки в хвилини знемоги.

Наприкінці 1943 року Ф. Лазорик на протязі недовгого часу вчительював у селі Писана, що також на Свидниччині. Після повернення в Млинарівці життя пішло в узвичаєному руслі: заняття з учнями доповнюються урядуванням («на поспіх викінчив й відослав урядові нісенітницю-дурацтва»), громадською («писав людям просьби, — давав раду хлопові») та культурно-освітньою роботою. Але все частіше появляються нотки невдоволення зі становищем сільського вчителя. Він плекає надію попасти на студії філософії, закінчити університет, щоб таким чином раз і назавжди відійти з «острова саможиття», з «цієї добровільної каторги».

Визволення Чехословаччини Радянською Армією і відродження краю дали новий імпульс до цих його змагань. В квітні 1945 року Ф. Лазорик приймає пропозицію УНРП працювати редактором офіційного її органу, газети «Пряшевщина». Однак, мовна практика УНРП пішла настільки врозріз з переконаннями Ф. Лазорика, що після кількох місяців роботи в редакції він знову повертається вчителювати у Млинарівці. В сільській квартирі замість заспокоєння приходять до нього каяття, докори, нові терзання. «Федоре», — дорікає він собі, — «ти поблудив! З кафедри всенародної — на підлогу лопухів». Завжди на власну голову падають і за те, що багато планів та постанов ставить він перед собою, але нема витримки реалізувати їх. Болюче шукає Ф. Лазорик своє місце в суспільстві. Хотілось би йому працювати викладачем української мови й літератури в Пряшеві або «співати. Але не про вузький світ села — а про світ широкий — долю вселюдську» співати. Восени 1945 року шеф Реферату для українських шкіл агітує Ф. Лазорика зайняти кафедру в Пряшівській гімназії. Під вагою тягарів життєвих він легкодумно відхилив цю пропозицію. Усвідомивши собі зроблену помилку, згодом пише Референту прохання призначити його на згадану посаду з дійсністю від другої половини навчального року. Та до цього, як відомо, не дійшло.

В щоденних записах Ф. Лазорика з останнього року другої світової війни, коли на сході Чехословаччини вже відгриміли бої, частішають згадки про власну літературну творчість та її джерела. Ось, Ф. Лазорик подорожує у Свидник і білі тумани в долинах на фоні сонячного дня спонукують його покласти бачену картину у вірш. Або, ось, приснився йому цікавий сон і він жаліє, що не може той сон пригадати й використати його логіку для побудови поетичного скелету, як це сталось у випадку «Карпатського краєвиду» та декотрих інших поезій. Від проспівування бехерівських співанок народжується в автора задум написання фольклорної п'єси з маковицького буття. В цьому ж приблизно часі, переглядаючи рукописи своїх щоденних записів, Ф. Лазорик роздумує над їх заголовком і висловлює таку потаємну мрію кожного нашого літератора: «Гм, як би то не треба витрачати час на інші не від серця роботи! а віддатись писанству! Це теж один з прикладів заосталості нашого суспільного життя». Правда, мрія мрією, а тим часом треба було цілоденно вчити, ходити селом і робити списки заподіяних війною втрат, брати участь на різних нарадах, вести виснажливу урядову писанину. Щоб написати статтю — викроював час з навчання. Ну, а не писати статті вже не можна, раз ти й надалі вважаєш себе редактором і певен, що це твоя майбутня професія. І справді, від 1-го лютого 1946 року Ф. Лазорик замість посади викладача гімназії поновно приймає обов'язки головного редактора газети «Пряшевщина». Але недавня історія повторюється: викривлена мовна політика УНРП у вересні цього ж року знову вигнала Ф. Лазорика у провінційні Млинарівці. Тут він включається в роботу Союзу молоді Карпат, працює секретарем педкружку околиці, готує матеріали для календаря й редакції газети. Поновлюються колишні вечірні зустрічі з колегами сусідніх сіл, на яких, крім розваги, читаються поезії М. Рильського, М. Бажана, Л. Первомайського, П. Тичини, І. Франка й інших. Серед прочитаної лектури того часу — твори І. Тургенєва (в угорському перекладі!), К. Симонова, О. Корнійчука, М. Коцюбинського. Якраз у той час розпочинає свою діяльність УНТ

— перша наша професіональна сцена і Ф. Лазорик, як пристрастний любитель драматичного мистецтва, не пропускає жодної нагоди побувати на виставах згаданого колективу. Заради цього він не раз спеціально їздить у Пряшів. І все ж таки, тогочасне життя й діяльність далеко не вдовольняли Ф. Лазорика. Йому здається, що дуже мало виконано такого, що вспокоювало б душу. Незадовольняючу власну творчу активність пояснює Ф. Лазорик тим, що в останньому кварталі 1947 й початком наступного року він занадто «збабів», пом'якшав, розхляв». Певним гальмом його творчої ініціативи була й невияснена політична обстановка та гостра поляризація суспільних сил в республіці. Консервативна частина суспільства з усіх сил намагалася утвердити передвоєнні порядки, повернути світ утиску й ненависті. «Такому світу,» — признається Ф. Лазорик, — «світу злоби, ненависті, імсти, я не розумів. Справді, мусить розіллятися багно на широко — взяти верх гидкість людська, аби тим світліша, міцніша зродилась тута переродити людину й світ на гарний, добрий, світлий, в який вірю і якому лиш розумію». А вірити в цей гарний світ спонукали поета, окрім іншого, і нові надійні паростки національного відродження.

Кінцем 1947 і в перших місяцях 1948 року Ф. Лазорик працює вчителем Свидницької горожанської школи (деякий час заміщає колету в такій же школі в недалекому Стропкові). Під впливом воєнних подій, що відбулись в піддуклянській області, і в зв'язку з участю письменника в місцевому драмгуртку, народжується в того задум написати п'єсу «Заповіт Токаїка». До реалізації цього задуму з невідомих причин не дійшло. Проте дану тематику використав пізніше Ф. Лазорик в оповіданні «Мишко Медвідь», «Токайцькому етюді» а також в окремих віршах. Вчителюючи, Ф. Лазорик постійно звертав увагу на тих учнів, котрі виявляли підвищений інтерес до художньої літератури й самі пробували писати. Він сам шукав нагоди зустрітися й поговорити з такими учнями. Звернення початкуючих авторів до народної мови він вважав першорядним завданням. З молоддю Ф. Лазорик співпрацює як на базі школи, так і на ширшій платформі. Будучи одним з найкращих місцевих знавців української літературної мови, він і під час вчителювання в Млинарівцях та Свиднику екстерно робить коректуру «Дзвіночка» (1947—1950) — українського додатку до дитячого журналу «Колокольчик». Якраз посередництвом «Дзвіночка» Ф. Лазорик весь час закликає молоду зміну Пряшівщини збирати зразки народної творчості, заохочує учнів писати власні твори. Якщо спочатку він робив лише коректуру згаданого дитячого журналу, то згодом він також редагує це видання. В щоденних записах Ф. Лазорика знайдемо кілька скарг на неграмотний набір «Дзвіночка». Ця неграмотність, цей дилетантизм, що були притаманні й іншим ділянкам нашого життя, часом зневірював Ф. Лазорика: «Прочитав газети. Слабувато уступає їхня неграмотність, але і з того треба тільки підніматись і міцніщати» (1. II. 1948 р.). Як же підніматись? А хочби активною власною творчістю. Під прізвищем Ф. Лазорика справді появляється ряд творів в «Пряшевщине», «Дзвіночку» та календарі (цей-о мізерний перелік повністю вичерпує тодішні можливості друкування!).

26 квітня 1948 року Ф. Лазорик втретє прибуває на посаду головного редактора «Пряшевщини». Від цього часу і аж до своєї кончини він постійно працює в редакціях українських періодичних видань. В Пря-

шеві він замешкав у квартирі на Табориську. Редакція газети знаходилась на тихій Мойсеєвій вулиці. Того ж таки 1948 року жити в Пряшів перейшла дочка поета Маруся (Ляля) з матірю. В новому місці проживання Ф. Лазорик повністю віддається роботі в редакції газети та власній літературній творчості. Українська мовна орієнтація, протресивний світогляд, щире ставлення до України і Радянського Союзу швидко нажили Ф. Лазорику ворогів. Напади з боку шовіністів-україножерів різної масті були на денному порядку. Вони його то паплюжили в якихось «анонімних обіжниках», то залякували репліками типу «Того малого бы треба зломити!» (26. 8. 1948 р.). Отже, не дивно, коли в щоденнику від 15. 9. 1948 року рука Ф. Лазорика запише такі болючі слова: «Кальварія до Кошиць. Коливкування душевне і тілесне там і назад. Гаряче і оловʼяно. Од своїх зоря надії і розради». Зрозуміло, що напади з боку недавніх фашистів й реакціонерів та їх прислужників не залишались без наслідків. Ставалось, що Ф. Лазорик після таких гонінь цілими днями не міг зосередитись і спокійно віддатись праці. Розбурхана гнівом і зневірою душа витукувала: «Для чого збирання досвіду, знань, розваги, — все це для того, аби як треба, його не употребити, з ним не спомогтися. Не вірю ні в розум, ні в досвід, ні в памʼять, ні в науку, ні в інтуіцію! — Зміна? — До нових закрут? До нових плутанин? — Людина в одчаю бється безрадно, наосліп, як спіймана пташка, до — знемоги, отупіння й байдужості з втрати надії й віри» (22. 9. 1948 р.). Але й розбурхане море після кількох днів вспокоюється. Ф. Лазорик вже не може як колись довготривало віддаватись подібним настроям: треба було готувати газету, писати статті, робити коректуру. До того ж, він стає близьким співпрацівником українського радіомовлення, яке з Братіслави переїздить у Пряшів, і для якого він готує монтажі, сам декламує поезії. Не можна також пропускати лекцій на педфакультеті, на який він записався. А тут ще маса житейських справ. Просто — обставини змушували Ф. Лазорика швидко повертатись в нормальну робочу колію. До робочої активності спонукує його ще одне непереборне бажання: він дуже хоче представитись публіці як поет. Тому активно віршує, переписує поезії, обдумує план майбутньої збірки.

В жовтні Ф. Лазорик отримує партквиток. Дуже потішила його вістка «про замір проводу компартії поладнати й наші діла — до кращого й справнішого й з національно-культурного погляду». Під новий рік чергова радість — з консульства СРСР в Братіславі надходить йому подарунок — три українські книжки.

В наступному 1949 році умови праці в редакції стали для Ф. Лазорика ще важчими: з редакції відходить його співпрацівниця і на всі завдання залишається він сам. Надмірна завантаженість приневолює його працювати й ночами. Редакторську роботу Ф. Лазорика утруднювали також деякі люди з проводу УНРП. Особливо він скаржиться на голову Ради, на його «злобно-вкусливі» примітки, лицемірство й особистий цинізм. Немало образ прийшлось Ф. Лазорику витерпіти теж від «грубіянського персоналу в друкарні». Не менш пекучою сторінкою тодішнього життя поета було й скрутне його матеріальне становище. Не раз приходилось жити з боргів або навіть розпродувати особисті речі. Однак, визначальним в житті та діяльності Ф. Лазорика 1949 року стала підготовка й випуск збірки віршів «Слово гнаних і голодних» — першої збірки місцевого

автора виданої в Пряшеві українською літературною мовою. Виходу книжки передувала наполеглива обробка віршів, упорядкування збірки, дві коректури, довга «бюрократія» з дозволом друкувати, недостача паперу. А була ще й справжня «скрутнява навколо збірки; шахраї неприхильні, й готові» були «завалити видання». Поява збірки на світ була таким чином великою перемогою Ф. Лазорика і ще більшою перемогою української літератури на Пряшівщині.

3 січень 1950 року є останнім днем рукописних щоденних записів Ф. Лазорика, які архівуються в Свидницькому музею української культури. В нашій публікації до цих записів долучаємо ще «Подорожні замітки з поїздки до Радянського Союзу» з вересня й жовтня 1954 року. Поїздка чехословацьких культурних діячів до Країни Рад, що її організував ЦК Союзу чехословацько-радянської дружби, справила на Ф. Лазорика величезне враження. Патетичні вигуки, щирий вилив почуттів супроводжують кожен його крок по цій землі. Збулась мрія поета побувати в місцях давно знайомих йому з творів великих російських та українських майстрів слова. Ф. Лазорик віч-на-віч зустрівсь з країною, що поставила собі за мету побудувати соціалізм і побував на священній землі свого рідного українського народу. В Москві чехословацька делегація культурних діячів відвідала Спілку письменників СРСР. Гостей з Чехословаччини приймали Б. Полевой, О. Бек, А. Караваєва, О. Безименський й інші провідні письменники. Коли делегація завітала в Київ, там якраз проходив III з'їзд письменників України. В складі 5 членної делегації Ф. Лазорик взяв участь на з'їзді. Тут він вперше у житті побачив П. Тичину, М. Рильського, О. Вишню, А. Малишка, І. Ле, С. Скляренка, О. Корнійчука, М. Бажана, О. Гончара, Л. Дмитерка, російського письменника К. Симонова. На перерві О. Гончар та Л. Дмитерко познайомили Ф. Лазорика з П. Тичиною, улюбленим його поетом. Поїздка у Радянський Союз влила нові сили Ф. Лазорику і окрилила його на тому нелегкому шляху, який ще стояв перед ним. Цією поїздкою також кінчаються щоденні записи письменника.

Щоденні записи Ф. Лазорика, за винятком періоду 1936-41 років, не являють собою суцільного, автором впорядкованого рукопису. Життєві враження й думки фіксовано на полях календарів, у блокнотах або на окремих листах паперу. З боку автора вони не піддавались жодній пізнішій обробці. Розуміється, що тут-там в цьому «гарячому» матеріалі зустрічаємо мовний огріх, стилістичну кострубатість. Дещо інший характер мають щоденні записи з років 1936-41. Із них автор виготовив чистовик, піддав їх стилістичному та мовному оформленню.

Писанню щоденника надавав Ф. Лазорик великого значення. Письменник протягом усього життєвого шляху свідомо працював над своїм духовним вдосконаленням. Духовну споживу він черпав із зафіксованого в друкованому слові тисячолітнього досвіду людства. Правда, як творча особистість, він не заспокоювався засвоєнням чужого досвіду. Сліпе вірування чужих думок він вважав за прояв духовної несамостійності. Роками письменник набував власний життєвий досвід з богатством вражень, роздумів, думок, переживань. В певний мент виникла в нього потреба записати це багатство на папір. Заведенням щоденника Ф. Лазорик рішуче відкинув побутуючу думку, згідно з якою нема, мовляв, «безглуздішого діла, як молодій людині писати споминів ... Може ...

писати!» — зауважує поет. — «Але творити серцем, чи навіть на ліпше не вийде молодому письменникові, котрий відчувши силу творчості, відтворюватиме певно пережите, як мав би творити з недійсного, не окресленого сучасного чи майбутнього?

Автім: повернути ще раз до порогу диточих літ, повернути не свідком а й суддею, чи не те ж саме як поринути в який інший світ фантазій? Є в цьому глибока краса та приємність!» (5. 3. 1942 р.). Основну увагу в своїх щоденних записах зосереджував Ф. Лазорик на внутрішньому особистому світі і в меншій мірі показував світ, що його оточував. «Незаписую,» — признається він, — «буденні людські непорозуміння, злоби, пригоди, які пущаю по вітрі». Жаль, що Ф. Лазорик не фіксував цього. Картина ним відтвореного часу й подій могла таким чином бути набагато комплектнішою. Ставалось також, що в записах своїх він робив коротші чи й довші павзи. Причиною таких павз була за його словами сірість й монотонність життєва, як також розсіяність автора з одного боку і повнокровно прожиті дні — з боку другого. Щоденник містить багато цікавих замітток, думок, роздумів, художніх (передусім ліричних) зарисовок. Дослідникові творчості Ф. Лазорика не важко виявити, як щедро користався письменник цим заготівельним матеріалом в подальшій своїй творчості. Друкування щоденних записів відомого літератора й культурного діяча є першою спробою наближення цього роду літератури нашому читачеві. Тексти щоденника Ф. Лазорика подаються за автографами. В публікованому матеріалі збережено всі особливості мови оригіналу, за винятком кількох нами виправальних похибок в пунктуації.

RESUMÉ

Štefan Hostyňák, Denník Fedora Lazorika

Ťažkou bola životná cesta známeho básnika a kultúrnoverejného činiteľa Fedora Semenoviča Lazorika. Ťažkou preto, že vyrástal a žil v neuveriteľne zložitých spoločenských, kultúrnych i národnostných podmienkach, že stojac pri začiatkoch nového obdobia ukrajinskej literatúry v Československu a kliesniac novú pre ňu cestu, poznal v plnej miere osud pioniera. Dosvedčuje to aj nepublikovaný dosiaľ denník F. Lazorika, zaujímavý dokument o básnikovom živote a formovaní jeho svetonázoru, estetických názorov, dokument s množstvom faktov kultúrneho a spoločenského vývoja zakarpatských Ukrajincov. Preplietanie sa súkromného a verejného, striedanie sa faktov s umeleckými skicami, obrazmi a detailami robia denník F. Lazorika nielen hodnoverným dokumentom, ale tiež účinnou estetickou hodnotou.

Pravdaže, nie všetko v denníku F. Lazorika má rovnaký význam. Nie všetky v ňom zachytené starosti básnika, nie každý uvedený fakt či detail sú hodné pozornosti. Nie všetky intímne zážitky a problémy je možné (či — už je možné) publikovať.

Dennikové záznamy F. Lazorika nemajú podobu uceleného, autorsky upraveného rukopisu. Životné zážitky a myšlienky sú fixované na poliach kalendárov, do zápisníkov, alebo na jednotlivé listy papiera. Iný charakter však majú denníkové zápisy z rokov 1936—41. Z nich autor vyhotovil čistopis, podrobil ich štylistickej a jazykovej úprave.

Pre bádateľa života a činnosti F. Lazorika nie je ťažké odhaliť, ako hojne používal spisovateľ tento pripravený materiál v ďalšej svojej tvorbe. Poblikácia denníka známeho literáta a kultúrneho dejateľa je prvým pokusom o priblíženie tohto memoárového literárneho žánru ukrajinskému čitateľovi v Československu.

РЕЗЮМЕ

Степан Гостиняк, ДНЕВНИК ФЕДОРА ЛАЗОРИКА

Трудный жизненный путь привелось пройти нашему поэту и культурно-общественному деятелю Федору Семеновичу Лазорику. Трудный потому, что он рос и жил в неимоверно сложных общественных и культурно-национальных условиях, что стоял у начала нового периода нашей литературы и прокладывал для нее новый путь; он полностью почувствовал судьбу имеющуюся у ее колыбели. Свидетельством этого и является до сих пор еще неопубликованный дневник Ф. Лазорика, что представляет собой интересный документ для жизненных обстоятельств поэта, для формирования его мировоззрения и естественного вкуса, документ с рядом фактов о нашей литературной и общественной жизни данного периода. Отождествление личного с общественным, чередование факта с художественной зарисовкой, образами и деталями делают дневник Ф. Лазорика не только достоверным документом, но также действующей эстетической ценностью.

Не все, разумеется, в дневнике Ф. Лазорика равнозначно с проблематикой, охватывающего материала по мере эстетического освоения. Не все зафиксированные в дневнике заботы поэта, не все приведенные факты и детали стоят нашего внимания. Не все интимные переживания и проблемы можно (разве — уже можно) печатать.

Ежедневные записи Ф. Лазорика не представляют собой компактную, автором упорядоченную рукопись. Жизненные впечатления и мысли фиксированы на полях календарей, в блокнотах или на отдельных листах бумаги. Со стороны автора они не подвергались никакой позжей обработке. Иного характера ежедневные записи с 1936—1941 гг. С них автор приготовил чистовик и сделал в них стилистическое и языковое оформление.

Исследователю творчества Ф. Лазорика не трудно узнать, как писатель щедро пользовался этим приготовленным материалом в послелующем своем творчестве. Печатание ежедневных записей известного литератора и культурного деятеля представляет собой попытку приблизить этого рода литературу нашему читателю.

RESUMÉ

Štefan Hostyňák, Fedor Lazoriks Tagebuch

Schwierig war der Lebensweg des bekannten Dichters und Kulturtätigen Fedor Semenovič Lazoriks. Schwierig darum, weil er in undenkbar verwickelten gesellschaftlichen, kulturellen und nationalen Verhältnissen lebte. Er lernte in vollem Maß das Los des Pioniers kennen, da er am Anfang der neuen Periode der ukrainischen Literatur in der Tschechoslowakei stand und ihr den neuen Weg bahnte. Dies bezeugt sein bis

jetzt nicht publiziertes Tagebuch, ein interessantes Dokument vom Leben des Dichters, von der Formierung seiner Weltanschauung, seiner ästhetischen Ansichten, ein Dokument mit vielen Tatsachen über die kulturelle und gesellschaftliche Entwicklung der Karpatoukrainer. Die Durchflechtung des Persönlichen und Öffentlichen, das Wechseln von Fakten mit künstlerischen Skizzen, Bildern und Details machen Lazoriks Tagebuch nicht nur zum zuverlässigen Dokument, sondern auch durch dessen ästhetischen Wert zum wichtigen Werk.

Freilich nicht alles hat im Tagebuch gleiche Bedeutung. Nicht alle Sorgen des Dichters, nicht jede erwähnte Tatsache oder jedes Detail sind beachtenswert. Es ist nicht möglich, alle intimen Erlebnisse oder Probleme zu veröffentlichen.

Lazoriks tagebuchartigen Aufzeichnungen, sein Manuskript stellen keine abgeschlossene Form dar. Die Lebenserlebnisse und Gedanken hat er entweder im Kalender vermerkt, oder im Notizbuch und auf einzelnen Blätter aufgezeichnet. Einen anderen Charakter haben einzig allein die Tagebuchaufzeichnungen aus den Jahren 1936—41. Die hat er nach einer stilistischen und sprachlichen Bearbeitung in Reinschrift zurückgelassen.

Für den Forscher über Lazoriks Leben und Tätigkeit ist es nicht schwer aufzudecken, in welchem Maße der Schriftsteller diese Materialien in seiner schriftstellerischen Tätigkeit ausgenützt hat. Die Publikation des Tagebuches dieses bekannten Schriftstellers und öffentlichen Funktionärs ist der erste Versuch der Annäherung dieses literarischen Genres von Memorabilien den ukrainischen Lesern in der Tschechoslowakei.

Федір Лазорик: Із щоденних записів
(Матеріал)

1936 РІК
Перший рік презенційної військової служби. В школі для резервних старшин в Левочі.

30 травня. Поїздка Левоча — Завада — Клин задля рекогноскації терену. З погляду трампського — задоволений. Ввечері заслав листівку В. Капішовському і Й. Припутенові. Дістали по 27.20 Кчс жолду. За пару хвилин залишилися з нього лише ... несплачені довги. Це у мене — звичайне діло. Але — начхать! Два дні до кінцевих іспитів. Учитися? — Завтра ...

31 травня. Трошки вчився науку про терен та читав «Шугая». Ввечорі вчився „boj s bodákem". Мав послугу. В місті не був. Виготовив нарис і рекогноскацію з поїздки.

3 червня. Дополуденя бродив по дворі Штефаникових касарень. Пополудні відповідав з „Teorie střelby a vrhu granátem". Вдалося. Говорив з аспірантом, який був недавно переміщений з Хустської Кадетки. Казав, що в Хустській — цивіль, а в Левочській — мучарня. Мій співученик з Пряшова — Іван Силадій, теж там був. Не вчився, і віддали його до роти.

4 червня. Пополудні відповідав із „Služobné předpisy". Вдалося. Ввечері натягнув «екстровки» і бродив од сьомої до пів дев'ятої з Петраком по корзі. Перед прохідкою був підстричися в Молнара. Сиділа там молоденька пані. При спільній розмові вимінилися пару словами. На корзі стрінув її знову. Поглянув їй певно в очі, і неначе електричний струм пробіг тілом. Записую це вранці. Вночі мені снилася: обіймав її. Ввечорі, по поверненні з корза, і вранці захоплено побуркував: „Milostivá paní, neumíte ani ..."

6 червня. Ранок — в „zátiší". Повторив усі запити зі „Styk a spojení". Грає радіо. За вікнами світло. Буяє вчасне літо. Увійшла дівчина. Станом, обвиненими понад чоло косами, легеньким, літнім платтям — нагадала мені Лялю А xxx. Дивлюся й повторюю з непригаданого віршу: «В твоих чертах — ищу черты другие ...» О 11-ій годині склав іспит зі „Styk a spojení". Пішло, як і інше.

7 червня. Неділя. Дополудня трошки вчився науку про терен. Пополудні до 9-ої години вечора бродив з Кіштулинцем по корзі і «поза мури». Філософував і переконував його, що в житті навчиться людина — і він — пробачати хиби. Його запал і оптимізм пояснив я тим, що він ще властиво в житті своєму не дійшов до цілі. Вийшов зі шкільної лавки і — до касарень. Головний крок, перший крок, насправді життєвий — ще тільки перед ним. Вчасно було б вже стати «песимістом» й «апатич-

ним». В 10 хвилин перед 9-ою причепилися до двох дівчат. Тут побачив я розділ між словами та... ділами Кіштулинця — «героя»: Не зміг з дівчатами знайти слова. Попроходилися і розійшлись. Бачив, як міський парубок в одній брамі на корзі прискочив до «моєї» оспіваної пані, і вліпив їй поцілунок на щічки... — Бух! мої ідеали...

12 червня. Маневри. Кота 879 — гора Круша над селом Ольшавиця. Переді мною схили гірських хребтів, поля, ліси. Праворуч заходить сонце. В повітрю запах літа. Чути дзвінки корів і пастуші — дівочі польові співи... Все таке миле, знайоме з дитинства. Все нагадує, і сповнює серце тихою розкішшю, лоскоче серце щастям, давно призабутою радістю з піль, любов'ю. Великою любов'ю до простого природнього способу життя... Бої досі для нас вийшли удачно. Я зі своїм 3-ім дружством добре уступав, і на призначеному місці зустрівся з командиром роти пор. Бенешом. Інші два дружства нашої чоти довго блукали. Дуже-дуже вони утомлені. Тут вже наше третє «затримне пасмо». З цих записок вирушують мене часті постріли. Ми найкрайніще дружство, одділені невеликим лісиком од решти чоти. Обережно, — можемо бути оточені! Котрісь два вояки затягли тихо пісню: „Na západ hořící dívam se...". Боже милий, що це за краса, що за поезія: літо і спів!...

18 червня. Перед прочитанням «денного розказу» оголосив нам майор Куна, — обом шкільним ротам — список тих, хто з нас абсольвував школу. Абсольвентам приказав нашити на поплічники ознаку — другу стрібну паску. Багато з фреквентантів школи, особливо німці і мадьяри, а також русин Шафранко від 2-ої роти — не абсольвували.

21 червня. Неділя. Дополудня читав Чехова, та журнал «Самостійна думка». Обід взяв дупльом. Об'ївся так, що аж в очах тьмиться. Було але на жолудку. Лежав і нідочого не мав охоти. На все злився. При війську, від початку служби, прочитав слідуючі книжки: E. Ludvig „Duch a čín", Міцкевич «Пан Тадеуш» в перекладі (прегарному!) Рильського вже вдруге, Тургенєв «Первая любовь» — також вдруге. Medek „Třetí rota", Достоєвський «Неточка Незванова», Чехова V том видання «Слово». Дома на Різдво (1935 р.) католицьке, перечитав: «Перемога» I частина, вдруге перечитав Remargue „Na západní frontě klid", та «Усмішки». Вчора, у суботу, 20 червня до полудня на програмі було: „Výpady". Наш командир чоти пор. Вацек з приміткою, що терен не підхожий для таких вправ, дав нам змогу відпочивати. Сиділи на полянці за Марія Гедю, — одпустовим місцем. Навколо квіти, ліс, небо. Поезія літніх хмаринок. Дебатували. Сказав, що Підкарпаття є великим знаком запиту, а рівночасно і великим знаком оклику, й додав, що там добре маються (за його висловом) багаті «пейсаті», також «чехословаки», а тамтешній елемент — живе жахливо. Ставляють дороги — сказав він, а я в думці доповнив: Тими дорогами ми певно кудись вибредемо!...

22 червня. Дополудня стріляння з кулемету взір 24. У маркитана зборгував за корону рогликів. Лежимо, відпочиваємо, читаємо. Весна в повному розквіті. Переді мною вояк грабає сіно. Навіть не є дяки передавати слабими словами радісний настрій з краси землі й неба. Свіжа зелень жита, далекі синяві гори, високі білі хмарки... Тиха, лагідна велич і краса лежить навколо...

Кошиці. Другий рік військової служби у 32 «Гардського» полку.

20 жовтня. Три четверті 12-ої години півночі. На стражниці в Гурбанових касарнях. Вояки сплять як повалені буки. Перечитую роман французького письменника Селіна „Cesta do hlubin noci". Хропуть вояки і тикоче годинник. Пригадав студентські лі

та... інтернат... Кого б ще я там знайшов із знайомих? — з часу мого відходу минули чотири роки. Вже чотири студенські генерації змінилися... — «Всі колишні друзі поженились, — парубками стала дітвора» — пригадую солодкі слова віршу Сосюри... Інтернат в алеї... молитви і співи в каплиці... Внизу, за алеєю, в монастирській загороді чути розмову й спокійний сміх молодих хованок — черниць-монахинь... Все те, точнісінько так, я вже не раз продумував-згадував, сидячи й читаючи на ліжку скромному, в ще скромнішій гірській пустелі — Мочарі, де вчив. І так само й тоді перечитував ту-ж саму книгу. Два роки з того часу промайнули.

25 жовтня. Неприємна пригода з нашим ротним і прачкою в канцелярії. Часом він підла, злобна людина — в очі набреше-нациганить і безоглядно образить. Колега Лисий розповідав верховинські пригоди: як заскочив у полю стару бабу замість доньки-красуні, та святкування Свят-вечора з колегою Іваненком на горі серед снігу. Світив місяць, а з села доносилися голосні звуки дзвонів на північну відправу. Заливали свою скруту і самотність горілкою.

27 жовтня. Іменований четарем, з дійсністю од 1 листопаду. Від сестри одержав гроші.

31 жовтня. Почався курс науки читання і писання для неграмотних вояків. Переважно русини-закарпатці. Є й один чех. Полковник Висушіл казав, що за него, як чеха, встидається. В курсі я призначений за вчителя. Цілий місяць жовтень лляли дощі, була слота. Часто був застуджений і мав нежит. Дуже мені сподобався, бо близький до душі і знайомий мені з моєї частої життєвої самоти, такий стан та настрій з перечитаного роману Селіна „Cesta do hlubin noci": „Nějaká blondýnka, s báječnými kozičkami a s úchvatným krčkem, uznala za vhodné přerušit mlčici plátno písničkou, v niž byla řeč o samotě. Člověk, když ji tak poslouchal, by pomalu byl řkukal s ní." ... „Sotva jsem v posteli zavřel oči, tá blondýnka z kina zas, a hned, přišla znovu zpívat, tentokrat jenom pro mne, celou tu melodii o svém žalu... Nebyl jsem už tak docela sám... Spát sám, to není možné..."

1 листопада. Неділя — католицьке свято «Душічкy». Від 9 до 11 години навчав на курсі неграмотних. Колега Фабіян, який теж учить, так гарно при навчанні поступає, що, дивлячися на нього, симпатичною припадає учительська праця. І думаєш: чи бути учителем, чи залишитись при війську? Стрінувся зі шкільним слугою в Мочарі — вояком-новачком Канюком. Порозповідав про життя на Мочарі. Увечорі пройшовся на цвинтар. Був — сам. Люди вже повідходили. Догорювали свічки. Пройшовся навколо поміж могили. Повівав легкий вітерець, пахло свічковим лоєм і чатинням. На відході, щоб прогнати почуття самітності, приговорився до дівчат-селянок. Вони греко-католички, з Телгарту під Кральовою Голею. Моляться по нашому — «Отче наш».

4 листопада. З «цвічиська» одійшов на «ошетровню». Боліла голова з захолодження. Лежав, інгалював і перечитував журнал «Kinorevue». Вояк-санитарець з Порошкова. Перечинського округу казав: «У-юй! В Порошкові є багато Лазорикув! А самий богач!» Ще розговорився з вояком Вашко. Він — син шевця, фаховий дяк, секретар читальні «Просвіта» в Довгім Полі при Гейовцях. Одна його сестра сліпа, в Нимбурку н/Л, друга — 170 см висока, а важить 135 кілограмів, фахова кухарка. Його стрико є автор мадярського роману «Miért», — який мене в Ужгородській книжковій вітрині зацікавив.

7 листопада. Написав листа колишній колегині, — мойому «ідеалу» зі шкільних лавок у Пряшові — Маріянні Бертольд. Але — не відослав його, бо непевний, чи вже вона не віддалася. Перебрав од кравця екстровний плащ, додатково поправле-

ний. Вже виздоровів і з «ошетровні» відійшов до роти. Командир роти і колеги аспіранти зустріли мене з приязню.

12 листопада. На курзі неграмотних реве учитель Дудинський на ученика-вояка Дзямку з Руських Комаровець на Закарпатті: Ме!-Ме! — Як робить теля? — Ме! — Но, но, — ме! — Я би скоре вола научив, як тебе.

З військових жартів: Vojáci, cítte se jak doma; můžete si vyzout i boty!

Приказував четар-далеслужачий Матяш, як під час маневрів генеральське авто переїхало гуску. Генерал Кирей (славний каноніp, емігрант-росіянин) гойкає на шофера: Шофер, — гуса! Приказав застановити авто. Поставив генералів навколо вбитої гуски до «позору», і гойкає до них: Панове! Панове! — Гуса! — Гуса!

13 листопада. Зайшли з Кіштулинцем, який з кадетки в Левочі теж приїхав до Кощиць, до 14 полку, — до місцевої читальні «Просвіта». Послухали вправи хору. Кіштулинець і два чаваргоші познайомили мене з двома дівчинами-сестрами. Молодша-русинка — ходить в Пряшеві до руської горожанки. Але дурниці — пусті балачки не по моїй дяці. Не докажу нісенітниці сплітати.

20 листопада. Був у міському театрі. Виставляли Лангра „Obrácení Ferdýše".

5 грудня. Похід в село Лоренчик. Була там гарна корчмарка; а якою красунею може бути її донька! Ввечір був в театрі. Гостював Підкарпатський земський театр. Ставили «Марусю».

2 грудня. Випустив голубку з рук... Ех, бо я — йолоп! Ввечорі в театрі програма під назвою «Підкарпатський вечір» земського Підкарпатського театру. Ставили «Весілля» і «Орачу Швегло».

9 грудня. В кіно на «Пробудження любові». Пшя крев! — шкода було навіть геллера. Крім артистки К. Гардійової — ні одного приємного обличчя, ні гарного образу, ні ідеї, ні глибини, хіба що «Осіння пісня» Чайковського.

19 грудня. Від сестри одержав по пошті 100 корон.

20 грудня. Прегарний сонячний день, — як в Тичининім віршу...

25 грудня. Сторож в складах-магазинах і майстернях-дільницях, з новачками. Новачок Ленько од Лютої з Закарпаття поспівував:

Ішли бабоньки на колядоньки в Петрів піст,
Петро за ними, як за дурними, поніс хвіст.

31 грудня. Сильвестра відсвяткував в ресторані «Шумава». Гуляли з Заплеталом і Смоликом до 6-ої години ранку. Було світло, хмільно. Танцював з блондинкою мадяркою, жартував і сміявся.

1937 РІК

1 січня. На новорічній вечеринці в «Просвіті». Власне це була вечеринка «Просвіти», але в залі «Сокола», в міському парку. Були і наші офіцери — Недолуга і Рейко, які закохані до дівчат-українок.

5 січня. Дістав різдвяну відпустку. Вечером вже в Бехерові. За їзди саньми по градській од Зборова скрипів мороз, високо тріпотіли ясні зірки, яких люблю як веселих друзів при всякій нагоді і за всякого настрою. Яке гарне, привітне та любе рідне небо, яке тебе все по-матірньому лагідно прийме! З цієї свіжої просторності, височіні, з тріпотливих зірок понад світлою засніженою нічною країною в час приїзду до рідного села, налітає мелодія пісні: «Широка страна моя родная!»...

7 січня. В Регетівці — по-традиційному звичаю на службі в церкви і на одвідинах місцевої інтелігенції.

10 січня. Повернення з відпустки. Пфе, — який всякий настрій, коли тебе залізничні рейки відносять...

23 січня. Похід в напрямку Мала Іда. Скільки то раз я радив собі: Сприймай життя серйозно, важно! Не поправляй інших, — гляди свого щастя, що в нас самих. Не будь настільки боягузом, аби боятися невдач. Завжди і всюди затримай прямість характеру, розважливість, та... холоднокровність! Нічим надмірно не запалюйся, та... ні над чим безудержно не регоч!

1 лютого. Каже мені колега аспірант Свобода: Якби з кожної нісенітниці-дурниці робити собі неприємність, то до кінця війни прийшлось би повіситися!

2 березня. Гарний, приємний, теплий весняний день. З болотом, правда, але без снігу. — Тепла ніч. Ходив та ходив... Практично вжив своїх знань з німецької мови під час зустрічі з дівчиною, яку вивродив додому. Не будь хлоп'ячої вдачі! — веселий, несвідомо всміхнений, коли доля сприятлива, а одчайний, коли хтось тобі вчинить прикрість. Будь справжнім мужчиною, завжди вирівняним — в горі і в щасті.

4 березня. Не — мир, не — спокій, а — священний бунт і спротив! Щасливий той, хто носить в серці почуття бунтарства! Він — певним підриває певність, сильним заламує міць. — Будь гордим і незламним! Непіддайним! Ні перед ким не схиляй чола! Життя — всупереч всім негативним сторінкам і явищам — доцільне і позитивне! В природі нема, — а покищо і в цівілізації, — справедливості, але цівілізація до неї стремить, до неї прагне, для неї діє. Чи її осягне колись? — О, це вже питання здійснення того ідеалізованого світу Wells-a, Христового раю, який хай прийде якими хоче дорогами...

Яка то гарна річ: справедливість! Як ідеально і натхненно говорив про неї покійний батько умираючій-конаючій бабусі, толкуючи їй молитву з молитвослова...

10 березня. Уночі — дивний сон — інспірація до написання чогось: Рицар в чорному плащі з дівчиною. — Перечитав книгу „Graf Zeppelin".

15 березня. Був в кіно на фільм по роману Wells-a „Svět za sto let". Людина навіть позаздрить нашим нащадкам, і втратить приязнь до сучасного життя. Ба навіть не було б жаль його лишати. Все одно — не живеш в тому прийдешньому скляному віку, а чого варте от таке, наприклад, життя в запорошених Кошицях? — Найліпше і наймудріше було би повернути знов до кіз, молока та джунглів...

16 березня. Хтось з вояків судетяків затяг мелодію пісні «O Tannenbaüm, o Tannenbaüm"... Пісня ця до сліз вразила мене під час фільму „Zajatec ostrova žralokŭ", коли лікар Мунд прощався зі своєю донечкою в час відходу до в'язниці.. З того часу ця мелодія часто звучить мені в ухах, воскрешає гарний бачений образ в уяві, та сповнює серце солодким болем чару і краси образу і мелодії. Пісню цю записав я од четаря судетяка.

O Tannenbaüm, o Tannenbaüm, wie treŭ sind deine Blätter!
Dŭ grünst nicht nŭr zur Sommerszeit,
Nein, aŭch im Winter, wenn es schneit,
O Tannenbaüm, o Tannenbaüm, wie treŭ sind deine Blätter!
O Tannenbaüm, o Tannenbaüm, du kannst mir sehr gefallen,
Wie oft hat nicht zŭr Weihnachtszeit,
Ein Baüm von dir (nicht) mich hocherszeit,
O Tannenbaüm, o Tannenbaüm, du kannst mir sehr gefallen.
O Tannenbaüm, O Tannenbaüm, dein Kleid will mich was lehren,
Die Hoffnŭng ŭnd Beständigkeit,
Bringt Trost ŭnd Kraft zŭ jeder Zeit,

O Tannenbaüm, o Tannenbaüm, dein Kleid will mich was lehren.

Під ніч: Місяць-молодик і Рожеволичка знов настроїли струни серця на дуже ніжні тони і мелодії. Так настроїла у неділю біла мадярка...

18 березня. Пройшовся на місце своїх частих одвідин — на станцію. Дуже сентиментально настроївся із-за «Очень сентиментальной истории». Їхали дівчата-верховинки за працею на Чехи. Впала мені глибоко в око, а ще глибше до серця, здоровенька, рожева, кругло і світло лиця дівчина. Думаю: І йде Вона у світ... Десь з-під полонин, а може, з рівнин. Постою та не зводжу з неї очей. А Вона і щебече з подругами, і призадумується, дивлячись поперед себе в невідоме... — «Что так жадно глядишь на дорогу» — пригадуються слова віршу, до такоїж нашої може будучої «Катерини»... Хто ти, і звідки ти, що так мене заманила і прикула до себе? — Ще один, ще останній погляд на тебе красуне, ні, — ще десять, і ще один останній, а відтак знов на вулицю широку та пусту, хоч людяну. Та бачу лиш світла лямп, синій хрест струнκого «Дому», та голі, простяглі на молитву до хмар, віти акатів, і товариша місяця-молодика. — Ех, на яку то приємність та теплість зможеться ярній березень!... — І чого, власне, так довго я там простояв? — Та чого над цим роздумувати! — Чого розумнішого доказав незнайомий мужчина, що он там сидів з жінкою, і так щиро, нестримано сміється? — Все життя — подібне простоянню... Вже дома, в касарнях, з коридору зачув в теміні ночі сопотіти тяжко, задихано, втомлено поїзд... Це — Ти, незнайома верховинська Марусю, задихуешся життям. Ти, яка засяеш комусь повним світлом своїх ласкавих віч, та для мене ти — погасла. Для мене ти — вмерла. І скільки то стало для нас, подібно, мертвими!... Бачили, і розійшлись...

19 березня. Котрогось вечора оглядав книжкову вітрину. Бідна робітниця жінка, заглянувши портрет Пушкіна, викладений з нагоди 100 ліття з дня смерті, говорить мужові: „De szép a Puskin!" А він з образу всміхається гордо та пророчо: Бачиш, правду я сказав «И всяк меня познает, — и Еллин, и Варвар»... Це так після 100 літ з дня його смерті, далеко від пишних гір Кавказу, в місті Кошиці. От — це і є безсмертя! Справді, пророче він сказав: «Быть может, будущий невежда покажет на мой прославленой портрет и молвит: То-то был поет!»...

21 березня. Католицька Квітна неділя. День провів дуже-дуже сентиментально. Бачив, — не говорив. Дощ. Спати. Лагодить серцю вірш Cassiusa: Milá vyčitá... Марна річ, — такі дощові вечори теж корисні: ти так сприятелишся з нудьгою, і співчуватимеш з людьми, яких вона навістить...

31 березень. Якось болюче настроїла пісенька, яку співають на дворі: «Я се не оженім, войни се не боїм»... Уявляеш себе в поїзді. Їдеш, їдеш, пробігаеш... І хочеться з смутку щось щиро так сказати — та кому? — Хіба цій маленькій дівчинці з білою краваткою у волоссі, що так щиро підбігла до тебе серед корза? — Зпоза стін самітно роздивлявся як зелено, світло, і небосхил так по-весняному синіе... (Так в день власних народин).

Коли заглядишся в далекий-далекий жевріючий огник в нічному тумані, то вповні зрозумієш, чому люди мають страх з небуття, з порожнечі. І скорботність навіють в серце чорні мокрі поля і холоднавий нічний, хоч і весняний вітер. (Враження під час нічних вправ при Фурча лісі.)

1 квітня. Багато пережив помилок, обману, розчарувань, тож до нового життєвого року вступи помірковано і — вперед руш! (Ранком).

2 квітня. Дехто очаруе нас і стане нам приємним своєю простотою, нерафінованістю, — немудруванием. (На аплікаційних вправах).

3 квітня. Від колеги Юрка Михайлика одержав 45 корон довгу. Фірмі «Одєва» за плащ виплатив 50 корон. Увечір був в цирку.

6 квітня. Від Альоші Фаринича одержав 50 крон. Любий! — Всі твої життєві виводи, всі постанови часом опадуть так, як зів'яле листя. Весь надбаний скарб душі втратиш, і залишиться тобі сіре, голе життя, що долігає на тебе всім тягарем своєї ваги. Захитається і рухне все, що построїв: і віра, і сила, і переконання в доцільності життя. (Ранком. Частий досвід).

22 квітня. Гарні естетичні почуття повинні служити спонукою, імпульсом до творчості, до діяння, до праці, а не до плаксивої мажорності, меланхолії і сентиментів. Ти повинен бути більш творчим, діяльним, витривалішим, так би сказати — «екразитовішим» як ті, хто таких почуть не має.

Буває часто, що життя завдяки якомусь пережитку, якомусь новому досвіду, покажеться тобі в зовсім новому світлі, ніж досі. Все те, що здавалося тобі неминучим тягарем, що тебе зневірювало, на чому розбивалися всі твої плани й постанови, думки і виводи, — все те покажеться тобі як побічні епізоди, як загублені речі на життєвому шляху, повз які життя прямує легко дальше, вперед. Навіть не «роп-щеш», бо бачиш, що дотеперішній шлях йшов в потемку, і був ковзкий, і яке щастя, що всяких невдач не було більше, далеко більше ...

Певний і твердий характер можна осягнути двояко: через частий власний досвід, і через виховання, тобто вскіплювання готового пізнання з чужого досвіду. При першому способі є ризико зі всяких помилок, промахів, невдач і хиб. Пряма вихова старається всьому тому запобігти, все те оминути. У декого вже у вчасному юнацтві характер усталиться. В інших же на 24 році він не усталений, що проявляється духовною розстроєністю, шуканням власних шляхів, власного світогляду, мінливістю настрою. Ціль виховання: зразу вскіпити прикмети доброго, твердого, усталеного характеру. В чому більше щастя й краси: в ангельській спокійності дівчини-вихованки з конвікту, чи в душевній бурхливості юнака, непогамованого досвідом вихователів?

23 квітня. Будь або вповні добрягою, або вповні строгим і неполівливим до людських прогріхів. Тому, що першим бути майже неможливо і вийде тобі на моральну, крім матеріальної шкоди, то практичніше бути тим другим. Тим більше, що за твою строгість тебе ще назовуть справедливим. Люди часом радше проявляють пошану і симпатію до тиранів, як до філантропів, та людей-добряг. — Слово — на важки!

4 травня. В просонні, в час переходу з тимчасового небуття до свідомості, відчуваєш часом у всій повноті трагедію життєвого сенсу: недоцільності. Й загадка смерті стає ще більш нерозгаданою, а короткотриваючість життя ще більш жахливішою. Поезія, світлість життя? — Не потішать тебе чужі, давно вигаслі вислови і думки. Потішишся хіба власним витвором фантазії і дум. А скільки то таких думок ти не зазначив, і розтратив марно ... (Настрій вночі з Великодного понеділка на вівторок.)

8 травня. Субота. Вперше бачив оперету «Запорожець за Дунаєм». Ставила «Нова сцена» з Хусту в залі „Veritas". Головну роль виконував артист Микола Аркас. Риси нашого сучасного: емиграція, вимирання корифеїв. Майбутнє належить створити нам — молодим.

11 травня. Не будь розніженим, чутливим! Це прозраджує або твою хвору простоту, або твою порожнечу в кишені. Непорозуміння з боку людей близьких зажили і інші люди. З тої самої причини Тютчев так ліричо висказався: «Молчи, сокройся и там все мысли и мечты твои!» ... Будь як тиха гладина глибокого океану. Він

тим величніший, що навколо своєї глибини сяє красою і спокоєм розкішних, сонцем залитих берегів. (З думок за ходу на вправи попри «Розалію»).

12 травня. Меланхолія не є виключно проявом хворої душі. У відповідний час це зовсім здорове, виправдане і нормальне явище. Це не хвороба, коли хтось тужить за близьким, без котрого нема з ким щире слово промовити та ні від кого милого слова почути. (З враження при погляді на сумуючу з тути Полю Негрі у фільмі «Москва—Шангай»).

16 травня. Не жий світоглядом простого, неосвіченого воячка! Не живи лише тими радощами і насолодою, які збуджує та родить виключно інстинкт. Скористай теж щось і з емоції духа! Не трать марно часу на буденних заплітках, — висліду і прояву звичайної людської слабості! (Ранком по дорозі для вправ на Банков). — На шляху до духовно-морального удосконалення з кожної генерації тільки сильні одиниці досягли мети. Коли обставини несприятливі, то двонога істота повинна з себе створити людину власною волею.

28 травня. Зустрівся з Зосею.

7 червня. Зустріч з Анчі. На дворі касарень трубіли з нагоди «сотки», яка ще залишилась до кінця військової служби. Вояки в місті вигукують: Zapar.

11 червня. Чи розійтись мені з йолопом? — Раз мені графолог гадав, що часто маю неприємності з того, що прив'язуюся до людей, про яких знаю, що вони мені лише на шкоду.

12 червня. Купалися з пор. Недолугом і двома дівчинами в Горнаді. Взаємовідносини з Лібою були холодні, хоч субота була гаряча. Відпровадив її до дому, настрій був кислий, розмова підтримувана штучною веселістю. Розійшлися без назначення нової зустрічі.

13 червня. Неділя. Пополудне, 5 година. Бачив корчму „Pri pivovare", де вона танцює. Вся велика причина нового напливу меланхолії от в чому: Я сентиментальничав з нею як кіт в березневі ночі, гладив як святий образок, який вона мені подарувала, а в червневі гарячі дні втратив її начисто. Бо їй було треба одразу реального... і танців до втоми, а не ніжностей в мокрому весняному парку! (Це мої чорні дні). — Під вечір був з Анчі в парку.

15 червня. Романтичне середньовіччя зі своєю готикою й рицарством мало в собі більше духовості й життєвої свіжості, як наш виміряний, розумом а не чуттям підроблений вік. Сучасність зі своєю практичністю, простим, не комплікованим стилем, наводить на нас нудьгу... (Під Спишським замком, під час їзди в авті на військових вправах).

14—15 червня були на дводенних військових вправах — для випробування нових військових автомашин. Була це гарна прогулянка: Кошиці, Молдава, Турня, Красногорка, Рожнява, Сп. Нова Вес, Левоча, Спишське Подград'є, Широке, Фрічовці, Прятшів, Маргецани, Кошиці. Сонце, зрілі черешні попри дорозі, романтика гір, скель, лісів і замку.

22—23 червня. Танкові вправи. 23-го розійшовся з Анчі. Фотографії їй повернув. Мерзіло її дуже, і спробувала вдобрити. Але я постановив бути неподайним. 23 пополудні був в театрі на п'єсу Славінського „Uličnice".

25 червня. В моїй школі — не сміє бути злості! Дітям повинні залишитися тільки гарні спомини на шкільні роки. Таку постанову я поклав собі на Кальварії під час вправ, при спостереженні на материнсько-лагідне відношення монахині до дітей.

27 червня. Неділя, дополудня. Не підходи до дітей і не розмовляй з ними так, як розмовляють з людьми старшими, зневіреними життям. Стався до дітей так, аби нічим не порушити їхній життєвий, свіжий елан, їхній ідеалістичний погляд на дов-

колишній світ. — Торжество з приводу ювілею Зборівської битви до, і пополудні. Алегоричний потяг, — похід через місто, парк, — гарний літній день. Бачив Анчі й Йоланку на нашій вулиці. Але — спокійний. Смириався з долею. В полях дозрівають ниви.

28 червня. Побачив на нашій вулиці Анчу. Йшла теж — власне пливла в тихій пристані під захистом якогось вітрогона-цивіля. Та я вже не проклинаю долю ні бога! (Понеділок, вечір, напередодні католицького свята Петра і Павла).

29 червня. В Раковці-парку ввечорі чарівно пахли липи, орошені пополудневим дощем. По-червневому сяяли зірки. Проходився самітно до 11 години ночі.

7 липня. На кошицькому хотарі з'явилися перші стоги ...

8 липня. Так звані люди-добряги надоїдять часом більше своєю прив'язчивістю і в'їдливістю, як люди строгі, холодні та вирівняні в своєму поведенні. — Той не педагог, хто не вміє перевиховати себе самого! (Ранком по дорозі на вправи до Фурча лісу).

14 липня. Уночі з вівторка — вчора на сьогодні снився дуже частий, знайомий сон: Повертаю з війська до своєї школи в Мочарі ... Оглядаю квартиру, знайомлюся з колегом — моїм наступником. Потім повертаю поїздом через зелені долини, через Велике Березне на Левочу ... Дуже частий, давній, знайомий сон ...

17 липня. Мав вільно до 5-ої години ранку. З вечора обновив червневі сентименталіти в Раковці-парку, перед міським домом з знайомими годинниками на вежі, поперед ресторан «Беседа» та на станції. Спроходив улиці ... Після того так добре впаде позгадувати з земляком кравцем романтику минулого та далекого: Ужгород, Чабини, Межи-Лабірці, Лодомирівський монастир, аскетів-монахів ... Навіть обличчя старого підполковника коло кав'ярні «Славії» здається ласкавішим. Яка приємність проходжуватися під літнім зоряним небом! У „Svrčka" співали:

Не пий коню, воду, бо вода не чиста,
Нападало до ней яворове листя ...

Романтика. Так, романтика, знайома, вічно свіжа романтика рідних маковицьких піль, верхів, потічків ... — Спати пішов о 2-ій годині над ранком.

18 липня. Неділя. — Гарне ти, місто, з світлами, вежами, блакитно-блискучим хрестом костела Дому, місяцем та романтичними берізками посеред площі, — але завдало ти мені болю не менше, як і далеке верховинське селечко з своєю нудьгою, снігами і поваленими плотами. (Після короткої зустрічі з Жофкою біля кіно «Тіволі»).

19 липня. Чим менше хто має намір і охоту працювати, тим більше обговорює план і програму.

20 липня. По полудні були купатися. Липневий день з тихим, спокійним небом, краєвидом, залитим сонцем і повною красою жнив ... — Вечір зайшов з Матяшом на пиво до „Cvrčka". Дівчини, що носив в серці — не побачив. Бачив там «черты другие» ...

22 липня. Переміщення до другої світлиці — бувшого приміщення господарської служби. Вигляд з вікон на осередок міста, на корзо. Під вікнами вирує місто і сяє повною вечірньою красою і чарами кольорів, світел ... Пополудні під час вправ на Кальварії заплатив рюмочки-рарочки Діцкі, загуляли в трійку з Матяшом. Кальварія мені пахне жіночим пахом й манить думки до жіночих білих литок і стегон.

23 липня. Не забути головну увагу звертати на гімнастичні вправи, на спорт, на — культуру тіла!

29 липня. Нічні вправи. Спанок під зірками ... — «И звезда с звездою говорит» ... — Погляд вранці на сірий, попелястий вигляд міста, протяжний свист сирени, — нагадує мені слова віршу Лермонтова: «Вечерним выстрелам внимаю» ...

10 серпня. Радісна, хвилююча подія мойого військового життя: іменований старшиною-офіцером: підпоручиком презенчної військової служби з дійсністю від 1-го серпня. Ну, — ясно: був у життю і я щасливим!... — Деколи думки заведуть людину в казковий світ, в справдішню райську загороду. І хоч знаєш те, що дійсність іншака, тішишся й насолоджуєшся ніжнобарвними чарами мрій, коли й дерева і гори і рожево-жовті, і блакитно-голубі; ба навіть не розпізнаваєш в такі хвилини, що дійсне, а що мрія, що реальність, а що привид пригаданий з кінофільму чи поезії...

Кінцевий образ фільму «Донька заклятого лісу» глибоко запав в уяву: під звуки любовної, солодкої мелодії над вершинами диких канадійських лісів, на шпилятій скелі стоїть самітня струнка сосна, як спомин-памятник давно-давно завершеній, забутій любові... (В ніч з 10 (вівторок) на 11 серпня)!

17—23 серпня. Були маневри. Пряшів білів — як біла ворона. Маневрували в околиці Воронова і Ганушовець. Під час нічлігу в селі Вехец біля Воронова пережив увечорі романтику поцілунків з розовою, повненькою красунею, що в сонячний ранок в подорожі зродило поезію...

В часі презенчної військової служби в Левочі і Кошицях часто писав друзям, колегам, знайомим і рідні: сестрі, Кускові, Костикові в Ужгороді, Василю Капішовському, стрикові Збіглейові в Пряшові, Альоші Фариничові, Йосифові Припутенові, Юркові Михайликові та Федорчакові на Закарпатті.

В Кошицях бачив такі фільми:

IX. 1936	Moderní doba (Чаплін)
X.	Jízdní hlídka
27. X.	Mária Walevská
2. XI.	Pestrý závoj
14. XI.	Klub panen
15. XI.	Hotel Savoy
21. XI.	Tajemství panoptika
23. XI.	Rose Marie
25. XI.	Zajatec ostrova žralokú
28. XI.	Dcéry rus. revoluce (рад.)
1. XII.	Žena v Affsidu (Жанна Крофорд)
2. XII.	Oči černé
6. XII.	Naši furianti (чесь.)
7. XII.	Randevous ve Vídni
9. XII.	Probuzení lásky
10. XII.	Manželství na úvěr
13. XII.	Stíny mynulosti
15. XII.	Golem
16. XII.	Amok
19. XII.	Cirkus (Любов Орлова радян. — славний!)
20. XII.	My z Kronštadtu (радян.)
20. XII.	Cirkus (радян. — вдруге)
21. XII.	Jak ženy milují (Сильвія Сідней)
23. XII.	Poslední dní Pompejí
23. XII.	Bídníci
26. XII.	Anna Karenina
26. XII.	Kapitán Januáry

28. XII.	Maria Krasnová (Анна Стен.)
30. XII.	Lunapark
1. I. 1937	Raj žen
3. I.	Na východ od Javy
13. I.	Čierna veža
16. I.	Poselství Garciovi
17. I.	Moskva—Šanghaj
18. I.	Kde škřivánek zpíva (Марте Егерт)
19. I.	Dřevěné kříže
20. I.	Maternité
30. I.	Tajomný mr. O'Hara
2. II.	Záhrada Allahova (Марлен Дітріх)
8. III.	Páter Vojtěch (Jiřina Štepničková — прегарна)
15. III.	Svět za 100 let
22. III.	Lidé na kře
4. IV.	Divoch
21. IV.	C. k. Polní maršálek
1. V.	Tarzanův útěk
20. V.	Pokušení
29. V.	Zahr. Allah. (подр.)
3. VII.	Švadlenka (чесь.)
7. VII.	Premiér
12. VII.	Byl jems linčován (Jarrat Leander)
20. VII.	Světice a její blázen
22. VII.	Romeo a Julie (Норма Шерер)
9. VIII.	Dcéra prokl. lesa
24. VIII.	Tak končila jedna láska...
26. VIII.	Vojnárka (Štepničková)

27 серпня. „Ked ja budzem z Košic mašerovac" ... актуальна пісенька до мого повороту з військової дворічної служби до цивілю. Прощайте перші трудні дні вояка-новачка в Левочі, прощайте Левочські акати білі поза мури міста, що цвіли під пісеньку в радіо: Ej, nepovedz dievčatko nikomu, ej že ja chodím k tebe sám, — dievčatko moje milé, krásne, dievčatko v náruči ťa mám! — прощай Геленко в зелених шаточках і ланцюжком на шиї, з якою не був смілим ні попід каштани, ні під місяцем за містом, і яку несміліть заплатив серце гнітучим, очі затемнюючим, уста заніміючим смутком на прогулянках і під час вправ на сірих підосінніх стернях, шепчучи для розваги і розради духовного пригнічення ... молитву; прощайте світла вечірнього цирку-каруселі, вечірні і нічні проходки по вулицях, свіжа насолодо з рожевих лиць, привабних ліній і ніжних барв, що приваблювали мій голодний зір і п'янили розум і серце; прощайте думи не висказані, дівчата-красуні не люблені; прощай лагідна, мрійлива мелодіє „večerky", що спонад садів сколихувала тугу серця: „Děvčatko mé, večerka zpíva, noc tiše padá do oken" ... — прощайте чорно-зелені ріллі осіньські, світлі, сонячні літні луги, тужливі ліси з проблиском синіх віконь і білявих хмарок; пахучий чебрець на гірських луках; сонячниковий привид Татер; прощай все миле і все гірке і з Кошиць: посторий парку, мій дубе в парку, під котрим читав і вчився, — прощайте освіжуючі хвилі Горвааду, веселкові світла вечірнього міста, шум вечора і тиша нічних улиць і ти, якую зустрів по дорозі додому, яку леліяв і — не долюбив; прощай крізь припадкову прикрість і гіркоту — миле,

веселе, молоде, свіже військове життя, зі всіми гарними образами, що насолодою краси сповняли душу; прощай! — Ввечорі вже дома, в Бехерові.

30 серпня. Подорож на Підкарпаття, до Мочарі. В Великім Березнім при виході з моторки — зустрівся з колегою Михайликом. Ніяково було йому при погляді на мою офіцерську параду, бо два роки тому назад, він пророчив мені інакше — невдачі, і що мене там домучать при війську: торба, кулемет і рушниця. А тут — я повернув переможцем. Інспектор привітав мене: О, так, пане колего, Ви зробили кар'єру. Під вечір в Мочарі. Золото і — болото.

1 вересня. Вперше взяв обід од Soukupa — реставрації в Вел. Березнім. Принесли хлопці, що ходять там до горожанки.

2 вересня. Робив порядок. Обід приносять пізно. Потім ще нагріваю на «примусі». Чогось чадить. В школі дим і нафтяний задух.

4 вересня. Вперше у цивільному одязі. Вперше у впорядкованій кімнаті.

5 вересня. Неділя. «Живи хоть четверть века» — в Мочарі кар'єри не осягнеш! — Дома. Дощ, громи. Під вечір давній «бродязький» поклик і . . . меланхолія самоти.

8 вересня. Поля, поля . . . Який солодкий підосінній смуток, коли ідеш і тужиш і надія в серці ще така юна, свіжа, окриляє і манить вперед, на обрії голубого неба!

11 вересня. В Бога за дверима подержав свято. Поговорив коло фасолі . . .

14 вересня. О 9-ій годині під час науки заявив мені урядовий посланець з Вел. Березного: Pane učiteli, — president Masaryk zemřel . . . — Дав дітям за него помолитися і вивісити смутковий прапор.

14—15 вересня. Подав прошення про іспит здібності. Слота. Натха. Ввечері вдруге літер молока.

17 вересня. Парубоча дипломатія й плани. Здається — взаємна симпатія з А***. Під вечір зайшов острігтися до Вел. Березного. «Загледів» трохи цивілізації. Повернення при місяцю, . . . «Я ишел к Вам» — А. С. Пушкін.

18 вересня. Одписав одкрити: Недолугові, Капішовському, Лисому, Куськові та листа урядового. — Ввечорі „Hudba srdci" на порозі. Не хибів і місяць. Плани з «ранде» на 22 с. м. — В колибі з хлопцями до півночі. Місячно.

20 вересня. Одержав „Album kinorevue". Альбоми, кіно-зірки — це все моя вечірня розрада в цій пустелі і на цей раз — вся «позашкільна діяльність» мене-ідеалісти . . .

23 вересня. Неперіодичне упорядкування в кімнаті. Ввечір укладав кіно-зірки до альбому. — Перед полуднем дочитався в шкільному архіві несправедливе «величание» попереднього помічного вчителя Молнара на мою адресу: «грошь поклал в карман» . . .

24 вересня. Ввечорі: на столі — рожі . . . Червоно-білі осінні рожі . . . Над Яворником сходив місяць і снував мрії: прийде час — буде місто, світла і радість . . .

25 вересня. Ввечорі дуже-дуже налягали тужливі спогади про Кошиці, — про місце проходок — Млинську, парк з рожами, — про літо і . . . сни любовні. Як болюче, що красу прожитого ми насправді відчуємо аж в спогадах, часто — запізно! . . .

26 вересня. Неділя, о 8.10 годині вечора. Вранці прийшла, на край постелі сіла . . . — Вперше нове убрання вшите в Кошицях. — Під вечір прогулянка в полі. Ишла сама-самітна . . . Рожеві, повні свіжості личка; такі, якими їх відчув звечора на порозі. Хоч часом — на хвилинку — в мене не самітньо . . . — Боббі, мій давній Боббі, — чи різняться наші дороги?!

30 вересня. Пополудни в Березному на інспектораті. Розкудкудакався з Турковою жінкою, і — потьмі вертав додому. Привітно прийняли рожі.

1 жовтня. Без платні. Визичив гроші від старости. Чуттєва розмова з дзвонаревим слугою — хлопчиком. Його мама «знайшла» під колибою, коли муж був у Канаді,

а вона найняла вівчаря — парубка. Коли муж повернув, хлопчика — 5—6 річного — мама мусила прогнати на службу. Коли по довшому часі стрінув маму, аж з розмови пізнав, що то його мама, і потім їй каже: «Та то Ви моя мама!»...

2 жовтня. Загнав з дяком Олексом Сокулом реставрантові Соукупові в Вел. Березнім гроші за обіди. Староста Михайло Шелемон радив мені не вчити на «і», бо в Мочарі говорять на «у». Дзвонарів слуга вернув визичені букварі... — Франківська знехіть задля любові до руснацтва. Під ніч поговорив у колибі з Герзаничом. Осінні зорі...

5 жовтня. Від початку навчального року совісно вчу. Вперше топив — студінь. Під вечір — рожі і сум з вітру та зірок. О 8-ій годині: стук-стук у вікно. — Хто там? — Я! — Што несеш? — Нич, — чиру!

10 жовтня. Неділя. В Ужгороді: в книгарні, в лазні, ресторані. В поїзді познайомився з матір'ю моєї колишньої білої мрії — дівчини Тисянчички. Дуже симпатично ставилася до мене. — Під ніч, дома: «Выхожу один я на дорогу»... — На «Верьху» марне очікування на вітрі.

11 жовтня. «В гостях»: окружний гейтман, účetní з жінкою, лікар, нотар. — Ввечорі: радше було не довідуватись... — Сестрі до Бехерова заслав 350 Кч. — «Грона» і дівчина.

14 жовтня. Вранці: в Березнім сплатив довги — в склепі. На повернення: світлий осінній ранок з меланхолією за... змарнованою молодістю. Ввечорі — праця з «вопросными листами» відносно мови шкільних учебників. — Передтим: даремні гри з А***. «Надія» з Яворника — не цікавить.

15 жовтня. Спроба повернення до давніх діл... — Так: що приніс час? — Жодного поступу, змін, перероду. До- і пополудні був з дітьми на прогулянку. Сонячно. Під високим небом жалібно курликали дикі гуски, відлітаючи на далекий теплий край... Щасливі птахи! — «О чем поет? — О чем, о чем? — Что плач осенний значит?» — з Блока.

16 жовтня. До Ужгороду на з'їзд. Осінній пожовклий парк в Березнім нагадав Кошиці і літні «грезы». — Невжеж? — попадя проявила симпатію?... — Ввечорі: на представленні «Маруся Богуславка» в залі «Просвіти».

17 жовтня. Неділя. На зборах до походу з'явилися і путники з Мочарі: комуністи Юрко Цифра з донькою Анною, та ще дехто. Грандіозний похід через місто. На Кор'ятовичовій площі серед промовців палко виступив богослов Іван Рогач та комуністичний делутат Олекса Борканюк, Д-р Іван Брик зі Львова, та інші. Ввечорі повертались разом з Цифрою і Анною. В Березнім зайшли до корчми на пиво. Сум, і з двох фляшок пива блюзнірство. — Куди докочуся я, без системи, без програми?...

18 жовтня. Ранком — порядок у кімнаті. Совісно вчив. — Вчора в Ужгороді стрінувся з товаришем з війська — Киштулинцем. Він — без служби, без заняття. В поношеним, старім плащі та з давньою самовпевненістю і гордістю та — надалі з погордою і непризнанням негативності в житті... І багато інших знайомих зустрів і бачив, та узнав: час — пливе! час — грізно втече!... Ха! — Хіба для розради поскаржишся, як сентиментальна панночка, про все те, чого не спромоглася твоя молодість... — Ввечорі: Мати. Давній, давній сон: був вечір, темінь і вітер, то був початок — без довершення. Нині місячно, продовження з довершенням.

19 жовтня. З науки в школі. Звідуюся дітей: Котре — найменше домашне звіря, що приносить користь? Юла Крив'яник: — куря! — Та куря — не звіря. Но, як називається тото корисне звіря? — А Юла каже: Тото потя називається... мачка. Потім Юла Герзанич поправляє: Найменше звіря є — корова. А Янко Костраба заявляє: — Пес! — мищі імать...

Діти твердять, що Герзаничова курка кудкудакала без голови, коли їй одрубали. Якої ти віри, Янку? — Йой... я віри... чеської! (отець катехета учив «кафтоличеської»...).

Ввечорі: Капля — камень долбит... — Місячно. Такі вечори провести за молоду самітно — гріх!

20 жовтня. Вранці — зробив порядок особистий і в кімнаті. Рожі, ароматність. Сонячно. Частий ілеально-спокійний настрій. Полудне: Ми назавжди залишаємся вдячні тим, хто в нас розбудив «страстей пыл» (з Міцкевича, чи Пушкіна). Але чи це признаки пробуджаючих нових горінь? Горінь омолодженого серця? Хто вгадає допереду?.. Вчора була повня. Сьогоднішній день і вечір, природа, — так по-осінньому гарні, що сум тисне за серце з того, що нема з ким пити цю насолоду з підосінніх днів самоти... Розорані перси землі на жовто-мідних убочах нагадують... що? — весну?... Ні, — якусь меланхолійність з прийдешнього не світлого квітня і травня, а з наступного мокрявого листопаду, морозного січня, засніженого лютня... — Під ніч: в колибі. Місячно. Приказували хлопці про батька Марькиного — Данилу, як він заскочений гайниками при крадежі дерева в лісі, сполохано загойкав: «Дай-дай Боже щастя!» — Інші його співучасники — порозтікалися. — Про старого Алініка казали, що коли він злий, то сміється. — Про сусіда — волюватого Поляка приказували, як він підпивши на кермеші на Святу Марю, присів до своєї поморщеної «старої», спочатку заглядав їй солодкаво-любовно в очі, потім раптом встав, вхопив «коцибу» (сокиру), і вона ледве встигла вискочити з хати.

24 жовтня. В Ужгороді стрінувся з приятелем колегою Костиком. Дебати, філософування. В лазні. На повороті — з Березного вже під ніч. Страх і відвага. Зустрів фуру до Мочарі.

25 жовтня. Під вікнами опале, жовте листя... Над ранком покрапував дощ. Тумани. До болю сумна, приємна, знайома, близька серцю — слотна осінь. В полудне — порядок.

26 жовтня. Вранці: похмуро, тепло. З кожним ранком — все бронзовіші сади за вікнами. Голі гілки! Пополудні — принесла рожі. Під вечір: А преціньо, я — в'язень, монах, меланхолік, а може — й анархист... На столі — вино! Золоте вино...

27 жовтня. Ясна осінь — жовтосинь. Пополудні до Ужгороду; в «одіяніях» офіцерських. Тужно за дружнім військовим життям в світлих Кошицях. Одягнешся в однострій, і здається, схватив час, і повернув до себе... І фільм „Rose Marie", який вперше бачив у Кошицях — п'янить тебе оманом про таке близьке, непережите минуле в світлому місті з мріями про прийдешні пригоди довгого життя, що перед нами.... Але — вибухла раптом натха. Ця проклята, крута натха показила настрій і план вечора. З психологічного боку ця моя поїздка в офіцерській ризі мене переконала, що я насправді порвав зв'язок з своїм парадним офіцерським життям: почував себе як самотним в чужій хаті. Це прояв спіймати те, що милого нам безповоротно відносять хвилі часу... — А втіху знайдеш в обіймах щирої сваляв'янки — на босо...

29 жовтня. Жовто-рудо-синь — куди не глянеш — на сади і гори. Вже третю днину тепло як влітку. На прогулянку з дітьми.

6 листопаду. Зранку — порядкування. Сонячно. Заслав листівку Рахунковому відділу. Ввечорі — дебати на призьбі у Мордованця: спогади старого про далеку Францію, Італію, про війну. В полі під колибою співали хлопці. Сум налягає, коли сніг заганяє людину в хату...

7 листопаду. Листопад — як змальований на образку: дощівно, туманно, — слота.

Болить зуб. Ввечорі — меланхолійний настрій. Хочеться розмовляти з ким попало. Неділя, а так по-буденному сіро.

9 листопаду. Похмурі осінні дні: небо, земля, вся Мочар — одна мряка, мокрість. Рідко де помітиш рожу, але вона не для нас, вона належить іншим світлим дням. Стан близький до патологізму.

13 листопаду. Вранці: перший сніг. Поворот з Розтік. Знеохота до цивілізації. Філософування відносно російської буржуазії. (Тургенєв — проблеми). Сніг ... сніг ... — Під вечір в Ужгороді; «Гримнув» ... над Ужом.

14 листопаду. Неділя. Ночував у земляка Шуркали. Дощ, сніг. Від 5-ої години пополудні на відчиті Гренджі-Донського: Петро Петрович.

15 листопаду. Вранці: Дівчинко-студенточко, я ніколи не забуду зимовий ранок і Вас — білорожеву, з книжками під пахою, як поспішала на галагівській уличці до школи! — На письменних іспитах здібності вибрав тему: «Заслуги Коменського в історії культури». Ввечорі в кіно фільм „Garnisonka".

16 листопаду. Дополудня — письменні задачі: «Година руханки в 1 поступовому річнику». Пополудні — усний іспит: Експериментальна психологія. Учителі, професори, іспити — поновили недавне студентське життя. Але приємніше, як було пряшівське. Це була розрада і вискок з мочарянського самотарства.

17 листопаду. Повернення додому. Нічліг в Розтоці. Наполудне — дома. На повороті з Березного — зустріч з вовком. Сніги, натха.

19 листопаду. Болотяно. Робив порядкування. Мочар підгризує моє здоров'я. Я здався своїх давніших тайних «грез». Живу, як в Нирвані. Захоплююсь військовістю ...

24 листопаду. Був у Березнім. Поворот з хлопцями, що ходять до горожанки. З успіхом в житті — капітулював я! В своїх чернечих розвагах дорікаю собі: таким ти шукачем і знавцем всяких методів, а найважливішої методи — як взяти життя по-справжньому в руки — не вмієш освоїти!

25 листопаду. Ввечорі: «Выхожу один я ... по молоко» ... До сьогоднішнього ясного неба дуже пасував би місяць! — Часом, у такі ясні, зоряні вечори та ночі, мені здається, що з моєю молодістю не все ще втрачено. Є великі любові попереді, а містична, платонічна любов людині — необхідна для духовного поглиблення. — Вітряно.

28 листопаду. В думках на утрені (неділя!) склав таку біографію: запав-попав у діру, склав фаховий іспит, хоч часом упадав духом і зневірявся думками ... — У колег в Розтоцькій Пастелі. Постановив мету: від 1-го — нове життя! Увечір лігати по закінченні праці — студіювання, вранці вставати о 6-ій годині. Користуватися водою, свіжим повітрям. Руханка — 15 хвилин. Приготовка на фаховий іспит!

30 листопаду. Ввечорі: Двори, сади, хатки, дрова — занесені снігом. Зпоза вікон — прикивують куделі. А сніг сипле, сипле ... мабуть засипле все, що було чорне, сіре ... — Натха.

2 грудня. Вже зранку поболює в «магирі». Натха; — часта напасть. — Хто і що ти — яких не можу знайти, кого мені бракує: сон, мрія, ідея, краса уособлена? ...

9 грудня. Дуже сумлінно вчив. Дощ ... дощ ... вилитий за всю нужду, горе і сум верховинця ... — Сніг розтав зовсім. Мої мадонни впадають в гріхи, а я? — Творю молитви, які вітер розвіває по пустелі; молитви чернечі ...

11 грудня. Під вечір з Шелепцьом до Березного. Курз для резервованих старшин. Переварене вино — збудить парубоче горе самотника: Най з'їдять вовки, — хто заплаче?!

12 грудня. Неділя. На утрені. Сонячно. В синьому небі хмарини білі. Повиходили діти з цілого Горбу на загороду бавитися. Тепло. Це скоріше — серпень, як грудень.

— Ввечорі: Чи це політика-дипломатія, чи — прояв любові?! — Чорна кава. «Чари налиті давно»...

14 грудня. Ввечорі: Тичина, Сосюра, Рильський; чорна кава; Чапаєва пісня про чорного ворона. Опаленик зайшов, приніс яблук. За вікнами дощ як влітку. По дощі — місяць...

16 грудня. Дощі, вітри. Білі, «альпійські» вечори, які були перед тижнями — припадають як казка давніх-давніх днів. — Порядок і — душевна рівновага. — Біла ніч; не зимова, а — весняна...

17—18 грудня. Дощ, тумани, повня. Чорна кава. Шелепець на одвідинах. Вночі вмерла після породу Баникова невіста Мелана. Пригадую: Був осінній підвечір. Я — на прогулянці за цвинтарем. Мелана-небіжка копала там крумплі. Хвалила рідне село Чорноголову. Була сумна. Відчувала інтуїтивно смерть? — Хто знає! — 18. Припав сніг. Заслав розтоцьким колегам миколаївський подарунок. І — дітям. Ввечорі — до Березного. Курз для резервових старшин. По курзі — флам на голодний жолудок. З колегами автом до Дубринич. В якогось колеги звалився на диван і лежав. В п'янстві стратив рукавиці і кальошу. Ляг спати над ранком у Рогача.

19 грудня. Неділя. Боліла голова з похмілля — весь день. Під вечір додому. Нахахать на таке пусте гультяйство! Випав сніг.

21—22 грудня. Настала правдива зима — з снігом, сувоями олив'яних хмар, з блідо-білим освітленням вечірним, з пасмами світла на дворах, з клоччям білого, натучнявілого пуху. — 22: під вечір — не використана нагода — не вперше за життя! Тож — самота, сум і — мандоліна.

23 грудня. Ввечорі: Приходи, незнайомий друже, розповім тобі про горе: скільки разів зоріло небо — як нині; скільки то шукав щастя в красі; кохав світ, а все надаремно: бо залишився самотним і сумним...

24 грудня. Морозно, сніг. Гімназист Шелемон на одвідинах. Спогади на студентські часи. — Іншак — хіба до Данилових зайдеш поговорити.

25 грудня. Морозний, сонячний день. Пригадую той самий день минулорічний... в Кошицях. — Започав старанно вести сільську хроніку. Під ніч — в кухні скребуть миші.

26 грудня. Неділя. Дома. Ввечорі потримав у класі для селян промову — бесіду за законодавчу власть держави. Мочарянська монаша еліта на одвідинах. Вітер.

27 грудня. Сонячно, морозно. Ввечорі — «снизошла» на мене муза.

29 грудня. Ввечорі з дяком Олексом на проході. Яка поезія верховинських хатинок! — Грали в карти до пів десятої години. — Зорі і дужий шум лісу...

30 грудня. На столі в мене завівся робочий непорядок. Але в ньому більше щастя і спокою, як в порожнім естетизмі. — Того особливо могутнього лісового — Яворникового шуму — не чути; тужно за ним!

31 грудня. І так — закінчуємо старий рік... — Знову один рік життя закриваємо віком, як заповнену ладу всяким гарабурдям, — з надією на ліпший, щасливіщий рік — новий! Надія і сподівання — пружини духа... Отже — з Богом 1937 роче! — З Богом! — роче військової безтурботності, роче вояцької карієри, міського життя, літніх парків, міських світел, — роче, започаткований у веселій, світлій, розкішній залі, в шумі забави і похмілля, — роче, який сплодив літню мрію, — з Богом роче мочарянської самоти і туги!...

1938 РІК

12—14 квітня. Прочитав Пушкінову поему «Руслан і Людмила» в українському перекладі М. Терещенка. (В оригіналі прочитав цю поему влітку 1928 р.) Теперішнє

київське видання знайшов в книжках під сволоком у Юрка Цифри, які засилає „Svaz mladých v ČSR" — разом з іншою політичною літературою. — Холодна, дощдяно-вітряна весна і чомусь неспокій, неспокій!

5 червня. Цестіце за Кошицями, у чехословацько-мадьярської границі. Покликаний на надзвичайні військові вправи, внаслідок частичної мобіліізації. — В дорогу випровадили мене блакитні оченята, «простеньке личко у хустинці білій», а точніше — біле личко у блакитно-рожевій хустині. Сонячний травень здійснив мої любовні туги і сподівання. Як русалочка гарна — з бровами як півмісяць; якась там Грета Гарбо, чи Мардена Дітрих всякими штучними способами осягає таких брів. — Мочарянській русалочці — дала гарна гірська природа. Певно її гарна мама дивилася часто на місяць-серпанок, коли косила її під серцем, яке теж і мені колись частично належало. Біле шовкове личко і чорняві серпанкові брови над іскорками синявих очей — це духовним болем вроджена моя радість, радість тужливих гір, шумливих лісів і замріяних далеких просторів. А я тебе красо моя, буду пити сповна, — заглядаючи і насолоджуючись дзеркалом твоїх примружених віч... А коли ми розсталися, і ти пішла в край білих тріпотливих берізок, я в образі духа — живую і всю тебе поклав у серце і ношу тебе в ньому. Сонце і місяць світять мені — тобою, квіти розквітають — тобою!...

Під вечір: місячно, тепло. В селі співи. Урядовий прохід. Зоряно і болюче: — згадую. Одержав листа з Мочарі і листівку од дівчат з Березного.

6 червня. Сонячно. Веселий настрій з того, як перевіряв полковник сторожу, а вояк циганин загойкав на него: Pane veľkomožný — stůj — bo streľam! — Stůj! і не припустив його до себе. — Розмовляли про політичну ситуацію з підпор. Бенком. Він каже, що війна буде, бо що зробить Гітлер з виготовленою зброєю; залізо довго не може в спокою лежати, бо поржавіє — каже він. До чорта з вашим залізивом! — В гори! — в наші сині гори! — де біле личко і яскраві очі... — Багато урядової писанини; я — командир чоти. Контроль сторожі в бункерах — прохід в полі під душними-спарними хмарами. А думи — стало про неї... Військовий слуга-ад'ютант вже по-друге приніс китицю з лук. Блакитні васильки-волошки і білі маргарити... — Для того, щоб ставити життя над мертві параграфи, треба життя пізнати, зблизитися до него. Чи правда, Марійко й Естеро?... — Прохід полем. Місячно. Концертують по-літному жаби і співають в селі. Тужно. І над цим спокійним життям мала б прогриміти гроза? — Вічний контраст між джунглями і «білими тінями», які загрожують запалити тихий рай людини... — Спати ліг у саму північ.

7 червня. Встав вчасно. Ранок притьмарений. Подібно і настрій. Військово-канцелярійні діла в порядку. Лежав. Телефонні розмови. Чорна мадьярка Клара притулилася тепло, і очі примружила, але серцю моєму не до неї! — Міцна любов до когось — великий моральний чинник: робить людину вірною. Вечір — Казковий! над садами срібний місяць. Білий хазяйський дім, виноградом заслонений ганок з білими стовпами. Посходилися на дворі домашні і ми — вояки. Порозсідалися на ганку, на лавочці біля загородки. Розмови. Підстаршина-свободник грає на гармонійку. Кліпають зорі. Думки снуються навколо неї — тихої, з задуманим поглядом променистих віч... — Пройшлися з підпоручиком Бенком по селу. Потім — сам. Вино і місячний сон.

8 червня. Встав вчасно. Порядок. Заявлено, що мабуть приїде на оглядини генерал. Командир роти під час контролю сказав: Tak by to mělo všecko byt. Похвала — лагодить серцю. Вийшли в поле — до пасма бункерів, — гей, які то гарні сонячно-вітряні дні!... Хвилюються колосисті ниви, мріють обрії далекі і біліють вежі в зелені садів. — Порядок і тут. Генерал не приїхав. — Під вечір заїхав ровером до

сусіднього відтинку, — до села Комаровець. Побалакали там троє колег-учителів. Запримітив, що в мене у всьому порядок ліпший, як у них. На повороті — місячно, зоряно. Ох, як тужно! Що робить далека мрія? — А на квартирі знов: білі квіти на столі і — туга в серці.

9 червня. В житах. — Трохи боліла голова. Під вечір: вісті з газет (щоденник А — Zet) заявляють, що прийдеться при війську залишитись до вересня. Миле солодке дівчатко, — як то перенести?! — Заїхали з Бенком до Комаровець. І жура, і жарти. Гра на гармонію занесла спогадами до далекої... — Телефонують з Цестіц: у бункерів нашого відтинку було чути вистріл. А вистріл — знак аларму. Ранком ровером на відтинок. Нічого надзвичайного. — Телефонні розмови, трохи знепокоєний. Місяць і — сон.

10 червня. Сонячно, спокійно. Приїхав командир роти. Порядок в ділах. Дружні розмови на теми не войовничі: за загородку дома, квіти і дівчата, — деяку принаду богемського життя. — Велика біла рожа на столі, квіти у телефона і знімка дівчини на телефоні навели сонячно-меланхолійний настрій і лоскотливу тугу за нею... Istenem, Istenem! — Чи прийдеш, чи прилинеш, ти, солодка, до мене? — Вояк приніс рожі, — пречарні, повні, соковиті рожі. — Ровером в сусідньому селі — в Чечейовцях. Спека. На полудне — сполох. — Ввечері знов до Чечейовець перебрати дні «загородки» від товариша, з яким ночував у Кошицях в одному готелі в перші дні приходу. Місячно. «Работа — до лишнего пота!» А туга — прямо фізично болісна. — «Я снова — молод і влюблен!» — Спати! — Ніч — спокійна.

11 червня. Ранком упорядкування. Сонячно. Пахнуть рожі. Під полудне охопила якась особливо міцна туга, якесь тривожне, неясне передчуття чогось, що повинно би збутися. — Заходи для поліпшення гігієнічного стану вояків; наступ на воші. — Вийшов у поле. Спека. Скупатися. Для «безпеки» взяв з собою і — побічника. Повище Чечейовець ріка, лани; пахне нагріта покошена трава. Сріблються вільхи і верби. До села повертав під вечір. Над горами місяць. Тужливо виграває гармонія. Спанок і місячно-світлі сни.

12 червня. Сонячно. В церкві. Там, дома, святкують Русалля... Писав листи. І їй. Чи й ці непевні й боязкі Русалля перейдуть і стануться лише спокійним спогадом, як залишилось в житті вже багато дечого тривожного? — Час забирає, заспокоює і лікує все.

16 червня. За наглим і несподіваним приказом — резервові річники пропускаються до «цивілю». Комплікована трохи передача військового майна і «загородок» — бункерів новому наступникові і — приготовлення до від'їзду. 16 червня увечорі підбадьорений випуском на волю — вже гуляв на весіллі у дяка. А з того часу — взяв життя і час кріпко в руки.

31 жовтня — 1 листопада. По друге прочитав «Руслана і Людмилу» в перекладі. Її бурхливий зміст з любовно непевною долею — відповідає і гармонізує теперішньому бурхливому особистому стану. Душа, як і раніш, давніше, в неспокою. Вечір, слота. — «Что плач осенний значит»? (з Блока).

Той факт, що не робив записок влітку і під осінь, — свідчить про повне, на повну чашу випите життя — кохання і радості, смутку й неспокою. Коли людина живе насправді рушним, дійовим життям, — не хочеться з нього забігати у світ уяви. А таким привабно-реальним життям була любов до М***, пригоди з покірною синьоокою жінкою з-за потічка Ю***, поезія і кохання з круглолицею А*** під колибою, за шурхоту кукурудзяного поля, глухого гудіння самольотів, з грушою на межі, білим місяцем. До того — тривожна непевність ситуації в країні, мобілізація, наступ у військо — а дальше журба і радість, надії і розчарування, особисте і загальне, — чер-

гувалось швидко, як в калейдоскопі. Але центром усього і завжди була — любов і потяг до білого личка і серпанкових брів... А любов тривожна — особливо привабна!

1939 РІК

Вівторок на початку липня. День подорожі на прогулянку до Будапешту. Майорять барвисті хустини в спілих нивах на просторі, де в сивезну давнину, колись хвилювалося море. — Перед Будапештом — горбки і лісики. Приїхали на Kelet pályandvár. Шум і барвисте море людей. Якогось русина обкрав кишеньковий злодій. Квартиру вимінили в Tanitói óvod-i. Познайомилися там з місцевим учителем — по походженню шаришанином. Перше ознайомлення з гарною і рушною головною улицею — Rákoci út, — вечеря і — спанок.

Середа. Ferenc József híd — почорнілий, прихмурений, високий і сумний; такий, як і сам його «іменинник» та його життя. Gellért szálloda — казка квітів і лазень з різнокольоровою водою. З товаришем прогулянки — нетерпеливим Юрком Михайликом, колегою, на Gellért hedy—і розійшлися. Для самостійного блукання містом — володію досить мадьярською мовою з самонавчання. Оглянув Szikla-kápolu-y, виступив на вершину Gellért hedy-i. Насолоджався красою краєвиду, розкішшю наддунайської красуні... Будапешт — це місто довгорічного перебування мого покійного батька. Був тут на праці. Згадував його часто і любовно; це був кусник його твердого життя. Гляжу на ту красу його поглядом, мабуть тому все, що вижу, здається мені якимсь знайомим, давно колись баченим. Сріблистий широкий Дунай, гострі, островерхі вежі Ország házu, високі палаци, сизе море дахів, голуби в повітрі — все поталає в яскраво-срібному сонячному сяйві... — Оглянув старинну цитадель, статую св. Геллирта з водопадом напросто струнного і світлого Szent Erzsébet híd-y. На будинському замку — величезні стовпи, стіни і палати. В музею королеви Єлизавети збережені її образи, фотографії, одяг, кочі. — У воріт замку відбулася переміна сторожі — őrségvaltás. На близькій площі Святотроїцькій оглянув славну історичну Koronázó templom і Holáss básty-y, звідки гарний вигляд на Пешт — нову частину міста по тому боці Дуная. Оглянув підземний тунель попід Gellért hedy і славнозвісний міст — Lánc híd. У вході — великі камінні леви, які за батьковим описом одну хибу мали — були без'язикі. — Величавістю чарує катедраля Св. Стефана. — Вечеря в буфету, зустріч на квартирі. Потім зайшов на Rákoci út-y до кав'ярні. Славнозвісна циганська музика — циган в народній носі на високих сходах з улиці до кав'ярні. Музика, світла, вино, а потім — зачіпка в парку до дівчини і — ідилля в кімнатці кав'ярні. Додому — повернув о 3-ій годині над ранком, — за світанку.

Четвер. В Nemzeti múzeum-i — турецька зброя, заряджения квартири Франца Раковція із Зборівського замку... — По обіді шифою по Дунаю на Margit sziget. Лазні, палати, квіти, маки в лазнях, відпочинок, музика. Приміщення Szabádtéri szinház-y. Яке все одмінне од скромного, вбогого життя верховинців... Повертали увечорі шифою по Дунаю, який несе воду і наших гірських потічків і річок. Світляна казка: світла над водою і в воді. А Дунай — широкий і тихий.

П'ятниця. На цвинтарі. Сумна краса статуй і задума... — По полудні — аж до ранку боліла голова; од зуба.

Субота. Оглянув славну вулицю багачів — Andrássi út. Палати в квітах. А десь — верховинські терні... Попід улицю — підземна колія електричних возів. В Музею мистецтв. На Hősék ter-y. Оглянув Hunyády vár над озером. В забавному Angol párk-y зустрівся з Юрком. Розважили себе всякими забавами на возиках, човниках, де і боязко, і смішно, і весело.

Неділя. В паноптикумі. В музеях. По обіді в Angol párk-y. Ввечорі у фонтана — тихий сум. Пішли на Vigasztó tér над Дунай. Казка світел, міського шуму. Болів зуб. Купив лік в аптиці, і — спати.

Понеділок. В Népliget-і а потім самітно, аби ніхто не вирушував з дум, поїхав на Kóbány-y — місце, де мій батько довгий час працював у пивоварі Dreher Antal-a. У спогадах своїх батько мабуть відчував, і тому міцно вірив, що він побачить ще раз місця молодості; і — бачить: моїми очима. Обійшов навколо. На брамі старий воротар. Заговорив до него; вже понад тридцять років тут впускає і випускає робітників; мабуть і мойого батька знав. Оглядаю шлях з високими, старезними деревами, навколишній горбкастий простір і все мені здається таким близьким і знайомим... Як можна жити вдруге в своїх дітях... — Але що казати за такий невисловимий настрій і словами не спіймані і невловимі почуття!... — З Kóbány-і вертав задуманим і з якимсь погордливим поглядом на світ і життєву марність. — По обіді проходився вулицями. Під вечір дощ і вітер. Прогулянка séta hajó-вом по Дунаю. «Трошечки» болів зуб. Контрасти тьми і світел. Проходився по Rákóci út-y до півночі.

Вівторок. Коли пізня рожа голову похилить, — поговорим і розійдемося. В торговому палаці „Corvin". По обіді — коло парламенту і на Szabát tér-y. У Városliget-y — в театрі. Ставили оперету „Zimbori-Zombori szép asszony". Співала співачка Honty Hana. Зміст — як сумно за молодістю. Буває в житті подібно, як у фільмі, який пам'ятаю ще з Левочі: якась молоденька, гарна Наміка з'являється опізнено, коли голову вкриває сріблість життя....

Середа. Всяка розлука — навіває смуток. — Подорож на Балатонське озеро. З вікна поїзду повіяло холодом. Погляну — сизо-сріблясте дзеркало... подих — моря. В полудне приїхали до Балатон Боглару. Примістилися в Tanitói üdölöház-y. У прозорі хвилі — окупатися. Човном поплили на камінний острів. Уночі шуміло за вікнами розбурхане озеро. Вітряно.

Четвер. До полудня прогулянка в сосновий ліс над озеро. Чарівний вигляд на озеро і сонцем залитий зеленаво-сизий простір. Словесний двобій з Юрком і — полагодження непорозуміння. По обіді у хвилях і на острові. Сонячно. Під вечір пройшлися знов на гору. Над озером потапало велике червоне сонце; чарівно-казковий захід сонця.

П'ятниця. До обіду — за потрібними річами. Під вечір на kilátás. Вечір над озером.

Субота. Весь день в хвилях озера. Ввечорі у кіно: «Визволення Felvidéku".

Неділя. Пароплавом до Тигані і Балатон Фюреду. З Тиганського верху чарівний вигляд на озеро. По широкому блакитному дзеркалі колихалися білі вітрила — як тихі мрії, як тута серця, що плинє сонячним простором до синіх гір...

До нашого перебування з колегом Юрком у Балатон Боглару запримічую, що мадьяри-колеги однеслися до нас по-товариськи, дружньо. Урочисто нас привітали і прощали. На прощання ми записалися до пам'ятної книги. Я вписав там пару думок по-українськи.

По поверненні з прогулянки в Ужгороді дав поправити-запломбувати болючий зуб і вставити штучний на місце витягнутих зубів.

4 вересня. Часом людина насилу переконує і заспокоює себе постановою: «Так добре, як я зробив».

8 вересня. Стрясати кордонами Європи, або волочитися за сукнями тупої жінки — однаково праця і напруга. Одно і друге — спотребує однакову енергію і вимагає

однакову геніальність. Розлука лише в тому, що дехто трясе кордонами, а дехто волочиться за сукнею — часто — надаремно...

* * *

Як хтось глибокий одчай нагло змінить на веселість, то за його визовним сміхом може скриватися жахливий намір. — Злодумці, месники і вбивці перед рішучим моментом виконання свого огидного чину — мабуть відчувають приємний настрій.

* * *

Подумай і на те, що в мене є душа. Душа, яка ледве чи перенесе образу, зневагу і упокорення!

18 вересня. Хтось часом чинить осуд твоїх вчинків. Не підлягай і не піддайся суворості його засуду! — Своєю фальшивою брехнею він змиває власний бруд і скидає тягар власного сумління...

8 жовтня. Ображена пімстлива людина мстить, кому попало, — без розбору; як гроза кидає блискавками — до того, що принагідно до неї найближче...

1940 РІК

3 березня. Вчора і сьогодні перечитав по-мадьярськи повість „Puska". Неділя. Паде сніг. В селі — на Босоровум — весілля. Співали. Забрудчани з мочарянами сварятьсся. — Мне некуда больше итти... — . Був на утрені. Безлюдно, порожньо, сумно. Зачаділі святці на старім іконостасі пригадують дитячі роки, і святих на іконостасі, і людей і село... рідне село на пишній Маковиці. — Марно життя йде...

Щодо перечитаної книжечки: — Хто б незрозумів і не відчув настрій старого вояка...

Примітки без зазначення дати:

Такі «мудрощі» і такою мовою торочив «угрорусский» «взірцевий» учитель з містечка Перечина на вчительському курсі в Ужгороді: «За слона, елефанта, дітині в першой класі не говорьме, бо то ей не інтересует. Бо мает в том мезеру. — Не нужно звідоватися кулько ног мает лоша, корова, ци то теля». — А «сообщение» так пояснив: «Не все мож з дітей вытягнути; Треба ім сообщити». Або «А лоша як называют, коли грудным есть? — Лошаком». А учителеві Янкові Когутові «зос Земплинской» все те здається великою премудрістю...

«Взірцевий» учитель так оправдував факт, що «руські» діти за сучасного — мадьярського режиму в Ужгородській школі вчаться по-мадьярськи: «Видите, — як хочеме, так можеме ся учити. Бо маєме свободу. А ци было так за українськой влады? Не было. Видите, тоты діточкы до октобра училися по руськы, а тепер со своей охотой і побужденіем достались до мадярськой школы»... — Грішники і богохульники покарали віруючих за безбожність. А щоб заспокоїти гризоту совісті, то сказали покараним: Видите, це кара божа вам... од бога.

18 липня. В місті Сегеді на курсі мадьярської мови для учителів «Карпатольй».

Ні в сонячні ранки, ні темними вечорами; ні в сірі будні, ні в святкові дні, коли все спливало в сяйво свіч, люстрів, золотавості церковних риз та блискучих ікон, промінням і квітів престолу; ні в сільські-гірські церковці, ні в міські храми; ні в порожні, ні в многолюдні храми, — не входив я надаремно. І не марно споглядав я там статуї

смиренного Христа із в небо задивленим поглядом Марії. — Я пізнав, що є вічна, свята і висока гармонійність всесвіту ... І близька присутність милої, чистої, подихом неба пахучої дівчини так благодатно спадає на душу в літній сонячний ранок. І хоч як біле марево, як легкий привид, зникне вона навік з мого зору, але цей святковий, світлий подих свіжої молодості, залишиться в душі на довго ... — Настрій в церкві на Rókus tér-y.

Ввечір: Сьогоднішний день тричі мене приємно настроїв. Ранком — спів в церкві. Під вечір — дав білу рожу гарній донечці нашої куховарки. Дівчинка дуже ніжно-щиро, по-дитячому щиро подякувала. Увечір під час проходки містом, коли я орієнтувався на перехресті вулиць по вивішеному плану, — підійшов до мене симпатичний хлопчик, і якось співчутливо зазвідався: „Mit keress bácsi?" — Я йому за прояв охоти помогти мені, теж щиро, з глибини серця подякував. А він ще охочішим став, і з всеї душі хотів мені спомогти. Приступив до мене, шукав пальчиком назви улиць у плані, — показував ручкою. На відході таким ніжним, щирим і лагідним голосом попрощався поздоровом „Kezét csókólom!", — якого від дорослих людей ніколи не зачуєш. На таку ніжність зможеться лише душа ніжної дитини. Яка добра, гарна людина стане з того хлопчика! — Таку добрість і шляхотність штучно не вскипиш! — з нею треба вродитися .. Па — па! милий хлопчику! ... — Світла, парк і небо. І місяць над садами.

19 липня. Казала куховарка, що в сні танцювала зо мною. Цікаво! — бо я про неї думав. Гладив, і уявляв собі, як поводився б її гонвед, якби повернув з катунів ...

Не восхваляй когось за всяку дрібничку! — Люди можуть допумати, що ти навіть на те не здібний і не спроможний.

4 серпня. З крові людства, пролитої на фронтах, зродиться велика, могутня і дружна сім'я народів. Для всіх настане правда і справедливість. Пестра ноша карпатських красунь зарябіє на вулицях південних столиць. Світлозорі чорногорки замайорять по зелених грунках Маковиці. В храмах, де простягає руки над світом сивий візантійський Бог, — залунає пісня миру. І козаки заспівають скрізь, — і на Маковицькому полі. Це все сон, це все — прийдешня дійсність! ... (Мрії в Сегединській православній церкві, під час богослуження).

10 (12?) серпня після полудня автобусом з Великого Березного до Ядлови. Там перепровадив мене селянин через гору — ліс-границю до полянки: — «Но, то вже Словаччина» ... Зайшов до Пчолинного. В селі по дорозі зголосився «фінанцові» — пограничному сторожеві. Переночував у нього. Ранком пішов до Гуменного. Зголосився на Окружному уряді. Ночував у готелі. Зустрів знайомих. Окружний начальник пропустив додому з шеком для переслання штрафу у сумі 50,— Кс за ілегальний перехід границі.

4 вересня. Перщий обід на фарі в Млинарівцях. Тут знайшов учительську посаду.

18 вересня. В Бардієві. Зустрів колишню мрію — синеоку білу Анцю з бехерівських піль. Схудле личко, але очі все ще ті — глибоко-сині, як під Густою зрубанню.

1 жовтня. Відвідав жовтоволосу з білим гребінчиком і рожевим личком. Якась ладичка в сінях, і «мачка». З вечора до ранку. Ні, — під ранок. Мила, щира мріе, — ти що в моїй життєвій подорожі? ...

2 жовтня. Ровером до Бехерова. Відпочинув при закусці в Свиднику, потім у Варадці на фарі.

3 жовтня. Дома в Бехерові. Ввечорі проти небозводу давні самітні ялиці, дивовижні хмари і спогади. Тільки людина вже не та сама.

6 жовтня. Після вечірні розмови з батьками школярів у школі. Але — люди мако-

вицькі, не те що на березнянщині! — «Хтось» дома хворів, а я й не знав... Ввечорі у крамничці-комірчині погарчики, ковбаса і молоко з кураторством на мішках.

7 жовтня. Колега пішов додому. Ввечорі — «виплюй, виплюй, олово не вадить»... Воскресла мрія! Пришествіє і совершеніє. Поворот понад річку. Після нічного дощу, під ранок тепло. „Do tretice všeho dobrého"... Понеділок.

8 жовтня. Чищення школи. Вільно. Світла осінь. Серце — вітрило направляю знов на рожеві острови. Відписав Маргариті — попаді до Розтоцької Пастелі на Закарпатті.

10 жовтня. Ввечорі на прогулянці: не знати — у вікні лампа, чи місяць. Тож — рожево в ліжку. За віконцем: зорі й місяць над долиною. І зелене ще листя. Я не жалію, що переселився, бо це не з власної причини. Ця долина з нею, рожевою, мене кликала. Притакують зорі. Ясні, сонячні дні, місячні вечори. — «До пари, аби вовки не з'їли»...

11 жовтня. Місяць присвічує радо тужливому співу любимої пісеньки „Zaleť sokol, biely vtak"... на прогулянці з колегом на «Великім лісі»; тож — аж на грунок, за крест. Ніч — даремна. Ніби тее...

12 жовтня. Під ніч: прогулянка під місяцем. Філософування з колегом Ковальчуком про світовий неспокій.

13 жовтня. Під вечір давав дяківські землі-лан — до аренди.

14 жовтня. На «кермеші» в колеги Ковальчука в Бенядиківцях. Дебати з попом, який противився моїм симпатіям до Радянського Союзу. Під час вечері — сміх і «звукова комплікація». Поворот при місяцю.

15 жовтня. Сонячно. Після полудня на горіхи. Перед полуднем ідилія другої кімнатки. Ввечорі урядував за цілий місяць. Ніч — сріблисте плесо. До пари.

16 жовтня. День золотоосінній. Хто ж би подумав увечорі, що постать за вікном, це вона? Місячно.

17 жовтня. Ровером до Стропкова. На дорогах — життя. Міст з білим поруччям, ріка з прозорою глибиною, в якій поблискують риби. Цигани переганяють з криком віз через брід. Позаду лагідні гори з ніжною над ними блакиттю і світлими хмаринками. На грунку хатки — нагадують Мочар; болі й радощі тамтешніх людей — стали б мені одразу знайомі й близькі. На повороті — фіолетово забарвлені гори. Тужно за моїм Закарпаттям. Біляву дівчину з дужками чорних брів, з косами сплетеними у вінець, у червонім свердрі — замінив я на цю, з повним, рожевим личком, рідною ласкою і послухом люблячого серця. Так твій сон її пророчив... Ти не сердися, бо ж ти зруйнувала мій спокій, — моє солодке-солодке дівчатко! — Перед дверима місяць, за дверима тінь. Обережно. Любовно.

19 жовтня. В Стропкові на учительській нараді. Як тут інакше, ніж під мадьярами! Тут згадують за слов'янство, Духновича, українське населення на Словаччині... Мають і доброго речника. Декотрі знайомі оминають; бояться, що, безгрошовий, попрошу позику? — Подорож возом.

23 жовтня. Ровером до Бехерова. Там — мама...

1 листопада. Веселий ранок, баби з молоком, кашель щез; відчуваю здоров'я. Небо ясніє. Але — неполагодженість. Та — «вперед мій конику, — степи такі широкі!»...

7 листопада. Відвідав колегу Ковальчука в Бенядиківцях. Слухали радіопередачу з Червоної площі. Нічліг там.

14 листопада. Якогось святого Козми, тож — вільно. Як в казармі. Затопив, писав листи. Після полудня по-обломовському «легкое чтение» на солом'янику. Але увечір і під ніч — нервовість. Ясно — задля жіночого непорозуміння. Тож по давньому посумуєш на мокрих загородах і під місячним сяйвом ночі. Пофілософуєш. А ран-

ком переконаєшся, що твої передчуття не безпідставні... Вимріяна дійсність — не ідилія вірності.

15 листопада. Блукання під місяцем, заволоченим сірим туманом. «Хтось» бешкетує, — мені добре й так. Гірке почуття зради. Вночі безсонниця й віршування.

16 листопада. В півтемній крамничці-комірчині і з кураторією та циганами в час смутку добре підхмелитися та згадати Яворникові часи з «фляцатами». А потім — раптове пробачення, порозуміння і ніжності... Вітряно й місячно. Тепло. Собаче гавкання.

20 листопада. В Бардієві. Під вечір — до Бехерова. Знайомі зубці гір... Відвідав ще я кожну сосонку, знайому з дитинства... Вдома — родина вкупі; розмови в кухні.

21 листопада. Празник Михаїла. Кермеші в цих долинах спокійніші, як в далеких горах. Сонячно. Біля церкви на грунку моляться лемки. Блакить з хмаринами. Зеленіють сосни. Фіолетові гори, — яка з вас приємність!

23 листопада. Тьма все закриє. Так, це — любов! Любовно. Трійка.

1 грудня. У Свиднику. Морозний, сухий день пізньої осені. Там був міністр Мах; виступав з промовою з балкончику корчми. Дома — любовно. Порозуміння взаємного в любові наближання.

2 грудня. Сонячно, сухо, морозно. Поезія — не дасть занепасти.

4 грудня. Нічліг в Ниж. Ольці в колеги-учителя Капішовського.

5 грудня. Паризівські гори. Мов далекі милі полонини. На вечері з колегою-учителем в милої єврейської сім'ї. Карти і всміхнена дівчина — «Рут». Сніг — мов альпійська уявлена казка. Чай і сон з порівняння. Вранці-ранком затопила Олена. Яка близька, знайома, мила така картина. — По дорозі сюди зустрівся з майською казкою — Юлою; в поїзді.

6 грудня. Ввечорі пляшки, сніг і подорож автом до Снини. Нічліг в Гуменнім. — Поїздом.

7 грудня. Ровером. Нічліг в колеги Куска в Рокитівці.

8 грудня. Неділя. Поворот. Ровер — дефект; пішки з конем. Сонце і мороз. Віз в дорозі. Добрим за добре.

16 грудня. Ідилля любові. Любовно. Ввечорі — листи від знайомих, і поезія в душі.

17 грудня. Колега з Бенядиковець, Ковальчук, в гостях. Карти, жарти, сміх. Місяць.

18 грудня. В Бардієві. Середа. Купив за визичені гроші плащ. Поворот під місяцем; в фарській «губані» — «не вреден север для меня!»...

19 грудня. Празник Миколая. В Рівнім на відправах у новій «шинелі». Цей Миколай не такий зубастий, як в дитячі роки, що відгризував пальці в топанчатах і тряс плечима в слабому герочаті. І які ж то були інші Миколаї, що тільки того з дитинства затямив, і нинішнього усвідомив? — задума і сум.

26 грудня. Увечорі: — «Я ввечорі цілую рожу і кличу сум»... Рожева казка — пізно зникла над снігами. Було любовно.

28 грудня. Колега Ковальчук в гостях. Чай з румом, «гірка» і поезії. — Так мало-премало в житті стрінув я «коханців книжок»!

31 грудня. Старий рік закінчив сміхом на фарі.

1941 РІК

2 січня. З колегою Ковальчуком на купівлю до Свидника. До Раківця пішки через гору й ліс. Сніжно-біло. Зимова ідилля. Нічліг знов у Бенядиківцях.

5 січня. Неділя. Подорож з колегою Вашканиним пішки додому. На шляху: сніг, вітер, погарчик і місяць.

6 січня. Ввечорі: Святовечірні «ловецька горка» — «магура» і смачна капуста в кругі рідних.

7 січня. На літургії в церкві: — «парубками стала дітвора»... — Родачки-дівчата забавляють старого парубка чорногляда... — Листа писав Маргариті до Розтоцької Пастелі.

9—12 січня. Вдень — дома. Читання: «ремарківське» порпання в книжках. Ввечорі — радіовісті, розмови з фінанцом, односільчанами в крамниці. Місячно, морозно, — прогулянки. Є куди оком глянути!

13 січня. В Зборові на санях. Обгорненому у хустку — «не вреден север»... Ввечорі співи.

14 січня. Ввечорі на театральній виставі в школі. На відході — з ганку: світла Яворина... — Ніч, як в гоголівській «Майській ночі». Над нашою вербою — великий віз. Як і в школі — парубочий сум.

17 січня. В Рівнім. Колегова — Митрова жінка — як руїна: синяки замість коралів на шиї...

18 січня. Ввечорі: спільна святкова вечеря на фарі. Згадую Мочар... за вікнами при молитві біле личко й коси... Тоді не дочекався...

20 січня. Відход студентів до Пряшева. — З парубочого співу — сум.

21 січня. Наука. Відлига. Теплий вітер, розплакані стріхи, з гуркотом спадають сніги. Ввечорі — прохід, зустріч, сльози дівочі. Але такий режим — краще оминути! Любовно.

23 січня. Мокро, туманно, дощ. Вчасна провесна. Ввечорі — старієш, хоч серце молодіє. Любовно.

1 лютого. Сніжило. Любовна ідилля. Але все сходить на сумні нути; чому?

6 лютого. Ввечорі колега Ковальчук в гостях. Читання поезій з «Назустріч»-і. Випровадив його край села.

7 лютого. Вчив і за колегу. Під вечір бабуся Гузаня заслала мені — «як землякові» яець, сира, масла. — Поштою одержав портрети Івана Франка й Тараса Шевченка. Тож, — кермешуймо, Тарасе!

8 лютого. Тягне до жовтоволоски. Як буде далі?

11 лютого. Пополудні — Жовторожева казка з 4-ма степенями. Ввечорі — лист від Маргарити.

14 лютого. П'ятниця. Біль голови. Ввечорі: Жовта мрія, ідилія. Опісля — мамина контроля, але закінчилось мирно.

26 лютого. До фраса, ані мак охоти! — Вперше вповні відчуваю деприміованість з того, що ще все не одержав платні!

28 лютого. Вчора увечорі: колега Ковальчук на фарі в гостях. Вони грали в карти, я на дивані грав на мандоліну. Сьогодні апатія з усієї свиноти штатської. Зате ввечорі — казка.

1 березня. Субота. Школярі на сповіді. Ввечорі читав. Вночі хтось втікав з дому, хтось розмовляв по дорозі.

4 березня. Вівторок. Полем іде жінка. Добре пізнати «ваньківських» жінок! — Під вечір: одержав шек на платню! Від початку наступлення службової посади на цій школі, — від осені...

6 березня. Виплачування боргів. Як добре: березень без снігу, часом з сонцем, тополями, шумом води і дитячим криком по загородах. — Афектує, — знеохота.

13 березня. Шкільне празнування 14 березня — вільно. Під вечір — поза плечі в Шапівці при криниці — невірність. Ніч — горобинна.

14 березня. Казка з сумним кінцем. В Рівнім. Ввечорі в Млинарівцях: допізна на порозі. Сльози зрадниці, і — розлука...

23 березня. Любовна казка. Неділя. Пополудні під час любові: нікого не треба вчити, коли пройшов життєвий курс...

27 березня. Люби! — в любові премудрість!

28 березня. П'ятниця. З полудня — на бурю, під вечір — похмуро, ввечорі — світло; це все в душі. У вільній кімнатці до півночі — казки. Допровід «на руках»...

29 березня. Ввечорі казка з білими веслами. Вчора увечорі сказала, що я такий як Робінзон; — «якби все посписувати таке» за мене... Вона з сестрою все радо читали.

2 квітня. Середа. До обіду — по людях за дровами до школи. Прогулянка під ліс. З вечора до півночі казка про білі лілеї.

4 квітня. Вперше орють. Ввечорі: я знав, що місяць загляне в очі, які люблю... А це любов вимріяна з-під срібних зір і місяця...

6 квітня. Суть щастя — в страху про загублення предмету щастя. Таке щастя — справжнє.

7 квітня. Сум з Пушкіна. В кіно в Пряшеві.

8 квітня. Додому. Сніжить. На бенядиківських луках обігріє фляща... Ввечорі дома — і стоя, і сидя і схиля казково.

11 квітня. Цими днями — повинне затемнення. Тож — прохід, пиво; холодно, морозно; чорнобіло, місячно. Вночі сон про фантастично прекрасні краєвиди; буря, втеча в бурі. Пробудився — місячно, світло. І Гітлерище снився, — перед бурею.

До 13 квітня. Коли вийдеш вночі в загороду, заглядишся на вітки верб і тополів у сірій імлі, а поблизу з дощової ринви краплина по краплині відмірює час, — зрозумієш, яка трагічна для людини — самотність... Як добре, коли є до когось схилити голову на груди... («Квітниця», ніч).

18 квітня. У Свиднику. Якесь там засідання руснацьке.

20 квітня. Пасха в колеги Дмитра. Ввечорі — з місцевою Рут на ганку. Тільки — забава.

21 квітня. Прогулянка до Кечковець. Відвідав колегу-земляка. Над річкою побачив гарну, привітну дівчину — студентку.

22 квітня. Через Белеївці, Ядлови, Свидник. Нічліг в Рівнім. Як мило мандрувати; тягне туга в світ, за пізнанням й пригодами.

23 квітня. Дома. Ніч — казка при огні. Позавчора в Кечківцях снились мені дві Марійки.

26 квітня. — «Дощі і дощі з непам'ятна. Люде, та дашто робте! — комедия бозька з тим дощом! — доч та доч!»...

27 квітня. Неділя. Без сніданку, без церковних обрядів, не бритий, на ліжку з книжками й газетами. На світі — дощ... Мабудь настане потопа... Вночі не міг спати. Прочитав Стефаника «Вона — земля». Нагадує мені Черемшину, і таку ж мокру Мочар...

4 травня. Прогулянка до Бенядиковець. На дорозі танцювали німці з дівками. Наплили оздоровитися свіжою слов'янською расою?

10 травня. Субота. Пополудні прогулянка на лани. Дівчина біля огню, сади з вербами, стежка під церкву; згадка на батька, сестри, швагрів. В початку прогулянки — вояцька могила. Смерк на Гірці з вечірнім шепотом і місяцем. Рідне село з маєм сумно спливає в спогадах, а давні рани-болі такі свіжо-відчутні за столом...

11 травня. Неділя, дощяно. Прогулянка до берізок.

17 травня. Чищення кімнати. Сонячно. Вже другу днину сердитий. Ввечорі — пізнав весну по черешневім квіту.

21 травня. Ніч — казка про трьох братів; третій над ранком.

24 травня. Ранок — рожево-любовний. — Жидівка Маргіта з Рівного в гостях; випровадив її додому.

28 травня. Яку цирість над ранком проявить... оргоніна на білому столі. Порядок, а це — спокій.

29 травня. Оргоніни розцвіли вповні. Четвер. Свято «Крижа». По вечірні — в полі. Пасло дівча корову. Сонце й вітер. Ніч тепла. Ранок — маєва лагідність.

1 червня. Неділя. Літньо. Під ніч — супровід з і до хатиночки.

2 червня. Сонячно. В полі — на Лані під високим блакитним небом. Ввечорі — місяць бачить на призьбі і в сінях.

5 червня. Четвер. На світанку сон: В садах на горах — Київ. В полум'ї. Клуби чорного диму. Широким шляхом горнеться навала війська в зелено-сірих шинелях, в касках, моторизована. З заходу гуркочуть літаки. Дужий голос з репродуктора схвильовано заявляє: «Це горить серце України, хай весь світ це бачить — його горе, муки, біль його».

8 червня. Русалія. Сонячно. З школярами на маялісі в Бенядиківцях. Поворот — в дощі. Самота! Міцна зброя — доброта серця! Я від неї ждав злобу, а вона — заскочила мене щирим, сердечним поглядом, і побідила... Я тебе образив, а ти — добра? В цьому тайна й сила твоєї перемоги!

21 червня. Пополудні на прогулянці з книгою біля річки. Купався. Ліс — золотозелений. Вітряно. Щось сумно, меланхолійно.

22 червня. Неділя. Сонячно. Нотарський післанець з Грабівчика біля крамниці каже, що «над ранком вибухла війна». Тому такі сумні були передчуття?

24 червня. Вранці — любов на прощання; сум. Рукую на призовний лист до Прядшева. В Щавнику на автобусному пристанку чути: за горами дудонять гармати...

11 липня. Під північ. Бардиїв. На квартирі по вулиці №*23, Вічно — мандрівка... Так полюбив ці гори, липи, людей, та знов — на відхід. Громи, блискавки, і за вікнами шумить, плаче з тяжкого суму — густими сльозами дощ. Збогом, дівчатко за горами!

17 липня. Пустили з казарм на волю! — Ну, гайди на сині гори, на вітер, сонце! — І в неділю з Бехерівського-Смильнянського Верху роздивляєшся в синьо-зелені долини й сизу далечінь, де дівчина рожева з блакитними очима певне очікує в тузі... Завтра — полинь туди!...

21 липня. До Млинаровець. Сонячно. Ніч — п'янко-любовна.

Запам'ятай: ніхто не призначив тебе виправляти помилок другого; переноси їх мовчки. Коли не маєш для когось слова лагідного, то грізного не кажи!

Твоє «в себе замкнення» часто робить тебе в очах другого гордим. Тому відкладь його на самотність.

Не спалахуй! Жодна нісенітниця діла, часу ні простору не є тим вирішальним фактором, який змінить чи переверне біг життя.

Прихметник «добрий», поставлений до твоєї оцінки з боку людей — не зради нігде й ніколи; будь в дійсності гідний такої оцінки. Не добре, коли хоч би й криком обезцінив те слово; не підвищуй голосу з злоби!

Поміркованість, скромність, лагідність і самовпевненість в розмові і ділах! — Не будь «шальком», а ретельною людиною!

(Канікули 1941 р.)

28 серпня. Жаль — теж гарна річ, коли він справжній, освячений краплинами щирих сліз. Й доросла людина — омолоджена, стає дитиною в плачу.

29 серпня. В мене часто спалахувала до неї любов, але вона її нехотя згашувала:

наче вогник з мокрого ріща. Як в житті різні, ба всі явища подібні! — всі є виявом руху, змінності.

11 вересня. Віруюча людина зобов'язана дякувати бога за щастя в житті. Але той, хто його не має, вправі проявити йому непокірність, бій! Нерівна боротьба? — Але що він зможе? — Знищити раптом, або повільно. То ж радніше раптовий загин, як повільне пропадання! (На хоруші у празник «Главосіки»).

21 вересня. Приємно йти лісовою доріжкою, коли сонячна осінь стелить листям під ноги. Згадаєш подібні доріжки з минулого й подумаєш: якими ще доріжками лісовими, і з ким то прийдеться ще йти? А ввечорі на обрію Лану зрозумієш: часто далекі й чужі собі люди тим більше, чим ближче одне одного живуть.

28 вересня. Осінь повертає часто людині те, що в неї вкрало, ошукало літо. Але чи варті справжньої радості такі «нагороджені» дні? В них і радість і біль. Часто вони ще більше підкреслюють втрату, підганяють за тим, чого не здогониш...

11 жовтня. Після одномісячної погоди — знова дощівно. З учора на нині спав на власній березовій постелі. — Перечитав 170 річний твір Гете: «Записки молодого Вертера». Має в собі патріархальність. Вертер — друг молодим, але його кінець не слід наподобити, ні, — живи!

21 листопада. Празник св. Михаїла. На кермешу в Крайній Бистрій у колеги Віця Федора.

5 листопада. В Свиднику на покупку. В жовтих лісах сум парубочий зникає. Веселіше стає. Ввечорі по дорозі у Рівнім жартуєш. Сміється, хоч за вікнами при місяці дощ. Співаєш: «Це не є любов, це тільки мрія чарівна»...

8 листопада. Субота. Подорож до рідних в Бехерові. Маю свою парубочу журбу. З Ялинок через Верх, понад Кремінку. Перший легкий сніжок. Сентиментальний настрій із спогадів по близьких з пастущих літ місцях, із свого рішення... оженитися. Дома розмови з мамою і сестрою, аж до ночі, — не забути того настрою ніколи!

3 грудня. Під полудне забілів сніг. В зимовому настрою згадується з Блока:

«В самом чистом, в самом нежном саване
Сладко ли спать тебе, матрос?»...

5 грудня. Краса юних любимих червоних лиць — звеселяє, усмиряє притаєну журбу серця. Солодка, червонолиця молодосте — радуй!

14 грудня. Я її люблю... щиро! Колеги рівнянські й Ковальчук в гостях. Читали Тичину.

15 грудня. Понеділок. В нових білих перинах. Погода — квітнева: дощі, тумани, струмочки, а понад цим — гартування тіла й духа до здоровля й самопевності та світлості.

19. 12. З дебат: страшен раб в безпомічності своїй! Але: з 19 на 20 мені снилась проща; в соннику: чисте серце... — Дійсно: в мене — чисте серце! І... 20.12. ввечорі вже ясно...

31. 12. 41. О 11 годині ночі. По вміло розсміяному дні на фарі, місячна подорож з А. Дулебою до Ковальчука. Перебендя — других звеселяє і його серце сум крає... Повернув з оправленими чоботами й скрипкою додому. На полях біло, сніжно. Прощай роче війни «на всіх фронтах», — роче суму, зворушень, і самостійних постанов. — Світло вперед!

1941 (ЧОРНОВИК)

5. 12 в Стропкові.

7. 12. В Рівнім на Літургії. Нічліг в Рівнім.

10. 12. В Пряшеві. Нічліг в Ковальчука.

15. 12. Рівнянські колеги й Ковальчук в гостях. — Читали Тичину.

18. 12. Піяцтво в Свиднику. В Стропкові.

20. 12. Моїм учеником роздав миколаївські цукорки.

22. 12. Сон з Гітлером про відступ з Совітів.

29. 12. В Шашові на санях з фарськими. Нічліг в Ореста. Місячно. Пригнітуюча розмова — розпити про смертні екзекуції «Рахілії»... Втіха: відплата за злодіяння... *Але чого на безборонних?!*

1942 РІК

Це тільки признак духового осамостійнення людини, якщо перестає насліпо вірувати вирокам іншого. А це знов, нехай буде опровергненням чийогось вислову, хто сказав, що нема безглуздішого діла, як молодій людині писати споминів...

Може... писати! Але *творити* серцем, чи навіть на ліпше не вийде молодому письменникові, котрий відчувши силу творчості, відтворюватиме певно пережите, як мав би творити з недійсного, не окресленого сучасного чи майбутнього?

Автім: повернути ще раз до порогу диточих літ, повернути не свідком а й суддею, чи не теж саме як поринути в який інший світ фантазії?... Є в цьому глибока краса та приємність!

Над ранком 5. 3. 42. Приморозок, млисто, безнадійно.

Я пам'ятаю білість стелі, скрині та плаща людини. І голосу свого плачу та рук, які мене держали, був би ніби, свідомий. На дворі біла фасада домів і чорна сілуєта хлопця, що крився за вугол дому. Певне було сонячно і гралися діти. Мені було несповна двох років і як довідався від мами, принесли мене до лікаря.

Світ не відтоді почав істнувати а вже віками гнався в невідоме, опротивлений сам собою з тодішньої війни. Але я схопив його у світлому беззгучному та нерухомому образі.

Вертаючи в споминах до цієї з перших моїх уяв, набирає мене злегка острахом; немовби мав глянути за ослону, за котрою скрита природою тайна. — Тайна переходу з попереднього до теперішнього, тайна початків душі в новому обистю: фізичному тілі...

Над ранком 10. 3. 42.

22. 3. 42.

А. Шиян: «Озерянки»

Нереальність, — особи в поодиноких ситуаціях в дійсному життю не так би поводились; умераючому армійцеві дівчина замість страху, рятунку — співає «Ой місяцю місяченьку». Можливо це — психольогічно? — Подібні наголовки з народніх пісень це мов сарказм; мовляв: вам дзеньки-бренъки, а ми — люди діла! — Мов на глум всюди до «річка» додано епітет «невеличка»...

Я зазначив собі від мами такі дані родинні з її сторони, й згадки:

Її тато Ярощак Микула — Регетівка, мама Мижік Єва з Мацини за Горлицями. Подробніше: зо Санкова через ліс, близь Кобилянка. В Мацині рідня — Присташ.

На Крижа, в році вибуху війни подорожувала мама з вуйком Іваном, небіжкою сестрою Аньцею й мною (мені на другий рік) до Кобилянки на одпуст, через: Конечна, Ждиня, Магура, Снаков(?) — нічліх в Кобилянці. На повороті в Ждині.

На відпусті, поки мама сповідалась, мене доглядала Танька Вархілка. Там на фарському ганку я бавився — люди хотіли купити...

Хата наша згоріла в третій день Великодня від мад. кулі зо Зборівського замку. — Москалі були в селі. В той час згоріло нараз 42 хат. Через літо на погорілиську

в колибі (пец залишився!), на зиму жидлярити: до Русинка, на Михала до Тарагошки. Різдво вже в Тарагоша. Там була й Тереза Лазориканя. В Тар. до Русаль, а потім до стайні.

Я казав: ой, бабо уж маме свою хижу!

Митрові: Митре, уж не можу позерати, який смаркатий! — мене чистого Тар. любила.

Події пам'ятаю майже з колиби на погорілиську — пец, целти, й ніби вояків.

В Русинка будив вмерлого брата: Петре, встань, уж ес ся дос выспал — встань! Я говорив дуже вчасно.

Дідо й баба (від 8. року до видання) служила на Мад . . .

(Примітка упорядника: дата запису тут не находиться, хоч рукопис ясно вказує на 1942 рік).

1943 РІК

24. I. Додатково — пізніше записую: памятаю цю неділю: була відлига, на дворі +4 °С, — «Вона» захворіла — відвезли її до лічниці Бард . . . — Ніч: життя без цілі, мокра подушка, — і весь тиждень: Молитва Надії . . .

27. III. Плащ до поправки відослав. Топанки в шустра, штани в кравця у Свиднику.

26. IV. Пригода в рідних полях. Річки — Млаки — Борсучини. Все ж-таки: дефект не бути зовсім щирим! Вітряно-тепло.

2. V. Вранці вернувся з Бенядиковець; нічліг в Родака. Дощі, вчився нім. мови, грав на гарм. й мріяв. Гайдуковим виз. 10.— Кс.

4. V. З рож до терня; уява — дійсність. Світ не зрілий на гармонію!

11. V. В Рівнім. Об'ївся цибулі. Нічліг там. Несонність й блихи.

12. V. В Бенядиківцях. Ввечорі жаби й солов'ї — місячно.

7. VI. Ліпше! Учуся по німецьки й прочитую „Elet helyett órák" — й сумую над рядками:

„Nem jöttel soha azén mátkán
Nem jöttel soha aki kellet" . . .

Від Ілії 9. VI. виз. 100.— Кс!

10. VI. В Грабовчику. Така проклята комунікація! — Автобус ходить як хоче, коли хоче, — ліпше ігнорувати!

14. VI. Соняшно; на прогульці в квіттю з М***. Синьо-золото. Рвали маки, дали й Боэьови.

17. VI. Обід 10.— Кс. На фару 4 кг муки (20.— Кс). В Бенядиківцях. Сум й сльози з життєвих розповідей пані К. Болотяно й місяць-повня.

20. VI. Боліла голова. Бігли з М* до зірки!

До 25. VI. 43.: Пополудні глядів на квіти, — вийшов на лавочку читати, — дома в той час вмерла мама. В південь ще нарвала 2 китиці для мене на спогад . . . я їй взяв і маю в серцю.

27. VI. На похороні. Йшов зрана пішки, — соняшно, вітряно, тепло, — пресумно, претвердо в життю. Безсоння в світлі.

2. VII. Татрачці на молоко квасне дав 20.— Кс!

Натха, поболює голова — холодняво. Урядував — радіо слухав. В ліжку зажурився над життям.

3. VII. Кашляю. — Трохи соняшно. На Лані ходили. Приніс ягід та квіток. Гралися.

12. VII. Петра й Павла. На літургію з помилки не пішов. Пожалів. По полудні

була в гостях дві М***. Слухала радіо. Діткнулася квітів — спомини по бабі... — Зустрілись. В радіо співав хтось жалібно про маму й вечірній сум...

15. VII. 2 відкритки М***. Фільм — чеської вироби; люблять виглядувати плаксиві, трагічні теми. Був у лікарки-українки.

21. VII. В Стропкові. Поворот з бенядиківським склепарем на возі. Дощ, громобиття, блискавиці до ранку. Але — лагодило з душею. Мов у «Мцыри»... з тьми ночі вдивлявся в блискавиці...

27. VII. З рана в гостях М. аж за полудне. Після грівся на сонці в потоці, мився, — і вийшов на прохід за церкву. Доспівають жита... Доріжка й напрям — всюди однаково тягне; колись було не так... Співи в радіо!

28. VII. Увчора й днесь — літо вже! Знов грівся й мився в потоці. В траві сиділи з М; в саду — так, як колись про це мріяв. Як багато іншого — з уяви — в дійсність. Ходила в рожевій сорочці.

31. VII. Кидалові визичив 200.— Кс! Обіди сплачено включно 31. VII. (до 60.— Кс доповнено 176.— Кс.)

5. VIII. Хотів у дорогу до Курова, але — розбабрався з ровером. В Рівнім і назад. По засидженні бачу: є ще цікавості під теплим небом!

11—17 на прогульці по Лабірщині. Після полудня ровером до Свидника. Підстрігався. Сонячно. Нічліг в колеги Ванци. Спогади на студії при малиновці в корчмі.

12. VIII. Після снідання ровером до Стропкова. По дорозі заривав дощ. Під деревами і в шопі; змок. Познайомився з новим інспектором. Обід в кол. Дудинського в Буківці. Звідти тягаровим автом до Рокитіця; нічліг в Куськи. Погарчики й бесіди.

13. VIII. До 13. VIII: після снідання автобусом до М.—Лабірця. Відвідини в Зореслава на фарі. Після обіду до Борова: пішки. Вечеря в кол. Припутня. Прочитував в саді на рив'єрі «Пушкин в Михійлівськім». — Нічліг там.

14. VIII. З суботи на неділю підвечір: хрестини, гостина. — Нічліг там.

15. VIII. Неділя: після полудня: дощ.

До неділі: Відхід; зустріч в Лабірці з п. Дзямком; возом нягівським, автом й кол. Бобаком. В кіні. Затьміння місяця. — Нічліг в Нягові.

20. VIII. Дивився в загумінку на підосінній настрій.

25. VIII. Ровером: Свидник (від Ванци довідався про назначення в Писану). Автобусом до Бардієва (навістив Лет. — малював стіни).

31. VIII. Ниж. Писана — Рівне; нічліг там. В Свиднику з колегами в Казим. На повороті з кол. Дерцьом через Чорну Гору. Дощ.

3. IX. Вчора (2. 9.) зі Свидника через Чорну Гору; настрій чорний, бо не зайшов з дівчиною на оріхи. — Гребенями гір додому. — Голодно, — чорняво після дощів. Декрет в руці. Радіо за північ.

4. IX. Стропків: Розчарування з упр. іменуванням. — Людська нищета; в Писані. Нічліг у Ванци. Ніч — неспокій. Мрії... мрії... — З Різдвом...

5. IX. Вранці зі Свидника ровером до Стр. — Сходило сонце, й віщало щирість серць й дня. Соняшно. Спокійно додому. Ох, що це за клади — успокоєння! — як добре тоді бути й веселим, й щирим, й розумним..., Підстрігався!

7. IX. Дома; музика й М*. День жовто-осінній з сумом. Ввечорі: білі лінії в півтемінні; місяць за грозном й музика; молоко за всі пости. Це — вівторок.

10. IX. Після полудня з М* на лугах підосінніх. З прутиком бризгала, бігала, співала й гладкала. — Десь написав я такий вірш... — А вечір й ніч; відчуття доброти серця — до 2-ої ночі. Дощ сльозив на допроводі й плаксивилися ринви за грозном. Музика ще в четвертій ранку.

11. IX. Свято — Главосіки? — Позамітав, попораїв — в церкві. Післяобіду поспав, — й вийшов з М*. Манівцем на луги. Сходить місяць.

12. IX. Навістила знов чорнява М*** на лугах; осінній день з сонцем й мол. парі був би й плакав; обід — фест! З М*** на лугах; осінній день з сонцем й сумом й рухом. Під вечір чорнява М* й злісна М*.

15. IX. В Писаній — після обіду перебирав інвентар школи. Ніч — безсонна; блискавиці, громи, дощ. Обід не брав!

16. IX. До полудня перебрав школу. З ко. Кузьмяком навістив Кружльову — і Ковальчукові Рогулі з вітром. — Настрій зліпшився. Весело. Через Чорну Гору. Нічліг в Рівнім. Дощ.

19. IX. Після полудня в Писаній на зборах родичів — Гітлером. Бій — і певність — через невдачу — побіди! Під ніч дома — гаряче.

22. IX. Медвеже — Писана; розмова з попом й — сум-сум з людей; Але чхать ім грішникам, мені страдальцеві! Нічліг в Рівнім. Чорна Гора — по осінньому всінила завидна вчора.

29. IX. В Братиславі; дождяно. На Мшано, — по городі, — понад Дунай з кол. й чорнявою М*; дождяно. В кіні.

23. X. Прегарні соняшно-золото-бронзові дні; замість весни! З дітьми оправляв військовий цвинтар. В осередку червона черешня... А осінь до розуму стремить дорогами глупоти! — це так для себе.

29. X. Про що зазначувати б в горішньому білому полі? — Що осінь золота? — бронзово-соняшно-золота, з весняним сонцем, — що сумлінно вчу — може як ніколи, сам на двох класах — що грався з білою М*** біля церкві, що виходив на бронзу лісів дивитися... Оправляли цвинтар.

31. X. Перед полуднем: докінчили оправу військового цвинтаря, з порядним, високим написом посередині. Ще з суботи натха, дре горло — застужений. День — соняшно-безвітряний. Жовто-червоніє останнє рідке листя...

1. XI. Ввечорі: похід з ліхтарями, — відвідини з школярами покійного кол. Цимборського, вояків; палення свічок. Ватра, торжество. Тепляно, безвітряно, — а після — самітно-думно: Що правильне, — раційне: безділля, чи діляя?

14. XI. З ночі біль голови. Ранок — шаленство. Дощяно-вітряно — сніг зліз. Під вечір біль — спав — слухав радіо, з Пешту любилося: „Amiről álmodik egy lány". — Акумулятор — этих. Капче з ринв, — слотяно, вітряно, як раньше в віршу: Zúg novemberi, vád szél... Прочитував фізику. Обід не брав. Молоко від Гайдоша вперше: 14. XI. — 11.

21. XI. Мені добро не роблять — рішаюся: ніколи добро не зробити, а відповісти: не!

* * *

Були хвилини знемоги, коли вхопив у руки Біблію; ось — тепер, наприклад.

Неділя, вечір, 21. листоп. 1943

22. XI. Но, але холерський сум! — Осіння тьмяність — здається все життя невдача. От так від ранку! — Хоч в кімнаті барвисто.

27. XI. До своїх приміток з днів не записую буденні людські непорозуміння, злоби, пригоди, які пущаю по вітрі.

29. XI. Сніжить. Ввечорі відвідую й бавлюся з білою М*. — Під сон прочитую фізику.

1. XII. Ввечорі завзято сидів дома і працював над управительськими справами.

2. XII. З ранку в Грабовчику — на вишньому кінці од лісів — романтично: хати розваляні — впозаді звори, де жив мамут.

8. XII. До вчора вечора: і знов допус: пив до пиття міжу; но, небоже, це вже не тобі такі шальки!

11. XII. З ранку до полудня боліла голова. Клонив в клясі на стіл. Розмалювання передньої кімнати. Мов колись Адольф . . .

13. XII. Під народні колискові й полеві пісні з радія понурився до піль й днів з дитинства, як співала мама при куделі про поневол пташка.

22. XII. Випомічному вчителеві дав вати й ради на побиту (кажуть з п'янства) ногу; обніму того, хто найгірш упав! — Цей того потрібує! Якщо треба і заплачу з ним, чи засміюся!

29. XII. Вранці доста зблизька. — Айно, — вчора під ніч пес розторгав плащ та штани; — то за мою погостинність до псів . . .

30. XII. Читав, урядував, — ввечорі грався з Лялею, приспав на руках й у люлі.

1944 РІК

ВІДЛАМКИ З НАСТРОЇВ, — З ДНІВ

4. I. Шловече — не лем ті кобилу дай, — але іщи тя висадь! — Це до факту з ранку; — а й так не ніся! В Стропкові; купив Лялі — лялю. Поворот на санках з Ваньком і компанією. Погода — березнева; сніг тав — борозди чорніли, мокро, вохко, — дождяно-снігово-круп'яно. Ввечорі відвідав ще Лялю: тішилася попці, а я їй.

10. I. Вже по Святах; відшуміло, відгуло як веселість. В четвер — дома; робив порядки. Соняшно-літньо; під захід сонця омаїв ялинку під вікном — золоту зірку на вершок. Помагали хлопчища; тішилися босі діти, запихаючи змерзлі руки в рукави.

Яке торжественне, яке прозоро-величаво світле зоряне небо, коли прогляне зпоза женучихся хмар! — Яке подібне до стану людини розриваємої в горі промінем надії! . . .

Під ніч 10. січня 1944; вийшов під місяць; гоняв вітер тучи й шумів по березневому.

Затяглося небо мряками, й мені вже не жаль як закутому вірлови цього вільно-зоряного неба. — А нині знов світле й під музику пісеньки . . . мені жаль й здається воно холодно-сталевим, як мертве мамине обличчя.

А зорі світлі-світлі, й місяць—повень світел!

— Ввечорі відвідав Лялю; по сну — бавив її й дивились на блиск ялинки.

— По півночі, 10. I. 44. —

13. I. Вчора чищення школи. — Під вечір дочувся паскудно-жахливу-жалісно-трагічну справу про вбивства в Куримці. Життя хай відплатить по заслузі за трое молоді життя, — хлопчика й жінки небіщиків!

Часто думаю про це:

Якщо зі мною пригодилося б якесь нещастя, — то Лялю-Марусю в десять-дванадцять років треба й мушено буде дати учити в школу — скажім у Пряшеві. А то так, що мама з нею піде жити-скажім служити до міста, й у неї буде на кост-квартир, чи в інтернаті, а научне не так багато коштує, аби не могла мама сплатити; або й на просьбу мами й задар її приймуть до інтернату, та шкільну таксу відпустять. Цей заповіт в разі потреби складаю на совість всім тим, хто про него довідається, читаючи ці рядки. — Це моє забезпечення — можливе на небажаний випадок. — Хтоб про це знаючи — не додержав — пімщений буде!

— Пів десята година вечора, 14. січня 44.

---

21. січня: 17. відійшов до Бехерова; до Свидника на санях, звідтам до Варадки геж із господарем Барном, — до Виш. Полянок пішки, — нічліг з дебатами в колеги Пивоварника, — вранці пішки до Бехерова. — Верх і гори були в імлі, — люди там — мов вітер зза Бескида. В середу в церкві й на відвідинах колеги Греша, — мелянхолійні дебати — з отцем Мидликом.

В четвер-поворот. На санях до Свидника. Дорога — як зимова! Сьогодні ранком — підозріле зближення! — Вчора ввечорі відвідав білу Лялю. Весела була й багато сміялася.

Почалася наука в школі.

Увага! Єї присутність на забавах тьмяних в Р. та М.! — 19—20. І.

22. січня: Вранці зближення з західного валу. — Мерзить світ тих, кому додавательь питанія не добре мастить страву. — Але це вже стара рана! — Жолудок щось не впорядку — зі простуди чи від «страви»?

25. І. Вчора увечорі відвідав Лялечку. Бігала від кута до кута, — й на її попоганяння: «біж, біж!» — мусів й я з нею.

А сьогодні вона застуджена; сипить в горлі й острий кашель.

30. І. Співав з радіо Криштоф Веселі: „Nie som ja ešte tak starý, to ten takým sa zdám. — Nosí aj s vráskami v tvári, — Z mladosti čosi mám!..." От пригадую собі Тебе з театру з Кошиць, в часі мойого славного воякування... — Товаришу, пару літ тому, але молоді ми — не стратили це „čosi" з молодості! А воно — наївність душі — з всезрозумінням... Дякую Тобі за приємність! Це — під вечір, коли зовні мла й вохкість, залеліяла блістю й рожевістю...

2. II. Айно: вчорашною поштою одержав з дому листа з сумною вісткою між іншим про смерть о. Мидлика, — мойого доброчинця з дитячо-початково-студентських літ. — Запримітив я: вже пару раз як задумував з кимсь щиро-нащиро-сповідально поговорити, сказати йому, якусь подяку, узнання, — то це значило, що цього не зміг, чи не встих зробити, — бо той несподівано зійшов з життєво туземної стежки; так було з «велителем» — жандармом, так з о. Юрієм Мидликом. — Отже — на Різдво відослав Вам відкритку. Отроча в знак вдячності; прийміть її ще, — Вічная Вам память!

6. II. Під ніч — за вікнами-ззовні, білі снігові, та не такі гострі й сльози стужачі як колишні з Мочарі! — І нині в селі, майже в сусідстві музика, співає, вигукує молодь, — і місяць зпоза снігових, — а душа спокійна, вирівняна, — все удачлива — за вікнами, внутрі — тульпани червоно-любовні в півтеміні тепла. Ах, добре й так, — але солодкий і давній біль свіжої передвесни! — Як це близько, близько, — хоч далеко!... Гуди, шуми місячна заметіле, — співає радість, солодкість з даного болю! —

Розквітли тюльпани у снігу, —
А з весняних листочки опадали
Ах (ці) не такі ці, болючі що в снігу
Як весняні, що серце краяли!

Ці спокійні такі, — вирівняні,
Хоч вигукуй з спокою, співай!
— Ах тюльпани, тюльпани весняні,
Співай, серце моє — співай!

Співай, серце моє, співай
Цеж не пісня може а відгомін

Не тюльпани, не тюльпани заквітли, ... —
— буревієм дмухнув давній спомин ...

Північ, 6. II. 44.

8. II. На поспіх викінчив й відослав урядові нісенітниці-дурацтва.

11. II. Вчора в Свиднику; туди — пішки, — вітряно, потяно, — відкінчив працю — пообідав, поговорив з учителями, — підстрігся, — синтези з плеток розвіяв, — назад — автобусом на Щавник. Вечеря й дебати в Ковальчука, — й в Родака, — освіження, — нічліг в него, спав добре, — по сніданню сьогодні — до дому. Ранок світляний-тепляний-приморозний по ночі.

Під полудне відвідав й бавився з Лялею: ходили «гайчі» — співала, люляла мене — ніс їй «бобо» й яблочко.

13. Лежав допізна. Після дав до порядку інвертарі шкільних бібліотек — власне хиби колишніх попередників прослідив й вип. двив, де далося. З такою самою енергією можна би й Європу впорядкувати. На дворі — відлига, бренчать ринви, паде сніг з грюкотом з стріх. Дочитав цікавеньку хроніку: Zápisky církevního učitela.

15. II. Вчора — до титли — як звичайно. Й гадаю сьогодні: чи ця сірина життєва й з цими пару рожами — Ляля, книжки, й стремління до життєрадості — виправдана?

16. II. По обіді ідеально вчив, — вечір — як звичайно. Приніс фірман Цупер, що був з бабами в Бехерові — від сестри: покрівці на підлогу, солонини й цукру. Я їй з ним відослав нафти й календар.

21. II. Сумлінно-пресумлінно вчив — грався, співав з дітьми, — ввечорі урядував, — писав людям просьби, — давав раду хлопові.

От-так, замість глибоких студій!

23. Крім науки — весь час комбінував окраси школи: настінні образи улаштовував з різних витинків з іллострацій, — дав сплести рожі.

29. II. Чищення кімнати, — вікон, — нові покрівці; а чи для таких великоліпних звань покликаний? — і то як перед 10 роками на Мочарі, — так нині — тіж самі настрої з упорядкування — пролетарського ураювання кімнати? — кляси? А деж скажім Європа, — світ?!

2. березня. Все більше й конечніше відчуваю пекучість до світа, на студії — філософію, університет; є часу до осені життєвої — коли розходиться мені виключно про вершенність духовості!

6. III. До полудня гість з рідних сторін: Дідо Микуляк — тут поправляч млинків — на відвідинах. Сімдесять сім річний — легко ходить, веселого настрою, здоровий перебігує села з серсаном в бляховій баксі.

— Відлига; сніг топиться — поля дальше прочорнівають. Ввечорі відвідав Л*. Гралися, — писали, шепотіли взаїмно. Споза дождяноподібних вовняних мряків — місячно. Місяць — з зіркою.

15. III. В записуванні зробив павзу. Це — з сірості й монотонності й розсіянності — я, що проповідую Нірвану — з життєфрасовиць туманівсько-говедських типів з села. По сніго-дощах настали морозо-сонце-відмяки; в бороздах сніг — інде болото.

Вчора й днесь досить щира, — майже вдоволяюча весняність березова ...

Іншак: п'ята смутна річниця загарбання Підкарпаття; сперед пять роками, десь в той час, — пустившись до Березного — зустрів Янка Шаламонового в потічку над Березним; присів на пня й вислухав звістку: ЧСР вчора розпалася — Словаччина самостійна, на нас йдуть мадяри. — Я не міг зорієнтуватись в дірі без інформацій,

без радіо. Й наступив час — жаху. Нині — по стражданнях, на дворі холодняво залітує сніжинками, — слухаю всячину з радіо, — в кімнаті спокій та безпечність.

Піп з пештянської церкві в проповіді говорить в імени мадярів: мусимо змінитися, воскреснувши, так, аби інші бажали-жаждали нашого товариства, аби, бувши сильними, не знали бути немилосердними — бо таким є тільки боягуз. — От, неборе, каріка Вас візьме за друзів з Карпаття.

19. III. Неділя. По днях чорнобілих передвесни — хоч болотяних, — сьогодні ранок забілів; так як в грудню... Чи це старість в молодості, чи в старості обнова? — А в душі — сум; з того, що не в рушному, високому світі, а в самоті з туманією — власне на острові саможиття.

Хоч з леліями; власне з пільними квітами.

22. III. Вечорами відвідую Л***. Вчора шептав їй казки на ладі.

(3. IV) Фарським минуло-місячний остаток й за 28 обідів в березні в сумі разом 547.— Кс сплатив 3. IV.

4. IV. 44: Склепареві-Кидалові сплатив борг за XI. 43 — III. 44 в сумі 500.— Кс.

8. IV. Вчора був у Стропкові із-за зле вшитого убрання. Чортова матір! — з такими лакейськими ділами день тратити. При очікуванні автобуса на Грабівчицькій дорозі змерз на цомплі! — за ніхті аж зайшло! А вітер дув-дув! А я замість козацької шапки в капелюсі вибрався. Але добре так — бо їздили вгору мотори німецькі — то-ж нездезорієнтувалися з Сибіррю. — В автобусі мило зустрівся з інспектором Міко; дійсно — приємна людина. — Чорнозем, але й біляво по бороздах й горах. А в Млинарівцях — піч тече з сніго-ледо-мокро-болота! Купив Лялі медівники, яблука, ціпльочку великодню..., хустиночку білесенько-мякесеньку. Ввечорі — дома, утомлений. Сьогодні — морозно-сухляво, дав дітям вакації великодні, — відвідав під вечір Лялю. Ходить, бігає в кабатику, вишиваній хустині, — непосидюча-граюча, сміюча, зовсім доспіла панна, з співом, танцями, але просить навіть від мене «ціці» з привстидом й усмішкою.

Ранок був щирий, вдоволяючий. Під вечір з щирісно-ласкавістю до зармученого серця дівочого. (Щ***).

10. IV. Великодні ферії. Сьогодні тепляво, — сонце-сухляво. До полудня сезонні папері й діла впорядковував, просьби хлопам-воякам писав, по полудні відвідав Л***. Бігала по перелогах, межах над потічком. Бігала, бігала радісно-вдоволено з себе й життя. — Пурхати хотіла за пташками. Й сльози були, — бо на Чичваровім дворі з пархавим Боббі — не годиться грати!

Ой, бо було бігу! — Й за літаком слухали-слідкували. Квіток ще нема. Місцями мокро, а в ярках ще снігу клапті. Але — бути весні!

18. квітня: Вечір, до пів десята година. Закінчився Великдень; гурбою, шумом, співом-ревом, грявком-виском молоді з догри під такт скрипіння Осифа Прокопового — з таким же настроєм в душі, — розстроєм з радості, тепла, вітру, злості, гніву, непевності, омерзіння, — мелянхолії з сіробарвних піль, — вечірної півтеміні, — хтось йде, когось нема, — хтось не приходить. — А залишається самота, старезнадавня; без слів, — з думами.

Ходив на поля з Л..., пискав їй мелодію — лагідну з радія „Es ist alles..." — Дальше слів не знаю. — Глядів їй в очі і зрозумів: є очі, які я полюбив, — є окіяни ніги, цікавості, благості, — є блакить! — А її я любив! — Погладила. — Обійшли світ поля; співала, бігала й сміялася, й приказувала: но, — й мімічно показувала пискати.

По закінченню Великоднього шуму — так, як за дитинства в класі над овечками мадюваними в бехерівській класі при відході товариша Алекси до школи. — Об-

сипував сніг сум дитячого серця — й я поклав олівці... Або так — як випровадив товариша за море... — І не було сили позберати диточого серця фонтанний сум в напівтеміні батьківської хати. —

Ох суми, суми, — це Ви стільки ніжності насіяли!...

— Закінчився Великдень...

29. Квітня: закінчена наука в цьому шк. році. — Мрячно-сипле-дождяно-холодняво. — Було пару й тепляво — ходив з ***Л на прогульки в поле. Й з русначиною з Великого ліса позавчора повоював; піперечність, непослух, туманія — були імпульсом до шиєстиску понижуюче злісного. Але прохід в світлість квітневих піль розвіяв пригнобленість злоби з цього. Кінець квітня тільки що починає з загород зеленіти, — ліси — сіро-барнасті, — верби й берези пробуджуються, — діти вже й фіялки десь роздобули й поприношали перед тижднем.

Впораїв загородки, — ну, як колись в травні 38 року... Але тодішня Маруся шкільна була синьоокішою, личко-білішою — лісковопахучішою.

3 травня (середа): Пополудне; імла за вікнами як над Темжою, — вітряно, черчить вікном, гуркотять вози, — тьмяно, — зранку трисіл на берізках гладенько, — спав аж поки люди з села заслали хліба-молока аби поснідати.

5. V. Якщо щастя в спанні, лінюхуванні — тож і я був вкусив сладості його; від учора вечора спав до сьогодні до одинадцятої передполудня. Місяць світив у сні в очі з ясно-морозливого неба крізь вікно.

Погода — вітер, вітри, вітрища й сонце. — Так вже з непам'яти; мабуть хиба є десь в осі світа!

П. С. Щодо щастя: спав, але: вчора без вечері, сьогодні без сніданку... — пролетарське щастя занадто!

10 травень. Дійсно — травень; був у Свиднику. Соняшно-тепло, лагідно-вітряно. Зустрічі — веселі розмови, добрий обід, пиво, якесь заспокоєння. Може з гарної музики з радіо, — може з сонця, — травня, може «радість з існування» — но чорт побери! — але було й соняшно! (Хоч були й тучи). — Ну, на прохід! В десятій вечора: ходив з Л*** по берізках Лану, Ракови, поза Лану — гляділи на красу свіжозелені лісів, білості терня та черешень, — на сплив й дзюркіт води, — спів зозулі й пташинок, — говорили, сміялись-сміялись, пискали, співали. А в теміні вечора — навістила мама. Її кохаю таксамо з гладко-рожево-білістю ніг й личок.

Чіт, — зірки, — бо з радіо й з душі мельодія!

Айно, теж: глядів з берега на шкільну загороду, де в романтичній минулості цвіли яблуні, — й гули співи під ними; от, що минуло, — яка приємна романтика!

17. травень, середа, пів десята вечора. Вернувся з піль. Там над обрієм сяло сонце, віяв вітер, зелено-свіжив буковий-березовий поріст-ліс, — і ми молились Богу наколінно. А як сходив з висот, — вглядів у долині давно загублений-уявлюваний білопідвечірній Єдем, з співом птиць, пахом й білістю черешень в темінній зелені хвиль, — з висотою зірки в зеніті, тополів, липи й вежі церкві знятої на молитву подяки за рай травня, — зпід набубрілих контур високих над горами мряків, зірвав розквітлу білу піну з терків; — бо такий є рай!...

21. V. Сперед шістю роками вирукував на границі; памятаю ті червоні маки в серці й блакить віч та неба? — Направду — було це вперше!

25. V. Одержав позов.

27. V. Наступив військову службу!

1.—2. VI. 44. Пряшів — Гіральтівці.

3.—4. VI. 44. Гіральтівці — Млинарівці — Бенядиківці.

Нервово-критичне! — час війни!

Соняшно-лісково-розстроєно; Млинарівці; однострій; на утечі як св. Йосиф...
В міжчасі: соняшно-сосново-берізково-образково-співно; Бенядиківці; цивільно.
5.—6—VI. 44. Свидник — Кечківці.
18. VI. 44. Циханя (Тиханя). Тепло-хатньо-комірково; однострій.
23. VI. 44. Травяно-бучково-вітряно.
25. VI. 44. Соняшно-берізково-вигрівно-цілувно; Бенядиківці; цивіль.
29. VI. 44. Хатньо-невдовольно-перепонно; Бенядиківці, однострій.
30. VI. — 3. VII. «Чотирі дні» — час озброєння й роззброєння з місцевою студенткою Марусею; славний початок й поучно-копнутий перебіг.
15. VII. до Шап.(инця); автобус — пішки, — соняшно, — ніч любовно — Марусяно.
23. VII. З ночі душевно-бурно з діла, яке вислідкував наш майор — а опісля: сосняно-буково любовно, — дощяно до нитки, — нічліг в Ковальчука.
18. VIII. 44. День божевілля.
21. VIII. Вчасно до Свидника, там нагода з автом до Вірлиха, пішки до Кечковець, — конем над Ожину до заняття.
22. IX. Прихід гостів з пекла.
6. X. 44. Курима.
13.—14. X. 44. Курима.
24. — 28. X. 44. Пряшів — подорож.
13.—22. XI. 44. Пряшів.
23. — 28. XI. 44. Рівне.
1.—6. XII. 44. Курима.
7.—12. XII. 44. Пряшів.
13. XII. 44. Бардіїв.
14. XII. 44. Млинарівці.
15. XII. 44. Бехерів.
16.—17. XII. Бехерів.
18.—20. XX. 44. Курима.
21. XII. Бехерів.

1945 РІК

(Вівторок) 16. I. Ввечорі (Бехерів) відхід Нім.
17. I. Буяння шайки, взяття годинника й бат., сестрі коней, воза, під ніч криття за хатою.
18. I. Відхід шайки під ніч.
19. I. Під вечір: прихід Чехосл.
5, II. Ввечорі промова для селян.
7. II. В Свиднику по платню.
21. II—24. II. В Пряшів і назад.
23. 24. II. В Куримі молоти.
4. IV. До Пряшова.
13. IV. Під вечір в Млинарівцях.
21. IV. До Пряшева.
22. V. В Пряшів.
2. VI. Під вечір в Млинар.
6. VI. До Пряшова.
21. VI. Під вечір в Млинар.
25. VI. Вчастим ранком у Пряшові.

14. VII. Під вечір до дому.

18. VII. Під вечір в Пряшові.

28. VII В Пряшові демонстрації.

29. VII. За «Під дубравом» купався в Торисі. Хвилі ріки, сонця і вітру. Хвилі суму з самоти і любові. Не гнівайся Л***, що під місяцем лишаю тебе самотньо.

9. VIII. До Млинаровець. Сум з самоти.

12. VIII. Читав у саді «Назустріч». Прийшла, — по обіді прогулька в хотарь. Крадений гріх — не втішить та не заспокоїть!

17. VIII. Від'їзд до Ужгороду. Нічліг — в кол. Костика.

6. IX. З фурою млинарів'ян — до Млинаровець. Увечері — дома. Відвідини сірих героїв у селі.

10. Розпочав науку. Відчув при початку: «Федоре, Федоре, — ти поблудив! З кафедри всенародної — на підлогу лопухів».

11. Свято. Сонячно-вітряно, холодно. Сум, туга, неспокій з життєвого «плану» — безпланово нездійснюваного.

12. Холодно, тьмяно, вітряно. Як в світі й в душі. Дочитав Коцюб. «З глибини».

13. В Свиднику. Гаряче-сонячно. Купив з... сорочку. Дума як світ: хаос.

14. З Мотилем до Гіральт. В Лада зустріч й випиток з коминарем. Автом до Пряшова.

15. Ввечорі в кіні «Мущини не старіють».

16. Розмовляю на Раді. В кіні «За товариша». Опівночі з свидничанами додому.

18—20. IX. 45. прочитав поему Малишка «Полонянка». Дощ, як з путні, сад освіжено позеленів.

19. IX. 45. Так часто роздумую над щастям... В чому воно? — Чи в скринях, фотелях; чи в березовім ліжку й пару образах? — Думаю — в спокою! — Сьогодні після науки загумінкової вийшов з М*** через гірку в церков на хорущ, роздивились по красі, заслухались тиші, дале йшли в поле аж під грушку. Світило й гріло сонце, бронзовіли вперше ліси, працювали на загонах люди. Під вечір до дзвону М*** заспала на ліжку з легкої утоми, я до квітків на вікні й чистоти простої обстановки кімнати вспокоєно записав: щастя, мабуть, в спокою...

25. IX. 45. Вчора вночі неділдався. Лежав нервово граючи, перевертаючись; встижаюсь, що на такі нісенітниці зійшов, як нервування з безсовісності мулярського майстра, що по свинськи заповів собі фантастичні на тутешні обставини ціни за оправу не оправуваної школи. Думаю, що нема гірше, як вмирати, не пімстившись за всі злобні ображання всяких свинь. — Сумніваюсь, чи варта робити добро. — Як добре булоб, коли би якийсь дядько зза хмар брав за чуба говед і карав та вергав у пекло. А як того справедливого судді нема? — то дійсно, треба взяти віру в розраду, аби не ззістись з злоби на хаос й безглуздя всього буття; життя по вітрі! Сьогодні дощяно, помічник другий день лінюхує. Треба було перед хлібом й пирогами з шмальцем наперед висварити. Отже — кімнати зруйновані, — закроплені ваківкою, — стіни зряблені. До порядку! — Вічно в розстрою й устрою до порядку, — а спокій — знов «впереді»!...

* * *

Королі відказались престолів, а я шефредакторства, професури й міста, ради сільського спокою, рустікального спочинку й лопухарства...

25. IX. 45
(Замість мотта до записок)

29. 9. Лле дощ... — і тьмяно; добре так: неясні обриси сірості світу!

4. X. Похмуро, холодно. Як підчас життя вздрів у дзеркалі заглибінь-вріз біля віч, — знепокоївся: ще нічого не доказав! — Я все ж би на університет змолодіти життям! Коло дітей в класу прочитую уривки з давніх літописів Русі-України. В класу було затоплено зранку і дорох, бо нема олію підлогу заоліювати. Вітряно під обід.

16. X. Уночі — неспючи — сто планів зробиш, постановиш, а вранці (з лінивості?) залишишся на старім «пляцу». Мабуть вже стану тільки зміною постанов чи фабрикацією планів. Або залишусь перед життям, як Троцький перед партією. (Сьогодні дочитав «Історію ВКП(б)»). Сьогодні, власне сеї ночі самітне спання мабуть підбадьорило до... світу, до життя з цієї добровільної каторги...

Вполудне вияснилось, засяяло набіло сонце, потепліло, — стоячи на ганку я відчув літо... червень, в неділяшне пополудне з веселістю, співом, розтанцюванням, розспіванням молоді, дівчат... І втішався, — що не все ще втрачено. Буде ще літо! — Хоч опісля змінився образ в загородах: обтинають (хтось) конарі з дуплавої вчора поваленої верби біля потока. Курить огень, пасе худоба, поставкують около, «гучаються» по конарях діти. А сонце золотить споміж мряків бронзово-жовто-зелений сад. Але — засріблять ще тополі й верба, як цьогорічним червнем!

20. X. Мабуть я нездарний син долі. Не можу потрапити на «своє місце». Робота на селі не по мені. За катедру, — або співати. Але не про вузький світ села, — а про світ широкий — долю вселюдську. Позавчора чищення кімнати, вчора кухні. Так — одвіку. Я опісля завершую все естетикою: папірем, припиначками. Пфе! — А де-ж окіян — буревії з молодості?!... Уночі дочитав Горбатова: «Непокоренные». — Ін'екція до фронту, але не корч душі по зложеній збруї. «Напыщенный» патріотизм, ідеалізм. Рідко реалізм, дуже рідко — біля описів. З Мадярська прочитую потрохи цілу весну, літо, осінь «Ріналда Ріналдіні». І попиваю кислину звану Кидалом «вино». От і повність, змістовність життя сьогочасного... Як йде світом злодійство, крадіж. Одні крадуть гроші, плаття, солонину, конзерви, — інші — час у Бога...

22. X. Понеділок. Вийшов на обід із школи, подивився в кімнаті у дзеркало, й мені здалося, що колись вже точно так подивився, і так само відчув, що колись то вже так случилось, і точно так про це сів і записав. Вчора під холодняву похмуру осінь читав дома. В селі музика, крестини. По прогульці по загумінку підвечір — люблення й насолода на дворі місяцем-повнею, — прозорістю неба, молочністю ночі й зновлюбові. Ранок — олив'яний. І день, і — праця, і — настрій. І — чорт побери, — життя!

25. X. Четвер. Уночі, власне над ранком, заключив, що одне в світі цінне: труд, праця, діло, поступ, досягнення, виконання. Отже місце мое в Пряшів, за катедру гімназії, чи викладача укр. мови й літератури, як то шеф реферату мене зобов'язав, а я під осінь легкомисленно, але під навалом тягарів життєвих, — вимкнувся. Рішив, написав просьбу на Реферат, з дійсністю назначення від другої половини учбового року біжучого. З діла веселіший, життєвіший. Вчора докінчив Бойченка «Молодість».

29. X. Кінець жовтня, але сьогоднішний понеділниковий ранок видався на славу:

росистий, золотистий, — крізь проміння і легкавий димок над обрієм все дзвінке, чуйне; і гудок автомашини зпоза гір, — і пастуші й коров'ячі голоси, — і пізнів спів та пташини весняної, — і дзвонів глагол. Все настроїлось на веселу. Так буває іноді й з людиною: проявить енергію не абияко до чину, до творчого чину, до-життя. Цілий тиждень самітно ночі й дні, — мабуть засіб енергії малює життя прозорим, привабливим...

Зганяю фуру до Стропків, — і — труд з фірманами; кому коні втомлені, кому непоковані, хто гній возить — аж мабуть Ванько поїде. Не забути мені їхньої охоти!!!

Вчора неділя теж була приємна: до обіду в церкві, — після обіду віддихав за суботнішню до пізньої ночі «урядову» писанину. Навіть сонце часом просвітляло.

А все це — з спокою і чесного життя, — й сьогоднішнього дзвінкого, травневого ранку... І з чистоти й солідності кімнат після суботнішнього й вчора-ранкового упорання. Особливо кухня приємно-світоблакитно з блакитними гронами фіялок й біблійською стелею приваблює до печі присісти з книжкою. Рожева кімната — рожеві думи творить. А соняшно-зелено-травнева кімната ще жде на сприйняття.

30. X. Вчора в Стропкові. По нову білу лакову постіль і стіл. Аби не казала Маря з Кружка циганська, що вчитель на березках спить. По дорозі «вспять» — біг за возом аж язик до вести прилип і фурман, Ваньків паробок з дурного розуму мене лишив, коли пішов я купувати Ваньковому дівчаті масть на струпи. Нічліг в Раковчику у Москаля. Вечерю, бандурки з кислим молоком з'ів по-вовчі, настрій підтримував, аж дівчата його-куделярки пучились зо сміху. Але гірше вже нічліг на дивані коло печі. Всі страхіття животних якихсь м'ягких-дрібненьких, що в пальцях клеїлись; харчання, вздохання, кашлання, перевертання, дертя мов рянд, а то й гострого звуку стріляння дітей, баб, — циджіння дір з веранди, — безсоння, відчай, — не зромантизував ані місяць попівнічний, ані промінна зірка, що мігтіла й зникала в кутку задошкованого віконцяти. Пец вчасно зранку як затопила розпелешена газдиня — немитий скопився в дорогу. Проводив старий Москаль аж на границю хоторя. Листя шуршавіло. Він — народ наш — щирий, охочий, та — ще трагічно заосталий. Треба зліпшення планом п'ятирічок.

3. XI. Порох в класу —. дошкульний легким. Дусить. Олію — нема. Цілоденне заняття в класу — нагадує школу переднотопну...

5. 11. Понеділок. В Свиднику з грішми в зв'язку з державною заміною й вкладенням грошей. Сонячно — по дорозі спонукли тумани білі дати до віршу. Купив М*** плащик. Гори — фіолетобурі. Місцями жовтіють берізки. Настрій з гір і долин — первісно-привабливий. Туман білий в далині — як море колишнє з одинокими ялинами на збережжі, ревом звірини в лісах, риком облуд морських і ловцем самітним звабленим силою краси дикої гри природи. Сонця і моря. Води і лісів.

9. 11. Нетерпець з несумлінної, недбалої праці під веденням майстра-лінгаря стропківського. Дядько пецкар з Пряшова — перша сумлінна людина з плеяди робітників при поправці школи. Теж неспокій з невкладених ще шкільних (й моїх у них) грошей. Головний неспокій: з мого буття — не на відповідному для моїх нахилів, здібностей, місці.

16. 11. Не вчив, — бо поправка печей в класу і квартирах ще не вповні в порядку. Урядував, — виказав людей для кари за непосилання школярів до школи. Це за їхнє дерзке ставлення.

17. 11. Субота. День був напрочуд соняшний. І теплий. Учив. В класу затишно. Вечір місячний. Прогулька ввечорі попри церкву. Дах — блистить. А в саду, — мов

тургенівське «затишшя». Місяць над звезлим берегом заціпився в кущі вільшини, а три сестри — потай над банюром сперлись на зорях. Бувають дні осінні заволочені млою, що скапують краплинами по вохкому гіллю, і душать димом оспалі очі в кухні, — але я люблю ті світлі вечори, що заганяють проблему нерозгаданості життя й смерті світлим поглядом вперед, у вічність. Світло — частина вічності.

18. 11. Неділя. По обіді. Меланхолійно настроєний з загумінку: Соняшний, помороэний настрій. Спокій села. По корінню трав з літа два когути дзюбають. І йде від хреста в гори річ, яка «з воза упала». Сум за такими речами. Я все жалію за тим, що зникне зпід рук.

21. 11. Свято Михайла. Сухий, мороэний ранок. Ніч була повнолиця-місячна. Зорі як кришталі, земля стугла на камінь, забілена поволокою морозною. Михайло на білім приїхав, але жеребцю, а не коні. Ввечорі, як у неділю: вечір любовний. За вікном кухняним світло, від стягненої лямпи півсвітліеть, з відкритої карічки шпаргету бовванить поломінь. В берізках — рустикальність. Дрімота, — рустіка на білий ліс, — без читання заснув. Снились якість «мудрі» — філософські сни, але вранку не пригадав. Шкода, — бо в снах таких є — логіка, яку можна й поза сон зужити, схоснувати. Так було з пару віршами: «Карпатський краєвид» й інші.

Вдень був у Свиднику за мірськими речами. Якісь невдалі черевики УНРР (А) а роздобув.

24. 11. Прочитую «Історію України» Аркаса, через день потрохи вливаю в голови дітям знання й вихови. З обов'язку. Часто вскакує мені думка про контраст трагічний життя: про смерть. Чого це? Мабуть наслідок пригляду некультурного повіщення в Пряшові з літа. — Таж — життя ще попереду... Смерть лякає лінюхів, нестрашна й не незрозуміла людям чину, — в утомі.

25. 11. Неділя, ранок. Після упрятання-упораення циганкою-дівкою кухні — розпочав «урядувати»: Бюджет школи на 46 рік. Підвівши зір на білі крепові заслонки вікна, застановився: сипле білий, вовнистий, пухкий сніг... Вперше цієї осені, на всі чорні скорботи вечора, ночі, слотних-тьмяних днів, — на всі прикрощі літа й осені, — на всі огиди людські, на всі безнадії й надії нерозквітлі — сипле ранішній білий сніг, накриває душу легким, ніжним саваном якогось внутрішнього успокоення, злагоди. Але — хай живуть прийдешні бурі-грози!...

28. 11. Допізна прочитував з упоєнням про козаччину-хмельниччину з історії України.

30. 11. Ранок. Чорно-біло, похмуро-мокро. Вчора до пізної ночі заходився коло своїх рукописів. Зсінтезував наголовок думок-записів. Гм, як би то нетреба витрачати час на інші не від серця роботи! А віддатись писанству! Це теж один з прикладів заосталості нашого суспільного життя.

3. 12. Уночі снилась якась кімната, де мали передводити засуджених на смерть, ніби німців. Настрій стислий, тяжкий, хмурий. За дверима готовились жертви на останню дорогу, — чути плюскіт миття, бритвання. Внесли ніж-сокиру, — гільотину для стинання голів.

Пфе, — паскудь така, але в культурному XX. стор. актуальна на жаль і ганьбу.

4. 12. Свято, вечір. Не бритвений, не митий, ніде з дому не був, — порпався переселенням з кухні до великої світлиці. Сонця треба, світла та простору! — Мабуть Русо, чи Шекспір, чи Вольтер, — перед смертю гойкав: «Дурні люде: від сонця стінами обгороджуються». — Оба мали глибоку правду. Не почував себе добре в кухні вузкій, під носом шпаргет і лада з дровами, навіть не хотілось переходжуватись, задумуючись. А віконце одне — точно як в якомусь таборі — Майданеку чи

Освенчимі. А тут — чотирі! І простору вширь та вздовж! Були баби з паперами й склепарь з хлопським політиканством.

Так, — вчора згадував за тяжкий, кровяний сон: під полудне Мотильового хлопчика вкусив пес Татраків за личко; зав'язував, обвивав йому рану. Паскуда — пес; мені свого часу пірвав плащ та штани.

ід **вечір п'янів з рідними бехерівськими народніми мелодіями-співанками**, і задумував в конечності-потребі взятись до составлення фольклорної п'єси з маковицького буття.

6. 12. Прочитував історію й спокійно, вдоволено насолоджено, розглядівся по світлиці симпатичній — плоді труду, естетичного смаку й рук.

9. 12. Вчора після обіду робив з людьми список військових шкід. Цікава при цьому психологія людей: «Лжец» сумнівається в повірення його циганства, а «правдивець» — в свою правду. Ввечорі (вчора) прочитував газети.

За вікном — над жаром сонця — кучерявіють хмарини на сині блакиті.

Смерічка на розі — сколихує вітами; — грудень. Твердий грудень.

11. 12. Заїхавши до склепу — побалакав хлопам всяких дивиць включно атомної бомби і близького лету на місяць.

14. 12. П'ятниця, ранок. Поснідав власноручне «ізділіє». За вікнами світло, пірянить порідко сніжок, сонце над «Горою» за тучею. Вчора — чищення класу, — зробив вільно. Читав газети. На дворі була справжня фуявиця: свистів вітер, крутив сипучим снігом, гримав дверцятьми веранди, гучав у грубі, заніс віконні рами наносом. В півтеміні такого підвечора, лежачи на ліжку, спогади навіть про таку гавру як Мочарів, — із всім що було, — теплі, лагідні, сердечні, веселі. А нічна любов — теж. Вчора теж одержав декрет про приняття в ранзі поручника до Чехосл. армії.

16. 12. Неділя, під обід. Спав довго після вечірного та ранкового любування. Вчора в Свиднику на учительській нараді. На повороті на санях з кол. Дорою до Рівного. Було сніжно, сипко, трудно, особливо ранком до Свидника. Снігу всипало, намело повисше колін. Порада — скромна, худобна, як розбитий Свидник. На дебатах і я підняв голос протесту за неправильні й зовсім ніякі приділи кормових продуктів.

Подорож на санях-розговорчива. Зпоза мряків просвітлював місяць, дорога попід гору лісову й дебрю, де колись жив мамут. Згадав і за вовків; сани, місяць, роздобрена розмова, дзвінкіт коней, холод і біла дека на колінах — аж тепер, сьогодні, як в минуле потонуло, усвідомив собі — яка гарна романтика!

18. 12. Під ніч просвітліло: блакитно-біло-срібисто золота ніч. Потрублює трубач в селі, цоркотить по-раз в ринві, — в ліжко з книжкою. Ух, з такої світлої ночі — як гарно на душі й мислях!

23. 12. По обіді мав гості: відвідини далеких-близьких сестер фарських. Дорка на відході залишила відкрито «Кобзаря» на пісні: «Ой одна я, одна, як билиночка в полі»...

Пісню цю після ої відходу я з вразливим чуттям проспівував на лад власно зродженої мелодії. Все це на тлі розхлябаних днів — гарне і миле.

25. 12. З ранку до вечора на відвідинах у Дори в Рівнім. Вільно від науки, бо католицьке Різдво. Після обіду тумани піднялись, стало сонячно. Горб над Рівним просвітлів, ялівці нагадали літній потях до верхів, до гір-полонин.

27. 12. Цілоденно вчив піп релігію. Звучить піснею «Ой люлі серце моє» — це з ранку в Рівному. Хлопи різали дрова для школи.

28. 12. Вчорашню ніч з вечора до білого ранку любовно кропив, — вдень сидів у школі й написав статтю; редактором чувствуюсь, надальше, і певен майбутньої цієї роботи. Під вечір упрятуючи акти — поспівував «Ла Палому» і... посумнів;

хотілось би розумних, гарних, розспіваних людей, поговорити, поспівати, посміятись над розстроями і недоцільностями життя. Ця меланхолія — наслідки вічної вечірньої, власне частої самоти.

1946 РІК

2. 1. Скликав усю дітвору, повчив про поведення в разі поїздки декотрих в Чехію, про національну їхню свідомість і гордість. Ввечорі без світла, писав при світлі з груби й батерки.

8. 1. 46. В п'ятницю в Свиднику і в Стропкові. В Андрія — інспектора дотеперішнього. Вибрав гроші шкільні й півлітра спирту — приділу учительського. Дві деці віддав супутникові Митрові Збіглейові. Наступив новий «інспектор» — молодюх; — ех, геть, мені, на Пряшів!

15. 1. 46. Вівторок. Минулу середу відіхав до Пряшова. Пробув там включно неділі 13. Туда і назад їздив разом з фарськими: Дорою і Дежом, та з Липівським колегом. В Пряшові — на Раді — по-давньому неробочо. В кіні бачив совітський фільм «Нікіта богатирь»; По холодній реальності буднів добре впав світ фантазії. Іди в Пряшові вже недостатком.

Вчора на наш Новий рік — обід на фарі, після обіду спільно з фарським возом на відвідини Ковальчука. Співали. Найбільше «Під водою верба», «Ой одна я, одна», та «Думи мої». На поворотці — місяць то виринав то потопав. Морозно, сніжно, ясно. В селі музика в старій корчмі. Довго сидів увечері на фарі.

18. 1. Під вечір в дорозі до Пряшова. Переночував у колеги Ков. в Бенядиківцях. В розмовах щирих провели Щедрий вечір. Місячно-зоряно-морозно було. 19—20—21 в Пряшові. 20. на зібранню узшого виділу Ради — згода поновного вступу до редакції газети «Пряшевщина» — по плану — з 1-го лютого. Здав матеріал для Календаря.

21. 1. Подав прохання про політично-державно-громадську благонадійність.

30. 1. 46. В Свиднику на зборах Опіки для молоді.

3. 2. Вранці автобусом до Пряшова. Нічліг там.

4. 2. В понеділок з приказом в тащі поворот додому.

5. 2. Дома. Дуже встужений. Учив піп. (Викінчив вичислення за 1945 рік й інші урядові діла).

8. 2. Свидник — Стропків. По дорозі — хворий. Відослав вичислення і віддав наставному урядові «приказ». Взято з розкладенням рук до відома.

9. 2. Приїхав до редакції. Ввечорі на балі в «Чорнім орлі». Нічліг в «Савою».

10. 2. Передав знимку з присвятою віршу Дру Пещакові.

11. 2. Праця до утоми. В хаті не топлено. Обід спільно з Лихварем.

16. 2. О 4-ій додому. Вечерю не мав! Ніч — щастя.

20. 2. Перечитав Рильського: «Мандрівка в молодість».

3. 3. Ввечорі в Пряшові. В театрі «Ой не ходи Гр.»

24. 2. Дома — в саді з Л*** — збирала квітки.

Млинарівці, 10. VI. 46, другий день Русаль, в потічку з ногами, в хмарах і в промінні сонячному зором і настроєм. З надберега квітки в небозводі, спокій на зелених нивах, життєва неспокійність на вітрових подувах. Який старунок з старіння в того, хто навчився любити красу вічно-оновлюваної природи... Радість з неї — *вічно молода і дужа!* (Над берегом шк. саду).

---

* Гладив мене сонячний день незродженого ще літа, з зеленню неспілих нив, нескошеної трави й квітів, проблисками сонцевими на чистому дні потічку, відлиском миготливим на вільховому листі, з тінню вербових гілок на книзі, яку розкрив си-

дячи на камені в воді. Книжечка слабенька, не систематична, збирання цитатів, — як задача матуранта.

(дата не наводиться — С. Г.)

** Дочитав у суботу, в нез'ясований духовий стан з напруженого очікування людини необхідної й з раптового її приходу, розмови, і — як завжди буває — деякої дози розчарування і зневіри, — коли дійсність слабша за вимріяність...

(дата не наводиться — С. Г.)

От так, — без системи, вйо, Федю, дальше...

20 липня 1946. Соняшно після зливи, тишинно під недалекий схил дня, з пташиним чвіркотом, криком дітвори, й балачками баб стрічних, й деркотінням воза...

20. 7. До полудня в саду при воді. Опалювалися, мили, купалися. На полудне образкова літня буря — з туркотінням возів, зливою, мокрими знізненими фурманами-звозячами. — Л*** роздивлялася з вікна.

21. 7. 46. Ввечорі: буря. Як легко її знести в світлі лампи і в нестроєній, теплій розмові, а якою жахливою здалась би на самоті!..

*В часі тижневого перебування на лоні природи в Млинарівцях втішився я ще зеленим вівсам над берегом, зеленавим місцями житам поруч скошених і звожаних пшениць, — квітли бандурянки-билянки, хвилювалася буйна трава в загороді і на загумінку, але вже без маргариток і незабудок. Зозульки жовтяві ще квітли попри дорогу на Великім лісі. Там рясніли всякі нашого хотарю квітки. Пах п'янко чебрець, що нагадує літо, горяч, задуху з дитинства підчас сінокосів.

(дата не наводиться — С. Г.)

6. 8. В полудне — з Лялею в потоці. Полокав-мочив ноги, читав. Як став дощ — любувався з цікавістю крізь вікно... Читав і відганявся від мух на ліжку. Потім розказував казки видумані, і був віддячений щирістю обіймів і цілунків. З вечірніх слівів парубочих зрозумів, що особливу приємність справляє нам те, що було проявом перших наших веселих настроїв; такими і пісні — села. Ходив попід яблуні і тополі і чарував настрій місяць і (...) вий вечір з очикуванням.

12. 8. Всі дні однаково едемські: під яблунями, в потічку, під церквою, — але вчорашня неділя особливо літньо-гаряча: з непорозумінь нічно-денних-житейсько-мирських — до підмісячного проходжування спільного понад загумінок, над межі, під лісок близький, з любов'ю на зорі й повню.

А в хаті таке-ж світло місячне і тепла-тепла ніч серпнева як в паху требічу. І вдень було надпотічково, як веселий сміх-жарт Лххх з грушками. А тишу розбивала свадьба в селі і бійка — з тепла ночі і похмілля коло весілля. Це була ніч — ніч злоби в селі і любові над селом, де високо, гарно і місячно-зоряно. Такий ти, Серпню!

13. 8. Вчорашній прохід попід білість повні, під співи, музику й вереск весільчанів із села, — навіяв спогади проходів в царстві Явірника... Сон — далекий, неймовірно гарний сон... Сонця, молодості, волі!..

1. 9. На душі так лагідно-біло-світло, як і навколо в кімнаті вичищеній. І так квітяно на серці, як на вікні. І давне життя можна почати по новому; й давні способи — можна поновити. За вікнами золото-зелений день. Все багато виложив я енергії на те, аби зробити навколо себе приємну обстановку. Майстри ті люди, які повсюду і завсе зуміють зарядити все щасливо, — гарно і приємно. Сьогодні і я таке почуття вдоволення маю.

2-3. 9. Прогулька: Ременими, Матяшка, Вавринець.

5. 9. Сплатив довг столярові в Стропкові 1 000,— Кчс.

5. 9. Поставлена антена.

До пізньої ночі по передньому слухав музику по радіо.

6. 9. Вчорашній день ідеального научання. Дуже гарна, гарячо-сонячна днина.

10. 9. По полудні до Пряшова. Відвідина редакції. В кіні: Modrý závoj. Нічліг в «Савою».

11. 9. Накуп річей земних і поворот. Сонячно. Застановок в Ковальчука — супровід по колишньому до потічку — Ракови. І в Пряшові казала Єва, що справляю враження вдоволеної людини. А чи є на світі вдоволення?

13. 9. Сьогодні на підвечірній прогулянці за хрест на Вел. лісі постановив, що не марно прожити життя, якщо ми його навчилися бачити гарним, проявити його красу. Це при виді долини з білими вежами . . .

18. 9. Полегшення в праці: нова учит. сила — Теодозій Балаж.

19. 9. Вранці — парубоча потіха з кражі райських яблук: доказ печатковий.

А потім сидів у склепі і купив пилку на різання дров. А ще місяць і музика з радіо.

20. 9. По обіді до Пряшова. В кіні: Людина бестія.

21. 9. На засіданні СМК виступив з промовою. Боліла голова. Виступ п'яного Митра на засід. культ. комісії в Учит. Академії.

22. 9. Засідання з'їзду СМК. Літають руснаки попід хмари, а землі недосягають ногами.

8. 10. В Чернинах. Дяківська розрада з Емілом коло погарчика. Поворот уночі під місяцем. В селі стрінув хиба Янка Дзюря; ішов мабуть з корчми. Другого дня — цікаво — голова не боліла.

13. 10. До Пряшова.

14. 10. В театрі «Шельменко-денщик». Розкішне.

26. 10. Взірцеве научання в Рівнім. Виступав як секретарь педкружку і з критикою.

27. 10. На літургії в церкві. Зачитав знов книжечку Тургенєва в мадьярському перекладі «Стихи в прозі».

28. 10. Після програми в школі — в домашньому затишку.

Напав сніг — забіліли долини, — полежав сніг і в вівторок а опісля під нічними дощами зник. Було сіро-млисто, ворожило на листопад.

31. 10. Вчора попрацював для редакції. Є в труді — краса. Здорово будь сонце і весняні настрої!

1. 11. Тепло, без дощу. Ввечорі палення свічок на цвинтарях, похід з ліхтарями і запалення ватри. Тепло, місячно.

3. 11. В неділю лежав як баран на ліжку і читав, і слухав бабські «лябди» млинарівські. Ввечорі з корчми гра і ревіння, місячно трохи і дощяно. Сам. Спав добре.

З 17. 11. почалися в селі осипки. Діти полягали на половину до постелі. Зголосив урядам.

20. 11. Склили в школі вікна. Науки не було. Відвідав дітей хворих санитерець із Свидника. Ввечорі запили на фарі Михала. Картували.

22. 11. З Пряшова на фару заїхали дівчата-артистки. Випроводжав в дорозі до Грабівчика — на Груб. Верхом Лану — гарно йти. Проблисло навіть з оливяних мраків проміння до долини. В корчмі гудуть — весілля. В кімнаті — тепло, чисто й затишно. Дочитав (начав 13. 11.) Симонова «Дні і ночі». Замрачилося. Але і мрак, як і смуток — теж щось значить.

23. 11. Під вечір на фарі жарти. Після відвідин у мене. Ввечорі на весіллі в Шпака — в корчмі аж за північ. По давньому розгулявся, по мочарянському.

24. 11. За полудне стукав, лежав, спав. Як звичайно за алкоголем. Під вечір —

вийшов на прогульку в поле за церков, межи потічки. Тьмяно, вохко, зеленіли озимини. Віяв вітер, але взагалі — тепло. Гарно оглянути вибілдлі осінню місця під кущами, де в серпні під повнею було видніше і біліше за місяць, зоряніше за росу і зірки.

29. 11. По полудні до Пряшова. Пізно до півночі в дебаті з Др. Ройковичем і Ів. Масицою. В редакції і при добрій дупля вечері з запитками — все виплаченим Др. Ройковичем, в Савою. Нічліг в його прив. квартирі, в нетопленій, хоч під добрими накривками і в домі ... Бертолдових!

3. 12. Лежав. Ввечорі з радіо Тісо на суді знервував. Мойсей злажує з скали.

5. 12. Простуда полівлять. Злегувало, але кашель ще — дикун. Урядував — на широко. Все скінчив по «слов'янськи»; нараз за довго.

6. 12. Дощано, кашляно аж коляно. Любовно до ранку: доброго — тричі.

7. 12. Ввечорі прочитав Корнійчукову «Загибель ескадри». Випив звареного на самоварі дуже смачного тепло-гарячого чаю з медом і цитриною.

8. 12. Неділя. Отже — цілий тиждень простуда-кашель, ліжко. Нікуди не вийшов з дому. Сьогодні — кашель став — полегшало. Прочитував дещо з української хрестоматії; Рильського, Коцюбинського.

Біг життя, його діяння, уявляв я собі як якусь вищу гармонію, кермувану правилами, законами вічної правди; і тому не прикладав я великого і конечного значення змозі і силі одиниці. Аж болісно переконався, що в дії життя ввійдуть і злі, нездібні одиниці, які після того й діють, і накоять такого зла, що потім вимагає великого труду, доки його побореш і зло виправиш. Але, це є та, мабуть, необхідна мішанина темині і світла в житті.

Під вечір, за вікнами місячно після довгих темінь, *9. 12. 46.*

11. 12. Розпочато научання після двотижневої перерви «осипок». Діти — бліді, зжашляні, слабі. Але, мабуть, погода з вохкої зміниться на морозну.

Все відчував я злість до других, коли сам мало або нічого не зробив. Ласкавим, добродушним, всепрощаючим був до всіх, коли сам щось доказав, виконав сумлінно по дяці.

11. 12. 46.

Рильський:

Було треба щось створити такого, аби устояло в бурі віків.

Було треба поновити, освятити, виповнити свіжістю почуття столітню правду Шевченка.

Було треба показати, що правда наша є як правда кожного другого, хто творить її для себе, хто плодить її на світ. Треба було довести, що ми є люди з такими ж правами на життя як всі інші смертні. І все, що ми творимо, є таким виправданим для існування як праця подібних нам, хоч кількістю міцніших.

Грабіж, злодійство сильніших нас є такими самими не виправданими як всяка грабіж та злодійство.

Наша правда — наше життя по силі свого зроду на рівні з всіми вами: вороги і друзі!

Все те — Рильський, утвердитель і закріпитель діл Шевченка.

26. 12. 46.

29. 12. Ввечорі, до півночі Ковальчук і Дулеба в гостях. Читали поезії Рильського, Бажана, Первомайського, Тичини, Франка й інших — балакали, тішились, закусили, запили, — посміялись; по-козацьки.

31. 12. Прощай роче 1946! — Роче напруги, — в світі і в нас. Прощай без сентиментів.

1947

Коли людина опиниться в двох контрастах веселих, то сміється, а коли в двох контрастах сумних, тоді плаче. Це є сміх і плач.

2. 3. 47

(Записано це на окремому папірці. На зворотному його боці є така віршована строфа:)

Я прибіг до тебе як пустельник
прибігає до струмка в оазі,
Серце моє смутне — думи невеселі,
Як зівялі квіти в чорній вазі.

12. 4. 47: Приготовлення до Великодня докінчені на полудне. Після обіду вийшов поза церкву на прогулянку Межипотічки. Світило сонце, подував холодастий вітер. Що так добре орачам, — сконстантували ми з старим Дуркотом в розмові. Гарні жовтасті осики на фіолетових лісах. Добре посидіти на зрубаному дереву за вітром, де свіжа ще прогулянка таючим снігом з провесни і мясячним щастям з під осені. Філософував про змисл життя. Не можна інакше, коли задивишся до землі, де проростає трава, сіріє торічне сухе литя, де пробирається нове на голузках. І привиджається десь на зеленому смутку зі всепроходимості привид жінки з дитинкою. Мабуть давній-давній сон, чи образ уяви. Є Розумна Свідомість як змисл життя... Але їй прогріхи людські не ненависні, бо вони в ній, як все мале і велике, нісенітне і важливе. Прогріх для неї — її невдача при досліді й спробах. А під ніч знервозить руснацька безплановість й невчасна неприготованість до Великодня. Люди мають працю, а руснак робить з неї клопіт. Але рум з чаєм згладить зворушення й настроїть поетично. Вже під північ — спати! А ще: зорі продіравили небо. Любі вони і зпоза вікон, ще до того під любий спів з радіо. На душі спокій, як давня великодня традиційна втіха.

18. IV. 47. Після звістки з радіо — яка (колькала) мисліі вже довший час. Так, я не вірив у це, бо зрозумів: такому світу, — світу злоби, ненависті, пімсти, я не розумів. Справді, мусить розіллятись багно на широко — взяти верх гидкість людська, аби тим світліша, міцніша зродилась туга переродити людину й світ на гарний, добрий, світлий, в який вірю і якому лиш розумію. А всім Вам обездоленим — світлу збрую Духа!

Глибину духовну і склони людини спізнаєш за тим, як ставиться до нещастя другого. (Це з обсервацій людей в зв'язку із нещастями — всякими!)

19. IV. 47: Ступінь духовної еволюції спізнати за тим, як ставиться одиниця до засудження на смертну кару. Якщо не відчуває відразу до неї, — еволюція такої людини заостала.

25. IV. 47: П'ятниця. Сонячно-вітряний погідний день. Після пополудняшної науки вийшов у поле. Оглянув підосінні житла-бункери з перед двох років. Гаї березові зелені. Букові ліси на половину. Черешні обсипані вповні. Зірвав розквітлу терньову й черешньову голузку й приніс до погара. Серпанок з висока торочив мрії. Думки — поезія. Гарно повернути в такий давно непереживаний мирний настрій насолоди

з вчасної весни. Як під смерк задивишся на недалекий вогник, зорані жовто-сирі ріллі, то нагадує з немалим сентиментом серпневі жнива або вересневі стерні. Але певність в думках гріє: ні, ні — це не осінь, це на радість — вчасна весна!

Аж зустріч з людом звіє як пил легкий настрій злиття з квітковим світом. Тим скорше, як десь ще чути грим канону. Десь в горах Галичини. Так: черешневі квіти й кров військова — зміст наших весен. Але й поза них є тихий світ далеких синіх гір, задимлених долин, білих осель, черешневого паху й сталево-срібного серпанку. Той світ — моїм світом. В тому світі не знімають в'язи з плеч. Будь благословлен спокою доріг весняних, гаїв і піль свіжого розквіту!

28. 4. 47: Ще в минулий четвер одкувала зозуля розквіт черешень, зелень беріз, верб та з половини буків. Були тоді з Ліхх на прогулянку за церквою під вечір. Брали гроші в руки, аби весь рік мали їх вдосталь. Дивились тоді на захід золотавий сонця, на молодий місяць високий, зайшли на дзвіницю як дзвонить хромий Шима. Ще тоді весна розбуяла. А нині ще два дні до травня а природа в розквіті. Що за білість, що за свіжа зелень верб — хоч вітер трошки холодявий та сонце в завітрі жарке.

Привіт тобі Весно життєдайнорадосте!

10. V. 47: Гарячий сонячний день. Відквітли черешні, як біла покілатова хустка — яблуні повні в квіті в шкільному саду. Гатили діти в потічку банюру, коло 5-ої години зліз до лозин і мочив ноги вперше в зелені як в минуле літо... А перешуміли зимові заметілі і знов сила горне з надр землі та малює на синьо-синьо небо, золотить свіжу зелень верби, тополів. На Юра був у Пряшеві, ввечорі в міському театрі на веселу Шерегієву оперетку «Флірт і кохання». До обіду на Юря (6. V.) читав на ліговці під яблуневим квітом рожастим в саду. Інакше — дощу треба. Десь з березневих снігів — води не було гучної; потічки не вичищені, занесені піщам, намулом. Треба міцної весняної зливи — напоїти землю. День — з радістю на гарячо-золоте літо!

1. VI. 47: З календаря стінного відірвав лист за останній тиждень травня. Значить, одійшов Ти, мало оспіваний, в безвість. І нічого, нічого не зроблено, що вспокоїло би душу почуттям виконаного, що висить на дні, дні свідомості. (Треба) діяти, здається мало, мало, нічого не створив. І насолоди з краси і весняної природи були якісь на поспіх, немовби брав, бо не буде з чого напізніше.

26. 8. 47: Місячний вечір. Холоднявий, не такий як згадую минулорічні підвересневі. Знов дочекався, що листатий виноград просвітлює за вікном під спів ніжний з радіо... Хочеться заспівати по наївному щиро про те, що колобіг життєвий затяг серце на сірість земну з зелено-місячних настроїв літа! Вітай мій винограде за вікнами і місяцю з світлого блакиту!

1948 РІК

2. I. 48. Вчора — Новий Рік — провів у Свиднику. Сонячно. По обіді на прогулянці до Ладомирівського мосту. З погляду на осяяні золото-рожево сонцем гори білі, переміг все буденно-сіре й відчув і ствердив, що довго ще нам жити юним, свідомим і виповненим змістово життям. Інші роки прощав з надихом смутку; цей — з оптимізмом, бо — перемагаємо і живем! Уночі снилися між іншими світлими снами жовтенькі ціплятка, яких визволив з ташки. Боявся чи не подусилися, але ціплята вискочили, дзюбали і весело ціпкали.

У вечір по радіо з Братислави висилали гумористичні побажання, між іншими й моїй скромності, про журналістику і на цолі зіпхані вірші.

3. І. Ще докінчав приватно-урядові справи. Під вечір сніжило. Настрій з вовняного снігу на вулиці, з освітленої Ялинки на «площі» — передріздвяний. В ночі не горить, бо мокрі дрова. А все те наслідки літання душею попід небо і не полагодження мірських буденних діл в свій час та як слід. Внутрішньо — з полагоджених діл — зрівноважений і весело настроєний. Вчора увечері, як ніс дрова, розірвав на клинці в драбині рукав плаща. За оправу дав 20,— Крон. Українські пісні з Братіслави та декламація «Любіть Україну» — бадьоро натхли. Дякую за них одкриткою. Дістав цибулю, часник і пару яєць з Млинаровець. Це теж належить до поезії сучасності. І — таким був сьогоднішний день.

4. І. Неділя. Гей, — а війнову шкоду-нагороду дістав: сім тисяч. Це за ту лямпочку й будильник-годинник, які цап-царап мені німець при втечі з «кітла» в Бехерові 1945 року.

5. І. Ввечорі на пробі п'єси з молоддю дорослою. Склав надгробну промову свидницькому парібкові.

8. І. Вечір. За вікнами хлюпоче дощ. Переглянув пошту — газети, календар. Вернувся од земляка-колеги Дмитра Збіглея з Ядлови, де був од вівтірка «на свята». Дорога туда, у вівторок ще за сонця, була романтична: золотилася засніжена Чорна Гора, туманилися долини, відлига і вітер.

Ялинка була світла, біла, радісна, з взаїмними дарунками. Милися з грішми, аби були багаті, заходив з Митром-господарем у стайню до коровки з телятком із повним-круглим хлібом. Але — з простуди під ніч — і з алкоголю — боліла голова. Перестала вночі. Випив ца то пива й закусив. Митро в кухні грав карти з хлопами до надранку. Звечора віщував Марусі з писем і руки, та грів кров.

Перший день Різдва — на літургії у Виш. Ядловій. Другого дня — в Нижній. Різдвяно. Під вечір — поворот. Млисто, розмокло. Потішила багата пошта. Затопив, повечеряв саморобно.

9. І. Третій день Різдва. Вранці спав довго. Вночі обдумував зміст задуманої п'єси: «Заповіт Токаіка». Під обід — люди з Млинаровець на пораду. Розводнена ріка і багряний захід над Чорною Горою. Віршувато — нескладнато — бо каято: Не мусів самітно вечоріти.

11. І. Дорікаю собі, що збабів, пом'якшав, розхляп за останній квартал року минулого й зовсім не твердіше у Новому році, — тому, Федю, — Струнко! — на твердість, на життєву одчеканеність з домішкою здорової тверезості, гостроти й святої злоби до буднів!

Так, з життя на «гавпт-акт!»

11. І. Вечір. Має правду Достоєвський, що «діло потребує перегнити, аби принесло плід»; похлопився я, взявся твердо до буденних обов'язків; виконав працю, яка чекала, і спокійний, вдоволений, до того по другій саморобній вечері з теплим нектаровим чаєм. Гайда до читання!

13. І. В день — навчання в школі, уперше після майже 3 тижневих вакацій. Вчора був у Пряшові. Накупив книжок у «Славкнизі» — руських та українських — для бібліотек горож. школи. Розмови з професорами пряшівських середніх шкіл — повздбудливі; приємне сконстатування, роз'яснювання в душах й поступ свідомості — національної.

До учнів у школі поставився потрібно строгим. Попрочитував газети, й розпочав книгу „Čtění z rukou".

14. І. 48. По обіді списував матеріял до «Дзвіночка»... Чекаючи на вечерю, на тротуарі площі завів розмову з місцевим віршоробом — учнем курсу горож.

школи; поради й настанови для звернення до народної мови дав йому. Хлопцеві все добрим й зрозумілим здалося; він і сам вже тягає до народу.

15. І. Вічна реформа — хатини; зміна — серцю новість мила. Стіл переложив під електрику, насеред хатини; світло — пресвітло на білому обрусі; нагадує студії з юності, за вбраним столом, з квітками в столику, з «Кобзарем» або з поетами милими. Отже Новий Рік — нове життя.

18. І. Дотяг за столом до півночі. На дворі плюскоще дощ зі стріхи. А це — Щедрий вечір. З приводу таких м'яких різдвяних свят, ляхи склали посмішку: «Руснаци уж несу таке тварде, як дакеди були»...

19. І. Водосвяття; до обіду на літургії й при водосвятті на Ондаві. Ріка розводнена, порукавлена, з імлою — погляд і настрій як у фільму з рік Оріноко, Ніягара. Колись тут святив молодий, гордий свого діла і майбутнього Павлович. Стояв я з колегами на мості. Дощ лляв як у літі. Сніг розмоклий. З мокрого волосся ані нежит не дістав.

Ввечорі на відвідинах свидничанка Ануся. Допровід її на Нижній Свидник з колегою. Під хижкою її ще побалакали. За хмарами місяць; не знаю чи близько повні. Чапкала посеред дороги заблуджена гуска. І Аннусю ввечорі бачив шляпкати розмоклим снігом посеред вулиці як заблуджену. Згубив її з очей, і шухав — як олінь в лісі. Знайшов і привів у гості. Ще — подурію і звикну на рух, сміх і спів у кімнатці. Бо це доповнює уявно втрачені прожитки з юнацтва. Отже — вперед серце!

22. І. Вечір. Надворі приморозок. Вдень у школі — півріччні екзамени, провізорна класифікація — вивіска по класі і коридорі мап — учеличих робіт. Внутрішній спокій спроміг помочи в праці-поправці задач — колегові. P. S. — Декотрі із знайомих гратулювали мені до віршів у календарі.

24. І. Вчора увечорі від 4 до 8 год. півріччна конференція; класифікація школярів. Пару учнів витях з «біди» — застався їх перед занадтою строгістю учителів. І безхатого колеги Гриньки застався й розгорячився відносно приділення йому в майбутньому належної-бажаної квартири в новій будівлі горож. школи.

24. І. Під ніч. Закінчив урядову працю; списання протоколу про вчорашню конференцію; був письмоволителем.

Масиця з Пряшова переслав матеріал «Дзвіночка» для корректи. Набір неграмотний, недбалий, лайдацький. Такий дилентантизм на кожному кроці нашого життя — зневірює й одраджує.

От, якими «работами» вбиває людина час, замість можливості труду, власне — смішно висловився, — замість поезійних зльотів!..

26. І. Приїхав з Пряшова, де був від учора. Приїхав вдоволений з того, що зробив корректу «Дзвіночка», українські приспівки до «Пряшівщини» і з піднесеної розмови з ред. Є. Біс, — і іншою «еволюцією» вчора вечір в приміщенні редакції і сьогодні понад Пряшівський млинський Ярок.

Настрій передвесняний, замішаний з частим майже вічним тоном висказаним чудово Пушкіним в «Стансах»: «День каждый, каждую годину — привык я думой провожать, — грядущей смерти годовщину, меж тем стараясь угадать...» Але це тому, що молодий і смерті не хочу і не можу порозуміти. Весна — настроює сонцем і — життям під небом!

27. І. По збірковому арху на культурний дім в Комлоші пожертвував 50,— Крон.

Дав сезонні діла до порядку: вирівнявся з пекарем, вибрав хліб, масть оріхову, відослав вчора куплені фільці до Млинаровець.

28. І. Свято-злобно завзявся з 1 лютого залишити підпорувати ходженням на хар-

чування ворогів, які ненавидять мою націю — українців. Піду до того, хто мріє про добро бідних, і не ненавидить нас.

29. I. Зранку росить дощ. Після обіду на шкільному фільмі: „Cesta k barikádam". Докінчив писання шк. півр. свідоцтв за свій III. А клас. Пошта принесла запрощення на різні балі. За декотрі почесні білети заслав гроші. Тепер — до читання!

30. I. Вдень виконав пару порад в приватних ділах людям з Млинаровець; глядають і довіряють радо «колишньому свому учителю». Відослав замовлення «Громадського Голосу» до Ню Йорку. Виконав урядову працю: закінчив свідоцтва піврічні та вичислив % ходження до школи. На дворі — квітнево.

1. II. Прочитав газети. Слабувато уступає їхня неграмотність; але і з того треба тільки підніматись і міцнішати. От, що в житті позитивне і вартісно-значне й підставнодоцільне!

2. II. Під вечір. Повернув з прогулянки. Був під Ладомировою — по обіді. Світило сонце. Поля безсніжні. Ріка — коломутна й повноводна по вчорашнім дощі — по весняному шуміла й блискала дзеркально від сонця. Ех, люблю ті весняні шуми! — Ще з студентських літ, як під час си (.....) насолоджався віршем про прихід весни А. Толстого, вже пізнав до того красу цих шумів. А небо було таке світлоблакитне, яке тільки над Свидником може бути. Теплінь — квітнева. Люди кажуть, що в «Русску» на Сибірі вистрілювали «руси» атомну бомбу — і тото порушало хвилю; од того така весняність. Тіщився, що красу весни співаю вже — початком лютого. А це значить: вчасна насолода красами, дарами життя. Поговорив про людий, про Павловича, про життя з дорожником. — Купив газету. Ганди вже небіщик; вбитий.

Дома на столі знайшов відкритку від «вічно неминучої молодої несповненої любові» власне — об'єкту тої титулувано незтитулуваної любові — Маріянни Б. — А це теж лірично настроює, а ще як! Але, поезія з цього до листа!

Іншак: полагодив деяким з Млинаровець різні справи-потреби. Казав хлоп, що «пташки пискають так по лісі, на чудо. Іщи таку гарду зиму мало хто памятать. Лем кеби морози не пришли в марцу». Але — весна весниться і єї сили не зможе ніяка зима. Так вістять зелені озимини й жовто-зеленкасто забарвлюючіся верби за мостом.

4. II. Вечір. Повернувся з Пряшова, де вчора, 3. II. був на виставці Українського нар. театру — «Наталка Полтавка». Аж на «Петра» — грали обстойно на тутешніх «артистів», — якщо не мати перед очима бачену виставу в літі 1945 р. в Ужгороді — Київськими артистами.

Ранком *3. II.* відослав листа колишній «уявній любові» до Пряшова.

8. II. До вечора: — чого багатовисловити там, де вистачить одне слово: розчарувався. Як часто: — у всьому, на всіх фронтах і лініях, на головному пункті. А на все те спадає й присипує по дощах — лютневий сніг. Клаптями, знепокоєно, спроквола.

Але по таких багнах все настане день високого зриву, який підніме думи понад буденні нісенітниці. Відчуваю — настане піднесення і світла радість.

14. III. 1948. Струпків. Неділя пообіді. За вікном трепле й деренчить прудкий вітер бляхою стріхи. Крізь вікно вливається в мою нову оселю — упорядковану й традиційно вичищену й упораєну кімнату. В Струпків переїхав 6. III. для суплювання колеги на горож. школу. Всяка зміна — спочатку сентиментальна й болюча. Смуток з неї вже допереду прогуляв на розлучковій вечерниці в Свиднику 4. III. — в крузі дівчат і хлопців Свидницького СМК — кружку театрально-вокальних поїздок по селам. Всю веселість вилив у співі, вині і — танці та жартах. А якже іншак — коли вже я танцював, то це — не без жарту!

26. III. Прогулька до Млинаровець. Одвідини Л*** і; біла і ніжна. Нічліг в школі.

27. III. Одвідини Л***і, — села, фарських, — знов Л*-і; стояла з сумним поглядом на порозі, — прогнала сльози з недиточою твердістю й узнанням. Па-па — солодка, біла Лялько! Під вечір — до Бенядиковець; нічліг в школі.

29. III. В Щавнику спізнив до автобусу. Але — добре так. Луками з Бенядиковець проводив колега К***, — розмріялися в одвічній темі.

А з Щавника помандрував через гори на Стропків; було сонячно і весняно-вітряно. Високі краєвиди з крилами хмар, фіялкові збарвлення лісів, білі героїчно зламані берези на полі бою на шпилях верхів, — лісові сонячні доріжки, — дякував в душі за нагоду до такої приємно-солодкої прогульки; справді відчув весну в її ранній одкритій красі. Дома — донесла дівчина листа — з муками і солодкістю до дурниць. Але — що дурне, а що розумне в любовнім розплині?

26. IV. 48. Понеділок, Пряшів. Переїхав знов в редакцію Ради. Вчора пив красу лісів, сонця, вітру, жіночу, під вечір дощ прогнав до Щавника. Нічліг в школі. Ранком в Пряшові. Кінець квітня заквітчаний цвітом черешень і яблунь. 23. IV. гриміло, дощ. В суботу до Млинаровець. Вечір місячний і несамотній. Солодкий, як і вся неділя в зелено-сонячно-завітрянім лісі. Сяла любов розово-біла і сонце крізь першолистки буків. А як розклали під хмари огник, і не могли вгасити сухого листя, та втікли, як діти з біди, на нове місце, за потік. Там втишили голод. На вітрі — поцілунок прощальний — теплий. Дописую це додатково в великодну суботу під ніч, і, згадуючи на красу спільного, тепер зараз злинув би до Тебе, солодка моя русалко лісова...

2. IV. 48. Великодня неділя. Пополудні. Вийшовши з церкві, пройшовся сонячними вулицями, парком. Пообідав, і повернув до своєї квартирки на Таборіську — близь неї. З вікна побачив, як майнула легким привидом в сивому плащі. Як сумно; чому не затрималася — вимінити щирих двоє слів: люблю, солодка! Присів і розпочав читати Святе Письмо — родовід Ісуса. Над хатами лягла тиха синь і біліє високо повна хмара. Яблуні білі як перші сни, що вітрилами спливли. На світ всміхнулася благодать весняного сонця, травня. Ну, ясно і пташок цвіринькає в сусідньому саду. Я славлю зелень під синь, білість і золото-сріблість Сонця!

29. I. 48 Муки до пекаря дав: 91/2 кг.

До 24. I. 48 включно — муки дав разом 22.70 кг.

До 27. I. включно хлібів взяв 11.

Маю ще дістати нецілих 8 хлібів; праця виплачена включно тими 8 хлібами (60,— Кчс).

1. II. 1948 Масицьові Андр. вернув довг 600,— Кчс.

7. II. До пекаря дав 2.20 кг білої муки. Взяв 10 булок.

6. III. Стропків — переїхав зо Свидника.

7—10. III. Пряшів, лекції Педф.

13. III. 1/2 хліб. Вперше електр. світло.

16. V. Млинар.[івці]. Признання в зраді.

— Я бачив розовіти маки, відчув пах лип, видів як іскрять під ніч купалки, чув як дзвенять повні колоски, вдихав пах свіжого сіна, — говорив з Лялькою. А це і є — літо.

(липень 1948 р.)

1—5. VI. 48 Млинар.[івці]! Не можу натішитись полями, розмовами, видом краси, розово-білості лиць і ніг, — прогулька і признання в зраді.

4. VI. Прогулянка в поле. Огник під вечір і цілість.

25. VI. Пряшів. Ніч під місяцем, над ранок в снопах. Лавочка з традицією весняною

біля лічниці. Контраст: в готелі блощиці, в природі комарі щипають нам любов. (7)

31. VI. Ляля приїхала до інтернату.

14—15. VII. День страдань, роздуму, каяття, сподівань і духових терзань до шуміння в голові; зза — чого? із-за людського невміння жити і розумного передбачення.

16. VII. Терзання полівили. Що-ж: не трактувати життєві факти, хоч говедські, по взірці тих, понад котрих стремишся піднести ... Взяти діла по своєму — звисока!

14.—20. VII. Дні терзань до крутіння в голові. Кавярняні вечори зі засльозеними очима за терпким вином у «Корзі» й з веселими розрадами в цирку на каруселі.

21. VII. Під ніч в Млинарівцях: повня — роса дзвонна, русалка в потічку полоскала, й дійшли до взаімності в листах з неділі й туги. Пахуче сіно по стійно-підвижно-ніжнорискантно-стінному боїску.

А ранок 22. VII. сонячногарячий і перелюблений. Потім на прогульці з Л*** — розмови.

Св. Ніч: 2. VIII. Одвідини — лавочка біля статуї. Лісок над Секчовом. Сум і розрада:

* * *

2—3. VIII. — кіно:	Гроф М. Хр. — допровід Маріяни.
20. XII. 47 дочитав	„Pohlavi v našem životě"
1. II. 48	„Čtení osudu z rukou"
14. II. 48	Beneš: „Paměti"
23. II. 48	Sayers — Kahn „Velké sprisamanie"
Стропк.	
14. III.	«Репортаж писаний під шибен».
Пряшів	
13. VI.	Рильський: Поезії, том І.
17. IX.	Ільченко: «Петербурська осінь»
1. X.	Лебединськ.: «У світі зірок»
26. X.	Каневський: «Поезії»
2. XI.	Бублейніков: «Планета Земля»
5. XI.	Яновський: «Вершники»
18. XI.	Іван Ле: «Історія радості»
25. XI.	Малишко: «Чотири літа»
4. XII.	Гудзенко: «Закарпатские стихи»
13. XII.	Смолич: «Наші тайни» роман
15. XII.	Маркс-Енгельс: «Маніфест ком. парт.»
20. XII.	Патрус: «Одної матері ми діти»
17. I. 49.	Радзикевич: «Нарис історії української літератури»
3. II. 49.	«Політичний словник»
18. II. 49.	Рильський: «Мандрівка в молодість»
10. III. 49.	Липа: «Бій за укр. літер.»
22. III. 49.	Бажан: «Твори» том І.
5. IV. 49.	О. Підсуха: «Солдати миру»
14. IV. 49.	А. Турчинська: «Пісня про дружбу»
4. VI. 49.	Ів. Франко: «Боа констріктор», «Основи суспільності» «Борислав сміється»,
V..—VI.49.	Коцюбинський: «Дорогою ціною» „Persona grata" «Як ми їздили до Криниці»
3. VI.	В. Кучер: «Закарпатські зустрічі»

— — —

4. VIII. 48. Під вечір, власне після полудня ще добре за сонця, одвідав в інтернаті Лялю. Зайшли до загороди аж біля статуї. Сиділи в траві і розмовляли. Тішиться на прохід містом і на склеп із забавками; на возик. І на інше — яке сама сяючими очками наперед уявляє. Рішено на суботу до обіда. — Випроводила там, де зустріла: до воріт. Па-па! Солодка!

8. VIII. Був у кіно. По дорозі високо зоряно-тепло. Як добре би говорити з нею (обома) про красу і глибину зорь, життя і небл.

14. 8. 48. О четверть до шостої на одвідинах Лялі в інтернаті. Приніс їй: розанець, папучки, закуски, виноград, гроші, булки і ріжки, — і розраду. Сходило й на плач, але розвіялося без бурі. Кожній душі головне — надія і ясність.

16. 8. 8. Вранці — не все вийде гаразд, коли думки розсіяні на інше, а не на піль любовну. Але з теплотою підполудневою сонця все поправиться в росяній траві і верболозах над моєю річкою зо суботи. І кукурузяне листя солодко-товариську-дружне, як в місячні ночі і сонячні ранки на солодкій верховині в дні безтурботної любові.

17. 8. Вівторок. Сонячно-вітряно. Пополудні до ночі на луках, сонці, требічі — під місяцем за Секчовом недалеко Соліварў. Розмови і любов. Нічліг — заосталий. Спанок ранковий. Любов нічна і ранкова — сонячно-щира і ласкава.

19. 8. Ходив на оглядини терену вигідного для любовних насолод — зустрічей — посидінь і прогулянок. Приємно окупав тіло в напористих хвилях Ториси — під захід сонця за оливяні хмари. Здальша проганяла дівка гусята через воду, погойкав з нею про каламучення води і — приємно на твердо настроїв китару. На повороті — біля рельсів позаздрив гарну товсто-задко-ногу чорнявку якомусь облуді.

20. 8. П'ятниця. Зголосив матеріал до нового номера «Пряшевщини», — очікував прихід М* з Млинаровець в полудне і під вечір. Обсервував цвинтар і розсіяно настроїв його спокій і самота. Заїв в корчмі під спів п'яної циганки і — недочекався. А з того — нічого, даремного, інакше не мож бутнього — настроївся світляно. Моменти, коли мозок відкриє заслони тіснодуму й бачиш: не все ще страчено, — є ще куди іти!

21. 8. Субота. Під ніч. На полудне дочекався. (Очікував і ранком). Прогулька через цвинтар на міст і через пахучі отави й луки Секчовські до травяно-вербового затишку. Любов і розмови. Дальше признання, яке вже навіть зробило індиферентним і ріпимим на «Чорт побери!» — Поворот на Уштак (? — С. Г.). Пакунки поміг нести хлопчина. Розхід на Ярковій, — вечеря в кравця, прохід до парку біля теології, роздуми на самотній лавочці і прохід під сходячим сонним і сумним місяцем, що скоро заліз за хмару а мені з того було веселіше його залишати. От прояв мого настрою: заліз місяць за хмару, й мені легше його залишити.

24. 8. Вівторок. Значить — він для мене щасливим днем. Колись вже й астролог так мені віщував. П'ята година пополудні. Після дводневих потрясень душевних вдихоївся; у тишу і спокій на нашій вулиці Мойзесовій і мойого — квартирного дому подзвонила М. і я ввів її в свою кімнату. Зрадів, бо розрадила солодкою любовю. За вікнами раді рожі і в сусіднім саді світлі яблука. Образ на стіні — акт сидячої жінки — вспокоєний і зреалізуваний. Буду мабуть спокійно вечеряти, читати і спати. Взагалі сьогодні є для мене днем порядку, гармонії, вдовольняючої праці і квітів під вікнами — білих, розових і багряних. І душі солодкості.

26. 8. Четвер, вечір. Вчора перед полуднем виступ з «прощечиною» від «амока» — Альоші Фар. — Нехай йому буде — його шаленство, але моя правда. А заробляти на

його нервах мені не потрібно. Пополудні на одвідинах Лялі в інтернаті. Розмовляли дві години від пів 5 до пів 7. Корректа газети, посидів в кавярні з корректором Др. Ройковичем (під вечір) а під ніч коло штамперликів з друкарем Русином в наслідниці колишньої «Чеської господи». Сьогодні праця з випуском газети — святковий номер з нагоди 4-ої річниці Слов. Нар. Повстання. Під вечір спикерував у висилці (вперше в житті) по радіо із висилки після переїзду з Братислави до Пряшова. Програм — монтаж про Ів. Франка з нагоди ювілею народження — по українськи.

P. S. Про напади в останньому часі з боку шовіністів укр.жерів в анонімних обіжниках і розмовах смолявого колеги, як: «Того малого бы треба зломити!» — не зазначую, власне не згадую, бо держу це за бабські ляпи, на які ані в селах не звертав увагу.

3. 9. 48: П'ятниця. Під ніч — з кіно. Одвідав Лялю в інтернаті. Була вперше в школі на „Veni Sancte". Весела школі. Приніс їй закуски, ташку, буквар, зошити й шкільне приладдя. В середу був теж на одвідинах — приніс їй шкварки, ковбаси, закуски, булки. Читання з букваря спільно з сестричкою Пархомією. Незабутнє читання і розмови. Історичні в моєму житті? — Одвідав теж Мх на новому місці з вівтірка. Тужне очікування.

6. 9. Усильно попрацював в редакції. Покепкував над життям при зустрічі з кол. Дулебою. Під вечір впорядкував хатню буденщину. Читав, і з кольорового образку в журналі згадав насолоду розовою барвою з дитинства. Справді, що за краса: змішання білої й червоної барв!

11. 9. Субота. Місячна ніч. Любовно за Табориском під листатим оріхом.

15. 9. Кальварія до Кошиць. Колінкування душевне і тілесне там і назад. Гарячо і оловяно. Од своїх зоря надії і розради. Під вечір на проході і на відвідинах в кол. Бобака — дебати... на тему «самотництва» жінки та погостинність солонинового-гіркова із штамперликом. З вечора за північ до 2-гої години на любовній прогулянці під пахучі оріхи, на полі за містом, де сріблив місяць тепляво на вересневу з росою траву. З розмови до розради і веселовтіхи — вспокоєння.

16. 9. Почливо взявся в уряді до праці. Світліше і спокійніше. Передав матеріали до календаря, упорядкував речі в столі — знак «зміцнення» на полі життєвої боротьби і звороту до надійного майбутнього.

20. 9. 48: Понеділок. Вспокоєний відпливом розбурханого моря настільки, що зміг віддатися праці. Написав статтю, оправляв дещо, — посміявся з приятелями-знайомими і приніс додому розово-білі квіти у вазу: цинії і астри.

21. 9. «Матка Біжа»; згадав бехерівські кермеши з юнацтва. І сірі стерні. Нині холодно-вітряно. І дощ трохи скропив. З ранку під полудне «вшкварив» два вірші. Посидів з кол. Дулебою в парку серед міста. І дівчина якась прийшла — перекотиполе.

P. S. до вчора і сьогодні: побоювання за ту, що в дорозі.

22. 9. Для чого збирання досвіду, знань, розваги, — все це для того, аби як треба, його не употребити, з ним не спомогтися. Не вірю ні в розум, ні в досвід ні в память, ні в науку, ні в інтуіцію! — Зміна? — До нових закрут? До нових плутанин? — Людина в одчаю бється безрадно, наосліп, як спіймана пташка, до — знемоги, отупіння й байдужності з втрати надії й віри.

23. 9. Чи багато злегшить біль серця — погласк і чутливе слово до того, над ким і з ким боліємо? — Мабуть. Виявлене горе — спільне горе, полегшене, не скрите, поділене, й трохи мимо нас. Читав—деклам. в радіо.

24. 9. І найбурніше море на третій день почне хоч трохи вспокоюватися. — Од-

відини Лялі в інтернаті. Даруночки їй і вимінa поглядів з П. — дарунок в знак прихильності; більше: Любові. Увечорі в кіно: «Вердій» Чаплина; наївна досить філософія про зло в світі.

Холодняво, — зоряно.

30. 9. Під полудне «єдина жінка в нас» потішила з радісною вісткою про замір проводу компартії поладнати й наші діла — до кращого й справнішого й з національно-культурного погляду. Крапка.

1. 10. Пятниця. Одвідав Лялю в школі; викликав її на коридор. Пополудні — в інтернаті. Був з нею в місті в кравця на міру плащика. Було холодняво і росяно часом. — Трошки їй було холодно ручки. На повороті дістала тапочку від мами; була при ній в кухні інтернату по «боди-шатенку». Увечір — в кіно на фільм «Русский вопрос». Зоряно.

2. 10. Субота. Вибрав легітимацію партійну. Зустрів Лялю. В полудне на корзі з сестрою. Заведено нове ясне світло — люстер до квартири. При радіовисілці УНТ.

4. 10. 48: Понеділок, вечір, після домашньої вечері. За вікнами тиха Мойзесова вулиця з пестлявим спокоєм. Крізь заслонені вікна не бачу чи світять зорі. Але — світять зорі в моїй душі, зоряно в думках і серцю. Нехай буде чи не буде римокатолицький Франтішек греко-католицьким Федором, — але нинішній день посвячений мойому іменнику є днем, яких в житті зазнав я небагато. День світлий, з спокійною радістю, яка приходить незауважливо, спокійно, не помітно, не як раптова весна, а як досвідчене літо; тим більше і надовше її освідомлюєш потім, постійно, назавжди. Відвідав я на запросини сестрички П*** в інтернаті Лялю. Прийшла сестричка й привітала поцілуйно — вперше. Солодка і мила, — Богом дана. Потім з'явилася Ляля з квіткою (дві червоні рожі) в горнятку й продекламувала віршик про любов дівчинки («Я мала дівчинка») до татка. На очах було мені слізно — в серці спокійно-торжественно-святково. Перебрав я подарунок, поцілувала мене в руку, я єї, — ще дістав від неї і сестрички письменні-образкові побажання. Передав я листа — розговорювали з нею і сестрою. Приніс Лялі: рахівницю, штромпадлі поясові, салам, закуски. Їла смачно і розмовляла. Розказав я їй казку — давню, про Дівчину-Черноношапочку. Потім попрощалися. Був ще в місті — в кравця, що шие Лялі плащик, хотів похвалитися подарунком співжильцям Косаковичевим, — не застиг вдома. Залишився вдома, — бо світляно, зоряно в кімнаті, надворі і в душі. Цвітка — садом-огородом цвіте! Люблю Вас мої солодкі, — це мабуть за всі тортури душевні з літа і підосені. Па-па, солодкі, зоряної Вам ночі, Лялько і сестричко і хто був близький мені аж до неочікуваної зради.

А Вас, сестричко, люблю за Вашу близкість. Осолоджуйте серце Лялі, мої зоряні!

11. 10. Принадне побачення із Солодкою з Неба і єї одвідини, вперше мабуть вимолені суботнім і вчорашнім писанням листу до неї — котрого тепер передав. І підкреслюю: млосний, райський дарунок поцілунків, з яких серце вмліває, а душа співає гимн любові святої. І млію і співаю. І млосно-солодко, як на порозі Раю. А в кімнаті — Святість леліє.

26. 10. 48. Вчора і сьогодні після полудня і праці був на прогулянці на Секчові, там де влітку купався. Лежав за жовтозеленими кущами, бо осінній вітер. Зеленіють і в осені барви: озимини і требічі. Читав книжечку віршів; чи знав небіщик поет каневський, що у далекому краю — в Пряшові звіє вітер пожовклий листок на рядки його поезій?

28. 10. Четвер, під північ. Був в кіно; радянський фільм: «Як гартувалася сталь». По дорозі одвідав на хвилинку М* — поцілував, потис руку. Потім на вечері. По довгій

засусі — з'явилося свіже, золотяве вино. Випив два деці. Поговорив ще в кухні годину з домашньою панею про домашні пряшівські терсвені... Розпочав читати Яновського «Вершинки».

1. XI. 48. Під вечір був оглянути палення свічок на цвинтарі. Обійшов самотньо весь освічений і оквітчаний людний цвинтар. Глядів на свічки, та тішився зорям понад ними — зорі ж бо — вічне життя. Своєї давньої могилки молодої дівчини, звіршованої зі студентських літ — не знайти. Але пізнав: Любов тривкіша за тлінь тіла і дерева, а справжній смуток — має присмак краси і солодкості, як склонена сумуюча пєіхе білої статуї на пишній та самітній могилі. Щож... чого сумувати: життя вічний зрод, — як то над дверима гробниці була надпись: Ego sum returectio et vita!

5. XI. Дочитав Яновського «Вершники».

На вчорашньому засіданні Пленума Ради — неплановитість і нездібність комбинацій руснацтва.

6. XI. 48 Ввечорі одвідала мене М*. Світляно, любовно — з'їстно.

В домі самота. На випроводі іскрили зорі. Милі — люблю їх; зірки світять на розход, на любовне серце. З того приводу люблю їх — милі мені високі зорі — все веселі і свіжі та чисті.

P. S. Ввечорі був у театрі; Горького «Meštiaci"

7. XI. Перед обідом приглянувся до торжеств з приводу роковин Жовтня, теж у кіно був, під вечір одвідала мене М*; любовно-жезлонно-ноги леліянно.

15. XI. 48. Від сьогодні наступив двотижневу відпустку з редакції. Зранку зготовив матеріал до «Дзвіночка». Дав оправити перед чотирма днями оправлений годинник, зганяв дерево на опал і другі житейські речі. Привів в порядок «нотесові» діла.

19. XI. 48. П'ятниця, ранок. Другий день ангіни. Вчора зночі вже помітив, що зі мною щось трохи недобре, голова боліла, в горлі боліло, а здається, ба певне була й гарячка, бо часом, як і цієї ночі трясло. Вчора був у лікаря. Пополудні ліг до постелі. Уночі дочитав Івана Ле: «Історія радості». Гарна книжка, власне, повість. Щира й життєва.

24. XI... Сердечно поговорив з кол. Масицею біля штамперлика в Савою. Щира розмова теж лік вартісний. Над ранком пробудився, відомо як: як у всі одчайноболючі ночі, яких досить-досить вже протерпів. А найгірша тоді — кругом-кругла самота!

28. XI. 48. Над ранком пробудився — безсоння; роздумував, закінчив віршуванням.

4. XII. Під ніч. Прочитав книжечку віршів С. Гудзенко: «Закарпатские стихи». Празник — «Витівки» — по Бехерівському. До полудня ходив в житейських справах. На полудне і післяобіду приготовив «огляд преси» — під вечір читав по радіо.

5. XII. Неділя, вечір. З ранку до полудня був на лекції педфакультету — Др. Топольський викладав про науковий соціалізм. На кінцевих запитах взяв участь. Під вечір одвідала мене Мх. Докірливо, а потім любовно.

6. XII. Понеділок, вечір. Аж за пополудне працював в редакції. По обіді читав. На вечері в «Савою» стрінув хлопчаків-парубчаків з Млинаровець. Випив з ними пиво і побалакав. Млинарівці — по старому: Митро з ліса після півріччного перестанку знов впився, — люди знають болотяні дороги і в Свидницьких корчмах эфілозофуватися з палінкою. Стара, одрадлива сторінка, яку без пригадання-обнови в розстані з нею забуваєш.

12. XII. Неділя, під ніч. Вернувся од вечері зо «Савою». Зустрівся з земляком з Бехерова і при пиві позгадував Царюку, Плюсканку, Яворину і Верх — та все, що квітом краси минулого зацвіло.

13. XII. Понеділок. Через день — дополудня в друкарні, редакції і ходив по крамницях за потребними земними річами.

Відлига, сонячно. Маруся вранці, ідучи до школи, махала на привіт рукою, — і я їй — зпоза шиби вікна. Пополудні дома, в склепі, — читав. Дочитав Ю. Смолича «Наші тайни», книжка, яка має 313 сторінок — сьогодні тринадцяте — але це не значить, що я «суєвірний». Книжка щира і цікава.

P. S. Теж в міру потреби — відпродав дещо з плаття: обношений зимовий плащ, «балоняк» і пумпки. Це тісна, реальна сторінка буднів.

15. XII. 48. Середа, під ніч. В такі хвилини ліпше б не записувати. Так навалили всякі громи будня, що спер руки об поручня стільця і звисив-понурив голову в задумі-тягобі. Сумний вечір... Розмови-балачки з незичливцями навколо Ради, так званий «комплот» шовіністів і їхні підлості на кожному кроці — не звеселяють. Як квісти квітці, що рано до морозу й потемку зійшла?

Вранці Лялька йдучи в школу — махала ручкою на привіт, — і я їй. Заніс їй до школи прошені сервітки.

День сонячно-морозний. Ходив по місті, по крамницях за будніми речами — надаремно.

Пообіді прочитував газети, трошки вснув. Над ранком з третьої години не спав: думав і віршував. Під вечір на сходці в приміщенні УН театру. Взяв участь в політичній дебаті. Місячно-морозно. Але сумно. Нема з ким щиро промовити. Виходить все самігньо. Мої вірші знов оминули незичливці випустити, чи хочби намітити збірку до появи. Б'ють і б'ють по серці і душі. От того і сум.

P. S. Під вечір дочитав «Маніфест ком. партії» Маркса-Енгельса. Книга з патосом і щира.

22. XII. Середа, під північ. Відпроводив Мх — одвідала на солодку годинку. Любовно без застережень.

Вранці зустрів Лялю по дорозі до школи — ішли разом. Вчора й сьогодні увечір переписую власні поезії з наміром випустити збірку.

28. XII. P. S. Так, — а що мене незвичайно втішило: вчора отримав різдвяний подарунок з консульства СРСР в Братіславі: три українські книжки, золотявою ленточкою овязано. По цирості тішився такій незвичній несподіванці — подарунку рідної книги!

30. XII. 48. Четвер, вечір. Повернув з кіно. Словацький добрий фільм «Вовчі діри». Потім трохи пройшовся по улиці з тов. Масицею; побалакали. Через день — кропітлива праця навколо новорічного номера газети «Пряшівщина»; на 12 сторінок — гарна.

Вчора опівночи пробудився на постук до вікна. Одвідала М*. — Солодко-любовно. Відійшла спати. Довго потім роздумував, читав, і над ранком уснув.

31. XII. 48.: Аби дотримати записну традицію: з Богом, Старий Роче! Роче мандрівок, душевного неспокою і спокою, напруги. Радості і смутку. І всього, що на шляху земному пригодиться!

Згадую, як це в Мочарі, в записках, спи́хав я подібними прощальними співами закінчені роки.

І нічого непомітного. Сиджу дома, читаю «Політичний словник». Зранку густо сніжило. Повечеряв дома. Чи запити погарчиком сливовиці?

3. І. 49.: Під вечір — сьогодні — присідаючи за ці записки, вдався до уложення в «архів» минулорічних календарних поміток. При цьому призадумався, натхнувся і «встругав» вірша.

В кімнаті по весняному тихо й тепло, і тужно радісно.

Вернув довг в банку і відослав листа — подяку секретареві генер. конс. СРСР в Братіславі, тов. Аркадію А. Фабричнікову. Подяка за Різдвяно-Новорічний подарунок — пакунок рідних книжок.

Після подяки з спокійним серцем-сумлінням до них візьмуся.

7. І. 49.: Святий вечір вчора — проходився по місті, був у кіно; радянський фільм «Ленін в октябре». Вечеря в «Савою» і пригиток з старшим колегою тов. Онуляком, в якого теж Святі вечори і Великодні найкритичніші дні року.

8. І. 49. Здавніша зберався впорайти книжки в скрині, а сьогодні обставини довели: книжки звалилися з купи і розлили кисле молоко. А тепер — менше кислого та замість нього солодкість з виконаного діла.

17. І. Під північ: вечеря дома — скромна, задля грошевих нестатків. Дочитав Радзикевича «Нарис історії української літератури». Записав до збірника слів позначені в книзі цікаві слова.

19. І. 49.: Середа, Празник Водосвяття. Вчора увечорі на посіданах-дружній розмові з гостем із рад ген. конс. в Празі, до півночі. Приязно і дружньо. З ранку до обіду наполегливо працював в редакції, друкарні, а по обіді знов там побув. І перейшло Свято сіро як ні в одному році. Згадую сонячні Водосвяття з Верховини й юні-юні з Ужгороду.

Після пополудневих злобно-вкусливих заміток «голови» Ради, — вражений настрій з людської підлості. Але — вірю в світло!

21. І. 49. Пятниця, під північ. Повернув з академії з приводу річниці смерті Леніна, в залі УНТ. Зоряно, морозливо. Дообіду праця в редакції.

...Позачора вночі над ранок, з безсоння думав і склав вірша.

25. І. В понеділок і сьогодні дообіду наполеглива праця в редакції, бо працюю сам. Товаришка Ева Б* вже з Нового року не працює і відійшла за приватними справами.

26. І. 49. Середа, пізно увечір. Читаю «Політичний словник». Увечорі полагодив, тобто — привів у порядок деякі буденні справи — з чого завжди маю внутрішнє задоволення й неабияку радість. Дообіду праця в редакції. Під вечір одвідав на хвилинку Мх...

Вечерю зладив сам. Розтопив трохи солонини з часником — сирим — що мені пригадує Свят-вечері в батьківському домі. Пригадує той особливий пах і смак капусти, часнику, свічки. Надворі по справжньому морозно і біло.

27. І. Четвер, вечір. Вранці відніс білизну до райбання. Дообіду праця в редкації — відослав листа колегові. Післяобіду — все пополудне сходив від Савла до Павла задля борделярства функціонерів декотрих — нового порядку. І як знає знеохотити таке лайдацтво! Справа в звязку заведення до списку для «перевірки» як члена партії. Кожна справа квітне в почливих руках. В недбальстві в'януть як на морозі квіти і найкращі ідеї.

Ну, але — як відповів сьогодні в листі колегові на поради підвятися в надземні сфери — випустити нашу планету з-під ніг, це — зрада Батьківщини. Але теж добре б жити на планеті світлій як Сонце!

30. I. 49.: ...Ополудні зготовив матеріал «Дзвіночка» — збірку народних співанок...

Позавчора увечорі до півночі був на партійну перевірку, яка вийшла позитивно, вчора увечір був знов на партійній пленарній сходці, де переконався, що чим більше людей сортирують, тим більш кривд чинять.

1. II. 49. З ранку до обіду праця в редакції. Вчора аж за північ писав передову. Обід вперше в «заводській кухні» УНТ. Незручно з нових обставин.

3. II. Вчора дополудня і сьогодні пополудні в розмові з головою «Ради» і коректором Др. Ройковичем впізнав, що значить злоба з невдач людей політично лицемірних, особисто — цинічних. Пфе! — Як далеко кращі люди прості і одкриті, та вечірні зірки!

7. II. 49. Вчора і сьогодні приготовляв, обробляв власну творчість — поезії для збірки, яку сьогодні на полудне здав до друкарні. Екстракт життєвого труду.

Вертаю грошеві довги знайомим. З редакцією занятий — надмірно.

15. II. 49. Вівторок, під ніч. Віршую, — в друкарні збірку, власне вибір з поезій набирають... Занятий в редакції, — сам. Вчора одвідала товариш Бх, — розказала за людську підлість. Піднялася нарисувати обкладинку для збірки моїх віршів.

25. II. Занятий надмірно в редакції, — ображуваний з боку нервозного і грубіянського персоналу в друкарні. Закінчено набирання збірки моїх поезій.

28. II. 49. Понеділок, північ. Проводжу корректу набраних власних поезій. Ввечорі був на політичній лекції в «Чорнім Орлі». Дообіду — ходив по склепах за топанками. Потім писав для газети. Закінчив статтю до радіо про Шевченка.

2. III. 49. Середа, вечір. Дообіду — до 1-ої години, — наполеглива праця в друкарні — намічення ламки матеріалу, — і опрацьовування статейок в редакції. Після обіду трохи здрімнув, потім оправляв поезії. Так, — до друкарні здав вперше скоригувану збірку поезій.

Вчора увечір одвідала мене Мх. Поговорили про справу єї наміру перемінити службу, — ніч любовна; власне вечір і надранок, «без застережень».

Надворі холодняво, вітряно, безсніжно. При вечері (сьогодні) в заводній кухні побалакали з артистами (старшими, зі світу) про красу міст, столиць і далеких морів.

8. III. 49. Вівторок, вечір. Читав по радіо бесіду про Шевченка. Дообіду праця в редакції, пообіді сортирував — заділяв вірші своєї збірки на сторінки.

18. III. 49. П'ятниця, під ніч. Прийшов з лекції професора Московського університету Софінова про «Розвиток соціалізму в СРСР». При зустрічі потис мені руку з щирим поздоровленням до мого віршу в календарі на 1949 рік: «Рідній Маковиці». Казав, — що це його почуття і многих наших пряшівчанів.

Інакше — вчора і сьогодні по невиспаній ночі, запланував унормувати наслідки любові «без застережень», про які частіше згадував в записках. Так, «По солодких ночах — гіркі дні».

Теж ціле дополудня провів з млинарів'янами в ділі допомоги в «класовій боротьбі» з багачами села.

21. III. 49. Ввечорі заходив до знайомого товариша-приятеля за підписом на вексель. Дуло снігом в очі, було темно і ледяно зимно; тьмяно як у Діккенса, та сумовито з безвартісності й марності життєвої.

22. III. Вечір була в залі Колегіума святкова академія з нагоди 135 уродин Т. Шевченка; улаштував Союз друзей СРСР в співпраці з УНТ. Тарас завойовує світ тим, чому жив: правдою і справедливістю соціалізму.

24. III. День кари за гріхи.

26. III. Відослав одбитки збірки поезій на Повереніцтво інформації й освіти для дозволу друку й приділу паперу.

27. III. 49. Неділя, вечір. Зранку виправляв вірші. Післяобіду під вечір в купелі. Вечір зоряний, теплий — «звезда з звездою говорит».

29. III. 49. Вівторок, під північ. Зранку далеко за обід попрено працював в редакції. Вчора в Пряшеві гостював Московський Театр Драми. Артисти!

Під вечір одвідав Лялю. Вчора мала день народження. Минув їй 7 рік. Приніс їй з цього приводу: памятничок, повняче перо, весняний плащик, хустинку, новий буквар, закуски, яблука. Поговорили понад півтора години. Писала пером, — говорив їй «видуману» казку про «Добру дівчинку», — обстрігав їй нігті. Весела.

Потім після вечері — робив з віршами. В кімнаті холоднувато. Вдень було сонячно-тепло.

1. IV. 1949. Дообіду в друкарні — праця з газетою і збіркою... Увечір одвідала Мх; повернула здому — з гір і долин, де «красно — пташки співають, поточки гурчать, — вода велика».

Був на концерті в «Чорному орлі» французької скрипачки Бусіно. Слухав і мріяв.

4. IV. 49. Скрутнява навколо збірки; шахраї неприхильні, й готові завалити видання. Праця в редакції, особисті справи, — під вечір прохід з тов. Ів. Масицею.

6. IV. 49. Ходив-бігав із за «лемківської» і «пряшівської» непрозорливості.

11. IV. 49. Понеділок, під північ. Проводив ревізію збірки поезій. Праця — вдень — в редакції — до вечора.

15. IV. Сьогодні провів останню корректу своєї збірки що здана до друку.

18. IV. 49. Дообіду на похоронах свойого професора з горожанки — патріота і поета-маляра Д. Зубрицького-Торисина. На(д) гробом прощався з ним в імені бувших його учеників.

26. IV. 1949. Великодній вівторок, під вечір. Надворі тепло, сонячно, вікно відкрите, сад напроти вікон розпочав зеленіти, збирається до цвіту. Співають пташки в саду, на вулиці граються, покрикуючи, діти. Був у мене на одвідини один з «гнаних і голодних» — пролетар з Млинаровець зі своєю журою. Крім потіхи і заспокоєння — не йшло іншим спомогти. Якраз нині рік, відколи «дефинітивно» приїхав до Пряшова на теперішне помешкання.

28. IV. 49. Четвер, під смерк. В саду через улицю розквітлі в білому цвіті і позеленілі дерева. Паде весняний мирний густий дощ з першим громом. Співають — зл дощем — як і навчас ранку цвірінькають пташки. Мабуть всім поетам, що писали про весняний дощик було так духмяно-лагідно-солодко-мирно на душі, — і краса вічна, як всесвіт.

(Співає) Піє десь когут, лупотять ще краплі з ринви, чути пилення дров і цвірінькають в саду пташки.

До 3-ої години пополудня пильно працював у редакції і друкарні. Після праці трошки під грім і дощ здрімнув. Витай, весняна молодосте!

29. IV. 49. П'ятниця, вечір. Вернувся з підвечірньої прогулянки на грунку за лічницею. Там стояв восени, як ще жовтіли на горах місцями берізки, а нині кругом зеленіли поля і синіли гори. Здалося, що в любові слабо я любив, в молодості слабо молодів. — Скажи мені дівчино всі тайни, признання у всіх поступках, — розумнішим стану. Бо йде весна і літо, — ой, які гарні і довгі дні! — грає вояк на гармонії, жартують другі з дівчатами а я з першими світлами ламп і зірок (літають вже хрущі), повертаю додому з щастям із свідомості першої свіжої жовто-зелені, весни і наступного літа. А в хаті така реальна заява: ютре о едней глашіц ше на

секретариатє а на бригаду працовну! Так, — поезія присолена працею, — це наша весна!

4. V. Вечір. Повернув з районової партійної сходки. День був по справжньому теплий. Розквітлі сади і гаряче сонце. Після полудня був на прогулянку на бережку над Секчовом — місце ще зі студентських літ. Там читав нині Франка: «Борислав сміється». На II чи III річнику семинарії, в сонячне дополудня 17 травня там читав підручник літератури, спостерігаючи хвилюючі від вітру ниви, відчував незрозумілий чорний сум — повернувши до інтернату, одержав телеграму про смерть батька. В той час, після ранку він вмер. Два-три дні до того вперто малювалася мені в уяві картина батька. Дужого, задуманого, в білій сорочці. Так, — дійсність і спомини. Нині — було в природі квітяно-жовтозелено, біло і сонячно. Весна в нашому краю... Яке на вид то просте діло, але яке невисказане, щастя і велика радість — сонячна весна, з розквітлими напрочуд овочевими садами — що заповідають багато плоду.

P. S. Відчинив вікно; теплінь, спокій, присвіт місяця, зорі, і далеко шкрекочуть жаби. Як хочеться посидіти з милою особою десь на лавочці в парку і говорити та слухати довго, довго до блідих зір і сизуватого надранку!

8. V. Неділя. Пополудне: Хмарно. Зранку спав. Під обід в церкві. Післяобіду читав і спочив. Вчора увечорі в слов. театрі; ставили булгарського автора п'єсу «Пан посол». На післявоєнні обставини як шита і для пряшівських лицемирів. Виступив з українськими народними танцями УНТ з нагоди з'їзду партії. Бурно вимогли повторення.

10. V. 49. Вівторок, північ. Повернув з вистави «Сорочинська ярмарка» — на сцені в «Католицькому крузі». Посміявся й насолодився співом.

13. V. 49. Шумить дощ мирно за вікнами на свіжі весняні поля, верхи, долини, села і місто. Весна. Обсипуються білі яблуні в садах за вікнами, густо зазеленіли дерева. Повертаючи з лекцій педфакультета по полудні, посидів у природнім парку міста з колегами. Поговорили і посміялись.

Шумить дощ, — пучнявіє зеленню весна!

16. V. 49. Понеділок, під вечір. Дообіду праця наполеглива в редакції. Після обідпяшнього спочинку прогулянка на мій бережок в природу за містом. Огрівався на сонці, читав і розглядав сонячно-зелений образ весняного краєвиду з високими хмарами над сланськими верхами. Чоло їхне ще рудаве з осені — позеленіють з поцілунком вповні розквітлої весни.

Як глядиш на сонячні весняні далини, узнаєш: варта (було) жити, хочби для того, щоб побачити ту красу в простому образі весняного поля і гір.

P. S. З думок останнього часу: Замолоду має слово організм, матерія, тіло, світ. Чим дальше від неї, молодості, — тим більше перемагає душа над тілом.

23. V. 49. Спанок до зорі. Вчора під вечір і сьогодні газди-млинарів'яни на одвідинах за порадою. Дообіду все ще «бюрократія» з дозволом друку моєї збірки поезій; здається, вже завершення.

25. V. 49. Середа, вечір. Вчора було дощяно; мирно, тепло. Під ніч одвідала Мх — ніч любовна. Але все має свою міру і час!

І з пестощами не грайся понад розвагу, й не заміни на несмак!

Все під міру, з розвагою і все буде свіжосоковите і — успокійливо вдоволяюче.

30. V. 49. Під ніч. Вчора розпахся полями, житами, травою, вітром і сонцем. Читав на лавочці і в траві Коцюбинського «Дорогою ціною»; гарне-гарне, смутне! Вечір любовний, ніч самітня. Й сьогодні з лавочки обдивив поля і гори. Вечір

розмовно-пестливий з сусідським дівчатком. Горяче, як моє серце. Молодик і зірки, і теплінь. З веранди — солодко на душі.

2. VIII. 1949. Приготовлення на подорож. По полудні одвідала Мх; любовно під одхід. Надворі по-справжньо літньому гарячо. Під вечір о 7 годині від'їзд на Прагу.

В поїзді за вікнами місяць. Ніч під спів співподорожниці аж до ранку. І сон не трапив і не холодно.

Вранці — дощано.

Під 10 год. в Празі. Відвідав виставку «Історія революц. боротьби». Квартирую в центрі міста, на Вацлавській площі в готелі «Метрополь Золота гуса». Сонячно-вітряно. Смачно пообідав з пресмачним пивом. Поспав, відослав знайомим поздоровлення. На проході містом зустрівся зі знайомим з часів військової школи в Левочі. По смачних парках, пиві, каві, і проході по Вацл. площі — під спанок. За вікном — високо-зоряно.

4. VIII. 1949. Дополудня прогулянка по Вишеграді. Сонячно і вітряно. Солодко як сперед двома роками. Є в мене вже милі спогади і спільність з ним — з садом біля дірявих високих веж Вишеградського храму. Не хотілося розлучати з ним. Люблю життя монументальність. Після обіду шифою до Модржан; одвідини бувшої української гімназії. Залишила мене шифа, — авто — електичкою до Праги. На Петржині і під вітер на «розгледню». В кіно «Бланік» на барвистий фільм «Арабські ночі». Смачна вечеря по багатому дні. Вдячно глядів на світле «Празьке Єзулятко». Як сонце в далековиді.

З ранку за дечим ходив по продайнях. Насолоджався красою центру міста в сонці, русі і барвах. По обіді прогулянка шифою по Влтаві до Клецан. Сонячно-романтично. Зустріч з циганами зі Словаччини — од Пряшова. І по циганськи привітають: хто покірно, хто недовірливо-образливо. Огрівався і мочив ноги у Влтаві. На повороті — одинока прихільність і смуток за помахом щирим руки і сердечністю. В кіно «Севастополь» на прегарному фільмі барвистому «Робін Год»; публіка плескала. За вікном над стріхами високі зорі і ясне небо десь від місяця. На шифі згадував солодку Лялю: раз — пошлимем сюдою спільно — раді сонцю і щастю.

6. VIII. 1949. Дополудня прогулянка по «Граді» і прощання з висот веж з панорамою красною Праги. По обіді автокарою до Маріянських Лазнів. Прогулянка з познайомленою з подорожі пражанкою і в кіно на закінченні фільмового фестиваля; фільм «Ленін». Місячно, та — сам, але по-мужньому чи «наполеонівському» — заснув.

8. VIII. 1949. Високі Татри — Штрбське плесо під ніч. Місячно. Вчора з ранку за полудне оглядав панораму Маріянських Лазнів. З верху од готеля Краконощ чи реставрації «Панорама» чудовий розгляд на потопаючу в сонці і сріблі рибників, нив, лісів, і верховин, околицю Шумави. О 5-ій годині від'їзд автокарою до Праги. В Плзні — як і в дорозі туди — смакував під час перекуски оригінальне пильзенське пиво. Увечорі ще останні прощальні погляди на золоту Вацлавську площу, вечеря в автоматі «Корона» і під північ до сьогодні обіда подорож до Татер. Ніч була місячна, тепла. Сьогодні після полудня, коли роздобув нічліг, насолоджався прогулянкою навколо озера і полосканням в його прозорих хвилях, огріваючися на сонці. Місячно і — тужно з самоти.

9. VIII. 1949. Около 10 години після сніданку і відослання листівок прогулянка на Попрадське плесо. Огрівався і полоскався в його холодній воді — та насолоджався красою камінних храмів. Попід Остерву через символічний цвинтар долиною на

попрадську станцію і на Штрбське плесо. Од'їзд до Татр. Ломниці і — вечір в Попраді. Приємно проведений вечір в готелі Редута.

10. VIII. 1949. Поворт до Татр. Ломн. моторкою. Лановкою на Скалисте плесо. Виступ на Ломницький шпиль, заблудження під ним. Обпалився і насолодився водою сніговодопадів. Увечері в Попраді і від'їзд.

4. XI. 1949. Минулий тиждень, здається 25. X. був на луках під Соліваром на прогулянку до вечора. Було тепло. Сидів на копі отави і писав... Запив з Митром Юричком і Ів. Масицьою дообіду. Потім лежав, а на цвинтар («Dušičky») вийшов о 7 год. — вже пізно; майже самотній; свічки догоряли, було тьмяно, не — як уявляв — рушно і світляно. Жаль, що не виходить відвідати могили батька і мами. Дам поставити хрест і приїду запалити свічки, та пороздумувати.

14. XI. 1949. Викинув зав'ялі пупці рож зрізаних зпід вікна і покладених до погара. Одна розквітла, дві зав'яли. Останній виплід теплої осені.

По пів другої години ночі з 31. XII. 1949 на 1. I. 1950 рік. Повернув з одвідин в готелі-ресторані «Савой». Зайшов туди по дев'ятій, бо здавалося смутно провести вечір під Новий Рік самотньому дома. Хотілося усвідомити собі чогось, що — Новий Рік.

В «Савою» випив вина 2 деци, присів до столу, присіла побіч і молода сміхуча блондинка-пані з добродушним чоловіком. З непримушеної розмови пригадав собі, що колись перед роками пізнав її в готелі біля станції — тут в Пряшові. Дуже сердечно і симпатично відносилася — повечеряв «парки», випив по друге 2 дц вина і чорну каву. Побажали собі взаімно «Щасливого Нового Року». Попридивлявся п'яницям і теж насміявся їх поводженню — п'яному поліцейному інспекторові, що стративши свій капелюх, майже весь вечір ходив од вішалки до вішалки і примірював на голову чужі капелюхи, а другий пан, який сміявся з него сердечно, воював подібно за стілець, який йому все хтось з гостів посмикнув. (Звадившись п'яні — напоминали один одного поводитись інтелігентно і заявляли, що він інтелігент); та з молодців, що схватились за груди і називали себе гардистами-шовіністами. Розлучилася блондинка щиро-щиро, аж тепло на серці стало. А тепло гріло й по дорозі попід місяць і зорі з товаришем Великим возом посеред неба. І в хаті ще грає радіо — і сентиментально самотньо-солодко з блондинки, спогаду, місячної ночі і зірок.

Прощай, 1949 роче, і вітай новий, юний, як дівоче лице, молодий 1950 роче!

* * *

Перечитав:

Пушкін: Мідний вершник
—„— Полтава (в оригиналі й перекладі)
—„— Барышня крестьянка
—„— Крамской
Гейне: Німеччина (поема)
Пушкін: Сказка о царе Салтане
—„— Руслан і Людмила
Пушкін: Метель — Hóvihar (в мадярському перекладі)
Руслан і Людмила

5. VII.	Кочерга:	Ярослав Мудрий
12. VII.	Едм. Ростан:	Сірано де Бержерак
19. VII.	Грибоєдов:	Лихо з розуму
23. VII.	Blah, Zbořil: Umenie a jeho cieľ	
24. VII.	Dr. Atlasz: Bardejov a Bard. Kúpele	

30. VII.	Пушкин:	Бахчисарайський фонтан
31. VII.	Пушкин:	Кавказский пленник
—„—	—„—	Сказка о попе и о работнике
11. VIII.	І. Белза:	Б. М. Лятошинський
12. VIII.	Я. Смоляк:	М. М. Крушельницький
—„—	О. Зноско-Боровський:	Андрій Штогаренко
4. IX.	O. Dorazil: Představitele evropských literatúr I. díl	
	(По-перше прочитав в 1930 р. як учень III. річн. учит. сем.)	
19. IX.	Ів. Франко:	Із днів журби
27. IX.	Ів. Франко:	«Зів'яле листя» (вперше — в осінь на Мочарі)
18. X.	Є. П.:	Антологія суч. української поезії (вперше на Мочарі)
31. X.	Ів. Франко:	«Мойсей»
19. XI. 49	Ів. Франко:	Поезії
29. VI. 49	„Ako bojovali a zvíťazili robotníci a roľníci v Rusku"	
18. XII. 49	Мирний-Білик: Хіба ревуть воли . . .	
24. XII	Ria Valé: Môj sen o láske	

1950 РІК

2. I. 50. Трудна праця з ранку до ночі з газетою в друкарні. Ввечорі нападав перший серйозний сніг. Забіліло, завіяло. Під північ зварив чаю.

3. I. 50. Служи правді, добру й красі, і це ошляхотить тебе так, що колись на старості літ, на твій білосніжний знимок хтось милим поглядом згадає тебе радо.

(Враження з фотогр. в газеті музиканта Фоерстра — в 90 річчя з народж.)

1954 РІК

Подорожні замітки з поїздки до Рад. Союзу

Прага, 30 вересня 1954 року.

Зранку — турботи з плащем. Наслідок того, що все треба заново набути, все оновити, навіть і персону, щоб приїхати до Москви гідним.

О 11-ій годині на ЦК Союзу чел.-рад. дружби познайомлююча зустріч . . . Голова Союзу — подав інформації про поїздку.

Поїздка культурних діячів — числом 15. Між ними особисто вже знайомі — письменниця т. Лазарова й інші.

Спільний обід в готелі «Палац» на чолі з представником ВОКС-у. Квартирую в цьому ж готелі.

Після спільного обіду — в іншім приміщенні поговір з тостами.

О пів 4 автами на радянське посольство. Делегацію прийняв тов. посол. Щире привітання, інформації про життя столиці — Москви, про факти дружби слов'ян, зокрема про дружні зв'язки і відносини російського й чеського народів . . . Червоне вино і грозно — солодкі. Настрій ще солодший . . .

Вечеря з товаришами по квартирі в готелі художником Гложніком і композитором Кардошом — оба з Братіслави, — в поверховому ресторані на Пржикопах.

2. X. 54. Москва!.. Я написав цю священну назву столиці і з напливу радісного почуття прослезився. Півчетвертої ночі по московському часу, субота, в гостинниці «Ленинградская». Високі тривожні льоти понад біле море хмар, в туманах, понад Польщу з Палацом Дружби у Варшаві, понад звивисту Віслу і Сян, світла Мінська, вечеря на аеродромі, тривожний льот зі скачками над Білоруссю, і — світла передмість Москви над аеродромом. По широкій дорозі асфальтовій з аеродрому після перепочинку в світлому залі, — показалася заря Москви з червоними зірками університету на Ленінських горах. Широкий шлях . . . по ньому йшли люди рідні

по крові з давніх давен. Йшли й вороги, завойовники... Палала Москва на похмуре обличчя Наполеона... Простягав чортяче обличчя вбивця — звір Гітлер, але вона прояснює обличчя тільки тим, хто до неї йде з дружбою й щирим братством. Тим шляхом підходив Пушкін, коли казав: «Но, вот уж близко перед нами, уж белокаменной Москвы как жар крестами золотыми горят старинные главы!». «Москва, Москва, как много в этом звуке для сердца русского слилось!» — сказав інший син великого народу — брата найближчого, найріднішого в світі. Москва, Росія, вже 300-200 років тому дала світові Ломоносова, 100 років тому — Пушкіна, Гоголя, Толстого, Чайковського, революціонерів, дала світові Леніна, взяла на себе тягар змінювати життя на новий лад, на шлях небаченого досі прогресу і суспільного всеісторичного перевороту... Чарівна квартирка з комфортом, коври, заслони і письмовий стіл з приладдям і лампою з казковим виглядом, а за вікном... блистять світла й розливаються іскрами в зарошених від радості очах. Світла великої рідної столиці світу — світла Москви. Чуеш Пушкіне, Шевченку, Гоголе? (Відчуваю тут ваші стопи, бачу красу осяяну блиском вашого зору, погляду, — прийшов до Вас вдячний за насолоду з краси ваших мислей!). Світла Москви, що сяють усьому людству, що прагне чистим серцем приязні між народами. Ви снилися мені світла-зорі Москви, й я вас бачу; вже над ранком, та ще чути гук і шум тролейбусів і автомашин, і сяють світла. Благословенна будь зустріч з тобою, мати! Ти вже навік моя; син знайшов тебе! Здрастуй, рідна!

2. Х. Огляд готеля з 22 етажами. В метро: з Комсомольської площі з чудовою панорамою. Блондинка у вході — мабуть знайома з кінокартини: Чья эта девушка? Інвалід — за нас, за мир. Грандіозний витвір — метро. Казка «колец». В метро — їздячи, читають-студіюють. В парку перед Большим театром: тут приходили Пушкин, Гоголь. Площа — «Дом Союзов» — майже знайома зі сну. Червона площа з білими, червоними стінами. Храм Василія Блаженого (оправляється); пам'ятник Мініна і Пожарського. Перед Мавзолеєм — люди.

Спаська вежа з дзвоном курантів. Чарівна панорама шпилів, веж, будівель, висотної будови за мостом, сріблята ріка Москва, золоті-срібні куполи веж, червоно-зелено-золоті башні; широчінь і висота ліній; — здається все вже бачене, давно знайоме; з котрогось провулку виїде каретою Пушкін. Москва — і бурна, і спокійна, і широка і висока, а всяко самопевна сили і величі. Казковим сном здається освітлена сонцем жовтневим з Кремлівської Набережної! Йду, прохожу добре очі не залишу, добре шию не викручу; так вільно прогулюватись понад сріблисту Москву-ріку — до болю мріяв. Віддих в парку під стінами Кремля. Дістали по 100 рублів. Дівчина: «не для всех»!..

Нарада на Вокс-у про план поїздки. Порішили в Москві побути 7 днів; поїздка до Ясної Поляни; в Ленінграді 4 дні, в Єревані — Арменській РСР 8 днів з льотом, в Києві 3 дні. Багатий обід. — після в «Большом театре» на опері «Руслан і Людмила». Одяг глядачів — святковий. Інтерес за «лишними билетами» у 23 входів: — Это чехословаки, у них не будет. — Вистава опери казкова... Вода — хвилювалася, в повітрі літали дівчата-привиди, оптимізм, реалізм і в фантазії: любовна туга — балетом дівчат, чиста любов перемагає, як над мрячним небом світліть веселого сонця-життя. (Розмова глядачів на різних мовах).

3. Х. Неділя. Сонячно.

Післяобіду (6 годин) знов в Большом театре: «Золушка». Народ, який має таку культуру, — непереможний. Гарні речі діймають до сліз; а в мене очі весь час зарошені від краси...

4. Х. Зранку дощаво. Під обід прояснилося. На сільськогосподарській виставці.

Оглянули декілька павільйонів. Фонтан дружби. По дорозі бачили й останки деревяних старовинних будинків; гарний, чепурний націон. стиль, барвистий, з орізбленням; дряхлі будинки навіть не оправляються, бо їх по плану реконстр. заміняють нові, і високі; робота вже повсюду замітна!..

Ввечорі на виставці кохалися чарівною картиною палаців, фонтанів і квітників. Прогулянка по вечірній світлій Москві — вул. Садовая, Горького. У пам'ятника Пушкіна. Шофер задекламував: «И слух обо мне пройдет по всей Руси великой», я — добавив: «И назовет меня всяк сущий в ней язык». — Оглянули будинки ЦК Партії Рад. Союза. Біля будинку вн. справ шофер: — «Знаете какое это здание? — здесь был тот, самый, — Берия. Тогда его сторожило 20 часовых — кругом здания стояли. Теперь их нет, — сей час их уже не надо».

По вечері до пізна — до світанку писав листівки знайомим.

5. Х. Збудив о 8,30 кравець, який підшив мені задовгий плащ. (Його вкус — вчора пополудні при перебиранні, і готовність праці — прикладна!).

Після сніданку в Музее изобразительных искусств А. С. Пушкина (1912 г.).

Після обіду — о 4 год. відвідини в Союзі письменників СРСР. Присутні були з рад. письменників: тт. Полевой, Чаковський, А. Бек, А. Караваева, Безыменский, — представники преси і інформації, Шмералова та інші. Делегація дала подарки, — Полевой подарил книги з автографом (присвятою).

Потім пройшлися по улиці Горького на Сов. площу. В Больш. театрі на балет «Лебедине озеро».

6. Х. В бібл. ім. Леніна на площі вул. Калініна.

Школярам подарував значки; дівчина мені — комсомольський...

Вчора трошки мабуть простудив голову біля відкритого вікна на вечері, бо трошки болить, і тепер, після повернення з бібліотеки — перепочив, ліг спати від 4 до 6 години. Постукала сервірка, і принесла на руці чай з лимоном, мед, закуски. — Подзвонив телефон о 6-ій, — пора встати, з радіо зміст грузинської пісні: якщо ви побували у нас в жовтні, то напевне побачили в Тбілісі квітку, і ви веселий, бо хто поглянув на неї, той довго буде радісним! (Це — мотто до репортажі буде!).

Ввечорі в «Большом зале» Московской гос. филармонии. Величний зал, — культура облич, одягу, поведення. Музика — заворожуюча. Дівчата-сусідки — Зої! Ніжне обличчя, захоплено усміхаючися тактують головами, — а як треба стануть грізні й непокорені; — сила народу.

Після смачної вечері з гусятиною — на Ленінградський вокзал, і насіли — до Ленінграду...

7. Х. У вікні — видно; ранок. Сходить сонце. Жовті ліси — берізки і берізки стрункі, сосни, ялини. Рівнина... Серебряться широкі ленти рік, понад зелені узберіжжя — чепурні домики осель. Куриться з коминів... Червоно-білі, і дер. домики, йде пара жінок по широкій вулиці присілка, над жовто-зел. гаями — золотить ранне сонце спокій широкого руського простору; йде чоловік, а там жінка з відрами на коромислі через плеча. А там жінка — в село. Одягнені — слушно, жінки з хустинами, ряба сукня, чоловік у піджаку, всі у чижмах. Гребуть по дворах курки. Стоги сіна, й копиці отави, — стоїть ще світло-жовтий овес. Мелькають електр. і телеф. проводи, стовпи. — Вітай, світла Петербурзька осене! Яка ти серцю рідна! Вітай сонячний ранок!

...Крупні доми, модерні вулиці — палаци: Ленінград. Квартира в готелі «Астория». Злодій хотів тут робити бенкет... вже роздали квитки солдатам; не вдалося! — Напроти за парком, улицею — з золотими копулами гранд. храм. І — оглядини міста. Стадіон ім. Кірова на березі Фінського заливу. — Море... Широке, сріблисто-

сіре. Їхали попри Петропавл. кріпост. З золотою шпилею її видно звідси далеко в сизій млі. Вздовж асф. шоссе — парки. Таблиці: В парке воспрещается... Верби над водою, білі лавочки, квіти, люди, діти в парках. Гарний міст через широку Неву.

Ввечорі — в Акад. мал. оперетному театрі на балеті «Мнимый жених». Музика рад. комп. Чулаки — зміст італійський — мало аплодисментів проявляло незгоду, з відсутністю патріотичності.

8. 10. Ввечорі — в Акад. театрі опери і балета: «Медный всадник».

Вибухи патріотизму, Дудинський, Сергеєв — Браво! Браво! Дуди-нський! Дівчата над оркестр, на ярусах добре не випали. Я силою затримував плач — ходжу з ними, їмо, плескаємо, сміємось, говоримо, — давно засіяне сім'я любові було знецкоджуване покидьками; аж тепер під справжнім сонцем розквітло. Чи в Третяковці, чи в Ермітажі — з любовю й пошаною говорили про сестру Україну. До обіду діткнувся стола, стільців, ліжка, телефону, де працював Ленін. Ввечорі зайшов до ложі в театрі — «імператорської».

Краса архітектури в театрі, одяги, гарні дівочі обличчя, — який культурний, народ, що так вміє цінити своє рідне, так вміє шанувати й любити своїх митців!

9. X. Від 11.30 до 3.30 проходився по Невському проспекту.

Оглянув дім Енгельгардта (Лермонтов), дім видавця Гоголевих книг, — Держ. бібліотеку (Крилов). В кіоску виступ продавця з товаришкою-покупницею: — Опираєтесь, і шкоди більше як заробку. — Не виливайте гнів на мене, я ж вам казала «простите».

На вулиці чистильник обуві. Кормлення голубів на сходах польського костьола. Мама перемовляла хлопчика додому. В магазині «Пасаж». На Анічковому мості. В парку з пам'ятником Єкатерені II-ій. Театр драми ім. Пушкіна... В аптеці — лат. написи на шуфладках. В книжному магазині — чхсл. літ. Тролейбусом до «Асторії». Ательє мод. В магазинах рух, світла, пишнота-багатство. В парках шурхотить жовте листя; осінній сум невського похмурого небозводу. Проблиск сонця на Невському. Рух, перехід — заплутав. Машини згори й здоли. Широка вулиця, тротуари, полоса парку між роздвоєним тротуаром. Гарні, поперечні річки... Коні на Анічковому мосту — робота Клодта — XIX ст. В магазині «Маруся!» Сьогодні ранком відослав листівки і листа знайомим і близьким.

Ввечорі в «Театрі комедії» на прегарну комедію Остр. «Волки и овцы». В буфеті продавчиця — «Пару копійок хибує» — «Єрунда! — беріте!»

10. X. 54. Змінюються делегації одна по [о]дній — поляки, мадьяри, китайці, англичани, фіни, французи...

У моря — вітряно, дощано, — бурно. Біліли гребені хвиль. Чайки били крильми. Сосни, Русский музей.

В Літньому саду. Паде густо й шурхотить листя. Ваза, пруд, дорожки, статуї; багато, — славна огорожа од Неви. Прекрасна набережна з видом на... Неву, Аврору, Кирова, міст, П-п кріпость.

В парку у пам'ятника Крилову. Тут зрисовував статуї Шевченко... Гарніші за мармл. статуй червонощокі дівчата-прогульковці, з щебетом і сміхом.

На огороді таблиця: Стріляв 4. IV. в 1866 р. Каракозов революціонер на Александра II. Домик-музей основателю парка Петру I. Біля статуї краси і «сладострастия», над змієм, з голубкою на перед. — фотогр. молодь.

По «Дворцовой набережной» попри Неву — вітряно, — моряно-красиво. «Мраморный дворец» до розова. «Дворец ученых». Сизий вигляд Неви і околиці. Білі лямпи як молочна путь, палаци, на левах — хлопці. Багато фотографуються. І вітер, вітер

навський гріє мир і розквітає серце. А Нева б'є о граніти. Через Васильк. остров, міст, по Університетській набережній; квіти, ходці, лодки, жива робітниця молода, прогульковці, молодь, веселість, — в парку пам'ятник «Румянцевым победам». Академія художеств... Тут вчився Тарас... — Міст лейт. Шмидта, величезний рух, електрички, трол., люди, чарівна романтична картина домів, церкви, коминів, шиф, парусів, кранів, і бушуючих хвиль Неви, хмари, світла з присмерку темносизо-голубого, — на пам'ятник Петра, палаци над Невою, мости, електрики, золоті копули і шпилі — і парком у Клубу матросів, з спів. шеренгою матросів майбутніх, — в напрям Собора Ісааківського з світлами і золотом. Розсвітилися лампи-світла. 6-година — світлий вечір. Пакування до від'їзду.

Я гуляв понад Нев'ю... Цей незабутній день насолоди залишиться назавжди в серці! До побачення Чарівна Нева! — місто Петра й Леніна!

Ввечорі по дорозі до театру на оперу Чайковського «Мазепа» в Театрі Кирова.

По дорозі на Московський вокзал — ще і ще гляну на чарівний, любий, рідний Невський — до побачення нового, славний! Дзеркальний від дощу і золотий!

Поеза двинула. Капли дождя — это слезы прощальные с милым-милым Ленинградом!

11. X. По ранку — на дорозі до Москви... На Ленінгр. станцію. Рукували новобр., — з гармошками, співом, в супроводі близьких — рідних. Був і підпитий дехто. І знов по матірньому тепло і щиро прийняла Москва. На 14 етажі. З видом на далекі висотні будівлі, стріхи, доми, вежі, з музикою радію, — голосом Москви. Вигляд на Кремль.

Прогулянка ст. метров, з Кр. площаді — пішки на Котельнич. набережну до висотної будівлі. Назад до Кр. пл. автобусом, — пішки до метро на Горького улиці. Біля Кр. площі дівчина — мабуть з Закарпаття і жаль — довго жаль, що не запитав. Але вони всі подібні, — бо — рідні! Біла хустина, синя блюзка і зелена суконка...

— Вы не иностранцы, вы наши друзья! — сказав нам тов. із ВОКС-у. Так я прощаюсь понад береги ріки Москви і вчора — Неви!

Ввечорі — в Моск. гос. театрі естради на «День его рождения» — красота! — «Наші поети не літають на пегасах, вони їздять на тракторах, екскаваторах. Навіть Татяна змушена писати листа так:

«Я вам пишу,
чего же боле,
выходите все вы в поле»...

12. X. Обговорення змісту романа А. Бека «Волоколамское шоссе» з героем боїв.

Ввечорі в філіалі МХАТ на Горького «Дачники». О півночі 5 з нашої делегації одлетіло до Арменії. Ми — завтра.

Єреван, Арменія, — 14. X. 54... Тіло ще ниє і хвилюється колиханням понад чарівне царство гір-велетнів при заході сонця за темні хребти Арарату... Ох, гори, гори, осяяні і хмурі, — фантастика знайома зі снів мені, — чарівне царство Демона! Повторяв понад вами уривки з віршів Пушкіна: «Казбэк», «На холмах Грузии лежит ночная мгла», — а тепер пригадую описи про життя горців в саклях, — з літератури... А Арарат сніжний, — справді з сідлом з боку на вершині виглядає як пристань корабля... Така картина й породила легенду знайому в дитинстві з біблійських оповідань батька коли полягали спати. Ну, а тепер, — вітай, знайомий Арарат, — вітай древня, сонячна Арменія!

15. X. Ввечорі в кінопрокаті гляділи дві кольорові місцевої вироби кінокартини: «Води Севана» (1952) і «Тайна гірського озера» (1954).

На горбі над містом — чарівний вигляд на зоряний Єреван. Каже тов. Гложник,

що подібний вигляд має Неаполь. Зоряно, вітряно. На приїзді (автобусом) до готелю збачив, що записника мого нема! — певне випав, коли на другій остановці вискакував на мур, щоб ліпше оглянути освітлене місто. Пустилися автобусом шукати, але товариші пристановили! Нотес ще там знайшов т. Кардош. Звеселів. Після вечері поспівали трохи, але — не зовсім клеїлося.

17. X. Неділя. Зранку в подорожі до озера Севан, відвідали міський критий ринок. Величезний, багатий, гігієна, з світлами. На всяку погоду і час.

Асфальтове... шосе на височінь 2000 м. — навколо почва кам'яниста, рідко смуги стернянок чи поораниць. З боків жовті, безлісі, кам'яні вали гір; вершини найвищих — засніжені. Оселі — рідко, — кам'яні хижини без дахів, і з дахами, червоною, сірою черепицею. Рідко мелькне домик з ганком, дахом, стріхою висунутою, ованкований, обілений, на наші подібний. Без садів, без зелені. Двори — чисто виметені. За гратами вікна, заслони, квіти. Люди — брунати, дівчини й гарні...

Пшениця на горах до 2000 м. — штучно орошувана з водохранилищ і озера Севан.

Бувший острів на Севані — з камінними 2-ма церковцями з однорам. хрестом і банею (східній тип) з IX (864 р.) віку. Вода в озері від блакитної, зеленої до білосріблистої, вали гір — як зачаровані кам'яні пусті гори на місяці. Над озером — гостиниця «п'ятиминутка». Ходять екскурсанти і з провінцій — автобусами. — Веселі, співаючі. Молодь нам взаімно махає руками.

19. X. В універмагу. Все! Пригода з родильницею. Зонтики, блюзки, вложки, папери до нотеса. Оглядав курдистанок.

На виступі Держ. ансамблю нар. інструм. при радіокомітеті...

Підвищене почуття що схватило мене зпочатку — не залишає мене повсякчас, все тисне сльози насолоди на очі! Руді гори-вали, води сині озера Севана, чорноокі, широколиці, червоногубі, в чорно-, темносиніх одягах армянки-красуні, — все навіває, оп'янює млистим опіем араратських чар, підносить над сріблисті сніжо-білі вершини, що навколо пнуться!..

20. X. Вранці о 8-ій виїзд автобусами до Тбілісі. Сонячно. Єреван у всій красі нас проводжає. Краса навколишніх буро-сірих гір, — велична краса на прощання з Єреваном озера Севан. Навколо вулканична горбовина. В музеї останки поселень з дна озера. У оз. Севан — пригода з грузовиком.

21. X. ...Сонячно, — чарівно: справа — вежі на горбах над Курою, зліва — здрастуй гордий Кавказ, біла твердиня в височезній блакиті неба!.. Висота 7000 м. Відтіт з Тбілісі через Ростов на Дону до Москви...

24. X. 54. В чесл. радіомовленні — особисті враження з відвідин в СРСР. Прохід. На площі Пушкіна, біля пам'ятника. На Тверськом бульварі — в парку. По Горького улиці на Красну площу. Море люду і авт. (Из Тверського к Казан. вокзалу? — Ну, к вечеру дойдете!). Сів на тролейбус.

Мужчина — женщині парадниці: «пропадочная!» — Майор запротестував проти такої грубості.

Купив ушанку. Перейти всі відділи — 6 годин. Чар світел і людей.

Ввечорі в «Большом театрі» на «Дон Кихот». До свидання прекрасний «Большой театр!»

Одержали дарунки од Вокс-у.

Затерявся чемодан. Найшовся у члена делегації. Зав. етажом від радості прослезився.

На Київський вокзал — казка світел, барв, руху. Гарний, величезний Київський вокзал. Величезний, критий, новий. Вперше глядів тут в почекальні в телевізор. Теп-

ле прощання з московськими друзями. Широковій дав журнали «Др. вперед»! До свидания матінко Москва! Ознайомив декотрих друзів з власною творчістю. Казали: «Чого ти раніш не показував?!» В поїзду — світла. Рівнина... Великий віз — небо ясне. Годинник на станції — як в Пряшеві — пів десятої.

Зорі — далеко.

25. X. ...Доми, колії і — Дарниця. І зправа, впереді, на горбках — Лавра висока! Вітай, Києве! Дніпро!

Ну, і в місті. Привітали нас квітами. В готелі «Интурист» повечеряли, тости. Булаховський. По вечері пройшовся по Хрещатику. Гарний, рушний, світлий, високий.

27. X. 54. Київ.

О 6-ій год. на III. з'їзді письменників Рад. України. У палаті Верх. Ради УРСР. З делегатів наших присутні: Травнічек, Кубка, Лазарова, Горак і я. Сидимо в другому ряду з лівого боку від входу у президійних місць. Відкрив т. Корнійчук. В президії бачу тт. — Рильський, Тичина, Вишня (опл.), Симонов. Доповідь читає т. Бажан. Бачу Малишка, Ле, Скляренка і інших. Не перерві тов. Гончар і Дмитерко познайомили нас з Тичиною, Палладіном. Оскільки членам нашої делегації дальше не хочеться бути, — ми на перерві від'їхали до готелю. Я хотів ще залишитися, але тов. Кубка саркастично запримітив, що це бувби «укр. сеп.[аратизм]»! Гончар згадував за статтю про наш журнал в 9 № «Дніпра».

29. X. В Софійському соборі. Саркофаг св. Ольги (X в.). Картина Марії (6 м.). Саркофаг Яр. Мудр. Внизу у пристані. Дві студентки — по-своєму. На «розглядні» — сонячно, просторо розлився синій Дніпро. Співає по радіо хор знайомі закарп. співанки. Мальовничі хмари на овиді. Над Подолом в синій блакиті кружляють білі голуби. Екскурсії. Зелені тополі. Пароплави. Трамваєм на Хрещатику до магазину на Толстого площі, купив речі. В стереокіно на «Алеко».

Ввечорі на прощальному вечорі між іншими: голова інституту історії Шевченко, композитори Козицький, Филипенко, художник Григор'єв, філолог Булаховський.

По обіді на нашій вулиці виходила від фотографа весільна пара до авта. Молодиця в білому крені.

Погода не для льоту, з аеродрому нас завернули. Ввечорі в кінотеатрі «Комсомолець України» — «Земля», укр. говорена кінокартина. В публіці при поцілунку хтось цмокне і — сміх, на чутливих місцях блистять сльозами.

31. X. 54. р. Неділя. Любовні прояви, як завжди майже — пізньо. Гарна ця дежурна білявка! Й сміюча! На аеродромі — звеселив всіх грою на роялі тов. Журавель — дзвінкими мелодіями укр. і рос. пісень.

Вилетіли о 10.10 за моск. часом. — Ще по дорозі на аеродром — в ранковому сонці височіли доми, блистіла позолотою вежа Софії, Лаври, сріблився Дніпро. На прощанні дав на спомин тов. Журавель з УОКС-у «Світанок над селами». Втішився і запримітив, — «Чому цю книгу не було вислано ОУКС-у?». Піднялися. З сизих туманів сріблються ленти Дніпрові, спливають села, містечка, нові, гарні доми, вулиці спорт-площадки, стадіони, жовтіють в селах ще садки, — навколо сіл рябіють загумінкові смуги а відтак — широчезні колгоспині лани чорно-буро-зелені! До побачення, благословенна земля! Минув Дністер, — засріблився Буг. Синіють зліва Карпати, вершини засніжені. Типові церковці з липових окрас виглядають банями. Стріхи домів, чепурних господ. будинків, криті барвистою черепицею, етернитом, села — густо. Й ниви смужкастіші, кривулькасті, кращі — рівні були! Чарівні сині вали прикарп. верховин в срібному, сизому просвіті під золтим сонцем. Привіт, Львове! — Ріка Сян — рад.-пол. кордон. Смужки піль-нив і кривулясті стрічки Сяну. Впереді зліва Татри. Як купочка синя в порівнянні з білими шпилястими хребтами Кавказу.

ЕТНОГРАФІЯ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕГЕНД ТА ПЕРЕКАЗІВ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

МИХАЙЛО ГИРЯК, ДОСЛІДНИЙ КАБІНЕТ УКРАЇНІСТИКИ ПРЯШІВСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ КОШИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. П. Й. ШАФАРИКА

Проблематиці історії дослідження легенд та переказів українського населення Східної Словаччини в науці досі присвятилась мінімальна увага. Окремі констатування загального характеру не дають і не можуть давати цілковиту картину про дане питання. Важливість даної проблематики не вимагає особого наголошення. Усвідомлюючи даний факт, нижче будемо намагатись в якомога вичерпному плані подати історію дослідження легенд та переказів українського населення Східної Словаччини від кінця XIX ст. до сучасності. Крім легенд та переказів, як двох споріднених прозових фольклорних жанрів, звернемо увагу читача ще й на такий словесний вид, як, наприклад, бувальщина та оповіді із життя. Для висвітлення поставленого тут питання нам послужили періодичні видання кінця минулого століття та 20—70-х рр. цього століття. Користались ми і деякими неперіодичними виданнями. Повз нашої уваги не пройшли і найновіші записи легенд, переказів та оповідей із життя, здійснені дослідниками в українській етнічній області Східної Словаччини на протязі трьох повоєнних десятиріч.

Одним з перших, хто цікавився народними легендами українців Східної Словаччини, був західноукраїнський вчений-фольклорист В. Гнатюк. Як відомо, В. Гнатюк здійснив у Закарпаття свої три подорожі. Крім казок, він цікавився і легендами закарпатців, в тому числі і українців Східної Словаччини. Між іншим, В. Гнатюк і сам говорить: «Матеріали, зібрані в часі тих трьох подорожей, розділив я на дві части: до першої прийшли легенди і новели, до другої увійдуть казки, анекдоти, байки і оповідання історичні»[1]. Як можна здогадуватись, В. Гнатюк в українські села Східної Словаччини потрапив під час своєї другої подорожі, здійсненої 1896 р. В липні того ж року молодий вчений проходив таки-

ми східнословацькими українськими селами, як: Убля, Кленова, Розтоки, Улич, Збуй і Новоселиця. Однак, не в кожному із тут наведених сіл він записав фольклорний матеріал. Під час цієї подорожі В. Гнатюк записав цінний матеріал у сс. Убля, Улич та Збуй[2]. Особливо в с. Збуй вченому пощасливило виявити талановитого носія та інтерпрета народних прозових творів. Тим носієм та інтерпретом, як відомо, був Михайло Пустай, бідний селянин, що представився широкій читацькій громадськості своїми багатими знаннями з народної прози. В. Гнатюк на адресу збуйського казкаря зауважив: «Не можу ту також не сказати кількох слів про своїх оповідачів. Найліпшим оповідачем, якого я здибав в часі трьох подорожей по Угорській Русі, є безперечно Михайло Пустай в Збую. Він оповідав мені цілих шість днів від рана до вечора, а коли я шостого дня, примушений обставинами, мусив покинути Збуй і попрощатися з ним, він заявив мені, що потрафив би ще пару днів говорити... Очевидно, що се не мала шкода, що я не міг з його пропозиції користати»[3]. Нині важко встановити, наскільки більш об'ємним був би репертуар народної прози, культивований М. Пустаєм. Однак, можна здогадуватись, що поряд з іншими зразками народної прози він був би повідомив ученому і цілий ряд дальших легенд та переказів, які не були чужі його натурелу. Успіх дослідження народної прози, здійсненого В. Гнатюком в Закарпатті та Східній Словаччині, крім іншого, обумовлений і таким чинником, як всебічна допомога, якою він користувався з боку тамтешнього трудового населення, але й з боку окремих осіб, з якими йому доводилось зустрічатись. Цей факт стверджують і такі слова, висловлені В. Гнатюком наприкінці вступу до третього тому «Етнографічного збірника»: «Випускаючи отсю свою книжку в світ, складаю ще щиру подяку всім тим особам, що чим-будь спомогли мене в часі моїх подорожей, особливо Ом. Жатковичеві в Стройні, Ем. Егрешю в Галятині, Ол. Митракові в Ворочеві, Матяцкові в Дусині, Мустяновичеві в Кушниці, Грабовському з Задні і Репаєві в Ублі»[4]. Із всіх тут названих осіб тільки ублянський Репай представився В. Гнатюку, як казкар, який володів і жанром легенд. Він стояв ближче до народної культури, як священослужителі, які хоч і підтримували розгортання вивчання народної духовної культури, самі ж у помножуванні її надбань участь не брали. Але й саме позитивне ставлення названих вище закарпатських священиків слід оцінювати позитивно, головне, тоді, якщо усвідомимо, що дослідження народної культури «богом і людьми забутої землі» у випадку В. Гнатюка не було самоціллю. На велике значення зібраного і опублікованого фольклорного прозового матеріалу вказав сам дослідник: «Нарешті висказую своє бажання, щоб отся книжка, попавши в руки угорських русинів в 100-літній ювілей відродження нашої літератури, дала початок до відродження літератури в народній мові і на Угорській Русі. Се й буде найбільше щастя для мене, яке коли могло би мене подибати»[5]. І, справді, фольклорний прозовий матеріал, зібраний В. Гнатюком в Закарпатті та Східній Словаччині і опублікований у Львові, відіграв важливу роль у формуванні закарпатської народної культури та народної культури української етнічної області Східної Словаччини. Міцну позицію серед того матеріалу мають народні легенди, записані вченим в усіх основних україн-

ських районах Східної Словаччини. Більш конкретно про це питання будемо говорити в дальшому викладі нашої теми. Тут ще хочемо звернути увагу читача на те, що хронологія висвітлювання вище поставленого питання буде детермінована принципом класифікації неказкових фольклорних прозових жанрів.

Вже на початку треба зауважити, що міфологічних легенд в межах української етнічної області Східної Словаччини не збереглось багато. В. Гнатюк, незважаючи на те, що він відносно найдавніше збирав закарпатський прозовий фольклор, не записав ні однієї тамтешньої міфологічної легенди. Тільки через три десятиріччя зразки цього виду творчості народу в українській етнічній області Східної Словаччини записав І. Панькевич. С. Кравець із с. Блажів 1929 р. дослідникові оповів зразок, який названо «За шьвітиуко»[6]. Даний зразок є своєрідним докладовим матеріалом про світосприймання місцевого українського населення. З питанням світосприймання та забобонності поєднані і такі зразки народної прози, записані І. Панькевичем від С. Кравця, як: «Пінязи шя пресушують»[7] та «Гмертый з Вівшавіцы»[8]. До того ж роду відносимо і такий зразок народної прози, як «За Чорнокняжника»[9], записаного І. Панькевичем від інформатора Вислоцького із с. Литманова на Старолюбовнянщині. З ім'ям Вислоцького поєднано і такі зразки народної прози, як, наприклад: «Шаркань Дюрій»[10] та «О богыні»[11]. Oba тексти відбивають найдавніші уявлення людини про навколишній світ. Названі тут зразки народної прози близько стоять до народної демонології, які генетично відносяться також до найдавніших форм світосприймання людиною.

До другого виду легенд відносимо апокрифічні легенди. На відміну від міфологічних легенд, апокрифічні легенди в українській етнічній області Східної Словаччини зустрічаємо частіше. Їх записування в даній місцевості започаткував В. Гнатюк. З його іменем поєднано цілий ряд записів апокрифічних легенд. М. Пустай 1896 р. вченому оповів такі апокрифічні легенди: «Про Содому і Гомору»[12], «Соломон дитиною, парубком і царем»[13] та «Соломон і його жона»[14]. Всі ці апокрифічні легенди відносимо до підрозділу, який названо — «Про царя Соломона». Дяко-учитель із с. Убля (Репай) В. Гнатюку оповів апокрифічну легенду «Богородиця і її служанка»[15]. І цю легенду відносимо до щойно наведеного підрозділу легенд, записаних В. Гнатюком. В підрозділі «Легенди про Христа і його учеників Петра та Павла» читаємо такі апокрифічні легенди, записані В. Гнатюком від М. Пустая: «Як бог роздавав народам долю»[16], «Христос, Петро і Павло молотильником»[17], «Христос — лікар і жид»[18]. Там же, під номером 29, В. Гнатюк опублікував п'ять окремих легенд апокрифічного характеру: «Христос і св. Петро та Павло»[19], «Петра б'е баба на нічлігу, а відтак п'яниці в корчмі»[20], «Петро збирає черешні з пороху на дорозі, а відтак краде колач, з котрого повстають гриби»[21], «Юда. (Про кровосумішника)»[22]. З ім'ям М. Пустая поєднана ще й така апокрифічна легенда, як: «Христос сватом»[23]. До того ж підрозділу апокрифічних легенд В. Гнатюк відніс ще й легенди, записані від дяко-учителя Репая із с. Убля: «Про графа Теофіста. А»[24] та «Щастя і Нещастя»[25]. Остання із тут названих апокрифічних легенд має свої варіанти. Перший з них 28-го березня 1963 р.

в с. Березовець Гуменського округу повідомив нам В. Мицак і названо його «Бідняк і його доля»[26]. Другий записано від П. Ілька із с. Бодруджал Свидницького округу. Його названо «Про Мотузаря»[27]. М. Пустай В. Гнатюку оповів ще легенду «Чому кальвини ходять з квітами до церкви?»[28], С. Лабанц із с. Улич Гуменського округу культивував апокрифічну легенду «Ангел на службі в монастирі. Б»[29]. Легенда «Про рицаря і смерть»[30] записана В. Гнатюком у с. Збуй від М. Пустая.

Отже, бачимо, що збуйський казкар М. Пустай представився В. Гнатюку, а посередництвом ним записаних і опублікованих легенд і всій громадськості, як талановитий носій та оповідач апокрифічних легенд. Загалом, М. Пустай оповів ученому 14 апокрифічних текстів, дяко-учитель Репай — 3 тексти, а С. Лабанц — 1 текст. В цілому В. Гнатюк під час своєї подорожі по вищевказаній місцевості (Снинщині) записав 18 апокрифічних легенд.

Збирання народних легенд подорожуванням по Снинщині В. Гнатюк не припинив. В 1899 р. вчений здійснив свою другу породож по території Східної Словаччини. В тому часі він побував в 11 українських селах Східної Словаччини: Чертіжне, Шамброн, Великий Липник, Орябина, Сулин, Вишній Свидник, Литманова, Якуб'яни, Кремпах, Кружльов та Мальцов. Саме в цих селах В. Гнатюк цікавився народними казками, легендами та піснями. Зрозуміла річ, найбільшу увагу він присвятив народним казкам. В цьому жанрі і найбільш успішним було його подорожування по українській етнічній області Східної Словаччини. Щодо кількості матеріалу на другому місці стоять саме легенди. Таку позицію даний фольклорний жанр займає і в матеріалі, зібраному В. Гнатюком під час другого його подорожування по Східній Словаччині. Нижче вкажемо на це явище більш конкретно, спираючись при цьому на відомі нам тексти легенд, записаних в межах щойно наведених сіл.

Як під час своєї першої подорожі в Східну Словаччину, так і під час другої подорожі В. Гнатюку не вдалось записати жодного тексту міфологічного характеру. Більш успішним було його збирання апокрифічних легенд. В. с. Чертіжне на Меджилабірщині В. Гнатюк від М. Легоцького записав такі апокрифічні легенди: «Св. Петро і Павло при перевозі»[31] (передруковано в праці вченого «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» — «Св. Петро і Павло при перевозі»[32]), «Св. Петро з Павлом на весіллю»[33] та «Вірний слуга»[34]. В липні 1899 р. В. Гнатюк зустрівся із шамбронівським селянином П. Бобульським. Від нього західноукраїнський вчений записав легенду «Як газда продав богові воли»[35]. Ту ж апокрифічну легенду В. Гнатюк передрукував у своїй праці «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» під тією ж назвою[36]. П. Бобульський культивував ще й такі апокрифічні легенди: «Як хлопець заслужив собі царство»[37], «Чудо М. Повчанської богородиці»[38], «Пімста св. Петра»[39], «Христос і три газди»[40], «Як невинного були повісили»[41] та «Подорож до пекла»[42]. Доцільно зазначити, що апокрифічна легенда «Подорож до пекла» в межах української етнічної області Східної Словаччини має ще дальші чотири варіанти. Перший з них записів І. Панькевич 1927 р. від А. Ткача (с. Ястреб); названо його «О Мадеюшові»[43]; другий записав М. Гиряк 1962 р. в с. Руське Гуменського округу від

Ю. Шамулки і несе назву «Легенда про Мадея»[44]; третій М. Гиряку 1965 р. оповів І. Мотика із с. Довгуня Свидницького округу і опубліковано його під заголовком «Легенда про Мадея»[45] і четвертий 1970 р. М. Гиряк записав «з уст» М. Малатяка із с. Чабини Гуменського округу. Цей варіант названо «Легенда про Матія»[46]. В с. Сулин 1899 р. В. Гнатюк народну прозу записував від М. Климчак. Оповідачка оповіла вченому три апокрифічні легенди: «Як Христос карав жінку на просьбу св. Петра»[47], «Як корчмар був конем»[48] та «Ангел на службі»[49]. Легенда «Як корчмар був конем» була передрукована В. Гнатюком у праці «Русини Пряшівської єпартії і їх говори»[50].

В с. Вишній Свидник В. Гнатюку народні прозові твори оповідав Я. Лешко та М. Антоник. Від них були записані дві апокрифічні легенди: «Як Соломон занімів»[51] (Я. Лешко) та «Соломон, його мати і мудра дівчина»[52] (М. Антоник). Останню з цих двох легенд В. Гнатюк передрукував у своїй праці «Русини Пряшівської єпархії і їх говори»[53].

П. Віра із с. Литманова Старолюбовнянського округу 1899 р. В. Гнатюку оповів дві апокрифічні легенди: «Чортові записався і до неба дістався»[54] та «Богацький син». Легенда «Чортові записався і до неба дістався» була опублікована, як мовний зразок у праці В. Гнатюка «Русини Пряшівської єпархії і їх говори»[55]. Подібно й апокрифічна легенда «Як святий Петро був два рази битий», записана В. Гнатюком 1899 р. в с. Кремпах Старолюбовнянського округу від М. Маласти, була двічі опублікована. Вперше в «Етнографічному збірнику»[56], а вдруге в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка»[57], як ілюстративний матеріал. З ім'ям М. Маласти поєднана й апокрифічна легенда «Дві дороги»[58], записана В. Гнатюком у липні 1899 р.

Отже, бачимо, що В. Гнатюк започаткував не лише наукове дослідження народних казок української етнічної області Східної Словаччини. Заслуга цього західноукраїнського вченого полягає і в науковому підході до збирання, публікування та вивчання місцевих народних легенд. Перевагу в цьому дослідженні, як переконуємось, мають апокрифічні легенди. В збірках В. Гнатюка, упорядкованих із прозового матеріалу, записаного на Східній Словаччині, інші види легенд виступають дуже рідко. З явищем запису героїчних легенд там майже не зустрічаємось, хоч не можна припускати, що саме наприкінці минулого століття такі твори не побутували серед українського населення Східної Словаччини. Нині треба шкодувати, що такий важливий фольклорний прозовий вид пройшов повз уваги серйозного вченого.

Не малу заслугу в дослідженні легенд українського населення Східної Словаччини має і другий західноукраїнський вчений-мовознавець І. Верхратський. Він, як знаємо, майже одночасно з В. Гнатюком досліджував українські говірки Східної Словаччини. Цікавлячись мовою тутешніх українців, він записував і фольклорні зразки — казки, легенди, пісні, прислів'я, загадки, веснянки тощо. Окреме місце серед цих записів займають народні легенди. Чи не найчастіше виступають там апокрифічні легенди. На відміну від В. Гнатюка, І. Верхратський, мандруючи по українській етнічній області Східної Словаччини, ішов від заходу на схід. Так і опубліковано матеріал, записаний ним в даній місцевості — починаючи українськими населеними пунктами Старолюбовнянщини

і кінчаючи селами Меджилабірщини. Вже при іншій нагоді ми вказали, що І. Верхратський, публікуючи фольклорний матеріал, подавав неповну паспортизацію цього матеріалу. Так могло статися, що нині не знаємо ім'я ні одного інформатора, з яким учений прийшов до стосунку. Знаємо тільки приблизний час запису того чи іншого фольклорного зразка, автора запису та населений пункт, де було записано той чи інший зразок. Сказане повністю стосується і народних легенд, записаних І. Верхратським в межах української етнічної області Східної Словаччини. Незважаючи на це, фольклорні тексти, зібрані й опубліковані вченим, не втратили на цінності. І в сучасному відносимо їх до числа найбільш сумлінно записаних фольклорних зразків в межах української етнічної області Східної Словаччини.

До числа апокрифічних легенд, записаних І. Верхратським в українських селах Східної Словаччини, відносимо такі тексти: «О рыхтарю, што у єдной гдовы купів корову та потом не хотів заплатіті і гдову дав до права»[59] (с. Орлов Старолюбовнянського округу), «О Ісусі Христі, як куповав хліб у пекаря; пчола з боского чела»[60] (с. Бехерів Бардіївського округу), «Як то пан бог выправил Петра на тот світ, чі там споминают люди бога»[61], «Як Ісус Христос ходіл з Петром по шьвіті, як Петро наглый украл лахы, што б ся оболочи; як дали зішли ся со жыдом та трьоми з'єднали шя великы стогы молотити»[62] (с. Вишній Мирошів Свидницького округу), «Як Петро Христу гварил, чом каре винного і невинного, а сам вшыткы пчолы згубил за то, што го єдна вкусила»[63], «Як то Петро по свої просьбі еден день быв богом»[64] (с. Кечківці Свидницького округу), «О тім, як Христос нарадил Петра, коли Петро продавав бодливого буяка на ярмарку»[65], «О тім, як ішол Ісус Христос із Петром та мали єдну гуску печену на выжывління, а Петро потаємно єдну ногу гускы з'ів та потом хотіл перед Хрістом циганити, што гуска мат лем єдну ногу, але ся заганьбил»[66], «О тім, як Христос із шьватым Петром при воді спали в полю»[67], «Ішол еден з возом на штырьох волох брез воду та не хотіл Христа перевести, а худобный з двома бычатами та перевіз Христа. Яку заплату ім обоім удумал Христос»[68], «О тім, як Христос з Петром вандрувалі, не моглі ночувати у краля, бо їх выгнал зоз двора, та переночувалі у єдного гарбаря. А вночи Христос переніс гарбарку до царского двора, а кралеву — до гарбаря»[69] (с. Кружльова Свидницького округу), «Як Ісус Христос з шьватым Петром ночували в хыжи єдного піяка, а Петро был два разы битый за то, же нукал газду їсти»[70] (с. Вишній Свидник), «Зашто на воді світ стоіт»[71], «Якый талант бог дал вовкові і як вовк злукавив»[72] (с. Бодруджал Свидницького округу), «Як то Ісус Христос з святым Петром і Павлом просили са газды, што їхав зо штирма волами із порожнім возом, жебы їх перевіз брез велику воду та тот газда не хотів — як тот бідный чловек, што ишов з маленькыма бычатами, їх перевіз. Заплата обом»[73], «О худобні гдові, што мала п'ятеро дробных дітей і захворувала, до котрой бог небесный посылав смерть»[74], «Як Ісус Христос ішов із Павлом, а Павел концом хотів дакус посмотріти на свальбу, хоц му Христос гварив, щтобы не шов там, бо буде споневіряный. Але Павло пішов, а п'яны люде го побили. Потом Христос із Павлом дале ішли і стрітили чловека, што хпив са в корчмі та о своіх силах не міг іти домів. На слово

Христа Павел взяв того п'яного і припровадив го до дому. П'яный дякував Павлови і казав, што уже веце не буде ходити до корчмы»[75] (с. Чертіжне Гуменського округу), «Ісус Христос с святым Петром просили ся у газды на ніч; та газда дав ім кучу, жебы спали. Зарань Христос пішов дале, а газда побіг за ним, та перевернув го Христос в коня і поіднав того коня фурманови на рік. По рокови відобрав того коня і знов пришли до хыжы того газды, де спали в кучи. Коня нагнав Христос в капусту в загороді, а сам гвойшов до хыж та казав женці коня з капусты выгнати. Жена выгнала коня та добре набила і заперла до той самой кучи, де Христос ночував. А Христос с святым Петром ночювали в хыжи. На другый день рано Христос знов того газду справив шльовском»[76] (с. Збійне Гуменського округу).

Як переконуємось, І. Верхратський вслід за В. Гнатюком поклав солідну основу в дослідженні легенд української етнічної області Східної Словаччини. В небезпідставному намаганні, як мовознавець, не лише фіксував зразки народної поетичної творчості українців Східної Словаччини, але й публікував та вивчав їх. Апокрифічні легенди в його зацікавленні поряд із зразками народних казок займають чільну позицію. Поряд з іншими народними прозовими творами, записаними І. Верхратськм в середовищі українців Східної Словаччини, стали доброю базою для розгортання дослідження народної духовної культури віками гнобленого українського населення вищевказаної етнічної області.

На плодотворну збирацьку роботу, виконану серед українців Східної Словаччини В. Гнатюком та І. Верхратським, нав'язав один із поборників народної справи, глибокодумний мовознавець-діалектолог І. Панькевич, також виходець із Західної України. Як В. Гнатюк та І. Верхратський, так і І. Панькевич об'їздив всю українську етнічну область Східної Словаччини. Досліджуючи українські говірки Закарпаття і Східної Словаччини, І. Панькевич зазначив значну кількість фольклорного матеріалу. Цінним є той факт, що празький вчений не лише записував фольклорний матеріал, але що й публікував та вивчав його. В тому відношенні практика І. Панькевича буквально збігається з практикою праці з фольклорними зразками, застосовуваною його попередниками — І. Верхратським та В. Гнатюком, С. Цамбелем та Л. Малиноським. Фольклорний матеріал, опублікований згаданими вченими, послужив засобом конфронтації їх теоретичних висновків, а одночасно ліг в основу дослідження культури широких народних мас. На такому факті треба особо наголосити, бо дослідження багатодумної народної культури тутешніх українців фольклористами, крім В. Гнатюка, пробивало собі дорогу надзвичайно повільними темпами. Вивчення легенд та переказів даної української етнічної області серед місцевої інтелігенції було майже повністю занедбаним культурним явищем. Такий стан зацікавлення важливим і вагомим суспільно-культурним явищем можна сміливо назвати критичним, головне, у випадку, коли усвідомимо, що інші культурні народи Європи, в тому числі і братній словацький, чеський та польський народи, вже кілька десятиліть пищалися численними записами, збірками зразків народної прози (і легенд) та теоретичними роботами про них. Отже, на фоні результатів дослідження народних легенд, досягнених сусідніми слов'янськими народами, а також на фоні

майже суцільної бездіяльності в цьому плані, відміченої серед тутешньої української інтелігенції другої половини 19. і першої половини цього століть, праця, виконана на цій ділянці західноукраїнськими вченими — В. Гнатюком, І. Верхратським та І. Панькевичем, постає перед нами, як значний вклад в науку, яка тільки в умовах соціалістичної дійсності пильніше простежує багаті скарби народної духовної культури українців Східної Словаччини.

Крім інших зразків народної прози, в праці І. Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей» знаходимо і народні легенди українців Східної Словаччини. Засвідчуємо там і апокрифічну легенду «Христос і шьватый Петро»[77], записану І. Панькевичем 1928 р. в с. Ольшавиця від Ю. Сухого.

Від 1928 р. до перших повоєнних років, тобто на протязі більше, як двадцяти років, майже не засвідчуємо зацікавлення народними апокрифічними легендами українського населення Східної Словаччини кимось із тутешньої інтелігенції. Можна припускати, що даний вид творчості народу міг привернути увагу організаторів і учасників етнографічно-фольклорної експедиції, здійсненої в українську етнічну область Східної Словаччини в липні 1948 р. за показної підтримки Української Народної Ради Пряшівщини, якої окремі члени під час згаданої експедиції записували і народні казки та легенди. На жаль, матеріал, зібраний під час цієї експедиції, майже повністю загубився або залишився на приватних руках. Такий факт не тільки негативно відбився на гармонійному цілеспрямованому науковому вивченні того чи іншого фольклорного явища, а то й фольклору взагалі, але й кидає погане світло на фольклористів-словесників, учасників вищенаведеної етнографічно-фольклорної експедиції. Треба додати, що подібну практику застосували і декотрі інші повоєнні фольклористи-словесники, які на протязі майже одного десятиріччя збирали народний прозовий матеріал серед українського населення Східної Словаччини. Зацікавлення народною прозою українців Східної Словаччини місцевими та інонаціональними дослідниками, з одного боку, радувало і давало відповідні перспективи, а, з другого боку, головне, у своєму нульовому фіналі, поглиблювало певну бездіяльність, засвідчену на цьому полі в період від виходу праці І. Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей» в 1938 р. і ведену через роки фашистського розбиття буржуазної Чехословацької республіки, так званого Словацького штату і кількох повоєнних років. Певна зміна в цьому відношенні настала в першій половині 60-х років цього століття, коли, крім казок, легендами та переказами українців Східної Словаччини більш інтенсивно стали цікавитися місцеві фольклорсти та фольклористи-аматори.

З липнем 1962 р. поєднано початок дослідження народної прози М. Гиряка. Поряд з народними казками в інтерес збирання фольклорних прозових творів входило й записування легенд, переказів та оповідей із життя українського населення Східної Словаччини. Апокрифічні легенди в мережі цих інтересів займали відповідну позицію. На жаль, крім випадку опублікування трьох варіантів «Легенди про Мадея» (про неї ми говорили вище), друком не появилася ні одна із апокрифічних легенд, записаних нами у вказаній області. Гадаємо, що в інтересі від-

биття світогляду широких кіл трудящих, діючого в певний період, замешкане треба буде зробити без штучного зволікання. Апокрифічні ж легенди (а це загальновідомий факт) можуть бути своєрідним ступенем і засобом виховання сучасної людини з дусі наукового світогляду. Своєрідне народне (не біблійне) тлумачення поведінки героїв цих легенд тут перш за все приходять в увагу. Додаймо ще й те, що апокрифічні легенди серед народу побутують ще й сьогодні. Факт критики «святості» героїв цих легенд в сучасному набув більш виразного зафарблення. Хоч, з другого боку, засвідчуємо і явище поступового зникання умов побутування даного виду творчості народу. Не зазначено нами ні одного випадку виникнення нових апокрифічних сюжетів. Цей закономірний процес проходить мимо волі фольклорного творця, носія та імпровізатора. Цей процес неминучий. Однак, невивчення його генезису, шляху розвитку і побутування ставило б науку до позиції неохочого спостерігача, до позиції навмисного замовчування реальних явищ з багатовікової глибокодумної творчості народу. Така риса не властива соціалістичній науці. Вона ж здатна з позицій марксистсько-ленінського вчення висвітлити кожне суспільне явище, незалежно від часу його виникнення. Апокрифічні легенди населення української етнічної області Східної Словаччини вважаємо одним із таких явищ.

Свидницький фольклорист-аматор (А. Дулеба) в г. «Нове життя» за 1972 р. опублікував додаток «Народні прозові твори (анекдоти, перекази та легенди)». Крім вступу, названого «Про короткі народні прозові твори (анекдоти, перекази та легенди)», читаємо там зразки, які відносимо до виду апокрифічних легенд: «Нежичливці»[78] та «Як бог наділяв роки»[79]. Цими текстами в основному вичерпується кількість відомих нам публікованих апокрифічних легенд, записаних в українській етнічній області Східної Словаччини з кінця 19. ст. до сучасності.

Третю групу легенд українського населення Східної Словаччини становлять героїчні легенди. На одну з таких легенд звернула увагу г. «Русское слово», яка виходила в Пряшеві в 20—30-х рр. цього століття. В статті «Смерть Добоша» закарпатський та буковинський народний месник висвітлюється, як негативний герой. Свідчить про це хоч би таке міркування: «Як жил, така и смерть, така и его память. Так окончил Добош свой живот. Никто не погребал, никто не поплаковал за ним. Така смутна смерть неправедного»[80]. До цих слів автор вищенаведеної статті додав: «Ніякій след не остался за ним (за Довбушем. — М. Г.). Где стояла его хата — не знати. Где скрыто краденное богатство — и то не знати. Вероятно разнесли товариши. Но он живет в памяти народа, в сказках и песнях. Живет в памяти людей, и старцы кажут, что коли ветер сильный веет и буря и дождь падает: тогды Добош на горах ходит и оплакует свои грехи»[81]. Незаперечний факт, що таке тлумачення ролі Довбуша в історії українського народу тенденційне і неправильне. Про це ще піде мова нижче.

Г. «Русское слово» опублікувала й статтю «Из нашей древности. Стакчин»,[82] в якій довідуємось про виникнення цього східнословацького українського села та про деякі події, поєднані з цим.

Існування опришківського руху в Закарпатті та в українській етнічній області Східної Словаччини стверджують і інші історичні дані. В. Гна-

тюк в липні 1899 р. записав легенду «Як злодії крали мед». Цю легенду оповів кремпаський казкар М. Маласта. Знаємо й олітературнений варіант даного твору, опублікованого в збірнику «Гора до неба»[83]. Правда, дана легенда не всіми своїми компонентами претендує на віднесення її до виду героїчних легенд.

І. Вайцуров у статті «Из были Краснобродского монастыря»[84] наближує читачам дані про вельможу із сім'ї Другетів і його сина, про полювання з трагічним кінцем і про заснування Краснобрідського монастиря. Зрозуміла річ, в даному випадку не йдеться про народну легенду, але даний матеріал може послужити при висвітлюванні історії Краснобрідського монастиря. Елементи легендного характеру там наявні.

І. Панькевич 1927 р. в с. Руська Поруба від І. Гоги записав легенду «За Чичванський замок»[85]. В даній легенді, крім історичних даних, знаходимо й казкові мотиви (цигани в пеклі і под.)[86]. Той же дослідник від селянина із с. Никльова (нині — Микулашова) записав легенду, яка там опублікована без заголовку[87]. Казкар твір, розказаний І. Панькевичу, назвав «приповідкою» (казкою), а записувач — «оповіданням». Тоді як опублікований там твір відноситься до жанру легенд.

Ю. Таркович у с. Калинів Гуменського округу записав легенду «Про князя Лаборця»[88]. Згадуючи дану легенду, зазначимо, що науці відомий і літературний варіант повісті «Князь Лаборець», автором якої є А. Кралицький. Можна припускати, що повість А. Кралицького знайшла поширення і серед народної оповідацької традиції[89].

З деякими даними, в більшій або меншій мірі поєднаними із героїчними легендами українців Східної Словаччини, зустрічаємось у праці П. Гапака «Коротко з минулого деяких наших сіл»[90]. Безпосереднє відношення до нашої теми має стаття Тинка, архівара бувшого Меджилабірського окружного національного комітету — «Карпатські опришки»[91]. Тут автор замислюється над долею опришків Ф. Главатого, Василя з Деренковець та ін. Однак конкретних записів легенд про цих опришків досі не засвідчено. Архівні матеріали такими вважати не можна.

В. Гнатюк 1899 р. в с. Сулин від М. Климчак записав легенду «Пані чарівниця і розбійники»[92].

Окремо згадаймо героїчну легенду «Як Довбуш обдаровував бідних»[93], записану 1962 р. в с. Руське Гуменського округу від тамтешньої оповідачки О. Гриб.

А. Дулеба опублікував легенду «Коли мурували Білу Маковицю»[94], тобто легенду про Зборівський замок.

В цілому бачимо, що героїчні легенди в минулому в межах української етнічної області Східної Словаччини майже не фіксувалися. Порівняно мала кількість записаних і опублікованих текстів героїчних легенд не означає, що даний вид народної прози раніше в цій місцевості не був відомий, або що побутував тут дуже рідко. Можна припускати, що дослідники цим видом творчості тут цікавились тільки в спорадичному плані.

До легенд, яким інколи говорять топонімічні, відносимо текст «За Литманову»[95], записаного 1929 р. І. Панькевичем в с. Литманова Старолюбовнянського округу від оповідача Вислоцького. Сюди відносимо

і легенду «Чом са волат Банське»[96], записану 1928 р. І. Панькевичем від М. Бегали.

Етіологічні легенди, як вид творчості народу, також відомий в українській етнічній області Східної Словаччини. Цілий ряд таких творів записав І. Верхратський. Ось кілька з них: «О мышім кралю»[97], «О мышім краліку»[98], «О крячці, што приспав преплюку»[99], «О пташачім кралю»[100], «О кані»[101], «За што гавран кричит: труп, труп!»[102], «О гластівках»[103], «О краліку»[104], «О краліку»[105], «Як то орішок стал птахім за краля»[106], «Як орішок став над фтахами»[107] тощо.

В народі інколи побутують «оповідання про історичні особи». В. Гнатюк в середовищі українців Східної Словаччини записав кілька таких оповідань. Оповідання ж ті близько стоять до жанру легенд. Переконуємось на таких текстах: «Про Матяша краля»[108], «Про Матяша краля»[109] та «Про Матяша-краля»[110].

Близько до народних легенд стоять перекази. Перекази як окремий фольклорний жанр відомий і українським оповідачам Східної Словаччини. Вже І. Верхратський записав перекази: «О тім, як наш пан краль ходив на польовачку, заблудив і зайшов до дому, де бывало дванадцет збойників»[111] та «О гоненю християн»[112]. У зв'язку з другим переказом І. Верхратський зауважив: «Переказ про гонене християн тут відай помішаний з переказом про давне лихо предками угорських руснаків перебуте . . .»[113].

З даними, характерними для переказу, зустрічаємось у газетному внеску «Старина», який читаємо в «Русском слове»[114]. В даній статті, крім іншого, говориться про виникнення с. Старина на Снинщині, про походження назви села, про напад татар у село 1241 р., про походження назви річки Цірохи. Весь цей матеріал контактує з народним трактуванням згаданих явищ. Тут же згадаймо ще й внесок «Из нашей древности. Стакчин»[115], який писаний в тому ж дусі.

І. Панькевичу належить авторство запису таких східнословацьких українських переказів, як, наприклад, «За панщину»[116], «За Кошута»[117], «За Яношыка"[118], «За стрігі»[119] та «За Матяша краля»[120].

До переказів відносимо і твір «Босорки щезли з панами»[121], поданий І. Жаком, народним поетом із с. Вапеник Свидницького округу; і твір «Як даколи докторили»[122], поданий М. Томаном із с. Руське Гуменського округу; і твір «Легнавський монастир»[123], поданий за легнавською хронікою І. Башаром. Матеріал, що контактує з переказом, несе газетний внесок І. Шутяка «Опудало в домі тітки Лосохи»[124]. Переказ «На Сави-Варвари»[125] записала Ганна Ольшавська. І. Фіркаль опублікував переказ «З історії села Старина»[126]. І. Зубаль із с. Ялова Гуменського округу розповів переказ про своє рідне село»[127]. «Казку про короля Матяша»[128] інколи відносять до казок про історичні особи. Інколи вважають їх переказами, чи навіть легендами. Даний факт стверджує близькість всіх цих видів народної прози.

Г. «Нове життя» від 1972 р. принесла такі перекази, записані А. Дулебою: «Про куруців і лабанців»[129], «Як неукий став уким, або як письмо читали»[131].

З точки зору топонімічних легенд певний інтерес дослідників викликає внесок Данечкова «Традіции села Якубян и древность Спиша»[132],

опублікований в г. «Русское слово» за 1934 р. В матеріалі, крім іншого, є і дані про походження назви села та про побудову якуб'янської церкві якимось угорцем. З цим матеріалом контактують перекази, опубліковані в «Народному календарі» за 1972 р. під заголовком «Назви сіл за народними переказами»[133]. В цьому матеріалі знаходимо топоннімічні легенди із таких сіл: Сулин, Кийов, Стриговець, Юркова Воля, Довгуня, Коромля, Прислоп, Дара, Новоселиця, Ялова, Гаврянець, Собранці, Лівів, Фричка, Гусак, Ковбасів, Красний Брід, Нехваль Полянка, Комарник, Пчолине, Вапеник, Бзяни, Рунина та Пискурівці. Говорячи про цей матеріал, мусимо додати, що це перша і найоб'ємніша добірка топонімічних легенд, упорядкована місцевим збирачем.

Певні дані переказів нерідко вмонтовувалися в популярні журнальні матеріали. Один з таких матеріалів, названий «Ой верше мій, верше...»[134], приніс ж. «Дружно вперед». В цьому матеріалі читаємо і переказ про село Сулин Старолюбовнянського округу. З подібним явищем зустрічаємось і в матеріалі М. Дубая «З хроніки наших сіл», публікованому в ж. «Дружно вперед» на продовження від 1961 по 1964 рр. Вже сама назва матеріалу підказує нам можливість черпання автором даних народно-художнього характеру із сільських хронік минулого або безпосередньо від тамтешніх інформаторів. Саме цей факт дозволяє нам говорити про роботу М. Дубая «З хроніки наших сіл», як про цікаву і з точки зору вивчення легенд та переказів української етнічної області Східної Словаччини. В цьому матеріалі представлено такі українські села Східної Словаччини, як: Камйонка[135], Малий Липник[136], Удоль[137], Улич[138], Ряшів[139], Матисова[140], Кленова[141], Збудський Рокитів[142], Страняни[143], Орябина[144], Бодруджал[145], Паригузівці[146], Крайня Бистра[147], Іновець[148], Ольшинків[149], Вишня Яблінка[150], Старина[151] (на Снинщині), Ялинка[152], Фричка[153], Цигелка[154], Київ[155], Регетівка[156], Гавай[157], Вубля[158], Ортутова[159], Завада[160], Крижі[161], Вишня Ольшава[162], Крайне Чорне[163], Варихівці[164], Токаїк[165] та Доброслава[166]. У всіх 32 однотипних внесках М. Дубай представив нам стільки ж сіл української етнічної області Східної Словаччини. В кожному з цих матеріалів, крім іншого, знаходимо стисле повідомлення про виникнення села, про його назву та про деякі інші його характерні ознаки (зайнятість жителів, виробничі можливості, кількість жителів, участь у першій та другій світовій війнах тощо). Матеріал такого характеру спонукає нам не один переказ, маловідомий або й зовсім невідомий науці. В цьому відношенні матеріал, про який на цьому місці говоримо, виконує суплуючу фольклорну функцію. Як такий, може стати в пригоді при висвітлюванні того чи іншого явища з народної культури українців Східної Словаччини.

Г. «Нове життя» за 1962 р. на своїх сторінках принесла матеріал «Коли не так, напишіть — як?»[167]. Тут Г. Куцер подала перекази про Варадку, Ондавку, Микулашову та Гутку Бардіївського округу.

Про походження села Банське говориться у статті Ш. Липтака «Український мовний острівець»[168]. Про походження назви с. Сулин Старолюбовнянського округу дочитуємось у журнальному внеску «Лемки колонізують Верховину. Сулин»[169]. В тому ж матеріалі читаємо ще перекази про такі села української етнічної області Східної Словаччини,

як: Кийов (оповідала А. Павлівська), Стриговець (Ю. Сейка), Руське Волове (А. Єнич), Юркова Воля (А. Гибей), Довгуня (І. Мотика), Коромля (П. Хамила), Прислоп (Ф. Регула), Дара (І. Грча), Новоселиця (Ф. Дода), Ялова (І. Зубаль), Гаврянець (М. Федак), Собранці (М. Рошко), Лівів (за місцевою хронікою), Фричка (В. Гудак), Гусак (М. Рошко), Ковбасів (А. Сторинчак), Красний Брід (Ф. Коман), Нехваль Полянка (Дуркот), Комарник (М. Хохоляк), Пчолине (І. Латта), Вапеник (І. Жак), Бзяни (М. Ставровська), Рунина (Регула), Пискурівці та Крижі (Хома). Це в основному повторення видання вищезгаданого матеріалу, зібраного одним автором. Як би не було, матеріал цей цікавий в багатьох відношеннях. Фольклористичний аспект цього матеріалу не треба особо підкреслювати. Крім походження того чи іншого села, матеріал, про який тут говоримо, спонукає нам і дані про походження назви села. Знаходимо там і дані про панщину: «Панщина» (Ф. Дода), і про замки та монастирі — «Поган-дівча» (Ю. Шукаль) та «Краснобрідський монастир». Отже, бачимо, що збірка матеріалу, що контактує з переказами про виникнення сіл та їх назв, про опришківський рух та про панщину і монастирі, говорить до нас виразною мовою давнини. В подібному плані треба буде поширити дослідження переказів і на інші села української етнічної області Східної Словаччини.

З кількома текстами переказів зустрічаємось в серії «Українські народні казки Східної Словаччини», упорядкованій М. Гиряком. Так, Ю. Шамулка із с. Руське Гуменського округу автору цих рядків оповів перекази: «Як колись було в Польщі»[170] та «Лист з Америки»[171]. М. Пірош із с. Руське Гуменського округу оповіла нам переказ «Як вмирали люди»[172], а М. Прибеш із с. Якуб'яни оповів переказ «Мати, батько і син»[173].

В «Народному календарі 1973» знаходимо внесок «З народної скарбниці. На Андрія»[174], який несе с собою і опис звичаїв з деякими даними про історичне минуле населення, що заселяє місцевість навколо Маковиці.

В публікованій фольклористичній літературі засвідчуємо термін «бувальщина». Його було вжито і в східнословацькій українській фольклористиці. Г. «Нове життя» від 1966 р. у формі додатку принесла фольклорний прозовий матеріал під заголовком «Бувальщина»[175]. У вступі до цього матеріалу пояснюється, що таке бувальщина[176]. Далі в матеріалі знаходимо підгрупи: І Бувальщина з обсягу демонології: 1. Духи небіжчиків (із вступом-поясненням) — «Мати ходила на сина»[177], «Бійка бачі з духом мертвого»[178], «Мертвий пан уводни возиться на кочу»[179], «Дівка чекала милого»[180]; 2. Нечисті духи (із вступом-поясненням) — «Як чорт сам себе прозрадив»[181]; 3. Духи-помічники (із вступом-поясненням) — «Пташеня»[182]; 4. Привиди (із вступом-поясненням) — «Вояк на коні»[183], «Казався вогонь»[184], «Великий хлоп»[185], «На варті»[186]; 5. Глушкані та перелесниці (із вступом-поясненням) — «Глушкані»[187], «Глушканя з намальованими губами»[188], «Заніміла од глушкані»[189], «Глушканя прийшла по свою дитину»[190], «Перелесниці»[191], «Перелесниця хотіла вимінити дитину»[192], «Зустріч перелесниці з власною дитиною»[193], «Спроба перелесниць украсти жінку з поля»[194], «Спіймана перелесниця»[195]; 6. Духи Сави і Варвари (із вступом-поясненням) — «На вечурках»[196]; 7. Босорки (із

вступом-поясненням) — «Як хлоп хотів навчитися колотити, щоб мати багато масла»[197]; II Історична бувальщина: І. Зачаровані сокровища — «Закопані гроші»[198]; 2. Про опришків[199]. Як у випадку переказів, так і випадку бувальщини слід сказати, що це найоб'ємніша збірка творів цього виду народної творчості, почерпнутої в середовищі українців Східної Словаччини.

Оповіді із життя в умовах української етнічної області Східної Словаччини майже не досліджувались. Їх збирання випливало скоріше із мовознавчих, ніж фольклористичних інтересів. З одним із найдавніших місцевих текстів оповідей із життя зустрічаємось у збірці В. Гнатюка «Етнографічні матеріали з Угорської Русі», том І. М. Пустай подав ученому оповідь про власне життя — «Мав-им тринадцять років...»[200]. Через три роки В. Гнатюк відвідав Свидник, де від Я. Лешки записав такі оповіді із життя: «Переспанка»[201], «Бабина дівка»[202] та «Дещо про хрестини»[203]. Знов-таки в с. Якуб'яни Старолюбовнянського округу В. Гнатюк записав оповіді із життя: «Згадка із 1848 р.»[204] «Як живеться русинам на Спишу»[205], «У війську»[206] та «Заворожена корова»[207]. Оповідь із життя «Як живеться русинам на Спишу» В. Гнатюк включив як ілюстративний матеріал у свою працю «Русини Пряшівської єпархії і їх говори»[208].

І. Верхратський у свою працю «Знадоби для пізнання угорскоруских говорів» залучив такі оповіді із життя, записані в українській етнічній області Східної Словаччини: «О діку, што прішол в село»[209], «О медведю»[210], «О медведю в Татрах»[211], «О вірнім псі»[212], «О пустім сыні богацькім, што претял гать ставу»[213], «За то, як хпеклі хвопа, што фалечно присят»[214], «Яку пісньсправилі дротаре за то, што піп спродал жыдім сіно з церковної лукы»[215], «Як то спішак гварил, коль му повіли, што сліпый»[216].

Певне відношення до фольклорного матеріалу, про який тут іде мова, має й стаття М. Милія «Русскій дротарь»[217], в якій, крім іншого, знаходимо й дані, взяті із оповідей із життя, в яких зображується той чи інший момент дротарства із горішнього Спиша, культивованого, як певну форму заробітчанства такими тамтешніми селами, як: Великий Липник, Страняни, Камйонка, Орябина, Литманова, Сулин та Малий Липник[218].

І. Панькевич у своїй монографії «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей» опублікував такі оповіді із життя: «Праві вышлис'ме із церкві»[219], «Я Федор Сисак с Пыхонь...»[220], «Я быв коло Почайова...»[221], «Мої родичі жыют в Америці»[222], «За войну»[223], «Як'им вышов до ліса...»[224], «Давны кары»[225], «За войну»[226], «За полянчан»[227], «За войну»[228], «Огень у лісі»[229], «Собіткы»[230], «Жнива»[231], «Ягем был голодный»[232], «Валал»[233], «Церков»[234], «Свальба»[235], «Свальба»[236], «Того року на два краты крат грат прешол прес хотар»[237], «Пред тым была наша церков дерев'яна на цмынтарі»[238], «За огень»[239], «За голод давно»[240], «За войну»[241], «Сир»[242], «М'їра»[243], «Як лупают скалу»[244] та «За церков»[245].

В межах Старинської долини 1975—1978 рр. було записано цілий ряд оповідей із життя. Так, наприклад, Ю. Колинчак, народний поет із с. Старина Гуменського округу, оповів нам такі оповіді із життя: «Газдораня»[246], «Про холеру в Старині»[247], «Про Старину»[248],«Про життя

народного поета Юрка Колинчака»[249], «Як давно приповідки говорили в Старині»[250], «Духнович і Павлович о палінці»[251], «Народний лікар»[252], «Як двоми братове пушли до Америкы»[253], «Юрко Кушнір»[254], «Про першу світову войну»[255], «Про панщину»[256], «Як Мацко Андрій бився з вовками»[257], «Як бив пуп календарь»[258]. Олена Кузьма із с. Старина Гуменського округу оповіла нам такі оповіді із життя: «Наша Газдораня»[259], «О тифі»[260], «Як колись по жєбрах ходили»[261], «О першій овітовій войні»[262], «Як Старина війну запам'ятала»[263], «Як руського вояка забило»[264], «Як прийшли німці нашу шмытню розбивати»[265]. С. Кузьма із с. Старина подав нам таку оповідь із життя: «Як я Людвигові Свободі коня пудкував»[266]. М. Хаутур із с. Велика Поляна Гуменського округу оповіла нам такі оповіді із життя: «Як муй нянько вмер»[267] та «Як мы партизану честували»[268]. І. Питлянич із того ж села подав нам оповідь із життя «Вечуркы у Великуй Поляні»[269]; Ю. Чорнанич також із Великої Поляни культивує оповіді із життя: «У червеных ногавичках»[270], «Красна долина»[271], «Пісня про Красну долину»[272], «Коли-м коні водив»[283], «Видіння»[274], «Пригоди Юрія Чорнанича»[275]. А. Харитун із с. Остружниця Гуменського округу оповідає такі зразки оповідей із життя: «Дівчата-партизанки»[276] та «Як ішли дівчата поза границю»[277]. Ю. Врана оповіла нам таку оповідь із життя: «Мати і син»[278]. В с. Руське Гуменського округу оповіді із життя оповідає М. Габушта. Від нього ви записали такі зразки: «Як кральовала Марія Терезія»[279], «Кучалата»[280], «Руський цінтерь»[281] та «Як мадяри в нас были — гортійовці»[282].

Оповіді із життя в українській етнічній області Східної Словаччини досі не були фіксовані систематично і в науковому плані. Однак, вже ті зразки, які ми згадали вище, стверджують думку про те, що і цей вид творчості народу заслуговує на увагу. Заслуговує на увагу, по-перше, як фольклорний факт, як фольклорне явище, і, по-друге, як явище, яке несе в собі елементи суспільної вартості. Тому в майбутніх розшуках місцевих українських фольклористів не мали б бракувати ні оповіді із життя.

Із вищесказаного читач міг спостерегти, що в українській етнічній області Східної Словаччини, крім казок, відомі ще й такі народні прозові твори, як: легенди (міфологічні, апокрифічні, героїчні і топонімічні-етимологічні), перекази, бувальщина та оповіді із життя. В даних умовах початок зацікавлення цими видами творчості народу відноситься до кінця 19. століття. В цілому неказковими розповідними фольклорними жанрами української етнічної області Східної Словаччини цікавились: В. Гнатюк, І. Верхратський, І. Панькевич, М. Гиряк та ін. Досі тут було записано і опубліковано близько 300 зразків легенд, переказів, бувальщини та оповідей із життя. Глибшому теоретичному осмисленню ці явища в науці поки що не піддавались, хоч заслуговують цього. Перспективно доцільно було б поширити і поглибити дослідження та вивчення українських легенд, переказів, бувальщини та оповідей із життя даної етнічної області. Фольклорні неказкові прозові твори українців Східної Словаччини заслуговують також окремого книжкового видання.

ПРИМІТКИ

[1] Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 1. — «Етнографічний збірник», 3, Львів, 1897, с. IX.
[2] Див: «Етнографічний збірник», 3—4, Львів, 1897, 1898.
[3] Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 1. — «Етнографічний збірник», 3, Львів, 1897, с. XIII.
[4] Там же, с. XX.
[5] Там же.
[6] Іван Панькевич, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Прага, 1938, с. 535.
[7] Там же.
[8] Там же.
[9] Там же, с. 540.
[10] Там же.
[11] Там же, с. 541.
[12] Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 1. — «Етнографічний збірник», 3, Львів, 1897, с. 7—13.
[13] Там же, с. 22—29.
[14] Там же, с. 42—46.
[15] Там же, с. 52—53.
[16] Там же, с. 54—55.
[17] Там же, с. 56—58.
[18] Там же, с. 59—62.
[19] Там же, с. 67—72.
[20] Там же.
[21] Там же.
[22] Там же.
[23] Там же, с. 73—76.
[24] Там же, с. 82—89.
[25] Там же, с. 105—108.
[26] Українські народні казки Східної Словаччини, 3. (Впорядкування, післямова та та коментарі М. Гиряка). СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1969, с. 64—67.
[27] Там же, 5, с. 198—203.
[28] Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 1. — «Етнографічний збірник», 3, Львів, 1897, с. 113—114.
[29] Там же, с. 113—114.
[30] Там же, с. 120—121.
[31] Там же, 3. — «Етнографічний збірник», IX, Львів, 1900, с. 3.
[32] Володимир Гнатюк, Русини Пряшівської епархії і їх говори. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», XXXVI, Львів, 1900, с. 51.
[33] Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 3. — «Етнографічний збірник», IX, Львів, 1900, с. 3—4.
[34] Там же, с. 4—5.
[35] Там же, с. 22—24.
[35] Там же, с. 22—24.
[36] Володимир Гнатюк, Русини Пряшівської епархії і їх говори. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», XXXVI, Львів, 1900, с. 52—55.
[37] Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 3. — «Етнографічний збірник», 9, Львів, 1900, с. 24—26.
[38] Там же, с. 29—30.
[39] Там же, с. 26—27.
[40] Там же, с. 27—29.
[41] Там же, с. 30—31.
[42] Там же, с. 31—35.
[43] Іван Панькевич, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Прага, 1938, с. 533—534.
[44] Українські народні казки Східної Словаччини, 3. (Впорядкування, післямова та коментарі М. Гиряка). СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1969, 1969, с. 31—41.
[45] Там же, 4, с. 76—81.
[46] Даний варіант плановано було опублікувати в 6 томі «Українських народних ка-

зок Східної Словаччини» (Пряшів, 1978). Нині він зберігається в архіві Дослідного кабінету україністики при Кафедрі української мови та літератури Пряшівського філософського факультету Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика.

47 Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 3. — «Етнографічний збірник», 9, Львів, 1900, с. 41—42.

48 Там же, с. 41—42.

49 Там же, с. 42—43.

50 Володимир Гнатюк, Русини Пряшівської єпархії і їх говори. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», XXXVI, Львів, 1900, с. 56.

51 Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 3. — «Етнографічний збірник», 9, Львів, 1900, с. 79.

52 Там же, с. 79—80.

53 Володимир Гнатюк, Русини Пряшівської єпархії і їх говори. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», XXXVI, Львів, 1900, с. 60—61.

54 Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 3. — «Етнографічний збірник», 9, Львів, 1900, с. 82—83.

55 Володимир Гнатюк, Русини Пряшівської єпархії і їх говори. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», XXXVI, Львів, 1900, с. 62—83.

56 Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 3. — «Етнографічний збірник», 9, Львів, 1900, с. 93.

57 Володимир Гнатюк, Русини Пряшівської єпархії і їх говори. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», XXXIV, Львів, 1900, с. 65.

58 Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 3. — «Етнографічний збірник», 9, Львів, 1900, с. 94—95.

59 Іван Верхратський, Знадоби для пізнання угорскоруских говорів. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 44, Львів, 1901, с. 118—119.

60 Там же, с. 121—122.

61 Там же, с. 122.

62 Там, же, с. 122—124.

63 Там же, с. 124.

64 Там же, с. 124—125.

65 Там же, с. 126.

66 Там же.

70 Там же, с. 137.

68 Там же, с. 129.

69 Там же.

70 Там же.

71 Там же, с. 144.

72 Там же.

73 Там же, с. 160—161.

74 Там же, с. 161.

75 Там же, с. 161—162.

76 Там же, с. 170—171.

77 Іван Панькевич, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей, Прага, 1938, с. 534—535.

78 Андрій Дулеба, Народні прозові твори (анекдоти, перекази та легенди). — Г. «Нове життя», 22, 1972, 9 (додаток), с. 6—7.

79 Там же, с. 7—8.

80 Г. «Русское слово», 4, 1927, 29, с. 2—3.

81 Там же, с. 3.

82 Там же, 5, 1928, 19, с. 2.

83 Гора до неба. Українські народні казки Східної Словаччини. (Упорядкування М. Гиряка). Видавництво «Карпати», Ужгород, 1968, с. 132.

84 Г. «Русское слово», 5, 1928, 22—23, с. 2—3; 25, с. 2—3.

85 Іван Панькевич, цит. праця, с. 520—521.

86 Порів.: Музиканти в пеклі. — Українські народні казки Східної Словаччини, 3. СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1969, с. 191—192.

87 Іван Панькевич, цит. праця, с. 531—532.

88 Ю. Таркович, Мова століть. Лемківщина в переказах. Львів, 1936.

89 Анатолій Кралицький, Князь Лаборець. Видання «Посвіти» в Ужгороді, 1925. — Дана повість згадується, наприклад, у таких роботах: Андрій Єдинак, Ама-

толій Кралицький і його літературна діяльність. — Сільськогосподарський календар 1954. Пряшів, 1954, с. 140—141; Г. Ю. Геровський, Анатолий Кралицкий и его литературная деятельность. — Сільськогосподарський календар 1958. Пряшів, 1958, с. 78; Йолана Голенда, Історичне оповідання «Князь Лаборець». — Народний календар 1970. Пряшів, 1970, с. 132—137 тощо.

90 Павло Гапак, Коротко з минулого деяких наших сіл. — Сільськогосподарський календар 1958. Пряшів, 1958, с. 110—113.

91 Ж. «Дружно вперед», 8, 1958, 3, с. 18—19.

92 Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 3. — «Етнографічний збірник» 9, Львів, 1900, с. 43—45.

93 Українські народні казки Східної Словаччини, 2. (Упорядкування, післямова та коментарі М. Гиряка). СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1966, с. 166—170.

94 Г. «Нове життя», 22, 1972, 9, с. 3.

95 Іван Панькевич, цит. праця, с. 540.

96 Там же, с. 545.

97 Іван Верхратський, цит. праця, с. 113.

98 Там же, с. 114.

99 Там же, с. 119.

100 Там же.

101 Там же.

102 Там же, с. 120.

103 Там же.

104 Там же, с. 122.

105 Там же, с. 127.

106 Там же, с. 144.

107 Там же, с. 164.

108 Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 1. — «Етнографічний збірник», 3, Львів, 1897, с. 173—174.

109 Там же, с. 175.

110 Там же, с. 175—176.

111 Іван Верхратський, цит. праця, с. 150—151.

112 Там же, с. 120.

113 Там же.

113 Там же.

114 Г. «Русское слово», 5, 1928, 5, с. 2.

115 Там же, 5, 1928, 19, с. 2.

116 Іван Панкевич, цит. праця, с. 534.

117 Там же, с. 539.

118 Там же, с. 540. (Яношика тут подано, як юнака, який легко перескочить річку Дунаєць).

119 Там же, с. 543.

120 Там же, с. 546.

121 Г. «Нове життя», 10, 1960, 12, с. 4.

122 Там же, 10, 1960, 12, с. 4.

123 Ж. «Дружно вперед», 8, 1958, 1, с. 19; 2, с. 17; 3, с. 23.

124 Там же, 8, 1958, 2, с. 22.

125 Там же, 8, 1958, 7, с. 20.

126 Там же, 8, 1958, 10, с. 16; 9, с. 17.

127 Там, же, 11, 1961, 9, с. 30.

128 Українські народні казки Східної Словаччини, 2. (Упорядкування, післямова та коментарі М. Гиряка). СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1966, с. 182—185.

129 Г. «Нове життя», 22, 1972, 9, с. 4 (додаток).

130 Там же, с. 5.

131 Там же, с. 6.

132 Г. «Русское слово», 11, 1934, 11, с. 2; 12, с. 2.

133 Народний календар 1972. Видавництво «Обзор». Братіслава, 1971, с. 107—111.

134 Ж. «Дружно вперед», 11, 1961, 9, с. 12—13.

135 Михайло Дубай, З хроніки наших сіл. — Ж. «Дружно вперед», 11, 1961, 2, с. 26—27.

136 Там же, 11, 1961, 3, с. 26.

137 Там же, 11, 1961, 4, с. 23.

138 Там же, 11, 1961, 5, с. 29.
139 Там же, 11, 1961, 6, с. 31.
140 Там же, 11, 1961, 7, с. 26—27.
141 Там же, 11, 1961, 8, с. 24.
142 Там же, 11, 1961, 9, с. 18—19.
143 Там же, 11, 1961, 10, с. 28—29.
144 Там же, 11, 1961, 11, с. 22—23.
145 Там же, 11, 1961, 12, с. 29.
146 Там же, 12, 1962, 2, с. 18—19.
147 Там же, 12, 1962, 3, с. 18—19.
148 Там же, 12, 1962, 4, с. 18—19.
149 Там же, 12, 1962, 5, с. 22—23.
150 Там же, 12, 1962, 6, с. 24—25.
151 Там же, 12, 1962, 6, с. 24—25.
152 Там же, 12, 1962, 7—8, с. 46—47.
153 Там же, 12, 1962, 10, с. 20—21.
154 Там же, 12, 1962, 11, с. 18—19.
155 Там же, 12, 1962, 12, с. 22—23.
156 Там же, 13, 1963, 3, с. 18—19.
157 Там же, 13, 1963, 5, с. 18—19.
158 Там же, 13, 1963, 7—8, с. 24—25.
159 Там же, 13, 1963, 9, с. 18—19.
160 Там же.
161 Там же, 13, 1963, 11, с. 22—23.
162 Там же, 14, 1964, 1, с. 26—27.
163 Там же, 14, 1964, 5, с. 28—29.
164 Там же, 14, 1964, 8, с. 18—19.
165 Там же, 14, 1964, 11, с. 24—25.
166 Там же, 14, 1964, 12, с. 16—17.
167 Г. «Нове життя», 12, 1962, 52, с. 3.
168 Штефан Липтак, Український мовний острівець. — Ж. «Дружно вперед», 12, 1962, 7—8, с. 20—21.
169 Г. «Нове життя», 15, 1965, 50 (додаток).
170 Українські народні казки Східної Словаччини, 2. СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1966, с. 110—111.
171 Там же, с. 112.
172 Там же, с. 146.
173 Там же, с. 271—272.
174 Народний календар 1973 р. Видавництво «Обзор», Братіслава, 1972, с. 108—109.
175 Бувальщина. — Г. «Нове життя», 16, 1966. 52 (додаток).
176 Там же, с. 2—3 (додаток).
177 Там же, с. 3—4.
178 Там же, с. 4—5.
179 Там же, с. 5.
180 Там же, с. 5—6.
181 Там же, с. 6—7.
182 Там же, с. 8.
183 Там же, с. 9.
184 Там же.
185 Там же.
186 Там же, с. 10
187 Там же.
188 Там же.
189 Там же.
190 Там же, с. 11.
191 Там же.
192 Там же, с. 12.
193 Там же.
194 Там же.
195 Там же, с. 13.
196 Там же, с. 14.

197 Там же, с. 14.
198 Там же, с. 14—15.
199 Там же, с. 15.
200 Володимир Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 1, — «Етнографічний збірник», 3, Львів, 1897, с. XIV—XV.
201 Там же, 3. — «Етнографічний збірник», 9, Львів, 1900, с. 80.
202 Там же, с. 81.
203 Там же.
204 Там же, с. 89.
205 Там же, с. 89—90.
206 Там же, с. 90.
207 Там же, с. 92.
208 Володимир Гнатюк, Русини Пряшівської епархії і їх говори. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», XXXVI, Львів, 1900, с. 63—64.
209 Іван Верхратський, цит. праця, с. 113.
210 Там же.
211 Там же, с. 114.
212 Там же, с. 115.
213 Там же, с. 115—116.
214 Там же, с. 118.
215 Там же.
216 Там же, с. 128.
217 Г. «Русское слово», 6, 1929, 13, с. 2—5.
218 Більш конкретно про це соціальне явище горішнього Спиша і всієї Східної Словаччини (по ній же ходили дрітарі) говорить Іван Киндя у своїй книжці «Дротарі». СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1974, с. 47; Іван Шутяк, Орябинські дрітарі. — Ж. «Дружно вперед», 8, 1958, 19, с. 5.
219 Іван Панькевич, цит. праця, с. 510.
220 Там же, с. 511—512.
221 Там же, с. 513.
222 Там же, с. 513—514.
223 Там же, с. 514.
224 Там же, с. 515.
225 Там же, с. 516.
226 Там же, с. 516—517.
227 Там же, с. 517.
228 Там же, с. 518—519.
229 Там же, с. 519.
230 Там же.
231 Там же, с. 519—520.
232 Там же, с. 521.
233 Там же, с. 526.
234 Там же, с. 527.
235 Там же.
236 Там же, с. 527—530.
237 Там же, с. 530.
238 Там же, с. 532.
239 Там же, с. 534.
240 Там же, с. 543.
241 Там же.
242 Там же, с. 544.
243 Там же.
244 Там же, с. 245.
245 Там же.
246 Михайло Гиряк, Народна проза Старинської долини. — Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, 9, кн. 2. Видав МУК у Свиднику у СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1979, с. 422.
247 Там же, с. 522—523.
248 Там же, с. 423.
249 Там же, с. 423—425.
250 Там же, с. 425.

[251] Там же.
[252] Там же, с. 425—426.
[253] Там же, с. 426.
[254] Там же.
[255] Там же.
[256] Там же, с. 426—427.
[257] Там же, с. 427.
[258] Там же.
[259] Там же, с. 428.
[260] Там же.
[261] Там же.
[262] Там же, с. 428—429.
[263] Там же, с. 429—431.
[264] Там же, с. 431—432.
[265] Там же, с. 432—433.
[266] Там же, с. 434—435.
[267] Там же, с. 452.
[268] Там же, с. 452.
[269] Там же, с. 476—477.
[270] Там же, с. 482—483.
[271] Там же, с. 483.
[272] Там же, с. 483—484.
[273] Там же, с. 484—485.
[274] Там же, с. 485.
[275] Там же, с. 485—494.
[276] Там же, с. 519—520.
[277] Там же, с. 520.
[278] Там же, с. 524—525.
[279] Там же, с. 565—566.
[280] Там же, с. 567.
[281] Там же, с. 568.
[282] Там же, с. 568—569.

RESUMÉ

Mychajlo Hyrjak, K problematike výskumu legiend a povestí Ukrajincov vých. Slovenska

Zo štúdie M. Hirjaka K otázkam výskumu legiend a povestí Ukrajincov východného Slovenska vyplýva, že v ukrajinskej etnickej oblasti východného Slovenska, okrem rozprávok, tradujú i také útvary ľudovej prózy ako: legendy (mytologické, apokrifické, hrdinské a toponimické), povesti, poviedky a rozprávania zo života. V tamojších podmienkach týmito druhmi ľudovej tvorby bádatelia sa začali zaujímať na konci 19. storočia. V podstate nerozprávkové prozaické folklórne žánre ukrajinskej etnickej oblasti východného Slovenska skúmali: V. Hnaťjuk, I. Verchratský, I. Paňkevyč, M. Hirjak a i. Dosiaľ na vyššie uvedenom území bolo zapísaných a uverejnených okolo 300 legiend, povestí, poviedok a rozprávaní zo života. Hlbšiemu teoretickému vysvetleniu tieto útvary vo vede ešte neboli podrobené, hoci si to zasluhujú. Perspektívne účelné by bolo rozšíriť a prehĺbiť výskum i štúdium ukrajinských legiend, povestí, poviedok a rozprávaní zo života tejto etnickej oblasti. Folklórne nerozprávkové javy ľudovej prózy Ukrajincov východného Slovenska si zasluhujú i osobitné knižné vydanie.

РЕЗЮМЕ

Михаил Гиряк, К вопросу исследования легенд и преданий украинцев Восточной Словакии

Из вышесказанного читатель мог видеть, что в украинской этнической области Восточной Словакии, кроме сказок, бытуют еще и такие явления народной прозы, как: легенды (мифологические, апокрифические, героические и топонимично-этимологические), предания, рассказы-были и сказы. В даных условиях этими видами творчества народа исследователи стали интересоваться в конце XIX столетия. В основном несказочными повествовательными фольклорными жанрами украинской этнической области Восточной Словакии интересовались: В. Гнатюк, И. Верхратский, И. Панькевич, М. Гиряк и др. Доныне тут было записано и опубликовано около 300 произведений легенд, преданий, рассказов-былей и сказов. Более глубокому теоретическому объяснению эти явления в науке еще не поддались, хотя заслуживают этого. Перспективно целесообразно было бы разширить и проглубить исследование и изучение украинских легенд, преданий, рассказов-былей и сказов даной этнической области. Фольклорные несказочные явления народной прозы украинцев Восточной Словакии заслуживают и особого книжного издания.

RESUMÉ

Mychajlo Hyrjak, Zum Forschungsproblem über Legenden und Sagen der ostslowakischen Ukrainer

Aus M. Hyrjaks Studie zur Frage der Legenden und Sagen der ostslowakischen Ukrainer geht hervor, daß im ukrainischen ethnischen Gebiet der Ostslowakei, außer Märchen, sich solche Gebilde der Volksprosa tradieren, wie Legenden (mythologische, apokryphische, heldenhafte und toponymische), Sagen und Erzählungen aus dem Leben. Die Forscher wandetn, den Bedingungen gemäß, dieser Abart der Volksprosa Ende des 19. Jahr hunderts Interesse zu. Im Grunde genommen der nicht märchenhaften prosaischen, folkloristischen Genres im ukrainischen ethnischen Gebiet der Ostslowakei diese Forscher: V. Hnatjuk, I. Verchratský, J. Pankevyč, M. Hyrjak u. a. Bis jetzt wurden auf diesem Gebiet etwa 300 Legenden, Sagen, Erzählungen vermerkt, resp. veröffentlicht. Jedoch einer tieferen, theoretischen, wissenschaftlichen Untersuchung wurden sie nicht unterzogen, obzwar solche als notwendig gehalten wurde. Perspektiv wäre es zweckentsprechend, die Forschung wie auch das Studium der ukrainischen Legenden, Sagen und Erzählungen zu erweitern und zu vertiefen. Übrigens verdienen die folkloristichen nicht märchenhaften Genres der Volksprosa der ostslowakischen Ukrainer eine Buchausgabe.

МОВОЗНАВСТВО

ГЕРМАНІЗМИ В СЛОВНИКОВОМУ СКЛАДІ ЛЕМКІВСЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ ОКОЛИЦІ БАРДІЄВА

ВАСИЛЬ СЛИМАК, ПРЯШІВСЬКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ КОШИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. П. Й. ШАФАРИКА

Метою нашої статті є познайомити читачів з лексичними одиницями, які попали в словниковий склад діалекту з німецької мови або її посередництвом з інших мов. На нашу думку подібна фіксація дуже потрібна, тому що ці запозичення мають тенденцію до поступового зникання. У статті наводимо виключно лексикальну характеристику германізмів, їх систематизацію за лексикальними округами. Тому й ілюстративний матеріал подаємо орфографічним записом з визначенням характерних для діалекту звуків *ы* та *ґ* відповідними знаками.

Процес проникнення слів німецького походження у словниковий склад лемківського українського діалекту околиці Бардієва тісно пов'язаний з економічними, політичними і культурними контактами між місцевим населенням і німцями. Бардіїв (нім. назва Бардфельд, Бартенфельд) довгий час вважався важливим торговельним і політичним центром. Перші писемні згадки про прихід німців у Бардіїв і його околицю походять з XV століття. Це дисциплінарний статут з 1440 року, виготовлений і виданий для військового гарнізону міста Бардієва, та статут для виробництва полотна з 1449 року, написаний німецькою мовою. На основі наведених документів можна зробити висновок про те, що німецька мова була вже тоді офіційною мовою міста. Німецький вплив поширився і на північно-східну область теперішньої Східної Словаччини, населену лемківським українським населенням. Це була гірська область із слабо розвиненим сільським господарством, де біда, епідемії та еміграція були на денному порядку. Проблематика заселення областей на північний схід від Бардієва, за даними істориків, вимагає грунтовнішого історичного дослідження. Так наприклад, існують дані про виникнення Маковицького (Зборівського) панства, яке бере свій початок з першої половини XIV століття, коли воно відокремилось від панства Шариш як королівська домінія.

Вже в XIII столітті в цій області існувало декілька торговельних шляхів, один із яких проходив поздовж Секчова через Бардіїв у Смілно. Це був одночасно шлях, яким проникали німецькі слова у лемківський український діалект. Іншим шляхом, яким проникали в діалект німецькі елементи, були також контакти з носіями німецької мови підчас обох світових воєн, передусім з німцями та австріяками. Бардіївські купці торгували в XV столітті, крім інших країн, також з Австрією та Німеччиною. У той час був добре відомий торговельний шлях у напрямі Кошиці — Пряшів — Бардіїв, який вів далі у Польщу, Німеччину та Росію. В Німеччину та інші країни бардіївські та навколишні «фурмани» перевозили різні товари. «Фурманка» була в цьому часі дуже поширеною і вигідною професією.

Іншою важливою ділянкою було виробництво полотна та варіння пива. Останнє було в Бардієві дуже поширеним і є всі підстави вважати, що першими продуцентами пива у місті були якраз німці. У XV столітті починають інтенсивно розвиватися ремесла. Ремісники, будівельники, майстри і «цехмайстри» були в переважній мірі німецького походження. Текстильне виробництво місцевого населення зазнало чималий вплив з боку ткацького виробництва німецьких переселенців із Сілезії, де ця продукція мала довгу традицію і звідки приходила в Бардіїв і його околицю переважна більшість німецького населення. Про це свідчить особливо мова переселенців і порівняно велика кількість патронімічних прізвищ. На думку Г. Вайнельта, який спеціально займався дослідженням німецької канцелярської мови у Словаччині,[1] бардіївська німецька говірка була, властиво, фрагментом сілезького діалекту.

Населення міста було у XV столітті переважно німецьке, управління міста було в руках німців. З їхньої ініціативи розвивається в Бардієві та його околиці торгівля, ремісництво, культура, місто економічно і культурно зростає. У Бардієві як вільному королівському місті стояв порівняно сильний військовий гарнізон, який складався з жителів міста і навколішніх сіл, в тому числі також із русинських. В історичних матеріалах можна знайти ще замітки про велику майстерність і здібність німецьких військових фахівців. Про німецький вплив свідчать також німецькі прізвища старостів міста (Бергольд, Ланг, Раубер, Вайтланд, Вінтер тощо), німецькі назви міських брам і вулиць (Нідер тор, Славіше гассе, Ланге Цайле, Фрошгассе, Нойгассе, Дікке Турм). Міські вали були збудовані німцями і спочатку будувались на німецький спосіб.

Бардіїв у XVI та XVII століттях мав характер німецького міста. Важливим економічним і торговельним центром у цьому часі був також Зборів, який володів правом влаштовувати щотижня ярмарки. Однак вже в XVI і особливо XVII століттях німецький елемент поступово зникає. Словацький елемент, до складу якого входили і жителі української національності з навколишніх сіл, поступово брав верх.

Внаслідок інтенсивних мовних контактів у згадуваний період в лемківський український діалект попало багато германізмів, які однак поступово зникають, особливо під впливом словацької літературної мови, і заміняються новими лексикальними одиницями, наприклад: анцуг —

[1] Weinelt, H.: Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slowakei, Brno 1939.

облек, апатыка — лекарня, бігляйс — жегличка, блайвас — церуска, фіранга — зацлона, лайбик — веста, шпаргет — шпорак тощо. З цими словами можна зустрітись так в Угржінєвсі біля Праги, у Великих Леварах на Загорі, як і в Бехерові біля Бардієва. Тому виникає питання, чи наведені германізми попали з німецької мови в українські, словацькі і чеські діалекти згадуваних областей ізольовано, або дійшло до їх інкорпорації лиш в деяких діалектах, з яких вони поступово поширились на цілу область. На думку пряшівського діалектолога Ю. Валіски, з яким ми консультували це питання, потрібно рахувати з обома можливостями. Цей процес тісно пов'язаний із зміною суспільних умов, з підвищенням життєвого, культурного і освітнього рівня носіїв лемківського українського діалекту. Загальне підвищення освітнього рівня населення зумовило дедалі ширше проникання словакізмів у діалект, які в свою чергу витісняють часто вже застарілі германізми. Отже, соціальні зміни закономірно знаходять свій відбиток і в діалекті, особливо в його словниковому складі. Можна це проілюструвати на прикладі слів, які належать до лексичного складу на означення ремесел і професій. Виходячи з фреквенції цієї групи германізмів і їх обумовленості соціальними змінами в житті суспільства, релятивно їх можна поділити на три групи:
1. Германізми, які вже не вживаються або з якими можна зустрітись лише в словнику найстаршої генерації, хоч в минулому належали до дуже фреквентованих. Вони перейшли в групу архаїзмів у зв'язку із зміною або зникненням старих понять, ремесел і професій. Внаслідок соціального і технічного прогресу зникли умови для розвитку таких видів ремесел і професій, якими в минулому були, наприклад, дротарь (мандрівний ремісник, який чинив домашній посуд), фурман, фурманка, фурманчіти, гебама, рыхтарь, шустер, шуструвати, вандрак, вандрувати ітп.
2. Германізми, які існують паралельно з домашніми або словацькими еквівалентами. Сюди належать, крім інших, і такі види ремесел і професій: апатыкарь — лекарник, фошнірь — лісник або також горар, касірь — покладник, варташ — стражник, вартувати — стражыти тощо.
3. Германізми, які ще й сьогодні належать до активного словникового складу носіїв досліджуваного діалекту і носять в більшості випадків експресивний відтінок: фахман, фушер, фушувати, гандлярь, гандлювати, майстер, майструвати та інші.

Процес зникнення германізмів і їх заміни лексичними засобами діалекту можна добре ідентифікувати шляхом конфронтації мови членів старшої та молодшої генерації. У мові найстаршої і старшої генерації можна ще зустрітись із запозиченими словами там, де члени молодшої генерації, більша частина яких працює або навчається в словацькому мовному оточенні, вживають діалектні вирази або словакізми. Отже, тут існує настирлива небезпека поступового відмирання германізмів у лемківському українському діалекті, які були перенесені в діалект посередництвом економічних, воєнних і торговельних контактів між лемківським українським населенням і німецьким населенням у XIV — XVIII століттях і під час обох світових воєн.

На протязі довгого історичного періоду Бардіїв був центром, звідки поширювались мовні впливи і на лемківське українське населення на

північний схід від Бардієва. В історичних матеріалах ця область відома під назвою Маковиця, або Маковицьке (Зборівське) панство. Маковицю згадуємо тому, що вона відіграла важливу роль в історії українського населення цієї області, особливо ж тому, що якраз в селах Зборівської долини (передусім в селах Бехерів, Стебник, Хмельова) ми зібрали матеріал для нашої статті.

Причини такого мовного явища, як запозичення слів, треба шукати в процесі історичного і соціального розвитку суспільства. Кожне мовне суспільство творить частину понять і термінів самостійно з власних джерел, а інші запозичує в готовій формі з мови іншого мовного колективу і пристосовує ці запозичені слова до власної мовної системи. Так і запозичені германізми майже повністю пристосувались до граматичної системи лемківського діалекту і вживають словотворчі та формотворчі засоби діалекту. В нашому випадку це були носії лемківського українського діалекту, які в минулому знаходилися на низькому ступені суспільного розвитку внаслідок тривалої експлуатації та колонізації з боку міцніших і більш розвинених народів. Мало місце тут ще й еміграція українського населення в чужі краї, особливо в Америку, як наслідок важкого соціального становища. Тому в діалект було запозичено певну кількість слів слов'янського (полонізмів, словакізмів) і неслов'янського походження (германізмів, унгаризмів), а також невелику кількість слів американського походження, тобто американського різновиду англійської мови. Останні проникли в діалект здебільшого посередництвом емігрантів у США і в деяких випадках не мають загальнодіалектну вартість. Для ілюстрації наведемо деякі приклади запозичень:

а) полонізми — карх (шия), ланц (ланцюг), хлоп (чоловік), цма (тьма) тощо;

б) унгаризми — шутай (парубок), байус (вус), гача (лоша), керуль (доглядач над порядком у полі), лампаш (ліхтар), мнясарч (різник), серенча (щастя), хотарь (поле), ґомбик (гудзик) і інші.

в) слова американського походження — ероплан (літак), бізніс (діло), доляр або таляр (толяр), майна (шахта), ченьч (обмін) тощо.

У досліджуваному діалекті можна знайти порівняно велику кількість слів (біля 500), запозичених або прямо з німецької мови, або її посередництвом з інших мов, особливо з латинської та французької. Із латинської мови походять, наприклад: пляйстер (пластир), пляц (площа, базар), цегла (цеглина), фунт (пів кілограма) та інші.

Традиційно можна розділити германізми на окремі групи за приналежністю запозичень до поодиноких лексикальних округів. В нашому випадку йдеться про 13 груп.

1) Найчисленнішу групу творять лексичні одиниці на означення робочого знаряддя, ремісницьких виробів, матеріалу (70): баґер, бляха, брандзоль, варстат, верцайґ, винкель, гак, гівер, гоблик, ґіпс, ґіт, ґлянцпапір, дах, дылі, дышель, дратов, дрелих, дріт, касня, кельня, клямбра, клинок, кльоц, корба, краденец, лайсня, лак, лата, машына, міщунґ, монтерайзня, нют, педал, помпа, рам, рашпель, реґал, риґель, рошта, роштуваня, рула, тар, траґарь, трам, фарба, фільци, фіршток, форшня, фурик, футро, цвок, цимент, циркель, цольшток, шалунґ, швайцунґ,

шмирґель, шпергак, шпица, шпулька, шротовник, шруба, шрубстак, штанґа, штахітка, штых, шутер, шыба, шыхта.

До цієї групи належить і значна кількість дієслів, більша частина яких утворена від відповідних іменників: баґрувати, гоблювати, ґіпсувати, дылювати, друкувати, мішати, помпувати, рашплювати, роштувати, швайцувати, шляйфувати, шмирґлювати, шпуляти, шротувати, шрубувати, штелювати, штыхати, штопкати, штрыкувати.

2) Військо: асентірка, байонет, бомба, бункер, гелма, ґазмаска, ґвер, ґранат, декунґ, жолд, інфантерия, канон, канонірь, капраль, касарня, марш, машынґвер, міна, муштра, офіцір, пуцер, райтарь, рапорт, реґімент, реґрут, рота, ротмайстер, рупцак, уніформа, цельта, шандар.

3) Одяг, взуття: анцуґ, асонтраґы, баретка, бархет, блюза, брошня, веста, ґерок, комішьнякы, лайбик, мантель, обергозы, фалда, фартух, футро, шал, шлайер, шнурок, штоф, штремфля, штромпадля.

4) Будівлі, частини будівель: апатыка, барак, буда, дуфарт, гала, ґанок, касарня, комин, комора, кухня, льох, рынва, турня, фабрика, фронт, фудамент, цимра, цокель, шопа, шпайз, шпыталь, шток.

5) Харчування: брайа, гареньґ, ґрис, жемлик, зафт, кнедель, кондзерва, лімонада, мармалада, попер, райс, смалец, торта, фефермінец, фрыштык, ціґаретля, чуколада, шнапс, шунка.

6) Транспорт, торгівля: борґ, ваґон, гандель, каса, куншафт, кшефт, орчік, паклик, пляц, рахунок, таляр, трінґелд, тунел, фура, швиндель, шіфа, шына, штрека, штацийон, ярмак.

7) Назви ремесел і професій: антлаґер, апатыкарь, вандрак, вартош, гандлярь, гебама, касірь, майстер, махер, рыхтарь, фахман, фошнірь, фурман, фушер, шенкарь, шпицель, шустер.

8) Предмети денного вжитку: бакса, біґляйс, бодванка, броцак, ґраты, кайстрон, канта, куфер, лямпа, тацка, фіранґа, фляшка, форкы, цверна, шкатулка, шпаргет, шуфлатка.

9) Хвороби, лікарства: бломба, брант, вата, візіта, медецина, пілулка, пляйстер, прух, пукель, рецеп, таблетка, умшляґ, шарлак, шляк, шпріца.

10) Релігійне і сімейне життя: апостол, камарат, кермеш, мних, музика, олтарь, офіра, піп, фамелия, фара, фашеньґы, фрайір, швоґер.

11) Адміністрація: ґрумбух, кранкаса, матрика, пошткартка, штемпель.

12) Міри, ваги: ґрад, літра, ферталь, фунт, цоль.

13) Інше: воск, ґвалт, ґлянц, ґріфлик, капслик, квартіль, керта, клапка, класа, кост, крейда, ксіхт, кумшт, люфт, мандель або мандлик, морес, павза, проба, рандал, решта, рунда, тинта, тинтура, трік, тромф, труц, туз, файронт або файрунґ, факля, фінеса, фляк, цвек, цифра, циха, шайн, шанец, шваб, швунґ, шкандал, шлябант, шламастика, шлюс, шпацірка, шрам, штроф. Окремо наводимо дієслова, які відносяться до різних лексичних груп (за винятком вже наведеної першої групи): біґлювати, борґувати, вандрувати, вартувати, варувати, вінчувати, гамувати, гандлювати, ґлянцувати, керувати, коштувати, люфтувати, майструвати, машірувати, мелдувати, мінувати, мордувати, офірувати, пакувати, пасувати, пуцувати, ратувати, рыхтувати, смакувати, смарувати, фасувати, фушувати, цалувати, цилювати, шанувати, шацувати, швиндлювати, шнурувати, шрамувати, штымувати, штрофати.

З лексикологічної точки зору можна германізми далі поділити на дві великі групи:

а) германізми, які створюють синонімічні пари з діалектними лексичними одиницями;

б) германізми, які подібні пари не створюють і є в багатьох випадках єдиним засобом на означення даного поняття в діалекті. Кількісно йдеться про дві приблизно однакові групи лексичних одиниць. До першої групи належить близько 250 синонімічних пар, в яких германізми відчуваються застарілими по відношенню до діалектних еквівалентів. Останні утворилися в багатьох випадках під впливом словацької мови, з якою діалект знаходиться у безпосередньому мовному контакті. Деякі з них наводимо як приклад: гамувати — брздити, зафт — щава, капраль — дешьатник, касірь — покладник, кера — затачка, люфт — вздух, марш — поход, машынґвер — кульомет, медецина — лік, пляц — місце, пошткартка — погляднпца, райс — ріжа, рахункы — почты, шпацірка — прехацка, штацийон — станица, штемпель — печатка, шток — посходя, штремфля — поножка, штроф — покута тощо.

Другу групу становлять близько 230 германізмів, які з діалектними лексичними одиницями не створюють синонімічні пари. Це передусім назви ремесел, продуктів, робочого знаряддя, матеріалу, зброї, хвороб, тобто лексичні одониці, переважну більшість яких становлять фахові терміни. Сюди належать, наприклад: бляха, бомба, гелма, гоблик, ґвинт, ґранат, дріт, касарня, кельня, клямбра, крейда, лада, лата, майстер, маляр, міна, монтерайзня, нют, патрон, піштоль, рашпель, риґель, рынва, роґа, рула, танк, тинта, траґарь, фурман, фусак, футро, шалунґ, шарлак, шына, шмирґель, шпулька, шруба, шрубстак, штромпадля та інші.

Дуже важливий, особливо з історичної точки зору, є аспект фреквенції вживання окремих германізмів в лемківському українському діалекті. З цього аспекту можна германізми релятивно поділити на три групи:

а) германізми, які вживаються часто;

б) германізми, які вживаються менш часто;

в) германізми, які вживаються рідко.

До другої та третьої групи належать переважно ті лексичні одиниці, де дійшло до зникнення означуваного поняття або до утворення вже згадуваної синонімічної пари.

Рідкіше зустрічаються в діалекті, наприклад, такі германізми: анцуґ, апатыка, біґляйс, блайвас, борґ, борґувати, бункер, гандель, гандлювати, ґазмаска, ґрумбух, дах, декунґ, касірь, касня, кост, лада, пляц, регімент, умшляґ, фасувати, фошнірь, фрыштык, фудамент, фура, фурман, шпацірка, шпыталь і інші.

В поодиноких випадках, переважно у мові представників старшої генерації, можна зустрітись із такими лексичними одиницями, запозиченими з німецької мови або її посередництвом з інших мов: асентірка, байонет, баракы, баретка, брандзоль, брант, век, гебама, ґвер, ґвалт, дірек, дуфарт, капут, капраль, керта, комішнякы, копердека, кранкаса, куншафт, машынґвер, мелдувати, обергозы, пуцер, рыхтарь, файронт, ферталь, фертик, фінанц, флінта, форкы, фрайтер, фунт, фусакля, шваб, шіфа, шлябант, шлюс, шпаргет, штацийон і інші.

Однак більшість германізмів належить до першої групи і творить значну частину словникового складу лемківського діалекту. Але з історичної точки зору для нас особливо цінні якраз германізми другої та третьої груп, що вони поступово зникають і заміняються іншими лексикальними мовними засобами.

На підставі сказаного можна зробити такі висновки:

1. У Бардієві в XV та XVI століттях існував сильний німецький елемент. Його вплив поширився і на північний схід, населений українським населенням, внаслідок чого в лемківський діалект попало порівняно багато германізмів.

2. Германізми в лемківському українському діалекті можна релятивно поділити на 13 лексикальних округів.

3. Щодо фреквенції германізмів у мові носіїв діалекту, вони можуть вживатися часто, менш часто або рідко.

4. Деякі запозичення створюють синонімічні пари з діалектними виразами, інші подібні пари не створюють.

5. Внаслідок підвищення життєвого, культурного та освітнього рівня українського населення а також інтенсивного впливу словацької мови доходить до поступового зникнення германізмів і їх заміни засобами діалекту.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Дзендзелівський Ю. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ, 1969.

Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Київ, 1966.

Латта В. П. Словацько-українська мовна межа. — Діалектологічний бюлетень IX, Київ, 1962.

Огієнко І. Словацько-українська спільнота в лемківськім говорі половини 18-го століття. — Sbornik Matice slovenskej XIV, 1936.

Панькевич І. З морфології говору села Завадки на південному Спиші на Словаччині. — Slovnik Matice slovenskej XV, 1937.

Buffa, Fr.: Šarišské nárečia I. In: Šarišské múzeum 3, Košice 1972.

Buffa, F.: O slovnej zásobe šarišských nárečí z genetického hľadiska. In: Nové obzory 19, 1977.

Gornowicz, H.: Die deutschen Lehnwörter im polnischen Dialekt von Malbork. In: Beiträge zum deutsch-slawischen Sprachkontakt, Band 57, Heft 2, Berlin 1977

Holotík, Ľ.: Dejiny Bardejova. Košice 1975.

Krpelec, B.: Bardejov a jeho okolie dávno a dnes. Miestny odbor Matice slovenskej Bardejov, 1935.

Kuraszkiewicz, W.: Uvagi o lemkovskej gwarze Palanek I Komloszy na Szaryszu. In: Sbornik Matice slovenskej XV, 1937.

Paňkevyč, I.: Fonetika dialektu obce Zavadka. In: Sbornik Matice slovenskej XIV, 1936.

Serebrennikov, B.: Allgemeine Sprachwissenschaft. Berlin 1975.

Stieber, Z.: Gwary okolicy Bardijova. In: Sbornik Matice slovenskej XIV, 1936.

Trost, P.: Zum deutschen Anteil am tschechischen Wortschatz. In: Beiträge zum deutsch-slawischen Sprachkontakt, Band 57, Heft 2, Berlin 1977.

Varsik, B.: Osídlenie Košickej kotliny I. Bratislava 1964.

Wahrig, G.: Deutsches Wörterbuch. Gütersloh. Berlin. München. Wien 1968, 1973.

Weinelt, H.: Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slowakei. Brno 1939.

Weinreich, U.: Langauges in Contact. New York 1957.

RESUMÉ

Vasyľ Slymak, Germanizmy v slovnej zásobe lemkovského ukrajinského nárečia z okolia Bardejova

Germanizmy prenikli z nemčiny do lemkovského ukrajinského nárečia v rôznych etapách jeho vývoja, hlavne v dôsledku živých hospodárskych, vojenských a obchodných stykov medzi ukrajinským obyvateľstvom okolia Makovice a Nemcami. Tieto vzťahy viedli zároveň k vzniku jazykových kontaktov, na základe ktorých preniklo okolo 500 germanizmov do slovnej zásoby skúmaného nárečia. Ide o marginálne jazykové kontakty medzi ukrajinským a nemeckým jazykom, ktoré sa aj napriek genealogickej príbuznosti odlišujú gramatickými systémami a slovnou zásobou.

Centrom šírenia týchto jazykových kontaktov sa stal Bardejov, kde nemčina bola niekoľko storočí úradným jazykom. Nemecký jazykový vplyv sa potom šíril vlnovite aj severovýchodným smerom do oblasti obývanej ukrajinským obyvateľstvom. Slová prevzaté z nemčiny nachádzame hlavne v slovnej zásobe staršej generácie a mnohé z nich patria do skupiny archaizmov, čo je podmienené markantnými zmenami v spoločenskom vývoji.

Väčšina slov prevzatých z nemčiny sa plne prispôsobila fonologickému a morfologickému systému nárečia. Germanizmy možno relatívne rozdeliť na 13 lexikálnych oblastí. Mnohé z nich tvoria synonymické dvojice s pôvodnými ukrajinskými lexémami. Pretože proces prenikania germanizmov do nárečia považujeme za ukončený, vzniká tu akútne nebezpečenstvo postupného odumierania týchto prevzatých slov.

РЕЗЮМЕ

Василий Слимак, Германизмы в лексике лемковского украинского говора Бардеева

Германизмы из немецкого языка в лемковский украинский говор проникали в разные исторические эпохи его развития, главным образом, в результате активных хозяйственных, военных и торговых связей между украинским населением Маковицы и немцами. Эти связи одновременно вели к возникновению языковых контактов, на основе которых около 500 германизмов были усвоены лексической системой исследуемого говора. Речь идет о маргинальных языковых контактах между украинским и немецким языками, которые в противоположность генеалогической близости языков отличаются грамматическими системами и словарным запасом.

Центром распространения этих контактов стал Бардеев, где немецкий язык несколько столетий был официальным языком. Потом влияние немецкого языка расширялось на северо-восток в районы с украинским населением. Слова, заимствованные из немецкого языка, встречаем чаще всего в лексике у представителей старшего поколения. Многие из этих лексем на современном этапе являются архаизмами, что обусловлено заметными изменениями в общественном развитии.

Большинство заимствованных слов приспособилось полностью фонологической и морфологической системам говора. Германизмы можно сгруппировать в 13 лексических классов. Многие из них образуют синонимические пары с исконно украинскими лексемами. Исходя из того, что процесс проникновения германизмов в говор считаем законченным, возникает опасность постепенного умирания этих заимствованных слов.

RESUMÉ

Vasil Slimak, Germanismen im Wortschatz ukrainisch-lemkovschen Dialekts in der Umgebung von Bardejov

Die Germanismen werden in den ukrainisch-lemkovschen Dialekt in verschiedenen Etappen seiner Entwicklung aus dem Deutschen entlehnt, besonders infolge der regen wirtschaftlichen, militärischen und Handelsbeziehungen zwischen der ukrainischen Bevölkerung des Makovica — Gebietes und den Deutschen. Diese Beziehungen führten zur Entstehung gewisser sprachlicher Kontakte, auf Grund derer ungefähr 500 Germanismen in den Wortschatz des erforschten Dialekts eingedrungen sind. Es geht um marginale Sprachkontakte zwischen der ukrainischen und deutschen Sprache, die zwar genealogisch verwandt sind, jedoch durch ihr grammatisches System und ihren Wortschatz sich voneinander wesentlich unterscheiden.

Zum Zentrum der Verbreitung dieser Sprachkontakte wurde Bardejov, wo das Deutsche im Laufe einiger Jahrhunderte die Amtsprache war. Der deutsche Spracheinfluß verbreitete sich dann wellenartig auch in nordöstlicher Richtung, in das von der ukrainischen Bevölkerung bewohnte Gebiet. Die deutschen Entlehnungen findet man vorwiegend im Wortschatz der älteren Generation und viele von ihnen gehören in die Gruppe der Archaismen, was durch die markanten Veränderungen infolge der gesellschaftlichen Entwicklung zu erklären ist.

Die meisten deutschen Entlehnungen haben sich dem phonologischen und morphologischen System des Dialekts völlig angepasst. Die Germanismen kann man relativ in 13 lexikalische Gruppen einteilen. Viele von ihnen bilden die Synonympaare mit ursprünglichen ukrainischen Lexemen. Da wir den Prozeß der Übernahme von Germanismen in den Dialekt als abgeschlossen betrachten, besteht hier eine akute Gefahr des allmählichen Absterbens der deutschen Entlehnungen.

МОВОЗНАВСТВО

ВАСИЛЬ ЛАТТА І ЙОГО „АТЛАС УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ"

„. . . je to vzácne dielo. Jeho prínos je natoľko pozitívny a významný, že v každom výskume v budúcnosti by sa mali jeho metodologické i materiálové výsledky využiť".

Jozef Štolc

В грудні минулого року покійний Василь Петрович Латта (29. 12. 1921 — 27. 6. 1965) відсвяткував би 60 років свого плідного творчого життя. Він помер 7 років тому назад у повному розквіті творчих сил — мав усього 44 роки. Проте залишив спадщину, передусім «Атлас українських говорів Східної Словаччини» — фонетику, — яка правом викликає щире захоплення і подив над мовознавчим подвигом, звершеним молодим вченим.

Різні культурні установи українського населення Східної Словаччини, в тому числі й Свидницький музей української культури, донині одержують листи, в якому мовознавці, що серед них не бракує ані закордонних, як і широка громада українських культурних діячів, домагаються інформації про цей атлас, бо його рукописне існування набуло загального розголосу. У цих листах нерідко висловлено також невірні погляди і здогадки щодо стану рукопису ще невиданої публікації та всього, що з його виданням пов'язане. Тому з нагоди недожитого 60-річчя автора «Атласу українських говорів Східної Словаччини», в особі якого сучасники при житті небезпідставно бачили провідну постать наукової думки українського населення Східної Словаччини і одного з кращих представників чехословацької україністики взагалі, вважаємо доцільним на цьому місці опублікувати в українському перекладі розсягле і, на нашу думку, вичерпне повідомлення про стан порушеної справи, автором якого є старший колега В. П. Латти (нині теж покійний) — відомий словацький мовознавець професор Йозеф Штольц, доктор філологічних наук. Статтю перекладено нами із журналу „Slavica Slovaca (Jazykoveda)" — органу Інституту мовознавства ім. Людовита Штура та Інституту літературознавства Словацької Академії Наук в Братиславі (Річник 13, ном. 1, 1978 рік, стор. 78—86).

Шкода, що цю цінну мовознавчу україністичну публікацію, яка документує високий рівень чехословацької україністики, не було видано до Міжнародного славістичного конгресу в Києві, який відбудеться 1983 року.

АТЛАС УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

Василь Петрович Латта, доцент Кафедри російської мови та літератури Філософського факультету Братіславського університету ім. Коменського, помер 1965 року на 44 році свого життя. Наведений у заголовці твір, на якому він працював від 1954 р., залишився в стадії значного опрацювання, однак, незавершеним.

Рукописна спадщина Латти дійшла до нас в концептному вигляді, значить, в такому стані, коли весь матеріал, коментарі до карт, як і інший супровідний матеріал, довелося впорядковувати, доповнювати і оформлювати на підставі рукописних нотаток автора і, нарешті, виготовити чистовики карт та впорядкувати супровідний матеріал відповідно до вимог поліграфії.

Автор цієї інформативної статті в ту добу керував у діалектологічному відділенні Інституту мовознавства Словацької Академії Наук працею на «Атласі словацької мови I. Фонетика» (вийшов у Братіславі 1968 р.) і на прохання керівництва Кафедри російської мови і літератури філософського факультету Університету ім. Коменського зобов'язався підготувати наведений рукописний матеріал до видання.

Й. Штольц, одержавши від вдови Марії Латти, законної власниці рукописної спадщини доцента Василя Латти, потрібне уповноваження, до кінця грудня 1971 р. впорядкував рукопис згідно фаховим і видавничим вимогам, і передав його братіславському видавництву САН, з яким доцент В. Латта мав правосильний договір.

Рукопис прорецензували і рекомендували до друку проф. Євген Поуліни, доктор наук, працівник Філософського факультету Братіславського університету ім. Коменського, та доцент д-р Ярослав Моравец, кандидат наук, працівник Філософського факультету Празького Карлового університету.

Видавництво, однак, в найближчому часі працю Латти не зможе видати. Тому, керуючись вказівкою Президії САН, воно звернулось до упорядника з просьбою, щоб про стан рукопису та його зміст написав інформативне повідомлення з метою опублікування в фаховому славістичному часописі. Рукопис атласу далі зберігається в архіві Видавництва САН як його власність з тим, що зацікавленим фаховим працівникам буде надана можливість вивчати працю на місці.

У своїй праці Латта наближує матеріал говорів українського населення, що безпосередньо межує зі словацькими і польськими діалектами, і живе в особливих суспільних умовах на південних схилах Східних Карпат. В. П. Латта був добре обізнаний з внутрішньою структурою українських говорів Східної Словаччини і, виходячи з мовних чи діалектологічних критеріїв, провів внутрішню і географічну межу між українськими і східнословацькими діалектами, яка водночас розмежовує також східнослов'янський і західнослов'янський мовні типи.

З рукописної спадщини, що має відношення до Атласа українських говорів Східної Словаччини, як нарешті і з усіх праць автора, відчувається його глибока особиста зацікавленість, методологічна підготованість, розважливість, а не в останній мірі і впевненість, яка з цього випливає зокрема при подачі діалектних фактів та суспільних умов. Все це разом створюють органічну одність.

В. П. Латта написав свою працю по-російськи. Вона має заголовок:

Атлас украинских говоров Восточной Словакии.

Рукопис складається з карт і тексту.

Частину тексту укладено за характером окремих складників у кілька папок.

Папка I.

Містить текст титульної сторінки та інші бібліографічні дані, як і список типу букв та знаків.

На 1 — 23 стор. наведено текст змісту:

I. Вступительные статьи (1 — 14).

II. Справочные материалы (1 — 4).

III. Карты и коментарии

А. Вспомагательные карты (I —IV)

Б. Основные лингвистические карты

Карты фонетических явлений

Фонетические системы и фонетическая реализация фонем (1 — 8)

Историко-фонетические и инные явления (9—198)

В. Карты морфологических явлений

Имя прилагательное (227 — 243)

Имя прилагательное (227 — 243)

Имя числительное (244 — 263)

Местоимение (264 — 288)

Глагол (289 — 317)

Наречие (318 — 335)

Предлоги (336 — 340)

Частицы, союзы, модальные слова (341 — 349)

Сводные карты изоглос

А. Обобщающие одинаковые или родственные фонетические и морфологические явления

Б. Сгрупированные в пучки, указывающие границы отдельных говоров (350 аж 364)

IV. Указатели

1. Тематический указатель явлений и слов

2. Алфавитный указатель слов и явлений

В матеріалі не було знайдено 41 карту, список яких наведено на 21 — 23 стор. рукопису.

Папка II.

Містить:

1. Фотографію В. П. Латти.

2. Статтю «Біографія і творчість В. П. Латти» доцента Яна Светліка, кандидата наук, працівника Кафедри російської мови та літератури Університету ім. Коменського.

3. Список праць доцента В. П. Латти, укладений д-ром Г. Балажом, кандидатом наук:

«Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии». In: Sborník FFUK „Philologica" 10, стор. 108 — 119. Bratislava 1958. В приложенні 1 карта.

«Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии». In: Sborník FFUK „Philologica" 11—12, Bratislava 1959—1960. стор. 57—65.

«Отражение восточнославянских рефлексов некоторых общеславянских фонетических груп в украинских говорах Восточной Словакии». In: Sborník FFUK „Philologica" 13. Bratislava 1961, стор. 83—92.

«Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии», «Дукля», 9, 1961, стор. 104—110.

«Рефлексы общеславянского ě и изменение u > i в украинских говорах Восточной Словакии». В приложенні дві карти. „Jazykovedný časopis", 13, 1962, стор. 63—67.

«Словацько-українська мовна межа». В приложенні 1 карта. «Діалектологічний бюлетень», 9, Київ 1962, стор. 15—30.

«К вопросу диалектологических атласов областного типа». „Jazykovedný časopis", 14, 1963, стор. 20—29.

„Periodizácia vývinu fonologických systémov vo východoslovanských jazykoch". Československé přednášky pro V. medzinárodni sjezd slavistů v Sofii. Praha, Academia 1963, стор. 95—97.

К вопросу икавизма в украинских говорах Восточной Словакии». Sborník FFUK „Philologica" 15, Bratislava 1963, стор. 89—100.

«К вопросу диспалатализации согласных перед этим, е, і в украинских говорах Восточной Словакии». Sborník FFUK „Philologica" (A) 16, Bratislava 1964, стор. 108 аж 116.

«Из вокализма украинских говоров Восточной Словакии». Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 1, Пряшів 1965, стор. 280—288. В приложении 2 карти.

Папка III.

Тут, виходячи із змісту, має бути «Предисловие», якого в спадщині не знайдено.

В частині I під заголовком «Вступительные статьи» в 14 розділах автор викладає теорію і методику своєї праці. Його вихідні позиції та принципи стисло подаються нижче.

1. У розділі «Общее вступление» Латта визначає свій атлас як регіональний атлас говорів архаїчного типу в західній частині української мовної області, які межують з трьома слов'янськими мовами — українською, словацькою та польською.

Мету свого атласу автор визначає як завдання картографічно відобразити ту специфіку говорів, якої не передає загальнонаціональний мовний атлас. Саме такі місцеві особливості, мікроявища, периферійні явища і запозичення виступають на передній план при змінах в структурі і в системі діалектів. Різноманітні мікроявища і особливості, взяті окремо, мають з погляду системи своє місце в системі даних говорів і визначають їх.

Система діалекту містить явища центрального характеру і явища периферійні, продуктивні і непродуктивні. Атлас має відтворити систему щонайповніше — у всій її різноманітності. Винятки теж дотворюють систему, форму і спосіб пристосування іншомовних елементів, силу діючості внутрішніх закомірностей, передусім у межах говорів на етнічному розмежжі. Перехідні говори виникають шляхом руйнування системи, проникання різноманітних елементів з діалекту в діалект. Саме тому в атласі обласного типу відображенню національних явищ надається окреме значення, розглядаються більш широко і детально.

Своєрідним видом обласного атласу, за В. П. Латтою, є т. зв. зональний атлас, у якому мають місце диференційовані знаки сусідніх говорів споріднених мов на мовному і етнічному розмежжі. Відображування взаємовпливів суміжних слов'янських та інших (румунської, угорської, німецької) мов має для дослідження міжмовних взаємин та взаємовпливів суттєве значення. Недоліком цього дослідження буває передусім рідка сітка досліджуваних пунктів (місцезнаходжень), що призводить до надмірної схематизації і знижує рівень точності даних про територіальне розміщення деяких знаків і пролягання ізоглос.

Загальнонаціональний атлас не передає всіх характерних дрібниць в системі окремих наріч. Внаслідок цього, обласний атлас передбачає специфічний питальник, метою якого є передати важливі фонетичні, морфологічні і граматичні відтінки. Передусім регіональний атлас дає змогу всебічно вичерпати лексичну проблематику.

Матеріал в обласному атласі має дати характеристику процесу заселення місцевості, підказати етногенез населення. Тому вже під час складання питальника треба пам'ятати на специфічні залити етнографічного, фольклористичного, історичного і археологічного характеру, а теж відносно матеріальної і духовної культур та з інших дисциплін. Атлас мовних явищ притому повинен залишитися лінгвістичним атласом, проте наведеними дисциплінами не може нехтувати.

Лінгвістичний атлас обласного типу заповнює прогалини лінгвістичної географії всенародної мови. Нема скільки-нибудь серйозної діалектологічної монографії певної області без використання метода лінгвістичної географії.

Ту дійсність, що регіональний атлас ізольовано відображує явища, які можуть мати місце також в інших діалектах національної мови, слід віднести на рахунок недоліків цього атласу; такі випадки можна розв'язувати на «вирізних картах», в коментарях чи посиланням на загальнонаціональний атлас мовних явищ, а, між іншим, також на відповідну монографію.

Латта в умовах браку загальнонаціонального атласу надає регіональному атласові неабиякого значення.

2. В стислому історико-географічному нарисі про територіальне поширення українських говорів Східної Словаччини Латта вимежує географічні межі говорів, їхій розсяг на південних схилах Східних Бескидів — від Дунайця на схід до річки Лаборець та Уг. Край вкрито лісом: на заході хвойним, на сході лиственним. Він порівняно менш родючий і годиться передусім для розводу рогатої худоби та овець. Населення цього краю шукало заробітки в південних словацьких краях і великою мірою емігрувало за океан.

Ця територія заселювалась в X—XI сторіччях людністю з української мовної території. Нова хвиля колоністів досягла кульмінації в XIV—XVI сторіччях і відбулася на базі волоського права.

Місцеве населення визначає свою національну належність словом р у с н а к и; прикметник — р у с ь к и й. Форму р у с и н запозичено від Закарпаття. Визначення у к р а ї н е ц ь стало входити у вжиток після другої світової війни.

3. Досліджувані українські г о в о р и належать до південно-карпатської групи. Визначаються певними самобутніми архаїзмами. Вони позначені також польськими, угорськими і німецькими впливами, переважно в лексиці. Внаслідок своєрідних історичних, економічних і політичних обставин, ці говори значно диференційовані. Вони протягом ряду сторіч були відокремлені від основного українського мовного масиву. Проте український характер зберегли. У своїй фонетичній, морфологічній, синтаксичній та лексичній будові ці говори зберегли всі характерні ознаки східнослов'янської мовної групи. Вплив сусідніх словацької та польської мов найбільш помітний в області лексики. Подекуди помічається словацький вплив; наприклад, у втраті повноголосся, у злитті ы з и тощо. На внутрішнє членування діалектів впливали такі чинники, як їхнє розташування на найзахіднішій окраїні української мовної області, географічна і культурно-політична ізоляція від українського мовного масиву, сусідування з словацькою і польською мовами. Новіші колонізаційні хвилі з різних кінців первісної батьківщини різноманітно нашарювались. Внутрішня диференціація і взаємна відокремленість були зумовлені рельєфом території та її поділенням до кількох адміністративних та економічних феодальних цілих. Цей факт відбито в напрями ліній розмежжя між окремими діалектами, які проходять з півночі на південь.

Латта у своїй праці намагається розкрити загальні принципи розвитку диференціації досліджуваних українських говорів, щоб у цей спосіб полегшити читання карт і користання матеріалом.

4. Розглядаючи і с т о р і ю лінгвістично-географічного обстежування території, Латта позитивно оцінює такі праці, як Г. Ю. Г е р о в с ь к и й: „Jazyk Podkarpatské Rusi" („Československá vlastivěda", 3. Jazyk. Praha 1934, стор. 460—517); І. П а н ь к е в и ч: «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежник областей (Прага 1938) і Zd. S t i e b e r: „Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny". Łódź 1956—1964, 8 zv.).

Після цього він пригадує акцію, започатковану 1953 р. питальником «Діалектологічний атлас українських говорів.» У 1956—61 роках було зібрано належний матеріал для першого тому «Атласу» і збирався вже матеріал для другого тому.

Далі наводить працю Й. О. Дзендзелівського «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР» (Ужгород, 1 — 1961) та питальник «Программа для собирания материала для диалектологического атласа украинских говоров Закарпатський области УССР» (1960).

5. В розділі під заголовком «Из проблемматики Атласа» Латта висунув перед собою з а в д а н н я дати по можливості найповнішу картину географічного розміщення діалектних фактів, важливих з погляду всебічної характеристики системи досліджуваних говорів. Ці відмінності виступають як відмінності між досліджуваними говорами і українською мовою в цілому та діалектами сусідніх словацької та польської мов.

На монотематичних картах завжди відображено одне і одне явище в його внутрішній диференціації. На політематичних картах відображено становище цілого комплексу явищ, який протиставляється з відмінним комплексом явищ сусідньої мови чи діалектів. Цим збільшується значення лінгвістично-географічної інформації атласу.

6. П р о г р а м а дослідження (питальник) за Леттою реєструє особливості обласного характеру за змогою найповніше. Це випливає з того, що йдеться про атлас регіональний, а не загальнонаціональний. Екземпліфікація базується на літературі, яка в ту добу існувала, та на рекогносцируванні маловідомих чи невідомих явищ. Питальник протягом досліджування було доповнювано. Включалися в нього фонетичні, морфологічні і синтаксичні явища, а також лексичні запозичення з інших мов та наріч.

Та дійсність, що дослідження за українським питальником («Программа диалектологического атласа украинского языка» — DAU) не виправдало сподівань, привела до укладення окремого питальника. Дійшло до цього тому, бо перший питальник не фіксував явища, типові для окраїної області українських говорів Східної Словач-

чини. Не годився ані «Питальник для дослідження словацьких діалектів» (ASJ — Е. Пауліні та Й. Штольца з 1947 р.). Проте у питальник було залучено деякі питання, спрямовані на лексику бувших лемківських говорів у Польщі та українських говорів Радянського Закарпаття. В часі, коли вийшла «Программа собирания материала для диалектологического атласа украинских говоров Закарпатской области УССР» (1960), розглядуване нами збирання вже було закінчене. Однак, щодо змісту обидва питальники настільки подібні, що один одного вигідно доповнюють.

Питальник (Латти) нараховував разом 2264 запитів: у тому числі 667 з фонетики, 662 з морфології, 20 із синтаксису і 975 з лексикології. (Текст питальника не дійшов до нас. Його зміст, хоч і не повністю, видбито в картографічному опрацюванні окремих слів і явищ).

Лексичний матеріал, який у атлас не потрапив, Латта мав намір опрацювати як диференціальний словник говорів і укомплектувати його окремим дослідженням. Він був тої думки, що атлас сам по собі не може заступити монографічного опрацювання лексики як цілого.

У питальнику знайшли місце передусім явища структурної сфери. Проте не обійдено в ньому ані мікроявища, які довершують загальну картину та особливості історичного розвитку.

Додатково виявлені недоліки питальника було усунено протягом дослідження в терені.

Другу частину питальника (лексика) було доповнювано.

Латта намагався охопити стан говорів найповніше, широко і точно. Притому виявилися в ньому і певні недоліки:

а) Деякі особливості стали ясними аж в заключній стадії дослідження і були фіксовані атласом додатково.

б) Не завжди рівномірно вичерпувались деякі історичні явища (рефлекси за носові *ę; групи *tort, *tolt, *tert, *telt; єри; довгі *e, *o в закритих складах; *dj, *tj, *kp, *gv; дисналаталізація) та морфологічні явища (числівники, займенники, прикметники, дієслова, почасті прислівники).

в) Атлас щодо матеріалу та території точно вимежено. В ньому не можна було відобразити все. Тому деякі явища доводилось опрацьовувати на синтетичних картах ізоглос, що наведено і в коментарях.

Подáти вичерпно весь матеріал можна тільки в монографіях.

7. Формат карт, узгоджений з вимогами друку, уможливлює повністю зберегти сітку пунктів на всій території досліджуваної області без того, щоб це було на шкоду наочності. (Про це див. кінець розділу *Карти*).

8. Збирання і записування матеріалу.

Задум прагнув вийти за межі статистики і досліджувати сучасний стан в процесі розвитку трьох генерацій (старшої, середньої і молодої). До старшої генерації зараховано громадян, народжених в XIX сторіччі; до середньої генерації — народжених в першій третині XX ст., а до молодої — решту. Різниця між старшою і середньою генераціями значна. В молодої генерації помітні елементи, пов'язані з шкільною освітою та побудовою соціалістичного суспільного ладу. Істотне значення має також підбір інформаторів. Часом помітна теж певна дезорганізація говору, проте ще не в такій мірі, щоб мати справу з відривом від давньої основи. Матеріал записувався точно до нюансовості. Відповіді добувалися не безпосередньо. Досвід з інформаторами був добрий. Матеріал перевірювався. Велику кількість матеріалу було одержано поза межі атласу.

9. Фонетична транскрипція.

Спочатку матеріал записувався російським гражданським письмом — за зразком українського атласу. Пізніше виявилось, що латинське письмо дає можливості дуже точно визначити фонетичну варіантність. Це рішення виходило з принципів ухвалених Міжнародною комісією для слов'янського мовного атласу при Міжнародному комітеті славістів.

У таблиці голосних та приголосних вказується на фонетичний характер окремих фонем та їхнє місце у фонологічній системі.

10. Картографування та картографічні знаки.

Географічне розташування диференційованого явища визначено в атласі з допомогою символів.

Спочатку було перевірено організацію та класифікацію матеріалу, вибір систематики символів та стабілізовано ієрархію явищ на експериментальній карті. Згодом

було проведено координацію карт в межах явища, а, нарешті, і в рамках атласу. Після цієї підготовчої праці вироблено авторський примірник карти чи карт атласу. Авторські карти мають масштаб 1:400 000 з принципово повною сіткою пунктів. При картографуванні було застосовано символи, геометричні диференційні знаки за певним ключем. Цей спосіб Латта обгрунтовує тим, що дає змогу точної проекції основних і побічних диференційованих явищ слова, мовляв, так можна виготовити синтетичні карти усього мовного факту (слова, кореня, морфеми) і наочно визначити градацію. З погляду поліграфії Латта вбачає в цьому максимально відповідний метод; його досі застосовували також при складанні розсяглих лінгвістичних атласів. Так само однокольорова техніка символів дає змогу реалізувати в атласі велику кількість матеріалу, уможливлює відносну простоту орієнтації і забезпечує точність подачі.

Латта детально розглядає свій метод відображення, систематику символів тощо, він пояснює роль т. зв. ключа, що подає картину вартостей внутішнього змісту символів; він наводить також спосіб визначення наявності чи відсутності інших знаків.

Кількість ізоглос на синтетичній карті обмежено в інтересах її чіткості та наочності.

11. Структура (систематика) атласу

В атласі є три види карт: допоміжні карти, карти символів (карти мовних явищ) і синтетичні карти ізоглос.

До допоміжних карт належать: фізична карта Східної Словаччини, карта заселення в межах доміній у XVI ст., економічна карта з визначенням центрів торгівлі, основних комунікацій та промислових закладів минувшини, карта адміністративного поділу (комітати, жупи) до 1918 р., карта адміністративного поділу до 1961 р. та після нього, карта густоти заселення з демографічними та етнографічними даними (така карта в рукопису бракує) та карти західноукраїнської і східнословацької мовних областей; на дальшій карті показано членування говорів та їхнє групування. Решта допоміжних карт, які бракують, мали, очевидно, передати становище деяких диференційованих явищ поза межами обстежуваної території.

Карти окремих мовних диференційованих явищ включають карти фонологічні, карти фонетичної реалізації деяких фонем, карти окремих історичних фонетичних явищ, карти морфологічні (флективні і словотворчі) та карти деяких синтаксичних явищ.

Акцентологічні карти (наголос) реалізовано в синтетичних картах.

Синтетичні карти ізоглос першої серії подають огляд пучка ізоглос так, як вони представлені у окремих словах (напр., рефлексація етимологічних *o*, *e* в новозакритих складах, диспалаталізація приголосних та їхніх груп і т. ін.).

Синтетичні карти другої серії подають угрупування різних мовних явищ з врахуванням їхнього територіально-паралельного розвитку (пучки ізоглос).

Лексичні карти в другій частині було б поділено за тематичними групами і представляли б форм людської праці в області матеріальної культури, багатство природних явищ і т. ін. Їхній склад мала вимежити вступна стаття до другої частини атласу. Свою власну подобу мали мати семантичні, ономастичні та топономастичні карти.

Орієнтацію в багатому матеріалі покликаний був полегшити тематичний покажчик картографованих явищ, азбучний регістр явищ, слів та їхніх варіантів.

12. Діалектологічні карти.

На карти свого атласу В. П. Латта дивився з погляду способу зображування та передачі відображуваного змісту.

За способом відображування ситуації диференційованих явищ у атласі мають місце карти знаків (символів) і карти ізоглос.

Площинне відображування ситуації диференційованих явищ Латта в своєму випадку вважав нерентабельним.

Поєднування згадуваних способів використовується так, що один метод (символів) застосовується як основний, а другим методом (ізоглос) відображується ситуація додаткових явищ.

За змістом Латта розрізняє карти монотематичні і зведені.

На монотематичній карті відображується географічна ситуація одного явища в одному слові (аналітична карта), наприклад, рефлексація *i* за *ě* в слові *відро*; рефлекцація *zo* за **go* в слові *звізда*; можна теж підсумувати висновки з кількох фактів (синтетична карта), наприклад, поширення їкавізма, повноголосся, вимова

ť, ď замість *k', g'*, диспалаталізація *-ť* в закінченні 3-ої особи теперішнього часу і т. ін. Синтетичні монотематичні карти дають можливість простежувати відмінне географічне розташування того самого явища в кількох словах, наприклад, неоднаковий розвиток ізоглос, які визначають межу повноголосся кількох слів.

На політематичних картах подається ситуація кількох мовних явищ Такі явища можуть трапитися на одному слові: наприклад, інша рефлексація **ě*, і інша рефлексація *tь* в слові *piať/piaT/peic/pet*, але за початкове **je-* в слові olepь/(jeleň) є *e-*, а в новозакритому складі за *пь* є *-л* та *-й*. На політематичній карті можна відобразити водночас кілька слів з допомогою символів, а ще частіше посередництвом ізоглос. Йдеться про синтетичні карти.

Основним типом карт в атласі Латти стали монотематичні карти, але атлас містить також багато синтетичних карт.

На синтетичних (зведених) картах узагальнюються дані про кілька явищ чи фактів, а саме на базі їхньої структурної, лексичної чи тематичної зумовленності та подібності, або на базі спільного територіального розміщення, одним словом, на базі подібності ізоглос чи їхнього єднання в пучки. Синтетичні карти за змістом належать до двох видів: йдеться про тематичні (порівняльні) та синтетичні карти.

1. Порівняльна чи тематична карта відображає окремі явища або різні форми того самого явища на базі структурної взаємопов'язаності та тематичної чи лексичної зумовленості незалежно від територіальної ситуації. Ці карти стають в пригоді при порівняльному дослідженні поширення структурно близьких, споріднених і аналогічних явищ, але й явищ якісно хоч і відмінних, та інакше взаємно пов'язаних, як і різних слів, які позначає те саме явище. Як приклади наведемо рефлексацію повноголосся в запозичених словах, рефлексацію *o, e* в новозакритих складах в окремих словах, диспалаталізацію приголосних залежно від їхньої позиції в морфемах, лексичні запозичення в закритій тематичній області, словацькі та інші впливи тощо.

2. Синтетичні карти, складені за принципом однакового територіального розміщення, представляють пучки ізоглос і в цей спосіб пояснюють пролягання межі між двома мовами.

Територіальні розміри діалектних знаків на синтетичних картах відображено ізоглосами, а почасті також вторинними знаками біля кожного пункту, накресленими всередині символу, або комбінацією обох цих способів.

13. Коментарі до карт

Коментар — органічний складник карти, який доповнює її тим, чого на карті не можна передати або чого картографічне зображення явища не спроможне передати з потрібною ясністю.

В коментарях наводяться загальні історико-порівняльні дані та посилання, доповнення і зауваження. Все це полегшує користання інформаціями, які дає карта, уможливлює орієнтацію в слов'янських мовних зв'язках. В коментарях є посилання на літературу і наведено різноманітний ілюстративний матеріал (схеми, фотографії, зарисовки предметів, додаткові ізоглоси і т. ін.). Нарешті пояснюється тут мета карти і наводяться обставини, які зумовили спосіб картографування.

Автор намагався своїм атласом максимальною мірою наблизити користувачеві діалектний матеріал, розкрити його структуру, пояснити і оформити все так, щоб при користуванні атласом запобігти неточних чи помилкових висновків.

В самому коментарі не подається жодної інтерпретації ані тлумачення, але користувачеві виходиться назустріч передусім прагненням дати максимально вичерпну інформацію про дане явище.

В коментарі вказується на непродуктивні випадки, характер нестійкості при використанні варіантів, дублетів тощо.

14. Висновки

Свої вступні міркування Латта закінчує наголошуванням на тому, що Атлас дає картину конкретного стану українських говорів Східної Словаччини наприкінці 50-х і початком 60-х років XX сторіччя. Фіксує мову живих поколінь та її розвиток впродовж останніх 50—60 років.

Атлас відображує розміщення хронологічно і якісно різних фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних явищ. Одні характеризують структуру говорів (кардинальні ізоглоси), інші доповнюють характеристику. Кардинальні ізоглоси визначають межі давніх явищ, решта — це порівняно нові ізоглоси як результат

схрещування мов та говорів внаслідок суспільних умов, змін у первісному складі населення, міграції, культурних та інших обставин. Так виникли т. зв. перехідні наріччя. На базі цих відмінностей діалекти членуються на менші групи.

Карти та матеріали атласу дають змогу простежувати мовні взаємини, які мали місце при феодалізмі на розсяглих територіях. Вони дають матеріал для різних аналізів (членування діалекту, їхнього взаємовідношення, процесу заселення, міграції, культурних, мовних та інших можливих впливів навколишньості, історичних подій і т. ін.). Саме шляхом розпаду єдності та компактності діалектів виникають перехідні говори.

Синтетичні карти кардинальних ізоглос показують, що межа між говорами мови здебільшого не має характер ліній, але визначається пучками ізоглос, які розкидані на більш широкій смузі мовної території. Так виникають суміжні, тобто перехідні говори тої самої мови. Чистий говір зберігає т. зв. діалектне ядро. Проте теж компактні говори внутрішньо членуються. Ізоглоси окремих явищ вказують на хронологічно неоднакові риси.

Матеріал, зібраний в атласі, дає можливість простежувати на конкретних випадках процеси розвитку вже усталених чи ще гарячих змін. Це уможливлює поєднування синхронічного і діахронічного аспектів. Саме це пояснює зміни в фонологічних системах і виникнення нових систем.

Лінгвогеографічне дослідження вносить світло також у сферу мішання наріч сусідніх слов'янських мов, як і в різні форми взаємних запозичень у всьому розсязі мовної будови. Так, наприклад, всім українським говорам Східної Словаччини властиві словацькі елементи, але в напрямі на схід та південь цих елементів помітно убуває.

Матеріали та карти атласу приносять багато даних для дослідження розвитку структури говорів. Таким чином уможливлюється пізнання напрямів і меж поширення фонологічних систем в цілому, фонологізації, дефонологізації, кумуляції, нейтралізації, пізнання фонетичної реалізації фонем, акцентологічних змін та іншого. Атлас дає чимало матеріалу і поштовхів для систематичного обстежування граматичної системи і лексичних резервів.

Матеріал, обсягнутий атласом, уможливлює нове проникання в проблематику історичної діалектології та історії мови взагалі. Дає вихідний матеріал для монографічного дослідження деяких питань та проблем українських говорів Східної Словаччини. В атласі знайшло місце багато менш відомих, та зовсім невідомих ізоглос, фонетичних і граматичних явищ. Чимало нових відомостей та поштовхів дається зокрема в області досліження лексики.

В. П. Латта підсумовує свої вступні міркування такими словами:

«Максимально точне вимеження характеру словацько-української мовної межі можливе тільки на базі нанесених на карти та включених у матеріал атласу лінгвогеографічних фактів (матеріалу), що вказують, до якої міри і на якій території діють окремі критерії як показники цієї межі.

Ці дані наочно вказують, що межа діалектів двох споріднених мов, на відміну від наріч тої самої мови, визначається набагато конкретніше і визначення по всій території (довжині) має характер лінії, правда, окрім місць із змішаним словацько-українським заселенням, як і сіл з перехідними на різному ступені говорами».

До другої частини атласу Латта планував включити також матеріал територіального побутування особових імен, назв тварин і окремих загальних та власних іменників. Він вважав, що це поширить відомості місцевої ономастики і топономастики.

Латта кінчає свою вступну статтю словами: «...без перебільшення можна сказати, що в цей спосіб спрямований матеріал стане вихідною позицією для рішення багатьох важливих питань та проблем сучасної і історичної діалектології та історії мови. Багатий лексичний матеріал опосередковує немало нових відомостей для дослідження не одної тільки мови, але й етнографії, фольклору та різних сторін матеріальної і духовної культури українського заселення Східної Словаччини».

У другій частині вступу публікується список досліджуваних пунктів 1 — 270, які наведено за назвою; є тут алфавітний покажчик пунктів, бібліографія, вжиті на картах скорочення, скорочення і посилання в коментарях, скорочення для мов та арфавітний список слів, які карти опрацьовують.

Папка IV.

Містить вказівки для складачів: як складати заголовки до карт, авторські та інші

примітки і пояснення до карт. Далі тут є також фонетично і латинкою писаний ілюстративний діалектний матеріал.

Папка V.

Містить коментарі до окремих карт (131 сторінка). Деякі коментарі в рукописній спадщині бракують. В заголовці, що слідує після порядкового числа карти, до якої коментар належить, наведено відповідні еквіваленти російською, українською, словацькою, чеською і польською літературними мовами, після чого еквівалент подається також по-праслов'янськи, по-старослов'янськи, по-староруськи, а в міру потреби також латинським відповідником.

Текст коментарів у деяких випадках (згідно з потребами) зовсім побіжний і стислий. В інших випадках виклад набуває значної широти.

Карти

Карти, виготовлені самим автором, укладені у дві папки, з чого в першій містяться карти 1 — 180, у другій — карти 181 — 364. Розміри карт: широта 37 см, висота 18 см (разом з полями 42x30 см).

На цих картах є символи і весь відповідний текст, значить, відповідне написання окремих диференційованих варіантів, як і дальші примітки та пояснення. Йдеться про оригінальний рукопис автора.

На підставі авторських рукописних карт і згідно з вимогами поліграфії було виготовлено чистовики карт (власне, тільки основи з відповідними основними орієнтаційними даними) розміром у 45 см широти та 22,5 см висоти (з полями 50x36 см).

У ці карти-основи належало вліплювати вискладані тексти, а саме: заголовок карти, легенду до символів, як і належні примітки. (Ці тексти поміщено в IV папку рукопису).

Чистовики карт-основ представляють тільки перший етап фахової поліграфічної підготовки. На них нанесено тільки символи — без легенди. Відповідний вискладаний текст належало вліпити в дальшому етапі праці.

Для пригідного вивчення справи годяться рукописні карти, які зробив сам автор і які означені символами і комплексним легендним апаратом.

Описаний посмертний матеріал містить цінні, відповідним способом на місці добуті і опрацьовані дані. Пригідне вивчення цього рукописного матеріалу набагато складніше, зрозуміло, ніж буде вивчення його майбутнього книжкового видання.

При всьому цьому, йдеться про рідкісну працю. Її внесок у науку настільки позитивний і визначний, що всі майбутні дослідження мали б виходити з методологічних досягнень цього атласу та його досягнень в області матеріалу.

Йозеф Штольц

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А. 526
АБУЛ 176
АВГУСТ 53, 104, 108—109, 117
АВГУСТ ЦЕЗАР 48—49
АВІДІЙ КАССІЙ 122
АВРААМ 134, 241
АВРЕЛІАН 104, 116, 122
АВРЕЛІЙ 95
АГАР 134
АГАТІЙ 127
АГАФІЙ 128
АГЕТ 176
АДАЛЬБЕРТ 144
АДАМ 241, 243
АДАМ Андрій 20
АДЕМАР 169
АДРІАН 114
АЛЕКСАНДР 72, 105—106, 109
АЛЕКСАНДР В. 73, 75, 136
АЛЕКСАНДР II 577
АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСЬКИЙ 72
АЛЕКСОВИЧ Йозеф 20
АНДЕРКО Войтех 20
АНДРЕЙКО Войцех 20
АНДРЕЙОВСЬКИЙ Михайло 18
АНДРІЙ 552, 593
АЛМ 132, 175—176, 178
АЛМОШ 177
АЛМУС 144
АЛМУШ 144, 169, 176
АЛОМ 174—176
АЛЬБІН 119
АЛЬМ 174
АЛЬТМАН 20
АМІАН 67, 70, 76, 89, 100, 123
АММІАН МАРЦЕЛІН 100, 124
АМРУЗ 172
АМУРАТ 162
АНДРАГАСТ 158—159
АНДРАШІ 527
АНДРІЙ II 113
АННА КОМНІНА 92, 113
АННУСЯ 559
АНОНІМ 96, 113, 165, 168—169, 175—176, 178
АНТОНИК М. 585
АНТОНІЙ 114, 120—122
АНТОНІЙ ПІЙ М. 114
АНТОНІЙ ФЛОРЕНТІН 130
АНТОНІН 115
АПІАН 61, 108
АПІЙ САБІН 109
АПОЛІН 171
АПРОКСАЙН 64
АРЕНДАШ Йозеф 15
АРЕС 100
АРІАН 72, 75, 68
АРКАС Микола 512, 515, 550
АРНО 64
АРНО-СИН 64
АРПАД 90, 144, 169—170, 173—174, 176, 178
АСКАД 156
АСПАДА 99
АССЕМАН 62, 82
АСПАРУХ 162
АТАНАРІК 148—149
АТЛАС 573
АТТАЛ 106
АТТІЛА 74, 139—140, 148—151, 173, 176
АФЕЙ 105
АХМЕД МАГОМЕТ 173
АЦІМІН (ПЕТРО ВАРАДИН) 124

БАБОТА Любов 188
БАДЕР Т. 30, 36, 38—40

БАЄР 30, 64, 78—79
БАЖАН 555, 562
БАЖАН М. 502, 505, 580
БАЗИЛОВИЧ 43—44, 645
БАЗІЛІЙ 144,
БАЗУЛ 144
БАЙСУРОВ І. 590
БАЛАҒУРІ Е. А. 29, 36—40
БАЛАЖ Г. 615
БАЛАЖ Теодосій 554
БАЛАМБЕР 131, 148
БАЛДІМІР 163
БАЛО Ян 22
БАЛОГ-МАЙСТРІК Андрей 21
БАЛОГ Михайло 21
БАЛОГ Ян 21
БАЛУДЯНСЬКИЙ 42
БАЛУДЯНСЬКИЙ Андрій 42
БАНАДАСПАН 120—121
БАНДУРІЙ 59
БАНИК 524
БАРБАЙ 162
БАРДОШІ 129, 139, 100
БАРНИ 542
БАЧИНСЬКИЙ А. 465
БАЧИНСЬКИЙ Андрій
БАШАР І. 591
БЕГАЛА М. 591
БЕЗИМЕНСЬКИЙ
БЕЗИМЕНСЬКИЙ О. 505, 576
БЕК А. 576, 578
БЕК О. 505
БЕЛА 96, 130, 138, 142—144, 171, 174—175
БЕЛА IV 139—140, 164—165, 173
БЕЛЕЗАР 155
БЕЛЕНГЕНІ 144
БЕЛЗА 574
БЕЛЛ 112
БЕЛОВ 26
БЕНДЕГУЦ 148
БЕНЕШ 562
БЕНК 525—526
БЕНКЕ 93—94
БЕРГЕР 12
БЕРГОЛЬД 497, 604
БЕРЕЖНЯК Василь 20
БЕРЕЗАНСЬКА С. С. 36
БЕРЕЛІСТ 104, 107
БЕРІХІЙ 149
БЕРІЯ 576
БЕРНАРД Андрій 21
БЕРТОЛЬД Маріянна 511
БЕРТОЛЬДІ 555
БЕРЦІУ Д. 37
БЕСКИД 297, 308—310
БЕСКИД М. 184, 296—298, 309—311, 471
БЕСКИД Михайло 184, 303—305, 309, 351, 490—493
БЕСКИД М. М. 297, 308, 310
БІДЗІЛЯ В. І. 37
БІЛИК 574
БІНДА Стефан 23
БІС Є. 559
БІТІС 87
БЛЕДА Ш. 149
БЛОК 521, 526, 536
БЛЯХА Василь
Б. Маріянна 560
БОБАК 539, 564
БОБРИК Ян 26
БОБУЛЬСЬКИЙ П. 584
БОГ 88
БОГАЧ Й. 20
БОГЕОН 88
БОГОРІС 163
БОГУПАЛ 87
БОГУХВАЛ 87
БОДЯНСЬКИЙ О. 347, 354, 367
БОЙЧЕНКО 501, 548
БОЛІЯР 163
БОНА І. 30, 36—40
БОНЗА Михайло 23
БОНФІНІЙ 69, 74, 130
БОНФІНІЙ ДЕК. 179
БОРКАНЮК 24
БОРКАНЮК Олекса 521
ВОРОШ Яи 24
ВОЧКО Й. 26
БРАДАЧ Іван 7
БРАТКО-ГРУШКА Михайло 20
БРАТКО Юрій 20
БРИК Іван 521
БРІЩКАР Юрій 6
БУБЛЕЙНІКОВ 562
БУДАЙ 179
БУДИНСЬКИЙ-КРІЧКА В. 38—40
БУЙНОВСЬКИЙ Павло 20
БУЛАХОВСЬКИЙ 580
БУРБОН Карл Людвік 466
БУСІНО 570

БУФФА Фр. 609
БУЧКО Василь 26
БУЧКО М. 26
БУЧКО Павло мол. 23
БУЧКО Ян 23
БХ 569

ВАЇК 144
ВАЙДА 145
ВАЙС Іван 20
ВАЙНЕЛЬТ Г. 604
ВАЙТЛАНД 604
БАЛЕВСЬКА Марія 518
ВАЛЕЙ ПАТЕРКУЛ 118
ВАЛЕ Ріа 574
ВАЛІСКА Ю. 605
ВАННІЙ 118
ВАНКУЛИЧ Юрій 24
БАНКУЛИЧ Ян 24
ВАНЦА 500, 539
ВАР 128
ВАРВАРА 593
ВАРГА Йозеф 20
ВАРІГ Г. 609
ВАРСІК В. 609
БАРХІЛКА Танька 537
ВАРХОНІТ 140—141
ВАНЬКО 549
ВАСИЛЕНКО З. І. 468
ВАСИЛІЙ БЛАЖЕННИЙ 575
ВАСИЛЬ 144
ВАСИЛЬ Й. 20
ВАСИЛЬ З ДЕРЕНКОВЕЦЬ 590
ВАТЛЯК 26
ВАТЛЯК А. 26
ВАТЛЯК Андрій 26
ВАЦЕК 510
ВАЦЛАВ З ОЛЕСЬКА 234, 255
ВАШКАНИН 532
ВЕЙНЕРТ Г. 609
ВЕЙРЕЙХ У. 609
ВЕЛЕВІР Йозеф 20
ВЕЛЕВІР-КМЕЦ Андрій 20
ВЕЛЕВІР-КОЛЕСАР Юрій 20
ВЕРХРАТСЬКИЙ І. 585, 588, 591, 594—595, 597—598, 600—602
ВЕРХРАТСЬКИЙ Іван 477
ВЕСЕЛІ Кріштоф 542
ВЕСПАСІАН 68
ВИСЛОЦЬКИЙ 583, 590
ВИСЛОЦЬКИЙ Іван 293, 299
ВИСУШІЛ 511
ВИШНЯ 505, 580
ВІБУЛ 103
ВІКТОР ТІБЕР, 118, 122
ВІНТЕР 604
ВІРА П. 585
ВІЦІЛ 111
ВІЦЬО Ф. 500
ВІЦЬО Федір 536
ВЛАДАР Й. 36, 38—40
ВЛАДИМИР 69, 101, 176
ВОЗАР Стефан 24
ВОЗАР Ян 20
ВОЙВОДА 145
ВОЛЬ Дезидерій 20
ВОЛЬТЕР 550
ВОРОБЕЛЬ 273—274, 284
ВОРОБЕЛЬ І. 258, 268
ВОРОБЕЛЬ Ів. 271
ВОРОБЕЛЬ Іван 184, 208, 227, 257, 259, 271, 385, 490—493
ВРАБЕЛЬ М. 308
ВРАНА Ю. 595
ВУГЛЕР 162
ВУЛКАЦІЙ 122

ГАБУШТА М. 595
ГАВЛИКИ 23
ГАДРІАН 69, 173
ГАЗУЛИЧ Михайло 23
ГАЙДОШ 540
ГАЙДУКОВІ 538
ГАЙ КЛОДІЙ 114
ГАКОШ 26
ГАКОШ Ян 26
ГАЛЕН 116
ГАЛИБАРДИЙ 210
ГАЛЛІЄН 122
ГАЛУШКА Ернест 20
ГАНДИ 560
ГАНДЖУРИК Михайло 23
ГАНДЖУРИК Юрій мол. 23
ГАНДЖУРИК Юрій ст. 23
ГАНДЗО-ТОМАШЕК Ян 20
ГАНИНЧИК Марія 501
ГАНЬО Михайло 24
ГАНЬО Юрій 24
ГАПАК П. 590

ГАПАЙ Павло 598
ГАПАК Степан 6
ГАРБО Грета 525
ГАРДІЙОВА К. 512
ГАРЦІО 519
ГАШКО Ян 21
ГВАНІНІ 112
ГДОВІН Юрій 21
ГДОВІН Ян 21
ГЕДЮ Марія 510
ГЕЙЗА 69, 95, 169
ГЕЙНЕ 573
ГЕЛЕНА 145
ГЕЛЛІРТ 527
ГЕЛЬВІЙ ПАРТИНАКС 115
ГЕЛЬМОНД 69
ГЕНШЕНІЙ 147
ГЕРАКЛ 111
ГЕРАКЛІЙ 116, 173
ГЕРЗАНИЧ Юла 521
ГЕРЗАНИЧ 522
ГЕРКУЛ БАРТ (ГУГНАР) 135
ГЕРКУЛЕС 136
ГЕРМАН 155, 157
ГЕРОВСЬКИЙ Г. Ю. 598, 617
ГЕРОД. 60
ГЕРОДОТ 43, 54, 59Й64, 66, 68, 71—72, 74—75, 83, 95, 97, 99—100, 77, 126, 133
ГЕРТВІК 142
ГЕС-ХАН 167
ГЕТЕ Й. 501, 536
ГЕХТ Йозеф 12
ГИБЕЙ А. 593
ГИРЯК М. 584—585, 589, 593, 595—597, 518, 600, 602
ГИРЯК Михайло 6, 581
ГІС 166
ГІСС 10
ГІТЛЕР 10, 449, 501, 525, 537, 540, 575
ГІТЛЕРИЩЕ 534
ГІФФЛЕР 12
ГЛАВАТИЙ Ф. 590
ГЛАДКИЙ 100
ГЛАДКИЙ Ян 24
ГЛАДНИЙ Юрій 24
ГЛАДНИЙ Ян 24
ГЛІК 160
ГЛОЖНИК 574
ГНАТЮК В. 581—585, 587—591, 594—598, 600—602
ГОГА І. 590
ГОГОЛЬ 575, 577
ГОЛОЖІЙ 268—269
ГОМЕР 61, 71, 84, 134
ГОЛОВАЦЬКИЙ 8, 184—187, 195, 207—211, 227—230, 254—256, 271—275, 283—284, 297—300, 309, 332, 348—354, 368—371, 386—388, 464—465, 467, 469—477
ГОЛОВАЦЬКИЙ Я. 183—184, 186—187, 191, 207—209, 227—228, 234, 237, 254—256, 262, 271, 283—284, 294, 297—300, 305, 309—310, 324, 457—355, 361, 365, 368—371, 385, 464—477
ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків 183—185, 490—493
ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків Федорович 7
ГОЛОДНЯК Дмитро 20
ГОЛОДНЯК Михайло 20
ГОМБОШ Юрій 23
ГОМЕР 126
ГОНТІ Ганна 528
ГОНЧАР О. 505, 580
ГОРАК 580
ГОРАЦІЙ 108
ГОРБАТОВ Б. 501, 548
ГОРБАТ 77, 91, 127, 133, 135—138, 140, 147, 190—191
ГОРВАТ П. 139
ГОРВАТ Степан 43, 63, 96
ГОРЕЧНИЙ Андрій 21
ГОРЕЧНИЙ Стефан 21
ГОРЕЧНИЙ Ян 21
ГОРІАН 122
ГОРНИЙ Бедржіх 22
ГОРНОВИЧ Г. 609
ГОРКАВА Ганна 188
ГОРЬКИЙ 566, 576, 578—579
ГОСТИНЯК Степан 495
ГОТВАЛЬД 116
ГОШОВСЬКИЙ В. 464—465, 468
ГРАБОВСЬКИЙ В. 382
ГРЕГАК 20
ГРЕМАК 20
ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ 523
ГРЕШО 542
ГРИБ О. 590
ГРИБОЄДОВ 573
ГРИГОР'ЄВ 580
ГРИГОРОВИЧ Василь 18
ГРИНЬКО 559
Г. РУТЕЛІЙ КОКЛ 115

ГРЧКА І. 593
ГРУШКА Михайло 17
ГУБА 174
ГУДАК В. 593
ГУДЗЕНКО 562, 566
ГУДРОНЬ Йозеф 22
ГУЛЬДІН 148
ГУНН 130, 133
ГУНЯДІ 527
ГУРБАНОВІ 510
ГУРМАН Йосиф 17
ГУСАР Ян 20
ГУСЕОВА Ірина 22

ДАВІД 135
ДАЛАМІР 147—149
ДАНЕЧКОВ 591
ДАНДАЛ 93
ДАНИЛОВІ 524
ДАНІЄЛ Ладіслав 20
ДАНІЄЛ Бартоломей 20
ДАРГАМІР (ДОЛОГОМІР) 163
ДАРІЙ 55, 60, 65, 74
ДАРІЙ ГІОДАСП 55, 65, 68, 72
ДАШ 446
ДВОРОВЧИК Юрій 24
ДЕМЧАК Ян 24
ДЕГВІНЧІОНІ 130
ДЕЗЕРЦІЙ 130
ДЕКВІЧ 132
ДЕНДРІШ-ХАН 139
ДЕНИС 385, 374—375
ДЕНИС 385, 374—375
ДЕНИС Василь 184, 271, 373, 375, 385, 490—493
ДЕРЦЬО 539
ДЕШКО А. П. 355
ДЕШКО О. 186, 347
ДЕЦЕБАЛ 87—88, 108—111, 119
ДЕЦІЙ 115
ДЕЦІХВАЛ 87
ДЕЧЕХВАЛ 87
ДЖІНГІС-ХАН 139
ДЖМУРА Михайло 23
ДЖМУРА Ян 23
ДЖУЙКА Михайло 22
ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ Й. О. 8, 609, 617
ДЗУРЬО Янко 554
ДЗЯМКО 512, 539
ДІДІЙ 107
ДІКЕНС 569
ДІОДОР 68, 78, 98—99
ДІОДОР СІЦІЛІЙСЬКИЙ 66, 78, 98
ДІОКЛЕТІАН 80, 116
ДІОН 108, 110, 119, 121
ДІОНІСІЙ 100
ДІОН КАСС. 83
ДІОН КАССІЙ 121
ДІТРІХ Марлен 519, 525
ДМИТЕРКО Л. 505, 580
ДОБОШ 589
ДОБОШ Ян 23
ДОБРА 364, 370
ДОБРАЙКА 364, 366
ДОБРОВСЬКИЙ Йозеф 42
ДОБРЯНСЬКИЙ А. 268, 271, 274, 276
ДОВБУШ 589—590
ДОВГОВИЧ 8
ДОВГОВИЧ В. 300, 465, 471
ДОВГОВИЧ Василь У. 8
ДОДА Ф. 593
ДОМІЦІАН 109, 118—119
ДОРАЗІЛ О. 574
ДОРА 551—552
ДОРКА 551
ДОРОМІР 163
ДОРПАН 87
ДОСТОЄВСЬКИЙ 496, 558
ДЕЖО 552
ДРЕГЕР Антал 528
ДРОГІЙ 163
ДРОМІХІТ 107
ДРОНГО 162—163
ДРУГЕТИ 58, 590
ДРУЗ 107
ДУБАЙ М. 592, 598
ДУБИНСЬКИЙ Людовит 21
ДУБРИНИЧ 524
ДУДИНСЬКИЙ 501, 512, 239, 577
ДУЛЕБА 536, 555, 562, 571
ДУЛЕБА А. 501, 589—590, 597
ДУЛИШКОВИЧ 43
ДУЛИШКОВИЧ І. 43
ДУЛИШКОВИЧ Іоанн 44
ДУРКОТ 556, 593
ДУХНОВИЧ 208, 299, 306, 310—311, 465, 474, 595

ДУХНОВИЧ О. 185—186, 208, 255, 275, 297, 299—300, 309—310, 464—468, 471
ДУХНОВИЧ Олександр 475
ДЬОРДІНА Юрій 20

ЕВДОКСІЯ 168, 173
ЕВСЕВІЙ
ЕВТРОП. 72, 108—109, 114
ЕВФРОЗИНА 69
ЕГЕРТ Марте 519
ЕГРЕШ Ем. 582
ЕДЕР 113
ЕЗЕЛ 11, 135
ЕЗОП 137
ЕЛІЯШОВА Валерія 22
ЕЛІЯШ Юрій 22
ЕМІЛ 554
ЕМІЛІЯН 115
ЕНГЕЛЬ 165
ЕНГЕЛЬГАРДТ 577
ЕНГЕЛЬС Ф. 37, 562, 567
ЕНЕЙ СІЛЬВІЙ 112, 179
Е. П. 574
ЕРАКЛІЙ 167

Є. Б. 568
ЄВА 241, 554
ЄВДОКСІЯ 167
ЄВОЧІН Петро 18
ЄВСЕВІЙ 123
ЄДИНАК Андрій 597
ЄКАТЕРИНА 11, 577
ЄНИЧ А. 593

ЖАК І. 591, 593
ЖАЛОБІВ Карол 24
ЖАТКОВИЧ Ом. 582
ЖЕЛЕЗНІК Ян 22, 25
ЖЕНЯ 23
ЖІПАЙ Ян 21
ЖЛУКТЕНКО Ю. О. 609
ЖОЛТАН 144

ЗАВАДСЬКИЙ Станіслав 26
ЗАДОР Д. 468
ЗАМОЛСКИН 88
ЗАНТІК 121
ЗАПЛЕТАЛ 512
ЗАЯЦ Йозеф 25
ЗБІГЛЕЙ 498, 518
ЗБІГЛЕЙ Дмитро 558
ЗБІГЛЕЙ Митро 552
ЗБОРЖІЛ Благ. 573
ЗЕЙКАН 364, 366, 370
ЗЕЙКАНКА 364, 366
ЗЕМАН Й. 27
ЗНОСКО-БОРОВСЬКИЙ О. 574
ЗОЛТАН 144
ЗОРГЕ Густав 11
ЗОРЕСЛАВ 239
ЗОСИН. 115
ЗУБАЛЬ І. 591
ЗУБРИЦЬКИЙ-ТОРИСИН Д. 570
ІВАНИСЬКО Йозеф 20
ІВАН ІЗ ПРЯШОВА 409
ІДАРІСІЙ 160
ІГНАТ А. М. 8, 44
ІГНАТ Михайло 24
ІГНАТІЙ 142
ІЄРНЕЙ 43
ІЄРОНІМ 60, 79
ІЛЬКО П. 584
ІЛЬЧЕНКО 562
ІННОКЕНТІЙ III 113
ІРАКЛІЙ 167
ІСТИН 144
ІСТОК 144
ІШТВАН 144

ЙОАНН 163
ЙОЗУЕ 135
ЙОРНАНД 79, 82, 87—88, 128, 140, 150, 152, 154
ЙОРНАНДЕС 107
ЙОША Андраш 36

К. 538, 561
КАГН 562
КАЗАР 96
КАЗИМ. 539
КАЛІНІН 576
КАЛІЦ Н. 31, 36—40
КАНДУРА Ян 20
КАНЕВСЬКИЙ 562
КАНЦА Петро 23
КАНЮК 511
КАПІТАЛІН 122
КАПІТОЛІН 79—81, 101, 115, 120
КАПІШОВСЬКИЙ В. 496, 500, 509, 520, 532

КАПІШОВСЬКИЙ Василь 498, 518
КАР 122
КАРАВАЄВ А. 505, 576
КАРАКАЛ 80
КАРАКОЗОВ 577
КАРАМЗІН 64
КАРАФФА Йозеф 23
КАРДОШ 574, 579
КАРЛО 173, 160
КАРЛО В. 160
КАРПІНАЙ 179
КАСЕВ 22
КАССІЙ 121
КАСЄІУС 514
КАТАНЧІЧ 82, 104—105, 154
КАТОНА 93, 95, 125, 132, 145—147, 149—150, 167, 174
КАЧМАР Стефан 20
КАЧКОШ Юрій 21
КВІТИНСЬКИЙ 13
КЕЛАГАСТ 158
КИДАЛ 544
КИРЕЙ 512
КИНДЯ ІВАН 600
КИРИЛ 44, 142
КИРИЛ І МЕФОДІЙ 44
КІАКСАР 99, 135
КІЛ 99
КІПЧАК 166—167
КІР 59, 64, 75, 99
КІРОВ 576—578
КІЧІНОВА Гелена 22
КІШІ Балінт 179
КІШТУЛИНЕЦЬ 496, 509—510, 512, 521
КЛИМЧАК М. 585, 590
КЛІМОВИЧ Антон 26
КЛІНСЬКИЙ Мікулаш 15
КЛІЧ Андрій 25
КЛОПАЛ Ченек 27
КЛОДТ 577
КЛУЧ 88
К. Н. 367
КОВ. 552
КОВАЛЬЧУК 1.500, 531—533, 536—537, 540, 543, 546, 552, 554—555
КОВАЧ Андрій 6, 36
КОГУТ Янко 529
КОЗАК Михайло 23
КОЗИЦЬКИЙ 580
КОЛА 64
КОЛА-САЙН 64
КОЛА-СИН 64
КОЛИНЧАК Ю. 594—595
КОЛЛАР 105, 141, 144
КОЛЛАР Адам 141
КОЛОН 62, 66
КОМАН Ф. 593
КОМЕНСЬКИЙ 523, 614—615
КОММОД 115, 122
КОНАРИК Юрій 23
КОНДУ 174
КОНЕВИЧ Іван 385
КОНСТАНТИН 116—117, 123, 133, 142—143, 175
КОНСТАНТИН В. 123
КОНСТАНТИН ПОРФІРОГЕНЕТ 59, 97, 126, 175
КОНСТАНТИН ПОРФІРОГЕНЕТ (БАГРЯНОРОДИЙ) 126
КОНСТАНТИН ВЕЛИКИЙ 60
КОПІТАР ВАРФОЛОМІЙ 42
КОРИЯТОВИЧ 48—49
КОРИЯТОВИЧ Федір 44, 521
КОРНЕЛІЙ ТАЦИТ 69
КОРНЕЛІЙ ТУСК 109
КОРНЕЛІЙ 366—367
КОРНІД 165
КОРНІЙЧУК 555, 580
КОРНІЙЧУК О. 502, 505
КОСАРЕВИЧІ 565
КОСТЕЛОВИЧ Франтішек 25
КОСТИК 489, 522, 547, 518
КОСТРАБА Янко 521
КОСТЮК Юрій 187
КОСТЮК Ю. 468
КОСТЮК Ю. Ю. 393, 465, 468
КОСТАНТИН МАНАС 137
КОТІС 87
КОТІСОН 87, 108
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І. П. 472
КОЦАК Арсеній 6
КОЦЮБИНСЬКИЙ 501, 547, 555, 562, 571
КОЦЮБИНСЬКИЙ М. 502
КОЧЕРГА 573
КОЧМАРОШ Ш. 502
КОШУТ 234, 254, 256, 487, 591
КРАВЕЦЬ С. 583
КРАК Й. 20
КРАЛИЦЬКИЙ 184, 222, 225, 228, 227,

234, 236—237, 255—256, 297, 367, 590
КРАЛИЦЬКИЙ А. 242, 245, 254, 256, 283, 347—348, 367
КРАЛИЦЬКИЙ Анатолій 184, 186, 227, 233—234, 237—239, 254—256, 283, 487, 490—493, 598
КРАЛИЦЬКИЙ Анатолій Федорович 227, 597
КРАЛИЦЬКИЙ Антоній 213—214, 227—229, 254, 124, 490—493
КРАЛИЦЬКИЙ Антоній Федорович 227
КРАЛИЦЬКИЙ Ф. 227
КРАЛИЦЬКІ 227, 467
КРАМСКОЙ 573
КРАСНОВА Марія 519
КРАСС 105, 108
КРЕК 151
КРЕСАЧ 26
КРЕСАЧ М. 26
КРЕЧКО М. 468—469
КРЕЧКО М. М. 468
КРИВ'ЯНИК Юла 521
КРИЛОВ 577
КРІВАК Юрій 21
КРІШКА Михайло 24
КРОМЕР 112
КРОМПАК Андрій 24
КРОФОРД Жанна 518
КРПЕЛЕЦ В. 609
КРУЛ 93
КРУПА-МАРЦІНКО Йозеф 20
КРУЦ В. А. 37
КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ М. М. 571
КСЕРКС 60, 65
КСІФІЛ. 110, 126
КСІФІЛІН 110
КУБКА 580
КУВЕРО 171
КУЗЬМА Олена
КУЗЬМА С. 595
КУЗМ'ЯК 540
КУЛЬГА Йозеф 26
КУЛЬГА Павло 26
КУЛЬГА Стефан 26
КУЛЬЧИЦЬКИЙ 91
КУМАН 18
КУНА 135
КУНДРАТ Юрій 6
КУРАТ 162
КУРАШКЕВИЧ В. 609
КУРБАТ 162
КУРЕЙ Михайло 17
КУРІО 107
КУРТІЙ 107
КУСЬКО А. 500, 498, 518, 520, 532, 539
КУЦЕР Г. 592
КУЧЕР В. 562
КУЧИНСЬКИЙ Юрій 20
КУШНІР Юрко 595
КЮН Н. 37

Л. 543—545, 547, 552—553, 561—562
ЛАБАНЦ С. 584
ЛАБОРЕЦЬ 590, 598
ЛАВРІТ 158
ЛАДІСЛАВ 93, 144
ЛАЗАРОВА 574, 580
ЛАЗОРИК 511
ЛАЗОРИК Ф. 495, 499—506, 509
ЛАЗОРИК Федір 8, 495—498
ЛАЗОРИК Федір Семенович 506, 508
ЛАЗОРИКАННЯ Тереза 538
ЛАМПРІДІЙ 122
ЛАНГ 604
ЛАТТА 614, 616—619
ЛАТТА Василь 613—614
ЛАТТА Василь Петрович 613—614
ЛАТТА В. П. 609, 613—621
ЛАТТА І. 593
ЛАТТА В. 26
ЛАТТА Марія 614
ЛАТТА Михайло 26
ЛАТТА Ян 25
ЛАФОНТЕН 519
ЛЕ 580
ЛЕАНДР Яррат 519
ЛЕБЕДИНСЬК. 562
ЛЕБЕДІАШ 144, 169
ЛЕВЕД 174
ЛЕБЕДІЙ 174—175, 177
ЛЕБЕДЬ 144, 175
ЛЕВ 173
ЛЕГЕТ Михайло 21
ЛЕГОЦЬКИЙ 351
ЛЕГОЦЬКИЙ М. 584
ЛЕГОЦЬКИЙ Т. 43, 186, 343—346, 348, 355
ЛЕГОЦЬКИЙ Тивадар 44
ЛЕ Іван 505, 562, 566
ЛЕЛАК Ян 25

ЛЕНІН 467—468, 572, 575—576
ЛЕНКО 512
ЛЕНТУЛ 108
ЛЕОН МУДРИЙ 105
ЛЖЕХІЛЬБУДІЙ 156
ЛЕПА 144—145
ЛЕРМОНТОВ 517, 577
ЛЕШКО Я. 585, 594
ЛИНТУР П. 469
ЛИПА 22, 562
ЛИПІВСЬКИЙ 552
ЛИПТАК Штефан 592, 599
ЛИСЕНКО М. В. 472
ЛИСИЙ 520
ЛИХВАР 552
ЛИВІЙ 87
ЛІЗІМАХ 72, 107
ЛІПО 64
ЛІПО-СИН 64
ЛІТВІНОВ 22
ЛОМОНОСОВ 575
ЛОНГІН 110
ЛОСОХА 591
ЛУДВІГ Е. 510
ЛУКАЧ Андрій 20
ЛУКАЧ-ТОМКО Юрій 20
ЛУКАЧ Юрій 20
ЛУКУЛ 72, 76, 107
ЛУЦІЙ 112,
ЛУЧКАЙ 41—44, 190—191, 447, 449, 452, 464—466, 468—469, 475, 477—478
ЛУЧКАЙ М. 8, 41—45, 185—186, 190—191, 447, 452, 464—465, 468—469, 478
ЛУЧКАЙ Михайло Михайлович 41
ЛЮТЕР 44
ЛЯЛЕЧКА 542
ЛЯЛЬКА 561, 565
ЛЯЛЯ 542—544, 553, 561, 563—565, 567, 570, 572
ЛЯЛЯ-МАРУСЯ 541
ЛЯТОШИНСЬКИЙ В. М. 574

М. 526, 539, 542, 547, 563, 565—567
МАВРІЦІЙ 83, 159
МАДАЙ 100
МАДЕЙ 585, 588
МАДЗАКЕВИЧ Ян 23
МАДЯР 133
МАЄРНИК Ян 24
МАЗЕПА 576
МАЙОРОВ 17, 25
МАКАРА 496
МАКСИМ Ян 23
МАКСІМ 122
МАКСІМІН 80, 101
МАКСІМІН ТРАКС 115
МАЛАСТА М. 585, 500
МАЛАТЯК М. 585
МАЛИНОВСЬКИЙ Л. 587
МАЛИШКО 562, 580
МАЛИШКО А. 501, 505, 547
МАНАС 157
МАНДЗУК 148
М. АНТОНІЙ 119
М. АНТОНІЙ ПІЙ 112
МАНУЇЛ КОМНІН 137
МАРІЯ ТЕРЕЗІЯ 595
МАРІЯННА 562
МАРК 122
МАРК АВРЕЛІЙ 103
МАРК АНТОНІЙ 103, 121—122
МАРКС 54, 562, 567
МАРКС К. 37
МАРОБОД 117
МАРС 100
МАРУСЯ 546, 558, 567
МАРУСЯ-ЛЯЛЯ 501, 504
МАРЦ. 109
МАРЦЕЛІН 123, 149
МАРЦІНЕК Йозеф 23
МАР'Я З КРУЖКА 459
МАСАРИК 520, 567
МАСИЦЯ 559
МАСИЦЯ Андрій 561
МАСИЦЯ Ів. 555, 570, 573
МАСКУС 166
МАСЛЮК В. П. 8
МАТЕВС 130
МАТЕЗОНСЬКИЙ 208, 466
МАТЕЗОНСЬКИЙ К. 207, 466
МАТЕЗОНСЬКИЙ Костянтин 466
МАТІЙ 585
МАТІ Йозеф 22
МАТІЙ КОРВІН 74, 179
МАТЛЯК Ян 12
МАТУШКА Ян 471
МАТЯШ 512, 517, 591
МАТЯШ-КРАЛЬ 591
МАТЯЦКОВ 582
МАХ 353

МАЦКО Андрій 595
МАШУГА Ян 12
МАШЛЯР 23
МАШУХ Андрій 20
М. Г. 589
МЕДВІДЬ Михайло 18
МЕДЕК 510
МЕДЮШ 584
МЕЗАМІН 158
МЕЗАМІР 158
МЕЛА 90
МЕЛА ПОМПОНІЙ 98
МЕЛЬНИК Стефан 25
МЕНАНДЕР 128, 158
МЕРВАН АЛ ГЕМАР 167
МЕФОДІЙ 44, 142, 163
МИДЛИК 542
МИДЛИК Юрій 542
МИЖІК Єва 537
МИКУЛЯК 543
МИЛИЙ М. 549
МИЛОСЛАВСЬКИЙ П. 468
МИРНИЙ-БІЛИК 574
МИТРАК 316, 318, 327—328, 333—351, 353—356, 370, 372
МИТРАК О. 310, 314, 343—349, 352—353, 355, 371, 385, 387—388, 469—475, 582
МИТРАК Олександр 184, 313, 315, 326, 333, 337, 347—348, 350, 353, 469—472, 487, 490—493
МИТРО 554, 558
МИХАЙЛИК 498, 520
МИХАЙЛУК Юрко 499, 515, 518, 527
МИХАЙЛО 142
МІЖАК Марія 23
МІЖАК Ян 23
МІКО 544
МІНДЖАК Юрій 23
МІНДЯК Михайло 23
МІНЕРВА 134, 179
МІНІН 575
МІТРІДАТ 65, 69, 107
МІЦКЕВИЧ 496, 510, 522
МІЧКА Ян 21
МОЗЕС ХОРОЦЕНСЬКИЙ 161
МОЙСЕЙ 126, 134, 243, 574, 555, 563
МОКРУС 163
МОЛІТОРІС Андрій 20
МОЛІТОРІС Йозеф 20
МОЛІТОРІС Михайло 20
МОЛІТОРІС Стефан 20
МОЛЧАН Ян 23
МОЛЬНАР 510
МОЛЬНАР Михайло 6
МОНОСЛАВ 69
МОРАВЕЦЬ Ярослав 614
МОРДОВАНЕЦЬ 522
МОТИКА І. 585, 593
МОСКАЛЬ 549
МОТИЛЬ 547, 551
МОРОХ Ілля 21
МРИГА Ян 24
МУЖИК 159
МУМИР 101
МУНД 513
МУСТЯНОВИЧ 582
МХ. 564, 566—569, 572

НАБАД Ян 22
НАПОЛЕОН 41, 137, 575
НАРЗЕТ 156
НЕВИЦЬКА Марія 330
НЕГЕМІЙ 135
НЕГРІ Поль 516
НЕДЗЕЛЬСЬКИЙ Є. 43—44
НЕДОЛУГА 512
НЕРВА ТРАЯН ЦЕЗАР 111
НЕСВАДБА Франтішек 27
НЕСТОР 60, 91—92, 154, 160, 165, 167, 170—171, 178
НЕУМАН Ізідор 20
НЕУТРЕЙ М. А. 37
НЄМЕЦ Людовіт 26
НЄМЕЦ Франтішек 28
НІГР 115
НІКЕФОР 140, 146—147
НІКЕФОР БРІЄНЦІЙ 146
НІКЕФОР Грегор 139, 161
НІРВАНА 543
НІЦЕТ 160
Н. Н. 244
НОДЬ М. 464
НОЙ 96
НОКРАТ 166

ОВІДІЙ 70, 72, 89—90, 93—95, 112
О'ТАРА 519
ОГІЄНКО І. 609
ОКТУР 148
ОЛЕКСАНДР II

ОЛЬГА 173, 580, 112
ОЛЬШАВСЬКА Ганна 591
ОНДУ 174
ОНУЛЯК 568
ОРЕСТ 537
О. Р. 207, 273, 464
ОРЛОВА Любов 518
ОРОЛ 87
ОРОЛ (ОРЕЛ) 107
ОРОС 165
ОРОС М. В. 44
ОСТРОКОЦІЙ 128, 151
ОТРЄЖОЧІ 130

П. 565
ПАВЕЛИЦЯ Петро 20
ПАВЛИК Андрій 17
ПАВЛИЩАК Франтішек 23—24
ПАВЛО 44, 583—584, 586—588
ПАВЛОВИЧ О. 184—185, 187, 272, 297—300, 306—307, 311, 370—371, 490—493, 595
ПАВЛОВИЧ Олександр 183, 298—299, 467
ПАЖУР Штефан 27
ПАЛАК 68
ПАЛКО Михайло 21, 23
ПАЛКО Юрій 21
ПАЛЛАДІЙ 580
ПАЛЛІАК Ян 20
ПАЛЬ Бартоломей 20
ПАЛЬМ 146
ПАН Михайло 18
ПАНЬКЕВИЧ І. 583—584, 587—588, 590—591, 594—602
ПАНЬКЕВИЧ Іван 617
ПАПАНЕК 55
ПАРІЛЬЗЕНИЧ В. 26
ПАРХОМІЯ 564
ПАСТЕЛІЙ І. 42
ПАСТЕЛІЙ Іван 42
ПАССЕК Т. 37
ПАТЕР Юрій 20
ПАТРУС 569
ПАУЛІНІ Євген 614, 617—618
ПЕНТІНГЕР 69
ПЕНЯК С. І. 30, 36—37
ПЕРВОМАЙСЬКИЙ Л. 502, 558
ПЕРЕБЕНДЯ 563
ПЕРІГАСТ 159
ПЕТРАК 26, 496, 509
ПЕТРАК Йозеф 23
ПЕТРАШЕВИЧ 296, 309, 311
ПЕТРАШЕВИЧ Йозеф 184, 255, 277, 285—287, 294, 297, 300, 309, 490—493
ПЕТРАШОВИЧ 297—298, 309
ПЕТРАШОВИЧ Й. 309
ПЕТРАШОВИЧ Йозеф 309
ПЕТРІЧКО Михайло 17
ПЕТРО 11, 159, 244, 411, 578, 583—588
ПЕТРО І 577
ПЕТРОВ О. 42
ПЕТРО ПЕТРОВИЧ 523
ПЕЩАК 552
ПИВОВАРНИК 500, 542
ПИТЛЯНИЧ І. 595
ПІДСУХА 562
ПІЙ II 112
ПІЛАРОВА 23
ПІРИЧ 26
ПІРОШ М. 593
ПІФАГОР 88
ПЛАНКАРПІН 178
ПЛЕГ 165
ПЛЕША Ян 23
ПЛІНІЙ 61, 68—70, 72, 76, 83, 90, 98, 100, 103—104, 172
ПЛІНІЙ ПОТІСУС 88
ПЛУТАРХ 107
ПОВЧАНСЬКА Марія 584
ПОЖАРСЬКИЙ 17, 22, 575
ПОЛЕВОЙ Б. 505
ПОМПЕЙ ВЕЛИКИЙ 108
ПОМПЕЙ 76
ПОМПОН 116, 576
ПОНЯТОВСЬКИЙ 447—487
ПОПОВИЧ І. І. 30, 36
ПОРФІРОГ, 82, 170
ПОРФІРОГЕНІТ 84, 89, 94, 129, 143—146, 161, 165, 167—168, 170, 173—174, 178
ПОТУШНЯК М. Ф. 30, 36
ПРАЙ 91, 94, 127, 129—130, 138, 141, 144, 146—151, 165, 169
ПРИБЕШ М. 593
ПРИБІНА 56
ПРИПУТЕН Й. 509
ПРИПУТЕН Йосиф 498, 518
ПРИПУТЕНЬ 500, 539
ПРИСТАЛЬД 145
ПРИСТАШ 537

ПРІСК 126, 128, 149—151, 154, 159
ПРОБ 154
ПРОК 100
ПРОКОП 101
ПРОКОПІВ Осип
ПРОКОПІЙ 68, 79—80, 82, 101, 153
ПРОКОПІЙ ЦЕЗАР 100
П. САРКА 144
ПТОЛЕМЕЙ 60, 64, 67—68, 70, 72—74, 76, 83, 86, 93—94, 103—104, 126, 172
ПУГАЧОВ 24
ПУЛЬО Ян 20
ПУСТАЙ М. 582—584, 594
ПУСТАЙ Михайло 582
ПУШКІН 514, 522, 524, 534, 539, 559, 573—579
ПУШКІН О. С. 520, 576

Р. 542
РАДЗИКЕВИЧ 562, 568
РАК Андрій 22
РАК Дмитро 22
РАКОВСЬКИЙ 22
РАКОВЦІ 218
РАКОЦІ 527—528
РАКОЦІЙ 44
РАКОЦІ Петро 23
РАКОЦІЙ Ференц (Франц) 527
РАУБЕР 604
РЕГУЛА Ф. 593
РЕГУЛЬ 179
РЕЙКО 512
РЕЙНЕГ 179
РЕЙТА Ян 23
РЕКК 151
РЕМАРК 469, 510
РЕПАЄВ 582
РЕПАЙ 583—584, 555, 562, 580
РЕП'ЯК Ян 21
РИЛЬСЬКИЙ 499, 510, 524, 552
РИЛЬСЬКИЙ М. 502, 505
РИЧАЛКА М. 310
РІНАЛЬДІНІ РІНАЛЬДО 548
РІЗЕН 134
РІШКО Василь 21
РОБІН ГУД 572
РОГАЧ Іван 521, 524
РОДАК 438, 543
РОДАК Йосиф 9, 27—28
РОЙКОВИЧ 555, 569
РОНДЬОШ Павло 24
РОСЕ Марі 518
РОСТАН Едм.
РОШКО М. 593
РУА 148
РУБІЙ А. 294, 299
РУБРІКВІС 178
РУДИЙ Ян 25
РУДЛОВЧАК О. 183, 464
РУДЛОВЧАК Олена 6, 490—493
РУРИК 48—49, 53, 91
РУСИНКО 23, 538
РУСИНКО Іван 3—6, 8
РУСИНКО Микола 6
РУССО 550
РУТ 534
РЮРИК 132

САБО-БАБІНЧАК Ян 20
САБОВ Е. 43—44
САБОЛ Йожеф 22
САВО Назаріяш 179
САБО Юрій 20
САВО Ян 20
САВА 593
САВА-ВАРВАРА 591
САЄРС 562
САК Ю. 41, 44, 151, 179
САК Ю. М. 8
САК Юрій 190—191
САЛАМОН 95
САМО 55
САМОМИР 101
САМОН 169
САРАКА Андрій 20
САРБАР 166
САРД 136
САРКА Н. 144
САРМІЦ 88
САС Андрій 25
СВЕТЛІК Ян 615
СВЕТОН, 108, 118
СВЕТОНІЙ 108—109, 118
СВЕШНІКОВ І. К. 37
СВІД 92
СВОБОДА 513
СВОБОДА Людвіг 595
СВЯТОПЛУК 173

С. Г. 553, 563
СЕВЕРІНІ 94
СЕГЕДІ 94
СЕЙКА Ю. 593
СЕЛІН 496, 510—511
СЕМАНОВА Марія 22
СЕНК 26
СЕНК Антон 25
СЕНК Ігнац 26
СЕНК Станіслав 26
СЕНК Томаш 26
СЕРГЕЄВ 577
СЕРГІЙ 26
СЕРЕБРЕННІКОВ В. 609
СЕСОСТР. 137
СЕСОСТРІС 134
СИЛАДІЙ Іван 509
СИМОНОВ 505, 580
СИМОНОВ К. 502, 554
СИМУНЕНКО 269, 284
СИСАК Федір 594
СІДІВАР Й. 26
СІДНЕЙ Сільвія 518
СІКОРСЬКИЙ Йозеф 26
СІКОРСЬКИЙ Франтішек 26
СІЛЬВІЙ 112
СІМЕОН 173
СІМОРАТТА 82
СІНІКСАРІЙ
СІФІЛІН 119
СКАВРІАН М. 144
СКАЛКА Ян 25
СКЛЯРЕНКО 580
СКЛЯРЕНКО С. 505
СКОТ Вальтер 147
СКРИП Василь 6
СЛАВІНСЬКИЙ 159, 516
СЛИМАК Василь 603, 609—610
СМЕТАНКА Михайло 17
СМОЛИЧ Ю. 567
СМОЛЯК 512
СМОЛЯК Стефан 24
СМОЛЯК Ян 574
СМОЛЯР Йозеф 24
СОКУЛ Олекса 521
СОЛОМОН 583, 585
СОПОЛИГА Мирослав 6
СОСЮРА 499, 511, 524
СОУКУП 521
СОФІНОВ 569
СПАРТІАН 59
СТАВРОВСЬКА М. 593
СТАНКО Й. 26
СТАНКОВСЬКА 24
СТАРЕЦЬКИЙ М. 464
СТАШКО Станіслав 24
СТЕН. Анна 519
СТЕФАН 95, 144—145, 169, 173
СТЕФАНИК 534
СТЕФАНИК Василь 183, 297, 501
СТІЛСТІНГІЙ 142
СТОРИНЧАК А. 593
СТАРБОН 43, 61, 66, 69—70, 72, 74, 83—85, 93, 96—99, 102, 104, 107—108, 118, 126—127
СТРІТТЕР 78, 126, 139, 143, 151, 154—156, 158—160, 167—168
СТРАЦЕНСЬКИЙ Василь 23
СТРІЧАК Михайло 23
СТРООП 10
СТРОПКОВСЬКИЙ Андрій 18
СУХИЙ 197, 207—209, 283, 298
СУХИЙ В. 190, 192, 206—210, 283—284, 298—299, 311
СУХИЙ Вас. 227
СУХИЙ Василь 184, 189, 191, 197, 207—209, 211, 271—272, 490—493
СУХИЙ Ю. 588
СЦІЛІК 138
СЦІЛІК Йоанн 139
СЦІЛОК 65
СЦІТАК 59

ТАЛАПКОВИЧ 185, 187, 347—349, 385, 388, 391—392, 394, 411, 417, 421—422, 424, 426, 428—433, 435, 437—439, 441, 445—446, 448—450, 453, 463—473, 475—478
ТАЛАПКОВИЧ В. 187, 349, 371
ТАЛАПКОВИЧ Василь 465, 490—493
ТАЛАПКОВИЧ Василь Дмитрович 465
ТАЛАПКОВИЧ Василь (Йоанн) 184
ТАЛАПКОВИЧ Дмитро 465
ТАЛАПКОВИЧ І. 348—350
ТАЛАПКОВИЧ Іван 465
ТАЛАПКОВИЧ Іоанн (Василь) 391, 393
ТАЛАПКОВИЧ Й. 427

ТАЛАПКОВИЧ Й. (В.) 208, 464
ТАЛАПКОВИЧ Омелян 465
ТАН-ЙО 130—131
ТАРАС 578
ТАРКОВИЧ Г. 465
ТАРКОВИЧ Ю. 590, 597
ТАТИЧ 26
ТАТРАК 551
ТАЦІТ 43, 74, 103, 109, 118, 170
ТЕЛЕЦ 163
ТЕН Б. 62
ТЕОДОР 93
ТЕОФІСТ 583
ТЕРЕБЕЛЬ 163
ТЕРЕК М. 26
ТЕРЕЩЕНКО М. 524
ТИГАРОШ 538
ТИГАРОШКА 538
ТИЛЬКО Йозеф 20
ТИЛЬКО Стефан 20
ТИМКО Михайло 23
ТИНК 590
ТИРАН 163
ТИСЯНЧИЧКА 521
ТИТОВ В. С. 30, 36
ТИЧИНА 499, 502, 512, 536—537, 555
ТИЧИНА П. 501, 505, 524, 580
ТІМОН 88
ТІМОШ 94
ТІМКО Андрій 23
ТІСО 12, 555
ТКАЧ Андрій 25
ТКАЧ Стефан 25
ТОКТ 163
ТОЛСТОЙ 575, 580
ТОЛСТОЙ (Олексій) 496, 560
ТОМА 95
ТОМАН М. 591
ТОМІЗОВА 95
ТОМІР 64, 75
ТОМІРА 101
ТОМКИ 23
ТОМКО Андрій 20
ТОМКО Павло 23
ТОПОЛЬСЬКИЙ 560
ТОСУ 174
ТОЧІК А. 36
ТРАВНІЧЕК 580
ТРАЯН 109, 110—111, 114, 119, 156, 60, 88
ТРАЯН АВГ. 111
ТРАЯН ДАКІЙСЬКИЙ 110
ТРЕБОНІЙ ГАЛ. 115
ТРЕЦАК Лукаш 26
ТРЕЦАК Ян 26
ТРОСТ П. 609
ТРОЦЬКИЙ 548
ТРОЯНОВИЧ Ян 23
ТУГУТУМ 174
ТУСКАНТ 141
ТУЛІАН 155
ТУРБОН 114
ТУРГЕНЄВ 502, 510, 523, 554
ТУРГЕНЄВ І. 496, 502
ТУРК 166, 520
ТУРЧИНСЬКА А. 562
ТЮТЧЕВ 515

УЕЛЬС 513
УРУС 116, 166
УСТЯНОВСЬКИЙ М. 26

ФАБЕР Михайло 20
ФАБРІЧНІКОВ Аркадій А. 568
ФАМУЛА 171
ФАНТАЗІРК Андрій 24
ФАР. Альоша 563
ФАРИНИЧ О. 498, 515, 518
ФЕДАК М. 593
ФЕДОРОВИЧІ (ГОЛОВАЦЬКІ) 227
ФЕДОРЧАК 498, 518
ФЕРЕНЦ Йозеф 527
ФІНЧИК В. 26
ФЕНЧИК В. 26
ФЕОДОСІЙ 94
ФЕОФАН 77, 127, 161, 168
ФЕОФАН ГРЕГОР 127
ФЕОФІЛАКТ 128, 159
ФЕОФІЛАКТ СІМОРАТТА 81
ФЕРКО Андрій 17, 20
ФЕРНЕЇ 179
ФЕССЛЕР 77, 79, 81, 90—91, 111, 116—117, 127—129, 131—132, 145—147, 165, 167, 171, 173—175, 177
ФЕЦЬКО-МОЛЧАН Йозеф 23
ФЕЦЬКО Олександр 23
ФЕЧКО Андрій
ФИЛИПЕНКО 580
ФІЛІП 72, 105—106

ФІЛІП МАКЕДОНСЬКИЙ 65
ФІНЦИЦЬКИЙ М. 186
ФІРКАЛЬ І. 591
ФЛАК 112
ФЛОР 108
ФОГОРАШІЙ І. 466
ФОЕРСТР 574
ФОКС 95
ФОСС 64, 75
ФОТІЙ 69, 82
ФРАНК 160
ФРАНКО 555
ФРАНКО І. 500
ФРАНКО Ів. 562, 564, 574
ФРАНКО Іван 533, 571
ФРЕЙНСЕН 105
ФРЕЛІХ 112

ХАЛКОКАДІЛ 139
ХАМ 133
ХАМИЛА П. 593
ХАРИТУН А. 595
ХАРТУЦІЙ 142
ХАУТУР М. 595
ХІЛЬБУДІЙ 155—156
ХОВАНЕЦЬ Й. 27
ХОЗДРОЙ 167
ХОЗРОЕС 166
ХОМА 593
ХОРВАТ 43
ХОРВАТ С. 43
ХОХОЛЯК М. 593
ХРИСТОС 103—104, 106—108, 130—131, 137, 244, 530, 583—588
ХУН 128

ЦАМБЕЛ С. 587
ЦАРІНА (ЦАРИНА) 99
ЦЕДРЕН 139
ЦЕЗАР 43, 89
ЦЕЗАРІЙ 67
ЦЕЛАРІЙ 64
ЦЕЛОРІЙ 76
ЦЕРУЛА Анна 298
ЦИМА П. 26
ЦИМБОРСЬКИЙ 540
ЦИМЕРЕЇ 79
ЦИМОВА Зузана 27
ЦИФРА Анна 521
ЦИФРА 521
ЦИФРА Юрко 521, 525
ЦУПЕР 543
ЦУР 26

ЧАЙКОВСЬКИЙ 575, 578
ЧАКОВСЬКИЙ 512, 576
ЧАПАЄВ 13, 15—18, 20—22, 26, 524
ЧАПЛІН 518, 565
ЧЕЛЕШ Мартон 179
ЧЕРЕМШИНА 534
ЧІКАЛА Йозеф 20
Ч. КЕРЕШ 129
ЧЛОВЕЧОК Михайло 23
ЧОМА ДЕ КЕРЕШ Олександр 178
ЧОМА ДЕ КЕРЕШ 129
ЧОРНАНИЧ Ю. 595
ЧОРНАНИЧ Юрій 595
ЧУБІНЯК Ладіслав 26
ЧУРЛІК-ПЕТРЖЕЛ Андрій мол. 21
ЧУРЛІК-ПЕТРЖЕЛ Андрій ст. 21
ЧУЧКА 8

Ш. 544
ШАЛ Адам
ШАЛАМОНІВСЬКИЙ 543
ШАМПОЛІОН 138
ШАМУЛКА Ю. 585, 593
ШАФАРИК П. Й. 183, 581, 597, 603
ШАФРАНКОВИЧ 362—367, 370—371
ШАФРАНКОВИЧ И. 273, 368
ШАФРАНКОВИЧ К. 227, 273
ШАФРАНКОВИЧ К-Н. 300, 358—359, 365, 367—368
ШАФРАНКОВИЧ Корнелій 184, 490—493
ШАФРАНКОВИЧ Корнелій (К. Н.) 357, 359
ШВЕДА Василь 23
ШЕВЧЕНКО Т. 500—501, 555, 569, 577, 580, 585, 596—597, 600
ШЕВЧЕНКО Тарас 533
ШЕКСПІР 550
ШЕЛЕМОН 521, 524
ШЕЛЕПЕЦЬ 523—524
ШЕРЕГІЙ 557
ШЕРЕР Норма 519
ШИМА 557
ШИЯН А. 501, 537

ШИШКА С. 38—40
ШКУМАНИЧ Й. 26
ШКУМАНИЧ М. 26
ШЛЕПЕЦЬКИЙ І. С. 298
ШЛЕЦЕР 60, 62, 79, 81, 90, 92, 112, 142, 154, 167—168, 171, 176
ШМАЙДА Йозеф 20
ШМЕРАЛОВА 576
ШМИДТ 578
ШПАК 554
ШТІБЕР З. 609
ШТІБЕР Зд. 617
ШТЕРНБЕРГ Я. 446
ШТЄПНІЧКОВА Іржіна 519
ШТРІЦА Е. 27
ШТОЛЬЦ Йозеф 613—614, 618, 622
ШТОГАРЕНКО Андрій 574
ШТУР Людовит 613
ШУКАЄВ 18, 22, 25
ШУКАЛЬ Ю. 593
ШУРІ Ян 20
ШУРКАЛА 523
ШУТЯК І. 591
ШУТЯК Іван 600
ШУФЛЯРСЬКИЙ Ян 27

ЩУР 68

Ю. 526
ЮВЮН. 109
ЮГАСЕВИЧ-СКЛЯРСЬКИЙ І. 478
ЮДА 583
ЮЛІЙ 104
ЮЛІЙ КАПІТОЛІН 115
ЮЛІЙ ЦЕЗАР 62, 73, 108
ЮЛІЙ ПОМПОНІЙ САБІН 92
ЮПІТЕР 71, 118
ЮПІТЕР СТАТОР ГЕРАКЛ 111
ЮРИЧКО Митро 573
ЮСКО Андрій 24
ЮСТ. 65
ЮСТИН 83, 107
ЮСТИНІАН 141, 144, 154, 156—158
ЮСТИНІАН ВЕЛИКИЙ 143

ЯКУБ 23
ЯНОВСЬКИЙ 566
ЯНОЩИК 354, 591, 598
ЯНОШОВА Ганна 22
ЯРОСЛАВ МУДРИЙ 580
ЯРОЩАК Микула 537
ЯСТРІБ 23—24
ЯФЕТ 100
ЯЦИНА О. І. 8, 44
ЯЦКОВИЧ 283—284
ЯЦКОВИЧ І. 227, 280, 283—284
ЯЦКОВИЧ Іван 184, 207, 277—278, 283—284, 490—493

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

АБРІКТА 126
АБЗОНІЯ 70
АВКСІНА 155
АВСТРІЯ 72, 103, 604
АВСТРО-УГОРЩИНА 43
АГР 134
АДРІАТИЧНЕ МОРЕ 148
АЗІАТСЬКА САРМАТІЯ 67
АЗІЯ 59, 62, 64—67, 71, 76—79, 85, 92, 94—95, 101—102, 115, 117, 126, 131, 134, 140, 160, 162, 165, 168—169, 140, 177, 179
АЗОВСЬКЕ МОРЕ 62, 66—68, 70—71, 75—76, 90, 103, 127—128, 141, 161, 172
АКСІАК 74
АЛАНІЯ 77
АЛТАЙ 128—129
АЛТАЙСЬКІ ГОРИ 131
АЛУТА 48—49, 61, 88
АЛЬБА 102
АЛЬБАТЕРА 179
АЛЬПИ 74
АМЕРИКА 152, 593—595, 606
АМУР 130—131
АНАТОЛІЯ 33
АРАБІЯ 134—135
АРАКС 64, 75—76, 146
АРАР 61
АРАРАТ 78
АРМЕНІЯ 578
АРМЕНСЬКА СРСР 575
АССІРІЯ 134
АСТРАХАНЬ 60, 75, 165
АТЕЛ 148, 161, 168
АТЕЛЬКУЗА 177
АФСІД 518
АФРИКА 136—137, 162
БАБ'Я ГОРА 59
БАГІБАРКА 59
БАДЕН 29, 33—34
БАЛАТОН 528
БАЛАТОН БОГЛАР 528
БАЛАТОНСЬКЕ ОЗЕРО 499, 528
БАЛКАН 29, 31, 33, 93
БАНКОВ 516
БАНСЬКЕ 591—592
БАРБЕРА 89
БАРДІЇВ 535, 609—611, 600—606
БАРДІЇВ 500, 530, 532, 538—539, 546
БАРДІЇВСЬКИЙ ОКРУГ 580, 592
БАТРЕНФЕЛЬД 603
БАРФЕЛЬД 603
БАТРІЯ 105, 110
БАШКІРІЯ 168, 173—174, 177—178
БАЧКОВ 13, 15
БЕЛА 58
БЕЛГОРОД 153, 175
БЕЛЕЇВЦІ 534
БЕЛЬГІЯ 16
БЕНЯДИКІВЦІ 500—501, 531—532, 534—535, 538, 545—546, 552, 561
БЕРЕГОВО 43, 465
БЕРЕГОВСЬКИЙ КОМІТАТ 227, 365, 372
БЕРЕГСЬКА СТОЛИЦЯ 438
БЕРЕЖСЬКИЙ ОКРУГ 273, 373
БЕРЕЖСЬКИЙ УЇЗД 274, 347, 353—354, 371
БЕРЕЗНА 43
БЕРЕЗНИЙ 520—525, 543
БЕРЕЗОВЕЦЬ 584
БЕРЕЗЬКА ЖУПА 347, 367—368, 465
БЕРЕНЬ 83
БЕРЕТТЬО 30
БЕРОВО 88
БЕРЛІН 609

БЕРОДАВА 88
БЕСКИДИ 58, 296, 310, 447, 542
БЕСКІД 60, 87, 295
БЕССАРАБІЯ 72
БЕХЕРІВ 498, 500—501, 512, 520—521, 530—532, 536, 542—543, 546, 558, 566, 586, 605—606
БЕХЕРІВСЬКО-СМІЛЬНЯНСЬКИЙ ВЕРХ 535
БЗЯНИ 592—593
БИСТРА 43
БІГАР 153
БІЛА 57
БІЛА МАКОВИЦЯ 590
БІЛЕ ОЗЕРО 48—49
БІЛКИ 318, 391—392, 438, 465, 469
БІЛОГРАД 234
БІСТЕР 88
БЛАЖІВ 583
БЛАХІЯ 113
БОГЕМІЯ 72—73, 103, 117
БОДРОГ 30, 59, 177—178
БОДРОГКЕРЕСТУР 29, 34
БОДРУЖАЛЬ 227, 230, 584, 586, 592
БОРИСЛАВ 262, 571
БОРСУЧАНИ 538
БОСОРОВУМ 529
БОСФОР 61
БОТЕТДОРФ 57
БРАТІСЛАВА 4—5, 7, 27, 36, 504, 540, 557—558, 564, 567—568, 598—599, 609, 613—615
БРІТАНІЯ 121
БРНО 609
БРОВНТАГ 30
БРУСНИЦЯ 16
БРУСТУРИ 481, 485
БУГ 580
БУДА 82, 153, 478
БУДАПЕШТ 36—37, 42, 499, 527
БУДИН 260, 299—300, 447, 452, 464
БУДИН (БУДА) 41, 153, 334
БУКОВИНА 60—61, 73
БУКОВИЦЯ 539
БУЛГАРІЯ 162—163
БУХАРА 165
БУХАРЕСТ 36—37
БУЧКОВА
ВАВРИНЕЦЬ 553
ВАГ 57
ВАЖЕЦЬ 57
ВАЛАХІЯ 72, 92, 113, 116
ВАЛЬШАВА 194, 484
ВАПЕНИК 591—593
ВАРАДКА 530, 542, 592
ВАРВАРІЯ 135
ВАРИХІВЦІ 592
ВАРНА 152
ВАРШАВА 10, 270, 274, 276, 474, 476, 484, 574
ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ ОСТРІВ 578
В. БЕРЕЗНЕ 498
В. БУЛГАРІЯ 161
ВЕДМЕДЬОВА ГОРА 23
ВЕЛИКА БУЛГАРІЯ 161
ВЕЛИКА ГУНГАРІЯ 161
ВЕЛИКА ДОБРОНЬ 30—31, 38—40
ВЕЛИКА МОРАВІЯ 170
ВЕЛИКА ПОЛЯНА 595
ВЕЛИКА СИТНИЦЯ
ВЕЛИКЕ БЕРЕЗНЕ 517
ВЕЛИКИЙ БЕРЕЗНИЙ 520—521, 530
ВЕЛИКИЙ ЛІС 531, 545, 553—554
ВЕЛИКИЙ ЛИПНИК 584, 594
ВЕЛИКІ ЛЕВАРИ 605
ВЕЛЬКЕ ОЗЕРОВЦЕ 14
ВЕЛЬКІ КАМЕНЕЦ 30, 38—40
ВЕНЧЕЛЕ 31, 38—40
ВЕРАВА 215, 228—229
ВЕРЕЦЬКИ 328, 425
ВЕРЕЦЬКИ (НИЖНІ, ВИШНІ) 328, 425
ВЕРОВА 208
ВЕРОНА 179
ВЕРХ 536, 566
ВЕРХНЄ ПОТИССЯ 29—30, 34—35, 38—40
ВЕРХНЬОТИСЬКИЙ РЕГІОН 29, 33, 38—40
ВЕРХОВИНА 425, 446, 568, 592
ВЕРХОВИНА МАРАМОРОСЬКА 426, 428
ВЕРХОВИНА МАРАМОРОШУ 427
ВЕХЕЦЬ 518
ВИГОРЛАТ 23
ВИННЕ 24
ВИРАВА 227
ВИСОКА 57
ВИСОКІ ТАТРИ 572
ВИШЕГРАД 572

ВИШНІ ВОРОТА 425
ВИШНІЙ МИРОШОВ 586
ВИШНІЙ СВИДНИК 584—586
ВИШНЯ ОЛЬШАВА 592
ВИШНЯ СИТНИЦЯ 19
ВИШНЯ ПОЛЯНКА 542
ВИШНЯ ЯДЛОВА 588
ВИШНЯ ЯБЛІНКА 592
ВІВШАВИЦЯ 583
ВІДЕНЬ 42, 105, 113, 141, 145, 300, 311, 421, 464, 466, 471, 518, 609
ВІЗАНТІЯ 105, 157, 159
ВІЙЛОК 429
ВІРЛИХ 546
ВІРМЕНІЯ 64, 75—76, 130, 135
ВІСЛА 59, 67, 574
ВІТЯЗОВЦІ 26
ВІШОВ 87
В. МОРАВІЯ 170
ВЛАДИМИР 176
ВЛАДИМИРІЯ 69
ВОЙТІВЦІ 18
ВОЛГА 64, 67, 76—77, 130—131, 136, 141, 147—148, 153, 162, 168, 172—174, 179
ВОЛГОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ 10
ВОЛИНЬ 37
ВОЛОВЕ 414, 427, 465
ВОЛОВЕЦЬКИЙ РАЙОН 425
ВОРОНІВ 516 23
ВОРОНІВСЬКИЙ ОКРУГ 19, 22
ВОРОТА (ВИШНІ, НИШНІ) 328, 425
ВОРОЧЕВ 582
В. СИТНИЦЯ 26
БУБЛЯ 592
ВУЙЛОК 429
ВУЧЕДОЛ 30, 33—35, 38—40
ВУЧКОВЕ 465

ГАВАШ 176
ГАВАЙ 17, 592
ГАВРЯНЕЦЬ 592—593
ГАЗДОРАНЯ 594—595
ГАЛИЦЬКА РУСЬ 183, 207, 271, 297, 309, 437
ГАЛИЧ 69
ГАЛИЧИНА 7, 57, 59, 69, 74, 184, 218, 227—228, 231, 428, 447, 464, 469, 477, 484, 489—493, 557
ГАЛЛІЯ 118
ГАМ 93
ГАМБУРГ
ГАНУШОВЦІ 20, 21, 518
ГЕЕТ (ВОЛГА) 168
ГЕЙОВЦІ 511
ГЕМ 71, 86, 98, 106
ГЕН 87
ГЕРЕДОРФ 57
ГЕРМАНОВЦЕ НА ТОПЛІ 21
ГЕРМАНІЯ 107
ГЕТІКА 104
ГЕРЦІНЕ 112
ГЕРЦІНСЬКИЙ ЛІС 71—72, 102
ГІЄРАЗ 60
ГІРАЛЬТІВЦІ 19, 545, 547
ГІРКА 534
ГІС 166
ГІСЦОВАНЯ 18
ГЛІНА-ШНЕКЕНБЕРГ 34
ГОЙДОН 85
ГОЛУБИНА 56
ГОМОРА 261, 584
ГОРБ 523
ГОРБАТ 56
ГОРЛИЦІ 537
ГОРМАН 126
ГОРНА СТРАНА 290
ГОРНАД 30, 516, 519
ГОРНИЙ КРАЙ 290
ГОСТОВИЦІ 28
ГРАБІВЧИК 535, 538, 540, 554
ГРАБОВЕЦЬ 25
ГРАН 72—73, 103—104
ГРЕЦІЯ 115, 135, 137, 158
ГРУБ 554
ГРУБІВ 25
ГРУЗІЯ 130, 578
ГУМЕННЕ 24, 530, 532
ГУМЕНСЬКИЙ ОКРУГ 25, 227, 271, 584—585, 587, 590—591, 593—595
ГУННІВАР 140, 151—153
ГУНЯД 152
ГУСАК 592—593
ГУСТ 44
ГУТКА 592

ДАВИДКОВО 88
ДАКІЯ 46—47, 50—51, 67, 73, 83, 92, 95, 107, 109, 111—116, 126, 128, 141, 148, 150, 152, 154, 158, 160, 164, 171, 178—179
ДАЛМАЦІЯ 157
ДАНУБІЙ 60, 88
ДАРА 692—593
ДАРГОВ 14, 27
ДАРГОВСЬКИЙ ПЕРЕВАЛ 13—15
ДАРНИЦЯ 580
ДЕБРЕЦЕН 36
ДЕБРЕЦИН 261
ДЕРБЕНТ 166—167
ДЕТРІК 20
ДІН 179
ДНІПРО 66, 74, 131, 152, 170—171, 175, 580
ДНІПРОПЕТРОВСЬК 10
ДНІПРОВСЬКЕ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ 33
ДНІСТЕР 48—49, 58, 60—61, 66, 68, 148—149, 580
ДОБРА 17
ДОБРОНЬ 30
ДОБРОСЛАВА 592
ДОВГЕ ПОЛЕ ПРИ ГЕЙОВЦЯХ 511
ДОВГУНЯ 585, 592—593
ДОМРАД 30
ДОН 48, 65—67, 77—78, 88, 98, 100—101, 107, 130
ДОНЕЦЬ 582
ДРИСИНО 30
ДУБИНА 18
ДУКЛЯНСЬКИЙ ПЕРЕВАЛ 19, 501
ДУН 88
ДУНАВ 60, 88
ДУНАЄЦЬ 598, 616
ДУНАЙ 30, 37, 43, 55, 59—62, 64—68, 70—74, 78, 82—84, 86—88, 101, 103—104, 106—110, 114—125, 131, 136, 145, 148—149, 153—160, 162, 164—165, 180—181, 218, 228, 260—261, 290, 320, 354, 420, 485, 497, 515, 526—527, 540

ЕГЕЙСЬКИЙ СВІТ 33
ЕГР 134
ЕГРЕШ 15
ЕЛЕП 31
ЕПІДАМ 156
ЕРБІЯ 176
ЕРИХОН 243
ЕТЕЛ 161

ЄВРОПА 9—11, 31, 41, 50, 59, 62, 65—66, 71, 75, 81, 85, 100, 131, 140, 143, 157, 528, 543, 587
ЄВРОПЕЙСЬКА САРМАТІЯ 67
ЄГИПЕТ 134, 65
ЄРЕВАНЬ 575, 578—579

ЖДИНЯ 537

ЗАВАДА 22, 509, 592
ЗАВАДКА 609
ЗАГОРА 605
ЗАДНЯ 582
ЗАДЬВА 152
ЗАКАРПАТТЯ 29—30, 36, 38—44, 184—187, 309—310, 347, 367—368, 378, 385, 387, 400, 464—466, 468—470, 472, 478, 496, 498—499, 512, 518, 531, 578, 581—582, 587, 589
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ 44
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ УРСР 36, 328, 368, 392, 425, 465, 617
ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА 227
ЗАКСЕНГАУЗЕН 11, 17
ЗАМКОВА ГОРА 465
ЗАРІЧЧЯ 430, 480
ЗАРМЕГЕТУЗА 126
ЗАТІН 29—36, 38—40
ЗАХІД 62, 172—173
ЗАХІДНА ЄВРОПА 60
ЗАХІДНА УКРАЇНА 184, 464, 467, 587
ЗБЕГНЬОВ 13
ЗБІЙНЕ 268, 512, 533, 604
ЗБОРІВСЬКА ДОЛИНА 606
ЗБОРІВСЬКИЙ ЗАМОК 527, 537, 590
ЗБУЙ 582, 584
ЗБУДСЬКИЙ РОКИТОВ 592
ЗЕЛЕНЕ ОЗЕРО 48—49, 57
ЗЕМЛЮН 44
ЗЕМЛЯ АГАТИРСІВ (ТРАНСИЛЬВАНІЯ) 61
ЗЕМНЕНСЬКА СТОЛИЦЯ 255
ЗЕМПЛИНСЬКА ЖУПА 367
ЗЕМПЛИНСЬКА ТЕПЛІЦА 15
ЗЕМПЛИНСЬКИЙ ОКРУГ 229
ЗЕМПЛИНСЬКИЙ УЇЗД 186, 208, 228—230, 275, 353, 367

ЗЛАТА БАНЯ 25
ЗОК 29—30, 32—33, 35, 38—40, 34
ЗОК-ВУЧЕДОЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ 38—40

ІЛІЙ (ІЛУШВАР) 136
ІЛЛІРІЯ 108, 122, 154, 156—157
ІМАЯ 127
ІМСТИЧЕВО 368
ІМСТИЧЕВСЬКИЙ МОНАСТИР 372
ІНГАЛ 175
ІНГУЛЕЦЬ 175
ІНДІЯ 133, 162
ІНОВЕЦЬ 592
ІРТИШ 129—130, 172
ІРШАВСЬКА ДОЛИНА 370
ІРШАВСЬКИЙ РАЙОН 368
ІСПАНІЯ 130
ІСТЕР 48—49, 60, 65, 97, 88, 102, 104, 107, 111
ІТАЛІЯ 46—47, 122, 136—137, 149—150, 155, 465—466, 522

ЙСТЕР 88

КАВКАЗ 62, 65, 128, 137, 139, 176, 514, 579—580
КАВКАЗЬКІ ГОРИ 67, 177
КАДІКС 135, 137
КАЗ 118
КАЛИНІВ 590
КАЛЬВАРІЯ 520
КАМА 173
КАМЕНКА 23
КАМЙОНКА 592, 594
КАМЧАТКА 171
КАНДАН 126
КАНАДА 520
КАНТОРЯНОШ-ПЕНЗВЕРЕМ 31
КАПІТОЛІЙ 111
КАППАДОКІЯ 134—135
КАРІНТІЯ 123
КАРПАТ 55—57, 59—60, 66—67, 93—94, 89, 148, 184—185
КАРПАТИ 34, 37, 30, 43, 48—49, 53, 58—59, 64, 69, 76, 72—74, 87, 103—104, 141, 171, 176, 180—181, 502, 580
КАРПАТСЬКА УЛОГОВИНА 34
КАРПАТСЬКИЙ АРЕАЛ 29—31, 35, 38—40
КАРПАТСЬКІ ГОРИ 67, 76
КАРПАТТЯ 544
КАРГАФЕН 136
КАСПІЙ 127
КАСПІЙСЬКЕ МОРЕ 54, 76, 92, 131, 141, 165
КАСПІЙСЬКЕ ОЗЕРО 76
КВАДІЯ 73, 104, 121
КЕЖМАРОК 36—37
КЕМБРІДЖ 37
КЕРЕСТЕШ 109
КЕРЕСТУР 82
КЕЧКІВЦІ 546
КЕРЕШ 118
КИЇВ 36—37, 54, 69, 167—168, 170—171, 174—175, 340, 501, 505, 535, 575, 580, 609, 614
КИЙОВ 592—593
КІМЕРІЙСЬКЕ МОРЕ 62
КІРЕНАЇКА 135
КЛАВДІОПОЛІС 88
КЛЕНОВА 582, 592
КЛЕЦАНИ 572
КЛОКОЧОВ 23
КЛЮКНАВА 13
КОБАНЬ 528
КОБИЛЬНИЦІ 20
КОЛЛОННА 48—49, 53
КОЛОМІЯ 218, 228, 231, 484
КОЛОШ 88
КОЛОШВАР 88
КОЛУШ 88
КОМАРНИК 592—593
КОМАРОВЦІ 526
КОМІДАВА 88
КОМІДОВО 88
КОМЛОША 559, 609
КОНЕЧНА 537
КОНСТАНТИНОПОЛЬ 102, 156, 159, 160
КОРОМЛЯ 592—593
КОЦОФЕНІ 29, 33—34
КОТАЙ—РОКАЛЮК 31
КОБИЛЯНКА 537
КОВБАСІВ 592—593
КОЛБІВЦІ 16
КОРУНКОВА 16, 18
КОШАРІВЦІ 22, 26, 28
КОШАРОВЦЕ 28
КОШИЦІ 45—47, 27, 153—154, 261—262, 265, 273, 276, 496—500, 510, 512—514,

516, 518—522, 525—526, 542, 564, 604, 609
КОШИЦЬКА УЛОГОВИНА 609
КОШТЯН 38—40
КРАЇНА РАД 505
КРАЙНЄ ЧОРНЕ 592
КРАЙНЯ БИСТРА 536, 592
КРАКІВ 570, 574, 576, 457, 479, 486
КРАВАНИ 15
КРАЛЬОВА ГОЛА 511
КРАСНА ДОЛИНА 595
КРАСНИЙ БРІД 592—593
КРАСНОБРІД 207, 209, 283
КРАСНОБРІДСЬКИЙ МОНАСТИР 590
КРАСНОГОРКА 516
КРЕЙЦФЕЛЬД 109, 210
КРЕМІНКА 536
КРЕМЛЬ 575, 578
КРЕМПАХ 584
КРЕЧУНІВ 432, 480, 486
КРИМ 10
КРИЖІ 59, 593
КРИНИЦІ 262
КРИШЛЬОВЕЦЬ 16
КРІВАНЬ 24, 26
КРІЗ 118
КРІЗІЙ 118
КРОНШТАДТ 518
КРУГЛА ГОРА 30
КРУЖЛЬОВА 540, 584, 586
КРУША 510
КУЗ 118
КУМА 54, 92—93, 165—169, 173, 175, 177
КУРА 579
КУРИМА 501, 546
КУРИМКА 541
КУРІВ 539
КУСІН 23
КУЦУРА 82
КУШНИЦЯ 582

ЛАБА 13
ЛАБІРСЬКИЙ ОКРУГ 215, 227—229
ЛАБІРЩИНА 227, 539
ЛАБОРЦІ 193, 311
ЛАБОРЕЦЬ 59, 311, 539, 616
ЛАБОРЕЦЬКИЙ КОМІТАТ 227
ЛАДА 547
ЛАДИШКІВЦІ 25
ЛАДОГА 54
ЛАДОМЕРІЯ 69, 176
ЛАДОМИРОВА 230, 560
ЛАН 545, 554
ЛАДОМИРСЬКИЙ МОНАСТИР 498
ЛАТОРИЦЯ 176
ЛЕБЕДІЯ 175, 177
ЛЕБЕДИН 175
ЛЕВОЧА 13, 495, 509, 512, 516—519, 528, 572
ЛЕГНАВСЬКИЙ МОНАСТИР 591
ЛЕМКІВЩИНА 597
ЛЕМКОВЩИЗНА 617
ЛЕНІНГРАД 575
ЛИПОВА 227—228
ЛИПОВІЦА 18
ЛИПОВСЬК (ЛИПОВА) 227—228
ЛИТМАНОВА 583—584, 590, 594
ЛІВІВ 593
ЛІПТОВ 57
ЛІНЦ 19
ЛІСАБОН 136
ЛОДЗ 617
ЛОМНІЦ 56
ЛОМНИЦЬКИЙ ШПІЛЬ 573
ЛОРЕНЧИК 512
ЛУГИ 476
ЛУЗІТАНІЯ 136
ЛУКАЧІВЦІ 22
ЛУККА 46—47, 465—466
ЛУЧКИ 347, 354
ЛЬВІВ 10, 22, 297, 251, 477, 580, 582, 596—598, 600
ЛЮТА 44, 61, 512

М. 37
МАВРІЯ 135
МАГУРА 537
МАДЯРВАР 134—135, 179
МАДЯРСЬКА АРАВІЯ 135
МАЖАР 116
МАЙДАН 430, 480
МАЙДАНЕК 550
МАКЕДОНІЯ 47, 71, 33, 105, 107—108
МАКЕДОНСЬКА ЗЕМЛЯ 171
МАКО 30, 33—35
МАКО (ЧАКА) 30
МАЛА АЗІЯ 62, 65, 71, 135
МАЛА ВАЛАХІЯ 161
МАЛА ГОРА 30—31
МАЛА ІДА 513

МАЛА РОСІЯ 142
МАЛОРОСІЯ 142
МАКОВИЦЬКЕ (ЗБОРІВСЬКЕ) ПАНСТВО 603, 606
МАКОВИЦЬКЕ ПОЛЕ 499, 530
МАКОВИЦЬКИЙ КОМІТАТ
МАКОВИЦЬКИЙ КРАЙ 228—230, 274
МАКОВИЦЬКИЙ ОКРУГ 227
МАКОВИЦЯ 227, 268, 272, 274, 290—291, 298—301, 315, 489, 529—530, 569, 606, 610—611
МАЛЕ ОЗЕРОВЦЕ 14
МАЛИЙ ЛИПНИК 592, 594
МАЛЬЦОВ 584
МАР 118
МАРАМОРОСЬКА ЖУПА 347, 360, 367—368, 383, 477
МАРАМОРОСЬКА СТОЛИЦЯ 476
МАРАМОРОСЬКІ ГОРИ 446
МАРАМОРОШ 59—60, 87, 113, 320, 331, 352, 422, 432, 465, 475, 485—486, 489
МАРАМОРОЩИНА 368, 378, 385, 477
МАРГЕЦАНИ 516
МАРІС 61
МАРІЯНСЬКІ ЛАЗНІ 572
МАРОШ 48—49, 61, 116—118, 123
МАРКОМАНІЯ 73, 104
МАРУЗІЙ 74
МАРЦІАНОПОЛЬ 159
МАТГАУЗЕН 20
МАТИСОВА 592
МАТЯШКА 19—20, 553
МАЦИНА 537
МЕДВЕЖЕ 546
МЕДЖИЛАБІРЩИНА 585
МЕЖИЛАБІРЦІ 193, 227, 271, 489—493, 498, 517, 590
МЕЖИЛАБІРЩИНА 271, 584, 586
МЕЖИПОТІЧКИ 556
МЕЗІЯ 48—49, 71, 100, 112, 118
МЕЛЛАС 135
МЕОТІДА 71
МЕОТІЙСЬКЕ МОРЕ 60
МЕОТІЙСЬКЕ ОЗЕРО 153
МЕР 171
МЕСОПОТАМІЯ 241
МИКУЛАШОВА 592
МИСТИЧЕВО 365, 367—368
МИХАЙЛОВСЬКЕ 539
МИХАЛІВЕЦЬКИЙ ОКРУГ 23
МИХАЛІВЦІ 23
МІДІЯ 64, 98, 100
МІЖГІРСЬКИЙ РАЙОН 465
МІЖГІР'Я 41, 4, 427, 465
МІЗІЯ 119
МІЛКОВІЯ 93—94
МІНСК 574
МІШКОЛЬЦ 27
МЛАКИ 538
МЛИНАРІВЦІ 500—503, 530, 534—535, 544—547, 552—553, 558—563, 566, 570
МОДРЖАНИ 572
МОЛДАВА 171, 516
МОЛДАВІЯ 59, 92—94, 113, 116, 169
МОЛДОВІЯ 72, 171
МОРАВА 171
МОРЛІЯ 366
МОРУШ 88
МОРАВІЯ 73—74, 105, 163, 171, 173
МОРСЬКЕ ОКО 56—57
МОСКВА 36, 183, 464, 467—468, 505, 516, 519, 574—576, 578—580
МОСКВА-РІКА 575
МОЧАР 496, 499, 511, 517, 520—523, 525, 533—534, 542—543, 551, 567, 574
МРАЗІВЦІ 18
МУКАЧЕВО 30—31, 38—40, 88, 170, 319, 347, 354, 409, 465
МУКАЧІВСЬКА ЄПАРХІЯ 44, 298, 465—466
МУКАЧІВСЬКИЙ МОНАСТИР 297
МУКАЧІВСЬКИЙ УЇЗД 347—349, 353—354, 385, 387
МУРЦІЯ 136
МЮНХЕН 609

НАДЬРЕВ 35
НАТІНДАВА 88
НАПАРІС 61
НЕАПОЛЬ 579
НЕВА 577—578
НЕТІДОВО 88
НЕХВАЛЬ-ПОЛЯНКА 592—593
НИЖНІ ВЕРЕЦЬКИ 425
НИЖНІ ВОРОТА 425
НИЖНІЙ СВИДНИК 559
НИЖНЯ ОЛЬКА 532
НИЖНЯ ПИСАНА 539
НИЖНЯ СИТНИЦЯ 19—20
НИЖНЯ ЯДЛОВА 558

НИКЛЬОВА (МІКУЛАШОВА) 590
НИМБУРГ НАД Л. 511
НИР 316, 415
НИРЕВА 316
НИРСЬКИЙ РАЙОН 415
НІАГАРА 559
НІМЕЧЧИНА 9—11, 13, 17, 19—21, 23—26, 28, 604
НІРПАЗОНЬ 31, 39—40
НІРЕДЬХАЗА 36
НІТРА 305, 309
НІРШЕГ 29—36, 38—40
НОВГОРОД 69
НОВОСЕЛИЦЯ 582, 592—593
НОРВЕГІЯ 10
НОРІК 117
НУБІЯ 133
НЮ-ЙОРК 560, 609
НЮРМБЕРГ 10
НЯГІВ 538

ОВИДОВА 446
ОГРАДЗАНИ 25—26
ОЖИНА 546
ОЗЕРО МОРСЬКЕ ОКО 48—49
ОЗЕРО ПОПЕР 48—49, 57
ОЗЕРО ПРІБІНА 48—49
ОЗЕРО ФЕРКЕНСЬКЕ 57
ОЗЕРО ФОЛКЕНСЬКЕ 48—49, 57
ОЗЕРО ЧОРБА 48—49, 57
ОЙЛОК 429, 480, 482
ОКС 64, 75—76
ОЛІМП 58, 85, 142, 145
ОЛЬШАВИЦЯ 510, 588
ОЛЬШИНКІВ 592
ОНДАВА 59, 559
ОНДАВКА 592
ОНДАВСЬКА ВЕРХОВИНА 17
ОРДІС 61
ОРІНОКО 559
ОРОШ 31
ОРТУТОВА 592
ОРЯБИНА 584, 592, 594
ОСВЄНЧИМ 10, 551
ОСТЕРВА 572
ОСТРУЖНИЦЯ 595
ОТОМАНЬ 35, 38—40

ПАЛЬНЕК 609
ПАЛЕСТИНА 65, 134, 137
ПАННОНІЯ 71, 74, 90—92, 104, 118—120, 122, 131, 136—138, 141, 145, 148, 151, 152—154, 158, 172
ПАРИГУЗІВЦІ 592
ПАРИЖ 452
ПАРК 126
ПАСІКА 153
ПАТИС 61
ПАТІСК 69, 126
ПЕВЦЕН 106
ПЕРЕДКАРПАТТЯ 37
ПЕРЕЧИНСЬКИЙ ОКРУГ 511
ПЕРЕЛІСОК 18
ПЕССІЙ 126
ПЕРЖИН 572
ПЕРСІЯ 135, 146
ПЕТРІВЦІ 21
ПЕТРОГРАД 179
ПЕЦ 153
ПЕЧ 30, 153
ПЕШТ 63, 153, 261—262, 268, 527
ПИСАНА 308, 501, 539—540
ПИСКУРІВЦІ 592—593
ПИХНІ 504
ПІВДЕННА ГЕРМАНІЯ 102
ПІВДЕННА ПОЛЬЩА 29
ПІВДЕННО-СХІДНА УГОРЩИНА 30
ПІВНІЧ 62
ПІВНІЧНА АЗІЯ 62, 171
ПІВНІЧНА УГОРЩИНА 36
ПІВНІЧНА УКРАЇНА 36
ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я 31, 33, 35
ПІВНІЧНО-СХІДНА УГОРЩИНА 7, 31, 38—40, 476
ПІРЕНЕ 60
ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ 588, 594, 596—597, 617
ПІДКАРПАТТЯ 520, 543
ПІСКУРІВЦІ 17—18
ПЛЗЕНЬ 572
ПЛОСКАНКА 566
ПОДІЛ 580
ПОДІЛЛЯ 37, 74, 380
ПОДНІПРОВ'Я 37
ПОДУНАВ'Я
ПОЖЕГАНО 161
ПОЖОНЬ 50—55, 72, 76, 120
ПОЛТАВА 573

ПОЛЬЩА 10, 19, 22, 36, 574, 598, 604
ПОЛЯНА 44, 153
ПОМЕРАНІЯ 79
ПОМПЕЇ 518
ПОНТ 76, 89, 112, 136, 152
ПОПЕР 57
ПОПРАД 294, 301, 485, 573
ПОПРАДСЬКЕ ПЛЕСО 572
ПОРАТА (ПРУТ) 48—49, 60
ПОРОШКОВО 511
ПОРУБА ПІД ВИГОРЛАТОМ 23
ПОРУБКА 227
ПОТИССЯ 34
ПОТІК 553
ПОЧАЇВ 574, 594
ПОТІЧКИ 16
ПРАГА 27, 568, 572, 596—597, 605, 617
ПРИАЛЬПІЙСЬКІ РАЙОНИ 29
ПРИБАЛТИКА 35
ПРИКАРПАТТЯ 29, 34—35, 510
ПРИТУЛЯНИ 19
ПРИСЛОП 592—593
ПРИЧОРНОМОР'Я 33
ПРОПОНТИДА 65, 71
ПРУТ 4, 5, 18, 21, 23, 25, 60, 67, 76, 88, 103—104, 177
ПРЯШІВ 287, 294, 297—298, 305, 308—310, 315, 340, 347, 351, 409, 464, 477, 489—493, 496—498, 500—505, 509, 411—512, 516, 518, 533—536, 541, 545—550, 552, 554—555, 557—562, 564—565, 570, 572—573, 580, 589, 596—600, 604, 616
ПРЯШІВСЬКА ЄПАРХІЯ 584—585, 596—597
ПРЯШІВСЬКИЙ ОКРУГ 25
ПРЯШІВЩИНА 502—503, 505, 588, 600
ПЧОЛИНЕ 50, 592—593

РА 161
РАВЕННА 118
РАД. СОЮЗ 574, 576
РАДЯНСЬКА УКРАЇНА 580
РАДЯНСЬКЕ ЗАКАРПАТТЯ 618
РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ 10—11, 28, 500—501, 504—505, 531
РАКІВЕЦЬ 532
РАКОВА 545, 554
РАКОВЧИК 549
РАХІВ 432, 480, 483
РАЦ БЕСЕРМЕНЬ 85
РАЦ ДОРОГ 85
РЕГЕТІВКА 512, 537, 592
РЕМЕНИНИ 20, 553
РЕН 148
РЕПЕЇВ 271
РЕПЕЇВСЬКИЙ ХОТАР 271
РИМ 71, 76, 110—111, 115, 122
РИМСЬКА ІМПЕРІЯ 114, 116—117, 164
РІВНЕ 500—501, 532—536, 538—540, 576, 551, 554
РІЧКИ 538
РОЗТОКИ 523
РОГУЛЯ 570

РОДОПЕ (ТАПЕР) 156
РОЖНЯВА 516
РОЖКІВЦІ 271
РОЗТОКИ 523, 582
РОЗТОЦЬКА ПАСТІЛЬ 523, 531, 533
РОКИТІВЦІ 532, 539
РОСІЯ 64, 127, 186, 317, 467, 575, 604
РОСТОВ НА ДОНУ 579
РУМУНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА 360
РУНИНА 592—593
РУСС 69
РУСЬ 54, 92, 143, 576
РУСЬКА ВОЛЯ 20
РУСЬ КАРПАТСЬКА 427
РУСЬКА ПОРУБА 590
РУСЬКЕ 584, 590—591, 593, 595
РУСЬКЕ ВОЛОВЕ 593
РУСЬКИЙ МОЧАР 498
РУСЬКІ КОМАРІВЦІ 512
РУСЬ-УКРАЇНА 548
РУТЕНІЯ 69
РУШКІВЦІ 271
РЯШІВ 592

САМБОР 335
САН 58, 574, 580
САНДАВА 88
САНДОВЕ 88
САМДОМІР 58
САНКІВ 537
САРДИНІЯ 136
САРКЕЛ 175
САРМАТІЯ 56, 67, 77, 92, 100

САРМІЦЕГУТУЗА 88
СВИДНИЦЬКИЙ ОКРУГ 584—586, 591
СВИДНИК 3—9, 489—493, 500—503, 532, 534—539, 542—546, 550—552, 547, 554, 557, 586, 594, 600
СВИДНИЧИНА 500—501
СЕВАН 578—579
СЕГЕД 599, 529
СЕВЛЮШ 417
СЕКЕЛЬШЕГ 136
СЕКЧОВ 562—563, 604
СЕМИГРАД 463
СЕНААР 134
СЕНАР 54—55
СЕРЕДНЄ ПОДНІПРІВ'Я 37
СЕРЕДНЄ ПОТИССЯ 38—40
СЕРЕДНЯ ЄВРОПА 34, 60
СЕРЕДНЬОСЛОВАЦЬКІ РУДНІ ГОРИ 35
СЕРЕДНЯ СЛОВАЧЧИНА 26
СЕРЕТ 48—49, 89, 177
СЕЧОВЦЕ 15
СЕЧОВЦІ 14
СИБІР 171, 544, 560
СИГОТ 73, 360, 417, 431—433, 464, 481, 485
СИКСОВ 268
СИНЕВИР 426
СИНІЙ ВИР 426
СИТНИЦЯ 26
СІЛЕЗІЯ 604
СІНГІДОВА 88
СІНГІДУН 88
СІРІЯ 134, 163
СІРМА 106—107
СІРМІЙ 125
СІРМІЯ 124
СКАЛИСТЕ ПЛЕСО 573
СКІФІЯ 67, 72, 78, 90, 98, 104, 127
СЛАВІЯ 154
СЛАНСЬКІ ГОРИ 14—16, 19—22
СЛОВАЧЧИНА 11—12, 27, 36, 500, 530—531, 543, 572, 604, 609
СМІЛЬНО 604
СНАКОВ 537
СНИНА 532
СНИНЩИНА 584, 591—592
СОБРАНЦІ 152, 592—593
СОГДА 75
СОДОМА 583
СОЛІВАР 563, 573
СОЛНОК 364
СОЛУН 71
СОЛЬНИК 17
СОМОТОРСЬКА ГОРА 30, 38—40
СОФІЯ 615
СОЮЗ 501
Спб. 347, 354
С. ПЕТЕРБУРГ 186
СПИСЬКА ЗЕМЛЯ 57
СПИСЬКА НОВА ВЕС 516
СПИСЬКЕ ПОДГРАДЄ 516
СПИСЬКИЙ ЗАМОК 516
СПИСЬКОНОВОВЕСЬКИЙ ОКРУГ 13
СПИШ 42, 56, 591, 594, 600, 609
СРСР 13, 30, 36, 41, 504—505, 567, 569, 576, 579,
СТАКЧИН 589, 591
СТАНКОВСЬКА ДОЛИНА 14—16
СТАНКОВЦЕ 16
СТАРА ЛЮБОВНЯ 12
СТАРИНА 591—592, 594—595
СТАРИНСЬКА ДОЛИНА 594, 600
СТАРОЛЮБОВНЯНСЬКИЙ ОКРУГ 585, 590, 592, 594, 586
СТАРОЛЮБОВНЯНЩИНА 583, 585
СТЕБНИК 606
СТІКС 58
СТРАБІЧЕВО 88
СТРАНЯНИ 592, 594
СТРИГОВЕЦЬ 592—593
СТРОЙНЕ 582
СТРОПКІВ 500, 503, 531, 536—537, 541, 549, 552,—553, 561—562
СТРУПКІВ 50
СТУДЕНЕ 48, 428
СТУДЕНИЙ ПОТІК 428
СУЗДАЛЬ 174
СУКІВ 271, 489—493
СУКОВЕ 265
СУЛИН 584—585, 590, 592, 594
СХІД 121, 161, 171, 173
СХІДНА ЄВРОПА 31, 34—35
СХІДНА СЛОВАЧЧИНА 7, 9, 12, 27—30, 34—35, 38—40, 184—185, 208, 230, 254—255, 274, 297, 299—300, 309—311, 347, 351, 354, 464, 466, 472, 489—493, 581—603, 613—617, 619—621
СХІДНА УГОРЩИНА 34
СХІДНА УКРАЇНА 467, 469

СХІДНІ БЕСКИДИ 616
СХІДНІ КАРПАТИ 614
СХІДНОСЛОВАЦЬКИЙ КРАЙ 12, 27
СХОТАРКА 12
США 602

ТАВОРИСЬКО 50, 561, 564
ТАВРИ 11
ТАВРИКА 90
ТАВРІЯ 177
ТАЛІЯНСЬКА ЗЕМЛЯ 210
ТАПІС 109
ТАНІС 109
ТАРАГОШКА
ТАРС 135
ТАТАРІЯ 128, 130
ТАТРА 59
ТАТРАНСЬКА ЛОМНИЦЯ 573
ТАТРИ 572, 580, 594
ТБІЛІСІ 579
ТЕЛГАРТ
ТЕМЖА 545
ТЕМИШВАР 335, 354, 488
ТЕРЕК 165, 168, 173, 179, 166
ТЕРНАВА 264
ТИГАНСЬКИЙ ВЕРХ 528
ТИГАНЯ 528
ТИР 48—49, 67
ТИСА 30, 43, 48—49, 59—61, 64, 69—73, 88, 95, 98—99, 103—104, 116, 119, 123, 145, 148—149, 152, 160, 176—178, 180—181, 316, 408, 420, 429
ТИСАЛУЦ 30—31
ТИСО-ДУНАЙСЬКИЙ БАСЕЙН 30—31, 34—35, 38—40
ТИСЯЧЕГ 31
ТИХА 44, 88
ТИХША 88
ТІАРАНТ 61
ТОКАЄЦЬ 18
ТОКАЇК 17, 28, 503, 558
ТОКАЙ 59, 290
ТОМИ 72
ТОРДА 109
ТОРИСА 547, 563
ТРАНСІЛЬВАНІЯ 34—35, 55, 61, 65, 73—74, 94, 111, 113, 116, 169, 171
ТРЕБІШОВ 14—17, 27
ТРЕБІШОВСЬКИЙ ОКРУГ 13
ТРІСС 126
ТРІСТ 93
ТРНАВКА 13
ТРОЯ 136
ТУРАНИ 17
ТУРЕЦЬ 60
ТУРІН 156
ТУРНЯ 516
ТУРЦІЯ 173
ТУРК 54
ТУРЧИН 21

УБЛЯ 582—583
УГ 152, 616
УГЕЛЬ 231, 273, 276
УГОРСЬКА РУСЬ 183, 186, 207—209, 211, 229, 271, 297, 309, 385—388, 437, 447—450, 451—455, 464, 469, 477, 489—493, 594, 596—598, 600
УГОРСЬКІ ГОРИ 170
УГОРЩИНА 30, 36—37, 56, 59, 74, 79—80, 92—95, 103, 105, 112—113, 117, 131—132, 136—138, 140, 147, 165, 169—170, 174, 179, 237, 254, 271—273, 290, 353, 364, 467, 499—500
УГОЧ 113, 429—430
УГОЧАНСЬКА ЖУПА 477
УГЖІНАВЕС 605
УДОЛЬ 592
УЖ 58—59, 523
УЖАНСЬКИЙ КОМІТАТ 152
УЖГОРОД 37, 45, 48—49, 207—208, 464, 466—469, 497—498, 518, 521—523, 528—529, 547, 560, 568, 597
УЖОК 58, 60
УЖСЬКИЙ КОМІТАТ 125
УЙГЕЛЬ 222, 266, 284
УЙЛАК 429
УКРАЇНА 500, 504—505, 550, 558, 577, 580
УКРАЇНА-РУСЬ 501
УКРАЇНСЬКА РСР 37
УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ 37
УЛИЧ 582, 584, 592
УЛЬПІЯ 88
УНГ 58, 152
УНГВАР 45, 152—153, 176—178, 261, 276, 484
УНР 36
УРАЛ 172—173
УРСР 29, 36, 183, 188, 207, 227, 254, 309,

385, 467, 489—493, 580, 618
УРЦІЯ 136
УСЦЕН 126
УШТАК 563

ФЕСАЛОНІЯ 171
ФІНЛАНДІЯ 179
ФІНСЬКИЙ ЗАЛИВ 576
ФРАНЦІЯ 522
ФРАНЦУЗЬКА ЗЕМЛЯ 171
ФРАКІЯ 48—49, 71—72, 80, 97, 122, 134, 155—157, 162
ФРИЧКА 593
ФРІЧОВЦІ 516
ФУРЧА 514

ХАРАКА 100
ХАТВАНЬ 34—35, 38—40
ХЕРСОН 142
ХЕРСОНЕС 90
ХІДМАС 175
ХІНГІЛ 175
ХМЕЛЬНИК 25
ХМЕЛЬОВА 606
ХРЕЩАТИК 580
ХУСТ 497, 515

ЦАРКЕЛ 90
ЦАРЮХА 566
ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА 31, 35
ЦЕРНИНА 55
ЦЕСТІЦЕ 525—526
ЦИХАНЯ (ТИХАНЯ) 646

ЧАБА 82, 227—230
ЧАБА (ЧАБИНИ) 227
ЧАБИНИ 184, 227, 489—493, 498
ЧАРНА 227, 229—230, 274
ЧАРНЕ 218—219, 228, 484
ЧЕРВОНА РУСЬ 175
ЧЕРВОНЕ ОЗЕРО 48—49, 57—58
ЧЕРВОНИЙ МЛИН 15
ЧЕРТЕЖ 308
ЧЕРТИЖНЕ 584, 587
ЧЕРТИЖНЕ (ЧЕРТИС) 309, 311
ЧЕХІЯ 171, 514, 552
ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА 11, 24, 499, 588
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА 502, 505—508
ЧЕЧЕЙОВЦЕ 526
ЧИЧВАНСЬКИЙ ЗАМОК 590
ЧОРБА 57
ЧОРНА ГОРА 539, 558
ЧОРНЕ МОРЕ 43, 59—61, 67, 75, 87, 134, 136, 150, 152, 180—181
ЧОРНЕ ОЗЕРО 48—49
ЧОРНИЙ ЛІС 175
ЧОРНОГОЛОВА 524, 540
ЧССР 7, 42
ЧСР 7, 525, 543

ШАМБРОН 584
ШАНГАЙ 519
ШАНДАЛ 19, 223
ШАПИНЕЦЬ 546
ШАПІВЕЦЬ 533
ШАРИШ 609, 603
ШАРИСЬКА СТОЛИЦЯ 228—229
ШАРИСЬКИЙ КОМІТАТ 215, 227—228, 236, 255—256
ШАРИСЬКИЙ ОКРУГ 228, 230
ШАРИСЬКИЙ УЇЗД 207, 209—210, 230, 283
ШАРОШПАТАК 348, 351, 355
ШАШОВ 537
ШВЕЦІЯ 179
ШИРОКЕ 516
ШЛАГЕНДОРФ 56
ШТРБСЬКЕ ПЛЕСО 572—573
ШТУТГАРТ 37, 105
ШУМАВА 512, 572

ЩАВНИК 501, 535, 543, 561

ЮГ 152—153
ЮРКОВА ВОЛЯ 592—593
ЮГОСЛАВІЯ 10

ЯВА 519
ЯВІРНИК 553
ЯВОРИНА 566
ЯВОРНИК 520—521, 524
ЯДЛОВА 530, 534, 558
ЯЗБОРИНЬ 149
ЯЗИГІЯ 46—47, 50—51, 104, 126, 141, 149, 153—154, 158, 160, 171, 178—179
ЯЇК 68
ЯКУБОВ'ЯНИ 12
ЯКУБ'ЯНИ 12, 584, 591, 593—594
ЯКУШОВЦІ 17, 28

ЯЛИНКА 592
ЯЛИНКИ 536
ЯЛОВА 591—593
ЯЛОНИЦЯ 61
ЯНОВСЬКИЙ ТАБІР 10
ЯСІНЯ 59, 432, 439, 446, 480
ЯСНА ПОЛЯНА 575
ЯСТРЕБ 584

ЗМІСТ

Передмова — Іван Русинко 7

ІСТОРІЯ

Йосиф Родак: Таким був фашизм. (Із історії фашистських злочинів на Східній Словаччині) 9
Е. А. Балагурі: Племена ранньобронзової пори у Верхньому Потиссі . . 29

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ — ПЕРШОДЖЕРЕЛА

Юрій Сак: „Historia Carpato-Ruthenorum" Михайла Лучкая 41
Михайло Лучкай: „Historia Carpato-Ruthenorum" 45
Олена Рудловчак: Закарпатоукраїнські фольклористи і їх фольклорні записи 50—60 років минулого сторіччя в рукописних фондах Якова Головацького 183
Два збірники Василя Сухого, дяка і вчителя краснобрідського 189
Збірник Антонія Кралицького, учителя чабинського . 213
Збірник Анатолія Кралицького (фрагмент) 233
Збірник Івана Воробля, дяка Суківського 267
Збірник Івана Яцковича, дяка меджилабірського (фрагмент) . 277
Збірник Йосифа Петрашовича, дяка пряшівського 285
Збірник Михайла Бескида, дяка і вчителя пряшівського (фрагмент) 303
Три збірники Олександра Митрака 313
Збірник Корнелія (К. Н.) Шафранковича . . 357
Збірник Василя Дениса 373
Збірник Йоанна (Василя) Талапковича. Список нѣскольких русско-народных пѣсень, загадок и пословиц с иными подробностями 391
Степан Гостиняк: Щоденник Федора Лазорика 495

ЕТНОГРАФІЯ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Михайло Гиряк: До питання дослідження легенд та переказів українців Східної Словаччини 581

МОВОЗНАВСТВО

Василь Слимак: Германізми в словниковому складі лемківського українського діалекту околиці Бардієва 603
Василь Латта і його «Атлас українських говорів Східної Словаччини» . . 613
Именний покажчик 623
Географічний покажчик 639

OBSAH

Predslov — Ivan Rusinko . . . 7

HISTÓRIA

Jozef Rodák: Taký bol fašizmus (Z výčinov fašistov na východnom Slovensku) . 9
E. A. Balahuri: Kmene ranej doby bronzovej v hornom Potisí 29

KULTÚRNE DEJINY — PRAMENE

Jurij Sak: História Carpato-Ruthenorum Mychajla Lučkaja 41
Mychajlo Lučkaj: Historia Carpato-Ruthenorum I. 45
Helena Rudlovčáková: Zakarpatoukrajinskí folkloristi a ich folkloristické zbierky z 50.—60. rokov minulého storočia v rukopisných fondoch Jakova Holovackého 183
Dve zbierky Vasyľa Suchého, kantora a učiteľa v Krásnom Brode . . . 189
Zbierka Antona Kralyckého, učiteľa v Čabinách 213
Zbierka Anatola Kralyckého (fragment) 233
Zbierka Ivana Vorobeľa, kantora v Sukove 257
Zbierka Ivana Jackovyča, kantora v Medzilaborciach (fragment) . . . 277
Zbierka Josyfa Petrašovyča, kantora v Prešove 285
Zbierka Mychajla Beskyda, kantora a učiteľa v Prešove (fragment) . . . 303
Tri zbierky Oleksandra Mytraka 313
Zbierka Kornela (K. N.) Šafrankovyča 357
Zbierka Vasyľa Denysa 373
Zbierka Joanna (Vasyľa) Talapkovyča. Zoznam niekoľkých rusínskych ľudových piesní, hádaniek a porekadiel a iné drobničky 391
Štefan Hostyňák: Denník Fedora Lazoryka 495

NÁRODOPIS

Mychajlo Hyrják: K problematike výskumu legiend a povestí Ukrajincov východného Slovenska 581

JAZYKOVEDA

Vasyľ Slymák: Germanizmy v slovnej zásobe lemkovského ukrajinského nárečia z okolia Bardejova 603
Vasyľ Latta a jeho Atlas ukrajinských nárečí východného Slovenska . . . 613
MENNÝ REGISTER 623
ZEMEPISNÝ REGISTER 639

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие — Иван Русинко 7

ИСТОРИЯ

Иосиф Родак: Таким был фашизм (К зверствам фашистов в Восточной Словакии 9
Е. А. Балагури: Племена раннего бронзового века на Верхнем Потисьи . . 29

ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ — ПЕРВОИСТОЧНИКИ

Юрий Сак: „Historia Carpato-Ruthenorum" Михаила Лучкая 41
Михаил Лучкай: Historia Carpato-Ruthenorum 45
Елена Рудловчак: Закарпатско-украинские фольклористы и их фольклорные записи 50—60-х лет прошлого столетия в рукописных фондах Якова Головацкого 183
Два сборника Василия Сухого, пономаря и учителя касно-бродского . 189
Сборник Антония Кралицкого, учителя чабинского 213
Сборник Анатолия Кралицького (фрагмент) 233
Сборник Ивана Воробля, пономаря суковского 257
Сборник Ивана Яцковича, пономаря межилаборского (фрагмент) . . . 277
Сборник Иосифа Петрашовича, пономаря пряшевского 285
Сборник Михаила Бескида, пономаря и учителя пряшевского (фрагмент) . 303
Три сборника Александра Митрака 313
Сборник Корнелия (К. Н.) Шафранковича 357
Сборник Василия Деняса 373
Сборник Иоана (Василия) Талапковича. Список нескольких русских народных песен, загадок и пословиц с иными подробностями 391
Степан Гостыняк: Дневник Федора Лазорика 495

ЭТНОГРАФИЯ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Михаил Гиряк: К вопросу исследования легенд и преданий украинцев Восточной Словакии 581

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Василий Слимак: Германизмы в словарном составе лемковского украинского диалекта в окрестности Бардеева 603
Василий Латта и его «Атлас украинских говоров Восточной Словакии» . . 613
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ 623
ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ 639

INHALTSVERZEICHNIS

Vorwort — Ivan Rusinko . . . 7

GESCHICHTE

Jozef Rodák: So war der Faschismus (zur Grausamkeiten der Faschisten in der Ostslowakei) . . . 9
E. A. Balahuri: Stämme der frühen Bronzezeit im Oberlauf von Tisa . . . 29

KULTURGESCHICHTE — URQELLEN

Jurij Sak: „Historia Carpato-Ruthenorum" von Michal Lučkaj . . . 41
Michal Lučkaj: Historia Carpato-Ruthenorum . . . 45
Helena Rudlovčaková: Hinterkarpatisch-ukrainische Folkloristen und ihre folkloristischen Aufzeichnungen der 50./60. Jahre des vergangenen Jahrhunderts in den Handschriftenfonds von Jakov Holovacký . . . 183
Zwei Sammelbände von Vasil' Suchý, dem Kirchendiener und Lehrer von Krasný Brod . . . 189
Sammelband von Antonij Kralický, dem Lehrer von Čabiny . . . 213
Sammelband von Anatolij Kralický (Fragment) . . . 233
Sammelband von Ivan Vorobľa, dem Kirchendiener von Sukov . . . 257
Sammelband von Ivan Jackovič, dem Kirchendiener von Medzilaborce (Fragment) 277
Sammelband von Jozef Petrašovic, dem Kirchendiener von Prešov . . . 285
Sammelband von Michal Beskyd, dem Kirchendiener und Lehrer von Prešov (Fragment) . . . 303
Drei Sammelbände von Alexander Mitrak . . . 313
Sammelband von Kornelij (K. N.) Šafrankovič . . . 357
Sammelband von Vasil' Denis . . . 373
Sammelband von Johan (Vasil') Talapkovič. Verzeichnis einiger russischen Volkslieder, Rätsel und Sprichwörter mit anderen Einzelheiten . . . 391
Stepan Hostyňak: Tagebuch von Fedor Lasoryk . . . 495

ETHNOGRAPHIE UND FOLKLORISTIK

Michal Hirjak: Zur Frage der Erforschung von Legenden und Überlieferungen der Ukrainer der Ostslowakei . . . 581

SPRACHWISSENSCHAFT

Vasil' Šimák: Germanismen im Wortschatz der lemkisch-ukrainischen Mundart in der Umgebung von Bardejov . . . 603
Vasil' Latta und sein „Atlas der ukrainischen Mundarten der Ostslowakei" . . . 613
NAMENREGISTER . . . 623
GEOGRAPHISCHES VERZEICHNIS . . . 639

Kolektív

VEDECKÝ ZBORNÍK

MÚZEA UKRAJINSKEJ KULTÚRY VO SVIDNÍKU Č. 11

I. vydanie

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave
odbor ukrajinskej literatúry v Prešove

ako svoju 330. publikáciu

Zostavitel: **Ivan Rusinko,** riaditeľ Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku
Zodpovedný redaktor **Ivan Macinský**
Výtvarný redaktor **Ivan Pirkaľ**
Graficky upravila **Miroslava Smižanská**

Tlačili Duklianske tlačiarne, n. p. v Prešove — strán 656 — AH 45 — VH 46,66 (text 43,35, grafika 3,31) — náklad 1400 — 02/63 — Schválené výmerom SÚKK — GR č. 1970/I — 80.

Колектив

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ 11

Видання перше

Видало Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі,
відділ української літератури в Пряшеві.

як свою 330 публікацію

Упорядник **Іван Русинко,** директор Музею української культури у Свидинку
Відповідальний редактор **Іван Мацинський**
Художній редактор **Іван Фіркаль**
Графічно оформила **Мирослава Смижанська**

Друкували Дуклянські друкарні, н. п. у Пряшеві — стор. 656 — АА 45 — ВА 46,66 (текст 43,35, графіка 3,31) — тираж 1400 — 02/63 — Ухвалено постановою СОКК—ГД № 1970/I—80.

6. Kaprinay Suppl. Hung. Dipl. pag 557. 80
Schol Adam et Cseles Marton. † 1709. plures
Gentes referunt, ad Wolgam Magyarice loquen-
tes / Buday Esaias 1. Köt. 57.

7 Magyar Minerva 1825. tom 2. Szabo Nazarias
Franciscanus tempore Commorationis suae in
Asia relatum accepit: plures Miliones Magyarod
in Asia existere.

8 Kiss Bálint Magyar régiségek 1839 pag 222
memorat: quod Reinegg; Beschreibung des Cau-
casus Gotha, 1797 B. 1. 135 Ingos ad Terek
fluvium habitantes Magyaros esse statuat.

9. 1843 Reguly per Schediam, et Finlandiam
Magyaros quaesivit. Elpost Petropoli comparavit sibi
Notitias linghvarum pro peregrinatione Asiatica
et ideo factus est Membrum Academiae Magyari-

(«Українські писанки Східної Словаччини») з розсяглим багатокольоровим ілюстративним матеріалом у приложенні до наукового аналізу розвитку лемківського писанкового мистецтва від найдавніших часів до сьогодення.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 7, 1976, 342 стор., ціна 86,— Кчс. Містить наукові розвідки історичного, культурно-історичного, етнографічного, фольклористичного та мистецтвознавчого характеру, як і статті-звіти окремих установ та організацій культурного життя українських трудящих.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 8, 1977, стор. 420, ціна 62 Кчс. Містить наукові розвідки з історії, історії культури, мистецтвознавства, етнографії і фольклору, мовознавства та статті до річниць і ювілеїв, як і інформацію.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 9, книга перша, стор. 672, ціна 98,— Кчс. Містить наукові розвідки з історії, історії культури, етнографії і фольклору, мовознавства, як і статті до ювілеїв та річниць, а теж інформацію про діяльність українських культурно-освітніх установ і товариств у ЧССР.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 9, книга друга, 1979, стор. 630, ціна 83,— Кчс. Весь том присвячено комплексному дослідженню сіл Старини, Дари, Великої Поляни, Руського, Смольника, Оструженці та Звали на Снинщині у зв'язку з побудовою водоймища питної води для кількох округів Східної Словаччини, внаслідок чого наведені села перестануть існувати.

Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 10, 1982, стор. 648, ціна 115 Кчс. Містить наукові розвідки з історії, історії культури, етнографії і фольклору, мовознавства тощо. Цим номером МУК починає надавати окремої уваги першоджерельним матеріалам, три з яких тут вперше друкуються з відповідними розвідками. Йдеться про «Poemata Basilii Dóhovits» Василя Довговича з 1832 р., слов'яноруський буквар Івана Брадача з 1770 р. та матеріали Якова Головацького до українського діалектного словника з середини минулого сторіччя.

Матеріали для публікування в Збірнику МУК у Свиднику та листи надсилайте на адресу:

Múzeum ukrajinskej kultúry, 089 80 Svidník, ČSSR

02/63
67–373–81